

TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYA

2024
1-son

ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal

ISSN 2181-8274

Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal.
1996-yilda tashkil etilgan.

Tahrir hay'ati raisi:

Sh.U.Yakubov

Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari
markazi direktori

Tahrir hay'ati raisi o'rinbosari:

M.X.Esanov

Bosh muharrir:

T.Axmedov

Bosh muharrir o'rinbosari:

A.A.Sabriyev

Tahrir hay'ati a'zolari:

A.A.Isoqboyev

A.A.Amonov

L.R.Zaripov

H.I.O'razbayev

A.A.Dadasheva

S.X.Xudoyberdiyeva

M.K.Xurramov

Z.X.Zaxidova

S.Q.Maxsumova

O.N.Toshpulatov

Jamoatchilik kengashi a'zolari:

Q.X.Abduraxmanov

A.M.Reymov

Sh.T.Qudratxo'ja

G.Sh.Rixsiyeva

Sh.S.Sirojiddinov

R.I.Xolmurodov

N.M.Jabborov

M.A.Raxmatullayev

T.Z.Teshabayev

Dizayner:

S.L.Musamedov

TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYA

Mirzohid Yunusov.

Kimyoviy texnologiya fani mashg'ulotlarida O'zbekistonning kimyoviy ishlab chiqarish korxonalarini va ularning mahsulotlari bilan tanishtirish 6

Gulchehra Izbullayeva, Alisher Niyozov, Nodirabegim Jamolova.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida 7-sinflarda kimyo fanidan sinfdan tashqari ishlarni axborot muhitidagi topshiriqlar bilan uyg'unlashtirish..... 9

Khamrakul Eshankulov.

The language of the media in modern society 13

Zamira Sanarova.

Языковая специфика передач на телевидении 16

Zufar Toxirov.

Олий таълимда инқилоб: автоматлаштириш, сунъий интеллект ва робототехника интеграцияси 20

Dilafro'z Yoqubaliyeva.

Pedagogik oliy ta'lim muassasalari talabalarida ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etishga tayyorlash..... 23

Nodirbek E'qubjonov, Odiljon Karimov.

Олий таълим муассасаларида жисмоний тарбия дарсларининг методик асослари 26

Laylo Xalilova.

Digital technologies as a means of improving the integrity of teaching foreign languages 29

Notozali Uzaqov.

Raqamli ta'limda innovatsion ta'lim texnologiyalari 32

Mansur Ergashev.

Педагогическая квалиметрия и ее роль в преподавании химии 35

Ravno Kuchkорова.

Ацилгидразоны 1-(2-теноил)-3,3,3-трифторацетона 39

Otabek Raxmatov.

Yangi O'zbekiston jismoniy tarbiya va sport faoliyatida amaliy kompetentlik masalalari 42

Soniy Islyamova.

Роль методики преподавания в изучении русского языка как иностранного..... 46

Soyib Tuxtayev.

Talabalarda kommunikativ ta'limni pedagogik boshqarishning shakllanishi va rivojlanishining nazariy asoslari 50

Nasiba Axmedova.

O'quvchi yoshlarni kreativligini rivojlantirishda ART terapiya turlaridan foydalanishning afzalliklari 54

Shavkat Karshiboev.

The theoretical basis of laboratory exercises in learning physics 57

Firuz Nabiyeva.

Elektromagnetizm bo'limining "tok manbalari" mavzusini steam ta'lim texnologiyalari yordamida takomillashtirish..... 61

Zohid Sulonov.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy-didaktik tayyorgarligini takomillashtirish 65

Halima Shukurova, Karomat Abdunabiyeva.

Shartli belgilarni o'qitishda yo'lchi belgilar 67

Ravshan Amanov.

Предметно-языковая интегрированная методика CLIL как основа билингвально-интегративного обучения 70

Dilbar Tangirova.

Модерн шеърятда миллий ва умуминсоний гоълар талқини..... 74

Muassislar:

*O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi,
Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi*

Manzil: 100095, Toshkent sh.
2-Chimboy ko'chasi, 96-uy.
Telefon: (71) 207-03-41
e-mail: rmxat@edu.uz

Jurnal O'zbekiston Matbuot va axborot agentligidan 2014-yil 26-dekabrda 0506 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.

Jurnal har ikki oyda o'zbek, rus va ingliz tillarida elektron shaklda chop etiladi.

“Ta'lim, fan va innovatsiya”
jurnali O'zbekiston Respublikasi
Oliy attestatsiya komissiyasi
Rayosatining 2015-yil 18-noyabrdagi
218/5-sonli qarori bilan 13.00.00 —
PEDAGOGIKA FANLARI bo'yicha,
2018-yil 28-noyabrdagi 247/6-sonli
qarori bilan 23.00.00 — SIYOSIY
FANLAR bo'yicha doktorlik
dissertatsiyalari asosiy ilmiy
natijalarini chop etish tavsiya etilgan
ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ta'lim, fan va innovatsiya”
jurnalidan ko'chirib bosish faqat
tahririyatning roziligi bilan amalga
oshiriladi. Maqolada keltirilgan
faktlarning to'g'riligi uchun muallif
mas'uldir. Tahririyat fikri mualliflar
fikriga mos kelmasligi mumkin.

Jurnalning to'liq matnini esijournal.uz rasmiy saytidan yuklab olishingiz mumkin.

*Maqola va murojaatlaringizni
[@esijournalbot](https://t.me/esijournalbot) telegram botiga yuboring.*

Nusrat Utkirov.

O'quvchilarning tezkor-kuch sifatlarini vertikal sakrash mashqlari vositasida rivojlantirish 77

Раъно Саломова.

Профессионал таълим муассасаларининг бошқарув ҳамда педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг методик тизимини такомиллаштириш 80

Husniddin Umarov.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ilmiy ijodiy faoliyatini takomillashtirish..... 84

Muxtabar Vaxobova.

O'quvchilarida o'quv motivlarini texnologiyalar asosida rivojlantirish..... 87

Абдулхамид Танзирова, Дилбар Танзирова.

Ижодий методлар ва уларнинг ўзига хос айрим хусусиятлари 90

Pokiza O'risheva.

O'zbek psixologlari tadqiqotlarida oila va oilaviy tarbiyaning shaxs kamolotiga ta'siri masalalari..... 93

Бахтиёр Турдиев.

Бўлажак ўқитувчиларни индивидуал таълим муҳитида касбга тайёрлашнинг дидактик имкониятлари..... 96

Halima Shukurova.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy mahoratini oshirish..... 99

Jamshid Hakimov.

Talabalarning axborot-loyihalash kompetentligini rivojlantirish jarayoni modeli 102

Firdavs Ibrokhimov.

The current trends in English-medium higher education in Uzbekistan..... 106

Ixtiyor Kamolov, Gulhoyo Sayfullayeva, Surayyo Qurbonova.

Kredit-modul tizimida fizika va astronomiya darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda talabalar kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish 108

Gulzoda Tashmatova.

Raqamli texnologiyalar muhitida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy pedagogik mahoratini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish..... 112

Akmal Shukurov.

Texnika ixtisosliklari ta'limida axborotlarni loyihalashtirishda axborot texnologiyalari fanini o'qitishning zamonaviy metodlari..... 116

Gulhoyo Sayfullayeva, Nilufar Rashidova.

Oliy ta'lim muassasalarida kredit- modul tizimida talabaning kasbiy kompetentligini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning nazariy asoslari..... 119

Bahromjon Mamajonov.

Boshlang'ich sinflarda jismoniy tarbiya darslari jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanish 122

Anbarjon Egamova.

Texnologiya fani o'qituvchilarida kasbiy madaniyatni shakllantirishning pedagogik omillari va tarkibiy qismlari..... 125

Usmon Norqulov.

Zamonaviy muhandisni kasbiy elektrotexnik tayyorlash mazmun-mundarijasini tanlashning nazariy asoslari 128

Iroda Xasanova.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilishi rivojlanishining psixologik asoslari 132

Одилжон Каримов, Нодирбек Ёқубжонов.

Жисмоний тарбия машғулоти уюлларининг методик асослари 135

Nilufar Abduvaliyeva.

O'smir yoshli o'quvchilar agressiv xulq-atvorini bartaraf qilishga qaratilgan mehnat faoliyatining mazmuni 138

Ithom Mattiyev.

Talabalar jamoasi sog'lom turmush tarzi va ijtimoiy agentlar ta'sirining xususiyatlari 141

Orzigul Aslonova.

Pedagogikada variativ modellashtirishning mazmun komponenti 144

Akmal Raximov.

Uzluksiz ta'lim tizimida axborot xavfsizligini ta'minlashning nazariy jihatlari 147

Munira Usmonova.

Maktabdan tashqari ta'lim jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda pedagogik texnologiyaning o'rni 150

<i>Nasiba Jumanova.</i>	
O'quvchi qizlarning axloqiy tarbiyasi pedagogik-psixologik muammo sifatida.....	153
<i>Элёр Мейлимухаметов.</i>	
Маънавият тушунчаси, унинг генезиси ва илимий таҳлили..	156
<i>Malikaxon Qodirova.</i>	
Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv qiziqishlarini shakllantirish.....	159
<i>Shaxnoza Shakarboeva.</i>	
Pedagogik faoliyatda shaxslararo munosabatlarda vujudga keladigan muammolarning psixologik jihatlari.....	162
<i>Shermurod Shoyimov.</i>	
Biznes jarayon, ularni tavsiflash va modellashtirishning mohiyati.....	165
<i>Yulduz Mardiyeva.</i>	
Ik musulmon uyg'onish davrining yuzaga kelish shart-sharoitlari va uning nazariy tahlili.....	168
<i>Ixtiyor Kamolov, Gulhayo Sayfullayeva, Sevinchxon Xaitova.</i>	
Kredit-modul tizimida ma'ruzalarni tashkil etish va o'tkazishda innovatsion dasturlarni qo'llash.....	171
<i>Sora Buriyeva.</i>	
Iqtidorli bolalarni o'qitishga ixtisoslashgan maktablar faoliyati samaradorligini takomillashtirish — pedagogik muammo sifatida	174
<i>Umid Yakubov.</i>	
Talabalarda rahbarlik qobiliyati va menejerlik kompetensiyasini rivojlantirishning tarkibiy qismlari.....	177
<i>Наталья Шарипова, Ленера Ислямова.</i>	
Роль русского языка в сфере массовых.....	180
<i>Dilbar Esonqulova.</i>	
Kichik maktab yoshi o'quvchilari ijodiy faoliyatini shakllantirishning psixologik asoslari.....	182
<i>Burxon Sirojov.</i>	
Talabalarga avtomatlashtirilgan nazorat o'lchov asboblari fanini kompyuter modellashtirish asosida o'qitishning nazariy asoslari...	185
<i>Umida Khaydarova.</i>	
Shadows of justice: the synthesis of the detective and the legal thriller.....	188
<i>Комила Абдуллаева.</i>	
Теоритическое изучение “Подготовка молодых кадров, цели укскаренный малого бизнеса и частного предприменательства”.....	191
<i>Мухаммади Азимов.</i>	
Talabalarni tarixiy voqeiklardan xulosalash ko'nikmasini rivojlantirish metodikasi.....	193
<i>Дилноза Усмонова.</i>	
Применение метода ситуационных задач как способ формирования экологического подхода в профессиональном образовании.....	196
<i>Xolbuvi Odiljonova.</i>	
“Qobusnoma” asari asosida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish imkoniyatlarining psixologik asoslari.....	200
<i>Abduqodir Ismatov.</i>	
Jismoniy madaniyatni rivojlantirishda milliy harakatli o'yinlarning ahamiyati.....	203
<i>Нигора Абдурахманова, Нодира Сирожиддинова.</i>	
Профессионал таълим тизимида касбга тайёрлашда касбий компетенцияларни шакллантириш.....	206
<i>Тўйчи Ахмедов.</i>	
Буюк Британияда ижроия ҳокимият ҳузуридаги маслаҳат кенгашлари.....	209
<i>Nasiba Axmedova.</i>	
O'smirlarda muloqotchanlikning rivojlanishi ijtimoiylashuvning asosiy omili sifatida.....	212
<i>Гулнора Абдулахатова.</i>	
Баскетбол ўйини қоидаларини такомиллаштириш методлари.....	215
<i>Sevara Mingyasharova.</i>	
Bo'lajak muhandislar uchun o'quv jarayonida pedagogik texnologiyalarni qo'llashning o'rni va ahamiyati.....	218
<i>Sayyora Xaydarova.</i>	
Talabalarni gender tengligi ruhida tarbiyalashning ijtimoiy psixologik omillari.....	220
<i>Nargiza Aminova.</i>	
Description of human spiritual world in the stories of Shukur Kholmirezayev.....	224
<i>Lazizbek Shukurov.</i>	
Tibbiyotda axborot texnologiyalari kursini o'qitish jarayonida chatbot texnologiyasidan foydalanish.....	228
<i>Nargiza Muhamadiyeva.</i>	
Texnologiya fanini o'qitishda xalq hunarmandchiligiga oid ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantirishning o'rni.....	231
<i>Moxigul Kurbanova.</i>	
Bo'lajak o'qituvchi qobiliyatining pedagogik-psixologik tasnifi.....	234
<i>Nodira Fayziyeva.</i>	
O'smarning nizoli xulq atvori uning aqliy rivojlanishidagi ahamiyati.....	238
<i>Акбар Эшмуродов.</i>	
Геосиёсий ўзгаришлар жараёнида миллий тарбиянинг ўрни ва аҳамияти.....	241
<i>Dilfuza Qarshiboyeva.</i>	
Shaxs agressivligini o'rganishning psixologik usullari.....	244
<i>Yanglishxon Amonxonova.</i>	
Maktabdan tashqari ta'lim jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda pedagogik texnologiyaning ahamiyati.....	247
<i>Ra'no Mamarayimova.</i>	
O'quvchilar aqliy imkoniyatlarini shakllantirishda psixotreninglarning o'rni.....	250
<i>Aziza Amonova.</i>	
PIRLS tadqiqotida moslashtirilgan baholash modellari.....	254
<i>Bunyod Buzurxonov.</i>	
Xarbiy oliy talim muassasalari kursantining kasbiy motivatsiyasini rivojlantirish.....	257
<i>Nilufar Sangirova.</i>	
Tarbiyasi og'ir bolalarning ijtimoiylashuvida oila, mahalla, ta'lim muassasasi hamkorlik ishlarini rivojlantirishning amaliy ahamiyati.....	259
<i>Nodira Toshpo'latova.</i>	
Shaxs emotsional intellekti shakllanish mutafakkirlar qarashlaridan foydalanishning psixologik asoslari.....	262
<i>Dilafro'z Farsaxonova.</i>	
Tarbiya darslari orqali boshlang'ich sinf o'quvchilari ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish.....	265
<i>Ug'loy Shukurova.</i>	
Mahallalarda yoshlarni oilaviy hayotga psixologik tayyorlashning ilmiy-innovatsion markazini tashkil qilish masalalari.....	268
<i>Komil Avazov.</i>	
Fuqarolik jamiyati tahdidbardosh jamiyat shakllantirishning zamonaviy omillari sifatida.....	272
<i>Gulchehra Utamurodova.</i>	
Kichik maktab yoshidagi bolalarda kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirish xususiyatlari.....	275
<i>Shirino'y Kamolova.</i>	
Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari ilmiy dunyoqarashini yuksaltirishda umuminsoniy va ilmiy qadriyatlarining ahamiyati.....	278
<i>Dinara Abduraxmonova.</i>	
Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqini o'stirishda interaktiv metodlardan foydalanish.....	281
<i>Mariyam Kurbanova.</i>	
Bo'lajak temir yo'l xodimlarida kasbiy kompetentlikni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari.....	284
<i>Dilfuza Raxmanova.</i>	
Talaba intellektual faoliyatini optimallashtirish usullari.....	287
<i>Valijon Rahmanov.</i>	
Oliy ta'limda, fizika fani laboratoriya mashg'ulotlarini olib borishda innovatsion ta'lim metodlarini qo'llash.....	290

Shahnoza Ibragimova.

Effective strategies for teaching English in ESP groups293

Ra'noxon Xudjayeva.

O'zbek va ingliz tillarida omonimiyaga yondosh hodisalarni farqlash mezonlari.....295

Maxmatmurod Shomirzayev.

Talabalarda ijodiy qobiliyatni rivojlantirish mexanizmi.....299

Mavjuda Shakhakimova.

Significance of language learning strategies and learning styles in the acquisition of a foreign language302

Gulobod Berdiyeva.

Shaxsda qadriyatli muloqot madaniyatini shakllantirishning tarixiy negizlari.....304

Gulnora Abdulaxatova.

Баскетбол ўйини тактикасини такомиллаштириш истикболлари.....307

Hakim Rasulov.

Siyosiy va huquqiy madaniyat targ'ibotida ommaviy axborot vositalarining o'rni.....310

Nodima Oripova, Hulkar Rasulova.

Maktabgacha ta'lim sohasini innovatsion rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari.....314

Feruzabonu Umarova.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni rivojlantirish316

Abdusattar Mеликулов, Мурат Шамаев.

Особенности сенсбилизации и обеспечения устойчивости детонационных процессов при использовании эмульсионных взрывчатых веществ.....319

Нигора Ирбутаева, Юлдуз Холикулова, Гулрух Кудратова, Фарангиз Султанмуродова.

Возможные методы организации социально-культурного эстетического досуга студентов.....323

Zulayxo Jurayeva.

Raqamli transformatsiya asosida o'quvchilarning loyihalash-texnologik kompetentligini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari326

Шавкат Жумаев.

Простые предложения, осложненные обособленными определениями330

Nurmuhammad Qarshiyev.

Siyosiy partiyalarga doir zamonaviy yondashuvlar, konsepsiyalar333

Muhabbat Mamatmo'minova.

Bolalarni sahnalashtirish faoliyati orqali nutqini rivojlantirish337

Nazokat Abdullayeva, Rayxon Rizaboyeva.

Ta'lim jarayonida agile texnologiyasini qo'llashning afzalliklari...340

Asad Samandarov.

Milliy xalq o'yinlari va ularning pedagogik mohiyati.....344

Karomat Matnazarova.

Talabalarining kasbiy-amaliy ko'nikmalarini shakllantirishda mustaqil ta'limning o'rni347

Saodat Usmonova.

Oilada inklyuziv ta'lim-tarbiyaning psixologik xususiyatlari ...350

Abduraxmon Numanjanov.

Ta'lim jarayonlarida axborot texnologiyalari xizmatlarining integratsiyalashuvi va boshqarilishini ta'minlash.....353

Nozima Gulomova, Munisa Norboyeva.

Talabalarining chizmachilik darslarida kreativ fikrlash qobiliyatlarini o'stirishda Auto Cad dasturning qulayliklari356

Ozodaxon Xasanova.

Yozma ishlardagi xatolarni to'g'rilashga oid ayrim mulohazalar359

Xudayor Rajabov.

Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak kimyo o'qituvchilarining axborot-metodik kompetentligini takomillashtirishning metodik tizimi363

Gullola Kurbanova.

Oliy ta'lim muassasalarining iqtidorli talabalarini ilmiy tadqiqotchilik kompetentligini innovatsion yondashuv asosida takomillashtirish (texnologik ta'lim yo'nalishi misolida).....366

Kamola Abduraxmanova.

Transport yo'l harakatlaridagi xavfli vaziyatlarning kelib chiqishida ijtimoiy-psixologik madaniyat369

Xusan Саитходжаев.

Кадимги Шарк мамлакатларида жиноят ва жазо масалалари ..373

Нилуфар Файзуллаева.

Раскрытие социальной и психологической динамики спроса на образовательные услуги376

Muattar Panjiyeva.

Tabiiy fanni mahalliy materiallar orqali takomillashtirish metodikasi380

Bobur Xujobekov.

Kognitiv faoliyatning mohiyati va uning o'quv jarayonida tutgan o'rni382

Fatima Gaypova.

Oliy ta'lim tizimida tasviriy san'at asarlarini tahlil qilish386

Ozoda Abdumuminova.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kreativ yondashuvlar asosida kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari.....389

Шохбоз Дилшодбеков.

Искусственный интеллект в образовательном процессе инженерной графики393

Noila Abduraxmonova.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirishning mazmuni.....397

Shuxrat Ruziyev.

Talabalar o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish oliy ta'lim jarayoni sifatini oshirish omili sifatida.....401

Aziza Mamanova.

Basketbolning asosiy tushunchalari: o'yin qoidasi va musobaqa tashkil qilish asoslari.....404

Sodiq Yuldashev.

Talabalarini ta'lim jarayonida virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlashning nazariy asoslari407

Feruz Azimova.

Neft-gaz sanoatiga oid terminlarni o'qitishda talabalarining strategik kompetensiyasini rivojlantirishda istiqbolli yondoshuvlar409

Sodiq Raimov.

Zaxiradagi ofitserlarning xavfsizlik madaniyatini rivojlantirishning pedagogik ahamiyati412

Nilufar Karimova.

Talabalarining kasbiy pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirish415

Mahmud Mamarasulov, Firdavs Ibrokhimov.

The issues, solutions, perspectives in expected ears of schooling in Uzbekistan: a population study418

Nilufar Turanazarova.

Boshlang'ich sinflarda nutq o'stirishning funksional asoslari...421

Komil Muqimov, Shahrizoda Savurova.

Methodological aspects of organizing nanophysics training in Higher Educational Institutions424

Акбаржон Расулов.

Педагогик таълим кластери муҳитида “иктисодий билим асослари” фанини ўқитишнинг имкониятлари428

Дильбар Боймурзаева.

Необходимость развития социальной креативности у будущих менеджеров образования.....431

Shahnoza Beknayeva.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kadrlar saviyasi va salohiyatini oshirishdagi muammolar va ularning yechimlari434

Sirojiddin Toshpulatov.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quv dasturida Futbol darsining ahamiyati438

Маликашон Арипходжаева, Урхияна Турабекова, Муслимон Баротов, Дилфуза Хикматиллаева.

Геологические чрезвычайные ситуации, прогнозирование мониторинг и ликвидация441

Tursunoy Bo'riyeva.

Bolalarda tabiatga oid tadqiqiy-ijodiy ko'nikmalarni shakllantirish tamoyillari444

Сарвиноз Салимова, Озода Джумаева.

Методическая разработка и ее критерии447

Nilufar Bo'riyeva.

Pedagogik nizolarni boshqarishga oid olib borilgan ilmiy tadqiqotlar sharhi451

Barkamoljon Pirmatov.

Kasbiy ta'lim tizimidagi innovatsiyalar va ularning o'ziga xos xususiyatlari454

Feruz Tursunova.

"Vuca-dunyo" narrativlari sharoitida 7-sinf o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni458

Sarvinov Salimova, Mehriniso Makhmudova.

Innovative information technologies in modern educational process460

Elyor Kurbanov.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining ma'naviyatini shakllantirish masalasi va unga qo'yilgan talablar463

Umriniso Ergasheva.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashni yo'lga qo'yishning nazariy asoslari467

Oyshajon Usmonova.

The importance of language translation within the context of human rights: English to Uzbek469

Динара Сримбетова.

Худудларда саноатни ривожлантиришда инновацион фаолият механизmlарини такомиллаштириш (Тошкент шаҳри мисолида)472

Gulkhan Genjemuratova.

System of professional training for students in Higher Education Institutions based on an integrative approach to organic chemistry476

Shaxnoza Xojimirzayeva.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida badiiy adabiyot bilan tanishtirish bolalarni estetik va axloqiy tarbiyalash vositasi479

Bog'dagul Qarshiyeva.

Muammoli metoddan foydalangan holda texnika yo'nalishi talabalarining kasbiy kompetensiyasini oshirish482

Zoirxo'ja O'lmasxo'jayev.

Globallashuv sharoitida jamiyat xavfsizligini ta'minlashda ijtimoiy tarmoqlardagi oavlarning o'rni485

Noila Mustafojeva.

Enhancing EFL student's writing skills using multimodal technologies488

Manzura G'ofurovna.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijodiy rivojlantirish texnologiyalari491

Dinara Mirtursunova.

Fortifying stability: enhancing credit risk management in banking institutions494

Janibek Suyenshiyev.

Tarix fanini o'qitishda zamonaviy innovatsion ta'lim texnologiyalar asosida o'qitish497

Feruz Tursunova.

7-sinf o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish499

Shoista Muratova.

Emotsional hissiy hoalatlarining tuzilishi va ularning nerv-fiziologik asoslari503

Nargizabonu Abirova.

Improving the efficiency of investment activities in railway transport enterprises of the Republic of Uzbekistan507

Zohida Qodirova.

Bo'lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning samarali omillari510

Moxira Raxmatullayeva.

Semiconductors and work with them512

Shafolat Eshonqulova.

Boshlang'ich sinflarda geometrik materiallarni o'rganish metodikasi515

Dildora Umarova.

Creative design and web art518

Ravshan Shaynazarov.

Mutaxxassislik fanlarni o'qitishda 3D modellashtirish dasturlari va ulardan foydalanish ahamiyati521

Sayera Azizova, Nargiza Musadjanova.

Methodology for the development of visual-graphic competencies of specialists in a hybrid educational environment on the basis of didactic requirements (on the example of students of the technical direction)524

Кахрамон Тураев, Ахат Тогашиаров, Шухрат Муталов, Мизамитдин Самадов.

Изучение растворимости системы, состоящий из гидроксида натрия – монохлоруксусной кислоты – вода527

Nilufar Sirojiddinova.

Maktabgacha tayyorlov yoshdagi bolalarni atrof muhitga munosabatini shakllantirishning samarali metod, shakl va usullari530

Nargiza Diyorova.

The standard forms and methods of teaching in Russian language lessons534

Xolbek Raimov, Malohat Musurmanova.

Laplas operatorining sferik koordinata sistemasiga o'tish bosqichlari536

Zukhra Sultanova.

Information technology their effective use in foreign country ..540

Dilshoda Gafurova.

The effectiveness of innovation management methods in universities543

Iroda Turanova.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini PIRLS xalqaro baholash dasturlariga tayyorlash samaradorligini oshiruvchi metodlar545

Laziza Xakimova.

Different foreign language wide involvement among students549

Jahongir Abduraxmonov.

Talabalarning texnika xavfsizligiga oid bilimlarini rivojlantirishda interfaol metodlarning ahamiyati551

Khabiba Alimukhamedova.

A comparative typological study of verbs expressing human behavior556

Dilafro'z Jo'rayeva.

Maktabgacha tayyorlov guruh bolalarini STEAM o'qitish texnologiyasi asosida intellektual qobiliyatlarini takomillashtirishning ilmiy-pedagogik asoslari559

Gulchekhra Razzakova.

Pedagogical science and educational process in English563

Dilmurod Xolmurodov.

Texnika ixtisoliklarida "Materialshunoslik va konstruksion materiallar texnologiyasi" fanini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish uslublari565

KIMYOVIY TEXNOLOGIYA FANI MASHG'ULOTLARIDA O'ZBEKISTONNING KIMYOVIY ISHLAB CHIQRARISH KORXONALARI VA ULARNING MAHSULOTLARI BILAN TANISHTIRISH

Mirzoxid Yunusov,
Farg'ona davlat universiteti
"Kimyo" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Kimyoviy texnologiya fanidan bilimlar berish jarayonida o'quv dasturlarida ko'rsatilgan mavzularni turmush bilan bog'lab o'rganish, ta'lim mazmunini O'zbekistonning kimyoviy ishlab chiqarish korxonalarini va ularning mahsulotlari bilan tanishtirish orqali talabalarni bu sohada amalga oshirib kelinayotgan iqtisodiy islohotlar va ularning xalq farovonligini oshirishdagi imkoniyatlari, haqida ma'lumotlarni ko'rsatib berish muhimligi, yoritilgan. Kimyo sanoatidagi texnika taraqqiyotining asosiy yo'nalishlarini ko'rsatib berish bo'yicha samaradorligini o'rganish, tahlillar va natijalar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: kimyoviy texnologiya, kimyo sanoati, kimyoviy texnologik jarayonlar, metallurgiya, yoqilg'i, mineral o'g'itlar, tabiiy gaz, neft.

Аннотация

В данной статье в процессе привития знаний в области химической технологии студенты знакомятся с экономическими реформами в этой области путем изучения тем, указанных в образовательных программах, в связи с жизнью, путем внедрения содержания образования в химическое производство предприятий Узбекистана и их продукции, а также подчеркнута важность предоставления информации об их возможностях для повышения благосостояния народа. Обсуждаются исследования эффективности, анализ и результаты, показывающие основные направления технического развития химической промышленности.

Ключевые слова: Химическая технология, химическая промышленность, химико-технологические процессы, металлургия, топливо, минеральные удобрения, природный газ, нефть.

Annotation

In this article, in the process of imparting knowledge in the science of chemical technology, students are introduced to the economic reforms in this field by studying the topics indicated in the educational programs in connection with life, by introducing the educational content to the chemical production enterprises of Uzbekistan and their products. and the importance of providing information about their opportunities to improve the welfare of the people is highlighted. Effectiveness study, analyzes and results of showing the main directions of technical development in the chemical industry are discussed.

Keywords: Chemical technology, chemical industry, chemical technological processes, metallurgy, fuel, mineral fertilizers, natural gas, oil.

Kimyoviy texnologiya fanidan bilimlar berish jarayonida o'quv dasturlarida ko'rsatilgan mavzularni turmush bilan bog'lab o'rganish, ta'lim mazmunini O'zbekiston zaminida mavjud bo'lgan xom-ashyo zaxiralari va kimyo sanoati korxonalarini to'g'risidagi ma'lumotlar bilan boyitgan holda bayon qilish — yosh avlodni milliy mafkura talablariga mos tarzda vatanparvarlik ruxida tarbiyalash uchun samarali xizmat qiladi [1].

Talaba va o'quvchilar moddalarning olinishi, ishlatilishi, kimyoviy ishlab chiqarishlar va ularning mamlakatimizda rivojlanish istiqbollari bilan tanishish orqali kimyo insonning xo'jalik va madaniy faoliyatida, xalq farovonligini oshirishda katta ahamiyatga ega ekanligini chuqur anglaydilar. Kimyoviy texnologiya fanini o'qitishda, moddalarning sanoatda olinishi — kimyoviy ishlab chiqarishlar haqidagi materialdan bilim oluvchilarni iqtisodiyot sohasidagi qarashlarini rivojlantirish maqsadida foydalanish juda muhim. Kimyoviy ishlab chiqarishlarni o'rganish talabalarni bu sohada mamlakatimizda amalga oshirib kelinayotgan olamshumul ahamiyatga ega bo'lgan iqtisodiy va ilmiy tadqiqot ishlari bilan ham yaqindan ta-

nishtirish imkonini beradi [2].

Kimyoviy ishlab chiqarishlarni o'rganishda mamlakatimizda kimyo sanoatini rivojlantirish yuzasidan belgilangan tadbirlar bilan tanishtirish bilan birga kimyo sanoatidagi texnika taraqqiyotining asosiy yo'nalishlarini ham ko'rsatib berish muhimdir. Talabalar mamlakatimiz olimlari texnologik jarayonlarni takomillashtirish, ishlab chiqarish unumdorligini oshirish, mahsulot tannarxini pasaytirish, kishilarning og'ir mehnatini yengillashtirish borasida olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlaridan xabardor bo'lishlari kerak [3].

Respublikamiz kimyo fani va sanoati hamda uning rivojlanish istiqbollari bilan tanishtirish tarbiyaviy jihatdan juda muhimdir. Kimyoviy texnologiya darslarida talabalar nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, kimyo sanoatida turli mahsulotlar ishlab chiqarish va bunda boradigan jarayonlarga uslubiy yondashuv hamda ishlab chiqarish korxonalar haqida ma'lumotlarga ega bo'lish ilmiy dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiladi. Kimyoviy texnologiya fani mavzularini O'zbekiston kimyo sanoatida muhim o'rin tutgan eng yirik "O'zbekiston metallurgiya

kombinati" OAJ, Navoiy kon-metallurgiya kombinati, Olmaliq kon-metallurgiya kombinati, "Farg'onaazot" OAJ, "Navoiyazot" OAJ, "Indorama Kokand Fertilizers and Chemicals" OAJ, "Samarqand kimyo" OAJ, "Dehqonobod kaliyli o'g'itlar zavodi" unitar korxonasi, Farg'ona neftni qayta ishlash zavodi, Buxoro neftni qayta ishlash zavodi, Sho'rtan gaz kimyo majmuasi, kabi sanoat korxonalarini to'g'risidagi ma'lumotlar bilan boyitgan holda bayon qilish maqsadga muvofiqdir.

Sanoatda ammiak va nitrat kislotasi ishlab chiqarish, azotli o'g'itlar, sanoatda fosforli va kaliyli o'g'itlar ishlab chiqarish mavzularini yoritishda "Farg'onaazot" OAJ — mineral azotli o'g'itlar, defoliantlar va sellyuloza atsetatlar ishlab chiqaruvchi yirik korxonalardan biri bo'lib, mazkur korxonada suyultirilgan suvsiz ammiak, azot kislotalari, ballonlardagi suyuq va gazsimon uglerod dioksidi, Gaz xoldagi texnik kislorod, mebel yelimlari, defoliantlar, texnik natriy nitrat, quruq muz, kristallangan natriy xlorat, suyuq magniy xlorid defolianti, natriy bikarbonat (osh sodasi), mashinada to'qish uchun atsetat iplari, mineral o'g'itlar (granullangan ammiakli selitra va granullangan karbamid), bishofit (magniy xlorid) kabi turli mahsulotlar ishlab chiqarilishini;

"Navoiyazot" OAJ — ishlab chiqarish hajmi bo'yicha mamlakatimiz kimyo sanoatining peshqadamlaridan biri ekanligi, korxonada ishlab chiqariladigan asosiy mahsulot turlari: mineral o'g'itlar (ammoniy nitrat, ammoniy sulfat, fosforli ammiakli selitra), akril tolasi (nitron), poliakrilamid, sirka kislotasi, atsitilen, formalin, dimetilefir, natriy sianit, A markali metanol, tiomochevina, xlor va xlor mahsulotlari (xlorid kislota, suyuq xlor), kaustik soda, argon, uniflok, KF smolasi kabi 70 dan ortiq turdagi organik va noorganik kimyoviy mahsulotlar ishlab chiqariladi. Tabiiy gaz, havo, kaustik soda, osh tuzi va boshqa asosiy ishlab chiqarish uchun xom ashyo bo'lib xizmat qilishini;

"Indorama Kokand Fertilizers and Chemicals" OAJ (2019-yilgacha "Qo'qon superfosfat zavodi") — oddiy, ammoniylashgan superfosfat o'g'itlari, suvda tez eruvchan azot-fosfor-kaliyli (NPK) mineral o'g'itlar, kaltsiy karbid, payvandlash elektrodleri, suvli emulsion bo'yoqlar va boshqalar ishlab chiqaradi. Bu korxonada respublika qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarning fosforli o'g'itlarga, shuningdek, yangi kimyoviy mahsulotlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirilishini;

"Samarqand kimyo" OAJ — ammfos, ammoniy sulfat, diammoniyfosfat, oddiy superfosfat, ammoniylashgan superfosfat, boshqa fosforli o'g'itlar, ekstraksiya fosfor kislota, texnikada qo'llaniladigan sulfat kislota, texnik kislorod, ro'zg'orbop kimyoviy mahsulotlar ishlab chiqaradi. Jahon tajribasida birinchi marta tarkibida 24,5% P₂O₅ bo'lgan past navli Qoratov (Qozog'iston) fosforitini qayta ishlaganligini;

"Dehqonobod kaliy zavodi" aksiyadorlik jamiyati zavodi o'rnida Tepaqo'ton kaliy tuzlari koni negizida barpo etilib, kaliyli o'g'itlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan

va Markaziy Osiyoda yagona hisoblanuvchi yirik sanoat korxonasining ishga tushirilishi natijasida mamlakatimizga ushbu turdagi mahsulotning chetdan import qilinishi to'xtatilib, O'zbekiston qishloq xo'jaligi rivoji uchun g'oyatda muhim uch asosiy unsur-fosforli, azotli va kaliyli mineral o'g'itlar ishlab chiqarish salohiyatiga ega jahonning sanoqli davlatlari qatoridan joy olganligini ta'kidlab o'tish lozim.

Metallurgiya sanoati, qora metallurgiya, Sanoatda cho'yan ishlab chiqarish va po'lat ishlab chiqarish mavzularini o'rganishda "O'zbekiston metallurgiya kombinati" aksiyadorlik birlashmasi — qora metallurgiya sanoati korxonasi bilan tanishtirish muhim ahamiyatga egadir. Chunki bu korxonada mamlakatimizda birinchilardan bo'lib barpo etilgan, qora metallurgiya mahsulotlarining eng muhim turlari (po'lat, cho'yan, po'lat quvurlar va po'lat prokat), armatura po'lati, shvellerlar, po'lat sharlar, po'lat emallangan idishlar ishlab chiqaradi, respublika bo'yicha yig'iladigan temir-tersak, metall chiqindilarini qayta eritadi. Korxonada asosiy mahsulotlar bilan birga 50 yaqin turdagi xalq iste'moli tovarlari ham ishlab chiqariladi.

Sanoatda rangli metallar ishlab chiqarish, gidrometallurgiya va piryumetallurgiya usullari yordamida rangli metallar mis, rux va boshqa rangli metallar ishlab chiqarish texnologiyalari o'rganishda, O'zbekiston metallurgiya sanoatida rangli metallar ishlab chiqarishda asosiy korxonalarining tutgan o'rinlari haqida aytib o'tish kerak.

Navoiy kon-metallurgiya kombinatida uran, oltin, kumush, qurilish va quymachilik materiallari, sirt qoplash toshlari (gappro, granit, marmar), fosforitlar, sulfat kislota, trikotaj va to'qimachilik buyumlari, mashinasozlik va maishiy texnika ishlab chiqariladi. Ma'danni qazib olish va uni qayta ishlashdan boshlab to uran oksidi va chala oksidi, sof (999,9) oltin olishgacha bo'lgan tugallangan jarayonni amalga oshiruvchi sanoat korxonasi hisoblanadi.

Olmaliq kon-metallurgiya kombinati — O'zbekistonda rangli metallurgiya sanoatining yirik korxonasi. Kombinat 2 majmuadan — qo'rg'oshin-rux va mis ishlab chiqarish majmuasidan dan iborat. Kombinatda qazib chiqarilayotgan rudalar tarkibidan 13 ta kimyoviy elementlarni ajratib olib mis va mis buyumlar, rux, kadmiy, oltin, kumush, qo'rg'oshin, sulfat kislotasi, mis va molibden konsentratlari, selen, tellur, mis va rux kuporosi kabi mahsulotlar ishlab chiqariladi.

Yoqilg'ilar, sanoatda neft mahsulotlarini qayta ishlash mavzulari bilan tanishtirilganda, talabalar O'zbekistonda neftni qayta ishlash korxonalarini haqida ma'lumotga ega bo'lishi kerak. Yonilg'i-surkov materiallarini ishlab chiqarish bo'yicha O'rta Osiyoda yirik korxonalardan biri bo'lgan Farg'ona neftni qayta ishlash zavodi barcha turdagi neft mahsulotlarini ishlab chiqarishga qodir bo'lgan 35 texnologik qurilmalarni o'z ichiga olgan bo'lib, yuqori oktanli benzin, shu jumladan, aviataxnik kerosin, dizel yonilg'isi, kokos, turli xil motor va dizel moylari (kompresor, turbina, urchuq), parafin, motor moylari-

ga qo'shimchalar, bitum, mazut kabi 56 dan ziyod turli neft mahsulotlari ishlab chiqarishini haqida ma'lumotlar beriladi. Shu bilan birga Buxoro neftni qayta ishlash zavodi — Qashqadaryo va Buxoro viloyatlaridagi gaz va neft konlari (asosan Ko'kdumaloq gaz kondensati koni) asosida jahon standartiga javob beradigan turli neft mahsulotlari — Ai-91, Ai-95 yuqori oktanli benzin, EKO-3 qishki va EKO-L yozgi dizel yoqilg'ilari, Jet-A1 markali aviakerosin, M-100 markali o'choq mazuti, texnik oltin-gugurt, suyultirilgan neft gazlari (butan, texnik propan, propanbutan, oltin-gugurt) va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarilishini bilish maqsadga muvofiqdir [1].

Talabalar sanoatda qattiq yoqilg'ini qayta ishlash texnologiyalari mavzusini o'rganayotganda O'zbekistonda ko'mir zaxiralari bo'yicha O'zbekiston Markaziy Osiyoda ikkinchi o'rinda turishi haqida ma'lumot berish muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda ko'mir Angren, Sharg'un va Boysun konlarida qazib chiqariladi. Ularning umumiy zaxirasi — 2 milliard tonnadir. Ko'mir bilan birga juda qimmatbaho mineral xomashyolar — kaolinlar, ohaktoshlar, kvars qumlari, tosh qotishmalari va kam uchraydigan boshqa elementlar va ularning birikmalari ham qazib olinmoqda. "Angren kaolinidan sanoatning ko'pgina tarmoqlarida glinozem (alyuminiy oksidi), o'tga chidamli materiallar, keramik fayans elektr izolyatorlari, drenaj va kanalizatsiya quvurlari, oq va rangli sementlar kabi mahsulotlarni tayyorlash uchun xom ashyo sifatida foydalanish mumkin" [5, 255].

Sanoatda gazsimon yoqilg'ini qayta ishlash texnologiyalari mavzuda Sho'rtan gaz-kimyosanoat majmuasini haqida aytib o'tish kerak. O'zbekistondagi eng yirik gaz sanoati korxonalaridan biri bo'lib, yillik quvvati 3,9 mlrd. kubometr xom ashyo gazini qayta ishlashga mo'ljallangan. Mahalliy konlardan olinadigan gazni qayta ishlash, organik sintez, polietilen, yoqilg'i gazi, suyultirilgan gaz, gaz kondensati, donador oltin-gugurt, polietilen tagliklar, polietilen plyonkalar ishlab chiqaradi [5, 274].

O'quv mashg'ulotlari materiallarida O'zbekistonning kimyoviy ishlab chiqarish korxonalarini va ularning mahsulotlari va kimyoviy ishlab chiqarishlarni o'rganishda mamlakatimizda kimyo sanoatini rivojlantirish yuzasidan belgilangan tadbirlar bilan tanishtirish bilan birga kimyo sanoatidagi texnika taraqqiyotining asosiy yo'nalishlarini ko'rsatib berish bo'yicha samaradorligini baholashda odatda talabalar ta'lim sifatidagi o'quv ko'rsatkichlarining o'sishini qayd etildi. Bizning fikrimizcha, Kimyoviy texnologiya o'quv jarayonida talabalar faolligini oshishiga Sanoat korxonalarini, va ulardagi kimyoviy texnologik jarayonlarni ishlash prinsipi bilan tanishtirish ta'lim jarayonida talabalar faolligini oshirishda va ishlab chiqarish sohasida ko'nikma va malakalar hosil bo'lishiga xizmat qiladi, shuning uchun ushbu omillarni inobatga olish lozim.

Ta'lim jarayoniga joriy qilingan xar bir mavzuga oid kimyoviy ishlab chiqarish korxonalarini va ularning mah-

sulotlari tanishtirish o'zlashtirish samaradorligiga ta'sirini o'rganish uchun biz Farg'ona davlat universiteti kimyo yo'nalishining to'rtinchi bosqich talabalari o'rtasida so'rovnomada o'tkazdik. So'rovnomada 102 nafar talaba ishtirok etdi.

So'rovnomada ishtirok etgan talabalarining 76 foizi faqat ma'lum darajada yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishga yordam beradi deb hisoblaydi, talabalarining 82 foizi mashg'ulotlarda o'tilayotgan mavzuni tushunishda samarali bo'lishiga ishonishadi. Talabalarining esa 98 foizi ma'lumotlar, taqdimot yoki videofilm shaklida foydali ekanligini ta'kidlashdi. Talabalarining esa 4 foizi ma'ruzalarda ishlab chiqarish korxonalarini va ularning mahsulotlari bilan tanishtirish ma'lumotlaridan foydalanishga salbiy munosabat bildirgan bo'lib, mavzuga doir kimyo sanoati ishlab chiqarish korxonalarini va ularning mahsulotlari bilan tanishtirish mazkur fandan bilim va tasavvurlarni shakllantirmaydi deb hisobladilar (1-jadval).

1-jadval

Savollar mazmuni	To'rtinchi kurs	
	Soni	Foiz
Kimyoviy ishlab chiqarish korxonalarini va ularning mahsulotlari bilan tanishtirish faqat ma'lum darajada yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishga yordam beradi	78	76
Kimyoviy ishlab chiqarish korxonalarini va ularning mahsulotlari bilan tanishtirish o'quv mashg'ulotlarda o'tilayotgan mavzuni tushinishda samarali	84	82
Kimyoviy ishlab chiqarish korxonalarini va ularning mahsulotlari bilan tanishtirish ma'ruzachini o'zidan ma'lumotlar, taqdimot yoki videofilm shaklida olish foydali deb bilishadi	98	96
O'quv mashg'ulotda kimyoviy ishlab chiqarish korxonalarini va ularning mahsulotlari bilan tanishtirish ma'lumotlaridan foydalanishga salbiy munosabat bildirgan	4	4

O'tkazilgan so'rovnomada bo'yicha talabalar fikri va bizning o'qitish tajribamiz shuni ko'rsatadiki, kimyoviy texnologiya fanini o'qitish jarayonida kimyoviy ishlab chiqarish korxonalarini va ularning mahsulotlari tanishtirishdan foydalanish fan o'qitish samaradorligini oshishiga va talabalar kimyoviy ishlab chiqarish texnologiyalari bo'yicha bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllanishiga olib keladi.

Kimyo texnologiya fanida talabalarni O'zbekistonning sanoat korxonalarini, ularning mahsulotlari va kimyo sanoatidagi yangiliklari bilan tizimli tanishtirib borish nafaqat yoshlarda vatanparvarlik g'oyalarni shakllantirishga, balki turmushda tejamkorlik sirlarini egallashlariga yaqindan yordam beradi va talabalar kimyoviy ishlab chiqarish texnologiyalari bo'yicha bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nishonov M., Yunusov M. O'zbekiston Respublikasida kimyo sanoatining rivojlanishi. Science and innovation, 2023. 2 (Special Issue 7), 315-322-b.
2. Omonov X.T., Nishonov M., Mamajonov Sh.A. O'zbekiston kimyo ta'limining o'tmishi, buguni va rivojlanish istiqbollari. Pedagogik ta'lim jurnali. 2014-yil, 3-son. – 4-7-b.
3. Нишонов М. Развитие химической науки в Республике Узбекистан. Материалы II международной научно-практической конференции “Современные аспекты химической науки и химического образования: теория и практика, Алма-Аты. 1-часть, 2022. – 50-52 с.
4. Yunusov M.M. Universitetlarda kimyoviy texnologiya kursini o'qitishda multimediyaya vositalaridan foydalanish. “Pedagogs” jurnali, 2022-yil, 20 (1)-son, 140-144-b.
5. Kattayev N., Ixtiyorova G., Muxamediyev M., Mirzoxidov X. Kimyoviy texnologiya. – T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2012. – 400 b.

**UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA 7-SINFLARDA KIMYO
FANIDAN SINFDAN TASHQARI ISHLARNI AXBOROT MUHITIDAGI
TOPSHIRIQLAR BILAN UYG'UNLASHTIRISH**

Gulchehra Izbullayeva,

Buxoro davlat pedagogika instituti
“Pedagogika” kafedrasini mudiri, p.f.p. (DSc)

Alisher Niyozov,

Buxoro davlat pedagogika instituti
“Tabiiy fanlar” kafedrasini dotsenti, t.f.f.d. (PhD)

Nodirabegim Jamolova,

Buxoro davlat pedagogika instituti
“Tabiiy fanlar” kafedrasini o'qituvchisi

Annotatsiya

Hozirgi vaqtda sinfdan tashqari ishlarni bajarishda o'quvchilar faolligini oshirish usullari bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish va uni axborot muhiti imkoniyatlari bilan bog'lash va axborot-kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalanish muammosi hali ham mavjud. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish masalalari, 7-sinf o'quvchilarida kimyo fanidan an'anaviy sinfdan tashqari ishlarni axborot muhitidagi topshiriqlar bilan uyg'unlashtirishning ta'limiy ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: sinfdan tashqari ishlar, kimyo, kognitiv faollik, PhET dasturi, “Bulutli” texnologiyalar, taqdimot, ko'rgazma.

Аннотация

В настоящее время проводятся исследования методов повышения активности студентов при выполнении внеклассной деятельности. Остается проблема организации внеклассной работы и ее связи с возможностями информационной среды и эффективным использованием информационно-коммуникативных средств. То есть, несмотря на то, что в практике изучения химии серьезное внимание уделяется традиционной самостоятельной работе, на сегодняшний день отсутствуют методические рекомендации по организации самостоятельной работы, в том числе внеаудиторной работы в информационной среде. Внеклассная деятельность обладает высоким потенциалом в формировании и развитии познавательной активности школьников. В данной статье освещаются вопросы организации внеклассной работы в общеобразовательной школе, воспитательное значение совмещения традиционной внеклассной работы по химии с заданиями в информационной среде для учащихся 7 классов.

Ключевые слова: внеклассная работа, химия, познавательная деятельность, программа ФОТ, “Облачные” технологии, презентация, выставка.

Annotation

Currently, research is being conducted on methods of increasing students' activity in performing extracurricular activities. There is still a problem of organizing extracurricular work and connecting it with the possibilities of the information environment and effective use of information and communication tools. That is, despite the fact that in the practice of studying chemistry serious attention is paid to traditional independent work, today there are no methodological recommendations for organizing independent work, including extracurricular work in the information environment. Extracurricular activities have a high potential in forming and developing the knowledge activity of schoolchildren. This article highlights the issues of organizing extracurricular activities in secondary schools, the educational value of combining traditional extracurricular activities in chemistry with tasks in the information environment for 7th grade students.

Keywords: extracurricular activities, chemistry, cognitive activity, PhET program, “Cloud” technologies, presentation, exhibition.

Hozirgi vaqt maktab ta'lim tizimida sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etish, fanlarni integratsiyalab o'qitish mexanizmlarini yaratish, pedagogik va didaktik asoslarini aniqlash hamda amaliyotga tatbiq etish, zamonaviy usullar asosida loyihalash, amalga oshirish va takomillashtirishning ilmiy asoslangan tizimini yaratish, kimyoviy bilimlarni innovatsion yondashuv asosida takomillashtirish, rivojlantirish borasida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Mazkur tadqiqotlar kimyo darslarida pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, o'quvchilarda metodik bilimlarni shakllantirish imkoniyatlarini hamda sinfdan tashqari ishlarni tizimga solinishiga sabab bo'lmoqda.

Kimyo fanidan sinfdan tashqari ishlar o'quvchilar bilimni chuqurlashtiradi, kimyo bilan hayot o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatishga yordam beradi, o'quvchilarning mayl va iste'dodini aniqlashga imkon beradi, ularning ijodiy mustaqilligini, kitob bilan ishlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Maktabda kimyoni o'qitish uchun odatiy hayotiy vaziyatlarni yaratishga imkon beradigan ishbilarmonlik o'yinlariga alohida e'tibor beriladi, bunda o'quvchi to'g'ri yo'nalishni, ko'rib chiqilayotgan muammoning optimal yechimini topishi kerak.

Ishbilarmonlik o'yinlari ham 7-sinf o'quvchilarini kimyoga oid kasblar bilan tanishtiradi. Maktabning barcha tarbiyaviy ishlari kabi sinfdan tashqari ishlarning maqsadi ham o'quvchilarning mehnat, axloqiy, iqtisodiy, estetik va ekologik tarbiyasini har tomonlama amalga oshirish, bilimlarini chuqurlashtirishdan iborat. Sinfdan tashqari ishlarda umumta'lim va tarbiyaviy vazifalarni alohida ta'kidlash lozim.

Kimyo fanidan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishning nazariy qoidalari haqida S.G.Shapovalenkoning ishlarida, uy vazifasini tashkil etishga nazariy yondashuvlar N.N.Pospelov ishlarida, kimyo fanini o'qitishda zamonaviy axborot-kommunikatsiyasi texnologiyalarini samarali joriy etish bo'yicha A.K.Axlebininning tadqiqotlarida, uyda eksperimentni tashkil etish M.V.Dorovyev, shuningdek, kimyo fanidan tabaqalashtirilgan uy vazifalarini qo'llash bo'yicha pedagogik tajriba Y.N.Kazantsevning ilmiy tadqiqot ishlarida o'z aksini topgan [2, 15].

Metodik adabiyotlardan ma'lumki, sinfdan tashqari ishlar o'quvchilarning ma'lum mavzu doirasidana emas, barcha mavzulardan olingan ko'nikma, malaka va bilimlarini takomillashtirish, kengaytirishga asoslanadi.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarning ta'lim maqsadlari:

- 1) kimyoviy bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish;
- 2) eksperimental ko'nikmalar shakllantirish;
- 3) maktab o'quvchilarining fan va texnika sohasidagi texnik ijodkorligini, qobiliyatlari va iste'dodlarini rivojlantirish;
- 4) kimyo fanini chuqur o'rganadigan sinflarda tahsil olayotgan o'quvchilarni kasbga yo'naltirish.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarning tarbiyaviy vazifalari:

- 1) o'quvchilarning kimyoga qiziqishini rivojlantirish;
- 2) maktab o'quvchilarining kognitiv faolligini rivojlantirish, tashabbuskorlik va mustaqillikni tarbiyalash;
- 3) mehnatga muhabbat va hurmat, maqsadli mehnat qilish, vaqtdan oqilona foydalanish qobiliyatini tarbiyalash [3].

Bundan tashqari, kimyo bo'yicha sinfdan tashqari ishlar o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini tashkil qilishni o'z ichiga oladi.

Kimyo fanidan sinfdan tashqari ishlar quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak:

1. Kimyo kursi mazmuni bilan chambarchas bog'liklikda amalga oshiriladi (dars davomida o'qituvchi o'quvchilarning qiziqishini uyg'otadigan, qo'shimcha adabiyotlarni o'qishga birinchi turtki beradigan savollarni beradi va ular bilan ishlash istagini uyg'otadi. O'quvchilar darslik hamda turli kitoblardan o'qituvchi bergan savollarni muhokama qiladilar).

2. O'quvchilarning jismoniy, aqliy imkoniyatlariga va ularning tayyorgarlik darajasiga (ta'lim, tarbiya va rivojlanish) muvofiqligi.

3. Maktab o'quvchilarining turli qiziqishlari va talablarini, ularning umumiy tayyorgarligini, individual moyilligini hisobga olgan holda ixtiyoriy ravishda maktabdan tashqari mashg'ulotlarni tanlash.

4. Ishning turli shakllari va turlarining kombinatsiyasi.

5. Qiziqarli mashg'ulotlarni kiritish.

6. Ilmiylik va qulaylik tamoyiliga rioya qilish.

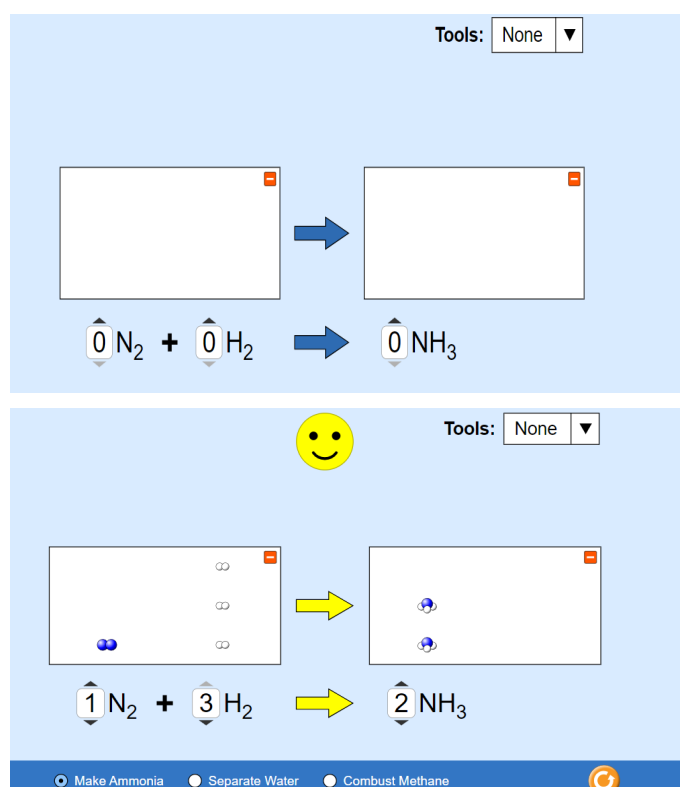
Kimyodan sinfdan tashqari ishlarni o'qituvchining o'zi turli mavzularga asoslanib tanlaydi. Kimyo fanidan sinfdan tashqari ishlarning asosiy shakllari; ommaviy, guruh va individual. Ular nafaqat o'quvchilar soni, balki mazmuni va uslubiy jihatdan ham farqlanadi. Sinfdan tashqari ishlarning bu shakllari turli ko'rinishda amalga oshiriladi.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlar o'ziga xosligi bilan, ya'ni uning o'zining maqsadi va mazmuni, shakli va usullari jihatidan sinf mashg'ulotlaridan farq qiladi. Sinfdan tashqari o'tkaziladigan mashg'ulotlarga o'quvchilar ixtiyoriy ravishda qatnashadilar. Bu mashg'ulotlar o'quvchilarning ehtiyojidan va ijodiy ishga bo'lgan tabiiy intilishidan kelib chiqadi. Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarda kimyo faniga bo'lgan qiziqish hosil qilina-di va chuqurlashtiriladi. O'quvchilar kimyo bilan tanisha boshlagan vaqtlarida asosan kimyoviy hodisalarning tashqi — qiziqarli tomonlariga: moddalarning o'z-o'zidan o't olishiga, moddalar tusining o'zgarishiga va boshqalarga qiziqadilar. Sinfdan tashqari mashg'ulotlar sinfdan o'rganiladigan dastur materialini to'ldirishga emas, balki uni yanada chuqurlashtirishga xizmat qilishi kerak. Ayniqsa, 7-sinf o'quvchilari uchun sinfdan tashqari mashg'ulotlarda yirik kimyogar olimlar va ishlab chiqarish xodimlarining kimyoning sanoat bilan bog'liq ma'ruzalarini tashkil qilish, ishlab chiqarish korxonalariga sayohatlar o'tkazish

katta ahamiyatga ega. Yirik olim va mutaxassislarining ma'ruzalari, kinoseanslar, sayohatlar o'tkazish o'quvchilarning kimyoga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi, bilim va tafakkurini kengaytiradi. O'quvchilar o'qituvchining bevosita rahbarligi asosida qanchalik ko'p o'rgansalar, mashg'ulotlar samarali va har tomonlama qiziqarli bo'lib o'tadi. O'qituvchi sinfdan tashqari mashg'ulotlar vaqtida o'quvchilarning mustaqil ishlariga rahbarlik qilib turadi. O'qituvchi kimyoviy eksperimentni bajarishga qanday kirishish kerakligi, ishlaydigan modelni qanday yasash ma'qulroq ekanligi va shu kabilar to'g'risida maslahatlar beradi, adabiyotlar tavsiya etadi. Kimyoviy tajriba o'tkazish texnikasining eng qiyin va o'quvchilarga ma'lum bo'lmagan usullarini ko'rsatib beradi.

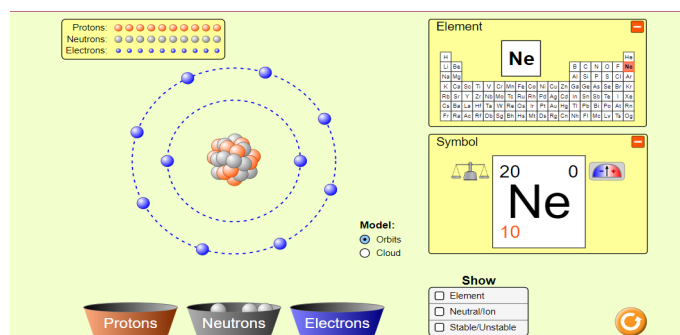
Hozirgi kunda axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanib sinfdan tashqari ishlarni bajarish, turli vazifalar berish, o'quvchilarga kimyoviy bilimlarni o'rgatish an'anaviy tus olgan. Ularning ayrimlari bilan tanishib chiqsak.

Turli xil simulyatsiya dasturlarini qo'llash faqat mustaqil modellashtirish bilan samarali bo'ladi. Simulyatorlardan foydalanish jarayonida 7-sinf o'quvchilari kimyo fanidan nazariy o'rgangan bilimlarini virtual bo'lsa-da, hayotga tatbiq qiladilar. Ushbu tadqiqotlar jarayonida bilimlarini yanada mustahkamlash bilan bir qatorda nazariya hamda hayotiy tatbiqlarning rivojlanishiga bevosita hissa qo'shadilar. Bundan tashqari, o'sha simulyatorlarning ham yanada rivojlanishiga, yanada haqiqiy hayotiy tadqiqotlarga yaqin natijalar beradigan darajaga chiqarishda o'z hissalarini qo'shishlari mumkin. Bu o'z o'rnida o'quvchilarni faqatgina "tinglovchi" vazifasida qolmasdan, bevosita ilmiy tadqiqot ishlarida qatnashuvchilarga aylantiradi. Bu esa o'z navbatida o'quvchida o'qish va tadqiqotlarga bo'lgan qiziqishlarining yanada ortishiga olib keladi. O'quvchilar uchun kimyoviy jarayonlarni o'rganish qiziqarli bo'ladi, chunki ularni modellashtirish orqali ular mohiyatini tushunadilar. Turli xil simulyatsiya dasturlarini qo'llash faqat mustaqil modellashtirish bilan samarali bo'ladi. Masalan, tabiiy fanlar yo'nalishida 2001-yildagi Nobel mukofotining laureati K.Viman tomonidan "Physics Education Technology" (PhET) sayti yaratilgan. PhET saytida har xil mavzularga oid modellar mavjud bo'lib, ular Java va Macromedia flash dasturlarida yaratilgan. PhET[4] bepul interfaol onlayn simulyatorlardan kompyuter sinfi darsida yoki uy vazifasini bajarishda mustaqil modellashtirish uchun foydalanish mumkin. Boshqa foydali PhET dasturlari va ilovalari qatorida kimyoviy reaksiyalar tenglamalarida, koeffitsiyentlarni joylashtirish qobiliyati qo'llaniladigan interfaol simulyatorlarni ta'kidlash kerak. Ushbu resurs internetga ulangan har qanday qurilmadan mavjud bo'lib, bo'sh vaqt bo'lganida mustaqil ravishda mashq qilish imkonini beradi (1-rasm).

1-rasm

PhET dasturidan o'quvchilar atom va uning tarkibini o'rganishda ham foydalanishlari mumkin (2-rasm).

2-rasm

Dasturda keltirilgan modellarni faqat ingliz tilida emas. Balki 50 dan ortiq tilga tarjimalarini topish mumkin, xususan o'zbek tilida 1 ta model tarjima qilingan. Agar siz dasturda keltirilgan modellarni o'zbek tiliga tarjima qilishni xohlasangiz, hech qanday qiyinchiliksiz bu niyatingizni amalga oshirishingiz mumkin. Buning uchun dasturning rasmiy saytida "Translated Sims" bandi mavjud bo'lib, u yerga kirib maxsus qaydnomani to'ldirgan holda tegishli modelni tanlab o'zbek tiliga tarjima qilishingiz mumkin.

Bundan tashqari so'ngi paytlarda ta'lim maqsadlarida "bulutli" texnologiyalar talab qilinmoqda. Ular ta'lim jarayoni ishtirokchilariga har qanday kirish nuqtasidan, jumladan, mobil qurilmalardan o'quv materiallaridan foydalanish imkoniyatini beradi. "Bulutli" provayderlar orasida Google barcha operatsion tizimlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi va barcha xizmatlar bepul [5, 44-49].

“Bulutli” texnologiyalar orasida kimyo bo'yicha mustaqil ishlarni jamoat mulki sifatida tashkil qilishda foydalanish uchun qulay bo'lgan Internet xizmatlari mavjud. “Bulut”da yaratilgan hujjatlar serverda saqlanadi yoki faylga eksport qilinishi mumkin. Hujjatlarni Internetga ulangan har qanday kompyuter yoki mobil telefondan qayta ishlash mumkin. Shunday qilib, o'quvchilar umumiy loyihalarda masofadan turib ishlashlari mumkin va bu ishni nazorat qilish va boshqarish o'qituvchi uchun qulaydir. Texnologiya matnli hujjatlar, elektron jadvallar, taqdimotlar yaratish imkonini beradi. Shuningdek, onlayn testlar va so'rovlarni yaratishi mumkin, bu o'qituvchiga o'quv materialidan foydalanishni tezda nazorat qilish imkonini beradi o'quvchilarning javoblari hisobotlarda shakllantiriladi va elektron jadvallarda saqlanadi, bu esa to'g'ri javoblar dinamikasini tekshirish va kuzatishni, o'quvchilar tomonidan topshiriqlarning tizimli bajarilishini nazorat qilishni osonlashtiradi. Diagrammalar yordamida javoblarni (to'g'ri va noto'g'ri) vizualizatsiya qilish o'tilgan mavzuni o'zlashtirishni tahlil qilish va eng muammoli masalalarni aniqlashga sharoit yaratib beradi.

“Bulutli” texnologiyalar o'quv materiallariga tezkor kirish imkoniyati, nazorat matnlarini bajarish natijalarining ochiqdigi tufayli ta'lim faoliyatini rag'batlantiradi. Natijalarning ochiqdigi va ularning saqlanishi o'quvchi uning yutuqlari darajasi qanchalik yaxshilanishini baholashga imkon beradi va bu topshiriqlarni eng mustaqil va to'liq bajarish istagiga yordam beradi. Ba'zi hollarda “bulutli” texnologiyalarning ochiqdigi va mavjudligi o'quvchilarga o'zlarini boshqalar darajasida baholash imkonini beradi. Ushbu ko'nikma shaxsiy ta'lim yo'lini yaratishga imkon beradi-bu ko'nikmalarning barchasi kelajakda o'z-o'zini rivojlantirish uchun juda muhimdir [6, 21-23].

Axborot muhiti imkoniyatlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, o'quv jarayonida axborot muhiti:

– vizualizatsiya vositasi sifatida (elektron darslik, virtual

eksperiment, taqdimotlar, ko'rgazmalar va multimedia vositalari);

– interfaollik vositasi sifatida;

– mustaqil ishlarni tashkil etish vositasi (interfaol ilovalar, trenajorlar, o'yinlar, kimyoviy jarayonlar simulyatorlari, modellashtirish);

– nazorat qilish vositalari (sinov muhiti);

– mobil o'quv vositasi sifatida;

– individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish, shaxsiy ta'lim maydoni, loyiha, tadqiqot faoliyati (individual ta'lim makonida o'quv faoliyati).

Ushbu tadqiqot o'quvchilarning axborot muhitidagi o'quv faoliyatiga qiziqishini ko'rsatdi. Kompyuter sinflarida kimyo darslarini tashkil etish mumkin bo'lgan maktablarda o'qituvchi uchun o'quvchilarning bilish faolligini rivojlantirish imkoniyatlari kengaymoqda. Endi sinf ta'minoti keng texnik vositalar arsenalini (kompyuter, interfaol doska, hujjat kamerasi, raqamli laboratoriya, mikroskoplar va boshqalar) o'z ichiga oladi. Biroq, sinfda ushbu qurilmalar bilan mustaqil ishlash frontal ravishda, kamroq guruhlarda amalga oshiriladi, bu esa o'rganishni individuallashtirish va mustaqil bilim faoliyatini rivojlantirish jarayonini murakkablashtiradi. Axborot muhitida sinfdan tashqari ishlarni noan'anaviy, o'quvchilarning topshiriqlarni bajarishda mustaqilligi, o'qituvchi tomonidan tizimli tekshirish yoki dasturiy ta'minotdan foydalanish tufayli o'quvchilarning bilim faolligini kengaytiradi.

Shunday qilib, an'anaviy sinfdan tashqari ishlarni axborot muhitidagi topshiriqlar bilan uyg'unlashtirish sinfdan tashqari ishlarni bajarishda turli xil turdagi o'quv faoliyatiga olib keladi va dinamiklik zamonaviy o'quvchilarning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda uni kognitiv faoliyatga qiziqtiradi va jalb qiladi. Bu holatda o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishi shakllanadi va ularning kasbiy tanloviga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Inncheon declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea).

2. Шаповаленко С.Г. Методика обучения химии в средней школе / С.Г. Шаповаленко. – М.: Просвещение, 1963. – 154 с.

3. Академия инфоурок. [Электронный ресурс] URL <https://infourok.ru/organizaciya-vneklassnoy-raboti-po-himii-1420714.html>

4. Интерактивное моделирование для науки и математики. [Электронный ресурс] URL:<https://phet.colorado.edu/>

5. Шаверская // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия: Информатика и информатизация образования. – 2016. – № 4 (38). – 44-49 с.

6. Городенская А.С. Развитие познавательной активности при работе в информационной среде. Химия в школе. – 2018, № 5. –21-23 с.

THE LANGUAGE OF THE MEDIA IN MODERN SOCIETY

Khamrakul Eshankulov,

Acting Associate Professor

Jizzakh State Pedagogical University

Annotation

In modern society, the language of mass media plays a decisive role in shaping public discourse, disseminating information and influencing public opinion. This article examines various aspects of media language, including the click and attention economy, multimedia storytelling, algorithmic personalization, the language of social media, fact-checking initiatives, branding and voice, instant messaging, cross-cultural communication, data privacy and security, and interactive journalism. It also includes citizen journalism, mobile journalism (MoJo), solutions journalism, cross-platform integration, podcast and audio journalism, local and hyperlocal journalism, long-form journalism, interesting headlines, and ethical considerations.

Keywords: Media, language, clickbait, attention economy, multimedia storytelling, algorithmic personalization.

Annotatsiya

Zamonaviy jamiyatda ommaviy axborot vositalarining tili ommaviy nutqni shakllantirish, axborotni tarqatish va jamoatchilik fikriga ta'sir qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu maqola media tilining turli jihatarini, jumladan, klik va e'tibor iqtisodiyoti, multimediali hikoyalari, algoritmik shaxsiylashtirish, ijtimoiy media tili, faktlarni tekshirish tashabbuslari, brending va ovoz, lahzali xabarlar, madaniyatlararo muloqot, ma'lumotlar maxfiyligi va xavfsizligi hamda interaktiv jurnalistikani o'rganadi. Shuningdek, u fuqarolik jurnalistikasi, mobil jurnalistika (MoJo), yechimlar jurnalistikasi, platformalararo integratsiya, podkast va audio jurnalistika, mahalliy va giperlokal jurnalistika, uzoq muddatli jurnalistika, qiziqarli sarlavhalar va axloqiy mulohazalar.

Kalit so'zlar: ommaviy axborot vositalari, til, klikbeyt, e'tibor iqtisodiyoti, multimedia hikoyalari, algoritmik shaxsiylashtirish.

Аннотация

В современном обществе язык средств массовой информации играет решающую роль в формировании общественного дискурса, распространении информации и влиянии на общественное мнение. В этой статье рассматриваются различные аспекты языка СМИ, включая экономику кликов и внимания, мультимедийное повествование, алгоритмическую персонализацию, язык социальных сетей, инициативы по проверке фактов, брендинг и голос, обмен мгновенными сообщениями, межкультурную коммуникацию, конфиденциальность и безопасность данных. и интерактивная журналистика. Сюда также входят гражданская журналистика, мобильная журналистика (MoJo), журналистика решений, кросс-платформенная интеграция, подкаст- и аудиожурналистика, локальная и гиперлокальная журналистика, развернутая журналистика, интересные заголовки и этические соображения.

Ключевые слова: Медиа, язык, кликбейт, экономика внимания, мультимедийное повествование, алгоритмическая персонализация.

The language of mass media in modern society holds immense power and influence over public perception, information dissemination, and social discourse. As technology continues to advance and media platforms evolve, the language utilized by the media plays a pivotal role in shaping public opinion, generating engagement, and reflecting societal norms and values.

This article aims to explore and analyze the multifaceted aspects of media language in contemporary society. It delves into various dimensions, including the use of clickbait and the attention economy, the rise of multimedia storytelling, the impact of algorithmic personalization, the unique characteristics of social media language, the importance of fact-checking initiatives, the role of branding and voice, the challenges of instantaneous reporting, the significance of cross-cultural communication, the implications of data privacy and security, the innovations in interactive journalism, and the emerging trends in media communication.

By examining these different facets, this article seeks to provide a comprehensive understanding of how language is employed in the mass media and its profound implications on society. It explores the ways in which media language shapes narratives, constructs meaning, and influences public perception. Furthermore, it recognizes the evolving landscape of media communication, considering both the opportunities and challenges that arise in the digital age.

Through this exploration, we can gain insights into the intricate relationship between language and the mass media, and how it impacts our understanding of the world, our interactions with media content, and our role as informed citizens in the modern society. In the subsequent sections of this article, we will delve into each aspect of media language, analyzing its significance, exploring relevant examples, and discussing the implications for media consumers, producers, and society at large. By doing so, we hope to shed light on the complexities and nuances of the language of mass media in modern society [1, 161].

Research on the language used in mass media has a rich history. Early studies analyzed how media shaped public opinion through discourse patterns (Chomsky & Herman, 1988). Subsequent work deconstructed the linguistic techniques used for persuasion, like framing and word choice (van Dijk, 1998; Entman, 1993). More recent scholarship has examined the impact of new media like social networks and how they encourage viral propagation of ideas (Bennett & Segerberg, 2013; Papacharissi, 2015). To explore the language of mass media in modern society, this article draws upon a comprehensive analysis of relevant literature and research studies. The literature analysis encompasses a wide range of scholarly works, including books, academic articles, and research papers, from various disciplines such as media studies, communication studies, linguistics, journalism, and sociology.

The literature analysis aims to provide a theoretical framework and contextual understanding of the language used in mass media. It examines key concepts, theories, and debates surrounding media language, including but not limited to issues of media manipulation, agenda-setting, framing, discourse analysis, and the influence of new media technologies.

Furthermore, this article employs a mixed-methods approach to gather data and insights related to the language of mass media. Quantitative methods, such as content analysis and statistical analyses, are utilized to examine patterns, trends, and quantitative aspects of media language, such as the frequency of certain words or the use of specific rhetorical devices. Qualitative methods, such as textual analysis and case studies, are employed to gain a deeper understanding of the nuanced aspects of media language, including the use of persuasive strategies, narrative techniques, and stylistic choices.

In addition to the literature analysis and empirical research, this article also incorporates real-world examples and case studies to illustrate the practical application of media language concepts. These examples are drawn from a diverse range of media sources, including newspapers, online news platforms, social media platforms, television broadcasts, podcasts, and advertising campaigns. By examining real-world instances, this article aims to provide concrete illustrations of how language is utilized in mass media and its impact on audience perception and engagement. The combination of literature analysis, empirical research, and real-world examples provides a comprehensive and well-rounded exploration of the language of mass media in modern society. It allows for a deeper understanding of the theoretical underpinnings, practical implications, and societal significance of media language, and contributes to the broader body of knowledge in the field of media studies and communication [2, 109].

The language of mass media in modern society plays a pivotal role in shaping public discourse, influencing opinions, and disseminating information. This article has explored various dimensions of media language, including clickbait and attention economy, multimedia storytelling,

algorithmic personalization, social media language, fact-checking initiatives, branding and voice, instantaneous reporting, cross-cultural communication, data privacy and security, interactive journalism, and emerging trends. In this discussion section, we will reflect on the implications of these aspects and their significance in the context of contemporary media communication.

One key finding is the prevalence of clickbait and the attention economy in media language. Clickbait headlines and sensationalist language are used to capture audience attention and generate website traffic or views. While this strategy may lead to short-term engagement, it raises concerns about the integrity of information and the potential for misinformation. The attention economy also places pressure on media outlets to prioritize quantity over quality, impacting the overall credibility and trustworthiness of news sources.

Multimedia storytelling has emerged as a powerful tool in media language, enabling the integration of text, images, videos, and interactive elements. This approach enhances audience engagement and comprehension, allowing for more immersive and impactful storytelling experiences. However, it also poses challenges in maintaining ethical standards and ensuring accuracy and fairness in the representation of information.

Algorithmic personalization, driven by AI technologies, has transformed media consumption by tailoring content to individual preferences and interests. While this enhances user experience and engagement, it also creates filter bubbles and echo chambers, limiting exposure to diverse perspectives and potentially reinforcing existing biases. The language choices made by algorithms in curating and presenting content have profound implications for the information ecosystem and societal discourse.

Social media language presents a unique set of characteristics, including brevity, informality, and the use of hashtags, emojis, and memes. This language style aims to foster relatability and encourage user engagement. However, it can also lead to the spread of misinformation and the oversimplification of complex issues. The role of fact-checking initiatives becomes crucial in countering the potential negative impact of social media language on public understanding and trust in media.

Branding and voice in media language contribute to the establishment of a distinct identity and reputation for media outlets. Language choices reflect the values, tone, and intended audience of the brand, shaping audience perceptions and loyalty. However, the use of branded content and native advertising blurs the line between editorial and promotional content, raising ethical concerns regarding transparency and disclosure [3, 56].

The demand for instantaneous reporting in the digital age has led to an increased emphasis on speed and immediacy in media language. While this allows for the rapid dissemination of news, it also heightens the risk of inaccuracies and the spread of unverified information. Journalistic standards and rigorous fact-

checking processes are crucial in ensuring the reliability and credibility of real-time reporting.

Cross-cultural communication presents both challenges and opportunities in media language. The global nature of media necessitates sensitivity to cultural nuances, avoiding stereotypes, and employing inclusive language. Effective cross-cultural communication fosters understanding and empathy, promoting diverse voices and perspectives.

Data privacy and security are pressing concerns in the digital era, impacting media language choices. Media outlets must navigate the ethical considerations of data collection, storage, and usage, ensuring transparency and consent. Language that addresses privacy concerns and communicates security measures helps build trust with the audience.

Interactive journalism engages audiences through participatory elements, such as quizzes, polls, and interactive graphics. This fosters a sense of active involvement and empowers readers/viewers to explore information in a personalized manner. Language choices in interactive journalism aim to captivate and provide a seamless user experience while delivering informative content.

Emerging trends, such as citizen journalism, mobile journalism (MoJo), solutions journalism, and podcasting, have expanded the media landscape. These trends offer alternative voices, platforms, and formats for media communication. Language in these contexts often reflects authenticity, informality, and a connection with the audience, challenging traditional norms of media language. In conclusion, the language of mass media in modern society encompasses a diverse range of dimensions, each with its own implications and significance. The findings discussed in this article highlight the evolving nature of media communication, the challenges posed by new technologies, and the importance of ethical considerations in media language choices. Understanding and critically analyzing the language of mass media are crucial for media consumers, producers, and society as a whole to navigate the complexities of the media landscape and engage in informed discussions [4, 308].

The exploration of the language of mass media in modern society has yielded several key findings and insights. In this results section, we present the main outcomes of our analysis, which cover various aspects of media language and its implications for contemporary society.

1. **Clickbait and Attention Economy:** Our analysis reveals that clickbait headlines and sensationalist language are prevalent in mass media. These tactics are employed to capture audience attention and generate website traffic or views. However, the use of clickbait raises concerns about the integrity of information and the potential for misinformation. The attention economy, driven by the pursuit of user engagement, creates pressure on media outlets to prioritize quantity over quality, impacting the overall credibility and trustworthiness of news sources.

2. **Multimedia Storytelling:** The integration of text, images, videos, and interactive elements in media

storytelling has become increasingly prominent. Our analysis shows that multimedia storytelling enhances audience engagement and comprehension, providing more immersive and impactful experiences. However, it also presents challenges in maintaining ethical standards and ensuring accuracy and fairness in the representation of information [5, 47].

3. **Algorithmic Personalization:** The rise of algorithmic personalization, driven by AI technologies, has transformed media consumption. Our findings indicate that personalized content tailored to individual preferences and interests enhances user experience and engagement. However, it also raises concerns about filter bubbles and echo chambers, limiting exposure to diverse perspectives and potentially reinforcing existing biases. The language choices made by algorithms in curating and presenting content have profound implications for the information ecosystem and societal discourse.

4. **Social Media Language:** Our analysis reveals that social media language exhibits distinct characteristics, including brevity, informality, and the use of hashtags, emojis, and memes. This language style aims to foster relatability and encourage user engagement. However, it can also lead to the spread of misinformation and the oversimplification of complex issues. The role of fact-checking initiatives becomes crucial in countering the potential negative impact of social media language on public understanding and trust in media.

5. **Branding and Voice:** Our findings indicate that branding and voice play a significant role in media language. Language choices reflect the values, tone, and intended audience of media outlets, shaping audience perceptions and loyalty. However, the use of branded content and native advertising blurs the line between editorial and promotional content, raising ethical concerns regarding transparency and disclosure.

6. **Instantaneous Reporting:** The demand for real-time news reporting in the digital age has implications for media language. Our analysis reveals that the emphasis on speed and immediacy in reporting can lead to inaccuracies and the spread of unverified information. Maintaining journalistic standards and rigorous fact-checking processes are crucial in ensuring the reliability and credibility of real-time reporting.

7. **Cross-Cultural Communication:** Our findings highlight the challenges and opportunities presented by cross-cultural communication in media language. Effective communication across cultures requires sensitivity to cultural nuances, avoiding stereotypes, and employing inclusive language. Successful cross-cultural communication fosters understanding and empathy, promoting diverse voices and perspectives [6, 511].

As society continues to evolve, so too does the language of mass media. It is essential to remain vigilant and adaptable in understanding and responding to emerging trends, technologies, and challenges in media language. Ongoing research, collaboration between academia

and industry, and public discourse on media ethics and standards are vital for fostering a healthy and informed media environment. Ultimately, a nuanced understanding of the language of mass media empowers individuals to navigate the media landscape effectively, engage in

informed discussions, and contribute to a more democratic and inclusive society. By critically analyzing and questioning media language, we can actively participate in shaping the future of mass media and its impact on the public sphere.

REFERENCES:

1. Altheide D.L. (2013). The mass media and terrorism. *Discourse & Communication*, 7(2), – 157-180 p.
2. Hjarvard S. (2008). The mediatization of society: A theory of the media as agents of social and cultural change. *Nordicom Review*, 29(2), – 105-134 p.
3. Entman R.M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), – 51-58 p.
4. Papacharissi Z. (2015). Affective publics and structures of storytelling: Sentiment, events and mediality. *Information, Communication & Society*, 19(3), – 307-324 p.
5. Rockart S., Stylos J. (2019, May). Comparing legal question answering performance of AI assistants. In *Proceedings of the 2019 Conference on Artificial Intelligence and Interactive Digital Entertainment*, 44-50 p.
6. Wright K.B., Marett K. (2010). The influence of experiential and dispositional factors in phishing email victimization. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 15(4), – 501-523 p.

ЯЗЫКОВАЯ СПЕЦИФИКА ПЕРЕДАЧ НА ТЕЛЕВИДЕНИИ

Замира Сапарова,

преподаватель кафедры “Русский язык и методике его преподавания” Джизакский государственный педагогический университет им. А.Кадыри

Аннотация

Статья “Языковая специфика телепрограмм” исследует различные аспекты языкового оформления передач на телевидении. Авторы рассматривают влияние формата и стиля передачи на языковую организацию, роль ведущих в создании уникального языкового стиля и использование субтитров и переводов для преодоления языковых барьеров. Они также обсуждают использование различных диалектов, акцентов и языка рекламы в телевизионных передачах. Кроме того, статья затрагивает вопросы межкультурной коммуникации и адаптации языковой специфики для разных культур и аудиторий.

Ключевые слова: телевидение, телепрограммы, языковая специфика, формат передачи, стиль передачи, ведущие, субтитры, переводы, диалекты, акценты, язык рекламы, межкультурная коммуникация.

Annotatsiya

“Televizion dasturlarning til xususiyatlari” maqolasi teledasturlarning lingvistik dizaynining turli jihatlarini o‘rganadi. Mualliflar translyatsiya formati va uslubining tilni tashkil etishga ta’siri, o‘ziga xos til uslubini yaratishda taqdimotchilarning roli, til to‘siqlarini bartaraf etish uchun subtitrlar va tarjimalardan foydalanishni ko‘rib chiqadilar. Shuningdek, ular teleko‘rsatuvlarda turli lahjalar, urg‘u va reklama tilidan foydalanishni muhokama qiladilar. Bundan tashqari, maqolada madaniyatlararo muloqot va turli madaniyatlar va auditoriya uchun til o‘ziga xosligini moslashtirish masalalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: televideniye, teledasturlar, til o‘ziga xosligi, uzatish formati, uzatish uslubi, taqdimotchilar, subtitrlar, tarjimalar, shevalar, urg‘u, reklama tili, madaniyatlararo muloqot.

Annotation

The article “Language specifics of TV programs” explores various aspects of the language design of television programs. The authors consider the influence of the transmission format and style on the language organization, the role of presenters in creating a unique language style, and the use of subtitles and translations to overcome language barriers. They also discuss the use of various dialects, accents, and advertising language in television broadcasts. In addition, the article touches upon the issues of intercultural communication and adaptation of language specifics for different cultures and audiences.

Keywords: television, TV programs, language specificity, transmission format, transmission style, presenters, subtitles, translations, dialects, accents, advertising language, intercultural communication.

Телевидение является одним из наиболее популярных и широко используемых средств массовой информации в современном мире. Телепрограммы различных жанров и форматов достигают миллионов зрителей по всему миру и оказывают значительное влияние на нашу культуру, мировоззрение и языковые предпочтения.

В данной статье мы сосредоточимся на изучении языковых характеристик телепрограмм и их влиянии на коммуникацию и восприятие аудиторией. Мы исследуем различные аспекты языка, используемого в телевизионных передачах, включая форматы программ, стили речи, роль ведущих, использование субтитров и переводов, диалекты и акценты, язык рекламы и межкультурную коммуникацию.

Цель нашего исследования заключается в понимании того, какие языковые особенности присутствуют в телевизионных программах, как они влияют на восприятие аудиторией и каким образом они отражают культурные и социальные аспекты. Мы также рассмотрим вопросы языковой адаптации для различных аудиторий и культур, а также влияние телепрограмм на языковые навыки и развитие зрителей.

В ходе исследования мы обратимся к существующей литературе и исследованиям в области медиастилистики, социолингвистики, культурной антропологии и другим соответствующим дисциплинам. Мы также проведем анализ конкретных примеров телевизионных программ и рекламных роликов, чтобы проиллюстрировать и подтвердить наши выводы [2, 442].

Исследование языковых характеристик телепрограмм имеет важное значение для понимания коммуникативных процессов, происходящих в среде телевизионного вещания, и может быть полезным для создания качественного телевизионного контента, адаптированного к нуждам и интересам различных аудиторий.

“Телевизор — не просто средство массовой информации, а как бы костер, очаг, вокруг которого когда-то собирались древние люди поесть, потусоваться и посплетничать”, — считают психологи.

Реконструировать языковое сознание современного телезрителя можно на основании текстов “Новостей” и авторских аналитических программ. Обработка текстов этих передач приводит к мысли об их стилистической близости. В материалах используются лишь те примеры из новостей и аналитических программ основных каналов Российского телевидения — ОРТ, НТВ, РТР, ТВ-6, с начала 1997 г. до конца 2000 г. которые описывают российские реалии [1, 13].

Телевидение прямо и непосредственно связано с нами через информационные программы, т. е. через выпуски новостей. Действительно, день или по крайней мере вечер у большей части телезрителей разбит на время до и после “Вестей”, “Итогов” или програм-

мы “Время”. Негативный психологический отклик, сопровождающий сообщения о военных действиях, катастрофах или бюджетных катаклизмах, компенсируется возможностью предельно откровенной зрительской реакции на увиденное и услышанное в новостях — от одобрительного приятия (“Вот именно!”) до критической отстраненности (“Еще чего!”), осознанием собственной вменяемости на фоне неразумного мира за порогом дома, выходом из одиноких сомнений и тревог и обретения своего круга пусть виртуальных, но врагов или единомышленников. Получается, что воздействие телевидения на аудиторию, роднит его с воздействием фольклора [3, 520].

В телевизионной речи все более необязательным становится точный выбор языкового средства, все более обязательным становится обращение к устно-литературной норме, которая не совпадает. Преобладает тенденция к расширению “свободных жанров” и соответственно к сокращению “протокольной” части телепередач.

Теперь нужно рассмотреть, как российская телевизионная речь влияет на языковое сознание русских потребителей информации. Это производится четырьмя основными способами:

1. Многократно и регулярно повторяя метафоры, клишированные речи, экранные журналисты вызывают устойчивые реакции зрителей на использование данных языковых средств в комментариях, что приводит к усилению коннотативности (поиска скрытого смысла) русского языкового сознания (российская политическая сцена, знаковая фигура, знаковое событие, кадровая чехарда, политический диагноз, информационная война, карманная Дума, верный путинец и т.д.).

Общие фоновые знания находящихся по обе стороны экрана обеспечивают предсказуемые ассоциации, связанные с понятиями семья, интрига, игра, карты, театральное действие. Примеры: (о Лужкове и его окружении) московская семья (ОРТ); одна из ключевых фигур так называемого “семейного призыва” (НТВ); кремлевская семья (ОРТ); интрига, которая закручивается вокруг премьера (НТВ); виртуозная политическая интрига (ОРТ); игра на импичмент президента (НТВ); коммунисты боятся оказаться вне игры (ОРТ); козырная карта с изображением Юрия Скуратова... была извлечена из российской политической колоды (ОРТ); экс-премьера провоцируют раскрыть карты (НТВ); официальные власти держат мхатовскую паузу (НТВ); тем, кто сеет хлеб, некогда следить за политическим спектаклем в Москве (ТВ-6); (о заявлении Ельцина об отставке) сцена в кабинете останется в истории политического театра (НТВ); кремлевские кукловоды (ТВ-6);

2. Активно обращаясь к общеизвестным феноменам, телеведущие провоцируют формирование языкового сознания русской телеаудитории. Причем, не-

смотря на относительно молодой возраст телевидения по сравнению с другими источниками “крылатых” явлений (литературой, кино), и у него уже накоплен свой фонд текстов и визуальных явлений — особенно в области рекламы и так называемого политического фольклора (ср.: Зюганов и Березовский, как хлеб и “Рама”, созданы друг для друга (РТР); В оппозиции стало скучно: ноль перспектив и, что немаловажно, ноль калорий (ведущий повторяет жест из рекламы “Пепси”) (РТР); (о предстоящем чемпионате мира по футболу) Мужчины хотели бы, чтобы их подруги не заставляли их выбирать между футболом и... — ну, вы знаете. А мужчинам в эти критические дни посоветуем... (ТВ-6); Хотели как лучше, а вышло даже хуже, чем всегда (РТР).

3. Используя индивидуальные краски, единичные приемы, авторы новостных программ рассчитывают на мгновенную реакцию, чувство юмора, определенный уровень интеллекта зрителей — так возникают неожиданные метафоры, афоризмы — перевертыши, новые идиомы, (о панике в стране) эти настроения и есть фашистские дрожжи (РТР); денежный кран правительства (РТР); нефтяные деньги (ТВ-6); газовые отношения (между Украиной и Россией) (ОРТ); кругосветное политическое путешествие... премьерская кругосветка (ТВ-Центр); (о протесте пивоваров против постановления Главного санитарного врача России) пивная война; всероссийский пивной путч (НТВ); откупорить валютную кубышку (РТР); политический бег на месте (НТВ); (о создании новой партии, объединившей многие старые силы) большой политический пылесос (ОРТ); возможности политического клонирования... каждый губернатор назначит своего преемника по схеме “Ельцин – Путин” (ОРТ); Совет Федерации согласился сделать себе харакири (НТВ); кадровый листопад (НТВ); (о гимне) музыкально-политическая дискуссия (ТВ-6);

4. Отказываясь от строгого деления языка на центр и периферию, тележурналисты способствуют отмене многих прежних запретов - в синтагматике, стилистике, в категории действительности через язык. “Разжижение общественно-политического императива” влечет за собой “изменение общественного вкуса к стилевым сферам и стилистически маркированным средствам”. Расширение пределов речи мыслительной свободы ведет к смене речевой тональности теле новостей, к степени экспрессии, которая до недавнего времени была чрезмерной не только для новостных и аналитических программ, но и для телевидения в целом [4, 29].

Общеизвестно интенсивное проникновение жаргонизмов в новостные тексты: претенденты на посты в правительстве “легли на дно” (РТР); банки кинули миллионы вкладчиков (НТВ); дает дуба нашумевший план...”Транскаспия”(РТР);вся политическая братва

уже конкретно стартует в направлении парламентских выборов (РТР); президент обещал не сдавать своего премьера (НТВ). С определением типов эфирного воздействия наблюдения относительно целей, с которыми говорящий употребляет так называемые стереотипы: крылатые слова, цитаты, афоризмы — т.е. то, что мы обобщаем как прецедентные тексты. “К речевым стереотипам относятся такие, которые говорящий употребляет как чужую речь, и сам это ощущает, и это же ощущает слушающий”!. “Чужой текст-стереотип возникает либо в знак согласия, либо в знак протеста... стереотип всегда создает дополнительную строку в высказывании. То есть он в широком смысле супер сегментен”. Идиоматика имеет социальную ориентацию, а функция социализации в наше время наиболее ярко “выявляется при употреблении клише-цитат, стереотипов современных средств массовой информации, названий популярных фильмов, рефренов шлягеров и т.д.”

Действительно, репортажи могут начинаться с анекдота, притчи, песни, детской считалки: (начало репортажа о юбилее Г. Алиева) На свадьбе узнаешь о том, сколько у тебя родственников, на похоронах — как тебя любили, на юбилеях — как тебя уважают. Клятву скрепляют кровью, дружбу скрепляют нефтью (РТР); (о сокращении армии и высшего военного руководства — звучит начало песни) Как хорошо быть генералом!.. (ОРТ); С главным событием в сфере бизнеса в эти полгода связана загадка: А и Б сидели на трубе, пересели на алюминий (НТВ).

Случаи употребления речевых стереотипов в функции неприятия, отталкивания, культурного протеста классифицируются на несколько подвидов. Так, во-первых, говорящий употребляет клише буквально, но часто с некоторой особой “цитатной” интонацией, давая понять, что для него это ЧУЖОЕ. Во-вторых, клише может быть трансформировано и тем самым модернизировано [5, 41].

Приведу примеры, иллюстрирующие употребление в аналитических и новостных программах оригинальных или перефразированных прецедентных текстов — от пословиц до цитат из классики: Неисповедимы пути реформы (НТВ); Новое правительство повторяет вслед за Высоцким: “Чую с гибельным восторгом: пропадаю, пропадаю!” (ОРТ); Банк полагает, а правительство располагает (РТР); Все это было бы смешно, когда бы не было так (НТВ); Теперь в моде высокий партийный стиль и аплодисменты, переходящие в овации (НТВ); Маслюков объяснил Западу, что в России дважды два не всегда четыре, чем подтвердил мнение поэта по поводу того, что умом Россию не понять (РТР); Премьер в России больше чем премьер (ОРТ); Язык Селезнева велик и могуч (РТР); Чубайс собирается сообщить граду и миру о своих решениях (РТР).

Язык телекомментариев, с одной стороны, потакает “обывательской тяге к укрупнению факта”, а с другой стороны – её же и формирует, используя перцептивно маркированные, не нейтральные языковые средства. Прибегая к определенному словесному инструментарию и аранжируя свою речь так, чтобы соблюсти законы жанра (новостной или аналитической программы), но и пытаясь внести нечто нестандартное и копилку своего идеостила, телеведущие одновременно отвечают этим нашим русским всеобщим коммуникативным ожиданиям. В отличие от доперестроечных телепередач, сегодня в телевидении допускается (а иногда и поощряется) употребление бранной лексики, в том числе и мата. Подобные выражения ранее именовались “неприличными”, “непристойными”, а также “непечатными” либо “нецензурными”. Сегодня все эти определения можно считать устаревшими: такая лексика уже в течение нескольких лет беспрепятственно присутствует на страницах многих художественно-литературных и информационно-публицистических изданий: цензуры, официально регламентируемой, кажется, не существует. Примеры, думаю, приводить излишне.

Впрочем, председатель Союза журналистов России В. Богданов, выступая на международном форуме по проблемам телевидения бывших социалистических стран, заметил, что ныне налицо “не цензура власти, а пещура денег” [Вести. РТР. 5.3.99]. В то же время некоторые его коллеги склонны трактовать понятие свободы слова весьма широко. Так, по поводу одной из передач с участием А. Гордона, употребившего в эфире вульгарную брань, последовали комментарии других журналистов — О. Кушанашвили, поддержавшего “свободу слова, пусть даже матерного слова”, и А. Черкизова: “Право Гордона — говорить то, что он хочет” [Скандалы недели. ТВ-6. 28.2.99]

Что же касается понятия непристойности (неприли-

чия) — те его старательно и настойчиво вытесняют из системы этических констант общественного сознания.

В последние годы XX века русская ментальность трансформировалась и развивалась под влиянием текстов средств массовой информации. Но можно с уверенностью говорить о том, что это был - и пока продолжается - в первую очередь “телевизионный этап” становления языкового сознания нашего русского современника [6, 27].

В данной статье мы исследовали различные аспекты языковой специфики телепрограмм, обращая внимание на их формат, стиль, роль ведущих, использование субтитров и переводов, диалекты и акценты, язык рекламы, а также межкультурную коммуникацию. Полученные результаты позволяют сделать следующие выводы:

1. Формат и стиль передачи играют важную роль в языковом оформлении. Различные жанры телепрограмм требуют соответствующего выбора слов, интонации и темпа речи.

2. Ведущие телепрограмм создают уникальный языковой стиль и атмосферу передачи. Их выбор слов, манера общения и использование жаргона могут оказывать значительное влияние на восприятие аудиторией.

3. Использование субтитров и переводов является важным аспектом для преодоления языковых барьеров и обеспечения понимания аудиторией, особенно в случае трансляции передач на другом языке.

4. Различные диалекты, акценты и используемый язык в рекламных роликах могут добавлять разнообразие и отражать культурные особенности и предпочтения аудитории.

5. Межкультурная коммуникация требует адаптации языковой специфики для различных культур и аудиторий. Учет различий в коммуникативных стилях и ценностях помогает достичь эффективной коммуникации и взаимопонимания.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Blommaert J. and Rampton B. (2011). Language and superdiversity. *Diversities*, 13(2), 1-21 p.
2. Guo L. and Guo S. (2016). Optimal multilingualism: A case study of online TV programming in Canada. *Canadian Journal of Communication*, 41(3), 439-458 p.
3. Hornberger N.H. and Swinehart K.F. (2012). Bilingual intercultural education and Andean hip hop: Transnational sites for indigenous language and identity. *Language in Society*, 41(4), 499-525 p.
4. Quattrone G.A. (2004). Language awareness and multilingualism in the mass media. *Journal of Language and Politics*, 3(1), 27-46 p.
5. Usmonov M. (2023). PROBLEMS OF FORMING A SPECIAL ANALYTICAL THINKING STYLE AND BUILDING ALGORITHMS FOR SOLVING LOGICAL PROBLEMS. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(1), 39–56. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejti/article/view/9662>
6. Usmonov M. (2023). ANTHROPOGENIC ENVIRONMENTAL LOAD ASSESSMENT METHODS USING MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(1), 21–38. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejti/article/view/9645>

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ИНҚИЛОБ: АВТОМАТЛАШТИРИШ, СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ВА РОБОТОТЕХНИКА ИНТЕГРАЦИЯСИ

Зуфар Тоҳиров,

Олий таълимни ривожлантириш
тадқиқотлари маркази бўлим бошлиғи

Аннотация

Мазкур мақолада олий таълим трансформация даврида таълим жараёнини автоматлаштириш, сунъий интеллект ва робототехника интеграциясини амалга ошириш орқали ўқув жараёнини ташкил этиши истиқболлари ёритиб ўтилган. Шахсийлаштирилган таълим тажрибалари, виртуал таълим муҳитларининг таълимдаги роли, сунъий интеллект орқали ўқитиш ва ўрганишни ўзгартириш, таълим жараёнига робототехникани жорий этиши, ўқув дастурларини ишлаб чиқишда сунъий интеллект воситаларидан кенг фойдаланиш масалари ёритилган. Шунингдек, сунъий интеллект ва робототехникани таълим жараёнига интеграциялашда юзага келатган имкониятлар ва муаммолар ҳақида сўз юритилган.

Калим сўзлар: автоматлаштириш, сунъий интеллект, робототехника, интеграция, виртуал таълим, илмий кашфиёт, инновация, технология, глобал аудитория, модуль, ресурс.

Аннотация: В данной статье освещаются перспективы организации образовательного процесса в трансформационный период высшего образования за счет автоматизации образовательного процесса, внедрения искусственного интеллекта и интеграции робототехники. Освещаются вопросы персонализированного образовательного опыта, роли виртуальных образовательных сред в образовании, трансформации преподавания и обучения с помощью искусственного интеллекта, внедрения робототехники в образовательный процесс и широкого использования инструментов искусственного интеллекта при разработке образовательных программ. Также упоминаются возможности и проблемы, возникающие при интеграции искусственного интеллекта и робототехники в образовательный процесс.

Ключевые слова: автоматизация, искусственный интеллект, робототехника, интеграция, виртуальное образование, научные открытия, инновации, технология, глобальная аудитория, модуль, ресурс.

Annotation

This article highlights the prospects for the organization of the educational process during the transformational period of higher education through the automation of the educational process, the implementation of artificial intelligence and robotics integration. The issues of personalized educational experiences, the role of virtual educational environments in education, the transformation of teaching and learning through artificial intelligence, the introduction of robotics into the educational process, the widespread use of artificial intelligence tools in the development of educational programs are covered. Additionally, the article discusses the opportunities and problems that arise in the integration of artificial intelligence and robotics into the educational process.

Keywords: automation, artificial intelligence, robotics, integration, virtual education, scientific discovery, innovation, technology, global audience, module, resource.

Олий таълим трансформация даврида таълим жараёнини автоматлаштириш, шунингдек, унда сунъий интеллект ва робототехника интеграциясини амалга ошириш орқали ўқув жараёнини ижобий томонга ўзгартиришга олиб келмоқда. Бугунги кунда технология мисли кўрилмаган суръатлар билан ривожланишда давом этаётганлиги боис, таълим муассасалари таълим сифатини ошириш, бошқарув жараёнларини тартибга солиш ва талабаларни касбий тайёрлаш учун ушбу илғор воситаларни тобора кўпроқ қўллаш долзарб аҳамият касб этмоқда. Жумладан:

Олий таълимда автоматлаштиришнинг кенгайиши.

Бошқарувдаги самарадорлик. Автоматлаштириш орқали сезиларли ютуқларга эришган асосий соҳалардан бири бошқарув жараёнларидир. Олий таълимни автоматлаштириш қабул жараёнларидан тортиб та-

лабалар ўқиши натижаларини бошқаришгача, бўлган жараёнларни соддалаштирди, инсон хатоларини камайтирди ва самарадорликни оширди. Бугунги кунда жаҳоннинг илғор олий таълим муассасалари мунтазам бошқарув функцияларни бажариш учун автоматлаштиришдан фойдаланмоқда, бу эса профессор-ўқитувчиларга таълим беришнинг янада стратегик ва ижодий жиҳатларига эътибор қаратиш имконини бериб келмоқда [4, 5].

Шахсийлаштирилган таълим тажрибалари. Автоматлаштириш талабаларнинг ўрганиш усулларини ҳам қайта шакллантирмоқда. Интеллектуал репетиторлик тизимлари ва мослашувчан таълим платформалари талабаларнинг индивидуал фаолиятини таҳлил қилиш ва таълим мазмунини уларнинг махсус эҳтиёжларига мослаштириш учун алгоритмлардан фойдаланади. Ушбу шахсийлаштирилган ёндашув турли хил

ўрганиш услублари ва суръатларига мос келадиган янада қизиқарли ва самарали ўрганиш имкониятини яратмоқда.

Виртуал таълим муҳитлари. Автоматлаштиришнинг интеграцияси виртуал ўқув муҳитларига йўл очди. Онлайн курслар, тўлдирилган реаллик ва виртуал реаллик технологиялари олий таълимнинг ажралмас қисмига айланмоқда. Ушбу воситалар географик чегараларни кесиб ўтиб, таълимни глобал аудитория учун янада қулайроқ қилмоқда ҳамда чуқур ўрганиш тажрибасини тақдим этмоқда.

Сунъий интеллект: ўқитиш ва ўрганишни ўзгартириш.

Сунъий интеллект ёрдамида ишлайдиган ўқитувчи ёрдамчилари. Сунъий интеллект талабаларнинг анъанавий роллари қайта шакллантиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Сунъий интеллект ёрдамида ишлайдиган ўқитувчи ёрдамчилари бошқарув вазифаларни, баҳо беришни автоматлаштириши ва ҳатто талабаларга шахсий фикр-мулоҳазаларни тақдим этиши мумкин [6, 148]. Бу эса, ўз навбатида, профессор-ўқитувчиларга эътиборни танқидий фикрлаш, ижодкорлик ва шахслараро муносабатларни ривожлантиришга қаратиш имконини беради.

Талабалар муваффақияти учун башоратли таҳлиллар. Сунъий интеллект асосидаги башоратли таҳлиллар олий таълим муассасалари учун академик қийинчиликларга дуч келиши мумкин бўлган талабаларни аниқлашга ёрдам беради. Талабалар давомати, курс иши ва машғулотлар даражаси каби турли маълумотлар нуқталарини таҳлил қилиб, сунъий интеллект потенциал муаммоларни башорат қилиши ва ўз вақтида аралашувни амалга ошириши мумкин, бу эса талабалар учун яхши натижаларни таъминлайди.

Ўқув дастурларини ишлаб чиқишда сунъий интеллект. Сунъий интеллект алгоритмлари саноат тенденциялари, меҳнат бозори ва ривожланаётган технологиялар ҳақидаги маълумотларни таҳлил қилиш учун кенг қўлланилмоқда. Кейинчалик бу маълумотлар ўқув дастурларини ишлаб чиқишда фойдаланилади ва таълим дастурлари ишчи кучининг ўзгарувчан эҳтиёжларига мос келишини таъминлаш имконини яратади. Ушбу ёндашув битирувчиларга талаб юқори бўлган кўникмалар билан меҳнат бозорига киришга ёрдам беради [1, 135].

Олий таълимда робототехника: аудиториядан ташқари таълим.

Роботлар билан ҳамкорликда ўрганиш. Олий таълимда робототехника интеграцияси анъанавий аудитория шароитларидан ташқарига чиқади. Биргаликда ишлайдиган роботлар ёки коботлар талабалар ўртасида жамоавий ишлаш ва муаммоларни ҳал қилиш кўникмаларини ривожлантириш учун қўлланилади. Ушбу роботлар талабалар учун назарий билимларни реал дунёда қўллашлари учун аниқ платформани тақ-

дим этади ва амалий ўрганиш ёндашувини ривожлантиради [2, 102].

Тадқиқот ва инновациялар. Илмий тадқиқот талаб қиладиган фанларда робототехника мумкин бўлган чегараларни кенгайтирмоқда. Лабораторияни автоматлаштиришдан тортиб то дала тадқиқотларида дронлардан фойдаланишгача бўлган робототехника тадқиқотчиларнинг имкониятларини ошириб, тадқиқотларнинг суръатини тезлаштирмоқда. Бугунги кунда жаҳоннинг илғор олий таълим муассасалари инновацияларни кенг жалб қилиш ва илм-фан ютуқларига ҳисса қўшиш учун таълим жараёнларида робот технологиялардан фойдаланишни кенгайтириш йўлларини кўришмоқда ва бунга сармоя киритишмоқда.

Касбий таълимда робототехника. Соғлиқни сақлаш ва муҳандислик каби амалий кўникмаларни талаб қиладиган таълим соҳаларининг фанлари учун робототехника воситалари орқали касбий таълим бериш муҳим воситага айланмоқда. Роботлаштирилган моделлар билан тақлид қилинган муҳитлар талабаларга назорат остидаги шароитда амалиёт ва малакаларини ошириш имконини беради, назарий билим ва амалий қўллаш ўртасидаги тафовутни камайтиради.

Интеграциянинг имкониятлари ва муаммолари.

Имкониятлар:

а) *кенгайтирилган таълим натижалари:* ҳозирги даврда олий таълимда автоматлаштириш, сунъий интеллект ва робототехника интеграцияси шахсийлаштирилган таълим ва инновацион ўқитиш усуллари орқали ўқув натижаларини сезиларли даражада яхшилаш имкониятини оширмоқда;

б) *глобал қулайлик:* виртуал ўқув муҳити муассасаларга кенгрок аудиторияни қамраб олиш имконини беради, географик тўсиқларни йўқ қилади ва олий таълим муассасаларига кириш имконига эга бўлмаган шахсларга таълим беради;

в) *тадқиқот ютуқлари:* тадқиқотда сунъий интеллект ва робототехникадан фойдаланиш илмий кашфиётлар ва инновациялар суръатини тезлаштиради, таълим муассасаларини технологик тараққиётнинг биринчи қаторига қўяди.

Қийинчиликлар:

а) *одоб-ахлоқ муаммолари:* қабул қилиш ёки башоратли таҳлил каби қарорлар қабул қилиш жараёнларида сунъий интеллектдан фойдаланиш тарафқашлик, махфийлик ва ошкоралик билан боғлиқ одоб-ахлоқ муаммоларини келтириб чиқаради;

б) *ресурсларни тақсимлаш:* автоматлаштириш, сунъий интеллект ва робототехника интеграцияси катта молиявий сармояларни талаб қилади. Таълим муассасалари зарур инфратузилмага эга бўлмаса, ресурсларни самарали тақсимлашда қийналиши мумкин;

в) *кўникмалардаги бўшлиқлар:* технологиялар ривожланиб борар экан, анъанавий ўқув дастурларида ўқитиладиган кўникмалар ва меҳнат бозори талаб

киладиган кўникмалар ўртасидаги тафовут ортиб боради. Таълим муассасалари ушбу ўзгарувчан эҳтиёжларни қондириш учун ўз дастурларини мослаштириши керак.

Келажакдаги ишчи кучига таъсири.

Ишларнинг табиатини ўзгартириш. Автоматлаштириш, сунъий интеллект ва робототехника интеграцияси меҳнат бозорини қайта шакллантирмоқда, янги роллар пайдо бўлганда маълум вазифалар автоматлаштирилмоқда. Ушбу силжиш танқидий фикрлаш, ҳиссий ақл ва мослашувчанлик каби технологик ютуқларни тўлдирадиган кўникмаларни ривожлантиришга эътибор қаратишни талаб қилади.

Умрбод таълим ва малака ошириш. Технологиянинг жадал ривожланиши одамлардан умрбод таълим олишни талаб қилади. Олий таълим муассасалари мослашувчан, модулли ўқув дастурларини таклиф қилиш ва ишчи кучининг динамик талабларини қондириш учун узлуксиз малака ошириш маданиятини ривожлантириш орқали мослашиши керак.

Ҳамкорлик. Олий таълим ва ишлаб чиқариш ўр-

тасидаги тафовутни бартараф этиш учун таълим муассасалари ва корхоналар ўртасидаги ҳамкорлик тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. Ушбу ҳамкорлик таълим дастурлари саноат эҳтиёжларига мос келишини таъминлайди, талабаларга тегишли кўникмаларни беради ва уларнинг бандлигини оширади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, олий таълимда автоматлаштириш, сунъий интеллект ва робототехника интеграцияси билим бериш ва эгаллаш усулидаги парадигма ўзгаришини ифодалайди. Ўрганиш тажрибасини ва бошқарув самарадорлигини ошириш ва тадқиқот ютуқларига ҳисса қўшиш учун кенг имкониятларни тақдим этиш билан бирга, одоб-ахлоқ, ресурсларни тақсимлаш ва малака ошириш билан боғлиқ муаммоларни ҳам келтириб чиқаради.

Муаммоларни ҳал қилишда автоматлаштириш, сунъий интеллект ва робототехника тақдим этаётган имкониятлардан фойдаланиш орқали келажак авлодни келажакка тайёрлашда олий таълим муҳим роль ўйнайди, бунда мослашувчанлик ва узлуксиз ўрганиш муваффақиятнинг асоси ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Somasundaram M., Latha P., Saravana S.A. Pandian Curriculum Design Using Artificial Intelligence (AI) Back Propagation Method Procedia Computer Science Volume 172, 2020, 134-138 p.
2. Spolaor N., Benitti F.B. Robotics applications grounded in learning theories on tertiary education: A systematic review. Comput. Educ. 2017, 112, 97–107 p.
3. Wisskirchen G, Biacabe B.T., Bormann U., Muntz A., Niehaus G., Soler G.J., Von Brauchitsch B. “Artificial Intelligence and Robotics and Their Impact on the Workplace” IBA Global Employment Institute: London, UK, 2017.
4. Visvizi A., Lytras.M.D, Sarirete A., Emerging Technologies and Higher Education: Management and Administration in Focus. Emerald Publishing Ltd.: Bingley, UK, 2019, 1–11 p.
5. Yang S.J.H., Ogata H., Matsui T. and Chen N.S., “Human-centered artificial intelligence in education: Seeing the invisible through the visible”. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666920X21000023>
6. Rosenberg-Kima R.B., Koren Y. and Gordon G., “Robot-supported collaborative learning (RSCL): Social robots as teaching assistants for higher education small group facilitation”, Frontiers Robot. AI, vol. 6, pp. 148, Jan. 2020.

PEDAGOGIK OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIDA ILMIY TADQIQOT ISHLARINI TASHKIL ETISHGA TAYYORLASH

Dilafro'z Yoqubaliyeva,

Andijon davlat pedagogika instituti,
“Pedagogika va psixologiya” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada mutaxassis kadrlar tayyorlashning turli muammolarini hal qilish, pedagogik oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoni davomida talabalarning ilmiy tadqiqot ishlari tashkil etishni rivojlantirish zarurati va imkoniyatlari yoritilgan. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida talabalar bosqichma-bosqich fan sohasidagi nazariy bilimlardan foydalangan holda amaliyotga qo'llay oladilar va tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Ilmiy tadqiqot ishlari tashkil etish oliy ta'lim muassasalarida talabalar tomonidan bajariladigan ilmiy tadqiqot ishlari tizimi, ilmiy tadqiqot ishlari asosan, kasbga doir pedagogik, o'quv-tarbiyaviy yo'nalishlarda amalga oshirilishi to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: pedagogik, ilmiy tadqiqot, oliy ta'lim, faoliyat, muammo, ta'lim, fan, talaba, ko'nikma, o'qitish, texnologiya, mezon, texnika.

Аннотация

В данной статье освещены необходимость и возможности развития организации научно-исследовательской работы студентов в ходе образовательного процесса в педагогических вузах. Студенты педагогических вузов могут постепенно применять теоретические знания в области науки и развивать исследовательские навыки. Организация научно-исследовательских работ – это система научно-исследовательских работ, выполняемых студентами высших учебных заведений, при этом говорится, что научно-исследовательские работы проводятся преимущественно в педагогических и воспитательных направлениях, связанных с профессией.

Ключевые слова: педагогический, научные исследования, высшее образование, деятельность, проблема, образование, наука, студент, умение, обучение, технология, критерий, методика.

Annotation

In this article, the necessity and possibilities of developing the organization of scientific research work of students during the educational process in pedagogical higher education institutions are highlighted. Students of pedagogical higher education institutions can gradually apply theoretical knowledge in the field of science and develop research skills. The organization of scientific research works is the system of scientific research works performed by students of higher educational institutions, it is said that scientific research works are mainly carried out in pedagogical and educational directions related to the profession.

Keywords: Pedagogical, scientific research, higher education, activity, problem, education, science, student, skill, teaching, technology, criterion, technique.

Jahonda texnika va texnologik jarayonlar rivojlangan bir davrda, yuksak salohiyat va jahon hamjamiyatidan munosib o'rin egallashga shaxdam qadam tashlab intilayotgan yurtimiz uchun yuqori saviyadagi malakali, raqobatbardosh mutaxassis kadrlar tayyorlash muhim va dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda.

Fan, texnika va texnologiyalar asosida yuksak kasbiy va umumiy madaniyatga ega ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil holda ijodiy faol, ko'zlagan maqsadga erisha oladigan, kelajakni va istiqbolli vazifalarni oldindan ko'ra oladigan va ularni oqilona hal etishga qobiliyatli mutaxassislarni tayyorlash ko'zda tutilgan.

Respublikamizda faoliyat yuritayotgan oliy ta'lim tizimida erkin va mustaqil fikrlaydigan, tashkilotchi, bilimli, tashabbuskor va yuksak irodali mutaxassis kadrlarni tayyorlashga e'tibor kuchaymoqda. Bu borada nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu o'rinda ilmiy laboratoriyalarning o'rni alohida ahamiyatga ega.

Oliy ta'lim muassasalarida amalga oshiriladigan tadqiqotlar mavjud muammolar yechimiga qaratiladi. Pedagogik oliy ta'lim jarayonida faqat mavjud bilimlarnigina o'zlashtirib, so'ngra ilm bilan shug'ullanish emas, balki ta'lim jarayonini ilmiy tadqiqot ishlari bilan bir vaqtda va bir-biri bilan bog'lagan holda olib borish maqsadga muvofiqi bilan ajralib turadi.

O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunining yangi tahririda ham oliy ta'lim tizimida yuksak malakali va madaniyatli, mustaqil faoliyat yurita oladigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlarni tayyorlash asosiy vazifalardan etib belgilangan [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2019-yil 8-oktyabr kuni imzolangan “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi farmonida: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi hamda Vazirlar Mahkamasi huzuridagi ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasining Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi huzuridagi jamoatchilik kengashi hamda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida rektorlari kengashi negizida nodavlat notijorat tashkilot shaklidagi Respublika oliy ta'lim Kengashini tashkil etish to'g'risida

Respublika oliy ta'lim Kengashini tashkil etish to'g'risida

dagi taklifiga rozilik berildi. Ushbu vazifalar oliy ta'lim tizimida tadqiqotli kompetensiyaga ega kadrlar tayyorlashning muhim vazifalari sifatida e'tirof etishimiz mumkin [2].

Uzluksiz ta'lim tizimining har bir bo'g'inida ta'lim-tarbiya ishlarini bugungi kun va istiqbol talablari darajasida tashkil etishda o'qituvchining roli va o'rni juda katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin. Sababi, o'quv-metodik majmualar (o'quv reja va fan dasturlari, davlat ta'lim standartlari, darsliklar, o'quv qo'llanmalar, o'qitish vositalari, didaktik materiallar va boshqalar) har qanchalik mukammal holda ishlab chiqilmasin, malakali va tajribali pedagoglarsiz talabalarga amaliy ko'nikmalarni shakllantirishni amaliyotga tatbiq qilib bo'lmagligini ko'rishimiz mumkin.

Jamiyatimiz XXI asrga qadam qo'ygandan boshlab, o'z navbatida zimmamizga muhim vazifalarni qo'ymoqda. Bu esa mazkur asrning faol ishtirokchisidan jahon andozalari talablari bo'yicha axborot ma'lumotlari bilan ishlash yo'nalishidagi savodxonligini oshirish muammosini qo'ymoqda. Bugungi kunda hech kimga sir emaski, har qanday hodisa va jarayonni o'rganish yoki boshqarishga ijodiy yondashilmas ekan ko'zlangan maqsadga erishishning optimal variantini har doim ham tanlay olish kafolatlanmaydi. Bu esa inson tafakkuri mahsuli bo'lgan zamonaviy bilimlar bilan bog'liqdir. Ilm-fanning rivojlanishi insoniyat ilmiy, ijodiy faoliyati mahsuli bo'lganligi sababli ham mazkur faoliyat orqali kishilar ilmiy bilimlarni topadi, o'zlashtiradi, tizimlashtiradi va keyingi faoliyatda ulardan foydalanadi.

Bugungi kunda yurtimizda har bir inson, alohida olinganda fan va texnika yutuqlarining tobora rivojlanib borayotgani ta'siri ostida yashamoqda. Bu yana shunisi bilan ham xarakterliki, unda texnika va texnologiyalar kun sayin, soat sayin va hatto minut sayin takomillashib, rivojlanib bormoqda va natijada shunga mos yetuk mutaxassislar tayyorlash zarurati ham tug'ilmoqda. Bunda ilm-fan, umuman olganda ijodiyot, ilmiy tadqiqot ishlarining tadqiqiy va texnikaviy yechimlaridan boshlab, olingan natijalarni amaliyotda (ishlab chiqarishda, ta'limda, tarbiyada, san'atda va h.k.) qo'llashgacha bo'lgan barcha bosqichlarni samarali amalga oshirishga erishsa, o'z vazifasini muvaffaqiyatli bajargan bo'ladi.

Oliy ta'lim muassasasida talabalarning ilmiy tadqiqot ishlari o'z navbatida ulardan chuqur, mustahkam bilim egallashni talab qiladi. Mustaqil, puxta bilimlarsiz amaliy ishlarga ijodiy yondashish, o'quv-tadqiqot, ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish mumkin emas.

Pedagogika fani rivojining hozirgi bosqichida alohida dolzarb metodologik masalalarni hal etish bilan chegaralanmasdan xususiy bilimlar tizimi sifatida pedagogika fani metodologiyasini aniq belgilab olish zarur. Bu birinchidan, pedagogik nazariyalarning ishonchligini ta'minlasa, boshqa tomondan metodologik bilimlarsiz pedagogik tadqiqotlarni samarali tashkil etish va o'tkazish mumkin

emasligini uqtiradi. Ijodiy jarayonda bugungi kunda pedagogika fani metodologiyasiga, uning predmetiga nisbatan turlicha yondashuvlar vujudga kelmoqdaki, ularning mohiyatini qisqacha tushuntirishga harakat qilamiz.

Metodologiya alohida fan sifatida ikkita funktsiyani bajaradi: deskriptiv (ifodalovchi) va perskriptiv (me'yorlovchi). Birinchisi — obyektning nazariy jihatdan ifodalashni ko'zlasa, keyingisi tadqiqotchi uchun aniq mo'ljal olishga shart-sharoit yaratadi. Bu ikki vazifaning mavjudligi pedagogika metodologiyasini ham ikki guruhga ajratishni taqozo etadi, nazariy va me'yoriy.

Pedagogikaning nazariy metodologiyasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- “metodologiya” tushunchasi ta'rifi;
- fan metodologiyasining umumiy tavsifi, uning darajalari;
- metodologik bilimlar va faoliyat tizim sifatida;
- pedagogika sohasidagi tadqiqiy faoliyatni metodologik ta'minlash manbalari;
- pedagogik tadqiqot obyekti va predmetining metodologik tahlili.
- Me'yoriy asos quyidagi savollar doirasini qamrab oladi:
 - pedagogikani obyektiv borliqni ma'naviy jihatdan o'zgartirishning boshqa shakldan farqli tomonlarini ilmiy asoslash;
 - pedagogika sohasidagi ishlarni fanning fundamental asoslariga muvofiqligini aniqlash;
 - maqsadning aniqligi;
 - maxsus tadqiqot obyekti ajratish;
 - maxsus bilish metodlari va vositalarini qo'llash;
 - atamalarning bir xil qo'llanilishi;
 - pedagogik tadqiqotlarni tizimlashtirish;
 - tadqiqot asosnomasi: muammo, mavzu, uning dolzarbligi, tadqiqot obyekti, predmeti, maqsad va vazifalari, farazi, himoya qilinadigan holatlar, ilmiy yangiligi, ilmiy — amaliy ahamiyati;
 - pedagogik tadqiqotning tarkibi va mantiqiy ketma-ketligi;
 - pedagogik fanlar tizimi, ularning o'zaro aloqasi.

Tadqiqot muammosi bo'yicha qabul qilingan direktiv va me'yoriy hujjatlar ham bevosita metodologiyaning me'yoriy asosini tashkil etadi. Falsafiy nuqtayi nazardan metodologiya nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish prinsiplari va usullari tizimi, shuningdek, bu tizim haqidagi ta'limot (nazariya) sifatida qabul qilinadi. Aniqrog'i, metodologiya predmeti — faoliyatni tashkil etish haqidagi nazariya demakdir.

Ilmiy tadqiqot yuzasidan salmoqli ishlarni amalga oshirgan buyuk mutafakkirlar, faylasuflar, tarixchi, psixolog va pedagog olimlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Bularni Sharq allomalari tomonidan yaratilgan ilmiy-axloqiy asarlarda ko'rishimiz mumkin.

Qomusiy olimlarimizdan Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Kaykovus, Mahmud Qoshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, Abdulla

Avloniy va boshqalarning barkamol insonning aqliy tarbiyasida ilm-fanning o'rnini haqidagi qarashlari bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan.

Bo'lajak o'qituvchi shaxsini ilmiy faoliyatga tayyorlash masalasi pedagog olimlardan D.Alimova, K.Angelovskiy, S.I.Arangel'skiy, B.Z.Vulfov, R.H.Djurayev, B.R.Djurayeva, V.I.Juravlyov, V.A.Kan-Kalik, L.V.Kondratova, N.B.Krilova, X.A.To'raqulov, I.F.Xarlamov kabilarning ilmiy ishlarida ham o'rganilgan.

Pedagog olim E.A.Klimov o'z ishlarida o'qituvchi shaxsining ilmiy madaniyati hamda unga xos ko'nikma va malakalarni shakllantirish muammolarini o'rgangan. Pedagog olimlardan B.Adizov, M.M. Axmedjanov, V.S.Grexnev, M.E.Jumayev, V.I.Zagvyanskiy, X.Ibragimov, V.A.Krutetskiy, V.S. Kukushkin, V.S. Ledenyov, B.T.Lixachyov, S.Nishonova, D.Olimova, M.Ochilov, N.Ochilova, S.Sadiqov, E.G.Skribitskiy, V.A.Slastenin, E.A.Slepenkova, T.A.Stefanovskaya, O'.Tolipov, S.Hasanov, N.Sh.Shodiyev, E.Seytxalilov, M.Quronov, Sh.Qurbonov va boshqalarning tadqiqotlarida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy, axloqiy, madaniy, ilmiy-ijodiy, ma'naviy shakllantirishga oid muammolar o'rganilgan.

Pedagogik yo'nalishdagi oliy ta'lim tizimida talabalarning ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etishda integratsiya jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi va u ilm-fanning turli sohalarini o'zaro bog'langan holda rivojlantirish, bir butun qilib birlashtirish, yaxlit holga keltirish deganidir. Talabalarni ta'lim jarayonida ilmiy tadqiqot ishlariga maqsadli tarzda yo'naltirishga asoslangan integratsion jarayon qisqa muddat ichida oliy ta'lim muassasalari kafedralarining ilmiy imkoniyatlari kengayishiga imkon yaratadi. Bugungi rivojlanib borayotgan zamonda fan va ta'lim integratsiyasining rivojlanishi ko'p jihatdan amalga oshiriladigan tadqiqotlarga ham bog'liq holda amalga oshiriladi.

Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ilmiy tadqiqot ishlari, asosan, kasbga doir pedagogik, o'quv-tarbiyaviy yo'nalishlarda amalga oshiriladi.

Uning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- talabalarda tadqiqotchilik faoliyatiga, ijodiy izlanishga qiziqishni o'stirish, o'quv-tarbiyaviy ishlarga ilmiy yondoshish malakasini hosil qilish;

- mutaxassislikka oid va boshqa fanlar bloklarini o'rganish jarayonida o'quv-tadqiqot ko'nikma va malakalarini shakllantirish;

- adabiyotlar va boshqa ilmiy manbalarni o'rganish va tahlil qilish qobiliyati, malakalarini o'stirish;

- o'quvchilar bilan olib boriladigan ta'lim va tarbiya ishlari, shuningdek, mutaxassislik fanlari sohasida muammolarni ko'ra olish va shu sohada ilmiy tadqiqot ishlarini bajara olish ko'nikma va malakalarini egallash;

- ilmiy tadqiqot metodlarini bilib olish va ularni amalda qo'llay olishni o'rganish.

Talabalar bajaradigan ilmiy tadqiqot ishlari ikki yo'nalishda tashkil etiladi:

birinchisi, o'quv mashg'ulotlari bilan bog'liq bo'lgan tadqiqot ishlari, ya'ni o'quv-tadqiqot ishlari;

ikkinchisi, kafedralarning ilmiy yo'nalishlari bilan bog'liq bo'lgan ilmiy tadqiqot ishlari.

O'quv mashg'ulotlari bilan bog'liq tadqiqot ishlariga quyidagilar kiradi:

- ilmiy adabiyotlar va manbalarni, internet axborotlarini, vatan va chet el olimlarining asarlarini, shuningdek, ilmiy tadqiqot metodologiyasi va metodlariga doir adabiyotlarni o'rganish va tanqidiy tahlil qilish;

- o'quv fanlaridan amaliy mashg'ulotlar uchun tajriba va eksperiment materiallarini to'plash, tayyorlash;

- laboratoriya mashg'ulotlariga tayyorlanish va uni bajarish bilan bog'liq tadqiqot ishlari;

- maxsus kurs va seminarlarni o'rganish bilan bog'liq o'quv-tadqiqot ishlari;

- to'plangan tadqiqot materiallari asosida referat, ma'ruza matnlarini tayyorlash;

- pedagogik, ishlab chiqarish va dala amaliyotlari davomida, o'quv ekspeditsiyalari vaqtida o'quv topshiriqlari bo'yicha yakka va jamoaviy tadqiqot ishlari olib borish.

Kafedralarning ilmiy tadqiqot yo'nalishlari bilan bog'liq talabalarning ilmiy tadqiqot ishlariga quyidagilar kiradi:

- talabalarning ilmiy (fan) to'garaklaridagi ishlari. To'garaklarda talabalar mavzu tanlashni, bibliografiya tuzishni, ilmiy bilish metodlari va tadqiqot usullarini o'rganadilar, adabiyotlar, internet va boshqa manbalar asosida ilmiy doklad, ma'ruzalar tayyorlaydilar, o'zlarining tadqiqot ishlari haqida chiqishlar qiladilar, ilmiy muammolarni muhokama qilishda, munozaralarda qatnashish;

- kafedra o'qituvchilari, katta ilmiy xodimlar bajaradigan ilmiy ishlarda, shuningdek, korxonalar, xalq ta'limi tizimidagi ilmiy metodik muassasalar tomonidan olib boriladigan tadqiqot ishlarida qatnashish;

- ilmiy tadqiqot muassasalari tomonidan o'tkaziladigan arxeologik, etnografik va boshqa ekspeditsiyalarda ishtirok etish;

- konstruktorlik byurolaridagi ishlarda, grant, shartnoma asosida olib boriladigan tadqiqot ishlarida qatnashish;

- asboblarni konstruksiya qilish, ta'limning texnik vositalari, ko'rsatmali qurollarni yasash, jamoa xo'jaliklarida, ta'lim muassasalarida mehnatni ilmiy tashkil etishni o'rganish;

- o'zining ilmiy tadqiqot natijalari asosida tanlovlar, olimpiadalarda qatnashish;

- malakaviy bitiruv ishlari, magistrlik dissertatsiyalarini tayyorlash, himoya qilish, ilmiy maqolalar, risolalar tayyorlash, chop ettirish va boshqalar.

Ayni paytda texnologiyalar shiddat bilan rivojlangan bu davrda, oliy ta'lim muassasalarida amalga oshiriladigan tadqiqotlar mavjud muammolar yechimiga qaratiladi. Bu o'rinda ilmiy laboratoriyalarning o'rnini alohida ahamiyatga molikdir. Bugungi axborot texnologiyalari

asrida oliy ta'lim jarayonida faqat mavjud bilimlarnigina o'zlashtirib, so'ngra ilm bilan shug'ullanish emas, balki ta'lim jarayonini ilmiy tadqiqot ishlari bilan bir vaqtda va bir-biri bilan uzviy bog'lagan holda olib borish maqsadga muvofiqdir. Chunki axborot texnologiyalarini tatbiq etgan holda tashkil etilgan ta'lim jarayoni juda ko'p ma'lumotlarga asoslanilgan tarzda amalga oshirilishi tufayli talaba barcha ma'lumot yoki axborotlarni o'zlashtira olmaydi hamda ularni tizimlashtirish imkoniyatiga ham ega bo'lmay qoladi. Shu boisdan, bo'lajak mutaxassisning bilim darajasi mukammal bo'lmay turib, o'z ishiga yuqori qiziqish va intilish bilan yondasholmaydi. Ta'lim ilmiy tadqiqot jarayoni bilan qo'shib amalga oshirilganda esa, talaba o'zi ishtirok etayotgan yoki olib borayotgan ilmiy tadqiqot natijalarining aniqligi va ishonchli bo'lishi uchun, mavjud va axborotlarni o'zi mustaqil ravishda hamda tanlangan qiziqqan sohasini mukammal egallash maqsadida barcha imkoniyatlarda foydalanishga imkon qadar harakat qiladi. Tadqiqot ishi talabani mas'uliyat hissini anglab yetish va

oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarishda intizomga qat'iy rioya qilishga undaydi.

Ilmiy asarlar turfa xil bo'lib, ular turli fanlar doirasidagi tadqiqotlar natijasida yaratiladi hamda jamiyat va tabiatdagi obyektiv narsa va hodisalarning umumiy qonuniyatlarini o'rganishga xizmat qila boshlaydi. Darhaqiqat, ilm va fan tasodifiy hodisalarni emas, balki ilmiy faraz, muammolar va qonuniyatlar, ularning fandagi o'rni va holatini o'rganadi. Shu tufayli ilmiy adabiyotlar daliliy materiallarning boyligi, tahlilning haqqoniyligi bilan ajralib turadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ta'limning turli darajalarida mutaxassislarni tayyorlash turli muammolarni hal qilish pedagogik oliy ta'lim muassasalarida o'qishning butun jarayoni davomida talabalarning ilmiy tadqiqot ishlarini rivojlantirish zarurati va imkoniyati mavjud. Taklif etilib kelinayotgan yondashuvning afzalligi shundaki, talabalar bosqichma-bosqich fan sohasidagi nazariy bilimlardan amaliyotga qo'llay oladilar, tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi O'RQ-637-sonli "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. www.lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. 2019-yil 8-oktyabr. www.lex.uz.
3. Golish L.V. Ta'limning faol usullari: mazmuni, tanlash, amalga oshirish. Ekspres qo'llanma. – T., 2001. – 68 b.
4. Nuridinov B.S., O'rinov U.A. Ta'lim sohasidagi malakali kadrlar tayyorlash omili // Kasb-hunar ta'limi. – T., 2003. № 6. B.11.
5. O'rinov U.A. Ishlab chiqarish ta'limida amaliy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish usullari // Kasb-hunar ta'limi. – T., 2020. № 3 35–39 b.
6. O'ktamova Sh.H. Education and innovative research 2022-y. № 1.144–153-b.
7. Xolov X.M. PedagogS international research journal. Volume–5, Issue–1, March–2022. 73–77-b.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ДАРСЛАРИНИНГ МЕТОДИК АСОСЛАРИ

Нодирбек Ёкубжонов,

Андижон давлат педагогика институти,
“Жисмоний маданият” кафедраси ўқитувчиси;

Одилжон Каримов,

Андижон давлат педагогика институти,
“Жисмоний маданият” кафедраси ўқитувчиси

Аннотация

Ушбу мақолада талабаларнинг жисмоний тарбия ва ақлий фаолият ўртасида боғлиқлик мавжудлиги борасида адабиётлар таҳлил қилинган. Шунингдек, тизимли tarzda оlib борилган жисмоний тарбия машгулотларида уларнинг кўрсаткичларини ошириб бориши марказий нерв системасининг функционал ҳолатини яхшилланишига оlib келиши аниқланди. Жисмоний фаолиятни ақлий фаолият билан уйғунлаштириши учун 6 та асосий тамойилларини ҳисобга олиши муҳим аҳамиятга эга эканлиги ва жисмоний машқлар билан тизимли шуғулланиши ақлий фаолиятни оптимал намойён бўлиши ўрганилди.

Таянч сўзлар: жисмоний тарбия, ақлий фаолият, тамойил, оптимал, тезлик, куч.

Аннотация

В данной статье анализируется литература о взаимосвязи физического воспитания и умственной деятельности студентов. Также установлено, что увеличение их показателей во время занятий физической культурой, проводимых

систематически, приводит к улучшению функционального состояния центральной нервной системы. Изучено, что важно учитывать 6 основных принципов гармонизации физической активности с умственной деятельностью, а систематические занятия спортом являются оптимальным проявлением умственной деятельности.

Ключевые слова: физическая подготовка, умственная деятельность, принцип, оптимум, скорость, сила.

Annotation

This article analyzes the literature on the relationship between physical education and mental activity of students. It has also been established that an increase in their indicators during systematic physical education classes leads to an improvement in the functional state of the central nervous system. It has been studied that it is important to take into account 6 basic principles of harmonizing physical activity with mental activity, and systematic exercise is the optimal manifestation of mental activity.

Keywords: physical training, mental activity, principle, optimum, speed, strength.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган таълим тизимидаги ислохотлар, инновацион ўзгаришлар, юқори малакали мутахассислар тайёрлаш, таълим сифат ва самарадорлигини ошириш йўлида таълим тарбия жараёни иштирокчилари учун зарурий ҳамда етарли шарт-шароитларни яратиб берилмоқда. Янги Ўзбекистон таълим тизимини тубдан ўзгартириш, уни халқаро стандартларга интеграциялаш, меҳнат бозори талабларига мос келувчи малакали кадрларни тайёрлаш мақсадида катта ислохотлар амалга оширилмоқда [1, 12-13].

Олий ўқув юртида ўқиш талабалар учун кўп машаққатларни ўз ичига олади. Жисмоний тарбия йўналишида таҳсил олувчи талабалар томонидан ақлий ва жисмоний зўриқишлар шулар жумласидан ҳисобланади. Қолаверса, олий ўқув юртларида ва бошқа соҳаларда ўқув жараёнининг интенсивлиги илмий ахборот оқимининг кўпайиши билан боғлиқ. Талабалар томонидан қисқа вақт ичида ўзлаштириш зарурати билан боғлиқ ҳолда барқарор ўсиш тенденциясига эга [2, 16].

Жисмоний ва ақлий фаолият ўртасида чамбарчас боғлиқлик мавжуд. Тизимли тарзда олиб борилган жисмоний тарбия машғулотида уларнинг жисмоний кўрсаткичларининг ошиши марказий асаб тизимининг функционал ҳолатини яхшиланишига олиб келади. Бу эса талабаларнинг ақлий фаолиятига ижобий таъсир кўрсатади.

Жисмоний фаолиятни ақлий фаолият билан уйғунлаштириш учун қуйидаги асосий тамойилларни ҳисобга олиш муҳим аҳамиятга эга [3, 16].

Жисмоний машқ дарслари, қоида тариқасида ҳар бир семестрнинг биринчи ярмида уларнинг тезлик қобилятини, тезлик ва куч сифатларини, тезликка чидамлилиқни ривожлантиришга қаратилган машқларни 70-75% ўз ичига олиши керак. Талабалар учун юрак уриш тезлигига қараб жисмоний ҳаракат интенсивлиги 160-170 марта дақиқасига етказиш мумкин. Ҳар бир семестрнинг иккинчи ярмида қўлланиладиган воситаларнинг тахминан 70-75% талабалар кучини чидамлилигини ривожлантириш учун ишлатилиши керак. Бундан ташқари, бу даврда интенсивлик бироз пасаяди (юрак уриши дақиқасига 150 тага этади).

Биринчи жуфтлик сифатида ўтказиладиган жисмоний тарбия дарсларида паст интенсивликдаги оғир-

ликни (дақиқасига 110-130 оралиғида) ёки ўртача интенсивликдаги (дақиқасига 130-150 та оралиғида) қўллаш мақсадга мувофиқдир. Бундай машғулотларнинг асосий мақсади ақлий фаолиятнинг ривожланиш даврининг қисқаришини таъминлашдан иборат. Бу охир-оқибатда юқори тезликда ишлаш вақтини ривожлантиради. Натижада ўқув материални яхшироқ ўзлаштиришни таъминлайди [4, 42]. Бундай оғирликдаги машғулотлар дарсларда кун давомида ақлий фаолият ривожлантиришга имкон беради. Жисмоний тарбия дарси 3-4 жуфтликда ўтказилса, юрак уриши дақиқасига 150-160 тадан ошмаслиги керак. Жисмоний тайёргарлиги паст бўлган гуруҳлар учун юқори даражадаги машғулотларни режалаштириш мақсадга мувофиқ эмас.

Жисмоний тарбия машғулотларини ўзлаштирилиши паст бўлган талабалар учун ҳафтасига 2 мартаба юқори босимда машқлар бажартириш ақлий фаолиятни сезиларли даражада камайтиради. Шунинг учун ақлий фаолиятнинг пасайишига олиб келмаслик учун жисмоний фаолиятни режалаштиришда жисмонан тайёргарлик даражасини ҳисобга олиш муҳимдир.

Спорт турлари билан шуғулланиш ақлий фаолиятга ҳар хил таъсир кўрсатади. Ўйин спорти ва жанг санъати психологияда юқори талабларни қўяди [5, 98]. Бу ҳиссий ва ақлий механизмларнинг кучайиши билан боғлиқ. Бундай фаолиятнинг натижасида ақлий фаолиятнинг пасайиши кузатилади. Бошқа томондан, қисқа муддатли ўйин ҳиссий стресс ўқув фаолиятига тўсқинлик қилади. Жисмоний тарбия дарсларининг мазмуни этарлича хилма-хил бўлганда энг яхши самарага эришилади.

Назорат даврида ҳафтасига 2 марта тоза ҳавода интенсивлик одатдаги даражадан 60-70% гача камайган ҳолда машғулотлар ўтказиш тавсия этилади. Циклик машқлардан (сузиш, югуриш) фойдаланиш тавсия этилади.

Шундай қилиб, машғулот давомида жисмоний машқлар ўқитувчи назоратида соғлом-профилактика (асосан спортчи бўлмаганлар учун) ва ёрдамчи (асосан спортчилар учун) бўлиши мумкин. Ўқув ҳафталиги доирасида барқарор ақлий фаолиятни таъминлаш учун жисмоний тарбия дарсларини режалаштиришнинг қуйидаги дастлабки схемаси тавсия этилади: Ду-

шанба — енгил машқ қилиш натижасида талабалар танасининг психофизик ҳолатини фаоллаштириш; Чоршанба — жисмоний машқлар билан ишлаш талаблари бўйича машғулотлар олиб бориш; Жума (ёки шанба) — жисмоний машқлар ҳафталик чарчоқни йўқотиш учун енгил машқлар қилиш [6, 36].

Шуни таъкидлаш керакки, фақат жисмоний тарбиянинг турли воситаларидан тизимли фойдаланиш ақлий фаолиятнинг оптимал намоён бўлиши учун объектив шароитларни яратади.

Талабаларнинг жисмоний машқлари куйидаги асосий йўналишларни ўз ичига олади: умумий тайёргарлик, спорт, касбий ва амалий, гигиеник, соғломлаштирувчи, ижодий, терапевтик.

Умумий тайёргарлик йўналиши талабаларнинг ҳар томонлама жисмоний тайёргарлигини таъминлайди ва уни амалдаги дастур талаблари даражасида амалга оширилади.

Асосий воситалари: буюмсиз ва предметлар билан умумий ривожлантирувчи машқлар, енгил атлетика, сузиш, чанғи учуш ва бошқалар [7, 48].

Жисмоний тарбия йўналиши спортни такомиллаштириш бўлимларида (секцияларида) спорт турларидан бири бўйича ихтисослаштирилган тизимли тайёргарликни, шунингдек, спорт маҳоратини ошириш мақсадида спорт мусобақаларида қатнашишни таъминлайди.

Касбий-амалий йўналиш жисмоний тарбия воситаларидан машқларни илмий ташкил этиш тизимида, шунингдек, танланган мутахассислик бўйича ишлашга тайёрлашда унинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда фойдаланишга ёрдам беради.

Гигиеник йўналиш иш фаолиятини тиклаш ва саломатликни яхшилаш учун жисмоний тарбия воситаларидан фойдаланишни ўз ичига олади. Даволаш усуллари: эрталабки гигиеник машқлар, рационал ўрганиш ва дам олиш режими, гигиена талабларига мувофиқ овқатланиш, соғлом юришлар ва бошқалар [6, 47, 7, 49].

Соғломлаштириш йўналишида дам олиш кунлари ва таътил кунларида соғлиқни яхшилаш учун дам олиш ва маданий ҳордиқ чиқаришни ташкил қилишда жисмоний тарбия воситаларидан фойдаланишни ўз ичига олади. Бунинг учун пиёда юриш, экскурсиялар, очик ўйинлар ва бошқалардан фойдаланади.

Талабаларнинг жисмоний тарбия ва ақлий фаолият ўртасида боғлиқлик мавжудлиги борасида адабиётлар таҳлил қилинган. Тизимли тарзда олиб борилган жисмоний тарбия машғулотларида уларнинг кўрсаткичларини ошиб бориши марказий нерв системасининг функционал ҳолатини яхшиланишига олиб келиши аниқланди. Жисмоний фаолиятни ақлий фаолият билан уйғунлаштириш учун 6 та асосий тамойилларини ҳисобга олиш муҳим аҳамиятга эга эканлиги аниқланди. Жисмоний машқлар билан тизимли шуғулланиш ақлий фаолиятни оптимал намоён бўлиши ўрганилди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сонли “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони. [Интернет манба]. URL: <https://lex.uz/docs/4409503> (Мурожаат этилган сана: 02.08.21)
2. Freeman C. Technology Policy and Economic Performance. – L.: Printer Publishers. 1987. V 2. 2-23 p.
3. Меркушева А.Е.. Анализ мирового опыта поддержки инновационной деятельности// – Текст: непосредственный. Молодой ученый. 2017. 13-18 с.
4. Рахимов Б.Х., Мажидов И.У. Роль профессионального образования в модернизации страны// Подготовка образованного и интеллектуально развитого поколения – как важнейшее условие устойчивого развития и модернизации страны. Сборник статей международной конференции. – Т.: “Шарқ”. 2012. 41-43 с.
5. Гогоберидзе А.Г., Солнцевой О.В. Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения// Учебник для вузов. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2016. – 464 с.
6. Готовцев П.И. Долголетие и физическая культура. – М.: Физкультура и спорт. 1985. 112 с.
7. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учебное пособие для студента//Высший учебный заведений. 2-е изд., испр. И доп. – М.: Академия. 2001. 481 с.

DIGITAL TECHNOLOGIES AS A MEANS OF IMPROVING THE INTEGRITY OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Laylo Xalilova,
Teacher of Gulistan State University

Annotation

In this article, there are thoughts and opinions about the pedagogical possibilities of digital technologies in improving the integrity of teaching foreign languages. In the increasingly developing landscape of education, it is important to ensure the improvement of the teaching of foreign languages. The article also details ideas about digital technologies that teachers can use to help them teach foreign languages better with videos, games, and interactive activities. Using these digital technologies, the motivation to learn foreign languages becomes more interesting and enjoyable.

Keywords: digital technologies, communicate, transforming, fundamental concepts, advancement, online platforms, exercises, quizzes, interactive activities, learners, grammar, vocabulary, pronunciation.

Annotatsiya

Ushbu maqolada xorijiy tillarni o'qitish uzviyligini takomillashtirishda raqamli texnologiyalarning pedagogik imkoniyatlari haqida fikr va mulohazalar yuritiladi. Ta'limning tobora rivojlanib borayotgan manzarasida xorijiy tillarni o'qitish uzviyligini takomillashtirishni ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, maqolada o'qituvchilar xorijiy tillarni yaxshiroq o'rgatishida yordam beradigan videolar, o'yinlar va interaktiv tadbirlardan foydalanishlari mumkin bo'lgan raqamli texnologiyalar to'g'risida fikrlar batafsil bayon qilingan. Ushbu raqamli texnologiyalardan foydalangan holda, xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan motivatsiya yanada qiziqarli va zavqli bo'ladi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, muloqot qilish, o'zgartirish, fundamental tushunchalar, rivojlanish, onlayn platformalar, mashqlar, viktorinalar, interaktiv faoliyat, o'quvchilar, grammatika, lug'at, talaffuz.

Аннотация

В данной статье представлены мысли и мнения о педагогических возможностях цифровых технологий в повышении целостности обучения иностранным языкам. В условиях все более развивающегося ландшафта образования важно обеспечить улучшение преподавания иностранных языков. В статье также подробно описаны идеи о цифровых технологиях, которые учителя могут использовать, чтобы лучше преподавать иностранные языки с помощью видео, игр и интерактивных занятий. Используя эти цифровые технологии, мотивация к изучению иностранных языков становится более интересной и приятной.

Ключевые слова: цифровые технологии, общение, трансформация, фундаментальные концепции, развитие, онлайн-платформы, упражнения, викторины, интерактивные занятия, учащиеся, грамматика, словарь, произношение.

Digital technologies have become an integral part of our everyday lives, transforming the way we communicate, work, and access information. To understand digital technologies, it is important to have a clear understanding of its basic concepts and components. This is where the introduction to digital technologies comes into play. In this subtopic, students are introduced to the fundamental concepts and principles that underpin digital technologies. They learn about the nature of digital technologies, which involve the use of binary code to represent and process information. Binary code is a system of representing data using only two symbols, typically 0 and 1, which are known as bits. Students also learn about the concept of digitalization, which refers to the process of converting analog information into digital form. Furthermore, students are introduced to the components of digital technologies [1, 308]. This includes hardware components such as computers, smartphones, and tablets, which are the physical devices that enable the processing and storage of digital information. They also learn about software components, which are the programs and applications that run on these devices and enable specific tasks and functions.

Additionally, students are introduced to the concept of networks, which allow devices to communicate and share information with each other. Overall, the introduction to digital technologies provides students with a solid foundation to understand the basic concepts, principles, and components of digital technologies. By grasping these fundamental concepts, students can begin to explore and navigate the vast world of digital technologies, and understand their impact on various aspects of our lives. As digital technologies continue to evolve and shape our society, it is crucial for students to have a strong understanding of these concepts in order to adapt and thrive in the digital age.

Digital technologies have revolutionized the field of language teaching, making it more interactive, engaging, and accessible to learners of all levels. The impact of digital technologies in language teaching can be seen in various aspects, including the use of multimedia resources, online platforms, and communication tools [2, 24]. These advancements have not only enhanced the learning experience but have also provided opportunities for personalized and self-paced learning. One of the key impacts of digital technologies in language teaching is the

use of multimedia resources. With the advent of digital technologies, language teachers now have access to a wide range of audio, video, and interactive materials that can be used to support language learning. These resources not only make the learning process more engaging, but they also provide learners with authentic and real-life language examples, helping them to develop their listening, speaking, and comprehension skills. Another significant impact of digital technologies in language teaching is the availability of online platforms. These platforms provide learners with the opportunity to practice and reinforce their language skills outside the classroom. Online platforms often include exercises, quizzes, and interactive activities that allow learners to practice grammar, vocabulary, and pronunciation.

These platforms often offer feedback and progress tracking, enabling learners to monitor their own learning and identify areas for improvement. Lastly, digital technologies have greatly impacted communication in language teaching. With the rise of communication tools such as video conferencing, chat platforms, and online forums, learners now have the opportunity to interact with native speakers and other language learners from around the world. This not only enhances their language skills but also exposes them to different cultures and perspectives. The ability to communicate in real-time with others also promotes collaboration and fosters a sense of community among language learners.

Digital technologies have had a profound impact on language teaching. The use of multimedia resources, online platforms, and communication tools has transformed the way languages are taught and learned. These advancements have made language learning more interactive, engaging, and accessible to learners of all levels. By embracing these digital technologies, language teachers can provide their students with a more immersive and effective learning experience.

In today's digital age, incorporating digital technologies in language teaching has become increasingly important. Digital technologies offer a wide range of tools and resources that can enhance the language learning experience for students [3, 33]. However, it is crucial for educators to understand and implement best practices when integrating these technologies into their language teaching curriculum. One of the best practices for incorporating digital technologies in language teaching is to select the right tools and resources. With the abundance of digital tools available, it is important for educators to choose those that are most suitable for their students' language learning needs. For example, interactive language learning apps can provide opportunities for students to practice their language skills in a fun and engaging way. Online language learning platforms can also be a valuable resource for students to access additional learning materials and resources. By selecting the right tools and

resources, educators can ensure that their students have access to high-quality language learning opportunities. Another best practice for incorporating digital technologies in language teaching is to provide guidance and support to students. While digital technologies can enhance the language learning experience, they can also be overwhelming for some students [4, 22]. Therefore, it is important for educators to provide clear instructions and guidance on how to use these technologies effectively. This can include providing demonstrations, step-by-step instructions, and ongoing support throughout the learning process. By offering guidance and support, educators can help students navigate through the digital tools and resources, ensuring that they are able to maximize their language learning potential.

Additionally, it is important for educators to be mindful of the digital divide and ensure equitable access to digital technologies. Not all students may have the same level of access to digital devices or reliable internet connection. Therefore, it is crucial for educators to explore alternative ways to incorporate digital technologies in language teaching for all students. This can include providing offline resources, incorporating technology in classroom activities, or using shared devices in school settings. By considering the digital divide and providing equitable access to digital technologies, educators can create an inclusive learning environment where all students can benefit from the advantages of digital technologies in language teaching [5, 72].

Concrete examples:

1. *Selecting the right tools and resources:*

– An English language teacher selects a language learning app that offers interactive exercises, vocabulary quizzes, and pronunciation practice for their students. This app allows students to practice speaking and listening skills through voice recognition technology, providing immediate feedback and allowing students to track their progress.

– A French language teacher includes an online language learning platform in their curriculum, which offers video lessons, interactive grammar exercises, and online dictionaries. This platform allows students to access additional learning materials and resources to supplement their classroom learning.

2. *Providing guidance and support:*

– A Spanish language teacher provides a demonstration of a language learning software program to their students, showing them how to navigate through the program and utilize its features effectively. The teacher also offers step-by-step instructions and troubleshoots any technical issues that students may encounter, ensuring that they are able to use the software confidently and effectively.

– An ESL teacher creates instructional videos that provide clear and concise explanations of grammar rules and pronunciation tips. These videos are made accessible

to students through a learning management system, allowing students to access the videos at their own pace and review the material as needed.

3. Ensuring equitable access to digital technologies:

– A language teacher recognizes that not all students have access to personal devices or reliable internet connections at home, so they provide offline resources such as language learning textbooks and workbooks that can be used independently. They also encourage students to utilize shared devices, such as computers in the school library or language lab, to access online resources during scheduled times.

– A language teacher implements a “bring your own device” policy in the classroom, allowing students to use their own smartphones or tablets to access language learning apps and online resources. This ensures that all students have the opportunity to benefit from digital technologies, regardless of their personal access to devices.

Digital technologies have become increasingly prevalent in language learning, offering new opportunities for students to engage with and enhance their language skills [6, 23]. However, it is essential to assess the effectiveness of these technologies to ensure that they are truly beneficial for language learners. Evaluating and assessing the effectiveness of digital technologies in language learning involves considering various factors such as the impact on language acquisition, learner engagement, and overall learning outcomes.

Firstly, when evaluating digital technologies in language learning, it is crucial to examine their impact on language acquisition. Digital tools can provide students with authentic language input, interactive exercises, and immediate feedback, which can facilitate the development of language skills. For example, language learning apps often incorporate features that allow students to practice listening, speaking, reading, and writing skills in a personalized and interactive manner. By evaluating the

effectiveness of these technologies based on their ability to improve language acquisition, educators can make informed decisions about which digital tools to integrate into their language classrooms.

Secondly, assessing learner engagement is another important aspect of evaluating the effectiveness of digital technologies in language learning. Digital tools can enhance learner motivation and engagement through gamification, interactive multimedia resources, and social learning features. When students are actively engaged and motivated, they are more likely to invest time and effort into their language learning. Therefore, evaluating the effectiveness of digital technologies in terms of learner engagement can help educators select tools that are likely to keep students motivated and interested in their language studies.

Lastly, evaluating the overall learning outcomes is crucial when assessing the effectiveness of digital technologies in language learning. It is essential to determine whether the use of digital tools leads to improved language proficiency, increased confidence, and enhanced communication skills. By comparing the learning outcomes of students who have used digital technologies with those who have not, educators can gain insights into the effectiveness of these tools. Additionally, gathering feedback from students about their experiences and perceptions of using digital technologies can provide valuable information for evaluating their effectiveness.

In conclusion, evaluating and assessing the effectiveness of digital technologies in language learning is essential to ensure that these tools are truly beneficial for students. Factors such as their impact on language acquisition, learner engagement, and overall learning outcomes need to be carefully considered. By conducting thorough evaluations, educators can make informed decisions about integrating digital technologies into their language classrooms, ultimately enhancing the language learning experience for students.

REFERENCES:

1. H. Bowles, P. Seedhouse, *Interactional Competence and the LSP Classroom*, *Conversation Analysis and Language for Specific Purposes: Linguistic Insights: Studies 19 in Language and Communication* vol. 63, Berlin: Peter Lang, 2007, pp. 305-329.
2. M. Canale, M. Swain, *Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing*, *Applied Linguistics*, 1 (1980) 1-47.
3. M. Canale, M. Swain, *A theoretical framework for communicative competence*, In *The construct validation of test of communicative competence*, eds A. Palmer, P. Groot and G. Trosper, Washington, DC: TESOL, 1981, 31-36.
4. M. Canale, *From communicative competence to communicative language pedagogy*, In *Language and communication*, eds. J. C. Richards and R. W. Schmidt, London: Longman, 1983, 2-27.
5. J. Cummins, *Technology, literacy, and young second language learners: Designing educational futures*, In L. L. Parker (Ed.), *Technology-mediated learning environments for young English learners: Connections in and out of school*, New York: Routledge, 2008, pp. 61-98.
6. Ch.A.Adilova. *Peculiarities of communicative exercises in teaching cluster approach-based english in the field of natural sciences of academic lyceums // current research journal of pedagogics* (ISSN –2767-3278) Volume 03 ISSUE 01,2022. Pages: 22-26.

RAQAMLI TA'LIMDA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

Nomozali Uzaqov,
TATU Qarshi filiali "Logistika axborot
texnologiyalari" kafedrası assistenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'quv jarayonida qo'llaniladigan zamonaviy innovatsion texnologiyalar hamda Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish maqsadida bir qancha adabiyotlar tahlil qilinib, innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar xususida to'xtalib o'tildi. Ilmiy maqolaning natijasi sifatida esa dars mashg'ulotlarini olib borishda bugungi shart-sharoitlardan kelib chiqqan holatda ijodiy fikrlaydigan pedagogik kadrlarning axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanishlari uchun tarkibiy tuzilma tavsiya etilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiyalar, innovatsion jarayon, pedagogika, ta'lim muassasasi, axborot muhiti, raqamli texnologiyalar.

Аннотация

В данной статье были проанализированы современные инновационные технологии, применяемые в учебном процессе, а также ряд литературы, направленной на дальнейшее развитие системы высшего образования и меры, направленные на повышение качества образования с применением инновационных образовательных технологий. А в результате научной статьи была предложена структурная структура для широкого использования информационно-коммуникационных технологий творчески мыслящими педагогическими кадрами в условиях, вытекающих из современных условий проведения уроков.

Ключевые слова: инновационные технологии, инновационный процесс, педагогика, образовательное учреждение, информационная среда, цифровые технологии.

Annotation

This article analyzes modern innovative technologies used in the educational process, as well as a number of literature aimed at further development of the higher education system and measures aimed at improving the quality of education using innovative educational technologies. And as a result of the scientific article, a structural structure was proposed for the widespread use of information and communication technologies by creatively thinking teaching staff in conditions arising from modern teaching conditions.

Keywords: innovative technologies, innovation process, pedagogy, educational institution, information environment, digital technologies.

Ta'limdagi innovatsion texnologiyalar ta'limni tartibga solish va uni ijobiy tomonga yo'naltirish imkonini beradi. Odamlar har doim noma'lum va yangi narsalardan qo'r-qishgan, chunki ularga salbiy munosabatda bo'lishgan.

Har qanday o'zgarishlar ommaviy ongda mavjud bo'lgan, odatiy turmush tarziga ta'sir qiluvchi stereotiplar og'riqli hodisalarga olib keladi va barcha turdagi ta'limning yangilanishiga to'sqinlik qiladi.

Ta'lim sektori ta'limni zamon talablariga mos va moddiy tomonlama qulayroq qilish uchun texnologiyalarning yutuqlaridan keng foydalanadi. Shu bilan birga, pandemiya ta'lim sohasida texnologiya integratsiyasi sur'atlariga katta ta'sir ko'rsatdi. Aksariyat edtech (ing. Education Technology, uz. Ta'lim texnologiyasi) startaplari kengaytirilgan haqiqat (augmented reality) va virtual haqiqat (virtual reality) kabi immersiv texnologiyalar orqali masofaviy va gibrid ta'limga o'tishga yordam beradi. Barcha oliy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan elektron ta'lim platformalari ham kundan junga o'sib bormoqda. Ma'muriyat oldida sun'iy intellekt (artificial intelligence), katta ma'lumotlar va uning tahlillari, bulutli hisoblash va buyumlar Interneti (Internet of Things) o'qituvchilar va oliy ta'lim ma'murlari uchun qo'lda bajariladigan vazifalarni avtomatlashtiradi va uni soddalashtirish imkoniyatini beradi.

Odamlarning zamonaviy ta'limdagi yangiliklarni qabul qilishni istamasligining sababi hayotning qulaylik, xavfsizlik va o'z-o'zini anglash ehtiyojlarini mavhum holatda qoldirishidir. Innovatsion xulq-atvor moslashishni anglatmaydi, bu o'z shaxsiylikini shakllantirish va o'z-o'zini rivojlantirishni anglatadi. O'qituvchi innovatsion ta'limda barkamol shaxsni tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qilishi ekanligini tushunishi kerak [5, 342]. Har doimgidek "Bir xil bo'lish" unga mos kelmaydi, buning uchun esa o'qituvchining intellektual darajasi doimiy ravishda rivojlantirilib borilishi muhim. "Tashqi omillar ta'siri" va psixologik to'siqlardan xalos bo'lgan o'qituvchi innovatsion o'zgarishlarning to'la huquqli ishtirokchisi bo'la oladi.

Zamonaviy oliy ta'limning vazifalaridan biri pedagogik jarayonning barcha ishtirokchilarning imkoniyatlarini ochib berish, ularga ijodiy qobiliyatlarni namoyon etish imkoniyatini berishdir. Ta'lim jarayonlarining o'zgaruvchanligini amalga oshirmasdan turib, ushbu muammolarni hal qilish mumkin emas, shuning uchun chuqur ilmiy va amaliy tushunishni talab qiladigan turli xil innovatsion toifadagi ta'lim muassasalari paydo bo'ladi [4, 93]. Innovatsiyalar insonning har qanday kasbiy faoliyatiga xosdir va shuning uchun tabiiy ravishda o'rganish, tahlil qilish va amalga oshirish uning obyektiga aylanib kelmoqda.

Innovatsiyalar o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, ular ilmiy izlanishlar, alohida tartib-intizomga mos ilg'or pedagogik jamoalarning tajribasi natijasidir. Bu jarayonlar o'z-o'zidan hosil bo'lib qolmaydi, eng avvalo uni tashkil etish va boshqarish kerak bo'ladi [2, 61].

Shunday qilib, ta'lim muassasasini rivojlantirishda uning innovatsion muhitini shakllantirish va rivojlantirish zarur bo'ladi. Umuman olganda, innovatsion jarayon deganda innovatsiyalarni yaratish, ishlab chiqish, foydalanish va tarqatishning murakkab faoliyati tushuniladi.

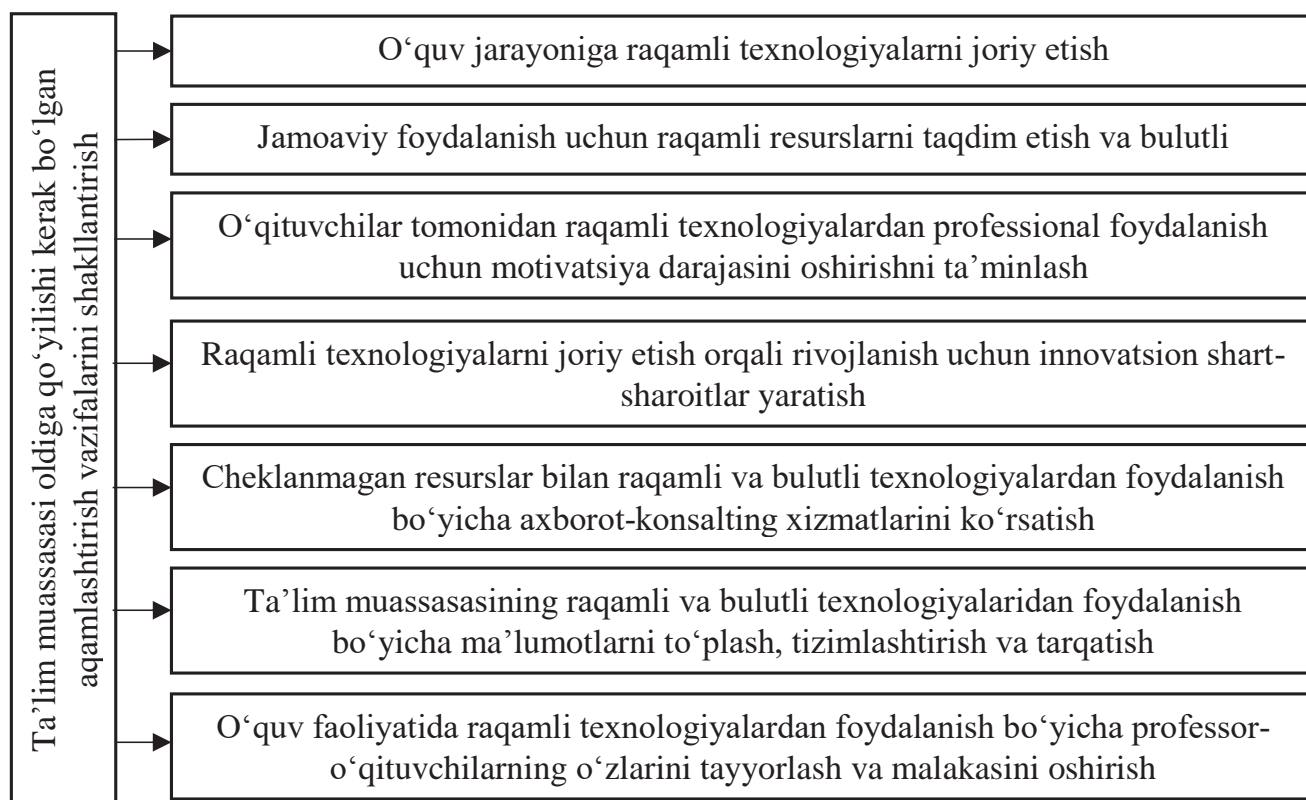
Hozirgi vaqtda oliy ta'limda turli xil pedagogik innovatsiyalardan keng foydalanilib kelinmoqda. Bu, birinchi navbatda, muassasaning an'analari va maqomiga bog'liq. Shunga qaramay, oliy ta'limda xarakterli innovatsion texnologiyalarni aniqlash bir muncha mushkul ish hisoblanadi [3, 38].

O'zbekiston Respublikasida ham ta'limni rivojlantirish maqsadida bir qancha ishlar olib borilmoqda. Ayniq-

sa, Prezidentimizning oliy ta'limni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi farmoni oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilish va innovatsion g'oyalarga tayangan holatda o'quv faoliyatini tashkil etishga zamin bo'lib xizmat qilmoqda [1].

Oliy ta'lim muassasalarida innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holatda dars mashg'ulotlari olib borilar ekan, uni quyidagicha o'tish maqsadga muvofiqdir.

1. Fanni o'qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT). O'quv jarayoni mazmuniga AKTni joriy etish turli fan yo'nalishlarini informatika bilan integratsiyalashni nazarda tutadi, bu esa talabalar ongini axborotlashtirish va ularning zamonaviy jamiyatdagi axborotlashtirish jarayonlarini tushunishlari (kasbiy jihatdan). Oliy ta'lim uslubiy tizimida yangi axborot texnologiyalari paydo bo'lib, oliy ta'limda bitiruvchilari kelajakdagi kasbiy faoliyatida yangi axborot texnologiyalarini o'zlashtirishga tayyorlanmoqda.

1-rasm. Oliy ta'lim tizimini innovatsion ko'rinishda tashkil etish

2. Fanni o'qitishda shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar bolaning shaxsini butun oliy ta'limda ta'lim tizimi markaziga qo'yib, uning rivojlanishi, tabiiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun qulay, ziddiyatli va xavfsiz sharoitlarni ta'minlaydi. Ushbu texnologiyada bolaning shaxsiyati nafaqat mavzu, balki ustuvor mavzudir, bu qandaydir mavhum maqsadga erishish vositasi emas, balki ta'lim tizimining maqsadidir. Bu talabalarning o'z imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda individual ta'lim dasturlarini o'zlashtirishlarida namoyon bo'ladi.

3. O'quv jarayonini axborot-tahliliy ta'minlash va oliy

ta'limda o'quvchilarning ta'lim sifatini boshqarish. Bizga har bir bolaning individual, sinf, parallel va umuman oliy ta'limdagi rivojlanishini obyektiv va xolisona kuzatish imkonini beradi. Ba'zi o'zgartirishlar bilan u sinf umumiy nazoratni tayyorlashda, o'quv rejasining istalgan fanini o'qitish holatini o'rganishda, individual o'qituvchining ish tizimini o'rganishda ajralmas vositaga aylanishi mumkin.

4. Intellektual rivojlanish monitoringi. Har bir talaba uchun o'quv sifatini tahlil qilish va diagnostika qilish, sinovdan foydalanish va rivojlanish dinamikasi grafiklarini tuzish.

5. Ta'lim texnologiyalari zamonaviy talabani shakllantirishning yetakchi mexanizmi. Bu zamonaviy ta'lim sharoitida ajralmas omil. U o'quvchilarni shaxsiy rivojlanishning qo'shimcha shakllariga jalb qilish shaklida amalga oshiriladi: milliy an'analarga asoslangan madaniy tadbirlarda ishtirok etish, teatr, bolalar ijodiyoti markazlari va boshqalar.

Ularni qo'llash samaradorligi ta'lim muassasasida o'rnatilgan an'analarga, professor-o'qituvchilarning ushbu yangiliklarni idrok etish qobiliyatiga, muassasaning moddiy-texnik bazasiga bog'liq. Bugungi kunda ko'plab o'qituvchilar ta'lim samaradorligiga erishish uchun zamonaviy texnologiyalar va innovatsion texnologiyalardan foydalanmoqda.

Oliy ta'limda o'qitishning ta'lim usullari o'qitishda qo'llaniladigan faol va interaktiv shakllarni o'z ichiga oladi. Faollar o'qituvchiga va u bilan birga ta'lim oladiganlarga nisbatan talabning faol pozitsiyasini o'z ichiga oladi.

Ulardan foydalangan holda darslarda darsliklar, noutbuklar, kompyuterlar, ya'ni o'rganish uchun individual vositalar qo'llaniladi.

Bugungi kunda "raqamlashtirish" atamasi analog yoki jismoniy resursni raqamli bilan almashtirishdan ko'ra ko'proq davom etadigan transformatsiyani tasvirlash

uchun ishlatiladi.

Har bir ta'lim muassasasi resurslarni real va virtual muhitda qayta taqsimlash orqali ularni yanada samaraliroq qilish uchun jarayonlarni avtomatlashtirish va joylashtirishga e'tibor qaratishi kerak. Bundan farqli o'laroq, "raqamlashtirish"ga e'tibor yuqoriroq jalb qilish, shu jumladan, ta'lim xizmatlari orqali ushbu jarayonlardan samaraliroq foyda olishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Hozirgi kunning asosiy tendensiyasi raqamli inqilob bilan bog'liq bo'lib, u mehnat bozorida tub o'zgarishlarga, yangi vakolatlarining paydo bo'lishiga, hamkorlikning yaxshilanishiga, fuqarolarning mas'uliyatini oshirishga, ularning qobiliyatini oshirishga olib kelishi kerak, mustaqil qarorlar qabul qilish, bu esa o'z navbatida ta'lim jarayonini keyinchalik asosan sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan qayta tashkil etish uchun sabab bo'ladi.

Bularning barchasi o'qituvchining o'zi rolini qayta ko'rib chiqishga olib keladi, u endi bu yoki u materialni tushuntirishga majbur bo'lmaydi, balki o'z mutaxassisi manfaati uchun ushbu materialning manbasini topishga va tushunishga yordam berishi kerak. Shu sababli ham o'qitish usullari va bilim sifatini tekshirish tizimini tub ma'noda inqilob kutmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PF-5847-sonli farmoni // lex.uz/docs/-4545884.
2. Габбасова Л.З. Инновационные технологии в образовательном процессе / Л.З.Габбасова. – Текст : непосредственный // Инновационные педагогические технологии : материалы V Междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2016 г.). – Казань: Бук, 2016. – С. 61-63. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/207/11108/> (дата обращения: 25.11.2023).
3. Qodirov B.Q. O'quv jarayonini tashkil etishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish // International conference on modern medicine and issues of ecological management. Belgium, 12.10.2022. – 37-39 p.
4. Uzaqov N.H. Oliy talimda manaviy marifiy ishlarni raqamli boshqarishda pedagogik tenologiyalaridan foydalanish // Scholar, 1(31), 28.11.2023. – P. 93–96. <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/5330>
5. Uzaqov N.H. Innovative educational technologies in digital education // Educational Research in Universal Sciences, 2(15), 20.11.2023.- P. 342–346. <http://erus.uz/index.php/er/article/view/4735>.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КВАЛИМЕТРИЯ И ЕЕ РОЛЬ В ПРЕПОДАВАНИИ ХИМИИ

Мансур Эргашев,

Профессор кафедры естественных наук
Бухарского государственного
педагогического института**Аннотация**

Данная статья посвящена применению методов квалометрии в области химии. В статье освещаются основные принципы и методология квалометрического анализа в химии подтверждающие эффективность данного подхода. Автор рассматривают возможности применения квалометрии для измерения и оценки химических компетенций, а также подчеркивают ее важность в контексте современных требований к качеству образования в химической науке. Предложенный в статье подход к квалометрии в химии открывает перспективы для более точной и объективной оценки химических данных, способствуя улучшению качества и достоверности химических исследований.

Ключевые слова: квалиметрия, химических компетенций, управление образованием, контроль качества, оценивание, самообразование, тестирование.

Annotatsiya

Maqola kimyo sohasida kvalimetriya usullarini qo'llashga bag'ishlangan. Maqolada ushbu yondashuvning samaradorligini tasdiqlovchi kimyoda kvalimetriya tahlilining asosiy tamoyillari va metodologiyasi yoritilgan. Muallif kimyoviy kompetensiyalarni o'lchash va baholash uchun kvalimetriyani qo'llash imkoniyatlarini ko'rib chiqadilar, shuningdek, kimyo fanida ta'lim sifatiga qo'yiladigan zamonaviy talablar kontekstida uning ahamiyatini ta'kidlaydi. Maqolada kimyoda kvalimetriyaga taklif qilingan yondashuv kimyoviy ma'lumotlarni aniqroq va obyektiv baholash istiqbollari ochib beradi, bu esa kimyoviy tadqiqotlar sifatini va ishonchliligini oshirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: kvalimetriya, kimyoviy kompetensiyalar, ta'limni boshqarish, sifat nazorati, baholash, o'z-o'zini o'qitish, test.

Annotation

This article is devoted to the application of qualometric methods in the field of chemistry. The article highlights the basic principles and methodology of qualometric analysis in chemistry, confirming the effectiveness of this approach. The author consider the possibilities of using qualometry for measuring and assessing chemical competencies, and also emphasize its importance in the context of modern requirements for the quality of education in chemical science. The approach to qualometry in chemistry proposed in the article opens up prospects for a more accurate and objective assessment of chemical data, helping to improve the quality and reliability of chemical research.

Keywords: qualimetry, chemical competencies, education management, quality control, assessment, self-education, testing.

В настоящих условиях возрастает потребность в развитии у учащихся личностных качеств, способствующих их профессиональной и социальной мобильности. В связи с этим особенно актуальными становятся не только знания, но и готовность выполнять определенные функции, что признается приоритетной задачей как для системы высшего профессионального, так и для общего среднего образования. Актуальность данного исследования обусловлена значительными изменениями в требованиях, предъявляемых сегодня к выпускникам школ и вузов со стороны профессионального сообщества, образовательной и социальной среды.

Сложность измерения химических компетенций, вызванная их латентным характером, поднимает задачу определения условий, способствующих их проявлению и количественному оцениванию.

На основе теоретического анализа проблемы выявлены противоречия на следующих уровнях:

На социально-педагогическом уровне — между растущими требованиями к качеству подготовки выпускников общеобразовательных школ и будущих пе-

дагогов, и их недостаточным уровнем самостоятельности в решении профессиональных и личностных задач.

На научно-педагогическом уровне — между необходимостью измерения химических компетенций и определения уровня их сформированности в качестве показателя образовательных достижений учащихся и студентов в области химии, и недостаточностью разработки теоретических основ для реализации этой задачи.

На научно-методическом уровне — между требованиями компетентностно-ориентированных результатов обучения, определенными в проектах федеральных государственных образовательных стандартов нового поколения, и отсутствием методических подходов к измерению компетенций обучающихся в области химии, а также организационно-педагогическому обеспечению этого процесса [1, 56].

Проектирования содержания химических компетенций учащихся общеобразовательных школ и студентов педагогических вузов, выбора средств измерения, соответствующих требованиям надежности и валидности.

Исследование строилось на основе четырех уровней методологии как системы оснований и методов научно-го познания и преобразования действительности.

Высший уровень методологии составили разделы философии, рассматривающие начала и функции системного подхода, являющегося “методологическим фундаментом современной науки” (И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин), что проявилось в новой постановке проблемы взаимодействия школы и вуза, исследовании системообразующих характеристик компетенций обучающихся.

Второй уровень (уровень общенаучных принципов и форм исследования) составили работы В.С. Авансова, Ю.К. Бабанского, В.А. Болотова, В.В. Давыдова, В.В. Краевского, И.Я. Лернера, В.А. Слостенина, Н.Ф. Талызиной, С.Г. Шаповаленко и др.

Третий уровень (конкретно-научная методология) составили исследования в области методики обучения химии, рассматривающие вопросы совершенствования химико-педагогического образования (Е.Я. Аршанский, И.Л. Дрижун, О.С. Зайцев, Р.Г. Иванова, Д.М. Кирюшкин, Н.Е. Кузнецова, Е.Е. Минченков, П.А. Оржековский, М.С. Пак, Н.Н. Суртаева, Г.Н. Фадеев, Г.М. Чернобельская и др.).

Четвертый уровень методологии (специализированная методика и техника исследования) связан с дидактикой средств обучения химии и контроля результатов ее освоения (И.Л. Дрижун, А.А. Журинов, Л.С. Зазнобина, А.А. Макаренко, М.С. Пак, Н.Н. Суртаева, Г.М. Чернобельская, М.А. Шаталов, С.Г. Шаповаленко, И.В. Шутова и др.).

Проблема объективного измерения и количественной оценки качества продукции в настоящее время является одной из ключевых: от ее решения зависит в том числе и конкурентоспособность отечественных предприятий. Количественная оценка качества дает исследователю необходимый инструмент, с помощью которого можно решить многие проблемы качества продукции, в том числе и вопрос управления качеством на всех этапах жизненного цикла продукта.

Как известно, термин “квалиметрия” был предложен в 1968 г. группой советских ученых во главе с Г.Г. Азгальдовым, определивших методологическую общность способов количественного оценивания качества совершенно разных объектов [3]. Одновременно была осознана необходимость теоретического обобщения этих способов в рамках самостоятельной научной дисциплины.

В настоящее время квалиметрия — это научная область, в рамках которой изучаются методология и проблематика комплексного количественного оценивания качества объектов любой природы (одушевленных или неодушевленных, предметов или процессов, продуктов труда или продуктов природы), имеющих материальный или духовный характер, искусственное

или естественное происхождение.

Педагогическая квалиметрия в химии представляет собой область, посвященную измерению и оценке качества образования в области химии. Она направлена на оценку эффективности педагогических методов, используемых в преподавании химии, а также на качество усвоения учащимися химических знаний и навыков [4, 72].

Оценка педагогического процесса:

Целенаправленность образования: Педагогическая квалиметрия помогает измерять, насколько преподавательский процесс соответствует целям образования в области химии. Это включает в себя оценку достижения образовательных стандартов и целей учебных программ.

Применение инновационных методов: Измерение эффективности новаторских методов преподавания в химии является важным аспектом педагогической квалиметрии. Это включает в себя использование современных технологий, интерактивных методов и практических занятий. Оценка учебных результатов:

Понимание химических концепций: Квалиметрия в химии оценивает степень усвоения учащимися ключевых химических концепций. Это может включать в себя проверку способности применения теоретических знаний на практике.

Развитие навыков лабораторной работы: Оценка педагогической эффективности также включает в себя измерение уровня развития лабораторных навыков студентов. Это важный аспект для будущих химиков и исследователей.

Роль обратной связи:

Обратная связь от студентов: Педагогическая квалиметрия акцентирует внимание на обратной связи от учащихся. Оценки, анкеты и реакции студентов позволяют учителям адаптировать методики обучения в соответствии с потребностями группы.

Профессиональное развитие преподавателя: Измерение качества преподавания в химии способствует профессиональному росту педагогов. Результаты оценок позволяют учителям и преподавателям улучшать свои методы, разрабатывать новые стратегии и совершенствовать свои профессиональные навыки [2].

Вызовы и перспективы:

Стандартизация оценки: Одним из вызовов педагогической квалиметрии является разработка стандартизированных методов оценки, чтобы обеспечить объективность результатов.

Интеграция технологий: Будущее включает в себя углубление использования современных технологий для более эффективной оценки и адаптации образовательного процесса в химии.

В реализации контроля качества обучения существуют две взаимодополняющие составляющие.

Первая составляющая заключается в контроле самого процесса обучения и охватывает все его аспекты (учебные планы и программы, квалификацию педагогических кадров, наличие учебной литературы и учебно-методических пособий, функционирование учебных лабораторий и баз проведения практики), уделяя особое внимание воспитательной работе и научной деятельности, творческой атмосфере и условиям для самореализации и самоактуализации личностных качеств, саморазвития личности, развития ценностных ориентаций и духовности студента.

Вторая составляющая затрагивает контроль результатов обучения, предполагая определенную свободу в методах и средствах его достижения, при этом необходимо обеспечить обладание выпускником теми знаниями, умениями, навыками и иными качествами, которые востребованы обществом и которые соответствуют стандартам высшего образования (основу контроля результатов составляет выявление и анализ динамики развития каждого студента в процессе обучения с целью не только выявления текущей успешности обучения и пригодности студента для дальнейшей профессиональной деятельности, но и целесообразности введения корректирующих мероприятий в учебный процесс).

В течение многих десятилетий XX в. в теории и практике в образовании в качестве педагогической диагностики применялись тесты. Поэтому зарубежная и отечественная литература многие десятилетия акцентировала внимание на теоретических проблемах тестового контроля, проблемах разработки и совершенствования методик создания и применения тестов для педагогического контроля [5, 63] (входного, рубежного, итогового). При этом исследователи обращали внимание на обучающие возможности тестов, создаваемых для контроля знаний. Однако их обучающий потенциал рассматривался в основном через призму контролируемых функций, когда, например, испытуемый после решения теста рубежного контроля мог увидеть свои пробелы в знаниях и попытаться ликвидировать их к следующему тестированию. Как показывает современная российская образовательная практика, такой подход обладает определённой узостью и не в полной мере раскрывает потенциал применяемых в образовании тестовых технологий.

Тест — наиболее подходящее средство педагогического измерения, представляющее собой специфическую форму системы возрастающей трудности заданий для эффективного измерения уровня и оценки структуры результатов подготовленности испытуемых.

В. М. Кадневский [6] считает именно тестирование в образовании призвано оперативно и беспристрастно выявлять глубину, объем, структуру, содержание, иерархию знаний, умений и навыков. Поэтому оно в

состоянии решить одну из самых сложных задач воспитания — сформировать потребность и умения самоанализа и самоконтроля, что является фундаментом индивидуализации и гуманизации образования, ориентирования учащихся на самообразование.

Традиционные средства контроля не в состоянии преодолеть несоответствие между требованием организовать обучение на высоком уровне сложности, предельно повышающем нагрузку на обучающихся, и назревшей необходимостью перехода к поддерживающему здоровью образованию за счет сокращения учебной нагрузки. Тестирование же, предъявляя единые требования, повышает уровень объективности, относительного и абсолютного уменьшения затрат учебного времени на проведение контроля знаний.

Выделены основные функции тестирования — это функции определения способностей, уровня обученности и контроля. Наиболее важными из них выступают диагностическая, дидактическая (обучающая), развивающая, организующая, дифференцирующая, воспитательная, управленческая и др [7, 80].

Диагностическая функция проявляется в получении первичной валидной информации о качестве знаний, умений и навыков, психологических качествах обучаемых для принятия управленческих решений и широкого использования образовательного мониторинга.

Дидактическая (обучающая) функция реализуется при использовании заданий в тестовой форме для выявления пробелов в знаниях, их закрепления, обретения умения работать с тестами и обретения тестовой культуры.

Развивающая функция проявляется в создании дополнительной рефлексии и мотивации обучения при выявлении недостаточно результативных оценок по результатам промежуточного тестирования и достижения более устойчивых знаний к следующему тестированию.

Организирующая функция проявляется в изменении преподавателем структуры учебного процесса путем включения в него большей доли тестовых заданий при обучении, текущем контроле, корректировке программ и др [8, 36].

Воспитательная функция тестов связана с повышением учебной мотивации и желанием получить более высокий результат, с формированием чувства ответственности за результаты своего учебного труда, установок на сотрудничество, самоорганизацию и самоподготовку.

Управленческая функция связана с анализом результатов тестирования и обеспечением условий для принятия более грамотных решений на основе получения объективной и достоверной, квалитетически выверенной информации об уровне учебных достижений обучающихся.

Выделяют основные направления использования тестовых дидактических материалов:

– входное тестирование (позволяет судить о степени подготовленности студентов, наличии пробелов в знаниях; спланировать программу работы как со студентом, так и студенту для обеспечения требований государственного образовательного стандарта);

– выходное тестирование (дает реальную возможность объективной оценки результатов работы студента и преподавателя, определения эффективности учебно-воспитательного процесса и используемых дидактических систем, методов обучения и развития);

– вспомогательный (корректирующий) контроль усвоения знаний позволяет преподавателю выяснить непосредственно в ходе занятия, насколько доходчиво, понятно он излагает материал, доступна ли студенту принятая ступень абстракции; оценить степень понимания учебного материала и здесь же, на занятии, устранить это непонимание или недопонимание;

– текущий и рубежный контроль (с ведущей функцией обучения, но не контроля).

Указанные виды контроля нацелены в первую очередь на выявление причин незнания, устранение пробелов в знаниях, на оценивание имеющихся у студента знаний путем:

– допуска к лабораторным работам (проверка знания студентами теоретического материала по содержанию лабораторных работ);

– защиты лабораторных работ (проверка знаний студентами теоретического материала и умения применять их на практике);

– самооценки степени понимания изучаемого материала в процессе самообразования;

– обеспечения систематического повторения и контроля степени понимания ранее изученного материала [9].

Таким образом, современный педагогический тест, созданный с соблюдением всех требований теории педагогических измерений, позволяет не только получать объективную информацию об уровне подготовленности обучающихся, но и служит элементом общественной стабильности, ибо позволяет распределять выпускников образовательных учреждений в соответствии с их индивидуальными способностями и интересами социума.

В заключение, педагогическая квалиметрия в химии играет ключевую роль в повышении качества образования, обеспечивая эффективность преподавания и усвоение учащимися химических знаний. Это важный шаг в направлении формирования качественной базы для будущих химиков и научных исследователей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аванесов В.С. Научные проблемы тестового контроля знаний. – М.: [б. и.], 1994. – 135 с.
2. Аванесов В.С. Педагогическое измерение латентных // Педагогическая диагностика. – 2003. № 4. 69–78 с.
3. Горб В.Г. Педагогический мониторинг в вузе: методология, теория, технологии. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2003. – 387 с.
4. Гулюкина Н.А., Клишина С.В. Педагогический тест: этапы и особенности конструирования и использования: пособие для преподавателя. – Новосибирск: НГТУ, 2001. – 131 с.
5. Ефремова Н.Ф. Современные тестовые технологии в образовании. – М.: Логос. – 176 с.
6. Кадневский В.М. Генезис тестирования в истории отечественного образования: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – Екатеринбург, 2007. – 37 с.
7. Равен Д. Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы. – М.: Когито-Центр, 1999. – 142 с.
8. Чельшкова М.Б. Теория и практика конструирования педагогических тестов: учеб. пособие. – М.: Логос, 2002. – 432 с.
9. Zhigalev B.A, Vikulina M.A., Bezukladnikov K.E. Pedagogical Measuring of Education Quality // Life Science Journal. – 2014. – 11(7s). – 356–359 p.

АЦИЛГИДРАЗОНЫ 1-(2-ТЕНОИЛ)-3,3,3-ТРИФТОРАЦЕТОНА

Раъно Кучкорова,

к.х.н., и.о. доц. Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

Аннотация

В данной статье осуществлен новый синтез ряда ацилгидразонов 1-(2-теноил)-3,3,3-трифторацетона и представлены результаты, полученные при изучении их состава и строения методами ЯМР, ИК-спектроскопического анализа. Считается, что линии поглощения в ИК- и ПМР-спектрах зависят также от электронной природы образца в молекуле. При проведении эксперимента при комнатной температуре и использовании в качестве растворителя этилового спирта анализировали реакцию конденсации 1-(2-теноил)-3,3,3-трифторацетона по карбонилу ароила и его образованию в форма А² гидразона в кристаллическом состоянии.

Ключевое слово: фторированных β-дикетонов, электроноакцепторного заместител, 1-(2-теноил)-3,3,3-трифторацетон, ДМСО-d₆.

Аннотация

Бу мақолада 1-(2-теноил)-3,3,3-трифторацетоннинг бир қатор ацилгидразонларининг янги синтез қилиниб уларнинг таркиби ва тузилиши ЯМР, ИК спектроскопия таҳлил усуллари билан ўрганилишидан олинган натижалар келтирилган. ИК ва ПМР спектридаги ютилиши чиқиқлари молекуладаги ўринбосарнинг электрон табиатиға ҳам боғлиқлиги ҳақида фикр юритилган. Бунда тажриба хона ҳароратида олиб борилганда ва эритувчи сифатида этил спирти қўлланилганида 1-(2-теноил)-3,3,3-трифторацетоннинг конденсация реакцияси ароилнинг карбонили буйича бориши ва кристалл ҳолатда гидразон А² шаклида учраши аниқланди.

Калит сўзлар: Фтор тутган β-дикетонлар, электроноакцептор ўринбосар, 1-(2-теноил)-3,3,3-трифторацетон.

Annotation

In this article, a new synthesis of a number of acylhydrazones of 1-(2-thenoyl)-3,3,3-trifluoroacetone was made and the results obtained from studying their composition and structure by NMR, IR spectroscopy analysis methods were presented. It is thought that the absorption lines in the IR and PMR spectrum also depend on the electronic nature of the sample in the molecule. When the experiment was carried out at room temperature and when ethyl alcohol was used as a solvent, the condensation reaction of 1-(2-thenoyl)-3,3,3-trifluoroacetone was analyzed by the carbonyl of aroyl and its formation in the form of hydrazone A² in the crystalline state.

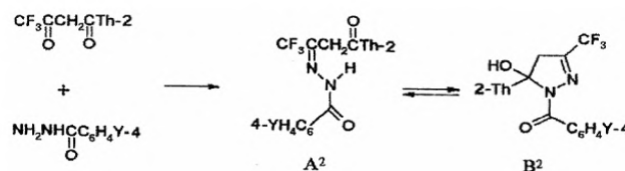
Keyword: fluorinated β-diketones, electron-withdrawing substituent, 1-(2-thenoyl) -3,3, 3-trifluoroacetone, DMSO-d₆.

Установлено, что реакция конденсации 1-(2-теноил)-3,3,3-трифторацетона с гидразидами ароматических кислот NH₂NHCOC₆H₄Y-4, в мягких условиях (комнатная температура) с использованием этилового спирта в качестве растворителя приводит к карбонилу ароила с образованием структурного вещества гидразона А² [1, 3]. Методология (Research Methodology). Методами ПМР и ИК-спектроскопии изучены состав и строение веществ, образующихся при взаимодействии гидразидов ароматических кислот с различными заместителями и ацилгидразонов -(2-теноил)-3,3,3-трифторацетона.

Это показано во многих литературных источниках [5, 4], что реакция фторированных β-дикетонов с гидразидами кислот идет по обеим карбонильным группам в зависимости от условий проведения реакции и проявляет способность к различным таутомерным переходам. Нами изучена реакция конденсации и таутомерное поведение продуктов конденсации гидразидов ароматических кислот с 1,3-дикетоном, несущим в качестве сильного электроноакцепторного заместителя трифторметильную группу и электронодонорную тиенильную группу [2, 2]. Выбранное β-дикарбонильное соединение является несимметричным, и его взаимо-

действие с нуклеофильными реагентами может приводить к образованию позиционных изомеров [3, 4].

Реакция 1-(2-теноил)-3,3,3-трифторацетона с гидразидами ароматических кислот, NH₂NHCOC₆H₄Y-4, в мягких условиях (этиловый спирт в качестве реакционной среды, комнатная температура, отсутствие катализаторов) приводит, как указывалось [4, 2], к продуктам конденсации по трифторацетильному карбонилу, имеющим в кристаллическом состоянии гидразонное строение А²:

Y=H (H₂L¹²); CH₃ (H₂L¹³); OCH₃ (H₂L¹⁴); Cl (H₂L¹⁵); Br (H₂L¹⁶); NO₂ (H₂L¹⁷).

Так, например, в ИК-спектре соединения H₂L¹² (рис. 1) в области валентных колебаний кратных связей наблюдается целый ряд полос, но самое существенное состоит в том, что не имеется поглощения выше 1700 см⁻¹, это означает, что речь идет о продукте конденсации именно по трифторацетильному карбонилу [9,

4]. Действительно, если бы это был альтернативный продукт конденсации по карбонильной группе, соседней с тиенильным заместителем, то в ИК-спектре должно было бы наблюдаться поглощение в области 1740–1750 см⁻¹, поскольку в этом случае имела бы несопряженная связь C=O, находящаяся рядом с сильной α-электроноакцепторной трифтор-метильной группой [5, 3].

Для изучения полученных соединений в растворе были проведены спектроскопические исследования методом ЯМР. Так, например, в спектре ПМР раствора соединения H₂L¹³ в ДМСО-d₆ (рис. 1), снятым непосредственно после приготовления и отражающим строение вещества в кристаллическом состоянии, имеются синглетные сигналы при δ 2,40; 4.50 и 11.45 м.д., относительной интенсивностью 3:2:1, которые, очевидно, принадлежат протонам метильной группы ароматического ядра β-дикетонной части молекулы, α-метиленовым протонам и протону NH-группы, соответственно [6, 4]. Сигналы от протонов фенильной группы проявляются в виде мультиплетных сигналов с центрами при δ 7,28; 7,70 м.д., от трех протонов тиенильного фрагмента зафиксированы сигналы равной интенсивности в виде дублета при δ 7,26; 7,46 и 8,02 м.д., перекрываясь с сигналами протонов ароматического ядра. Вид спектра не меняется во времени, указывая, что в данном растворителе не происходит возможных таутомерных переходов в энгидразин и 5-гидроксипиразолин (рис. 1 табл. 1) [2, 3]. Спектры ПМР растворов в ДМСО-d₆ лигандов – продуктов конденсации 1-(2-теноил)-3,3,3-трифторацетона с гидразидами других ароматических кислот (соединения H₂L¹³–H₂L¹⁷) имеют аналогичный вид со спектром ПМР лиганда H₂L¹², отличаясь лишь сигналами заместителя в ароматическом ядре (соединения H₂L¹³ и H₂L¹⁴) и видом сигналов ароматического кольца (табл. 1).

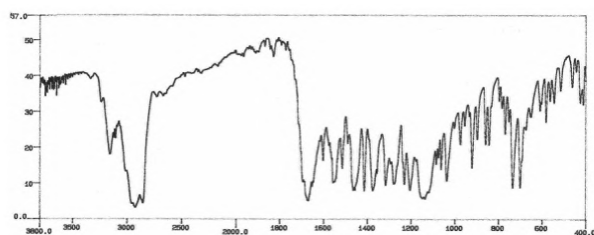

Рис. 1. ИК спектр бензоилгидраза 1-(2-теноил)-3,3,3-трифторацетона (лиганд H₂L¹²) строения XLVI.

Например, сигнал протонов метильной группы лиганда H₂L¹³ проявляется при δ 2,40 м.д., а протоны метокси-группы соединения H₂L¹⁴ резонируют при δ 3,92 м.д. Все они, как указывалось, продукты конденсации по трифторацетиленовому карбонилу, имеют в кристаллическом состоянии гидразонное строение А² и не переходят хотя бы частично в другие таутомерные формы в ДМСО-d₆. Итак, взаимодействие β-дикарбонильных соединений типа ароилтрифторацетилметанов,

CF₃COCH₂COC₆H₄X-4, с одной стороны, и 1-(2-теноил)-3,3,3-трифторацетона, CF₃COCH₂COTh-2, с другой, с ацилгидразидами в мягких условиях протекает весьма различно: в первом случае возникают продукты реакции по ароильной группе, во втором – по трифторацетиленовой [11, 250-254]. Особое поведение последнего 1,3-дикетона, возможно, объясняется тем, что тиенильная группа, имеющая сильнодонорный атом серы в своем составе, в большей степени вступает в сопряжение с соседним карбонилем, чем арильная. Атака по этому карбонилу практически не осуществляется; все превращения, хоть и медленно, протекают через стадию отщепления воды от оксигидразина, возникающего при атаке по трифторацетиленовой группе [9, 2].

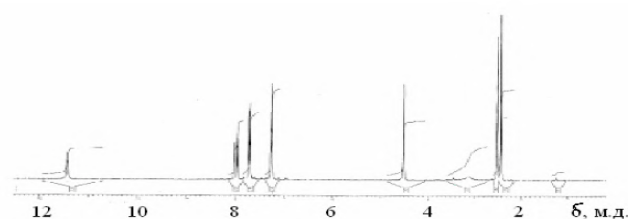

Рис. 13. Спектр ПМР 1-пара-толуил-3-трифторметил-5-гидрокси-5-тиенил-2-пиразолина (H₂L¹³) строения XLVI в растворе ДМСО-d₆.

Отметим, кстати, что при проведении реакции 1-(2-теноил)-3,3,3-трифторацетона с ацилгидразидами в кипящем изопропиловом спирте мы также получили только продукты конденсации по трифторацетиленовому карбонилу.

В спектрах ПМР растворов соединений H₂L¹² – H₂L¹⁷ в CDCl₃ появляется второй набор резонансных сигналов, соответствующий 5-оксипиразолину В² и ни в одном случае не наблюдались сигналы, которые можно было бы отнести энгидразину Б² (табл. 14). В качестве конкретного примера рассмотрим спектр ПМР (рис. 14) продукта конденсации 1-(2-теноил)-3,3,3-трифторацетона с гидразидом анисовой кислоты (соединение H₂L¹⁴).

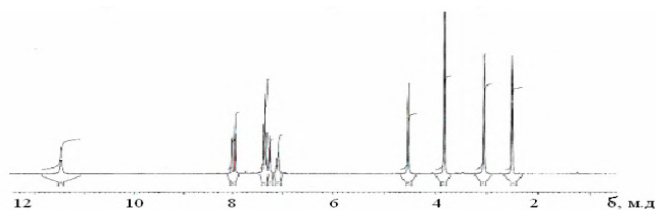

Рис. 14. Спектр ПМР 1-пара-метоксибензоил-3-трифторметил-5-гидрокси-5-тиенил-2-пиразолина (H₂L¹⁴) строения XLVI в растворе CDCl₃.

Таблица 1.

Параметры ПМР спектров 1-ароил-3-трифторметил-5-гидрокси-5-тиенил-2-пиразолинов (XLVI), в растворе ДМСО-d₆ (δ, м.д.)

Гидразонному таутомеру соответствуют синглетные сигналы при δ 4.52 и 11.45 м.д. с относительной

Соединение	Y	CH ₂	NH	C ₆ H ₄ -X	C ₄ H ₃ S	Y
H ₂ L ¹²	H	4,55	11,52	7,48; 7,78	7,26; 7,56; 7,96	—
H ₂ L ¹³	CH ₃	4,50	11,45	7,28; 7,70	7,26; 7,46; 8,02	2,40
H ₂ L ¹⁴	OCH ₃	4,52	11,45	7,56; 7,77	7,28; 7,53; 8,00	3,92
H ₂ L ¹⁵	Cl	4,57	11,59	7,50; 7,80	7,28; 7,96; 8,06	—
H ₂ L ¹⁶	Br	4,58	11,55	7,48; 7,75	7,28; 7,88; 8,03	—
H ₂ L ¹⁷	NO ₂	4,69	11,62	7,54; 7,86	7,28; 7,49; 8,04	—

интенсивностью 2:1, принадлежащие α-метиленовым протонам и протону NH-группы. Несимметричные дублеты при δ 3.39 и 3.61 м.д. с КССВ 19 Гц и синглет при δ 5.58 м.д. нужно отнести 5-гидроксипиразолиновой форме: первые следует приписать протонам метиленовой группы в положении 4 цикла, второй – протону гидроксильной группы [13, 1]. При δ 3.92 м.д. наблюдается сигнал, соответствующий протонам метоксигрупп обеих таутомерных форм [12, 4]. Положение сигналов в спектре этого соединения, прежде всего относящихся 5-оксипиразолиновой форме, вполне сопоставимо с положением сигналов соединений H₂L⁷–H₂L¹⁰ (продуктов конденсации ароилтрифторацетилметанов с бензоилгидразином по трифторацетильной группе) и существенно отличается от вида спектров соединений H₂L¹–H₂L⁶ (продуктов конденсации этих же 1,3-дикетонных по ароильной группе) [10, 1].

Следует отметить, что в спектре ЯМР ¹³C соединения H₂L¹⁴ сигнал атома углерода в положении 5-оксипиразолинового цикла лежит при δ 94.90 м.д. имеет синглетный вид [12, 4]. Это является дополнительным подтверждением того, что речь идет о продукте кон-

денсации по трифторацетильному карбонилу [7, 4].

Таблица 2. Данные спектроскопии ПМР и таутомерный состав ацилгидразонов 1-(ноил)3,3,3-трифторацетона (XLVI), в растворе CDCl₃ (δ, м.д.)

Соединение	Y	CH ₂	NH	C ₆ H ₄ -X	C ₄ H ₃ S	Y
H ₂ L ¹²	H	4,55	11,52	7,48; 7,78	7,26; 7,56; 7,96	—
H ₂ L ¹³	CH ₃	4,50	11,45	7,28; 7,70	7,26; 7,46; 8,02	2,40
H ₂ L ¹⁴	OCH ₃	4,52	11,45	7,56; 7,77	7,28; 7,53; 8,00	3,92
H ₂ L ¹⁵	Cl	4,57	11,59	7,50; 7,80	7,28; 7,96; 8,06	—
H ₂ L ¹⁶	Br	4,58	11,55	7,48; 7,75	7,28; 7,88; 8,03	—
H ₂ L ¹⁷	NO ₂	4,69	11,62	7,54; 7,86	7,28; 7,49; 8,04	—

* Примечание. JAB = 19-20 Гц

Заключение:

1. Методами элементного анализа, ИК- и ЯМР спектроскопии установлены состав и строение органических лигандов в твердом состоянии и в растворе.

2. Методом ПМР спектроскопии установлено, что синтезированные органические лиганды на основе 1-(2-теноил)-3,3,3-трифторацетон в кристаллическом состоянии и растворе ДМСО-d₆ они находятся кристаллическом состоянии гидразонное строение А²:

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- Kuchkorova Rano Rasulovna, Umarov Bako Bafoyevich, Kadirova Shahnoza Ziyodulloyevna Complex compounds of fluorinated β- diketone derivatives with transition metals International Journal of Early Childhood special Education (INT-JECSE) DOL:10.9756/INTJECSE/V1415.1020 ISSN:1308-5581 Vol 14 Issut 05 2022.
- Севинчов Н.Г., Умаров Б.Б., Мардонов У.М., Парпиев Н.А. Синтез тетракарбонильных соединений // Books of abstracts of the international conference “Essential issues of development on Education, science and economy”.- February 17, 2005. – Arhus, Denmark, 2005. – P. 46-47.
- Курбонов Б.Ф., Умаров Б.Б., Парпиев Н.А. Спектроскопическое исследование комплексов Ni(II), Zn(II) Co(II) с гидразонами монокарбонильных соединений // Узб. хим. журнал.– Ташкент, 1996.– № 3.– С. 3-6.
- Kuchkorova Rano Rasulovna Complex Nicel(II) Compounds Based on Acylhydrazones of Aroyltrifluoroacetylmethanes European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE) Volume 3/Issue 10/Oct.-2023 ISSN:2795-8612.
- Рахмонова Д.С., Кадилова Ш.А. – European. 2016 cyberleninka.ru Аннотация научной статьи по химическим наукам, автор научной работы Синтез и исследование комплексных соединений гексаметилен бис- [n, n1-бензотриазолил] мочевины с хлоридами меди и цинка.
- Kuchkorova Rano Rasulovna Synthesis and reasearch o 1,3- docarbony compoundsf Vidyabharati International Interdisciplinary Research Journal Special Issue on Engineering Technologies and Magament -2022.
- Киньшакова Е.В., Кадилова Ш.А. Universum: химия и ..., 2022-cyberleninka.ru. Синтез и исследование комплексных соединений 3D-металлов с 5-4-пиридил-1, 3, 4-оксидиазол-2-тионом.
- Эрхан Тургунов, Кучкорова Раъно Расуловна Координационные соединения на основе ацетиленовых аминов и биометаллов Educational Research in Universal Sciences ISSN: 2181-3515 VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 15 | 2023.

9. Парпиев Н.А., Умаров Б.Б., Севинчов Н.Г., Мардонов У.М., Авезов К.Г., Эргашева Н.М. Синтез, строение фторированного тетракарбонильного соединения и его бензоилгидразонов // Доклады академии наук РУз. – Т., 2004. – № 1. – С. 69-73.

10. Якимович С.И., Зерова И.В., Пумпор К.Б. 1-Ацил-5-гидрокси-4,5-дигидроксипиразолы на основе фторированных 1,3-дикетонатов: Материалы I Международной конференции “Химия и биологическая активность азотистых гетероциклов и алкалоидов”. – М., 2001. – Т. 2. – С. 356.

11. Умаров Б.Б. Комплексные соединения некоторых переходных металлов с бис-5-оксипиразолинами: Дис. ... докт. хим. наук. – Ташкент: ИУ АН РУз, 1996. – 350 с.

12. Ацилгидразоны и их комплексы с переходными металлами / Парпиев Н.А., Юсупов В.Г., Якимович С.И., Шарипов Х.Т. – Ташкент, Фан. – 1988. – 161 с.

13. Филякова В.И. Новые полифункциональные фторалкилсодержащие синтоны: методы получения и синтетические возможности: Дис. в форме научного доклада докт. хим. наук. – Екатеринбург. – Институт органического синтеза Уральского отделения РАН, 1999. – 56 с.

14. Якимович С.И., Зерова И.В., Зеленин К.Н., Алексеев В.В. Мультиаутомерные равновесия тиобензоилгидразонов 1,3-дикетонатов / Сборник научных трудов 4го Международного симпозиума по химии фосфор-, сера- и кремнийорганических соединений “Петербургские встречи”. – 26–31 мая 2002. – Санкт-Петербург. – С. 293.

15. Kuchkorova Rano Rasulovna, V.V.Umarov, Sh.Z.Kadirova Preparation of aliphatic and aromatic 1,3-diketones with polyfluoroalkyl substitute. Eur. Chem. Bull 2023.12(7),303-307.

16. Кучкорова Раъно Расуловна Комплексные соединения производных фторированных β-дикетонатов с переходными металлами. International conferece on educational appled sciences 2022/10 page 250-254.

YANGI O‘ZBEKISTON JISMONIY TARBIYA VA SPORT FAOLIYATIDA AMALIY KOMPETENTLIK MASALALARI

Otabek Raxmatov,

Navoiy davlat pedagogika instituti
“Sport turlarini o‘qitish metodikasi
kafedrasi dotsenti v.b., p.f.b.f.d. (PhD)

Annotatsiya

Ushbu maqolada kreativ tafakkurga ega bo‘lgan shaxslarni shakllantirish, oliy pedagogik ta’lim sohasida talabalarning mustaqilligini ta’minlash, muammoni tushunish, yechimlarini loyihalash, kreativ va nokreativ tafakkur farqlari, oqibatlarini tahlil qilish, rivojlantirish, faollashtirish, jismoniy tarbiya va sport faoliyatida kooperativ yondashuv asosida bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining amaliy kompetentligini rivojlantirish jarayonining tuzilmasi, mashg‘ulotlarni tashkil qilish va o‘tkazish mahorati, pedagogning ta’lim-tarbiya jarayonida qo‘llaniladigan o‘qitish shakllari, metodlari va vositalaridan o‘rinli foydalana olishi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: bilim, kompetentlik, faoliyat, pedagogik jarayon, mutaxassis, rivojlanish, usul, kasbiy kompetentlik, shaxs, xususiyat.

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы формирования личностей с креативным мышлением, обеспечения самостоятельности учащихся в сфере высшего педагогического образования, проектирования решений, анализа различий креативного и некреативного мышления, последствий, развития, активизации, структуры процесса развития практической компетентности будущих учителей физической культуры на основе кооперативного подхода в физкультурно-спортивной деятельности, организация и проведение занятий навыками, формы обучения, применяемые педагогом в учебно-воспитательном процессе, о возможности рационального использования методов и средств.

Ключевые слова: знание, компетентность, деятельность, педагогический процесс, специалист, развитие, метод, профессиональная компетентность, личность, характеристика.

Annotation

This article discusses the issues of forming personalities with creative thinking, ensuring the independence of students in the field of higher pedagogical education, designing solutions, analyzing the differences between creative and non-creative thinking, consequences, development, activation, structure of the process of developing the practical competence of future physical education teachers based on a cooperative approach in physical education and sports activities, organizing and

conducting classes skills, forms of education used by a teacher in the educational process, about the possibility of rational use of methods and means.

Keywords: *knowledge, competence, activity, pedagogical process, specialist, development, method, professional competence, personality, characteristics.*

Jahonda yuz berayotgan globallashtirish sharoitida bo'la-jak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining bilish jarayonlarini faollashtirishga bog'liq faoliyatiga qo'yiladigan talablarning sezilarli kuchayishi ularning tafakkurga asoslangan ko'nikmalariga e'tiborni ustuvorlashtiradi.

Xalqaro amaliyotda kreativ tafakkurga ega bo'lgan shaxslarni shakllantirish, muhim ahamiyatga ega bo'lgan qarorlar qabul qilish, vazifalarni bajarish, o'zgarishlarga sezgir, moslashuvchan, yangi texnologiyalar, g'oyalarni, ishlanmalar yaratadigan, nafaqat bilimlar, balki tafakkurga tayanadigan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash jarayonlarini takomillashtirishga doir ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Oliy pedagogik ta'lim sohasida talabalarning mustaqilligini ta'minlash, muammoni tushunish, yechimlarini loyihalash, kreativ va nokreativ tafakkur farqlari, oqibatlarni tahlil qilish, rivojlantirish, faollashtirish, jarayonli, ma'noli, qadriyatli, motivatsiyali, hissiy komponentlar uyg'unligi asosida kichik resurslar sarfi evaziga ko'p natijalarga erishish zarurati yuzaga kelmoqda.

Respublikamizda o'qituvchilarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish sohasida olib borilayotgan islohotlar natijasida tizimning huquqiy-me'yoriy, ilmiy, o'quv-metodik, moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi.

Jahon oliy ta'lim tizimi bilan integratsiyalash, ilg'or xorijiy tajribalarni milliy o'zligimizni ifodalovchi qadriyatlarga ziyor yetkazmagan holda singdirish, o'zaro fikr almashish, akademik mobillik imkoniyati yaratildi.

Bugun mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarga nazar tashlaydigan bo'lsangiz, qaysi soha bo'lishidan qat'iy nazar, istiqbolli rejalar, erishilayotgan yutuqlar, yangiliklar bevosita yangi O'zbekiston nomi bilan hamohang tarzda yangramoqda.

Yangi O'zbekiston jamiyati jahon hamjamiyatida o'z o'rniga ega bo'lgan davlat sifatida mubolag'asiz e'tirof etilmoqda. Buni barchamiz shubhasiz kuzatib turibmiz.

Jumladan, alohida ta'kidlab o'tishimiz joiz bo'lsa, jismoniy tarbiya va sport faoliyati sohasi bugun davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Yon atrofmizda bo'lib turgan, kunda biz ijtimoiy tarmoqlardan tortib, mahalliy va xorijiy televideniylarda hattoki o'zbek sportchilarining erishgan yutuqlarini, egallagan marralarini, ularga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratib kelinayotganligini, nufuzli sport tadbirlarini mamlakatimizda ko'tarinki kayfiyatda o'tkazilib kelinayotganligini yuksak e'tiroflar bilan kuzatayapmiz, kuzatmoqdamiz.

Endi ushbu maqolaga muallif sifatida "Yangi O'zbekiston jismoniy tarbiya va sport faoliyatida amaliy kompetentlik masalalari" mavzusiga sizning e'tiboringizni qaratsam!

Bilamizki, ilm-fan doim o'zining yangi g'oyalari bilan

rivojlanib, takomillashib boradi. Rivojlanish, takomillashish o'z-o'zidan bo'lmaydi. Bunga albatta soha vakillari bo'lmish siz va bizning bevosita ishtirokimiz, izlanishimiz, yangi g'oyalarni ilgari surishimiz asnosida qo'llanishi lozim bo'lgan usullarning amaliyotdagi, aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, jismoniy tarbiya va sport faoliyati amaliyotidagi natijadorligi uning salmoqli samarasini pirovardida aniqlab beradi.

Soha mutaxassisleri tomonidan qaysiki usul, uslub ishlab chiqilib amaliyotda tatbiq qilish uchun qo'llanilar ekan, ijobiy tomonlari bilan bir qatorda, salbiy tomonlarni ham namoyon etmasdan qo'ymaydi.

Darhaqiqat, kishini mulohazaga chorlaydigan jihatlar ham yuzaga keladi. Ijobiy jihatlar namoyon bo'lishi o'z yo'lida.

Xo'sh, nima sababdan salbiy jihatlar namoyon bo'ldi?

Usul yoki uslublarni amaliyotda qo'llashda qanday kamchiliklarga yo'l qo'ydik? kabi savollarning tug'ilishiga olib keladi.

Xullas, shunday ekan, keling biz yuqorida ta'kidlab o'tganimiz "Yangi O'zbekiston jismoniy tarbiya va sport faoliyatida amaliy kompetentlik masalalari" mavzusida metodologik mulohazaga chorlasak.

Dastlab sizga tushunarli bo'lishligi uchun maqolamiz sarlavhasida keltirilgan "jismoniy tarbiya", "sport", "faoliyat", "amaliy kompetentlik" iboralariga izoh berib o'tsak.

Jismoniy tarbiya — bu har tomonlama garmonik rivojlangan, jismonan sog'lom, jismoniy kamolotga erishgan, ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashga qaratilgan bo'lib, o'zida harakatlarni (harakat amallarini) o'rgatish va jismoniy qobiliyatlarni (rivojlanishini boshqarish) tarbiyalashni mujassamlashtirgan pedagogik jarayondir.

Sport — shaxs va jamiyat madaniyatining maxsus faoliyati hisoblanib, raqobat va bellashuv sharoitida insonning harakat imkoniyatlarini ochishga yo'naltirilgan jarayondir.

Faoliyat — kishilarning tashqi olamga faol munosabati shakli, insonning o'zini o'zi maqsadga muvofiq tarzda o'zgartirish usuli, inson borlig'ining muhim xususiyatlaridan biri.

"Shaxs" tushunchasi — bu insonning ijtimoiy tavsifnomasi, u ijtimoiy munosabatlar, boshqa odamlar bilan muloqot qilish ta'sirida shakllangan xususiyatlarini ko'rsatadi. Shaxs sifatida inson ijtimoiy tizimda maqsadga yo'naltirilgan va puxta o'ylab chiqilgan tarbiya yordamida shakllanadi.

Shaxs — alohida individ, mohiyatan yaxlit ijtimoiy-axloqiy olam. U o'zida inson mohiyatini, uning mavjudot sifatidagi qadriyatini mujassam etadi. Shaxs ijtimoiy-gumanitar fanlarda o'z yo'nalishi, tadqiqot obyekti va maqsadi nuqtayi nazaridan turlicha talqin etiladi. U o'ta

murakkab, ziddiyatli, qarama-qarshi, o'zini o'zi inkor etadigan mavjudot sifatida, biologik, fiziologik, ijtimoiy, ma'naviy, ruhiy, axloqiy va estetik aql-idrok, tafakkur obyekti sifatida, hatto, falsafiy va mantiqiy, yashash huquqi va hayot mantig'i jihatidan tadqiqot manbaiga aylanishi mumkin.

Shaxs bo'lish uchun, inson faoliyatda va amalda tabiat in'om etgan va hayot hamda tarbiya orqali shakllangan o'z ichki xususiyatlarini ko'rsata olishi lozim.

Kompetentlik — ma'lum holat xususida to'g'ri mulohaza yuritishga imkon beradigan bilimga ega bo'lish, dalil-isbotli fikr, kishining muayyan sohada saviyasini ifoda etadigan atama.

Kompetentlik shaxs xususiyatlari va holatining murakkab majmui bo'lib, ma'lum sohadagi bilim, ko'nikma va tajribani mujassamlashtirishi tushuniladi.

Kompetentlik insonga muayyan masalalarda fikr bildirish, ma'lum qarorlarni ishlab chiqishda ishtirok etish va o'zi qaror qabul qilish imkonini beradi.

Hozirgi zamon fanida “kasbiy kompetentlik”, “ilmiy kompetentlik”, “boshqaruv kompetentligi”, “pedagogik kompetentlik”, “didaktik kompetentlik”, “metodik kompetentlik”, “ijtimoiy-psixologik kompetentlik”ga oid tushunchalar keng qo'llanilmoqda.

Shu joyda savol tug'ilishi tabiiy hol. Xo'sh, zamonaviy ilm-fanda kompetentlikning bir necha tushunchalari yuqorida sanab o'tilganidek, bizga ma'lum. “Amaliy kompetentlik” deganda biz nimani tushunishimiz kerak?

Amaliy kompetentlik bu — kasbiy kompetentlik bilan o'zaro bog'liq tushuncha bo'lib, kishining o'z kasbi taqozo etadigan maqsad va vazifalarni, usul va uslublarni, kasbiy fanlar nazariyasida o'rganan, o'zlashtirgan bilimlarini amalda qo'llay bilish qobiliyatidir.

Amaliy kompetentlik tushunchasi mening shaxsiy fikrimcha bu ma'lum bir qoidaga solingan, ma'lum bir ta'riflanish bilan chegaralanib qoladigan tushuncha emas. Sababi bugun shiddat bilan rivojlanishda davom etayotgan ilm-fan, texnologiyalar, innovatsiyalar, milliy ta'lim tizimimiz takomillashuvi jarayonida yangi talablarning vujudga kelishi oqibatida faoliyat olib borish diapazonining kengayishi, ta'lim trayektoriyalarining keng qamrovli o'zgarishi amaliy kompetentlik tushunchasi mazmunini yanada boyitish, uni internatsionallashtirishni taqozo etadi.

Chuqur islohotlarni, modernizatsiyalashni talab qiladigan zamonaviy ta'lim o'z-o'zidan kompetensiya nuqtayi nazaridan yondashuv masalasini ko'ndalang qilib qo'yadi. Bu albatta, kasb jihatdan kompetentligi bo'lgan bo'lajak o'qituvchini tayyorlashni talab qiladi. Ta'limning asosiy maqsadi talabada ijtimoiy zarur sifatlarni va kompetensiyani, shaxs sifatida o'z-o'zini anglash, o'z bilimlarini doimiy oshirib borish, o'z-o'zini boshqarib va faollashtirib borishni shakllantiradi.

Quyida bir qator mulohazalarga to'xtalib o'tamiz:

Globalashuv va informatsion inqilob ta'sirining yana bir omili — barcha jarayonlarning intensivlashtirilishi

vidir Bugun o'zlashtirilayotgan ma'lumot bir necha kunda emas, bir necha soatda o'z ahamiyatini yo'qotmoqda. Mazkur kontekstda oliy ta'lim muassasasi tomonidan ta'limning doimiy mazmun va texnologik yangilanishini taqozo etadi [1, 15]

Bilim — bir butunlikni tashkil qiluvchi qismlar orasidagi, ularning ichki ziddiyatlaridan kelib chiqqan bog'liqlikdir. U qonuniyat deb ham yuritiladi. Ya'ni bilim insoniyat tomonidan mustaqil hayotda, faoliyatda, ishlab chiqarishda zarur bo'lgan fan asoslarining qonunlari va tushunchalarini o'zlashtirish natijasidir [2, 18]

O'quv jarayonida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish foydalanuvchilarning tafakkur ko'nikmalarini va murakkab vazifalarni hal qilish malakalarini rivojlantirishning yangi yo'llarini ochib beradi, ta'limni faollashtirish uchun prinsipial yangi imkoniyatlarni taqdim qiladi. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari auditoriya va mustaqil mashg'ulotlarni yanada qiziqarli, dinamik va ishonchli, o'rganiladigan axborotning katta oqimini oson o'zlashtiriladigan qilish imkonini beradi [3, 191].

Jismoniy tarbiya yuzasidan ishlab chiqilgan dasturlar va darsliklar o'zgarib takomillashib boradi. Dasturlarni takomillashtirish uchun jismoniy tarbiya yuzasidan olib boriladigan ilg'or ish tajribalari asos bo'ladi, bu ilg'or ish tajribalarini jismoniy tarbiya, pedagogika, ilmiy tadqiqot va o'quv institutlari, shuningdek, amaliyotchilar — o'qituvchilar va murabbiylar muntazam ravishda o'rganib umumlashtira boradilar. Jismoniy tarbiya yuzasidan qilingan ishlarning natijalari ilmiy jihatdan asoslangan normativlar tizimi — maktabgacha bo'lgan bolalar uchun tuzilgan dastur talablaridan boshlab to kattalar uchun tuzilgan dastur talablarigacha, malakali sportchilar uchun sport klassifikatsiyasiga qadar izchillik bilan hamisha ortib borayotgan talablarga muvofiq hisobga olinadi va baholanadi [4, 31].

O'qituvchilarning pedagogik faoliyati samarali bo'lishi uchun zarur bo'lgan qobiliyatlar tizimini: bilim, bolani tushuna olish, kuzatuvchanlik, nutq malakasi, tashkilotchilik, kelajakni ko'ra bilish, diqqatni taqsimlab olish, vaziyatni to'g'ri baholash, yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan har xil ziddiyatlarni o'z vaqtida bartaraf etish, o'quvchilarni bilim olishga qiziqtirish kabilar tashkil etadi [5, 13].

Hozirgi zamon pedagogika fani va bu borada olib borilayotgan ilmiy izlanishlarga nazar tashlasak, turli soha va mutaxassisliklarga, fan va uslublarga, o'qitish usullari, texnologiyalariga juda ko'p e'tibor qaratilganligini sezamiz. Ammo ana shu pedagogik usullarni tushunish, ularni amaliy faoliyatda qo'llash masalasi eng dolzarb muammodan biriga aylanganligini ta'kidlash mumkin.

Pedagog o'z ixtisosligi bo'yicha ta'lim va tarbiya ishlari yuzasidan jamiyat oldida mas'uldir. U muntazam ravishda o'z kasbiy tayyorgarligini takomillashtirib borish bilan birgalikda o'qituvchi, muallim, ustoz, tarbiyachi, pedagog huquqiga ega bo'lishi, aniqrog'i, kasbiy-amaliy

kompetensiya egasi bo'lishi lozim.

Kasbiy-pedagogik bilimdonlik pedagogik voqelikni izchil idrok eta bilish va unda izchil harakat qila olish malakasini qamrab oladi. Bu xislat pedagogik jarayon mantig'ining yaxlitligicha va butun tuzilmasi bilan birgalikda ko'ra olish, pedagogik tizimning rivojlanish qonuniyatlari va yo'nalishlarini tushunish imkoniyatini ta'minlaydi, maqsadga muvofiq faoliyatni konstruksiyalashni osonlashtiradi.

Amaliy-kasbiy kompetentlikning quyidagi sifatlariga to'xtalib o'tamiz:

– pedagog pedagogik-psixologik tayyorgarlik, mashg'ulotlarni tashkil qilish va o'tkazish mahoratini, ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan o'qitish shakllarining pedagogik-psixologik asoslari, psixodiagnostika usullaridan foydalanishni, o'qitish shakllarida o'qitish metodlari va vositalaridan o'rinni foydalana olishni, ta'lim mazmuni, metodlari, vositalari va shakllarining uyg'unligi, uzviyligini ta'minlay olishi, pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llashning nazariy va amaliy asoslarini egallagan bo'lishi lozim;

– pedagog ma'ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlariga qo'yiladigan didaktik talablarni, didaktik maqsadlar asosida mashg'ulotning har bir bosqichi uchun reproduktiv o'quv topshiriqlarini ishlab chiqish, fanlararo, mavzulararo bog'lanishni amalga oshirishni bilishi lozim;

– pedagog fanlar bo'yicha mustaqil ta'lim topshiriqlarini tuzishda fanlar xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ma'ruza, amaliy, seminar va laboratoriya mashg'ulotlari mavzulari bog'liqligini ta'minlagan holda tashkil etishni va shu orqali o'quv dasturida ko'rsatilgan mavzularni

chuqur o'zlashtirilishini ta'minlashni bilishi lozim.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki, jismoniy tarbiya va sport faoliyatida amaliy kompetentlik masalalariga yechim topishda bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining amaliy kompetentligini rivojlantirish jarayonining tuzilmasi, sport turlari va o'yinlari haqidagi bilimlar, shaxsiy ahamiyatlilik kasb etuvchi motivatsion, faoliyatni tashkil etishdagi hissiy barqarorlikni ta'minlaydigan emotsional, irodaviylik, chidamlilik kabi sifatlarda namoyon bo'ladigan komponentning jismoniy tayyorgarlik bilan internallashuv darajasini bevosita hisobga olish asosida aniqlashtirishni taqozo etadi.

Jismoniy tarbiya va sport faoliyatida o'qituvchilarining amaliy kompetentligini rivojlantirish texnologiyasini rivojlantirishda kooperativ yondashuvlar asosida mashg'ulotlar tashkil etish asosida "bellashuv sharoitida usullarning qo'llanishini o'rgatish", "o'rgatish metodlarining rang-barangligi", "erkin bellashuvlar" va "o'rgatish va amaliyotga tatbiq etish usullarini o'zlashtirish", talabalarining sport turlari mashg'ulotlari bilan shug'ullanishga bo'lgan qiziqishlarini, musobaqalashish, yetakchilikka intilishi, natijalarga erishish, o'zini o'zi namoyon qilish va rag'batlantirish motivlarini shakllantiruvchi omillar ekanligini dalillashni talab etadi.

Jismoniy tarbiya va sport faoliyatida o'qituvchilarining amaliy kompetentligini rivojlantirish texnologiyasining amaliy bosqichi kooperativ yondashuvli (hamkor), individual (mustaqil tayyorgarlik, maslahat, yakka tartibdagi trening) ish shakllarini qat'iy tartibga solingan jismoniy mashq, raqobat usullari bilan qayta aloqasi intensivligini ta'minlash bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun ko'makchi vazifasini o'taydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kadirov R.X. Jismoniy tarbiya va sport faoliyatini ilmiy tadqiq qilish. Darslik. – Buxoro: "Buxoro" nashriyoti, 2020. – 272 b.
2. Musurmonova O. va boshq. Umumiy pedagogika. Qism I: Darslik. – T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2020. – 376 b.
3. Mavlonova R.A. va boshq. Umumiy pedagogika. – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2018. – 528 b.
4. Salomov R.S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Darslik. – T.: "ITA-PRESS" nashriyoti, 2014. – 296 b.
5. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. Darslik. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: "IQTISOD-MOLIYA" nashriyoti, 2011. – 420 b.

РОЛЬ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ В ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Соня Ислямова,

преподаватель-стажёр кафедры русского языка
и методики его преподавания Джизакского государственного
педагогического университета им. А.Кадыри

Аннотация

В статье рассматривается актуальность изучения русского языка как иностранного в современной лингвистике и образовании. Обращено внимание на значимость методики преподавания русского языка для нерусскоговорящих, особенно учитывая сложности, связанные с его грамматикой, фонетикой и лексикой. Описывается влияние методики на учебный процесс, выбор материалов и методы оценки успехов студентов. В статье также представлены ключевые работы и описаны два основных метода преподавания - грамматический и коммуникативный.

Ключевые слова: русский язык, методика, преподавание, грамматика, фонетика, лексика, обучение, лингвистика, образование, актуальность, результаты, учебные материалы, технологии, оценка, исследования, разработка, учебник, коммуникативный метод, грамматический метод.

Annotatsiya

Maqolada rus tilini xorijiy til sifatida o'rganishning zamonaviy tilshunoslik va ta'limdagi dolzarbligi muhokama qilinadi. Rus tilini rus bo'lmaganlar uchun o'qitish usullarining ahamiyatiga, ayniqsa uning grammatikasi, fonetikasi va lug'ati bilan bog'liq qiyinchiliklarga e'tibor qaratiladi. Metodikaning o'quv jarayoniga ta'siri, o'quvchilar muvaffaqiyatini baholash uchun materiallar va usullarni tanlash tasvirlangan. Maqolada asosiy ishlar taqdim etilgan va ikkita asosiy o'qitish usuli - grammatik va kommunikativ tavsiflangan.

Kalit so'zlar: rus tili, metodika, o'qitish, grammatika, fonetika, lug'at, o'qitish, tilshunoslik, ta'lim, dolzarblik, natijalar, o'quv materiallari, texnologiya, baholash, tadqiqot, ishlanma, darslik, kommunikativ usul, grammatik usul.

Annotation

The article discusses the relevance of studying Russian as a foreign language in modern linguistics and education. Attention is drawn to the importance of methods of teaching the Russian language for non-Russian speakers, especially considering the difficulties associated with its grammar, phonetics and vocabulary. The influence of the methodology on the educational process, the choice of materials and methods for assessing student success are described. The article also presents key works and describes the two main teaching methods - grammatical and communicative.

Key words: Russian language, methodology, teaching, grammar, phonetics, vocabulary, training, linguistics, education, relevance, results, educational materials, technology, assessment, research, development, textbook, communicative method, grammatical method.

Изучение русского языка как иностранного является актуальной темой в современной лингвистике и образовании. Русский язык, с его богатством и сложностью, становится все более востребованным для иностранцев, как в учебных, так и в профессиональных целях. Однако, успешное усвоение русского языка для иностранцев может представлять сложности, связанные с его непривычной грамматикой, фонетикой и лексикой. Важную роль в этом процессе играет методика преподавания русского языка как иностранного. Методика имеет существенное влияние на результаты учения и степень успешности иностранных студентов в усвоении русского языка. Она определяет план и подходы к преподаванию, выбор учебных материалов, использование технологий и методов оценки успехов [1, 178].

В области методики преподавания русского языка как иностранного проведено множество исследований, а также разработано множество методик, направленных на эффективное и качественное обуче-

ние иностранцев русскому языку. Проанализируем несколько ключевых работ:

1. Н.Л.Федотова “Методика преподавания русского языка как иностранного” — этот учебный комплекс основан на деятельностно-ориентированном подходе, предполагая формирование личностных оснований учебной деятельности, и направлен на развитие способности совершенствоваться и развивать интеллектуальный и общекультурный уровень, самостоятельного обучения, инициативности, коммуникативных стратегий и навыков проведения учебных занятий и научных мероприятий.

2. Е.Б. Баринаева “Русский язык как иностранный: теория и методика преподавания. Учебное пособие для вузов” — учебное пособие разработано для формирования умений и навыков работы преподавателя русского языка как иностранного с учетом требований ФГОС, включая новый концептуальный подход к обучению, методику преподавания РКИ, и подготовку иноязычных учащихся к экзаменам на разные

уровни владения русским языком, предназначено для повышения квалификации или переподготовки специалистов образования, выпускников и студентов педагогических вузов.

3. Капитонова Т.И., Щукин А.Н. “Современные методы обучения русскому языку иностранцев” — в книге подробно описываются методы преподавания русского языка как иностранного, включая их особенности, историю развития, анализируются лингвистические, психологические и методические концепции, рассматриваются учебники и пособия, основанные на этих методах, предназначено для преподавателей, студентов-филологов, аспирантов и всех, интересующихся теорией и практикой преподавания русского языка [2, 174].

4. Чеснокова М.П. “Методика преподавания русского языка как иностранного” — данный учебник является основным по методике преподавания русского языка как иностранного и предназначен для зарубежных преподавателей без языковой среды. Он рассматривает основные положения методики, включая фонетическую систему, интонацию, отбор текстов, систему упражнений и роль преподавателя, а также предлагает коммуникативно-деятельностный курс методики.

Эти работы представляют лишь небольшую часть обширного исследовательского поля, посвященного методике преподавания русского языка как иностранного. Они помогут получить широкий обзор существующих методик и подходов, а также позволят сориентироваться в основных проблемах этой области и предлагаемых решениях [3, 121].

Описание основных методик преподавания русского языка как иностранного поможет получить представление о разнообразии подходов, используемых в этой области. Рассмотрим несколько основных методик:

1. Грамматический метод: Этот метод акцентирует внимание на изучении грамматики русского языка, начиная с основных правил и закономерностей. Студенты изучают грамматические структуры и правила их использования, чтобы строить правильные предложения.

2. Коммуникативный метод: Основной акцент в этом методе делается на развитие коммуникативных навыков студентов. Обучающимся предлагаются задания и ситуации, в которых стимулируется активное использование русского языка для общения и решения практических задач.

3. Интегративный метод: Этот метод сочетает грамматическое обучение с развитием навыков чтения, письма, аудирования и говорения. Студенты учатся не только грамматике, но и улучшают свои понимание и

умение использовать русский язык в различных коммуникативных ситуациях.

4. Когнитивный метод: Этот метод основан на использовании когнитивных процессов, таких как восприятие, понимание, анализ и синтез информации. Студентам предлагаются задания, требующие активного мышления и использования языка для передачи своих мыслей и идей.

5. Ситуативный метод: В рамках этого подхода русский язык изучается в контексте различных жизненных ситуаций, что позволяет студентам сразу применять полученные знания в практических ситуациях.

Каждая методика имеет свои преимущества, и многие преподаватели комбинируют различные подходы в своей работе в зависимости от потребностей и особенностей студентов. Стоит отметить, что исследования в области методики преподавания русского языка как иностранного продолжаются, и новые подходы и методики постоянно разрабатываются в целях повышения эффективности обучения [4, 97].

Преподавание русского языка как иностранного может сталкиваться с рядом вызовов и сложностей. Основными сложностями, с которыми сталкиваются преподаватели являются:

1. Грамматика: Русская грамматика имеет сложную структуру, с большим количеством грамматических категорий, падежей, плюс присутствие словоизменений и глагольного спряжения. Студентам, чьи родные языки имеют другую грамматическую структуру, может потребоваться больше времени и усилий для освоения русской грамматики.

2. Фонетика: Русский язык имеет свои особенности в произношении, такие как мягкие и твердые согласные, акцентуация и интонация. Для студентов, чьи родные языки имеют другую фонетическую систему, может потребоваться время для настройки на правильное произношение русских слов и звуков.

3. Лексика: Богатство и разнообразие лексики в русском языке может быть вызовом для студентов. Они должны изучить множество новых слов и выражений и научиться применять их в разных контекстах.

4. Культурные аспекты: Русский язык тесно связан с русской культурой, и понимание этой связи может представлять сложности для иностранных студентов. В преподавании русского языка важно помочь студентам понять и принять особенности русской культуры, их влияние на язык и общение.

5. Мотивация: Иностранцам студентам может быть трудно сохранить высокую мотивацию и позитивное отношение к изучению русского языка из-за сложности самого языка и необходимости учить новые структуры и грамматику. Преподавателям важно создать стимулирующую и поддерживающую обста-

новку, чтобы студенты могли сохранять мотивацию и прогрессировать в своем обучении.

Важно осознавать эти сложности и принимать их во внимание при разработке методики преподавания русского языка как иностранного. Преподаватели могут применять соответствующие стратегии и методы, чтобы помочь студентам преодолеть эти сложности и стать более успешными в изучении русского языка [5, 213].

Оценка эффективности различных методик преподавания русского языка как иностранного может быть проведена на основе различных критериев и подходов. Это может включать сравнение результатов обучения, анализ студенческих успехов, оценку мотивации и учебной активности, а также реакцию студентов на используемые методы. Рассмотрим основные подходы и методы, которые могут использоваться для оценки эффективности методик преподавания русского языка как иностранного:

1. Сравнительный подход: Применение сравнительного подхода, в которых методы преподавания сравниваются между собой, может помочь определить их относительную эффективность. Для этого можно использовать экспериментальные и контрольные группы, а также сравнительные анализы результатов обучения и достижений студентов.

2. Анализ студенческих успехов: Оценка успехов студентов в усвоении русского языка может дать представление о том, насколько эффективна методика преподавания. Это может включать анализ и оценку их грамматических, лексических и коммуникативных навыков, развитие понимания и продуктивной речи, а также результаты экзаменов и тестов.

3. Оценка мотивации и учебной активности: Мотивация и активность студентов во время занятий могут служить показателями эффективности методики преподавания. Высокая мотивация и активное участие студентов могут свидетельствовать о заинтересованности и эффективности применяемой методики.

4. Отзывы студентов: Сбор отзывов и мнений студентов о применяемых методах преподавания может также помочь в оценке их эффективности. Это может включать опросы, анкетирование или групповые обсуждения, где студенты делятся своими впечатлениями о методах, которые имеют наибольший положительный эффект на их учебный процесс [6, 843].

5. Исследования и публикации: Обзор научных исследований и публикаций в этой области может также дать представление о эффективности различных методик преподавания русского языка как иностранного, основываясь на выводах и результате этих исследований.

Обратим внимание, что эффективность методики преподавания может зависеть от конкретных фак-

торов, таких как особенности группы студентов, доступные ресурсы и средства преподавания, а также контекст и условия обучения. Поэтому важно проводить собственную оценку эффективности методик, учитывая особенности группы студентов и образовательного контекста.

Выявление общих тенденций и дальнейшее развитие методик преподавания русского языка как иностранного являются важными задачами в области образования. К общим тенденциям и рекомендациям, которые могут быть полезны при улучшении методик относятся:

– Переход от традиционного к коммуникативному подходу. Данный подход акцентирует внимание на развитии коммуникативных навыков и способностей студентов. Рекомендуется уделять больше времени на практику устной и письменной речи, обучение в реальных коммуникативных ситуациях и использование аутентичных материалов.

– Интеграция технологий. Технологии играют важную роль в современном образовании и могут улучшить эффективность преподавания русского языка как иностранного. Рекомендуется использовать интерактивные и мультимедийные материалы, онлайн-платформы и приложения для поддержки учебного процесса.

– Индивидуализация обучения. Каждый студент имеет свои индивидуальные потребности и особенности в изучении языка. Рекомендуется учитывать разнообразие учебных стилей и предпочтений студентов, а также планировать индивидуализированные задания и материалы, чтобы поддержать их индивидуальное развитие [7, 93].

– Внедрение активных и интерактивных методов: Активные и интерактивные методы, такие как ролевые игры, проектная работа, сотрудничество и обмен языковым опытом, могут стимулировать учеников к активному участию в уроках и развитию языковых навыков.

– Продолжительная поддержка и обратная связь: Регулярная обратная связь и непрерывная поддержка могут помочь студентам отслеживать свой прогресс, распознавать свои потребности и преодолевать трудности. Рекомендуется учительская поддержка, индивидуальные консультации, регулярные оценки и разбор ошибок.

– Интеграция культурных аспектов: Русский язык тесно связан с русской культурой и историей. Рекомендуется включать в учебный процесс культурные аспекты, исторические материалы и аутентичные тексты, чтобы помочь студентам лучше понимать и использовать язык в соответствии с его культурными контекстами.

Данные рекомендации основаны на обобщении текущих тенденций и опыте в области преподавания русского языка как иностранного. Однако, рекомендации могут меняться в зависимости от контекста и особенностей группы студентов. Поэтому важно подходить к учебному процессу индивидуально и гибко, учитывая потребности и цели студентов.

На основе проведенного анализа роли методики преподавания в изучении русского языка как иностранного, можно сделать следующие выводы:

1. Выбор методики преподавания играет важную роль в эффективности обучения русскому языку как иностранному. Коммуникативный подход, активное использование технологий и индивидуализация обучения являются ключевыми факторами, способствующими достижению лучших результатов.

2. Исследования показывают, что эффективность методик преподавания может быть определена на основе сравнительного анализа, исследований студенческих успехов, оценки мотивации и учебной актив-

ности, а также отзывов студентов [8, 71].

3. Вызовы, связанные с изучением русского языка как иностранного, включают сложности грамматики, фонетики, лексики, культурной адаптации и поддержания мотивации. Методики преподавания должны учитывать эти вызовы и предлагать решения для их преодоления.

4. Развитие методик преподавания русского языка как иностранного требует перехода от традиционных подходов к коммуникативному, внедрения технологий, индивидуализации обучения, использования активных и интерактивных методов, предоставления продолжительной поддержки и обратной связи, а также интеграции культурных аспектов.

В целом, статья подчеркивает важность выбора эффективной методики преподавания и рекомендует преподавателям развивать и совершенствовать свои методические подходы, учитывая особенности и потребности студентов, а также современные тренды в образовании и технологиях.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Капитонова Т.И. Щукин А.Н. Современные методы обучения русскому языку иностранцев. – М.: Русский язык, 1987. – С. 230.
2. Бочкова Н.В. “Интеграция в обучении русскому языку в средней школе” Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки, no. 3, 2008. – С. 171-176.
3. Федотова, Н.Л. Методика преподавания русского языка как иностранного. Задачник к практическому курсу. – СПб.: Златоуст, 2013. – С. 200.
4. Методика преподавания русского языка как иностранного. учеб. пособие / М.П. Чеснокова. – 2 изд., перераб. – М.: МАДИ, 2015. – С. 132.
5. Фазлиахметов Илнур Сальманович. “О специфике обучения грамматике русского языка в методическом наследии Л.З.Шакировой”. Филологические науки. Вопросы теории и практики, no. 12-3 (66), 2016, – С. 212-214.
6. Ахмедова М.Х. Проблемы ситуативно-направленного обучения русскому языку как иностранному / М.Х.Ахмедова. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 28 (132). – С. 842-844.
7. Макарова Виктория Юрьевна. “КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ (НА ПРИМЕРЕ РАБОТЫ С ПОЭТИЧЕСКИМ ТЕКСТОМ)” Мир русского слова, no. 2, 2021. – С. 88-97.
8. Баринаева Е.Б. Русский язык как иностранный: теория и методика преподавания: учебное пособие для вузов / Е. Б. Баринаева. – М.: Издательство Юрайт, 2023. – С. 135.

TALABALARDA KOMMUNIKATIV TA'LIMNI PEDAGOGIK BOSHQARISHNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHINING NAZARIY ASOSLARI

Soyib Tuxtayev,
Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada muloqotning o'ziga xos xususiyati sifatida axborot almashinuvi belgilarning moddiylashtirilgan mexanizmida mustahkamlanadigan mutlaq real o'zaro ta'siri va qiymat kontaktida subyekt va obyektning "muloqoti" so'f ma'naviy xususiyatga egaligi tahlil qilingan. Shuningdek, muloqot muammosi uning ijtimoiy-psixologik talqiniga ham, inson tomonidan inson tarbiyasining psixologik qonuniyatlari emas, balki keng falsafiy-antropologik muammo ekanligi asoslangan. Bundan tashqari, muloqot — bu aniq faoliyatning barcha turida katta rol o'ynaydigan asl faoliyat yoki kommunikativ faoliyatdagi subyektlarning munosabatlari insonning ijtimoiy tabiati odamlar o'rtasidagi muloqotni mehnat sharti, bilim sharti, qadriyatlar tizimini rivojlantirish uchun shartga aylantirishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: muloqot, Muloqot darajalari, Muloqot tabiati, kommunikativ ta'lim, pedagogik boshqarish, nazariy va pedagogik shart-sharoitlar va boshqalar.

Аннотация

В данной статье анализируется, что информационный обмен как особенность общения — это абсолютно реальное взаимодействие, закрепленное в материализованном механизме признаков, и что "общение" субъекта и объекта в контакте с ценностью носит чисто духовный характер. Также проблема общения основана и на его социально-психологической трактовке, заключающейся в том, что человек есть не психологические закономерности воспитания человека, а широкая философско-антропологическая проблема. Кроме того, утверждается, что общение — это подлинная деятельность, играющая большую роль во всех видах конкретной деятельности, или взаимоотношения субъектов в коммуникативной деятельности социальная природа человека делает общение между людьми условием труда, условием познания, условием развития системы ценностей.

Ключевые слова: общение, уровни общения, характер общения, коммуникативное воспитание, педагогический менеджмент, теоретико-педагогические предпосылки и др.

Annotation

This article analyzes the absolute real interaction of information exchange as a characteristic of communication, which is strengthened in the materialized mechanism of signs, and the fact that in value contact the "dialogue" of the subject and object has a purely spiritual character. Also, the problem of communication is based both on its socio-psychological interpretation and on the fact that it is a broad philosophical-anthropological problem, and not the Psychological Laws of human education on the part of a person. In addition, it is argued that communication is the relationship of the subjects in the original activity or communicative activity, which plays a large role in all types of specific activities, the social nature of a person makes communication between people a condition for work, a condition for knowledge, a condition for the development of a system of values.

Keywords: communication, levels of communication, nature of communication, communicative education, pedagogical management, theoretical and pedagogical conditions, etc.

Muloqot faqat ma'lum bir til, hech bo'lmaganda qarashlar tili yordamida, subyektlar o'rtasida aloqa o'rnatilganda sodir bo'ladi va u aloqa to'xtashi bilanoq yo'qoladi, to'xtaydi.

Avvalo, muloqot shunchaki harakat emas, balki aniq o'zaro ta'sir bo'lishi muhimdir, chunki u ko'p, bir nechta, ikkita subyekt o'rtasida amalga oshiriladi, ularning har biri faollik tashuvchisi bo'lib, uni sheriklarida ham borligini nazarda tutadi. Bu shuni anglatadiki, muloqot subyektning boshqa subyektlarga qaratilgan amaliy faoliyati va ularni obyektga aylantirmaydi, aksincha, ularga subyektlar sifatida e'tiborni qaratadi.

Muloqot turli darajalarda — jismoniy va aqliy, moddiy va ma'naviy jihatdan yoyilishi mumkin. Agar so'zning to'g'ridan-to'g'ri va aniq ma'nosida muloqot insonning boshqa shaxs bilan aloqaga kirishishi bo'lsa, unda majoziy ma'noda inson va tabiat o'rtasidagi aloqa, uning jamiyat-

dagi va o'zi bilan aloqasi haqida gapirish mumkin. Muloqotda odamlar subyektlar sifatida o'zaro ta'sirlashishadi va bu inson faoliyatini ushbu turining tabiiylik *(organik) xususiyati izohlanadi. Shuning uchun ham aksiologik aspektda subyekt va obyektning muloqotida obyekt jonli, faol ko'rinadi va go'yo u bilan o'ziga xos qiymat sifatida o'zaro ta'sirlashadi. Biz bu ikki tomonlama aloqani muloqot deb atashimiz mumkin, chunki muloqotning asosi o'ziga o'xshash boshqasi bilan o'zaro ta'sirlashishdir.

Muloqotning faollik tabiati shunda nomoyon bo'ladi, u, xuddi faoliyat kabi, maqsadli (aniq motiv va maqsadga ega), samarali (erishilgan natijaning belgilangan maqsad bilan mos kelishi yoki nomuvofiqligi mavjudligi), me'yoriy (muloqot harakatining borishi va natijalari ustidan ijtimoiy nazoratning majburiyligini nazarda tutadi). Muloqotning predmeti faoliyatniki kabi odamlarning o'zaro ta'siri yoki munosabatlaridir [1,171].

Muloqotning tabiati, uning individual va yosh xususiyatlari, kechishi va o'zgarish mexanizmlari faylasuflar va sotsiologlar, psixologlar, ijtimoiy, bolalar va yosh psixologiyasi mutaxassisleri tomonidan o'rganish mavzusiga aylandi. Muloqot tahliliga katta hissa qo'shgan psixologlar: B.G. Ananyev, V.M. Bekhterev, P.P. Blonskiy, L.S. Vigotskiy, N.I. Jinkin, A.N. Leontev, M.I. Lisina, A.R. Luriya, V.N. Myasishev, S.L. Rubinshteyn, D.B. Yelkonin; filologlar: M.M. Baxtin, L.V. Sherba, L.P. Yakubinskiy va boshqalar. Chet elda birgalikdagi o'quv faoliyatida jamoaviy o'zaro ta'sirning tadqiqoti bilan D. Teylor, D. Xekman, I. Shtayner, D. Krech, M. Argan, F. Fidler va boshqalar shug'ullanishmoqda.

Muloqot psixologiyasining eng dolzarb muammolaridan biridir. Muloqot muammolari A.A. Bodalev, uning shogirdlari va izdoshlari tomonidan faol ishlab chiqilmoqda. Ularning tadqiqotlari B.G. Ananev va V.N. Myasishevlarning insoniy muloqotning umumiy nazariy masalalari bo'yicha bildirgan fikrlariga asoslanadi.

Shu munosabat bilan biz zamonaviy muloqot nazariyasining asosiy tushunchalarini tavsiflaymiz. Kommunikatsiya (lotincha *communico* — umumiy qilaman, bog'lanaman, muloqot qilaman) fikrni yetkazuvchidan qabul qiluvchiga uni harakatga undash uchun uzatish jarayonidir.

Boshqa yo'nalish vakillari (G.M. Kuchinskiy, B.F. Lomov va boshqalar) muloqotni psixologiya fanining asosiy kategoriyalariga mansub, shuning uchun uni tizimli tahlil qilish nuqtayi nazaridan ko'rib chiqish kerak, deb hisoblaydilar. Ular faoliyat va muloqotni inson ijtimoiy mavjudligining *(turmushining) ikki tomoni deb qaraydilar. Shu bilan birga, faoliyat kategoriyasi shaxs borligining faqat bir tomonini ochib beradi — “subyektlar — obyektlar” munosabati, uning ijtimoiy hayotining ikkinchi tomoni — “subyektlar – subyektlar” — muloqot kategoriyasi orqali ochib beriladi. Shunday qilib, muloqot insonning boshqa odamlar bilan o'zaro munosabati shakli, subyektlarning o'zaro ta'siri sifatida tushuniladi, va “haqiqiy mavjud bo'lgan munosabatlarining” aynan esa, “subyekt — subyektlar” munosabatlarining toifasini qamrab oladi va ushbu munosabatlarining tahlili jarayonida nafaqat u yoki bu subyektning boshqasiga ta'siri, balki ularning o'zaro ta'sirlashish jarayoni ham ochiladi”.

Shunday qilib, muloqot jarayonini tushunishning bunday yondashuvi nafaqat muloqot jarayonida subyektlarning individual harakatlarini, balki ularning o'zaro ta'siri va bir-biriga ta'sir qilish jarayonini ham o'rganish imkonini beradi [2, 223].

Ilmiy adabiyotlarda ba'zi hollarda kommunikatsiya muloqot bilan tenglashtirilsa *(bir narsa), boshqalarida “axborot” tushunchasi orqali ko'rib chiqiladi. Albatta, kommunikatsiya va muloqot o'rtasida dialektik munosabat mavjud. Birinchidan, ular o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in axborotdir, chunki bu ikkala jarayon ham axborot

aylanishsiz *(almashinmasdan) mavjud bo'la olmaydi; ikkinchidan, muloqot kommunikatsiya negizida vujudga keladi, lekin unga tenglashmaydi.

Kommunikatsiya — subyektning u yoki bu obyekt (odam, hayvon, mashina) bilan axborot aloqasidir. Bu subyekt tomonidan beriladigan so'ngra qabul qiluvchi oladigan (to'g'ri dekodlashi), o'zlashtirishi va shunga muvofiq harakat qilishi kerak bo'lgan ba'zi ma'lumotlarni uzatishida ifodalanadi. Bunday hollarda axborotni qabul qiluvchi obyekt hisoblanadi.

Muloqotning kommunikativ tomoni faol subyektlar sifatida odamlar o'rtasidagi muloqot jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash bilan bog'liq, ya'ni, odamlar o'rtasidagi munosabatlarni, maqsadlarini, niyatlarini hisobga olish, bu esa muloqot jarayonida odamlar almashadigan bilim, ma'lumot, fikrlarni uzatishga nima sababligini tushunishga olib keladi.

Kommunikativ texnologiya deganda odamlar tomonidan muloqot jarayonida kerakli effektlarni yaratish uchun foydalaniladigan vositalar majmui tushuniladi. Muloqot vositalari verbal (og'zaki) va og'zaki bo'lmaganga bo'linadi. Muloqot vositalariga, qoidaga ko'ra, nutq, belgilarining vizual tizimi (imo-ishoralar, yuz ifodalari, pantomimika), va ekstralingvistik tizimlar (intonatsiya, pauzalar, ohang, kulgi, yig'lash va boshqalar) tushuniladi. Shaxslararo darajadagi muloqotni tahlil qilish “ochiq — yopiq”, “rolli — shaxsiy”, “monologik — dialogik” va boshqalar kabi qarama-qarshi toifalarning mavjudligini ko'rsatadi.

Ko'pincha, muloqotni kommunikatsiyadan farqlashadi, garchi bu tushunchalar ko'pincha sinonimlar sifatida ishlatilsa-da. Kommunikatsiya har qanday aloqani, ham tizimlar ham shaxslarning o'zaro ta'sirini nazarda tutadi va muloqotning barcha turlarini o'z ichiga oladi. Kommunikatsiyaning mazmuni axborot almashinuvidir. Til esa o'zida kommunikatsiyaning asosiy vositasini namoyon qiladi. Biroq, aytish mumkinki, til kommunikatsiyaning zamonaviy emas, balki tarixiy asosi hisoblanadi. Bizning davrimizda “bir odamdan boshqasiga” kommunikatsiya sifatidagi shaxslararo kommunikatsiya ijtimoiy kommunikatsiya jarayonining faqat bir qismidir. U shaxsning bevosita mikromuhitida birgalikdagi faoliyatga vositachilik (“aloqa o'rnatadi” ma'nosida) qiladi [3, 344].

Muayyan kommunikativ qobiliyatlar to'plami o'qish, gapirish, tinglash va yozishning samarali jarayonlarini o'z ichiga oladi. Ushbu jarayonlarga muvofiq kommunikatsiya uchta asosiy qoidalar guruhiga asoslanadi. Birinchi guruh - kommunikatsiya tartibini belgilovchi kommunikativ etiket *(odob) qoidalari. Ikkinchi guruh — kommunikatsiya turini (ishbilarmonlik, ommaviy, shaxsiy) belgilaydigan kommunikativ o'zaro ta'sirni muvofiq lashtirish qoidalari. Uchinchi guruh o'zi avtomatik uzatilish qoidalari bo'lib, ularning bajarilishi alohida *(yakka) ishtirokchilarning individual muvaffaqiyati bilan bog'liq.

Olimlar nutqni tayyorlashni tashkil etishning yangi tizimlarini izlashni ta'limning kommunikativ shakllarini joriy etish bilan bog'lashgan bo'lib, ularning markazida muloqot muammosi yotadi. Gapning (matnning) ichki aloqalarini va ularni ifodalashning tashqi lingvistik vositalarini to'g'ridan-to'g'ri og'zaki muloqot sharoitida o'rgatish eng muhim lingvodidaktik muammolardan biridir.

Tilni inson faoliyatiga, boshqa odamlar bilan birgalikda dunyoni bilish va o'zgartirishga kiritilgan aloqa vositasi sifatida o'rganish pedagog-olimlar oldiga muloqotning asosiy birliklarini ajratib ko'rsatish va ularning tarkibiy va semantik tashkil etilishini, ularning u yoki bu jamiyatga mansub shaxsning nutqiy faoliyati turli sohalarda ishlashini tushunish vazifasini qo'yadi. Tilning kommunikativ funksiyalarini tavsiflash uchun pragmatikaning qo'llanilishi nutq muloqotini o'rganishda yangi istiqbolli kommunikativ-pragmatik yo'nalish — kommunikativ lingvistikani keltirib chiqardi. Bu tilshunoslik tilni muloqotning keng kontekstiga qo'yadi. Faollik yondashuviga, nutq subyekti va uning adresatining rolga ustuvor ahamiyat beradi va shu munosabat bilan til mexanizmini tarkibiy birliklarning, nutqiy harakatlar va matnlarning uchligi sifatida tushunadi.

Zamonaviy dunyoda sodir bo'layotgan jarayonlar turli xil ijtimoiy qarama-qarshiliklarga olib keladi: etnik, huquqiy, konfessiyaviy va ta'lim, bu ko'p madaniyatli muhitda ta'limning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq muammolarni hal qilishda pedagogik jamoaning birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladi. Shunga ko'ra, til, madaniyat, etnik o'zaro bog'liqlik va millatlararo munosabatlarni uyg'unlashtirishga qaratilgan madaniyatlararo ta'lim muammolari katta ahamiyatga ega.

Aniqlangan muammolarni hal qilish madaniyatlararo kommunikatsiyani tahlil qilish asosida mumkin bo'lib ko'rinadi, uni ichki va tashqi darajalarda ko'rib chiqish mumkin, ya'ni Rossiya va Yevropa hamjamiyatining ko'p madaniyatli muhitida.

Madaniyatlararo kommunikatsiya muammolari o'tgan asrning o'rtalarida AQShda ijtimoiy omillar ta'sirida — fuqarolik huquqlari va bir mamlakat ichidagi madaniyatlararo tafovutlar huquqi uchun kurash ta'sirida ilmiy tadqiqot predmetiga aylandi. Germaniyada madaniyatlararo kommunikatsiya masalalari ishchi kuchi oqimi va bag'rikenglik va madaniyatlararo tushunishga yo'nalish olish bilan bog'liq holda rivojlandi.

Madaniyatlararo kommunikatsiya biz tomonimizdan turli madaniyatlar vakillarining til vositasida amalga oshiriladigan va umumiy va xususiylikni subyekt-obyekt va subyekt-subyekt munosabatlari darajasida ochib beradigan o'zaro ta'siri sifatida qaraladi. Ushbu ta'rifga aslanib, kommunikativ ta'lim masalasini hal qilish uchun tahlilning operativ va uslubiy asosi sifatida madaniyatlararo kommunikatsiyani tanlash nima uchun va qanchalik mu-

him ekanligini tushuntirish mumkin. Birinchidan, bu ta'rif subyektlarning o'zaro ta'siri dinamikasini aks ettiradi, bu muayyan muammoni hal qilishga — o'zaro tushunishga erishishga qaratilgan bo'lishi kerak. Ikkinchidan, madaniyatni kommunikatsiyaga kirishi madaniyatlarning hurmatga asoslangan munosabati va teng dialogik holatiga qaratilgan. Uchinchidan, bu ta'rif shaxsning pozitsiyasini, uning til va madaniyatga nisbatan identifikatsiyasi va o'zining identifikatsiyasini anglatadi. Oxirgisi til va madaniy ta'lim masalalari ko'p madaniyatli muhitda ustuvor ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi va kommunikativ ta'lim obyektini sifatida "til — madaniyat — shaxs" uchligini ilgari suradi.

Ta'limning umumiy ma'nosi insonning ma'naviy mavjudot ekanligi va har xil bilim turlari shaxsning butun tuzilishi bilan bog'liq bo'lishi bilan belgilanadi. Bundan kelib chiqadiki, kommunikativ ta'limning asosiy vazifasi o'z va boshqa madaniyatlarning ijobiy tajribasini o'zlashtirgan shaxsni shakllantirishga qaratilgan. Bu yerda asosiy narsa nafaqat boshqa mamlakat madaniy hayotining o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida ma'lum hajmdagi bilimlarni egallash, balki ijtimoiy-madaniy tajribani o'zlashtirish, o'z madaniy qiyofasini rivojlantirishdir [4,71].

Kommunikativ ta'limning mohiyati insoniy lashtirishda, uning dinamik tabiatini tan olishdadir. Shaxsni kommunikativ ta'limning obyektini va subyekti sifatida tushunish uning ona tilida so'zlashuvchi sifatida harakat qiladi (namoyon bo'ladi) va madaniy xatti-harakatlarning o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydi. Darhaqiqat, muloqot — bu individlar o'rtasidagi hamkorlik vositasi bo'lib, uning natijasi ularning xatti-harakatlarining o'zaro bog'liqligidir.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, universitet talabalarini kommunikativ tarbiyalashning asosiy vazifasi o'zaro tushunishga erishish uchun til va madaniyatlarni o'rganish orqali shaxs va shaxsiy ma'nolarni shakllantirishdir. Bu kognitiv ongini rivojlantirishga, turli: psixologik va ijtimoiy to'siqlarni bartaraf etishga yordam berishi kerak.

Kommunikativ ta'lim nazariyasining asosiy yo'nalishlaridan biri bu turli xil gumanitar bilimlar, aynan lingvistik va madaniy: ona tili, davlat va xorijiy tillarni va tegishli madaniyatlarni bilish bilan bog'liq bo'lgan til shaxsini shakllantirishdir. Til shaxsini rivojlantirish kommunikativ ta'lim maqsadlari majmuasida ustun xususiyatga aylinishi kerak, bu bo'lajak mutaxassislarining gumanitar tayyorgarligini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Bu, birinchi navbatda, tilning ilmiy tavsifiga va uning fanlararo yo'nalishini hisobga olishga antropotsentrik yondashuvga tegishlidir. Kommunikativ ta'lim jarayonida tilning ijtimoiy-madaniy modeli taqdim tilishi kerak, chunki til ma'naviy madaniyatning tarkibiy qismi bo'lib, u madaniy hodisa sifatida o'rganish jarayonida o'zlashtirilishi kerak.

OTM talabalarini kommunikativ tarbiyalashning amaliy ehtiyojlari boshqa til va madaniy jamoalar vakillari

bilan muloqotda bag'rikenglikka tayyor bo'lgan shaxsni shakllantirish vazifasini qo'yadi, chunki o'zaro tushunishning muvaffaqiyati shaxsning o'z-o'zini belgilaydigan va uning teng muloqotga kirishishi uchun sharoit yaratadigan etnik va ijtimoiy-madaniy omillarga bog'liq.

OTM talabalarining kommunikativ ta'limi ta'lim oluvchilarning nutqini rivojlantirishga yordam beradi, bu quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi: birinchi navbatda, nutq xulqini rejalashtirish qobiliyatini takomillashtirish, har bir nutq harakatining maqsadlarini ta'lim oluvchida ifodalangan mazmun va mavjud vositalar bilan bog'lash; ikkinchidan, ona va chet tillarini amaliy bilish darajasini oshirishda ta'lim oluvchilarni o'z fikrini ifodalash usullariga, nutq odobiga ko'proq e'tiborli bo'lishga majburlash.

OTM talabalarining kommunikativ ta'limining tuzilishi — bu madaniyatlararo, lingvistik, shaxslararo-kommunikativ va diskursiv komponentlarni o'z ichiga olgan murakkab tizimli ta'lim bo'lib, ularning har biri elementlar majmuasini o'zida birlashtirgan quyi tizimdir *(podsystemadir). Elementlarning shakllanish darajasi va kommunikativ ta'limning quyi tizimlari o'rtasidagi aloqaning mustahkamligi uning tashqi ifodasi tuzilishini belgilaydi.

Boshqa xalqning ong qiyofasi bilan tanishish zarurati til o'rgatish maqsadlarini talabalarining muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltiradi. Bu, o'z navbatida, talabalarda o'rganilayotgan til mamlakatlarining ijtimoiy-madaniy portretini tushunishga tayyorligini, etnik, irqiy va ijtimoiy bag'rikenglikni, nutqiy takt va ijtimoiy-madaniy xushmuomalalikni, ziddiyatlarni zo'ravonliksiz hal

qilish usullarini izlash moyilligini rivojlantirish vazifasini qo'yadi [5,559].

Kommunikativ ta'lim fazoviy — vaqt xususiyatlarining birligini aks ettiradi, bir vaqtning o'zida ko'p darajali aloqalar va munosabatlarni o'zida jamlaydi: vaqt darajasi o'tmish, hozir va kelajakni aks ettiruvchi, aktualgacha bo'lgan, aktual va aktualdan keyingi holatlarni ifodalaydi; bosqich darajasi universitet talabalarining kommunikativ ta'limini amalga oshirish dinamikasini aks ettiradi (shakllanish, faol rivojlanish va transformatsiya, ya'ni o'z-o'zini rivojlantirish bosqichiga o'tish); samarali daraja talabalarining kommunikativ ta'lim darajalarini birlashtiradi.

Kommunikativ ta'limni amalga oshirish — bu ta'lim oluvchining tashqi dunyo, boshqa odamlar, o'zi bilan dialogidir. Dialog - bu shaxsning o'zini o'zi boshqarishning hal qiluvchi intellektual markazini tashkil etuvchi turli semantik pozitsiyalarning o'zaro ta'siri bo'lib, u ta'lim oluvchining kommunikativ ta'limini rivojlantirish va o'z-o'zini rivojlantirishda individual pozitsiyasini shakllantirishni ta'minlaydi.

Shunday qilib, biz kommunikativ ta'limni bo'lajak mutaxassisning umumiy kasbiy kompetensiyasining ajralmas qismi sifatida, uning namoyon bo'lishining ichki tuzilishi va tashqi shakllaridagi tabiiy va maqsadli o'zgarish sifatida qaraymiz. Buning natijasida kommunikativ ta'limning yangi ko'p darajali sifat holatlari paydo bo'ladi. Ularning asosini o'z-o'zini tartibga soluvchi jarayon sifatida ehtimoliy va amaldagi, potensial va aktualning dialektik birlik namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бергильсон М.Б. Межкультурная коммуникация как исследовательская программа: лингвистические методы изучения кросс-культурных взаимодействий / М.Б. Бергильсон // Вестник МГУ. Сер. 19, Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – №4. – С. 166-175.
2. Виханский О.С. Менеджмент: человек, стратегия, организация, процесс: учебник / О.С. Виханский, А.К. Наумов. – Л.: Изд-во ЛГУ. – С. 416.
3. Герчигова Н.Н. Менеджмент: учебник / Н.Н.Герчигова. – 2-е изд. – М.: Банки и Биржи, 1995. – С. 480.
4. Yuldashev M.A. Xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirishda ta'lim sifati menejmentini takomillashtirish. Doktorlik dissertatsiyasi avtoreferati. – T., 2016. – 92 b.
5. Qurbonov Sh.E., Seytxalilov E. Ta'lim sifati boshqarish. – T.: "Turon-Iqbol", 2006. – 592 b.
6. Хамидов Ж.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда ўқитишнинг замонавий дидактик воситаларини яратиш ва қўллаш технологияси. Дисс. ... п.ф.д. DSc. – Т., 2017. – 335 б.

O'QUVCHI YOSHLARNI KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHDA ART TERAPIYA TURLARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Nasiba Axmedova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti

“Umumiy psixologiya” kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola o'quvchi yoshlarni kreativligini rivojlantirishda art terapiya turlaridan foydalanishga bag'ishlangan. O'quvchi yoshlarni kreativligini rivojlantirish, psixokorrektiv terapevtik texnologiyasi bo'yicha o'quvchi yoshlarni ijodkorligi masalalariga qaratiladi. Shuningdek, Jahon ta'limi tajribasi zamonaviy jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin tutayotgan STEAM fanlari haqida ma'lumot berilgan. Bundan tashqari, art-terapiya samaradorligini mijozlarning ijobiy mulohazalari, darslarda ishtirok etishning kuchayishi, o'z ijodlarining natijalariga qiziqish ortishi va mustaqil mashg'ulotlarga vaqtning ko'payishi haqida ta'kidlangan. Doimiy mashqlar davomida kreativ fikrlash oshishi haqida qayd etilgan.

Kalit so'zlar: kreativlik, art terapiya, fikrlovchi, ijodkor, texnologiya, injiniring, dizayn, matematika.

Annotation

This article is devoted to the use of art therapy in the development of creativity of young students. Development of creativity of young students, psychocorrective therapeutic technology is focused on issues of creativity of young students. Also, the World Education Experience provides information about STEAM subjects, which play an important role in the development of modern society. In addition, positive feedback from clients on the effectiveness of art therapy in classes increased participation, increased interest in the results of their creations and it was emphasized about the increase of time for hard training. Creative thinking has been reported to increase during regular exercise.

Keywords: creativity, art therapy, thinker, creator, technology, engineering, design, mathematics.

Аннотация

Данная статья посвящена использованию арт-терапии в развитии творческих способностей младших школьников. Развитие творческих способностей студенческой молодежи, психокоррекционные лечебные технологии ориентированы на вопросы творческой активности студенческой молодежи. Также World Education Experience предоставляет информацию о предметах STEAM, которые играют важную роль в развитии современного общества. Кроме того, положительные отзывы клиентов об эффективности арт-терапии на занятиях, возросшее участие, повышенный интерес к результатам своего творчества и Было подчеркнуто об увеличении времени упорных тренировок. Сообщается, что творческое мышление усиливается во время регулярных упражнений.

Ключевые слова: творчество, арт-терапия, мыслитель, творец, технологии, инженерия, дизайн, математика.

Globalashuv sharoitida mustaqil fikrlovchi, ijodkor shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazishni ifodalovchi ijtimoiy-pedagogik talab yangi tamoyillar bilan boyitilgan holda takomillashuvga erishib bormoqda. Agarda mustaqil fikrlovchi, ijodkor shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazish talabi pedagogik fikrlar va maktablar taraqqiyoti tarixining dastlabki bosqichlarida ijtimoiy subyektning estetik hissiyotlarga boy bo'lishiga erishish negizida qondirilgan.

Kishilik munosabatlari tarixining keyingi davrlarida shaxs faoliyatining o'ziga xos original, juz'iy g'oyalarga ega bo'lishiga erishish bilan tavsiflangan. Innovatsion ta'lim muhitining shakllanishi esa shaxs intellektini rivojlantirish inson kapitalidan samarali foydalanishning asosi ekanligini tasdiqlamoqda. Zero, inson kapitalidan samarali foydalanish jamiyat rivojini ta'minlaydi. Shu sababli jahon miqyosida shaxs intellektini rivojlantirish, unda tanqidiy, ijodiy va kreativ fikrlash qobiliyatini shakllantirish ehtiyoji tobora dolzarblashmoqda.

Jahon ta'limi tajribasi zamonaviy jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin tutayotgan STEAM fanlari – aniq fanlar (science), texnologiya (technology), injiniring (engineering), dizayn (art), matematika (mathematicsning imkoniyatlariga tayangan holda kreativ shaxsni tarbiyalash, malakali

mutaxassislarni tayyorlash jamiyatni ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy jihatdan jadal rivojlantirish istiqbolini kafolatlashini tasdiqladi. “STEM — forward” (“STEM – kelajakda”; Quddus, 2014-yil) nomli konferensiyada o'quvchilarni o'zlashtirish darajasi muloqot, kooperativ (o'zaro hamkorlik), tanqidiy tafakkur, kreativlik mezonlarini bilan baholash maqsadga muvofiqligi e'tirof etib o'tilgan.

Hozir ta'lim tizimimizda o'quvchilardagi ijodkorlik xususiyatini rivojlantirishga alohida talablar qo'yilmoqda. Mamlakatimizda ijod maktablari, prezident maktablarini tashkil etishdan ko'zlanayotgan asosiy maqsadlardan biri ham ijodkorlikni rivojlantirishdir. Ijodkorlikni shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha jahon psixologiya fanida mavjud xulosalarga ko'z yugurtirsak, avvalo, ijodkorlik yana o'sha ong ostida shakllanishi va rivojlanishi ma'lum bo'ladi. Kreativ fikrlash bizga muammolarni hal qilishda noodat yechim topishga yordam beradi.

Biroq biz uni tanqidiy fikrlash bilan adashtirib yubormasligimiz, aksincha bizga imkonsiz muammolarni hal qilishda bir-birini to'ldirib turuvchi yechimlarni topishda yordam beradigan “aka-ukalar”dek qarashimiz kerak. Kreativlik (lot., ing. “create” — yaratish, “creative” yaratuvchi, ijodkor) — individning yangi g'oyalarni ishlab

chiqarishga tayyorligini tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma'nosini ifodalaydi [1, 23].

Shaxs kreativligini o'rganish va rivojlantirish pedagogikada har qanday darsning maqsadi ya'ni, rivojlantiruvchi maqsadi jihatidan yondashib talqin etiladi. Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun dastlab "kreativlik" tushunchasining ma'noni tushunib olish talab etiladi. Ken Robinsonning fikriga ko'ra, "kreativlik — o'z qiymatiga ega original g'oyalar majmui" sanaladi [2, 4].

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o'tkirlikni belgilab beradi, "talabalar e'tiborini ta'lim jarayoniga faol jalb etishni ta'minlaydi".

Xorijiy mamlakatlarda barcha sohalarining mutaxassisleri kabi o'qituvchilar ham o'zlarida kreativlik sifatlarini mavjudligi va uning darajasini aniqlab boradi. Buning uchun ular E.P.Torrens tomonidan 1987-yilda asoslangan va shaxsning kreativ tafakkurga egaligini aniqlovchi testdan o'tadi. Mazkur test shaxs kreativligi va uning darajasini ijodiy faoliyatni tashkil etishdagi faollik, tezkor fikrlash, o'ziga xos (original)lik va takomillashganlik kabi mezonlar bo'yicha baholash imkoniyatini yaratadi. O'quvchi tomonidan tavsiya etilgan savollarga beriladigan javoblar aynan mana shu to'rtta mezonni qanotlantirishi lozim [3, 20].

Shaxsning kreativ fikrlash ko'nikmasini mashq qildirish natijasida faqatgina o'rnatilgan aloqalarga tayanibgina qolmay, balki miyada yangi, ma'noga boy aloqalarni o'rnatish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va yangicha fikrlashga moyil bo'ladi. Doimiy ravishda olib borilgan mashqlar natijasida yangicha kreativ fikrlash odatiy va avtomatik xarakterga ega bo'ladi. Inson miyasi doimo to'g'ri ishlashga odatlangan, ya'ni miya uchun faqat birgina to'g'ri javob mavjud bo'ladi.

Har qanday ko'nikmani shakllantirish mumkin bo'lganiday, kreativ fikrlash qobiliyati yoki ko'nikmasini ham rivojlantirish mumkin. Kreativlik ustida ishlash shaxsga noodatiy tarzda fikrlashga yordam beradi. Biroq shaxsni ruhlantirish va kreativ bo'lishga undash psixologning qay darajada malakali ekanligiga bog'liq. Kreativlik bo'yicha olib borilgan har qanday psixologik tadqiqotlar kishilarda kreativlik ko'nikmasini shakllantirishda qo'llanma sifati-da xizmat qiladi.

Agar o'quvchilarda ijodkorlikni shakllantirish jarayonida ular ilhom uyg'otish muammosini hal qila olsak, oldimizga qo'yilgan maqsadning yarmiga yetgan bo'lar edik. Bu vazifani bajarish uchun ham ong ostiga murojaat qilishimiz va u bilan ishlashimiz kerak bo'ladi. Bu borada o'quvchi-yoshlarni kreativligini rivojlantirishda art terapiya turlaridan foydalanishni maqsad qildik. Adabiyotlar-

da art terapiya tushunchasiga quyidagicha tasniflr berilgan. "Art terapiya" (art — san'at, theoraphy — davolash), san'at yordamida davolash degan ma'noni anglatadi. Bu ijodkorlik bilan birlashtirilgan muloqotning terapevtik ta'siriga asoslangan usul hisoblanadi.

Art terapiya psixoterapiyaning nisbatan yangi usulidir. "Art terapiya" atamasini ilk bor 1938-yilda Adrian Xill sil kasalligi bilan og'rikan bemorlar bilan olib borgan ishlari-da qo'llagan va bu tez orada keng tarqalgan. Ayni paytda, u shifoxonalarda va ruhiy salomatlik markazlarida o'tkaziladi [4, 47].

Art terapiya — muayyan san'at shakliga mansub janr bo'yicha ham, psixokorrektiv terapevtik qo'llanilish yo'nalishi va texnologiyasi bo'yicha ham aniqlanadigan farq va xususiyatlarga ega bo'lgan psixokorrektiv metodlar majmuidir. Uning tizimliliigi, avvalo, san'at shakllarining o'ziga xosligiga asoslanadi (musiqa — musiqa terapiyasi; tasviriy san'at — izoterapiya; teatr, tasvir — obrazoterapiya; adabiyot, kitob — biblioterapiya, raqs, harakat — kineziterapiya).

Art terapiya — psixokorreksiya usuli sifatida alohida ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Art terapiya amaliyotda o'zini oqlagan va bir necha marta yaxshi natijalar ko'rsatgan metod hisoblanadi. Ayniqsa, muomala jarayonida san'atning deyarli barcha turlari insonning ruhiy-emotsional holatini yaxshilaydi. Bemorning ichki muammolariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, qo'rquvlarini, xohish-istaklarini va maqsadlarini anglashni, ularni mavjud bo'lgan ijodiy yo'llar orqali ifodalashni o'rgatadi.

Mijoz o'z asarlarida "ochiladi". Bu shifo jarayonining boshlanishi bo'lib, trener ko'pincha tegishli tayyorgarlikdan o'tgan rassom, psixolog yoki psixoterapevt bo'ladi. Art terapiya — kattalar va bolalarda qog'ozda har qanday: g'azab va quvonch, g'azab va sevgi his-tuyg'ularini ifoda qilish imkonini beradi. Insonning badiiy qobiliyati bor yoki yo'qligi muhim emas.

Ta'kidlaganimizdek, san'atning har qanday turi davolash uchun ishlatilishi mumkin. Rasm chizish, loydan narsa yasash kabilar. Shuningdek, raqs, musiqa va kino ham ayni shu yo'nalishga ega. Nima tanlash yaxshiroqligini mijozga psixolog aytgani ma'qul. Inson o'z ichki o'zligini aks ettiruvchi asarlar yaratganda mashg'ulotlarda faol bo'lishi mumkin.

Yoki passiv holda, art terapevt bilan birgalikda bemor boshqa odamlarning rasmlari, musiqiy kompozitsiyalar va raqsalarini tahlil qiladi. Mashg'ulotlarning individual yoki guruhli turlari ham mavjud. Art-terapiya bolalar va ota-onalarni bir-biriga yaqinlashtiradi, o'zlarini, his-tuyg'ularini yaxshiroq tushunishga yordam beradi, bolalar va ota-onalarni bog'lashga, o'z fikrlarini ifodalashga imkon beradi.

Bolalarning ota-onalariga nisbatan his-tuyg'ulari, ijobiy va salbiy tomonlarini ochib beradi. Imkoniyati cheklangan bolalarning ichki kechinmalarini ko'proq bilib olish, shu orqali esa uning bilish jarayonlarini rivojlanti-

rish, o'z ijodkorligini namoyon etish imkoniyatini yaratadi.

1. Ta'lim jarayonida esa art terapevtlar uchun bola bilan o'zaro ishonchli munosabatlarni o'rnatish, mavjud holatni talqin qilish va tashxislashga yordam beradi.

2. Yopiq, uyatchan yoki yomon yo'naltirilgan aloqa mijozlari uchun aloqa jarayonini osonlashtiradi.

3. Og'zaki bo'lmagan aloqani (art terapiya mahsuloti vositasida) amalga oshirishga imkon beradi, aloqa to'siqlari va psixologik himoyani yengishga yordam beradi.

4. O'zboshimchalik va o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini rivojlantirish uchun qulay sharoitlarni yaratadi. Ushbu shartlar vizual faoliyat maqsadlarga erishish uchun harakatlarni rejalashtirish va tartibga solishni talab qilishi sababli ta'minlanadi.

5. Bu mijozning his-tuyg'ularini, his-tuyg'ularini va hissiy holatini anglashga qo'shimcha ta'sir ko'rsatadi,

6. 168 hissiy holat va reaksiyalarni tartibga solish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

7. Shaxsiy qadriyatlarini sezilarli darajada oshiradi, ijobiy "I-konsepsiya"ni shakllantirishga yordam beradi va mijoz tomonidan yaratilgan mahsulot qiymatini ijtimoiy tan olish orqali o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi [5, 34]. Art-terapiya samaradorligini mijozlarning ijobiy mulohazalari, darslarda ishtirok etishning kuchayishi, o'z ijodlarining natijalariga qiziqish ortishi va mustaqil mashg'ulotlarga vaqtning ko'payishi asosida baholanishi mumkin. Ko'plab ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, mijozlar ko'pincha o'zlarida ijodiy imkoniyatlarni kashf etadilar va art-terapiyani tugatgandan so'ng, dars davomida olgan ko'nikmalarini mustaqil ravishda mustaqil ravishda ijod qilish bilan shug'ullanadilar.

Bolalar, o'smirlar va kattalar uchun qo'llaniladigan art-terapiya shunchaki ijodiy faoliyat shaklida bo'lishi mumkin. Rangli qalam va bo'yoqlar bilan chizish asabiy taranglik, stress va befarqlik holatini yengishga yordam beradi, rang terapiyasi tushkunlik va qo'rquvni yengillashtiradi, haykaltaroshlik konsentratsiyaga yordam be-

radi, holatni uyg'unlashtiradi, tinchlantiradi va o'zingizni anglashga yordam beradi. Teatrda o'ynash, raqs qilish kabi guruh san'at uslublari sotsiopatiya, tajovuzkorlik, komplekslarning etishmasligi va o'z-o'zidan shubhaga qarshi kurashish uchun juda yaxshi.

Art-terapiyaning har qanday yo'nalishi uchun eng muhim shart bu yaratilgan san'at obyektining badiiy qiymati omilini o'ylamasdan yaratish va natijaga emas, balki faqat jarayonga e'tibor berishdir. Art-terapiya uchun turli xil ijodkorlik turlari qo'llanilishi mumkin. Ushbu uslubga paydo bo'layotgan va ortib borayotgan qiziqish uning chegaralarini kengaytiradi va agar ilgari san'at asosan art-terapiya bilan bog'liq bo'lsa, bugungi kunda tibbiy san'atning "vositalari" juda xilma-xildir. Badiiy texnikaning maqsadi psixologik va hissiy holatni, o'zini namoyon qilish, stressni engillashtirish, qo'rquvdan, xavotirdan, tajovuzdan, tushkunlikdan, befarqlikdan qutulish, hayotiylik va kayfiyatni ko'tarishdan iborat.

Art terapiya mashg'ulotlari davomida shaxsning o'z ijodiy salohiyatini anglashga yo'naltirish orqali, shaxsiy muammolarining mohiyatini tushunish va ularni bartaraf etish uchun o'z ijodiy salohiyatini, kreativ fikrlashni yuksaltirishga erishish orqali hayotiy garmoniya hosil qilinishi mumkin. Shaxsning kreativ fikrlash ko'nikmasini mashq qildirish natijasida faqatgina o'rnatilgan aloqalarga tayanibgina qolmay, balki miyada yangi, ma'noga boy aloqalarni o'rnatish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va yangicha fikrlashga moyil bo'ladilar.

Doimiy ravishda olib borilgan mashqlar natijasida yangicha kreativ fikrlash odatiy va avtomatik xarakterga ega bo'ladi. Inson miyasi doimo to'g'ri ishlashga odatlangan, ya'ni miya uchun faqat birgina to'g'ri javob mavjud bo'ladi. Vaholanki, bu kreativlik emas. Kreativlik — shaxsning o'z qarashlarini himoya qilish jarayonida barcha javoblar to'g'ri bo'lishi mumkin degani. Kreativlik muhitiga singib ketish sanaladi. Shu sababli kreativ fikrlashni odatga aylantirish uchun talabalar mazkur jarayonga ishonch bilan qaray olishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xasanboev J., Turakulov X., Xaydarov M., Xasanboeva O., Usmanov N. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: "Fan va texnologiyalar", 2009. – 236 b.
2. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – 188 p.
3. Bashina T.F., Ilin Y.P. Psixologiya tvorchestva, kreativnosti, odarennosti. – SPb.: Piter, 2009. – 148 c.
4. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е.П. Ильин. – Санкт-Петербург: Питер, 2009. – 448 с.
5. Психология семейных отношений: конспект лекций // Сост. С.А.Великова. – М.: АСТ; – СПб.: Сова, 2005. – 127 с.

THE THEORETICAL BASIS OF LABORATORY EXERCISES IN LEARNING PHYSICS

Shavkat Karshiboev,
Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute

Annotation

This article examines the foundations and methods of physics laboratory training at higher education institutions. Laboratory training is an integral part of the educational process, as it provides students with their first practical exposure to scientific activities. The study investigates how modern laboratory work and experiments impact the development of students' scientific competencies and their worldviews. It also provides a detailed analysis of the classification, advantages, goals, and tasks of laboratory training. Through laboratory work, students gain an understanding of the importance of experiments in life.

Keywords: laboratory, experiment, method, quality of education, frontal laboratory, competence, physical practicum.

Annotatsiya

Ushbu maqolada biz oliy o'quv yurtlarida hozirgi kunda fizika fanidan laboratoriya mashg'ulotlarining nazariy asoslari va metodologiyasi tahlil qilingan. Laboratoriya mashg'uloti o'quv jarayonining asosiy elementlaridan biridir, tajribalarni bajarish davomida talabalar birinchi marta ilmiy sohadagi amaliy faoliyat bilan tanishishadilar. Zamonaviy laboratoriya ishlarining ilmiy elementlari va eksperimentlarning talabalarda ilmiy kompetensiyalarini shakllantirish hamda dunyoqarashini rivojlantirishga bo'lgan ta'siri tadqiq etilgan. Shuningdek, laboratoriya mashg'ulotlarining tasnifi, afzalliklari va maqsadi, vazifalari chuqur tahlil qilingan. Laboratoriya ishlarini bajarish orqali talabalarda hayotda tajribalarning roli haqida tasavvur shakllanadi.

Kalit so'zlar: laboratoriya, tajriba, metod, ta'lim sifati, frontal laboratoriya, kompetensiya, fizik hodisa, fizik praktikum.

Аннотация

В данной статье рассматриваются основы и методы лабораторной подготовки по физике в высших учебных заведениях. Лабораторная подготовка является неотъемлемой частью учебного процесса, поскольку дает студентам первое практическое знакомство с научной деятельностью. Исследование исследует, как современные лабораторные работы и эксперименты влияют на развитие научных компетенций студентов и их мировоззрения. Также дан подробный анализ классификации, преимуществ, целей и задач лабораторного обучения. Благодаря лабораторным работам студенты получают понимание важности экспериментов в жизни.

Ключевые слова: лаборатория, эксперимент, метод, качество образования, фронтальная лаборатория, компетентность, физический практикум.

Teaching physics in higher educational institutions requires, first of all, acquainting students with the achievements of modern physics, to show the place and role of this science in scientific and technical development, and to form a natural scientific outlook in future specialists. Physics is a science that studies natural phenomena.

Many laws of physics were discovered due to observation of natural phenomena or specially designed experiments. Experiments confirm or disprove physical theories. Also, the faster a person learns to conduct physical experiments, the faster he becomes an experienced physical researcher [1, 57]. Even though students are shown physical experiments during physics lessons in higher educational institutions, it is impossible to imagine teaching physics only in a theoretical form. It is necessary to implement such work into the educational process, in which the students themselves perform work that includes assembling the device, measuring physical quantities, and performing experiments. Laboratory classes instill in students a natural interest in knowledge related to understanding the world around them through their own experiences and feelings. During the performance of laboratory work, students develop an idea about the role of experiments in life [2, 3].

When performing experiments, students develop experimental skills, including intellectual and practical skills. Intellectual abilities include the following skills:

1. Assembling the experimental device.
2. Follow up.
3. Experience
4. Measurement

During experiments as part of laboratory work, students learn to work with laboratory devices and instruments, understand the laws of physical phenomena, and get acquainted with research methods. Laboratory work is one of the main elements of the educational process, during experiments, students get acquainted with practical activities in the scientific field for the first time. Laboratory classes, as well as other practical training sessions, are students' well-grounded theoretical work in lectures and seminars and the practical application of the knowledge gained.

These trainings connect elements of theoretical research and practical work. When students conduct laboratory work, they better accept the educational material on any subject, because many formulas and definitions that seem incomprehensible at first glance have a certain meaning, theory and the relationship between practice is shown [3, 4-5].

Advantages and functions of laboratory exercises

Laboratory classes are a form of individual employment of students in generalization classes, in such classes they deepen and strengthen theoretical knowledge by conducting experiments. The following goals can be achieved when conducting a laboratory seminar:

1. Determine the purpose of the experiment, 2. Proposing hypotheses, 3. Selection of tools, 4. Planning experiments, 5. Calculation of errors, 6. Analysis of results, 7. Preparation of a report on completed works

- Practical application of new knowledge acquired in classes through discovery in laboratory conditions helps to deepen the rules of theoretical material;

- Students acquire the skills of conducting experiments, and learn to correctly analyze the received data;

- To obtain basic knowledge for the implementation and modeling of work related to scientific research activities;

It is very important to choose the right laboratory work when creating a program. Therefore, when creating a program for a physics course in pedagogic universities, it is necessary to rely on the part of the laboratory training that is better implemented using visual methods. For such lessons, the teacher correctly chooses the material on which the educational experiment can be conducted, and the only purpose of the experiments here can be the study of phenomena. In addition, in training students, we must not forget to reveal modern scientific research methods on the subject and find their application. When choosing questions for educational programs that are planned to be implemented with the help of practical work, it is necessary to clearly understand what role is assigned to them within the studied topic, and whether it is possible to learn knowledge without using it in experiments [4, 47].

When the teacher plans to conduct any laboratory work, he takes into account not only his academic tasks but also the educational goals of other teachers, as well as the activities of students in general. The main thing in the competent implementation of experimental training is mutual understanding between teachers and accurate coordination of educational programs for conducting useful laboratory exercises. Based on this, for students to be able to understand laboratory training as a single whole system that reflects this science, practical laboratory training should be inextricably linked with the courses of various academic subjects. It should be taken into account that teachers are not always able to use it in reality. From this, we conclude that the main requirement of the laboratory lesson is the correct selection of the content of the educational material and the methods of organizing the lessons so that the cognitive activity of students can develop in solving scientific and practical problems.

The result of the laboratory activity depends not only on the methodical, theoretical, and practical training of the teacher but also on many combinations, such as his organizational work in the process of preparing for the

practicum. The condition of the laboratory base itself and its methodological support, the level of students' preparation, and positive activity in the lesson play an important role in the success of practical work.

A.V. Lunacharsky showed the special importance of educational methods in his work. He wrote: "Whether the child is bored, whether teaching slides over the surface of the child's brain almost without a trace, or, on the contrary, that teaching is part of the child's play, the child whether it is accepted with joy as a part of his life, whether it merges with the child's psyche and becomes his flesh and blood depends on the teaching method [2]. Laboratory work is a teaching method in which students can understand physical phenomena. If we consider laboratory work in the framework of didactics, then it can be both a method and a form of teaching physics. If we consider laboratory work as a method of teaching, then we can say that it is a method of strengthening the theoretical material on the subject, in which students perform tasks according to a strictly defined plan and under the guidance of the teacher. In this case, laboratory work includes research. Babansky Yu.K. considers laboratory work as a teaching method, in which the main task is to create control and self-control in the learning process [2, 3]. In this, he considers organizational-cognitive, motivational, motivational, and regulatory activities as additional and no less important functions. Laboratory work was considered by V.A. Slastenin as a method of controlling the effectiveness of the pedagogical process. If we consider laboratory work as a form of education, then we can say that it is aimed at acquiring practical skills and qualifications with the help of equipment. Acquisition of new knowledge and their strengthening, formation of practical skills and qualifications were the goals set by T.I. Shamanova in performing laboratory work. The task of laboratory work can be classified as follows.

The task of laboratory work: Application of knowledge in practice, Formation of necessary practical knowledge and skills in life and work, Assist in guiding students to the profession. Polishing personal qualities, Development of students' interest in physics and their cognitive activity The following functions of laboratory work are distinguished:

1) teaching function - is manifested in accelerating the process of mastering the material; 2) the development function is aimed at developing imagination, memory, attention, creative and spatial thinking; 3) the educational function affects various character traits; 4) the motivational-encouraging function creates conditions for engaging students in cognitive activities; 5) the reflection function helps the student to be aware of himself in his work compared to others, to control and analyze his actions, to find and correct mistakes, to evaluate the results of his actions, and to develop the ability to make corrections to them; 6) the diagnostic function allows

the teacher to determine the specific characteristics of the student's personality and the level of mastery of his knowledge and skills.

These skills can be acquired as a result of independent work focused on one goal. A characteristic feature of laboratory training is the partial independence of the students, which gradually becomes almost independent not only in assembling the device and taking measurements but also in preparing for measurements, in the process of performing the work, processing the results, and compiling a report. should become full, active conscious work.

Classification by organizational characteristics is the most common and most common. The latest classification allows us to consider the experience from the point of view of teaching methodology, to correctly determine the place of each of its types in the system of physics lessons, and to choose the educational equipment wisely.

Frontal laboratory work — in the process of conducting it, students independently measure physical quantities, as well as observe and reproduce physical phenomena using the necessary laboratory equipment. Students are taught practical skills and abilities, the importance of which is their gradual acquisition. The simplest skills and competencies are formed when performing frontal laboratory work, as simple equipment is used. In this regard, frontal laboratory work partially solves the problem of developing students' skills in working with modern laboratory equipment. Frontal laboratory work is carried out during the study of the relevant material. Depending on what characteristics are used in the classification of frontal laboratory work, the following can be distinguished: quality and quantity work; short-term and whole-class work; and so-called creative works. However, from the point of view of the theory of teaching physics, the most profound and effective classification is according to the didactic goals of the work. On this basis, the following professions are distinguished:

1. Observation and study of physical phenomena;
2. Familiarity with measuring instruments and measurement of physical quantities;
3. Getting to know the structure and principle of operation of physical devices and technical devices;
4. Determination or verification of quantitative laws;
5. Determination of physical constants, characteristics of substances, and processes.

As mentioned above, tasks for practical laboratory work differ significantly in complexity from frontal work. In this regard, the time to perform them increases to two training sessions, but there are also cases of performing this type of work in one lesson. To perform practical work, more sophisticated and modern equipment is required because its tasks cover the entire studied area. covers lim or course.

The last type of laboratory work considered during the research is the home experiment. It is laboratory work done by students at home. Students begin to perform tasks

using household items and self-made devices according to the teacher's instructions.

The purpose of laboratory work is, first of all, to teach, educate, and develop personal competencies that allow students to independently search for information, methods, and methods of completing assigned tasks, evaluate their quality, and apply the acquired knowledge in practical activities.

When planning laboratory work, it should be taken into account that, along with the main didactic goal, students will develop practical skills and competencies in working with laboratory equipment, as well as research skills. Laboratory sessions must be conducted under the supervision of the teacher and in compliance with all safety rules. Before doing the work, the teacher gives detailed safety instructions, each student signs a special journal. The teacher is responsible for ensuring that students follow the rules [5, 6].

While preparing for the lesson, the teacher should organize the laboratory work in an ideal way and take all measures to form students' practical skills in working with laboratory equipment. Students will be provided with all the necessary materials in the previous lesson to conduct the laboratory lesson. The materials must be presented in writing and include the following: the name of the work, the purpose, tools and materials, visual aids, the work assignment and procedure, control questions, rules for working with laboratory equipment, and technical and fire security measures. Before starting laboratory work, students must obtain permission to work after checking the sequence of work and mastering the control questions and safety measures specified in the assignment. Laboratory work must be done individually. There are 2-3 students at the table, and each of them independently performs the work and reports. For each completed work, the student receives a grade after submitting a report and testing his knowledge.

During laboratory work, students develop the skills to explain the nature of the observed processes and events, process and analyze the results obtained during the study, and form conclusions necessary for further work and training. They develop a creative approach to research work and learn to choose the right equipment and experimental methods [5, 6].

The teacher chooses the method of performing laboratory work based on the best option for him. The following factors influence the choice of the work execution method: the suitability of the chosen method to the purpose of the lesson, the level of preparation of the students to learn the studied material at this stage, and the content of the experiment. When choosing a method of work, the teacher follows the requirements of the program, i.e. Student preparation requirements must be met based on the development of each student.

The reproductive method is a method of performing la-

laboratory work, in which students should develop skills in performing work. This method does not ensure students' independence in doing the work, because already known facts are repeated with the direct help of the teacher. When using this method, work begins with repeating the possible methods of measuring the materials used and the physical quantities used. Then the progress of the work is discussed and the students begin to assemble the device. The next step is to carry out the necessary measurements process the results and draw appropriate conclusions [2, 7].

This method is aimed at repeating existing experiments with the help of a specific algorithm, which makes students lose their independence, but at the same time strengthens their skills and competencies in working with laboratory equipment. The partial search method involves the teacher guiding the practical actions of the students, giving them consistent instructions, and then, with the help of questions, directing them to analyze the results obtained during the study, which were previously unknown to them. helps to form conclusions about existing laws.

This method helps students acquire knowledge independently during laboratory work. It is appropriate to use this method if the students have already mastered the necessary actions to perform the work and can perform them independently. The partial search method is used in works aimed at observing physical phenomena and establishing

relationships between physical quantities [7, 73].

The research method is a method that implies the complete independence of students. To use this method, the teacher must prepare the task correctly. Students independently determine the progress of the assignment, and then complete the research steps. The research method of performing laboratory work is applied to the most successful students who participate in projects and research activities. The difference between the methods from the previous ones is that before performing laboratory work, students are invited to independently think of methods of indirect measurement of any quantity and to determine the necessary equipment to carry out the research. All proposals are discussed by the student group and the most optimal option for completing the work is determined. All work is done independently by the students, the teacher only controls the actions of the students [6, 7].

A literature analysis was conducted on the use of problem-based teaching technology in the organization of students' laboratory work in physics classes at higher educational institutions. The main structural features of laboratory work are determined and developed using problem-based learning technology. Carrying out laboratory work helps students to consciously acquire knowledge skills, develop their thinking ability and interest in physics, cultivate labor skills, and increase their sense of observation and professional competence.

REFERENCES:

1. Djo'rayev M. Fizika o'qitish metodikasi o'quv qo'llanma. – T., 2015. – 128 b.
2. Белова Е.К. “Лабораторные работы, их роль в учебном процессе и особенности проектирования” [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://zavantag.com/docs/3209/index-86129.html>
3. Использование цифровых лабораторий на уроках физики и химии: Учебно-методическое пособие / Авторы: Кунаш М.А., Телебина О.А. – Мурманск: ГАУДПО МО “Институт развития образования”. 2015. – 66 с.
4. Методические рекомендации по составлению “Методических указаний к лабораторным работам и практическим занятиям” [Электронный ресурс]. URL: <http://xn---10-vedu.xn--p1ai/doc/metod10.pdf>
5. Esirgapovich, Karshiboev Shavkat. “IMPROVING THE METHODOLOGY OF USING SOFTWARE IN ORGANIZING VIRTUAL LABORATORY COURSES IN PHYSICS.” *International Journal of Pedagogics* 3.11 (2023): 17-26.
6. Karshiboyev Sh. Fizika fanidan laboratoriya mashg'ulotlarini zamonaviy tashkil etish metodikasi // Общество и инновации. – Т.: 2023. 4. – №. 8/S. – 94-101-b.
7. Шайкина О.И. Открытые образовательные ресурсы на основе смешанного обучения в Томском политехническом университете // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2016. Т. 5. № 1 (14). 134-136 с.

ELEKTROMAGNETIZM BO'LIMINING "TOK MANBALARI" MAVZUSINI STEAM TA'LIM TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA TAKOMILLASHTIRISH

Firuza Nabiyeva,
"Fizika va astronomiya" kafedrası
tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada fizika o'qitish metodikasining va STEAM ta'limi texnologiyalarini o'ziga xos xususiyatlari, STEAM ta'lim texnologiyalarining bugungi kundagi ahamiyati hamda STEAM yondashuvi bilan an'anaviy yondashuv o'rtasidagi asosiy farq keltirib o'tilgan. Hamda elektromagnetizm bo'limining "Tok manbalari" mavzusiga doir nazariy va amaliy ma'lumotlar, kundalik turmushimizda tok manbalari qanchalik ahamiyat kasb etishi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Bundan tashqari "Tok manbalari" mavzusi muhim xususiyatlar va ko'nikmalarga asoslanib STEAM ta'lim texnologiyalari yordamida takomillashtirilgan.

Kalit so'zlar: tok manbalari, elektr energiya, issiqlik energiyasi, mexanik energiya, kimyoviy energiya, yorug'lik energiyasi, o'zgarmas tok manbai, galvanik element, akkumulyator, elektr zanjir, elektr zanjir sxemasi.

Аннотация

В этой статье представлены уникальные особенности методики преподавания физики и образовательных технологий STEAM, важность образовательных технологий STEAM сегодня, а также основное отличие подхода STEAM от традиционного подхода. Также представлены теоретические и практические сведения по теме "Источники тока" кафедры электромагнетизма, сведения о том, насколько важны источники тока в нашей повседневной жизни. Кроме того, тема "Источники питания" расширяется с помощью образовательных технологий STEAM, основанных на важных функциях и навыках.

Ключевые слово: источники тока, электрическая энергия, тепловая энергия, механическая энергия, химическая энергия, световая энергия, источник переменного тока, гальванический элемент, аккумулятор, электрическая цепь, схема электрической цепи.

Annotation

In this article, the unique features of the physics teaching methodology and STEAM educational technologies, the importance of STEAM educational technologies today, and the main difference between the STEAM approach and the traditional approach are presented. Also, theoretical and practical information on the topic "Current sources" of the electromagnetism department, information about how important current sources are in our daily life is presented. In addition, the topic "Power Sources" is enhanced with the help of STEAM educational technologies based on important features and skills.

Keywords: current sources, electrical energy, thermal energy, mechanical energy, chemical energy, light energy, alternating current source, galvanic cell, accumulator, electrical circuit, electrical circuit diagram.

Bugungi kunda xalq ta'limi xodimlarining asosiy vazifasi mustaqil Respublikamiz uchun komil insonlarni tarbiyalash, bilimdon, vatanparvar, milliy iftixor tuyg'ulari yuqori bo'lgan yangi avlodni kamol toptirishdir. Komil insonni shakllantirishda qaratilgan o'quv-tarbiya jarayonining asosiy vazifasi ta'lim samaradorligini oshirishdir. Ta'lim samaradorligi, ta'lim mazmunining maqsadi va vazifalariga mosligi, uning ilmiy jihatdan asoslanganligi, izchilligi, turmush bilan bog'liqligi, shu bilan birga o'quvchilarga mos bo'lgan metodlar, modellar va vositalarning tanlanishi bilan aniqlanadi [1, 380].

Hozirgi vaqtga kelib umumta'lim maktablarida va oliy ta'lim tizimida ijtimoiy va ilmiy texnikaviy taraqqiyotga asoslangan holda o'rganiladigan fanlarning birinchi navbatda uslubiy masalalari katta o'rin egallaydi. Shuning uchun hozirgi davrda ta'lim mazmuniga zamonaviy fizika g'oyalarini kiritish, fundamental fizik nazariyalar darajasida xulosa qilish malakalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Albatta, bu yerda fizika o'qitish metodikasining va STEAM ta'limi texnologiyalarini o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish lozim.

Fan va texnikaning intensiv rivojlanishi deyarli barcha sohalarda katta o'zgarishlar ro'y berdiki, bu sohalarda muvaffaqiyatli mehnat qilish har bir kishidan yuksak madaniyatli, chuqur va mustahkam bilimli bo'lishni hamda bu bilimni muntazam ravishda boyitib borish talab qiladi. Fizika fanidan elektromagnetizm bo'limining "Tok manbalari" mavzusini STEAM ta'lim texnologiyalari yordamida takomillashtirishda o'quvchilarning mavzuni tushunib olishlari uchun axborot va pedagogik texnologiyalardan foydalanish mumkin. Bugungi davr talabi dunyo ta'limi oldiga katta vazifalarni qo'yimoqda, ya'ni bolani kelajakda jamiyatda yashashga tayyorlash kerak. Bunda birinchi navbatda tez o'zgarayotgan, yangilanib borayotgan axborotlar bilan uyg'un holda faol ishlaydigan kasb egalari timsolini bugungi o'quvchi yoshlarda shakllantirish lozim. Axborotni olish, qayta ishlash va amaliyotda foydalanish STEAM ta'limi dasturining asosini tashkil etadi.

STEAM ta'limi asosida yondashuv o'quvchi yoshlarga dunyoni tizimli ravishda o'rganishga, atrofda ro'y berayotgan jarayonlarni mantiqiy mushohada qilishga, ulardagi o'zaro aloqani anglab yetishga o'zi uchun yangi, noo-

datiy va qiziqarli narsalarni kashf qilishga imkon beradi. Qandaydir yangilikni kutish orqali o'quvchi yoshlarda qiziquvchanlikni rivojlantiradi, o'zi uchun qiziqarli masalarni aniqlab olishni, yechimini topishning algoritmini ishlab chiqishni, natijalarni tanqidiy baholashni, fikrlashning muhandislik jihatlarini shakllantirishga olib keladi.

STEAM o'quvchilarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi

- Muammolarni keng qamrovli tushunish;
- Ijodiy fikrlash;
- Muhandislik yondashuv;
- Tanqidiy fikrlash;
- Ilmiy metodlarni tushunish va qo'llash;
- Dizayn asoslarini tushunish [2, 296].

Ushbu maqolada elektromagnetizm bo'limining "Tok manbalari" mavzusini yuqorida keltirib o'tilgan muhim xususiyatlar va ko'nikmalarga asoslanib STEAM ta'lim texnologiyalari yordamida takomillashtiriladi.

Hozirgi vaqtda elektr hodisasi va qonunlarining turmushda nihoyatda katta ahamiyatga ega ekanligini inkor qilib bo'lmaydi. Turli xil elektr mashina va asboblarning ishlashini tushunib olish uchun elektrning asosiy xususiyatlari va qonuniyatlarini oz miqdorda bo'lsa ham bilib olish zarur.

Bizga ma'lumki o'tkazgichda tok hosil qilish uchun o'tkazgichning ichida elektr maydon vujudga keltirish kerak. Buning uchun esa o'tkazgich uchlariga potensiallar farqi berish va uni doimiy saqlash kerak bo'ladi. Bu maqsadda tok manbalaridan foydalaniladi. Masalan, o't-

kazgichga ulangan lampochka yonib turishi uchun o'tkazgichda muntazam elektr tokini hosil qilib turuvchi manba, ya'ni tok manbai bo'lishi zarur.

Tok manbaida elektrostatik tabiatiga ega bo'lmagan kuchlar ish bajarib, musbat va manfiy zaryadli zarralarni bir biridan ajratadi. Ajratilgan qarama-qarshi ishorali zarralar tok manbaining qutblarida to'planadi va elektr maydonini hosil qiladi. Tok manbalarida musbat va manfiy zaryadli zarralarni ajratish jarayonida mexanik, issiqlik, yorug'lik va kimyoviy turdagi energiyalar elektr energiyaga aylanadi (1-jadval). Jadvaldagi 1-rasmda tasvirlangan elektrofor mashina ham tok manbaidir. Unda mexanik energiya elektr energiyaga aylanadi. Elektrofor mashina disklari aylantirilganda musbat va manfiy zaryadli zarralar ajralib, qutblarda, ya'ni sharchalarda qarama-qarshi ishorali zaryadlar to'planadi.

Agar o'tkazgich ichida elektr maydon o'zgarmas bo'lsa, o'tkazgichning ko'ndalang kesimidan teng vaqtlar ichida o'tgan zaryad miqdori bir xil bo'lib, o'tkazgich orqali o'zgarmas tok oqadi.

Zaryadli zarralarning o'zgarmas me'yoridagi oqimi o'zgarmas tok deb ataladi. O'zgarmas tok manbai deb, musbat va manfiy qutbga ega bo'lgan va o'zgarmas tokni hosil qiladigan manbaga aytiladi.

Buyuk italyan fizik va ximigi, fizikaning elektr bo'limi asoschilaridan biri Alessandro Volta 1791-yilda elektroskopni kashf qilgani uchun London qirolligi jamiyatiga qabul qilingan. 1800-yilda galvanik element (batareya) ni ixtiro qilgani uchun Napoleon tomonidan graf unvoni berilgan.

1-jadval

№	Manba turlari	Energiya o'zgarishi	Manba nomi	
1	Mexanik	Mexanik energiyaning elektr energiyaga	Elektrofor mashina, generator	 <p>1-rasm</p>
2	Issiqlik	Issiqlik energiyasining elektr energiyaga	Termoelement	 <p>2-rasm</p>
3	Yorug'lik	Yorug'lik energiyasining elektr energiyaga	Fotoelement, Quyosh batareyasi	 <p>3-rasm</p>

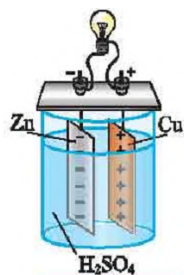
4	Kimyoviy	Kimyoviy energiyaning elektr energiyaga	Galvanik element, akkumulyator, batareya	 <p style="text-align: center;">4-rasm</p>
---	----------	---	--	---

Galvanik element

Kundalik turmushimizda elektron soat, televizor va avtoullov pulti kabi bir qancha asboblarda elektr manbai sifatida galvanik elementlardan foydalaniladi. Ularning barchasida kimyoviy energiya elektr energiyaga aylanadi. Eng sodda galvanik element bu sulfat kislotasining suvdagi eritmasiga botirilgan rux (Zn) va mis (Cu) plastinkalaridan iborat bo'lgan qurilmadir (5-rasm). Rux va kislotaning o'zaro kimyoviy reaksiyasida rux plastinka erib, musbat zaryadli ionlarni eritmaga beradi va o'zi manfiy zaryadlanadi, musbat ionlar esa mis plastinkada to'planadi. Zaryadlangan plastinkalar orasida elektr maydon hosil bo'ladi. Agar mis va rux qoplamalari, ya'ni galvanik element qutblari o'tkazgich orqali lampochkaga ulansa, o'tkazgichdan tok o'tadi va lampochka yonadi. Bunday eng sodda galvanik elementni italiyalik olim Alessandro Volta kashf etgan. Shuning uchun u volta galvanik elementi deb yuritiladi.

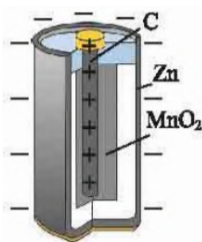
5-rasm

6-rasm

Amalda, asosan, quruq galvanik elementlarda foydalaniladi. 6-rasmda eng sodda quruq galvanik elementning tuzilishi ko'rsatilgan. Galvanik elementning asosiy qismi rux (Zn) idishdan va unga solingan ko'mir (C) sterjendan iborat. Xaltacha solingan marganes oksidi (MnO_2) va ko'mir aralashmasidan tayyorlangan qorishma ko'mir sterjenni o'rab turadi. Kimyoviy reaksiya jarayonida ko'mir sterjenda musbat, rus sterjenda manfiy zaryadlar to'planadi.

Hozirgi paytda turli-tuman galvanik elementlar ishlab chiqarilmoqda (7-rasm). Galvanik elementlardan olinadigan quvvatni oshirish uchun ular bir-biri bilan ketma-ket ulanadi. Bunday ketma ket ulangan elementlar tizimi *galvanik elementlar batareyasi* deyiladi. Ko'chma radio, televizor va sovitkich pulti kabi asboblarga galvanik elementlar batareyasi qo'yiladi.

7-rasm

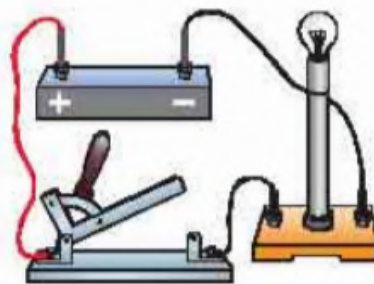
Akkumulyatorlar

“Akkumulyator” so'zi lotinchadan olingan so'z bo'lib, “to'plovchi” degan ma'noni anglatadi (4-rasm). Barcha turdagi galvanik elementlarning ishlashi davomida ulardagi elektrodlar yemiriladi, eritma esa

kuchsizlanib qoladi. Ma'lum vaqt o'tgach, ularda kimyoviy reaksiyaning kuchi so'nadi va ishga yaroqsiz bo'lib qoladi. Akkumulyatorlarda ham galvanik element kabi kimyoviy energiya elektr energiyaga aylanadi. Lekin akkumulyatorlarda kimyoviy reaksiyaning kuchi tugasa, ularni boshqa tok manbai — elektr tarmog'idan maxsus asboblardan yordamida zaryadlab, qayta ishlatish mumkin. Akkumulyatorni zaryadlash uchun u orqali tok o'tkaziladi. Buning uchun uning musbat qutbi boshqa tok manbaining musbat qutbiga, manfiy qutbi esa o'sha manbaining manfiy qutbiga ulanadi.

Texnikada akkumulyatorning ikki turi: kislotali va ishqorli akkumulyatorlar keng qo'llaniladi. Kislotali akkumulyatorlar sulfat kislotasi eritmasiga botirilgan ikkita qo'rg'oshin plastinadan iborat. Plastinalardan biri toza qo'rg'oshin shindan iborat bo'lib, u o'ziga manfiy zaryadlarni, ikkinchi qo'rg'oshin plastinaning usti qo'rg'oshin oksidi bilan qoplangani uchun u o'ziga musbat zaryadni yig'adi. Ishqorli akkumulyatorlarda esa, plastinalardan biri nikellangan po'lat bo'lib, u o'ziga musbat zaryadni, ikkinchisi oksidlangan temir bo'lib, u o'ziga manfiy zaryadni yig'adi.

Akkumulyatorlar turmushda va texnikada keng qo'llaniladi. Masalan, avtomobillarda dvigatelni ishga tushirishda, ko'chma radio, televizor, uyali telefon va kompyuterlarda, yerning sun'iy yo'ldoshlarida akkumulyatorlardan tok manbai sifatida foydalaniladi. Maktab fizika xonalarida tajriba va laboratoriya ishlarini o'tkazish uchun turli xil o'zgarmas tok manbalaridan foydalaniladi. Odatda, bunday o'zgarmas tok manbalari elektr tarmog'iga ulangan maxsus asboblardan yordamida hosil qilinadi.

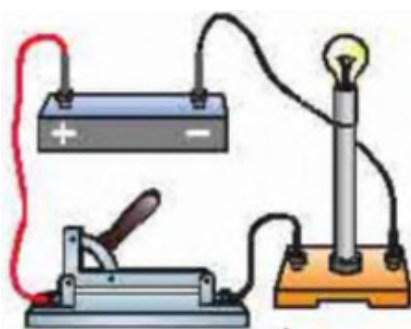

8-rasm

Elektr zanjir

Zanjir so'zi bir necha bo'laklardan tashkil topgan qismlarning ulanishi (yig'ilishi) ma'nosini beradi. Elektr zanjir ham bir necha qismlardan iborat bo'ladi.

Tok manbai, elektr lampochka va kalitni bir biri bilan o'tkazgich orqali ulaylik (8-rasm). Kalit elektr lampochkani o'chirib-yoqish uchun kerak bo'ladi. Elektr lampochka iste'molchi hisoblanadi. Xonadonlarimizdagi radio, televizor, muzlatkich va hokazolar ham elektr iste'molchilardir.

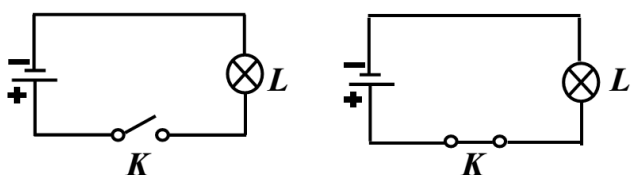

9-rasm

Tok manbai, o'tkazgich (ulovchi simlar), elektr iste'molchi va kalit eng sodda elektr zanjirini tashkil etadi.

Zanjirda elektr toki hosil bo'lishi uchun u berk bo'lishi kerak. 9-rasmda elektr zanjirida ka-

litning ulangan holati, ya'ni zanjirning berk holati keltirilgan. Odatda, elektr zanjir chizma tarzida tasvirlanadi.

10-rasm

Elektr zanjirdagi elementning ulanish usullari tasvirlangan chizmalar elektr sxema deb ataladi. 10-rasmda ochiq zanjirning va berk zanjirning elektr sxemalari tasvirlangan.

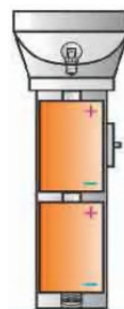
2-jadvalda elektr zanjirdagi elementlarning elektr sxemalardagi shartli belgilari ko'rsatilgan [3, 176].

2-jadval

Elementning nomi	Elementning shartli belgisi
Tok manbai	
Batareyali tok manbai	
O'tkazgichlarning ulangan joyi	
O'tkazgichlarning kesishgan joyi	
Zanjir ochiq holatdagi kalit	
Elektr lampochka	

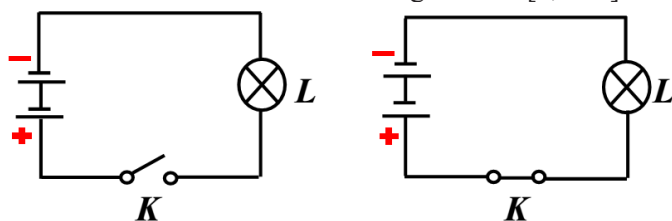
Elektr qo'ng'iroq	
Elektr asboblarni ulash uchun qisqich	

O'quvchilarning tok manbalari mavzusi bo'yicha olgan bilimlarini yanada mustahkamlashda STEAM ta'lim texnologiyasidan foydalalanamiz. Bu texnologiyani qo'llashdan maqsad o'qituvchi o'quvchiga yangi mavzuni o'tib bo'lganidan so'ng uning shu mavzuni qanchalik xotirasida qolganini tekshirish hamda shu orqali o'quvchini fizika faniga bo'lgan qiziqishini uyg'otishdir va shu bilan birgalikda o'quvchining mustaqil fikrlashi va yangilikka intiluvchanlik qobiliyatini kuchaytirishdir. STEAM yondashuvining asosiy g'o-

11-rasm

yasi: amaliyot nazariy bilim kabi juda muhimdir. Ya'ni, o'rganish vaqtida biz nafaqat miya, balki qo'llarimiz bilan ham ishlashimiz kerak. Dars vaqtida bilim olish tez o'zgaruvchan dunyo bilan mos kelmaydi. STEAM yondashuvi bilan an'anaviy yondashuv o'rtasidagi asosiy farq, o'quvchilar turli mavzularni muvaffaqiyatli o'rganishi uchun ularning aqli va qo'llarini baravar ishlatishidir. Ular bilimlarni o'zlari uchun "o'zlari" o'rganadilar [4, 227].

12-rasm

Tok manbalari mavzusini o'zlashtirgandan so'ng o'quvchilarning o'zlari eng soddako'rinishdagi zanjirni yig'adilar. O'quvchilar zanjirning yig'ilishini va uning sxemasini tushunib olganlaridan so'ng o'qituvchi tomonidan ularga cho'ntak fonarining (11-rasm) elektr sxemasini kalitning ochiq va yopiq holatlari uchun chizish topshirig'i beriladi. Har bir o'quvchi berilgan topshiriqni daftarda bajaradi.

Bajarilgan topshiriq o'qituvchi tomonidan tekshiriladi va o'quvchilar baholanadi. 12-rasmda cho'ntak fonarining kalitning ochiq va yopiq holatlari uchun elektr sxemalari tasvirlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nabiyeva F.O., Kamalova D.I. O'qitish jarayonida o'quv faoliyatining tarkibi va tuzilishi (Elektromagnetizm bo'limi misolida). "Ta'lim fidoyilari" ilmiy-uslubiy jurnal. 2023-yil yanvar. 1-son. –380-385 bet.
2. Nabiyeva F.O., Kamalova D.I.. STEAM ta'limi texnologiyasining afzalliklari. Birinchi renessans Abu Rayhon Beruniy va tabiiy fanlar evolyutsiyasi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya 25.05.2023. –296-297 bet.
3. Habibullayev P., Boydadayev A., Bahronov A., Usarov J., Suyarov K., Yuldosheva M. Fizika. – T.: O'qituvchi, 2019. – 176 bet
4. Nabiyeva F.O., Kamalova D.I. O'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishida STEAM yondashuvining ahamiyati. Fizika fanini axborot va innovatsion texnologiyalar muhitida o'qitishning zamonaviy tendensiyalari: muammo va yechimlar Respublika ilmiy-amaliy konferensiya 10.10.2023. – 227-230 bet.
5. Kamalova D.I. Technique of laboratory works in physics using information technologies. "Science and education". July. 2020. Volume 1. Issue 4. – 145-148 p.

BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARINING KASBIY-DIDAKTIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Zohid Sulstonov,

Guliston davlat universiteti

“Sport turlarini o‘qitish uslubiyati” kafedrasini o‘qituvchisi

Annotatsiya

Jismoniy tarbiya fanining asosiy maqsadi, o‘quvchilarning jismonan sog‘lom, baquvvat bo‘lishlari bilan birga Vatan mudofaasiga, hayotga va mehnatga tayyorlashdir. Bu maqsad mamlakatimizda kishilarning jismoniy tarbiyasini amalga oshiruvchi hamma muassasa va tashkilotlar uchun yagonadir. Bolalarning rivojlanish va o‘shish davrida maktab yoshida mashg‘ulotlarning ahamiyatini baholash ancha qiyin. Jismoniy tarbiya uchun salomatlik me‘yori degan tushuncha muhim ahamiyat kasb etadi. Jismoniy tarbiya darsining sifatini yuqori darajaga ko‘tarish, o‘quvchilar harakat faolligini oshirish uchun o‘qituvchi muntazam tayyorgarlik ko‘rib borishi shart.

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya, maktab o‘quvchilari, madaniyat, sog‘liq muammolari, sport faoliyati, motivatsiya, muammolar.

Annotation

The main goal of the science of physical education is to prepare students for the defense of the motherland, life and work, while being physically healthy, energetic. This goal is unique for all institutions and organizations that carry out the physical education of kishilarning in our country. During the period of development and growth of children, it is much more difficult to assess the importance of training at school age. For physical education, the concept of the norm of health becomes important. In order to increase the quality of the physical education lesson to a high level, increase the activity of movement of students, the teacher is obliged to regularly prepare.

Key words: physical education, schoolchildren, culture, health problems, sports activities, motivation, problems.

Аннотация

Основной целью дисциплины физкультура является подготовка учащихся к обороне родины, к жизни и труду, при этом они остаются физически здоровыми, сильными. Эта цель единая для всех учреждений и организаций, осуществляющих физическое воспитание детей в нашей стране. Гораздо сложнее оценить значение занятий в школьном возрасте в период развития и роста детей. Важное значение для физического воспитания приобретает понятие нормы здоровья. Чтобы поднять качество урока физической культуры на высокий уровень, повысить двигательную активность учащихся, учитель обязан регулярно проводить подготовку.

Ключевые слова: физическое, воспитания, школьников, культура, оздоровительные задачи, спортивный активность, Мотивация, проблемы.

Hozirgi vaqtda umum ta'lim maktablarida jismoniy tarbiyaning mazmuni va tashkil etilishini belgilaydigan ko‘p-lab zamonaviy tushunchalar nashr etilgan (I.I.Suleymanov, V.K.Balsevich, L.I.Lubsheva, V.I.Lyax, A.P.Matveyev va boshqalar). Maktab o‘quvchilarining jismoniy tarbiyasining turli modellari mavjud: amaliy modellar; model-lar birinchi navbatda motorli fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan; har bir o‘quvchining jismoniy madaniyatini tizimli shakllantirishga qaratilgan ta’lim, sport, sog‘lom-lashtirish va tuzatish modellari, shu jumladan murakkab modellar[1,353]. Jismoniy tarbiya o‘qituvchilari dasturni ishlab chiqishda ma’lum texnologiyani tanlashi mumkin, bu esa ta’lim va sog‘liqni saqlash muammolarini hal qilishda yaxshiroq natijalarga erishishga yordam beradi. Shu munosabat bilan, ta’lim jarayoni ishtirokchilari ta’lim tizimini modernizatsiya qilish tendensiyasiga ergashishga tayyormi, degan savol tug‘iladi.

Maktab ta’limini modernizatsiya qilish jarayonlari zamonaviy o‘qituvchidan doimiy ravishda yangilanib boriladigan ta’lim mazmunini tezda boshqarish qobiliyatini va o‘qitishning o‘ziga xos usullarini ishlab chiqishni talab qi-

ladi, bu esa uni ta’lim xizmatlari bozorida raqobatbardosh qiladi.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisi hozirgi global-lashuv davrida barcha yangiliklardan xabardor bo‘lishi kerak. O‘z bilimlarini doimiy ravishda to‘ldirish, jismoniy rivojlanishdagi o‘zgarishlarni aniqlash uchun antropometrik tadqiqotlar metodologiyasini, charchoq darajasini aniqlashning fiziologik usullarini, vosita fazilatlarining rivojlanish darajasini va boshqalarni o‘zlashtirish kerak.

Raqobatga asoslagan mehnat muhitini vujudga keltirishning asosiy omillaridan biri bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarni innovatsion faoliyatga yo‘naltirish va bu faoliyatga tayyorlash orqali ta’lim jarayoniga ilg‘or pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish, talabalarga bilim berishni kafolatlash hamda ta’lim samaradorligiga erishishdan iborat. Xususan, aholi salomatligini muhofaza qilishda jismoniy tarbiyaning rolini oshirish, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarni kasbiy-didaktik tayyorgarligini takomillashtirish orqali, maktab hamda professional ta’lim muassasalari metodikasini standartlash orqali tizimli sport musobaqalarini tashkil etish kabilar shular jumlasidandir.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisi nafaqat ilmiy fikrlashi, balki buni o'quvchilariga o'rgatishi, ya'ni ularni doimiy ravishda yangi ma'lumotlarni izlashga yo'naltiradi, ularda tanish narsadan voz kechib, yanada mukammalroq usullarga moyillik, innovatsiyalar ta'sirini ehtiyotkorlik bilan baholash qobiliyatini rivojlantiradi. U o'z ishida ilmiy tadqiqotlarning barcha usullaridan foydalanadi – o'quvchilar bilan suhbatlar o'tkazadi, ularning kundaliklarini o'rganadi, jismoniy rivojlanishni, tananing holatini va sportni yaxshilash dinamikasini tavsiflovchi bir qator o'lchovlarni o'tkazadi, kuzatish va eksperimentlarni tashkil qiladi.

So'rov shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich, o'rta maktablarda ishlaydigan o'qituvchilarning aksariyati sog'liqni saqlash va o'yin texnologiyalaridan keng foydalanadilar (87%). Shaxsga yo'naltirilgan ta'limdan 81% respondentlar foydalanadilar. Ko'p bosqichli ta'lim texnologiyasi o'smirlik, qizlar va o'g'il bolalar bilan ishlaydigan o'qituvchilarning 62% tomonidan joriy etilgan. Shu bilan birga, o'qituvchilar ular haqida bilganiga qaramay, rivojlanayotgan ta'lim texnologiyasi, modulli o'qitish texnologiyasi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, tadqiqot va loyihalash usullari maktab jismoniy tarbiya amaliyotida keng tarqalgan emas [2,238]. Maktab jismoniy tarbiyasini tashkil etish va mazmuniga an'anaviy yondashuvlardan foydalanish maktab o'quvchilarining qiziqishini pasayishiga olib keladi [4, 282]. Bu o'qituvchilarning o'z o'quvchilarining mavzuga bo'lgan munosabatidan qoniqish darajasini pasaytirish tendensiyasida namoyon bo'ladi. Masalan, boshlang'ich sinflarda o'qituvchilarning 71 foizi o'z o'quvchilarining darsga bo'lgan munosabatidan qoniqish hosil qilgan bo'lsa, yuqori sinflarda faqat 33 foizi qoniqish hosil qilgan. O'qituvchilar maktab o'quvchilarining mavzuga qoniqarsiz munosabatda bo'lishining asosiy sabablarini maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiyaga bo'lgan qiziqishlarining pasayishi, shuningdek, ota-onalarning o'z bolalarini uyushgan motorli mashg'ulotlar bilan tanishtirishga e'tibor bermasligi deb hisoblaydilar. O'z navbatida, maktab o'quvchilari va ularning ota-onalari o'rtasida o'tkazilgan so'rov shuni tasdiqladi: "Jismoniy tarbiya" fanini yoqtiradigan o'quvchilar soni kamayadi (boshlang'ich sinflarda 92% dan o'rta maktabda 76% gacha, yuqori maktabda 68% gacha), ushbu darslarga qatnashmoqchi bo'lgan o'quvchilar soni (84% dan 44% gacha).

Oldingi tadqiqotlar jismoniy tarbiya majburiy bo'lishi kerak deb hisoblaydigan ota-onalar sonining kamayganligini aniqladi: boshlang'ich maktabda 97% dan o'rta maktabda 76% gacha va bu fanni chiqarib tashlash kerak deb hisoblaydigan ota-onalar sonining ko'payishi, o'quv dasturidan (3% dan 21% gacha). Bolaning o'sishi bilan ota-onalar nazariy fanlarga ustuvor ahamiyat berib, jismoniy tarbiya va sportga qiziqishlari tobora kamayib bormoqda. "Jismoniy tarbiya" faniga qiziqishni nima kuchaytirishi mumkin degan savolga, boshlang'ich, o'rta va

yuqori sinf o'quvchilarining ko'pchiligi quyidagi javoblarni berishdi: jismoniy tarbiya darslarida sport mashg'ulotlarining turini tanlash imkoniyati. O'rta maktab o'quvchilarining qiziqishini oshirish uchun zamonaviy asbob-uskunalar va inventarlardan foydalanish, shuningdek ularni dush bilan ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Yosh o'quvchilarning ommaviy sport tadbirlarida faol ishtirok etish istagini ularning javoblari bilan baholash mumkin. Maktab o'quvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rov shuni ko'rsatdiki, yoshligida jismoniy faoliyatning eng qiziqarli turlari — bu rolik, velosiped yoki skuter (60%), shuningdek, jamoaviy o'yinlar (57%), yugurish (53%) va suzish (52%). Jamoa o'yinlari hali ham o'rta va o'rta maktabda mashhur (69% va 64%). O'rta maktabni tugashiga yaqin o'quvchilarning yakka kurash sport (boks, kurash, taekvondo mashg'ulotlarga qiziqishi ortib bormoqda (o'rta maktabda 47% dan yuqori maktabda 57% gacha). Jismoniy tarbiya muammolarini yaxshiroq hal qilish uchun o'qituvchilar u yoki bu ta'lim texnologiyasini tanlashda o'quvchilarni jismoniy faoliyatga undovchi sabablarni hisobga olishlari kerak, chunki majburiy jismoniy tarbiya sog'lom turmush tarzini shakllantirish va takomillashtirish muammolarini hal qilmaydi [3, 71].

Kichik maktab o'quvchilarining jismoniy mashqlar va sport bilan shug'ullanishga turtki bu jismoniy tayyorgarlikni yaxshilash istagi (74%). 53% respondentlarning sog'lig'ini himoya qilish va mustahkamlashni qayd etdi, 36% holatini tuzatish. O'rta maktabda motivatsiya biroz boshqacha — o'quvchilarning 68 foizi jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasini yaxshilash uchun, 64 foizi sog'lig'ini mustahkamlash uchun mashq bajaradilar. O'smirlik davrida etakchi motivlardan biri bu o'z tanasini yaxshilash istagi (43%). O'rta maktabda salomatlikni mustahkamlash (62%), keyin chiroyli tananing shakllanishi (57%) va jismoniy tayyorgarlik darajasini yaxshilash (53%) birinchi o'ringa qo'yiladi. Bu o'quvchilarning jismoniy faoliyatning ustuvor turini tanlashiga mos keladi. Ba'zi o'quvchilar mashg'ulot bosqichidan qat'i nazar, jismoniy tarbiya bo'yicha yaxshi baho olish istagini, shuningdek, jismoniy ko'rsatkichlarini yaxshilash imkoniyatini qayd etishdi. Jismoniy tarbiya darslarida shaxsiy fazilatlarining (iroda, xarakter va maqsadga muvofiqlik) rivojlanishi o'rta va yuqori maktabda motivga aylanadi — mos ravishda respondentlarning 39% va 40%, boshlang'ich sinflarda esa — bolalarning atigi 15% bu motivni qayd etishgan. Sog'lom turmush tarzini o'rganish istagida namoyon bo'ladigan qarama-qarshi tendensiya, bu motivni tanlagan o'quvchilarning ko'pchiligi orasida kuzatildi, bu boshlang'ich va o'rta maktablarda mos ravishda 21% va 30% ni tashkil etdi. Jismoniy tarbiya bo'yicha o'quv jarayonini tashkil qilishda o'qituvchilar o'quvchilarning qiziqishi va motivatsiyasidan tashqari nazariy fanlarga tegishli o'quv dasturi va darsdan tashqari mashg'ulotlarning murakkablik darajasini ham hisobga olishlari kerak. O'quv dasturining murakkablashishi o'quvchilarning qat-

tiq charchashiga olib keladi, bu ularning maktabdan keyingi holatini subyektiv baholashiga ta'sir qiladi, shuning uchun agar boshlang'ich maktabda o'quvchilarning 40% maktab kunining oxirida, o'rta va yuqori maktabda o'zlarini juda charchagan his qilsalar. bu raqam mos ravishda 58% va 64% ni tashkil qiladi. Bu maktab o'quvchilari organizmining psixofiziologik mexanizmlarining haddan tashqari yuklanishiga va moslashish jarayonlarining buzilishiga olib kelishi mumkin. Tegishli moddiy va texnik yordamisiz, sinfda yuqori natijalarga erishish qiyin [5, 133].

Olingan ma'lumotlarga asoslanib, maktabda o'quv jarayoni ishtirokchilari jismoniy tarbiyaning sinfiy shakllarini joriy etishda duch keladigan quyidagi muammolar aniqlandi:

1. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari tomonidan qo'llaniladigan texnologiyalarda xilma-xillikning yo'qligi, bolalarni o'qitish jarayonini turli daraja va bosqichlarda xilma-xil qilish, zamonaviy jismoniy tarbiya va sport texnologiyalarini joriy etish, mualliflik dasturlarini ishlab

chiqishga, darslarda yangi metodlar bilan ishlash o'z holi-ga tashlab qo'yilganligi.

2. Oila jismoniy tarbiyasining roli ortib borayotgani fonida ota-onalarning o'z farzandlarining jismoniy tarbiyadagi muammolariga e'tiborsizligi.

3. O'quvchini faol jismoniy faoliyatga undaydigan yetakchi motivlar, uning shaxsiy tajribasi, individual maqsad va ta'lim qadriyatlarini yetarli darajada hisobga olinmaganligi.

4. Umum ta'lim dasturining murakkabligi, ayniqsa maktab o'quv dasturining oxiriga kelib, maktab o'quvchilari uchun "Jismoniy madaniyat" fanining mazmunini o'rganishning individual rejasini tuzish mumkin emasligi.

5. Jismoniy tarbiya darsining moddiy-texnik ta'minlanishining yetarli emasligi, o'quv jarayonida zamonaviy vositalar va jihozlardan foydalanish zaruriyati. O'qituvchilarning ushbu muammolarni hal etishga jamlanishi ta'lim muassasalarida maktab jismoniy tarbiyasi samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Курамшин У.Ф. Проблемы модернизации физического воспитания студентов. У.Ф.Курамшин, Здоровье — основа развития человека — проблемы и пути решения: Опубл. ч-з СП-ГПУ. — Санкт-Петербург, 2011. С.6. № 1. — 353-354 с.

2. Пашенко Л.Г. Профессиональное использование учителями физической культуры современных образовательных технологий. Л.Г.Пашенко, О.Красникова, У.В.Коричко, Л.Полушкина, Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. — М.: НИИЦ, 2014. № 3-2. — 238-241 с.

3. Л.Г.Пашенко Отношение родителей школьников к семейному физическому воспитанию. Пашенко Л.Г., Красникова О., Коричко У.В., Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. 2014. № 3. 71–76 с.

4. Sul'tonov Z., Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini metodik tayyorgarligini takomillashtirish. Ta'lim, fan va innovatsiya jurnali 5-son 2023-yil. — 282-285 b.

5. Sul'tonov Z., Maktablarda jismoniy tarbiya darslarini boshqarish. Guliston davlat universiteti axborotnomasi 2/2 2023-yil. — 133-135 b.

SHARTLI BELGILARNI O'QITISHDA YO'LCHI BELGILAR

Halima Shukurova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Boshlang'ich ta'lim fakulteti katta o'qituvchisi

Karomat Abdunabiyeva,

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya

Quyidagi maqolani yozishimizdan maqsad 2023-yil sentyabr oyidan boshlab o'qitilib kelinayotgan "Novda Edutainment" nashriyoti N.K.Azizova muharrirligi ostida nashr etilgan "Alifbe" darsligimizning qulayliklari, avvalgi nashrlardan farqlari va, albatta, oldingi nashrlarida ta'lim jarayonida o'quvchilarimizga turli o'quv maskanlarida darsligimiz har xil metodika asosida o'tilgan bo'lsa, yangi nashrimizga ko'ra, barcha ta'lim maskanlarida birdek o'tilayotganligidir. Ushbu maqolada Yangi avlod darsligi bo'lgan "Alifbe" darsligidagi o'zgarishlar, qulayliklar va unda berilgan shartli belgilarning bu darsni o'qitishda amalga oshiriladigan, darsning tashnil etilishiga oid bo'lgan metodik ko'rsatmalar va tavsiyalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Finlandiya, Alifbe, shartli belgilar, yangi mavzu bayoni, savollarga javob bering, o'ylab ko'ring, og'zaki topshiriq.

Аннотация

Целью написания следующей статьи является обсуждение удобств нашего учебника “Алифбе”, преподавание по которому ведется с сентября 2023 года и издается под редакцией издательства “Novda Edutainment” Н.К. Наши учебники преподаются нашим студентам на основе по разным методикам в разных учебных заведениях, но, по нашей новой редакции, во всех учебных заведениях их преподают одинаково. В данной статье приведены изменения и удобства учебника “Алифбе”, являющегося учебником нового поколения, и приведенных в нем условных обозначений, которые реализованы в преподавании данного урока, даны методические указания и рекомендации, связанные с организацией урока

Ключевые слова: Финляндия, алфавит, условные символы, постановка новой темы, ответы на вопросы, размышление, устное задание.

Annotation

The purpose of writing the following article is to discuss the conveniences of our “Alifbe” textbook, which has been taught since September 2023 and is published under the editorship of “Novda Edutainment” publishing house N.K. Our textbooks are taught to our students based on different methods in different educational institutions, but according to our new edition, they are taught in the same way in all educational institutions. In this article, the changes and conveniences of the “Alifbe” textbook, which is a textbook of the new generation, and the conditional symbols given in it, which are implemented in the teaching of this lesson, are given methodical instructions and recommendations related to the organization of the lesson.

Keywords: Finland, Alphabet, conditional symbols, new topic statement, answer questions, think, oral task.

Har bir inson ilmi va zakovati bilan go‘zal. Bu go‘zal-lik insonda bolaligidan naqshlanib, ziynatlanib kelinadi. Shu o‘rinda har bir bola maktabga kelib, ilk bor o‘qishni, yozishni o‘rganar ekan eng avval, albatta, qo‘liga “Alifbe” kitobini tutadi. Uni qo‘lga olishi, bu bolaning, go‘zal-lik durlarining ma‘naviyat olamiga, ilm-u urfon dengiziga qo‘ygan ilk qadamidir. Bu qadamni bosishda har bir bola birinchi navbatda alifbe kitobini o‘rganishi lozim. Zero, alifbe ma‘naviyat, ilm-u urfon olamiga qo‘yilgan birinchi qadamdir. Endi esa bu kitob bilan tanishib chiqsak. Xo‘sh.., alifbe kitobidan biz nimalarni o‘rganamiz? 2021, 2022, 2023-yillardagi va undan oldingi nashrlarning farqi qanday? Bolalar va o‘qituvchilarga qanday qulaylik va yutuqlari mavjud? [5, 148].

Bu yilgi 2023-yil nashri “Novda Edutainment” nashriyoti N.K.Azizova muallifligi ostida tahrirdan chiqdi. Taq-rizchilar — M.M.Umarova, M.I.Xo‘jayeva. Kitobimiz eski nashridan tubdan farq qiladi desak hech mubolag‘a bo‘lmaydi. Hozirgi nashrdagi darsliklarimiz Finlandiya ta‘limiga asoslangan. Avvalgi nashrida kitob muqovasida harflar — “alfavit” shaklida keltirilgan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri harf o‘rganishga o‘tib ketilgan va yana unda birinchi “ONA” so‘zini tashkil etuvchi harflar ketma-ket keltirilgan bo‘lsa, yangi nashrida tamomila boshqacha. Unda “OTA” so‘zini tashkil etuvchi harflar ketma-ket keltirilgan bo‘lib, bu o‘zbek mentalitetimizga xos va mos bo‘lgan oilada otaning ulug‘vor ekanligini aks ettiruvchi omildir. Kitobimiz yangi nashrining ilk sahifasida shartli belgilar keltirilgan. [1, 10]. Shu o‘rinda yana bir jihatga e‘tibor berish joizki, alifbe kitobini o‘qitishda qandaydir rasm yoki topshiriq berilsa, buni turli maktablarda boshqa-boshqa o‘qituvchilar har xil tarzda tahlil qilib tushuntirishardi. Ammo, hozirgi nashrida shartli belgilar berilganligi sabab, hamma joyda o‘quvchilarga birdek ta‘lim berishmoqda. Bu ham fan yutuqlaridan biri hisoblanadi. Shartli belgilarimizning yutuqli tomonlaridan biri – bu barcha pedagog o‘qituvchilarga metodik qo‘llanmaliligidir. Chunki, o‘qituvchi dars

jarayonini aynan shartli belgilar orqali qiziqarli va sifatli tarzda olib boradi [4, 47].

ADABIYOTLAR TAHLILI

Shartli belgilarimizga to‘xtalsak:

Yangi mavzu bayoni

Birinchi — yangi mavzu bayoni.

Har bir birinchi o‘rganiladigan dars yangi mavzu bo‘lib, bunda har bir mavzuga oid ma‘lumotlar, matnlar, sur‘atlar keltiriladi va bu borada mulohazalar yuritiladi.

Savollarga javob bering

Ikkinchi — Savollarga javob bering.

bunda ham mavzu yuzasidan, mavzuga oid rasmlar yuzasidan o‘quvchilarga savollar beriladi. Bu o‘quvchining fikrlashini, chaqqonligini hamda nutqini rivojlantiradi.

O‘ylab ko‘ring

Uchinchi — O‘ylab ko‘ring!

bu shartli belgiga ko‘ra, o‘quvchiga rasm va so‘zlar berilib, unga mos tarzda bo‘sh katakchalar va jadvallar berilgan. O‘quvchilar bunda fikrlab, tahlil etib jadvallarni to‘ldirishadi, shuningdek o‘quvchilarning aqliy faoliyatlari faollashishida alohida o‘ringa ega.

Og‘zaki topshiriq

To‘rtinchi — Og‘zaki topshiriq.

og‘zaki topshiriqda o‘quvchilar harflarni, so‘zlarni talaffuz qilishni o‘rganishadi va birgalikda takrorlashadi. Bu nutqni rivojlantirib, eshitish qobiliyatlarini hamda o‘quvchilarning xotirasini ham mustahkamlaydi.

Birlashtiring

Beshinchi – Birlashtiring.

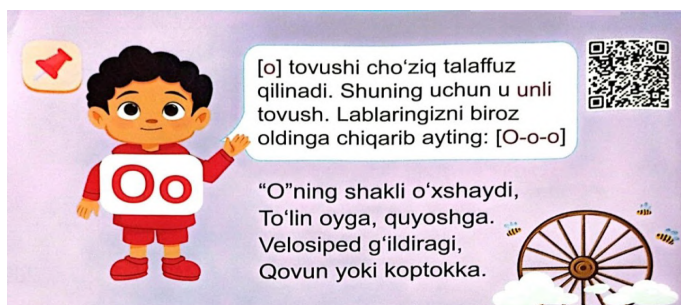
quyidagi belgi har bir mavzudagi harflar tepasida keltirilgan. Aynan keltirilgan holati: harflar rang-barang va ularda o‘sha harfdan boshlanadigan narsalarning, hayvonlarning sur‘ati berilgan. Bu sur‘atda o‘sha harfdan boshlanadigan narsa nomlarini topib aytish, ya‘ni harf va sur‘at nomlarini birlashtirish lozim.

Tinglang

Oltinchi – Tinglang!

shu belgi keltirilgan holatda kitobda biron surat yoki mavzu berilgan bo‘ladi va QR kod beriladi [1, 11].

QR kodni skaner qilib mavzuga, o'sha sur'atga oid audio va videolarni tinglash, ko'rish mumkin.

Yettinchisi – Toping!

Toping

Toping! O'z nomi bilan ham ma'lumki, bu belgida o'quvchiga topshiriqlar, qiziqarli vazifalar beriladi. Berilgan topshiriq va vazifalar o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishlarini, mantiqiy fikrlashlarini oshiradi.

Bu qiziq

Sakkizinchi – Bu qiziq.

Quyida ham qiziqarli ma'lumotlar beriladi yoki o'qituvchi rasmlardagi narsalar haqida o'quvchilarga batafsil ma'lumot yetkazadi.

Bu ham o'quvchilar bilimni boyitib, bilmaganlarini bilib olishlariga zamin yaratadi. Misol uchun: Darsligimizning 33-betida "K" harfi berilgan mavzuda mana bu narsalar keltirilgan:

"Bu qiziq" shartli belgimizda bu narsalarning keltirilishi dars jarayonining qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi. Chunki, birinchi rasmdagi kiritishimizning „k“ harfidan boshlanishligini, o'quvchilarga bu nimaligini, u qayerlarda yashashini, uning juda bahaybat, uylardan ham ulkan, yovuz ekanligini, okean va dengizlarda yashashini va o'quvchilar kitlarni multfilm va kinolarda ko'rganliklarini aytib, sinfda munozara va mulohaza yuritishi, ikkinchi rasmdagi "Malika" so'zida ham "k" harfi ishtirok etganligi, rasmdagi qizchani kimligini, uning Malika ismli qizcha ekanligini va yana "Malika" atamasi shoh qizlariga nisbatan ham ishlatilishini ta'kidlash, uchinchi rasmdagi kaktus so'zida ham, "k" harfi ishtirok etganligi, uning sahrolarda o'suvchi o'simlik ekanligi, tikanlarining ko'pligi va foydalari haqida ma'lumot bersak, bu, albatta, o'quvchi uchun qiziqarli va shu o'rinda ularni darsga butun borlig'i bilan jalb etadi [2, 30].

Yodda saqlang

To'qqizinchi – Yodda saqlang.

Quyidagi shartli belgida o'tilayotgan mavzu haqida qoidalar, harflarni talaffuz qilish, harflar haqida she'r kabi ma'lumotlar keltiriladi va bu narsalarni o'quvchilar, albatta, yodda saqlashlari zarur.

Ko'rsatkich bo'ylab o'qing

O'ninchi – Ko'rsatkich bo'ylab o'qing.

Ko'rsatkich bo'ylab o'qishda so'zlarni

to'g'ri va to'g'ri bo'g'inlab, to'g'ri joylashtirib o'qish talab qilinadi. Bu o'quvchilarning savodxonligini oshiradi.

E'tibor bilan o'qing

O'n birinchi – E'tibor bilan o'qing.

bunda mavzu va matnga mos rasmlar keltiriladi. Matnda ba'zi so'zlar tushiriladi. O'quvchilar esa uni e'tibor bilan o'qib to'ldirishligi

lozim va matn mazmunini ham tushunishlari kerak. Misol uchun:

Bu holatda berilgan topshiriqlarni, albatta, o'quvchilar qiziqib, fikrlab javob berishga harakat qilishadi va bo'sh joylarini to'ldirishadi: *U Kamoldan katta* tarzida. Bu vaqtda o'quvchilar hali barcha harflarni o'rganishmagan bo'lishadi. Shuning uchun, og'zaki tarzda bajarishadi. Bu ham qiziqarli metodlardan biri. U o'quvchilar fikrlashini va nutqini o'stirishga salmoqli darajada hissa qo'shadi [3, 29].

O'n ikkinchi – Kim topqir?

Kim topqir

Kim topqir! shartli belgisi orqali o'quvchilarning bilish qobiliyatlari, tezkorlik bilan bajarishlari hisobga olingan bo'lib, bunda berilgan topshiriqlar o'quvchining bilimni yuksaltirish uchun xizmat qiladi.

O'n uchinchi – O'qishni biladigan o'quvchilarga.

O'qishni biladigan o'quvchilarga

Har bir mavzuda she'r, topishmoq, maqol va tez aytilishlar keltiriladi. Bularni sinfda o'qishni biladigan o'quvchilar o'qib berishi va sinfga ham shu muhitni olib kirishi joiz bo'ladi.

O'n to'rtinchi – Dars yakuni.

Dars yakuni

Oxirgi va yakunlovchi shartli belgimiz — bu dars yakunidir. Bunda har bir dars yakunida mavzu doirasida ishlatadigan so'zlarimizda ishlatilgan unli va undosh harflarimiz sarhisobini olamiz. Bu o'quvchilarning mavzuni mustahkamlashi uchun ham yordam beradi.

Umuman olganda, shartli belgilarimiz orqali endi o'qituvchilarimiz respublikamiz miqyosida barcha ta'lim maskanlarida darslarni birdek va bir xil tarzda tashkil etishadi degan fikrdamiz. Bunda quyidagi natijalarga erishiladi:

Birinchi — dars ketma-ketligi, uzviyligi;

Ikkinchi — o'quvchilarga dars jarayonida faqat bir xil metod bilan emas, turli metod bilan yondashiladi;

Uchinchi — o'quvchilar faollashadilar;

To'rtinchi — mustaqil va mantiqiy fikrlaydilar;

Beshinchi — sifatli ta'lim jarayoniga erishiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bu alifbeni biz kela-

jakda boshlang'ich sinf o'qituvchisi sifatida, albatta, xuddi shu tarzda olib borishga harakat qilamiz. Zero, har bir

ziyo istagan va ma'rifat izlagan qablarda ilmga bo'lgan muhabbatni jo'sh urdirib, junbishga keltiraylik!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Azizova N.K. "Alifbe" darsligi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-sinfi uchun darslik. – T.: "Novda Edutainment" nashriyoti, 2023. – 88 b.
2. Azizova N.K. "Alifbe" darsligi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-sinfi uchun ijodiy daftar. – T.: "Novda Edutainment" nashriyoti, 2023. – 64 b.
3. Safarova R. va boshqalar "Alifbe" 1-sinf darsligi. – T., 2021. – 80 b.
4. H.Shukurova va boshqalar. "Yangi avlod darsliklari va yangiliklar", "Инволта Инновацион научный" jurnal. – T., 2023-yil 8-noyabr. – 46-50 b.
5. Shukurova H. va Qoirova D. "Yangi islohotlar va yangi darsliklar". "Ta'lim, fan innovatsiya" ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal. – T.: 6-son, 2023. 147-150 b.

ПРЕДМЕТНО-ЯЗЫКОВАЯ ИНТЕГРИРОВАННАЯ МЕТОДИКА CLIL КАК ОСНОВА БИЛИНГВАЛЬНО-ИНТЕГРАТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Равшан Аманов,
преподаватель Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

Аннотация

Предметно-языковая интеграция — это форма билингвального обучения, предусматривающая использование английского языка, как "средства обучения", при изучение профильного предмета. В данной статье рассмотрено содержание методики CLIL, как основы билингвально-интегративного обучения и, как средство развития предметно-языковой компетенции будущих учителей химии. Представлена концептуальная модель развития предметно-языковой компетенции. Рассмотрены структурные компоненты билингвально-интегративной методики обучения. По сравнению с традиционными методами преподавания, билингвально-интегративная методика обучения, является более многофункциональной методикой обучения и предоставляет более широкие возможности для организации учебного процесса.

Ключевые слова: химия, методика преподавания, межпредметная интеграция, билингвальное обучение, предметно-языковая компетенция, средство обучения.

Annotatsiya

Fan va til integratsiyasi — bu bilingvistik ta'limning bir shakli bo'lib, ixtisoslashgan mavzuni o'rganishda, ingliz tilidan "o'qitish vositasi" sifatida foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada CLIL metodologiyasining mazmuni, bilingval-integrativ ta'limning asosi va kelajakdagi kimyo o'qituvchilarining fan va til kompetensiyasini rivojlantirish vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Fan va til kompetensiyasini rivojlantirishning konseptual modeli taqdim etilgan. Bilingval-integrativ o'qitish metodologiyasining tarkibiy qismlari ko'rib chiqilgan. An'anaviy o'qitish usullari bilan taqqoslaganda, bilingval-integrativ o'qitish metodikasi ko'p funktsiyali o'qitish metodikasi bo'lib, o'quv jarayonini tashkil qilish uchun kengroq imkoniyatlar yaratadi.

Kalit so'zlar: kimyo, o'qitish metodikasi, fanlararo integratsiya, ikki tilli ta'lim, fan va til kompetensiyasi, o'qitish vositasi.

Annotation

Subject-language integration is a form of bilingual education that involves the use of English as a "means of learning" when studying a specialized subject. This article examines the content of the CLIL methodology as the basis of bilingual-integrative learning and as a means of developing the subject-language competence of future chemistry teachers. A conceptual model of the development of subject-language competence is presented. The structural components of bilingual integrative teaching methods are considered. Compared with traditional teaching methods, the bilingual integrative teaching method is a more multifunctional teaching method and provides more opportunities for organizing the educational process.

Keywords: chemistry, teaching methods, interdisciplinary integration, bilingual education, subject-language competence, learning tool.

Одной из фундаментальных проблем педагогики, психологии и дидактики остаётся проблема развития студентов в процессе обучения, а в условиях прогрессивного развития общества она приобретает особую значимость [11, 170].

В последнее время, интеграция химии и английского языка, как междисциплинарной области, приобретает особую актуальность в отечественной и мировой системе образования. Включение билингвально-интегративной методики обучения химии, имеет первостепенное значение для формирования предметно-языковой компетенции студентов, формирование у студентов языковых элементов культуры.

Химическое образование в современном Узбекистане требует ускоренного развития, в связи с этим, необходимо повышать качество обучения в вузах [13, 107]. Одной из современных инновационных методик, позволяющих достичь этой цели, является билингвально-интегративная методика обучения. Билингвальное обучение служит надёжной основой интернационализации высшего образования, а применение билингвального обучения в вузе — один из важных элементов подготовки студентов к жизни в мультикультурном обществе. Владение несколькими языками выступает надёжным гарантом повышения конкурентоспособности будущего специалиста на рынке труда. Цель билингвального обучения — разработка методики развития предметно-языковой компетенции, включающей межпредметные знания и речевые умения будущих учителей химии, на основе межпредметной интеграции. Любой язык — это знаковая система, за каждым знаком которой должно стоять понятие, форма, служащая для выражения содержания, и не имеющая смысла, если она не наполнена содержанием. Изучение языка как формы передачи информации допускает междисциплинарную интеграцию, сочетая форму, придаваемую лингвистическим материалом, с предметным содержанием, в нашем случае химическим [10, 197].

К задачам билингвального обучения можно отнести: обоснование концептуально-методических положений, основополагающих принципов развития предметно-языковой компетентности будущих учителей химии; формулировка эффективных дидактических и методических критериев развития предметной языковой компетентности будущих учителей химии; разработка концептуальной модели развития предметно-языковой компетенции с целью разработки дидактического обеспечения развития предметно-языковой компетенции; анализ эффективности разработанной концептуальной модели развития предметно-языковой компетенции.

Рассмотрим составленную нами концептуальную модель, представленную на рис.1., развития предметно-языковой компетенции с использованием би-

лингвально-интегрированной методики обучения химии.

Рис.1. Концептуальная модель развития предметно-языковой компетенции с использованием билингвально-интегративной методики обучения химии

Представленная концептуальная модель обучения химии, с использованием билингвально-интегративной методики обучения, результат всестороннего анализа педагогической, психологической и методологической литературы.

Целевой компонент модели учебной работы по химии, с использованием билингвально-интегративной методики обучения химии, будущий преподаватель химии, владеющий предметно-языковой компетенцией, специалист, способный использовать английский язык в процессе преподавания химии. Методика обучения CLIL, выбрана в качестве основы *методологического компонента* билингвально-интегративной методики обучения. Ведущими идеями данного компонента являются: интеграция, интеллектуализация, модернизация, гуманизация, коммуникация, цифровизация [12,317]. *Деятельностный компонент* включает в себя два вида деятельности – деятельность учителя и деятельность студента. Учителю необходимо хорошо представлять процесс обучения в целом, он должен быть хорошо знаком с основными компонентами процесса обучения. Цели обучения определяют содержание, структуру, динамику и реа-

лизацию использования тех или иных методов и средств обучения, а развивающая функция требует от учителя глубоких знаний психологии. Существенное значение в преподавании химии имеет ориентационная функция учителя, проявляющаяся в повышении интереса и мотивации студентов к изучению химии и английского языка. *Результативно-оценочный компонент* — составная часть процесса билингвально-интегративного обучения. Главная задача — оценка качества знаний, достижения студентов в освоении и развитии предметно-языковой компетенции. Давая определенные задания, анализируя и оценивая ответы на них, мы направляем мысль студентов, то есть контролируем их знания, осуществляем обучение и развитие.

В середине 90-х годов в различных европейских странах реализуются двусторонние программы обучения, сгруппированные под общим термином Content and Language Integrated Learning (CLIL). Исследования, представленные на международных семинарах и конференциях в 2006 и 2007 годах, расширили такие аспекты CLIL, как развитие у студентов когнитивных и коммуникативных навыков, оптимального условия обучения, уровни успеваемости, создание специальных учебных материалов CLIL, инструментов оценки и набора инструментов для подготовки учителей CLIL. Мальерс, Марш, Кританова, Вольф, Зелонка из ЕСML (Совет Европы) разработали с 2004 по 2007 год инструмент оценки учителей — матрицу CLIL. Основанный на 4Cs – модели Койла [1, 551], такой инструмент позволяет определить, в какой степени каждый компонент модели является интегрированным в педагогическую практику учителей. Создание общеевропейской концептуальной основы CLIL в период 2001-2013 гг. побудило многих исследователей провести несколько исследований, посвященных реализации CLIL и ее последствиям.

Исследования, проведенные в странах Северной Европы, в основном были направлены на документирование содержания обучения студентов CLIL, развитие опыта билингвального обучения, а также на анализ отношения заинтересованных сторон к CLIL. Страной, выбранной в качестве представителя этой территории, была Финляндия. Здесь хорошо известна роль Марша [2, 29]. Он участвовал в создании различных сетей и способствовал разработке конкретных материалов CLIL. Исследование проведенное Сейкула-Лейно [3, 28] было направлено на определение уровня успеваемости учащихся по математике и финскому языку, их самооценки и мотивации к английскому языку.

В модели разработанной Койлом различают четыре основных момента (4Cs): “Контент, культура, познание и коммуникация” [4,184]. Востребованностью является определение всех компонентов коммуникативной компетентности студентов [5,197],

дальнейший анализ категории “Коммуникация” подразумевал не только упоминание исследования Де Граафа, Купмана, Аникиной и Вестхоффа [6, 603], но и рассмотрение вкладов Ромеро Трилло [7, 769], Хеллермана и Вергуна [8, 157]. Наконец, описывается технологический инструмент “Конструктор обучения” [9,1], который можно использовать для определения педагогических свойств деятельности CLIL, реализующей 4C.

- а) Содержание
- б) Культура
- в) Познание
- г) Коммуникация

На сегодняшний день технология CLIL успешно применяется в практике преподавания химии во многих странах. Использование элементов метода CLIL дает положительные результаты, с точки зрения повышения качества профессионального образования. Методика CLIL служит “инструментом” для изучения профильного предмета, она помогает эффективно приобретать профессиональные знания.

Опыт внедрения системы CLIL в процесс интегрированного преподавания в вузах позволяет выделить два основных направления:

1. Соответствующий выбор языкового содержания в соответствии с форматом урока CLIL.
2. Идеальное определение обязанностей, которое стимулирует стремление понять язык и содержание области специализации.

Преподавание CLIL на английском языке (английский как второй язык) направлено на повышение профессиональной компетентности студентов посредством подготовки их на английском языке. Ситуации реального профессионального общения, в которых участвуют настоящие профессионалы, повышают мотивационные и эффективные аспекты преподавания английского языка и специальной дисциплины. Высокий уровень мотивации приводит к более интенсивному процессу обучения, что, в свою очередь, интенсифицирует процесс усвоения учебного материала.

Интегрированный подход к обучению представленный на рис.1., предполагает комплексный взгляд на процесс, естественный порядок обучения и позволяет постепенно восстанавливать естественные компоненты познания, которые искусственно разделены.

Рис. 2. Структурные компоненты билингвально-интегративного обучения

Преподавание химии на английском языке, в рамках CLIL, сосредоточено на развитии языковых и практических навыков студентов, которые, как ожидается, преуспеют как в своих академических, так и в профессиональных способностях. Благодаря высокой мотивации процесс изучения учебного материала становится более интенсивным, и оказывает самое большое влияние на продуктивность учебного процесса и определяет успешность учебной и профессиональной деятельности.

Метод интеграции химии и английского языка подразумевает фундаментальный подход, направленный на достижение естественного качества обучения, восстановление естественных элементов обучения, возвращение искусственно разделенного познания и развитию предметно-языковой компетенции будущих учителей химии.

В связи с этим, решением данной проблемы, яв-

ляется внедрение в учебный процесс методики билингвально-интегрированного обучения. Методика использования английского языка в качестве “средства обучения”, в процессе обучения химии, положительно влияет на развитие предметно-языковой компетенции студентов, на повышение уровня знаний, как по профильному предмету, так и по английскому языку, формирование опыта двуязычного общения. Методика положительно влияет на интерес и мотивацию студентов к изучению химии при использовании английского языка в качестве “средства обучения”. Методика особенно эффективна при условии наличия у студентов базовых знаний по английскому языку. Совершенствование и популяризация предметно-языковой интегративной методики обучения профильному предмету, служит гарантом повышения профессиональной квалификации учителей, посредством улучшения их языковой подготовки.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Coyle D. (2007). Content and language integrated learning: Towards a connected research agenda for CLIL pedagogies. *International journal of bilingual education and bilingualism*, 10(5), – 543-562 p.
2. Marsh D. (2006, March). English as medium of instruction in the new global linguistic order: Global characteristics, local consequences. In *Second Annual Conference for Middle East Teachers of Science, Mathematics and Computing*. METSMaC, Abu Dhabi, Citeseer. Recuperado de: <https://archive.org/details/ProceedingsOfTheSecondAnnualConferenceForMiddleEastTeachersOf>.
3. Seikkula-Leino J. (2007). CLIL learning: Achievement levels and affective factors. *Language and education*, 21(4), 328-341 p.
4. Coyle D.H.P. & Marsh D. (2010). *CLIL Content and language integrated learning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 170 p. URL: <http://www.sciepub.com/reference>, 103800.
5. Dalton-Puffer, C. (2009). Communicative competence and the CLIL lesson. *Content and language integrated learning. Evidence from research in Europe*, 197-214.
6. De Graaff R., Jan Koopman G., Anikina Y. & Westhoff, G. (2007). An observation tool for effective L2 pedagogy in content and language integrated learning (CLIL). *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 10(5), 603-624.
7. Trillo J.R. (2002). The pragmatic fossilization of discourse markers in non-native speakers of English. *Journal of pragmatics*, 34(6), 769-784.
8. Hellermann J., & Vergun A. (2007). Language which is not taught: The discourse marker use of beginning adult learners of English. *Journal of pragmatics*, 39(1), 157-179.
9. Laurillard D., Charlton P., Craft B., Dimakopoulos D., Ljubojevic D., Magoulas G., ... & Whittlestone, K. (2013). A constructionist learning environment for teachers to model learning designs. *Journal of computer assisted learning*, 29(1), pp.1-15
10. Amanov R.A. (2022). Integrated learning in the study of chemistry course. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(2), 194-198.
11. AMANOV R. (2021). STUDENTS LEARNING AND DEVELOPMENT IN CHEMISTRY LESSONS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(2), 169-174.
12. Alimova F.A. (2022). Problems with using the possibilities of digital educational resources in studying chemistry. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 2(1.5 Pedagogical sciences). P.316-320
13. Хисматова Х.Ф. (2018). Пути усовершенствования химического образования в современных вузах Узбекистана. In *Образование как фактор развития интеллектуально-нравственного потенциала личности и современного общества* (pp. 107-111).

МОДЕРН ШЕЪРИЯТИДА МИЛЛИЙ ВА УМУМИНСОНИЙ ҒОЯЛАР ТАЛҚИНИ

Дилбар Тангилова,
Жиззах давлат педагогика
университети катта ўқитувчиси

Аннотация

XX аср инсоният бошига турли туман ижтимоий-сиёсий ғоялар, қарашлар ҳамда кўплаб қувончли ва ўз ўрнида ташвишли воқеа-ҳодисаларни пайдо қилди. Ана шу воқеаларни ҳамда ҳодисаларни акс эттиришида ижодкорлар ҳар томонлама эркин ижод йўлини, яъни модернизм йўлини танладилар. Ишда қатор ғоя ва қарашларнинг мазкур метод орқали жаҳон ҳамда ўзбек адабиётида қай тарзда ифодаланганлиги ҳақида фикрлар ўртага ташилади. Шарқ адабиётида шик-муҳаббат мавзуси ўлмас ҳамда доимо янгича кўринишида талқин этиб келиниши ҳақида таъкидланган.

Калит сўзлар: модернизм, постмодернизм, онг оқими, реализм, социалистик реализм, жанрлар, шакллар, модернистик адабиёт, ғоя, ижтимоий-сиёсий ғоя, поэтик, қарашлар, ижод, ижодкор, эркин ижод, метод шеърият, вазн, ритм, қофия, банд, анъана, унсурлар.

Аннотация

XX век принес человечеству различные общественно-политические идеи, взгляды и множество радостных, а порой и тревожных событий. Эти события и все события, иначе говоря, выходцы выбрали любой свободный выход, то есть пути модернизма. В отношении сказанного в работе о том, как с помощью этого метода выражается ряд идей и взглядов в узбекской литературе. В восточной литературе подчеркивается, что тема любви бессмертна и всегда трактуется по-новому.

Ключевые слова: модернизм, постмодернизм, поток сознания, реализм, соцреализм, жанры, формы, модернистская литература, идея, общественно-политическая идея, поэтика, взгляды, творчество, создатель, свободное творчество, метод поэзия, вес, ритм, рифма, группа, традиция, элементы.

Annotation

The 20 th century brought to humanity various socio-political ideas, views and many joyful, and sometimes disturbing events. These events and all events, in other words, the immigrants chose any free way out, that is, the path of modernism. In relation to what has been said in the work about how, using this method, a number of ideas and views are expressed in Uzbek literature. In Eastern literature, it is emphasized that the theme of love is immortal and always interpreted in a new way.

Keywords: modernism, postmodernism, stream of consciousness, realism, socialist realism, genres, forms, modernist literature, idea, social and political idea, poetics, views, creativity, creator, free creativity, poetry method, weight, rhythm, rhyme, group, tradition, elements.

Маълумки, модернизм тушунчаси ва унинг адабиёт-ти ер юзида инсониятнинг ўз бошидан кечираётган турли туман воқеалари, кўргуликлари, ўй қарашлари йиғиндиси асосида янгича қарашлар ҳамда бадиий шакллар асосида юзага келди. Модернистлар бадиий ижодда инсоният ўз бошидан кечираётган воқеалар улар томонидан яратилаётган асарларнинг нафақат шаклида, балки улар яратаётган асарларнинг мазмунида ҳам кўрина бошлади.

Модернизмнинг юзага келишида ер юзида инсониятнинг глобаллашув жараёни ҳамда унинг таъсирида юзага келган қатор муаммолари асосий сабаб бўла бошлади. Бу ҳақда тўхталиб, профессор М.Холбеков [4, 45] шундай деган эди: "... ўтган юз йиллик (XX аср — Д.Т) одамзод бошига кўп ташвиш, азоб-укубат ва ғам андуҳ келтирган аср бўлди.... аср бошидаги жаҳон большевиклар инқилоби ва фуқаролар уруши, ўттизинчи йиллардаги очарчилик ва қатағонлар, Иккинчи жаҳон уруши, Освенцим ва ГУЛАГ лагерларидаги инсониятга қарши даҳшатли жиноятлар, Хиросима ва Чернобиль фожиалари каби офатлар миллион-милли-

он бегуноҳ одамлар қурбон бўлди, майиб-мажруҳга айланди.... большевизм, фашизм, терроризм, гиёҳвандлик, СПИД сингари ажал балолари айнан шу юз йилликда пайдо бўлиб, инсоният ҳамда у яратган тамаддунининг кушандасига айланди.

Бу каби талафоту салбий оқибатлар инсониятнинг глобал муаммоларига айланди. Муаммоларнинг бу каби серкирралиги, келтирган оқибатларининг аянчлилиги боис адабиёт ва санъатда янгича ёндашувни, яъни ўткир қолипга асосланган реализм ҳамда социалистик реализм шаклларида ёриб чиқишга, керак бўлса воз кечишга ҳамда нафақат шаклда, қолаверса мазмунда ҳам асосан янгича бўлган модернистик адабиётнинг юзага келишига олиб келди. Натижада ўтган асрда Европа модернистик адабиёти, Лотин Америкаси, Австралия, Африка халқлари модернистик адабиёт вакиллари ҳамда адабиётларини юзага келтирди. Улар орасида ўзбек модернистик адабиётининг ҳам мавжудлиги киши эътиборини ўзига тортади.

Лекин шу ўринда ўзбек модерн адабиёти Европа ва умумжаҳон модерн адабиётидан асосан кўтарилган

ғоялар ҳамда унинг асосида келадиган мазмун жиҳатидан бир мунча фарқ қилади. Бу ҳақда тўхталиб Улуғбек Ҳамдам шундай деган эди: “Ўзбек адабиётидаги янги (модерннома) адабиёт кайфиятига Европа модерн адабиётининг оз-моз ижодий таъсири (кўпроқ шаклий маънода) бор, албатта, лекин моҳият эътибори билан Шарқ, хусусан, ўзбек инсони дунёқарашидаги ижтимоий-психологик ўзгаришлар негизда туғилди. Шунга кўра, янги (модерн) ўзбек адабиёти миллий заминда илдиз отган бўлиб, у Европа модерн адабиётидан кўчирилган нусха ёки унга тақлид эмас, дейиш мумкин” [1, 95].

Ёки адабиётшунос олим Наим Каримов ҳам бу боорада тўхталиб, шундай деган эди: Агар Европа халқлари шеърлятидаги модернизм ўқтин-ўқтин абсурд адабиёт унсурлари билан уйғунлашиб турса, ўзбек модерн шеърляти, биринчидан, халқ ҳаётдан бу қадар олислашишни ўзига эп кўрмайди. Иккинчидан, ўзбек модерн шеърляти замирида муайян кайфиятни, маънони, поэтик мақсадни ифодалаш истаги ётади. Учинчидан, айрим модерн шоирлар ҳатто ўз шеърларида реалистик адабиёт унсурларидан ҳам маълум даражада фойдаланмоқдалар. Фаҳриёр, Турсун Али, Фариди Афрўз, Хосият Рустамованинг шу йўналишдаги шеърлари ўзбек модерн шеърлятининг энг яхши намуналари ҳисобланади. Хулоса қилиб айтганда “... ўзбек модерн адабиёти Ғарбнинг муайян модернистик шаклларида таъсирланиб, айни пайтда, ўз ҳаёти маъноларини тушунтиришга, талқин қилишга уринаётган адабий ҳодисадир [2, 65].

Модерн шеърининг яна бир хусусияти, унда сўз анъанавий шеърлардан ўзгача қурилади, шоир позицияси аниқ бўлмайди, маълум бир хулосавий яқун ясалмайди. Аксарият ҳолда тиниш белгилар ҳам қўйилмайди. Чунки фикр онг оқими монанд тинимсиз мияда оқади, кишига тинчлик бермайди. Баҳром Рўзимухаммаднинг шеърлари шундай. “Жараён” номли шеърда шундай ёзади:

Рухимда яшайди бир ваҳший одам,
Кузатиб ётади феъл-атворимни,
Қанча сипо кўринсам, шунча дарғазаб [1, 69].

Агар киши онг оқимини фикрлашга йўналтирилса, “ваҳший одам” кимлигини англайди, идрок этади. У иблис — шайтон. Маълумки, шайтон эзгуликдан безовта бўлса, ёмон аъмоллардан гул-гул ёнади:

Бетоқат бўлади гоҳида
Гул хидласам ёки шеър ёзсам.
Бехосдан ириллаган кучук сингари
Ичсам, сакраб кетар қувонганидан
Шундай ўқирайки, бу қичкирик
Фош этади мени ва уни.

Ҳа, барча ёмонликларнинг илдизи — ичкилик. Ичган одамнинг ҳаракати эса шайтонийдир. Шайтон қутқусига берилган одамдан дўстларнинг ихлоси қайтади (Дўстлари фикридан қайтар оҳиста, Мен борган

даврага яқинлашмаслар). Инсон инсонийлигича қолиши учун руҳидаги шайтонга нисбатан исён кўтариш керак. Шундагина бу “ваҳший киши” жунбишдан тўхтайди, тинчийди.

Ўзбек модерн адабиёти ёхуд шеърлятини таҳлил қилишда ушбу йўналишда ижод қилган ижодкорлар мавзу танлашда ва у асосда келиб чиқадиган хулосалар яратишда анъанавий методларга унчалик узоқлашмаганлигини, миллатимиз учун одат тусига айланган урф-одат, қарашлар ҳамда тасаввурлардан унчалик узоқлашмаганлигини кўриш мумкин. Ана шулардан келиб бугунги кун модерн адабиёти, хусусан шеърлятида қуйидагича мавзулар ва улар замирида юзага келадиган ғояларнинг устувор бўлганлигини кўриш мумкин. Булар:

- Ишқ-муҳаббат мавзуси
- Ватанга муҳаббат мавзуси
- Инсонлараро меҳр-оқибат мавзуси [5, 188]

Маълумки, шарқ адабиётида ишқ-муҳаббат мавзуси ўлмас ҳамда доимо янгича кўринишда талқин этиб келинадиган мавзу ҳисобланади. Анъанавий талқиндаги ишқ-муҳаббат мавзуси ҳамда унда устувор бўлган ботиний ҳамда зоҳирий талқин этиш жиҳатлари ўзбек модерн шеърлятида ҳам у ёки бу кўринишда давом этганлигини кўриш мумкин. Жумладан, ўзбек модерн шеърлятининг аксарият ижодкорлари, хусусан, Абдували Қутбиддин, Фаҳриёр, Рўзи Муҳаммад қабилар ушбу мавзуга старлича қўл уриб келишган ҳамда ўз қарашларини мазкур мавзу доирасидаги шеърляти лавҳаларга ифода этишга ҳаракат қилганлар. Айниқса, Абдували Қутбиддиннинг “Нафас”, “Эй, Дилбарим”, “Ушмундоқ”. “Туйғу” каби қатор шеърларида ишқ-муҳаббат мавзуси етарли ўрин эгаллайди [3, 104].

Синчиклаб қаралса, Абдували Қутбиддин мазкур мавзуга ҳам қўл уришда тамомила ўзгача йўл тутди. Тўғри унинг мазкур мавзудаги шеърларида анъанавий услуб сакланиб қолади. Яъни уларда ошиқнинг маъшуқага мурожаат қилишдек анъанавий услубга мурожаат қилинади. Бунинг учун асарнинг лирик қахрамони майдонга чиқади ва у ўз севгилисига, яъни маъшуқасига лирик мурожаат қилиш орқали ўз туйғуларини ифода қилади. Лекин бу ўринда шоирнинг янгилиги, янгича талқинда ифода қилишдаги ўзига хослиги шеърда қўлланилган ташбеҳ ҳамда ўхшатишларнинг тамомила ўзгачалигида кўринади. Масалан, шоирнинг 1991 йилда ёзилган “Туйғу” шеърда қуйидагича ўринлар мавжуд:

Сен райҳондан ўргилай, сўласан,
Томчидай томчидай тундан кейинги
Тонг эмас, йўқ, чароғон шабнам...
Жону кўзим, бор нурга кўмилгин [5, 187].

Эътибор бериб қаралса, ушбу ўринда тамомила ўзгача янги ўхшатиш ҳамда ташбеҳлар усталик билан қўлланилган. Унда ошиқ маъшуқасини эркалаб “райҳон” деб мурожаат қияпти. Ошиқ айтяптики, эй

райҳон, сен барибир томчи каби “сўласан”. Сўлишинг учун эса узок вақт керак эмас. Бунинг учун оз вақт, яъни “томчидай”, яъни ниҳоятда қисқа вақт керак. Унда ҳам сўлишинг тонгда эмас, балки чарогон куёш чиққан вақтда сўласан.

Ҳаёт ҳақиқатидан маълумки, шоирнинг фалсафий тафаккури, ҳаётий мушоҳадаси лирик қаҳрамон, поэтик образлар, рамзлар воситасида берилса, давр руҳининг, халқнинг орзу-истакларининг, инсон кечинмаларининг таъсирчан ва юқумли бўлишига имкон яратилади. Бугунги шеърятда шундай қилиняпти. Шунингдек, бугунги шеърятда азалий анъаналарга бўйсунмайдиган янги йўналиш, янгича усул юзага келди. Бу модерн шеърятидир. Ушбу дарсликда шу билдирилган фикрлар истиқлолдан кейин яратилган шеърлар таҳлилида асосланади.

Ҳаётдаги, инсоният руҳиятидаги ўзгаришларни бугунги ўзбек насри қаҳрамонлари фаолиятида бадиий акс эттиришни ўз олдига вазифа қилиб қўйган ва ёритяпти. Шунингдек, у имон ва эътиқод, ахлоқ, маънавиятга, миллийликка қатъан эътибор берапти. Бугунги кун адабиёти кечаги адабиётдан бир қанча хусусияти билан фарқ қилади. Яъни одамнинг қалб изтироблари, қувончларининг бетакрор таҳлили ва руҳиятининг

турфа кўринишлари инкишофи ҳамда воқеа-ҳодисалар тасвирининг батафсиллиги, уларнинг ҳар бири мақсад сари йўналтирилганлиги, қаҳрамонларнинг ўта миллий ва индивидуаллашганлиги, бозор иқтисодининг моҳиятини очиб бериши ила ўзига хосликка эга. Агар умумлаштириб айтсак, воқеа-ҳодисадан кўра, инсоннинг, унинг қалби таҳлили биринчи ўринга чиққанлиги билан ажралиб туради. Инсониятнинг ўзи ҳали тўла маънода мукамал эмас. Шундан комил инсонни юзага келтириш санъат ва адабиётнинг азалий мавзусидир. Бугунги драматургияда ҳам шу мавзу етакчилик қияпти.

Хулоса қилиб айтганда, модерн шеърятда вазн, ритм, қофия, банд каби қатор анъанавий унсурлардан ташқари лирик қаҳрамон ёхуд шеърый образ ҳамда образлилик тушунчаларини шакллантиришда ҳам бирмунча фарқли жиҳатлар пайдо бўла бошлади. Мазкур шеърятда лирик қаҳрамон ўзининг кечинмаларидан ташқари Европанинг “онг оқими” таъсирдан илҳомланган бош қаҳрамон ҳикоячи қарашларига асар тақдирини топшириб қўйиш анъаналарига дуч келинади. Натижада модерн шеърятининг ўткир нафасини ифода этувчи лавҳалар, хулосалар яратилди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ҳамдамов У. Жаҳон адабиёти: Модернизм ва постмодернизм. – Т.: “Akademnashr”, 2020. – 288 б.
2. Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти жаҳон адабиёти контекстида. Жаҳон адабиёти журналы, 2018 йил, 11-сон, 64-66 б.
3. Асқад Мухтор. “Йилларим” / шеърлар. – Т.: “Ёзувчи”, 1990 йил. –160 б.
4. Холбеков М. XX аср модерн адабиёти манзаралари. – Т.: “Мумтоз сўз”, 2014. – 312 б.
5. Асадова Д.Ф. Постмодернизм концепцияси ва тамойиллари. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. 3(6), June, 2023, 186-189 б.

O'QUVCHILARNING TEZKOR-KUCH SIFATLARINI VERTIKAL SAKRASH MASHQLARI VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH

Nusrat Utkirov,

Navoiy davlat pedagogika instituti

“Sport turlarini o‘qitish metodikasi” kafedrasida dotsenti v.b.

Annotatsiya

Ushbu maqolada sport bilan shug‘ullanuvchi o‘quvchilarning tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishda mashg‘ulotlar jarayoniga vertikal sakrash mashqlarini kiritish evaziga ularning oddiy reaksiya ko‘rsatkichlariga ta’sirini o‘rganish, hamda maktab yoshidagi turli sport bilan shug‘ullanadigan o‘g‘il va qiz bolalarning jismoniy imkoniyatlaridan kelib chiqib, barcha sinflar uchun vertikal sakrash qobiliyatining individual psixologik xususiyatlariga mos tabaqalashtirilgan me‘yorlarini ishlab chiqish, o‘quvchilarning sensitiv rivojlanish davrlarini hisobga olgan holda vertikal sakrash qobiliyatini yosh toifalari bo‘yicha boshlang‘ich, o‘rta va yuqori sinflarda rivojlanish dinamikasini aniqlash masalalari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: tezkor-kuch, me‘yor, sensitiv, qobiliyat, dinamika, mashg‘ulot, jarayon, vosita, texnika, vertikal.

Аннотация

В данной статье рассматривается влияние вертикальных прыжковых упражнений на показатели простой реакции учащихся, занимающихся спортом, в обмен на включение в процесс занятий скоростно-силовых качеств, а также разработка дифференцированных норм вертикальных прыжковых способностей для всех классов, соответствующих индивидуально-психологическим особенностям, исходя из физических возможностей мальчиков и девочек школьного возраста, занимающихся различными видами спорта, обсуждаются вопросы определения динамики развития способности к вертикальному прыжку в младших, средних и старших классах по возрастным категориям с учетом периодов сенсорного развития учащихся.

Ключевые слова: скоростная-сила, норма, чувствительность, способность, динамика, занятие, процесс, инструмент, техника, вертикаль.

Annotation

This article will study the impact of sports students on their simple reaction indicators at the expense of introducing vertical jump exercises into the training process in the development of speed-strength qualities, as well as the development of differentiated norms of vertical jumping ability for all classes, corresponding to individual psychological characteristics, based on the physical capabilities of boys and girls, the issues of determining the dynamics of development in primary, middle and upper grades by age categories of vertical jumping ability, taking into account the periods of sensitive development of students, are discussed.

Keywords: fast-power, standard, sensitive, ability, dynamics, training, process, tool, technique, vertical.

Barchamizga ma’lumki, zamonaviy sport turlarining rivojlanishi va erishilgan rekord natijalari yangilanishi negizida maktab yoshidagi bolalarni jismoniy tarbiyalash jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda jismoniy faoliyat bilan bog‘liq bo‘lmagan inson faoliyatining yagona sohasini topish mumkin emas, chunki jismoniy madaniyat va sport umuman jamiyatning va har bir kishining tan olingan moddiy va ma’naviy qadriyatlaridir. So‘nggi yillarda jismoniy madaniyat nafaqat mustaqil ijtimoiy hodisa, balki shaxsiyatning barqaror sifati sifatida tilga olinishi bejiz emas.

Dunyo kengliklarida yetakchilik ko‘rsatmoqchi mamlakatlar maktablaridagi jismoniy tarbiya darslarini mazmunli olib borish uchun yangi texnologiya yaratish ko‘proq ilm, vaqt va boshqa resurslardan amalda samarali foydalanish muhim ustuvorlik kasb etmoqda. Shu sababli maktab yoshidagi o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarligini aniqlash uchun maxsus test me‘yorlarini ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb muammolardan biri hisoblanmoqda. Chunki katta sportga bolalarni aynan maktab o‘quvchilari, bolalar va o‘smirlar sport maktablaridan saralash sezilarli natija berayotganligi kuzatilmoqda.

Jahon miqyosida maktab yoshidagi yosh o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarligini baholovchi normativlar ishlab chiqish bo‘yicha ilmiy-amaliy izlanishlar bugungi kunda ko‘plab tadqiqot markazlarida olib borilmoqda. Maktab yoshidagi bolalarning jismoniy barkamolligi uchun zarur bo‘lgan sifatlarni majmuaviy rivojlantirish vosita va uslublarini maqsadli tanlash, ularni jismoniy rivojlanishi va funksional tayyorgarligi darajalarini oshirishning turli shakllarini ishlab chiqish yuzasidan ko‘plab ilmiy izlanishlar aynan yuqoridagi fikrlarimizni tasdiqlashi mumkin.

Maktab o‘quvchilari jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari, tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishda vertikal sakrash qobiliyatlari bo‘yicha ilmiy-uslubiy ishlarini olib borish va yanada takomillashtirish muammolarini uslubiy jihatdan o‘rganishni talab etmoqda. Biroq aynan maktab yoshidagi o‘quvchilarning tabaqalashtirilgan me‘yor ko‘rsatkichlari, vertikal sakrash qobiliyati va reaksiya tezkorligini rivojlantirishga qaratilgan maxsus innovatsion texnologiyalarga asoslangan holda maktab yoshidagi o‘quvchi o‘g‘il bolalar, sportchi bolalar, qizlar hamda sportchi qizlar orasida tabaqalashtirilgan me‘yor talabla-

rini ishlab chiqish zarurati bugungi kun sport faoliyatini samarali yo'lga qo'yish tizimida yuzaga kelmoqda.

Yangi O'zbekistonda so'ngi yillarda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish sohasida olib borilayotgan maqsadli tizimlarning shakllanishi, yoshlarga berilayotgan e'tibor, ommaviy sport turlarini rivojlantirishga qaratilgan bir qancha farmon va qarorlar ishlab chiqilib ushbu sohani tartibga solishda me'yoriy asos hisoblanmoqda. Maktab o'quvchilarining qobiliyatini yuzaga chiqarish, bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishga qaratilgan "Besh muhim tashabbus" doirasida to'garaklar faoliyatini yanada rivojlantirish, ularni zarur vosita va jihozlar bilan to'liq ta'minlashda faol jismoniy tarbiya mashg'ulotlarisiz deyarli erishib bo'lmasligi bugungi kunda ixtisoslashtirilgan maktablar o'rtasida sog'lom raqobat muhitini shakllantirish, jismoniy tayyorgarligini monitoring qilish mexanizmlarini ishlab chiqish, sport maktablarida o'quvchilarning qiziqishiga oid sport yo'nalishlari tarmog'ini kengaytirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Sport to'g'risidagi bilimlar tizimini yagona fan sifatida shakllantirish, uning bilish usullarini ishlab chiqishni amaliyot talablari ham, sport fanlari tizimidagi mustaqil ilmiy fan sifatida yuzaga kelgan sport to'g'risidagi faning nazariy-uslubiy muammolarini ishlab chiqishga bo'lgan ehtiyojlar ham taqozo etadi.

Jismoniy tarbiya va sportning ko'p tomonlari ilmiy va amaliy maqsadlarda qayd etiladigan, ahamiyatiga ko'ra turlicha pedagogik o'lchovlar (masalan, nazorat mashqlar, test sinovlari, matematik statistika) ko'rinishida tahlil qilinadi va fanda oxirgi mezon bo'la oladi.

Jismoniy tarbiya va sport sohasining muhim tarkibiy elementi sifatida pedagogik o'lchov komponenti — jismoniy tarbiya ta'limi jarayonidagi dinamik o'zgarishlarning son (raqamli) va sifat xususiyatlariga ko'ra amaliy xarakterdagi ahamiyatli ma'lumotlarni qayd etish va matematik statistikaga asoslangan ishonchli xulosalar chiqarishga o'rin beruvchi maxsus metodlar majmuidir.

Alohida o'quvchi yoki guruhlararo jismoniy sifat darajalari, umumharakat (harakatlanish) qobiliyatlari, jismoniy rivojlanish, funksional va morfologik ko'rsatkichlar kabi parametrlar pedagogik o'lchovlar vositasida tekshiriladi va qiyoslanadi.

O'rganilayotgan masala nuqtayi nazaridan muhim bo'lgan o'zgaruvchilar ahamiyatli (yoki yuqori informativ), ushbu nuqtayi nazar bo'yicha muhim bo'lmaganlari esa ahamiyatsiz (yoki informativligi past yoki yuqori bo'lmagan) deb aytiladi.

Vaqtning qaralayotgan paytida tizim ahvoli uning ahamiyatli o'zgaruvchilarining qiymatlari to'plami bilan aniqlanadi [1, 8].

Sport mashg'ulotlari nazariyasida har xil ta'sir sohalarini, u yoki bu darajadagi yuqori mavhumlikka ega bo'lgan, sportchilar tayyorlashning umumiy yoki xususiy qonuniyatlarini aks ettiruvchi, ya'ni o'zaro pog'onali (iyerarxik) munosabatlarda bo'lgan turli-tuman tamoyillardan foyda-

laniladi. Shunday umumpedagogik tamoyillar borki, ular har qanday ta'lim-tarbiya faoliyati, jumladan, pedagogik tashkil etilgan jarayon sifatidagi sport mashg'ulotlari uchun ham to'g'ri hisoblanadi. Bu yerda gap faqat didaktik tamoyillar (onglilik va faollik, ko'rgazmalilik, tizimlilik va h.k.) emas, tarbiyaviy tamoyillar (shaxsning har tomonlama rivojlanishi, ilmiylik, tarbiyaning hayot bilan bog'liqligi va h.k.) ustida ketyapti.

Biroq trenerlik faoliyatida rioya qilish kerak bo'lgan butun tamoyillar tizimi shugina emas. Bu yerda jismoniy qobiliyatlar — pedagogik ta'sirotning muntazamligi, pedagogik ta'sirotlar samarasini o'stirib borishda ko'niktiruvchi - adekvat cheklilik hamda o'sib borish va boshqalar jiddiy ahamiyatga ega [2, 72].

Organizm funksiyalarini va ularning muntazam mashqlar davomida kelib chiquvchi o'zgarishlarini o'rganish mashqlar fiziologiyasi sifatida ma'lumdir. Agarda siz muskul qisqarishi uchun organizm energiyani qanday hosil qilishini bilsangiz, siz o'z sportchilaringiz mashg'ulotini yanada samaraliroq rejalashtirishingiz mumkin. Bundan tashqari, yaxshi murabbiy odamlar o'rtasidagi asosiy fiziologik farqlarni biladi va tushunadi [3, 187].

Jismoniy tarbiyaning ijtimoiy hodisa sifatida o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, bu asosan jamiyatda inson jismoniy qobiliyatlarini rivojlantiruvchi vosita sifatida xizmat qila olishligi va ayni paytda uning ma'naviy kamolotiga ham kuchli ta'sir ko'rsata olishligidadir [4, 15].

Ma'lumki, uzunlikka sakrashda va uch hatlab sakrashdagi sportchilarning mahorati maksimal tezlikda sakrash malakasi bilan belgilanadi. Shuning uchun, uzoqdan yugurib kelish bilan sakrashlar sakrovchining asab-mushak apparatiga maksimal mushak kuchlanishlarini namoyon qilishga va maksimal tezlikda sakrashning dinamik stereotipini mustahkamlanishiga ko'maklashishi orqali juda samarali ta'sir ko'rsatadi.

Sportchilar, tayanch-harakat apparatiga zarbali yuklamalar kattaligining kamayishi tayanch bilan o'zaro ta'sirning qulayligini oshirishini aytishgan. Shu tufayli, ancha faol depsinish uchun sharoitlar yaratiladi va buning oqibati sifatida, sakrovchilar ish bajarayotgan mushaklarida katta kuchlanishlarni his qilishadi. Xuddi shunday, sportchilarning subyektiv his qilishlari bo'yicha tayanch-harakat apparatining toliqishi ancha darajada pasayadi. Yuqori jadalikdagi sakrashlarni bajarish paytida, og'riq hislari boldiroshiq va tizza bo'g'imlarida amalda sezilmaydi [5, 334].

Darhaqiqat, jismoniy tayyorgarlik darajasi sport sinovlarni amaliyotga joriy etishda sportchi, sport bilan shug'ullanadigan va shug'ullanmaydigan o'quvchilarning vertikal sakrash qobiliyatini o'lchash hamda tabaqalashtirilgan me'yoriy talablarini qayta ishlab chiqish;

- o'quvchilarning sensitiv rivojlanish davrlarini hisobga olgan holda vertikal sakrash qobiliyatini yosh toifalari bo'yicha rivojlanish dinamikasini o'rganish;

- sport bilan shug'ullanuvchi o'quvchilarning tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishda mashg'ulotlar jarayoni-

ga vertikal sakrash mashqlarini kiritish evaziga ularning oddiy reaksiya ko'rsatkichlariga ta'sirini o'rganish kabi vazifalarni belgilab olsak, o'ylaymanki, pirovardida ko'zlagan natijaga erishish mumkin.

Albatta, yuqorida belgilab olingan vazifalarga hamohang tarzda, dastlab maktab yoshidagi sport bilan shug'ullanmaydigan o'quvchilarning jismoniy rivojlanish imkoniyatlari (antropometrik ko'rsatkichlari)ni inobatga olgan holda barcha sinflar uchun ommaviy, hammabop, tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishda vertikal sakrash qobiliyati jismoniy sifatlarining darajasi bo'yicha kengaytirilgan me'yor talablarini ishlab chiqish hisobiga sportga dastlabki saralash imkoniyati shakllantirishni hisobga olish muhim.

Jumladan, maktab yoshidagi turli sport bilan shug'ullanadigan o'g'il va qiz bolalarning jismoniy imkoniyatlaridan kelib chiqib, barcha sinflar uchun tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishda vertikal sakrash qobiliyatining individual psixologik xususiyatlariga mos tabaqalashtirilgan me'yorlarini ishlab chiqish hisobiga ularning istiqbolini belgilash imkoniyatini prognoz qilish lozimligini yodda tutish zarur.

Shuningdek, tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishda vertikal sakrash qobiliyatini maktab yoshidagi o'quvchilarning individual psixofiziologik sensitiv davrlari boshlang'ich, o'rta va yuqori sinflarda ularning jismoniy va funksional super tiklanish fazalarini hisobga olgan holda organizm tizimlarining imkoniyatlari kengaytirishni hisobga olishni ko'zda tutish ustuvorlik kasb etadi.

Natijada, sportchi va sport bilan shug'ullanmaydigan maktab yoshidagi (1–11-sinf) o'quvchi qizlar hamda o'g'il bolalarning tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishda vertikal sakrash qobiliyatini o'lchash va tabaqalashtirilgan me'yor talablarini ishlab chiqishda jismoniy tayyorgarlik darajasi sport sinovlarni amaliyotga joriy etish imkoniyati yaratiladi.

O'quvchilarning sensitiv rivojlanish davrlarini hisobga olgan holda tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishda vertikal sakrash qobiliyatini yosh toifalari bo'yicha boshlang'ich, o'rta va yuqori sinflarda rivojlanish dinamikasi aniqlagan holda, o'quvchilarning mashg'ulotlar jarayoniga vertikal sakrash mashqlarini kiritish evaziga ularning oddiy reaksiya ko'rsatkichlariga bog'liqligi kuzatiladi.

O'tkazilgan pedagogik tajribalar hamda qo'lga kiritilgan natijalarga asoslanib maktab yoshidagi o'quvchilarning sportga jalb qilinishida zamonaviy vositalar ishlab chiqilgan va ulardan foydalanishning ilmiy jihatlari ochib

berilgan, ilmiy izlanishlar jarayonida yosh o'quvchilarning bazaviy harakatlarini vertikal sakrash mashqlari yordamida rivojlantirish, shuningdek, ularning jismoniy harakatlari samaradorligini oshirishning bir-biri bilan uzviy ravishda bog'liqligi isbotlanib, mazkur olingan ma'lumotlar jismoniy tarbiya va sport nazariyasi va uslubiyati sohasidagi nazariy bilimlarni boyitish imkoniyatini beradi.

Olib borilgan ishlarimizning amaliy ahamiyati yosh o'quvchilarning bazaviy harakatlari samaradorligini oshirish uchun zamonaviy moslamalardan, shuningdek, o'quvchilarning oddiy reaksiya ko'rsatkichini aniqlashda reaksiomer ishlab chiqilgan, hamda ulardan keng foydalanish, ushbu zamonaviy sport uskunalari orqali o'quvchilarni sport turlariga saralash bosqichidan boshlab bazaviy xatti-harakatlarini to'g'ri shakllantirishga, yuklamalarni oqilona taqsimlashga va shu tufayli tayyorgarlikning keyingi bosqichlarida o'quv mashg'ulotlari va sport faoliyatida natijadorlikning o'sishiga va tabaqalashtirilgan baholash shkalasini sinash metodikasi, maxsus vertikal sakrash mashqlari vositasida yosh sportchilarning texnik-taktik tayyorgarligi metodikasini o'quv-mashg'ulotlar jarayoniga tatbiq qilishga imkon beradi.

Muxtasar qilib aytmoqchi bo'lsak, mutaxassislarining amaliy tajribalarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, muammoning holati va ularni aniqlashda maktab yoshidagi o'quvchilarning tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishda vertikal sakrash qobiliyatini rivojlantirish muammosining yo'llari belgilab olindi.

Shu bilan bir qatorda o'quvchilarning tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishda vertikal sakrash qobiliyati ko'rsatkichlarini tog'li va shahar hududlari bo'yicha vertikal sakrash mashg'ulotlari orqali oddiy reaksiya ko'rsatkichlarining sensor, neytral va motor lahzalarini farqlash hisobiga tezkor qayta axborot olish imkoniyatlari oshirildi va o'quvchilarning vertikal sakrash qobiliyatini o'lchash va rivojlantirish orqali ularning turli sport turlariga pedagogik va psixologik imkoniyatlarini hisobga olib sport turlariga yo'naltirish ilmiy-uslubiy asoslanishni talab etdi.

Maktab o'quvchilari "Jismoniy tayyorgarlik darajasi"ni aniqlash uchun ishlab chiqilgan mezonlarni qayta ko'rib chiqish hamda tabaqalashtirilgan me'yor ko'rsatkichlarini amaliyotga joriy etish lozimligi, bolalar tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishda vertikal sakrash harakat qobiliyatini shakllantirish nafaqat jismoniy tarbiya dasturini o'zlashtirishga, balki muayyan sport turlarini egallashga ijobiy ta'sir etishi mumkinligi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Musayev B.B. Sport metrologiyasi. O'quv qo'llanma. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti. – T.: Navro'z nashriyoti, 2015. – 200 b.
2. Norqobilov M.N. Jismoniy tarbiya va sport. O'quv qo'llanma. – T.: "VNESHINVESTPROM" nashriyoti, 2021. – 200 b.
3. Olimov M.S. Sport pedagogik mahoratini oshirish. O'quv qo'llanma. Toshkent. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2017. – 232 b.
4. Sultonova N.Y. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. O'quv qo'llanma. – Buxoro: "Durdona" nashriyoti, 2023. – 196 b.
5. Umarov D.X. Biomexanika. Darslik. – T.: "Sano-standart" nashriyoti, 2017. – 388 b.

ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ БОШҚАРУВ ҲАМДА ПЕДАГОГ КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИНГ МЕТОДИК ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Раъно Саломова,

Сурхондарё вилояти олий таълим, фан ва инновациялар бошқармаси шўъба бошлиғи, п.ф.ф.д. (PhD)

Аннотация

Профессионал таълим муассасаларининг бошқарув ҳамда педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимида малака ошириш таълим дастурларини ишлаб чиқишни масофавий қўллаб-қувватлаш тизими касбий тажриба ва касбий қийинчиликларни аниқлаш, тушуниш ва баҳолаш бўйича назарий фаолиятни фаоллаштириш ва педагог кадрлар малакасини оширишнинг ижтимоий ва касбий аҳамиятга эга бўлган йўналишлари, хусусан, АКТ компетенцияси, профессионал ҳаракатчанлик, касбий ташаббускорлик ва касбий маҳорат бўйича профессионал ўзини ўзи англашнинг таъминлашга қаратилади. Мақолада профессионал таълим муассасаларининг бошқарув ҳамда педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг методик тизимини такомиллаштириш масалалари ёритиб берилган.

Калим сўзлар: дастур, тамойил, хусусият, ёндашув, траектория, мақсад, субъект, мобиллик, ташаббус.

Аннотация

Система дистанционного сопровождения разработки программ профессиональной подготовки в системе переподготовки и повышения квалификации управленческо-педагогических кадров профессиональных образовательных учреждений, активизации теоретической деятельности по выявлению, осмыслению и оценке профессионального опыта и профессиональных трудностей, а также в социально-профессиональном плане. значимые направления профессионального развития педагогических кадров, конкретно ориентированные на обеспечение профессионального самосознания в части ИКТ-компетентности, профессиональной мобильности, профессиональной инициативы и профессиональных навыков. В статье рассмотрены вопросы совершенствования методической системы переподготовки и повышения квалификации управленческих и педагогических кадров профессиональных образовательных учреждений.

Ключевые слова: программа, принцип, особенность, подход, траектория, цель, сущность, мобильность, инициатива.

Annotation

A system of remote support for the development of professional training programs in the system of retraining and advanced training of management and teaching staff of professional educational institutions, intensification of theoretical activities to identify, comprehend and evaluate professional experience and professional difficulties, as well as in socio-professional terms. significant areas of professional development of teaching staff, specifically focused on ensuring professional self-awareness in terms of ICT competence, professional mobility, professional initiative and professional skills. The article discusses the issues of improving the methodological system of retraining and advanced training of management and teaching staff of professional educational institutions.

Keywords: program, principle, feature, approach, trajectory, goal, essence, mobility, initiative.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Профессионал таълим муассасаларининг бошқарув ҳамда педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги” қарорига кўра, малака оширишнинг вазибалари куйидагилардан иборат:

– профессионал таълим муассасалари бошқарув ҳамда педагог кадрларининг касбий билим, кўникма ва малакаларини узлуксиз янгиллаб бориш механизмларини жорий этиш, замонавий талабларга мувофиқ профессионал таълим сифатини таъминлаш учун зарур даражада касбий тайёргарликни амалга ошириш;

– профессионал таълим муассасаларининг бошқарув ҳамда педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимида ягона ўқув-услугий базани ишлаб чиқиш, ўқув жараёнини сифатли таш-

кил этишга қаратилган методик раҳбарлик ва таълим сифати бўйича ички назоратни амалга ошириш;

– малака оширишнинг тўғридан-тўғри ва билвосита шакллари амалиётга жорий этиш ва мунтазам мониторингини олиб бориш;

– кадрларнинг мустақил иш натижалари, ўз устида ишлаш, турли танловларда иштирок этиш ва бошқа касбий фаолиятида эришган ютуқларига оид маълумотларни ўзида жам этган электрон портфолио тизимини жорий этиш;

– малака ошириш жараёнларини ташкил этишда интернет ахборот тармоғи, мультимедиа тизимлари, масофадан ўқитиш усулларидан, вебинар технологиялари имкониятларидан унумли фойдаланиш, ахборот-коммуникация ва инновацион технологияларни егаллаш ва уларни ўқув жараёнига татбиқ этиш кўникма-

ларини шакллантириш;

– илғор хорижий тажрибалар асосида таълим дастурларини доимий янгилаб бориш ҳамда таълим жараёнига жорий этиш;

– касбий билим, кўникма ва малакани узлуксиз янгилаб бориш механизмларини жорий этиш, замонавий талабларга мувофиқ профессионал таълим сифатини таъминлашга қаратилган касбий тайёргарликни амалга ошириш;

– илмий-педагогик салоҳиятдан келиб чиқиб, малака оширишнинг касбий эҳтиёжларни қаноатлантиришга йўналтирилган шакллари мустақил танлаш ва ўзлаштириш;

– таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлаш орқали бошқарув ҳамда педагог кадрларнинг тайёргарлиги сифатига қўйиладиган малакавий талабларни такомиллаштириш [1].

Бундан келиб чиқиб, айтиш мумкинки профессионал таълим муассасаларининг бошқарув ҳамда педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимида малака ошириш таълим дастурларини ишлаб чиқишни масофавий қўллаб-қувватлашнинг тўғри ишлаб чиқилган тизими, шу жумладан ўзаро алоқалар даврида тармоқ услубий ёрдами, бир томондан, касбий тажриба ва касбий қийинчиликларни аниқлаш, тушуниш ва баҳолаш бўйича назарий фаолиятни фаоллаштириш, бошқа томондан, педагог кадрлар малакасини оширишнинг ижтимоий ва касбий аҳамиятга эга бўлган йўналишлари, хусусан, АКТ компетенцияси, профессионал ҳаракатчанлик, касбий ташаббускорлик ва касбий маҳорат бўйича профессионал ўзини ўзи англашини таъминлашга қаратилган.

Педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимида малака ошириш таълим дастурлари атамасининг замонавий тушунчасига асосланиб, профессионал таълим тизимининг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўқитувчиларнинг малакасини ошириш бўйича таълим дастури деганда ўқитишнинг мазмун-моҳиятини тақдим этиш шакли тушунилади. Педагогик воситаларнинг процессуал, самарали ва ташкилий-бошқарув жиҳатлари, шунингдек, уни янада ривожлантириш истиқболлари туфайли педагог кадрлар (мустақил равишда ёки профессионал таълим муассасаси мутахассислари билан ҳамкорликда) маълум бир малака даражасига эришишлари мумкин.

Малака ошириш тизимида модулли таълим дастури — бу педагогик воситаларнинг мазмунли, процессуал, самарали ва ташкилий-бошқарув томонларини тақдим этиш шакли бўлиб, уларнинг ёрдами билан ўқитувчилар (мустақил равишда ёки кейинги таълим муассасаси мутахассислари билан ҳамкорликда) маълум бир малака даражасига, шунингдек, уни янада ривожлантириш истиқболларига эриша оладилар. Бинобарин, малака оширишни масофавий қўллаб-қувватлаш шароитида модулли таълим дастури мо-

дуллардан ташкил топган дидактик парадигма бўлиб, уларнинг ҳар бири фаолиятга асосланган ўзига хос дидактик мақсадларга эга. Мақсадларга эришиш ўқув материалнинг маълум дозаси билан таъминланади ва материални ўзлаштириш аниқ вазифалар билан ташхисланади. Таълим дастури махсус ташкил этилган ҳудудий таълим муҳитида ахборот-коммуникация технологиялари ёрдамида ўзлаштирилади” [4, 78].

Юқорида таъкидланган профессионал таълим муассасалари таълим дастурларининг назарий ва услубий асосларига, шунингдек, асосли тамойиллар ва хусусиятларга асосланиб, шахсга йўналтирилган ва андрагогик ёндашувларни ифодалашнинг муҳим ташкилий шакли сифатида малака ошириш учун индивидуал таълим дастурларини шакллантириш мумкин, бу индивидуал таълим траекторияси деб аталади. Индивидуал таълим дастури профессионал таълим муассасалари бошқарув ҳамда педагог кадрларининг малакасини оширишнинг индивидуал мақсадлари ва йўналишларини ишлаб чиқади. Бундай ҳолда, мақсадли компонент профессионал таълим муассасалари бошқарув ҳамда педагог кадрларининг индивидуал таълим эҳтиёжлари асосида ишлаб чиқилади. Индивидуал таълим дастурларини ишлаб чиқишда ўқитувчилар ва таълим дастурларини ишлаб чиқувчилар (дизайнерлар) ўртасида яқин ҳамкорлик юзага келади. Масалан, педагоглар таълим дастурини ўзлаштириш жадвалини аниқлаштириш, малака оширишнинг устувор йўналишларини аниқлаш, малака ошириш мазмунини танлашда иштирок этишлари мумкин. Профессионал таълим муассасалари бошқарув ҳамда педагог кадрларини ўқитиш шароитида индивидуал таълим дастури масофавий ёрдамни ташкил этишнинг барча субъектлари фаолиятининг “чўққиси” ҳисобланади. Ушбу ҳолат малака ошириш учун масофавий ёрдамни ташкил этишда муҳим ва долзарб нуқта бўлиб туюлади. Масофавий малака ошириш шароитида тармоқ услубий қўллаб-қувватлаш имкониятларидан фойдаланиб, ҳар бир тингловчи учун индивидуал таълим траекториясини куриш мумкин. Т.И.Шамова ва Э.Л.Фруминалар таъкидлаганидек, ўқитувчиларнинг малакасини ошириш замон талабларига мувофиқ узлуксиз бўлиши ва мактаб таълимининг янги мақсадларига адекват бўлиши керак [6, 7].

Бинобарин, масофавий қўллаб-қувватлаш тизими алоқа даврида тармоқ услубий таъминоти имкониятларидан фойдаланган ҳолда, таълим хизматларига бўлган эҳтиёжни самарали қондиришга имкон беради, шунингдек, профессионал таълим муассасалари бошқарув ҳамда педагог кадрларининг касбий ўзини ўзи англашини, ижтимоий ва АКТ компетенцияси, профессионал мобиллик, профессионал ташаббус ва профессионал мукамаллик каби касбий аҳамиятга эга бўлган соҳаларда касбий ривожланишини таъминлайди.

Профессионал таълим муассасалари бошқарув ҳамда педагог кадрларининг индивидуал таълим траекториясини амалга ошириш имкониятини таъминлаш учун ўқув жараёни субъектлари томонидан ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишга асосланган хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда, муайян шароитда ривожлантирувчи таълим муҳити, шунингдек, таълим муассасаларида ўқувчиларни ахборот жамиятида яшаш шароитларига тайёрлаш мақсадида таълим ишларининг мазмуни, усуллари ва ташкилий шакллари ўзгартириш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда АКТ таълим муҳитини шакллантириш зарур. Фақат шундай махсус ташкил этилган шароитда профессионал таълим муассасалари бошқарув ҳамда педагог кадрларининг малакасини ошириш самарали амалга оширилиши мумкин.

Масофавий таълим технологиялари деганда, асосан талаба (тингловчи) ва ўқитувчи (тьютор) ўртасидаги билвосита ёки тўлиқ бўлмаган билвосита ўзаро таъсирга эга бўлган ахборот ва телекоммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда, шунингдек, таълим жараёнини таъминлайдиган ўқитиш методлари ва воситалари мажмуи тушунилади. Бундай таълим замонавий ахборот ва телекоммуникация технологияларидан фойдаланиш асосида масофадан туриб амалга оширилади [5].

Профессионал таълим муассасалари бошқарув ҳамда педагог кадрларининг малакасини ошириш бўйича таълим дастурини ўзлаштиришда масофавий ёрдам беришнинг асосий ғояси, шу жумладан тармоқ услубий ёрдами — таълим жамиятининг ривожланиши, яхлитлиги ва узлуксизлигини таъминлайди. Ушбу ғоя замонавий ўқитувчининг идеалини белгилайди, у бир томондан, касбий тажриба ва касбий қийинчиликларни аниқлаш, тушуниш ва баҳолаш бўйича назарий фаолиятни шакллантириш, иккинчи томондан, малака ва касбий маҳоратни оширишга қаратилган амалий фаолиятни шакллантиришга ёрдам беради.

Шахсга йўналтирилган ёндашув — масофавий таълим жараёнини тингловчининг шахсига, мақсад сифатида, мавзуга, натижага ва педагогик қўллаб-қувватлашнинг асосий мезонига йўналтиришдир. Шахсга йўналтирилган ёндашувнинг мазмуни қуйидаги қоидаларни ўз ичига олади: таълим жараёни иштирокчилари фаолиятининг асоси — ўзаро ҳурмат ва таълим жараёни иштирокчилари учун муваффақият шароитларини яратиш; ўқув жараёнини бошқаришга мувофиқлаштирувчи ва мотивацион мақом берилади [2, 187].

Ҳар бир тингловчининг таълимга бўлган эҳтиёжларини унинг ниятлари, мақсадлари, ҳаёт стратегиясига мувофиқ малака оширишни масофавий қўллаб-қувватлаш шароитида тўлиқ қондириш, шу жумладан мулоқот даврида тармоқ услубий ёрдам кўрсатиш доирасида таълим дастурини ўзлаштиришни масофавий қўллаб-қувватлаш мумкин.

Малака ошириш таълим дастурини ўзлаштириш бўйича масофавий қўллаб-қувватлаш доирасидаги тадбирларни кўриб чиқсак, биз психологик тузилма, мотив, мақсад, ҳаракатлар (операциялар), шартлар ва воситалар ва натижани ажратиб кўрсатамиз. Агар ўқитувчи фаоллик ёндашувини амалга ошириш учун талабалар фаолиятини ташкил этишда баъзи таркибий нукталарни ўтказиб юборса, у ҳолда улар (талабалар) бу ҳолда умуман фаолият субъекти эмас ёки иллюзия каби, алоҳида ҳаракатлар сифатида уни бажаради. Профессионал таълим муассасалари бошқарув ҳамда педагог кадрларининг малакасини ошириш тажрибаси шуни кўрсатадики, тингловчилар ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда малака ошириш бўйича таълим дастурининг мазмуни фақат ички эҳтиёж ва бундай ўзлаштириш учун фаол ижобий мотивацияга эга бўлганда самарали ўзлаштирадидилар. Бинобарин, масофавий қўллаб-қувватлаш доирасидаги фаолият деганда тингловчининг ахборот коммуникация технологиялари ёрдамида малака ошириш бўйича таълим дастурини ўзлаштириш жараёнида намоён бўладиган фаолияти тушунилади.

Профессионал таълим муассасалари бошқарув ҳамда педагог кадрларининг малакасини ошириш шароитида уларнинг касбий ва шахсий ривожлантириш жараёни касбий етукликни шакллантиришга қаратилган. Ушбу жараённинг ўзига хослиги шундаки, субъект касб қадриятларини, касбий фаолият субъекти ва объектининг хусусиятларини, шунингдек, унинг мақсад ва вазифаларини билиши ва ўз фаолиятини ташкил этиши мумкин.

Таълим дастурини ўзлаштириш учун масофавий ёрдамни ташкил этиш амалиёти шуни кўрсатадики, масофавий ёрдам ўқитувчининг касбий ва шахсий ривожланиш субъектига айланишига ёрдам беришга қаратилган жараёндир; ўқитувчининг ўз касбий фаолияти муаммоларини тушунишига ҳисса қўшади, уларни ҳал қилиш имкониятлари ва усулларини баҳолашга ёрдам беради; педагогнинг касбий ва шахсий ривожланиши билан бирга келадиган табиий ҳодисалар сифатида касбий қийинчиликлар ҳолатини аниқлайди ва олдини олади; малака оширишга масофавий ёрдам кўрсатиш жараёнига ўқитувчининг онгли равишда кiritилишини таъминлайди.

Е.Р.Белозерцевнинг таъкидлашича, акмеологик ёндашув бизга таълим дастурини ўзлаштиришни масофадан туриб қўллаб-қувватлаш жараёнини, бир томондан, касбий ва шахсий ривожланишнинг янги босқичи сифатида, бошқа томондан, касбий субъективлик ва ижодкорлик, касбий шахсий маданиятни уни юқори профессионаллик даражасига кўтарадиган янги фазилатлар билан бойитиш, ўқитувчи шахсининг ижодий ўзини ўзи англашнинг кучли усули сифатида ўз-ўзини ривожлантиришнинг махсус жараёни ва натижаси сифатида кўриб чиқишга имкон беради [3, 206].

Шундай қилиб, акмеологик ёндашувнинг моҳияти профессионал таълим муассасалари бошқарув ҳамда педагог кадрларининг малакасини ошириш доирасида ўқитувчиларнинг ижодий қобилиятларини максимал даражада ривожлантириш учун шарт-шароитларни яратиш, касбий ва шахсий ривожланиш чўққиларига эришишда ёрдам бериш, зарур компетенцияларни шакллантириш ва ривожлантиришдан иборат. Акмеологик ёндашувни амалга ошириш профессионал таълим муассасалари бошқарув ҳамда педагог кадрларининг малакасини ошириш шароитида мумкин бўлган таълим дастурини, унинг ифодаланган ижодий йўналишини ўзлаштириш учун масофавий қўллаб-қувватлаш жараёнини максимал даражада индивидуаллаштиришда намоён бўлади.

Шундай қилиб, юқоридаги ёндашувларнинг бирлиги бу концепциянинг назарий ва услубий асосини ташкил этади ва ўз навбатида тармоқ услубий ёрдамини ўз ичига олган ҳолда таълим дастурини ишлаб чиқишни масофадан туриб қўллаб-қувватлаш муаммосини асослаш имконини беради. Юқорида белгиланганидек, профессионал таълим муассасалари бошқарув ҳамда педагог кадрларининг малакасини ошириш мазмунини танлашга қўйиладиган талаблар ишлаб чиқилган ва амалга оширилаётган ҳудудий таълим сиёсатининг мазмуни билан ҳам белгиланади, бу таълимни ривожлантиришнинг ҳудудий дастурлари ва мақсадли дастурларида анъанавий тарзда ўз асосини топади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. Профессional таълим муассасаларининг бошқарув ҳамда педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори, 26.02.2021 йил. 106-сон.
2. Беликов В.А. Философия образования личности: деятельностный аспект: моногр./ В.А.Беликов. – М.: Туманит, издат. Центр ВЛАДОС. – 357 с.
3. Белозерцев Е.П. Педагогика профессионального образования [Текст]: учеб, пособие для студ. высш. учеб, заведений / Белозерцев Е.П., Гонеев Д., Пашков А.Г. и др.; под ред. Слестёнина В.А. 2-е изд., стер. – М.: Издательский центр “Академия”, 2006. – 368 с.
4. Общая и профессиональная педагогика: учеб, пособие: в 2 кн. / под ред. В.Д.Симоненко, М.В.Ретивых. – Брянск: Брян. гос. ун-т, 2003. Кн.1. – 174 с.
5. Осипова О.П. Нормативно-правовое и организационное обеспечение повышения квалификации с использованием дистанционных образовательных технологий в условиях дополнительного профессионально-педагогического образования [Текст] / Осипова О.П. // Открытое и дистанционное образование. 2009, № 4. (36). 9-15 с.
6. Фрумина, Е.Л. Непрерывное образование для педагогов: модели и особенности [Текст] // Непрерывное образование в политическом и экономическом контекстах / отв. ред. Г.А.Ключарев. М.: ИС РАН, 2008. 274-292 с.
7. Шамова Т.И. Региональные требования к минимуму содержания дополнительного профессионального образования руководителей школ [Текст] / Т.И. Шамова, Т.Н. Подчалимова // Педагогическое образование и наука. 2001. № 3. 42-46 с.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARINING ILMIY-IJODIY FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Husniddin Umarov,
Guliston davlat pedagogika instituti
katta o'qituvchisi

Аннотация

Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinfi o'qituvchisining ijodiy va ilmiy faoliyatini takomillashtirishga oid muammolar ko'rib chiqilgan. Shu ma'lumotlar asosida tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada bo'lajak boshlang'ich sinfi o'qituvchilarining ijodiy va ilmiy faoliyatini takomillashtirish bo'yicha shakllantiruvchi metod ham olimlarning asosli qarashlari, nazariyalari tahlillari ham ko'rib chiqilgan. Ijodiy yondashuv tushunchasiga muallif tomonidan izoh berib o'tilgan hamda ushbu mavzu pedagogik va psixologik tomonlama tahlil etilgan. Maqolaning saviyasi shu mavzuda xorijlik va mahalliy olimlarning tadqiqot ishlari ham yoritilgani bilan belgilanadi.

Kalit so'zlar: ijodkorlik, yondashuv, kategoriya, pedagogik tadqiqotlar, intellektual iste'dod, kreativlik, boshlang'ich ta'lim, bolalar adabiyoti, kompetensiya, xalq og'zaki ijodi, o'qituvchi, o'quvchi, ta'lim, tarbiya, estetik zavq, nutq, savodxonlik, pedagogika, nazariya.

Аннотация

В данной статье рассматриваются проблемы совершенствования творческой и научной деятельности будущего учителя начальных классов. На основе этих данных он был проанализирован. Также в статье рассмотрен формирующий метод совершенствования творческой и научной деятельности будущих учителей начальной школы, а также проведен анализ фундаментальных взглядов и теорий ученых. Автор прокомментировал понятие творческого подхода и проанализировал данную тему с педагогической и психологической точки зрения. Уровень статьи определяется тем, что освещены исследовательские работы зарубежных и отечественных ученых по данной теме.

Ключевые слова: творчество, подход, категория, педагогические исследования, интеллектуальный талант, творчество, начальное образование, детская литература, компетентность, народное творчество, педагог, ученик, воспитание, воспитание, эстетическое удовольствие, речь, грамотность, педагогика, теория.

Annotation

This article examines the problems of improving the creative and scientific activity of the future primary school teacher. It was analyzed based on these data. Also, in the article, the formative method for improving the creative and scientific activity of future elementary school teachers, as well as the analysis of the fundamental views and theories of scientists, were considered. The author commented on the concept of creative approach and analyzed this topic from a pedagogical and psychological point of view. The level of the article is determined by the fact that the research works of foreign and local scientists on this topic are covered.

Keywords: creativity, approach, category, pedagogical research, intellectual talent, creativity, primary education, children's literature, competence, folk art, teacher, student, education, education, aesthetic pleasure, speech, literacy, pedagogy, theory.

Respublikamizda milliy ta'limni isloh qilishda, milliy va umuminsoniy qadriyat, xalqimizning boy intellektual merosiga asoslangan milliy mustaqillik prinsiplari asosida ta'limning barcha bosqichlarida bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish, shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarni ma'naviy, axloqiy, intellektual va jismoniy jihatdan tarbiyalashda jamoat tashkilotlari, mahallalar, mahalliy va xalqaro fondlarning rolini kuchaytirish yuzasidan chora-tadbirlar ishlab chiqish ishlari mazmuni yanada takomillashtirilmogda.[1]

Bo'lajak boshlang'ich sinfi o'qituvchilarining ijodiy va ilmiy faoliyatini takomillashtirish bo'yicha shakllantiruvchi tajriba ishtirokchisi bo'lgan har bir o'qituvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatining individual trayektoriyasi o'z-o'zini bilishda sodir bo'ladigan, ijodiy faoliyatga bo'lgan ehtiyojni aniqlash ishi amalga oshadigan boshlang'ich nuqtadan, ijodiy faoliyatga jalb etilganlik va ijodiy shakl-

lanish uchun o'z-o'zini tashkil etish darajasigacha tashkil topadi. Psixologik nuqtayi nazardan, qurshab turgan dunyoning hali insoniyatga ma'lum bo'lmagan obyektiv yangi qonuniyatlarini kashf etadigan olimning ijodiy faoliyati va faqat o'zi uchun yangi narsalarni kashf etadigan o'qituvchining mahsuldor tafakkuri orasida jiddiy farq yo'q, chunki bularning asosida psixik qonuniyatlar yotadi. Shu sababli eksperimentda bo'lajak boshlang'ich sinfi o'qituvchilarining mustaqil ta'lim faoliyatining shakli, usul va vositalarining bo'lajak boshlang'ich sinfi o'qituvchilarining uchun mavjud bo'lgan turlariga o'xshashlari tanlanadi. Biroq, kashfiyotga olib keladigan aqliy faoliyat darajasi turlicha bo'lgani kabi, ularda yangi bilimlarni topish shart-sharoitlari ham farq qiladi. Bunday farqlarni aniqlash maqsadida, maktab o'quvchilarining shunga o'xshash faoliyatlarini aksariyat tadqiqotchilar "mahsuldor faoliyat" atamasi bilan atashni afzal biladilar va "ijodiy

faoliyat" atamasini esa inson bilimlari uchun tubdan yangi, o'ziga o'xshashi bo'lmagan asl nimadir kashf etuvchi shaxslarning tafakkuri faoliyatining eng yuqori pog'onasini anglash uchun ishlatishadi.

Ijodiy faoliyatni rivojlantirish uchun eng qulay yosh davrlardan biri V.N. Drujinin fikriga ko'ra, bu kichik maktab yoshidir. Ushbu yosh davrda boshlang'ich ta'limda o'quvchilar aqliy qobiliyati, xayoli, fikrlashi, diqqati rivojlanishi faollashadi, ijodiy faoliyatga qobiliyat rivojlanadi. Bir qator psixolog va pedagog olimlar: A.V. Petrovskiy, B.M. Teplov, V.A. Krutetskiy, E. G'oziyev, G'.Shoumarov, O.Roziqov, B. Adizov ta'kidlashlaricha, - bu davrda o'quv faoliyati ta'sirida bolalarning ruhiy faoliyati, diqqati, xotirasi, idrok etish darajasi, tafakkuri, his tuyg'usi kabi jarayonlar rivojlanadi.

Kichik maktab yosh davri psixologiyasi, uning psixologik xususiyatlari haqidagi O'zbekiston psixolog olimlar, jumladan E.G'oziyev (yosh davri, dunyoqarash, e'tiqod, nuqtayi nazar, pozitsiya, o'zligini anglash), M.Davletshin (ijodiy tafakkurni psixodiagnostikasi), Z.Nishonova (o'quvchilar aqliy sifatlari va ularga ta'sir etadigan omillar), F.Akramovalarning dars davomida o'quvchilar orasida intizomning buzilishining ijtimoiy sabablari, shaxs sifatlarini shakllantirish uchun senzitiv davrligi haqidagi ilmiy izlanishlari, nazariy qarashlari xizmat qilgan. Chet el olimlardan L.S.Vigotskiyning psixikani o'rganishga madaniy-tarixiy tamoyil haqidagi; D.A.Leontevning faoliyatli yondashuv haqidagi; A.V. Petrovskiy, B.M. Teplov, V.A. Krutetskiy, E. G'oziyev, G'.Shoumarov, O. Roziqov, B. Adizovlarning boshlang'ich sinf o'quvchilari haqidagi; A. M. Matyushkin, I. S. Averina, G. D. Chistyakovalar o'quvchi shaxsining ijodiy faoliyatini tashkil qilish masalalari haqidagi; N. X. Yunusova ijodiy faoliyat yordamida boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilarni tarbiyalash muammosi haqidagi; Gilford, Torrens, Gettsels va Djekson, Bogoyavlenskaya, Drujinin, Xolodnayalarning kreativlik haqidagi ilmiy qarashlari. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashda o'qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish va qo'llash muammosi bo'yicha xorijiy mamlakatlar va respublikamiz olimlari tomonidan ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasini takomillashtirish bo'yicha: Respublikamizda, B.Abdullaeva, K.Qosimova, R.A.Mavlonova, N.U.Bikbayeva, M.Ahmedov, N.Abduraxmonova, R.Ibragimov, xorij mamlakatlarida: L.SH. Levenberg, M.I. Mopo, A.M. Pishkalo, L.SH. Levenberg, Y.M. Kolyagin, P.M. Erdniyev kabi olimlarning tadqiqot ishlari mazkur tadqiqot ishni tayyorlashda dasturulamali qilib olindi.

Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini, zehni o'tkirlikni tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi. Amerikalik psixolog P.Torrens fikricha, "kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va o'zgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida

muammoni aniqlash; muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikni ifodalaydi" [4, 20].

Kompetensiya — lotincha "Competentia" so'z bo'lib, o'zbek tilidagi lug'aviy ma'nosi "inson yaxshi biladigan", "tajribaga ega bo'lgan" kabi ma'nolarni bildiradi. Kompetentlik — biron bir ishni samarali qila olish qobiliyati, ishni bajarishda talablarni qondira olish qobiliyati, aniq ishchi funksiyalarni bajarishda talablarni qondira olish qobiliyati. [5, 338]

Kasbiy kompetentlik — mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalga yuqori darajada qo'llay olinishidir. L.M.Mitina pedagogik kompetentlik deganda predmet haqidagi bilimlar, o'qitish metodikasi va didaktikasi, pedagogik muloqot ko'nikma va malakasi, shuningdek o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini takomillashtirish, o'z-o'zini amalga oshirish usullari va vositalarining uyg'un birlashishini tushungan. U pedagogik kompetentlik tuzilmasida quyidagi uchta tashkil etuvchini ajratgan: faoliyatli, kommunikativ va shaxsiy. L.M.Mitina tomonidan taklif etilgan pedagogik kompetentlikni tuzilmashtirishdan kelib chiqqan holda, biz, bo'lajak mutaxassislar uchun egallanish darajasi pedagogik kompetentlikning rivojlanish darajasini aniqlaydigan quyidagi kompetensiyalar majmuasi yetarli va zarur deb hisoblaymiz:

- faoliyatli yoki maxsus kompetensiya (bilim, ko'nikma, malaka va pedagogik faoliyatni amalga oshirishning individual usullari);

- shaxsiy yoki kasbiy kompetensiya (kasbiy o'z-o'zini takomillashtirish va o'z-o'zini amalga oshirishga oid bilim, ko'nikma va malakalar);

- kommunikativ kompetensiya (pedagogik faoliyatni ijodiy amalga oshirishga oid bilim, ko'nikma va malaka) Professionallik va kompetentlik tushunchalari umumiy xususiyatlarga ega [5, 55].

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini takomillashtirish mustaqil ta'lim faoliyatiga ijodiy vazifalar, nostandart vaziyatlar va ularga tegishli shakl, usul va vositalarni kiritishni talab qiladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini takomillashtirishda professional ijodiy ehtiyojlar va motivatsiya muhim rol o'ynaydi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatining shakllanishi va o'z ustlarida ishlashlari natijasida kasbiy kompetentlik namoyon bo'la boshlaydi [2, 10].

Ijodiy faoliyat xarakteri; o'qituvchilarining nostandart vazifalarni tanlashda bevosita ishtiroki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatining qadriyat-motivatsion, konstruktiv va reflektiv-maqсадli komponentlari yangilanadigan shaxs uchun ahamiyatli vaziyatlardan foydalanish boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini takomillashtirishni belgilovchi omillar hisoblanadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini takomillashtirish texnologiyasining tashxis bosqichini batafsilroq ko'rib chiqamiz.

Tashxis bosqichida ta'lim muassasasi psixologi ijodxonada ishtirok etish istagini bildirgan o'qituvchilar (eksperimental guruh) va boshlang'ich maktablarning ko'ngilli o'qituvchilari guruh (nazorat guruhi) bilan ishlaydi va ularda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ijodiy kompetentligining rivojlanishining dastlabki rivojlanganlik darajasini va rivojlanishi uchun mavjud shart-sharoitlarni aniqlaydi. Tashxis qo'yish o'rganilayotgan hodisaning ma'lum me'yor va mezonlarga muvofiqligini o'rnatish imkonini beradi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining dastlabki ijodiy kompetentligini rivojlantirish darajasini diagnostika qilish va baholash jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini takomillashtirish jarayonini optimallashtirish uchun zarur bo'lgan pedagogik shart-sharoitlar aniqlanadi va aniqlashtiriladi; ijodiy faoliyatni rivojlantirishning xususiyatlar-u va uning ayrim psixologik-pedagogik mexanizmlari o'rganiladi. Xususan, bu bosqichda olingan tashxisiy ma'lumotlar keyingi loyihalashtirish bosqichi uchun "kirish" ma'lumotlari bo'lib xizmat qiladi [6, 180].

Tashxis bosqichining maqsadi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini takomillashtirish ehtiyojini rivojlantirishdan iborat. Bu bosqichda tajribani tahlil qilish va hamkasblar bilan baham ko'rish uchun tajribani ko'paytirish amalga oshiriladi. Ushbu bosqichda muammo-vazifalarni qo'yish bilan yangi g'oyalarni qisman tushuntirishni o'z ichiga oluvchi qisman qidirish usullariga ustuvorlik beriladi; ijodxonada ishtirokchilarining ta'lim-bilish ishlarida muammoli vaziyatlar yaratiladi. Mohir o'qituvchi qidiruv usullaridan foydalanib hamkasblar faoliyatini boshqaradi va to'g'rilaydi, ijodxonada ishtirokchilarini individual izlanishga, tadqiq ishlari olib borishga, ilmiy adabiyotlar, ma'lumotnomalar, jadvallar va internet bilan mustaqil ishlashga undaydi. Metod shaxsning sifat harakatlarni puxta o'ylab tushunish, tanlash qobiliyati, refleksivlik, funksiyalarini rivojlantirish va ijodiy o'zaro faoliyat jarayonini tashkil qilish yo'li vazifasini bajaradi. Ijodiy faoliyatda qidiruv usullari munosib o'rin egallaydi.

Hamkorlikdagi o'zaro faoliyat jarayonida mahorat darisini olib boruvchi va ijodxonada ishtirokchilari bilan o'zaro munosabatlarning guruh shakllaridan foydalanib, ularni faol ijodiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi mohir o'qituvchi yetakchi rol o'ynaydi. Mohir o'qituvchi o'z-o'zini tahlil qiladi va ijodxonada ishtirokchilari faoliyatda yuzaga keladigan professional qiyinchiliklarni qayd qilib boradi. Ish natijalariga asoslanib, ijodxonaning barcha ishtirokchilari, jumladan, mohir o'qituvchi ham tashxis natijalariga, ehtiyojlariga, qobiliyatiga va mustaqil ijodiy faoliyatga tayyorlik darajasiga ko'ra, professional qiyinchiliklarni bartaraf qilish uchun individual ta'lim yo'lini yoki mustaqil ta'limning individual rejasini tuzishadi.[3,10 bet]

Ma'lumki, bugungi yosh avlod tarbiyasidagi, ular-

ning har tomonlama yetuk insonlar bo'lib yetishuvida qudratli qurol bo'lgan adabiyot fanining o'rni beqiyosdir. Chunki badiiy asar vositasida o'quvchining dunyoqarashi shakllanib, xarakteri tarbiyalanib boradi. Yosh avlod kitob vositasida xalqimiz, vatanimizning o'tmishi bilan tanishadi, buyuk ajdodlar qoldirgan bebaho merosdan bahramand bo'ladi. Muammoli ta'lim texnologiyasi mustaqil ta'lim faoliyatining maqsadlarini mustaqil qo'yish, rejalari, strategiyalari va o'z o'zini baholash mezonlarini rivojlantirishga alohida o'rin beriladi. Dastlab har bir o'qituvchi mohir o'qituvchining tajribasini amalda qo'llab tekshirilgan, uslubiy ishlanmalar va tavsiyalarda bayon etilgan namunalar va etalon darajasida o'rganadi, ikki tomonlama aloqadan foydalanadi, o'z ta'sirlarini natijalariga ko'ra isloh qiladi, u "metodik qo'llanma", "shablon" va mohir o'qituvchi tajribasi asosida ish yuritadi. Bu jarayonda maxsus pedagogik kompetentlik ham oshadi, ya'ni pedagogik faoliyatni zarur darajada amalga oshirish uchun yetarli ma'lumotga ega bo'ladi.

Shundan keyin o'qituvchi yangilikni: o'zi uchun pedagog tomonidan pedagogik muammolarni hal qilishning o'zgaruvchan nostandart yo'llarini topish yoki o'zi va boshqalar uchun original yondashuvlarni, ma'lum pedagogik tajribani qayta tiklovchi individual metodlarni yaratishni va topish ishiga o'tadi. Muammoning yangi ekanligi uni hal qilishning sakrashlarga o'xshash ish, evristik, qidiruv namunalarini kiritish, semantikaning katta roli, muammoni mazmunli tahlil qilish kabi yangi usullarni qo'llashni taqozo etadi. Bu jarayonda verbal-mantiqiy, yaxshi anglangan bajarilgan umumlashmalar bilan birga, dastavval so'zda o'ziga tegishli aksini topmaydigan intuitiv amaliy umumlashtirishlar juda muhimdir. Ular ko'ragazmali vaziyatlarni tahlil qilish, konkret amaliy muammolarni hal qilish, real harakatlarni obyektlar yoki ularning modellari bilan tahlil jarayonida paydo bo'ladi. Bu esa noma'lum narsani qidirishni osonlashtiradi, ammo bu qidiruv jarayoni ongning aniq sohasidan tashqarida, intuitiv ravishda amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda bilimga ijodiy munosabat, va o'zlashtirilgan mustaqil ta'lim texnologiyasining yo'qligida paydo bo'ladigan bilishga bo'lgan ijodiy ehtiyojini vaziyatga asoslanib, betartib mustaqil qoniqtirish kuzatiladi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini takomillashtirish natijasida, ularning boshqa faoliyatlarida ham o'sish yuzaga keladi. Shuni aytish kerakki, ilmiy-ijodiy faoliyatni takomillashtirish bosqichma-bosqich va uzluksiz jarayon. U oliy ta'lim muassasasida boshlansa, ish joyida davom etadi. Pedagogik faoliyatning individual uslubini shakllantirishda har bir oliy ta'lim o'qituvchisi o'zi uchun talabalarni o'qitishning har qanday evristik shakllari va usullarini tanlashi mumkin. Shu bilan birga, ularni qo'llash natijalari bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy yondashuvlar asosida kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'minlashi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Jadal rivojlanayotgan iqtisodiyot uchun zamonaviy kadrlar kerak // "Xalq so'zi" gazetasi, 2018-yil 25-oktyabr.
2. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Ped. fan. dok. diss. – T., 2003. – 276 b.
3. Nazarova B.A. Bo'lajak o'qituvchilarda kreativ yondashuv asosida tadqiqotchilik layoqatini tarbiyalashning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. – T.: "Fan va texnologiya", 2007. – 164 b.
4. Davletshin M., To'ychieva S. Umumiy psixologiya. – T.: TDPU, 2002. – 202 b.
5. Rasulova Z. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari. "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842 October 2021 / Volume 2 Issue 10. – 338-348-b.
6. G'oziyev E. Psixologiya. O'qituvchi nashriyot matbaa-ijodiy uyi. – T., 2008. – 352 b.

O'QUVCHILARDA O'QUV MOTIVLARINI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Muxtabar Vaxobova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
Umumiy psixologiya kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola o'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish psixologik asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Shuningdek o'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish va rivojlantirish qadriyatli, kognitiv, operatsional-texnologik, munosabatli komponentlarni egallash jarayoni masalalari o'rganilgan. O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasini rivojlantirish uchun pedagogik masalalarni hal qilish qobiliyati alohida ahamiyatga ega, chunki ular pedagogik faoliyatning asosini tashkil qiladi. Shuningdek, o'quvchilarida o'quv motivlarini texnologiyalar asosida rivojlantirish bo'yicha takliflar kelitirib o'tilgan. Bundan tashqari, "Muammo texnologiyasi" haqida ham batafsil ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: o'qish, motiv, texnologiya, o'quv materiallari, faoliyat, maqsad fikr, mustaqil fikrlash, kompetensiya, kognitiv komponent, operatsional-texnologik komponent, kasbiy faoliyat.

Аннотация

Данная статья посвящена изучению психологических основ формирования мотивов обучения студентов. Также был изучен процесс приобретения ценностного, познавательного, оперативно-технологического, реляционного компонентов формирования и развития учебной мотивации студентов. Умение решать педагогические задачи имеет особое значение для разработки технологии формирования учебных мотивов учащихся, поскольку они составляют основу педагогической деятельности. Кроме того, были сделаны предложения по развитию учебной мотивации студентов на основе технологий. Кроме того, также представлена подробная информация по "Проблемной технологии".

Ключевые слова: учеба, мотивация, технология, учебные материалы, деятельность, цель, мышление, самостоятельное мышление, компетентность, когнитивный компонент, оперативно-технологический компонент, профессиональная деятельность.

Annotation

This article is devoted to the study of the psychological basis of the formation of students' learning motives. Also, the process of acquisition of valuable, cognitive, operational-technological, relational components of formation and development of students' educational motivations was studied. The ability to solve pedagogical problems is of particular importance for the development of the technology of forming educational motives of students, because they form the basis of pedagogical activity. In addition, proposals were made for the development of students' educational motivations based on technology. In addition, detailed information on "Problem Technology" is also provided.

Keywords: study, motivation, technology, educational materials, activity, goal, thought, independent thinking, competence, cognitive component, operational-technological component, professional activity.

O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish bilish faoliyatining ta'lim sharoitida namoyon bo'lish o'z navbatida uning o'quv faoliyati sifatida o'ziga xos xususiyatlarni kasb etishiga olib keladi. O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish har tomonlama va xilma-xil madaniyat olamini egallashni ta'minlaydigan motivlarining ma'lum qismida ustuvor o'rinni egallaydi.

Zamonaviy pedagogikada o'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasini takomillashtirish, o'quvchilarning o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasini tizimini modernizatsiya qilish va shu asosida zamonaviy kasblarni tanlash ko'nikmalarini shakllantirish vazifalari dolzarblik kasb etmoqda.

O'rta daraja o'quvchilarni o'quv motivlarini shakllan-

tirish texnologiyasi o'z faoliyatining maqsadlarini aniq tushunishlari, o'zlarining shaxsiy ta'limiy ehtiyojlarini anglashlari, kompetensiyaning namoyon bo'lishi uchun ijobiy motivatsiya mavjudligi bilan tavsiflanadi [1, 15].

V.P.Zinchenko ta'lim oluvchi shaxsiy bilim manbai sifatida ishtirok etadi deb hisoblaydi. Bu g'oya o'quvchilarni o'quv-bilish motivlarini shakllantirish texnologiyasida pedagogik ta'lim mazmunini o'zlashtirishi doirasida mustaqil ish uchun bir qator o'quv topshiriqlarini loyihalashda muhim hisoblanadi [1, 48]. O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasida asosiy tamoyillari sifatida quyidagilar qaraldi: faol fikriy faoliyat; o'z qiziqishi va xohishiga asoslangan yangi bilimlarning ko'payishi, tanlovning mavjudligi; o'quvchilar o'zlashtirishi kerak bo'lgan o'quv materialini muammoli qilish uchun qulay vaziyat yaratish.

Shunday qilib, o'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish va rivojlantirish qadriyatli, kognitiv, operatsional-texnologik, munosabatli komponentlarni egallash jarayoni sifatida qaraladi. Bu komponentlarni o'zlashtirish quyidagi asosiy darajalar bilan bog'liq: past, o'rta, yuqori. Ularning har biri ma'lum ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi. O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasi faoliyati quyidagi fikriy operatsiyalarni bajarishdan iborat: tanib olish, anglash va eslash.

O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasi o'quv materiallarini bayon etishga qobiliyatli, uni qisman qayta ishlay oladilar, ma'nolarni tushunish va o'z nuqtayi nazarini namoyish eta biladilar, ular qanday harakat qilishni biladilar, tipik muammolarni hal qilishda tanish vaziyatda o'rganilgan algoritmnini qisman o'zgartiradilar. Qiziqishni namoyon etadi, bajarilgan o'quv vazifasining shaxsiy-kasbiy ma'nolarini tushunishlarini namoyish etadilar, ammo tahlil qilish, sintez qilish, umumlashtirish qobiliyatiga ega emaslar.

Yuqori daraja o'z faoliyatining maqsadlarini aniq tushunishi, o'z ta'limiy ehtiyojlarini to'liq anglashi, kompetensiyaning namoyon bo'lishi uchun yaqqol ifodalangan ijobiy motivatsiya mavjudligi bilan tavsiflanadi. Tanlash, konstruksiyalash, bayon etish, muammolashtirish, muloqot o'tkazish va o'z nuqtayi nazarida qolish, qaralayotgan vaziyatda o'zaro ta'sirlashuv jarayonida yuzaga keladigan tezkor standart va nostandart vazifalarni hal qilishda harakatchanlikni namoyon qilishga qobiliyatli bo'lib hisoblanadi [2, 76].

O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasini rivojlanganligining o'rtacha darajasida o'quvchilar o'z faoliyatining maqsadlarini aniq tushunadilar, o'zlarining shaxsiy ta'limiy ehtiyojlarini anglay oladilar, kompetensiyaning namoyon bo'lishi uchun ijobiy motivatsiyaga ega.

Bilish komponenti o'quvchilar o'quv materialini taqdim etish, uni qisman qayta ishlash, ma'nolarni tushunish va o'z nuqtayi nazarini namoyish etishga qobiliyatligini anglatadi.

O'rta darajadagi operatsional-texnologik komponent o'quvchilarni o'quv-bilish motivlarini shakllantirish texnologiyasini namunaviy masalalarni yechishda tanish vaziyatda o'zlashtirilgan algoritmnini qisman o'zgartirib harakat qila olishi bilan tavsiflanadi.

Munosabat komponent o'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasi qiziqishni namoyon etishini, bajarilgan o'quv topshiriqlarining shaxsiy-kasbiy ma'nolarini tushunishlarini namoyish etishlarini, ammo tahlil qilish, sintez qilish va umumlashtirishga qobiliyatli emasliklarini ko'rsatadi.

Qadriyatli komponentning yuqori darajada shakllanishida, o'z faoliyatining maqsadlarini aniq tushunish, o'z shaxsiy ta'limiy ehtiyojlarni to'liq anglash, kompetensiyaning namoyon bo'lishi uchun yaqqol ifodalangan motivatsiya namoyon bo'ladi.

Kognitiv komponent o'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasini tanlash, konstruksiyalash, bayon etish, muammolashtirish, muloqot olib borish va o'z nuqtayi nazarida qolishga qobiliyatligi bilan tavsiflanadi.

Operatsional-texnologik komponent qaralayotgan vaziyatda o'zaro ta'sirlashuv jarayonida yuzaga keladigan tezkor standart va nostandart vazifalarni hal qilishda harakatchanlikni namoyish qilish ko'nikmasi sifatida ifodalanadi.

Yuqori darajaga nisbatan, munosabatli komponent o'quvchilarni o'quv-bilish motivlarini shakllantirish texnologiyasi qiziqishni namoyon etishi, taklif etilgan o'quv topshiriqlarining shaxsiy-kasbiy ma'nolarini chuqur tushunishlarini namoyish etishlari, ammo tahlil qilish, sintez qilish va umumlashtirishga qobiliyatli ekanligini ko'rsatadi [3, 44-45].

O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasi mohiyati va tuzilishini aniqlash quyidagi xulosaga kelishga asos bo'ldi; uni rivojlantirish o'quvchilarning qadriyatli, kognitiv, operatsional-texnologik, munosabatli tajribalar ortishiga o'zaro kesishmaydigan bilish qiziqishi va turg'un motivatsiya rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan birinchi darajali vazifani qo'yadi. U esa o'z navbatida, subyektiv imkoniyatlarni hisobga olgan holda, o'quv va kasbiy-pedagogik muammolarni hal qilishda qo'llaniladi.

O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish va rivojlantirish texnologiyasiga yo'naltirilgan auditoriyadan tashqaridagi mustaqil ishlar ma'ruza davomida olingan nazariy materialni tahlil qilish, ma'ruzalar tayyorlash, tadqiqotchilik xarakteridagi va ijodiy topshiriqlarni bajarish va boshqalarga qaratilgan bir qator o'quv topshiriqlarni nazarda tutishi mumkin.

O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasi ularning o'zaro ta'sirlashuvga, pedagogik faoliyatni samarali amalga oshirishga tayyorligini o'z ichiga oladi. Tadqiqotimiz kontekstida "tayyorlik" tushunchasi o'quvchilarining turli pedagogik muammolarni mustaqil va samarali hal etishlari uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalari tizimi bilan aniqlanadi.

O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasini rivojlantirish uchun pedagogik masalalarni hal qilish qobiliyati alohida ahamiyatga ega, chunki ular pedagogik faoliyatning asosini tashkil qiladi.

Tarbiya masalalarining turli guruhlarini hal qilish samaradorligi, ularning yo'nalganligiga qarab, o'quvchilarning ko'nikmalarining butun spektrni mobilizatsiya etishni talab qiladi. Shunday qilib, turli xil pedagogik masalalardan foydalanish va ularni yechishga yondashuvlarning xilma-xilligi o'qitishni kreativ jarayon sifatida tavsiflaydi, chunki, natija hamma vaqt subyektiv yangi hisoblanadi, ya'ni inson subyektiv kreativ mahsulotga ega bo'ladi.

I.G.Kuzmina o'quvchining kasbiy faoliyatida oldida turgan muammolarni hal qilish samaradorligi bevosita quyidagi ko'nikmalar guruhlarini (pedagogik faoliyatning asosiy tarkibiy qismlari) shakllanishiga bog'liq deb hisoblaydi:

– pedagogik vaziyatni tahlil qilish, yechim strategiyasini ishlab chiqish, produktiv va produktiv bo'lmagan loyihalarni va ularni amalga oshirish usullarini baholash ko'nikmalari;

– muammoni hal qilish va yakuniy qaror qabul qilishning mumkin bo'lgan usullarini tanlash ko'nikmasi;

– o'quvchilarning ota-onalari, jamoa bilan pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq munosabatlarni o'rnatish ko'nikmasi;

– o'quvchilar bilan bevosita o'zaro ta'sirlashuvda mujassamlangan gnostik, loyihalash, konstruktiv va kommunikativ faoliyatning o'ziga xos sintezi sifatida tushuniladigan tashkiliy ko'nikmala" [4, 133].

Shu nuqtayi nazardan, o'quvchilari qo'zg'aluvchi, muqobil va ochiq jamiyat sharoitida, ular tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat turi, usullari va shakllarini erkin tanlashda alohida shaxsiy pozitsiyasiga ega o'zini o'zi belgilaydigan va o'zini o'zi rivojlantiradigan mobilli subyekt sifatida namoyon bo'ladi.

Ikkinchi pedagogik shart-sharoit sifatida o'quvchilarning subyektiv tajribasi ni e'tiborga olgan holda invariant, variativ va manzilli o'quv topshiriqlarini bajarish orqali o'quvchilarini faol mustaqil ishlarga jalb etish qaralgan.

Bu shart-sharoit o'quvchining individual-psixologik xususiyatlariga asoslanadi. Bu o'qituvchidan o'rganiladigan o'quv kursi doirasida (bizning tadqiqotimizda "tarbiya" fani o'quv materiallarining invariant, variativ mazmuni o'quvchilari tomonidan o'zlashtirilishida individual-yo'naltirilgan ta'lim trayektoriyasini loyihalash va foydalanish mumkin bo'ladigan o'quv o'zaro ta'sirlashuvning boshqa tipini yaratib o'qitishning dialogligini kuchaytirishni talab etadi [4, 135].

O'quvchilarni motivlarini shakllantirish texnologiyasini rivojlantirish uchun pedagogik muammolarni hal qilish qobiliyati alohida ahamiyatga ega, chunki ular pedagogik faoliyatning asosini tashkil qiladi.

"Muammo" texnologiyasi

Texnologiyaning maqsadi: o'quvchilarga o'quv predmetining mavzusidan kelib chiqqan turli muammoli

masala yoki vaziyatlarning yechimini to'g'ri topishlariga o'rgatish, ularda muammoning mohiyatini aniqlash bo'yicha malakalarni shakllantirish, muammoni yechishning ba'zi usullari bilan tanishtirish va muammoni yechishda mos uslublarni to'g'ri tanlashga o'rgatish, muammoni kelib chiqish sabablarini va muammoni yechishdagi xatti-harakatlarni to'g'ri aniqlashga o'rgatish.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi: o'qituvchilarni guruhlariga ajratib, ularni mos o'rinlariga joylashtirgandan so'ng, mashg'ulotni o'tkazish tartib-qoidalari va talablarini tushuntiradi, ya'ni u mashg'ulotni bosqichli bo'lishini va har bir bosqich o'quvchilardan maksimum diqqat-e'tibor talab qilishini, mashg'ulot davomida ular yakka, guruh va jamoa bo'lib ishlashlarini aytadi. Bunday kayfiyat o'quvchilarga berilgan topshiriqlarni bajarishga tayyor bo'lishlariga yordam beradi va bajarishga qiziqish uyg'otadi. Mashg'ulotni o'tkazish tartib-qoidalari va talablari tushuntirilgach, mashg'ulot boshlanadi: [5, 470]

- o'quvchilar tomonidan mashg'ulot uchun tayyorlangan kinolavhani diqqat bilan tomosha qilib, unda yoritilgan muammoni aniqlashga harakat qilish, xotirada saqlab qolish yoki daftarlariga belgilab qo'yish (agar kinofilm ko'rsatishning imkoniyati bo'lmasa, u holda o'qituvchi o'quv predmetining mavzusi bo'yicha plakat, rasm, afisha yoki biror muammo bayon qilingan matn, kitobdagi o'quv materialidan foydalanishi mumkin);

- har bir guruh a'zolari tomonidan ushbu lavhadan (rasmdan, matndan, hayotiy voqeadan) birgalikda aniqlangan muammolarni vatman yoki A-3 formatdagi qog'ozga flomaster bilan yozib chiqadi;

- berilgan aniq vaqt tugagach, tayyorlangan ishni guruh vakili tomonidan o'qib eshittiriladi;

- o'qituvchi guruhlar tomonidan tanlangan va muammolar yozilgan qog'ozlarni almashtirgan holda guruhlariga tarqatiladi;

- tarqatilgan qog'ozlarda guruhlar tomonidan yozilgan muammolardan har bir guruh a'zosi o'zini qiziqtirgan muammodan birini tanlab oladi;

- o'qituvchi tomonidan tarqatilgan quyidagi chizмага har bir guruh a'zosi tanlab olgan muammosini yozib, mustaqil ravishda tahlil etadi [5, 471].

Ta'lim natijalarini, shu jumladan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning mustaqil o'quv-bilish faoliyatini doimiy monitoring qilish kelajakdagi o'qituvchilarning o'quv faoliyatini o'z vaqtida sozlash, qiyinchiliklarga yordam berish imkonini beradi.

O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasini rivojlantirish faoliyati uchun asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi. Bular o'quvchilarning biror bir haqiqatni mustaqil izlashi va kashf etishi bilan bog'liq evristik va muammoli ta'limdir. Evristik ta'lim esa o'quvchilarda ijodiy qobiliyatni shakllantirish va ilmiy asoslangan faoliyatni tashkil etish bilan bog'liq ekanligini ko'rsatdi.

Xulosa qilib aytganda, fanlararo integratsiya qanchalik tez maktab ta'limlarining darslariga kirib borsa, o'quvchi-

larning ham nazariya bilan amaliyotni birlashtirishi shunchalik tez bo'ladi.

O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasini rivojlantirish uchun turli o'quv fanlari, fan to'garaklari va sinfdan hamda maktabdan tashqari tadbirlarning imkoniyatlaridan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir.

O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasiga yo'naltirilgan ijtimoiy ahamiyatlilik darajasi yuqori bo'lgan o'quv topshiriqlarini bajarishlarini ta'minlash kerak.

Jamiyat hayoti uchun ahamiyatli bo'lgan mehnat va kasb-hunarining turli sohalariga o'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasini rivojlantirish kerak.

O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasini rivojlantirish maqsadida, maktab o'qituvchilari, firmalar, ishlab chiqarish korxonalar, ijodiy jamoalar, kasb maktablari hamda tashxis markazlari hamkorligini yo'lga qo'yish lozim.

O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasini rivojlantirish jarayonini yanada takomillashtirish yuzasidan:

- kasbga yo'naltirishda yakka tartibda ishlashga e'tibor qaratish;
- mavzu yuzasidan davra suhbatlarini tashkil etish;
- turli kasblarga oid audio-video materiallar bilan tanishtirish;
- sinfdan tashqari ishlarni ekologik madaniyatga yo'naltirish;
- turli soha mutaxassislari bilan uchrashuvlar tashkil etish;
- madaniy tadbirlar tashkil etish;
- kasblar burchagini tashkil etish va shu mavzuda ko'chma ko'rgazmalar tashkil etish lozim.

O'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasini rivojlantirish uchun sinfda va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'yin texnologiyalari hamda ishbop o'yinlardan foydalanilsa o'quvchilarni o'quv motivlarini shakllantirish texnologiyasini ko'nikmalari rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированного образования. – М.: Сентябрь, 2000. – 176 с.
2. Jo'rayev N.S. O'quv jarayonida bilimlarni o'zlashtirish va o'rganishning psixologik xususiyatlari". Pedagogik ta'lim. – T., 2006. – 107 b.
3. Jo'rayev N.S. O'quv motivlarini shakllantirish. – T.: TDPU, 2008. – 62 b.
4. Urazbayeva Y. "Ta'lim jarayonida o'quv motivatsiyasi shakllanishining o'ziga xosligi". O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. 2023-yil, 15-son. – 132-136 b.
5. Tojimirzayeva B. "Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quv motivatsiyasini rivojlantirishning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyati". Science and innovation ilmiy jurnali. 2022-yil. – 469-472 b.

ИЖОДИЙ МЕТОДЛАР ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС АЙРИМ ХУСУСИЯТЛАРИ

Абдулхамид Тангиров,

Жиззах давлат педагогика университети доценти

Дилбар Тангирова,

Жиззах давлат педагогика университети

катта ўқитувчиси

Аннотация

Бадиий ижод пайдо бўлганидан буён ижодкорлар маълум бир йўналиш атрофида биригшиб ижод қилиб келганлар. Ана шу бирикувни эса адабиёт илмида метод деб аташ удумга айланган. Метод тушунчаси маълум санъаткор ва санъаткорлар гуруҳининг муштарак ва айрим белгилари, гоёвий-бадиий савиялари, мақсадлари атрофида ўзаро биригиши, бири иккинчисини гоёвий ҳамда шаклий жиҳатдан қўллаб қувватлашини ифодалайди. Социалистик реализмга шўро даврида метод сифатида қараб келинди. Бу борада ўнлаб тадқиқотлар олиб борилди. Аслида ушбу ҳодиса алоҳида метод бўлмасдан, реализм методининг ўта сиёсийлаштирилган йўналиши сифатида майдонга келди.

Калит сўзлар: *Классицизм, Сентиментализм, Романтизм, Реализм, Модернизм, метод, услуб, санъаткор, санъаткорлар, гоёвий-бадиий савия, белгилар, биригиши, гоё, гоёвий, шаклий, жиҳат, қўллаб-қувватлаш, ижодкор, поэтика, хаёлий идеал уйдирмалар, бадиий адабиёт, маърифатчилик, антик реализм, уйғониш даври реализми, реализми*

Аннотация

С самого начала поэты и писателей объединялись в определенном направлении. И это сочетание используется как метод в литературоведении. Концептуальная группа метода поддерживает и выражает взаимные черты отдельных художников и художников в контексте общих и определенных признаков, идейно-художественных уровней, проблем, а также отчасти формального аспекта. В период Шурь социалистический реализм рассматривался

как метод. По этому поводу были проведены десятки исследований. Фактически это явление возникло как сильно политизированное направление метода реализма, а не как отдельный метод.

Ключевые слова: Классицизм, Сентиментализм, Романтизм, Реализм, Модернизм, метод, стиль, художник, художники, идейно-художественный уровень, символы, единство, идея, идейный, форма, аспект, опора, творец, поэтика, воображаемые идеальные вымыслы, художественная литература, просветительство, античный реализм, ренессансный реализм, реализм.

Annotation

From the very beginning of the art movement, climbers united in a certain direction. And this combination is used as a method in literary criticism. The conceptual group of the method supports and expresses the mutual characteristics of individual artists and artists in the context of general and specific characteristics, artistic levels, problems, and also partly the formal aspect. Socialist realism was looked upon as a method during the Shura period. Dozens of studies have been conducted on this. In fact, this phenomenon appeared as a highly politicized direction of the realism method rather than a separate method.

Keywords: Classicism, Sentimentalism, Romanticism, Realism, Modernism, method, style, artist, artists, ideological and artistic level, symbols, unity, idea, ideological, form, aspect, support, creator, poetics, imaginary ideal fictions, fiction, enlightenment, ancient realism, Renaissance realism, realism.

Инсониятнинг бадий тафаккур қилиш жараёни пайдо бўлибдики, ижодкорлар маълум йўналиш атрофига бирлашиб, ўша йўналиш талаблари асосида ижод қилиб келадилар. Ана шу йўналишларнинг умумий номини илм аҳллари “метод” атамаси билан юритадилар. “Метод” сўзи грекча сўздан олинган бўлиб, “текшириш йўли” деган маънони билдиради. Метод тушунчаси маълум санъаткор ва санъаткорлар гуруҳининг муштарак ва айрим белгилари, ғоявий-бадий савиялари, мақсадлари атрофида ўзаро бирлашишини, бири иккинчисини ғоявий ҳамда шаклий жиҳатдан қўллаб қувватлашини ифодалайди.

Шу ўринда метод тушунчасига яқин бўлган “услуг” тушунчасининг ўзаро фарқларини ҳам тушуниб олиш аҳамиятлидир. Услуг бу маълум бир ижодкорнинг бадий талқин этиши йўлидаги фақат ўзига хос бўлган танлаган йўли ҳисобланади. Метод эса услубдан фарқли ўлароқ кенгрок тушунча бўлиб, у ўз атрофига бири-биридан услуб жиҳатидан фарқ қилувчи ижодкорларни ягона йўналиш атрофига бирлаштиради. Демак, услуб тор маънода, яқка ижодкорга тегишли бўлса, метод кенг маънодаги ўзаро маслакдош бўлган бир неча ижодкорнинг уюшган йўли ҳисобланади. Бу ўринда ижодкорлар ўз услублари билан ажралиб турсалар-да, метод танлаш жиҳатидан ўзаро жипслашадилар.

Бадий ижод пайдо бўлганидан буён ижодкорлар бир неча методлар атрофида бирлашиб ижод қилганлар. Булар Классицизм, Сентиментализм, Романтизм, Реализм, Модернизм методлари кабилардир. Албатта, методларнинг бу тарика тақсимланишида бироз сунъийлик мавжуд бўлиб, уларнинг айримларининг таъсири ёхуд уларнинг қоришуви ҳар доим бўлиб турган. Масалан, романтизм методидаги асарларда реализм таъсирини ёхуд уларнинг тескарисини доимо илғаш мумкин. Қолаверса, методлар нимаси биландир бирининг иккинчисига, ўздан кейингисига ўз таъсирини ўтказганлигини кўриш мумкин.

Мавжуд методларнинг ўз олдига қўйган мақсадлари ҳамда жамият тараққиётидаги қўшган ҳиссаси ка-

биларни инобатга олиб, методларни шартли равишда қуйидаги икки гуруҳга ажратиш мумкин:

Биринчиси: Бадий адабиётга қотиб қолган ҳодиса сифатида қараб, бадий тафаккур қилиш асосан, ҳаётда бор ҳолатлардан иборат методлар. Булар классицизм, реализм ҳамда унинг социалистик реализм йўналиши.

Иккинчиси: Бадий ижодни асосан эркин ҳамда ҳаёлий идеал уйдирмалардан иборат эканлигини тарғиб қилувчи методлар. Булар романтизм, модернизм.

Бундан келиб чиқадики, иккинчи гуруҳга мансуб романтизм ҳамда модернизм методларининг пайдо бўлишига ўздан олдин ҳукмрон бўлган методларнинг, яъни биринчи гуруҳга мансуб бўлган классицизм ва реализм таъсири ёхуд турткиси кучли бўлган. Жумладан, романтизм методи классицизм методининг таъсирида, айниқса, унинг ақидаларига қарши турувчи қисман бўлса-да “эркин” метод сифатида пайдо бўлганлиги илғаш мумкин. Ёки реализм, танқидий реализм ҳамда социалистик реализмнинг қотиб қолган “қолип”ига қарши эса тамомила эркин ижодни тарғиб қилувчи модернизм методи юзага келганлигини кўриш мумкин.

Албатта назариётчилар адабий методлар ҳамда унинг оқимлари борасида бир қанча тадқиқот қураётганлигини олиб борган ва бу борада ҳам доимо баҳс-мунозара қилиб келганлар. Бу борадаги илк қарашлар Аристотелдан бошланган ва унинг “Поэтика” асарида ижодкорларнинг талқин этиш йўналишига кўра гуруҳлаш жараёни ҳам тадқиқ қилинган. Шундан сўнг жаҳон адабиётида Платон, В.Г.Белинский, Пospelов Г.В, Тимофеев Л.И. кабилар, шунингдек, ўзбек адабиётшуносларидан Иззат Султон, Ҳ.Умиров, Э.Худойбердиев, Д.Қуроновлар ва бошқалар ижодий методлар ҳамда йўналишлар борасида қимматли фикрларни билдирганлар. Жумладан, адабиётшунос олим Ҳ. Умиров улар орасидан икки объектни метод, яъни романтизм ва реализмни метод, қолганларини эса оқим сифатида талқин этган бўлса, [1, 76] Э.Худойбердиев реализм ва романтизмни ижод йўли-

лари сифатида таъкидлаб, қолганларини методлар [2, 145], деб ҳисоблайди. Иззат Султон эса "...жаҳон адабиётида классицизм, романтизм ва реализм ижодий методлари мавжудлигини" айтиб ўтади. [3, 92] Адабиётшунос Дилмурод Куронов ҳам бу борада тўхталиб, "... метод бадиий акс эттириш принципларининг маълум даврдаги варианты - адабий йўналиш билан биргаликда конкрет кўриниш олади. Шу жиҳатдан қаралса, классицизм, романтизм, реализм, модернизм ва пост-модернизмга бир пайтнинг ўзида ҳам метод, ҳам йўналиш деб қараш ўринли", дея таъкидлайди [4, 135].

Юқорида тилган олинган метод, услуб ва йўналиш борасидаги ранг-баранг қарашларни умумлаштирган ҳолда бадиий адабиётда классицизм, сентиментализм, реализм, романтизм, модернизм кабиларни метод, антик реализм, уйғониш даври реализми, маърифатчилик реализми, танқидий реализм, социалистик реализм кабиларни йўналиш сифатида қараш бизнингча мақсадга мувофиқ бўлади. Тўғри, социалистик реализмга шўро даврида метод сифатида қараб келинди. Бу борада ўнлаб тадқиқотлар олиб борилди. Аслида ушбу ҳодиса алоҳида метод бўлмасдан, реализм методининг ўта сиёсийлаштирилган йўналиши сифатида майдонга келди, халос. Унга ўз вақтида социалистик реализм методининг "...юксак ва олий босқичи" [5, 12], дея таъриф берилиб, уни реализмнинг бир йўналиши эканлиги тан олинган ҳам эди. У ҳали ўзича алоҳида метод даражасига кўтарила олмаган эди.

Таълим-тарбия жараёнида болалардаги яширин истеъдодларни юзага чиқариш, болалик давридан бошлаб ўз фаолиятини намоён қилиши учун имконият яратиш, улардаги ижодкорлик қобилиятини ривожлантириш — келажакда юксак салоҳиятли, ижтимоий фаол, ўткир зеҳнли, кашфиётчилик қобилиятини намоён эта оладиган рақобатбардош кадрларни вояга етказиш гарови саналади. Бу давлатимизнинг устувор йўналишларидан бири — ҳар томонлама баркамол инсонни вояга етказиш ғоясига мос келади. Шахсда ижодкорлик қобилиятини шакллантиришнинг муҳим шarti шахснинг фаолияти ҳисобланади. Бу борада психолог олимларнинг билдирган назарий фикр ва ғояларини мисол қилиб келтириш мумкин. Ота-оналар, мураббийлар, ўқитувчилар ҳар томонлама шаклланган фарзандларни вояга етказишни орзу қиламиз.

Германиялик файласуф Йоханн Готтлиб Фихте: "Биз нафақат билганимиз учун ҳаракат қиламиз, балки ҳаракат учун яратилганимиз туфайли биламиз" [4, 29], деб таъкидлаши муаммонинг қанчалик аҳамиятли экани, шахснинг камол топишида ижодий фаолиятнинг тутган ўрнини яққол кўрсатувчи мисолдир. Таъкидлаш жоизки, ижодкор шахсни шакллантиришда етакчи фаолият турларига аҳамият бериш керак, яъни мактабгача таълим муассасаларида:

– болаларда эмоционал ҳолатларни ривожлантириб бориш (бу келажакда кучли мувозанатли характерга

эга шахсларни шакллантириш имкониятини беради);

– болаларни предметлар билан муносабат ўрнатишини таъминлаш (бу уларнинг ақлий фаолияти ва ижодкорлик хусусиятларини шакллантиришга йўл очиб беради);

– болаларга машғулот, турли ўйин-тадбирлар жараёнида роллар тақсимлаш ва ролларни бажартириш (бунда қаҳрамон образига тақлид қилиш орқали шахсий сифатлар шаклланади, болаларда ўз-ўзини назорат қилиш ва бошқарувчилик хусусиятлари ривожлантирилади).

Бошланғич синф ўқувчиларида таълим жараёнини изчиллик, тизимлилик тамойилига асосланган ҳолда ташкил этиш билан бирга, ўқувчиларда "Инсайт" усулидан фойдаланган ҳолда "бузиб-тузатиш", "астасекин", "бирданига" бажариш жараёнларини етарли даражада қўллаш, шахснинг ижодий қобилиятларини шакллантиришга асос бўлади. Ижодкор шахсни шакллантиришда педагогнинг асосий вазифаси ўқув-тарбия жараёнида ижодий фаолиятни ташкил этиш шакл, метод, усул, восита ва йўналишларини белгилаб берувчи зарур ахборотлар билан таъминлаш ҳисобланади. Яъни ахборот таъминотининг хаддан зиёдлиги масалани ижобий ҳал этмайди. Шунинг учун ахборот таъминотини педагогик жиҳатдан бошқариш, уларни илғор техника ва технология ютуқлари билан бойитиш мақсадга мувофиқдир.

Илмий-техник тараққиёт ва ижодкор шахсни шакллантиришга эришиш жараёнини педагогик жиҳатдан бошқаришнинг предмети инсон омили бўлиб, у ўзига хос таълим-тарбия ишлари ва уни бошқариш, ижодий масалаларни ечиш методикаси ва алгоритмининг ўрганишни кўзда тутаяди. Ўқувчиларда илмий-техник ижодкорлик фаолиятини ташкил этиш, тайёрлаш жараёнига нисбатан педагогик ёндашув тизими шахс ижодкорлиги ва яратувчанлигини бошқаришнинг бош масалаларидан бири ҳисобланади ва у ўз ичига зарурий ахборотларни йиғиш, таҳлил қилиш, уни қайта ишлаш, мақсадни аниқлаш, мақсадга эришиш режасини ишлаб чиқиш, режа бўйича ижодкорлик ишларини ташкил этиш, унинг амалга ошишини назорат қилиш, ушбу тизим фаолиятини тартибли олиб бориш ва махсус ечимлар қабул қилиш каби босқичларни ўз ичига олади.

Хулоса қилиб айтганда, ижодий метод ҳамда услублар ранг-баранг бўлиб, уларнинг бири иккинчисини тўлдиришга хизмат қилиб келган ҳамда икки хил ўзига кўринишни кашф қилганлар. Хусусан, классицизм ҳамда реализм бадиий ижодга қотиб қолган акидалар сифатида қарашни афзал кўрган бўлсалар, романтизм ҳамда модернизм кабилар эркин ижод қилиш йўлини танлаганлар.

Бу билан барча методларнинг қонуниятларини ўзaro қотиб қолган ҳодисалар сифатида қараш ҳам унчалик ўринли бўлавермайди. Бирининг таъсири иккинчисига ўтиб турганлиги ёхуд таъсир этганлиги табиий ҳолдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Адабиётшунослик терминлари луғати. – Т.: “Ўқитувчи”, 1970. – 178 б.
2. Иззат Султон. Адабиёт назарияси. – Т.: “Фан” нашриёти, 1986. – 272 б.
3. Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. – Т.: 2008. – 368 б.
4. Куронов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т.: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020. – 250 б.
5. Умиров Х. Адабиёт назарияси. – Т.: Шарк, 2002. – 264 б.

O‘ZBEK PSIXOLOGLARI TADQIQOTLARIDA OILA VA OILAVIY TARBIYANING SHAXS KAMOLOTIGA TA’SIRI MASALALARI

Pokiza O‘risheva,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
“Umumiy psixologiya” kafedrasida o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola o‘zbek psixologlari tadqiqotlarida oila va oilaviy tarbiyaning shaxs kamolotiga ta’siri masalalariga bag‘ishlangan. Maqola oilaviy tarbiyaning mohiyatini to‘g‘ri tushunish, uni bir qator psixologik jihatlarini, yoshlar tarbiyasiga o‘zbek oilasining ta’siri masalalari o‘rganilgan. Yoshlar tarbiyasiga o‘zbek oilasining ta’siri masalasi yoritilgan. Shuningdek, bola shaxsini har tomonlama kamol topishi ota-onaning shaxsiy namunasi, oiladagi ijtimoiy psixologik muhit asosiy o‘rin egallashi, bola kamolotida oila va ta’lim tarbiyaning o‘rni, o‘z-o‘zini anglash malakalarini rivojlantirish mezonini haqida qayd etilgan.

Kalit so‘zlar: oila, xulq, mutafakkir, ta’lim, tarbiya, taraqqiyot, mavqei, er-xotin munosabat, shaxsiy-aqliy kamoloti, shaxsiy fazilat, farzand, ijobiy emotsional, muhit.

Аннотация

Данная статья посвящена вопросам влияния семьи и семейного воспитания на развитие личности в исследованиях узбекских психологов. В статье рассматривается правильное понимание сущности семейного воспитания, ряда его психологических аспектов, влияние узбекской семьи на воспитание молодежи. Освещается вопрос влияния узбекской семьи на воспитание молодежи. Отмечается также, что развитие личности ребенка во всех аспектах – это личный пример родителей, главная роль социально-психологической среды в семье, роль семьи и воспитания в развитии ребенка, критерий развития навыков самосознания.

Ключевые слова: семья, характер, мыслитель, образование, воспитание, развитие, положение, супружеские отношения, личностно-психическая зрелость, личностные качества, ребенок, положительная эмоциональность, окружение.

Annotation

This article is devoted to the issues of the influence of family and family education on personality development in the researches of Uzbek psychologists. The article examines the correct understanding of the essence of family education, a number of its psychological aspects, the influence of the Uzbek family on the education of young people. The issue of the influence of the Uzbek family on the education of young people is covered. It is also noted that the development of the child’s personality in all aspects is the personal example of the parents, the main role of the social and psychological environment in the family, the role of the family and education in the development of the child, the criterion for the development of self-awareness skills.

Keywords: family, character, thinker, education, upbringing, development, status, marital relationship, personal-mental maturity, personal quality, child, positive emotional, environment.

Oila fenomeni dunyodagi eng umrboqiy qadriyatlaridan biri hisoblanadi. Oila insoniyatning ibtidoiy hayotidan madaniylashgan, sivilizatsiyalashgan turlari va hayotga o‘tishini ta’minlangan eng muhim omillardan biri. Oila o‘ziga xos ijtimoiy institut sifatida juda uzoq tarixiy davrni bosib takomillashdi, ijtimoiy ahamiyati hamda vazifalari ortib boradi. Oila doimo rivojlanib boruvchi, takomillashuvchi, yangi mazmun, mohiyat bilan boyib boruvchi maskan. Dunyoda birorta inson o‘zini oilasiz tasavvur

eta olmaydi. Shuning uchun ham oila fenomeniga qiziqish katta.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosida ta’lim-tarbiya masalalari muhim o‘rin egallaydi. Oilada bola tarbiyasi masalasi Abu Bakr Muhammad ibn Al-Abbos Al-Xorazmiy qarashlarida ham mavjud. Uning aytishicha ota-onalar ikki xil tug‘ilish otasi va ta’lim berish otasi: birinchisi jismoniy hayot sababli ikkinchisi ruhiy hayot sababli. Shunga ko‘ra ularni uzviy birlikda olib qarash tarbiya

ishida muhim ahamiyatga molikdir. Uning quyidagi so'zlari anchayin ibratlidir: "Zamondan yaxshiroq muallimni insondan yaxshiroq ta'lim oladigan o'quvchini ko'rma-dim". Uning bu so'zlaridan bir tomondan ijtimoiy muhitni bola tarbiyasi uchun hal qiluvchi ta'sirini anglasak, ikkinchi tomondan inson shaxsi ta'lim natijasida kamolotga erishib borishi mumkinligini sezamiz.

Beruniy ota-onalarga qarata bolaning mo'tadillikda saqlashni tavsiya etadi. Bunga asosan qattiq g'azablanish, qo'rqish va xafalikdan, uyqusizlikdan saqlash orqali erishilishini aytib, ularni xohlagan va foydali narsasini topib berishga, sevmagan narsasidan uzoqlashtirishga harakat qilish kerakligi uqtiriladi. Ota-onaning bolaga turli munosabati turlicha xulqlarni keltirib chiqaradi. Yaxshi xulqlarning paydo bo'lishi, bola ruhiyatiga ta'sir qilibgina qolmasdan, uning fiziologik o'sishiga ham yordam beradi. Yomon xulq esa turli mijoz buzilishlariga olib keladi. Aksincha bola organizmidagi o'zgarishlar uning ruhiyatidagi xatti-harakatidagi o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Muta-fakkir bola xulq-atvorining mo'tadilligi natijasida tan va ruh sog'lomligi kelib chiqishini ham ilmiy asoslab beradi.

Oilada bola tarbiyasi buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy merosida ham munosib o'rinni egallaydi. U o'zining qator asarlarida ta'lim-tarbiya masalalari umuminsoniy g'oya ekanligini o'rta tashlaydi. Uning fikricha jamiyatning yetukligi uning taqdiri va kelajagi yoshlar kamoloti bilan bog'liqdir, shunga ko'ra bola tarbiyasi ota-onalar oldida turgan oliyanob vazifadir [2, 118].

Alisher Navoiy ota-onalarning yaxshi sifatlarini ulug'laydi. Bunday sifatlarining ularda jamuljam bo'lishi bola tarbiyasida muhim rol o'ynashini ko'rsatib o'tadi. Masalan uning xotinlar haqidagi fikrlari diqqatga sazovordir: "Yaxshi xotin deydi Navoiy — oilaning davlati va baxti uning osoyishtaligi, undan uy egasining xotirjam va osoyishtaligi, undan husnli bo'lsa ko'ngil ozig'i, xushmuomala bo'lsa jon ozig'idir. Oqila bo'lsa ro'zg'orda tartib-intizom bo'ladi. Beandisha shallaqi bo'lsa ko'ngil undan ozor chekadi, yomonlik axtaruvchi bo'lsa, undan ruh azoblanadi. Agar mayxo'r bo'lsa uy obodligi yo'qoladi, aqlsiz bo'lsa oila rasvo bo'ladi" [2, 114].

Zamonaviy psixologiyada ota-ona va bola munosabati dolzarb hisoblanadi. Bolalar va ota onalar munosabati er-xotinlik munosabatlari bilan bir qatorda zamonaviy nuklear oilalarning asosi bo'lib xizmat qiladi. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar ichki oilaviy munosabat tizimining barcha tarkibiy qismida ixtiyoriylikka ega bo'lib, u bolaning ijtimoiylashuvini ta'minlovchi katta ahamiyatga ega bo'lgan shartlardan biridir. Bolalar va ota-onalar munosabatlarda asosiy boshqaruvchi rol kattalarga taalluqlidir.

Bizning nuqtayi nazarimizcha, bolalar va ota-onalar munosabati, ota-onalik munosabati va ota-onalik ustanovkalari kabi bir-biri bilan bog'liq, lekin shu bilan birga bir-birini to'ldiruvchi hamda ko'pincha sinonim tarzida qo'llaniladigan tushunchalarni bir-biridan farqlash lozim.

Bolalar va ota-onalar munosabatlarining o'ziga xosligi shundan iboratki ular ikki tomonlama munosabatlardan tarkib topib, har ikki tomon ota-ona va bola munosabatlar tizimini faollik bilan shakllantiradi. Bu munosabatlar avval boshidan teng huquqli munosabatlar bo'lmas-da, biroq doimo teng huquqlilikka intiladi. Bola shaxsining shakllanganligi esa bunday munosabatlarning mahsuli bo'lib hisoblanadi [1, 24].

Shunday qilib, bolalar va ota-onalar munosabatlarini bevosita qarindoshchilikka ega bo'lgan kattalar hamda bolalar o'rtasidagi munosabatlar tizimi sifatida talqin qilish mumkin: ular bola tug'ilishi bilan paydo bo'lib, ota-ona va bolaning o'zaro ta'sirli hamkorligi jarayonida o'zining alohida dinamikasi hamda o'ziga xoslik bilan tavsiflanuvchi mohiyatga ega bo'lib boradi. Oilaviy tarbiyaning mohiyatini to'g'ri tushunish, uni bir qator psixologik jihatlarni tadqiq etish imkoniyatlarini ochib beradi. Hozirgi kunda psixologlar sotsiologlar va keng jamoatchilik tomonidan oila va oilaviy tarbiya muammosi dolzarb masala sifatida e'tirof etib kelinmoqda. Jumladan E.G'oziyev, V.M.Karimova, B.K.Qodirov, N.Sog'inov G'.Shoumarov singari psixologlar tomonidan o'zbek oilalarining ijtimoiy-psixologik masalalariga doir tadqiqotlar olib borilgan.

V.M.Karimovanning "Yoshlarda o'zbek oilasi haqidagi ijtimoiy tasavvurlar" deb nomlangan ilmiy ishida o'zbek oilasidagi ijtimoiy tasavvurlarning turli guruhlarda namoyon bo'lishini empirik jihatlarga asoslanib tadqiq etiladi va oila to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlar shaxsning oilaviy munosabatlar doirasidagi xulq-atvorni boshqaruvchi va aniq sharoitlarga moslashtiruvchi vazifalarni bajarishini ilmiy asoslab berishga harakat qiladi. Shuningdek, empirik tadqiqot jarayonida oilaviy ijtimoiy tasavvurlarning turli yosh va jins guruhlarida o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishi, hamda ularning shaxs va guruhlarning hayot tarzi, ma'lumot darajasi, kasb-kori va hayotiy tajribasiga bog'liqligi isbot qilinadi. Unda birinchi marta o'zbek ayoli va erkakning oiladagi psixologik mavqei, er-xotin munosabatlarining bolalar tarbiyasi va oilada tutgan o'rinlari taqsimotiga ta'siri, yoshlarda to'g'ri maqbul oilaviy ijtimoiy tasavvurlarning shakllanish shart-sharoitlari va psixologik omillari yoritildi [5, 63].

M.Dadajonovanning oilada bola tarbiyasining psixologik xususiyatlari kitobida esa ota-ona uchun tarbiyaning xususiyatlarini bilish, qanchalik muhimligi tarbiya masalalarini hal qilishda qo'llaniladigan usullar bolalarda axloqiy ong va ijobiy harakatlarni tarkib toptirish, shart-sharoitlari bolalarni jazolash yoki rag'batlantirishni ota-onalar bilishi lozim bo'lgan dalillar keltirilgan kitobni yozishda, muallif jahon va rus olimlari ko'rsatmalaridan ham foydalanган va ularni turli-tuman jarayonlarda qanday namoyon bo'lishiga e'tibor bergan.

Yosh olimlardan N.Sog'inov G'.Usmonov va B.Umarovlar oilaviy janjal va nizolarning oqibatlarini o'rganib, ular oxir oqibat nafaqat er-xotin o'rtasidagi balki ota-onalar va bolalar qarindosh urug'lar o'rtasidagi munosabat-

larni ham buzilishi, nikohdan qoniqmaslikka olib kelishi hollari, ayollar o'rtasida o'z joniga qasd qilishlar eng achiqarlisini bu jarayon o'smir va bolalar o'rtasidagi suitsidial xulq-atvorning ham sababi bo'lib qolishini ta'kidlaydilar.

Bu o'tkazilgan tadqiqotlarning natijalari o'lkamizda psixologik xizmatni avvalo oilada psixologik yordamni va xizmatni tashkil etish va aholi o'rtasida psixologik bilimlarni targ'ib etish ishiga munosib hissadir. Shuningdek, mazkur muammo bo'yicha hozirga kunda yosh psixolog olimlar tomondan tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

E.G'oziyevning shogirdlari bilan o'tkazilgan etnopsixologik tadqiqotda esa o'zbek oilasida bola tarbiyasiga oid aniq qonunlar ishlab chiqilgan. E.G'oziyev o'zbek oilalari uchun an'ana bo'lib, hisoblangan otaning mavqeini tushirmaslik uning ta'sir kuchidan bola tarbiyasida oqilona foydalanishga chaqirdi [3, 91]. Tekshirishlar natijasida u otasiz oilalardagi muammolarga diqqatni qaratadi. Ota hayotda mashaqqatlardan tortib, barcha xursandchiliklargacha o'zining bukilmaligi, egilmaligi bilan bardosh beruvchi buyuk shaxs sifatida gavdalanadi. Olam sirlarini dastavval o'zi nuri diydoridan o'rganadi. Shuning uchun ota-onani birinchi tarbiyachi muallim deyishadi.

Yoshlar tarbiyasiga o'zbek oilasining ta'siri masalasi G'.B.Shoumarov Y.A.Morshinalar tomonidan o'rganilgan. Ular yosh oilalarning paydo bo'lishida hanuzgacha kattalarning ta'siri sezilarli ekanligini va milliy psixologiya nuqtayi nazaridan bu narsa qator ijobiy tomonlarga ega ekanligini isbotlashgan [4, 128]. Oilaviy o'zaro munosabatlar xarakterini o'rganish shuni ko'rsatadiki, o'zbek oilalarida umuman kattalarga hurmat yuqori ekanligini qaynona va kelin munosabatlaridan ko'ra kuyov bilan qaynona munosabatlari yaxshiroq ekanligi oila boshlig'i roli esa ko'pincha erkak kishi zimmasida ekanligi ham aniqlanadi. O'zbek va rus oilalaridagi xotin-qizlar mavqeini solishtirib, esa o'zbek ayollarining oiladagi ijtimoiy faolliklari kamroq, nikohdan qoniqishlari ham pastroq ekanligi ma'lum bo'ldi. Lekin milliy oilalarda o'g'il va qiz burchini bajarishga qaratilgan qurilmalar ham kuchli bo'lishi, an'anaviy tarbiya usullari bilan uzviy bog'liqdir.

Bu o'tkazilgan tadqiqotlarning natijalari o'lkamizda psixologik xizmatni avvalo oilada psixologik yordamni va xizmatni tashkil etish va aholi o'rtasida psixologik bilimlarni targ'ib etish ishiga munosib hissadir. Shuningdek, mazkur muammo bo'yicha hozirga kunda yosh psixolog olimlar tomondan tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Ma'lumki, ota-ona va farzand o'rtasidagi munosabat, tarbiyalash masalasi hozirgi kunda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Aynan bola shaxsini shakllanishda ota-ona va oilaviy muhitning ta'siri muhimligi jihatidan ajralib turadi. Ayniqsa, shaxs kamolotining muhim mezonlardan biri farzand tarbiyalashning o'ziga xos qonuniyatlarini mavjudligi hamda unda biz faoliyatimiz jarayonida samarali foydalana olishimiz bilan belgilanadi. Sharq alomalarining ota-ona va farzand o'rtasidagi muammolari atroflicha yoritilgan bo'lsa, xorij psixologlari tomonidan

tarbiyadagi usullar va ustanovkalarni yoritilishi muammo-ning naqadar dolzarb ekanligini yana bir bor qayd qilib o'tadi. Shuningdek, o'zbek psixologlari tomonidan olib borilgan oila va oilaviy munosabatlar borasidagi tadqiqot ishlarining tahlillari ham o'z aksini topgan.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, quyidagi xulosalarni shakllantirish maqsadga muvofiqdir:

- oila va oilaviy munosabatlar, farzand tarbiyasi muammosi hozirgi kun psixologiya fanidagi dolzarb masalalardan hisoblanadi;

- ota-ona va farzandlar o'rtasidagi ijobiy emotsional muhitning mavjudligi unda ijobiy xulq-atvorni tarkib topirishga zamin bo'lib xizmat qilishi mumkin;

- bola shaxsini har tomonlama kamol topishi ota-onaning shaxsiy namunasi, oiladagi ijtimoiy psixologik muhit asosiy o'rin egallashi mumkin.

O'rganilayotgan adabiyotlar va o'tkazilgan tadqiqotlar natijasidan yana shunday xulosaga kelish mumkin:

- Nutq tafakkurning rivojlanishi bolada o'z-o'zini anglashni shakllanishida asosiy ustanovka hisoblanadi.

- Oiladagi normal shaxslararo munosabatlar bolada o'z-o'zini anglashni shakllanishining asosiy negizi sanaladi.

- O'z-o'zini anglash masalalari ota-onalarning bolalarga munosabati, turlarini qayd qilish orqali o'rganish mumkin. Bu munosabatlarni “mehr-dushmanlik”, “nazorat qilish-mustaqillik”, “cheklash-ruxsat etish” singari o'zak shaklida tasavvur qilish mumkin.

- Bolalarga samimiyat bilan munosabatda bo'luvchi, lekin ularga ko'p narsalarni ruxsat etuvchi ota-onalarning farzandlari faollik, mustaqillik, o'rtoqlik, ijodga intilish kabi xususiyatlarga ega bo'lish bilan birga ularda salbiy sharoitlar shakllanishiga keng imkoniyat yaratilishi mumkin.

- Bolalarga samimiyat bilan qarovchi, lekin ularni ko'p jihatdan cheklovchi ota-onalarning bolalari xushmuomala, yon bosuvchan bo'lib, ularda ijodkorlikka, mustaqillikka intilish kamroq namoyon bo'ldi.

- Bolalarga sovuq munosabatda bo'luvchi, lekin ularga ko'p narsalarni ruxsat etuvchi ota-onalarning farzandlari ko'pincha ota-onalariga befarq munosabatda bo'ladi, lekin buni xulq-atvorlarida har doim ham namoyon qilmaydilar. Shuningdek, ular odatda tortinchoq kattalarga ishonmaydigan bo'ladi, ijtimoiy yolg'izlikni afzal ko'radilar.

- Oila va ta'lim tarbiyaning o'rni, o'z-o'zini anglash malakalarini rivojlantirish mezonini ekanligini inobatga olgan holda maktab va ota-onalar hamkorligini optimallashtirish zarur.

- Bolaning psixologik xususiyatlari va o'z-o'zini anglash xususiyatlari bo'yicha ota-onalar va o'qituvchilarning psixologik savodxonligini oshirish zarur. Buning uchun esa ushbu muammoga bag'ishlangan ota-onalar va pedagoglarga mo'ljallangan risolalar yaratish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Akramova F.A. "Oilada muomalani tashkil etish psixologiyasi". – T.: "Shams ASA" 2006. – 90 b.
2. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. – Т.13. – Т.: Фан, 1997. – Б. 166.
3. Karimova.V. Ijtimoiy psixologiya. – T.: "Fan va texnologiya", 2012. – 172 b.
4. Shoumarov G'.B. "Oila psixologiyasi". – T.: "Sharq" nashriyoti, 2008. – 296 b.
5. Акрамова Ф.А. "Оила психологияси" фанидан дарслик. – Т., 2011. – 244 б.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ ИНДИВИДУАЛ ТАЪЛИМ МУҲИТИДА КАСБГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ДИДАКТИК ИМКОНИАТЛАРИ

Бахтиёр Турдиев,

Термиз муҳандислик-технология институти
“Автоматлаштириш ва бошқариш” кафедраси ассистенти,
Чирчиқ давлат педагогика университети эркин тадқиқотчиси

Аннотация

Мақолада бўлажак ўқитувчиларни индивидуал таълим муҳитида касбга тайёрлашнинг дидактик имкониятлари ҳар бир ўқувчига ўз салоҳиятини рўёбга чиқаришига, мактабда ва ҳаётда муваффақиятга эришишига ёрдам бериши ва бунга ҳар бир ўқувчининг индивидуал хусусиятларини, унинг қизиқишларини, билим ва қобилиятларини ҳисобга олиши орқали эришиши таҳлил қилинган. Бундан ташқари бўлажак ўқитувчиларни индивидуал таълим муҳитида касбга тайёрлаш ўқувчиларда мустақиллик, масъулият ва ўз-ўзини ҳурмат қилишнинг ривожланиши ва бу уларнинг кучли томонларини рўёбга чиқаришига, кўникма ва қобилиятларини ривожлантиришига, ўрганишдаги заиф томонлари ва муаммоларини бартараф этиши илмий асосланган.

Калит сўзлар: индивидуал таълим, дидактик имкониятлар, индивидуал хусусиятлар, ахборотлаштириш, масофавий таълим, аралаш таълим, расмий таълим, норасмий таълим, таълим стратегиялари, таълим моделлари.

Аннотация

В статье анализируются дидактические возможности профессиональной подготовки будущих учителей в индивидуальной образовательной среде, которые помогают каждому ученику реализовать свой потенциал, добиться успеха в учебе и жизни, причем достичь этого за счет учета индивидуальных особенностей каждого ученика, его интересов, знаний, и способности. Кроме того, профессиональная подготовка будущих учителей в индивидуальной образовательной среде научно обоснована на развитии у учащихся самостоятельности, ответственности и чувства собственного достоинства, что приводит к реализации их сильных сторон, развитию навыков и умений, устранению слабостей и проблем в обучении.

Ключевые слова: индивидуальное образование, дидактические возможности, индивидуальные особенности, информатизация, дистанционное образование, смешанное образование, формальное образование, неформальное образование, образовательные стратегии, образовательные модели.

Annotation

The article analyzes the didactic possibilities of professional training of future teachers in an individual educational environment, which help each student realize their potential, achieve success in school and life, and achieve this by taking into account the individual characteristics of each student, his interests, and knowledge, and abilities. In addition, the professional training of future teachers in an individual educational environment is scientifically based on the development of students' independence, responsibility and self-esteem, which leads to the realization of their strengths, the development of skills and abilities, and the elimination of weaknesses and problems in learning.

Keywords: individual education, didactic opportunities, individual characteristics, informatization, distance education, blended education, formal education, informal education, educational strategies, educational models.

Индивидуал таълим муҳити таълимни ахборотлаштириш бўйича танқидий фикрлаш натижасида пайдо бўлган тушунча бўлиб, унинг асосий йўналишларини куйидагича кўрсатиш мумкин:

1. Масофавий таълим тизимларининг қаттиқ модели. Бу модель асосан ҳамкорликда ўрганишга эмас, балки тайёр билимларни узатишга асосланган.

2. Расмий, норасмий ва норасмий таълим шароитлари ўртасидаги муносабатлар. Ушбу таълим стратегиялари ўртасидаги муносабатлар норасмий таълимни тўлиқ рад этишдан тортиб, уни таълимнинг энг муҳим тури сифатида тан олишгача бўлади. Бироқ, сўнгги пайтларда ушбу турдаги таълим амалиётларининг интеграцияси сифатида “аралаш таълим” ата-

масининг янги талқини пайдо бўлди [3]. Шу муносабат билан индивидуал таълим муҳити расмий ва норасмий таълимни бирлаштириш учун ягона фазовий конструкция сифатида ишлайди.

3. Методлар, технологиялар ва контентни бирлаштирувчи восита сифатида ижтимоий тармоқлар орқали ҳамкорликнинг аҳамиятини ошириш.

4. Талабаларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш ва автоном таълим улушини оширишга асосланган ўқитишнинг янги моделлари, шакллари ва воситаларини ишлаб чиқиш зарурати.

Бундай янги таълим моделлари масофавий таълим тизимлари, ижтимоий тармоқлар ва бошқа мослашувчан, вақтинчалик таълим муҳитлари интеграциясига асосланади. Ушбу интеграциянинг бирлаштирувчи элементи индивидуал таълим муҳитидир.

Индивидуал таълим муҳитини таълимнинг расмий ва норасмий компонентлари кесишмасида жойлашган маълум бир конструкция сифатида тушуниш мумкин. Индивидуал таълим муҳитининг яна бир хусусияти талабаларга ўз таълим жараёнини назорат қилиш ва уни ўз эҳтиёжлари ва ритмларига мослаштириш имконини беради. Талабалар таълим натижаларига эришиш учун ўз таълим траекторияларини режалаштиришлари мумкин. Шу сабабли, талабаларнинг ўзлари ҳам ўқув мақсадларига эришиш учун масъулиятни ўз зиммаларига оладилар. Шу билан бирга, бундай тизимлар мослашувчан қўллаб-қувватлаш тизими орқали бошқарилади, уларнинг асосий компонентлари:

- ўз таълим мақсадларини ишлаб чиқиш;
- ўз таълимни бошқариш: унинг мазмуни, жараёни ва бошқа жиҳатлари;
- таълим жараёнининг бошқа иштирокчилари, шу жумладан АКТ воситалари билан мулоқот қилиш;
- ўқув жараёнининг мотивация каби бошқа жиҳатларини бошқариш.

Индивидуал таълим муҳити тушунчаси нисбатан янги бўлишига қарамай, индивидуал таълим муҳити педагогик ғоясининг ўзи инновацион эмас. Бу шахсга йўналтирилган таълим билан боғлиқ бўлиб, ҳар бир шахс учун ҳаёт давомида фаолият юритадиган ва кенг тарқалган таълимга ҳамроҳ бўладиган махсус индивидуал муҳитни яратиш ғояси билан боғлиқ.

Бугунги кунда индивидуал таълим муҳити таърифи берилган позициялардан иккита жиҳатни ажратиш мумкин. Технологик нуқтаи назардан, индивидуал таълим муҳити виртуал таълим муҳити бўлиб, унда ҳар бир талаба ўз дастурий таъминоти ва ўрганиш учун бошқа воситалар тўпламига эга бўлади [1].

Педагогик нуқтаи назардан индивидуал таълим муҳити ресурсларни (шу жумладан инсон ресурсларини), асбоб ва материалларни ўз ичига олади, улар ёрдамида талаба ўз билимини бойитади [2].

Иккала ёндашувни ҳам бирлаштириш мумкин, чунки индивидуал таълим муҳити маълум бир техно-

логик база билан қўллаб-қувватланадиган характерли педагогик хусусиятларга эга (ўқув жараёнининг автономияси, уни талабалар томонидан ўзини ўзи бошқариши, ўзини ўзи бошқариши) ёндашув сифатида кўриб чиқилиши мумкин. Шу сабабли, бир қатор муаллифлар [1] индивидуал таълим муҳитини ўзаро педагогик ҳамкорликнинг янги сценарийларини куриш учун технологик воситалар томонидан тақдим этилган баъзи афзалликлардан фойдаланадиган ижтимоий-технологик тизим деб ҳисоблашади.

Умуман олганда, индивидуал таълим муҳити — бу индивидуал таълим траекториясини ташкил қилиш ва уни билвосита бошқаришга ёрдам берадиган конструкциядир. Натижада, индивидуал таълим муҳити алоҳида хизматлар, воситалар ва иловалар тўплами, шахсий билимлар тармоғи ва тугунлар ўртасида аниқ ва яширин билимларни алмашиш орқали янги билимларни олиш учун восита бўлиб хизмат қилади [2].

Бўлажак ўқитувчиларни индивидуал таълим муҳитида касбга тайёрлашнинг дидактик имкониятлари ҳар бир ўқувчининг индивидуал эҳтиёжлари, қобилиятлари ва хусусиятларини ҳисобга олишни назарда тутди. Бу ҳар бир талабанинг ўзига хослиги ва ўзининг кучли ва заиф томонларига эга эканлигини тушунишга асосланади. Бу талабаларга материални яхшироқ тушунишга, уларнинг қобилиятларини ривожлантиришга ва яхши академик натижаларга эришишга ёрдам беради.

Умуман олганда, бўлажак ўқитувчиларни индивидуал таълим муҳитида касбга тайёрлаш талаба шахсини шакллантиришда, унинг интеллектуал ва ҳиссий ривожланишида муҳим роль ўйнайди. У ҳар бир талабага муваффақиятли ва ўзини англайдиган, қийинчиликларни енгиб, ўз мақсадларига эриша оладиган шахс бўлишига ёрдам беради.

Бўлажак ўқитувчиларни индивидуал таълим муҳитида касбга тайёрлаш қуйидаги тамойилларга асосланади:

Талабанинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш. Ҳар бир талаба ўзига хос хусусиятларга эга, масалан, ўрганиш тезлиги, ўрганиш услуби, ўрганиш афзалликлари ва бошқалар. Ўқитувчи бу хусусиятларни ҳисобга олиши ва ҳар бир талабага ўз ёндашувини мослаштириши керак.

Таълим жараёнини ташкил этишда мослашувчанлик. Индивидуал таълим муҳити таълим жараёнини ташкил этишда мослашувчанликни назарда тутди. Ўқитувчи ҳар бир талабанинг эҳтиёжи ва имкониятларига қараб ўқитиш услуб ва усулларини ўзгартиришга тайёр бўлиши керак.

Ҳамкорлик. Бўлажак ўқитувчиларни индивидуал таълим муҳитида касбга тайёрлашнинг муҳим тамойили ўқитувчи ва талаба ўртасидаги ҳамкорлик ва шерикликдир. Ўқитувчи талабани тинглашга ва тушунишга, унинг фикр ва таклифларини ҳисобга олишга тайёр бўлиши, шунингдек, у билан биргаликда индивидуал таълим режаларини ишлаб чиқиши керак.

Таълимнинг табақаланиши. Таълимни табақаланиши мазмун, усуллар ва баҳолашни ҳар бир талабанинг даражаси ва эҳтиёжларига мослаштиришга асосланган тамойил. Ўқитувчи ҳар бир талабанинг ўз қобилияти ва қизиқишига кўра ривожланиши учун турли тадбирлар ва материалларни тақдим этиши керак.

Доимий тескари алоқа. Тескари алоқа бўлажак ўқитувчиларни индивидуал таълим муҳитида касбга тайёрлашнинг муҳим қисмидир. Ўқитувчи доимо талабага унинг муваффақияти ва тараққиёти ҳақида фикр билдириши, шунингдек, унинг малакаси ва қобилиятини оширишга ёрдам бериши керак.

Бу тамойилларнинг барчаси биргаликда ҳар бир талаба ўз салоҳиятига эриша оладиган ва ўз салоҳиятини тўлиқ ривожлантира оладиган ижобий таълим муҳитини яратишга ёрдам беради.

Бўлажак ўқитувчиларни индивидуал таълим муҳитида касбга тайёрлашни янада самарали ўрганиши ва ривожланишига ёрдам берадиган бир қатор афзалликларга эга. Улардан асосийларини кўриб чиқамиз:

Шахсий хусусиятларни ҳисобга олиш. Индивидуал ёндашув ўқитувчига ҳар бир талабанинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш имконини беради. Ҳар бир бола ноёб ва ўзига хос қобилиятлари, қизиқишлари ва эҳтиёжларига эга. Ўқитувчи индивидуал ёндашувдан фойдаланган ҳолда, ўқув материали ва ўқитиш усулларини маълум бир талабага мослаштира олади, бу эса янада самарали ўрганишга ёрдам беради.

Ўрганишга қизиқиш ва мотивация. Индивидуал ёндашув ҳар бир талабада ўқишга мотивация ва қизиқишни яратишга ёрдам беради. Талабанинг талаб ва қизиқишлари инobatга олинганини кўрса, уларда қи-

зиқиш ва ўрганишга интилиш кучаяди. Бу дарсларда фаол иштирок этиш, катта мустақиллик ва муваффақиятга эришиш истагини уйғотади.

Мустақиллик ва масъулиятни ривожлантириш. Индивидуал ёндашув талабанинг мустақиллиги ва масъулиятини ривожлантиришга ёрдам беради. Талаба мустақил равишда топшириқлар ва ўқув усулларини танласа, у ўз таълими учун масъулиятни оширади. У ўқув жараёнининг фаол иштирокчисига айланади, қарорлар қабул қилади ва муваффақияти учун ўз масъулиятини тушунади.

Таълим сифатини ошириш. Ўқитувчи ўқув материали ва ўқитиш усулларини талабанинг индивидуал эҳтиёжларига мослаштирганда, билимларни чуқурроқ ва тўлиқроқ ўзлаштириш содир бўлади. Талаба ўз қобилиятлари ва қизиқишларига мос равишда ривожланиш имкониятига эга бўлади, бу унинг шахсий ўсиши ва ривожланишига ёрдам беради.

Хулоса қилиб айтганда, бўлажак ўқитувчиларни индивидуал таълим муҳитида касбга тайёрлашнинг дидактик имкониятлари ҳар бир ўқувчига ўз салоҳиятини рўёбга чиқаришга, мактабда ва ҳаётда муваффақиятга эришишга ёрдам беришдан иборат. Бунга ҳар бир ўқувчининг индивидуал хусусиятларини, унинг қизиқишларини, билим ва қобилиятларини ҳисобга олиш орқали эришилади.

Бўлажак ўқитувчиларни индивидуал таълим муҳитида касбга тайёрлаш ўқувчиларда мустақиллик, масъулият ва ўз-ўзини ҳурмат қилишнинг ривожланишига хизмат қилади. Бу уларнинг кучли томонларини рўёбга чиқаришга, кўникма ва қобилиятларини ривожлантиришга, ўрганишдаги заиф томонлари ва муаммоларини бартараф этишга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Attwell G. (2007). Personal learning environments — the future of eLearning? eLearning Papers, vol. 2 no. 1. Retrieved
2. Chatti M.A., Agustiawan M.R., Jarke M. & Specht M. (2010). Toward a Personal Learning Environment Framework. International Journal of Virtual and Personal Learning Environments, 1(4), 66-85. doi:10.4018/jvple.2010100105
- Liber O. (2005). Cybernetics, eLearning and the education system. Educational Cybernetics: Journal Articles. Retrieved April 8, 2008, from http://digitalcommons.bolton.ac.uk/iee_journalspr/2/
- Wild F, Modritscher F. & Sigurdarson S. (2008). Designing for change: Mash-up Personal Learning Environments. eLearning Papers, 9, 1-15. Retrieved from www.elearningeuropa.info/files/media/media15972.pdf

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING KASBIY MAHORATINI OSHIRISH

Halima Shukurova,

Jizzax Davlat pedagogika universiteti
katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ilmiy salohiyatlarini yuksaltirish negizida ularni tayyorlash masalasiga e'tibor qaratilgan. Unda talabalarning fikrlarini va ilmiy dunyoqarashini kengaytirishda, nazariy fikrlash, o'quv jarayonidagi muammolarini hal etish yo'llarini qidirish, tadqiqot rejalarini tuzish va uning uslubini ishlab chiqishga jalb etish kabi mahoratlarini shakllantirish xususida hamda ilmiy fikrlarini rivojlantirish xususiyatlarini, modellari, multimedia vositalaridan foydalanish bosqichlari va ularning mazmuni ilmiy pedagogik jihatidan asoslangan. Bundan tashqari, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy mahoratini oshirish haqida qayd etilgan

Kalit so'zlar: ilmiy fikrlash, ijodkorlik, nazariy fikrlash, ilmiy bilish, tizim, model, induksiya, deduksiya, multimedia, vosita.

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос подготовки будущих учителей начальных классов на основе повышения их научного потенциала. Речь идет о формировании у студентов умений расширять свою мысль и научный кругозор, теоретического мышления, поиска путей решения проблем в учебном процессе, составления планов исследований и вовлечения их в разработку своих методов, а также особенности, модели, этапы использования мультимедийных средств для развития своей научной мысли и их содержание основано на научно-педагогическом аспекте. Кроме того, было отмечено о повышении профессионального мастерства будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: научное мышление, творчество, теоретическое мышление, научное знание, система, модель, индукция, дедукция, мультимедиа, инструмент.

Annotation

This article focuses on the issue of training future primary school teachers on the basis of increasing their scientific potential. It is about the formation of students' skills in expanding their thoughts and scientific outlook, theoretical thinking, searching for ways to solve problems in the educational process, drawing up research plans and involving them in the development of their methods, as well as the features, models, stages of using multimedia tools for developing their scientific thoughts and their content is based on scientific and pedagogical aspect. In addition, it was noted about improving the professional skills of future primary school teachers

Keywords: scientific thinking, creativity, theoretical thinking, scientific knowledge, system, model, induction, deduction, multimedia, tool.

Ona diyorumizda keyingi yillarda ta'lim sohasida juda katta o'zgarishlar ro'y bermoqda. "Yangi hayot uchun, yangi O'zbekiston uchun" shiori ostida istiqomat qilar ekanmiz, har bir sohaga va har bir o'zgarishlarga labbay deb javob berish biz pedagoglarning eng oliy burchidir.

O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida rivojlantirish ravon yo'lga tushib qolishi ko'p jihatdan intellektual sohalarida to'laqonli sherikchilik qila oladigan mutaxassislarni tayyorlashga bog'liq. Bu jarayonni to'laqonli ta'minlash esa bo'lajak mutaxassislarni zamonaviy talablar asosida tayyorlashni taqozo etadi. Bunday muhim vaziyatni hal qilishning samarali yo'llaridan biri bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatlarida ijodiy faoliyat bilan shug'ullana oladigan qilib tayyorlash hozirgi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Ma'lumki, ijodiy faoliyat inson aqliy faoliyatlarining ma'lum maqsadiga yo'naltirilgan ijodiy harakatlaridan iborat. Bundan ko'zlangan maqsad, hodisa va jarayon to'g'risida yangi bilishga ega bo'lish, uni rivojlantirishdir. Bundan ijodiy faoliyat bilimlarining kasbiy faoliyatida mahorat egallashlaridan iborat ekanligi kelib chiqadi. Bu borada talabalarning shaxsiy ijodiy faoliyatiga turli ta'sir-

lar (tashqi va ichki bevosita va bilvosita) bo'lib turadi va ular negizida ularning intellektual salohiyati takomillashtirib boradi [1, 23]. Ushbu jarayonning ahamiyatli tomoni shundaki, ilmiy, ilmiy-uslubiy adabiyotlar va muayyan fani o'qitish sohasidagi tadqiqotlarda oxirgi vaqtlargacha talaba o'z ijodiy faoliyatini oshirishda tashqi ta'sirlar vositalari, usullari va shakllaridan foydalanishga intiladi.

Bunday jarayonda ilmiy haqiqatni tarixiy rivojlanishi mahsuli sifatida, ya'ni inson faoliyatining maxsus shakli tariqasida ham qarash mumkin.

Ushbu jarayonda biror yutuqqa erishish, fikrlash, tahlil qilishi, taqqoslash, sintez qilish, abstraktlashtirish, umumiy lashtirish va xulosa qilish singari hayotiy operatsiyalar orqali amalga oshiriladi. Bundan kishilik jamiyati paydo bo'lishi, rivojlanib borishi bilan mos ravishda undagi yashovchi insonlar aqli, ongi fikrlarining namunasida va insoniyat taraqqiyotining zarurati asosida ilmida ham, shu jumladan, fanda ham yangiliklar, yangi fan, yangi ta'limot va kabilar paydo bo'la boshlagan degan fikr kelib chiqadi.

Demak, mavjud bilishlarni yangi sifat bosqichlariga rivojlantirib takomillashtirilib borilishni ta'minlovchi ijodiy faoliyat namunasida hosil deb atash mumkin. Bu

bilan u insonni yaratuvchanlikka, ijodkorlikka undadi. Natijada ularda ilmiy bilishlar tizimi shakllanadi. Ushbu ijodiy jarayonda fikrlash muhim ahamiyat kasb etadi va talabalarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirishda ikki xil fikrlashdan foydalaniladi. Ular: empirik, fikrlash, nazariy fikrlash. [2, 84]

Empirik fikrlash bevosita qabul qilinadi va hissiy obrazlarga hamda tasavvurlarga tayanadi. Ular umumiy muhim tasavvurlar bosqichi va empirik tushunchalarning hosil bo'lishini aniqlash bilan chegaralanadi. Bu borada tajribada amaliyotning ahamiyati katta, chunki ular bo'yicha yig'ilgan ma'lumotlar jarayon yoki hodisada fikrlar hosil qilinadi va tahlil etilib xulosa shakllantiriladi. Shuningdek, uning yordamida talaba (ijodkorning) ta'siri tabiat va jamiyat hodisalarini o'zgartirish hamda jamiyat taraqqiyotining istiqbolini ta'minlashga yangi shart sharoitlar tayyorlash kabi yaratuvchanlik jarayoni hal etiladi [2, 85].

Nazariy fikrlash — bu sezgidan iborat bo'lib, u aniq qabul qilishga tayanadi, ammo uning chegarasidan chiqadi, yangi bevosita mavjud bo'lishlari qabul qilishda berilgan muhim umumiylikni (qonuniyatni) aniqlash darajasiga yetib boradi. Nazariy fikrlashning natijasi nazariy tushunchalar fikriy modellarining farazlari va nazariyalarini yaratish hisoblanadi.

Nazariy fikrlash deduksiya usuli bo'yicha xulosa chiqarish vositasida, umumiy nazariyaning natijasi sifatida shakllantirib borishi mumkin. Shuning uchun nazariy tadqiqotga manbaning o'rganilishi ilmiy-nazariy asoslari qaraladi va ilm-fanning tadqiqot manbaiga qo'llaniladigan tadqiqot usullari va vositalari yordamida olingan yangi, ya'ni hali ma'lum bo'lmagan qonuniyatlarini analiz qilinadi. Ular orqali ilmiy fikrlashga mustahkam poydevor yaratiladi.

Ilmiy fikrlash — bu ko'proq nazariy tushunchalari fikrlashdan iborat bo'lib, u "fikir — yangi fikir" g'oya qarash qonun qoida ta'limot kabi tizimidagi aqliy faoliyatdir [3, 107]. Ushbu tizimda g'oya bilan fikrning bir-biridan farqiga alohida e'tibor berishga to'g'ri keladi. Bunga sabab, fikr insondagi shaxsiy munosabatni ifodalasa, g'oya va jismoniy maqsadni aks ettiriladi. Shuning uchun ham g'oya tafakkur mahsuli, ijtimoiy qimmatga ega bo'lgan fikrdir.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy rivojlantirish zaruriyatini belgilovchi bosh mezon bu inson oldiga qo'yilgan maqsad bo'lib, unga erishish uchun vazifalar belgilash, tashkil etiladigan faoliyatni oldindan rejalashtirish, amalga oshirish yo'l-yo'riqlarini tanlash va loyihalashtirish, maqsad va natijani muvofiqlashtirish zarur hisoblanadi [5, 29]. Demak, har bir o'qituvchi o'z-o'zini kasbiy rivojlantirish uchun ma'lum darajada o'z dunyoqarashiga, tafakkuri, tasavvuri va mavjud bilimiga, shaxsiy va kasbiy ehtiyojlariga asoslanadi. O'qituvchilarda o'z-o'zini kasbiy rivojlantirish yo'nalishida shakllantiriladigan ehtiyoj davlat va jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqishi lozim. Me-

todik tayyorgarlikni takomillashtirish va o'z-o'zini kasbiy rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj yetarlicha shakllantirilsa, o'qituvchilarda o'z kasbiga oid yangiliklarni, fan-texnika yutuqlarini o'rganishga qiziqish shakllanadi, bu o'z navbatida o'qituvchilarda mustaqil ta'lim olish ya'ni mustaqil o'rganish, o'z-o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantirishga, bu orqali o'qituvchilarda metodik tayyorgarlikni takomillashtirishga xizmat qiladi [5, 27]. Shu bilan birga, o'qituvchilarni o'z faoliyatida ma'lum bir ijodiy natijalarga erishish, o'qituvchilar jamoasida obro'-e'tibor qozonish, o'zini o'zi boshqarish va rivojlantirish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Shuningdek, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish jarayonida muhim ahamiyat kasb etuvchi vositalardan biri muvaffaqiyatga bo'lgan ehtiyoj bo'lib, bu ma'lum bir vazifani mas'uliyat bilan bajarish orqali ko'zlangan natijalarga erishishga xizmat qiluvchi — o'qituvchini o'zini o'zi kasbiy rivojlantirish ehtiyoji hisoblanadi.

Umuman olganda, fikrning ilmiy fikrga aylanishi va uning iste'molchida foydalanishga umumiy bilan navbatdagi ilmiy fikrga joy berish evolyutsion tarzda taraqqiyot etib, rivojlanib boraveradi va bu o'z navbatda ilm-fan taraqqiyot asosiy mezonlardan biri bo'lib hisoblanadi.

Mutaxassislik fanlarini o'qilishida talabalarga nazariy xulosa va umumlashtirilishlarga tayanadigan ham nazariy, ham amaliy fikrlashni tarbiyalash va rivojlantirish zarur. Bunda ilmiy fikrlash uchun quyidagilarga e'tiborini qaratish lozim bo'ladi:

- mavzu maqsadini aniq ifodalash;
- mavzuga bog'liq bo'lgan nazariy va eksperimental jarayonni o'rganib chiqish;
- mavzuga oid uslubni tanlash;
- mavzuga taalluqli asosiy bosqichlarini ishlab chiqish;
- yaratilgan uslub yoki texnologiyasi mos oraliq nazoratlar o'tkazish;
- texnologiyalar ishlab chiqish;
- erishilgan natijalarni tahlil qilish;
- xulosalash;
- tavsiyalar tayyorlash [4, 60].

O'quv jarayonida ijodkorli faoliyatini hamma bosqichlarini mustaqil bajarishini talabalardan hamma vaqt ham talab qilib bo'lmaydi, ammo fan tarixidagi dalillar misolida ilmiy tadqiqotlar mantig'ini ochib berish, va ularga bu haqida keng ma'lumot berib borish lozim. Ushbu sohada o'z navbatida talabalarda dialektik fikrlash va shu asosdagi dialektik bilish usullarini shakllantirishda zarur omil hisoblanadi. Bu jarayon quyidagi bosqichlarda amalga oshirish mumkin:

1. Muhokama qilish mantig'i asosidagi bosqich.

Bunda asosan soha yo'nalishi va unda talaba shug'ullanishi lozim bo'lgan mavzuni tanlashda talabning soha-ga qiziqishini va bu boradagi ilmiy salohiyatini e'tiborga olinadi. Talabning o'zi shug'ullanmoqchi bo'lgan sohaning yutuq va kamchiliklarini mustaqil o'rganishi orqali mavzuni tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Mavzuni

tanlaganda shug'ullanishi teran bo'lgan sohaning yirik istiqbolli mutaxassislar maslahatiga amal qilinsa yaxshi samaraga erishiladi.

2. Talabalarni o'quv materiallarini hal etish yo'llarini jalb etish bosqichi.

Bu bevosita ta'lim-tarbiyaga oid muammoni hal qilishga, ya'ni ushbu jarayonga innovatsion yondashuv qilishga bog'liq bo'lib, u muammoni hal etish vazifalarini (hal qilinadigan masalalarni) aniq va ravon ifodalashini ham o'z ichiga oladi. Undagi nazariy usullar va texnik yechimlar o'xshash muammolar yechimini topish bosqichlarini, muammoga yaqin sohadagi tadqiqotlar natijalari haqidagi ma'lumotlar va boshqa maxsus ma'lumotlar yig'ini butun dars davomida amalga oshiriladi.

3. Induksiya tadqiqot usuli bo'yicha xulosa chiqarish bosqichi.

Bu bosqichda xususiy tadqiqotlardan umumiy tadqiqotlarga o'tish haqidagi bilimlar asosiy e'tiborda bo'ladi.

4. Deduksiya usulida bilish jarayonidagi umumiy tasdiqlardan xususiy tasdiqlarga o'tish muhim sanaladi [4, 61].

Hozirgi kunda ma'lumotlardan foydalanish davr tala-

bidir. Multimedia vositalaridan foydalanish negizida talabalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish zarur.

Bunda ta'lim-tarbiya jarayonida multimedia vositalaridan foydalanish orqali o'zlashtirish va tarbiyadagi ta'sirchanliklarda ijobiy samaralarga erishish asosiy e'tiborda bo'ladi.

“Multimedia — bu informatsiyaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, matn, grafika va animatsiya (obyektlarning fazodagi harakati) effektlari asosida o'quv materialni o'quvchilarga yondashib berishning mujassamlashgan holdagi ko'rinishidir”. Ushbu manbada qayd etilishiga talaba gapirish orqali 60-70%, yozish orqali, olgan bilimlarining 90 foizini xotirada saqlab qolar ekan.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim-tarbiya jarayonining multimedia vositalaridan foydalanish har qanday fanni o'zlashtirishda ham har qanday tarbiya usulini qo'llashda kasbiy samaralarni beradi. Talabalarning ilmiy fikrlarini rivojlantirishda o'rganiladigan muayyan fan bo'yicha maxsus bilimlar tartibini o'rganadilar va bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashdagi ona tili o'qitish jarayonida bu tizimni ta'minlashga keng imkoniyatlar yaratilish kafolatlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Арефьев Р.С. Формирование готовности к самопроектированию коммуникативной компетентности у студентов педагогического вуза: Дисс... канд. пед. наук. – С.: 2004. – 190 с.
2. Toshpo'latova M.I. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish: ped.f.dok. (PhD) diss. – T.: 2017. –148 b.
3. Yuldashev M.A. Xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirishda ta'lim sifati menejmentini takomillashtirish: ped.fan.dok. ...diss. – T., 2016. – 309 b.
4. Rakhimov O.D., Manzarov Y.K., Karshiyev A.E. Description of pedagogical technology and problematic teaching technology // Проблемы современной науки и образования. 2020. – 59-62 с.
5. Шадриков В.Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход // Высшее образование сегодня. – М.: 2004. – № 8. – 26-31 с.

TALABALARNING AXBOROT-LOYIHALASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH JARAYONI MODEL

Jamshid Hakimov,

Toshkent davlat texnika universiteti

“Energiya mashinasozligi va professional ta'lim”

kafedrası professori

Annotatsiya

Maqolada hozirgi zamon jamiyatining axborot asriga o'tishi ta'lim tizimi oldiga bo'lajak mutaxassislarning axborot-loyihalash kompetentligini ta'limning paradigmali transformatsiyasi kontekstida rivojlantirish vazifalarini va bo'lajak mutaxassislarni axborot-loyihalashga tayyorlash jarayonining motivatsion komponenti ta'lim oluvchining e'tiborini zamonaviy axborot texnologiyalar rivojlanishiga oshirish va qiziqishini kuchaytirish, o'qish motivatsiyasi uchun emotsional jihatdan qulay muhitni, kelgusidagi kasbiy-pedagogik faoliyatga motivatsiyani yaratish tahlil qilingan. Ushbu maqolada o'qitishning axborot-kommunikatsion texnologiyalari vositasida ijodiy fikrlovchi zamonaviy mutaxassislarni tayyorlashning dolzarb masalalari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: bo'lajak mutaxassis, tayyorlash, axborot-kommunikatsion texnologiyalar, model, kasbiy-pedagogik faoliyat, fanlararo modul.

Аннотация

В статье рассматриваются переход современного общества к информационному веку, задачи развития информационно-проектной компетентности будущих специалистов в условиях парадигматической трансформации образования и мотивационная составляющая процесса подготовки будущих специалистов к информационно-проектной деятельности. представлена в системе образования, анализируется с целью повышения и повышения интереса к освоению информационных технологий, создания эмоционально благоприятной среды для мотивации учебы, мотивации к будущей профессиональной и педагогической деятельности. В данной статье говорится об актуальных вопросах подготовки современных специалистов, творчески мыслящих с помощью информационно-коммуникационных технологий образования.

Ключевые слова: будущий специалист, подготовка, информационно-коммуникационные технологии, модель, профессионально-педагогическая деятельность, междисциплинарный модуль.

Annotation

The article examines the transition of modern society to the information age, the tasks of developing information and project competence of future specialists in the conditions of paradigmatic transformation of education and the motivational component of the process of preparing future specialists for information and project activities. presented in the education system, analyzed with the aim of increasing and increasing interest in the development of information technologies, creating an emotionally favorable environment for motivating learning, motivation for future professional and pedagogical activities. This article talks about current issues of training modern specialists who think creatively with the help of information and communication technologies of education.

Keywords: future specialist, training, information and communication technologies, model, professional pedagogical activity, interdisciplinary module.

Pedagogik kuzatuvlar va ilmiy tadqiqot ishlarini tahlil etish natijalari shuni ko'rsatadiki, texnika oliy ta'lim ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashning quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

– texnika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda ishchi kasblar guruhlariga, mutaxassislarga qo'yiladigan kasbiy-malakaviy talablarga tayaniladi;

– texnologik tayyorlash mazmuni qator kasblar bo'yicha bo'lajak mutaxassisi tayyorlashning individual (shaxsga yo'nalgan) ta'lim texnologiyalarini loyihalash va amalga oshirish hamda ularning kasbiy malakani puxta egallashni ta'minlashni nazarda tutadi;

– texnika oliy ta'lim muassasasining hamma kafedralari tomonidan barcha fanlarda ta'lim jarayonining kasbiy-pedagogik yo'nalganligini ta'minlash ta'limning psi-

xologik-pedagogik va ishlab chiqarish-texnologik hamda axborot komponentlari fanlarining integratsiyasi tufayli ta'minlanadi;

– bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyati asosida pedagogik-loyihalash faoliyati yotadi, u mintaqa korxonalarining o'ziga xos jihatlari va rivojlantirish istiqbollarini hisobga olish, o'z o'quv texnologiyalarini amalga oshirish, ishlab chiqarish ta'limini ishlab chiqarish faoliyati bilan uyg'unlashtirish asosida amalga oshiriladi [1, 189].

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi yuqorida keltirilgan xususiyatlarni yangi mazmun bilan to'ldiradi, shu bois bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash mazmuni ham o'zgardi va o'quv jarayonini loyihalashga o'zgacha talablar ilgari surildi.

Ma'lumki, inson mehnatining aksariyat mahsullari ularni dastlab loyihalash orqali ishlab chiqiladi. Ana shu

ma'noda loyihalash – bu loyihani, ya'ni ko'zda tutilayotgan yoki ehtimoliy obyektning prototipini yaratish jarayoni, ya'ni o'ylangan narsaning real mahsulotga aylanishidan avvalgi holatdir.

Zamonaviy ta'limda o'zgartirish objekti, maqsadli yo'nalganligi va natijasi bo'yicha farqlanuvchi uch turdagi loyihalash faol rivojlanmoqda:

– ijtimoiy muhitni o'zgartirishga yoki ijtimoiy muammolarni pedagogik vositalar bilan yechishga yo'naltirilgan ijtimoiy-pedagogik loyihalash;

– ta'lim jarayonlari doirasida insonni va shaxslararo munosabatlarni o'zgartirishga yo'naltirilgan psixologik-pedagogik loyihalash;

– ta'lim sifatini loyihalashga va ta'lim tizimlari hamda institutlarining innovatsion o'zgarishlariga qaratilgan ta'limiy loyihalash [2, 102].

Bundan tashqari, loyihalash faoliyati “prognozlashtirish”, “konstruksiyalash” va “modellashtirish” tushunchalari bilan chambarchas bog'liq. Loyihalash va prognozlashtirish umumiy maqsad va natijalarga erishishga yo'naltiriladi. Biroq loyihalash ko'proq qat'iylik va mas'uliyatni talab qiladi, chunki u amaliyotda bevosita foydalaniladigan natijaga erishish maqsadida amalga oshiriladi, aytish mumkinki, loyihalashda tadqiqot faoliyati prognozlashtirishning yangi manbalarini ehtimoliy aniqlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Konstruksiyalash va loyihalash — bu g'oyaning hayotda amalga oshishiga yaqinlashuvining izchil bosqichlaridir. Konstruksiyalash jarayonida loyihalashtirilayotgan obyekt detallari, elementlari ishlab chiqiladi, loyihalashda esa, bu elementlarning o'zaro bog'liqlik tizimi yaratiladi, loyiha ishlab chiqiladi va rasmiylashtiriladi.

Loyihalash turli tabiatga ega tadqiqot obyektlarini loyihalash metodlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning analoglari (modellari) loyihalalanadi.

Loyihalash obyektlar, hodisalar yoki voqeilikda hali mavjud bo'lmagan yoki biror sabablarga ko'ra amalga oshirib bo'lmaydigan jarayonlarni tasavvur etish va o'zgartirish uchun loyihalash metodi keng qo'llaniladi. Model vositasida loyihalalanayotgan obyektlar, hodisalar va jarayonlarning shartli xossalarni belgilanib, mohiyatining o'ziga xos xususiyatlari aniqlanib, ular bilan amaliy ishlar olib borish va yanada batafsil mantiqiy tahlil qilish imkonini beradi [3].

Obyektni bilish — bu uni loyihalash demakdir. Loyihalash, keng ma'noda, uni bilishning barcha imkoniyatlarini qamrab oladi, lekin chuqurroq bilish uchun yetarli emas.

Model deganda xayolan tasavvur qilinadigan yoki real amalga oshiriladigan shunday tizim tushuniladiki, u tadqiqot obyektini aks ettirib yoki uni qayta tiklab, uning o'rnini bosa olishi va obyekt to'g'risida bizga yangi axborot olish imkonini berishi lozim.

Modellashtirishning mohiyatini tushunish uchun shuni yodda tutish lozimki, loyihalash obyekt to'g'risidagi bilim

olishning yagona manbai emas. Modellashtirish jarayon haqida umumiy bilim imkonini yaratadi. Bu holat nafaqat modelni qurish bosqichida, balki yakuniy bosqichda — bilishning turli vositalari asosida olinadigan bilimlar va tadqiqot natijalarini jamlash va umumlashtirishda ham hisobga olinadi.

Modellashtirish jarayonida obyektlar yoki hodisalar timsoli yaratiladi, kelgusidagi kasbiy faoliyatdagi real jarayonlar imitatsiya qilinadi, model yangi pedagogik obyektning muqobil variantlaridan birini asosli tanlash sifatida talqin etiladi va loyihalashning ehtimoliy natijalari baholanadi, shuningdek modellashtirish maqsadlariga erishishning asosiy yo'llari belgilab olinadi. “Pedagogik model — bu turlicha amalga oshirilishi mumkin bo'lgan pedagogik obyekttni tashkil etish, amalga oshirish va rivojlantirish g'oyasi” [4, 56].

Modellashtirish metodining tadqiqotchilar uchun yana bir ahamiyatli tomoni shundaki, u prognozlashtirish funksiyasini ham bajaradi, bu esa pedagogikada katta ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotda modellashtirishni amalga oshirishda biz modellashtirishning umummilliy nazariyasi qoidalarini asos qilib oldik, unga ko'ra, bilish jarayonida loyihalash quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi [5, 74]:

- 1) fenomenni o'rganish va dalillarni to'plash;
- 2) modelni qurish va o'rganish;
- 3) uning natijalaridan amaliy faoliyatda foydalanish.

Talabalarning axborot-loyihalash kompetentligini ta'limning paradigmali transformatsiyasi kontekstida rivojlantirish, ularni axborot-loyihalashga tayyorlashda modulli-kompetentli yondashuv konseptual asos sifatida tanlandi. Uni amalda joriy etish tashkiliy majmuaviylikni va axborot-loyihalashga tayyorgarlik samaradorligini ta'minlashga imkon beradi.

Modulli-kompetentli yondashuv kasbiy-pedagogik tayyorgarlikka yo'naltirilgan tayanch nazariy va amaliy ta'lim mazmuni integratsiyasini amalga oshirish imkonini beradi, bundan asosiy maqsad talabalarning kasbiy rivojlanishi ko'rsatkichlari (kompetensiyalar)ning shakllanishiga ta'sir ko'rsatishdir [6].

Professional ta'limda modulli-kompetentli yondashuv ta'lim jarayonini tashkil qilishning modeli bo'lib, unda ta'lim oluvchining kasbiy kompetensiyalari majmui ta'limning maqsadi sifatida, kasbiy ta'limning tuzilishi va mazmuni moduli qurilmasi esa unga erishish vositasi sifatida ifodalanadi.

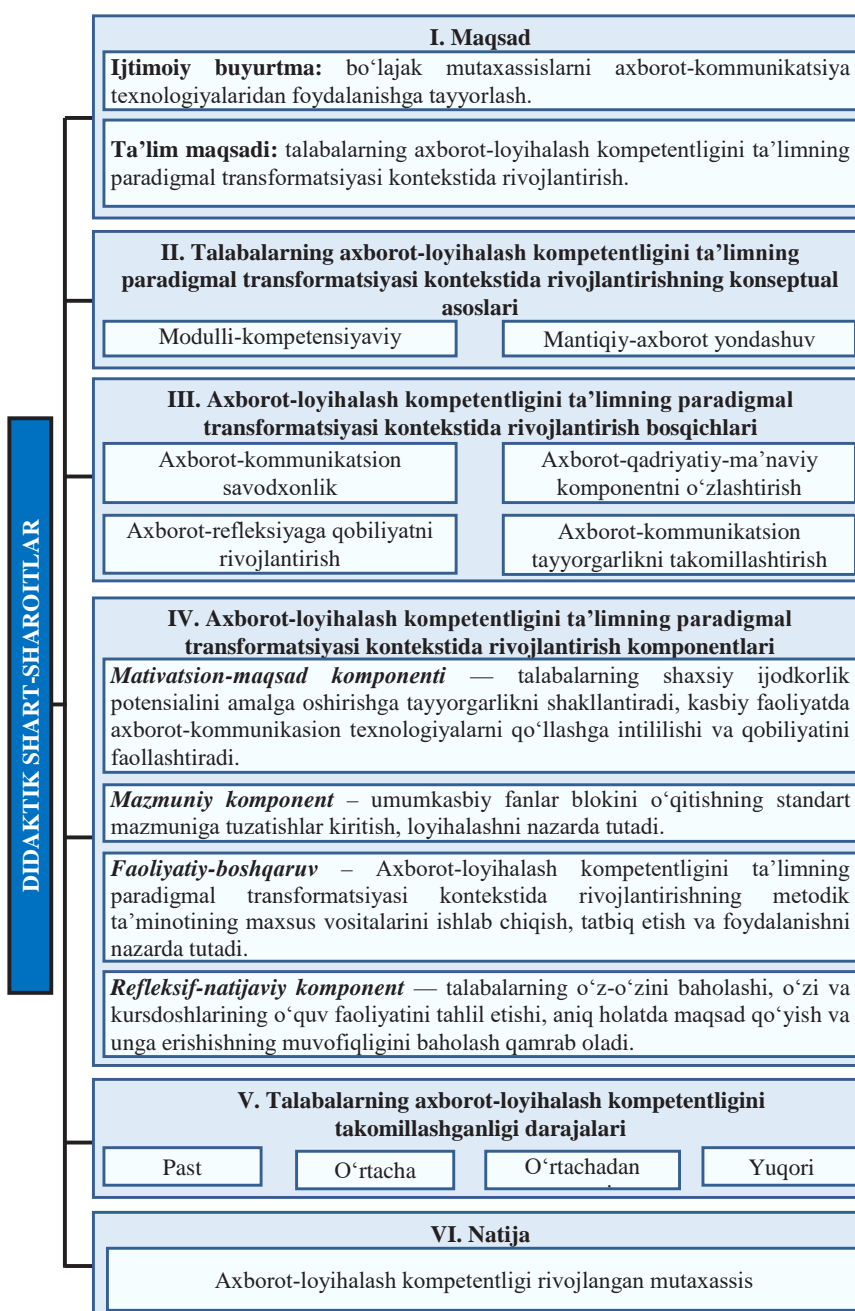
Shunday qilib, modulli yondashuvdan foydalanish kasbiy modullarni qurish, ishlab chiqish va joriy qilish tufayli yaxlit tayyorgarlikni loyihalash va amalga oshirish imkonini beradi, bu esa ta'lim jarayonining amaliyotga yo'nalganligini ta'minlash, ta'lim oluvchi ehtiyojlarini qondirish, ish beruvchilar va jamiyatning talablariga javob berishini ta'minlaydi. Ta'lim moduli deganda modul yakunlanganda ta'lim oluvchilar javob beradigan talablar shaklida tavsiflangan va o'zlashtirilishi lozim bo'lgan

malakalar, bilimlar, munosabatlar va tajriba (kompetensiyalar)ning yaxlit to'plami tushuniladi. U ancha umumiy bo'lgan funksiyaning tarkibiy qismi hisoblanadi [7].

Bo'lajak mutaxassislarni axborot-loyihalashga o'rgatishdan maqsad uning axborot-loyihalash kompetentligini rivojlantirish hisoblanadi. Bunda u zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda professional ta'limni samarali amalga oshirishga, onlayn, multimedia-texnologiyalar, trenajyor tizimlari, baholashning intellektual kompyuter tizimlaridan foydalangan holda bilimlarni nazorat qilish va baholash ishlarini tashkil etishga o'rgatiladi. Bo'lajak mutaxassis ta'lim jarayonini tashkil qilish usullarini egallaydi, texnologik jarayonlarni

CAD, CAM, CAE-tizimlaridan foydalangan holda loyiha laydi, ya'ni u axborot-loyihalash kompetensiyalarni puxta egallagan kompetentli mutaxassis sifatida shakllanadi [6].

Motivatsion-qadriyatiy komponent shaxsiy ijodiy imkoniyatni ro'yobga chiqarish mexanizmini shakllantiradi, kasbiy faoliyatda axborot-kommunikatsion texnologiyalarni qo'llashga ehtiyoj va intilishni faollashtiradi. Uni joriy etish talabani qadriyatlar olamiga kirishga imkon beruvchi shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Qadriyatlar axborot va tarmoq olamida muhim yo'nalishlarni tanlashga yordam beradi (axborotni qadriyat sifatida tushunish, Internet tarmoqlari, ijtimoiy tarmoqlar, forumlardagi muvoqot madaniyatini tushunish).

1-rasm. Talabalarning axborot-loyihalash kompetentligini ta'limning paradigmatal transformatsiyasi kontekstida rivojlantirish jarayoni modeli

Motivatsion komponent bilish faoliyatida ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shu bois “bilish motivatsiyasi” hodisasi ni predmet nuqtayi nazardan qarab o‘tish ehtiyoji yuzaga keladi. Dastlab motiv, motivatsiya tushunchalarini, jumladan, bilish faoliyatida uning qo‘llanilishi masalalarini aniqlash lozim.

Motiv — bu faoliyat sababi, ya’ni faoliyat nima uchun amalga oshirilmogda, ana o‘sha narsani bildiradi.

Motivatsiya bu insonni qiziqitiruvchi, da’vat etuvchi omillar bo‘lib, shaxsning faolligini belgilab beradi; ular qatoriga motivlar, ehtiyojlar, rag‘batlar, inson xulq-atvorini belgilaydigan vaziyatlarni kiritish mumkin.

Bo‘ljak mutaxassislarni axborot-loyihalashga tayyorlash jarayonining motivatsion komponenti ta’lim oluvchining e’tiborini zamonaviy axborot texnologiyalar rivojlanishiga oshirish va qiziqishini kuchaytirish, o‘qish motivatsiyasi uchun emotsional jihatdan qulay muhitni, kelgusidagi kasbiy-pedagogik faoliyatga motivatsiyani yaratishga tayanadi. Bu talabalarni axborot bloki fanlarini o‘zlashtirish bo‘yicha o‘quv ishiga jalb qilishga yordam beradi.

Talabalarning axborot-loyihalash kompetentligini ta’limning paradigmal transformatsiyasi kontekstida rivojlantirish jarayonini motivatsion-qadriyatli komponenti mazmuni o‘z ichiga quyidagilarni qamrab oladi:

- talabalarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ularni kelgusida kasbiy-pedagogik faoliyatda qo‘llash imkoniyatlari bilan tanishtirishga qaratilgan kirish mashg‘ulotlari mazmuni va axborot bloki;

- taqdimotlar; payvandlangan konstruksiyalarni kompyuterda modellashtirish va loyihalash texnikasi va texnologiyasi, payvandlash jarayonini amalga oshirish uchun asbob-uskunalar va moslamalar bilan tanishtiruvchi filmlar;

- avtomatlashtirilgan loyihalash tizimlari va pedagogik dasturiy mahsulotlarni ishlab chiqaruvchi yetakchi kompaniyalar o‘tkazadigan master-klasslar hamda test-

drayvlarni tashkil qilish;

- o‘tkazilgan master-klass haqida hisobotlarni tayyorlash va himoya qilish va ularni muhokama qilish.

Bular barcha talabalarda o‘ziga o‘zi baho berish va o‘zini o‘zi nazorat qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ta’lim olishda motivatsiyaning mavjudligi bilish faoliyatini faollashtirishga yordam beradi, lekin kutilayotgan natijalarga erishishini kafolatlamaydi. Ta’lim jarayonini aniq boshqarishgina didaktik jarayonning muvaffaqiyatli yakunlanganligi ta’minlaydi.

Bundan tashqari, shuni esda tutish kerakki, talabani axborot olamiga kirib borishi natijasida (ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish, forumlarda muloqot qilish, shaxsiy blogni olib borish, saytni loyihalash va yaratish) qadriyatli tizimida ham o‘zgarishlar yuzaga keladi, uni ham shakllantirish va tuzatish lozim.

Insonning qadriyatli tizimi uning olamga bo‘lgan munosabatining “asosidir”. Qadriyatlar — bu insonning moddiy va ma’naviy ijtimoiy ne’matlarga bo‘lgan nisbatan barqaror, ijtimoiy jihatdan shartlangan, tanlashga asoslangan munosabatidir.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib aytish mumkin, talabalarning axborot-loyihalash kompetentligini ta’limning paradigmali transformatsiyasi kontekstida rivojlantirish jarayonida to‘g‘ri tanlangan va joriy etilgan qadriyatli tizimi quyidagilarga imkon beradi: axborotga tegishli munosabatni shakllantirish, axborotni qadriyat sifatida idrok qilish, Internet tarmog‘ida, forumlarda, guruhlar yoki ijtimoiy tarmoqlarda muloqot madaniyatini shakllantirish. Fanlararo modulni o‘rganishda o‘quv faoliyati muvaffaqiyatining shartlaridan biri, bu — ta’lim subyektlarining zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni o‘rganishning qadriyatlarini bilish, ularning kelgusidagi kasbiy-pedagogik faoliyat va real hayotiy vaziyatlari bilan muvofiqligidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hakimov J.O. Ta’limda axborot texnologiyalari. Darslik. – T.: “Shamsuddinxon Boboxonov” NMIU, 2022. – 274 b.
2. Hakimov J.O. Kompyuterli loyihalash. Darslik. – T.: Adabiyot uchquni, 2018. – 192 b.
3. Khakimov J.O. Documenting procedures for implementing the process of project teachers to computer projects. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2019, 28(20), pp. 881–889.
4. Хамидов Ж.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда ўқитишнинг замонавий дидактик воситаларини яратиш ва қўллаш технологияси. Педагогика фанлари бўйича докторлик диссертацияси. 13.00.05. – Т., 2017. – 259 б.
5. Маматов Д.Н. Электрон ахборот таълим муҳитида касбий таълим жараёнларини педагогик лойиҳалаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори диссертацияси. 13.00.06. – Т.: 2017. – 150 б.
6. Khimmataliev D.O., Kiyamov N.S., Chudakova V.P., Khashimova M.K., Khakimov J.O., Berdialieva G.A. Modern view of the teacher on independent activity of students. *Journal of positive school psychology*. 2022, Vol. 6, No. 3, Page 1647–1657.
7. Usarov J.E., Eshnaev N.J., Khakimov J.O., Saidova D.I., Inoyatov I.Sh., Shodiev N.S. The social significance of creating a mechanism of psychological study of the children’s spirit in crisis families. *NeuroQuantology. An Interdisciplinary Journal of Neuroscience and Quantum Physics*. December 2022. Volume 20, Issue 16, Page 4614-4622.

THE CURRENT TRENDS IN ENGLISH-MEDIUM HIGHER EDUCATION IN UZBEKISTAN

Firdavs Ibrokhimov,
Center for the Research on the
Development of Higher Education

Annotation

The purpose of this study was to identify the common variables associated with English medium higher education in Uzbekistan. We used statistical methods, namely Chi-square test to identify the relationship between variables, such as English-medium higher education, higher fees and the sector of industry. According to our study, there is a strong relationship between English-medium higher education, high cost of education and private sector. We also found that English-medium higher education is contributing to curricular diversity and varied course development strategies.

Keywords: english medium education, higher education, Uzbekistan, education trends, tuition fees.

Annotatsiya

O'quv jarayonlarida ingliz tilidan foydalanishga aloqador asosiy o'zgaruvchilarni aniqlash muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada oliy ta'limda o'quv jarayonlarini ingliz tilida olib borish bo'yicha global tendensiyalarga doir adabiyotlar tahlili amalga oshirilgan hamda O'zbekistonda o'quv jarayonlarini ingliz tilida amalga oshirishga oid mavjud vaziyat muhokama etilgan. Ushbu maqolada xususiy sektor, yuqori miqdordagi to'lov kontraktlar hamda o'quv jarayonlarini ingliz tilida olib borish kabi o'zgaruvchilar o'rtasida bog'liqlik mavjudligi statistik tahlil metodlari yordamida aniqlandi.

Kalit so'z: oliy ta'lim, xususiy sektor, ingliz tilida o'qitish, ta'lim sifati, O'zbekiston, xususiy sektor.

Аннотация

Мы использовали статистические методы, как Chi-square, чтобы выявить взаимосвязь между англоязычным высшим образованием, более высокой стоимостью обучения и промышленным сектором. Согласно нашему исследованию, существует тесная связь между высшим образованием на английском языке, высокой стоимостью образования и частным сектором. Мы также обнаружили, что высшее образование на английском языке способствует разнообразию учебных программ и стратегиям разработки курсов.

Ключевые слова: высшее образование, английский язык, преподавание, Узбекистан, частный сектор.

English has already become the number one global language. Today it is considered a language of communication, art, science, diplomacy. The expansion of English throughout a broad spectrum of domains transformed modern higher education into one unimaginable without English as a medium of instruction. Kari et al. [5, 21] in his research reported that in 71 percent of countries the use of English as a medium of instruction was increasing. Although it is generally accepted that the number of higher education institutions using English was growing [7, 141], English as a medium of instruction is rather a new phenomenon in Uzbek higher education landscape. Karimov [4] remarks that English as a medium of instruction signifies the modernization of education in Uzbekistan. Globally, it is often seen that English-medium education is distinct from traditional education in terms of associated sectors, demographics and other variables. In this respect, there is a need for research on the current standing and directions of English medium higher education in Uzbekistan.

Mohammad et. al. [8, 1164-1165] in his study finds out that English-medium instruction is linked to the development of English-proficiency among the learners and the internationalization of education. Studies on the effect of English medium education on English proficiency of students have revealed mixed results so far. Rogier [9, 146] identified moderate improvement in language skills of

EMI students. Still, both internationalization and English proficiency may be variables that indicate pedagogical innovations in Uzbekistan, where Russian — as a foreign language - has long dominated higher education. Higher education institutions have only recently opened their door for joint programs and collaborative projects too.

Kari et al. [5, 24] in his study there was a significant discrepancy across public and private sectors in the adoption of English-medium instruction. In South-East Asian countries English as a medium of instruction is closely aligned with private sector [2, 241-260], [6, 71-91]. Jahan and Hamid [3, 397] report that English-medium programs charge higher tuition fees. Tuitions can be considered as variables with socio-economic implications and thus, important in the context of developing countries.

Although English-medium higher education may not be the best choice of study in all fields equally, English is still very potent tool of learning certain domains, like software development or engineering. In China English-medium programs are largely adopted by computer science, engineering and other departments of exact, applied and medical sciences [8, 1158-1159].

Uzbek higher education is actively adopting European credit module system. English-medium higher education institutions use British and American higher education formats. In the context of Uzbekistan, British and Ameri-

can higher education formats may be a variable that imply pedagogical and methodological innovation against the backdrop of uniform credit-module system based on the templates of European standards.

This study aims to explore associations between higher tuitions, higher education sector (private or public), American and British education formats and English-medium programs. To check for the association between the above variables we will use Chi Square test, which is dedicated for testing categorical variables. In this study:

Private university is any university that operates as a private or a branch of foreign higher education institution.

Public university is any university that is predominantly operated by government.

In this study we use secondary data from open sources, such as, official websites.

We couldn't incorporate variables, such as, English proficiency of learners and internationalization of higher education in English-medium settings due to time constraints.

According to our findings, only 1 out of 116 public institutions are found to offer courses only in English. 31 out of 81 private or foreign universities were found to offer classes predominantly in English. The p-value was 0.00001. This is significant at $p < 0.5$ (Table 1).

Table 1. The statistical relationship between sectors of industry and English-medium education.

<i>Sector of Industry</i>	<i>English-medium</i>	<i>Non-English medium</i>	<i>Row Totals</i>
<i>Public universities</i>	<i>1 (18.29) [16.34]</i>	<i>115 (97.71) [3.06]</i>	<i>116</i>
<i>Private universities</i>	<i>31 (13.71) [21.79]</i>	<i>56 (73.29) [4.08]</i>	<i>87</i>
<i>Column Totals</i>	<i>32</i>	<i>171</i>	<i>203 (Grand Total)</i>
<i>The chi-square statistic is 45.2626</i>			<i>The p-value < .00001</i>

Therefore, it is safe to conclude that there is a significant association between the use of English as a mode of instruction and private sector in Uzbek higher education industry, which is similar to other countries. Only one public university – New Uzbekistan University was found to use English as a primary medium of instruction. This finding is important, because this university is one of elite schools established by the government to train leading experts in exact and applied sciences. English-medium instructi-

on may be providing potentially superior quality in higher education. There are several potential reasons why English may be confined to private higher learning entities. In most developing countries this is attributed to the shortage of specialists proficient in English [8, 469-470] and higher cost of teaching at English [3, 386-408]. This is supported by the fact that out of 7 most expensive universities, 6 of them use English as the primary mode of instruction regardless of the sector of the industry (private or public) (Table 2).

Table 2. The list of seven most expensive higher education institutions in Uzbekistan.

<i>N0</i>	<i>Univer</i>	<i>Tuition</i>	<i>Language</i>
1	Akfa University	\$5,000	English
2	MGIMO Tashkent branch	\$5,000	Russian
3	Westminister University in Tashkent	\$3,000	English
4	Inha University in Tashkent	\$3,000	English
5	MDIS in Tashkent	\$2,500	English
6	Turin Polytechnic University	\$2,500	English
7	Bucheon University in Tashkent	\$2,200	English

The vast majority of public and private universities use credit-module system based on the template of standards in European higher education area. We check whether this is also the case for universities which use English as a medium of instruction, because in most countries, universities that offer courses in English use British or American credit module systems. According to our study, English-medium universities were found to use varied educational and curricular formats stretching from Korean into American. While this implies educational diversity and a sign of innovation, there may be a need for the formulation of new standard and regulations concerning curricular and methodological activities of English-medium programs.

According to our study, there is a significant relation-

ship between the use of English as a medium of instruction, higher fees, private sector, varied curricular structure and credit module systems. English-medium education is bringing innovation to higher education sector albeit for those who can afford. Based on our findings we recommend the following:

1. Government and businesses should work together to make a concerted efforts to make English-medium higher education affordable.
2. New standard and regulations should be formulated in order to ensure the quality of curriculum and module systems in English-medium education.
3. Further research is needed to identify quality of higher education in English-medium programs.

REFERENCES

1. Fareed, M., Khan, M., Ghangro, A. (2022). English as a medium of instruction at school level in Pakistan: Challenges and solutions. Vol. No. 5. pp. 461-470.
2. Gill, S. K. (2005). Language policy in Malaysia: Reversing direction. Language Policy, Vol. 4(3). pp. 241–260.
3. Jahan, I., Hamid, M. (2019). English as a medium of instruction and the discursive construction of elite identity. Journal of Sociolinguistics. Vol. 23(4). No. 4. pp. 386-408. DOI: 23. 10.1111/josl.12360.
4. Karimov, K. (2023). Transforming HE sector. Retrieved from <https://www.wiut.uz/news/transforming-he-sector-the-case-of-uzbekistan>.
5. Kari S., Heath R., Ernesto M., Mark, S., Ikuya, A., Siyang, Z., and Ann V. (2021). Global mapping of English as a medium of instruction in higher education: 2020 and beyond. British Council. ISBN 978-0-86355-994-5. Retrieved from 5. Global mapping of English_artwork.pdf (teachingenglish.org.uk).
6. Mahboob, A. (2017). English medium instruction in higher education in Pakistan: Policies, perceptions, problems, and possibilities. In English Medium Instruction in Higher Education in Asia Pacific. pp. 71–91.
7. Marsh, D. (2014). The Role and Impact of English as a Language and a Medium of Instruction in Saudi Higher Education Institutions: Students-Instructors Perspective. Studies in English Language Teaching. Vol. 2. pp. 141.
8. Mohammad, M. R., Manjet, K., Abdul, K. (2022). English Medium Instruction Innovation in Higher Education: Evidence from Asian Contexts. The Journal of Asia TEFL. Vol. 15. No. 4. pp. 1156-1164. <http://dx.doi.org/10.18823/asiatefl.2018.15.4.20.1156>.
9. Rogier, D. (2012). Effects of English-medium instruction on language proficiency of students enrolled in higher education in the UAE. Retrieved from Effects of English-Medium Instruction (exeter.ac.uk).

KREDIT-MODUL TIZIMIDA FIZIKA VA ASTRONOMIYA DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANGAN HOLDA TALABALAR KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Ixtiyor Kamolov,

Navoiy davlat pedagogika instituti professori

Gulhayo Sayfullayeva,

Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti

Surayyo Qurbonova,

Navoiy davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya

Kredit-modul tizimi bu — ta'limni tashkil etish jarayoni bo'lib, o'qitishning modul texnologiyalari jamlamasi va kredit o'lchovi asosida baholash modeli hisoblanadi. Uni bir butunlikda olib borish serqirra hamda murakkab tizimli jarayondir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentning 2019-yil 8-oktyabrdagi Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"ga ko'ra mamlakatdagi oliy ta'lim muassasalarining 85 foizi 2030-yilgacha bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tishi rejalashtirilgan. Bu yaqin yillar davomida mamlakatdagi deyarli barcha oliy ta'lim muassasalarining kredit-modul tizimida faoliyat yurita boshlashidan darak beradi.

Kalit so'zlar: ta'lim, talaba, shaffoflik, kredit-modul, tamoyil, masala, o'quv reja, dastur, konsepsiya, ta'lim.

Аннотация

Кредитно-модульная система это — процесс организации обучения, представляет собой совокупность модульных технологий обучения и модель оценки на основе кредитного измерения. Проведение его в единое целое-процесс не только плодотворный, но и сложный системный. Согласно "концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года", утвержденной Указом Президента Республики Узбекистан от 8 октября 2019 года, до 2030 года планируется поэтапный переход 85% высших учебных заведений страны на кредитно-модульную систему. Это говорит о том, что в ближайшие годы практически все высшие учебные заведения страны начнут работать по кредитно-модульной системе.

Ключевые слова: образование, студент, прозрачность, кредит-модуль, принцип, выпуск, учебный план, программа, понятие, образование.

Annotation

The credit-modular system, which is the process of organizing learning, is a set of modular learning technologies and an assessment model based on credit measurement. Bringing it into a single whole is not only a fruitful process, but also a complex system process. According to the "concept for the development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030", approved by the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 8, 2019, a phased transition of 85% of higher educational institutions of the country to a credit-modular system is planned by 2030. This suggests that in the coming years, almost all higher education institutions in the country will start working on a credit-modular system.

Keywords: education, student, transparency, credit module, principle, graduation, curriculum, program, concept, education.

Astronomiya kursi talabalarda osmon jismlarining harakatlari, astrofizik metodlar yordamida ularning fizik tabiatini va ular bilan bog'liq jarayon va hodisalar asosida olamning astronomik manzarasini, shuningdek, kosmosga uchishlarning asoslari, bu orada erishilgan yutuqlar to'g'risidagi bilimlar, hamda talabalarda asosiy astronomik qurilmalar bilan ishlash malaka va ko'nikmalarini shakllantirishni ham maqsad qiladi. Fanning vazifasi — talabalarni astrometriya asoslari, osmon mexanikasi va nazariy astronomiya elementlari, astrofizik metodlar, Quyosh sistemasi jismlari, yulduzlarning fizik tabiatlarini o'rganishni, ularning masofalari va o'lchamlari, massalari va temperaturalarini topishning metodlari bilan tanishtiradi. Quyosh sistemasi va Yerning o'rnini ko'rsatuvchi zamonaviy kosmologik tushuncha va tasavvurlarni talabalarda shakllantirishni ham o'z oldiga vazifa qiladi.

Oliy ta'lim muassasalarida astronomiyani samarali o'qitish, eng avvalo o'qituvchining bu fanlar yuzasidan erishgan bilimlari, malakalari va ko'nikmalari bilan belgilanadi [1, 3]. Hozir ham astronomiya kursi o'zining ilg'or va yetakchi fanlardan ekanligini qo'ldan berganicha yo'q. Xususan, yulduzlar energiyasi manbalarini izlash yuzasidan olib borilgan astrofizik tadqiqotlar, ularning fantastik quvvatlarining manbai bo'lmish yadroviy reaksiyalar, aniqrog'i, termoyadro sintezi tufayli ekanligini ma'lum qiladi. Shu sabab bo'lib insoniyat, kelajakda uni sivilizatsiyamiz energiyasining tanqislik halokatidan qutqarish maqsadida, ayni paytda olimlarning yadro fizikasining rivojlanishi va termoyadro reaksiyalari asosida ishlaydigan reaktorlarning energiyasini sanoat va xalq xo'jaligida foydalanish bo'yicha intensiv olib borayotgan tadqiqotlarini qo'llab-quvvatlab kelmoqda [2, 15]. Shuningdek, astrofiziklar tomonidan koinotni keng elektromagnit to'lqinlari diapazonida tadqiq etish, ularni fundamental ahamiyat kasb etgan bir qancha yangi kashfiyotlar qilishlariga olib keldi [3, 27]. Ayniqsa, astronomiyaning, fan sifatida kishilarda muhim ilmiy dunyoqarashni shakllantirishi, ko'z o'ngimizda Olam tuzilishining buyuk manzarasini yaratish imkoni borligini unutmazlik lozim. Shularga qaramay, astronomiya o'rta umumta'lim va o'rta maxsus ta'lim muassasalari hamda Oliy ta'lim muassasalarida qadimdan alohida o'quv predmeti sifatida o'qitilishi, asrlar davomida erishilgan bilimlarning alohida qayd qilinishi fonida, o'quv muassasalarida bugun uni fizika bilan qo'shib o'qitilishi, astronomiyaga o'quv predmeti sifati

e'tiborni susaytirilganligidan darak beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili: Mamlakatimizda talabalarni ijodiy faolligi, shuningdek, mustaqil ta'lim olish orqali ijodiy tafakkurni rivojlantirish yo'llari va shakllari, mavjud pedagogik shart-sharoitlari, ilmiy-didaktik asoslari respublikamiz olimlaridan A.A.Abduqodirov, U.Sh.Begimqulov, A.R.Xodjaboyev, N.A.Muslimov, E.G'oziyev, B.S.Abdullayeva, B.R.Adizov, M.M.Qambarova, O'.N.Sultonova, D.M.Maxmudova, S.R.Abdalova, F.M.Sadikova, O.A.Quysinov, B.M.Do'monov, A.I.Xudoyberdiyeva, S.Sh.Kutlimurotov, M.N.Ibodova, K.S.Rahmonberdiyeva, G.A.Qayumova va boshqa olimlarning ilmiy izlanishlarida yoritilgan.

Ayni paytda o'rta maxsus ta'lim maktablari bitiruvchilarining yangi asr talabiga ko'ra bilimli, ilmiy dunyoqarashli va har tomonlama rivojlanganligini ta'minlashda, astronomiya fani asoslari bo'yicha yetarli bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishlari va shu asosda dunyoqarash, axloqiy, ekologik va estetik madaniyatlarini tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etishi, astronomiyaning XX asrda erishgan va ayni paytda erishayotgan kashfiyotlari orqali yaxshi anglashiladi. Birinchidan, hozirgi zamon astronomiya fani, bugun tub mohiyatiga ko'ra, kishilarni hayratga sola oladigan kashfiyotlari bilan o'zining eng gullayotgan davrini o'tayapti. Ikkinchidan, astronomiyadan ochilgan yangi kashfiyotlar, uning astrofizika va kosmologiya bo'limlariga oid muhim yangiliklar, faqat astronomiyaga tegishli bo'lmay, butun tabiatshunoslik fanlari (avvalo, fizika) uchun ham katta yangilik hisoblanadi. Uchinchidan, Koinotni o'rganish tufayli erishilgan yutuqlar, birinchi navbatda, dunyoqarash va metodologik aspektlarda muhim ahamiyat kasb etadi. To'rtinchidan, shuni ta'kidlash joizki, insoniyat bugun XXI — axborot va kosmos erasi tomon har safargidan ham ildam odimlamoqda va shu bois, uning zamondoshlari kosmosni o'zlashtirishni qanday maqsadlar asosida va qanday qilib amalga oshirilishini yaxshi tasavvur qilishlari lozim. Beshinchidan esa, keyingi paytlarda astronomiyaning yaxshi o'qitilmayotganligi tufayli oxirgi o'n yilliklarda fan sifatida tan olinmagan yo'nalishlarning (paranauka, ljenauka) vakillari — astrolog, ufolog va ekstrasenslar, shuningdek turli kasalliklarni kosmosdan quvvat olib "davolovchi" hakimlar va shunga o'xshash olg'irlar jamiyatimizda keskin aktivlashib qolishi, hududimizda ijtimoiy ongning shakllanishida o'zining salbiy ta'sirini o'tkazmay qo'ymasligidadir. Bunday

“mutaxassis”larning ta’kidlashlaricha, ular “o‘z sohalari” bo‘yicha butun bilimlarni Kosmosdan oladilar, ayni paytda, barcha uchun noma’lum bo‘lgan “kosmik qonunlar” o‘z sirlarini bu soha olimlariga emas, balki faqat ulargagina oshkor qilib, bu bilimlar haqida faqat ular bilangina fikr almasharmishlar. Jamiyatning ko‘pchilik a‘zolarining bugun bunday nodonlikka ishonishlari, ularning tabiiy fanlardan, ayniqsa fizika va astronomiyadan yetarli savodga ega emasliklarining oqibatidir. Bu esa o‘z navbatida, insonni “kurakda turmaydigan” axborotlarga qarshi immunitetdan soqit qilib, bunday axborotlarni ishonch bilan qabul qilishga va friribgarlarning uydirmasiga uchib, ular va ularning asarlariga “xaridor” bo‘lishga va qimmatli vaqtlarini arzimasi ishlarga behuda sarflashga undaydi. Aytilganlardan kelib chiqib, o‘rta umumta’lim va o‘rta maxsus ta’lim maktablari hamda Oliy ta’lim muassasalarida astronomik ta’limning konsepsiyasi qanday bo‘lishi lozim? degan tabiiy savol tug‘iladi [4, 89]. Maqsadga erishmoq uchun astronomik ta’limning ilmiy-pedagogik konsepsiyasi, astronomiyani o‘qitishni ilmiy-metodologik va dasturiy maqsadli yondashish asosida tashkil etish lozimligini uqtiradi. Bunday konsepsiya, eng avvalo, o‘qitishning barcha didaktik prinsiplarini va astronomiya sohasida ilmiy-pedagogik bilimlar darajasining umumiy tasnifini qamrab, o‘rta umumta’lim va o‘rta maxsus ta’lim o‘quv muassasalari hamda Oliy ta’lim muassasalarining o‘quv rejalarida astronomiya kursining tutgan alohida va muhim o‘rnini metodologik jihatdan asoslaydi (shubhasiz buning uchun astronomik ta’limning maqsad va vazifalarning har tomonlama obyektiv tahlili talab etiladi). Shu nuqtayi nazaridan ta’limga sistemali yondashuv asosida astronomik ta’limni shakllantiruvchi ilmiy konsepsiya, quyidagilarni asos qilib olishi maqsadga muvofiq deb topadi:

– astronomik ta’lim — ayni davrda, o‘rta umumta’lim va o‘rta maxsus ta’lim o‘quv muassasalari hamda Oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilari oladigan umumiy ta’limning tarkibiy qismi hisoblanadi.

O‘qitishda uning muhim roli quyidagi faktorlarda asoslanmog‘i lozimligi uqtiriladi:

a) XXI asr fanlari tizimida zamonaviy astronomiya fani muhim ahamiyat kasb etadi (ayniqsa, uning fizika, mantiq va falsafa bilan o‘zaro ta’sirlashishida);

b) ilmiy dunyoqarash bo‘yicha imkoniyatlari va quvvatining yuksalishida, xususan, astronomiya kursi o‘quv predmeti sifatida kuchli tarbiyaviy potensialga egaligida, uning intellektual mazmuni, talabalarni umumiy astronomiya, kosmonavtika asoslari va astrofizika bo‘yicha bilimlar bilan chuqur tanishtirishga urg‘u beradi;

d) o‘qitishda ko‘pchilik talabalarda o‘quv predmetining mazmunan qiziqarli va jozibali ekanligi, kuchli ilmiy dunyoqarash va tarbiyaviy potensialining mavjudligi natijasida undan keng foydalanish imkoniyati tufayli ularda kuchli va muhim motivlarning namoyon qila olishi bilan belgilanadi.

Astronomik ta’lim konsepsiyasining bosh ilmiy g‘oyasiga ko‘ra, kelgusida Oliy ta’lim muassasalarida astro-

nomiya kursi — ilmiy tadqiqot natijalari bilan sistemalashtiruvchi va talabalarga beriladigan ilmiy va falsafiy ta’limining yakunlovchi mustaqil kurs sifatida maydonga chiqishi taqozo etiladi. Astronomiya kursi bo‘yicha axborotlarning tez o‘sishi bilan kechayotgan ayni zamon sharoitida, astronomiya kursini o‘qitish uchun ajratilgan o‘quv yuklamasining e’tiborga olib, u ta’limni optimallashtirish bo‘yicha quyidagi ijodiy yondashishlarni nazarda tutadi:

– astronomiya kursida, uning bo‘limlariga oid mavzular bo‘yicha kompleks masalalarni o‘rganish;

– astronomik ta’limni differensiallash asosida, u bo‘yicha barcha talabalarning minimum bilimlar bilan qurollantirilishiga erishish, ilmiy tadqiqotga yo‘naltirgan holda astronomik bilimlarni chuqurlashtirilgan holda o‘qitish;

– bosh astronomik tushunchalar, nazariyalar, qonunlar va muhim astronomik hodisalarni kuzatish natijalarini alohida tahlil qilish asosida o‘quv materiallarini umumlashtirish;

– astronomiya kursidan ilmiy tadqiqotlarga yo‘naltirilgan bilim va ko‘nikmalarni sistemalashtirish;

– hozirgi zamon pedagogik va informatsion texnologiyalarining ijobiy xarakterini inobatga olgan holda, o‘qitish metodlari, formalarini tanlash va ularni aktivlashtirish va intensivlashtirish usullarini aniqlash;

– talabalarni baholash va o‘quv materiallarini o‘zlashtirishlarini nazorat qilishning metod va shakllarini tanlash [5, 76].

Astronomiya kursini talabalarga o‘quv rejasiga ko‘ra, mavzular tegishli ilmiy tadqiqot natijalari bilan boyitilgan holda tashkil etilsa, u metodologik asosga ega bo‘lib, uning mazmuni asosida astronomiya kursining umumta’lim va tarbiyaviy hamda rivojlantiruvchi vazifalarini sistemalashtirilgan va yaxlit ko‘rinishida amalga oshirilishning imkoni tug‘iladi. Buning ustiga XXI asrda astronomiya keskin rivojlanayotganini e’tiborga olib, uning asoslari haqida ham bilim berish (jumladan, Quyosh tojidagi nuqtasimon tuzilmalarning evolyutsiyasi, ekzosayyoralar va ularning kashf etilishi, gravitatsion to‘lqinlarning ochilishi, Qora o‘ralar va shu kabi ko‘plab ilmiy tadqiqot natijalarini o‘rgatishning) zarurligi e’tiborga olib, astronomiya kursi asoslarini o‘rganish muhim hisoblanadi. Shularni inobatga olgan holda, Oliy ta’lim muassasalarida astronomiya kursini ikki darajada o‘rganish, bitiruvchilar bilimi, o‘quv ko‘nikmalarini shakllantirishda, o‘qitishni Davlat ta’lim standartlari talablariga mos ravishda o‘rganish, talabalarda ilmiy tadqiqotga bo‘lgan qiziqishni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Oliy ta’lim muassasalarida astronomiya kursini umumiy fizika, oliy matematika, axborot texnologiyalari o‘quv predmeti bilan integrallashtirib o‘qitilsa, ilmiy tadqiqot ishlarini o‘zlashtirishga katta katta yordam beradi. Mazkur kursning o‘qitilishi, talabalarda eng avvalo ilmiy dunyoqarashni shakllantirishni maqsad qiladi va ilmiy tadqiqot ishlariga bo‘lgan qiziqishini orttiradi. Astronomiya kursi o‘z mazmuniga ko‘ra, talabalarda Olamning bir butunligini, ilmiy

astronomik manzarasini shakllantirib, barcha astronomik hodisalarning kechishi va tabiatiga dialektik nuqtayi nazardan qarashga o'rgatadi. Astronomiya kursi, shuningdek, talabalarni osmon jismlarining (yulduzlar, Quyosh va Oy) holatlariga ko'ra oriyentir ola bilish, Quyosh sistemasi, Olam tuzilishi haqidagi tasavvurlar, osmon jismlarining kelib chiqishi va evolyutsiyasiga oid ilmiy nazariyalar hamda ularning fizik tabiatiga bog'liq bilimlar bilan qurollantiradi. Mazkur predmet, talabalarining yulduz xaritalari, jumladan osmonning surilma xaritasi, yulduzlar atlaslari va globuslaridan hamda maktab astronomik asboblardan (durbin, teleskop, teodolit va boshqalar) foydalana olish va ular yordamida osmon jismlarini (Quyosh, Oy, planetalar va yulduzlarni) kuzata olish va pedagogik faoliyatida ularni qo'llay olish malakalarini shakllantirishni maqsad qiladi. Shu bilan birga astronomiya kursining mazmuni talabalarda mantiqiy va metodologik bilimlarni shakllantirishni, ularda adabiyot bilan mustaqil ishlay olish, ijodiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni ham nazarda tutadi. Shu maqsaddan kelib chiqib, tavsiya etilayotgan astronomiya kursining dasturi talabalarda astronomiya asoslari to'g'risidagi ushbu zaruriy bilimlar, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yadi. Astronomiya kursi talabalarini osmon koordinatalari va osmon jismlarining harakati haqida, Olam qutbining balandligi va osmon jismlarining ko'rinma harakatlariga ko'ra joyning geografik koordinatalarni aniqlashni, vaqtni o'lchash asoslari va taqvimlar haqida tushunchalar bilan qurollantiradi. Shuningdek, bu bo'limda talabalarda, kursning asosiy g'oyalardan hisoblangan Olam tuzilishining geliotsentrik tizimi haqidagi bilimlar, osmon jismlarigacha masofalarni o'lchash va ularning chiziqli o'lchamlarini hisoblash, Kepler qonunlari va ular asosida osmon jismlarining massalarini hisoblash usullari haqida ko'nikmalarni shakllantiriladi [6, 65]. Oliy ta'lim muassasalarida astronomiya kursi dasturi, keyingi o'n yilliklarda astrofizikaning keskin rivojlanishini e'tiborga olib, kursning astrofizik mazmunini kuchaytirishni ham maqsad qilgan. Jumladan, zamonaviy keng to'liq astronomiyaning metodlari va qurilmalari, astronomiya kursining fizika, texnika, kosmonavtikani rivojlantirishdagi hamda osmon jismlarini raketa-kosmik texnikasi yordamida o'rganishlarning fan va xalq xo'jaligini rivojlantirishdagi roli haqidagi ma'lumotlar ham dastur mazmunidan o'rin olgan. Astronomiya kursi Quyosh sistemasi jismlarining, yulduzlar va ularning yirik masshtabli strukturalari — yulduz g'ujlari va galaktikalarning fizik tabiatlari haqidagi tushunchalar va nazariy bilimlar

bilan yakunlanadi [7, 37]. Talabalar bilan o'qituvchi rahbarligida va mustaqil astronomik kuzatishlar qilish, maktab teleskoplarining kattalashtirishi va ravshanlantirishi kabi kattaliklarini hisoblash, Olam qutbining balandligiga ko'ra, joyning kengligini aniqlash, yulduzlarning spektrlarini o'rganish, galaktikalarning qizilga siljish qonunlari bo'yicha ishlarining mazmuni ham dasturdan o'rin olgan. Shuningdek dasturda, kursning o'qilish jarayonida, o'tkazilishi zarur bo'lgan demonstratsiyalarning ro'yxati har bir bo'lim uchun keltirilgan. Bu demonstratsiyalarni tashkil qilish va o'tkazish uchun zaruriy asboblardan hamda joyini o'qituvchining o'zi tanlashiga ruxsat etiladi. Ayrim demonstratsiyalarni, yuqorida aytilganidek, imkon bo'lganda, kompyuter dasturiy mahsulotlar yoki astronomik korxonalarda uyushtirilishi ularning samaradorligini ta'minlaydi [8, 53].

Astronomiya kursi mazmunida o'rganiladigan uning ayrim astronomik invariant qismi quyidagi yaxlitlik, izchillik, variativlik, kabi muhim g'oyalarga asoslanadi:

1. Yaxlitlik g'oyasi. Koinotda materiya harakatining eng sodda va eng umumiy, har tomonlama qamrovchi qonunlari to'g'risidagi tushunchalarni, olamning moddiy birligi va uning fizik manzarasi haqidagi bilimlarni shakllantirishni maqsad qiladi. Astronomiyaga oid bunday tushuncha va tasavvurlarni shakllantirishga qaratilgan bu g'oya, kosmik obyektlarning va bir butun deb qaralayotgan Koinotning evolyutsiyasi o'rganilayotganda namoyon qildiriladi.

2. Izchillik (uzviylik) g'oyasi. Bu g'oya, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus ta'lim va Oliy ta'lim muassasalarida talabalar tomonidan "Atrofimizdagi olam", "Tabiatshunoslik", "Astronomiya", "Astronomiya kursi" kabi integrativ kurslardan erishgan propedektiv tayyorgarligini va boshqa ilmiy-tabiiy fanlardan o'zlashtirilgan bilimlarini hamda kursning pog'onali (bosqichli) qilib qurilishini nazarda tutadi.

3. Variativlik g'oyasi. Mazkur g'oya, talabalarining qobiliyatlarini, qiziqishlari va imkoniyatlarini e'tiborga olib, o'quv materiallarini o'zlashtirishni quyidagi ikki bosqichdan kam bo'lmagan holda tashkil etishni mo'ljallaydi:

1) minimal (bazisli bosqich) va 2) ilmiy tadqiqot yo'nalishlari uchun chuqurlashtirilgan, ya'ni uning asosiy mazmuni astronomiya kursining fundamental tushunchalari tizimida rivojlantirilgan ko'rinishda bo'lishini taqozo qilib, so'ngra ular atrofida o'quv materiallari umumlashtiriladi. Shunday qilib, Oliy ta'lim muassasalari bazasida talabalarni astronomik bilimlar bilan qurollantirish hamda ularni ilmiy tadqiqot ishlariga bo'lgan qiziqishlari rivojlantiriladi [9, 17].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sattarova B.D., Tillaboyev A.M., Dadaboyeva F. Astronomiya kursi. Fan dasturi. – T.: TDPU, 2019. – 3-4 b.
2. Sayfullayeva G.I., Isoqov M. // STEM astronomiya nomli 3D formatdagi uslubiy qo'llanma. – Navoiy, 2023. – 60 b.
3. Sayfullayeva G.I., Kamolov I.R., Sattorov A.R., Kamolova D.I., Barakayeva S.T., Hamrayeva S.N., Narbayev A.B. // Astrofizika va yulduzlar astronomiyasi darsligi. – T., 2023.
4. Sayfullayeva G.I., Kamolov I.R., Qaxxorov S.Q., Tadjibayev I.U. Maxsus kurs (astronomiya) o'quv qo'llanma// – Navoiy: "Aziz kitobxon". 2023 – 176 b.

5. Sayfullayeva G.I., Haydarova D.O'. Astronomiyadan laboratoriya mashg'ulotlarini STEM dasturida o'qitish. Uslubiy qo'llanma. – Navoiy, 2023. – 200 b.
6. Sayfullayeva G.I., Kamolov I.R., Kamalova D.I., Kanatbayev S.S., Bisenova B.T. “Jalpi astronomiya” darsligi. – T.: “Tilim”, 2023. – 380 b.
7. Sayfullayeva G.I., Kamolov I.R., Kamalova D.I., Mavlonova Y.I. “Лабораторные работы по курсу астрономии” o'quv qo'llanma// – T.: “Azon kitoblari”, 2021 – 188 b.
8. Sayfullayeva G.I., Mirzaqandova S.X., Rashidova N.N., Namozova N.T. O'quvchilarning fizik va astronomik bilimlarini mantiqiy baholashga mo'ljallangan testlar to'plami // Uslubiy qo'llanma. – Navoiy, 2020. – 80 b.
9. Sattarova B.D., Djo'rayev M. Fizika va astronomiya o'qitish nazariyasi va metodikasi. – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2015. – 352 b.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR MUHITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY-PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Gulzoda Tashmatova,

Guliston davlat pedagogika instituti

“Pedagogika va psixologiya” kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada hozirgi kundagi hayotimizning barcha jabhalarini raqamlashtirish, jumladan, oliy ta'limda raqamli texnologiyalarning o'rni, bo'lajak o'qituvchilarning pedagogika mahoratini oshirish, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashda raqamli texnologiyalarning o'rni, zamonaviy ta'limning muammolari ko'rilgan. Oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etishning ijobiy va salbiy tomonlari, ta'lim oluvchilarning kasbiy tayyorgarligini rivojlanishida raqamli texnologiyalar ahamiyati, ulardan oqilona va samarali foydalanish talablari keltirilgan. Maqolada hozirgi globallashtirish davrining muhim ehtiyoji bo'lgan oliy ta'lim yoshidagi yoshlarning bilim faolligini, dunyoqarashini va motivatsiyasini oshiruvchi zamonaviy o'quv jarayoni vositasi sifatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli texnologiyalarni qo'llash nazariyasi muammolari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, pedagogik mahorat, vazifa, samaradorlik, ta'lim, kadrlar, axborot kommunikatsion texnologiyalar, raqamli texnologiya, kognitiv faoliyat, raqamlashtirish.

Аннотация

В статье рассмотрены цифровизация всех аспектов нашей жизни сегодня, в том числе роль цифровых технологий в высшем образовании, повышение педагогического мастерства будущих учителей, роль цифровых технологий в подготовке конкурентоспособных кадров, а также проблемы современного образования. Представлены положительные и отрицательные стороны внедрения цифровых технологий в систему высшего образования, значение цифровых технологий в развитии профессиональной подготовки студентов, а также требования к их рациональному и эффективному использованию. В статье рассматриваются проблемы теории использования информационно-коммуникационных технологий и цифровых технологий как средства современного образовательного процесса, повышающего познавательную активность, кругозор и мотивацию молодежи высшего образовательного возраста, что является важной потребностью нынешней эпохи глобализации.

Ключевые слова: цифровое образование, педагогическое мастерство, задача, эффективность, образование, кадры, информационно-коммуникационные технологии, цифровые технологии, познавательная деятельность, цифровизация.

Annotation

In the article, the digitization of all aspects of our life today, including the role of digital technologies in higher education, improving the pedagogical skills of future teachers, the role of digital technologies in training competitive personnel, and the problems of modern education were seen. The positive and negative aspects of the introduction of digital technologies in the higher education system, the importance of digital technologies in the development of the professional training of students, and the requirements for their rational and effective use are presented. The article discusses the problems of the theory of the use of information and communication technologies and digital technologies as a means of the modern educational process that increases the knowledge activity, outlook and motivation of young people of higher education age, which is an important need of the current era of globalization.

Keywords: digital education, pedagogical skill, task, efficiency, education, personnel, information and communication technologies, digital technology, cognitive activity, digitization.

Hozirgi kunda ta'limni axborotlashtirishning yo'nalishlaridan biri ta'lim jarayoni subyektlari uchun sharoit yaratish, jamiyatda tobora ko'payib borayotgan ma'lumotlardan: ma'lumotlar bazalari, elektron arxivlar, ma'lumotnomalar, ensiklopediyalardan erkin foydalanishga ko'maklashish, shuningdek faol foydalanish, talabalar shaxsini shakllantirish jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari. Axborotlashtirish muammolarini hal qilish uchun bolalikdanoq axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ehtiyojlari va imkoniyatlarini shakllantirish zarur. Shu munosabat bilan zamonaviy o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi zamonaviy mikroprotessor va kompyuterlar asosida amalga oshiriladigan axborotni to'plash, izlash, to'plash, saqlash, ishlab chiqarish, qayta ishlash, uzatish va undan foydalanish bo'yicha maxsus bilim va ko'nikmalarsiz mumkin emas. Shunday qilib, raqamli texnologiyalar o'qituvchilarning ta'lim sifatini baholash kompetensiyasining ajralmas qismi bo'lishi kerak.

Ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, jamiyat ravnaqi uchun yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash ta'lim tizimi xodimlarining umumiy vazifasidir. Shaxsni har tomonlama rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya tizimini nazariy-metodologik jihatdan qurollantirish — bugungi kunda pedagogika fanining bosh maqsadi sifatida belgilangan. Yuqorida bayon etilgan yuksak, ammo, sharaflil vazifalarni muvaffaqiyatli uddalash har bir pedagog xodimdan yuksak kasbiy mahorat, bilimdonlik va keng dunyoqarashni talab etadi.

Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Yana bir muammoni hal etish o'ta muhim hisoblanadi: bu pedagog va professor o'qituvchilar tarkibining professional darajasi, ularning maxsus bilimlaridir. Bu borada ta'lim olish, ma'naviy-ma'rifiy kamolot masalalari va haqiqiy qadriyatlarini shakllantirish jarayonlariga faol ko'mak beradigan muhitni yaratish zarur”, — degan fikrlari katta ahamiyat kasb etadi [1].

Raqamli ta'lim — ta'lim jarayoniga yordam beradigan va aniq natijalarga olib keladigan o'quv amaliyotidir. U nafaqat raqamli ta'lim vositalar orqali o'quv jarayonini davom ettirish, balki ta'lim sifatini va samarasini yanada oshirishga xizmat qiladi. O'quv jarayoniga raqamli ta'limni joriy qilinishi axborot texnologiyalaridan foydalanish asosida amalga oshiriladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari boshlang'ich sinf o'qituvchisi innovatsion faoliyatining asosiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Ular pedagogga ma'lumotni boshqarish, undan foydalanish, shuningdek, inson faoliyatining barcha sohalarida bilimlarni tarqatish imkoniyatini beradi. Shunga ko'ra, zamonaviy axborot jamiyatida pedagogning kompyuter, aloqa texnologiyalaridan, shu jumladan, radio, televizor, zamonaviy mobil qurilmalar, gadjetlar, interaktiv uskunalari, podkasting, striming va kengaytirilgan realistik texnologiyalari, veb-xizmatlar, mobil ilovalar va boshqalardan

foydalangan holda keng ko'lamlil kasbiy, kognitiv, hordiq chiqarish, maishiy va boshqa vazifalarni hal qilish qobiliyati alohida o'rin tutadi [4, 70].

“Pedagogik mahorat” fanining asosiy maqsadi bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy mahorat, ijodkorlik ko'nikmalarini hosil qilish, muomala madaniyati, pedagogik texnika malakalarini shakllantirish, o'qituvchilik, tarbiyachilik mahoratining dastlabki malakalarini tarkib toptirishdan iboratdir. “Pedagogik mahorat” fani kuzatuvchanlik, ijodkorlik, ilg'or pedagogik tajribalarni mustaqil o'zlashtirish sirlarini o'rgatadi. Talabalar o'qish va o'qitish jarayonida diqqatni taqsimlash, bilim, ko'nikma va malakalar, psixik holatlarini boshqara olish va pedagogik texnika madaniyatini mustaqil o'zlashtirish malakalarini shakllantirishga e'tibor qaratadilar.

Pedagogik mahorat egasi bo'lish uchun o'qituvchi o'z o'quv predmetini davr talablari asosida bilishi pedagogik va psixologik bilimlarga ega bo'lishi, hamda insoniylik, izlanuvchanlik va fidoyilikni o'zi da tarkib toptirishi lozim. I.P.Rachenko pedagogik mahoratni pedagogik san'atning bir qismi sifatida ta'riflab, shunday yozadi: “Pedagogik mahorat deganda o'qituvchining pedagogik-psixologik bilimlarni, kasbi) malaka va ko'nikmalarni mukammal egallashi, o'z kasbiga qiziqishi rivojlangan pedagogik fikrlashi va intuitsiyasi, hayotga axloqiy-estetik munosabatda bo'lishi, o'z fikr-mulohazasiga ishonchi va qat'iy irodasi tushuniladi”.

O'quv faoliyatining psixologik nazariyasida (P.Y.Galperin, V.V.Davidov, A.N.Leontev, A.K.Markova, S.L.Rubinshteyn, N.F.Talizina, D.B. Elkonin va boshq.) o'qitish mazmunining o'zlashtirilishi va tahsil oluvchining rivojlanishi (rivojlantirilishi) unga ba'zi ma'lumotlarni uzatish orqali sodir bo'lmasligini, faqat uning o'zining faol faoliyati jarayonida har doim malaka va ko'nikmalar orqasida ma'lum xarakteristikalariga ega bo'lgan harakati mavjudligini ko'rsatadi. Ushbu holat XX asrning ikkinchi yarmi davomida ta'limning maqsadlari, mazmuni va metodlarini ishlab chiqishga katta ta'sir ko'rsatib kelayotgan o'rganish faoliyatiga asoslangan yondashuvning psixologik asosini tashkil etadi.

V.I. Zagvyazinskiyning fikriga ko'ra, ta'lim faoliyatga asoslangan yondashuv bo'lib “barcha pedagogik tadbirlar jadal, tobora murakkablashib boradigan faoliyatni tashkil etishga yo'naltirilganligini” nazarda tutadi, zero inson faqat o'z faoliyati orqali ilm-fan va madaniyatni, dunyoni bilish va o'zgartirish usullarini o'zlashtiradi, shaxsiy sifat fazilatlarini shakllantiradi va takomillashtiradi [7, 51].

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib boryapti va har bir sohada zamon bilan hamqadam odimlashni taqozo etmoqda. Axborot olish va foydalanish tezligi juda yiriklashgan hozirgi davrda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirish va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Biz ilgari ta'lim dasturlarini an'anaviy usuli ya'ni ma'ruzani yirik hajmli kitoblar va qo'llanma-

lar orqali amalga oshirilgan shaklida olib borganmiz. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatining u qadar yuqori bo'lishini ta'minlamagan. Hozirda ta'lim sifatini ko'tarishda ta'limni raqamlashtirish jarayoni boshlangan.

Raqamli texnologiyani o'zi nima degan savolga quyidagicha javob beramiz: bu — xo'jalik yuritishning bir zamonaviy shakli bo'lib. unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli ko'rinishdagi katta ma'lumotlar majmui va ularni qayta ishlash jarayoni xizmat qiladi. Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish esa an'anaviy xo'jalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi. Misol sifatida turli xildagi avtomatik ishlab chiqarish jarayonlarini, 3D texnologiyasini, bulutli texnologiyalarni, masofaviy meditsina xizmatlari ko'rsatishni, aqlli texnologiyalar yordamida mahsulot yetishtirish va uni yetkazib berishni, turli xildagi tovarlarni saqlash va ularni sotish jarayonlarini keltirish mumkin.

Yuksak pedagogik mahoratga ega bo'lgan o'qituvchi bolani tushuna olishi, unga nisbatan insonparvar munosabatda bo'lishi, har qanday pedagogik vaziyatni to'g'ri baholashi, yuzaga kelishi ehtimoli bo'lgan ziddiyatlarni o'z vaqtida bartaraf etishi, pedagogik faoliyatda hamisha ilg'orligi, jamiyat taraqqiyoti hamda pedagogik jarayonda o'quvchilar ongiga singdirilayotgan ezgu g'oyalarni hayot bilan bog'lay olishi lozim.

A.M.Karavayeva ta'kidlaganidek, axborot va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish nafaqat o'quvchilarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlabgina qolmay, balki ularning ta'limga bo'lgan motivatsiyasini, o'qishdagi o'zaro ta'sirini ham oshiradi. Shunday qilib, talabalarning malakasini oshirish omili sifatida u quyidagi muhim afzalliklarni sanab o'tadi:

- 1) o'quv jarayoni mazmunining usullari, texnologiyalarini takomillashtirish;
- 2) har bir o'quvchiga individual yondashish orqali ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish;
- 3) o'qituvchi va talaba o'rtasidagi ta'lim jarayonida o'zaro munosabatlarning yangi shakllarini, shu jumladan masofaviy ta'limni tashkil etish va takomillashtirish;
- 4) o'qituvchi tomonidan ham, ta'lim muassasasi ma'muriyati tomonidan ham o'quv jarayonini boshqarish vositalarini takomillashtirish;
- 5) o'quvchilar shaxsini har tomonlama rivojlantirish va faollik darajasini oshirishga ko'maklashish;
- 6) talabalarning mustaqil ishi va o'z-o'zini tayyorlash darajasini sezilarli darajada oshirish;
- 7) talabalarning ilmiy tadqiqot va qidiruv faoliyatini tashkil etish va takomillashtirish;
- 8) ilgari o'rganilgan materialni takrorlash va mustahkamlash imkoniyati;
- 9) biznes yoki rolli o'yin shaklida, shu jumladan masofaviy formatda turli xil o'quv vaziyatlarini yaratish;
- 10) o'quv ma'lumotlarini izlash va tanlash va uni amaliy qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish va takomillashtirish;

11) talabalar bilimining oraliq yoki yakuniy nazorati natijasida obyektiv baho olish, masalan, elektron test orqali;

12) virtual laboratoriyalar, simulyatorlar va boshqalar orqali turli jarayonlarni modellashtirish imkoniyati;

13) "o'qituvchi — talaba", "o'qituvchi — o'quvchining ota-onasi" o'rtasida o'z vaqtida doimiy aloqani tashkil etish;

14) muayyan fan sohasida ham, darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham o'quvchilarning ijodiy ko'nikma va malakalarini rivojlantirish va takomillashtirish, masalan, mahorat darslarini tomosha qilish orqali sevimli mashg'ulotlarini shakllantirish;

15) virtual ko'rgazmalar, muzeylar va boshqalarga tashrif buyurish orqali o'quvchilarning estetik madaniyatini oshirish [6, 100].

Yaqin kelajakda ta'lim muhitida raqamlashtirish bilan bog'liq katta o'zgarishlar yuz beradi. Kadrlar tayyorlashda elektron ta'lim tizimi yangi imkoniyatlar va yangi vazifalarni yaratmoqda.

Ta'lim muhitini raqamlashtirish turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

– mavjud o'quv materiallarini, shu jumladan, ma'ruzalar, prezentatsiyalar, darsliklar, mustaqil ish uchun topshiriqlarni va bilimlarni boshqarish vositalarini elektron muhitni tarjima qilish o'qituvchi va bola-o'quvchi o'rtasidagi o'zaro aloqalar uchun interaktiv elektron muhitni shakllantirish, shu jumladan o'qituvchilar uchun elektron sinflar yaratish, veb-seminarlar, munozarali forumlar o'tkazish va h.k.;

– yangi turdagi o'quv vositalarini yaratish: elektron darsliklar, elektron muammoli kitoblar, video ma'ruzalar, elektron topshiriqlar bazasi, kompyuter o'yinlari;

– elektron muhit imkoniyatlaridan foydalangan holda ta'limning tubdan yangi shakllarini yaratish;

– axborotni xayoliy uzatish spektrini kengaytirish, rolli o'yinlar jarayonida turli vaziyatlarni modellashtirish, raqobatbardosh o'yinlarga taqlid qilish va hokazo;

– sun'iy intellekt imkoniyatlarini o'quv jarayoniga tatbiq qilishdir [6,101].

Hozirgi zamon pedagogikasi va psixologiyasi "pedagogik mahorat" tushunchasiga turlicha izoh beradi. Jumladan, "Pedagogik ensiklopediya"da ta'rif quyidagicha izohlangan: "O'z kasbining mohir ustasi bo'lgan, yuksak darajada madaniyatli, o'z fanini chuqur biladigan, yondosh fanlar sohaslarini yaxshi tahlil eta oladigan, tarbiyalash va o'qitish uslubiyatini mukammal egallagan mutaxassis". Ushbu ta'rifning mohiyatidan kelib chiqib o'qituvchining pedagogik mahorati tushunchasi mazmunini shunday izohlash mumkin:

1. Madaniyatning yuqori darajasi, bilimdonlik va aql-zakovatning yuksak ko'rsatkichi;

2. O'z faniga doir bilimlarning mukammal sohibi;

3. Pedagogika va psixologiya kabi fanlar sohasidagi bilimlarni puxta egallaganligi, ulardan kasbiy faoliyatida foydalana olishi;

4. O'quv-tarbiyaviy ishlar metodikasini mukammal bilishi.

Pedagogik mahorat tizimi quyidagi o'zaro bir-biri bilan bog'liq bo'lgan asosiy komponentlardan iborat:

1. Pedagogik insonparvarlik talablariga bo'ysunishi.

2. Kasbga oid bilimlarni boshqa fanlar bilan aloqadorlikda mukammal bilish.

3. Pedagogik qobiliyatga ega bo'lish.

4. Pedagogik texnika sirlarini puxta egallash [2, 75].

Bugungi kunda u yoshlarni g'oyaviy - siyosiy jihatdan chiniqtirib tabiat, jamiyat, ijtimoiy hayot, tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlarini o'rgatadi, yoshlarni mehnat faoliyatiga tayyorlab, kasb-hunar sirlarini puxta egallashlarida ko'maklashadi va jamiyat uchun muhim bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatlarni hal etadi. Ana shu mas'uliyat o'qituvchidan o'z kasbining mohir ustasi bo'lishni, o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatib, ularning qiziqishi, qobiliyati, iste'dodi, e'tiqodi va amaliy ko'nikmalarini har tomonlama rivojlantirish yo'llarini izlab topadigan kasb egasi bo'lishni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar orqali ta'lim berilsa ta'lim oluvchilarga ta'lim olish usullari osonlashmoqda. Ta'lim beruvchilarga bunday vositalar bilan dars mashg'ulotlar o'tkazish ta'lim sifatini oshirishni ta'minlaydi. Onlayn darslarda raqamli texnologiyalar qo'llanilishi yaxshi samara berishi hammamizga ma'lum. Masalan, televideniye orqali berib borilgan onlayn darslar raqamli ta'lim olishning bir turi deb olsak bo'ladi.

Tahlil davomida biz quyidagi qarama-qarshiliklarni aniqladik:

1. Davlat va jamiyatning bo'lajak o'qituvchilarning raqamli texnologiyalarni shakllantirishga bo'lgan ehtiyoji va bu jarayonni har tomonlama va eksperimental qo'llab-quvvatlashning yo'qligi;

2. Bo'lajak o'qituvchilarning o'z kasbiy faoliyatida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish zarurati va ularni oliy pedagogik ma'lumot olish bosqichida tayyorlash uchun pedagogik shart-sharoitlarning yetarli darajada rivojlanmaganligi;

3. O'quv jarayonini AKT asosida o'quv-uslubiy ta'minlashni rivojlantirish zarurati va bo'lajak o'qituvchilarning AKT darajasining yetarli emasligi.

Shu nuqtayi nazardan bo'lajak o'qituvchilar uchun "pedagogik mahorat" darslari raqamli texnologiyalar samaradorlikni oshirish vositasi sifatida vazifalari quyidagilardan iborat:

– ta'lim mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollardan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda boyitib borishni ta'minlash;

– bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy-axloqiy jihatdan dunyoqarashini rivojlantirishda milliy urf-odat va an'alarimizdan, boy adabiy merosimizdan samarali foydalanishning tezkor metod va usullarini ishlab chiqish va joriy etish;

– ta'lim va tarbiya jarayonini kelgusida o'qituvchilardan talab qiladigan darajada sifatini va barqaror rivojlanishining kafolatlarini, ustuvorligini ta'minlash uchun normativ hujjatlar, o'quv-uslubiy adabiyotlar, moddiy-texnika va axborot bazasi bilan boyitib borish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak". – T.: O'zbekiston, 2017. – 45 b.

2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T., 2016. – 160 b.

3. Bo'ri Ziyamammedov, Mamarajab Tojiyev. Pedagogik texnologiya zamonaviy o'zbek milliy modeli. – T., 2019. – 55-104-b.

4. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. Innovatsion ta'lim texnologiyalari – T.: "Sano standart" nashriyoti, 2015. – 70-81-b.

5. Зеленецкая Л.П. Применение информационно-коммуникативных технологий в образовании / Л.П. Зеленецкая // Молодой ученый. – 2020. – №18 (308). – С. 498–499 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/308/69449>.

6. Muslimov N.A., Usmonboeva M., Mirsoliyeva M. "Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik" moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua. – T., 2016. – 101-147 b.

7. Nurillayev S.S. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari. "International conference on learning and teaching", 2022. 13-56-b.

TEXNIKA IXTISOSLIKLARI TA'LIMIDA AXBOROTLARNI LOYIHALASHTIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINI O'QITISHNING ZAMONAVIY METODLARI

Akmal Shukurov,

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti
 "Axborot texnologiyalari" kafedrası dotsenti v.b.,
 p.f.f.d. (PhD).

Annotatsiya

Talabalarga ta'lim berishda AKTdan foydalanishda o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan paradigmada qurish, talabalarning individual va mustaqil ishlashi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, muhandislik-qurilish ta'limini axborot-faoliyatli asosda "fundamentallashtirish"ni ta'minlash imkoni paydo bo'ladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida sodir bo'layotgan o'zgarishlar tezligi juda yuqoridir. Ta'lim sohasi esa, o'z navbatida, ushbu texnologiyalarni kechikayotgan rejimda qo'llaydi. Muhandislik-qurilish OTMlari mutaxassislarini AKT sharoitida tayanch kasbiy yo'naltirilgan tayyorlash uchun asos sifatida foydalanadi.

Kalit so'zlar: axborot, kommunikatsiya, texnologiya, ta'lim, sharoit, tayanch, kasbiy, tayyorlash, asos, qoida, jarayon, OTM, talaba, texnik, shakl, usul, vosita.

Аннотация

При использовании ИКТ в обучении студентов появляется возможность выстроить учебный процесс в лично-ориентированной парадигме, создать благоприятные условия для индивидуальной и самостоятельной работы учащихся, обеспечить "фундаментализацию" инженерно-строительного образования на информационно-деятельностной основе. Темпы изменений, происходящих в сфере информационно-коммуникационных технологий, очень высоки. А сфера образования, в свою очередь, применяет эти технологии в отложенном режиме. Инженерно-строительные вузы используют его как основу для базовой профориентационной подготовки специалистов в условиях ИКТ.

Ключевые слова: информация, коммуникация, технология, образование, условия, база, профессиональная, подготовка, основа, правило, процесс, вуз, студент, техника, форма, метод, инструмент.

Annotation

In the use of ICT in teaching students, it becomes possible to build the educational process in a person-oriented paradigm, create favorable conditions for individual and independent work of students, to ensure the "fundamentalization" of engineering and construction education on an information and operational basis. The speed of changes taking place in the field of ICT is very high. The education sector, in turn, applies these technologies in a delayed mode. Engineering and construction OSS use specialists as the basis for the professional-oriented training of the base in ICT conditions.

Keywords: information, communication, technology, education, conditions, base, professional, training, foundation, rule, process, OSM, student, technical, form, method, tool.

Texnik OTM larida o'quv jarayoni alohida fanlar mazmunini sifatli o'zlashtirish, namunaviy masalalarni yechish hamda hisob-kitob ishlarini bajarishga qaratilgan. Talabani faoliyati o'rganilayotgan fan sohasining matematik apparatlar yordamida shakllantirilgan hodisalari va qonuniyatlarini aniq shaklda o'rganish bilan belgilanadi. Talaba masalalarni yechishni, matematik modellar bilan ifodalangan yechimlarni (vaziyatlarni) tahlil qilishni, masalaning erksiz (o'zgaruvchan) va erkin (doimiy) parametrlarini va ular o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlay olishi, o'zaro bog'langan bilim sohalaridan zarur ilmiy ma'lumotlarni olishni o'rganishi kerak. Bu talabani nafaqat masalalarni yechishga, balki ma'lum bo'lgan va aniqlanishi kerak bo'lgan jihatlarga bog'liq holda masalalarni qo'yishga, uni yechish mumkinligi, yechimning yagonaligi yoki yo'qligini tahlil qilishga o'rgatadi, shuningdek, oqilona yechim topish uchun ko'proq imkoniyatlar mavjud boshqa, yanada kengaytirilgan masalaga o'tishga imkon beradi. Talabani nafaqat tahlil qilishga, balki sintez qilishga, yechimni kerakli natijaga faol bo'ysundirishga

ham o'rgatish kerak. Bunda matematik va fizik model-lashtirishni uyg'unlashtirish talab qilinadi [1, 8].

O'quv jarayonida AKT vositalarining didaktik imkoniyatlari quyidagilarga imkon beradi:

- o'quv jarayoni subyektlari va AKT vositalari o'rtasida tezkor qayta aloqani amalga oshirish;

- AKT vositalari yordamida amalga oshiriladigan o'qitiladigan obyekt, jarayon, hodisa haqidagi o'quv ma'lumotlarining vizualizatsiyasidan foydalanish;

- kasbiy faoliyat uchun muhim bo'lgan obyektlar, jarayonlar va hodisalarni kompyuterda modellashtirishni bajarish;

- kasbiy ahamiyatga ega ma'lumotlarni saqlash uchun arxivlashni amalga oshirish;

- hisoblash jarayonlarini, axborot-qidiruv faoliyatini, o'quv tajribasi natijalarining tahlilini avtomatlashtirish;

- axborot-uslubiy ta'minot jarayonlarini avtomatlashtirish, o'quv faoliyatini boshqarish va o'quv ma'lumotlarini o'zlashtirish nazoratini tashkil etish [1, 9].

Axborotlashgan jamiyatda o'qitishning uslubiy tizimi

axborot, muammoli, tashkiliy, tuzatuvchi bloklar tizimi sifatida ifodalangan ko'p komponentli axborot-kommunikatsiya fan muhiti (AKFM) bilan ta'sirlashishi (aloqa o'rnatishi kerak).

Oliy ta'limni axborotlashtirish sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlari: Kuznetsov A.A., Laptev V.V., Lednev B.C., Matrosova V.L., Pasxina E.H., Robert I.V., Tarabrina O.A. va boshqalar. texnika universitetlarda AKTdan foydalanish Belov V.F., Zuk D.M., Kuzmin P. asarlarida ko'rib chiqilgan.

Bir qator tadqiqotchilar: Grechnikov F.V., Izmailov A.A., Kleshchev H.A., Kolchin A.F., Komarov V.A., Manushin E.A., Naydishch L.A., Soyfer V.A. va boshqalar. muhandislik va boshqaruv kadrlarini tayyorlashda AKT vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini ochib berdi va asosladi. O'quv jarayonida asosni ishlab chiqish va undan foydalanish bilan M.I. Bashmakov, S.G. Danilyuk, V.L. Latishev, A.A.Pavlov va boshqalar shug'ullanishgan.

Ta'limning an'anaviy uslubiy tizimida uning yopiqligi, qat'iy tartibga solinishi va o'quv fanlari mazmunining barqarorligi, jiddiy o'zgartirish kiritish imkoni yo'qligi sababli aytib o'tilgan qoidalarni amalga oshirish murakkab, ba'zan esa hatto imkonsiz bo'ladi [2, 15].

Shuning uchun quyidagilar talab qilinadi:

1. Muhandislik-qurilish OTMlari talabalarini AKT vositalari asosida tayanch kasbiy yo'naltirilgan tayyorlashning yagona tizimini yaratish.

2. Ta'lim, fan va ishlab chiqarishni axborot asosida integratsiyalash. Bunday integratsiyaning asosiy komponenti bilimlarning fundamentalligi va kasbiy yo'naltirilganligi orasidagi o'zaro bog'liqlik bo'lishi kerak.

3. Talabalarni o'qitishni o'quv-axborot va izlanish-tahliliy faoliyatni amalga oshirish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan axborot-faoliyat usullari bilan bog'lash, talabalarni Internetda ilmiy tadqiqot va izlanish-tahliliy ishlarga jalb qilish.

4. Ko'p bosqichli nazariy asos shakllantiriladigan AKT asosida talabalarni individual va tabaqalashtirilgan holda o'qitish tabiiy fanlar va umumtexnika fanlari bo'yicha tayanch kasbiy yo'naltirilgan o'zlashtirishni mustahkamlashni nazarda tutadi.

5. Tayanch va axborot amaliy bilimlarning integratsiyasini, AKT asosida o'qitish va mashg'ulotlarni o'tkazish usullari, shakllari va vositalarini ishlab chiqishni nazarda tutgan ta'lim maqsadlarini kengaytirish.

6. Tayanch fanlar mazmunini tanlashni invariant-loyihaviy tamoyil asosida amalga oshirish: invariant komponent mavjud an'anaviy o'qitish usullari va vositalarini saqlab qoladi, projektiv komponent axborot-tahliliy faoliyat sohasidagi fan-texnika taraqqiyoti yutuqlari bilan bog'laydi.

7. O'rganiladigan tayanch o'quv fanlarining modulligi.

8. Tabiiy fanlar va umumtexnika fanlarining dasturiy-uslubiy ta'minotining AKT vositalari asosida fanlararo muvofiqligi.

AKT imkoniyatlarini tatbiq etish o'qitishning yangi vositalari, tashkiliy shakllari va uslublarning paydo bo'lishini, shuningdek, o'zini yaxshi ko'rsatgan mavjudlarini takomillashtirishni rag'batlantiradi. Bu fanni o'qitish maqsadlarining kengayishiga hamda o'quv materialining mazmunini tanlash mezonlarining o'zgarishiga olib keladi: ular o'qitishni jadallashtirish, talaba shaxsini rivojlantirish va o'z-o'zini rivojlantirish, bilimlarni shakllantirish va mustaqil ravishda ajratib olish ko'nikmalarini singdirish, qonuniyatlarni ajratib ko'rsatish, kasbiy ahamiyatli fan sohasida AKT vositalaridan bilish vositasi sifatida foydalanish imkoniyatlariga asoslanadi [1,63].

Bizning fikrimizcha, muhandislik-qurilish OTMlari talabalarining AKT sharoitida tayanch tayyorgarligini takomillashtirishda quyidagi komponentlarni hisobga olish zarur.

1. Motivatsion — kasbiy vazifalarni yechish uchun axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanishda o'z-o'zini ro'yobga chiqarish ehtiyojini, AKT vositalaridan foydalangan holda uzluksiz mustaqil ta'limga bo'lgan ehtiyojni, kasbiy va ilmiy tadqiqot faoliyatini maqbullashtirishga intilishni o'z ichiga oladi.

2. Loyihaviy — AKT vositalarini tanlashni, tanlangan vositalardan foydalangan holda ularning o'quv (keyinchalik kasbiy) vazifalarni yechishning texnologik jarayonini loyihalash imkoniyatlarini asoslash, loyihani bajarishdan oldin olingan natijalarning aniqligini baholash ko'nikmasi.

3. Tashkiliy — axborot-kommunikatsiya fan muhiti sharoitida o'z bilish faoliyatini tashkil etish ko'nikmasi bilan ifodalanadi.

4. Tadqiqot — kasbiy ahamiyatga ega ma'lumotlarni qidirish va tanlash, uni samarali tahlil qilish uchun AKTdan foydalanish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

5. Moslashuv — muayyan vazifani yechish uchun mavjud vositalar va texnologiyalarni moslashtirish, ATni tuzatish ko'nikmasini o'z ichiga oladi.

6. Konstruktiv — o'z loyahasini ishlab chiqish va uni amalga oshirishni boshqarish uchun tayanch axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish ko'nikmasini o'z ichiga oladi.

Talabalarining fundamental tayyorgarligiga qo'yiladigan zamonaviy talablar tubdan yangi texnik, texnologik, tashkiliy-boshqaruv vositalari hamda AKT asosida amalga oshirilgan o'qitish usullarini qo'llash orqali ta'minlanishi mumkin.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida sodir bo'layotgan o'zgarishlar tezligi juda yuqoridir. Ta'lim sohasi esa, o'z navbatida, ushbu texnologiyalarni kechikayotgan rejimda qo'llaydi.

Muhandislik-qurilish OTMlari mutaxassislarini AKT sharoitida tayanch kasbiy yo'naltirilgan tayyorlash uchun asos sifatida foydalanadigan qoidalarni shakllantiramiz.

Birinchi qoida — *fundamental tayyorlashning modulligi*. Modullarni shakllantirishning biz takomillashtirgan tamoyillarini sanab o'tamiz:

1. *Strukturalash tamoyili* — o'quv materialini ma'lum mazmun va didaktik maqsadlarga ega bo'lgan, AKTdan o'qitish vositasi va bilish instrumenti sifatida foydalanishni nazarda tutadigan tuzilma elementlarga ajratish.

2. *Dinamiklik tamoyili* — modullar mazmunining evolyutsion, ammo mas'uliyatli o'zgarishini ta'minlaydi.

3. *Tizimlilik tamoyili* — talabalarning fundamental va maxsus tayyorlash fanlari o'rtasidagi fanlararo va ichki mantiqiy-mazmuniy aloqalarni ta'minlaydi.

4. *Moslashuvchanlik tamoyili* — dinamiklik tamoyilini rivojlantirishda modulning maqsad va mazmunining nafaqat o'zgarishini, balki o'zgaruvchan ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslashuvini ham ta'minlaydi.

5. *Samaradorlik va tezkorlik tamoyili* — modulning o'quv ma'lumotlarini o'zlashtirish darajasini o'z vaqtida nazorat qilish, tuzatish va baholash maqsadida o'quv jarayonida tezkor qayta aloqa tizimini tashkil qilishni nazarda tutadi.

Ikkinchi qoida — fundamental va maxsus fanlarni o'rganishda **uzluksizlik** quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. *Yagona axborot-kommunikatsiya fan muhiti tamoyili* — fundamental va kasbiy davrlar fanlarining axborot-metodik ta'minotida uzluksizlikni, axborotga ta'lim maqsadlarida kirish va undan foydalanish usullarini ta'minlaydi.

2. *AKTdan doimiy foydalanish tamoyili* — fundamental va maxsus tayyorgarlikda AKT vositalaridan foydalanishda izchillik.

Uchinchi qoida — o'quv ma'lumotlarining vizualizatsiyasi quyidagi tamoyillar bilan ta'minlanadi:

1. *Mazmun tamoyili* — o'quv jarayonida real obyektlar va jarayonlarni ko'rsatishning ko'rgazmali vositalaridan foydalanishga qaratilgan.

2. *Bilimlarni vizualizatsiyalash tamoyili* — o'rganilgan

layotgan hodisalarning, qonuniyatlarning mavhum tushunchalari, xususiyatlarini ko'rgazmali-qiyofali tasvirini kompyuterda bajarish.

To'rtinchi qoida — fundamental tayyorgarlikning kasbiy-texnik yo'naltirilganligi quyidagi tamoyillar bilan ta'minlanadi:

1. *Tadqiqot faoliyati tamoyili* — ta'lim va bilishning faol usullariga o'tish imkonini beradi.

2. *Kasbiy yo'naltirilgan vazifalar tamoyili* — nafaqat o'quv, balki amaliy va realistik vazifalarni ko'rib chiqishni nazarda tutadi.

Talabalarning fundamental tayyorgarligi bo'yicha yuqorida keltirilgan qoidalar, bizning fikrimizcha, quyidagi *texnologik tamoyillar* bilan to'ldirilishi kerak.

I. *Axborot muhitida tayyorlashning integrativlik tamoyili* — axborot resurslari va texnologiyalarining keng doirasidan foydalanish asosida talabalarga fanlarni o'qitishning kompleks (mantiqiy-mazmunli fan aloqalarini hisobga olgan holda) tabiatini nazarda tutadi.

II. *Ochiq o'qitish tamoyili* — talabaga o'qitishning shakli, usullari, texnologiyasi va vositalarini, shu jumladan masofaviy ta'limni belgilash imkonini beradi.

III. *"Hamma narsa hamma uchun" loyihalash tamoyili* — talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi "subyekt-ob'ekt-subyekt" o'zaro munosabatini nazarda tutadi [2, 42].

Ta'limni axborotlashtirish sharoitida muhandislarga tayanch o'quv fanlarini o'qitishning zamonaviy uslubiy tizimiga bo'lgan aniqlangan talablar nafaqat o'qitishning yangi shakllari, usullari va vositalarini izlashga, balki tashqi muhit bilan axborot almashish imkonini beradigan AKT asosidagi yagona tizim doirasida talabalar faoliyatining har xil turlarini integratsiyalashga imkon beruvchi ochiqlik va harakatchanlik asosida mazkur tizimni shakllantirishga yangi yondashuvlarni izlashga olib boradi [1, 19].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Богмаз И.В. Научно-методические основы базовой подготовки студентов инженерно-строительных специальностей в условиях проективно-информационного подхода 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (информатизация образования). диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. – Пермь, 2012. 313 с.

2. Богомаз, И.В., Михайленко Л.П., Кухтецкий С. В., Компьютерный учебник по Т М “Статика” (учебное пособие CD-R -Электронный ресурс) Красноярск, КрасГАСА, /Statika/ НТМ, 1998.

3. Облачные сервисы в образовании / З. С. Сейдаметова, С. Н. Сейтвелиева С.Н. / Крымский инженерно-педагогический университет. – http://ite.ksu.ks.ua/ru/webfm_send/211

4. Ergashev Nuriddin Gayratovich, Shukurov Akmal Uktamovich, Jabborov Elbek Erkin o'g'li. Using the capabilities of modern programming languages in solving problems of technical specialties. *academia An International Multidisciplinary Research Journal*. 2019. 686-696. <https://saarj.com/>

5. S.A. Uktamovich. Stages of development, directions and comparative analysis of cloud technologies *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol 8 (12), 2020. <https://www.geniusjournals.org/>

6. T.S. Razzoqovich, S.A. Uktamovich. Improving the learning process and information learning space using google's cloud services *International conference on multidisciplinary research and innovativ*, 2021. <http://academiascience.org/>

7. A.Shukurov. Its features and use in the educational process of web-technologies *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические*, 2021. <https://www.internauka.org/>

8. Shukurov A.U. Didactic opportunities for the introduction of cloud technologies // *Electronic journal of actual problems of modern science, education and training*. № 10/2. Урганч, 2021. 29-35. <http://khorezmscience.uz>

9. Uktamovich S.A. Stages of development of cloud technology in education Eurasian Scientific Herald 5, 48-51. 2022. <http://www.geniusjournals.org/>
10. Uktamovich S.A. The role of digital technologies in the development of the new Uzbekistan. Models and methods in modern science 1 (18), – 35-38 z.
11. Uktamovich S.A. Improving the base training of students of technical osms based on the information design approach. American Journal of Pedagogical and Educational Research 18, 199-204.
12. Shukurov A.U. Elektron ta'limda bulutli tizimning rivojlanish bosqichlari va zamonaviy holati. "Muallim" ilmiy jurnali. 5-son, 2023-yil. – 280-285 b.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA KREDIT- MODUL TIZIMIDA TALABANING KASBIY KOMPETENTLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI

Gulhayo Sayfullayeva,
Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti;
Nilufar Rashidova,
Navoiy davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya

Jahonda oliy ta'lim tizimini rivojlantirish, bo'lajak mutaxassislarning raqobatbardoshligini ta'minlash, kasbiy-pedagogik faoliyatda innovatsion shakllantirish; ta'limda ilg'or texnologiya, didaktik vositalar va uskunalar keng foydalanish, o'qitishning zamonaviy usullarini integratsiyalash masalalari dolzarb vazifalardan biri sifatida e'tirof etilib, Yevropa va boshqa rivojlangan mamlakatlarda o'quv jarayonini European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS) asosida ta'limning kredit-modul tizimini joriy etish, virtual loyihalash (Simulations), masofaviy ta'lim (Moodle, Ilias, Dokeos) shakllarini keng tatbiq etish, axborot-ta'lim muhiti (e-learning) sharoitida ta'limning amaliy yo'nalganligini ta'minlash, talabalarining akademik mobilligini takomillashtirish, innovatsion mutaxassis kadrlarning kasbiy-pedagogik mahoratini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: kredit-modul tizimi, shaxs, pedagog, ma'ruza, kadr, samaradorlik, shakl, usul, vosita, metod, texnologiya, kompetentlik, kompetensiya, integrativ model.

Аннотация

Развитие мировой системы высшего образования, обеспечение конкурентоспособности будущих специалистов, инновационное становление в профессионально-педагогической деятельности; вопросы широкого использования передовых технологий, дидактических инструментов и оборудования в образовании, интеграция современных методов обучения признаны одной из актуальных задач, внедрение кредитно-модульной системы образования на основе European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS), широкое применение форм виртуального проектирования (Simulations), дистанционного обучения (Moodle, Ilias, Dogeos), обеспечению практической направленности образования в условиях информационно-образовательной среды (e-learning), усовершенствовании академической мобильности студентов, особое внимание уделяется повышению профессионального и педагогического мастерства специалистов по инновациям.

Ключевые слова: кредитно-модульная система, человек, педагог, лекция, персонал, эффективность, форма, метод, средство, метод, технология, компетентность, компетенция, Интегративная моделью

Annotation

The development of the global higher education system, ensuring the competitiveness of future specialists, innovative formation in professional and pedagogical activities; issues of widespread use of advanced technologies, didactic tools and equipment in education, integration of modern teaching methods are recognized as one of the urgent tasks, the introduction of a credit-modular education system based on the European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS), the widespread use of forms of virtual design (Simulations), distance learning (Moodle, Ilias, Dogeos), ensuring the practical orientation of education in an information and educational environment (e-learning), improving the academic mobility of students, special attention is paid to improving the professional and pedagogical skills of innovation specialists.

Keywords: credit-module system, person, educator, lecture, frame, efficiency, form, method, medium, method, technology, competence, competence, integrative model

Kirish: Jahonda oliy ta'lim muassasalarida innovatsion texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini takomillashtirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning integrativ modellari ta'lim jarayoniga tatbiq etilmoqda. Innovatsion texnologiyalarning ijtimoiy-pedagogik parametrlaridan keng foydalanish orqali talabalarda kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada YUNESKO Ta'lim instituti (Gamburg, Germaniya), Xalqaro Ta'lim instituti (AQSH), European Integration (EC-SA-Austria) kabi nufuzli tadqiqot markazlarining ilmiy natijalari alohida o'rin tutadi.

Tadqiqot metodologiyasi: Mazkur tadqiqotlarda innovatsion texnologiyalardan foydalanish asosida ta'lim sifatini takomillashtirishning mexanizmlarini aniqlash, bo'lajak mutaxassislar tayyorlash jarayonini kompetensiyaviy yondashuvlar asosida takomillashtirish vazifalari hal etilmoqda. Shuning uchun ta'limga innovatsiyalarning jadal kirib kelishi professor-o'qituvchilarni o'z-ustida mustaqil ishlashga, ilmiy tadqiqot ishlarida faol ishtirok etishga jalb etish orqali ularda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish borasidagi muammolarga amaliy yechim topish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Oliy malakali mutaxassislar tayyorlash va rivojlantirish jarayoni qonuniyatlari va tendensiyalari, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash masalalari Respublikamiz olimlaridan B.S.Abdullayeva, Z.E.Azimova, U.Sh.Begimqulov, B.B.Djalolov, B.B.Ma'murov, N.A.Muslimov, M.T.Mirsoliyeva, Z.X.Siddiqov, M.B.Urazova, Sh.R.Urakov, A.A.Xalikov, D.I.Yunusovalar tomonidan tadqiq qilingan [1, 118].

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari E.A.Алисов, Л.С.Подымова, Л.В.Байбородова, Ж.Ш.Бактыбаева, О.А.Дергачева, К.Ю.Колесина, В.С.Кукушкин, М.В.Кларин, А.Я.Найн, Н.Л.Пономарев, Б.М.Смирнов bo'lajak o'qituvchining innovatsion kompetentligini shakllantirishga oid ilmiy tadqiqot ishlarini olib borganlar.

Xorijiy mamlakat olimlari A.Buhm, D.Meares, M.Glozier, E.Rogers, E.S.Simbrisk, Y.B.Suvorova va boshqalar innovatsion texnologiyalardan foydalanishda pedagoglarning professional salohiyatini rivojlantirishga doir tadqiqotlar olib borganlar.

Tahlil va natijalar: Oliy ta'lim tizimi oldida turgan ustuvor yo'nalishlar sirasida: "Ta'lim va fan sohasini rivojlantirish, ta'limni tashkil etish va pedagogik texnologiyalar tizimidan foydalanish" kabi vazifalar belgilangan. Mutaxassis tayyorlashda talabalarining bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyasining shakllanish jarayonini nazorat qilish muhimdir. To'g'ri tashkil etilgan nazariy talablarni, olinayotgan bilimlarni yanada chuqurlashtirish, eng asosiysi ularning shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirish uchun, turli vositalarni tanlash imkonini beradi. Ta'lim tizimida yoki o'quv faoliyatida innovatsiyalarni qo'llashda

sarflangan mablag' va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish maqsadi ko'zlanadi. Innovatsiyalarning har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi zarur. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish bu amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy obyekt sifatlarini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy subyektlarning harakat tizimi bo'lib, u ma'lum doiradagi muammolarni yechish qobiliyatigina emas, balki har qanday vaziyatdagi muammolarni yechish uchun motivatsion tayyorgarlikka ega bo'lishdir. O'qituvchi faoliyatida innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'quv jarayonini samarali tashkil etishdan iborat [2, 204].

Innovatsion texnologiyalarni qo'llash quyidagi asosiy funksiyalar bilan izohlanadi:

- kasbiy faoliyatning ongli tahlili;
- me'yorlarga nisbatan tanqidiy yondashuv;
- kasbiy yangiliklarga nisbatan shaylik;
- dunyoga ijodiy yaratuvchilik munosabatida bo'lish;
- o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, o'z turmush tarzi va intilishlarini kasbiy faoliyatida mujassam qilish.

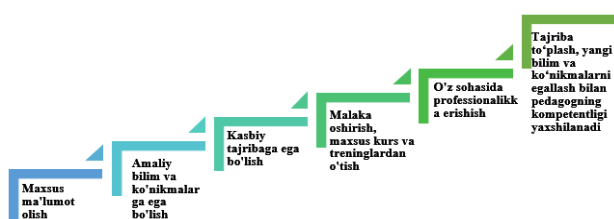
Innovatsion ta'lim nazariyasining yaratilishi to'g'risida ma'lumot beruvchi manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu tushunchalar ta'lim tizimini texnologiyalashtirish, ta'lim samaradorligini oshirish, shaxsning ijtimoiylashuvini ta'minlash, ta'lim jarayonida bolaga do'stona munosabatni shakllantirishga urinish natijasida vujudga keldi. Olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasida pedagogik faoliyat bu — ijodiy jarayon va pedagogik innovatsiyalar birlashmasi, degan yangi ilmiy yo'nalish tarkib topdi. Bu o'qituvchining innovatsion pedagogik faoliyatining shakllanish jarayonini tahlil qilish imkonini berdi. Hozirgi davrda oliy ta'lim muassasalarida innovatsion texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini takomillashtirish, ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish va maqsadli yo'naltirish oliy ta'lim tizimini modernizatsiyalashdagi dolzarb vazifalar sifatida qarash mumkin [3, 541]. Binobarin, innovatsion texnologiyalardan foydalanish jarayonida elektron ta'lim resurslari, nafaqat hisoblash vositasi, balki o'qitish, talabalarni intellektual bilish saviyasini rivojlantirish va ularning media madaniyatini shakllantirish manbai sifatida ham foydalanilishi lozim. Zamonaviy ta'limda kompyuter dasturlarini modellashtirish, monitoring qilish va o'qitish keng qo'llanilmoqda. Kompyuter yordamida innovatsion texnologiyalardan foydalanish jarayonida yangi texnologiyalarni yaratilishi, integratsion yondashuv asosidagi nazariya va metodikaning dolzarb muammolaridan biri deb hisoblanadi. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish uchun o'qituvchiga zarur bo'lgan sifatlar pedagogik tadqiqotlarda: motivatsiya va innovatsion jarayon haqida bilimlarga ega bo'lish; pedagogik harakatlarni loyihalash ko'nikmasi; pedagogik texnologiyalarni faqatgina qo'llay olish emas, balki ularni takomillashtirish ko'nikmasi qayd etilgan.

Zamonaviy o'qituvchining birinchi o'rinda turuvchi

va muntazam rivojlanishni talab etuvchi jihatlari sifatida novatorlik, yangilikni sezish, yangilikni qabul qilishga tayyorlik, mustaqil ta'lim, kasbiy mahorat, innovatsion pedagogik tafakkur, ijodiy yechimlarni qabul qilishga tayyorliklari nazarda tutiladi. Buning uchun esa mamlakatda yangi sohalarini rivojlanishi uchun sharoit yaratish, an'anaviy sohalarini yangicha ishlash bosqichiga o'tkazish talab etilmoqda. Pedagogikaning didaktika bilan birgalikdagi aloqasi fanlararo bog'liqligi natijasida mazkur bilimlarni o'zlashtirish jarayonida, o'qitish qonuniyatlarini hisobga olgan holda, shakllar, metodlar, pedagogik yondashuvlar va o'qitish texnologiyalaridan foydalanishi ta'minlanadi. Oliy ta'lim jarayoni subyektlarining kasbiy pedagogik faoliyatini takomillashtirishda quyidagilar muhim ahamiyatga ega: har tomonlama rivojlangan shaxs va ijtimoiy faoliyat subyekti sifatida oliy ta'lim jarayoni subyektlarining o'ziga xosligini o'rganish, ularda muvaffaqiyat qozonish mayllarini hosil qilish va rivojlantirish, intellektual hamda ijodiy quvvatlarini ro'yobga chiqarish uchun qulay pedagogik sharoit yaratish, ularning yuqori natijalarga erishishga bo'lgan intilishlarini rag'batlantirish tizimini ishlab chiqish hamda ijodiy yaratuvchilik faoliyatlarini tashkil etish, integrallashgan mezonlar asosida ta'lim sifatini baholash mexanizmlari, oliy ta'limning asosiy maqsadiga erishish strategiyasini ishlab chiqish, ta'lim oluvchilarning kasbiy madaniyati va ma'naviyatini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq [4, 84]. Talabalarni o'qituvchilik faoliyatiga tayyorlash, ongli va mustaqil fikr yuritishi uchun pedagogik shart sharoitlar yaratish, oliy ta'lim jarayoni samaradorligining ta'sirchan vositalari va usullarini tatbiq etishga hamda tadbirkorlik, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish bilan bog'liq yangi kasb-hunar va mutaxassisliklar bo'yicha pedagog kadrlarni tayyorlash bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarining asosiy vazifalaridan biri bo'lib, bu oliy ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi.

Kompetensiya bilimlarning umumiyliigi va ularning odamlarda mavjudligini anglatadi, kompetentlik — bu bilimlarni ish jarayonida ishlatish darajasini anglatadi.

Kasbiy kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish bosqichma-bosqich va doimiy tarzda amalga oshiriladigan jarayondir. U quyidagi ketma-ketliklarga bo'lingan (1-rasmga qarang):

1-rasm. Talabanning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantiruvchi bosqichlari

Talabanning kasbiy kompetentligini rivojlantirish. Kasbiy (shu jumladan, pedagogik) kompetentlikka ega bo'lishda o'z ustida ishlash va o'z-o'zini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. O'z-o'zini rivojlantirish vazifalari o'zini o'zi tahlil qilish va o'zini o'zi baholash orqali aniqlanadi. O'z ustida ishlash — talaba yoki mutaxassis tomonidan o'zini ijtimoiy hamda kasbiy jihatdan rivojlantirish, kamolotga erishish yo'lida maqsadli, izchil, tizimli harakatlarning tashkil etishi lozimdir. Bir qator tadqiqotlarda bevosita pedagogga xos kasbiy kompetentlik va uning o'ziga xos jihatlari o'rganilgan. Ana shunday tadqiqotlar sirasiga A.K.Markova va B.Nazarovalar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda o'z ifodasini topgan [5, 16].

A.K.Markova pedagogning kasbiy kompetentligi quyidagi tarkibiy asoslardan iborat ekanligini qayd etadi (2-rasmga qarang).

2-rasm. Pedagogik kompetentlikning muhim tarkibiy asoslari

Tadqiqot davomida muhandis-texnolog mutaxassisligiga oid maxsus kompetensiyaga qo'yilayotgan talabalar tizimini o'rganishni maqsad qilib qo'ydik. Bular quyidagilardan iborat: Texnikaga qiziqish va kuzatuvchanlik, texnik eshitish, texnik chamalash, grafikaviy tasavvurlash, texnik tafakkurlash, texnikani boshqarish, texnik tashxislash, ijodiy yondashuv, novatorlik Bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorining shakllanishi kuchli raqobatbardosh, o'z sohasini chuqur egallagan, kasbiy kompetentlik darajasi yuqori bo'lgan mutaxassislarni yetishtirishni taqozo etadi [6, 26].

Yuqoridagi fikr va mulohazalardan kelib chiqib, amaliy mashg'ulotlarda katta ma'lumotlarni tahlil qilishda matematika taalluqli bo'lgan masalalar ishlab chiqish va talabalar bilan muhokama qilish bo'lajak mutaxassislarning kompetentligini oshirishdagi muhim ahamiyat kasb etishi isbotlandi. Amaliy mashg'ulotlarda kasbga yo'naltirilgan masalalarni yechish nafaqat fanni chuqur o'rganishga olib keladi, shuningdek, talabalarda axborot texnologiyalari sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni olib borishning dastlabki ko'nikmasini ham yaratadi. Bu esa ta'lim samaradorligini yanada oshirishga imkoniyat yaratadi.

Talabaning kasbiy kompetentligini rivojlantirish. Kasbiy (shu jumladan, pedagogik) kompetentlikka ega bo'lishda o'z ustida ishlash va o'z-o'zini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. O'z-o'zini rivojlantirish vazifalari o'zini o'zi tahlil qilish va o'zini o'zi baholash orqali aniqlanadi.

O'z ustida ishlash — shaxs yoki mutaxassis tomonidan o'zini ijtimoiy hamda kasbiy jihatdan rivojlantirish,

kamolotga erishish yo'lida maqsadli, izchil, tizimli harakatlarning tashkil etishidir.

Talabalarning o'z ustida izchil, samarali ishlashlarida faoliyatga loyihali yondasha olishlari qo'l keladi. Talabaning kasbiy kompetentlikka ega bo'lishida o'zini o'zi tahlil qila olishi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sayfullayeva G.I. Astronomiya fanidan talaba bilimni baholashda LearningApps dasturidan foydalanish imkoniyatlari// "Ta'lim, fan va innovatsiya" ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy jurnali. 1-son, 2022. – 118 b.

2. Sayfullayeva G.I. Astronomiyadan ma'ruza mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazishda CourseLab, AutoPlay, AdobeFlash dasturining imkoniyatlari hamda multimedia tizimlarining qo'llanilishi// "Astronomiya fanini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish metodikasi: muammo va yechimlar" nomli Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami. – Navoiy, 2022. – 204 b.

3. Sayfullayeva G.I. Improving the training of technical and creative and creative thinking and creative thinking in pedagogical training in higher education institutions of the astronomy using modern educational programs// International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) Issue: 04 Volume: 108 2022. – 541 p.

4. Sayfullayeva G.I. Astronomiyani o'qitishda planetariy dasturlarining o'rni va ahamiyati// "Ta'lim, fan va innovatsiya" ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy jurnal. 1-son, 2022. – 84 b.

5. Sayfullayeva G.I. Problems and prospects of the introduction of information technology in the teaching of astronomy in pedagogical higher education institutions in the information age, in the history of mankind, great achievements have been made in the world of industry and science// European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences ISSN 2056-5852 Vol. 10 No. 2, 2022 –b.16

6. Sayfullayeva G.I. Ta'lim tizimida STEM dasturidan foydalanishning ahamiyati va afzalliklari// "Tafakkur ziyosi" ilmiy-uslubiy jurnal. 2/2022. – 26 b.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA JISMONIY TARBIYA DARSLARI JARAYONIDA HARAKATLI O'YINLARDAN FOYDALANISH

Bahromjon Mamajonov,

Andijon davlat pedagogika instituti

"Jismoniy madaniyat" kafedrasini o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada jismoniy tarbiya darslarini o'tkazishga tayyorgarlik ko'rishda uning aniq vazifalarini belgilab chiqishishi uchun ko'rsatmalar berildi. Bolalarning yoshiga mos holda bajara oladigan bo'lishi kerakligi ta'kidlandi. Harakatli o'yinlarni tashkil qilish va o'tkazishda o'quvchilarga tashabbus ko'rsatib, faol qatnashganlarni alohida rag'batlantirish muhim samara berishi o'rganildi. Shuningdek, o'yinlarni rejalashtirishda ularning mazmuni va bog'liqligiga e'tibor berish, muayyan o'quvchilarni jismoniy tarbiyalash vazifalariga muvofiqligini hisobga olish kerakligi aniqlandi.

Tayanch so'zlar: boshlang'ich sinf, jismoniy rivojlanish, harakat, ko'nikma, malaka, milliy o'yinlar.

Анотация

В этой статье ему были даны указания по определению своих конкретных задач при подготовке к проведению занятий по физическому воспитанию. Было подчеркнуто, что дети должны иметь возможность выступать в соответствии со своим возрастом. Установлено, что важный эффект имеет придание инициативы студентам и поощрение тех, кто активно участвовал в организации и проведении игр-активностей. Кроме того, определено, что при планировании игр необходимо обращать внимание на их содержание и актуальность, учитывать их совместимость с задачами физического воспитания отдельных учащихся.

Ключевые слова: начальная школа, физическое развитие, движение, умения, компетентность, национальные игры.

Annotation

In this article, he was given instructions on how to determine his specific tasks in preparation for teaching physical education classes. It was emphasized that children should be able to perform in accordance with their age. It has been

established that giving initiative to students and encouraging those who actively participated in organizing and conducting game-activities has an important effect. In addition, it was determined that when planning games it is necessary to pay attention to their content and relevance, and take into account their compatibility with the objectives of the physical education of individual students.

Keywords: primary school, physical development, movement, skills, competence, national games.

Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida barkamol insonni tarbiyalash eng asosiy, kechiktirib bo'lmaydigan muhim vazifalardan biridir. Shu jihatdan olganda, mamlakatimizda sog'lom avlod dasturi harakatining keng tus olgani, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" asosida ta'lim-tarbiya tizimining tubdan isloh etilayotgani ham ana shu ulug'vor vazifani amalga oshirish yo'lidagi muhim qadamdir. Huquqiy demokratik davlatimiz, ochiq fuqarolik jamiyatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri sanalmish ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi — bu jarayonning sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan tadbirlar majmuasidan iborat. Shu boisdan, mamlakatimiz mustaqilligidan so'ng yosh avlodning tarbiyasiga, sog'ligiga alohida e'tibor qaratila boshlandi [1, 12-13].

Jismoniy tarbiyaga e'tiborni kuchayganligini umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilari o'rtasida "Umid nihollari", texnikum va akademik litsey tinglovchilari ishtirokida "Barkamol avlod", oliygoh talabalari o'rtasida "Universiada" sport musobaqalarining tashkil etilganligi va muntazam o'tkazilib kelinayotganligida, yoki sportning ko'plab turlari bo'yicha O'zbekistondan Olimpiada va jahon chempionlari yetishib chiqib, mamlakatimiz dovrug'ini butun dunyoga tarannum etishida ham ko'rish mumkin. Bundan tashqari barcha maktablarda, mahallalarda ham turli sport musobaqalari tashkil etilmoqda, ayrim oilaviy musobaqalar ham o'tkazish yo'lga qo'yilib borilmoqda. Maktab o'quvchilarida axloqiy fazilatlarini milliy harakatli o'yinlar orqali shakllantirish jamiyatimizdagi madaniy-ma'rifiy sohalarda ilgari bosilgan qadam bo'lib hisoblanadi. Milliy tavsifga ega bo'lgan jismoniy mashqlar, sport va harakatli o'yinlarning xilma-xilligi ularni o'quv-tarbiya jarayonining juda ko'p sohasida qo'llash imkonini beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga jismoniy tarbiya berish maqsadi har tomonlama yetuk: chiniqqan, sof fikrli, mard, sabotli, qat'iyatli, kelajakda Vatanni himoya qila oladigan shaxslarni kamol toptirishdan iborat [2, 16].

Harakatli o'yinlar boshlang'ich sinf o'quvchilari jismoniy tarbiyasida muhim vosita hisoblanadi. O'yinlar hayotdagi to'siqlarni yengish hamda har xil qobiliyatlarni ro'yobga chiqarish bilan bog'lik bo'lgan jismoniy mashqlarni o'z ichiga oladi. Har xil obrazlarga taqlid qilingan o'yinlarni o'ynab borish jarayonida bolalarda o'z-o'zini boshqarish qobiliyati, faol harakat malaka va ko'nikmalari shakllana boradi. Bundan tashqari o'yinlar bolalarning jismoniy barkamol bo'lishlari uchunгина emas, balki aqliy va axloqiy jihatdan tarbiyalash uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ko'plashib o'ynaladigan o'yinlarda bolalar maqsadga erishish uchun farosatini, qat'iyatini ko'r-

satishi, jamoa oldida o'zining emas, balki o'rtoqlarining xatti-harakatlari uchun xam javobgarlik hissini sezadigan bo'lishi kerak [3, 16 6].

Pedagogik, psixologik, sotsiologik, axloqshunoslik, jismoniy tarbiya o'qitish metodikasiga oid adabiyotlar tahlili o'quvchilarga jismoniy tarbiya berish va shu o'rinda jismoniy mashqlar tizimi hamda harakatli o'yinlardan foydalanish masalasiga doir turli qarashlar mavjudligini ko'rsatdi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisining harakatli o'yindagi erkinligi va mustaqilligi quyidagi holatlarda namoyon bo'ladi: a) o'yin yoki uning mazmunini tanlashda; b) boshqa bolalar bilan ixtiyoriy birlashishda; d) o'yinga kirish va chiqishning ixtiyoriyligida va boshqalar. Turli ko'rinishdagi o'yinlarda boshlang'ich sinf o'quvchisining erkinligi va mustaqilligi turlicha namoyon bo'ladi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi harakatli o'yinlarni tashkil qilish va o'tkazishda quyidagilarni nazarda tutishi lozim:

1. O'quvchilarning jismoniy barkamolligi, salomatligining yaxshilanishi, chiniqishiga, tana a'zolari va umumiy ish qobiliyatining o'sishiga yordam berish.

2. O'quvchilarda har xil sharoitlarda erkin harakat qila olish imkonini beradigan bilimlar va kerakli harakat malakalarini hosil qilish.

3. O'quvchilarda hayotiy faoliyatda yordam beradigan aqliy va irodaviy sifatlarni tarkib toptirish.

4. O'quvchilarni turli o'yinlar va jismoniy mashqlarga qiziqtirish, rejimga rioya qilishga odatlantirish.

5. O'quvchilarda harakatli o'yinlarni mustaqil holda tashkil etish va o'tkazish uchun zarur bilim va malakalar hosil qilish.

Harakatli o'yinlarni o'tkazishda o'qituvchining tashkilotchi va tarbiyachi sifatidagi vazifasi juda mas'uliyatlidir.

O'yinlar avvalo to'g'ri tanlanishi, bolalarda o'rtoqlarcha yordam, jamoatchilik, vatanparvarlik hislarini ijtimoiy-foydali mehnatga ongli munosabatni shakllanadigan tarzda tashkil qilinishi va o'tkazilishi kerak [4, 42].

O'yinni to'g'ri tanlash va maqsadga muvofiq yo'sinda o'tkazish juda muhim ahamiyatga ega. Ammo o'yin hamma vaqt xam tarbiyaviy vazifalarni hal qilavermaydi. Tarbiya sohasida yaxshi natijaga erishish uchun harakatli o'yinlar tarbiyaviy tashkil qilinishi va o'tkazilishi kerak. O'yin rahbari bolalar jamoasini yaxshi bilishi, har bir o'yinning mazmuni va qoidalari bilan mufassal tanishishi, yuksak pedagogik mahoratga ega bo'lishi lozim. Shundagina u harakatli o'yinlardan ko'zlangan ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlarga erisha oladi.

Bolalar o'yin davomida o'z fe'l-atvori va shaxsiy xususiyatlarini namoyish qiladilar. Bundan esa o'qituvchi ularning turli odatlarini, salbiy va ijobiy xususiyatlarini

bilib olishi, tegishli tadbirlarni belgilashi, o'yinni muayyan yo'nalishga solib, ularda sofdillik, mardlik, do'stlik sifatlarini jamoadagi o'z burchini his qilishni tarbiyalashi mumkin. Shu bilan birga, u bolalarga o'yin qoidalarini buzmaganda ijobiy tashabbus ko'rsatishda har jihatdan yordam beradi.

O'qituvchi o'yinlarni o'tkazish jarayonida ta'limning didaktik prinsiplaridan foydalanishi va doimo ularni amalga oshirishga erishishi lozim. O'qituvchi o'quvchilarga har o'yinning mazmuni, vazifasi va qoidalarini tushuntirib beradi. Bu esa ularga o'yinga ongli munosabatda bo'lish, uni to'g'ri o'rganib olish, o'z xatolari va yutuqlarini to'g'ri tushunish va o'z harakatlarini o'rtoqlarining harakatlariga qiyoslab tahlil qilish imkonini beradi. O'quvchining o'yin yoki ayrim mashqlarni o'rganishda o'qituvchiga ko'r-ko'ronda kelaverishi xam maqsadga muvofiq emas. O'qituvchi o'rgatadigan va o'quvchilar ongli ravishda bajaradigan harakatlar bolalarda tashkilotchilik ko'nikmalarini tarbiyalashda yordam berishi kerak. Bunga o'yinni o'tkazish uchun o'quvchilardan hakamlar va ularning yordamchilarini tayyorlash yo'li bilan erishiladi. O'qituvchi bolalar bilan o'tkaziladigan o'yinlar biroz muayyan qiyinchiliklarni yengish bilan bog'liq bo'lishiga, o'yin jarayonida bajariladigan har bir vazifa amalga oshishiga erishishi va to'siqlar qanday zabt etilishiga ko'ra murakkablashtirib borilishi zarur. Bu ish bolalarni mehnatsevarlikka o'rgatadi, ulardagi iroda kuchini orttirib boradi [5, 98].

O'qituvchi o'yinni o'tkazishga tayyorgarlik ko'rishda uning aniq vazifalarini belgilab chiqadi. Bu vazifalar bolalarning yoshiga mos bajara oladigan bo'lishi kerak.

O'yinni tashkil qilish va o'tkazishda o'quvchilarga iloji boricha tashabbus ko'rsatib, faol qatnashishga rag'batlantirish juda muhimdir.

Bolalar ijodiy faollik ko'rsatib o'ynasalar, o'yinlar ularda tashkilotchilik malakasini o'stiradi. Ko'zlangan maqsadga erishish uchun do'stiga yordam berish, o'z xolicha yoki o'rtoqlari bilan darhol bir qarorga kelishi - ijodiy tashabbuskorlik hisoblanadi. Agar bolalar o'yinni ilgari o'zlashtirgan bo'lsalar, o'yin paytida ularning faolligi yanada ortishi mumkin.

O'yin paytida bolalarning faollik ko'rsatishi o'qituvchining ana shu o'yinni o'tkazishga qanday tayyorlanishiga xam bog'liq bo'ladi. o'qituvchining o'zi o'yinni aniq va yaqqol tasavvur qilishi, o'yin paytida o'ynovchilarning o'zaro munosabatlarini yaxshi tushunishi lozim.

O'yin rahbari keyinchalik o'yinni qanday o'zlashtirishlariga qarab, ularga sardorlik, hakamlik qilish ishlarini topshirishi va bolalar o'yinga uyushqoqlik bilan qatnashadigan bo'lganlaridan so'ng, ular orasidan o'ziga yordamchilar tayinlashi kerak. Shunda xam bolalar o'yinini rahbarning o'zi kuzatib turmog'i lozim. O'yinni obrazli qilib tushuntirish, eng muhim omillardan sanaladi. Bu ish ayniqsa, mazmunli o'yinlarni so'zlab berishda g'oyat zarur bo'lib, o'yin qatnashchilari o'z rollarini to'g'ri bajarishlarida yordam beradi. O'quvchilar o'yin mazmunini puxta o'zlashtirishlari uchun rahbar og'zaki tushuntirishni amalda ko'rsatishi bilan, ya'ni o'yinning ayrim harakatlari bajarib ko'rsatish bilan olib borishi lozim. O'yinning qoidalarini tushuntirishda, harakatlarni ifodalab berishda ko'rsatmali qo'llanmalardan foydalanishda uning aniq vazifalarini doimo nazarda tutishi zarur [6, 47, 7, 49].

O'yinlarni rejalashtirishda ularning mazmuni va bog'liqligini xam unutmastik, muayyan o'quvchilarni jismoniy tarbiyalash vazifalariga muvofiqligini hisobga olish kerak.

Harakatli o'yinlar metodik jihatdan to'g'ri o'tkazilganda bolalar ayrim harakatlarda, u yoki boshqa mashqlarni bajarishda elementar harakat malakalarini egallashlari mumkin. U yoki boshqa malakalarni yaxshi egallashlari uchun, zarur bo'lgan jismoniy sifatlar o'quvchilarda bu mashqlardan o'yin jarayonida foydalanish vaqtida rivojlantiriladi [7, 48].

O'qituvchi o'yinni o'tkazishga tayyorgarlik ko'rishda uning aniq vazifalarini belgilab chiqadi. Bu vazifalar bolalarning yoshiga mos bajara oladigan bo'lishi kerak. O'yinni tashkil qilish va o'tkazishda o'quvchilarga iloji boricha tashabbus ko'rsatib, faol qatnashishga rag'batlantirish juda muhimdir. O'yinlarni rejalashtirishda ularning mazmuni va bog'liqligini ham unutmastik, muayyan o'quvchilarni jismoniy tarbiyalash vazifalariga muvofiqligini hisobga olish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 3-iyundagi "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3031-sonli qarori "O'zbekiston ovozi" gazetasi, Toshkent. 2017-yil 4-iyun.
2. Freeman C. Technology Policy and Economic Performance. –L.: Printer Publishers. 1987. V 2. P 2-23.
3. Xojayev P, Rahimqulov K.D, Nigmanov B.B. Harakatli o'yinlar va uni o'qitish metodikasi. – T.: Cho'lpon nashriyoti, 2010. – 130 b.
4. Ismoilova N., Abdullayeva D. Trening o'tish metodikasi. – T.: "Fan va texnologiyalar", 2019. – 96 b.
5. Юнусова Ю. М. Теория и методика физической культуры. Учебное пособие Ташкент-UzGos IFK, 2007-312 с.
6. П.И.Готовцев. Долголетие и физическая культура. –М.: Физкультура и спорт. 1985. 112 с.
7. Ж.К.Холодов, В.С.Кузнецов. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учебное пособие для студента/Высший учебный заведений. 2-е изд., испр. И доп. – М.: Академия. 2001. 481 с.

TEKNOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARIDA KASBIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK OMILLARI VA TARKIBIY QISMLARI

Anbarjon Egamova,

Urganch davlat pedagogika instituti
“Fizika-matematika va texnologik ta'lim”
kafedrası o'qituvchisi

Annotasiya

Ushbu maqolada o'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama rivojlantirish, ularda yuksak ma'naviyat va madaniyat asoslarini shakllantirish davlat ta'lim-tarbiya siyosatining ustuvor yo'nalishlardan biri etib belgilanganligi, bunday mas'uliyatli vazifani amalga oshirish o'qituvchi-tarbiyachilar zimmasiga yuklatilgan yuksak ishonch va sharafli vazifani ro'yobga chiqaruvchi o'qituvchi pedagogik mahorat komponentlari — ijodkorlik, san'atkorlik, pedagogik texnologiya va texnika estetikasi, notiqlik san'ati, pedagogik odob estetikasi, pedagogik va estetik madaniyat asoslarini chuqur o'zlashtirgan bo'lishi lozimligi haqida gapiriladi.

Kalit so'zlar: shaxs, tarbiya, o'qituvchi, nutq, intelegentlilik, pedagog, nutqning to'g'riligi, nutqning aniqligi, nutqning ifodaviyligi, nutqning softligi.

Аннотация

В данной статье говорится, о всесторонней развитие подрастающего молодого поколения, формирование у него высоких нравственных и культурных устоев определяется как один из приоритетов государственной образовательной политики, а ответственность учителей и воспитателей заключается в осуществлении такой политики. Ещё говорится о том, что педагог, выполняющий высокое доверительное и почётное задание, должен в совершенстве владеть составляющими педагогическими мастерствами, творчеством, артистизмом, эстетикой педагогической технологии и техники, искусством публичного выступления, эстетикой педагогической манеры, основой педагогической и эстетической культуры.

Ключевые слова: личность, образование, учитель, речь, интеллект, педагог, правильность речи, точность речи, выразительность речи, частота речи.

Annotation

This article talks about the comprehensive development of the rising young generation, the formation of high moral and cultural foundations in them is defined as one of the priorities of the state educational policy, and the responsibility of teachers and educators is to implement such a policy. It is also said that a teacher performing a high trust and honorable task must have a perfect command of the components of pedagogical skills, creativity, artistry, the aesthetics of pedagogical technology and technology, the art of public speaking, the aesthetics of pedagogical manners, the basis of pedagogical and aesthetic culture.

Keywords: personality, education, teacher, speech, intelligence, pedagogue, correctness of speech, accuracy of speech, expressiveness of speech, purity of speech.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim siyosatining muhim omillaridan biri yosh avlodni har tomonlama yetuk, barkamol qilib tarbiyalashdan iborat. Inson shaxsi haqida gap ketganda albatta ko'z o'ngimizda komillikka intilgan ma'naviy jihatdan yetuk jamiyatning taraqqiy etishiga munosib hissa qo'sha oladigan yurt ravnaqining buguni va ertasini o'ylaydigan shaxsni keltiramiz. Shu o'rinda prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning quyidagi fikrlarini keltiramiz: “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz” [2, 412]

Shaxsni tarbiyalash ishi nihoyatda murakkab faoliyat jarayoni bo'lib, juda qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk kishilari jalb etilgandir. Mazkur holat yosh avlod tarbiyasi, uning tashkil etilishi mazmuni nafaqat shaxs

kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasida o'qituvchi kadrlarning ma'naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo'yimoqda. Chunonchi, bu borada O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov quyidagilarni qayd etadi: “Tarbiyachi — ustoz bo'lish uchun, boshqalarning aql-idrokini o'stirish, ma'rifat ziyosidan bahramand qilish, haqiqiy vatanparvar, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun, eng avvalo, tarbiyachining ana shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlariga ega bo'lishi kerak” [1, 38].

1. Yuqorida qayd etilgan fikrlardan bugungi kun o'qituvchisi shaxsiga nisbatan qo'yilayotgan talablar mazmuni anglaniladi. Zamonaviy o'qituvchi qanday bo'lishi zarur? O'qituvchi (pedagog) pedagogik, psixologik va mutaxassislik yo'nalishlari bo'yicha maxsus ma'lumot, kasbiy tayyorgarlik, yuksak axloqiy fazilatlariga ega ham-

da ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatuvchi shaxs sanaladi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunining 5-moddasi 3-bandiga muvofiq ta'lim muassasalarida sudlangan shaxslarning pedagogik faoliyat bilan shug'ullanishlariga yo'l qo'yilmaydi. Bizning nazarimizda, zamonaviy o'qituvchi-bakalavr qiyofasida quyidagi fazilatlar namoyon bo'la olishi kerak (so'z yuritilayotgan sifatlar mohiyatan o'qituvchi-bakalavr tomonidan amalga oshirilishi zarur bo'lgan vazifa, burch va mas'uliyatlarini ifodalaydi) [3]:

1. O'qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab yetishi hamda bu borada o'quvchilarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni bera olishi lozim.

2. Zamonaviy o'qituvchining ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklari va yutuqlaridan xabardor bo'lishi talab etiladi.

3. O'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur, puxta bilimga ega bo'lishi, o'z ustida tinimsiz izlanishi lozim.

4. O'qituvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilish, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyat tashkil etishi kerak.

5. O'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida eng samarali shakl, metod va vositalardan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo'lmog'i lozim.

6. O'qituvchi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lishi shart.

7. O'qituvchi yuksak darajadagi pedagogik mahorat, chunonchi, kommunikativlik layoqati, pedagogik texnika (nutq, yuz, qo'l-oyoq va gavda harakatlari, mimika, pantomimika, jest) qoidalari chuqur o'zlashtirib olishga erishishlari lozim.

8. O'qituvchi nutq madaniyatiga ega bo'lishi zarur, uning nutqi quyidagi xususiyatlarni o'zida aks ettira olishi kerak:

a) nutqning to'g'riligi;

b) nutqning aniqligi;

d) nutqning ifodaviyligi;

e) nutqning sofligi (uning turli sheva so'zlaridan holi bo'lib, faqat abadiy tilda ifoda etilishi); jargon (muayyan kasb yoki soha mutaxassisliklariga xos so'zlar); varvarizm (muayyan millat tilida bayon etilayotgan nutqda o'zga millatlarga xos so'zlarni qo'llanilishi); vulgarizm (haqorat qilish, so'kishda qo'llaniladigan so'zlar) hamda konselyarizm (o'rni bo'lmagan vaziyatlarda rasmiy so'zlardan foydalanish) so'zlardan holi bo'lishi, o'qituvchining nutqi sodda, ravon va tushunarli bo'lishi kerak;

f) nutqning ravonligi;

g) nutqning boyligi (hikmatli so'zlar, ibora va maqollar, matallar hamda ko'chirma gaplardan o'rinli va samarali foydalana olish).

9. O'qituvchi kiyinish madaniyati (sodda, ozoda, bejirim kiyinishi), ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchining diqqatini tez jalb etuvchi turli xil bezaklar (oltin, kumush

taqinchoqlar)dan foydalanmasligi, fasl, yosh, gavda tuzilishi, yuz qiyofasi, hatto, soch rangi va turmagiga muvofiq ravishda kiyinishni o'zlashtirishga erishishi.

10. O'qituvchi shaxsiy hayotda pok, atrofda ilgarga o'rnak bo'la olishi lozim. O'qituvchi pedagogik muloqot jarayonining faol ishtirokchisi sifatida o'zida bir qator sifatlarining tarkib topishiga erishishi zarur. Chunonchi, u eng avvalo, mulohazali, bosiq, vaziyatni to'g'ri baholay oladigan, mavjud ziddiyatlarni bartaraf etishning uddasidan chiqa olishi zarur. O'quvchi, ota-onalar hamda hamkasblari bilan muloqot jarayonida fikrini aniq va to'la bayon etilishiga ahamiyat qaratishi maqsadga muvofiq. Ular bilan munosabat jarayonida so'zni salbiy holatlar haqidagi dalillarni keltirishdan emas, aksincha, o'quvchi (yoki hamkasbi, ota-onalar)ning muvaffaqiyatlarini e'tirof etishi, ularning yanada boyishiga ishonch bildirishi u bilan tillasha olishiga imkon beradi. Muloqot jarayonida o'qituvchining so'zlaridan suhbatdoshiga nisbatan xayrixohlik, samimiylik, do'stona munosabat sezilib turishi, shuningdek, imkon qadar ko'tarinki kayfiyatda bo'lishi zarur. O'qituvchi shaxsining mazkur talablarga muvofiq keluvchi qiyofasi uning o'quvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar o'rtasida obro'-e'tibor qozonishini ta'minlaydi [8, 186].

Pedagogik madaniyat — o'qituvchining o'quvchilar bilan munosabatlar jarayonida zarur bo'lgan umumiy axloqiy qoidalar majmuasi, pedagogning me'yoriy-ma'naviy qarashlarga asoslangan odobidir. Ma'lumki o'qituvchilarda ma'naviy-axloqiy, xususan, pedagogik qiyofasini shakllantirish bo'yicha o'qituvchi-tarbiyachining olib boradigan ishlari murakkab va ko'p qirralidir.

Pedagogik madaniyat imkoniyat yaratgan pedagogik tajribalarni egallab olish orqali ko'p qirrali munosabatlar va muammolarni vujudga keltirishga yordam beradi, o'zini anglashni, o'zini takomillashtirishni ta'minlaydi.

Pedagogik madaniyat muammolari bo'yicha F.N.Gonobolin, N.V.Ko'zmin, A.I.Sherbakov, A.A.Slastenin va boshqalar tomonidan tadqiqot ishlari olib borilgan.

Bu tadqiqotlarda pedagogik faoliyatning turli xil sifatleri va ko'rsatkichlari o'rganilgan va pedagogik faoliyat orqali o'qituvchining pedagogik madaniyati darajasini, uning mazmuni va mohiyatini angelaydilar.

E.A.Grishin pedagogik madaniyatni ifoda etib, o'qituvchining quyidagi kasbiy ahamiyatga molik sifatlarini ko'rsatadi:

– umumiy bilimdonlik;

– o'z fanini bilish;

– pedagogik bilim va mahoratlarini doimiy rivojlantirib borish;

– pedagogik kasbini sevish;

– odamiylik, haqiqatgo'ylik va talabchanlik;

– ko'zatuvchanlik, e'tiborlilik va odoblilik.

V.A.Slastelin pedagogik madaniyatning integral ko'rsatkichlari deb quyidagilarni hisoblaydi:

– mutaxassislik sharafi va g'ururini his etish;

– jamiyatga xizmat qilish shakli sifatida pedagogik faoliyatga tayyorlik darajasi.

V.A.Kan-Kapin pedagogik faoliyat madaniyati tizimiga quyidagilarni kiritadi: Ijodiy individuallik- sezgi, farosat, odob, intuitsiya. V.A.Kan-Kapin pedagogik faoliyatga ijodiy jarayon sifatida qaraydi. Pedagogik mahoratga u pedagogik mahoratlikni kiritib, uni pedagogik madaniyatning bir qismi deb hisoblaydi. Pedagogik madaniyatning muhim tashkil etuvchilari sifatida V.I.Pisarenko quyidagilarni ko'rsatadi:

- intelligentlik;
- bilimlar doirasining kengligi;
- kasbi bo'yicha bilimlarining chuqurligi;
- ilmiy va ijtimoiy ma'lumotlar oqimida yo'l topa olish mahorati;
- pedagogik faoliyatda bilim va mahoratlardan foydalana bilishi.

Pedagogik madaniyat muammolarini o'rganish. Bu tizimning quyidagi tashkiliy qismlarini ajratib ko'rsatishga imkoniyat beradi.

O'qituvchining shaxsiy kasbiy pedagogik yo'nalganligi. Bu komponent tizimini tashkil etuvchi element hisoblanadi. U pedagogik jarayonning uning qiziqishlari, layoqati, ishonchi, g'oyalari orqali pedagog faoliyatni insonparvarlashtirishga qaratilgan mustahkam sabablar to'plamidan iborat bo'ladi.

Shunday o'qituvchi shaxsining kasbiy pedagogik yo'nalganligi o'zida uning g'oyalarini, qiziqishlarini, qadriyatli yo'nalishlarini birlashtiradi va pedagogning shaxsiy sifatlarini moslashtirishi haqiqiy imkoniyatlarini, uning o'quv tarbiyaviy jarayon talablari kasbiy darajasini aks ettiradi. Demak yoshlar va kasb tanlash kasbiy o'zlikni anglash va kasbiy shakllanishi sharoitida kasbiy qiziqishlari bilan bog'liq bo'lgan muammolarning yechimini topishi lozim. Aks holda kasbiy madaniyat bosqichlari o'rtasidagi uyg'unlik yo'qoladi va mutaxassis talabga javob bermaydi. Bo'lajak o'qituvchilarda asosan yuksak pedagogik madaniyatning mavjudligi shu bilan o'lchanadiki u tinib-tinchimaydigan shaxs bo'lib doim izlanishda bo'ladi. Dars-mashg'ulotlarini bir xil usulda emas balkim har bir mavzuga mos holda turli xil metod va vositalardan foydalanishi bundan tashqari kiyinish va muloqot madaniyatini ham alohida e'tibor qaratishi zarur.

Har bir jamiyatda ham pedagog, o'qituvchi, tarbiyachilarga yoshlar murabbiysi sifatida katta hurmat bilan qarab kelingan. Ayniqsa, bizning mustaqil yurtimizda o'qituvchiga hurmat-e'tibor va unga quyilgan mas'uliyat ham

nihoyatda oshib bormoqda. Bu o'rinda Respublikamizda 1-oktyabrni "Ustoz va murabbiylar kuni" deb e'lon qilinganligini ta'kidlab o'tish joiz.

Ma'lumki, "shaxs va davr" yoki "davr va shaxs" munosabati muammolari tahlilida uchta holat bo'lishi mumkin:

Birinchidan, shunday shaxslar bor — ular davr bilan hamnafas, o'zi yashagan zamonning yalovbardori sifatida namoyon bo'ladi.

Ikkinchi toifa shaxslar o'z davrining ruhi, maqsad va vazifalarini anglay olmaydi, ya'ni zamondan orqada qoladi.

Uchinchi toifa insonlar yetakchilar sanalib, ular voqelikdan o'zib ketadi, ayni paytda o'z davrining ruhini chuqur his etadi va anglaydi. Bunday shaxs hayotiy qarashlari, g'oyasi va faoliyat yo'nalishida kelajakni ko'ra oladi.

O'qituvchi shunday yetakchilik xususiyatiga ega bo'lgan, ma'naviyati yuksak shaxs bo'lishi va shunday shaxsni tarbiyalashi lozim. Shaxsning ma'naviy olami yuqori bo'lsa, tabiiy ravishda bu uning amaliy faoliyatida ham o'z ifodasini topadi, uning g'oyalari jamiyatga singadi.

Shunday qilib, milliy dasturdan ko'zlangan maqsadlar juda ko'p. Avvalo, bu maqsad va vazifalarning to'la amalga oshishi mamlakatimizdagi ijtimoiy-siyosiy muhitning o'zgarishiga olib keladi, jamiyatda yangi shaxs- komil insonlar vujudga keladi.

Ikkinchidan yurtboshimiz so'zi bilan aytganda: "ta'limning yangi modeli ishga tushgach, insonning hayotdan o'z o'rnini topish jarayoni tezlashadi", "Ta'limning yangi modeli jamiyatda mustaqil fikrlovchi erkin shaxsning shakllanishiga olib keladi. "Ta'limning yangi modeli jamiyatimizning potensial kuchlarini ro'yobga chiqarishda juda katta ahamiyat kasb etadi".

Xuddi shunday jamiyatimizning Milliy dasturda ko'zlangan maqsadlarga erishishi ta'lim-tarbiya tizimidagi ishlar samarasiga va avvalo, o'qituvchiga ham bog'liqdir. O'z davrining ruhini chuqur anglagan, kelajakni ko'ra bilgan shaxslarni tarbiyalash o'qituvchi tarbiyachilarning bosh vazifasidir. O'qituvchi va o'quvchi munosabatidagi majburiy itoatkorlik o'rnini ongli intizom egallashiga erishmog'imiz darkor. O'qituvchining bosh vazifasi: o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilishdan iborat. Ularda tafakkur qirralarini shakllantirish va rivojlantirish eng muhim ta'limiy tarbiyaviy ish bo'lib hisoblanadi.

Shunday qilib, kasbiy va pedagogik madaniyatning aniqlangan tarkibiy qismlari uning mohiyatini va xususiyatlarini yaxshiroq tushunishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. – T.: O'zbekiston, 2008. – 176 b.
2. Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – T.: "O'zbekiston". 2017. – 592 b.
3. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni. <https://lex.uz>.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi PF-5106-sonli Farmoni. 2017-yil 5-iyul.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli qarori.

6. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika nazariyasi (Didaktika): Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – T.: Fan va texnologiyalar, 2011. – 420 b.

7. Inoyatov U.I. va boshq. Pedagogika: nopedagogik oliy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan darslik. – T.: TDPU – 2013. – 256 b.

8. Roximova N.E. Texnologiya darsi samaradorligini oshirishda yangi pedagogik texnologiyalarni o'rni. – "Fan va texnika yutuqlarini ta'lim tizimiga joriy qilish muammolari" Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Nukus. 2020-yil 19-20-may. – 186-191 b.

ZAMONAVIY MUHANDISNI KASBIY ELEKTROTEXNIK TAYYORLASH MAZMUN-MUNDARIJASINI TANLASHNING NAZARIY ASOSLARI

Usmon Norqulov,

Toshkent kimyo texnologiyalari institutining
Shahrisabz filiali katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Talabalarni elektrotexnika fanidan o'qitish uchun o'qitishning mazmun-mundarijasini belgilab olish mutaxassis tayyorlash jarayonini tashkil etishning muhim bo'g'ini hisoblanadi va o'quv jarayoni bilan ishlab chiqarish jarayonini modellashtirishga bevosita bog'liq. Shu nuqtayi nazardan ushbu maqolada talabalarni elektrotexnika fanidan o'quv jarayonidagi o'qitish metodikalari va umumiy tarzda esa, o'qitishning mazmun-mundarijasini ishlab chiqish metodikasining harakatlar ketma-ketligi keltirib o'tilgan. Shuningdek bo'lajak texnologlarni modulli o'qitish texnologiyasini tizimli yondashuv aspektida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: elektrotexnika, mazmun-mundarija, model, metodika, muhandis, didaktik, komponent, mashina, texnologiya,

Аннотация

Определение содержания подготовки студентов по электротехническим специальностям является важным звеном в организации процесса подготовки специалиста и напрямую связано с моделированием учебного процесса и производственного процесса, методики преподавания в учебном процессе и в целом, последовательность действий методики разработки содержания обучения. Также в аспекте системного подхода была рассмотрена технология модульного обучения технологиям будущего.

Ключевые слова: электротехника, содержание, модель, методология, инженер, дидактика, компонент, машина, технология.

Annotation

Determining the content of training for teaching students in electrical engineering is an important link in the organization of the specialist training process and is directly related to the modeling of the educational process and the production process. teaching methodologies in the educational process and, in general, the sequence of actions of the methodology of developing the content of teaching. Also, the technology of modular teaching of future technologies was considered in the aspect of a systematic approach.

Keywords: electrical engineering, content, model, methodology, engineer, didactic, component, machine, technology.

O'qitishning mazmun-mundarijasini tanlash har doim olimlar, uslubchilar va mutaxassislarining e'tiborida bo'lib kelgan murakkab va dolzarb masalalardan hisoblanadi. Shu barobarida, mazkur masala umummuhandislik fanlari o'qituvchilari oldida ham ko'ndalang turadi. Elektrotexnika majmuasiga kiruvchi fanlarni o'qitishga oid ko'plab yondashuvlar mavjud bo'lib, ularning barchasini ishlab chiqish va amaliyotda qo'llash jarayonida butun kurs mazmunini hosil qiluvchi tushunchalar yuzaga chiqariladi hamda elektrotexnika mutaxassisligi bo'yicha umumkasbiy fanlarni o'qitishning to'liq mundarijasida o'z ifodasini topadi.

O'qitishning mazmun-mundarijasini belgilab olish mutaxassis tayyorlash jarayonini tashkil etishning muhim

bo'g'ini hisoblanadi va o'quv jarayoni bilan ishlab chiqarish jarayonini modellashtirishga bevosita bog'liqdir: aytish lozimki, bu bog'liqlik bir-birining mohiyatini belgilovchilik xususiyatiga ega. B.S. Gershunskiy fikriga ko'ra [1, 400], o'qitishning mazmun-mundarijasi deyilganda ochiq holda taqdim etiladigan, pedagogik jihatdan asoslangan, mantiqiy tartibga solingan va o'quv dasturlarida qayd etiladigan hamda talabalarning tegishli yo'nalish sohasida kompetensiyalarga ega bo'lish maqsadida olib boradigan o'quv faoliyati davomida o'rganiladigan o'quv materialining tub mohiyatini belgilaydigan ilmiy axborot tushuniladi.

L.G. Semushina o'qitishning mazmun-mundarijasini shaxs va ta'lim muhiti oldiga qo'yilgan maqsad, pirovard

natija sifatida tavsif etadi va shu o'rinda mazkur maqsadning ma'lum darajadagi bilim, malaka va ko'nikmalar majmuasi, ijodiy faoliyat tajribasi hamla kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlarni egallashdan iborat ekanligini ta'kidlaydi [1, 460]. Shuningdek, muallif o'qitish mazmun-mundarijasining ta'limni mufassallashtirishga qaratilgan yondashuv vositasi sifatida qaralishini va u faqat ta'lim oluvchilarga taqdim etiladigan o'quv axborot bo'libgina qolmasdan, balki kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalar, kasbiy faoliyat sohasidagi boshlang'ich tajribalar shakllanishi uchun zamin yaratuvchi topshiriq, vazifa va mashqlarni ham o'z ichiga olgan yaxlit majmua ekanligiga urg'u beradi.

Umumiy tarzda esa, o'qitishning mazmun-mundarijasini ishlab chiqish metodikasi quyidagi harakatlar ketma-ketligi amalga oshirilishini nazarda tutadi:

- bo'lajak mutaxassis kasbiy faoliyatining tahlili;
- asosiy kasbiy funksiyalarni zarur sifat darajasida bajarish uchun zarur bo'ladigan kasbiy ko'nikma va malakalarni yuzaga chiqarish;
- kasb sohasida kompetentlikka ega bo'lish uchun lozim bo'ladigan bilimlar majmuasini ishlab chiqish;
- tartib berilgan mundarijaviy bilim, malaka va ko'nikmalarni o'quv fanlariga taqsimlash;
- kasbiy mahorat shakllanishini ta'min etadigan amaliy ishlar majmuasini ishlab chiqish.

Kasbga tayyorlash mazmun-mundarijasini ishlab chiqish metodikasining bevosita joriy etilishi mutaxassis tayyorlash tizimiga qo'yiladigan asosiy talablar ishlab chiqilgan sharoitlardagina kutilgan natijani berishi mumkin. Biz mazkur talablarni "Mashinasozlik texnologiyasi", "Kimyo texnologiyasi, neft kimyosi va biotexnologiyalarda energiya tejovchi jarayonlar", "Bino va inshootlar qurilishi" mutaxassisliklari misolida ko'rib chiqamiz.

Muhandis-elektrotexniklarni kasbga tayyorlash mazmun-mundarijasini tahlil qilar ekanmiz, bitta holat e'tiborga molik tuyuladi: turli sohalarda muhandislar tayyorlashga qo'yiladigan talablar turlicha va ta'lim kafedralari bir-biridan qat'iyon farqli bo'lsa-da, umumqabul qilingan standartlarga ko'ra, barcha bo'lajak muhandislarga bir-biriga mundarijaviy jihatdan o'xshash kasbiy va maxsus fanlarni o'qitish belgilab beriladi.

Masalan, "Mashinasozlik texnologiyasi" mutaxassisligida "Mashinasozlikda ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish", "Texnik jihozlash", "Metall qirquvchi qurilmalar" va boshqa shu kabi o'quv fanlarining to'liq kurslari o'rganiladi.

Bitiruvchining malakaviy tavsifnomasida "Rahbarlar, mutaxassislar va xizmatchilarning lavozim yo'riqnomasi"da belgilangan talablarga muvofiq "Mashinasozlik ishlab chiqarishida konstruktorlik-texnologik ta'minot" yo'nalishi bo'yicha injener...bevosita OTMni tugatganidan so'ng quyidagi lavozimlarni egallashi mumkin: muhandis; muhandis-konstruktor (konstruktor); muhandis-texnolog (texnolog); mexanizmlar bo'yicha mu-

handis; ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va mexanizatsiyalashtirish bo'yicha muhandis; ishlab chiqarishning avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari bo'yicha muhandis; sozlash va sinovdan o'tkazish bo'yicha injener va shu boshqalar" [2, 9], deb yoziladi.

"Elektrotexnika va elektronika asoslari" fani doirasida o'rganiladigan masalalar ro'yxatida "Elektrik mashinalar", "Elektr yurituvchi", "Elektr yurituvchilarni boshqarish" tushunchalarining ta'rifi keltirib o'tilmagan, holbuki, bizning fikrimizcha, ular mazkur mutaxassislik sohasida fundamental ahamiyat kasb etishi lozim edi. Asosiy masalalar ro'yxatida ko'proq nazariy elektrotexnika va elektronika e'tibor qaratiladiki, ularni hatto tushunchalar, ta'riflar va qoidalar darajasidagi minimal hajmda o'rganish ham dasturda ko'zda tutilgan vaqtdan ko'ra ko'proq vaqt sarflanishini talab qiladi. O'quv jarayonining moddiy-texnik ta'minotiga qo'yiladigan talablarda ham noaniqliklar ko'zga tashlanadi: "Elektrotexnika va elektronika" fanini o'rganishga ehtiyoj juda kam bo'lgani holda mazkur kursning mazmun-mundarijasiga juda yuqori talablar qo'yilgan. Bu holni laboratoriya ishlari misolida ham ko'rishimiz mumkin, qaysiki, 30-40 nafar talabadan iborat to'liq guruhda haftasiga bir soat vaqt ajratiladi.

Bitiruv kafedralaridan biri hisoblangan "Mashinalar va asboblal" kafedrasining mutaxassislari ham bizga hamfikir bo'lgani holda, ayrim takliflarini bildirdilar. Ularga ko'ra, "Elektrotexnika" fani mundarijasiga "Elektr qurilmalari" fanini qo'shib yuborish yoki uni elektrotexnika sohasida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayonida alohida kurs sifatida o'rganish lozim.

Bitiruvchining malakaviy tavsifnomasida quyidagi beshta faoliyat turi ko'rsatib o'tilgan: loyihalash-konstruktorlik, texnologik ishlab chiqarish, tashkiliy-boshqaruv, ilmiy tadqiqot va amaliy faoliyat. Texnologik ishlab chiqarish faoliyatining "materiallar, ashyolar, qurilmalar, asbob-uskunalar, texnologik jihozlar, avtomatlashtirish vositalardan samarali foydalanish, ...mahsulotlar, texnologik jihozlash vositalarini sinovdan o'tkazish, boshqarish va avtomatlashtirishning metodika va dasturlarini ishlab chiqish"dan iborat ekanligi belgilab qo'yilgan. Muhandisning amaliy faoliyati "qurilmalar, texnologik jihozlash vositalari, boshqaruv va avtomatlashtirish vositalarini moslashtirish va xizmat ko'rsatish; mahsulotlar, texnologik jihozlash vositalari, avtomatlashtirish va boshqaruv vositalarining foydalanish ko'rsatkichlarini o'lchashning metod va vositalarini tanlash, foydalanish ko'rsatkichlarini tahlil etish" [3, 555] kabi vazifalarni o'z ichiga olishi ko'rsatib o'tilgan.

Ko'rib turganimizdek, elektrotexnika sohasida bo'lajak mutaxassis-muhandislarni tayyorlashga yangi kasbiy ta'lim standartlari asosida qo'yiladigan talablarda ayrim noaniqliklar bo'lgani holda, tizimlilik kuzatilmaydi. Bizning fikrimizcha, yuzaga kelgan muammoni hal etishning yo'llaridan biri ta'lim standartiga "Elektr qurilmalari" fanini kiritishdan va o'qitishning mazmun-mundarijasini

belgilashda ta'lim yo'nalishlarining o'ziga xosliklariga yanada ko'proq urg'u berishdan iboratdir.

Zamonaviy muhandislarni elektrotexnika sohasida kasbiy tayyorlashning mazmun-mundarijasini modul tamoyili asosida ishlab chiqish o'qitishning modul texnologiyasining mohiyatini mufassalroq o'rganishni taqozo etadi. Shunga ko'ra, modulli o'qitish texnologiyasiga ushbu o'rinda to'xtalib o'tamiz. Modulli o'qitishni joriy etishning asosiy tamoyillari sifatida P.A.Yusyavichene quyidagilarni keltiradi: modullik tamoyili, dinamik rivojlanib boruvchanlik tamoyili, moslashuvchanlik tamoyili, paritetlilik tamoyili [4, 13]. Sanab o'tilgan tamoyillarning tarkib topishi uchun modullik tamoyili negiz vazifasini o'tagan va binobarin, barcha tamoyillar orasida aynan modullilik ustuvorlik qiladi. Modullik tamoyili o'qitish mazmun-mundarijasining modullar, ya'ni mantiqan va mazmunan tugallangan pedagogik birliklar asosida tuzilmashtirilishini nazarda tutadi. Modulning tarkibidagi o'quv materiallari o'quv elementlari majmualaridan iborat tuzilma sifatida qaraladi. O'quv kursi modullar va majmualardan tarkib topadi. Modul ichidagi o'quv elementlari o'zaro almashinuvchan va harakatchandir. Aynan modullarning bunday xususiyatlari o'qitish mazmun-mundarijasining moslashuvchanligini, buning natijasida o'quv faoliyatining murakkablashib borishiga qarab, variativ xususiyatga ega bo'la borishini ta'minlaydi. O'qitishni modullilik tamoyili asosida tashkil etish talabalarning modul ichida "harakatlanish makoni"ni kengaytiradi. Modullarni qurishda axborotli o'quv materialining maqsadlari hamda bu maqsadlarning talaba kelgusi kasbiy faoliyatidagi vaziyatlarga bog'liqlik darajasi inobatga olinadi. Modulli o'qitish texnologiyasining dinamik rivojlanuvchanligi modullar mundarijasining metodik ta'minot va axborotlar taqdim etilishda variativ xususiyatga ega ekanligining natijasidir. Modulli o'qitish texnologiyasini tizimli yondashuv aspektida ko'rib chiqar ekanmiz, uning muhandislik fanlarini o'qitishda ko'p yillardan beri qo'llanilib kelinayotganligini inobatga olgan holda, mazkur texnologiya tizimli yondashuv uchun xos bo'lgan quyidagi bir qator talablarga to'liq muvofiq keladi deb ayta olamiz:

- tizimning boshqaruv qismida tezkorlik va xilma-xilikni ta'minlaydi;
- tizimning maqsadlari shakllanishi uchun zamin yaratadi;
- boshqaruv siklining mufassalligini ta'min etadi;
- modullar bajarilishi davriyligining moslashuvi uchun vaqt taqdim etadi;
- boshqaruv madaniyati va etikasining ustuvorligini ta'minlaydi.

Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, muhandis-mutaxassislarni kasbiy elektrotexnik tayyorlashni mazmun-mundarijaviy jihatdan mufassallashtirilishiga qo'yiladigan talablarni shakllantirish uchun mazkur soha mutaxassislarining kasbiy faoliyatini to'liq va har tarf-lama o'rganish lozim bo'ladi. Bu vazifani bajarish uchun

elektrotexnika sohasi mutaxassisi faoliyatining modelini o'rganish yetarli bo'ladi, zero, amaliy faoliyatga xos bo'lgan barcha xossalar va xususiyatlardan muvaffaqiyatli qurilgan modelda o'z aksini topadi. Shuningdek, faoliyat modeli mutaxassis tayyorlash jarayoniga qo'yiladigan talablarni o'zida mujassam etgani barobarida, zamonaviy muhandislarni tayyorlash bo'yicha oliy ta'limga bo'lgan ijtimoiy buyurtmaning asl mazmunini aks ettiradi.

Ishlab chiqarishdagi mutaxassisning faoliyat modeli "mutaxassis faoliyatining barcha xossa va xususiyatlari konstruksiyalar, sxemalar va tavsifli-tahliliy matnlar vositasida ifoda etilgan ko'rinishi (o'xshash nusxasi)" sifatida qaraladi [5, 233].

Muhandis-konstruktor, muhandis-mexanik, muhandis-quruvchi kabi mutaxassislar faoliyatining har biri o'ziga xos jihatlarga ega bo'lgani va mazmunan sezilarli tafovutlarga ega bo'lgani holda, muhandislik faoliyati va "muhandis" so'zi vositasida bog'langan ayrim umumiyliklarga ega.

Har qanday turdagi faoliyatni tahlil etishga kirishar ekanmiz, avvalo, uning komponentlarini o'rganib chiqishimiz lozim bo'ladi, zero, faoliyatning predmeti, obyekt, faoliyat maqsadlari, amalga oshirish vositalari va faoliyat natijalari aynan faoliyat komponentlarida o'z ifodasini topadi. Biz modellashtirishning maqsadidan kelib chiqqan holda, mutaxassis tayyorlash jarayonida bevosita bajariladigan vazifalarni o'zida mujassam etgan komponentlarni ajratib olishimiz lozim bo'ladi. Y.E.Smironovaga [6, 134] ko'ra, bunday komponentlarga quyidagilar kiradi:

- mutaxassis ish o'rnida hal etadigan muammolar;
- muammolarni hal etishda foydalaniladigan bilimlar majmuasi;
- faoliyat doirasida bajariladigan ish turlari;
- faoliyat doirasidagi ishlarni bajarish uchun zarur bo'ladigan ko'nikma va malakalar;
- ishlab chiqarish asnosida bajariladigan funksiyalar.

Mutaxassis ish o'rnida hal etishi lozim bo'lgan muammo maqsadli ishlab chiqarish faoliyat asnosidagi ilmiy yoki tashkiliy xususiyatga ega bo'lgan ziddiyatli vaziyat ko'rinishida bo'ladi va bu muammo ziddiyatga barham berish bilan bog'liq elementar harakatlardan iborat bo'lmay, mutaxassisdan ijodiy yondashuv asosida, texnik bilimlar va malakalarga tayangan holda hal qiluvchi qarorlar qabul qilishni talab qiladi. Aynan shu sifat mutaxassisning yuqori malakaga ekanligini ko'rsatuvchi muhim alomatlardan biridir [7, 15].

Kasbiy faoliyatning komponentlarini "Bino va inshootlar qurilishi" mutaxassisligi misolida ko'rib chiqamiz. "Bino va inshootlar qurilishi" mutaxassisligi ijtimoiy foydali ishlab chiqarish sohalaridan biri bo'lib, turli xildagi faoliyatlarga mo'ljallangan bino va inshootlarni loyihalashtirish, qurish, foydalanishga topshirish va rejali rekonstruksiya qilish jarayonlari bilan bog'liq yalpi masalalarni hal etishga qaratiladi. Quruvchi-muhandislar o'z kasbiy faoliyatlari davomida loyihalash, loyiha-qidi-

ruv, loyihaviy smeta hujjatlarini ishlab chiqish, bino va inshootlarni qurish, muhandislik kommunikatsiyalarini o'rnatish kabi vazifalarni bajaradilar. Shuningdek, binolarni foydalanishga topshirish bo'yicha hujjatlar tayyorlash, obyektlarni ta'mirlashni amalga oshirish kabi ishlar ham quruvchi-muhandis faoliyatining ma'lum bir qismini tashkil etadi. Bitiruv malakaviy tavsifnomada quruvchi-muhandisning faoliyat obyekti sifatida quyidagi sohalar keltirilgan: "...gidrotexnik bino va inshootlar; turar joy, sanoat va ijtimoiy bino va inshootlarning issiqlik va gaz ta'minoti, ventilyatsiya, suv ta'minoti, kanalizatsiya tizimlari; mashinalar, qurilmalar, texnologik majmualar va avtomatlashtirish tizimlari" [8, 125] va o'z elektr ta'minoti va elektromexanik qurilmalari, elektr asosida ishlatiladigan asboblarga ega bo'lgan jami obyektlarga tegishli xizmat ko'rsatish nazarda tutiladi.

Yuqorida sanab o'tilgan faoliyat obyektlaridan tashqari quruvchi-muhandis yana bir qator kasbiy faoliyat turlarini ham olib borishi belgilab berilgan. Xususan, [8, 130]: loyihalash-konstruktorlik, tashkiliy-boshqaruv, ishlab chiqarish va texnologik, ilmiy tadqiqot.

Quruvchi-muhandisning loyihalash-konstruktorlik

faoliyatida "qurilish obyektlarini, qurilmalar va texnologik majmualarni loyihalashtirishning dastlabki bosqichlarida muhandislik qidiruv va tekshirish ishlarini olib borish; ishlab chiqilgan loyihalarning joriy etilishida ishtirok etish" kabi ishlarni bajarish nazarda tutiladi.

Quruvchi-muhandisning ishlab chiqarish va texnologik faoliyati "...muhandislik tizimlari, qurilmalar va texnologik majmualarni barpo qilish, ta'mirlash va rekonstruksiya qilish; mashinalarni yig'ish (montaj) va qismlarga ajratish (demontaj), mashinalar, texnologik liniyalar, elektr qurilmalari va asboblardan foydalanish, qurilishda va qurilish materiallari ishlab chiqarish tarmoqlarida avtomatlashtirish va robotlashtirish" sohalarida mehnat qilishni o'z ichiga oladi.

Faoliyat turlari mutaxassislik doirasida amalga oshiriladigan faoliyatni tashkil etilish usullari va shakllari nuqtayi nazaridan bayon qilingan tavsifi hisoblanadi. Binobarin, muhandisning faoliyat turlarini u bajaradigan (loyihalash, hisob-kitob yuritish, tahlil, muvofiqlashtirish, tasdiqlash, tashkiliy-boshqaruv ishlari, ishlab chiqarish bilan bog'liq ish turlari va hokazo) ishlarning mundarijaviy tartibi sifatida taqdim etish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rasulova Z.D. Texnologiya fanini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalar. O'quv-metodik majmua. – Buxoro: BuxDU, 2020. – 460 b.
2. Tulkinov M. Topic "Methods of connecting three-phase electric circuits" and its advantages of interdisciplinary training. // International Scientific Conference "Construction Mechanics, Hydraulics and Water Resources Engineering" CONMECHYDRO, 2023. – Vol. 401. – Pp. 1–9. [Online]. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202340104066>. (Date of Access: 03. 12.2022)
3. Zaynobbiddinov S., Tulkinov M. Ko'p fazali elektr zanjirlari mavzusini samarali o'qitish metodini ishlab chiqish // NamDU ilmiy axborotnomasi, 2022. – № 4. – 555–563 b.
4. Tulkinov M. Elektr energetikasi yo'nalishi talabalariga nazariy elektrotexnikani fanlararo o'qitishda kasbiy kompetensiyani rivojlantirib o'qitishning afzalliklari // Zaminaviy ta'lim, 2023. – № 4 (125). – B. 3–13.
5. Vlasov, S.I, Nazirov, D.N, Kuchkarov B.K., Bobokhujayev, K.U., (2014). Influence of allround compression on formation of the mobile charg in Iead-borosilicate qlass structure. "Uzbekiston Fizika Jurnal", 3(16), 231-233.
6. Kuchkarov, B. K., Mamatkarimov, O.O., (2019). Influence of ultrasonic action on the rate of charge formation of the inversion layer in metal-glass-semiconductor structures. "Vestnik KRAUNC. Fiziko-Matematicheskíe Nauki", 4(29), 125-134.
7. Vlasov S.I., Ovsyannikov A.V., Ismailov B.K., Kuchkarov B.H. (2012). Effect of pressure on the properties of Al-SiO₂-n-Si structures. "Semiconductor Physics Quantum Electronics & Optoelectronics", 2(15), 166-169.
8. Behzod Khoshimjonovich Kuchkarov, Odiljon Ohundedaevich Mamatkarimov. (2019). Influence of ultrasonic action on the rate of charge formation of the inversion layer in metal-glass-semiconductor structures. "Vestnik KRAUNC. Fiziko-Matematicheskíe Nauki", 29(4), 125-134.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR BILISHI RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Iroda Xasanova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
“Umumiy psixologiya” kafedrasida stajyor o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Maktabgacha yoshdagi bolalar bilishi rivojlanishining psixologik jihatlari o‘rganishda bir qancha metodikalar orasida bog‘liqlik munosabatlarini tahlil qilingan. Shuningdek maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv faolligini oshirishda metodikalar orasida bog‘liqlik munosabatlarini tahlil qilish masalalari tadqiq qilinadi. Ta’lim-tarbiya jarayonida yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar kelajakda bolaning har tomonlama rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi va bu bo‘yicha takliflar berilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish jarayonlarining rivojlanishi har bir yosh bosqichlarida o‘ziga xos tarzda rivojlanishi ham ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: bilish jarayoni, o‘yin, o‘qish o‘rganish, mehnat, ijtimoiy faoliyat, metodika, tarbiya, ta’lim, qiziqish, ehtiyoj, sensor, diqqat, xotira, mulqot.

Аннотация

В данной статье анализируется взаимосвязь нескольких методов в исследовании психологических аспектов развития знаний детей дошкольного возраста. Также исследуются проблемы анализа взаимосвязи методов повышения познавательной активности детей дошкольного возраста. Недостатки образовательного процесса окажут негативное влияние на всестороннее развитие ребенка в будущем, и даются предложения по этому поводу. Познавательные процессы у детей дошкольного возраста подчеркивается также, что на каждом возрастном этапе развитие развивается по-своему.

Ключевые слова: познавательный процесс, игра, чтение, работа, социальная деятельность, методика, воспитание, обучение, интерес, потребность, сенсор, внимание, память, общение.

Annotation

This article analyzes the relationship between several methods in the study of psychological aspects of the development of knowledge of preschool children. Also, the problems of analyzing the relationship between the methods in increasing the cognitive activity of preschool children are investigated. Deficiencies in the educational process will have a negative impact on the child's all-round development in the future, and suggestions are given in this regard. Cognitive processes in preschool children it is also emphasized that the development develops in a unique way at each age stage.

Keywords: cognitive process, game, reading, work, social activity, methodology, upbringing, education, interest, need, sensor, attention, memory, communication.

Bugungi kunda respublikamizda maktabgacha ta’lim sohasida me’yoriy huquqiy bazani tubdan takomillashtirish, ilg‘or xorijiy tajribalar, ilmiy ishlanmalar va texnologiyalarni maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyatiga integratsiya qilish, maktabgacha yoshdagi bolalarni erta rivojlantirish sohasidagi ilmiy, innovatsion-pedagogik faoliyatni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan konseptual islohotlar amalga oshirilmoqda.

2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi-ning 2019-yil 13-maydagi 391-son “Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me’yoriy huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu tadqiqot ishi muayyan darajada xizmat qiladi [1].

Maktabgacha ta’lim muassasalarida tarbiyalanuvchi shaxsini rivojlantirishga yo‘naltirilgan tadqiqotlar Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi (MDH) olimlari-

dan Y.A.Avilova, A.Arushanova, M.Bakina, E.Bern, N.A.Vasileva, L.M.Volobueva, Y.V.Gippenreyter, A.A.Goldovskaya, N.N.Jirnova, O.L.Zvereva, T.F.Kuznetsova, Y.K.Lyutova, G.B.Monina, A.S.Makarenko, N.A.Menchinskaya, Ye.Meteleva, Y.Kachmasheva, N.Nyukomb, L.A.Paramonova, Y.Y.Protasova, V.A.Slastenin, A.I.Mitsenko, O.Solntseva, A.Fomina va boshq. tomonidan amalga oshirilgan [2, 15].

Hozirgacha soha mutaxassislaridan ko‘pchiligi maktabgacha yoshdagi bolalar bilish faolligini rivojlanishi va uning nazariy asoslarini qator qirralarini o‘z ilmiy izlanishlarida o‘rganganlar.

Olimlarning tadqiqotlari asosida olingan xulosalarga ko‘ra maktabgacha yoshdagi bolalar bilish jarayonlari ijtimoiy ta’sirlar asosida shakllanar ekan. Ularning diqqati, xotirasi, aqliy faoliyati va mulqotga kirishishi, ko‘p hollarda, tashqi munosabatlar va o‘yin faoliyatining ta’sirchanligiga bog‘liq ekanligi olimlar tomonidan ta’kidlanadi. Olimlarning fikricha, bog‘cha yoshidagi bolalar bilish faolligi shaxs sifatida shakllanish davrlariga bog‘liq holda rivojlanar ekan.

Maktabgacha yosh davrida bola shaxsining psixik rivojlanishi va ularning bilish faolligini oshirishda ta'lim-tarbiyaning o'rni kattadir. Ta'lim-tarbiya insonning kamolga yetishida yetakchi ijtimoiy omil hisoblanadi. Tarbiya bolaning faol faoliyatlarini har doim to'g'ri tashkil qilib, yo'lga solib tursa, undagi mavjud sifatlar faoliyatning har-xil turlarida (o'yin, mehnat, o'qish) namoyon bo'lib mustahkamlana boradi [4, 136]. Chunonchi bola psixikasi o'yin, o'qish o'rganish, mehnat va turli ijtimoiy faoliyat jarayonlarida taraqqiy qiladi. Faoliyatning bu turlari bolaning o'sishi va yosh xususiyatlariga mos ravishda o'zgarib biri ikkinchisi bilan almashinib turadi. M: bog'chagacha va maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o'yindir. Chunki o'yin bola tabiatining asosiy xususiyati hisoblanadi.

Bola o'yin orqali atrofdagi hayotni va kishilar o'rtasidagi turli munosabatlarni bilib ola boshlaydi. Shu o'rinda M.Vohidovning: "Bola o'yinda qanday bo'lsa, o'sib ulg'aygach ishda ham ko'pincha ko'p jihatdan shunday bo'ladi" (ehtiyoj, moddiy dunyoga munosabat, o'z-o'ziga munosabat, iroda, hissiy tuyg'u, bilish jarayonlar) deb ta'kidini e'tirof etish maqsadga muvofiqdir [2, 36]. Didaktik jarayonda bolalarning muloqot madaniyatini oshirish zarurati maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv faolligini oshirish va o'rganilayotgan mavzularga qiziqishini rag'batlantirish zarurati bilan izohlanadi.

Hozirgi bosqichda ijtimoiy rivojlanishning muhim bo'g'ini sifatida umuman ta'lim tizimi va maktabgacha ta'lim jamiyatning yosh a'zolarini o'qitish bosqichi bo'lib, ularda qo'shimcha ta'lim olish uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalar shakllantiriladi. O'quv materiallari hajmining o'sish sur'ati katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'qitish uslublarini qo'llash shartlarini taqozo etadi, bu usullar ko'pincha uning sifatiga emas, balki hazm bo'ladigan material miqdoriga qaratilgan.

Bog'cha yoshidagi bolalarning psixik jihatdan rivojlanishlarida bog'cha muhiti juda katta rol o'ynaydi. Bog'chadagi tartib, intizom va turli-tuman ta'limiy mashg'ulotlar bolalarda yuksak ijtimoiy, intellektual, axloqiy va gigiyenik ehtiyojlarning garmonik ravishda yuzaga kelish uchun sharoit tug'diradi.

Psixologiya nuqtayi nazaridan qaraganda, odatlar o'z mohiyati jihatidan ehtiyojga yaqin narsalardir. Boshqacha qilib aytganda, turlicha odatlar kundalik hayotda takrorlana berishi natijasida vujudimizga juda singib ketib, ehtiyojga aylanib qoladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya berishni to'g'ri tashkil etish uchun ularning aqliy rivojlanish qonuniyatlari va imkoniyatlarini bilish kerak. Maktabgacha ta'lim yoshida boshqa yosh davrlariga qaraganda aqliy rivojlanishning yuqori sur'atda taraqqiy etishi kuzatiladi. Ayniqsa, ilk yosh guruhi bolalarining aqliy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratish zarur.

Zamonaviy tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, ikki yoshgacha bolalarda juda katta hajmdagi bilish faolligi kuzatiladi. Bolaning ongi tez rivojlanib, u uch yoshga

kelganda katta kishilarning aql kuchining sakson foiziga tenglashadi. Mazkur holat maktabgacha yoshdagi bola ongining ortiqcha zo'riqishlardan asrashni talab etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy rivojlanishida yo'l qo'yilgan kamchiliklarni keyinchalik bartaraf etish qiyin kechadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida yo'l qo'yilgan kamchiliklar ke-lajakda bolaning har tomonlama rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. M: oilada, MTMda bolaning qurilish materiallari, konstruktorlar bilan o'ynashiga e'tibor qaratmaslik oqibatida maktabda geometriya, chizmachilik kabi fanlarni o'zlashtirishda qiyinchilik tug'diruvchi fazoviy idrok etishning rivojlanmasligiga olib keladi. Bola hayotining ilk kunlaridanoq uning to'liq aqliy kamoloti uchun idrok etish jarayonini rivojlantirish haqida qayg'urish lozim.

MTMda aqliy tarbiyasini tashkil etishda quyidagi yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin: Sensor tarbiya. Tevarak atrofdagi borliqni bilish sezgi va idrokka asoslanadi. Tasavvurning asosini bevosita sezish orqali idrok etish tashkil etadi. Bunday tasavvurlarning aniqligi, to'raligi sensor jarayonlarning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Sensor tarbiya sezgi va idrokni biror maqsadga qaratilgan holda rivojlantirishdir. "Sensor" tushunchasi lotinchadan "sensus" — "tush", "sezgi", "idrok", "sezish qobiliyati" ma'nolarini anglatadi. Sensor tarbiyaning maqsadi maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning sensor qobiliyatlarini o'stirishdan iborat.

Sensor tarbiya qobiliyatlarini rivojlantirish uchun bolalar buyumningina faqat nimaga ishlatilishini, nominigina bilishi yetarli bo'lib qolmay, balki ular buyumlarni chuqurroq idrok etishi, ularni ushlab, ular bilan muomalada bo'lganda xilma-xil sezgilar ishtirok etishi ham juda muhim deb biladi. Tarbiyachi sensor tarbiyaning ana shu tomonlariga alohida e'tibor berishi, bolalarga tegishli topshiriqlar berishi: buyumlarni bir joydan ikkinchi joyga olib qo'yishda ularning og'irligini his etish, buyumni qo'lga olib uning sirtini sezish va sifatini — silliq yoki g'adir-budurligini, issiq yoki sovuqligini va shunga o'xshashlarni aniqlash kerak. Sensor tarbiya o'z navbatida quyidagi vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishni talab etadi [3, 112]:

- 1) bolalarda perspektiv harakatlarni shakllantirish;
- 2) buyumlarning xususiyati, sifati, munosabati to'g'risidagi umumlashgan tasavvurlar, sensor etalonlar tizimini shakllantirish. Sensor etalonlar ijtimoiy-tarixiy tajriba jarayonida hosil qilingan namunalardir. Asosiy ranglar, geometrik shakllar, notalarda ifodalangan musiqali tovushlarning turli balandligi ana shunday etalonlar jumlasiga kiradi. Agar bola etalonlar va ularning og'zaki ifodalanishi bilan tanish bo'lsa, uning tevarak-atrofini bilishi oson bo'ladi, u o'zi uchratgan buyumlarni ma'lum bir etalon bilan taqqoslaydi hamda buyumning rangi, shakli, katta-kichikligi, detallarining fazoviy joylashishini aytib beradi. Sensor etalonlarni o'zlashtirish uzoq davom etadigan va murakkab jarayon. Ana shu sababli mezon, etalon-

larni tanlay olishni maktabgacha ta'lim yoshidan boshlash kerak.

Aniq mezonlarni o'zlashtirish orqali bolalar mazkur o'lchovlar orqali istalgan narsa-hodisalarni tasavvur qila oladilar hamda ularga ta'rif bera olishadi. Ana o'sha "o'lchov birliklari" bolaga aniq narsa-buyumlarning farqli jihatlarini chuqur va to'liq bilish imkonini beradi. Fikrlashning barcha shakllarida asosiy fikrlash jarayonlarini rivojlantirish amalga oshadi. Bolalarni fikrlashga o'rgatish kattalar tomonidan hal etilishi lozim bo'lgan vazifadir. Hatto, yosh bolalarga bilimlarni asosiy yuk xotiraga tushadigan "tayyor holda" berish ham maqsadga nomuvofiqdir [5, 15-16].

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilishi rivojlanishining psixologik jihatlarini o'rganishda bir qancha metodikalar orasida bog'liqlik munosabatlarini tahlil qildik. Bolaning yosh ko'rsatkichi bilan "Kunning qaysi vaqti metodikasi", "Farqini top metodikasi", "predmet metodikasi" va "yetishmagan predmetni top" metodikasi o'rtasida bog'liqlik mavjudligini ko'rdik, demak bolaning yoshi ulg'aygan sayin uning xotira, diqqat, tasavvur va tafakkur qilish jarayoni ham o'sib borishini kuzatishimiz mumkin. "Kunning qaysi vaqtligini top" metodikasi, "Farqini top" metodikasi bilan o'zaro aloqador, bunda shuni kuzatishimiz mumkin, ki, bola xotirasining tafakkurining yuqori bo'lishi uning diqqat ko'lamini ham yuqori sifatga ko'rsatkichiga ega bo'lishini ko'rsatadi. "Farqini top" metodikasi bilan "Predmet" metodikasi va "Yetishmagan predmetni top" meto-

dikali orasida ham bevosita bog'liqlik mavjud, bola diqqatining barqaror va keng bo'lishi eslab qolish qobiliyati va tafakkur qilish jarayonlariga ham o'z ta'sirini o'tkazadi. Yuqorida ko'rinib turibdiki, ushbu metodikalar bolalarda bilish faolligi qanaqa holatda ekanligini o'lchash imkonini beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish jarayonlarining rivojlanishi ijtimoiy ta'sirlar asosida shakllanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish jarayonlarining rivojlanishi har bir yosh bosqichlarida o'ziga xos tarzda rivojlanib, takomillashib boradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yosh davridagi bolalar bilish faolligini nazariy jihatdan o'rganganimizda shunga amin bo'ldikki, bu yo'nalishda juda ko'p tadqiqotlar olib borilgan. Bilish faolligi o'z mazmun mohiyatiga ko'ra barcha yosh davrlarida rivojlantirishni taqozo etadiki, bevosita har bir yosh davrining intellektual salohiyati, bilish darajasi va psixologik xususiyatlarini shakllanganligiga qarab tadqiqot ishlarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Maktabgacha ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarda bilish jarayonlarini takomillashtirish ijtimoiy-pedagogik zaruriyat ekanligini nazariy empirik jihatdan asoslandi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarda bilish faolligini takomillashtirish sohasidagi xalqaro tajribani tahlil qilindi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish faolligini rivojlantirish bo'yicha psixologik metodikalarni tahlil etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida. PF-4947-son. 2017-yil 7-fevral. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 6-son, 70-modda.
2. Nishanova Z.T. Dusmuxamedova Sh.A. va b. "Yosh davrlari va pedagogik psixologiya". – T.: Fan va texnologiyalar nashriyotining bosmaxonasi, 2013. – 344 b.
3. Qodirova F. Toshpo'latova SH., A'zamova M. "Maktabgacha pedagogika". – T.: "Ma'naviyat", 2013. – 186 b.
4. Fozilova S. Kichik maktab yoshida ekologik ong shakllanishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari. "Psixologiya" ilmiy jurnal. 2023-yil, 3-son. – 134-137 b.
5. Xodjayeva Z. Olti yoshli bolaning maktab ta'limiga tayyorgarligi. Maktab va hayot jurnali. №3, 2005. 15-16-b.

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ МАШҒУЛОТЛАРИ УСУЛЛАРИНИНГ МЕТОДИК АСОСЛАРИ

Одилжон Каримов,

Андижон давлат педагогика институти
“Жисмоний маданият” кафедраси ўқитувчиси

Нодирбек Ёқубжонов,

Андижон давлат педагогика институти
“Жисмоний маданият” кафедраси ўқитувчиси

Аннотация

Ушбу мақолада жисмоний сифатларни оширишга қаратилган спорт методлари орасида иккита асосий гуруҳи мавжуд эканлиги илмий адабиётларни таҳлил қилиш орқали аниқланди. Булар узлуксиз ва интервалли гуруҳлардир. Узлуксиз усуллар ўқув ишларининг ягона узлуксиз бажарилиши билан тавсифланиши, интервалли усуллар машқларни тартибга солинадиган паузалар билан ҳам, ихтиёрий дам олишлар билан ҳам бажарилиши ўз ичига олиши ўрганилди. Шунингдек, ушбу усуллардан фойдаланганда машқлар бир хил стандарт ва ўзгарувчан режимда бажарилиши мумкинлиги аниқланди.

Калит сўзлар: жисмоний тарбия, метод, узлуксиз, интервал, стандарт.

Аннотация

В данной статье путем анализа научной литературы определено, что существуют две основные группы спортивных методов, направленных на повышение физических качеств. Это непрерывные и интервальные группы. Изучено, что непрерывные методы характеризуются однократным непрерывным выполнением тренировочных задач, а интервальные методы включают выполнение упражнений с регламентированными паузами и произвольным отдыхом. Также установлено, что при использовании этих методов упражнения можно выполнять в одном и том же стандартном и вариативном режиме.

Ключевые слова: физическая подготовка, метод, непрерывный, интервальный, стандартный.

Annotation

In this article, by analyzing the scientific literature, it is determined that there are two main groups of sports methods aimed at improving physical qualities. These are continuous and interval groups. It has been studied that continuous methods are characterized by a single continuous execution of training tasks, and interval methods include performing exercises with regulated pauses and voluntary rest. It has also been found that when using these methods, exercises can be performed in the same standard and variable mode.

Keywords: physical training, method, continuous, interval, standard.

Жамиятимизда соғлом турмуш тарзини шакллантириш, аҳолининг, айниқса ёш авлоднинг жисмоний тарбия ва оммавий спорт билан мунтазам шуғулланиши учун замон талабларига мос шарт-шароитлар яратиш, спорт мусобақалари орқали ёшларда ўз иродаси, кучи ва имкониятларига бўлган ишончни мустаҳкамлаш, мардлик ва ватанпарварлик, она Ватанга садоқат туйғуларини камол топтириш, шунингдек, ёшлар орасидан иқтидорли спортчиларни саралаб олиш ишларини тизимли ташкиллаштириш ҳамда жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантиришга йўналтирилган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 3 июнь ПҚ–3031-сонли “Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш” қарори ва “Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 24 январдаги ПФ–5924-сонли фармони, Президентимизнинг Ёшлар маънавиятини юксалтириш ва уларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш бўйича 5 та муҳим ташаббуси доирасида — Ёшларни жисмо-

нан чиниқтириш, уларнинг спорт соҳасида қобилиятини намоён қилишлари учун зарур шароитлар яратишга йўналтирилган иккинчи ташаббус ижросини таъминлаш мақсадида мактабгача таълим ва умумтаълим мактабларида олиб бориладиган ишлар юзасидан маълумотлар ёритиб берилган [1, 18-19].

Спорт машғулотларида метод атамаси мураббий фаолиятининг техникаси ва қоидалари тўплами сифатида машғулотнинг асосий воситаларидан фойдаланиш усули тушунилади.

Жисмоний тарбия дарслари жараёнида иккита катта гуруҳ методлари қўлланилади: 1. Умумий педагогик, шу жумладан оғзаки ва кўргазмали методлар; 2. Амалий, шу жумладан машқлар бажариш усули, ўйин ва жамоа бўлиб ўйнаш методлари [2, 38].

Жисмоний тарбия машғулотларида қўлланиладиган оғзаки усулларга маъруза, семинар, дарс таҳлиллари муҳокамалари ва бошқалар киради. Улар кўпинча оғзаки шаклда, айниқса малакали спортчиларни тайёрлаш жараёнида қўлланилади. Жисмоний ҳаракатлар ва оғзаки усулларнинг комбинацияси билан дарслар

самарали бошқарилади. Ўқув жараёнининг самарадорлиги кўп жиҳатдан слайдлар, кўргазмалар, оғзаки баҳолаш ва тушунтиришлардан самарали фойдаланишга боғлиқ [3, 12].

Спорт амалиётида қўлланиладиган усулларга қуйидагилар киради: 1. Одатда мураббий ёки малакали спортчи томонидан бажариладиган индивидуал машқлар ва уларнинг элементларини услубий жиҳатдан тўғри кўрсатиш; 2. Слайдларни намойиш қилиш, ўқувчиларнинг ҳаракат техникасини видео ёзувлар, ўйин майдончалари ва майдонлар макетларида тактик схемалар ва бошқалар; 3. Ҳаракат йўналишини, босиб ўтган масофани ва бошқаларни чеклайдиган оддий нишонлардан фойдаланиш; 4. Ёруғлик, товуш ва механик қурилмалардан фойдаланиш.

Оғир машқлар усулларига биринчи навбатда спорт техникасини ўзлаштиришга қаратилган усуллар ва жисмоний сифатларни ривожлантиришга қаратилган усуллар киради.

Биринчи навбатда спорт техникасини ўзлаштиришга қаратилган усуллар орасида машқларни яхлит ва қисмларга бўлиб ўрганиш методлари мавжуд. Ҳаракатни яхлит сифатида ўрганиш нисбатан оддий машқларни, шунингдек, қисмларга бўлиниши мумкин бўлмаган мураккаб ҳаракатларни ўзлаштириш орқали амалга оширилади. Бироқ яхлит ҳаракатни ўзлаштиришда, спортчиларнинг эътибори доимий равишда яхлит восита ҳаракатининг алоҳида элементларини оқилана бажаришга қаратилган [4, 62].

Нисбатан мустақил гуруҳларга бўлинадиган кўп ёки камроқ мураккаб ҳаракатларни ўрганишда спорт техникасини ўзлаштириш киради. Келажакда ҳаракатларнинг яхлит бажарилиши мураккаб машқнинг илгари ўзлаштирилган таркибий қисмларини бир бутунга бирлаштиришга олиб келади.

Якка-конструктив ва гуруҳларга ажратилган конструктив усуллардан фойдаланганда, кириш ва симуляция машқларига катта роль берилади. Машқларнинг умумий тузилиши сақланиб қолади, лекин улар бажарилганда ҳаракатларнинг ривожланишини осонлаштирадиган шароитлар танланади [5, 67].

Биринчи навбатда жисмоний сифатларни яхшилашга қаратилган спорт методлари орасида иккита асосий гуруҳи мавжуд. Булар узлуксиз ва интервалли гуруҳлар. Узлуксиз усуллар ўқув ишларининг ягона узлуксиз бажарилиши билан тавсифланади. Интервалли усуллар машқларни тартибга солинадиган паузалар билан ҳам, ихтиёрий дам олишлар билан ҳам бажаришни ўз ичига олади [6, 27].

Ушбу усуллардан фойдаланганда машқлар бир хил стандарт ва ўзгарувчан режимда бажарилиши мумкин. Ягона режимда иш интенсивлиги доимий, ўзгарувчан режим билан ўзгаради.

Бир хил ва ўзгарувчан иш шароитида қўлланиладиган узлуксиз машғулот усуллари асосан анероб қо-

билиятини ошириш ва ўрта ва узоқ муддатли ишларга махсус чидамликни ривожлантириш учун қўлланилади. Масалан, 5000 ва 10 000 м масофада доимий ва ўзгарувчан тезликда эшкак эшиш, 5000 дан 10000 м гача бўлган масофага бир хил ва ўзгарувчан интенсивликда югуриш. Бу машқлар, қоида тариқасида, спортчиларнинг кўрсаткичларини оширишга, уларнинг узоқ муддатли меҳнатга чидамлигини ривожлантиришга ва самарадорлигини оширишга ёрдам беради [7, 69].

Ўзгарувчан меҳнат шароитида узлуксиз ўқитиш усуллариининг имкониятлари хилма-хилдир. Катта ёки камроқ интенсивлик билан бажариладиган машқлар қисмларининг давомийлигига, уларнинг комбинациясининг хусусиятларига, алоҳида қисмларни бажаришда ишнинг интенсивлигига қараб, тезликни ошириш йўналиши бўйича спортчининг танасига устун таъсирга эришиш мумкин, чидамликнинг турли таркибий қисмларини ривожлантириш, турли спорт турлари бўйича спорт ютуқлари даражасини белгилайдиган шахсий қобилиятларни такомиллаштириш.

Турли хил версиядан фойдаланилганда, машғулотнинг қисмлари ўзгариши мумкин, турли интенсивликларда ёки турли интенсивликда ва турли муддатларда бажарилиши мумкин. Масалан, 8000 м масофага конкида учишда (400 м дан 20 марта) бир айланиш 45 с натижа билан, кейингиси эркин, ихтиёрий тезликда яқунланади. Бундай ўқув ишлари махсус чидамликни ривожлантиришга ва рақобатбардош техникани ривожлантиришга ёрдам беради. Юкнинг прогрессив версияси машқ бажарилганда иш интенсивлигининг ошиши билан боғлиқ ва пасайиб бораётган версиясининг камайиши билан боғлиқ. Шундай қилиб, 500 м масофада сузиш (биринчи юз метрлик сегмент 64 сонияда сузади ва ҳар бир кейинги 2 с тезроқ, яъни 62, 60, 58 ва 56 секундларда) прогрессивдан фойдаланишга мисолдир. вариант. Пастга тушиш вариантыга мисол тариқасида 20, 21, 22 ва 23 дақиқа натижалар билан 20 км (5 км дан 4 та айланиш) чанғида учиш мумкин [7, 52].

Интервалли машқ усуллари спорт амалиётида ҳам кенг қўлланилади. Доимий ва ўзгарувчан интенсивлик ва қатъий тартибга солинган дам олиш паузалари билан бир хил ёки турли хил давомийликдаги бир қатор машқларни бажаришдир. Ўзгарувчан вариантга мисол сифатида югуришда спринтинг сифатларини яхшилаш сериясини кўрсатиш мумкин: максимал тезликда 3х60 м, дам олиш 3-5 дақиқа, 30 м — максимал тезликда югуриш, секин югуриш — 200 м прогрессив вариантга мисол бўлади. Прогрессив ва тушувчи вариантлар ҳам бир комплексда бирлаштирилиши мумкин.

Ўйин усули спорт машғулоти жараёнида нафақат ҳаракатларни дастлабки тайёрлаш ёки индивидуал қобилиятларга танлаб таъсир қилиш, балки

мураккаб шароитларда восита фаолиятини ҳар томонлама яхшилаш учун ҳам қўлланилади. Бу кўп жиҳатдан эпчиллик, топқирлик, тезкорлик, мустақиллик, ташаббускорлик каби фазилатлар ва қобилиятларни яхшилашга имкон беради. У моҳир ўқитувчи қўлида жамоавийлик, дўстлик, онгли интизом ва шахснинг бошқа ахлоқий фазилатларини сингдиришда ҳам жуда самарали усул бўлиб хизмат қилади. Унинг фаол дам олиш воситаси сифатидаги роли, мослашиш ва тикланиш жараёнларини тезлаштириш ва самарадорлигини ошириш, шунингдек, илгари эришилган тайёргарлик даражасини сақлаб қолиш учун жисмоний фаолият билан шуғулланадиганларни бошқа турдаги жисмоний фаолиятга ўтказиш муҳим аҳамиятга эга.

Ўйин усули кўпинча турли хил очик ва спорт ўйинлари шаклида амалга оширилади. Рақобат усули махсус ташкил этилган рақобат фаолиятини ўз ичига олади. Бу ҳолда ўқув жараёни самарадорлигини оши-

ришнинг оптимал усули бўлиб хизмат қилади. Ушбу усулдан фойдаланиш спортчининг техник, тактик, жисмоний ва ақлий имкониятларига юқори талаблар билан боғлиқ бўлиб, тананинг энг муҳим тизимлари фаолиятида чуқур ўзгаришларга олиб келади ва шу билан мослашиш жараёнларини рағбатлантиради, маълумот беради.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, жисмоний сифатларни оширишга қаратилган спорт методлари орасида иккита асосий гуруҳи мавжуд эканлиги аниқланди. Булар узлуксиз ва интервалли гуруҳлардир. Узлуксиз усуллар ўқув ишларининг ягона узлуксиз бажарилиши билан тавсифланиши, интервалли усуллар машқларни тартибга солинадиган паузалар билан ҳам, ихтиёрий дам олишлар билан ҳам бажаришни ўз ичига олиши ўрганилди. Шунингдек, ушбу усуллардан фойдаланганда машқлар бир хил стандарт ва ўзгаришчан режимда бажарилиши мумкинлиги аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сонли “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони. [Интернет манба]. URL: <https://lex.uz/docs/4409503> (Мурожаат этилган сана: 02.08.21)
2. Freeman C. Technology Policy and Economic Performance. – L.: Printer Publishers. 1987. V 2. – P 2-23.
3. Меркушева А.Е. Анализ мирового опыта поддержки инновационной деятельности. – Текст: непосредственный. Молодой ученый. 2017. – 13-18 с.
4. Рахимов Б.Х., Мажидов И.У. Роль профессионального образования в модернизации страны// Подготовка образованного и интеллектуально развитого поколения – как важнейшее условие устойчивого развития и модернизации страны. Сборник статей международной конференции. – Т.: Шарқ. 2012. – 41-43 с.
5. Гогоберидзе А.Г., Солнцевой О.В. Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения// Учебник для вузов. 2-е изд. – Питер. 2016. – 464 с.
6. Готовцев П.И. Долголетие и физическая культура. – М.: Физкультура и спорт. 1985. – 112 с.
7. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учебное пособие для студента//Высший учебный заведений. 2-е изд., испр. – М.: Академия. 2001. – 481 с.

O'SMIR YOSHLI O'QUVCHILAR AGRESSIV XULQ-ATVORINI BARTARAF QILISHGA QARATILGAN MEHNAT FAOLIYATINING MAZMUNI

Nilufar Abduvaliyeva,

Jizzax davlat pedagogika universiteti

“Umumiy psixologiya” kafedrasida stajyor o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola O'smir yoshi o'quvchilar agressiv xulq-atvorni bartaraf qilishga qaratilgan. Shuningdek agressiv xarakterli bolalar soni ortib borayotganligi sababli, o'smir yoshi o'quvchilarning agressiv xulq-atvorni bartaraf qilishda mehnat faoliyatining ahamiyatiga bag'ishlangan. O'smir yoshidagi o'quvchilarning mehnat faoliyati barqaror xususiyatga aylanishi uchun kattalar muntazam ravishda mashq qilishini, turli xil mehnat faoliyatini amalga oshirishini va o'z rejalarini iloji boricha eng yaxshi tarzda bajarishga intilishini ta'minlashi kerakligi haqida tavsiyalar berilgan

Kalit so'zlar: Agressiv, xulq-atvor, mehnat, faoliyat, ma'naviy, axloqiy, psixologik immunitetni, oila, tengdoshlar guruhi, internet materiallari, qiziqish kasblar dunyosi, ommaviy axborot vositasi.

Аннотация

Данная статья направлена на устранение агрессивного поведения студентов-подростков. Также в связи с увеличением количества детей с агрессивным характером подчеркивается значение трудовой деятельности в устранении агрессивного поведения учащихся подросткового возраста. Даны рекомендации, что для того, чтобы работа учащихся-подростков стала устойчивой особенностью, взрослым необходимо обеспечить регулярные занятия спортом, выполнение разнообразной трудовой деятельности, стремление как можно лучше выполнить свои планы.

Ключевые слова: Агрессивность, поведение, работа, активность, духовный, моральный, психологический иммунитет, семья, группа сверстников, материалы Интернета, интерес к миру профессий, средства массовой информации.

Annotation

This article is aimed at eliminating aggressive behavior of teenage students. Also, due to the increasing number of children with aggressive character, the importance of work activities in eliminating aggressive behavior of students of teenage age is dedicated. Recommendations are made that in order for adolescent students' work to become a stable feature, adults should ensure that they exercise regularly, perform a variety of work activities, and strive to fulfill their plans as best as possible.

Keywords: Aggressiveness, behavior, work, activity, spiritual, moral, psychological immunity, family, peer group, Internet materials, interest in the world of professions, mass media.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim siyosatining muhim maqsadlaridan biri yosh avlodni har tomonlama barkamol insonlar qilib tarbiyalashdir. Albatta, barkamol inson deganda, ma'naviy jihatdan yetuk, o'z vatanning tarixi, buguni va kelajagi uchun qayg'uradigan, shuningdek, jamiyatning iqtisodiy taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shgan hamda qo'shish ishtiyoqida yonib yashaydigan shaxsni tushunish bugungi kun talabiga mos keladi.

O'sib ulg'ayayotgan yosh avlodni nafaqat aqlan va jismonan, balki psixologik baquvvat qilish kerakligi hozirgi davrning dolzarb masalalaridan biriga aylangan. Zero, inson rivojlanishida psixologik yosh davrlarining murakkabi va ahamiyatlaridan biri bo'lgan o'smir yoshdagi bolalarda psixologik immunitetni rivojlantirish juda ham ahamiyatlidir.

Oxirgi vaqtda bolalar va o'smirlarning psixologik holatida juda ham ko'p kuzatilayotgan agressiya ya'ni tajovuzkorlik holati psixologlarni, pedagoglarni va umuman insonlarni e'tiborini tortayotgan jihatdir. Agressiya — bu odamlar, odamlar guruhiga nisbatan jismoniy va ruhiy zarar yetkazishga qaratilgan individual yoki jamoaviy xatti-harakatlar majmui hisoblanadi. Bugun insoniyat tarixi ishonchli tarzda shuni isbotlamoqdaki, agressiya shaxs

va jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bundan tashqari, agressiya ulkan tortishish kuchi va yuqumlilik xislatiga ega — ko'pchilik odamlar o'zlarini agressiv ekanliklarini inkor qiladilar, ammo o'zlarining kundalik hayotlarida esa uni keng namoyish etadilar [1, 376]. Aynan agressiv xulq-atvor shaxslararo nizolarni vujudga kelishiga va ularning nokonstruktiv yechim yo'llarini paydo bo'lishiga olib keladi.

Ma'lumki, o'smirlik davri psixologiya fanida burilish, qiyin davr sifatida e'tirof etiladi. Chunki o'smirlik davrida kattalik hissining yuzaga kelishi, mustaqillikka erishishga intilish, mustaqil fikr va qarashlarni shakllanishi bilan tahsinga loyiqdir. Shu nuqtayi nazaridan olganda o'smirlik davrida agressiv xulq-atvor ko'nikmalarini namoyon bo'lishi, o'ziga xos tarzda kechishi aynan mazkur muammoni o'rganilishini ijtimoiy zarurat sifatida anglashga yordam beradi. namoyon bo'lish sabablarini aniqlash, destruktiv xulq-atvorni oldini olish yoki nazorat qilish muammolarini ilmiy o'rganish shuni ko'rsatadiki, inson tabiatdagi bu ko'rinishni chuqur o'rganish psixologiya fanining bugungi kun talabiga aylanmoqda.

Bugungi kunda agressiv xarakterli bolalar soni ortib borayotganligi psixologiyadagi dolzarb muammolar qa-

toridan joy egallashiga sabab bo'ldi. Bolalarda agressiv xatti-harakatlarni vujudga kelish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, unga ko'pgina omillar o'z ta'sirini o'tkazadi. Agressiv xatti-harakatlar – oila, tengdoshlar guruhi, ommaviy axborot vositasi ta'sirida aniqlanadi.

Bola agressiv xatti-harakat namunalari quyidagi uch asosiy manbaga asoslanib to'playdi [2, 144]:

1. Nosog'lom oila muhiti. Bu kabi oilalarda ota-ona bilan farzand o'rtasidagi munosabatning ijobiy psixologik iqlimda emasligi, farzandlar o'rtasidagi kelishmovchiliklar, oiladagi mojarolar, nizolar, oilaviy hamohanglikni mavjud emasligi bolalarda agressiv xulq-atvorni shakllanishiga olib keladi. Bolalardagi agressivlikning namoyon bo'lishi oilaviy muhitning ta'sir darajasiga bog'liq hisoblanadi.

2. Tengdoshlar guruhi. Bolalar oiladan tashqarida o'z tengqurlari bilan bo'lgan munosabatda ham agressiv xatti-harakatlarni o'zlariga singdiradilar. Ko'pgina hollarda bolalar tengdosh do'stlarining xatti-harakatlarini kuzatgan tarzda, o'zlarini agressiv boshqarishga urinadilar. Haddan tashqari agressiv bolalar o'z tengdoshlari orasidan siqib chiqariladilar. Bunday bolalar o'zlarini xo'rlangandek his qilib, o'zlari kabi agressiv bolalar guruhidan joy topadilar. Bu esa muammoning ustiga yana muammo tug'dirmasdan qolmaydi.

3. Ommaviy axborot vositasi. Bugungi kunda bolalarga ta'sir etayotgan eng kuchli quroldir. Bu borada internetning ta'siri kuchayib bormoqda. Bolalar internet aloqalari orqali o'zlarining xususiyatlariga to'g'ri kelmaydigan ma'lumotlar bilan ham tanishmoqdalar. Shu o'rinda oynayi jahon orqali namoyish etilayotgan turli jangari filmlar, ko'rsatuvlar ham bolalarda agressiv xususiyatlarni tarkib topishga ta'sir qilmoqda.

Agressiv xulq-atvor asosini agressivlik motivi tashkil etadi. Agressiv xatti-harakatlar shaxsga ma'naviy, moddiy yoki jismoniy zarar yetkazishi, destruktiv xulq-atvorni yuzaga kelishiga ta'sir ko'rsatishi bilan xarakterlanadi. Bunday xatti-harakatlarni bartaraf etishning psixologik jihatdan qiyin tomoni shundaki, agressiv xatti-harakat qiluvchi shaxs o'z xatti-harakatlarini oqlash uchun turli xil dalillarni keltiradi va o'z aybini soqit qilishga urinadi. Agressiyani tez-tez ifodalanishi shaxsning emotsional holati bo'lib uning asosini quyidagilar tashkil etadi [3, 158]:

- nerv-psixik kasalliklar, inson nerv sistemasini nihoyatda charchaganligi;

- oiladagi psixologik muhitning nosog'lomligi va otalarda pedagogik- psixologik bilimlarning yetishmasligi;

- shaxsning xarakter xislati, ijtimoiy muhitning yomonlashuvi.

Agressivlikning me'yordan ortishi natijasida shaxsda asab tizimining buzilishi, nerv-psixik kasalliklar, kommunikativ malakalarning pasayishi, o'z-o'ziga adekvat baho bera olmaslik, ishonch hissining yo'qolishi, o'z-o'zini boshqara olmaslik, xavotirlanish darajasining ortishi, frustratsiya, depressiya, stress kabi salbiy oqibatlar kuzaatiladi. Agressiv maqsadga yetishish va agressiv harakatga

bo'lgan qasdni kutish.

Subyekt qiyinchilik tug'dirmaydigan tarzda amalga oshiriladigan to'g'ridan-to'g'ri agressiyani qo'llash imkoniyatlarini tuzayotganida, qurbonga zarar yetkazish va agressiv maqsadga erishish harakatlari muhim bo'lmagan rol o'ynaydi [2, 68].

Bilvosita agressiv xatti-harakatlar aslida agressivni hayratga solish e'tiborlidir. Eng qizig'i harakat natijalarini kutish bo'lib, u hal qiluvchi determinantlardan biri bo'lib hisoblanadi. Masalan, agar inson qilish mumkin bo'lgan yagona narsa boshliqqa agressor ustidan arz qilishdan iborat bo'lsa, so'nggi harakat esa arzga bo'lgan rahbarning munosabati, agressorga qo'llangan chora natijasiga umid qilishga imkon bermaydi va bu agressiv tendensiyalar amalga oshmaydi va kelajakka saqlab qo'yiladi [5, 240].

Jamiyatda o'smirlik davridagi o'quvchilar o'rtasida yuzaga keladigan turli xulq-atvor buzilishlarini oldini olish imkoniga ega bo'lishimiz uchun ularga ta'lim va tarbiya berishda o'ziga xos yondashuvni shakllanishiga mehnat tarbiyasi va mehnatga bo'lgan munosabatiga e'tibor qaratamiz maqsadga muvofiq bo'ladi.

Buyuk ajdodlarimiz mehnat tarbiyasi to'g'risida to'xtalib, qimmatli fikrlarni bildirib o'tishgan. Masalan, ulug' mutafakkir Alisher Navoiy: "Umrni zo'ye etma, mehnat qil, mehnatni saodatning kaliti bil", – deydilar. Bundan tashqari "Avesto", Kaykovusning "Qobusnoma", Abu Nasr Farobiyning "Fozil odamlar shahri", bir qator asarlari va shu kabi ma'rifiy meros namunalarida mehnatsevarlik, kasbhunarning ahamiyati haqida muhim fikrlar bayon etilgan.

Shuningdek o'zbek xalq maqollarida ham inson hayotida mehnat tarbiyasi alohida ulug'lanadi. Masalan, "Mehnat baxt keltirar", Mehnat e'tibor garovi", "Mehnat-siz rohat yo'q", "Mehnat qancha og'ir bo'lsa, keti shuncha shirin bo'lar" va boshqalar.

Mehnat ta'limi tizimining asosiy maqsadi bolalarni mehnatga axloqiy, psixologik va amaliy tayyorlash, unga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishdir. Shunday ekan o'smir yoshidagi o'quvchilarni mehnatga qiziqish, zarur mehnat ko'nikmalari va shaxsiy fazilatlar shakllanishiga jiddiy qarash lozim.

K.D.Ushinskiy Mehnat tarbiyasi, ya'ni bolalarni mustaqil va amalga oshirilishi mumkin bo'lgan mehnatga jalb qilish va kattalar mehnatini kuzatish, uning odamlar hayotidagi ahamiyatini tushuntirish bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishda va maktab o'quvchisining yaqin kelajagida muhim rol o'ynaydi. Mehnatning ijtimoiy-axloqiy ahamiyatiga e'tibor berish, mehnat o'quvchining yoshi, hayot tajribasi va imkoniyatlariga mos bo'lishi, ularning mehnat faoliyatlarini ijodiy harakatda bo'lishi, o'z vaqtida kasblar haqida ma'lumotlar berib borilishi, mehnat ahillari bilan doimo suhbat va uchrashuvlar tashkil qilish kabilar [4, 312].

Mehnat tarbiyasining bosh g'oyasi shaxsda mehnat faoliyatini tashkil etish, ko'nikma va malakalarni hosil qilish, ijtimoiy mehnatni qadrlash, mehnatsevarlik xislatini tarbiyalash sanaladi.

O'smir yoshidagi o'quvchilarning mehnat faoliyati barqaror xususiyatga aylanishi uchun kattalar muntazam ravishda mashq qilishini, turli xil mehnat faoliyatini amalga oshirishini va o'z rejalarini iloji boricha eng yaxshi tarzda bajarishga intilishini ta'minlashi kerak. Aslida mehnatga qiziqish, zarur mehnat ko'nikmalari va shaxsiy fazilatlar bolalik davrida shakllanadi. O'qituvchilar va ota-onalarning vazifasi bu daqiqani o'tkazib yubormaslikdir, chunki bola bekorchilikdan boshqa mashg'ulot yoki internet materiallariga qiziqish uyg'otadi.

O'smir yoshidagi o'quvchilarning mehnat faoliyati asosida kasblar dunyosi haqidagi g'oyalarini va mehnatga ijobiy munosabatni rivojlantirish imkoniyati bo'ladi.

Biz hal qilinishi kerak bo'lgan qator vazifalarni belgilab oldik:

- mehnat faoliyatini rivojlantirish;
- ota-onalarning kasblariga va yaqin atrofdagi eng keng tarqalgan kasblarga qiziqishni rivojlantirish va kattalarning harakatlarini kuzatish istagi;
- inson qo'li bilan yaratilgan obyektiv dunyo, undagi insonning roli haqida tasavvurni shakllantirish;
- bolalarning turli kasblar haqidagi g'oyalarini rivojlantirish, kattalar kasbiy faoliyatining jamiyat va bolalar uchun ahamiyatini ko'rsatish;
- bolalarni rolli o'yinlarda turli kasblarga xos xususiyatlarni aks ettirishga o'rgatish — bolalarda mehnatga vijdonan munosabatni shakllantirish;
- turli kasb egalari mehnati natijalariga hurmatni tarbiyalash. Kattalar faoliyati bolalar uchun namuna bo'lib xizmat qiladi, bu ularning rolli o'yinlari bilan tasdiqlanadi.

Mehnat faoliyati asosida mustaqillik tarbiyalanadi, tashabbuskorlik, mas'uliyat, intizomlilik, sezgirlik, mehribonlik, g'amxo'rlik, xushmuomalalik, muzokara olib borish, hamdardlik kabi fazilatlar rivojlantiriladi. Shunday qilib, o'smir yoshidagi o'quvchilarning ishi ta'limning eng muhim vositasidir.

Mehnatga mehr bilan munosabatda bo'lish va unda quvonchni ko'rish insonning ijodi va iste'dodining namoyon bo'lishining zaruriy shartidir. Mehnat tarbiyasi o'smir yoshi o'quvchilarga mehnatning mohiyatini chuqur anglatish, ularda mehnatga ongli munosabatda bo'lishni, ma'lum bir ijtimoiy-foydali faoliyat yoki kasbiy ko'nikma va malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat jarayoni bo'lib, ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanishini tushuntirish joiz.

O'smir yoshi o'quvchilarga mehnat tarbiyasining maqsadi va shaxs xarakterining asosiy sifati, mehnatga bo'lgan ehtiyojini shakllantirish lozim. O'smirlik davrida agressiv xulq-atvorni o'rganishga qaratilgan psixologik tadqiqoti natijalariga muvofiq yo'lida quyidagi vazifalarni ijobiy hal etish maqsadga muvofiq:

- o'smirlik davrida agressiv xulq-atvorni shakllanishi ularni jamiyat hayotiga bo'lgan munosabatlar tizimiga hamda mehnatga bo'lgan munosabatlariga bog'liq;
 - o'smir yoshi o'quvchilarda mehnat qilish istagini qaror toptirish va ularni zamonaviy ishlab chiqarishning turli sohalarida faoliyat yuritishga tayyorlash asosida agressivlikdan saqlab qolish;
 - o'smir yoshi o'quvchilarda jamiyat manfaati yo'lida mehnat qilish ehtiyojini hosil qilish;
 - o'smir yoshi o'quvchilarning mehnatga bo'lgan layoqatini rivojlantirish;
 - o'smir yoshi o'quvchilarda mehnat ko'nikma va malakalarini tarkib toptirish;
 - o'smir yoshi o'quvchilar mehnat faoliyatida yuqori madaniyat, maqsadga intilish, tashkilotchilik, mehnat intizomi, tadbirkorlik, tejamkorlik, ishini sifatli bajarish, moddiy boyliklarga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, hayotiy faoliyat yo'nalishini belgilash malakalarini shakllantirish;
 - o'smir yoshi o'quvchilarini kasbga yo'llash, ularni mehnat faoliyatining barcha turlari, shuningdek, ular yashayotgan hududda ehtiyoj mavjud bo'lgan mutaxassisliklar bilan tanishtirish;
 - agressiv holatlari yuqori bo'lgan o'smirlar guruhi bilan ijtimoiy psixologik treninglarni tashkil qilish;
 - agressiv holati yuqori bo'lgan o'smirlar guruhi bilan jamoaviy mehnat faoliyatini tashkil qilish. Bu muammo-ning yechimi bo'lib o'ziga ishonchni oshirishga, hayotga va atrofdagilarga bo'lgan munosabatlarga yanada barkamol ko'z bilan qarashga yo'naltirilgan psixoterapiyadir.
- Keltirilgan xulosalarga muvofiq, mehnat, mehnat tarbiyasining ahamiyati o'smir yoshdagi bolalarda psixologik immunitetni rivojlantirishda bolaning hayotida, uning jismonan, ma'nan tarbiya topishida, hamda yuksak kamolotga erishishida beqiyosdir. Shu orqali o'smir yoshdagi bolalarda mehnatga nisbatan muhabbat, kelajak uchun esa ko'nikma va malaka hosil bo'ladi. Bu esa O'smir yoshi o'quvchilarni jismoniy, aqliy qobiliyatiga, qiziqish va imkoniyatiga qarab kasb-hunarga to'g'ri yo'naltirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Olimov L.Y., Nazarov A.M. Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi [Matn]: o'quv qo'llanma. – T.: “Tafakkur avlodi”, 2020. – 496 b.
2. Olimov L.Y va boshq. Psixodiagnostika. – T.: Turon zamin-ziyo, 2014. – 288 b.
3. Olimov L.Y. va boshq. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. – Buxoro: Buxoro viloyat bosmaxonasi, 2018. – 178 b.
4. Ostanov Sh.Sh. Destruktiv xulq psixologiyasi [Matn]: o'quv qo'llanma. – Buxoro: “Sadridin Salim Buxoriy” Durdona nashriyoti, 2021. – 544 b
5. Ismoilova D. O'smirlik yoshidagi o'quvchilarning xulq-atvor xususiyatlari. Таълим тизимида узлуксиз касбий ривожланиш жараёнининг ижтимоий ва педагогик-психологик асослари. – T.: 2022. 239-242 b.

TALABALAR JAMOASIGA SOG'LOM TURMUSH TARZI VA IJTIMOY AGENTLAR TA'SIRINING XUSUSIYATLARI

Ithom Mattiyev,

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Tillarni o‘qitish” kafedrasida katta o‘qituvchisi, dotsent

Аннотация

Ushbu maqolada jamiyat a'zosi sifatida ishlashga imkon beradigan mavjud me'yorlar va qadriyatlar tizimi, jamiyatga va alohida guruhlariga xos bo'lgan ijtimoiy tajriba, qadriyatlar, me'yorlar, munosabatlarni o'zlashtirish orqali shaxsning jamiyatga moslashishi, sog'lom turmush tarzining asoslari, shuningdek, salomatlik holatidagi og'ishlar, asosan, bolalik, o'smirlik va yoshlik davrida qo'yiladi. Ushbu hayot davrlarining har biri o'ziga xos yoshga bog'liq psixologik xususiyatlar, yashash sharoitlari masalalari borasida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: sog'lom turmush tarzi, konsepsiya, ijtimoiy tajriba, o'zlashtirish, yondashuv, sotsializatsiya, jarayon, samaradorligi, faoliyat turi, ratsional ovqatlanish, ijtimoiylashtirish.

Аннотация

В данной статье рассматривается существующая система норм и ценностей, позволяющая работать члену общества, социальный опыт, ценности, нормы, установки, специфичные для общества и отдельных групп, адаптация человека к обществу, основы здорового образа жизни, а также отклонения в состоянии здоровья, преимущественно в детском, подростковом и юношеском возрасте. Каждый из этих периодов жизни имеет свои возрастные психологические особенности и условия жизни.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, концепция, социальный опыт, приобретение, подход, социализация, процесс, эффективность, вид деятельности, рациональное питание, социализация.

Annotation

This article examines the existing system of norms and values that allows a member of society to work, social experience, values, norms, attitudes specific to a society and individual groups, human adaptation to society, the basics of a healthy lifestyle, as well as deviations in health, mainly in children, teenagers and young adults. Each of these periods of life has its own age-related psychological characteristics and living conditions.

Key words: healthy lifestyle, concept, social experience, acquisition, approach, socialization, process, effectiveness, type of activity, rational nutrition, socialization.

Biz sog'lom turmush tarzini shakllantirish jarayonini shaxsni ijtimoiylashtirishning umumiy jarayonining ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqamiz. Ijtimoiylashtirish tushunchasi insonning ijtimoiy tajribani egallashi mexanizmlari, jarayonlari va natijalari majmuini nazarda tutadi. Ushbu konsepsiya nima investitsiya qilganligini aniqlash uchun ushbu jarayonning mohiyatini batafsil tavsifiga murojaat qilish kerak. Ijtimoiylashtirish ijtimoiy jarayonlar majmui sifatida namoyon bo'ladi, buning natijasida jamiyat ta'siri ostida shaxs unga shaxs bo'lishiga, muayyan rollarni o'zlashtirishga va jamiyat a'zosi sifatida ishlashga imkon beradigan mavjud me'yorlar va qadriyatlar tizimini o'rganadi. Biroq, bizning fikrimizcha, bu yondashuv sotsializatsiya jarayonini tushunishni cheklaydi. Bu holda, ijtimoiylashtiruvchi shaxs faol tamoyildan mahrum bo'lib, faqat ijtimoiy ta'sirning passiv obyekti hisoblanadi.

Shu munosabat bilan, biz ushbu ishda shaxsning sotsializatsiya jarayonida faol ishtirok etishini nazarda tutadigan boshqa yondashuvga tayanamiz. Ushbu yondashuvga kura, sotsializatsiyaning ikki tomoni bor. Birinchidan, sotsializatsiya — bu butun jamiyatga va alohida guruhlariga xos bo'lgan ijtimoiy tajriba, qadriyatlar, me'yorlar, munosabatlarni o'zlashtirish orqali shaxsning jamiyatga moslashishi. Ikkinchidan, sotsializatsiya — bu o'z pozitiv

siyasi va o'ziga xos individualligini shakllantirish, o'zini-o'zi rivojlantirish va o'zini-o'zi anglash jarayoni, yangi ijtimoiy-madaniy tajriba yaratiladi. Shunday qilib, sotsializatsiya ikki tomonlama jarayon sifatida namoyon bo'ladi: jamiyat shaxsiga ta'sir qiladi, shaxsni tarbiyalashga hissa qo'shadi, bu esa o'z navbatida jamiyatga ta'sir qiladi, faol jamiyatga qo'shilish va uni o'zgartirish tufayli ijtimoiy munosabatlar tizimini o'tkazadi. Ijtimoiylashtirishning ushbu tushunchasi doirasida sog'lom imijni shakllantirish hayot, atrofdagi dunyoga moslashish jarayonining ajralmas qismi sifatida qaraladi, shuningdek, ichki xulq-atvor namunalari keyinchalik uzatish inobatga olinadi. Hayot davomida davom etadigan sotsializatsiya jarayoni institutlar (makro darajada) va agentlar (mikro darajada) ta'siri ostida sodir bo'ladi, ularning ahamiyati yosh davriga qarab o'zgaradi.

Aholi, jumladan, talabalarda sog'lom turmush tarzini takomillashtirish jarayonida turli ijtimoiy institutlar ishtirok etmoqda. Shunday qilib umuman sotsializatsiya jarayoni kabi, sog'lom turmush tarzini shakllantirish faqat bolalik bilan cheklanmaydi. Biroq, sog'lom turmush tarzining asoslari, shuningdek, salomatlik holatidagi og'ishlar, asosan, bolalik, o'smirlik va yoshlik davrida qo'yiladi. Ushbu hayot davrlarining har biri o'ziga xos yoshga bog'

liq psixologik xususiyatlar, yashash sharoitlari, asosiy tabiati bilan tavsiflanadi. Faoliyati, shuningdek, maxsus institutlar va ta'sir agentlari hisoblanadi. Tadqiqotchilar ko'pincha shaxsning sog'lom turmush tarzini takomillashtirishga eng katta ta'sir ko'rsatadigan uchta asosiy institutni ajratib ko'rsatishadi: oila, ta'lim tizimi va sog'liqni saqlash tizimi [1].

Bolalikda oila umuman ijtimoiylashuv jarayonida va sog'lom turmush tarzini shakllantirishda eng muhim rol o'ynaydi. Qaysi birlamchi sotsializatsiya sodir bo'ladi. Hayotning ushbu davrida eng yaqin kekxa qarindoshlar (ota-onalar, bobo-buvilar, aka-uka va opa-singillar va boshqalar) shubhasiz hokimiyat — sotsializatsiyaning asosiy agentlaridir. Oila jismoniy, ayniqsa bolalik davrida asosiy ijtimoiy muhitdir, u inson rivojlanishi, ruhiy va ijtimoiy salomatlik poydevorini qo'yadi. Shuning uchun oilaning inson salomatligini takomillashtirishga ta'sirining mohiyati va yo'nalishini o'rganish ayniqsa muhimdir. Makro darajada oila institut sifatida bir qator ijtimoiy ahamiyatga ega funksiyalarni bajaradi: iqtisodiy, reproduktiv, ta'lim, dam olish, kommunikativ, tartibga solish kabilarini. Bu funksiyalarning barchasi sog'lom turmush tarzini shakllantirish bilan bog'liq. Shunday qilib, iqtisodiy funktsiya nogiron oila a'zolarini moddiy va moddiy qo'llab-quvvatlaydi, sog'lig'ini ta'minlash va sog'lom turmush tarzini saqlash uchun moddiy vositalar bilan ta'minlaydi.

Birlamchi sotsializatsiya jarayonidan iborat bo'lgan ta'lim funksiyasi salomatlik va sog'lom turmush tarziga munosabat, qadriyatlar, odatlarni shakllantiradi. Reprodukativ funktsiya sog'lom oila muhitida tug'ilish uchun sharoit yaratadi. Ota-onalarning reproduktiv munosabatlari, ularning sog'lig'ining holatiga qarab, oilada tug'ilgan bolalar soni aniqlanadi. Faraz qilish mumkinki, bolalarda sog'lom turmush tarzini takomillashtirish, boshqa narsalar qatori, onalik va otalik tamoyillariga xos bo'lgan genetik omillarga asoslanadi. Oson maxfiy muloqot, dam olish, hissiy oilaviy qo'shimchalar, yaqin munosabatlarda ifodalangan rekreativ va kommunikativ funksiyalar barcha oila a'zolarining ruhiy va ijtimoiy salomatligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Tartibga solish funktsiyasi-bu oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish tizimi, shu jumladan birlamchi ijtimoiy nazorat, hokimiyat va hokimiyatni amalga oshirish demakdir. E'tibor bering, kattalarga oilaning tartibga solish funktsiyasi ham ta'sir qiladi. Oilaga tegishlilik hissi asosan ish, boshqa odamlar bilan muloqot qilish, odamlarning xatti-harakatlarini tartibga soladi. Bundan tashqari, tartibga solish funktsiyasi jinsiy aloqalarni tartibga soladi, odamlarni xavfli jinsiy aloqalar va jinsiy aloqadan himoya qiladi, bu sog'lom turmush tarzining muhim elementi bo'lib, insonning jismoniy salomatligiga ijobiy ta'sir qiladi.

Oila institutining ijtimoiy institut sifatidagi funksiyalarini tushunishga yondashuvlarni tahlil qilgandan so'ng, ularning barchasi sog'lom imijni shakllantirishga yordam beradi degan xulosaga kelishimiz mumkin. Shaxsning hayoti, shunday qilib, sog'lom turmush tarzini takomillashtirishda oilaning funksiyalari nihoyatda muhim bo'lib,

ularning ta'siri nafaqat erta bolalik davrida, balki ko'proq balog'at yoshida-yosh, talaba-bu jarayonda boshqa institutlarning roli ortib borayotganiga qaramay muhim bo'lib qolmoqda. Shuni ham ta'kidlash joizki, diniy o'z-o'zini anglash asoslari, qoida tariqasida, oilada shakllanadi. Dindorlarning hayotini tartibga solish asosiy maqsadlaridan biri bo'lgan diniy me'yorlar salomatlik, sog'lom turmush tarzi masalalarini ham e'tibordan chetda qoldirmaydi. Sog'lom tananing modellari konfessiyaviy mansublikka qarab farqlanadi. Din nafaqat ma'naviy (e'tiqod, axloq) va ijtimoiy salomatlikka (diniy jamoaga mansublik), balki dindorlarning jismoniy salomatligiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Salomatlik va sog'lom turmush tarzining diniy modellari dagi farqlar o'zini namoyon qilishi mumkin. Bu quyidagilar: diniy marosimlar va kundalik hayot doirasida tanaga munosabat; tana estetikasi (chiroyli tananing parametrlari); ovqatlanish texnikasi (ruxsat etilgan, noqonuniy, tabular, ro'za tutish va boshqalar), oziq-ovqatga munosabat (kerakli miqdor, sifat va boshqalar); gigiyena; jinsiy amaliyotlar; sport va jismoniy madaniyatga munosabat, fitnes, parhez va boshqalar misolida namoyon bo'ladi. Misol tariqasida, keling, Tatariston Respublikasining ikkita eng keng tarqalgan dinlari — Islom va nasroniylik doirasida salomatlik va sog'lom turmush tarziga bo'lgan munosabatini batafsil ko'rib chiqaylik. Musulmon modeli insonning jismoniy tanasi hech qanday qo'shimcha va tuzatishga muhtoj bo'lmagan eng yaxshi va eng benuqsion shaklga ega degan pozitsiyaga asoslanadi. Qur'oni Karimda shunday deyilgan: "Alloh sizlarga surat berdi va suratingizni mukammal qildi" (Qur'on, 40:64) va yana: "Biz insonni yanada go'zal tuzumda yaratdik" (Qur'on, 95:4). Musulmonning kundalik hayotida tana muhim rol o'ynaydi. Ko'pgina musulmon internet saytlarida "Musulmonning eslatmasi" nomli hujjat mavjud bo'lib, unga ko'ra har bir musulmon o'z tanasi va sog'lig'i haqida qayg'urishi, shifokorlarga tashrif buyurishi, ularning ko'rsatmalariga amal qilishi, badanini toza saqlashi, badanining doimo to'la bo'lishiga e'tibor berishi, lekin ovqatni ko'p iste'mol qilmasligi kerak deb yozilgan. Musulmon, shuningdek, chekish va spirtli ichimliklarni iste'mol qilishdan qat'iyon voz kechishi kerak. Islomiy veb-saytlar va portallarda dindorlarning jismoniy tanasi va tashqi ko'rinishi haqida ko'plab havolalar (maqolalar va boshqa materiallar) e'tiborga loyiqdir, bu ularning musulmonlar uchun qanchalik muhimligini ko'rsatadi. Musulmonning tanasi bilan munosabatlari qat'iy tartibga solinadi. Bu masalada gigiyena qoidalariga rioya qilish muhim ahamiyatga ega. Qur'oni Karimda Alloh taolo "... poklanganlarni yaxshi ko'rishi" (Qur'on, 9:108) deyilgan. Shuningdek, Qur'onda shunday deyilgan: "Qachonki harom bo'lsa ngiz, tanalaringizni poklang" (5:6). Musulmonlar uchun ozodalik va poklik ham shaxsiy, ham ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan e'tiqodning bir qismidir.

Sog'lom tana modelini tavsiflashda oziq-ovqatga munosabat ham katta ahamiyatga ega, chunki ovqatlanish ma'lum darajada uning parametrlarini belgilaydi. Musulmonlarga salomatlik, jismoniy kuch va faollikni saqlab

qolish uchun etarli darajada ovqatlanish tavsiya etiladi. Islom sport insonlar salomatligini yaxshilashini e'tirof etadi, shuning uchun u barcha musulmonlarga jinsidan qat'iy nazar, erkak va ayolga sport bilan shug'ullanish imkonini beradi va hatto bu faoliyatni rag'batlantiradi. Biroq, sport bilan shug'ullanayotganda, musulmonlar bir nechta qat'iy qoidalarga amal qilishlari kerak:

1) sportning sog'liq uchun zararli bo'lishiga yo'l qo'yish mumkin emas;

2) Siz dars paytida avrangizni (tananing o'sha qismlarini) ocholmaysiz siz qiziquvchan ko'zlardan yashirishingiz kerak) ham ayollar, ham erkaklar uchun;

3) erkaklar kuchayish va qurish uchun sport bilan shug'ullanishlari kerak, jismoniy kuch, chaqqonlik, tezlik, lekin mag'rur bo'lmaslik va tanangiz bilan maqtanish (masalan, bodibilding, agar u jismoniy kuchni oshirishni maqsad qilgan bo'lsa, lekin u qoralangan bo'lsa, agar odam narsisizm istagi bilan boshqarilsa va undan ham ko'proq ommaviy tanangizni ko'rsatish).[2, 121]

Pravoslav nasroniylik dogmasida iymonlilarning jismoniy salomatligiga ham e'tibor beriladi. Pravoslav muhitida tanaga nisbatan beparvo munosabat bor degan fikr bor. Biroq, bu fikr haqiqatdan ko'ra afsona bo'lib, haqiqatni aks ettirmaydi. Tananing pravoslav modeli inson tanasining ruhga bo'ysunuvchi pozitsiyasiga asoslangan bo'lsa-da, pravoslavlar uchun tana muhim ma'noga ega. Jismoniy tana pravoslavlikda ruhning zindoni sifatida emas, balki ruhning ibodatxonasi sifatida qabul qilinadi: "Sizning tanangiz Muqaddas Ruhning ma'budidir. Tanalaringizda Xudoni ulug'lang. Sizlar haq evaziga sotib olingansizlar" (1 Kor. 6:19-20). Tananing yuksak ahamiyati bilan bog'liq holda, insondan unga g'amxo'rlik qilish, uni himoya qilish talab qilinadi. Oziqlanish me'yorlariga kelsak, pravoslavlik oziq-ovqatda mo'tadillik tamoyilini, haddan tashqari rad etishni targ'ib qiladi. Xristianlikda, shu jumladan, pravoslavlikda, ro'zadan tashqari ba'zi ovqatlardan foydalanish bo'yicha aniq chegaralar va tabular yo'q. Xuddi musulmonlar singari, pravoslavlar ham pravoslav taqvimining yarim yildan ko'proq qismini tashkil etadigan ro'zani tutishadi. Pravoslav ro'za shaklida oziq-

ovqat cheklovlarini nazarda tutadi. Hayvonlarning oqsillari va yog'laridan voz kechish, lekin bu asosiy narsa emas: bu cheklovlar ro'za tutish davrida Xudo bilan muvoqotni osonlashtirish uchun yordam beradi. Pravoslavlikda sportga bo'lgan munosabat islomdagi bilan birlashadi, chunki bu sport bilan shug'ullanadigan iymonlilarning motivlariga bog'liq. Shunday qilib, stressga to'la zamona-viy dunyoda, agar ularning maqsadi jismoniy va ruhiy salomatlikni mustahkamlash bo'lsa, sport rag'batlantiriladi, bu behudalik, g'alaba qozonish irodasi bilan bog'liq motivlar haqida gapirib bo'lmaydi. Shunday qilib, pravoslav nasroniylik va islom kabi dinlar misolida xulosa qilishimiz mumkinki, diniy me'yorlar sog'lom turmush tarzini takomillashtirishga ovqatlanish, gigiyena va umumiy salomatlik va tanani parvarish qilish nuqtayi nazaridan sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu xulosalar salomatlik hayotdagi eng muhim ustuvorliklardan biri bo'lgan e'tiqodli yoshlar o'rtasida olib borilgan sotsiologik tadqiqotlar ma'lumotlari bilan tasdiqlanadi. [3, 56]

Ta'lim va sog'liqni saqlash institutlari aholida sog'lom turmush tarzini shakllantirishga katta hissa qo'shmoqda. Ular siyosat ta'sirida faoliyat yuritadilar. Ijtimoiy tizimdagi siyosiy institutlar maqsadni belgilash, nazorat qilish va muvofiqlashtirish, ma'muriy-huquqiy tartibga solish funksiyalarini bajarishga chaqiriladi. Siyosatning asosiy vazifasi ijtimoiy tizimning yaxlitligini saqlashdir.

Shu munosabat bilan aytish mumkinki, sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirish strategiyasini belgilashda siyosiy institutlar yetakchi rol o'ynashi kerak, chunki mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi, uning mudofaa qobiliyati va ma'naviy holati sog'liqni saqlash sohasidagi samarali faoliyatga bog'liq: sog'liqni saqlash sohasi, millat, butun jamiyat farovonligi shular jumlasidandir. Biz sog'liqni saqlashni obyektiv va subyektiv omillar ta'siri ostida ijtimoiy institut sifatida ko'rib chiqamiz. Aholi salomatligini saqlash, mustahkamlash va tiklash masalalarida odamlar o'rtasidagi ijtimoiy hamkorlik amalga oshiriladi. Ushbu o'zaro hamkorlikning muhim xususiyati unda professional-shifokorlar, tibbiyot xodimlari, sog'liqni saqlash sohasi rahbarlarining ishtirok etishidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 05.06.2018 yildagi PQ-3775-son "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar" to'g'risida. //https://lex.uz/docs/3765586.

2. Васильева О.С. Исследование представлений о здоровом образе жизни / О.С. Васильева, Е.В. Журавлева // Психологический вестник РГУ: – Ростов-на-Дону. 1997, Вып.3. – 429 с.

3. Маттиев И., Шодиярова К. (2020). Талабаларда саломатликни асрашга йўналтирилган тафаккурни шакллантиришга хизмат қиладиган шакллар, воситалар, методлар. Общество и инновации, 1(2/S), – 318 с.

4. Маттиев, И.Б. (2016). Некоторые направления государственной политики здоровьесбережения как педагогический фактор формирования здорового поколения. Бюллетень науки и практики, (10 (11)), – 363 с.

5. Маттеев И.Б. (2022). Социально-педагогическая необходимость развития здравоохранения для студентов. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(4), – 304 с.

6. Mattiev I.B. (2022, February). INNOVATION TECHNOLOGIES IN EDUCATION SYSTEM AND THEIR USE. In Conference Zone (pp. 168).

PEDAGOGIKADA VARIATIV MODELLASHTIRISHNING MAZMUN KOMPONENTI

Orzigul Aslonova,

Qarshi davlat universiteti

“Boshlang‘ich ta‘lim” kafedrasida dotsenti

Annotatsiya

Mazkur maqola zamonaviy pedagogikaning dolzarb muammosi variativlik zaruratiga bag‘ishlangan. Maqolada variativlik, uning turli guruhlarning ehtiyojlari va qobiliyatlarini qondirish imkoniyati ekanligi bayon qilingan. Ta‘limni standartlashtirish — ta‘lim makonining birligini (bir mamlakat yoki mamlakatlar guruhlar doirasida) ta‘minlash zarurati tufayli uning variativligiga qo‘yilgan cheklovlar tizimini yaratishi, turli milliy tizimlarda variativlik va standartlashtirish nisbati har xil bo‘lishi mumkinligi, didaktik nuqtayi nazardan, ta‘limni rivojlantirish, insonparvarlashtirish va modernizatsiya qilish nuqtayi nazaridan variativ ta‘limga zarurat tug‘ilishi ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: variativ, model, paradegma, tanlov, rivojlantirish, xilma-xillik, yondashuv.

Аннотация

Данная статья посвящена актуальной проблеме современной педагогики — необходимости разнообразия. в статье утверждается, что разнообразие — это его способность удовлетворять потребности и способности разных групп. Стандартизация образования — в связи с необходимостью обеспечения единства образовательного пространства (внутри одной страны или группы стран) создает систему ограничений его вариативности, соотношение вариативности и стандартизации может быть различным в разных национальных системах, С дидактической точки зрения научно обоснована необходимость разнообразного образования с точки зрения развития, гуманизации и модернизации образования.

Ключевые слова: вариант, модель, парадигма, выбор, развитие, разновидность, подход.

Annotation

This article is devoted to the actual problem of modern pedagogy — the necessity of diversity. в state utverjdaetsya, chto raznoobrazie — eto ego odvodnost udovletvoryat prikonosti i odvodnost raznyx grupp. Standardization of education — in connection with the need to ensure the unity of the educational space (within one page or group of pages) creates a system of limiting ego variability, the relationship between variability and standardization may be different in different national systems, and the didactic point of view is scientifically based on the need for different types of education and the development of point of view, humanizatsii i modernizatsii obrazovaniya.

Key words: option, model, paradigm, choice, development, variety, approach.

Zamonaviy pedagogikada o‘quv jarayonida o‘quv materiallaridan takroran foydalanishga yo‘l qo‘ymaslik, o‘qitish dasturlari, metodlari va texnologiyalari sonining tez sur‘atlar bilan o‘sib borishi, ta‘lim samaradorligini oshiradigan variativ modellarni yaratish va rivojlantirishni taqozo etmoqda.

Variativlik biror narsa uchun bir nechta yoki ko‘p variantlarning mavjudligi, heterojenlik, o‘zgaruvchanlik ma‘nolarini ifoda etadi. Intellektual faoliyatning rivojlantirishi bilan xulq-atvorning o‘zgaruvchanligi, mobilligi sezilarli darajada oshadi, go‘yo yangi o‘lchovga ega bo‘ladi. Variativ ta‘limning modellari individual xilma-xillik, o‘zgaruvchanlik, tanlov, raqobat va shaxsiy yutuqlar imkoniyatlarini istisno qiladi.

Variativlik lot. variativus “o‘zgaruvchan”, variatus “xilma-xil”, variare uzoqroqda “o‘zgarish”, varius “farqli” ma‘nolarida ifodalanadi [2, 67].

Variativ ta‘lim — umume‘tirof etilgan asoslardan tashqari qurilgan pedagogik muassasalar, tizimlar, dasturlar, qo‘llanmalar; ta‘lim muammolarini hal qilishning boshqa, ko‘pincha umumiy qabul qilinganga qarama-qarshi imkoniyatlarini tanlash. Muayyan jihatdan u innovatsion ta‘lim muassasasi, mualliflik maktabi, innovatsion dastur va boshqalar tushunchalari bilan mos keladi.

Variativ modellar — asosiy amaldagi modeldan tashqari, o‘quvchilarga turli xil o‘rganish tajribalarini taklif qilishni maqsad qilgan ta‘lim modellari sifatida belgilanadi.

Variativ ta‘lim bu — shaxsning mustaqilligi, unga tanlash imkoniyatini beradigan, ta‘limga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishga zamin yaratuvchi ta‘lim hisoblanadi. Tanlash erkinligi esa shaxs rivojlanishining omilidir. Variativ ta‘lim o‘quv-tarbiya jarayonini maktab o‘quvchilarining individual va psixologik xususiyatlarini, ijtimoiy-pedagogik sharoitlarini hisobga olgan holda ta‘lim ning maqsadlari, mazmuni va usullariga qarab tashkil etishga asoslanadi.

Ta‘limga zamonaviy yondashuvlar shaxsni o‘ziga xoslik, atrofdagi odamlar bilan muloqot qilish qobiliyatiga ega bo‘lgan shaxs sifatida ko‘rib chiqadi. Shunga ko‘ra, shaxsning bu jihatdagi faoliyati har bir alohida shaxsga xos bo‘lgan o‘ziga xos xususiyat sifatida qaraladi va uning rivojlanishi uchun shaxsning o‘zini o‘zi rivojlantirishi uchun ichki xazira imkoniyatlarini hisobga olgan holda sharoitlarni izlash va yaratish kerak.

Variativ ta‘lim ko‘pincha munosabatlarda, iyerarxik bo‘ysunishda ko‘rib chiqiladi yoki turli xil ta‘lim turlari bilan belgilanadi. Variativlik deganda nimadir asos bo‘lgan narsani saqlab qolgan holda ikkinchi darajali elementlarning, qismlarining o‘zgarishi, shakllanish yoki o‘zga-

rishlarga ega bo'lish qobiliyati tushuniladi.

Normativ hujjatlarda ta'kidlanishicha, variativ ta'lim faqat tanlov bo'yicha ta'limning sinonimik analogi, shuningdek, "variativ ta'lim" — o'quvchilarni tanlash bo'yicha o'qitish hamdir. Shu bilan birga, "tanlash" tushunchasini aniqlashtirish zarurati — u kim uchun, nima uchun, qanday parametrlarga ko'ra va qanday usullar bilan amalga oshirilishiga ahamiyat qaratish lozim.

Normativ hujjatlar to'plamida ta'lim variativini rivojlantirish "strategik yo'nalishlardan biri" sifatida ko'rib chiqilishi kerakligi ta'kidlanadi. Bu quyidagi bir qator xususiy, o'ziga xos yo'nalishlar bilan bog'liq: ta'lim muassasalari tashkiliy — huquqiy shakllarining variativligi, ularning turlari; ta'lim shakllarining variativligi; maktab o'quv rejaları, dasturlari, darsliklari, o'quv jarayonini tashkil etish shakllarining xilma-xilligida ko'rib chiqiladigan ta'lim mazmunining variativligi; ta'lim muassasalari tizimining variativligi. Ushbu turdagi variativlikning har biri maxsus atama bilan belgilanishi mumkin va ularni tashkil etishning turli darajalarida tizim, tuzilma, jarayon sifatida ta'lim ning murakkab variativligi omillaridan biri sifatida ko'rib chiqilishi mumkin [1].

Ta'lim, tarbiya va rivojlanishning turli tizimlari, tuzilmalari va jarayonlariga nisbatan qo'llaniladigan "variativlik" tushunchasi umumiy bo'lib, o'zgaruvchanlikning alohida turlarini keltirib chiqaradi, ular o'zlarining xususiyatlarida ham shunday tizimlar, tuzilmalar va ularning tabiati bilan belgilanadi. Masalan, innovatsion ta'lim muassasalari tizimining variativligi yoki ushbu muassasalarning o'quv rejaları, mazmun yo'nalishlari va ta'lim dasturlari — alohida ixtisoslik sinflarida o'qitish tizimlarining variativligi bilan bog'liq holda amalga oshiriladi. Natijada ta'lim tizimlari, tuzilmalari, jarayonlari variativining har xil xarakterli turlarini - ularni tashkil etishning turli darajalarini maxsus terminologik belgilashga ehtiyoj sezadi [6, 88].

Variativ modellar rivojlantiruvchi ta'lim oldida turgan vazifalarga adekvat javob bo'lib, asosan o'quvchining o'qishga bo'lgan qiziqishi, o'z-o'zini rivojlantirishi, fanlar mazmunini doimiy ravishda yangilab borish zarurati bilan bog'liq. Ushbu zaruratni yuzaga chiqarishda ta'lim sohasida variativ o'qitish jarayonining yangi modellari, usullari va algoritmlarini ishlab chiqish zarur bo'lib, ular o'quvchi imkoniyatini yanada kengaytirishga zamin yaratadi.

Bu borada tadqiqotchi N.Sh.Abdullayeva "Variativlik yondashuvda asosiy mezonlardan biri barkamol shaxsni shakllantirish ekan, demak, bola shaxsini shakllantirishda tarbiyachi alohida ahamiyat kasb etadi hamda har bir bolaning shaxs sifatida shakllanishida javobgar ekanligini taqozo etadi" — degan fikrni bildiradi. Shuningdek, "ta'limning variativligi ta'limning yuqori darajadagi individualizatsiyasini ta'minlashga qaratilgan. Variativ ta'lim jarayoni deganda — ta'lim maqsadlarini amalga oshirishda qatnashchilar faoliyatining ta'lim jarayonida o'zaro hamkorliklari, tatbiq qilinayotgan tanlov sharoitlarining tarkibi (davlat standartlari doirasida), faoliyat va muloqotning vosita va usullari, shaxsning maqsadga bo'lgan ahamiyatli munosabati, ta'lim jarayoni va tarkibi tushuniladi" — deb

izoh beradi tadqiqotchi [3; 46].

N.X.Oripova o'z izlanishlarida ta'lim jarayonini variativ modellashtirishning bir qator vazifalarini tahlil qilishga harakat qilgan. Olima bu vazifalar qatoriga quyidagilarni kiritib o'tadi: "pedagogik ta'lim mazmuni va strukturasi yangilab borish; ta'lim jarayonini insonparvarlashtirish; talabalarning kognitiv faoliyatini jadallashtirish; pedagogik jarayonning variativ tuzilmasini yaratish" deya ta'riflagan. Umuman olganda, tadqiqotchi fikricha, "variativ modellashtirish — o'zgaruvchan ta'lim muhitiga adekvat moslashtirilgan va tanlov hamda differensiallik asosida o'qitiladigan ta'lim shaklining zamonaviy modelidir. Mazkur modellashtirish pedagogik jarayonni takomillashtirish, zamonaviylashtirish va samaradorligini oshirishga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojni qondirishga xizmat qilishi, kelajakda ta'lim jarayoni mohiyatini bashoratlash va uning mazmunini oydinlashtirish imkoniyatini yaratishi" ta'kidlab o'tiladi [4; 71].

O'z tadqiqot ishlarini ekologik bilim olishga qaratgan N. Isakulovning izlanishlari bo'yicha, o'quvchilarni ekologik bilimlarini oshirishda variativ ta'lim funksiyalari quyidagicha izohlanadi: o'quvchilarda fanga nisbatan qiziqishning ortishi, ularning biologik va ruhiy xususiyatlarini e'tiborga olinishi, dars va darsdan tashqari jarayonlarda turlicha yondashuvlarni amalga oshirishni belgilab beradi.

Bizningcha, *variativ ta'lim — shaxsning turli xil ta'lim ehtiyojlariga yo'naltirilgan, o'ziga xos madaniyatga, yashash hududining xususiyatlariga, o'quvchi manfaatlariga va maqsadlariga moslashtirilgan ta'lim.*

Bunday ta'lim shaxsiy tanlov, o'z taqdirini o'zi belgilash uchun bir qator imkoniyatlar beradi; variativ ta'lim dinamik bo'lib, unga ta'sir qiluvchi omillarga qarab o'zgarishi mumkin. Aslini olganda, bu ta'lim muassasalari, turli o'quv dasturlari, darsliklar va texnologiyalarning mavjudligini ta'minlaydigan tadqiqotchi ta'limdir. Variativ ta'limning maqsadi o'quvchining o'z hayot yo'lini to'g'ri tanlash imkoniyatlarini kengaytirishdir. Rivojlantiruvchi ta'limni variativ modellashtirish zarurati quyidagilar bilan asoslanadi:

- jamiyat, davlat va ta'lim hamjamiyatining amaldagi maktab tizimini yengib o'tish zarurligini anglash natijasida shakllangan zamonaviy ta'lim tizimining asosiy tamoyillaridan biri. Ta'lim sohasidagi unifikatsiya va bir xillik; jamiyatni o'zgartirish sharoitida zamonaviy ta'lim tizimining rivojlanish yo'nalishi, o'zgaruvchan ijtimoiy-madaniy muhitda shaxsni ta'lim va tarbiyalashga plyuralistik yondashuvlar;

- zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish yo'nalishi, ta'limni individuallashtirishning eng yuqori darajasini ta'minlashga e'tibor qaratish; ta'lim tizimining o'quvchilarga ta'lim trayektoriyalarining to'liq, sifat jihatidan o'ziga xos va jozibador variantlarini tanlash uchun bir qator imkoniyatlarni (o'quvchilarning ehtiyojlariga mazmunli va adekvat) taqdim etish qobiliyati.

Ta'limda variativlik g'oyasini amalga oshirish yo'llari va vositalari:

- ta'lim dasturlari va ularni amalga oshiruvchi ta'lim muassasalarining xilma-xilligi;

- o'quv dasturlari, darsliklarning plyuralizmi va moslashuvchanligi; o'zgaruvchanlik va dasturiy ta'minot va

ta'lim texnologiyalarini tanlash qobiliyati.

Ta'limning variativ modellashtirish maktab o'quvchilarining turli xil ta'lim ehtiyojlari va imkoniyatlarini diagnostika qilish, mavjud ta'lim trayektoriyalarini baholash va ularning maktab o'quvchilarining mavjud va kelajakdagi ehtiyojlariga muvofiqligini ta'minlaydigan organlar, xizmatlar va ish shakllarini yaratishni nazarda tutadi.,

Variativ modellar asosida ta'lim berish o'ziga xos yondashuvni talab qiladi. Xususan, o'quv jarayonini individuallashtirish, turli xil ta'lim trayektoriyalarini qurish, sinflarni, guruhlarni, o'quvchilar oqimini, pedagoglarni tayyorlash va amalga oshirish.

Variativ modellashtirish — bu modelning mavjud modelga asoslangan, ammo boshqa tarkibga yoki boshqa atributlarga ega bo'lgan versiyasi.

Variativ model o'qituvchi va o'quvchilar uchun tanlovni ta'minlashdir: o'qituvchilar, birinchi navbatda, eng maqbul ta'lim modellarini tanlaydilar va o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda didaktik muammolarni hal qilish usullari va vositalarini tanlaydilar. Shu sababli biz variativ modellarsiz shaxs uchun zarur bo'shliqni ta'minlaydigan rivojlanish modelini amalga oshirish mumkin emas degan xulosaga keldik. Ta'lim samaradorligi variativlikning funksiyalaridan biri va o'qitishning rivojlanayotgan modeli ekanligini ta'kidlash mumkin. Yangi ta'lim konsepsiyasini ishlab chiqish, birinchi navbatda, ta'lim maqsadlarini tubdan qayta ko'rib chiqish bilan bog'liq bo'lib, variativ ta'lim insonni yaxlit shaxs, o'zini ijodiy namoyon etish motivlariga mos keladigan yangi gumanistik davr shaxsi sifatida shakllantirish uchun muhim mazmunli va instrumental o'zgarishlarni ta'minlash imkonini beradi.

V.N.Konovalchukning ta'kidlashicha, rivojlantiruvchi ta'limga variativ yondashuvni tatbiq qilishning pedagogik shart-sharoitlari ta'lim-tarbiya jarayonni takomillashtirish va o'quvchilar bilan ta'lim ishlarida rivojlanish samaradorligini oshirish bilan bog'liqdir, xususan:

– o'quvchilar bilan muloqotni o'zgartirish, ya'ni avtoritar tarzda ta'sir o'tkazishdan har bir bolaning shaxsiy identifikatsiyasiga, ishonchni o'rnatishga, sheriklik munosabatlariga yo'naltirilgan muloqotga o'tish imkoniyatlarini yaratish;

– o'quv dasturlarini shakli va mazmunini o'zgartirish, o'quv usullarini o'quvchini rivojlantirishga yo'naltirish, o'quv mazmunini differensiyalash va individuallashtirish-

ga qaratish;

– o'quvchilar hayotini klassik va zamonaviy musiqa-lar, san'at asarlari, vizual va kreativ topshiriqlarning eng yaxshi namunalarini bilan boyitish, ularning o'ziga xosligiga e'tibor berish orqali o'quvchi dunyoqarashini kengaytirish;

– o'quvchilarning mustaqil istagi va xohishlariga mos ravishda dars shaklini tanlash — tengdoshlari bilan birgalikda yoki individual bo'lish uchun obyektiv muhitni tashkil qilishni o'zgartirish [5; 58].

Rivojlantiruvchi ta'limning variativ modellarini tatbiq qilish uchun ushbu sohada amalga oshirilishi zarur bo'lgan asosiy tendensiyalar (ijobiy va salbiy), bartaraf etilishi kerak bo'lgan muammolar, ta'lim muassasalarining potensial imkoniyatlari va h.k. lar tahlillari inobatga olinadi. Variativ modellashtirishni tatbiq qilish strategiyasi variativ model maqsadlari, yo'nalishlari va amaliyotga joriy etishning asosiy yo'nalishlari asosida belgilanadi

Rivojlantiruvchi ta'lim jarayonining variativligi — bu boshlang'ich ta'lim maqsadlarini amalga oshirishda ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarining muvofiq-lashtirilgan faoliyati. Bu jarayon ta'lim mazmunini tanlashda (ta'lim standartlari va talablari doirasida), ta'lim vositalari, usullari va muloqot yo'llarini umuman olganda ta'lim mazmuni va jarayonini tanlashda namoyon bo'ladi.

Variativlik — bu ta'lim tizimi sifat ko'rsatkichidir. U boshlang'ich ta'lim tizimi iste'molchilarining (o'qituvchilar, o'quvchilar) ta'limga bo'lgan ehtiyojlari va imkoniyatlariga ko'ra tanlov asosida ta'lim berish texnologiyalari variantlari hamda alohida ta'lim xizmatlari turlarini taqdim etish xususiyati bilan xarakterlanadi. Shunday qilib, ta'limning variativligi (mintaqaviy yoki hatto shahar darajasida) ta'limni diversifikatsiya qilish haqida gapirishga imkon beradi.

Variativ ta'lim tizimida o'qituvchisining subyektiv paradigmasi maqsadni ongli ravishda qo'yish, o'z-o'zini rivojlantirish va ijtimoiy muammolarga tuzatishlar kiritishni o'z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytganda, variativ o'qitish materialni o'rganish jarayonida o'quvchi kognitiv qobiliyatlarining o'sishi, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarni qayta qurishga olib keladi. Shu bilan birga, darsni loyihalash texnologiyasini qayta ko'rib chiqish, takomillashtirish, har bir bosqichda o'quvchilarning mustaqilligini oshirish, fanning yangi mavzulari orqali ularning kognitiv jihatlarini rivojlantirishga erishish imkoniyati kengayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
2. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. J. I. – T.: "O'qituvchi", 1995. – 460 b.
3. Abdullayeva N.Sh. Maktabgacha ta'limni variativ yondashuv asosida takomillashtirish.p.f.f.d.diss. ... – T., 2019. – 254 b.
4. Oripova N.X. Variativ modellashtirish asosida bo'lajak o'qituvchilar kasbiy pedagogik e'tiqodini shakllantirish nazariyasi. Monografiya. – Qarshi: Fan va ta'lim, 2022. – 132 b.
5. Коновалчук В.Н. Вариативное развивающее начальное образование. дис.пед.наук . Ростов-на-Дону – 2005. 419 с.
6. Shoumarov G'.B. tahriri ostida. Psixologik atamalar ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. – T.: "Fan va texnologiya", 2019. – 270 b.

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING NAZARIY JIHATLARI

Akmal Raximov,

Toshkent kimyo xalqaro universiteti Samarqand filiali
“Ijtimoiy fanlar” kafedrası o‘qituvchisi,
mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy axborot texnologiyalar imkoniyatlarini qo‘llash, foydalanishga yo‘naltirilgan nazariy-metodik ishlarga bo‘lgan talablar, sun‘iy yoki tabiiy yaratilgan obyektlar, ta‘limning umumiy tashkiliy shakllari bevosita yoki bilvosita aniq tashkiliy asosda yoritilishi, ta‘limning umumiy tashkiliy shakllari masalalari borasida so‘z yuritilgan. Masofaviy ta‘lim — ta‘lim beruvchi va ta‘lim oluvchi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni masofadan turib, ta‘lim vositalari va ularni yetkazib berishning aloqa kanallari orqali ta‘minlab beruvchi ta‘lim hisoblanib, o‘quv jarayoniga xos bo‘lgan elementlarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: obyektiv borliq, maqsad, mazmun, metod, shakllar, telekommunikatsiya texnikalari, ko‘nikma va malaka, ta‘lim vositalari, ta‘minlab beruvchi ta‘lim, o‘quv muassasasi.

Аннотация

В данной статье прямо или косвенно на четкой организационной основе освещаются применение возможностей современных информационных технологий, требования к теоретическим и методическим работам, ориентированным на использование искусственных или естественно созданных объектов, общие организационные формы обучения, обсуждались вопросы образования общих организационных форм. Дистанционное обучение — это обучение, которое обеспечивает взаимодействие между обучаемым и обучающимся дистанционно, через средства обучения и каналы связи их доставки, и включает в себя элементы, характерные для процесса обучения.

Ключевые слова: объективное существование, цель, содержание, метод, формы, телекоммуникационные технологии, навыки и компетенции, образовательные средства, обеспечение образования, образовательное учреждение.

Annotation

In this article, the application of the possibilities of modern information technologies, the requirements for theoretical and methodical works oriented to use, artificial or natural created objects, the general organizational forms of education are covered directly or indirectly on a clear organizational basis, education issues of general organizational forms were discussed. Distance education — is considered an education that provides the mutual correspondence between an educator and an educator at a distance, through the means of education and the communication channels of their delivery, and contains elements inherent in the educational process.

Keywords: objective existence, purpose, content, method, forms, telecommunication techniques, skills and competences, educational tools, providing education, educational institution.

Elektron ta‘limning, xususan, zamonaviy axborot texnologiyalar imkoniyatlarini qo‘llashga asoslangan ochiq va masofaviy ta‘limning jadal rivojlanishi, dastlabki tajribalarning orttirilishi elektron kutubxonalar bosqichidan asta-sekinlik bilan elektron pedagogikaga e‘tibor berishga o‘tmoqda [1, 14]. O‘rgatuvchi dasturiy mahsulotlar bilan ta‘minlovchi kompaniyalar ham, ta‘minotchilar ham asta-sekinlik bilan sinov va xatolar davri tugaganligini tushuna boshlashdi. Bu yerda urg‘u aynan mualliflik metodikasiga va eksklyuziv kontentga berilgan, tayanch esa alohida bir tashabbuskorlarning o‘z-o‘zidan kelib chiqqan motivatsiyalari asosida qurilgan. Elektron ta‘limni obyektiv borliq sifatida o‘rganish, ishlab chiqish, tatbiq etish va foydalanishga yo‘naltirilgan nazariy-metodik ishlarga bo‘lgan talab oshib bormoqda. Shu sababli bugungi kunda quyidagilarni aniq farqlab olish maqsadga muvofiqdir:

Kompyuterli ta‘lim — maqsadga yo‘naltirilgan ta‘lim bo‘lib, unda kompyuter texnikasi, pedagogik dasturiy vositalar hamda kompyuter telekommunikatsiya vositalaridan foydalaniladi. Bu vaziyatda eng muhim talab turli xil

kompyuter uskunalar bilan ishlash ko‘nikma va malaka-sini erkin egallash hisoblanadi.

Elektron ta‘lim — shunday ta‘limki, unda o‘qitish yoki o‘rgatish, o‘quv axborotlarni yetkazish yoki axborot almashinish telekommunikatsiya texnikalari va aloqa kanallarini qo‘llash orqali amalga oshiriladi. Bu yerda eng muhimi axborotni topa olish, qayta ishlash, uni o‘quv material sifatida o‘zlashtira olish bilimi va uquvi hisoblanadi.

Umuman olganda, didaktik tarzidagi quyi tizimlar bevosita o‘rgatish va o‘qitish jarayonini amalga oshirishga tegishli bo‘lib, o‘z ichiga quyidagi elementlarni oladi, ya‘ni ular esa o‘z navbatida juda murakkab quyi tizimlar ham sanaladi: maqsad, mazmun metodlari, vositalar, shakllar, ta‘lim beruvchilar (pedagoglar), ta‘lim oluvchilar (talabalar, o‘quvchilar, tinglovchilar). Elektron ta‘lim metodini tanlashda hal qiluvchi ta‘sirni tashkiliy faoliyatning xususiyati, tashkiliy tuzilmaning o‘ziga xosligi va tashkiliy rivojlanish strategiyasiga u yoki bu jihatdan mos keladigan o‘quv muassasasining tashkiliy siyosati ko‘rsatadi.

Ta'lim vositalari — sun'iy yoki tabiiy yaratilgan obyektlar bo'lib, ulardan o'quv ma'lumotlarini tashuvchilari, o'quv-bilish faoliyati jihozlari sifatida ta'lim maqsadlari uchun maxsus foydalaniladi [2, 51].

Kompyuter elektron ta'limining asosiy vositalari quyidagilar: ta'limning umumiy tashkiliy shakllari bevosita yoki bilvosita aniq tashkiliy asosda yoritiladi, ya'ni ma'ruza, seminar, konsultatsiya, referat, keyslarning individual yoki jamoaviy yechimi va h.k.

An'anaviy ta'limga nisbatan elektron ta'lim sharoitida o'qitish subyektlarining o'rni ahamiyatli darajada o'zgaradi. Elektron ta'limga mos tarzda ta'lim beruvchilarni ikki toifaga ajratish maqsadga muvofiqdir: pedagogik dizaynerlar va tyutorlar.

Bir shaxsning o'zi alohida bir vaziyatda ham muallif, ham dizayner, ham tyutor bo'lishi mumkin, aynan shu hol bizning tajribamizda alohida qarab chiqilgan. Biroq jarayonning va kompyuter ta'limi vositalarining murakkablashishi oqibatida elektron ta'lim vositalarining muallifi ham, tyutori va pedagogik dizayneri ham bir shaxs bo'lish holati kamayib boryapti, ularning o'rniga ishlab chiquvchi jamoalari kelmoqda, ularning orasida kompyuter dizaynerlari va dasturchilari o'z o'rniga egadir.

Pedagogik dizayn — ta'lim vositalarini tashkil etishning tizimli, yaxlit jarayoni bo'lib, u ta'limga bo'lgan ehtiyojni va uning maqsadlarini tahlil qilish, ta'lim natijalarini oldindan aytib berish, elektron ta'lim vositalarini yaratishda vazifalarni qo'yish, bu vositalar, metodlar va shakllarni ishlab chiqish, ularni sinovdan o'tkazish hamda samaradorligini baholashni o'z ichiga oladi.

Elektron ta'lim orqali ta'lim oluvchilarning qanday kontingenti qamrab olinganidan qat'iy nazar, tarmoq ta'limining o'quv-metodik modelini ishlab chiqish zarur, chunki u ta'limni elektron shaklda olayotganlarning tashkiliy maqsadlariga, talabalar va o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasiga javob berishi hamda mustaqil ishlarni tashkil etishdagi ko'nikmalarga mos kelishi lozim.

Elektron ta'limi didaktik quyi tizimining elementlarini aniqlash va qayd etish uni nazariy jihatdan anglab yetish yo'lidagi birinchi qadam hisoblanadi. Elektron ta'limni tashkil etadigan didaktik quyi tizimlari har bir tuzilmasining faoliyat olib borishida o'z mantig'iga, o'zining samaradorlik mezonlariga ega.

Nazarimizda, masofaviy ta'limning maqsad, mazmun, vosita, shakl, metodlarini metodologiya nuqtayi nazaridan bir qiymatli ifodalash, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchining elektron ta'lim sharoitida xatti-harakatlari algoritmini faqat qismlarga bo'lib, uslubiy jihatdan adekvat ta'riflash bilim olish jarayonini yangi sifatli natijalarga olib kelishga qodir. O'quv jarayoni har doim aniq tashkiliy shakllarda amalga oshiriladi: individual, guruhlarda, jamoaviy, shu jumladan, ta'limning turli xil texnologik vositalaridan iborat bo'lib, ular ham o'quv, ham original matnlar, barcha turdagi kompyuter dasturlari va qo'llanmalar, ko'rgazmali qurollar, an'anaviy audio-video vosi-

talar va shu kabilar bo'lishi mumkin. Ilmiy-metodik jihatdan asoslangan ta'lim jarayoni, avvalambor, o'zining aniq maqsadga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Mazmuniy va tashkiliy jihatdan u aniq qo'yilgan vazifalarga, uslub va vositalar yig'indisining optimal darajada balanslanishiga, o'qish jarayonida kutilayotgan oraliq va yakuniy natijalarga bog'liq. Axborot xavfsizligini kompyuter texnologiyasi yordamida o'rganishda gap bu jarayonning yuqori darajada texnologiyalashtirilgani haqida boradi, agar texnologiyalashtirish jarayonining o'zi pedagog faoliyati bilan muvofiqlashtirilgan holda bo'lsa, u faqat shunday sharoitda amalga oshirilishi mumkin [3, 32].

Kompyuter tarmog'idan foydalanib amalga oshiriladigan ta'lim aynan texnik bazani aniq tushunish va o'zlashtirish zarurligini isbotlaydi. Elektron ta'limning asosida yotuvchi tizimlilik tamoyili kompyuterlashgan ta'limga moddiy-texnik ko'makni shakllantirishdagi tizimli yondashuvni belgilaydi. Axborot texnologik tayyorlovning turli darajali va turli sifatli jihatlari turli vazifalarga belgilangan kompyuterlashgan sinflarda ehtiyojlarni qondirishi kerak edi. Kutilayotgan natijalarga erishish uchun ta'lim muassasasida yuqori narxdagi noyob texnik uskunalar mavjud bo'lmasa, u holda bunga oddiy ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchidan ortiqcha texnologik tayyorlikni talab etmaydigan uskuna orqali ham erishsa bo'ladi. Haqiqatan ham, bunga tajriba-sinov jarayonini o'tkazganda guvoh bo'ldik, ya'ni maxsus mashg'ulot mashqlari va testlarini bajarish uchun qaysi ixtisoslashgan sinflarda bu ishni o'tkazish samarali bo'lishi masalalarini hal qilishda amin bo'ldik. Ba'zi vaziyatlarda o'quv ishining o'ziga xosligi maxsus jihozlangan xonaning zarurligini belgilaydi. Tajriba-sinov ishimiz jarayonida har xil turdagi auditoriyalar-ga ehtiyojlar borligi aniqlandi, bular:

1. Auditoriyaning eng katta qiymati shundaki, unda xabarlarining axborot oqimlari, ma'lumotlar va bilimlar bazasi, axborot-izlash, axborot-ma'lumotnoma tizimlari, avtomatlashgan kutubxonalar tizimlari, elektron jurnallar, fayllar va shu kabilarga ruxsat berilgan (tarmoqda ishlash uchun tayyorlangan o'quv auditoriyasi).

2. Auditoriya — o'qish va ilmga yo'naltirilgan turli xil avtomatlashtirilgan tizimlar, ta'limning o'quv-izlanish tizimi, tajriba tizimi, OTM talabalarining o'quv va ilmiy faoliyatlarini boshqaradigan avtomatlashtirilgan tizimlar bilan ishlashga mo'ljallangan (o'quv laboratoriyasi, kutubxona).

3. Auditoriya — ta'limning avtomatlashtirilgan vositalari, o'rgatuvchi avtomatlashtirilgan o'quv kurslari, kompyuter trenajyorlari, avtomatlashtirilgan laboratoriya amaliyotlarni praktikumlarini birlashtiradi (kompyuter testlari, kompyuter trenajyorlari uchun auditoriya).

4. Auditoriya — birinchi uch turdagi auditoriyadan foydalanish maqsadida axborot muhitini yaratish uchun ixtisoslashtirilgan va jihoz-vositalarni o'z ichiga oladi (o'quv TV auditoriya, jumladan kompyuter ko'magidagi sputnikli televideniye).

5. Auditoriya — mustaqil yoki qo'shimcha tayyorlov uchun yoki ixtisoslik talabalarini ixtisoslik predmeti uchun jihozlangan auditoriya. Bunda yuqorida sanab o'tilgan sinflarning resurslaridan foydalaniladi (talabalarining mustaqil ishlashi uchun xona, uslubiy xona).

Hozirgi vaqtda pedagogik texnologiya nafaqat zamonaviy axborot vositalarini qo'llashga asoslangan axborot, balki aynan kompyuter texnologiyasi bilan bevosita bog'langan bo'lib, u maqsadli, mazmuniy-protsessual, nazorat-baholovchi yoki natijaviy komponentlarni o'z ichiga oladi, ularni quyidagilarga:

pedagogik jarayon maqsadlarini tarkiblashtirish va aniqlashtirish;

ta'lim mazmunida bilimlar tizimini va o'quv ma'lumotlarini o'zgartirish;

ta'limda fanlararo va fanlar ichra bog'lanishlar uzviy-ligini tahlil qilish;

ta'limni tabaqalanishiga, uning insonparvarligiga, faollashtirishga ta'sir ko'rsatuvchi metod, vosita va tashkiliy shakllari kabi ta'lim faoliyatini tanlashga ajratish mumkin.

Ta'lim maqsadi didaktik tadqiqotlarda ta'limning barcha tizimini dastlabki tavsifi sifatida talqin etiladi, chunki maqsadning o'zgarishi butun qolgan quyi tizimning ham o'zgarishiga olib keladi, ya'ni mazmun, metod, vosita va shu kabilar. Tizimli faoliyatli yondashuv pozitsiyasidan qaraganda maqsad faoliyat tomonidan qanoatlantirilgan ehtiyoj, bevosita natija sifatida faoliyatga yo'naltirilgan predmet singari aniqlanadi. Motiv sifatida maqsad butun faoliyatni, mazkur

holatda tizimni yo'naltiradi va nazorat qiladi.

Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash amaliy, tarbiyaviy, ta'limiy, rivojlantiruvchi va kasbiy maqsadlarni majmuaviy yo'nalish asosida amalga oshiriladi. Bunga tarbiyaviy, ta'limiy, rivojlantiruvchi va kasbiy maqsadlar axborotlardan foydalanishni amaliy egallashi va undan foydalanishda mas'uliyatlikni tarbiyalash jarayonida erishiladi. Ammo axborot texnologiyasining turli xil vositalarini doimiy ravishda tatbiq etmasdan turib, axborot xavfsizligini amaliy nuqtayi nazardan o'zlashtirishning iloji yo'q.

Axborot xavfsizligi bo'yicha mutaxassislarini tayyorlash jarayonida virtual muloqot ko'nikmasini shakllantirish oliy ta'lim muassasasida o'quv jarayonini ijtimoiy-psixologik jihatdan optimallashtirish bilan bog'liq, ya'ni o'qituvchining kommunikativ-shaxsiy yo'nalishi va kommunikativ malakasining kasbiy darajadagi yo'nalishini muammoli ta'limiy vazifalarni hal qilish kunlik muloqot vaziyatlari natijasi rivojlanishi bilan bog'liq, bunga zamonaviy axborot texnologiyalari yordam beradi.

Yangi axborot texnologiyalari va telekommunikatsiya lar ta'limning an'anaviy vositasiga nisbatan bilimlarni yetkazishni va turli xil o'quv axborotlariga teng ravishda erishishni yanada tez va samarali yetkazib berishga qodirdir. Mavjud tajriba va o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatadiki, o'quv kurslari sifati hamda tarkibi tarmoq texnologiyalari ta'limida o'qitilish sifati yuqori bo'lib, ta'limning an'anaviy shakliga nisbatan yangi imkoniyatlarni namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Алламберганава М.Х. Информатикадан интерактив ўқув мажмуалар яратиш ва улардан фойдаланиш (Олий таълим муассасалари мисолида). Пед. фан.номз...дисс. – Т.: 2012. – 156 б.
2. Никитина Н.Н., Железнякова О.М., Петухов М.А. Основы профессионально-педагогической деятельности. – М.: Мастерство, 2002. –288 с.
3. Кальнин С.М., Румянцев И.А., Соломин В.П., Степанов С.А. Информационное проектирование учебного процесса: Теория и практика анализа и синтеза педагогических макросистем НИТО. – СПб.: Образование, 1997. – 712 с.
4. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций. – М.: Изд-во ПАН РСФСР, 1960. – 481 с.
5. Информационное общество: Информационные войны. Информационное управление. Информационная безопасность. – ФЦП “Интеграция”. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1999. – 413 с.

MAKTABDAN TASHQARI TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING O'RNI

Munira Usmonova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
“Umumiy psixologiya” kafedrasida stajyor o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabdan tashqari ta'lim jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda pedagogik texnologiyaning o'rni tahlil qilingan. Yoshlarning kasb tanlashga pedagogik-psixologik bilim, loyihachilik, texnik-ijodkorlik, ixtirochilik ko'nikma, malakalar, jamiyatning ta'siri orqali tayyorlash masalasiga qaratilgan. Shuningdek, maktabdan tashqari ta'lim jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish, umumiy ta'lim maktablarida, zavod va fabrikalarda, o'quv yurtlarida kasbga yo'naltirish ishlarini o'tkazish zaruriyati haqida fikr yuritilgan. Kasbiy maslahatni yo'lga qo'yish kasbiy ma'rifatning asosiy tarkibiy yo'nalishlaridan biri sanaladi.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, kasbiy maslahat, uzluksiz ta'lim, texnologiya, qiziqish, qobiliyat, mehnat, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, maktabdan tashqari ta'lim.

Аннотация

В данной статье анализируется роль педагогической технологии в ориентации студентов на профессию в процессе внеклассного образования. В центре внимания проблема подготовки молодежи к выбору профессии посредством педагогико-психологических знаний, дизайна, технического творчества, изобретательских умений, навыков, влияния общества. Также обсуждалась необходимость ориентации учащихся на профессии в процессе внешкольного образования, проведения профориентации в общеобразовательных школах, на заводах, в учебных заведениях. Создание профессиональной консультации является одним из основных структурных направлений профессионального образования.

Ключевые слова: педагогическая технология, профессиональная ориентация, непрерывное образование, технология, интерес, способности, труд, социальное, экономическое, культурное, внешкольное образование.

Annotation

This article analyzes the role of pedagogical technology in guiding students to the profession in the process of extracurricular education. It is focused on the issue of preparing young people for choosing a profession through pedagogical-psychological knowledge, design, technical creativity, inventive skills, skills, and the influence of society. It was also discussed the need to guide students to professions in the process of extracurricular education, to conduct vocational orientations in general education schools, factories, and educational institutions. Establishing professional counseling is one of the main structural directions of professional education.

Keywords: pedagogical technology, vocational counseling, continuous education, technology, interest, ability, work, social, economic, cultural, extracurricular education.

O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotida ro'y bergan o'zgarishlar “ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash Milliy tizimini yaratish” ehtiyojini yuzaga keltirdi.

Ana shu ijtimoiy maqsadni amalga oshirish maqsadida yangi turdagi o'quv muassasalarining faoliyati yo'lga qo'yildi. Shuningdek, o'tgan vaqt mobaynida uzluksiz ta'lim tizimining turli bosqichlarida faoliyat yuritayotgan ta'lim muassasalari imkoniyatlaridan samarali foydalanishga alohida e'tibor qaratildi. O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimida maktabdan tashqari ta'lim muassasalari va ularning faoliyati yetakchi o'rin tutadi.

Respublikada uzluksiz ta'lim tizimining muhim va tarkibiy bo'g'inlaridan biri bo'lgan maktabdan tashqari ta'limni samarali yo'lga qo'yish, maktabdan tashqari ta'lim jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish,

o'quvchi-yoshlarning tobora ortib borayotgan ijtimoiy-madaniy va ta'limiy ehtiyojlarini qondirish bilan birga ularning individual qobiliyatlarini yanada rivojlantirish hamda iste'dodlarini erkin namoyish etishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi [1, 23].

O'quvchi-yoshlar maktabdan tashqari ta'lim muassasalarida ixtiyoriy ravishda ta'lim olib, badiiy va texnik-ijodiyot, sayyohlik- o'lkashunoslik, sport, ekologik hamda tadqiqotchilik faoliyatlarini tashkil etish imkoniyatlariga ega.

Ta'limning globallashuvi o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish borasidagi pedagogik faoliyatga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish zaruriyatini vujudga keltirdi. Ilg'or texnologiyalarni yaratish va ular asosida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish mazkur sohadagi pedagogik faoliyatning muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Zamonaviy shiddatkor jamiyat esa yetuk bilimdon mutaxassis kadrlarga muhtoj bo'lib boraveradi. Kasbiy shakllanish jarayonining dastlabki va ayni damda o'ta muhim bosqichi bo'lajak kasbni tanlash, ya'ni aniq bir kasbiy

qarorga kelishigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Ravshanki, yoshlarning kasb tanlashga tayyorgarlik darajasi, faqatgina yosh xususiyatlariga bog'lik emas, u ma'lum yoshga kelib o'z o'zidan shakllanib qolmaydi.

Yoshlarning kasb tanlashga pedagogik-psixologik bilim, ko'nikma, malakalar, shuningdek, jamiyatning ta'siri orqali tayyorlash va tarbiyalash lozim. Mazkur jarayonda shaxsdan kasbga doir bilimlarga ega bo'lish talab qilinadi. Shuning uchun ham o'quvchilarni kasblar olamiga doir bilimlar bilan qurollantirish hamda amaliy ko'nikma va malakalarni hosil qilish lozim.

Buning uchun kasblarga doir qo'llanmalar, tarqatma materiallar bilan ta'minlash lozim. Shundagina kasb tanlash jarayonida yuzaga keladigan turli qiyinchilik, ziddiyat, to'siqlarni oldini olgan holda o'quvchi-yoshlarni ongli ravishda kasbga yo'llash imkoniga ega bo'lamiz [2, 93-94].

Texnologiya fani o'qituvchisi texnologik ta'lim jarayonida kasb va mehnat turlari haqidagi ma'lumotlarni muayyan mavzularga bog'lagan holda o'quvchilarga yetkazishi lozim. O'quvchilarning qiziqishlariga asoslangan holda o'tkaziladigan mashg'ulotlar orasida muayyan kasblarga oid to'garaklar alohida o'rin egallaydi. Bunday to'garaklar aksariyat hollarda mehnat va kasb ta'limi o'qituvchilari tomonidan olib boriladi. Bular jumlasiga texnik-ijodkorlik, yosh rassomlar, yosh texnologlar, yosh fiziklar kabi to'garaklarni kiritish mumkin. O'qituvchi bunday to'garaklarda o'quvchilarning loyihachilik, texnik-ijodkorlik, ixtirochilik kabi qobiliyatlarini rivojlantirish ustida tizimli ish olib borish imkoniyatiga ega.

Texnologiya o'qituvchisi o'z ish faoliyatida pedagogik-psixologik tashxisga alohida o'rin ajratishi lozim. Pedagogik-psixologik tashxis jarayonida o'qituvchi maktab rahbariyati va psixologi, o'quv-ishlab chiqarish muassasasi hamda kasb-hunar kollejlari mutasaddilari bilan hamkorlikda har bir o'quvchining tanlagan kasbi bilan shaxsiy sifatleri orasidagi mutanosiblikni aniqlashi zarur [3, 219].

Texnologiya fani o'qituvchisi o'zining o'quvchilarni kasbga yo'llashga oid faoliyatini sinf rahbarlari, fan o'qituvchilari, maktab rahbariyati va psixologi, ota-onalar, mahalla faollari, hududdagi kasb-hunar kollejlari ma'muriyati faoliyati bilan mujassamlashtirgan holda amalga oshirishi zarur. O'quvchilarni kasb-hunarga to'g'ri yo'llashda mehnat xonasi, laboratoriya va ustaxonalar ham alohida ahamiyatga ega.

Mehnat fani o'qituvchisi ularni zamonaviy talablar asosida jihozlashga alohida e'tibor qaratishi lozim, chunki o'quvchilarda muayyan mehnat va kasb turi haqidagi bilim, tushuncha va tasavvurlar ularning jamiyat hayotida tutgan o'rnini haqidagi ma'lumotlar dastlab shu yerda hosil bo'ladi. Ma'lumki, mehnat va kasb-hunarga bo'lgan muhabbat, e'tiqod, barcha o'quv fanlari tarkibida shakllantiriladi. Shuning uchun ham texnologik ta'lim darslarida fanlararo aloqadorlikka alohida e'tibor qaratish talab etiladi.

Maktabdan tashqari ta'lim jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish, kasbni to'g'ri tanlash – inson

turmushida muhim qadamdir, yosh avlodning butun hayotidagi muvaffaqiyat ko'p jihatdan kasbning qanchalik to'g'ri tanlanishiga bog'liq. Kasbni to'g'ri tanlash har bir maktab o'quvchisining qiziqishiga, mayliga, qobiliyatiga va imkoniyatlariga mos bo'lishi uchun uning sog'lig'ini, o'zlashtirishini va hissiyotlarini hisobga olish lozim, bular ijtimoiy foydali va unumli mehnatda hammadan ko'ra ko'proq qaror topadi va namoyon bo'ladi.

Odam bajarayotgan ishlariga ijodiy munosabatda bo'lib, mehnat unumdorligini doimo oshirib borsa, tanlagan kasbga zo'r qiziqish bilan qarasa, o'z ishining ijtimoiy ahamiyatini tushunsa, uning qobiliyatlari mehnatda takomillashib borsa, o'shandagina u mehnatdan qoniqish hosil qiladi va xursand bo'ladi, bunday holda har bir shaxs jamiyatga eng ko'p naf keltiradi.

Mana shu aytgan gaplardan kasb tanlashning g'oyat muhim ijtimoiy ahamiyati kelib chiqadi. Kasb-korni erkin tanlash juda katta ahamiyatga ega. Odam shug'ullanayotgan ishini yaxshi ko'rsa, bundan u xursand bo'ladi, qoniqish hosil qiladi, zo'r tashabbus ko'rsatadi, toliqmay mehnat unumini oshiradi. Maktabdan tashqari ta'lim jarayonida o'quvchilarning kasb tanlashi ongli zaruriyat bo'lishi va ayni vaqtda jamiyat manfaatlariga mos bo'lib tushishi, yigit va qizlarning kamolot yo'lida shaxsiy mudaoalarini qondirishi lozim.

Buning uchun yuksak darajada ma'lumotli bo'lish zarur, hozirgi asrimizda bunday ma'lumotsiz fan-texnika ildam taraqqiy etishi mumkin emas. Umum mehnat va maxsus malakalarni, kasbga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirishning bunday imkoniyatlari obyektiv zaminga ega bo'lib, voqelikda har kuni amalda oshirilmoqda.

Sanoat tez rivojlanganligi, qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash va elektrlashtirish borasida katta qadamlar qo'yilganligi, ilm-fan, texnikani va madaniyatni yuksaltirish sohasidagi muvaffaqiyatlar bir tomondan, yoshlarning qiziqishlariga va qobiliyatlariga muvofiq, ikkinchi tomondan xalq xo'jaligi talab-ehtiyojlariga asosan kasb tanlashlari uchun amaliy jihatdan cheklanmagan imkoniyatlar yaratdi; umumiy ta'lim maktabida mehnat politexnika ta'limi sharoitida kasbga yo'naltirish muammosini ijobiy hal qilish uchun barcha shart-sharoitlar vujudga keltirildi [4, 68].

Kasbga yo'naltirish o'quvchilarga politexnik ma'lumot berish masalalari bilan, kasb tanlash esa muayyan bilim darajasi bilan chambarchas bog'liqdir. Yosh avlodga mehnatga ijodiy munosabatda bo'lishni tarbiyalash muhimdir. Ijodkorlik inson faoliyatiga umuman xos narsadir, qobiliyatlarini har tomonlama kamol toptirish uchun imkoniyat mavjud bo'ladi, chunki bolalar yoshligidanoq mehnatga qiziqib qoladilar: ular o'z o'yinlarida ota-onalariga, atrof-tevarakdagi kishilarga taqlid qiladilar, ularning mehnat harakatlarini takrorlaydilar.

Faoliyatga ana shunda intilish, kattalarning mehnatiga taqlid qilish bolalarga maktabgacha yoshdayoq ham-mabop mehnat malakalarini singdirish uchun qulay omil

bo'lib xizmat qiladi [5, 44]. Tabiiyki, bularning hammasini tushunarli va obrazli shaklda bolalar ongiga etkazish, bolalarni o'rab turgan va ularga xizmat qilayotgan hamma narsalar odamlarning mehnati bilan vujudga keltirilgan, qo'llar faqat mehnatdagina — mohir qo'llarlga aylanadi, mehnatsiz hech narsani o'rganib bo'lmaydi, degan fikrni singdirishga intilish zarur.

Maktabdan tashqari ta'lim jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish, shuningdek, umumiy ta'lim maktablarida, zavod va fabrikalarda, o'quv yurtlarida kasbga yo'naltirish ishlarini o'tkazish zaruriyatini turmushning o'zi taqozo etmoqda. Bu narsa qayta qurish yangi marralari yil sayin tobora keng avj oldirilayotgandir. Bundan shunday xulosa kelib chiqadi: o'quvchi tanlagan kasb og'zaki tushunchagina bo'lib qolmasligi, o'quvchi o'z qobiliyatlarini yangi kasbda sinab ko'rishi, ushbu kasb to'g'risidagi tushunchasi qanchalik to'g'ri ekanini xolisona tekshirib ko'rishi lozim.

O'z-o'zidan ma'lumki, bunga o'qitishning to'g'ri yo'lga qo'yilishi, bilimlarni, ilm-fan asoslarini, ayniqsa ijtimoiy foydali va unumli mehnat bilan chambarchas bog'langan mehnat politexnik bilimni chuqur va mustahkam egallash natijasidagina erishish mumkin.

Ayrim mualliflar o'quvchilarga kasb-hunarlar, ularning mohiyati, o'ziga xos xususiyatlari, ularning asoslarini egallash, shuningdek, ularda kasbiy faoliyatni yo'lga qo'yish borasidagi ko'nikma va malakalarini shakllantirish maqsadida tashkil etiluvchi pedagogik faoliyatning umumiy mazmunini "kasbiy ma'rifat" tushunchasi asosida ifodalashga urinadilar va uning mohiyatini quyidagicha sharhlaydilar: "Kasbiy ma'rifat — o'quvchilarni jamiyatda mavjud bo'lgan mehnat (kasbiy) faoliyatining xilma-xil turlari hamda ularning o'ziga xos xususiyatlari, ularning rivojlanish an'analari, mamlakat yoki ma'lum mintaqa xalq xo'jaligida shakllangan mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoj, kasbiy faoliyatni yo'lga qo'yish asosla-

rini egallash yo'llari, ishga joylashish tartibi, shuningdek, mutaxassislar kasbiy malakalarini oshirib borish tizimi va hokozolar bilan tanishtirish sanaladi".

Kasbiy maslahatni yo'lga qo'yish kasbiy ma'rifatning asosiy tarkibiy yo'nalishlaridan biri sanaladi. "Kasbiy maslahatning maqsadi o'quvchilarga kasb tanlashda yordam berishdan iborat bo'lib, ularning qiziqishlari, moyilliklari, qobiliyatlari va boshqa xususiyatlarini o'rganishga tayanadi va quyidagi uch yo'nalishda amalga oshiriladi: axborot berish ishlari, psixologik-pedagogik masalalar bo'yicha konsultatsiya va meditsina (vrachlik) kasb konsultatsiyasi".

O'quvchilarga muayyan kasb-hunar asoslari borasidagi bilimlarni berish, ularda turli yo'nalishdagi kasb-hunar asoslarini o'rganishga bo'lgan motiv (rag'bat) va qiziqishni hosil qilish, ularni ma'lum kasbiy faoliyatni tashkil etishga yo'naltirish, shuningdek, ularda bu yo'nalishdagi faoliyatni tashkil eta olish ko'nikma (keyingi bosqichlarda esa malakalar)ni shakllantirish muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Mazkur vazifalarning ijobiy ravishda amalga oshirishida bu borada muayyan tizimni yaratish, shuningdek, samarali texnologiyalarni ishlab chiqish taqozo etiladi. Pedagogik texnologiyalar va ularning mohiyatini yorituvchi manbalar mazmuni bilan tanishish asosida ularning ta'lim hamda tarbiya jarayonini tezlashtirish, mazmunini yuqori sur'atda yangilanib borayotgan axborotlar bilan jadal boyitib borish, mazkur jarayonning samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligiga ishonch hosil qildik.

O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish jarayoniga pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish ularni faollikka undash, mustaqil o'qib- o'rganishga rag'batlantira olish, umumiy jarayonning muayyan tizim va aniq maqsadlarni belgilash asosida tashkil etish, texnik vositalar xizmatidan samarali foydalanish imkonini yaratish, shuningdek, o'qituvchi mehnatini yengillashtirishi kabi xususiyatlarni namoyon eta olishi bilan alohida ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'lim va tarbiyada zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish uslubi-yoti. – T., 2014. – 366 b.
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: TDPU, 2003. – 174 b.
3. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H., Matnazarova K.O., Shirinov M.K., Hafizov S. Umumiy pedagogika. – T.: "Fan va texnologiya", 2018. – 528 b.
4. Davlatov K., Vorobyov A., Karimov I. Mehnat va kasb ta'limi nazariyasi hamda metodikasi. – T.: O'qituvchi, 1992. – 320 b.
5. Kaldibekova A.S., Xodjaev B.X. O'quvchilarning bilish faolligini oshirish yo'llari. Uslubiy qo'llanma. – T.: TDPU, 2006. – 96 b.

O'QUVCHI-QIZLARNING AXLOQIY TARBIYASI PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Nasiba Jumanova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
"Umumiy psixologiya" kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola o'quvchi-qizlarning axloqiy tarbiyasi pedagogik-psixologik xususiyatlari mazmuniga bag'ishlangan. Shuningdek o'quvchi-qizlarni ijtimoiylashuvida axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ma'naviy-ma'rifiy ishlarning ahamiyatiga qaratiladi. Shuningdek, axloqiy fazilatlar — insonni yaxshilikka chorlaydigan, yomonlikdan qaytaradigan, axloqiy qarashlarning doimiy odati, amaliy faoliyatiga aylanishini bildiradigan tushuncha ekanligi haqida fikr-mulohazalar bildirilgan. Bundan tashqari, axloq-odobga oid hadislar, tarbiya, yaxshilik tushunchalari hamda axloqiy fazilatlar insonni yuksaltirishga, ma'naviy olamini boyitishga xizmat qilishi haqida ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: axloqiy tarbiya, axloqiy fazilat, odob-axloq, tizimli yondashuv, iroda, matonat, tirishqoqlik, pokiza, oqil, dono, xushfe'llik, shirinsuxanlik, kamtarinlik, bosiqlik.

Аннотация

Данная статья посвящена содержанию педагогических и 4 особенностей нравственного воспитания студенток. Также значение духовно-просветительской работы ориентировано на развитие нравственных компетенций в процессе социализации студенток. Высказывались также мнения, что нравственные добродетели — это понятие, побуждающее человека делать добро, отвращающее его от зла, превращающее нравственные взгляды в постоянную привычку и практическую деятельность. Кроме того, подчеркивалось, что хадисы об этике, образовании, понятиях добра и моральных качеств служат возвышению человека.

Ключевые слова: нравственное воспитание, моральная добродетель, манеры, системный подход, воля, упорство, настойчивость, чистота, ум, мудрость, доброта, мягкость, скромность, скромность.

Annotation

This article is devoted to the content of pedagogical and psychological features of moral education of female students. Also, the importance of spiritual and educational work is focused on the development of moral competences in the socialization of female students. Opinions were also expressed that moral virtues are a concept that encourages a person to do good, turns him away from evil, turns moral views into a permanent habit and practical activity. In addition, it was emphasized that hadiths about ethics, education, concepts of goodness and moral qualities serve to elevate a person.

Keywords: moral education, moral virtue, manners, systematic approach, will, tenacity, diligence, pure, intelligent, wise, good-natured, sweetness, modesty, modesty.

Respublikamizda ta'lim mazmuni jarayonlarini ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, o'quvchi-qizlarni ijtimoiylashuvida axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ma'naviy-ma'rifiy ishlarning muhim yo'nalishi sifatida alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga o'quvchi-qizlarning bo'lajak kasbiy faoliyatning ijtimoiy ahamiyatini to'liq anglanishiga erishish, axloqiy fazilatlarini shakllantirish, ijtimoiy talab va majburiyatlarga mas'uliyatni munosabatni qaror toptirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish zaruriyati yuzaga kelmoqda.

Mamlakatimizda xotin qizlarga har tomonlama imkoniyatlar yaratish, ularni jamiyatda o'zining munosib o'rinlarini belgilashlarida yaqinda yordam ko'rsatilmoqda. Ayniqsa, o'sib kelayotgan yosh avlod ya'ni, o'quvchi-qizlarimizning kamoloti va odob-axloqini yoshlikdan boshlab tarkib toptirish oldimizda turgan eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqsadlar doirasida bu masalalar qonunchilik hujjatlarimizda ham alohida e'tirof etilgan.

O'zbekistonda yoshlar tarbiyasini zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda

ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllantirishni talab etmoqda. Tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, bolada tayanch fazilatlarini kafolatli shakllantirishda oila, maktabgacha ta'lim, umumiy ta'lim, o'rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarishni va ular orasida ilmiy-metodik uzviylikni yangi darajaga ko'tarishni taqozo etadi [1].

O'quvchi-qizlarda yuksak maqsadlarning shakllanmaganligi, o'zini o'zi o'qishga safarbar qilish, iroda, matonat, tirishqoqlik, harakat fazilatlarini yetarli rivojlanmaganligi ta'lim sifatiga ham zarar ko'rsatmoqda. Shuning uchun o'quvchi-qizlarning ta'lim-tarbiyasiga pedagogik-psixologik tomondan yondashib ushbu jihatlarni o'rganish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Ayollarning jamiyatdagi mavqeiini mustahkamlash tadbirlari, ijtimoiy hayotda ayollar va erkaklar o'rtasidagi farqni kamaytirish borasida sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda. Jamiyatda ayollarning ijtimoiy faolligini ta'minlash, ayollar haq-huquqlarining poymol bo'lmasligini nazorat qilish yuzasidan turli jamoat tashkilotlari tomonidan qator tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Bugungi kunga kelib, muayyan nodavlat notijorat tashkilotlar va ijtimoiy harakatlar aynan ayollar va xotin-qizlar manfaatini himoya qilish, ularning aqliy va jismoniy qobiliyatlarini to'liq ochib berish borasida faoliyat olib bormoqda. Bu borada bajarilgan ishlar, qo'lga kiritilgan yutuqlar haqida quyida keltirilgan ma'lumotlarga murojamat etish mumkin.

Axloqiy fazilatlar o'quvchi-yoshlarning ongida nazariy tushunchalar sifatida qolib ketgani holda uning tabiatida amaliy odatlarga aylanmayapti. Buning oqibatida ularning ushbu fazilatlar haqidagi so'zlari bilan amallari orasida tafovut namoyon bo'lmoqda, bu esa har yili mustaqil hayotga kirib kelayotgan yigit-qizlarning hayotda o'z o'rinlarini topishlarida bir qator muammolarni yuzaga keltirmoqda.

O'quvchi-qizlarning axloqiy tarbiyasi bilan shug'ullanish har doim muhim masala bo'lib kelgan. Azaldan xalqimiz qiz bolalarning tarbiyasiga alohida e'tibor qaratgan, oilalarda onalar tomonidan pokiza, oqil, dono, kata hayotiy tajribaga ega ayollarni o'z qizlariga enaga etib tayinlagan va ularga qizlar tarbiyasini ishonib topshirganlar. Oila boshliqlari bo'lgan erkaklar oilaning moddiy ta'minotini yaratish bilan shug'ullangan. Shu sababdan ona farzandlarning kamoloti uchun javobgar, mas'ul shaxs hisoblanadi.

Oilada qizlar tarbiyasini tashkil etishda ana shu mas'uliyatni vazifani bajarish, shuningdek, ro'zg'or hamda oila xo'jaligini yuritish, oilaning boshqa a'zolariga nisbatan g'amxo'rlik ko'rsatish borasidagi muayyan ko'nikma va malakalarni shakllantirish masalasiga ham alohida e'tibor qaratganlar.

Xalqimiz oilada qizlarning axloqiy tarbiyasini tashkil etish borasida asriy tajribaga ega. Mazkur tajriba mazmuni milliy mentalitetimizga xos bo'lgan odob, axloqiy fazilatlar, hayo, pokizalik hissi bilan yo'g'rilgan pand-nasihatlar, mutafakkirlarning qarashlari, ilmiy-nazariy va amaliy g'oyalaridan tashkil topgan. Uzoq yillar davomida oilaviy munosabatlarni yo'lga qo'yishda, qizlarning axloqiy fazilatlarini shakllantirishda ana shu tajribaga tayanib ish ko'rmoqda.

Ilm-fan, texnika va jamiyat taraqqiyotining jadal sur'atlar bilan rivojlanishi oilada qizlar tarbiyasini tashkil etish ishi mazmuniga nisbatan yangidan-yangi talablarni qo'yimoqda. Zero, ayollarning ijtimoiy mavqeini oshirish, ularning ijtimoiy faolligini ta'minlash, tafakkur doirasi va dunyoqarashi uni kengaytirish muammolari ijtimoiy munosabatlarning chuqurlashuvi va murakkablashuvi sharoitida har qachongidan ham dolzarb ahamiyatga ega.

Manfaatlar to'qnashuvi, bashariyatning ma'naviy-axloqiy me'yorlarga nisbatan ziddiyatli yondashuvi, axborotlarning tezkor almashinuvi sharoitida oila tarbiyasini yo'lga qo'yishda samaradorlikka erishish, qizlarda erkin, mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik, tashkilotchilik qobiliyatlarini shakllantirish milliy o'zlikni anglash, barkamol avlod tarbiyasini yo'lga qo'yish, oila mustahkamligini ta'minlash, uning farovonligini oshirish, oilada sog'lom

ma'naviy muhitni qaror toptirishning muhim omillaridan biridir.

Oilada ota — fayz-baraka, ibrat timsoli, ona — mehr-muhabbat, tarbiya o'chog'i, farzand esa, go'zal tarbiya meros o'rnidadir. Oilada nuroniy bobo va buvilarning borligi to'kin-sochinlik, shod-u xurramlik, o'zaro hurmat va totuvlikni mustahkamlaydi. Bunday muhitda voyaga yetgan farzand munosib tarbiya topadi. Oilalar kamoli ozor-oqibat jamiyat farovonligiga munosib hissa qo'shadi. Abdurauf Fitratning "Bolalar axloqiy tarbiyani muhitdan oladilar, boshqacha qilib aytganda, bolalar suvga o'xshaydilar, suv idishning shaklini olganidek, balolar ham muhitning odob-axloqini qabul qiladilar" [2, 11].

Ushbu fikrlardan ko'rinib turibdiki, ota-onalar tomonidan berilgan go'zal axloq, o'g'il-qizlarning tarbiyasiga jilo baxsh etadi.

Ayniqsa, qizlarning tarbiyasiga onalar mas'ul hisoblanadi. Tarixga nazar tashlasak, Temuriy shahzodalarning tarbiyasi asosan ularning momolari zimmasida bo'lgan. Xususan, Saroymulxonim Shohruh Mirzo, Muhammad Sulton, Xalil Sulton, Mirzo Ulug'beklar tarbiyasi bilan shug'ullangan. Qadim o'tmishimizga nazar solsak bu kabi fidoyi ayollarimiz, oqila va dono buvijonlarimiz hamisha oz bilimi, tajribasi, aql-u zakovati bilan komil o'g'il-qizlarni jamiyatimizga yetishtirib berganlar [3, 46].

Yuqorida keltirilgan va tavsiya etilayotgan ushbu tavsiya haqiqatdan ham o'quvchilar ongi va tafakkuridagi beqarorlikni oldini olishda muhim ta'sir ko'rsatish usuli sifatida talqin etiladi. Ushbu tavsiya orqali o'quvchi-qizlarning ijtimoiylashuvidagi jarayonlarda axloqiy fazilatlarini egallash o'rni alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Belgilangan ushbu maqsadlar orqali hayotda kerakli bo'ladigan puxta bilimlarga ega bo'lish imkoniyatini tug'diradi.

Shuningdek, darslikda keltirilgan "Katta o'zgarishlar qiluvchi kichik odatlar" nomli qismda aytilgan gaplar diqqatimizni tortdi: "amalga oshirilgan barcha vazifalarni yozib boring. Shunda natijalardan paydo bo'ladigan xursandchilik ham yuzaga chiqadi. Majburiy harakatlardan voz keching. O'zingizni qiynamaslikka harakat qiling. Harakatni kichik vazifalarni bajarishdan boshlang, rejangizni amalga oshirishdan to'xtamang" [4, 16]. Ana shunday har bir shaxsni harakatga undovchi bu rag'batlantiruvchi so'zlar orqali bugungi kunning o'quvchi-qizlari ham o'zlarida axloqiy fazilatlarini rivojlantirish lozimligini alohida ta'kidlashimizga yana bir bor sababchi bo'ladi. Chunki bizni harakatga keltiruvchi bu kuch har doim yuksak natijalarga olib keladi.

Axloq-odobga oid hadislarining birida "Har bir ota o'z farzandlariga xulq-odobidan buyukroq meros berolmaydi", — deb ta'kidlagan. Hech narsa bolalarga namuna kuchidek ta'sir ko'rsata olmaydi. Namuna, taqlid uchun asosli manba rolini o'ynaydi. Shaxsiy namuna esa tarbiya olib sifatida o'sib kelayotgan yosh avlodning ongi va xulqiga ta'sir ko'rsatuvchi katta yoshdagi kishilarning xatti-harakatlari va boshqa faoliyatlari yig'indisidir.

Atrofimizni o'rab turgan barcha narsalar bilan tanishishda bola kattalarning yordamiga ehtiyoj sezadi. Yetarli darajada bilim, tajriba y o'qligi sababli ular kattalarning muomala va xatti-harakatlariga taqlid qila boshlaydi. Namuna sifatida katta yoshdagi kishilarning obro' orttirib va kishilar bilan muomalalari bolalar xulqi hamda xarakterlarining shakllanishiga juda kuchli ta'sir ko'rsatadi.

“Tarbiya” darslari orqali o'quvchi-qizlarda quyidagi axloqiy fazilatlarining shakllantirib rivojlantirilishiga alohida urg'u berilgan [5, 94]. Tirishqoqlik, jasur va g'ayratli bo'lish barcha orzu-havaslariga — quvvat, umidvorlikka — qanot, mazmunli yashashga — rag'bat uyg'otadi. Ushbu fazilat insondagi yashirin imkoniyatlarning ro'yobga chiqishiga zamin yaratadi. Muhimi, shijoatli, intiluvchan insonlarda vaqtdan unumli foydalanishga ishtiyoq kuchli bo'ladi. Yaxshilik — axloqiy fazilatlar sirasiga kirib, inson umri davomidagi ijobiy va ezgu ishlari, munosabatlarining yig'indisini tashkil etadi.

Yaxshilik — shaxsga va jamiyatga manfaat keltiradigan, ijtimoiy taraqqiyotga mos keladigan fazilatdir. Xushfe'llik, shirinsuxanlik, kamtarinlik, bosiqlik singari axloqiy xatti-harakatlar yaxshilikni yuzaga chiqarish nuqtayi nazaridan g'oyat muhimdir. Har bir jamiyat darajasi ma'lum ma'noda undagi fuqarolar muomala madaniyatining yuksakligi bilan ham belgilanadi. Axloqiy fazilatlar hamisha insonlarga ziyat bag'ishlaydi, ularning ma'naviy, ruhiy olamini boyitadi,

insoniylikni yuksaltiradi.

Axloqiy fazilatlar — insonni yaxshilikka chorlaydigan, yomonlikdan qaytaradigan, axloqiy qarashlarning doimiy odati, amaliy faoliyatiga aylanishini bildiradigan tushuncha. U insoniy axloq normalarini o'zida mujassamlashtiradi, shaxs ma'naviyatining o'zagini tashkil etadi. Ma'lumki, Sharq xalqlarining ma'naviyati, dunyoqarashida insondagi axloqiy fazilat qadimdan ulug'lab kelingan shu ma'noda ajdodlarimiz pedagogik qarashlari axloqiy fazilatlarini ulug'lash tashkil etgan. Sharq mutafakkirlari - Muhammad Muso Al- Xorazmiy, Rudakiy, Abu Nosir Farobiy, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Hofiz Sheroziy, Fuzuliy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy va boshqalar axloqiy fazilatlarini ulug'lashni o'z ilmiy va ijodiy faoliyatining yetakchi mavzusi etib belgilangan.

Sharq mutafakkirlari insonni ulug'lovchi yuksaltiruvchi fazilat sifatida ta'kidlashgan va o'z asarlarida bu g'oyani ilmiy jihatdan asoslab berishgan. Axloqiy fazilatlar jamiyatdagi shaxslararo munosabatlarni ham mukammallashtiradi. O'zbek xalqi axloqiy fazilatlarini yordamida o'zining betakror ma'naviy qiyofasiga ega bo'lib kelgan. Mustaqillik yillarda bu fazilatlar yangicha mazmun-mohiyat kasb etib, shaxs va jamiyat ma'naviy taraqqiyotning eng muhim omillaridan biriga aylandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1059-son qarori (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2020-y., 09/20/1059/4265-son, 19.06.2020-y., 09/20/391/0777-son).
2. Ismatova N. va b. Tarbiya: 2-sinf o'quvchilari uchun darslik, 1-nashr. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyotmatbaa ijodiy uyi, 2020. – 80 b.
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 1-jild. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2000. – 678 b.
4. Norqulov X. D. Yoshlarni oilaviy hayotga tayorlash masalalari. Monografiya. – T.: “Noshir”, 2021. – 163 b.
5. Yulchiyeva D. “Maktab yoshidagi qizlar bilan ishlash” yo'nalishi bo'yicha o'quv-uslubiy majmua. – T., 2021. – 130 b.

МАЪНАВИЯТ ТУШУНЧАСИ, УНИНГ ГЕНЕЗИСИ ВА ИЛМИЙ ТАҲЛИЛИ

Элёр Мейлимухаметов,

Республика Маънавият ва маърифат маркази ҳузуридаги
Ижтимоий-маънавий тадқиқотлар институти
мустақил тадқиқотчиси**Аннотация**

Ушбу мақолада умуминсоний қадриятларни ўрганиш зарурати ҳамда демократик ҳуқуқий давлатни барпо этишда маънавиятнинг ўрни ва роли, жамият барқарорлигини таъминлаш ҳамда маънавий ривожланишида маънавиятнинг ўрни ҳақида фикр-мулоҳазалар юритилади. Муаллиф томонидан мамлакатда амалга оширилаётган туб ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ислоҳотлар фақат юксак маънавиятга мувофиқ амалга оширилган ҳолда муваффақиятли бўлиши мумкинлиги ҳақида таҳлилий фикрлар юритилади. Шунингдек, “маънавият” тушунчаси, унинг тузилиши, таркибий шакллари ва қадриятлар билан ўзаро алоқалари таҳлил қилинади.

Калим сўзлар: маънавият, жамият, барқарор ривожланиш, қадрият, маданият, сиёсат.

Аннотация

В данной статье рассматривается необходимость изучения общечеловеческих ценностей, места и роли духовности в становлении демократического правового государства, роли духовности в обеспечении стабильности общества и духовного развития. У автора имеются аналитические мнения о том, что фундаментальные общественно-политические и экономические реформы, проводимые в стране, будут успешными только в том случае, если они будут реализованы в соответствии с высокой духовностью. Также анализируется понятие “духовность”, ее структура, структурные формы и взаимодействие с ценностями.

Ключевые слова: духовность, общество, устойчивое развитие, ценность, культура, политика.

Annotation

This article discusses the need to study universal human values, the place and role of spirituality in the formation of a democratic rule of law state, the role of spirituality in ensuring the stability of society and spiritual development. The author has analytical opinions that the fundamental socio-political and economic reforms carried out in the country will be successful only if they are implemented in accordance with high spirituality. Also is analyzed the concept of “spirituality”, its structure, structural forms and interaction with values.

Keywords: spirituality, society, sustainable development, value, culture, politics.

Бугунги кунда халқ маънавияти билан боғлиқ муаммолар энг муҳимларидан бўлиб, уларнинг ечими Ватанимиз келажаги билан боғлиқ. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов ҳар қандай хавф-хатарга, хоҳ қуролли, хоҳ моддий, мафкуравий, хоҳ ижтимоий бўлсин, бардош бера оладиган маънавият эканлигини тўғри таъкидлаган. Ўтиш даврида, Ўзбекистон фуқаролик демократик давлат барпо этиш ва бозор иқтисодиётини ривожлантириш йўлидан борар экан, бу жараён субъектлари ўртасидаги муносабатлар билимли, маданий, юксак даражада ривожланган ахлоқ ва маънавиятга эга бўлади, деб тахмин қилинади. Иқтисодий муваффақият тегишли маънавият билан қўллаб-қувватланиши керак. Юқоридаги фазилатларга эга бўлсангиз, ўтиш даври қийинчиликларига бардош бериш осонроқ. Бундан келиб чиқадики, маънавият жамиятнинг ижтимоий фаоллигини, сиёсатини ва бошқа йўналишларини рағбатлантирувчи асосий омиллардан биридир. Жамиятнинг олдинга силжиши моддий ва маънавий соҳаларнинг ўзаро таъсири асосида содир бўлади. Маънавият бу ҳаётнинг ажралмас элементидир.

Сўнгги пайтларда Ўзбекистон олимлари томонидан маънавият соҳасидаги илмий изланишлар бўйича

катта ишлар амалга оширилди. Бунга кейинги йилларда яратилган қатор асарлар мисол бўла олади.

“Маънавият” тушунчасига таъриф беришда, унинг родини англашда ижтимоий ҳаёт, тадқиқотчилар маънавиятнинг қадрият мазмуни, унинг тузилиши, шакллари ва бошқаларни таҳлил қилишга интилдилар.

А.Жалолов ўзининг “Мустақиллик маънавияти” асарида маънавиятни боғлиқ ҳолда тадқиқ этган ҳолда инсон фаолияти ва уни шахснинг умумий хусусияти сифатида белгилайди. Маънавият, унинг фикрича, инсон фаолиятининг ажралмас қисми ва унинг онги, ақли натижасидир [1, 29].

Абдирахим Эрқаевнинг “Маънавият – истиқлол қуввати”, “Миллий ғоя ва маънавият” асарларида маънавият “Инсоннинг ижтимоий-маданий мавжудот сифатидаги моҳияти” сифатида таърифланиб, маънавиятнинг мазмуни, тузилиши ва меъёрийлиги тадқиқ этилган [6, 25].

Тадқиқотчининг асарлари маънавият таракқиётининг тарихий босқичлари ва унинг иқтисодиёт, демократия, қонун устуворлиги ва миллий истиқлол ғоялари билан боғлиқлигини ўрганишга бағишланган.

Маънавият ривожланишининг асосий тарихий босқичлари тавсифи берилган биринчи ишлардан бири

М.Имомназаровнинг “Маънавиятимизнинг такомил босқичлари” монографияси ҳисобланади. Муаллифнинг фикрича, маънавият диний асосга эга ва уни “нур инсон қалбидаги ҳақиқатлар”, деб таърифлайди [2, 14].

Тадқиқотчилар Э.Юсупов ва У.Юсупов маънавиятни ўрганишга инсоннинг ижобий фазилатлари нуктаи назаридан ёндашадилар: “инсоннинг онгли фаолиятининг ҳар қандай шакли, фикрлаш имкониятларини маънавият деб ҳисоблаш мумкин эмас. Фақат маълум бир ижобий маънога эга бўлган инсоннинг ички (руҳий) дунёсининг фазилатлари маънавият деб аталади” [7, 29].

Т.Ортиков ва Р.Алиевнинг “Маънавият ва маърифат таҳлили” асари жамиятнинг маънавий ҳаётини, маънавият ва маърифатнинг ўзаро таъсирини таҳлил қилишга бағишланган.

И.Каримовнинг “Маънавият, фалсафа ва ҳаёт” мақолалар тўпламида ёш авлодда умуминсоний ва миллий кадрларни бирлаштириш асосида илмий-фалсафий дунёқарашни шакллантириш вазифаси кўйилган [3, 69].

Бундан ташқари, муаллиф фалсафанинг асосий вазифаси — шахсни ахлоқий такомиллаштиришга кўмаклашиш деб атайди.

Маънавият муаммоси билан боғлиқ масалаларни ўрганишга Т.Маҳмудов “Мустақиллик ва маънавият” асари катта ҳисса қўшди. Олим маънавиятни жисмоний, ақлий, руҳий камолот ва инсон дунёқараш билан боғлайди. Маънавият муаммоларига ёндашувларнинг хилма-хиллигига қарамай, ушбу соҳада фаолият юритаётган барча Ўзбекистон тадқиқотчилари томонидан жамиятнинг маънавий тикланиши ва янгиланиши Ўзбекистон Республикаси миллий мустақиллиги асосларини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш жараёнида зарур босқич эканлиги ҳақидаги Низомга асосланади. Барча тадқиқотлар маънавиятни жамиятнинг ижтимоий динамикасининг омили сифатида кўриб чиқишни бирлаштиради [4, 9].

Мақолани ёзишда мантиқий, сиёсий, ҳуқуқий, қиёсий таҳлил, илмий манбаларни комплекс тадқиқ этиш, статистик маълумотлар таҳлили каби илмий билиш усулларидан фойдаланилди.

Ўрганилаётган муаммога мавжуд илмий ёндашувларни таҳлил қилиш асосида биз ўз таърифимизни тақлиф этамиз: маънавият — бу шахснинг ахлоқий-диний, маданий — эстетик, илмий-интеллектуал, ижтимоий-сиёсий салоҳияти, унинг ўзини англаши, фаолияти ва дунёга муносабати даражасини ифодаловчи фалсафий категориядир. Маънавият жамият ҳаётининг маҳсули бўлиб, унинг эҳтиёжидан келиб чиқади. Тарих ривожланишининг ҳар бир босқичи маънавий тажрибани мустаҳкамлайди ва етказилади.

Мустақил, объектив ижтимоий ҳодиса сифатида маънавият инсон ҳаётини акс эттиради. Агар жамият ҳаётининг моддий томони инсоннинг биологик моҳияти билан боғлиқ бўлса, унда маънавий кадр-

ятларни яратиш, маънавий фаолият унинг ижтимоий моҳияти билан боғлиқдир.

Иқтисодиёт ва маънавият бир бутунликнинг икки томонидир. Келиб чиқиши нуктаи назаридан иқтисодиёт маънавиятни белгилайди. Албатта, бу таъриф тўлиқ эмас. Тадқиқотчилар ушбу масалаларни ўрганишда ўз тузатишларини киритиш ҳуқуқига эгадирлар. Аммо маънавият пассив таълим эмас, у иқтисодиётнинг моҳиятини акс эттиради: иқтисодиёт ва маънавият инсон омилига қаратилган ва унга хизмат қилади.

Инсон жамият тараққиётининг асосий омили, тарих мавзусидир. Жамиятнинг гуллаб-яшнаши унинг онги даражасига, дунёқарашига ва маънавиятининг ижтимоий-тарихий жараёнларга мос келишига боғлиқ. Мустақиллик шароитида инсон омилининг, унинг ижтимоий-маънавий салоҳиятининг тўлиқ намоён бўлиши учун шароит яратиш зарур. Мустақиллик улкан кенгликларни, шахснинг, миллатнинг гуллаб-яшнаши учун имкониятларни очиб беради, уларнинг ривожланиши тезлашади, бу тегишли даражадаги таълим, профессионаллик, ижтимоий фаоллик, дунёқарашни талаб қилади [3, 132].

Маънавият-бу мураккаб тизим, шу жумладан тузилиши турли хил компонентлар (элементлар) ва шакллар. Маънавиятнинг таркибий қисмлари туйғу, кайфият, ҳулқ-атвор, эътиқод, билим, эътиқод, иродани ташкил қилади. Маънавият шакллари ахлоқ, дин, санъат, фан, сиёсат, ҳуқуқ, фалсафа кабилардан иборат. Шу маънода маънавият, маънавий маданият тушунчаси билан бирлаштирилади. Аммо у “маданият” тушунчасидан фарқ қилади, чунки у моддий таркибий қисмни ўз ичига олмайди. Бу тушунчалар мазмунан ўхшашдир.

“Маданият” тушунчаси “маънавият” тушунчасидан кенгрокдир. “Маънавий маданият” тушунчаси маданият турини акс эттиради. Шу маънода маънавият онг мазмуни билан кўпроқ боғланган бўлиб, инсон маънавий фаолиятининг тегишли шаклларда – ахлоқ, дин, санъат, фан, сиёсат ва ҳуқуқда намоён бўлишидир.

Маънавиятнинг таркибий қисмлари алоҳида мавжуд эмас, улар ўзаро таъсир қилади ва бир-бирини тўлдиради. Умуман олганда, маънавият очиқ тизимдир. Бу хусусият унинг узлуксиз ривожланишини белгилайди, бу эса, ўз навбатида, маънавият таркибий қисмлари ва тизимининг ривожланишига боғлиқ. Ўтиш даврларида ушбу тизим элементларининг ўзаро таъсири янада мураккаблашади ва уларнинг ўзаро кириб бориши содир бўлади.

Ҳар бир даврнинг ўзига хос маънавияти ва ўзига хос шакллари мавжуд. Тарих ривожини ўтмишдан ҳозирги кунгача давом этади. Тарихдаги инқироз даврлари табиийдир, бундай давларда маънавий кадрларни қайта баҳолаш, тикланиш ва янги идеалларнинг пайдо бўлиши. Аммо, умуман олганда, маънавиятни бир таркибий қисм ёки шаклга айланиб бўлмайди,

у уларнинг умумийлигининг синтези бўлиб, авлоддан-авлодга ўтиб келаётган абадий мазмунга эгадир. Ўтиш даврида ушбу тизим элементларининг ўзаро таъсири мураккаблашади ва уларнинг ўзаро таъсири содир бўлади. Тарихий жараёнда ривожланиш алоҳида шаклнинг ролини ошириши мумкин: дин, фан ёки маънавиятнинг бошқа шакллари. Ҳар бир давр ўзига хос маънавият ва ўзига хос шаклларга эга. Тарихнинг ривожланиши ўтмишдан ҳозирги кунгача келажакка ўтади. Тарихдаги инқироз даврлари табиийдир.

Бундай пайтларда маънавий кадриятларни қайта баҳолаш, қайта туғилиш ва янги идеалларнинг пайдо бўлиши. Аммо умуман олганда, маънавият алоҳида, битта таркибий қисм ёки шаклга қисқартирилмайди, бу уларнинг умумийлигининг синтези бўлиб, авлоддан авлодга ўтадиган абадий таркибни ўз ичига олади. Ҳозирги кунда одамлар кўпинча динга асосланган маънавият ҳақида гапирадилар. Шунини таъкидлаш керакки, демократик жамиятнинг маънавий соҳаси фақат дин билан чегараланиб қолмайди. Дин бу ҳолда маънавият шакллари билан фақат бири ҳисобланади.

Мамлакатимизда олиб борилаётган кенг кўламли ислохотлар шунини кўрсатадики, ижтимоий ўзгаришларга зарурий мослашишни таъминлайдиган ва ахборот муҳитида муносиб ўринни кафолатлайдиган тафаккур тарзига эга бўлган ёшларни тарбиялаш давлат сиёсатининг асосий устувор йўналишига айланди.

“Ёш авлод тарбияси ҳамма замонларда ҳам муҳим ва долзарб аҳамиятга эга бўлиб келган. Аммо биз яшаётган XXI асрда бу масала ҳақиқатан ҳам ҳаёт-мамонт масаласига айланиб бормоқда” [5, 504].

Шу боис, бугунги кунда ёшлар тарбиясига салбий

таъсир кўрсатувчи омиллар, айниқса уларнинг онги ва қалбини эгаллашга қаратилган ахборот хуружларидан самарали ҳимоялашнинг концептуал асосларини, усул-воситалари ҳамда механизмларини илмий - назарий тадқиқ қилиш объектив аҳамиятга эга эканлигини кўрсатмоқда.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, маънавият мавзуси замонавий дунё муаммолари ва унинг чуқур тизимли инқирозини англаш контекстида алоҳида аҳамият касб этади. Инқироз кўп жиҳатдан инсонпарварлик ахлоқий кадриятларни йўқотиш, ахлоқни сиёсий ва мафкуравий манфаатларга бўйсундириш билан боғлиқ. Уни енгиш учун фақат ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий ислохотларнинг ўзи етарли эмаслиги тобора аён бўлмоқда. Янги дунёқарашни шакллантириш керак. Бугунги ҳаётнинг парадокси шундаки, бизнинг шароитимизда иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий муаммоларни ҳал этиш янги идеалларни ишлаб чиқмасдан, буюк ғоясиз имконсиз бўлиб қолади.

Замонавий муаммоларнинг бутун мажмуасига ечим излаш инсон ва жамиятнинг маънавий тикланиши йўлида экани бугун эътироф этилмоқда. Шубҳасиз, ахлоқ, ахлоқий меъёрлар ва кадриятлар инсоният тараққиётининг бутун жараёнига ўз таъсирини доимий равишда кенгайтиради ва чуқурлаштиради, унинг келажаги ҳар бир шахснинг ақл-заковати ва ахлоқининг параллел равишда ўсишига боғлиқ бўлади. Ҳар бир шахснинг одоб-ахлоқдан узоқлашиши сиёсатнинг илдиз отиши туфайли тўхтайдиган ва у тор ва кенг маънода ижтимоий муносабатларнинг асосий тартибга солувчиси сифатидаги мавқеини тиклай бошлайди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Жалолов А. Мустақиллик маънавияти. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – 145.
2. Имомназаров М. Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар. – Т.: Шарқ, 2003. – 240 б.
3. Каримов И. Маънавият, фалсафа ва ҳаёт. – Т.: Фан, 2001. – 214 б.
4. Махмудов Т. Мустақиллик ва маънавият. – Т.: Шарқ, 2001. – 159 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Жисмоний ва баркамол ёшлар — бугунги ва эртанги кунимизнинг ҳал қилувчи кучидир // Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Ж 1. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 510 б.
6. Эркаев А. Миллий ғоя ва маънавият. – Т.: Маънавият, 2002. – 141 б.
7. Юсупов Э., Юсупов У. Маънавий камолот ва жамият тараққиёти. – Хўжанд: 1996. – 170 б.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KOGNITIV QIZIQISHLARINI SHAKLLANTIRISH

Malikaxon Qodirova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishida jismonan sog'lom, aqlan yetuk, ma'naviy jihatdan shakllangan, etib voyaga yetkazish, qiziqishlarni shakllantirish hamda idrok, kuzatish, xotira, tafakkurning rivojlanishi, vaqt fazoviy tushunchalar olami, ijtimoiy hodisalar hamda modellashtirish, rasm chizish, qo'shiq aytish zarurligi masalalari hamda har bir yoshda (1-3, 3-4, 4-5, 5-6, 6-7 yosh) bolaning idrok etish xususiyatlarining o'ziga xos shakllanishi yuzasidan ma'lumotlar berilgan. Kognitiv faoliyatning manbai bu - kognitiv ehtiyojlaridir. Shu sababli, har bir bolaning kognitiv ehtiyojlariga e'tibor berish kerak.

Kalit so'zlar: kognitiv, maktabgacha yosh, idrok, fazo, vaqt, qiziqish, ehtiyoj, tushuncha, anglash, bilish, aql, qobiliyat, xotira, tafakkur, tasavvur, o'yin, faoliyat, atrof-muhit, bilim, harakat, hodisa, nutq, obyekt, shakllanish, rivojlanish, hissiy idrok, sezgi.

Аннотация

В данной статье познавательное развитие детей дошкольного возраста физически здоровых, психически зрелых, духовно сформированных, достигающих совершеннолетия, формирования интересов и развития восприятия, наблюдательности, памяти, мышления, мира временно-пространственных понятий, социальных событий и моделирования, рисунок, дана информация по вопросам необходимости пения и особенностей формирования перцептивных особенностей ребенка в каждом возрасте (1-3, 3-4, 4-5, 5-6, 6-7 лет). Источником познавательной деятельности являются познавательные потребности. Поэтому необходимо уделять внимание познавательным потребностям каждого ребенка.

Ключевые слова: познавательная, дошкольный возраст, восприятие, пространство, время, интерес, потребность, понятие, осознание, знание, ум, способность, память, мышление, воображение, игра, деятельность, среда, познание, движение, явление, речь, предмет, формирование, развитие, чувственное восприятие, интуиция.

Annotation

In this article, the cognitive development of preschool children who are physically healthy, mentally mature, spiritually formed, reaching adulthood, the formation of interests and the development of perception, observation, memory, thinking, the world of temporal-spatial concepts, social events and modeling, drawing, information is given on the need for singing and the peculiarities of the formation of perceptual characteristics of a child at each age (1-3, 3-4, 4-5, 5-6, 6-7 years). The source of cognitive activity is cognitive needs. Therefore, it is necessary to pay attention to the cognitive needs of each child.

Keywords: cognitive, preschool age, perception, space, time, interest, need, concept, awareness, knowledge, mind, ability, memory, thinking, imagination, game, activity, environment, cognition, movement, phenomenon, speech, object, formation, development, sensory perception, intuition.

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlangan, jismonan sog'lom, aqlan yetuk va ma'naviy jihatdan shakllangan etib voyaga etkazish dolzarb vazifalardan biri bo'lib kelmoqda. Bu kabi vazifalarni amalga oshirishda albatta zamon talabiga mos keladigan Davlat talablarini yangi, qo'shimchalar kiritilgan variantini ishlab chiqish zarurati tug'ildi. Shulardan kelib chiqqan xolda, bir qator olim va tajribali amaliyotchilar ishtirokida ushbu Davlat talablari yaratildi. O'z navbatida maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat talablari "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ga muvofiq ishlab chiqilgan [1].

Bugungi maktab bolasidan aniq bilimlarga emas, fikrlash ko'nikmasi, kattalar va tengdosh o'rtoqlarini tushunish, ular bilan hamkorlik qilish ham talab etiladi. Shuning uchun bola maktabga qadam qo'yayotganida qanchalik bilimga ega ekanligi emas, balki uning yangi bilimlarni egallashga tayyorligi, atrof-olamga moslashishi

ko'nikmasi, voqea-hodisani mustaqil ravishda tahlil etishi va mustaqil harakat qilishi muhimroq hisoblanadi.

Bolaning maktabga tayyorgarligi undagi idrok, kuzatish, xotira, tafakkurning rivojlanishi, vaqt va fazoviy tushunchalar olami, ijtimoiy hodisalar haqidagi tasavvurlarning shakllanishi bilan belgilanadi. Yo'nalishlar asosiy bo'limlarga bo'lingan va shu bilan birgalikda, ular bolaning me'yorda rivojlanish ko'rsatkichlarini aks ettiradi [3, 321].

Kognitiv jarayonlar (idrok, xotira, fikrlash, tasavvur) inson faoliyatining ajralmas qismi bo'lib, ushbu jarayonlarning shakllanishi va rivojlanishi psixologik taraqqiyotning samaradorligini ta'minlaydi

Kognitiv jarayonlar insonga kelajakdagi faoliyatning maqsadlari, rejalari va mazmunini oldindan belgilashga, uning ongida ushbu faoliyatning borishini, xatti-harakatlarini o'ylashga, o'z harakatlarining natijalarini oldindan bilishga va ularni qanday bo'lsa, shunday boshqarishga imkon beradi. Insonning umumiy qobiliyatlari haqida

gapirganda, ular uning bilish jarayonlarining rivojlanish darajasi va xarakterli xususiyatlarini ham anglatadi, chunki bu jarayonlar insonda qanchalik yaxshi rivojlangan bo'lsa, u qanchalik qobiliyatli bo'lsa, uning imkoniyatlari shunchalik katta bo'ladi.

Inson kognitiv faoliyatga yetarlicha rivojlangan moyillik bilan tug'iladi, lekin yangi tug'ilgan chaqaloq kognitiv jarayonlarni dastlab ongsiz ravishda, instinktiv tarzda amalga oshiradi. U hali ham kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishi va ularni boshqarishni o'rganishi kerak. Shu sababli, insonning kognitiv qobiliyatlarining rivojlanish darajasi nafaqat tug'ilish paytida olingan moyilliklarga bog'liq (garchi ular kognitiv jarayonlarning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi), balki ko'proq darajada bolaning oiladagi tarbiyasining tabiatiga bog'liq.

Kognitiv jarayonlar alohida kognitiv harakatlar shaklida amalga oshiriladi, ularning har biri aqliy jarayonlarning barcha turlaridan ajralmas tarzda tashkil topgan yaxlit aqliy harakatni ifodalaydi. Ammo ulardan biri odatda asosiy, yetakchi bo'lib, ma'lum bir kognitiv harakatning xarakterini belgilaydi. Faqat shu ma'noda idrok, xotira, fikrlash, tasavvur kabi psixik jarayonlarni alohida ko'rib chiqish mumkin [2, 109].

Bolaning hissiy idrokini yaxshilash, birinchidan, jismoniy mashqlar natijasida o'z sezgi apparatlaridan yaxshiroq foydalanish qobiliyati bilan bog'liq, ikkinchidan, hissiy ma'lumotlarni yanada mazmunli talqin qilish qobiliyati, bu bolaning umumiy aqliy rivojlanishi bilan bog'liq bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bola uchun assimilyatsiya jarayoni ixtiyoriy emas, u eslaydi, chunki material, go'yo uning ichiga joylashadi. U o'zini o'ziga tortadigan harakatni takrorlaydi yoki o'zini qiziqtirgan voqeani eslab qolish uchun emas, balki unga qiziq bo'lgani uchun takrorlashni talab qiladi va natijada eslab qoladi. Yodlash asosan faoliyatning asosiy turi sifatida o'yin asosida quriladi.

Bolalarning tasavvuri ham birinchi navbatda o'zini namoyon qiladi va o'yinda, shuningdek, modellashtirish, rasm chizish, qo'shiq aytish va hokazolarda shakllanadi. Tasavvurdagi haqiqiy ijodiy va hatto kombinatsion lahzalardan dastlab unchalik ahamiyatli bo'lmaydi, ular bolaning umumiy rivojlanishi jarayonida rivojlanadi [4, 5].

Kognitiv ehtiyojlarning rivojlanishi bolalarda farq qiladi. Ba'zilar uchun u juda aniq ifodalangan "nazariy" yo'nalishga ega. Boshqalar uchun bu bolaning amaliy faoliyati bilan ko'proq bog'liq. Albatta, bu farq birinchi navbatda tarbiya bilan bog'liq.

Shuni ta'kidlash kerakki, maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv qiziqishlarini rivojlantirishda ikkita asosiy yo'nalish mavjud:

1. Bolaning tajribasini bosqichma-bosqich boyitish, bu tajribani yangi bilimlar va atrof-muhit haqidagi ma'lumotlar bilan to'ldirish, bu esa maktabgacha yoshdagi bolaning bilim faolligini keltirib chiqaradi. Atrofdagi voqelikning qanchalik ko'p jihatlarini bolaga ochilgan bo'l-

sa, uning barqaror kognitiv qiziqishlarning paydo bo'lishi va birlashishi uchun imkoniyatlari shunchalik keng bo'ladi.

2. Kognitiv qiziqishlarni rivojlantirishning ushbu yo'nalishi bir xil voqelik doirasidagi bilish qiziqishlarini bosqichma-bosqich kengaytirish va chuqurlashtirishdan iborat.

Bundan tashqari, har bir yosh bosqichining o'ziga xos intensivligi, ifodalash darajasi va bilishning mazmunli yo'nalishi mavjud [4, 6].

1-3 yosh

Idrok obyektini atrofdagi obyektlar va ularning harakatlari. Bu yoshdagi bolalar dunyoni faol ravishda o'rganadilar: "Men nimani ko'rsam, nima bilan harakat qilsam, shuni bilaman". Axborotni to'plash obyektlarni manipulyatsiya qilish, bolaning turli vaziyatlarda, hodisalarda shaxsiy ishtiroki va bolaning real hodisalarni kuzatishi orqali sodir bo'ladi [5, 17].

Idrok faoliyatining zaruriy sharti bolani o'rab turgan predmet sohasining xilma-xilligi va o'zgaruvchanligi, izlanish erkinligini ta'minlash (mavzuga asoslangan manipulyatsiya o'yinlari), o'yinlarni ochish uchun bo'sh vaqt va makon zaxirasi.

3-4 yosh.

Bu yoshga kelib, bolalar atrofdagi voqelik haqida juda ko'p g'oyalar va bilimlarni to'plashadi. Biroq, bu g'oyalar amalda bir-biri bilan bog'liq emas.

Bola faqat g'oyalar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishga harakat qiladi. Bu davrda dunyoni estetik idrok etish asoslari yaratiladi. Sensor bilish usullari faol shakllanadi, hislar takomillashadi.

Idrok obyektini nafaqat obyektlar va ularning harakatlari, balki obyektlarning xususiyatlari (rangi, shakli, hajmi, jismoniy sifatleri) ham bo'ladi. Bu bilimlar bolalarga obyektlar va hodisalarni bir belgi yoki xususiyatga ko'ra solishtirishga va o'xshashlik munosabatlarini - o'ziga xoslik va farqni o'rnatishga, tasniflash, ketma-ketlikni amalga oshirishga yordam beradi [5, 17].

4-5 yosh.

4 yoshida bolaning kognitiv rivojlanishi boshqa bosqichga o'tadi — avvalgisidan yuqori va sifat jihatidan farq qiladi. Nutq bilish vositasiga aylanadi. So'zlar orqali uzatiladigan ma'lumotlarni qabul qilish va to'g'ri tushunish qobiliyati rivojlanadi. Kognitiv faoliyat yangi shaklga ega bo'ladi; bola majoziy va og'zaki ma'lumotlarga faol munosabatda bo'ladi va uni samarali o'zlashtira oladi, tahlil qiladi, eslaydi va ular bilan ishlaydi. Bolalarning so'z boyligi so'z va tushunchalar bilan boyiydi. Bu yoshda kognitiv rivojlanishning asosiy yo'nalishlari ajralib turadi:

– bolalarning bevosita idrok etishi va tajribasidan tashqarida bo'lgan narsa va hodisalar bilan tanishish;

– obyektlar, hodisalar o'rtasidagi aloqalar va bog'likliklarni o'rnatish, bu bolaning ongida yaxlit g'oyalar tizimining paydo bo'lishiga olib keladi;

– bolalarning tanlangan qiziqishlarining birinchisini qondirish (shu yoshdan boshlab to'garak ishlari va sevimli mashg'ulotlarini tashkil etish tavsiya etiladi);

– atrofdagi dunyoga ijobiy munosabatni shakllantirish. 5-6 yosh.

Kattaroq maktabgacha yoshdagi bola allaqachon “kata dunyo” haqida o‘rganmoqda. Bolaning dunyoga munosabatining asosi — g‘amxo‘rlik, mehr-oqibat, insonparvarlik va rahm-shafqat. Bolalar allaqachon mantiqiy operatsiyalar orqali to‘plangan va olingan ma’lumotlarni tizimlashtirishlari, aloqalar va bog‘liqliklarni, makon va vaqtdagi joylashuvni o‘rnatishlari mumkin. Ongning belgi-ramziy funksiyasi rivojlanadi, ya’ni harakatlar, belgilarni ko‘rsatish va tushunchalar o‘rtasidagi mantiqiy munosabatlar modelini qurish uchun belgilardan foydalanish qobiliyati shakllanadi.

Turli obyektlar va hodisalarni o‘rganish orqali bola nafaqat tahlil qilish va solishtirish, balki xulosalar chiqarish va qonuniyatlarni topish, umumlashtirish va aniqlashtirish, g‘oyalar va tushunchalarni tartibga solish va tasniflashni ham o‘rganadi. U yaratilish orqali atrofdagi dunyoga bo‘lgan munosabatlarida o‘zini o‘rnatishga muhtoj bo‘ladi.

6-7 yosh.

6 yoshga kelib, dunyo haqidagi ma’lumotlar bolaning kognitiv sohasini yanada rivojlantirish uchun jiddiy asosdir. Bu yoshdagi bilish jarayoni ma’lumotlarning mazmunli tartiblanishini o‘z ichiga oladi (butun dunyo hamma narsa o‘zaro bog‘liq bo‘lgan tizimdir). Bizning dunyomizda sodir bo‘layotgan hamma narsaning o‘zaro bog‘liqli-

gini tushunish bolaning gipotetik bayonotlar, elementar xulosalar va hodisalarning mumkin bo‘lgan rivojlanishini bashorat qilish orqali taqqoslash, umumlashtirish, mulohaza yuritish va qurish orqali elementar yaxlit rasmni qurishning asosiy nuqtalaridan biridir [5, 18].

Shunday qilib, butun maktabgacha bolalik davrida bola ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali dunyoni maqsadli bilish va o‘zgartirish usullarini o‘zlashtirishda bevosita ishtirok etadi:

- maqsadni belgilash va rejalashtirish;
- harakatning mumkin bo‘lgan oqibatlarini bashorat qilish;
- harakatlarning bajarilishini nazorat qilish;
- natijalarni baholash va ularni tuzatish.

Yetti yoshga kelib, fazo va vaqt, obyektlar, hodisalar, jarayonlar va ularning xususiyatlari, asosiy harakatlar va eng muhim munosabatlar, raqamlar, til va nutq haqida umumlashtirilgan g‘oyalar shakllanadi. Bolada dunyoga nisbatan kognitiv va g‘amxo‘r munosabat rivojlanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak bizga ma’lumki, kognitiv faoliyatning manbai bu — kognitiv ehtiyojlardir. Bu ehtiyojlarni qondirish jarayoni noma’lum narsani aniqlash, kashf qilish va uni o‘zlashtirishga qaratilgan qidiruv sifatida amalga oshiriladi. Shunday ekan har bir yoshda bolalarning kognitiv ehtiyojlariga e’tibor berish va bu ehtiyojlarni qondirish uning keyingi yosh bosqichlarida yoshga oid shakllanishi va rivojlanishini belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli hay’at yig‘ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr etilgan dasturi.
2. Кузина А. Ю. Развитие у старших дошкольников познавательного интереса к истории предметного мира в проектной деятельности: диссертация... кандидата педагогических наук: 13.00.07 / Кузина Анна Юрьевна; [Место защиты: ГОУВПО “Российский государственный педагогический университет”]. – Санкт-Петербург, 2009. – 200 с.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология. – М.: АСТ, 2009. – 672 с.
4. Ismailovich S.A. Socio-Psychological Problems of Educating an Independent-Minded, Creative Person in the Educational Process // CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE. – 2021. – Т.: 2. – №. 12. – 4-7 с.
5. Венгер Л.А. Развитие способности к наглядно-пространственному моделированию // Дошкольное воспитание. – 1982. – № 3. – 17-19 с.

PEDAGOGIK FAOLIYATDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA VUJUDGA KELADIGAN MUAMMOLARNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Shaxnoza Shakarboyeva,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
“Umumiy psixologiya” kafedrası psixol. f.f.d.,

Annotatsiya

Ushbu maqola pedagogik faoliyatda pedagog xodimlar o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarda vujudga keladigan muammolarning psixologik qirralari mavzusiga bag'ishlangan. Shuningdek, maqola matnida pedagogik faoliyatda pedagog xodimlar o'rtasida ijtimoiy munosabatlar va psixologik munosabatlar, pedagoglarda shakllangan kasbiy motivlar, tolerantlik va empatik qobiliyatlar, yosh davrlar psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya, pedagogika, yoshlar fiziologiyasi, maktab gigiyenasi kabi masalalar ham keng yoritilgan. Bundan tashqari pedagog shaxsida shakllanayotgan shaxslararo munosabatlarga bo'lgan qobiliyatlarning dinamikasi — kasbiy o'sish, kasbiy jihatdan o'zini namoyon etish, kasbiy o'zini anglash darajasi kabilari orqali tavsiflanadi

Kalit so'zlar: o'qituvchi, ta'lim, pedagogik faoliyat, pedagog muloqot, shaxslararo munosabatlar, tolerantlik, empatik qobiliyat, muvaffaqiyat motivlari, bilim, malaka, kasb.

Аннотация

Данная статья посвящена теме психологических аспектов проблем, возникающих в межличностных отношениях педагогических кадров в педагогической деятельности. Также в тексте статьи широко освещаются такие вопросы, как социальные отношения и психологические отношения среди педагогических работников, профессиональные мотивы, толерантность и эмпатические способности, психология молодежи, социальная психология, педагогика, физиология молодежи, школьная гигиена, формируемые у педагогов. Кроме того, динамика межличностных навыков, формирующихся в личности педагога, характеризуется профессиональным ростом, профессиональным самовыражением и уровнем профессионального самосознания.

Ключевые слова: учитель, образование, педагогическая деятельность, педагогическое общение, межличностные отношения, толерантность, эмпатическая способность, мотивы успеха, знания, умения, профессия.

Annotation

This article is devoted to the topic of psychological aspects of problems arising in interpersonal relations between pedagogical staff in pedagogical activities. Also, in the text of the article, issues such as social relations and psychological relations among pedagogic employees, professional motives, tolerance and empathic abilities, psychology of youth, social psychology, pedagogy, physiology of youth, school hygiene, formed in pedagogues are widely covered. In addition, the dynamics of interpersonal skills that are formed in the personality of a pedagogue are characterized by professional growth, professional self-expression, and the level of professional self-awareness.

Keywords: teacher, education, pedagogical activity, pedagogical communication, interpersonal relations, tolerance, empathic ability, success motives, knowledge, skills, profession

Shaxslararo munosabatlarga bo'lgan qobiliyat pedagoglar uchun juda muhim psixologik unsur sanalib, uni yaxshi shakllantirmasdan turib, kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli tashkil etish, oqilona qarorlar qabul qilish mumkin emas. Shu boisdan, pedagoglarida shaxslararo munosabatlarni to'g'ri shakllantirishning ijtimoiy-psixologik omillarini tadqiq etish hozirgi kun talablaridan biridir. Boshqa kasbiy faoliyat turlaridan farqli o'laroq, pedagoglarning professional kasbiy faoliyatlari o'ziga xos psixologik sifatlarni talab etib, u ko'plab ekstremal sharoitlarda murakkab vazifalarni bajarish bilan xarakterlanadi. V.G.Kriskoning ta'kidlashicha, shaxslar har doim kasbiy va maishiy faoliyatlarida boshqalar bilan munosabatda bo'lishadi. Bu munosabatlar davomiy va rivojlanish dinamikasiga ko'ra, ahamiyatli sanaladi.

N.A.Rubakin o'zining “o'z-o'zini rivojlantirish amaliyoti” asarida o'qituvchi faoliyatini tahlil etar ekan, muvaffaqiyatli o'qituvchilarda o'zini o'zi takomillashtirishning quyidagi asosiy jihatlarni ajratadi [1, 29]. Ularga:

- Kasbiy bilimlarni doim to'ldirib borish;
- Pedagogik mahoratni oshirish;
- Umumiy dunyoqarashni kengaytirish;
- Axloqiy va jismoniy o'z o'zini takomillashtirish;
- Ish kunini samarali tashkil etish qobiliyati;
- O'zini o'zi bilish, kasbiy sohada to'g'ri anglash;
- O'z-o'zini kuzatish, ichki kuzatish, o'zini qadrlay olish;
- O'zini boshqalar bilan taqqoslash, o'z faoliyati natijalarini tahlil qilish va hokazo.

Yuqorida keltirib o'tilgan ushbu tasniflar, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentlik xususiyatlari sanalib, u mustaqil ishlash faoliyati ko'nikmalari hamda ijodiy qobiliyatlar uchun o'ta muhim psixologik unsurlar hisoblanadi.

Yuqoridagilardan farqli o'laroq, pedagoglarda psixologik munosabatlarni shakllantirish muammosiga doir ishlarni V.P.Poznyakovning izlanishlarida ko'rish mumkin. Muallifning yozishicha, psixologik munosabatlar-insonlar ongida turli aloqalar va munosabatlarning bevosita aks

ettirilish natijasidir paydo bo'ladi. Bunda insonlarga xos yoqtirish yoki yoqtirmaslik, voqelikni boshidan kechirish, his qilish va munosabat bildirish kabi psixologik xususiyatlar aks etadi [2, 34]. Ana shunday o'ziga xos psixologik xususiyatlarning shakllanishi, ular mansub bo'lgan guruhlar va ular yashayotgan jamiyatning o'zaro ta'siriga bevosita bog'liqdir. Shuning uchun, pedagog xodimlarida psixologik munosabatlarni shakllanishi nafaqat, ularning ichki-psixik olami bilan bog'liq balki, kasbi, jamoasi, ular yashayotgan muhit, oilasi kabilarga aloqador sanaladi.

Shu o'rinda, R.I.Mokshansevning muammo borasidagi mulohazalari o'ta ahamiyatli hisoblanadi. Muallifning fikricha, psixologik munosabatlar, bir tomondan rol munosabatlariga, ikkinchi tomondan esa, ularda ishtirok etayotgan odamlarning individual-shaxsiy xususiyatlariga bog'liq [2, 85]. Keyinchalik, mana shu bog'liqlik shaxslararo munosabatlar ko'rinishida namoyon bo'ladi. Insonlar o'ylaydigan va bajarayotgan ishlarining aksariyat qismi, ularning ijtimoiy rollariga bog'liqdir. V.A.Goncharovning yozishicha, rolli munosabatlar shaxsning funksional majburiyatlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular quyidagi xususiyatlar bilan ajralib turadi [3, 168]:

– umumiylik — ushbu rolni ma'lum bir statusga ega bo'lgan har qanday shaxs bajaradi yoki rol o'ynaydi;

– muayyan — rol xulq-atvorning mas'uliyatli shartlari bilan. Bu rol aniq belgilangan, aniq ishni bajarish bilan bog'liq bo'lgan, kutilgan xatti-harakatlar va stereotiplar to'plamidan iborat;

– turli xil ijtimoiy rollarning murakkab muvofiqligi — shaxsning o'z roli haqidagi tasavvurlari, har doim ham boshqalarning fikri bilan mos kelavermaydi;

– subyektning ijtimoiy rolga mos kelishi. Rollar tez o'rganiladi va u sezilarli darajada boshqa odamlarning xatti-harakatlariga va xulq-atvoriga ta'sir o'tkaza oladi. Aynan, pedagog xodimlar jamiyatda qanday rolni bajarishi yoki bajara olishiga qarab, shaxslararo munosabatlarni to'g'ri o'rnatish yoki kamchiliklarga yo'l qo'yishi, uning faoliyatdagi muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligini belgilab berishi mumkin. Demak, shaxslararo munosabatlar ma'lum bir rollarni bajarish, yoki majburiyatlarni amalga oshirish kabilari bilan ham tavsiflanadi.

V.V.Ignatova o'z ilmiy monografiyasida, o'qituvchilarning kasbiy xususiyatlariga nisbatan jamiyat tomonidan qo'yilayotgan talablar turini quyidagilar bilan tushuntiradi [4, 269]:

1. Umumiy bilimdonlik ya'ni turli sohalardan xabardorlik;

2. Yosh davrlar psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya, pedagogika, yosh fiziologiyasi, maktab gigiyenasi kabi sohalardan chuqur bilimlarga ega bo'lish;

3. O'z sohasiga tegishli fundamental bilimlar, fanning yangi yutuqlari hamda konseptual asoslaridan to'liq xabardorlik;

4. Ta'lim va tarbiya usullarini mustahkam egallash;

5. Kasbga muhabbat, o'z bilimlarini o'quvchilarga etkaza olish qobiliyati;

6. Mehnatga ijodiy munosabatda bo'lish;

7. O'quvchilarning ichki dunyosini tushuna olish qobiliyati hamda pedagogik optimizmga ega bo'lish;

8. Pedagogik texnika va pedagogik taktga ega bo'lish;

9. O'z bilim ko'nikmalari hamda pedagogik mahoratni doimiy ravishda takomillashтира borish qobiliyati.

Darhaqiqat, bugungi kun bo'lajak umumta'lim maktablari o'qituvchisi har jihatdan barkamol, o'z kasbini seva olgan, bolalarning ichki dunyosini tushuna oladigan shaxs sifatida tarbiyalanmog'i lozimdir.

Florida universiteti tadqiqotchisi K.Linfutning olib borgan tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, pedagog xodimlarning o'z ijtimoiy rollarini chuqur anglashi avvalambor, ularning boshqa insonlar bilan munosabatga kirishilarida yaqqol ko'zga tashlanadi. Ushbu qarashlardan farqli o'laroq, V.P.Pozdnyakovning ta'kidicha, psixologik munosabatlar, ko'plab insonlarning o'rtasida kechadigan jarayon bo'lsa, shaxslararo munosabat konkret individlar o'rtasida kechadigan hodisa hisoblanadi.[4, 270] Shaxslararo munosabatlar esa, barcha psixologik munosabatlar aks etadigan ijtimoiy harakatlar yig'indisi sanaladi. Ta'kid joizki, shaxsning o'zaro munosabatlardagi ishtiroki turli darajalarda namoyon bo'lishi mumkin. Shu bois, shaxs strukturasi unga xos bo'lgan xususiyatlarning bir necha darajasini ajratish mumkin, ya'ni umumiy, ijtimoiy-madaniy, psixologik, individual va boshqalar. Bunda ijtimoiy-madaniylik - bu millati, ijtimoiy mavqei, kasbi, ma'lumoti, siyosiy va diniy mansubligi kabilari bilan tavsiflanadi. Insonning psixologik xususiyatlari esa, uning aqli, motivatsiyasi, xulq-atvori, temperamenti va xarakteri va boshqalardan iborat. Shaxsning hayot yo'li o'ziga xos bo'lganligi sababli, u individual ravishda o'ziga xos bo'lgan hamma psixik o'ziga xosliklarni ifodalaydi. Shaxslararo munosabatlarning turlari, o'z mazmunida o'zaro munosabatlar va muloqot qilish shakllarining ma'lum darajalarini o'z ichiga oladi. Insonlar munosabatga kirishishi uchun avvalambor, ikkinchi tomon, ya'ni biror kishini tanlashi lozim bo'ladi. Aynan, "tanlov" fenomeni munosabatlarni o'rnatish va rivojlantirish uchun ahamiyatga ega bo'lgan xususiyat hisoblanadi.

Pedagoglar o'z faoliyatlari davomida turli xil insonlar bilan muloqot qiladi, shaxslararo munosabatlarga kirishadi, shu boisdan ularda aloqa funksiyalarining normal ishlashi har qanday inson (jinoyatchi, gumondor, jabrlanuvchi) bilan oson muloqot qila olishning psixologik asosi sanaladi.

A.V.Petrovskiyning xulosalariga ko'ra, shaxslararo munosabatlar shakllanishining o'ziga xosliklari, psixologiyada shaxsiy-ijtimoiy faollik yondashuvi orqali ko'rib chiqilishi lozim, ya'ni:

– odamlar ijtimoiy hayotidagi turli xil hodisalar va jarayonlarning borishi va rivojlanishiga ma'lum bir darajada ta'sir ko'rsatadi;

– insonning reaksiyalari, xulq-atvorining sabablari ko'proq, munosabatlarning o'ziga xosligi va doimiyligiga ham bog'liqdir;

– shaxsda individual-psixologik xususiyatlar va potensial imkoniyatlarning namoyon bo'lishi, ular ishtirok etadigan ijtimoiy guruh va mehnat jamoalarida o'z aksini topadi [5, 438].

Y.A.Fomin o'zining "Ishdagi muloqot psixologiyasi" nomli monografiyasida keltirishicha, shaxslararo munosabatlar fenomenini tavsiflashda quyidagilar hisobga olishi kerak [5, 440]:

– odamlar faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-psixologik fon va ijtimoiy-psixologik sharoitlar ;

– insonning ijtimoiy guruhlar va jamoalarga mansubligi, bu jarayonlar o'zaro munosabatlar, shaxslararo munosabatlar va muloqotni optimallashtirish va samaradorligiga hissa qo'shadigan yoki qo'shmaydigan jarayonlardir . Pedagog xodimlar faoliyatining o'ziga xosliklarini hisobga olish, shaxslararo munosabatlarni shakllantirishda juda muhim ish sanaladi. Shaxslararo munosabatlar dinamik xarakterga ega bo'lib, ular paydo bo'ladi, o'zgaradi va rivojlanadi.

Tadqiqotchi V.N.Kunisinaning ta'rificha, tashkilotdagi jamoa - bu shaxsning eng asosiy ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini namoyon qiluvchi, kichik uyushgan guruh bo'lib, u quyidagilar bilan tavsiflanadi [5, 442]:

– jamoa bu - faoliyatning maqsadlari va istiqbollari-ga munosabatni qolaversa, shaxsda yutuqlarga erishishga nisbatan motivatsiyani shakllantiradi va unda o'z-o'zini anglash va o'zini e'tirof etish kabi sifatarni shakllantiradi;

– jamoa bu - shaxsning guruhga moslashishiga, uning

maqsadlari va harakatlarining guruh dinamikasi bilan mos kelishiga, jamoa va uning atrofidagi jamiyat bilan "birgaligi"ni his qilishiga katta ta'sir qiladi;

– jamoa bu - shaxsning hayotini, ijtimoiy hodisalarga bo'lgan munosabatini kuchaytiradi va doim faol bo'lishiga ta'sir qiladi. Munosabatlar tizimi pedagog xodimning nafaqat ish bilan bog'liq kechinmalarini balki, kasbiy faoliyat bilan bog'liq, boshqa bir idrok etish xususiyatlarini ham tavsiflaydi. Jamoa a'zolari bilan bo'lgan munosabatlarning ijobiy yoki salbiy ta'siri, har bir xodimning shaxsiy munosabatlariga mos, ichki munosabatlar tizimini shakllantiradi.

Shaxs individualligini yaxlit tizimi, narsalarni ajratishi, uning obyektiv voqelikdagi turli hodisalarga ongli aloqasi shu jumladan o'zaro bog'liq bo'lgan uch komponent: insonni boshqa odamlarga, o'z-o'ziga va tashqi olamdagi predmetlarga aloqasi tushuniladi.

Bundan tashqari pedagog shaxsida shakllanayotgan shaxslararo munosabatlarga bo'lgan qobiliyatlarning dinamikasi — kasbiy o'sish, kasbiy jihatdan o'zini namoyon etish, kasbiy o'zini o'zi anglash darajasi kabilari orqali tavsiflanadi;

Xulosa o'rnida pedagog shaxsida shakllanuvchi shaxslararo munosabatlarning dinamikasi, o'z taqdirini o'zi belgilash, o'zini o'zi takomillashtirish, kasbiy martabaga erishish kabi sifatlar, shaxslararo munosabatlarga bo'lgan qobiliyat kabilarning namoyon bo'lishi bilan xarakterlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Крысько В.Г. Социальная психология: учебник для бакалавров. 4-е изд. – М.: 2014. – 79 с.
2. Мокшанцев Р.И., Мокшанцева А.В. Социальная психология. – Новосибирск: 2011. – 178 с.
3. Позняков В.П. (2013). Психологические отношения субъектов совместной жизнедеятельности. Знание. Понимание. Умение, (1), – 167-174 с.
4. Linfoot K. (2008). Forensic linguistics, first contact police interviews, and basic officer training The International Journal of Speech, Language and the Law, 15(2), P.267-270.
5. Петровский В.А. Вместо послесловия. "Многовершинность" личности // Петровский А. В. Психология и время. – М.: 2007. – 437–447 с.

BIZNES JARAYON, ULARNI TAVSIFLASH VA MODELLASHTIRISHNING MOHIYATI

Shermurod Shoyimov,
Toshkent kimyo-texnologiya instituti
Shahrisabz filiali o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada biznes-jarayon haqida so'z boradi. Shuningdek, mazkur maqolada biznes-jarayonning asosiy xususiyatlari keltirib o'tilgan, adabiyotlarda "biznes-jarayon" atamasiga berilgan ta'riflar juda ko'plab bo'lib, ular orasidan asosiy ta'riflar ta'kidlab o'tilgan. Biznes-jarayon turlari haqida ham batafsil ma'lumotlar berilgan. Bundan tashqari, mazkur maqolada biznes-jarayonlarni tavsiflash va modellashtirishning maqsadi, vazifalari haqida hamda biznes-jarayonlarni tavsiflash usullarining ketma-ketligi hamda har bir usulda biznes-jarayonning muhim jihatlari, ulardan faoliyatni optimallashtirishda bo'yicha qarorlarning unumdorligi va sifati haqida ham bayon etilgan.

Kalit so'zlar: biznes-jarayon, biznes-jarayon tavsifi, biznes-jarayon modeli, prosedura, biznes-modellashtirish, biznes-model, matnli, jadvalli, grafik, jarayon, harakat.

Аннотация

Эта статья о бизнес-процессе. Также в данной статье упомянуты основные особенности бизнес-процесса, в литературе имеется множество определений термина "бизнес-процесс", среди них выделены основные определения. Также представлена подробная информация о типах бизнес-процессов. Кроме того, в данной статье описаны цель и задачи описания и моделирования бизнес-процессов, а также последовательность методов описания бизнес-процессов, а также важные аспекты бизнес-процесса в каждом методе, а также производительность и качество. решений по оптимизации деятельности.

Ключевые слова: бизнес-процесс, описание бизнес-процесса, модель бизнес-процесса, процедура, бизнес-моделирование, бизнес-модель, текстовая, табличная, графическая, процесс, действие.

Annotation

This article is about a business process. This article also mentions the main features of a business process; in the literature there are many definitions of the term "business process", among them the main definitions are highlighted. Detailed information about the types of business processes is also provided. In addition, this article describes the purpose and objectives of describing and modeling business processes, as well as the sequence of methods for describing business processes, as well as the important aspects of the business process in each method, as well as productivity and quality. solutions to optimize activities.

Keywords: business process, description of a business process, business process model, procedure, business modeling, business model, textual, tabular, graphical, process, action.

Biznes-jarayon izchil, maqsadli va tartibga solingan faoliyat turlari tizimidan iborat bo'lib, unda boshqaruv ta'siri va resurslar yordamida jarayonga kiritilgan ma'lumotlar iste'molchilar uchun qimmatli bo'lgan natijalarga aylantiriladi.

Biznes jarayonining asosiy xususiyatlari shundan iboratki, bu tizimning o'zi tomonidan begonalashtirilgan yoki iste'mol qilinadigan aniq natijani olish maqsadida umumiy manfaatlar uchun tizimga birlashtirilgan cheklangan subyektlar va obyektlar to'plamidagi munosabatlar, motivlar, cheklovlar va resurslar bilan belgilanadigan cheklangan va o'zaro bog'langan harakatlar to'plamidir [1, 14].

ISO 9000-2001 standartida jarayon "kirishlarni chiqishlarga aylantiruvchi o'zaro bog'liq yoki o'zaro ta'sir qiluvchi harakatlar to'plami" sifatida belgilangan. Adabiyotlarda "biznes-jarayon" atamasining ko'plab ta'riflari mavjud bo'lib, ular orasida quyidagilarni ta'kidlash mumkin:

– biznes-jarayon — bu korxonaning xo'jalik-iqtisodiy faoliyatining ma'lum bir turi bilan bog'liq bo'lgan va yangi qiymat yaratishga, masalan, mahsulot ishlab chiqa-

rishga qaratilgan ishlar ketma-ketligi;

– biznes-jarayon — bu avvaldan ma'lum bo'lgan biznes maqsadiga ma'lum vaqt ichida erishishga qaratilgan, ham odamlar, ham korxonalar axborot tizimlari tomonidan bajariladigan vaqt bo'yicha tartiblangan vazifalar to'plami;

• biznes-jarayon — bu birgalikda iste'molchi uchun qimmatli bo'lgan natijani tashkil etuvchi operatsiyalar majmui;

• biznes-jarayon — bu odamlar va tizimlar tomonidan bajariladigan, oldindan rejalashtirilgan natijaga erishishga qaratilgan aniq, o'lchanadigan vazifalar to'plami;

• biznes-jarayon — bu iste'molchi uchun muhim bo'lgan natijani yaratishga qaratilgan funksiyalarni bajarishning barqaror maqsadli ketma-ketligidir;

• biznes-jarayon — bu yetkazib beruvchining resurslarini iste'mol qiladigan, qiymat yaratadigan va natijani iste'molchiga yetkazib beradigan mantiqiy, izchil, o'zaro bog'langan faoliyat majmuasidir;

• biznes-jarayon — bu ma'lum bir biznes vazifasini birgalikda amalga oshiradigan bir nechta o'zaro bog'liq

protseduralar yoki funksiyalar to'plami;

- biznes-jarayon — bu mijozlarga foyda keltirishga qaratilgan hamkorlikdagi biznes-tadbirlarning to'liq va dinamik muvofiqlashtirilgan majmuidir;

- biznes-jarayon — bu boshlanishi, oxiri va chegaralari mavjud bo'lgan faoliyat jarayonidir. U detallashtirishning turli darajasida tavsiflanishi mumkin;

- biznes-jarayon — bu o'zaro bog'liq harakatlar va maqsadga erishishga qaratilgan har qanday tadbirlar ketma-ketligidir;

- biznes-jarayon — bu ma'lum bir natijaga erishishga olib keladigan biznes protseduralar to'plamidir [2, 74].

Biznes-jarayonlar asosiy, yo'ldosh, yordamchi, ta'minlovchi, boshqaruv jarayonlari va rivojlantirish jarayonlariga bo'linadi.

Asosiy biznes-jarayonlar — bu korxonani yaratish va iqtisodiy faoliyatning ma'lum bir natijasiga erishishni ta'minlash uchun maqsadli obyektlar bo'lgan tovarlar ishlab chiqarish yoki xizmatlar ko'rsatishga qaratilgan jarayonlar.

Yo'ldosh biznes-jarayonlar — bu korxonada xo'jalik faoliyatining tegishli natijalarini shakllantirishga olib keladigan jarayonlar.

Yordamchi va ta'minlovchi biznes-jarayonlar — bu asosiy va yo'ldosh jarayonlarni olib borish uchun mo'ljallangan va ularning o'ziga xos xususiyatlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan jarayonlar.

Boshqaruv biznes-jarayonlari — bu har bir biznes-jarayon va umuman korxonada darajasidagi boshqaruv funksiyalarining butun majmuasini qamrab oluvchi jarayonlar.

Rivojlantirish biznes-jarayonlari — bu ishlab chiqarilgan mahsulot yoki xizmatlarni takomillashtirish jarayonlari, texnologiyalarni ishlab chiqish jarayonlari, uskunalarni o'zgartirish jarayonlari, shuningdek, innovatsion jarayonlardir.

Biznes-jarayonlarini tavsiflash ularni keyingi tahlil qilish va takomillashtirish maqsadida amalga oshiriladi. Biznes-jarayonlarni modellashtirish nafaqat korxonada qanday ishlashini, uning tashqi tashkilotlar, mijozlar va yetkazib beruvchilar bilan qanday munosabatda bo'lishini, balki har bir alohida bo'limma, uchastka, ish joyida faoliyat qanday tashkil etilganligini tahlil qilish imkonini beradi [3, 64].

Umuman olganda, biznes-jarayon modeli har tomonlama tahlil qilish, biznes jarayonini barcha nuqtayi nazardan ko'rib chiqish va uni detallash imkonini beradigan quyidagi savollarga javob berishi kerak:

- berilgan yakuniy natijani olish uchun qanday protseduralar (funksiyalar, ishlar) bajarilishi kerakligi;
- bu protseduralar qanday ketma-ketlikda bajariladi;
- ko'rib chiqilayotgan biznes-jarayon doirasida qanday nazorat va boshqaruv mexanizmlari mavjud;
- jarayonning protseduralarini kim bajaradi;
- jarayonning har bir protsedurasini qanday kirish hujjatlari/ma'lumotlaridan foydalanadi;
- jarayon protsedurasini qanday chiquvchi hujjatlarni/ma'lumotlarni yaratadi;

- jarayonning har bir protsedurasini bajarish uchun qanday resurslar kerak;

- qanday hujjatlar/shartlar protseduraning bajarilishini tartibga soladi;

- qanday parametrlar protseduralarni va butun jarayonni amalga oshirishni tavsiflaydi.

Biznes-modellashtirish — bu mavjud biznes jarayonlarini aniqlash, tavsiflash, tahlil qilish, shuningdek, yangi biznes jarayonlarini loyihalash faoliyatidir.

Biznes-modellashtirish deb, shuningdek, fan va dasturiy ta'minotni ishlab chiqish jarayonidagi alohida jarayon ostiga aytilib, u korxonada faoliyati tavsiflanadi va tizimga qo'yiladigan talablar belgilanadi (ishlab chiqilayotgan axborot tizimida avtomatlashtirilishi kerak bo'lgan jarayonostilar va operatsiyalar).

Biznes-model ostida tashkilotning mavjud yoki taklif etilayotgan faoliyatini aks ettiruvchi ma'lumotlar, hujjatlar, tashkiliy bo'linmalar va boshqa obyektlar bilan bog'liq jarayonlar va/yoki funksiyalar/operatsiyalar tarmog'ining strukturalangan grafik tavsifi tushuniladi [4, 213].

Korxonada, uning aniq maqsadga yo'naltirilgan barcha biznes-jarayonlar modeli korxonani takomillashtirish imkoniyatini beradi. Biznes-jarayonlarni haqiqatga iloji boricha yaqinroq modellashtirish korxonada bilan haqiqiy tajribalar o'tkazmasdan yaxshilash yo'llarini tanlash va sinab ko'rish va shu orqali xavfni kamaytirish imkonini beradi. Biznes-model har xil nuqtayi nazardan oldindan baholash imkonini beradi. Korxonada uchun birlamchi talablar uning faoliyati, boshqaruvi, samaradorligi, faoliyatining yakuniy natijasi va mijozlarni qondirish darajasiga qo'yiladi.

Biznes-jarayonlarni tavsiflashning quyidagicha usullari mavjud [5, 146]:

1. Matnli usul. Mazkur usul biznes-jarayonning sodda matnli ketma-ket tavsifidan iborat, masalan: "Savdo bo'limi shartnoma tuzadi va uni yuridik bo'lim bilan muvofiqlashtiradi". Aksariyat korxonalar o'z faoliyatida me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqqan va foydalanayotgan bo'lib, ularning ba'zilar jarayon qoidalaridan iboratdir va biznes-jarayonlarining matnli tavsifidan boshqa narsa emas. Shubhasiz, kompaniya faoliyatini tahlil qilish va optimallashtirish uchun ushbu variant sezilarli kamchilikka ega bo'lib, biznes-jarayonning matn ko'rinishidagi tavsifini tizimli ravishda ko'rib chiqish va tahlil qilish deyarli mumkin emas, bu esa inson tafakkurining tuzilishi bilan bog'liq (o'qishning faoliyat turi sifatida qiyinligi, tasvirlarga bo'lgan ehtiyoj, "majoziy tuzatishlar" va boshqa). Shu sababli, biznes-jarayonlarning matnli tavsifidan foydalanganda, faoliyatni optimallashtirish bo'yicha qarorlarning unumdorligi va sifati nisbatan past bo'ladi, bu qaror bir guruh odamlar tomonidan qabul qilinganda ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi.

2. Jadvalli usul. Biznes-jarayonni tavsiflashning jadvalli usuli ko'proq rasmiylashtirilgan bo'lib, biznes-jarayonini har bir ustun va satr o'ziga xos qiymatga ega bo'lgan strukturalangan jadvalning hujjatlari bo'lishni

nazarda tutadi.

Biznes-jarayonining jadvalli tavsifiga misol

Jarayon – sotib olish. Egasi – tijorat direktorining o‘rinbosari.

Jarayonning maqsadi – ishlab chiqarish ehtiyojlarini materiallar va butlovchi qismlar bilan qondirish. Jarayonning qisqacha tavsifi – tovar-material qiymatlar bilan ta‘minlashni tashkil etish, ularni saqlash va ishlab chiqarishga uzatish, yetkazib beruvchilarning tanlovi va baholashi.

Ushbu jadvalni o‘qish soddaroq, undan kim nima uchun mas‘ul ekanligini, faoliyat jarayonida ish qanday ketma-ketlikda bajarilishini tushunish va shunga mos ravishda biznes-jarayonni tahlil qilish osonroq bo‘ladi. Biznes-jarayonlarni tavsiflashning jadvalli shakli matnligi qaraganda samaraliroqdir, shuning uchun u hozirda kengroq qo‘llaniladi va biznes-jarayonlarni avtomatlashtirish vazifalariga ilovalarda ularni tavsiflash uchun qo‘llaniladi.

Shunday qilib, dastlabki bosqichda jadvalli usuldan foydalanishda jarayonning kirish va chiqishini (yetkazib beruvchilar va iste‘molchilar), nazorat ta‘sirilar (ichki va tashqi) va resurslar turlarini (inson va moddiy) tavsiflash kerak. Buning uchun “Jarayonlarni aniqlash varaqasi” tuziladi. Jarayonostilarni, shuningdek, yo‘ldosh hujjatlar turlarini va jarayonning uzilishi xavflarini tavsiflash kerak. Biznes-jarayon tavsifi blok-sxemani va jarayon mantig‘ini o‘z ichiga olishi kerak. Blok-sxema jarayon funksiyalarini bajarish ketma-ketligini belgilaydigan munosabatlar (strelkalar) bilan bog‘langan obyektlar (ixtiyoriy shakldagi to‘rtburchaklar) sifatida tasvirlangan jarayonni o‘z ichiga oladi. Blok-sxema jarayonning quyidagi jihatlari tavsifini o‘z ichiga oladi: jarayon egasi, jarayonni boshlash shartlari, jarayon mijoz va kutilayotgan natijalar. Chiqish ma‘lumotlari olingandan so‘ng jarayonni baholash va haqiqiy ko‘rsatkichlarni tahlil qilish amalga oshiriladi. Keyin jarayon faoliyatini yaxshilash maqsadida qo‘shimcha resurslarga bo‘lgan talablar shakllantiriladi va resurslarning turlari aniqlanadi.

Jarayonning mantig‘i harakat, tarkib, mas‘ul ijrochi va ishtirokchilar ko‘rsatilgan ustunlarni o‘z ichiga olgan jadval shaklida taqdim etilishi mumkin.

Harakatlar – bu jarayonning bosqichlari bo‘lib, jumladan jadvaldagi har bir qatorga o‘z bosqichi mos keladi. Ushbu bosqichlarning yig‘indisi jarayonni bajarish sxema ko‘rinishida tavsiflanadigan algoritmini belgilab beradi, bu yerda harakatlar to‘rtburchaklar shaklida, shartli o‘tishlar esa romblar shaklida taqdim etiladi. Tarkib jarayonning har bir bosqichidagi faoliyat haqida tasavvur beradi. Bular ushbu bosqich uchun har xil turdagi hujjatlar, shuningdek, o‘tgan bosqichlarning tahlili (o‘tish holati),

baholashlar, so‘rovlar va tushuntirishlar bo‘lishi mumkin. Har bir bosqich (harakat) o‘z mas‘ul ijrochisiga va ishtirokchilariga ega.

Shu bilan birga, biznes-jarayonlarning bunday tasviri yaqqol kamchiliklarga ega. Birinchidan, bu jarayon foydalanuvchilari uchun ko‘rgazmali emas. Ikkinchidan, jarayonga har safar o‘zgartirish kiritishda tegishli matn hujjatlarini qo‘lda tahrirlash talab qilinadi. Uchinchidan, jarayon algoritmlari va modellarining blok-sxemalarini taqdim etishning bir xillashtirish imkoni bo‘lmaganda biznes-jarayonlarni rasmiylashtirishning umumqabul qilingan standartlarga javob beradigan tavsifni yaratish murakkabdir. Bundan shu tarzda ishlab chiqilgan jarayonlarni modellashtirishning ixtisoslashtirilgan vositalari muhitiga o‘tkazish maqsadga muvofiqligi to‘g‘risida xulosa qilishimiz mumkin.

3. Grafik yondashuv. Hozirgi vaqtda biznes-jarayonlarni tavsiflashda grafik yondashuvlar va usullar eng katta rivojlanishga va qo‘llanilishga ega. E‘tirof etiladiki, ular korxonada faoliyatini tavsiflash, tahlil qilish va oqilona tashkil etish muammolarini hal qilishda eng katta samaradorlikka ega. O‘quvchiga grafik tasvirlar ko‘rinishidagi ma‘lumotlar taqdim etilgan holatda uning tahlil qilish va qaror qabul qilish imkoniyati sezilarli darajada oshadi.

Bugungi kunda biznes-jarayonlarni tavsiflash uchun ko‘p sonli uslublar (IDEF0, IDEF3, DFD, WORKFLOW, UML, ARIS va boshqa) va vositalar (BPWin, ERWin, PowerDesigner va boshqa) mavjud.

Tuzilma va obyektga yo‘naltirilgan tahlillarda ishchi jarayonlarni va tizimdagi ma‘lumotlar o‘rtasidagi munosabatlarni ma‘lum turdagi diagrammalar ko‘rinishida modellashtiradigan vositalardan foydalanadi. Mazkur vositalarga ma‘lum turdagi tizim modellari mos kelib, ular orasida eng keng tarqalgan turlari quyidagilardan iborat:

- IDEF (Integrated Definition) – tuzilma modellar va ularga mos diagrammalar oilasi;
- DFD (Data Flow Diagrams) – ma‘lumotlar oqimi diagrammalari;
- ERD (Entity-Relationship Diagrams) – “mohiyat-munosabat” diagrammalari;
- Workflow – ish jarayonini boshqarish texnologiyasi;
- BPMN (Business Process Modeling Notation);
- Petri ranglangan to‘rlarining (Color Petri Nets, CPN) matematik apparatiga asoslangan imitatsion modellashtirish vositalari;
- yagonalashtirilgan UML modellashtirish tiliga asoslangan obyektga yo‘naltirilgan uslublar;
- keng maqsadli integratsiyalangan vositalar va uslublar, masalan ARIS.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Волкова В.Н. Моделирование систем: Учеб. пособие [Текст] / В.Н. Волкова [и др.]; под ред. В.Н. Волковой, В.Н. Козлова. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2012. – 440 с.
2. Денисов А.А. Современные проблемы системного анализа: Учебник / А.А.Денисов. – 3-е изд. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2008. – 304 с.

3. Волкова, В.Н. Методы формализованного представления систем: Учеб. пособие [Текст] / В.Н. Волкова, А.А. Денисов, Ф.Е. Темников. –СПб.: Изд-во СПбГТУ, 1993. – 107 с.
4. Денисов, А.А. Современные проблемы системного анализа: Учебник / А.А. Денисов. – 3-е изд. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2008. – 304 с
5. Горелова, Г.В. Исследование слабоструктурированных проблем социально-экономических систем: когнитивный подход [Текст] / Г.В. Горелова, Е.Н. Захарова, С.А. Радченко. – Ростовна-Дону: Изд-во РГУ, 2006. – 330 с.

ILK MUSULMON UYG'ONISH DAVRINING YUZAGA KELISH SHART-SHAROITLARI VA UNING NAZARIY TAHLILI

Yulduz Mardiyeva,
Samarqand davlat chet tillar instituti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'rta Osiyoda IX-XII asrlarda yuzaga kelgan boy ilmiy muhit va uning bugungi kun tarixshunosligidagi tahlili keltirilib o'tilgan. Darhaqiqat, IX–XII asrlarda Movarounnahr zaminida yuzaga kelgan turkiy musulmon davlatchiligi va ularning barqaror vaziyatni yuzaga keltirishi natijasida tashkil topgan madaniy hayot keyingi davr tarixidagi ilmiy rivojlanishga asos bo'lib xizmat qildi. Ayni davrda yaratilgan ilmiy xulosalar keyingi davr ilmiy taraqqiyoti uchun asos bo'lib xizmat qildi. Shu boisdan mazkur kichik ilmiy tadqiqot ishida IX–XII asrlarda yaratilgan boy madaniy me'rosning, ilmiy jarayonlarning tarixshunoslik jihatidan tahlilini keltirishni maqsadga muvofiq deb hisoblash bugungi kun talabidir.

Kalit so'zlar: Sharq uyg'onishi, Renessans, Musulmon renessansi. Arab madaniyati, Yunon madaniyati, Savdo yo'lari, Buyuk ipak yo'li.

Аннотация

В данной статье представлена богатая научная среда, возникшая в Средней Азии в IX-XII веках, и ее анализ в современной историографии. Фактически культурная жизнь сформировалась в результате турецкой мусульманской государственности, возникшей на земле Моворуннахр в IX в. - XII в. и установление в них стабильного положения послужили основой научного развития в истории следующего периода. Научные выводы, созданные в этот период, послужили основой для научных разработок следующего периода. Поэтому в этом небольшом научно-исследовательском труде требованием сегодняшнего дня является рассмотрение историографического анализа богатого культурного наследия и научных процессов, созданных в IX-XII веках.

Ключевые слова: восточный ренессанс, Ренессанс, мусульманский ренессанс. Арабская культура, Греческая культура, Торговые пути, Великий шелковый путь.

Annotation

This article presents the rich scientific environment that arose in Central Asia in the 9th-12th centuries and its analysis in today's historiography. In fact, the cultural life formed as a result of the Turkish Muslim statehood that arose in the land of Movarounnahr in the 9th - 12th centuries and their establishment of a stable situation. served as the basis for scientific development in the history of the next period. The scientific conclusions created during this period served as the basis for the scientific development of the next period. Therefore, in this small scientific research work, it is a requirement of today to consider the historiographical analysis of the rich cultural heritage and scientific processes created in the IX-XII centuries.

Keywords: Oriental renaissance, Renaissance, Muslim renaissance. Arab culture, Greek culture, Trade routes, Great Silk Road.

Somoniylar davrida yuzaga kelgan shart sharoitlar mamlakatimiz tarixida ilm fanning yuksalishi uchun keng shart sharoitlarni yaratib berdi. Har bir davr tarixning o'chmas sahifalarida o'ziga xos iz qoldiradi. IX-X asrlarda hukmronlik qilgan Somoniylar davlati ham ham O'rta Osiyo tarixida, shuningdek, butun bashariyat tarixida o'chmas iz qoldirdi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki mana shu davrda butun Sharq, jumladan, O'rta Osiyoning mutafakkirlari o'z mehnatlari bilan jahon madaniyati,

ilm-fani xazinasini boyitdi. Ilm fan va ijtimoiy-madaniy hayotda qo'lga kiritilgan ilmiy xulosalar nafaqat o'rganilayotgan davr tarixini boyitdi, balki keyingi davr ilmiy yuksalishlari, ilmiy ixtirolari uchun o'ziga xos zamin yaratib berdi.

Mavzuga oid ilmiy xulosalar tahlil jarayoniga tortilgan manba va adabiyotlarning ishonchligini talab qiladi. Shu boisdan tahlil jarayoniga tegishli tashkilotlar tasdig'idan o'tgan ilmiy adabiyotlar jalb qilindi. Ushbu adabiyotlarda

keltirilgan ma'lumotlar boshqa manbalarda keltirilgan axborot va ma'lumotlar bilan taqqoslantirildi.

Bugungi kun tadqiqotlarida keltirilayotgan ilmiy xulosalar va takliflar yangidan-yangi zamonaviy tadqiqot usullarini talab qiladi. Shu boisdan ham tadqiqotlarda zamonaviy texnologiya va tadqiqot usullaridan foydalanish talab qilinadi. Mazkur tadqiqot jarayonida tizimlashtirish, taqqoslash, qiyoslash kabi zamonaviy tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Mazkur davr voqealarining keyingi davr ilmiy taraqqiyoti uchun zamin yaratganligini yoki qaysidir ma'noda asos bo'lganligi tarixiy tadqiqotlarda o'z ifodasini topgan. "XV-XVII asrlar jahon tarixida Renessans yoki Uyg'onish davri nomi bilan mashhurdir, – deb yozadi, akademik M.M.Xayrullayev, – Italiyada boshlangan Renessans, Uyg'onish madaniyati shakllanishida IX-XII asrlarda Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida vujudga kelgan arab tili-dagi madaniyat, Sharq Uyg'onish davri madaniyati, fani bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi" [6, 9]. Albatta, O'rta Osiyo madaniyati IX-X asrlarda, to'satdan yoki arablar kirib kelishi bilan shakllanib qolmadi. Bu madaniyatning rivojlanishi uchun bir emas, bir necha ming yilliklar lozim bo'ldi. Tarixiy manbalarga nazar solsak, O'rta Osiyoning juda qadimiy va boy madaniyatga ega, gullab-yashnagan davlatlar makoni bo'lganini ko'ramiz. Sharqshunos olim V.M.Massonning ta'kidlashicha, O'rta Osiyo hududida yerga ishlov berish va chorvachilik eramizdan avvalgi 9-ming yillikdan boshlab rivojlangan" [1]. Bu esa, o'z navbatida, ko'chmanchi qabilalarning o'troq hayot kechirishi hamda qishloq va shaharlarning barpo bo'lishi uchun imkon beradi. "Yunon quldorlik davlatlari davrida (eramizdan avvalgi IV-III asrlarda) O'rta Osiyo va qadimiy yunon madaniyati sezilarli darajada yaqinlashdi"[3:4], – deb yozgan edi olim S.N.Grigoryan. Bu haqida: "Yunon madaniyati taraqqiyotida O'rta Osiyo xalqlarining buyuk xizmati bor" – degan fikrni olim B.G.Gafurov ham ta'kidlab o'tgan. Yuqorida bildirib o'tilgan fikrlarning barchasi Markaziy Osiyodagi ilmiy taraqqiyotning asosi arab xalifaligi bosqini oqibatida emas balki, xalqimizning bir necha ming yillik tarixga ega bo'lgan yaratuvchanlik xarakteri bilan izohlansa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Shu o'rinda Markaziy Osiyoning qulay geosiyosiy maydonda joylashganligi ham ilmiy taraqqiyotning yuk-salishiga asos bo'lgan degan ilmiy nazariyani ilgari surishimizga asos bo'ladi. Markaziy Osiyoning Xitoy, Hindiston, Eron, Kavkaz va Sharqiy Yevropa davlatlari orasida joylashgan geografik o'rni bu hududni dunyoning muhim savdo va madaniy aloqalar markaziga aylantirdi. Katta inqirozlar, turli urushlar, tabiiy ofatlar va kasalliklar olib kelgan qirg'inlarga qaramasdan, O'rta Osiyoda xalqaro va madaniy aloqalar hech qachon uzilib qolmagan. Bu borada "Buyuk ipak yo'li" orqali amalga oshirilgan keng miqyosidagi madaniy aloqalarning xizmati juda katta bo'lgan. Chunki Markaziy Osiyo deb atalgan keng jug'rofiy hudud azaldan o'zining tarixiy shuhrati bilan qo'shnilar orasida raqobatlashuvchi shahar madaniyati mavjud bo'lgan. Bular sharqdagi yuqori darajada rivojlangan madaniy mar-

kazlar sanalmish Baqtriya, So'g'd, Xorazm shaharlari edi. Afrosiyob, Ko'ktepa, Erqo'rg'on, Ko'zaliqir, Jarqo'rg'on, Sopollitepa singari qadimiy shaharlarda olib borilgan arxeologik izlanishlar natijasida qo'lga kiritilgan moddiy va ma'naviy madaniyat to'g'risidagi manbalar yuqoridagi fikrimizni tasdiqlab kelmoqda. Mazkur shaharlarda olib borilgan izlanishlar mamlakatimiz madaniy hayotini aks ettirgan lavhalari, savdo va iqtisodiy aloqalar natijasida boyiganini tasdiqlash bilan birgalikda o'lkamiz hududida qadimdan ma'naviyat tarqatuvchi maskan sifatida mashhur bo'lganini ham tasdiqlaydi. Hindiston, Eron, Xitoy, yaqin Sharq, Sharqiy Yevropa mamlakatlaridan topilgan o'lkamiz tarixiga oid yoki ularda madaniyatning muayyan shaklini rivojlantirishga asos bo'lgan topilmalar fikrimizni tasdiqlaydi [2, 32].

Milodiy asr boshlaridan, aniq qilib aytganda, III-IV asrlardan boshlab mamlakatimiz hududida quldorlik tuzumidan o'zining muayyan darajada taraqqiyparvarlik xarakteri bilan farqlanuvchi, iqtisodiy munosabatlarga, erkin bozor aloqalariga tayanuvchi yer egaligi munosabatlarining yuzaga kelishi aholining ijtimoiy-iqtisodiy hayotini o'zgartirdi. Yangi iqtisodiy aloqalar tezlik bilan ozmi-ko'pmi odamlarning yangi, tuzumga muvofiq dunyoqarashini shakllantirdi. Samarqand, Marv, Buxoro, Kesh, Nasaf, Panjikent, Qat va O'rta Osiyoning boshqa shaharlari intensiv ishlab chiqarish va tijoratning rivojlanishi natijasida madaniyat markaziga aylandi. Ular asosan Hindiston (Balx orqali) va Xitoy bilan tashqi tranzit savdo-sotiq ishlarini olib bordilar. Arab istilosigacha O'rta Osiyo madaniyati sug'd, xorazm, baqtriya va turkiy tilning hukmronligi, e'tiqodlarning hamda alifbolarning, yozuv tizimining ko'pligi bilan xarakterlanadi. Arablar tomonidan o'z davrida "podsholarning podshosi" hisoblangan — sasoniylarning so'nggi tayanchi — Marvning zabt etilishi va 751-yilda Qirg'izistondagi Talas daryosi bo'yidagi jangda xitoylarning O'rta Osiyo hududidan quvib chiqarilishi bilan amalga oshgan arab istilosi natijasida bu o'lkada islom hukmron dinga aylandi hamda arab tili va alifbosi katta mavqeiya ega bo'ldi. Ko'plab islom va arab tili bilan bog'liq maktablar tashkil etildi.

Markaziy Osiyo arablar bosqiniga qadar o'zining pedagogik faoliyatiga ega hudud edi. Mamlakatda o'ziga xos ta'lim-tarbiya jarayoni mavjud bo'lib, bolalarni dastlab yoshi katta odamlar axloqiy va diniy tarbiya asosida tarbiyalar va 5 yoshdan maktabga berilar edi. Maktablarning quyi bosqichida urf-odat va an'analarni yoshlar ongiga singdirish va yozuv, hisob o'rgatilgan bo'lsa, yuqori bosqichida dunyoviy fanlar atrofficha o'rgatilar edi. Qolaversa Markaziy Osiyo ta'lim tizimida g'arbiy davlatlardan kelgan ayrim olimlar o'quv markazlari tashkil etib, o'lkaning madaniy hayoti rivojiga o'z hissalarini qo'shganligi ham tarixdan ma'lum. Ularning ko'pi yunonlar bo'lib, xalq orasida o'z bilimlarini tarqatib, pedagogik faoliyat yuritganlar. Dunyo sivilizatsiyasi tarixining ajoyib sahifalaridan biri "arab madaniyati" rivojlangan davr hisoblanadi, – deb ta'kidlaydi sharqshunos olim T.I. Raynov, – VII asrda jahon sahnasiga chiqqan arablar VIII asrda

O'rta Osiyoning katta qismini egallab, Afrika va Janubiy Yevropaga kirib bordilar, hamda bir-biri bilan raqobatda bo'lgan, shuningdek, boshqa davlatlarga tahdid solgan bir necha davlatlar tuzdilar... VIII asrdan to XI-XII asrlargacha, "arab" mamlakatlarida va ma'lum darajada qo'shni davlatlarda san'at va adabiyotda, musiqa va nazmda, fan va falsafada ulkan yutuqlarga erishildi. Boy va murakkab madaniyat shakllandi va u "arablarniki" deb atalib va jahon madaniyati xazinasining bir qismini tashkil qildi.

Haqiqatni olib qaraganda boy arab madaniyati o'ziga xos afsona va rivoyatlarga boy holda, arablar tomonidan zabt etilgan mamlakatlarning ta'lim tizimiga chuqur kirib bordi. Dastlab zo'rlik, kuch bilan kiritilgan arab madaniyati durdonalari keyinchalik asosiy qo'llanmaga aylanib borgani tarixdan ma'lum. Darhaqiqat, juda boy bu xazina, bu madaniyat insoniyatning navbatdagi bosqichga o'tgan taraqqiyoti natijasi edi. Bu madaniyat juda taraqqiy etgan qadimgi davlatlar tuprog'ida shakllandi va o'sib bordi. Bu madaniyat, ya'ni "arablarniki" deb atalmish madaniyat, Yefrat va Dajla vodiysi, Eron va Shom, Misr va Hindiston, Old va O'rta Osiyo xalqlarining birgalikda yaratgan boy madaniyati edi. O'rta asrlarda yashagan ko'p olimlar o'z asarlarini arab tilida yozgan bo'lsalar-da, aslida ular arab bo'lmaganlar. Ularning aksariyat qismini forslar, turklar va Arab xalifaligi tarkibidagi boshqa xalq vakillari tashkil qilganlar. Dastlab Arab xalifaligi tarkibidagi har bir davlat o'zining eski hayoti bilan yashashda davom etdi... Biroq VII asr oxirlarida va VIII asr boshlarida yangi pul vositasi muomalaga kiritildi, ma'muriy va soliq tizimi shakllandi, arab tili boshqa tillarni mahalliy boshqaruv idoralari iste'molidan siqib chiqarib, bosib olingan xalqlarning turmushiga kira boshladi [3, 12].

VIII asr 40-yillarida arab xalifaligini ichki nizolar qamrab oldi. Yuzaga kelgan murakkab vaziyat, ya'ni mamlakat ichidagi ichki bo'linish hokimiyat almashinuvini talab qildi. 747-750-yillarda Iroqlik sarkarda Abu Muslim tomonidan amalga oshirilgan yirik xalq qo'zg'oloni natijasida Arab xalifaligi tepasiga Abbosiylar sulolasi keldi. Butun Arab xalifaligi tarkibidagi hududlarda tez sur'atlar bilan islomlashtirish va arab tilini o'rgatish jarayoni boshlandi. Islom ta'limotiga asoslangan ta'lim-tarbiya ishlari keng quloch yoydi. Arablar boshqa e'tiqoddagilarni islom diniga kirishlari uchun turli chora-tadbirlarni qo'llaganlar, jumladan, soliqlardan ozod qilish, yaxshi ishlarga taklif qilish va boshqa imtiyozlar bilan siylash, namoz o'qiganlarga kunlik 2 dirhamdan pul berish va hokazo. O'rta Osiyoda ham bu siyosat keng tusda olib borildi. Chunki bu hududda yashovchi turk qabilalarining ko'p qismi IX-X asrlarda ham islom dinini qabul qilmagan edilar. Tarixiy ma'lumotlarda mahalliy aholining islomni qabul qilmasdan o'zlarining eski dinlariga e'tiqod qilgan aholining katta qismi tarixiy viloyat hisoblangan Usturushonada yashaganligi qayd etiladi. Tohiriylar va Somoniylar tomonidan olib borilgan harbiy yurishlar natijasida bu hudud aholisi islomni qabul qiladi, qabul qilmagan aholi esa Eron va Hindiston

hududlaridan boshpana topishadi. Otashparastlik diniga e'tiqod qilgan va migratsiyaga uchragan aholining bu hududlarga ko'chib ketishi natijasida hozirda ham Eron va Hindiston hududida hozirda ham otashparastlikka e'tiqod qiluvchi aholi qatlami saqlanib qolganligi bugungi kun tadqiqotlarida o'z ifodasini topmoqda.

Tarixchi olim H.Vamberi Buxoroni islomlashtirish ishlari haqida shunday yozadi: "Islom dinini qabul qilgan ba'zi bir ikkilanuvchi odamlar eski ma'budlariga hamon ibodat qilib, yashirin joylarda va yerto'lalarda sajda qilayotganligi arablarga ma'lum bo'lib qolganidan so'ng, o'z hovlisining yarmini arablarga berishi har bir buxorolikka amr qilindi. U arab uy egalariga islom shariatidan ta'lim berdi hamda ularning islom odobiga rioya qilishlarini kuzatib turdi... Yangi dinga kiruvchilar uchun mukofot qilib pul beriladigan bo'ldi. Juma kuni Qutayba jomesiga kelgan kishilar ikki dirham mukofot oldilar"[1:15]. Arab xalifaligi tarkibidagi ko'pgina davlatlarda ilm-fan taraqqiyoti eski quldorlik tuzumining yemirilishi, yangi feodal munosabatlarning qaror topishi davriga to'g'ri keldi. Feodalizmning shakllana boshlashi bilan intensiv dehqonchilik, hunarmandchilik va tijorat ancha taraqqiy etib bordi. Savdo-sotiqning va mol ayirboshlashning keng quloch yoyishi bilan katta bozorlar vujudga keldi. Bu esa, o'z navbatida, shaharlarni katta mablag', pul va mol-dunyo bilan ta'minladi. Natijada ilm-fan, ta'lim-tarbiya rivoji uchun ham qulay sharoit yaratildi. Ziyoli, ilmi kishilarga ehtiyoj kuchaydi. Ustoz va shogird munosabatlari shakllana boshladi.

Arab xalifaligi saroyida mamlakatimiz hududida tashkil topgan davlatlar hukmdorlari saroyida tashkil topgan bir an'ana hukmronlik qilgan. Bu an'ana saroyda olimlar jamoasining tashkil topganligi va ularning maslahatlarini mamlakat boshqaruvida, amaliyotda qo'llanganligidir. Arablarning bu jarayonni amaliyotga keng tatbiq etishlari natijasida mazkur holat Yevropa va jahon tarixida arablar tomonidan joriy etilgan an'ana sifatida talqin qilinib kelinmoqda. Xalifa va uning noiblari o'z saroylarida olim va ilmi kishilarni to'plab, ularga homiylik qilganlaridek, hokimlar, boylar va amaldorlar ham o'z qo'llari ostiga olimlarni jalb qila boshladilar. Shu jumladan, Imom al-Buxoriy, Abu Nasr al-Forobiy va boshqa mashhur mutafakkirlarning oilalarida ham olim va ilmi kishilar ardoqlangani tarixdan ma'lum. Ilmlar ichida tibbiyot, falsafa, axloqshunoslik, astrologiya, huquqshunoslik, tarix, shuningdek, diniy ilmlar juda qadrlandi. Tashkil etilgan ilmiy muassasalar masalan; ilmiy tashkilotlar, ko'ngilochar bog'lar, jamoat joylarida, kitob do'konlarida, kutubxonalarda yig'ilishar va ilmiy hayot yuzasidan fikr almashar edi. Mazkur suhbat jarayonida olimlarning o'zaro munozaralari asosida yuzaga kelgan ilmiy xulosalari ilmiy tadqiqot mazmuniga aylanar va shu asosda yangi tadqiqot ishlari amalga oshiriladi. Ularning yaratgan qo'lyozmalari nazariy asosga ega bo'lsa-da, amaliyotga ham tadqiq qilinadi va uning natijalari ilm-fanga tasdiqlangan ilmiy xulosalar sifatida joriy qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 05.06.2018-yildagi PQ-3775-son "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar" to'g'risida. //https://lex.uz/docs/3765586.
2. Васильева О.С. Исследование представлений о здоровом образе жизни / О.С. Васильева, Е.В. Журавлева // Психологический вестник РГУ: – Ростов-на-Дону. – 1997, Вып.3. – 429 с.
3. Маттиев И., & Шодиярова К. (2020). Талабаларда саломатликни асрашга йўналтирилган тафаккурни шакллантиришга хизмат қиладиган шакллар, воситалар, методлар. Общество и инновации, 1(2/S), – 318 с.
4. Маттиев И. Б. (2016). Некоторые направления государственной политики здоровьесбережения как педагогический фактор формирования здорового поколения. Бюллетень науки и практики, (10 (11)), – 363 с.
5. Маттєв И. Б. (2022). Социально-педагогическая необходимость развития здравоохранения для студентов. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(4), – 304 с.
6. Mattiev I. B. (2022, February). INNOVATION TECHNOLOGIES IN EDUCATION SYSTEM AND THEIR USE. In Conference Zone (pp. 168)

KREDIT-MODUL TIZIMIDA MA'RUZALARNI TASHKIL ETISH VA O'TKAZISHDA INNOVATSION DASTURLARNI QO'LLASH

Ixtiyor Kamolov,

Navoiy davlat pedagogika instituti professori

Gulhayo Sayfullayeva,

Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti

Sevinchxon Xaitova,

Navoiy davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya

Insoniyat tarixida amalga oshirilgan har qanday buyuk hodisalar zamirida bevosita ilm-fan, texnika va ishlab chiqarish texnologiyasi bilan uyg'unligi mujassamdir. O'qituvchi talabalarga aniq fanlarni o'rgatish jarayonida o'z faoliyati davomida orttirgan pedagogik tajribasi hamda talabalarning olgan bilimi, ko'nikma va malakalari aynan ularning barkamol shaxs bo'lib yetishishlarida katta ahamiyatga ega. Fanni o'zlashtirishda qo'yilgan muammo va vazifalar bo'yicha ma'lum yechimga kelish hamda uning optimal variantini tanlash uchun kerakli bo'lgan mustaqil fikrlash ko'nikmasi mustaqil ijodiy ishlash jarayonida shakllanadi va mustahkamlanib boradi. Yetuk kadr-o'qituvchi tayyorlashning asosiy omillaridan biri — bu ta'lim sifatini va samaradorligini oshirishdir.

Kalit so'zlar: kredit-modul tizimi, shaxs, pedagog, ma'ruza, kadr, samaradorlik, shakl, usul, vosita, metod, texnologiya.

Аннотация

В основе любых великих событий, происходивших в истории человечества, лежит непосредственная гармония с наукой, техникой и технологиями производства. Педагогический опыт, приобретенный учителем в процессе обучения студентов точным наукам, а также знания, умения и навыки, полученные студентами, имеют большое значение для их становления гармоничной личностью. При овладении наукой в процессе самостоятельной творческой работы формируются и закрепляются навыки самостоятельного мышления, необходимые для того, чтобы прийти к определенному решению поставленных задач и задач и выбрать оптимальный ее вариант. Одним из основных факторов подготовки зрелых кадров-педагогов является повышение качества и эффективности обучения.

Ключевые слова: кредитно-модульная система, человек, педагог, лекция, персонал, эффективность, форма, метод, средство, метод, технология.

Annotation

The Zamiri of any great events carried out in the history of mankind is directly embodied in the harmony with science, technology and production technology. The pedagogical experience gained by the teacher during his career in the process of teaching students the exact sciences, as well as the knowledge, skills and qualifications received by students are of great importance precisely in their development as a competent person. The skill of independent thinking, which is necessary in order to come to a certain solution in terms of problems and tasks set in mastering science, as well as to choose its optimal option, is formed and strengthened in the process of independent creative work. One of the main factors in the preparation of a mature cadre teacher is to improve the quality and efficiency of Education.

Keywords: credit-module system, person, educator, lecture, frame, efficiency, form, method, tool, method, technology.

O'qitishning zamonaviy usullari, shakl va vositalari, o'yin texnologiyalari, muammoli o'qitish, xususan, kurs ishi va mustaqil ishning noan'anaviy metodlari ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda ham muhim o'rin egallaydi.

Zamonaviy ta'lim jarayoni bu talabalarga faqat bilim berish, ularda fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, olingan bilimlardan foydalanish bo'yicha o'quv ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat bo'lmay, balki ularga mustaqil ravishda kerakli axborotlarni qidirib topish, o'zlashtirish shakllari, usullari, vositalarini o'rgatishdan iborat. Bakalavriat bosqichidagi talabalarda mustaqil bilimlarini zamon talabiga moslashtirib borish, ma'lumotlar oqimi ichidan kerakligini ajratib olish va ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish qobiliyatlarini shakllantirish ularning keyingi bosqichdagi faoliyatlarini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamiz oliy ta'lim tizimiga kredit-modul tizimi kirib kelishi bilanoq ta'lim jarayonida asosiy ulushni egalagan mustaqil ta'limni tashkil etishning o'ziga xos jihatlari S.Q.Qahhorov, G'.Dadamirzayev, S.Vahobova, B.Sh. Usmonov, R.R. Mirzoyev, T.I.Ismoilov, V.V.O'rinov, Sh.Mustofoqulov, B.X.Xodjayev, Z.E.Chorshanbiyev, M.L.Boltayeva, M.Sultonov, M.Hakimova va boshqa bir qator olim, tadqiqotchi, pedagoglar tomonidan tadqiq qilina boshlandi.

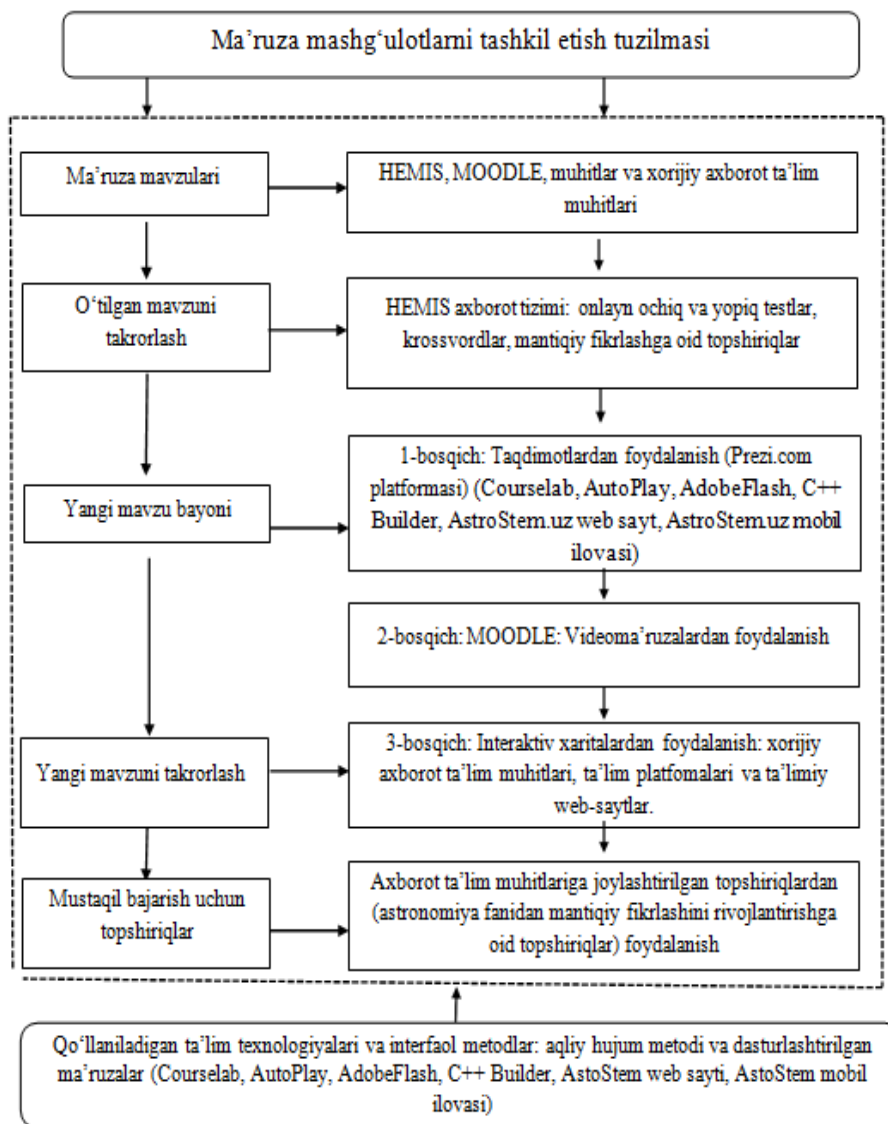
Talabaning mustaqil fikrlashi uning har qanday faoliyat jarayonida namoyon bo'ladi: masalalarni yechishda o'ziga xos metoddan foydalanish, ijodiy insholarni yozish, rasm darslarida turli ijodiy yondashuvli rasmlarni chizish, tajriba ishlarini bajarish, talab qilingan holatlarda turli buyumlarni yasash, laboratoriya jihozlarini yaratishda konstruktiv yondashuv va shu kabi barcha jarayonlar talabning mustaqil fikrlashini talab qiladi. Talablarga yuqori darajadagi bilimni o'quv auditoriyasidagi mashg'ulotlar to'liq bera olmaydi. Buni amalga oshirishda mustaqil o'quv faoliyati to'ldiruvchi rivojlantiruvchi vazifasini bajaradi. Insoniyat faoliyatining aksariyat jabhalarini kompyutersiz tasavvur qilish qiyin. Faoliyatning eng tez o'zgaruvchan dinamik turi bo'lgan ta'lim ham ushbu jarayondan chetda qolmaydi. Bu holatda kompyuter bilan muloqotni osonlashtirish, uning e'tiborini tortish, qiziqtirish uchun ma'lumotingizni boshqalarga qanday qilib yetkazish mumkinligi to'g'risida savol tug'iladi [1, 637-639]. Oliy ta'lim muassasasida tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayoni tizimli, shu bilan birgalikda keng qamrovli va serqirra jarayon bo'lib, unga kiritilgan har qanday innovatsiya o'z samarasini beradi. Shuning uchun oliy ta'lim muassasalarida olib borilayotgan ma'ruza mashg'ulotlarining zamonaviy o'quv vositalarni va ta'lim texnologiyalarini o'zaro moslash asosida tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Shu bois, ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etish bosqichlarini va mashg'ulotlarda qo'llaniladigan o'qitish vositalarini, jumladan axborot ta'lim muhitlari hamda muammoli ta'lim texnologiyalarini tatbiq etish muhim masalalardan biri hisoblanadi [2,

115-117]. Bu esa o'z navbatida ma'ruza mashg'ulotlarining nazariy, didaktik jihatlarini takomillashtirishni, uning o'quv jarayonidagi salmog'ini yanada oshirishni talab etadi. Oliy ta'lim muassasalarida ma'ruza mashg'ulotlari talabalarning nazariy bilimlarni egallashi, dunyoqarashini oshirishi va amaliy mashg'ulotlarini samarali tashkil etishi hamda fanni mustaqil o'rganishi uchun asosiy poydevor hisoblanadi. Shuning uchun fanlardan, xususan astronomiya fanidan ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etishning yangicha yondashuvlarini ishlab chiqish muhim hisoblanadi. Astronomiya fanidan ma'ruza mashg'ulotlarni samarali tashkil etish yo'llaridan biri, raqamli texnologiyalarni joriy etishdir. Axborot texnologiyalardan foydalanib tashkil etilgan ma'ruza talabalarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish funksiyasini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, talabalarning astronomiya faniga oid o'quv materialini sezgi organlari orqali qabul qilish, tasavvur qilish, abstrakt fikr yuritish, o'rganilgan ma'lumotlarni yodda saqlash va yangi kutilmagan vaziyatlarda qo'llash bosqichlari yordamida o'zlashtiriladi. Ma'ruza an'anaviy, tabiiy va tasviriy vositalardan foydalanilganda talabalar tomonidan bilimlarni o'zlashtirishning tasavvur qilish, abstrakt fikr yuritish bosqichlarini amalga oshirish imkoni bo'lmaydi. Shuning uchun astronomiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarida talabalarning tasavvurlarini shakllantirishda axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish muhim sanaladi. Chunki axborot texnologiyalari yordamida tabiatni virtual shaklda namoyish etishga erishiladi. Bu esa professor-o'qituvchining axborot texnologiyalari vositalarini samarali qo'llash mahoratiga bog'liq hisoblanadi [3, 26-28]. "Ma'ruza mashg'ulotlarni olib boruvchi professor-o'qituvchining asosiy vazifalardan biri, har bir talabaga rejalashtirilgan o'quv-ma'lumotlarni samarali yetkazish, ularning bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini rivojlantirishdan iborat". "Shuning uchun ma'ruza mashg'ulotlarida mavzuni tushuntirishning murakkab emasligi va qabul qilishning soddaligi kabi xususiyatlarga ega bo'lishi, shuningdek, mavzularga oid o'quv-materiallarning uzviyligiga, uzluksizligiga, tegishli savollarni qamrab olinganligiga hamda ularni sinchkovlik bilan tanlab olinishiga e'tibor qaratish lozim" [4, 19-21]. Pedagogik mahorat bilan olib borilgan ma'ruza amaliy mashg'ulotlarda va talabalarning mustaqil bilim olishlarida hamda qo'shimcha o'quv adabiyotlar bilan ishlashlarida tatbiq etish uchun zarur bo'lgan nazariy bilimlar, tavsiyalar va yo'llanmalar bilan qurollantiradi. "Ma'ruza mashg'ulotlarning maqsadi o'quv jarayoni davomida talabalarga yangi tasavvurlar, tushunchalar, qonuniyatlar, g'oyalar haqida bilim berish, oldingi ma'ruza mashg'ulotlarida talabalar egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini yanada rivojlantirish, tarbiyaviy-amaliy ahamiyatga ega bo'lgan ishlarga yo'naltirishdan iborat". Shuningdek, talabalarning qiziqishini, intilishini, mas'uliyatini oshiradi. Mashg'ulot davom ettirish asosida shu hol qayta takrorlanadi. Ushbu vaqtda doimo faol ishti-

rok etuvchi talabalar, aniq fikr bildiruvchilar ma'ruza olib boruvchining ko'makdoshiga aylanadi. "Ma'ruza mashg'uloti davomida mavzuni sekin-asta talabaning hayotiy va o'quv faoliyatiga bog'lash boshlanadi, natijada, ularga ham qisqa munozaralar asosida javob topiladi. Ushbu tartibda kechgan ma'ruzalarda talabalar vaqt qanday o'tganini bilmay qoladilar. Ma'ruzaning yana davom etishini xohlab, befarqlik o'rnini hushyorlik, ichki intilish, yechim qidirish egallaydi, o'zlari ham yechimni topishda shaxsan ishtirok etishga hissa qo'shishga intiladilar". Astronomiya fanlariga oid bu kabi ma'ruzalar professor-o'qituvchi va talabalarning o'zaro faolligini oshiradi. Kelgusi munozaralarga chorlaydi. Talabalar ma'ruzada ishtirok etar ekanlar, kelgusi ma'ruzalarni yana davom ettirishni xohlaydi. Astronomiya fanida har qanday yuqori saviyada o'tkazilgan ma'ruza, garchand u faktlarga boy bo'lsa-da, ammo uzoq vaqt davom etsa, talabalarning e'tiborini jalb etish va tinglash qobiliyati susayadi [5, 55-57].

Xulosa va takliflar: Shuning uchun astronomiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarni samarali tashkil etishda o'z

o'rnida zamonaviy o'quv vositalardan foydalanish holda tashkil etish samarasini beradi. Bugungi kunda astronomiya fanidan ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etishda zamonaviy o'quv vosita sifatida raqamli texnologiyalarni, shu jumladan axborot ta'lim muhitlarini va unga joylashtirilgan didaktik elektron ta'lim resurslarini keltirish mumkin. Astronomiya faniga oid axborot ta'lim muhitlar talabalariga ma'lumotlarni obrazli shaklda taqdim etishga, mashg'ulotlarda zerikmaslikka, diqqatini jamlash va uzoq vaqt xotirada saqlash kabi imkoniyatlarni ta'minlaydi. Shuning uchun bo'lajak astronomiya mutaxassislarini tayyorlashda kasbiy fanlardan ma'ruza mashg'ulotlarini tashkil etishda vebga mo'ljallangan taqdimotlarni, virtual ta'lim texnologiyalarni, onlayn ochiq va yopiq testlarni, krossvordlarni hamda muammoli ta'lim texnologiyalarni integratsiyalash asosida tashkil etish samarali hisoblanadi [6, 133-135]. Shu bois, tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan, ya'ni oliy ta'lim muassasalarida astronomiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etish tuzilmasini tavsiya etamiz (1-rasmga qarang).

1-rasm. Ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etish tuzilmasi

Tavsiya etilayotgan tuzilmadan foydalanib, oliy ta'lim muassasalarida astronomiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarni aralash ta'limdan foydalanib tashkil etishni nazarda tutadi. Ushbu tuzilmaning asosiy g'oyasi astronomiya

fanidan ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etishda global tarmoqning manzillarida o'z aksini topgan axborot ta'lim muhitlari va ularga joylashtirilgan didaktik elektron ta'lim resurslardan foydalanishdan iborat hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sayfullayeva G.I., Haydarova D. O'. Astronomiyadan masalalarini yechishda kompyuter paketlari va innovatsion dasturlardan foydalanish// Journal of universal science research (JUSR) ISSN (E): (2181-4570) 2023. – B. 637-639.
2. Sayfullayeva G.I., Namozova N.T. Astronomiya fani bo'yicha yaratilgan dasturiy pedagogik vositalar// Journal of universal science research (JUSR) journalseeker.researchbib.com/view/issn/2181-4570 2023. – 115-117 b.
3. Sayfullayeva G.I., Namozova N.T. Astronomiyani innovatsion yondashuv asosida o'qitish// "Xalqaro va aniq fanlar tahlili" jurnali 2023. – 26-28 b.
4. Sayfullayeva G.I., Namozova N.T. Astronomiya fanini o'qitishda qo'llaniladigan dasturiy-pedagogik vositalar va ularning imkoniyatlari// Eurasian journal of technology and innovation received: Volume 1, Issue 7, July 2023 ISSN 2181-202006th July 2023 Accepted: 10th July 2023 Online: 11th July 2023. – 19-21 b.
5. Sayfullayeva G.I. Astronomiya kursidan amaliy mashg'ulotlarga innovatsion ta'lim texnologiyalari va axborot texnologiyalarini tatbiq etish// "Fan va jamiyat" ISSN 2010-720. Ilmiy-uslubiy jurnal Seriya: Pedagogika fanlari, Psixologiya fanlari № 2.2023. – 55-57 b.
6. Sayfullayeva G.I. Astronomiyadan amaliy mashg'ulotlarga Mathcat Maple matematik paketlarni tatbiq etish metodikasi// "Pedagogik akmeologiya" xalqaro ilmiy-metodik jurnal. №2(4) 2023. 133-135 b.

IQTIDORLI BOLALARNI O'QITISHGA IXTISOSLASHGAN MAKTABLAR FAOLIYATI SAMARADORLIGINI TAKOMILLASHTIRISH — PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Sora Buriyeva,
Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti "Xorijiy tillar" kafedrasida katta o'qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi

Аннотасија

Ushbu maqolada ijod maktablari faoliyatini rivojlantirishning maqsad va vazifalari, ustuvor yo'nalishlari, yoshlarimizni vatanparvarlik, milliy an'ana va qadriyatlarga sadoqat, ulug' ajdodlarimizning boy merosiga vorislik ruhida tarbiyalash, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini kashf etish va yanada rivojlantirish, o'qituvchining kasbiy mahorati yaxshi namunalari singdirish va uni har tomonlama rivojlantirish masalalari borasida so'z yuritilgan. O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimida muhim o'rin tutgan o'quv muassasalari orasida iqtidorli bolalarni o'qitishga ixtisoslashgan maktablarning ham alohida o'rni bor.

Калит со'злар: erkin fikrlaydigan, mafkuraviy onglik, shakllantirish, rivojlantirishning maqsad va vazifalari, taraqqiyot, moslashtirish, ajdodlarimiz, iste'dodlarini tan olish, tabaqalashtirilgan.

Аннотация

В данной статье рассматриваются цели и задачи развития школ творчества, приоритетные направления, воспитание нашей молодежи в духе патриотизма, верности национальным традициям и ценностям, наследие богатого наследия наших великих предков, открытия и дальнейшее развитие. Обсуждались вопросы развития творческих способностей учащихся, вопросы привития образцов профессионального мастерства учителя и его всестороннего развития. Среди учебных заведений, занимающих важное место в системе непрерывного образования Республики Узбекистан, особое место занимают школы, специализирующиеся на обучении одаренных детей.

Ключевые слова: свободомыслие, идейное сознание, формирование, цели и задачи развития, развитие, адаптация, признание наших предков, таланты, дифференцированные.

Annotation

In this article, the goals and objectives of the development of creativity schools, priorities, patriotism of our youth, loyalty to national traditions and values, education in the spirit of inheriting the rich heritage of our great ancestors, the issues of discovering and further developing students' creative abilities, imbibing good examples of the teacher's professional skills and developing them in all aspects were discussed. Among the educational institutions that have played an important role in the system of continuing education of the Republic of Uzbekistan, schools specializing in the education of gifted children also have a special role.

Keywords: free-thinking, ideological consciousness, formation, goals and tasks of development, development, adaptation, recognition of our ancestors, talents, differentiated.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 18 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarni rivojlantirish agentligining faoliyatini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" Qaroriga asosan 2020-2025-yillarda ijod maktablari faoliyatini takomillashtirish Konsepsiyasi ishlab chiqildi [1]. Ushbu Konsepsiya ijod maktablari faoliyatini rivojlantirishning maqsad va vazifalari, ustuvor yo'nalishlarini belgilaydi. Sohaga oid normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqishda mazkur Konsepsiya g'oyalariga e'tibor qaratilgan. Konsepsiyada yoshlarimizni vatanparvarlik, milliy an'ana va qadriyatlarga sadoqat, ulug' ajdodlarimizning boy merosiga vorislik ruhida tarbiyalashda ona tili va adabiyotning ustuvorligiga urg'u berish, zamonaviy bilimlarga ega, erkin fikrlaydigan, badiiy adabiyot va boshqa ijod sohalarida jahondagi tengdoshlari bilan raqobatlasha oladigan ijodkor shaxsni shakllantirish masalasi belgilangan.

Bugungi kunda mazkur muassasalarining faoliyatini takomillashtirish islohotlarning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qayd etilmoqda. O'qituvchi - bu maktabning yuragi. O'qituvchi mehnatining natijasi o'quvchining bilimdir. Shunday qilib, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini kashf etish va yanada rivojlantirish o'qituvchining kasbiy mahoratiga va uning shaxsiyatiga bog'liqdir. Ayniqsa, yosh avlodning maxsus qobiliyatlari va iste'dodlarini tan olish, uning keyingi rivojlanishiga rahbarlik qilish qiyin. Bugungi kunning asosiy vazifasi — bolani zamonga moslashtirish, unga o'z davrining eng yaxshi namunalarini singdirish va uni har tomonlama rivojlantirish. Iqtidorli bolalarni o'qitish va tarbiyalashni tashkil qilishning asosiy vazifasi iste'dod xususiyatlarini aniqlashdir. Bolaning iste'dodi va qobiliyatini rivojlantirishga qancha vaqt e'tibor berilsa, shunchalik uni to'liq kashf etish mumkin bo'ladi. Agar bolaning o'ziga xos fazilatlarini unga yaqin kattalar munosib baholamasa, u boshqalar kabi bo'lib qolishi mumkin.

Jahon ta'limi tizimida o'tgan asrning yetmishinchi yillaridan boshlab, tabaqalashtirilgan ta'limni yo'lga qo'yishga alohida e'tibor qaratildi. Buning boisi ta'lim jaryonida taqdim etilayotgan o'quv materiallarining o'quvchilar tomonidan birdek o'zlashtirilmasligidir. O'quvchilarning psixologik va individual sifatleri darajasining bir xil emasligi, ularning ayrimlari tomonidan juda tez o'zlashtirilayotgan o'quv materialining ba'zi o'quvchilar tomonidan qiyin o'zlashtirilayotganligi, buning natijasida qobiliyatli o'quvchilar vaqtlarining samarasiz sarflanishi ularni tabaqalashtirilgan holda o'qitilishi maqsadga muvofiq ekanligini ko'rsatdi.

Mustaqillik yillarida respublikada iqtidorli o'quvchilarni tanlash, ularga ta'lim berish va iste'dodlarini qo'llab-quvvatlashga davlat miqyosida alohida ahamiyat qaratilib kelinmoqda. Buning yorqin dalili sifatida "Iste'dod", "Umid" va "Ulug'bek" jamg'armalarining

tashkil etilishi, shuningdek, iqtidorli bolalarni o'qitishga ixtisoslashgan maktablar faoliyatining yo'lga qo'yilishi bo'lganligini aytib o'tish lozim. Bu kabi harakatlar: "... iqtidorli yoshlarning jahon andozalari talablari darajasidagi ilg'or bilimlar asosida tahsil olishlari, barkamol inson va yuksak ma'naviyatli, yuqori malakali mutaxassis bo'lib yetishlariga moddiy-ma'naviy homiylik qilish" [1, 64] maqsadini ko'zlaydi.

Qanday shaxsni "iqtidorli" deb atash mumkin? Shaxs iqtidori nimada ko'rinadi? Shaxs iqtidori darajasini o'lchash mumkinmi? Iqtidorli o'quvchilar tengdoshlaridan qanday xususiyatlariga ko'ra farqlanadilar? Iqtidorli o'quvchilarni bilan ishlashda nimalarga e'tibor berish zarur?

Pedagogik va psixologik manbalarda "qobiliyat", "iste'dod" ("talent") tushunchalari birdek qo'llaniladi. So'nggi yillarda "iqtidor" tushunchasi "iste'dod" tushunchasining muqobili sifatida qo'llanilmoqda. Manbalarda qayd etilishicha, qobiliyat "shaxsning osonlik bilan biron faoliyatni egallay olishini ta'minlaydigan individual psixologik xususiyat" [5, 64], iste'dod, iqtidor esa "shaxsning ma'lum faoliyatda ifodalanadigan qobiliyatining yuqori darajasi" [5, 44] demakdir. Iqtidor mohiyatiga ko'ra umumiy va maxsus iqtidor kabi guruhlarga bo'linadi. Qayd etilgan xislatlar umumiy iqtidorga xosdir. Umumiy iqtidor yaxlit holda kamdan kam kishilardagina namoyon bo'ladi. Insoniyat tarixida bu kabi nodir xislatga ega kishilar sifatida Aleksandr Makedonskiy va Napoleon Bonopart nom qozonganlar. Manbalarda yozilishicha, ular bir vaqtning o'zida yetti xil faoliyatni bajara olganlar. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda milliy qadriyatlarni qayta tiklash, milliy tarixni xolis yoritishga qaratilgan harakat natijalari buyuk sohibqiron Amir Temurning ham nodir xislatga ega bo'lganligini ko'rsatdi.

Maxsus iqtidor turli ko'rinishdagi faoliyatlar (matematik, texnik, musiqa, tasviriy san'at, adabiyot (poeziya va proza), jismoniy tayyorgarlik va boshqalar) bo'yicha namoyon bo'ladi. Demak, qobiliyat, iste'dod va iqtidor: muayyan faoliyat va uni bajara olish darajasi; individual xususiyat sifatida aks etadi.

Shaxs iqtidori mohiyatiga ko'ra turli yo'nalish va darajada ko'zga tashlanadi. Ya'ni:

1) yo'nalishiga ko'ra: ilmiy tafakkur (ilm-fan yo'nalishida), badiiy tafakkur (adabiyot yo'nalishida), musiqa (musiqa yo'nalishida), sport (sport sohasida), raqs (xoreografiya yo'nalishida), tasviriy san'at (rassomlik yo'nalishida), amaliy san'at (milliy hunarmandchilik, haykaltaroshlik yo'nalishlarida), texnik iqtidor (texnika yo'nalishida), harbiy mahorat (harbiy sohada), ijtimoiy moslashuvchanlik (ijtimoiy munosabatlar yo'nalishida);

2) darajasiga ko'ra: qobiliyatlilik, iqtidorlilik, noyob iqtidorga egalik (daholik).

Iqtidorga egalik turli vaziyat va ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Kishilik tafakkuri tarixida noyob iqtidorga egalik quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'lganligi barchaga ma'lum, ya'ni: yoshlik yillaridanoq badiiy, musi-

qiy va tasviriy san'at asarlarini yarata olish (Alisher Navoiy, Aleksandr Sergeyevich Pushkin, Vilyam Sheksper; Wolfgang Amadey Mosart, Lyudvig Van Betxoven, Fridrik Shopen, Iogann Sebastyan Bax; Kamoliddin Behzod, Leonardo da Vinchi, Bronarroti Mekelanjelo, Rafael (Rafaelo Santi); yoshlik yillaridanoq o'ta murakkab matematik amal va fizik formulalarni bajara olish (Lev Davidovch Landau, Mixayil Lomonosov, Tomas Alva Edison);

3) yoshlik yillaridanoq jang qilish san'atini namoyon etish (Aleksandr Makedonskiy, Amir Temur, Napoleon Bonapart, Aleksandr Suvorov).

Shuning uchun iqtidorli o'quvchilarni aniqlashda o'qituvchi va maktab psixologining yordamiga murojaat qilish kerak. Iqtidorli bola bilan ishlash samaradorligi o'qituvchining bilimiga bog'liq. Iste'dodli o'qituvchi bo'lgan joyda iqtidorli bola ham bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan o'qituvchi yoshlarga to'plagan bilimlarini o'rgatishi mumkin bo'lgan har tomonlama, yaxshi tayyorlangan mutaxassis bo'lishi kerak. U nafaqat bilimlarni etkazib beruvchi bo'lishi, balki, aksincha, o'quvchilarning bilimlarini, hayot haqidagi dunyoqarashini muntazam ravishda shakllantira olishi, izlanishga rahbarlik qilishi va kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishi kerak.

N.Ojegovning lug'atida iste'dod "tabiat tomonidan berilgan maxsus qobiliyat" deb ta'riflangan. Ota-onalar, psixologlar va o'qituvchilar bolaning qobiliyatlarini rivojlantirish darajasiga e'tibor berishlari kerak. O'quvchining qobiliyatini rivojlantirish uchun ko'proq tirishqoq, tinimsiz, irodali, qat'iyatli, diqqatli va o'ziga talabchan bo'lish kerak. Rus psixologlari iste'dodga quyidagicha ta'rif be-

rishadi: "Iste'dod — bu ruhiyatning sistematik, umrbod xossasi". Bu odamlarning boshqa odamlar bilan taqqoslaganda bir yoki bir nechta faoliyatda eng yuqori natijalarga erishish qobiliyatini belgilaydi. Atom tuzilishini vizual ravishda ajratish qiyin bo'lgani kabi, hanuzgacha o'z yo'llarini o'ylab topgan iqtidorli va iqtidorli o'quvchilarni aniqlash juda mas'uliyatli. Iste'dod — bu ma'lum bir harakat asosida maxsus muvaffaqiyatga olib keladigan insoniyat rivojlanishining yuqori darajasi. Iqtidorli bolalarni aniqlash — bu bola rivojlanishini tanlash bilan bog'liq bo'lgan uzoq jarayon. O'quvchining iqtidorini aniqlash uchun quyidagi usullardan foydalanamiz:

- ijodkorlikni aniqlash; so'rovnomalar, psixodiagnostik treninglar o'tkazish;
- bolaning oilaviy ahvolini o'rganish; ota-onalar bilan suhbatlashish;
- fan olimpiadalarida, ilmiy loyihalar musobaqalarida, bahs o'yinlarida qatnashish.

Jahon ta'limi tizimida o'tgan asrning yetmishinchi yillaridan boshlab, tabaqalashtirilgan ta'limni yo'lga qo'yishga alohida e'tibor qaratildi. Buning boisi ta'lim jarayonida taqdim etilayotgan o'quv materiallarining o'quvchilar tomonidan birdek o'zlashtirilmasligidir. O'quvchilarning psixologik va individual sifatleri darajasining bir xil emasligi, ularning ayrimlari tomonidan juda tez o'zlashtirilayotgan o'quv materialining ba'zi o'quvchilar tomonidan qiyin o'zlashtirayotganligi, buning natijasida qobiliyatli o'quvchilar vaqtlarining samarasiz sarflanishi ularni tabaqalashtirilgan holda o'qitilishi maqsadga muvofiq ekanligini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 05.06.2018 yildagi PQ-3775-son "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar" to'g'risida. //https://lex.uz/docs/3765586.
2. Каримов И.А. Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1997. – 264 б.
3. Akhmedov B.A., Majidov J.M., Narimbetova Z.A., Kuralov Y.A. (2020). Active interactive and distance forms of the cluster method of learning in development of higher education. *Ekonomika i sotsium*, 12(79), – 808 c.
4. Narimbetova Z.A., Stina, N. (2021). Uchitel-nravstvenny primer uchenika. *Academic research in educational sciences*, 2(1), – 1159 p.
5. Eshkarayev K., Norimbetova Z. (2020). Methodological recommendations for organizing and holding mathematical circles. *European Scientific Conference*, – 250 p.

TALABALARDA RAHBARLIK QOBILIYATI VA MENEJERLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING TARKIBIY QISMLARI

Umid Yakubov,
Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari
markazi bosh mutaxassisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarining rahbarlik menejment madaniyatini oshirish va ularda menejerlik kompetensiyasini rivojlantirish, boshqaruvga oid alohida bilimlarni o'zlashtirishi hamda ularni amaliyotda qo'llashi lozimligi yuzasidan bir qancha tavsiyaviy tamoyillar, shuningdek bu borada tadqiqotchilar fikrlari o'rin olgan. Shu bilan birga, zamonaviy menejment qoidalari asosida boshqaruvni tashkil etgan rahbarlar faoliyatining natijakorligi va samaradorligi, ularning kreativligini shakllantirishda pedagog kadrlardan talab etiladigan intellektual maxsus bilimlar hamda rahbarlik boshqaruv funksiyalari va tarkibiy qismlari to'g'risida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: boshqaruv, kompetensiya, rahbar, guruh, tizim, tamoyil, funktsiya, tashkilot, pedagog, qobiliyat.

Аннотация

В данной статье представлен ряд рекомендательных принципов, а также мнения исследователей по вопросу о необходимости повышения у студентов высших учебных заведений управленческой культуры руководства и развития у них управленческой компетенции, усвоения ими особых управленческих знаний и применения их на практике. При этом приводится информация об эффективности и результативности деятельности руководителей, организующих управление на основе правил современного менеджмента, интеллектуальных специальных знаниях, требуемых от педагогических кадров в формировании их креативности, а также о функциях и компонентах управления руководством.

Ключевые слова: управление, компетенция, руководитель, группа, система, принцип, функция, организация, педагог, способности.

Annotation

This article contains several recommendation principles on the need of students of higher education institutions to increase the culture of management management and develop managerial competence in them, to master individual management knowledge and apply them in practice, as well as the opinions of researchers in this regard. At the same time, information about the effectiveness and effectiveness of the activities of the leaders who established management on the basis of modern management rules, intellectual special knowledge required by pedagogical personnel in the formation of their creativity, as well as management management functions and components are cited.

Keywords: management, competence, leader, group, system, principle, function, organization, educator, ability.

Boshqaruv o'z tasarrufidagi boshqariluvchi bo'lakka nisbatan muntazam, rejali va maqsadga yo'naltirilgan tarzda ta'sir o'tkazadi. Bunday o'zaro faoliyat tizimning ishchanlik qobiliyatini ta'minlaydi. Boshqaruv yo'nalishidagi tadqiqotlar kibernetika fani yuzaga kelishi bilan jadal sur'atlarda rivojlanib, mazkur boshqarishning yangi ilmiy asoslangan tavsiyalari amaliyotga tatbiq etila boshlandi.

Hozirgi davrda "rahbar", "lider", "liderlik uslubi" yoki "rahbarlik uslubi" kabi tushunchalari mavjud boshqaruv yo'nalishidagi muammolar eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

B.D.Pargin fikriga ko'ra, lider ma'lum bir guruhda shaxslararo munosabatlarni muvofiqlashtirib turadi, shuningdek mikro muhitning elementi hisoblanadi, kutilmagan vujudga keladi va uning holati barqarorlik yuzasidan kamroq bo'lib, harakatlanishi guruhning kayfiyatiga bog'liq bo'ladi hamda u ko'proq guruh faoliyatiga aloqador bo'lgan qarorlarni qabul qiladi. Rahbar esa, ijtimoiy tashkilot guruhlarida rasmiy munosabatlarni muvofiqlashtiradi va makro muhitning elementi hisoblanadi. Rahbar holatining barqarorligi ko'proq bo'lib, ma'lum bir tizimda bir necha marta ko'proq vakolatlariga, qaror qabul qilish,

buyruq va topshiriqlar berish hamda talab qilish huquqiga ega bo'ladi. Bunda qaror qabul qilish jarayoni birmuncha murakkab bo'lib, turli xil vaziyatlarni qamrab oladi va ushbu vaziyatlar faqatgina bitta guruhgagina tegishli bo'lmaydi. Rahbar ma'lum bir kengroq ijtimoiy tizimning kichik bir guruhida faoliyat ko'rsatsa-da, uning harakat doirasi keng hisoblanadi. Ayrim mutaxassislarning fikriga ko'ra, liderlik jamoa faoliyatining samaradorligini oshirishda rahbarlik tushunchasini to'ldiradi [5, 46].

Tadqiqotchi A.Nosirov — rahbarlik menejmentida kompetensiyaning muhimligini ta'kidlab, quyidagi boshqaruv kompetensiyalari to'g'risida o'z fikrlarini bildirgan:

1. Standart kompetensiya — bu, ya'ni faoliyatga oid innovatsion vazifalarni belgilab olish qobiliyatidir;
2. Asosiy kompetensiya — ushbu faoliyatga oid innovatsion vazifalarni bajarish qobiliyati;
3. Kasbiy kompetensiya — pedagogika va psixologiya bo'yicha bilimlarga ega bo'lish, o'z ustida ishlash talabalarida motivatsiyani shakllantirishdan iborat deb ta'kidlaydi [7, 2].

Tadqiqotchi D.Temurov — ta'lim muassasasi boshqaruviga oid bilimlarni o'zlashtirish hamda ularni amaliy

faoliyatda qo'llash yuzasidan quyidagi tamoyillarni tavsiya qiladi:

Ong va faoliyat birligi tamoyili — mazkur tamoyil rahbarning ta'lim muassasasi boshqaruviga oid bilimlarni o'zlashtirishi va amaliy faoliyatda qo'llashini nazarda tutadi.

Ta'lim muassasasini boshqarishning ilmiy va g'oyaviyligi tamoyili — bu tamoyil boshqaruvda yuksak g'oyaviylik hamda ilmiy asoslangan tamoyil asosida boshqariladi.

Ta'lim muassasalarida boshqaruvning izchil va uzviylik tamoyili — ushbu tamoyil rahbarlar samaradorligining demokratik harakatda kasb etishini anglatadi.

Ta'lim muassasasida rahbar boshqaruvning gumanitar xususiyatlarga ega ekanligi tamoyili — mazkur tamoyil ijtimoiy faoliyat negizida umum-jamiyat manfaatlarini bilan shaxsiy manfaatlarini ifodalaydi.

Ta'lim muassasalarini boshqarishda har tomonlama (kompleks) tizimli yondashuv tamoyili — ushbu tamoyil o'ziga ta'lim muassasa xodimlarini bir ijtimoiy faoliyatda birlashtirishni nazarda tutadi.

Ta'lim muassasalarini boshqarishning muayyan aniq maqsadga yo'naltirilganligi tamoyili — bunda ta'lim muassasasining ijtimoiy faoliyati yo'nalishlaridan kelib chiqqan holda harakatlarning tashkil etishi bilan izohlanadi [8, 95-96].

Demak, "boshqarish" so'zi bugungi kunda modernizatsiya qilinib "menejment" so'zi bilan boyitildi.

Menejment qoidalariga rioya etgan holda boshqarishni tashkil etgan maktab rahbarlari bugungi ta'lim sohasidagi yangi islohotlarni his qiladi, boshqarishni zamonaviy kompetentlik qoidalari asosida tashkil etadi, kuchli instruktiv yetakchilik, aniq belgilangan maqsadlar, o'qituvchilardan kutilayotgan ijodiy natijalar, o'qib-o'rganish, o'rgatish uchun zaruriy sharoit-muhit, talabalar va guruhi doimiy kuzatib borish hamda oila, maktab, mahalla bilan hamkorlik aloqalarini mustahkamlaydilar. Shu bilan birga, yangi ilmiy izlanishlar obod mahalla, obod uy va namunaviy oila tashabbusi asosida rahbarlik ishlarini tashkil etish muhimligini anglatadi.

Boshqaruv madaniyati — bu ma'muriy, ijtimoiy va rahbarning psixologik jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirishdagi professional hamda sifatli ishchanlik sintezi hisoblanadi.

"Rahbar" degan nomga ega bo'lgan har bir shaxs o'z tashqi qiyofasi, madaniyati, talabchanligi, bilimi, tashkilotchiligi bilan atrofdegilarga hamisha ibrat-namuna bo'l-

mog'i lozim. Yuqorida ta'kidlangan mulohazalardan kelib chiqib, bugungi texnika sohasida faoliyat olib borayotgan rahbarlarning kompetentligi yo'nalishida ba'zi kamchiliklari yuzasidan quyidagi holatlar tahlil qilindi:

– korxonalarda boshqaruv ishlarining talab darajada emasligi;

– fidoyilik, ijodkorlik, tashkilotchilik, kreativlikning yetishmasligi;

– huquqiy madaniyat va savodxonlikning pastligi;

– adolatlilik, halollik va insofilikning yetishmasligi;

– ish jarayonida mahalliylik va urug'-aymoqchilikning ustuvorligi;

– texnologik jarayonlarga e'tibor bermaslik, tashabbuskorlik hamda tadbirkorlikning mavjud emasligi;

– korxonalarda jamoa ishlarini noto'g'ri taqsimlash va nazoratning pastligi;

– kasbiy va ilmiy tajribaga ega emaslik [3, 83].

Yuqoridagidan kelib chiqib, bugungi ta'lim sohasida qabul qilinayotgan qarorlar asosida ta'lim jarayonining menejerlik qilaman degan har bir iqtidorli shaxsi o'zining kasbiy kompetentligiga tayanib, rahbarlik ishlarini to'g'ri tashkil qilishi lozim.

Jumladan, ta'lim muassasalaridagi muvaffaqiyatli boshqaruv rahbarning ijrochilar mehnatiga bo'lgan munosabatining qay darajada manfaatdorliklarni anglash qobiliyatiga sezilarli darajada bog'liqdir.

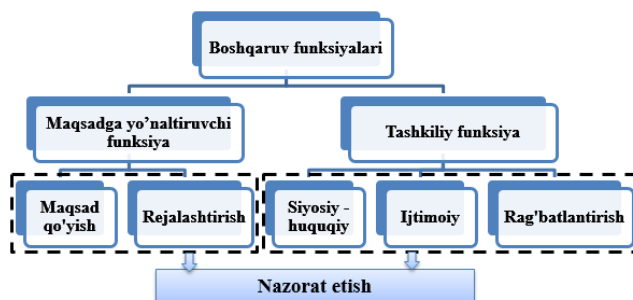
Zamonaviy menejering muhim boshqaruv maqsadi o'z xodimlarini axloqiy va yuksak darajaga ko'tarishi, ularni ma'naviy jihatdan sog'lom jamoaga aylantirishidan iborat.

Har qanday boshqaruv ushbu jarayonning mukammal tarzda idora etish ehtiyojini sezadi. Shu maqsadda, tuzilma mas'ul boshqaruvchiga ega bo'lishi lozim. Tashkilotni tuzilma sifatida qabul qilar ekanmiz, uning rahbari boshqaruvning aynan ikki asosiy funksiyasini ta'minlovchi shaxs sifatida tushuniladi.

Tashkilot miqyosida tahlil qilinganda yuqorida qayd etilgan asosiy funksiyalar quyidagicha ifoda etiladi:

Maqsadga yo'naltiruvchi funksiya — tashkilotni ma'lum maqsadga olib boruvchi vazifalarni mujassamlashtiradi.

Tashkiliy funksiya — tashkilot turli bo'limlaridagi mavjud imkoniyatlardan optimal darajada foydalanishdir. Bunda, rahbar bajarishi lozim bo'lgan asosiy funksiya va vazifalar quyidagicha ifodalanadi:

1-rasm. Boshqaruv funksiyalari va uning tarkibiy qismlari

Ularning har biriga izoh berar ekanmiz, shuni qayd etish lozimki, rahbarlikning asosiy maqsadi ushbu vazifalar o'rtasida mutanosiblik va uyg'unlikka erishish hamda shu orqali tashkilot butunligini ta'minlashdan iboratdir.

Tashkilot boshqaruvining asosiy funksiyalaridan yana quyidagi xususiy funksiyalar kelib chiqadi:

Rejalashtirish funksiyasi: natija qanday bo'lishi haqidagi tasavvur, unga erishish bosqichlari va uslublari. Bunda asosiy tamoyili - boshqaruvchi va boshqariluvchi subyektlarni muvofiqlashtirishdan iborat.

Nazorat etish funksiyasi: tashkilot faoliyati, uning faoliyatini ta'minlovchi mablag' va resurslar haqidagi ma'lumotlarni saqlash, boshqaruvning ta'sirchanligi haqidagi axborotlarga ega bo'lishdir. Nazoratning asosi bo'lib hisob-kitob hamda nazorat jarayonidagi real faoliyatni rejaga solishtirib borishdan iboratdir.

Siyosiy-huquqiy funksiya: tashkilot xodimlarining jamiyatda qabul qilingan qonun va huquqlar doirasida faoliyat yuritishlarini nazorat etadi va ta'minlaydi.

Ijtimoiy funksiya: ijtimoiy hodisalar (turli kasb faoliyati va ularga haq to'lash tafovutlari, insonlar o'rtasidagi ijtimoiy tengsizlik, ijtimoiy himoyaga muhtoj xodimlarning mavjudligi).

Rag'batlantirish funksiyasi: ijro harakatlari me'yorda o'tishini ta'minlashdan iborat bo'lib, moddiy va ma'naviy rag'batlantirish vositalarini o'z ichiga oladi. Boshqaruv maqsadi va vazifalari boshqaruv munosabatlarini keltirib chiqaradi.

G.Kunts va S.O.Dannelning aniqlashicha "Agar bo'y-sunuvchilar rahbarlar tomonidan o'rnatilgan tartib-qoidalar va ehtiyojlarga ko'ra boshqarilsa, ular o'z imkoniyatlarining taxminan 60 yoki 65% miqdorida ishlashi mumkin. Ya'ni o'z ishida saqlanib qolish maqsadida shunchaki o'z majburiyatlarini qoniqarli darajada bajaradi, bo'ysunuvchilarning imkoniyatlaridan to'liq foydalanish uchun rahbarlar liderlikni amalga oshirish orqali ularda tegishli mulohaza shakllantirishi zarur" [2, 59; 4, 11].

Rahbarlik — odamlarga maqsadli ta'sir o'tkazishga qaratilgan, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish bilan

bog'liq boshqaruvning tarkibiy qismidir. Saylab qo'yilgan yoki tayinlangan rahbar bir qator funksiyalarni bajaradi: jamoa faoliyatining maqsadlarini aniqlaydi hamda shakllantiradi, shu faoliyatni rejalashtiradi, rag'batlantirish vositalari va usullarini belgilaydi va uni nazorat qilishni amalga oshiradi.

Bugungi talabalarda kreativlikni shakllantirish uchun bugungi pedagog kadrlar namunaviy intellektga ega bo'lishi, zamonaviy ta'lim-tarbiya qonuniyatlarini mukammal bilishi hamda shu asosida o'z kasbi bilan bog'liq ijodkorlik qilish qobiliyatiga ega ham bo'lishi lozim.

Shu munosabat bilan, bugungi kun boshqaruvda qatnashuvchilarga ya'ni, o'qituvchi shaxsiga quyidagi talablar qo'yiladi:

- o'z fanini chuqur bilishi va uning metodikasini yetarli darajada o'zlashtirishi;
 - keng ilmiy dunyoqarashli va teran e'tiqod sohibi bo'lishi;
 - ijtimoiy ehtiyoj va axloqiy zaruriyatni chuqur tushunishi;
 - ijtimoiy va fuqarolik burchini chuqur anglashi;
 - ijtimoiy-siyosiy faol bo'lishi;
 - o'z kasbi va bolalarni sevishi;
 - ruhiy pedagogik ziyrak bo'lishi va yangilikka intilishi;
 - o'z xalqi tarixi, milliy qadriyatlarini va urf-odatlarini chuqur o'rganishi va ularni targ'ibot qilishi;
 - pedagogik kuzatuvchanlik, tashkilotchilik, talabchanlik, qat'iylik, vazminlik, haqqoniylik, o'zini tuta bilish kabi xislatlar sohibi bo'lishi;
 - o'z kasbiga to'la layoqatli va pedagogik takt (odob) egasi bo'lmog'i lozim [6, 29].
- Xulosa qilib aytganda, ta'lim tizimida faoliyat olib borayotgan har bir pedagog-o'qituvchi o'zining butun bilim va tajribasini ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirishga yo'naltirishi bugungi kunning muhim dolzarb masalasi-dir. Shu nuqtayi nazardan, talabalarda rahbarlik qobiliyatini rivojlantirishda hozirgi davr talabidan kelib chiqqan holda o'qitish va tayyorlash oliy ta'lim tizimiga qo'yiladigan muhim vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 488 b.
2. Kenjaboyev A., Kenjaboyeva D. Pedagogik deontologiya va kompetentlik.– Termiz. "Surxon-nashr" nashr-matbaa markazi nashriyoti, 2022 y. 100-b.
3. Kenjaboyev A.E. Pedagogik rahbarning kasbiy kompetentligi va pedagogik mahorati. – "Zamonaviy ta'lim" jurnali, 2020 y. № 10. 83-89 b.
4. Kenjaboyev A.E. Zamonaviy o'qituvchining kasbiy kompetentligi va kreativligi — bugungi kun talabidir. – "Xalq ta'limi" jurnali, 2020. – № 5. – 9-11-b.
5. Паргин Б.Д. 1981. Социально-психологический климат коллектива. – М.: Наука. – 192 с;
6. Musurmanova O. Pedagogik texnologiyalar – ta'lim samaradorligi omili. – T.: "Yoshlar nashriyot uyi", 2020. – 56 b.
7. Nosirov A. Rahbarning kasbiy kompetentligi va boshqaruv madaniyati. – T.: "Ta'lim menejmenti" jurnali, 2013. – №6. – 2-10-b.
8. Temirov D. Ta'lim muassasalarini boshqarishda pedagogik tamoyillar uzviyligi. – T.: "Ta'lim menejmenti" jurnali, 2013. – №6. – 95-96-b.

РОЛЬ РУССКОГО ЯЗЫКА В СФЕРЕ МАССОВЫХ КОММУНИКАЦИЙ

Наталья Шарипова,

Преподаватель кафедры русского языка
и методики его преподавания Джизакского государственного
педагогического университета им. А.Кадыри

Ленара Ислямова,

Преподаватель-стажёр кафедры русского языка и
методики его преподавания Джизакского государственного
педагогического университета им. А.Кадыри**Аннотация**

Данная статья исследует значимость русского языка в печатных СМИ, телевидении, радио, Интернете и рекламе. Анализируя его использование и влияние в массовых коммуникациях, авторы выявляют эволюцию языка, новые лингвистические явления и тенденции. Проблемы сохранения русского языка в условиях массовой коммуникации и вызовы в переводе и адаптации иностранных материалов также рассматриваются. Это исследование подчеркивает необходимость дальнейших исследований для оптимального использования русского языка в массовых коммуникациях.

Ключевые слова: роль, русский язык, массовые коммуникации, печатные СМИ, телевидение, радио, Интернет, реклама, эволюция, лингвистические явления, сохранение, развитие, перевод, адаптация, иностранные материалы, исследования.

Annotatsiya

Ushbu maqola rus tilining bosma ommaviy axborot vositalari, televideniye, radio, Internet va reklamadagi ahamiyatini o'rganadi. Uning ommaviy kommunikatsiyalarda qo'llanilishi va ta'sirini tahlil qilib, mualliflar tilning evolyutsiyasini, yangi lingvistik hodisalar va tendensiyalarni aniqlaydilar. Ommaviy aloqa sharoitida rus tilini saqlab qolish muammolari va xorijiy materiallarni tarjima qilish va moslashtirishdagi muammolar ham ko'rib chiqiladi. Ushbu tadqiqot rus tilidan ommaviy kommunikatsiyalarda optimal foydalanish bo'yicha keyingi tadqiqotlar zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: rol, rus tili, ommaviy kommunikatsiyalar, bosma ommaviy axborot vositalari, televideniye, radio, internet, reklama, evolyutsiya, lingvistik hodisalar, saqlanish, ishlab chiqish, tarjima, moslashtirish, xorijiy materiallar, tadqiqot.

Annotation

This article explores the significance of the Russian language in print media, television, radio, the Internet and advertising. Analyzing its use and influence in mass communications, the authors identify the evolution of the language, new linguistic phenomena and trends. Problems of preserving the Russian language in the context of mass communication and challenges in translating and adapting foreign materials are also considered. This study highlights the need for further research for the optimal use of the Russian language in mass communications.

Keywords: role, Russian language, mass communications, print media, television, radio, Internet, advertising, evolution, linguistic phenomena, preservation, development, translation, adaptation, foreign materials, research.

Русский язык играет важную роль в сфере массовых коммуникаций, включая печатные СМИ, телевидение, радио и Интернет. Он влияет на формирование образа и восприятие информации, а также влияет на наше сознание и мышление. Взаимодействие русского языка с другими языками и культурами представляет собой как возможности, так и вызовы для его развития и сохранения. Влияние английского языка и использование заграничных слов в русском языке ставят под вопрос его уникальность и лингвистическую самобытность. Изучение роли русского языка в сфере массовых коммуникаций позволяет лучше понять его значение для общества и культуры [3, 110].

Массовая коммуникация является одним из ключевых аспектов современного общества. Она играет важную роль в передаче информации, формировании общественного мнения и установления связей

между различными социальными группами. В данной статье мы опираемся на работы таких авторов, как Зосименко, И.А Руденко А.М., Котляровой В.В., Красниковой М. А. которые в своих исследованиях детально рассматривают основные аспекты массовой коммуникации и ее особенности.

В своей работе “Структура и функции коммуникации в обществе”, Г. Лассуэлл, анализирует роль массовых коммуникаций в передаче информации и контроле над общественным мнением. Рассматривая различные средства массовой коммуникации, такие как газеты, радио и телевидение, Лассуэлл выделяет особенности массовой коммуникации, включая ее односторонность, широкую аудиторию и использование специфических языковых средств.

Розенберг Н.В., Сараева В.П., в своей работе “Массовая коммуникация: основные тенденции раз-

вития в эпоху DigiTal”, углубляются в исследования о взаимодействии между средствами массовой коммуникации и обществом. Они обращают внимание на влияние массовой коммуникации на формирование общественного мнения и культурных ценностей.

Особенности массовой коммуникации вытекают из ее масштабности и специфических целей. Односторонность является одной из основных черт массовой коммуникации, где информация передается от медиа к публике без возможности обратного взаимодействия. Широкая аудитория также является важным аспектом, поскольку массовая коммуникация адресуется многим людям одновременно и имеет потенциал оказывать влияние на большое количество людей [4, 57].

Языковые средства играют ключевую роль в массовой коммуникации. Использование специфических языковых конструкций и приемов, таких как яркие образы, эмоциональные апелляции и упрощенная лексика, помогает привлечь внимание аудитории и убедить ее в определенных идеях или ценностях.

В сфере массовых коммуникаций русский язык играет значительную роль и является основным средством коммуникации в различных средствах массовой информации. Процесс использования русского языка в массовых коммуникациях отличается в зависимости от средства передачи информации.

Печатные СМИ, включая газеты, журналы и онлайн-издания, активно используют русский язык для передачи новостей, аналитических материалов и комментариев. Например, исследование Синюткиной Е.В. представляет подробный анализ использования русского языка в печатных СМИ и его влияния на формирование общественного мнения [2, 92].

Телевизионные и радиоэфирные также являются важным средством массовой коммуникации на русском языке. Они предоставляют широкую публику с различными жанрами программ, включая информационные, развлекательные и документальные, на русском языке. Исследование Дмитриевой Д.Д. проводит анализ русского языка на телевидении в процессе преподавания русского языка как иностранного.

Быстрые темпы развития Интернета и социальных сетей значительно повлияли на коммуникацию на русском языке. Эра цифровых коммуникаций повлекла за собой различные форматы контента, такие как блоги, видео-логи, социальные сети и мессенджеры. В работе Скляр Л.Н., Бочаровой Т.И. исследуются языковые особенности коммуникации в социальных сетях на русском языке, включая использование сокращений, эмодзи и других языковых инструментов.

Реклама также является важной сферой, где русский язык играет существенную роль в массовых коммуникациях. Исследование Жулидова С.Б. рассматривает эффективность и воздействие рекламы на

русском языке и ее использование для привлечения внимания и формирования потребительского поведения [5, 21].

В заключение, изучение массовой коммуникации и ее особенностей является важным элементом понимания современного общества. Работы Л.Н. Скляр, Т.И. Бочаровой и предоставляют ценные научные исследования, раскрывающие сущность и влияние массовой коммуникации на наш язык и общество.

Массовая коммуникация оказывает значительное влияние на развитие и эволюцию русского языка. Под воздействием средств массовой информации, таких как печатные СМИ, телевидение, радио и Интернет, русский язык претерпевает изменения и появляются новые языковые явления.

Массовая коммуникация является одним из факторов, способствующих появлению новых лингвистических явлений и тенденций в русском языке. Один из примеров — использование эмодзи и смайликов в цифровой коммуникации.

Влияние массовых коммуникаций на русский язык также проявляется в стандартах и нормах языка. Под влиянием средств массовой информации, изменяются представления о корректности и приемлемости определенных языковых конструкций. Исследование Л.Н. Скляр, Т.И. Бочаровой освещает дискуссии и изменения в нормах русского языка под влиянием массовых коммуникаций.

Использование русского языка в сфере массовых коммуникаций также встречает некоторые проблемы и вызовы, которые находят отражение в различных исследованиях и работах [1, 271].

Роль английского языка и заграничных слов в русском языке является одной из проблем, с которыми сталкивается русский язык в массовых коммуникациях. Широкое использование иностранных слов и выражений в русском языке может привести к искажению и постепенному вытеснению русских значений и традиций. В работе Савельева И.И. рассматривается проблема англоязычного влияния на русский язык и ее последствия для языковой культуры.

Задача сохранения и развития русского языка в условиях массовой коммуникации также является важным аспектом. Интенсивное использование разных лингвистических приемов и оперативное обновление информации на массовой коммуникативной платформе может создать проблемы в сохранении и развитии русского языка.

Одним из вызовов русского языка в массовых коммуникациях является перевод и адаптация иностранных материалов на русский язык. Это особенно актуально в контексте массовых коммуникаций, где часто требуется перевод и адаптация фильмов, сериалов, музыки и других медиазаписей на русский язык.

Таким образом, использование русского языка в массовых коммуникациях сталкивается с рядом проблем и вызовов, таких как роль английского языка и заграничных слов, сохранение и развитие русского языка, а также перевод и адаптация иностранных материалов [6, 166].

В заключение отметим, что русский язык играет ключевую роль в сфере массовых коммуникаций, включая печатные СМИ, телевидение, радио, Интернет

и рекламу. Он является основным средством коммуникации и влияет на формирование образа, мнения и ценностей в обществе. Использование русского языка в массовых коммуникациях сопровождается эволюцией и изменениями языка, появлением новых лингвистических явлений и тенденций. Влияние массовых коммуникаций также создает вызовы для сохранения и развития русского языка, а также требует адаптации иностранных материалов на русский язык.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Зосименко И.А. Социология массовых коммуникаций: учебник / И.А. Зосименко. – Ульяновск: УЛГТУ, 2013. – 357 с
2. Синютина Е.В. “ВЛИЯНИЕ СМИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ” Инновационная наука, №. 3, 2021. – 92-93 с.
3. Дмитриева Д.Д. “СПЕЦИФИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КИНО И ТЕЛЕВИДЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО” Азимут научных исследований: педагогика и психология, vol. 10, no. 2 (35), 2021, – 109-111 с.
4. Скляр Л.Н., and Бочарова Т.И. “РАЗВИТИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА В ИНТЕРНЕТ-КОММУНИКАЦИИ” Вестник Московского информационно-технологического университета – Московского архитектурно-строительного института, no. 4, 2021, – 55-60 р.
5. Жулидов Сергей Борисович. “Лингвистические аспекты рекламных текстов (на материале английского и русского языков)” Russian Journal of Education and Psychology, no. 10 (30), 2013, – 36 р.
6. Савельев И.И. “Влияние иностранных слов на развитие современного русского языка: причины, последствия, пути решения” Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, no. 12-1, 2015, 164-167 р.

KICHIK MAKTAB YOSHI O'QUVCHILARI IJODIY FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Dilbar Esonqulova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
“Biologiya o'qitish metodikasi” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Kichik maktab yoshdagi o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlanishining psixologik jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek kichik maktab yoshidan boshlab o'z faoliyatini namoyon qilishi uchun imkoniyat yaratish, ulardagi ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish, faoliyatga metodologik asos masalalari, ruhiy ta'sirning faollik kasb etishi, moddiy dunyoda subyektni faoliyatga yo'naltirish, inson faoliyati ruhiyatining ijtimoiy tarixiy tabiati hamda inson faoliyatida ruhiyati va ichki faoliyati tadqiq qilinadi. O'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirish shakl va metodlari xilma-xil bo'lib, an'anaviy dars shakllariga qaraganda talimga texnologik yondashuv asosida innovatsion metodlarni qo'llash samarali bo'ladi.

Kalit so'zlar: bilish jarayoni, aqliy-intellektual, o'yin, o'qish o'rganish, mehnat, ijtimoiy faoliyat, metodika, tarbiya, ta'lim, qiziqish, ehtiyoj, muloqot, ruhiy ta'sir, faollik, ijtimoiy, tarixiy, metodologik asos.

Аннотация

В данной статье анализируются психологические аспекты развития творческой активности детей младшего школьного возраста. Также созданы возможности для детей проявлять свою активность с младшего школьного возраста, развивать творческие способности, вопросы методической основы деятельности, приобретения активности путем духовного воздействия, направления субъекта на деятельность в материальном мире, социальной жизни — историческая природа психики человеческой деятельности и деятельности человека, изучается психика и ее внутреннее устройство. Формы и методы развития творческой активности учащихся разнообразны, основаны на технологичном подходе к обучению по сравнению с традиционными формами уроков использование инновационных методов будет эффективным.

Ключевые слова: процесс познания, мыслительно-интеллектуальный, игра, чтение и обучение, труд, социальная деятельность, методика, воспитание, воспитание, интерес, потребность, общение, психическое воздействие, деятельность, социальная, историческая, методологическая основа.

Annotation

This article analyzes the psychological aspects of the development of creative activity in children of primary school age. Also create an opportunity for children to show their activity from primary school age, develop creative abilities, issues of the methodological basis of activity, acquiring activity through spiritual influence, directing the subject to activities in the material world, social life. -the historical nature of the psyche of human activity and human activity; the psyche and its internal structure are studied. Forms and methods of developing students' creative activity are diverse, based on a technological approach to education compared to traditional forms of lessons the use of innovative methods will be effective.

Keywords: cognition process, mental-intellectual, game, reading and learning, work, social activity, methodology, education, education, interest, need, communication, mental influence, activity, social, historical, methodological basis.

Jamiyat uchun mustaqil tanqidiy fikrlay oladigan harakat qila oladigan ijodkor shaxslarga talab hozirgi kunda o'quvchilar ijodiy qobiliyatini rivojlantirish pedagogikaning dolzarb muammosi bo'lib turibdi.

O'quvchi shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida uning aqliy-intellektual, ijodiy xususiyatlari namoyon bo'ladi. Bu borada, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim jarayonida ijodiy faoliyatini shakllantirish imkoniyatlari kengroq bo'lib hisoblanadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida bolalardagi yashirin iste'dodlarni yuzaga chiqarish, kichik maktab yoshidan boshlab o'z faoliyatini namoyon qilishi uchun imkoniyat yaratish, ulardagi ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish — kelajakda yuksak salohiyatli, ijtimoiy faol, o'tkir zehni, kashfiyotchilik qobiliyatini namoyon eta oladigan raqobatbardosh kadrlarni voyaga yetkazish garovi bo'lib hisoblanadi.

A.N.Leontyev fikricha, faoliyatning asosiy psixologik nazariyasi va ta'limga faoliyatli yondashuv quyidagi g'oyalari va tamoyillarni o'zida qamrab oladi [3, 43]:

1. Faoliyatga metodologik asos bir tomondan obyektiv dunyo, ikkinchi tomondan miyaga ruhiyatning ta'siri natijasida vujudga keladi .

2. Ruhiiy ta'sirning faollik kasb etishi — bu subyektning ehtiyoji asosida amalga oshadi.

3. Moddiy dunyoda subyektning faoliyatga yo'naltirish, faoliyatning o'zi ham ijtimoiy munosabatlarda tarkib topadi.

4. Inson faoliyati ruhiyatining ijtimoiy tarixiy tabiatiga bog'liq bo'lib, bu jarayon ijtimoiy hayotning o'zida amalga oshadi.

5. Inson faoliyatida ruhiyat ichki faoliyat sifatida namoyon bo'ladi .

Faoliyat jarayonida inson shaxsining har tomonlama yaxlit rivojlanishi, atrof-olamga munosabati shakllanadi. O'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishda ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish ham eng muhim vazifalardan sanaladi. Bu esa hozirgi fan-texnika sohasida taraqqiy etgan globallashuv jarayoni kechayotgan ta'limni jahon taraqqiy etgan davlatlari ta'lim tizimi darajasiga tenglash-tirishni taqozo etadi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonini tashkil etishda o'qitishning an'anaviy usulidan, texnologik, ijodiy – izlanuvchanlik usuliga o'tish bilimlarni tayyor holda o'quvchiga yetkazishdan, o'quvchining intellektual qobiliyatini amalga oshirishga yordam beradigan texnologik, ijodiy-izlanuvchanlik usuliga o'tish sharoitida texnologik yonda-

shuv aynan o'quv maqsadlariga erishuv imkonini beradi. Natijada ta'lim oluvchilar faoliyatini rag'batlantirish, tashabbuskorlikda faoliyat yuritishga xizmat qiladi [1, 82].

O'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishda o'z-o'zini anglash, yoki shaxs "Men"ni shakllantirish ham o'ta muhimdir. Bu o'quvchida o'z xulqini tarkib toptiradigan, o'z-o'zini anglagan va anglamagan tasavvurlari tizimi sanaladi.

Ta'limda faoliyat uni boshqarishga yangicha yondashuvni talab etadi, didaktik tamoyillar yangi mazmun kasb etadi va o'qitish texnologiyasini o'zgartiradi. An'anaviy didaktikada buni amalga oshirib bo'lmaydi. "O'quv faoliyati", "Aqliy faoliyat" hozirgi davr pedagogikasining eng muhim konsepsiyasi sifatida maydonga chiqmoqda. Uning asoschilari L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyev, S.L.Rubinshteyn, D.B.El'konin, V.V.Davidov, P.Y.Galperinlar pedagogik-psixologiyada ta'limga faoliyatli yondashuv nazariyasini yaratdilar [2, 76].

Ta'lim jarayoni o'quvchilar faoliyatini tizimli tashkil etishni taqozo etadi. Ta'limning barcha tarkibiy qismlari uning o'quvchi faoliyatini tizimli tashkil etish- bu ta'lim maqsadi, mazmuni, shakllari, metodlari, vositalari, ta'lim mahsuli, bilim, ko'nikma va malakalarning o'zaro aloqasida amalga oshadi.

Pedagogik o'yinlar ayniqsa, o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Boshlang'ich ta'limda mehnat darslari ham o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishga mo'ljallangan. Bunda tajriba — amaliy o'lchashlar, qog'oz qir-qimlaridan yasaladigan turli figuralarni yasash har doim ijobiy natija beradi.

Boshlang'ich ta'limda o'quv dasturi asosida rejalashtirilgan (3-sinf,3-chorak) "Kartondan guldon tikish", "Rasm uchun ramka tayyorlash", "Qo'sh inida — qo'sh bolasi" — applikasiya tayyorlash", "Hajmdor gul ko'rinishini yasash", "Harakatli o'yinchoq" yasash, "Bahor" applikasiyasini tayyorlash — bularning barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilariga ijodiy ish sifatida uyga vazifa qilib beriladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ijodiy faoliyatni shakllantirishda o'quvchilarda aqliy qobiliyatning rivojlanganligi muhim ahamiyatga ega.

Bunda o'quvchi ijtimoiy va moddiy borliqni bilish hamda anglash asosida emotsional-hissiy, intellektual-axloqiy rivojlanadi. O'yinlar, ularning inson taraqqiyotidagi o'zni haqida psixologiya, etnografiya, madaniyat, pedagogika fanlarida bir qator tadqiqot ishlari olib borilgan. XIX asrning oxirida nemis olimi K.Gross o'yinlarni ti-

zimli o'rganishga harakat qilgan bo'lsa, nemis psixologi K.Byuller o'yinlarni "qoniqish hosil qiluvchi" faoliyat sifatida tadqiq etadi. Demak, o'yinlar bolalarning asosiy faoliyat turi bo'lib, u orqali kichik maktab yoshdagi o'quvchilar hayotni, borliqni, tevarak-atrofni o'rganadilar va unga moslashadilar. O'yin paydo bo'lishi uchun quyidagilar muhim sanaladi:

- o'yin ishtirokchilari bilan bo'lgan muloqotdan qoniqish hissining paydo bo'lishi;
- tabiiylik, emotsional hissiyotning vujudga kelishi;
- o'yin davomida o'quvchilarning o'zining tabiiy ehtiyojlarini;

- qondirishga harakat qilishi va hokazolardir. Ijtimoiy-psixologik ahamiyati jihatidan o'yinlar asosan ikkita vazifani bajaradi;

- ma'lum ijtimoiy bilimlarni egallash;
- zarur ijtimoiy qoidalarni shakllantirish. Shuningdek, muammo nuqtayi nazardan yondashganda, o'yinlar o'quvchining ijodiy faoliyatini faollashtirish bilan uning ijodiy qobiliyatini o'stiradi. Ma'lumki, bolalar o'yinining sifati va samaradorligi unda ishtirok etuvchilarning hayotiy kuzatishlari va shaxsiy tajribasiga bevosita bog'liq bo'ladi. Bunda onglilik, tashabbuskorlik va irodalilik kabi sifatlar ahamiyat kasb etadi. Shu sababli turli ijtimoiy-psixologik tavsifga ega o'yinlardan o'quv jarayonida foydalanish, shak-shubhasiz o'z samarasini ko'rsatadi. Masalan, "ishbop o'yinlar" yoki "boshqaruv" deb yuritiluvchi o'yinlar bilim va ko'nikma hosil qilishga qaratilgan bo'ladi. "Ishbop" o'yinlarni faol o'qitish metodlaridagi o'rnini (ayniqsa kichik maktab yoshidagilar uchun) yaqqol tasavvur etish uchun metodlar majmuini keltirib o'tamiz.

Faol o'qitish metodlarining oddiy klassifikatsiyasini rus olimi N.N.Kozlenko quyidagicha tavsiflaydi: "Faol o'qitish metodlariga" "Ishbilarmonlik" o'yinlaridan tashqari real vaziyatlarni tahlil qilish va rolli o'yinlarni takomillashtirish jarayoni kiradi" [4, 54].

Faol o'qitish metodlari tarkibiga kiruvchi immitatsion o'yinlar qatoriga boshqaruv o'yinlarini yoki rollarni taqsimlash vaziyatlarini kiritish mumkin. "Ishbilarmonlik o'yinlar" mutaxassislarni o'qitishda va ularning kasbiy sifatlarini takomillashuviga xizmat qiladi. "Kompyuterli ishbilarmonlik" o'yinlari shunday psixologik vaziyatlar

majmuiki, bunda o'yin ishtirokchilari bir vaqtning o'zida ham o'yin ishtirokchilari bir vaqtning o'zida ham o'yin ishtirokchisi, ham kuzatuvchi bo'lish imkoniyatlariga ega bo'ladi.

Ishbop o'yinlar keng ma'noda shunday usul turiki, bunda turli ishlab chiqarish vaziyatlarida, boshqaruv qarorlarini qabul qilish immitatsiya qilinadi va bu o'yin shartlari bir guruh insonlar orasida EHM bilan muloqot tartibidagi ish rejimida o'ynalishi mumkin. "Ishbop o'yinlar" — faol o'qitish metodlaridan bo'lib, u real o'rganilayotgan obyektini to'g'ri anglash maqsadida tahsil oluvchining u yoki bu vaziyatni o'yin holda talqin qilishga qaratilgan usuldir [5, 20]. Ishbilarmonlik o'yinlar keng tarqalgan o'yin metodlaridan bo'lib, ular mohiyati jihatdan ma'lum obrazlarga kirish, o'sha obrazga xos bo'lgan hissiyotlarni o'z boshidan kechirishni taqozo etadi.

O'quv maqsadlarida kompyuterdan foydalangan holda qo'llaniladigan ishbilarmonlik o'yinlari o'quvchilarning hayotida to'g'ri mavqega ega bo'lishlari, o'zi istagan, orzu qilgan hayotiy vaziyatlarni yaratishga o'rgatadi va undaydi, eng asosiysi ishlab chiqarish jarayonida o'zini erkin muloqotga oson kirishuvchi shaxs, bilimdon mutaxassis sifatida namoyon qilishga zamin yaratadi. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirish o'ziga xos yo'nalishlar kasb etib turli shakl, metod va vositalar yordamida amalga oshiriladi. Ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda dialog darslar, munozaralar, bahs-suhbatlar, fantaziya, izlanish darslari, muammolarni hal etish darslari, ixtirochilik, modellastirish, badiiy- texnik ijodkorlik, ramzlari ijod qilish, kashfiyotlar qilish, insholar yozish, solnomalar tuzish shular jumlasidandir.

O'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirish shakl va metodlari xilma-xil bo'lib, an'anaviy dars shakllariga qaraganda talimga texnologik yondashuv asosida innovatsion metodlarni qo'llash samarali ketadi. Intellektual ijodiy o'yinlar, ishbop o'yinlar hamda roli o'yinlar katta imkoniyatlarga ega ekanligini namoyon etdi. Bu borada ta'lim jarayoniga texnologik yondashuv o'z samarasini berdi. Xulosa qilib aytganda, ta'limda birlamchi vazifa keyingi ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lgan boshlang'ich umumiy ta'lim malaka va ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. – T.: Fan, 1997. – 182 b.
2. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. – Т.: Фан ва ахборот технологиялари, 2006. – 167 б.
3. Дубровина И.В. Индивидуальные особенности школьников. – М.: Педагогика, 1991. – 277 с.
4. Davlatov K., Vorobyov A., Karimov I. Mehnat va kasb ta'limi nazariyasi hamda metodikasi. – T.: O'qituvchi, 1992. – 320 b.
5. Kaldibekova A.S., Xodjayev B.X. O'quvchilarning bilish faolligini oshirish yo'llari. Uslubiy qo'llanma. – T.: TDPU, 2006. – 96 b.

TALABALARGA AVTOMATLASHTIRILGAN NAZORAT O'LCHOV ASBOBLARI FANINI KOMPYUTER MODELLASHTIRISH ASOSIDA O'QITISHNING NAZARIY ASOSLARI

Burxon Sirojov,

Toshkent kimyo-texnologiya instituti
Shahrisabz filiali katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada bo'lajak texnologik jarayonlarni avtomatlashtirish va boshqarish yo'nalishi talabalariga nazorat o'lchov asboblari fanini o'qitish orqali kasbiy kompetensiyalari komponentlarini rivojlanganlik darajalarini baholash mezonlari ishlab chiqilgan, shu bilan birga, kompyuter texnologiyalari vositalaridan foydalanib nazorat o'lchov asboblari o'qitishning metodik modeli ishlab chiqilgan va amaliyotga joriy etilgan, bo'lajak o'qituvchilarni kompyuter texnologiyalari vositasida kasbiy kompetensiyalari komponentlarini rivojlantirishga qaratilgan "Nazorat o'lchov asboblari" fani uchun dasturiy mahsulotlar ishlab chiqilgan va amaliyotga joriy etilgan.

Kalit so'zlar: metod, kompetensiya, komponent, dastur, monografiya.

Аннотация

В данной статье разработаны критерии оценки уровня развития компонентов профессиональной компетентности при обучении науке "Контроль и измерительные приборы" студентам направления "Автоматизация и управление будущими технологическими процессами". разработана и внедрена на практике методическая модель, разработаны и внедрены в практику программные продукты по науке "Контрольно-измерительные приборы", направленные на развитие компонентов профессиональной компетентности будущего учителя с помощью компьютерных технологий.

Ключевые слова: метод, компетенция, компонент, программа, монография.

Annotation

In this article, the criteria for evaluating the development levels of the components of professional competence by teaching the science of control and measuring instruments to students of the direction of automation and control of future technological processes have been developed, at the same time, the teaching of control and measuring instruments using computer technology tools has been developed. a methodological model was developed and put into practice, software products were developed and put into practice for the science of "control measuring instruments" aimed at developing the components of professional competence of future teachers with the help of computer technologies.

Keywords: method, competence, component, program, monograph.

Biz ushbu tadqiqot gipotezasida bayon etilgan va nazariy tahlil natijasida aniqlangan shart-sharoitlarni tekshirish uchun konseptual modelni qurdik, bo'lajak texnologiya o'qituvchisining o'quv jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga tayyorligini shakllantirish shartlari. Bizni qiziqtirgan modelni qurishda biz oliy ta'lim muassasasida didaktik jarayonni modellashtirishning zamonaviy pedagogik nazariyasida ishlab chiqilgan usullarga va zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan kasbiy faoliyatga tayyorlashning turli jihatlarini shakllantirish uchun yaratilgan modellarga murojaat qildik.

Zamonaviy sharoitda har qanday fan sohasidagi mutaxassislarni kasbiy tayyorlash kompyuter texnologiyalari sohasida etarlicha chuqur bilimlarni talab qiladi. Ilgari hal qilish imkonsiz deb hisoblangan ko'plab muammolar hozirda kompyuter texnologiyalari yordamida muvaffaqiyatli hal qilinmoqda. Bu zamonaviy mahalliy va tarqatilgan hujjatlarni, relyatsion ma'lumotlar bazalarini yaratish va kompleks qayta ishlashga, kompyuter modellashtirishga taalluqlidir. murakkab tizimlar, xususan, rasmiylashtirilgan fikr-mulohazalarga ega bo'lgan pedagogik tizimlar [1,103].

Taklif etilayotgan model talabalarga axborot texnologiyalarining organik komponenti sifatida kompyuter tex-

nologiyalari haqida keng qamrovli tushunchalarni shakllantirishga yordam beradi, bu esa ilmiy va o'quv xarakteridagi axborotni qayta ishlash samaradorligini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi.

O'rganishning axborot-semantik modeli L.T.Turbovichning asarlarida batafsil yoritilgan. Bunday modellashtirishning asosiy g'oyasi shundan iboratki, o'quv ma'lumotlari xabarlar (tushunchalar, mulohazalar, me'yorlar) ketma-ketligi sifatida taqdim etiladi va bu ketma-ketlik o'rganish eng samarali bo'ladigan tarzda tanlanishi kerak.

"Ta'limning informatsion-semantik modeli" monografiyasida ta'kidlanganidek, "ta'lim ma'lumotlarini tanlashning har qanday usuli, agar u ta'lim ma'lumotlari iste'molchilarining bilim, ko'nikma va malaka darajasini, ularning g'oyalar tizimini hisobga olgan taqdirdagina optimalga yaqinlashadi".

Jarayonlarni nazorat qilish va avtomatlashtirish faqat ishlab chiqarish texnikasini takomillashtirish hamda mehnat sharoitlarini yaxshilash bilangina emas, balki ishlab chiqarish rentabelligini oshirish, birlik mahsulotga ketadigan moddiy va mehnat xarajatlarini pasaytirib, uning texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlarini orttirish bilan bog'liq.

Iqtisodiy omillar avtomatlashtirish obyektini tanlab olishda asosiy omil hisoblanadi. Sanoatda avtomatlashtirishning iqtisodiy samaradorligini orttirish omillari juda ko'p. Hozirgi sharoitda avtomatlashtirishning iqtisodiy samaradorligiga xizmat ko'rsatuvchi xodimlar sonini kamaytirish hisobigagina erishishga ko'p hollarda imkon bo'lmaydi, chunki zamonaviy zavodlar, korxonalar, bo'linmalarga nisbatan kam miqdordagi odamlar bilan xizmat ko'rsatiladi. Shuning uchun iqtisodiy samaradorlikni oshirish omillariga quyidagilarni kiritish mumkin: mahsulot sifatini oshirish, xomashyo va turli xil energiya sarfini, ishlab chiqarish chiqindilarini kamaytirish, ishlab chiqarish ritmini oshirish, mehnat unumdorligini va chiqarilayotgan mahsulot hajmini oshirish, xizmat ko'rsatuvchi xodimlarning mehnat sharoitini ishlab chiqarishning kishilar hayoti va sog'ligi uchun xavfli bo'lgan hududlardagi zararli ishlarni yo'qotish hisobiga yaxshilash.

Loyihalananayotgan va qurilayotgan yangi ishlab chiqarish korxonalarida avtomatlashtirish texnologiya bilan uzviy ravishda bog'lanishi kerak. Jadal texnik taraqqiyot tufayli "yosh" ishlab chiqarish ma'lum davrdan so'ng eskiradi va yangilashni talab qiladi, shu jumladan, amaldagi texnologik jarayonlarni nazorat qilish va avtomatlashtirish tizimlarini yanada zamonaviy hamda takomillashganlari bilan almashtirishni talab qiladi. Amaldagi ishlab chiqarish korxonalaridagi avtomatlashtirish tizimlarini takomillashtirishda, shuningdek, texnologiya va jihozlarni yangilashda mustaqil iqtisodiy baholashlar bo'lishi mumkin [2,81].

Texnologik jarayonlarning murakkablashuvi va jadalashuvi tufayli zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarini boshqarish ularni mikroprotessor texnikasi va boshqaruvchi hisoblash texnikasini qo'llab, keng avtomatlashtirish asosidagina samarali bo'lishiga erishiladi. Avtomatlashtirish talablari texnologik jarayonlar loyihalananayotgan bosqichdayoq hisobga olinganda — avtomatlashtirish katta samara beradi.

Biz taqdim etgan maqsadga muvofiq (professionalogramмага qarang) bo'lajak texnologiya o'qituvchisining umumiy kasbiy tayyorgarligi tizimida pedagogik jarayonda kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlikni shakllantirish jarayoni uchta o'zaro ta'sir qiluvchi komponentdan iborat:

- bo'lajak informatika o'qituvchisining o'z kasbiy faoliyatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga yo'naltirilganligini shakllantirish;
- axborot va kompyuter texnologiyalari sohasida maxsus bilim va ko'nikmalarni shakllantirish;
- kompyuterlardan foydalanish bo'yicha uslubiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish.

Ushbu ma'lumotlar bizning modelimizning maqsadli blokini tashkil etadi, ular asosida biz ta'lim muassasalari talabalarining o'quv jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun universal zamonaviy didaktik vosita sifatida kompyuterlardan foydalangan holda o'qitish jarayoni uchun texnolo-

giya o'qituvchilarini tayyorlash mazmunini tanladik.

Biz fanlarni aniqlashimiz kerak edi, ularni o'rganish natijasida bo'lajak o'qituvchining kompyuter texnologiyalaridan foydalanish sohasidagi yo'nalishini, maxsus va uslubiy tayyorgarligini shakllantirish mumkin. Biz bu izlanishni Davlat ta'lim standartida belgilangan asosiy o'qituvchilar tayyorlash mazmunini tahlil qilishdan boshladik, natijada kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga tayyorgarlikni shakllantirish uchun foydalanmoqchi bo'lgan o'quv fanlarini topdik. Pedagogika yo'nalishidagi "Informatika", "Axborot texnologiyalari", "Texnik va audiovizual ta'lim vositalari" kurslari ana shunday fanlardandir [3,43].

Agar metodik model maqsaddan natijagacha davom etadigan uzluksiz tizim sifatida qaralsa, u bo'lajak mutaxassisni tayyorlashda amalga oshirilgan algoritmik ketma-ketlikni izchil amalga oshirishni taqozo etadi.

Bo'lajak pedagogika va psixologiya ta'limi o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimining to'laqonli faoliyat yuritishi va ularning kompyuter texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasi uchun quyidagi tashkiliy-pedagogik, tashkiliy-funksional, pedagogik-psixologik, tematik-didaktik shart-sharoitlar ta'minlanishi samarali bo'lishi mumkinligiga ishonamiz. Bularga quyidagilar kiradi.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish tendensiyalarini hisobga olgan holda bo'lajak pedagogika va psixologiya ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash bo'yicha o'quv dasturlarini ishlab chiqish;

- kelajakda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish qobiliyatiga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash uchun yangi axborot-ta'lim muhitini yaratish;
 - talabalarga kelajakdagi pedagog sifatida kasbiy tayyorgarlikni individuallashtirish uchun shaxsiy elektron muhit yaratish imkoniyatini berish; Elektron muhit deganda axborot tizimlari (Hemis, Moodle), elektron pochta, chat, chat-forum, ISQ, IP-telefoniya, bloglar, videoblog, jonli jurnallar, Vikipediya, interaktiv media texnologiyasi, onlayn videokonferensiya tizimlari tushuniladi;
 - kasbiy faoliyatga tayyorlashning yuqori sifatli moddiy-texnik bazasini ta'minlash;
 - ta'lim jarayonida zamonaviy axborot va kompyuter texnologiyalaridan keng foydalanish;
 - ish beruvchilar bilan mustahkam aloqalar o'rnatish;
 - zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanishga yo'naltirilgan pedagogik va ishlab chiqarish amaliyotlarini tashkil etish va o'tkazish.
- Bo'lajak pedagogika va psixologiya o'qituvchilarining kasbiy mahoratini shakllantirish jarayonida uslubiy yondashuvlar va didaktik tamoyillarni ishlab chiqish;
- raqamli kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish uchun o'qituvchining axborot va kompyuter texnologiyalari bo'yicha nazariy va amaliy tayyorgarligi;
 - raqamli ta'lim muhitini tashkil etish;
 - ta'limning kredit-modul tizimi asosida o'quv reja va dasturlarini takomillashtirish.

– elektron ta'lim uchun o'quv materiallari va axborot resurslarini ishlab chiqish va doimiy ravishda yangilab borish;

– ta'limni individuallashtirish, bo'lajak muhandis-pedagogning shaxsiy ta'lim trayektoriyasini aniqlash uchun sharoit yaratish.

– ishlab chiqarish va ish beruvchilar bilan o'zaro hamkorlik aloqalarini o'rnatish;

– fan sohasini chuqur o'rganish uchun motivatsiya tizimini ishlab chiqish;

– bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini dasturlash tarkibiga kiruvchi kompetensiya guruhlarini aniqlash va doimiy monitoring olib borish;

– bo'lajak pedagogik va psixologik ta'lim o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi mazmunini tanlash;

– bo'lajak pedagogika va psixologiya ta'limi o'qituvchilarini sifatli tayyorlash uchun o'quv materiallari va axborot resurslarini ishlab chiqish va doimiy yangilab borish;

– bo'lajak pedagogika va psixologiya ta'limi o'qituvchilarining dasturlash kompetensiyasini shakllantirish uchun tegishli shakllar, usullar, vositalar, uslubiy yondashuvlar va o'qitish texnologiyalaridan foydalanish;

– bo'lajak o'qituvchilarni o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini rivojlantirishga jalb qilish;

– o'qitishning zamonaviy ilg'or shakllarini, yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini hisobga olgan holda o'quv jarayoniga ta'limning samarali shakl va usullarini

joriy etish, o'quvchilarning o'quv, psixologik va jismoniy yuklamalarini optimallashtirish;

– oliy ma'lumotli kadrlarni shakllantirishning maqsadli mezonlarini shakllantirish, oliy ta'lim muassasalarida ixtisoslik va ixtisoslashtirilgan yo'nalishlar bo'yicha amalga oshirilayotgan dasturlarni iqtisodiyot tarmoqlarining talab va ehtiyojlari hamda iqtisodiyot tarmoqlarini kompleks rivojlantirish istiqbollari hisobga olgan holda optimallashtirish [4, 163].

Shunday qilib, tanlangan yondashuv va tamoyillarga muvofiq, kasbiy kompetensiyani shakllantirish modeli asosida biz maqsadli, uslubiy, mazmunli, pedagogik va psixologik, baholash komponentlarini o'z ichiga olgan modelni tushunamiz.

Pedagogik shart-sharoitlarni uchta katta guruhga bo'lish mumkin: tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarni ta'minlash, asosan, fan dasturlari, o'quv rejalari, talablari va o'quv-uslubiy ta'minotining mazmunini ishlab chiqishni nazarda tutadi; pedagogik-psixologik sharoitlarning turli usullarini ishlab chiqish va ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, psixologik o'yinlarni ishlab chiqish, o'quvchilarning hissiy va aqliy harakatlarini shakllantirishga xizmat qiladigan ishlanmalar va texnologiyalarni ishlab chiqish; didaktik shartlarga ta'lim muassasasigacha bo'lgan ta'lim muassasalari o'quvchilari uchun o'quv qo'llanmalar va darsliklar, elektron uslubiy qo'llanmalar, didaktik o'yinlarning elektron versiyalarini ishlab chiqish kiradi [5,57].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov A.A. N.D.Mamatov va boshqalar. Axborot texnologiyalari. – T.: O'qituvchi, 2002. – 133 b.
2. Современные языки программирования: учебное пособие / Ф.М.Закирова, Л.М.Набиулина: Министерство высшего и среднего спец. образования РУз, Национальное общество философов Узбекистана. 2012. – 192 с.
3. Усаров Ж.Э. Компетенциявий ёндашувга асосланган давлат таълим стандартларини амалиётга жорий этиш: муаммо ва ечимлар // Физика, математика ва информатика. – Т., 2016. – № 6. – Б. 40-48.
4. Aripov M., Begalov B., Begimqulov U., Mamarajabov M. Axborot texnologiyalari. O'quv qo'llanma. – T.: No-shir, 2009, – 368 b.
5. Роль информационной культуры в развитии современной системы высшего образования. Семаева О.В. В сборнике: Актуальные проблемы современной лингвистики. материалы научно-практической конференции. – 2018. – 56-60 с.

SHADOWS OF JUSTICE: THE SYNTHESIS OF THE DETECTIVE AND THE LEGAL THRILLER

Umida Khaydarova,

Senior lecturer, Tashkent State University of Law

Annotation

In the vast realm of literature, where genres intertwine and narratives evolve, emerges a compelling fusion that transcends the boundaries of conventional storytelling – “Shadows of Justice: The Synthesis of the Detective and the Legal Thriller.” This captivating literary article promises readers more than just a mere investigation; it invites them into the intricate dance between mystery solving and the complexities of the legal system. This article unearths a thrilling journey where detective intrigue seamlessly merges with the legal intricacies of a courtroom drama.

Keywords: legal thriller, detective genre, investigation process, analysis, distinguished features, secrets of crime, justice, complex and compelling stories.

Annotatsiya

Janrlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan va rivoyatlar rivojlanadigan adabiyotning ulkan sahifasida odatiy rivoyat doirasidan tashqariga chiqadigan hayajonli birlashma paydo bo'ladi, ya'ni “Adolat soyalari: detektiv va huquqiy triller sintezi”. Ushbu qiziqarli adabiy maqola o'quvchilarni sirlarni yechish va huquqiy tizimning murakkabliklari o'rtasidagi murakkab jarayonning guvohi bo'lishiga taklif qiladi. Ushbu maqola detektiv intriga sud dramasi bilan muammosiz birlashadigan hayajonli sayohatni ochadi.

Kalit so'zlar: huquqiy triller, detektiv janr, tergov jarayoni, tahlil, ajralib turadigan xususiyatlar, jinoyat sirlari, adolat, murakkab va jozibali hikoyalar.

Аннотация

В огромном царстве литературы, где переплетаются жанры и развиваются повествования, возникает захватывающий сплав, выходящий за рамки привычного повествования, – “Тени правосудия: Синтез детектива и юридического триллера”. Эта увлекательная литературная статья обещает читателям нечто большее, чем простое расследование; она приглашает их в замысловатый танец между разгадыванием тайн и сложностями правовой системы. Эта статья открывает захватывающее путешествие, в котором детективная интрига плавно сливается с юридическими хитросплетениями судебной драмы.

Ключевые слова: юридический триллер, детективный жанр, процесс расследования, анализ, отличительные черты, тайны преступления, правосудие, сложные и захватывающие истории.

In the world of literature, where suspense and intrigue play an important role, a unique and exciting phenomenon is emerging: the fusion of the detective genre and the legal thriller. The detective genre is usually focused on solving crime mysteries and solving mysteries, often with a focus on crime investigation and the activities of a detective or group of detectives.

A legal thriller, on the other hand, emphasizes legal aspects, trials, and legal intrigue. Such works usually feature lawyers, trials, and the investigation of legal aspects of crimes. When these two genres are combined, a fascinating synthesis is created, where detective investigation is intertwined with legal research. Characters face not only crime mysteries, but also legal difficulties in the investigation process. This allows authors not only to create exciting plots and unexpected twists and turns, but also to analyze justice, ethics, and legality.

Chasing the innocent:

The detective may discover new evidence that shows the innocence of the prime suspect. The hero may be in a hurry to prevent wrongdoing, and the reader will be on the edge of their seat, hoping for success.

Intrigue in the punishment system:

A detective story can explore corruption in the justice system that leads to wrongful punishment or collusion to avoid punishment. This can add complexity and depth to the plot.

Moral Dilemmas:

Pardon or punishment can present moral dilemmas for characters. They may be faced with a choice between upholding the law and justice. This can create conflict within the character and emphasize the moral aspects of the investigation.

An ending with a tragic outcome:

The author may choose a more tragic ending where an innocent person faces punishment despite the detective's efforts. This can add bitterness to the investigation and elicit strong emotional reactions from the reader.

The decision to punish and pardon can be a key moment in a detective story, shaping the reader's emotional experience and leaving a mark in their memories of the work.

Personal responsibility is an important motivational and ethical aspect in detective investigations. In the detective genre, characters often face moral dilemmas, ethical questions, and their own personal responsibilities. Here

are some ways in which personal responsibility can be incorporated into a detective story:

Personal beliefs and norms:

The hero may face situations where he or she has to choose between following his or her own beliefs and principles, even if it goes against official law or due process.

Personal connections and friendships:

A detective may find himself in a situation where the investigation involves his friends or family members. This creates a conflict of interest and raises the question of whether the hero is willing to compromise his personal responsibility.

Past Wrongs and Redemption:

The hero may experience guilt over past mistakes or failed investigations. Working on a new case may be an opportunity for him to atone for his past mistakes and accept personal responsibility for them.

Defense of the Innocent:

Personal responsibility may include the detective's desire to protect the innocent and prevent injustice. This motive can act as a primary driver for the hero.

Confronting the system:

The hero may find himself in a situation where he encounters corruption or shortcomings in law and order. His personal responsibility may motivate him to confront the system to bring about justice.

Personal Sacrifice:

A detective may be forced to make personal sacrifices in the name of investigation. This may include the loss of personal relationships, physical hardships, or psychological stressors.

Personal sacrifice gives a personal and deep character to detective investigations, making the protagonist more emotionally meaningful to the reader. It also helps to build complex characters and emphasizes the human aspect as mysteries and crimes are solved.

The theme of police corruption is a fruitful material for creating tense and complex plots in the detective genre. The inclusion of this element adds complexity, creates moral dilemmas for the characters and expands the range of possible plot twists. Police corruption can be utilized in the detective genre in the following ways:

Hidden corruption:

At the beginning of an investigation, there may be no obvious signs of police corruption. Gradually, as the plot develops, the detective may discover that there are secret forces within the force working for their own interests.

Corrupt protagonist:

The protagonist may find himself involved in or subjected to corruption. This creates internal conflict and requires the protagonist to make a decision between following the law and personal interests.[3, 48]

Resistance to the system:

The detective may investigate corruption within his own department or participate in a resistance group within

the police corps. This allows the hero to be shown in the role of a righteous man seeking to change the system from within.

Compromising Evidence:

During the course of an investigation, a detective may encounter evidence that may compromise other police officers. The question of whether to provide this evidence or hide it creates tension and moral dilemmas.

Exploration of an inside scam:

The protagonist may be pressured by internal investigations, which creates additional complications and dangers for him. It can also lead to conflict with coworkers and superiors.

False Evidence:

Corrupt police officers may attempt to arrange false evidence or interfere with investigations to cover up their criminal acts. This increases the tension and creates complications for the hero.

Police corruption in the detective genre not only adds intrigue and drama, but also reflects real social issues. It allows the author to explore the theme of morality, loyalty, and values within law enforcement.

Psychological aspects play a key role in the detective genre, bringing depth to the story, complexity to the characters, and creating intriguing moments. Here are a few psychological elements that are often used in detective works:

A psychological profile of the criminal:

Creating a psychological profile of a criminal is all about revealing his motives, character, and the darker sides of his personality. This may involve the detective analyzing the criminal's behavior, childhood, traumas, and motivations.

Psychological games and tricks:

In detective stories, characters may use psychological tricks to gain information, deceive an adversary, or uncover lies. This creates intrigue and unexpected twists and turns in the plot.

Psychological traumas of the characters:

Characters in detective works often have their own psychological traumas related to previous investigations, personal lives, or the past. Revealing these traumas can affect their decision-making and relationships with others.

Psychological stress:

Crime investigations can put psychological pressures on detectives, resulting in stress, anxiety, and internal struggles. This creates a realistic portrayal of the difficulties faced by law enforcement.

Victim Psychology:

Investigations can involve looking at the psychology of the victim, their emotional state, and the impact of the crime on their lives. This can add emotional depth to the story and create sympathy in the reader.

Witness psychology:

Witnesses can become key figures in a detective story,

and exploring their psychology can help the detective solve mysteries and puzzles.

Psychology of Motivation:

Exploring the motivations of characters, whether detective or criminal, helps create more complex and interesting characters. Psychological analysis of motives adds depth and meaningfulness to the story.

The inclusion of psychological aspects in the detective genre enriches the narrative, making it more engaging and multifaceted. The reflection of characters' inner states and psychological aspects of crimes makes detective stories more realistic and memorable for the reader.[1, 14]

One of the most popular writers of the legal thriller genre is the American writer, novelist, lawyer, and humanist Scott Throw, also known as Scott F. Throw and (L.) Scott Throw, has repeatedly been called "the father of the legal mystery/thriller," or the inventor of "the contemporary lawyer-turned-novelist school of thriller writing." Although others before him had written in the genre, the highly acclaimed *Presumed Innocent* (1987) spawned a plethora of imitators who have made the legal mystery a modern phenomenon. Throw has managed not only to balance legal and writing careers but to excel at both, turning out a complex and challenging novel every three years and trying cases that raise significant legal issues and test the justice of current law.

Surely, the issues of a lawyer's civic, professional, and personal obligations dominate all the later novels as well. *Pleading Guilty* weighs self-interest against loyalty to colleagues and firm. *The Laws of Our Fathers* features a trial like that of *Presumed Innocent* in which truth takes a backseat to legal disputing and the silent competing agendas of participants. *Personal Injuries* argues that corruptibility can coexist with likeability, and even with admirable personal behavior. *Reversible Errors* shows how the enthusiastic detection of one's professional duties can lead to a miscarriage of justice. [2, 15]

In conclusion, shadows of justice are a thrilling immersion into the amalgamation of two exciting genres, the detective and the legal thriller. This literary experience provides readers with not only a fascinating investigation, but also an in-depth look at the complexities of litigation, creating a unique space where detective intrigue meets legal mysteries. In *Shadow of Justice*, each page becomes a cross between mystery and legal drama, where solving the crime becomes an integral part of the fight for justice. Beneath this title lies not just an investigation, but also a unique journey through the shadows, where the viewer witness's justice being molded in the darkest corners of the legal system. "Shadows of Justice" is not just a tale of crime and punishment, but also an entire world where detective and legal thriller meet to create an exciting and unpredictable literary experience.

REFERENCES:

1. Khaydarova U. (2021). EFFECT ON POPULAR PERCEPTIONS OF THE LEGAL SYSTEM IN LEGAL THRILLER OF SCOTT TUROW. *Евразийский журнал академических исследований*, 1(9), p- 548.
2. Khaydarova U.P. (2020). CRIME STORIES AS CAUTIONARY TALES. In *Colloquium-Journal* (41). Голопристанський міськрайонний центр зайнятості= Голопристанский районный центр занятости, С-322
3. Turakulovich N.R., & Izamova N.U. (2023). PECULIARITIES OF POPULARITY OF LEGAL THRILLERS IN CONTEMPORARY LITERATURE. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(1), p-530.
4. Mardonov R. Philosophy of education in modern conditions of society development // *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*. – 2021. – Т. 11. – №. 10. – С. 114.
5. Mardonov R. HUMANIZATION AND HUMANITARIZATION OF HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF THE INFORMATION SOCIETY // *Conferencea*. – 2021. – С. 211.

ТЕОРИТЕЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ “ПОДГОТОВКА МОЛОДЫХ КАДРОВ, ЦЕЛЫ УСКАРЕННЫЙ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИЕМАТЕЛЬСТВА”

Комила Абдуллаева,
Каршинский государственный университет,
преподаватель кафедры Трудового обучения

Аннотация

В данной статье рассматривается анализ научных работ и литературы по данной теме. Даны теоретические образовательные рекомендации по подготовке молодых кадров, развитию малого бизнеса и частного предпринимательства. Рассмотрено развитие народных промыслов, внедрение молодежи в предпринимательство и малый бизнес. Это помогает студентам дополнить свои знания предметами, используя учебники специалистов. Считалось, что большое внимание следует уделить изучению педагогических условий использования народных промыслов для улучшения трудовой и профессиональной подготовки учащихся общеобразовательных школ.

Ключевые слова: технология, метод, подготовка, бизнес, малый бизнес, информация, предприниматель, мотивация, народные промыслы, профессиональный подготовка, педагогические условия.

Аннотация

Ушбу мақолада мавзу бўйича илмий ишлар ва адабиётлар таҳлили муҳокама қилинади. Ёш кадрлар тайёрлаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириши мақсадлари бўйича назарий ўқув тавсиялар берилган. Халқ хунармандчилигини ривожлантириши, ёшларни тадбиркорлик ва кичик бизнесга тадбиқ этишини ташкилий ишлари кўриб чиқилган. Мутахассисларнинг дарсликларидан фойдаланиб ўқувчиларга ўз билимларини фанлар билан биргаликда тўлдиришига ёрдам беради. Умумтаълим мактабларида ўқувчиларнинг меҳнат ва касбий тайёргарлигини оширишида халқ хунармандчилигидан фойдаланишининг педагогик шартларини ўрганишида катта эътибор қаратиши лозимлиги кўриб чиқилган.

Калим сўзлар: технология, усул, тайёргарлик, бизнес, кичик бизнес, ахборот, тадбиркор, мотивация, халқ хунармандчилиги, касбий тайёргарлик, педагогик шартлар.

Annotation

This article discusses the analysis of scientific works and literature on this topic. Theoretical educational recommendations are given for the training of young personnel, the development of small businesses and private entrepreneurship. The development of folk crafts, the introduction of youth into entrepreneurship and small business are considered. This helps students supplement their knowledge of the subjects using textbooks from experts. It was believed that much attention should be paid to studying the pedagogical conditions for using folk crafts to improve the labor and professional training of students in secondary schools.

Keywords: technology, method, preparation, business, small business, information, entrepreneur, motivation, national industrial and vocational training, pedagogical conditions.

Изменения в сфере образования признаны мировым сообществом одним из ключевых факторов обеспечения будущего нашей страны. Это определяется ориентацией на обучение каждого человека профессионалу, который отвечает потребностям общества. Исходя из этого, эффективная подготовка студентов к творческой деятельности является важным фактором обеспечения успеха образовательных реформ [5, 56].

В нашей стране, которая на основе демократических принципов, наряду со всеми формами образования, занимает достойное место в мировом сообществе, клубные занятия считаются важным фактором обеспечения свободы личности студента [3, 12].

На современном этапе образовательной реформы проблема воспитания свободомыслия особенно актуальна.

Цель состоит в том, чтобы последовательно воспитывать в нашей стране молодое поколение, которое физически здорово, духовно зрело, всесторонне развито, обладает независимым мышлением, обладает

интеллектуальным потенциалом, глубокими знаниями и современными взглядами и способно взять на себя ответственность за судьбу и будущее нашей страны. Использование современных методов обучения при обучении учащихся секретам ремесел в средних школах имеет большое значение [4, 24].

Поэтому одним из наиболее актуальных вопросов сегодня является использование передовых педагогических технологий в формировании нового содержания прикладного искусства в школах, современных учебных материалов, дидактических аспектов образовательного процесса и правильного решения научных и практических вопросов преподавания в этой области.

При чтении и анализе учебников и учебных пособий, изданных в издательствах страны, методика обучения студентов высших и профессиональных колледжей прикладному искусству на примере народных промыслов еще не до конца изучена [5, 11].

Профессор С.С.Булатов, Р.Хасанов, доцент

Р.Шобаратов, К.Касимов, А.Турдиалиев, О.Худайорова и другие ученые республики изучали различные аспекты народного декоративно-прикладного искусства, связанные с профессией.

В частности, профессор Булатов С.С. в своем “Методическом пособии по народному декоративно-прикладному искусству Узбекистана” описывает условия организации и проведения занятий по народному декоративно-прикладному искусству, теоретические и методологические основы и программы обучения, толковый словарь терминов. Пособие посвящено узбекскому народному декоративному искусству со старейшей группой. В ней рассказывается об истории искусства гончарного ремесла и способах ее обучения молодежи.

Композиционная учебная программа П.Шобаратова описывает организацию учебного процесса преподавания прикладного искусства, а также цели и задачи композиции уроков. Учебник другого специалиста; помогает студентам дополнить свои знания следующими знаниями в сочетании с предметами.

Учебник профессора Р.Хасанова “Методика преподавания изобразительного искусства в школе” содержит все теоретические и методические знания, необходимые в методике преподавания изобразительного и прикладного искусства.

Профессор Р.Гасанова учебник “Методы нанесения рисунков в начальной школе” дает достаточную информацию об особенностях рисунков рисунков, цветах и их использовании, свойствах цветов, рисунках композиций.

Работа К.Касимова “Живопись” описывает развитие искусства живописи, теоретические основы обучения содержанию кружка живописи, методику преподавания узоров.

При изучении педагогических условий использования народных ремесел в совершенствовании трудовой и профессиональной подготовки учащихся общеобразовательных школ необходимо обратить внимание на следующие аспекты:

1. Для того, чтобы обучать учащихся на уроках трудового воспитания на основе народных промыслов, необходимо создать современную научно-теоретическую базу области путем изучения и анализа содержания произведений мыслителей, мудрецов и ученых в исторических источниках.

2. Для обучения учащихся средних школ на уроках трудового воспитания на основе народных промыслов, с учетом национальных, местных, региональных возможностей народных промыслов, мальчики и девочки активно занимаются ткачеством, вышивкой, вышивкой, ремеслами, ткачеством. их аспекты обучения должны быть разработаны

3. При выборе содержания учебных программ, используемых в общеобразовательных школах, необходимо обучать учащихся на основе народных ремесел, структурировать изучение основ народ-

ных ремесел и обучать их народным ремеслам на примере этой области.

4. При определении целей и задач воспитания в образовательном процессе воспитания учащихся на основе народных промыслов, безусловно, необходимо использовать собственные уникальные педагогические методы и средства [1, 71-72].

В настоящее время основными направлениями всех исследований в системе непрерывного образования, трудовой и профессиональной педагогики являются способы использования национального, духовного, культурного наследия, ценностей, исторических достижений нашего народа, педагогических условий. где дворяне носили одежду, вышитую кубиками, шелком и шерстью. Позже ювелирное дело стало процветать в Древнем Египте и Вавилоне, которые впоследствии были завоеваны Римской империей.

Древний Вавилон был всемирно известен своими вышитыми драгоценными тканями. В своих работах восточные мыслители придавали большое значение трудовому образованию и воспитанию молодежи и рассматривали профессиональную подготовку как основное средство достижения физической, умственной и духовной зрелости. Для них человеческая фигура была зрелым, знающим или профессиональным человеком с положительными качествами.

Целесообразно опираться на информацию, основанную на совершенствовании формирования у студентов знаний о национальных и символических ремеслах в высших учебных заведениях, которые являются основным звеном в системе непрерывного образования:

1. Важно повысить эффективность уроков при подготовке конкурентоспособных специалистов в школах. Для этого необходимо научить умению правильно анализировать произведения искусства и формировать знания о национальной символике.

2. У нас бесконечные духовные богатства в области Узбекистана. Чтобы их изучить, необходимо разработать алфавитные критерии чтения национальных символов.

3. В данном случае изучение научных работ, методическая разработка и анализ узбекской национальной символики. Рассмотрены методики преподавания узбекской национальной символики в высших и профессиональных колледжах.

4. Было бы лучше, если бы был создан алфавит чтения современного прикладного искусства. В нашей научной работе мы сосредоточены на изучении всех аспектов узбекского народного искусства.

Это означает, что есть отличная возможность и дальше совершенствовать использование национальных символов в учебном процессе при подготовке специалистов в высших учебных заведениях. Поэтому в узбекском народном искусстве все еще много неоткрытых аспектов. Все мы обязаны постоянно изучать и исследовать это.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Азимов И.М. Росписи Узбекистана. – Т.: Издательство литературы и искусства им. Гафура Гуляма, 1987. – 144 с.
2. Булатов С.С. Узбекское народно-прикладное декоративно-прикладное искусство. – Т.: Труд, 1991. – 143 с.
3. Булатов С.С., Мансуров У. Миллий меъморчиликда наққошлик фалсафаси. – Т.: Фан, 2005. – 152 б.
4. Булатов С.С., Юлдашев Х.А. Касб-хунар коллежларида меъморий безак санъати йўналиши бўйича “Ганч ўймакорлиги” фанидан экспериментал намунавий ўқув дастури. – Т.: ЎМКХТРИ, 2003. – 15 б.
5. Булатов С.С., Юлдашев Х.А., Турсуналиев Н.Ю. Кулолчилик санъати / Қўлланма. – Т.: Низомий номли ТДПУ, 2002. – 31 б.

TALABALARNI TARIXIY VOQELIKLARDAN XULOSALASH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Muxammadi Azimov,
Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari
markazi tayanch doktoranti

Annotatsiya

Maqolaning qisqacha mazmuni talabalarning tarixiy voqeliklarga munosabati, uni xulosalash uslublari va ko'nikma hosil qilish uchun zarur bo'lgan metodlardan foydalanish yo'llarini bayon qilishdan iborat. Shunday taklif va xulosalar bilan birgalikda, ushbu maqola tarixiy voqelikning obyektiv va subyektiv yoritilishiga talaba tomonidan beriladigan haqqoniy va xolis yondashuv hamda vatan tarixiga bo'lgan daxldorlik hissini shakllantirish bo'yicha takliflarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Ushbu tadqiqot ishi vatan tarixiga bo'lgan ichki ishonch va haqiqiy tarixni anglash uchun zarur bo'lgan metodologik ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: tarixiy voqelik, daxldorlik hissi, tarixiy xulosalash metodlari, obyektivlik va subyektivlik.

Аннотация

Краткое содержание статьи призвано описать отношение учащихся к историческим реалиям, способы его обобщения, способы использования методов, необходимых для формирования умений. Вместе с этими предложениями и выводами в данную статью включена разработка предложений по формированию правдивого и беспристрастного подхода к объективному и субъективному освещению учащимся исторической действительности и чувства сопричастности к истории Родины. Данная исследовательская работа содержит методические указания, необходимые для внутреннего убеждения в истории Родины и понимания реальной истории.

Ключевые слова: историческая реальность, чувство актуальности, методы исторического заключения, объективность и субъективность.

Annotation

The summary of the article is to describe the students' relationship to historical realities, ways of summarizing it, and ways to use the methods necessary for skill formation. Together with these suggestions and conclusions, this article includes the development of proposals for the formation of a truthful and impartial approach to the objective and subjective coverage of historical reality by the student and the sense of belonging to the history of the homeland. This research work contains the methodological instructions necessary for the internal belief in the history of the homeland and the understanding of the real history.

Keywords: historical reality, sense of relevance, methods of historical conclusion, objectivity and subjectivity.

Tarix va uni anglashga bo'lgan intilish doimo insoniyatning diqqat markazida bo'lgan. Kishilarning o'tmish haqidagi tasavvurlari kelajak uchun o'ziga xos tajriba va ko'nikmalarni hosil qilgan. Ammo, davrlar o'tib ko'plab manbalar va osori atiqalar bosqinchilik urushlari hamda nizolar tufayli yo'q qilingan. Natijada, asl voqelikni tushunish va uni manbalarda bayon qilish mushkul ishga aylangan. Bu esa tarixda bir biriga qarama-qarshi fikrlar va nazariyalarning to'qnashuviga sabab bo'lgan. Afsuski, shu kabi jarayonlar natijasida tarixni o'rganuvchi qatlam vakillarida tarix noxolis yoritilgan, uni subyektlar sun'iy

yaratdi, hamma o'zi uchun uni o'zgartirib talqin qiladi degan xulosalarga olib keladi. Mohiyatidan olib qaraganda, bu tushuncha ortiqcha izoh talab etmaydi. Lekin, tarixiy jarayonlarni obyektiv va subyektiv o'rganuvchi insonlar uning tub mazmunini va undan ko'zlangan pirovard maqsadlarni yaxshigina tushunib yetishgan.

Talabalarda xulosalash ko'nikmasi bir necha bosqichda amalga oshadi. Birinchi bosqichda, ular mavzuga oid ma'lumotlarni to'play boshlaydi. Ikkinchi bosqichda esa, yig'ilgan manbalarni qiyosiy tahlil metodi yordamida taqqoslash yo'li bilan o'rtadagi farqli va o'xshash tomonlarni

aniqlashadi. Uchinchi bosqichda, ma'lumotlarni xronologik usul yordamida ketma-ket joylashtirishadi. Ammo, tarixiy voqealarni xulosalashda bu metodlarning o'zi yetarli emas. Sababi, ba'zan talabalar shunday ma'lumot yoxud faktlarga duch kelishadiki, ularning manbalari kitoblarda, arxiv hujjatlarida va qo'lyozmalarda juda kam uchraydi. Bu vaziyatda tarixiy tadqiqotlarning so'rovnom, suhbat, intervyu va jamoatchilik nazorati usullaridan foydalanishi kerak bo'ladi. Ushbu metodlar o'quvchilarda tarixning mavhum jihatlarining obyektiv o'rganishga yordam beradi.

Tarixiy voqealardan xulosalash tajribasi va uni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan metodlarni qo'llash tajribasi va amaliyoti R.H. Murtazayeva, M. Raximov va S. Shadmonovalarning ilmiy tadqiqotlarida bayon qilingan [2, 216].

Milliy tarixni anglash, uning istiqbollari va ahamiyati haqida mamlakatimiz rahbarlari I.A. Karimov va Sh.M. Mirziyoyevlarning asarlarida ham keng qamrovli fikrlar berilgan [2, 464]. Shuningdek, ularda O'zbekiston tarixini yaratish bo'yicha mamlakatda olib borilayotgan islohotlarning qisqacha mazmuni haqida ham nutqlar mavjud.

Xorijiy olimlari C. Lorenz, H. William va R. Koluk ilmiy izlanishlarida tarix bo'yicha xulosalashning uslub va qonuniyatlarini o'rganishga doir metodik tavsiyalar berilgan [7, 6]. Tarixning haqqoniy yoritilishi va uning obyektivligini ta'minlash O'zbekiston tarixining Jahon tarixi bilan kesishgan nuqtalarini o'rganish orqali amalga oshiriladi.

Ko'plab insonlar tarixni shunchaki o'tmishning oddiygina in'ikosi deb hisoblashadi. Biroq, o'sha ular soddagina deb tasavvur qilayotgan tarixiy munosabatlar kimlar kuchli va kimlar hukmron bo'lishini aniqlab beradi. Bu uni o'rganish va tahlil qilish bilan bevosita bog'liq. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A. Karimov tarixiy voqealarning ahamiyati haqida shunday fikrlarni bayon qilgan. O'zlikni anglash tarixni bilishdan boshlanadi. Isbot talab bo'lmagan ushbu haqiqat davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi zarur [1, 5]. Tarix bilan bog'liq bo'lgan voqealarni tahlil qilish ba'zan davlat siyosatidan chetda qoladi. Bunga sabab, sohaga oid konseptual strategiyalarning kamyob ekanligidir. Vaholanki, bu turdagi ishlarni kechiktirish kelajak avlod o'rtasida turli xil stixiyali chayqovchiliklarga sabab bo'lishi mumkin. Bugungi kunda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni zamon talablari asosida tashkil etish, yoshlarimizni turli mafkuraviy xurujlardan himoya qilish, yurtdoshlarimizning hayotga ongli munosabatini shakllantirish, yon-atrofdagi yuz berayotgan voqealarga daxldorlik hissini oshirish, mamlakatimiz mustaqilligi, tinch-osoyshta hayotimizga xavf tug'dirishi mumkin bo'lgan tajovuzlarga qarshi izchil kurash olib borish masalasiga e'tibor kuchaytirilmoqda [5, 486]. Bu bejizga emas. Chunki hozirda ham millat tarixini buzib talqin qiluvchi va kishilar ongini o'zgartirishga harakat qiluvchi aql markazlari ko'pchilikni tashkil qiladi. Ularning eng

kuchli jihatlaridan biri bu — tahlil ma'lumotlarini shiddat bilan tarqata olishidir.

Ba'zi milliy xarakteri ustun bo'lgan kishilar millat tarixini o'rganish va uni o'rgatish oddiy jarayon deb hisoblashadi. Ammo, tarixni shunchaki o'rgatish qiyin. Chunki, kishida milliy g'urur va daxldorlik hissi uyg'onmas ekan barcha urinish va sa'y-harakatlar foyda bermaydi. Ya'ni ko'zlangan asl maqsadga erishilmaydi. Albatta, bunday tuyg'ular o'z-o'zida shakllanadigan jarayon emas. Uni rivojlantirishning o'ziga xos uslub va qonuniyatlari mavjud. Bu qonuniyatlardan eng muhimlari sifatida tarixni obyektiv va subyektiv yoritishni olish mumkin. Bu yondashuvlarsiz tarixning boshqa qonuniyatlarini anglash murakkabdir. Buni O'zbekistonning eng yangi tarixi fanining dastlabki 90-yillarni misol qilib keltirish mumkin. Ushbu davrda mamlakatimiz oldida bir tomondan mustamlaka davridagi tuzum atmosferasi aholini to'liq o'ziga og'dirib olgan bo'lsa, ikkinchi tomondan kuchli milliy mafkura-ga asoslangan g'oyalarni shakllantirishdek dolzarb muammolar kutib turgan edi. Shunday bir vaziyatda o'zbek olimlari tarixni obyektiv yoritilgan versiyasini yaratish yo'lida ulkan qadamlarni tashladilar. Ammo, uni talabalar ongiga singdirish masalasi to'liq bartaraf etilmadi. Bunga sabab zamonaviy innovatsion texnologiyalar va ta'lim metodlari hayotimizni butkul qamrab olmagan edi. Holbuki, biz tarixni o'qitishni puxta metodologiyasini yarata olgan taqdiridagina, mamlakatimiz tarixi va millat o'rtasidagi mushtaraklikni ta'minlagan bo'lamiz. Ushbu ishni amalga oshirish uchun xulosalash bilan bog'liq bo'lgan tarixiy metodlarni fanga tatbiq etish masalasiga yechim topish lozim. Barcha davr tarixchilari metod va uning o'qitishdagi ahamiyatiga yuksak baho berishgan. Ularning eng muhimlarini quyida ketma-ket ko'rib chiqamiz.

Tarixiy voqealarni xulosalashda eng muhim metodlar quyidagilardir:

1. Tarixga mikro yondashuv.
2. Tarixga makro yondashuv.
3. Fanlararo yondashuv.
4. Sivilizatsiyaviy yondashuv.
5. Formatsiyaviy yondashuv.

Yuqoridagi ushbu besh yondashuv O'zbekiston tarixini o'rganishda qo'llaniladigan bo'lsa, tarixni o'rganuvchi subyektlarda voqealarni xulosalash tasavvurlari yanada kengayadi. Shunday qilib, tarixiy usul o'tmishni ishonchli bilish imkoniyatiga nisbatan shubhali tushunchalarni yengish uchun mo'ljallangan edi [7, 6870]. Ya'ni, metodlar shubha va gumonga sabab bo'luvchi vaziyatlarning oldini olishga hamda mavzuni keng qamrovli kontekstda o'rganishga yordam beradi. Shundagina, tarixni o'rganuvchida jarayonlarga turli xil rakursdan qarash va muammoni tahlil qilish ko'nikmasi shakllanadi.

Tarixga mikro yondashuv uni quyidan yuqoriga qarab o'rganish bo'lib, u voqealarni mavjud tuzumdan ajralgan holda anglashga yordam beradi. Ushbu yondashuvni lokal yoxud mahalliy tarix deb ham nomlashadi. Mahalliy tarix

odatda aniq, jug'rofiy jihatdan kichik hududlarga qaratilgan, ko'pincha noprofessional tarixchilar tomonidan akademik bo'lmagan auditoriya uchun ishlab chiqarilgan bir qator tarixiy asarlar sifatida tavsiflanadi [3,2, 3]. Ushbu yondashuvda tarix dastlab kichik hududlardan, katta hududlarga tomon tamoyili asosida o'rganiladi. To'g'ri, bu yondashuvning o'ziga xos kamchiliklari ham mavjud bo'lib, ular manbalarning ishonchlilik va ketma-ket izchil bayoni asosli tartibda berilmaydi. Biroq, mikro tarix tarixni obyektiv tarzda yozilishi uchun muhim kategoriyalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Tarixiy voqeliklarni mukammal o'rganishning yana biri bu makro yondashuv bo'lib, u o'zida tarixning nisbatan kichik va tarix uchun muhim bo'lgan subyektlar faoliyati orqali uni tushunishga harakat qiladi. Avval makro tarix butun bir xalqning tarixini va o'tmishdagi global jarayonlarni o'rgangan bo'lsa, yangi tarixning obyekti oddiy insonning hayoti va o'sha davrdagi insonlar orasidagi ijtimoiy munosabatlar xarakteri bo'ldi [3, 90]. Bunda voqeliklar tarixning "Elita" lari tomonidan emas, balki oddiy insonlar hukmi ostida muhokama qilinishiga urg'u beriladi va tarixiy voqelikni xulosalash soddalashtirishga imkon beradi. Aslida, voqelikni xulosalash mavzuni to'liq va atroflicha o'rganib chiqilgandan so'ng amalga oshiriladi. Ba'zan tarixda shunday xulosalar uchraydi-ki, ularni tushunish qiyin hamda unga qarshi ko'plab raddiyalar uchraydi. Misol uchun, zardushtiylik dini tarixi va uning vujudga kelish asoslarida bir necha o'zaro qarshi fikrlar mavjud. Bu esa, o'quvchilarda turli xil chalkash vaziyatlarni yuzaga keltiradi. Natijada, ular subyektiv fikrlashga o'rganib qolishadi va tarixni asl mohiyati chetda qolib ketadi. Shu kabi kamchiliklarga mikro yondashuv orqali ishonchli yechim topishi mumkin.

Tarixga mikro yondashuvning ko'plab ustunlik tomonlari mavjud bo'lib, u o'zida kichik subyektlarning harakati yordamida katta obyektlarda bo'lgan harakatlarni tushunishga yordam beradi. Tarixchi ko'proq yoki kamroq muvaffaqiyatli fikr tajribalariga tayangan holda o'tmishni (nafaqat barcha turdagi o'tmishdagi g'oyalarni) qayta qurishi mumkin [3, 2]. Bunda tasavvur muhim ahamiyatga ega bo'lib, inson u orqali o'tmishdagi voqea-hodisalarni prognozlashtirishi, ya'ni uni tiklashi mumkin. Natijada tarixning biz bilmagan tilsimlari o'quvchilarga yetib boradi. Shuningdek, bu daxldorlik tuyg'usining ham shakllanishiga yordam beradi.

Tarixiy hodisalarga mikro yondashuv tarafdorlari soni hozirda keskin oshmoqda. Bunga sabab, insonlar umumiy va bir xarakterga ega bo'lgan tushunchalardan yiroqlashishga harakat qilmoqda. Endilikda, ular global muammolarga emas, balki nisbatan kichik guruhlar uchun muhim bo'lgan jarayonlarga e'tibor berishadi. Mikro tarix aslida umumiy maqsadga ega. Unda ilgari mavjud bo'lgan yaxlit tarix yoki birlashtirilishi mumkin bo'lgan tarixni tushunishdan tashqariga chiqish istagi bor edi. Buning sababi, biz makro tarix bilan shug'ullanishmasdan, quyi

sinf yoki ozchilikdagi odamlarni tushuna olmaymiz [7, 2]. Tarixga bunday yondashuv insoniyatning quyi va yuqori pog'onadagi voqeliklarni birlashtirishga yordam beradi.

Talabalarda tarixiy xulosalash ko'nikmalarini shakllantirishda fanlararo yondashuvning ham o'rni beqiyos. Chunki, u turdosh va tarmoq fanlaridagi o'zaro kesishuv nuqtalarini aniqlaydi va tushunchalar tahlili uchun analiz vazifasini bajaradi va pirovardida o'quvchilarda germanevtik sharh qobiliyati shakllanadi. Ko'p tarmoqlikda fanlar hamkorlik yoki muvofiqlashtirishsiz yonma-yon ishlaydi, ularning har biri o'ziga xos maqsadlarga intiladi [8, 31]. Mohiyatidan olib qaraganda, bu nisbiy va norasmiy metod bo'lib tuyulishi mumkin. Lekin, unda juda ko'p tarmoqli ma'lumotlar mavjud bo'lib, xulosalash ko'nikmasini hosil qilishga yordam beradi.

Tarix, tarixiy jarayon inson faoliyati, o'tmish-kechmishi bilan bog'liq. Yakka insonning o'z individual hayot faoliyati tarixiy xotira, tarixiy ongni shakllantira olmaydi. Agar inson jamiyatdan ayro yashasa, hech qanday ijtimoiy munosabatlarga kirishmasa, jamiyat bilan muloqot bo'lmasa unda hech qanday tasavvur bo'lmaydi. Holbuki, integratsion munosabatlarsiz taraqqiyotning ro'y berishi mumkin emas. Shuning uchun ham biz o'z tariximizni haqqoniy yoritishimiz va kelajak avlodga uni sof holda yetkazishimiz kerak. Shundagina, beparvolik, vatanga sadoqatsizlik va daxldorlik hissining yo'qolishi kabi illatlarga o'rin bo'lmaydi hamda yosh avlodda mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmasi ham shakllanadi. Lekin, tarixni xulosalash biz o'ylaganchalik oddiy ish emas. Uni amalga oshirish birmuncha murakkab jarayon hisoblanadi. Sababi, tarixiy manbalar va ularni taqqoslash juda ko'p vaqt va sabr talab etadigan jarayondir. Ba'zan bunga hatto olimlar ham dosh bera olishmaydi. Chunki tarix qariga yashirilgan sirlar bisyorgina. Uni topish uchun insoniyat asrlar davomida yerda, samoda va inson qadami yetmas sarhadlarda keng miqyosdagi qidiruv ishlarini olib bormoqda. Biroq, barcha mushkulotning kaliti bo'lgani kabi, tarixni o'rganishning ham o'ziga xos uslublari mavjud. Tarixning bunday usullari — metodlar deb ataladi. Ularning mohiyatini quydagicha tushunish mumkin. Yangi ijtimoiy tarix nazariy jihatdan germenevtika, lingvistika, til nazariyasi va diskurs tamoyillariga asoslanadi, ular metodologik sintezni amalga oshirish, fanlararo tadqiqot vazifalarini ado etish imkoniyatlarini yaratadi [3, 51]. Bu shuni anglatadiki, tarixni o'rganishda fanlararo yondashuvdan foydalanish ilmiy xulosalash imkoniyatlarini oshiradi. Ammo, bir guruh mustaqil tadqiqotchilar ko'p hajmdagi manbalarni o'rgangan kishiga uchun tarix shunchaki nazariya deb hisoblashadi. Buni ular o'z milliy tarixiy jarayonlarga ayniyat sifatida qaraydilar.

Umuman olganda, tarixni o'rganishda metodik ko'rsatmalar bo'lganda biz dastlabki davrlarda kishilar duch kelgan chalkash ma'lumotlarni uchratmagan bo'lar edik. Metodlar har qanday murakkab tushunchani soddalashtirish va o'quvchilar qamrovini oshirishga yordam be-

radi. Lekin, metodning o'zigina mavjud muammoni hal qila olmaydi. Buning uchun yana talabalarda daxldorlik tuyg'usini shakllantirishga doir quyidagi ishlarni amalga oshirish lozim:

– Milliy tariximizning negizi bo'lgan umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik tuyg'usini ommalashgan kinofilm, sahna asarlari va aqlli shahar mayoqlari orqali namoyon qilish;

– Yangi avlod adabiyotlarni nashr qilishda vizual ahamiyatga molik bo'lgan noyob tarixiy suratlar sonini oshirish;

– Daxldorlik tuyg'usini aks ettiruvchi milliy mafkura tizimini ishlab chiqish va o'quv adabiyotlari orqali talabalarining yangicha dunyoqarashini shakllantirish;

– Tarixiy voqealarni xulosalashga ko'mak beruvchi ilmiy tahlil markazlarining xulosalarini o'quvchilar bilan nazariy va amaliy o'rganish an'anasini yo'lga qo'yish;

– Talabalarga og'zaki tarix bo'yicha ma'lumot to'p-

lash texnologiyasini o'rgatish;

– Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlardagi tarixiy matnlarga izoh qoldirish tajribasi va madaniyatini yosh avlodga tushuntirish.

Tarixiy voqealarni xulosalash ko'nikmasini shakllantirish davlatning milliy ta'lim siyosatidagi eng ustuvor vazifalardan biri bo'lishi kerak. Chunki talabalarda vatan tarixiga bo'lgan hurmat va e'tiborning paydo bo'lishi eng avvalo hukumat olib borayotgan siyosatga bevosita bog'liq hisoblanadi. Ammo talabalaridagi daxldorlik tuyg'usini shakllantirish jarayonida ta'lim metodlarining aks ta'sirlarini ham to'g'ri ang'lay olish lozim. Sababi biz ilgari surayotgan bunday ta'lim metodlari barcha o'quvchilarning dunyoqarashi va qiziqishiga mos bo'lmasligi mumkin. Agarda, tarix obyektiv va haqqoniy yoritiladigan bo'lsa, millat ongida iftixor va daxldorlik tuyg'ulari barq ura boshlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. – T.: Sharq, 1998. – 32 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
3. Shadmanova S. Tarix tadqiqotlarining metodologiyasi va zamonaviy usullari. Darslik. – T.: Barkamol fayz media, 2018. – 216 b.
4. Ergashyev Q. O'zbekiston tarixi: o'quv qo'llanma / – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015. – 680 b.
5. G'aybullayev O.M. Milliy g'oya tarixi va nazariyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2019, – 576 b.
6. Lorenz C. History: Theories and Methods. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences 2001, – 6983 p.
7. Koluk R. From Macro to Microhistory. – 2017. – 7 p.
8. William H. The State of The field: Interdisciplinary Theory. ISSUES IN INTERDISCIPLINARY STUDIES No. 31, p. 27. (2013)

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА СИТУАЦИОННЫХ ЗАДАЧ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Дилноза Усмонова,

старший преподаватель кафедры

“Химия и методика её преподавания”

Ташкентский государственный

педагогический университет имени Низами

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы экологического подхода при формировании профессиональных образование обучающихся. Для достижения этой цели может использоваться метод решения ситуационных задач, который учит правильно и логически мыслить, развивает умение наблюдать и анализировать проблемы, вытекающие из определенной профессиональной деятельности. Выявлено, что данный метод способствует развитию у обучающихся аналитического, критического и системного мышления, способствует формированию у них умения находить, анализировать и доказывать различные варианты решения проблем. Раскрыты методы ситуационных задачи в образовательном процессе.

Ключевые слова: экологический подход, наука, методика, метод, дополнительная общеобразовательная программа, ситуационные задачи, экология, образования, формирование, проблема.

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarining kasbiy ta'limini shakllantirishda ekologik yondashuv masalalari ko'rib chiqiladi. Ushbu maqsadga erishish uchun to'g'ri va mantiqiy fikrlashni o'rgatadigan, muayyan kasbiy faoliyatdan kelib chiqadigan

muammolarni kuzatish va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradigan vaziyatli muammolarni hal qilish usulidan foydalanish mumkin. Ushbu usul talabalarning analitik, tanqidiy va tizimli fikrlashlarini rivojlantirishga yordam beradi, muammolarni hal qilishning turli xil variantlarini topish, tahlil qilish va isbotlash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi. Ta'lim jarayonida vaziyatli vazifalar usullari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ekologik yondashuv, fan, metodologiya, usul, qo'shimcha umumiy ta'lim dasturi, vaziyatli vazifalar, ekologiya, ta'lim, shakllantirish, muammo.

Annotation

This article discusses the issues of an ecological approach in the formation of professional education of students. To achieve this goal, a method of solving situational problems can be used, which teaches correct and logical thinking, develops the ability to observe and analyze problems arising from a certain professional activity. It is revealed that this method contributes to the development of analytical, critical and systemic thinking among students, contributes to the formation of their ability to find, analyze and prove various solutions to problems. The methods of situational tasks in the educational process are revealed.

Keywords: ecological approach, science, methodology, method, additional general education program, situational tasks, ecology, education, formation, problem.

Система методической подготовки конструируется на основе требований к формированию социально и профессионально значимых качеств личности будущего преподавателя. Развитие у будущих преподавателей гибкости и мобильности их профессиональной деятельности определяет необходимость включения в содержание методической подготовки материала о педагогических технологиях, содействующих, с одной стороны, становлению активной позиции обучающихся в изучении экологии, а с другой - овладению самими студентами этими педагогическими технологиями как видами своей будущей педагогической деятельности. Функции экологического образования рассматриваются как функции развития культуры, глобально ориентированного научного мировоззрения и методологической грамотности у обучающихся [1, 12].

За время своего существования человечество накопило огромный опыт, передача которого от одного поколения к другому обеспечивает преемственность знаний. Сфера человеческой деятельности, которая накапливает, систематизирует и обобщает знания, — это наука. Научное знание — основное содержание образования. Наука находится в постоянном развитии. Новые факты приводят к переоценке существующих представлений, и старые понятия и теории заменяются новыми. Преемственность науки достижима только при высоком уровне образования. Наука и образование тесно связаны между собой. С одной стороны, развитие науки возможно только при высоком качестве образования, с другой стороны, уровень развития науки обуславливает качество самого образования. От результатов экологического образования зависит также состояние окружающей среды. Эффективность экологического образования во многом определяется готовностью педагогов-экологов к профессиональной деятельности, которая означает способность решать профессиональные задачи и проблемы, возникающие в реальных условиях образовательного процесса. Профессиональ-

ная компетентность преподавателя-эколога базируется на синтезе усвоенных экологических, педагогических и методических знаний, умений, навыков, необходимых для решения профессиональных задач. В педагогическом вузе студенты вначале изучают экологические и педагогические дисциплины, а затем теорию и методику обучения экологии. Применение ситуационных задач с экологическим содержанием стимулирует интерес обучающихся к дальнейшей реализации проектной и научно-исследовательской деятельности по химии [2,10; 3,13-14].

Цемов А.И., Садовский В.П., Блауберг И.В. и многие другие ученые в своих работах выделили основной понятийный аппарат педагогической системы. Определили педагогическую систему как множество взаимосвязанных элементов, образующих единое целое и характеризующихся общими закономерностями [4, 24]. В.М. Назаренко доказывает, что создание системы непрерывного экологического образования требует новой подход: экологическое образование — это не часть формального образования, его новый смысл, его цель. Экологическое воспитание исследуется А.А. Вербицкого, И.Т. Гайсина, В.М. Сенкевича, И.Т. Сураеичиной, В.П. Идукина и др. Глубокий анализ философских проблем экологии, взаимосвязи экологии и человека дан в научных трудах Э.В. Гирусова, Т.К. Гурилова, В.П. Казначеева, В.А. Лось, О.П. Мелехова [5, 27-28].

Экология представляет собой уникальное явление в современной науке. В ней проявляются такие масштабы обобщения, какие достигнуты лишь в немногих областях знаний. Знания в области экологии чрезвычайно разнообразны и многоаспектны: от конкретных сведений о практике природопользования до философско-мировоззренческих обобщений, раскрывающих закономерности взаимодействия общества и природы. Обобщающий характер результатов, значительный методологический и теоретический базис экологии выдвигают ее в центр интеграции научного знания. Теория и методика обучения экологии непо-

средственно связаны с теорией воспитания, которая педагогически интерпретирует требования общества к профессиональной деятельности педагога-эколога, к развитию качеств личности учащегося. Экология формирует содержание экологического образования, а методы экологических исследований в значительной мере отражены в учебной и исследовательской деятельности учащихся. При этом содержание экологического образования не уменьшенная копия науки экологии, поскольку школьный курс должен содержать только самые важные, с учетом возрастных особенностей учащихся, педагогически адаптированные экологические факты, понятия, законы и закономерности. [6, 38; 7, 44]

Информация в ситуационных задачах может подаваться, на первый взгляд, достаточно хаотично, в виде набора текстов из художественной и публицистической литературы, отрывков статей, а также статистических данных в виде таблиц, диаграмм, графиков. В любом случае, все представляемые источники информации описывают результаты человеческой деятельности, затрагивающие интересы людей, могут содержать как правдивые, так и ложные утверждения. Такая форма подачи информации наиболее близка тому, как человек получает информацию в реальной жизни: в виде хаотичного набора сведений из разных информационных источников. Частота использования ситуационных задач, построенных на совокупности текстового материала, зависит от целесообразности их использования в конкретном учебном предмете [8, 47; 9, 103]

При решении ситуационной задачи обучающийся видит перед собой реальную жизненную ситуацию, не только содержащую конкретную практическую проблему, но и актуализирующую определенный комплекс знаний, необходимый для решения данной задачи. При этом сама проблема не имеет конкретного однозначного решения, а для этого требуется мобилизация знаний и опыта, развивающего личные компетенции ученика. В итоге через качество результатов образования и условий, созданных для достижения результатов, раскрывается уровень качества современного образования.

Задача №1. Удобрение из мусора.

Ваш сосед прочел в книге по садоводству, что при посадке плодовых деревьев и ягодных кустарников в яму для саженца вместо удобрения можно положить несколько расплюснутых и обожженных на костре металлических консервных банок. Он попросил объяснить ему смысл этого приема.

1) Как вы это объясните с точки зрения химии, почему металлические банки могут выступать в качестве удобрения?

2) Почему перед применением эти банки обязатель-

но необходимо расплющить и обжечь?

Задача №2. Грязное топливо.

Считается, что дизельное топливо имеет определенные преимущества перед бензином с точки зрения экологии, так как не загрязняет атмосферу свинцом. Но у него есть свои недостатки – при его сгорании образуется много сажи и сернистого газа. Низкосортное дизельное топливо содержит 0,2% серы.

1) Сколько сернистого газа попадает в атмосферу при сгорании 1 т такого топлива?

2) Превысит ли допустимые значения выбрасываемый сернистый газ, если автомобиль стоит в пробке в течение 15 минут, при этом сгорает 1 л топлива (плотность дизельного топлива 0,8 г/мл), а объем воздуха, с которым смешивается газ, составляет 10 м³ ?

3) Какое же топливо более экологично на ваш взгляд: дизельное топливо или автомобильный бензин?

Задача №3. Азотные удобрения:

вред или польза.

Многочисленные публикации в газетах призывают нас отказаться от использования нитратов в качестве удобрений. Поступая в организм человека вместе с пищей, нитраты превращаются в нитриты, а затем в азотистую кислоту, которая может взаимодействовать с белками с образованием канцерогенных (вызывающих рак) веществ.

1) Расскажите о распространенности соединений азота в окружающей среде и о круговороте соединений азота в природе.

2) Почему человеку необходимо использовать азотные удобрения? Какие азотные удобрения вносятся в почву и в какое время? Ответ обоснуйте

3) Предложите замену химическим азотным удобрениям.

Задача №4 Кровь Земли

Вам предложена схема процесса переработки нефти, а также характеристики фракций, получаемых в процессе перегонки нефти.

Нефть использовалась четыре тысячи лет до н.э. древними шумерами. Они знали, что нефть горит, и называли ее “светящейся водой”. Нефтяной битум они использовали как вяжущий материал для скрепления кирпичей с песком, глиной и гравием. Нефть использовали как средство против кожных заболеваний, для бальзамирования трупов. Как возникла нефть?

Д.И. Менделеев выдвинул гипотезу о неорганическом происхождении нефти. Согласно второй гипотезе нефть возникла при разложении органических веществ. Мельчайшие организмы, погибая, осаждались на дно водоемов. Под давлением лежащих выше слоев без доступа воздуха эти остатки претерпевали изменения и превращались в вещества, составляющие нефть.

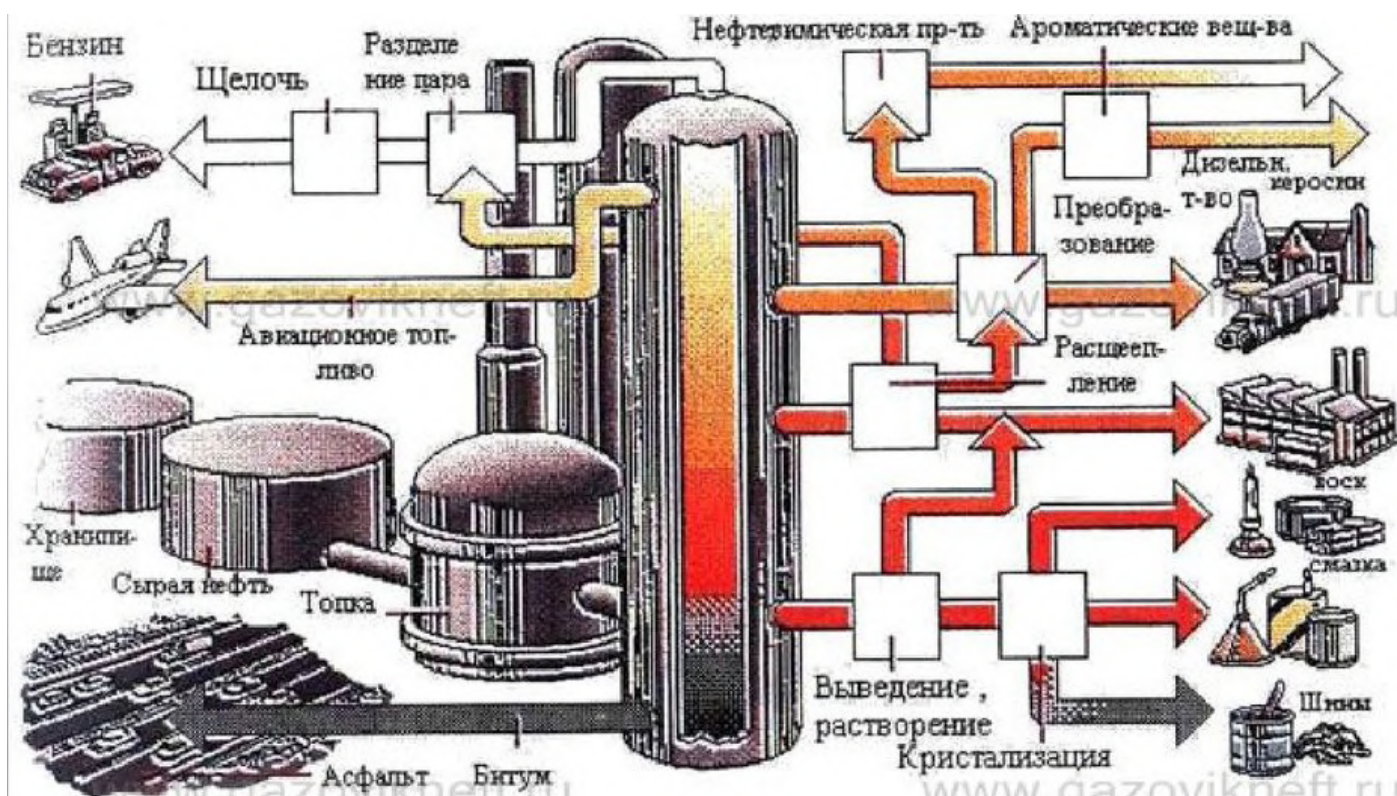

Рис.1. Схема процесса переработки нефти

Задание.

1. Знание. Прочитайте текст параграфа учебника и опишите состав и физические свойства нефти.

2. Понимание. Назовите физические способы переработки нефти и кратко опишите их.

3. Применение. Охарактеризуйте химические способы переработки нефти. Напишите соответствующие уравнения реакций.

4. Анализ. Опишите свойства фракций первичной переработки нефти. Опишите свойства бензина, полученного при термическом и при каталитическом крекинге.

5. Синтез. Предложите способы улучшения характеристик бензина. Дайте определение процесса риформинга.

Таким образом, объект, предмет и методы исследования, научные термины, применяемые в методике обучения экологии, по своей сути являются педагогическими. Поэтому есть веские основания относить теорию и методику обучения экологии к педагогическим наукам.

Урок, на котором применяются знания из различных областей, всегда вызывает интерес у учащихся, способствует активизации деятельности. Решение ситуационных задач расширило поисковые и исследовательские навыки. В процессе решения у них стали возникать вопросы, связанные с процессами, протекающими в окружающей среде и влияющими на

ее состояние. По итогу работы с применением ситуационных задач, обучающиеся задумались над тем, как можно управлять бытовыми и производственными процессами для улучшения состояния среды.

Исходя из вышесказанного, можно утверждать методика обучения экологии может рассматриваться и как творчество, в котором огромную роль играет личность преподавателя, его педагогическая культура, профессионализм, эрудиция, такт. Переход к личностной модели педагогического образования определяет новое качество подготовки будущих педагогов-экологов, означающее переход от знаниевой к личностной и авторской модели педагогической деятельности. Ценностно-целевая ориентация методической подготовки содействует созданию авторских методик в области экологического образования обучающихся.

В настоящее время экологическое образование осуществляется во многих учебных заведениях путем введения разнообразных форм и видов обучения. Все большее значение приобретает деятельность экологических клубов, учебных центров и кружков в системе дополнительного образования обучающихся. Непрерывное экологическое образование предполагает не только обучение и воспитание личности в учебных заведениях в системе дошкольного, общего, среднего и высшего профессионального образования, но и повышение квалификации специалистов.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Алексеев, С.В. Экологическое образование в базовой школе: методическое пособие/ С.В. Алексеев, Н.В. Груздева, Л.В. Симонова. – СПб.: Специальная литература, 2011. – 102с.
2. Горелов, А.А. Экология: учебное пособие / А.А.Горелов.- Москва: Юрайт-М, 2002.-312с <https://spbib.ru/en/catalog/-/books/10573856-ekologiya>
3. Пономарева И. Н. Проблемы экологии в практике современного экологического образования / Содержание регионального компонента экологического образования при апробации учебных пособий в образовательной области “Экология” / И. Н. Пономарева. – СПб., 1994. – С. 69–72.
4. Кузенкова, Г. В. Введение в экологический мониторинг: учебное пособие. – Н.Новгород: НФ УРАО, 2002. – 72 с. <https://library.tou.edu.kz/fulltext/buuk/b2350.pdf>
5. Э.В. Гирусова, проф. В.Н. Лопатина Экология и экономика природопользования: Учебник для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.:ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2003. – 519 с.
6. Allaberdiyev R.X., Kuchkarov N.Y., Karimova D.A., Allaberdiyev E.X., Jabborov B.T., To'rabayev A.N. Kimyoviy ekologiya. O'quv qo'llanma. - T.: “VNESH INVESTPROM” nashriyoti, 2019. – 152 b.
7. Миркин Б.М. Популярный экологический словарь [Текст] / под. ред. А.М.Гилярова – М.: Тайдекс Ко, 2003. – 383 с. <https://spbib.ru/en/catalog/-/books/10513913-populyarnyy-ekologicheskiy-slovar->
8. С.Д.Дерябо, В.А.Ясвин Экологическая педагогика и психология: [Учеб. пособие для вузов] /. – Ростов н/Д: Феникс: АО “Книга”, 1996. – 476 с.
9. Усмонова, Д. Т., Игамназарова, З., & Тоирова, Х. ВАЖНЕЙШИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И ИХ ТЕНДЕНЦИИ. Zbiór artykułów naukowych recenzowanych, 103.

“QOBUSNOMA” ASARI ASOSIDA O‘QUVCHILARNI KASBGA YO‘NALTIRISH IMKONIYATLARINING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Xolbuvi Odiljonova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti

“Umumiy psixologiya” kafedrasi stajyor o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola “Qobusnoma” asari asosida o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish imkoniyatlarining psixologik jihatlari va uning mazmun mohiyatiga bag‘ishlangan. Maqola o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish va ularning ma‘naviy yuksalishida umuminsoniy va ilmiy qadriyatlardan foydalanish imkoniyatlarini o‘rganishga qaratiladi. Shuningdek, shoh Kaykovusning hayotiy tajribalari, pand-nasihatlari qimmatbaho merosi va kasbiy faoliyatga qiziqirish masalalari tadqiq qilinadi. Kaykovusning zukko, donishmand, har tomonlama yetuk bilimga ega kishi bo‘lganligidan dalolat beradi. uning turli kasb-hunar vakillari haqidagi fikrlari amaliyotga tatbiq etishda o‘ta muhimligi bilan diqqatga sazovordir.

Kalit so‘zlar: kasb, kasbga yo‘naltirish, qadriyat, umuminsoniy qadriyat, pand-nasihat, siyosiy, huquqiy, madaniy, ma‘naviy, axloqiy, adolatli, odobli, ijodkor.

Аннотация

Данная статья посвящена психологическим аспектам возможности ориентации студентов на профессию на основе произведения “Кошмар” и его содержания. В статье основное внимание уделяется изучению возможностей использования общечеловеческих и научных ценностей в ориентации студентов на профессию и их духовном росте. Также исследуется ценное наследие жизненного опыта, учений и интереса к профессиональной деятельности короля Кайковуса. Это также показывает, что Кайковус был умным, мудрым, хорошо образованным человеком. его мнения о представителях различных профессий примечательны своим практическим значением.

Ключевые слова: профессия, ориентация на профессию, ценность, общечеловеческая ценность, воспитание, политическая, правовая, культурная, духовная, этическая, справедливая, вежливая, творческая.

Annotation

This article is devoted to the psychological aspects of the possibility of directing students to a profession based on the work “Nightmare” and its content. The article focuses on studying the possibilities of using universal and scientific values in guiding students to the profession and their spiritual growth. Also, the valuable heritage of King Kaikovus’s life experiences, teachings, and interest in professional activities are explored. It also shows that Kaikovus was a smart, wise, well-educated person. his opinions about representatives of various professions are noteworthy for their importance in practice.

Keywords: profession, orientation to profession, value, universal value, instruction, political, legal, cultural, spiritual, ethical, fair, polite, creative.

Yurt taqdiri, ravnaqi yoshlar ta'lim-tarbiyasiga chambarchas bog'liq. Ularning har tomonlama barkamol bo'lib yetishishi mamlakat kelajagining barqarorligini ta'minlovchi asosiy omildir. Turli madaniyatlar va mafkuralar kurashi ketayotgan bugungi vaqtda mustaqil hayotga qadam qo'yayotgan, endigina oqni qoradan ajrata boshlagan farzandlarimiz o'zligini to'liq idrok etib olishiga, o'z to'g'ri yo'llariga tushib olishlarida, sharq allomalari-mizning asarlari, katta yoshdagi yoshi ulug' insonlarning hayotiy tajribasi juda qo'l keladi.

Tarbiyaning katta qismi ma'naviy qadriyatlar, jumladan, ajdodlarimiz pand-nasihat, o'gitlaridan olinadi. Bu pand-nasihat va o'gitlar esa ulardan bizga qoldirilgan kitoblardagi bitiklarda o'z aksini topgan. Ana shu mazmundagi kitoblarni o'qish esa go'yo fozil-u olimlar suhbatidan bahramand bo'lish bilan tengdir. Adabiyotlarda berilgan tasniflarga ko'ra umuminsoniy qadriyatlar: "Odamzodning yashashi, umrguzaronligi, farzandlari hayotining ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, madaniy, ma'naviy va axloqiy sohalariga taalluqli bo'lgan umumjamiyat miqyosidagi qadriyatlar butun insoniyat va jamiyatga tegishli bo'lganidan, umuminsoniy qadriyatlar, deb ataladi" [1, 476].

Umuminsoniy qadriyat jamiki insoniyatga xos bo'lgan, ularning insoniy fazilatlarini, xislatlarini ifodalaydigan an'analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar, fikrlar, g'oyalar, qarashlar, ta'limotlar va shu asosda yuritiladigan faoliyat bo'lib, undan ta'lim-tarbiya sohasida samarali foydalanish ko'plab istiqbolli muammolarni hal qilishga imkoniyat yaratadi.

Jumladan, shunday mazmundagi qadriyatlar sirasiga Kaykovusning "Qobusnoma" asarini kiritish mumkin. Ushbu kitobning mazmuni shundan iboratki, shoh Kaykovus o'zining hayotiy tajribalari bilan o'g'li Gilon shohni tarbiyalashni istaydi va o'zining bu pand-nasihatlarini o'g'li uchun eng qimmatbaho meros deb ta'kidlaydi. Kaykovus haqida so'z yuritadigan bo'lsak, Kaykovus 412 hijriy yilda (milodiy 1021—1022) tug'ilgan. Uning avlodlari gilon qabilasidan bo'lib, Tabaristonda (hozirda Kaspiy dengizining janubidagi hudud) yashaganlar. Ammo biz Kaykovus haqida batafsil ma'lumotlarga ega emasmiz. Kaykovus o'z hayoti davomida ko'rgan-bilganlari asosida o'zining buyuk "Qobusnoma" asarini yaratdi. Kitobni u o'g'li Gilonshohga bag'ishlagan. Bu paytda Kaykovus taxminan oltmish yoshlarda edi. "Qobusnoma" Sharqda, xususan Eronning o'zida ham saqlanib kelayotgan an'anaga ko'ra pand-nasihat tarzida yozilgan bo'lib, mana bir necha asrlardan beri xalqlarni, jumladan yoshlarni hayotga, amaliy faoliyatga tayyorlashda, ularni har tomonlama yetuk inson qilib tarbiyalashda muhim qo'llanma bo'lib kelmoqda.

Bu borada bir-ikki og'iz so'z Shamsul-maoliy Qobus haqida. Shamsul-maoliy Qobus o'z davrining fozil kishilaridan bo'lgan. U keng bilim egasi bo'lish bilan birga she'rlar ham yozgan. Hukmdorligi davrida o'z saroyida zamonasining peshqadam olimlari va shoirlarini yig'ib,

poytaxti Jurjonni yirik madaniy markazga aylantirgan.

Tarixiy manbalarda Qobusning arab tilida yozgan, uchta kitobdan iborat mashhur "Nomalar"i bo'lganligi qayd etiladi. Bular "Kamol albalag'a" ("Suxandonlik kamoloti"), maqol va hikmatlar to'g'risidagi "Al-forida fi-l amsal va-l adab" ("Nodir nomalar"), "Risola fi-l iftixor va-l itob" ("Tanbeh va maqto'v nomalari")dir. "Qobusnoma" murakkab yo'lni bosib o'tdi. Kaykovusning Vatan haqidagi, kasb-hunarni ulug'lovchi, bilimlarni egallash haqidagi fikrlari, diniy qarashlari siyosiy nuqtayi nazardan qoralanadi. Asarning qimmatini faqat uning adabiy-badiiy, til xususiyati va tarixiy jihatlarida deb ta'kidlandi. [2, 99]

Ammo "Qobusnoma" asariga davr va shart-sharoitlar, siyosiy qarashlar ta'sirida qay darajada soya tashlanmasin, bu asar mashhur hind asari "Kalila va Dimna", Nizom ul-Mulkning "Siyosatnoma", Nosir Xisravning "Saodatnoma", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Mahmud Qoshg'ariyning "Devon-u lug'atit turk", Sa'diyning "Guliston", Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq", Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub", Voiz Koshifiyning "Axloqi muhsiniy", Davoniyning "Axloqi Jaloliy" kabi axloqiy-ta'limiy asarlari bilan bir qatorda sharq pedagogik fikr taraqqiyotida inson kamolotini shakllantirishda muhim o'rinni egallaydi.

Unda Sharq pandnomalaridagi an'anaga binoan va X asrda paydo bo'lgan yoshlar jamoasi juvonmardlik tarbiyasi ifodalanadi. Muallif juvonmardlik haqida eng oxirgi bobda so'z yuritadi. U odamlarning xislatlarini uch xilga bo'ladi: biri aql, biri rostlik va yana biri juvonmardlikdir. Juvonmardlikni asosini Kaykovus uch narsada deb biladi. Birinchisi, aytgan so'zning ustidan chiqish, ya'ni rostlik; ikkinchisi rostlikka xilof qilmaslik; uchinchisi, xayr ishini ilgari tutish. Insondagi boshqa barcha xislatlar shu uch narsaga bog'liq, deydi Kaykovus. Juvonmardlik (yoki iyorlik) ning ustunlarini (ruknlari) quyidagilarda deb ko'rsatadi: jasurlik, mardlik, sabr matonat, va'daga vafo qilmoq, pok dil va pok zabon bo'lmoq; asirlarga ziyon yetkazmaslik, bechora kishilarga madad berib, yomonlarning yomonligini yaxshilardan yiroq tutish, rostgo'ylik, yaxshiga yomonlik qilmaslik, ziyon-zahmatdan saqlash, odamlarga ziyon-zahmat yetkazmaslik. Juvonmard sipohiyilar esa sabr-bardosh bilan ish tutishi, kamtarlik va mehmondo'stlik, saxiylik, to'g'rilik, haqshunoslik, pok kiyinish, yaxshi qurollanishi zarurligini qayd etadi. Juvonmardlik yo'lini tanlagan yoshlarga uch narsadan o'zini: ko'zni yomon nazardan, qo'lni yomon ishdan, tilni yomon so'zdan saqlashni tavsiya etadi. Uch narsani do'st va dushmanga ochiq tut: uy eshigini, sufra boshini, hamyonning bog'ichini, deydi. So'ng hamma vaqt rostgo'y bo'lish, xiyonat qilmaslik ham juvonmardlikning ko'rinishlaridan, deb biladi [3, 107].

Shuningdek, Kaykovus juvonmardlikning kamolot nuqtasini ko'rsatuvchi mezon deb o'z mol-mulkini o'zganikidan ajrata bilish, xalq mulkiga tama qilmaslik, birovning mol-mulkiga xiyonat qilmaslik, xalqqa yomonlik

qilmaslik, qanoatli bo'lish kabilarda deb biladi.

Shuningdek, mazkur bobda Kaykovus aql haqida ham fikr bildirib, inson qobiliyatining bir xil emasligini, inson aqlining tug'ma, ya'ni azaliy aql (tabiiy aql) va kasbiy aql, ya'ni muktasib (o'rgatilgan aql) kabilarga bo'linishini bayon etadi. Kasbiy aqlni donish ham derlar, deydi. Muktasib aqlni o'rganish mumkin, ammo azaliy aqlni o'rganishga yo'llaydi. Kaykovus aql hikmat (falsafa) bilan kamol topadi, deb ko'rsatadi.

Muktasib aqlning takomillashib borishini, tabiiy aql ham muktasib aqlsiz rivojlanishi mumkin emasligini ta'kidlaydi va fikrlari bilan ta'lim-tarbiyaning ahamiyatiga katta e'tibor berib, insonning kamolga erishishida aqliy shakllantirish g'oyasini ilgari suradi.

Kaykovusning o'zi ta'kidlaganidek, butun bir asr ana shu oxirgi bobida ta'rif bergan juvonnardlar tarbiyasiga bag'ishlangan. Kaykovus unda "... barcha fikr va tushunchalarimning sening uchun kitobga yozdim va har bir ilm, ham hunar va har peshakim bilur edim, hammasini qirq to'rt bobda bayon etdim", deyish bilan har bir yoshning aqliy, axloqiy, jismoniy tarbiyasiga oid turmush tajribasi bilan bog'lagan holda kamolga yetkazish yo'llari va usullarini bayon etgan. Kitobda juvonnardlar egallashi zarur bo'lgan quyidagi yo'nalishlarda ta'lim-tarbiya berish nazarda tutilgan [4, 147]:

1. Kaykovus bilim olish haqida.
2. Hunar va turli kasb egalari haqida.
3. Turmush va xulq-odob qoidalari haqida.
4. Jismoniy yetuklik haqida.

Chunki har bir juvonnard uchun tan, jon, havos va maoniy, ya'ni ham sipohiylik, ham ma'rifat, ham donishmandlikka ega bo'lish zarur bo'lib, bu xislatlar ana shu yuqoridagi to'rt yo'nalishda zikr etilgan. Kaykovus ilmni uchga bo'ladi: biror kasb-hunarga bog'liq bo'lgan ilm; ilm bilan bog'liq kasb-hunar hamda xayr va dalolatga taalluqli odat. Birinchisiga, ya'ni biror kasb bilan bog'liq ilmlarga tabiblik, munajjimlik, muhandislik, yer o'lchash, shoirlik va boshqalar kiritiladi. Ilmga taalluqli kasblar musiqa asboblari ustasi, hayvonlarni davolovchi, binokorlik va boshqalar bo'lib, har qanday usta bo'lsa ham bu boradagi ilmni bilmasa, hech ish qila olmasligi ta'kidlanadi.

Shuningdek, ilm olish yo'liga kirgan toliblarga ham yo'llanmalar beradi: Hamma vaqt parhezli va qanoatbaxsh bo'lish, bekorchilikdan o'zini tiyish, doimo shod-xurram va harakatchan bo'lish, kitob o'qishga berilish, ilm yo'lida qayg'u-hasratga berilmaslik, ilmni yodda saqlash uchun takrorlab borish, yod olish, ilmda haqiqat uchun kurashish, taqlid qilmaslik, doimo o'z yonida kitob va boshqa o'quv qurollarini saqlash, oz so'zlab, ko'p tinglash haqida fikr bildiradi. Ilm yo'lida munozaradan chekinmaslik, lekin uni janjalga aylantirmaslik, isbot va dalillar bilan o'z fikrini bayon qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Har bir kasb, sohaning bilimdoni bo'lishda doimo kamtar, oqil, xalqparvar, har bir narsani oldindan ko'ra biladigan bo'lish kerakligini ham ko'rsatib o'tadi.

Zero, ilmni faqat kitobdan o'rganish bilan cheklanib qolmay, aql, tafakkur bilan hukm chiqarish zarurligini ham ta'kidlaydi. Ana shu talablar asosida u tijorat ilmi, tib ilmi, nujum (yulduzlar) ilmi, handasa (geometriya) ilmi borasida o'z qarashlarini tarbiyalashda ularga ilm-u odob o'rgatishlari zarurligi ham ta'kidlanadi.

Kaykovus bilim va aqlning ahamiyatini ulug'lar ekan, uni mol-dunyodan ham yuqori qo'yadi: "Agar molsizlikdan qashshoq bo'lsang, aqldan boy bo'lmoqqa sa'y ko'rguzgilki, mol bila boy bo'lg'andan, aql bila boy bo'lg'on yaxshiroqdur, nedinkim aql bila mol jam etsa bo'lar, ammo mol bila aql o'rganib bo'lmas. Bilg'il, aql bir mol-durki, uni o'g'ri ololmas, u o'tda yonmas, suvga oqmas" – deb ta'riflar ekan, inson adabi ham aqlning belgisi, ("al-adab-suratil aql") deya xulosa chiqaradi [5, 83].

Kaykovus jamiyat taraqqiyotida ilm bilan birga kasb-hunarning ham zarurligini ta'kidlaydi: "Agar kishi har qancha oliy nasab va asl bo'lsa-yu, ammo hunari bo'lmasa, u xaloyiqning izzat va hurmatidan noumid bo'lur. Ulug'lik aql va bilim biladur, nasl-nasab bila emas. Otni senga ota va onang qo'ymishlar, sen unga g'urra bo'lmag'il ... Ammo sen hunar bila bir nomga ega bo'lg'il". Shuning uchun ham asarda turli kasb egalari ulug'lanadi. Kasb-hunar o'rganishni bilim olish bilan qo'shib olib borishni tavsiya etadi. Fanni amaliyot bilan uzviy aloqada qaraydi.

Kaykovusning bu qarashlari o'sha davrning ilg'or qarashlaridan sanaladi. Asarda munajjimlik, yer o'lchash, musiqa, tibbiyot sohasidagi kasb egalarning faoliyati ilmiy nuqtayi nazardan yoritiladi. Ayniqsa, tibbiyot ilmiga oid qarashlari Kaykovusning zukko, donishmand, har tomonlama yetuk bilimga ega kishi bo'lganligidan dalolat beradi.

Ayniqsa, uning turli kasb-hunar vakillari haqidagi fikrlari amaliyotga tatbiq etishda o'ta muhimligi bilan diqqatga sazovor. Masalan, "Dabirlik va kotiblik zikrida" bobida yozma nutqni yaxshi egallash, chiroyli yozish va mashq qilishni maslahat beradi. U xat yozishda saj'ga rioya etish, har bir so'zni yoqimli, tushunarli, qisqa yozish, zukko va sezgir bo'lishni ta'kidlaydi. Xattotlikning ulug' hunar ekanligi, ammo bu hunarda hech qachon soxtalik, pastkashlik qilmaslikni, sir saqlashni tavsiya etadi va bu borada ibratli hikoyatlar keltiradi.

Kasb-hunarga oid uning "Dehqonchilik va bozor peshalari bayoni zikrida" bobi ham diqqatga sazovor. Kaykovusni faqat yuqori tabaqa vakillari manfaatini ko'zlagan tarbiyashunos sifatida biryozqlama talqin etdilar. Aslini olganda Kaykovus yuqori tabaqa vakillarini ham ilm, hunar egallashga, mehnat qilishga undagan.

Xususan, "Dehqonchilik va bozor peshalari bayoni zikrida" bobida ham u, avvalo, dehqonchilik ilmni egalash, mazkur ishda yerni tarbiya qilish, tezkor va g'ayratli bo'lishni ta'kidlaydi [6, 48]. Boshqa hunarlarni egallashda ham rostgo'y bo'lish, xiyonat qilmaslik, muhtojlarga yordam qilish kabi xislatlarga ega bo'lishga undaydi.

Ayniqsa, uning bozor bilan bog'liq kasb-hunar kishi-

lariga bergan o'g'itlari qiziqarli. Masalan, u: "Bozor xalqi bila bozori bo'lg'il. Tosh va tarozini rost qilg'il. O'z aqchang haqida ikki dil va ikki hamyon bo'lmag'il. She-riklaringga xiyonat qilmag'il, har peshakim qilsang, unga hiyla qilmag'il va hamisha hamma ishingni birdek qilg'il.

Agar moldor bo'lsang, muhtojga qarz bermoqni g'animat bilg'il", – deb to'g'ri ta'kidlaydi. Bu pandlar ham hukmdorga, ham oddiy fuqaroga bab-baravar zarur bo'lib hisoblanadi. Bu bilan Kaykovus yoshlarda mehnatsevarlikni, mehnatkash insonga hurmat tuyg'usini tarbiyalaydi, jismoniy mehnat bilan ham aqliy mehnat kabi shug'ullani- nish lozimligini bayon etadi.

Unga ko'ra kishi odamlarga yaxshilik qilsa, kattalarga hurmat, kichiklarga muruvvat qilsa, uning bu ezgu ishlari boshqalardan qaytadi, mabodo yomonlik, dilozorlik qil-

sa ham qilmishlari boshqalardan albatta o'ziga qaytadi "Qobusnoma"ning 6-bobi aynan hunar o'rganmoq zikri- da bo'lib, "Hunar afzunlig'i bila baland qadr va oliy tab bo'lmoq zikrida" deb nomlanib, bugungi kunda yoshlarni to'g'ri kasb tanlashga asosiy dasturulamal bo'lib xizmat qilmoqda [6, 33].

Bugun yosh kitobxonlar uchun keng imkoniyatlar yaratilgan, ular istagan asarlarini elektron variantda o'qib tushinishlari mumkin. Jamiyatning ertangi kunini tinch va obod bo'lishi, eng avvalo, yoshlarimiz olayotgan, o'z- lashtirayotgan ta'lim-tarbiyaga bog'liq. Qaysi xonadon, mahalla, oilada tarbiya yaxshi yo'lga qo'yilgan bo'lsa, o'sha xonadon, mahalla, oila ahil-totuvlikka oshno, top- gan-tutganida baraka bo'ladi. O'z-o'zidan yurt obodligi va ozodligi ham mustahkamlanib, yuksalib boraveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Фалсафа: қомусий луғат. – Т.: Шарқ, 2004. – 476 б.
2. Nishonova S.. Pedagogika tarixi. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. – Т., 2005. – 304 б.
3. Qobusnoma, Kaykovus. S.Dolimov, U.Dolimov. – Т.: "O'qituvchi", 2011. – 208 б.
4. "Firdavs ul-iqbol", M.Ogahiy, Sh.Munis. – Т.: "Yosh avlod", 2009. – 380 б.
5. Кайкавус. "Қобуснома". – Т.: Ўқитувчи 1986. – 118 б.
6. Очилова М. "Ахлоқий тарбия". – Т.: Ўқитувчи, 1979. – 232 б.

JISMONIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHDA MILLIY HARAKATLI O'YINLARNING AHAMIYATI

Abduqodir Ismatov,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
Jismoniy madaniyat fakulteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada jismoniy madaniyatni rivojlantirishda milliy harakatli o'yinlarning rivojlanishi, ahamiyati haqida so'z boradi. Shuningdek, milliy harakatli va sport o'yinlarini boshlang'ich ta'limda, kuchlilik, chaqqonlik, epchillik, mardlik, topqirlik, chidamlilik va psixologik va jismoniy qobiliyatlarni baholovchi sinov vositalari yordamida tashkil qilinishi hamda Jismoniy tarbiya darslarida o'zbek milliy harakatli o'yinlardan: "Otda chopish", "Qiz quvlash", "Uloq", "Kamondan o'q otish", "Chillak", "Oq suyak", "Soqqa", Besh tosh kabi o'yinlar orqali jamoada harakatlanish bir-birini hurmat qilish kabi tarbiyaviy fazilatlarini shakllanishi xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Jismoniy madaniyat, milliy o'yin, harakatli o'yin, sport o'yin, kuchlilik, chaqqonlik, epchillik, mardlik, topqirlik, chidamlilik, psixologik va jismoniy qobiliyat.

Аннотация

В данной статье речь пойдет о развитии, значении национальных подвижных игр в развитии физической культуры. Организация национальных подвижных и спортивных игр в начальном образовании, с использованием средств тестирования силы, ловкости, отваги, находчивости, выносливости и психологических и физических способностей, а также узбекских национальных подвижных игр на уроках физической культуры: "бег на лошади", "погоня за девушкой", "Козерог", "стрельба из лука" Движение в коллективе через такие игры, как "чиллак", "белая кость", "Сакка", "пять камней", рассматривалось в контексте формирования таких воспитательных качеств, как уважение друг к другу.

Ключевые слова: физическая культура, национальная игра, подвижная игра, спортивная игра, сила, ловкость, ловкость, отвага, находчивость, выносливость, психологические и физические способности.

Annotation

This article will focus on the development and importance of national outdoor games in the development of physical culture. Organization of national outdoor and sports games in primary education, using means of testing strength, dexterity, dexterity, courage, resourcefulness, endurance and psychological and physical abilities, as well as Uzbek national outdoor games in physical education lessons: "running on a horse", "chasing a girl", "Capricorn", "shooting Movement in the team through such games as "chillak", "white bone", "Sacca", "five stones" was considered in the context of the formation of such educational qualities as respect for each other.

Keywords: *physical culture, national game, outdoor game, sports game, strength, dexterity, dexterity, courage, resourcefulness, endurance, psychological and physical abilities.*

Milliy harakatli o'yinlarning rivojlanishi, mashg'ulotlarda o'tkazilgan xalq o'yinlari, bayramlari o'zbek ma'naviy va jismoniy madaniyati tarixida yangi va o'chmas sahifa bo'lib qoladi. Ilk bor Forishda o'tkazilgan "Xalq o'yinlari bayrami"da yongan "mash'al" respublikamizning ko'plab joylaridagi azaliy o'yin-tomosha an'alarini tiklashga imkoniyat yaratdi. Agar 1990-yil "Xalq o'yinlari" bayrami ikki qishloq — Sayyod va Birlashganda o'tkazilgan bo'lsa, 1992-1993-yillar Jizzax viloyati darajasida – bu hudud barcha tumanlarining faol ishtirokida uyushtirildi. Bu yerda Respublika "Xalq o'yinlari" Olimpiyadasi o'tkazilib, unda Vatanimizning barcha viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasi vakillari qatnashdi. Olimpiyadada azaliy xalq o'yinlari "Bo'ron", "Jambul" "Chavandoz", "Olib qochar", "Cho'nqa shuvoq", "Yelka kurashi", "Qirq tosh", "Eshak mindi", "Tortishmachoq" kabi turlari bo'yicha musobaqalar o'tkazilib, g'oliblar taqdirlandi. Forish tumanining "Qizil pir" sayilgohida o'tgan Respublika "Xalq o'yinlari" Olimpiyadasi dasturida: ochilish marosimi, tiklangan xalq o'yinlarining namoyishi, ko'rgazmali chiqishlar, ko'rik tanlovlar, Respublika viloyatlari g'oliblarining musobaqalari, g'oliblarni taqdirlash va hokazo tadbirlar o'z aksini topdi. Eng asosiysi, bu o'yinlarga xalqda katta ehtiyoj bo'lgan [1, 55].

Milliy harakatli sport o'yinlarini nafaqat boshlang'ich ta'limda balki ungacha bo'lgan davrda ham bolalar bilan ishlash yaxshi natija beradi. Ushbu milliy harakatli o'yinlar oddiy, sodda, hamma o'ynay oladigan, qiziqarli, shuningdek, kuchlilik, chaqqonlik, epcillik, mardlik, topqirlik, chidamlilik kabi qimmatli insoniy sifatlarni rivojlantirishga katta yordam beradi. Ma'lumki, yosh bolalarni sport bilan muntazam shug'ullanirish jalb qilish, bolani sog'lom rivojlantirish imkonini beradi. Ushbu o'yinlar bilan shug'ullanishda bolaning bo'yi, og'irligi, gavdasini tuzilishi – qomati kabi belgilarni aniqlab turli harakatli milliy o'yinlar bilan shug'ullanirish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, psixologik va jismoniy qobiliyatlarni baholovchi sinov vositalari yordamida tashkil qilinadi. Bolani sport malakasiga o'rgatishda, malaka texnikasi malakasi shakllangan bo'lishi, va o'tkazish tartib qoidalari haqida tushunchalar bo'lishi va doimiy shug'ullangan bo'lishi zarurdir. Demak, sport ham o'ziga xos qoidalari asosida bajariladigan san'at hisoblanadi. Sport malakalari faqat muntazam ravishda, maqsadga muvofiq takomillashtirilib borilsagina san'atga aylanadi.

Mashg'ulotlarda harakat malakalariga yangi texnik

uslublarni kashf etish shaxsiy texnik mahoratni oshishiga olib keladi, g'alaba sari yetaklaydi. Texnik tomondan yangi harakat uslublari ko'proq vaziyatli o'yinlarda sportchi yoki o'yinlar tomonidan kashf etiladi [1, 83].

Jismoniy tarbiya darslarida o'zbek milliy harakatli o'yinlardan: "Otda chopish", "Qiz quvlash", "Uloq", "Kamondan o'q otish", "Chillak", "Oq suyak", "Soqqa", Besh tosh kabi o'yinlar orqali botirlik, epcillik, chaqqonlik, tezkorlik va jamoada harakatlanish bir-birini hurmat qilish kabi tarbiyaviy fazilatlarini shakllanadi [2, 44]. Bunday o'yinlar o'z mazmuni va o'yin harakatlarini bajarish shartiga qarab bo'lajak sportchiga zarur bo'lgan, ya'ni vaziyatga munosib malakalarni rivojlantirishga yoki harakatni yangi uslublarini kashf etishga imkon tug'dirib beradi. Jismoniy sifatlarni, maxsus texnik malakalarni takomillashtirishda qo'llaniladigan jismoniy mashqlar ko'pincha bolalar organizmiga keskinroq va "chuqurroq" ta'sir qilishi mumkin, natijada charchash holati tezroq vujudga keladi.

Bu borada xalq o'yinlari va umuman harakatli o'yinlar bolalarni charchashdan chalg'ituvchi tarbiyaviy va ijtimoiy mazmunga ega bo'lgani uchun organizmga ancha yengilroq ta'sir etadi. Shunday ekan, bu o'yinlar tanlab olgan sport turiga xos maxsus malakalarni takomillashtirishga juda qo'l keladi. Jismoniy sifatlarni rivojlantirishda esa, ayniqsa yosh bolalarda o'zbek xalq milliy harakatli o'yinlarining ahamiyati cheksizdir. Chunki standart jismoniy mashqlarni qayta-qayta bajarish bola organizmida tezda charchash holatlarini vujudga keltiradi. Bu holat bolani ruhiyatiga ta'sir etish natijasida ro'yobga keladi. Milliy harakatli o'yinlarni mashg'ulotlar davomida qo'llash bolalarda katta qiziqish uyg'otadi, ularning kayfiyati va boshqa ruhiy sifatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu holatlar esa organizmda charchash asoratlarini ertaroq vujudga kelishiga yo'l qo'ymaydi, zo'riqish holatlarini oldini oladi [2, 29].

O'yinga chaqirish va to'plash, Xalq og'zaki ijodini o'rganish va ilmiy adabiyotlar tahlili bolalarni o'yinga chaqirish va o'ynovchilarni to'plash odat tusiga kirganligini, harakatli o'yinlarni o'ynash uchun ma'lum belgilangan vaqt, joy tanlanmagan yoki maxsus hozirlik ko'rilmaganligini ko'rsatadi. Ular qachon to'planishsa o'sha payt, o'sha vaqtda o'yin o'ynalavergan. Shuning uchun ham o'yinlar boshlanishidan oldin bolalarni yig'ish, ularni bir joyga to'plashda har bir bolaning jonbozlik, tashabbus ko'rsatishi talab qilingan. Ota-onalar o'z bolalarini uydan

chiqishiga turli xil munosabatda bo'ladilar. Ko'pincha, ota-ona bolaga javob bermaslikka harakat qiladi. Bolalar buni juda yaxshi bilishadi, ular o'rtog'ini uydan chaqirib olish yo'lini qidiradilar. Bu haqda G.Jahongirov o'zining "O'zbek bolalar folklori" nomli risolasida juda yaxshi to'xtalgan: Ular uch-to'rtta bo'lib, o'rtog'ining hovlisiga boradilar, ko'chada turib chaqira boshlaydilar.[3, 15]

Masalan, qizlar dugonalarini chaqiradilar:

— Kel, o'rtoq, kurchoq-kurchoq o'ynaylik!

— Yur, bekinmashoq o'ynaymiz!

O'g'il bolalar o'rtog'ining laqabini aytib chaqirishi mumkin:

— Laylak, chiq o'ynaymiz!

Ayrim joylarda esa keskinroq, murosasizroq ravishda chaqiriladi:

— Tomda tovuq qolarmu, Ayvoningdan otarmi?

O'yin yoqmas bolalar.

Namozshomdan qotarmu?

Kel-ho, kel!

Dangasalik qilib ko'chaga chiqishga eringanlarga darhol tanqidga uchraydi, bolalar ularni mustaqillikka, dadil bo'lishga undaydilar:

— Keragida paxta bor,

Uyqung kelsa yotaver.

Onang qurg'ur qo'ymaydi,

Mushday qorning to'ymaydi?

Kel-ho, kel!

Agar chaqiriluvchi qiz bola bo'lsa, u birmuncha muvohim ohangda chaqiriladi. Mabodo, qizning onasi o'gay bo'lib, qiziga yomon qarashini dugonalari bilguday bo'lsa ham, termada „o'gay ona" so'zi ishlatilmaydi, imo-ishora bilan o'z noroziligini ifoda qiladilar

— Oylar oydin ho bo'libdi, dugona,

O'ynagingiz kelibdi, dugona,

Yoki onang qo'ymaydimi, dugona,

Mushtak qoring to'ymaydimi, dugona?

Shuncha chorlovdan keyin ham chiqishmasa, ularning nomiga kesatq so'zlar aytiladi, o'yin yoqmas qizlar esa kampirlarga o'xshatiladi:

Kip botti, oyijon momo yotdi,

Yotishi bilan uyg'onmay qopti!

Bolalar bir-birlarini qo'shiq aytib, o'ynagani chaqirganlar. Bunday o'yinlar xalq ichida chorlamalar deb yuritiladi. Bu o'yin chorlov kechirmalarini ayni bir vaziyatga bog'liq holda ifodalaydi va o'yinga da'vat etish, chaqirish, to'plash vazifasini bajaradi:

Bola bo'lsang, kelaver,

o'ynab-o'ynab kelaver.

Kel-ho, kel!

Kel-ho, kel!

Chorlamalar, asosan, hayqirib aytiladi, bu esa bolalar-dagi o'ynash ishtiyoqini oshiruvchi alanga kabi ta'sirchan vositadir. O'yinga chaqirish va tashkil qilishning turlari, shakllari juda ko'p, biz faqat ayrim namunalarinigina keltirdik. Uning asosiy vazifasi bolalarni o'yinga da'vat qi-

lish, qalblarini qitiqlash, undash, esga solish va ularning qiziqishlarini kuchaytirishdan iboratdir [5, 69].

Ushbu milliy harakatli va sport o'yinlarini sinf, sinfdan tashqari mashg'ulotlar jarayonida shug'ullanish bolani sog'lom rivojlanishida shuningdek, milliy, harakatli va xalq o'yinlari haqida tushuncha va ma'lumotlarga ega bo'lishida yordam beradi. Jamoa bo'lib o'ynaladigan harakatli o'yinni musobaqalashishga oid xarakteri shuningdek maqsadga erishish uchun ma'lum kuchni sarflashda, qat'iyatlilik, mardlik, sabot-matonat ko'rsatishni namoyon qilishda ishtirokchilarni faollikka qiziqitirishi mumkin [4, 63].

O'yin harakatining musobaqalashishga oid xarakteri raqib tomonlarni ajratib yubormasligi kerak. Bu juda muhim. Chunki bellashuvning keskinligi ularni bir-biriga yanada jipslashtiradi. Jamoa bo'lib o'ynaydigan harakatli har bir qatnashuvchi umumiy ustunligiga aniq ishonch hosil qiladi. O'zaro tushunish bilan harakat qilish esa, umumiy maqsadga erishishda va to'siqlardan oshib o'tishga yo'naltirilgan. Jamoa bo'lib o'ynaladigan harakatli o'yinlarda, ixtiyoriy ravishda harakat qoidalar bilan chegaralanish ayni vaqtda o'yinga qiziqishning ortishiga shug'ullanuvchilarda ongli intizomni tarbiyalashga yordam beradi.

Milliy harakatli o'yinlarning jamiyat va davlat oldidagi ahamiyati, aholining jismoniy tayyorgarligini yanada yaxshilash, o'quvchi-yoshlar va talabalarning jismoniy barkamolligini oshirish va boshqa sohalardagi tadbirlarda mazkur muammolarni keng targ'ibot qilish zarur bo'ladi. Bunda quyidagi imkoniyatlardan keng va maqsadli foydalanish lozim bo'ladi:

– o'quv yurtlari va turli mehnat jamoalari, muassasalar, mahallada, qishloq joylarida "Sport" devoriy gazetasi tashkil qilib, unda va boshqa mahalliy matbuotda milliy harakatli o'yinlarning inson tarbiyasidagi afzalliklarini doimo yoritib borish;

– tuman, shahar radiolarida milliy o'yinlarning turlari, shakllari, va mazmuniga keng o'rin berish;

– viloyatlar va markaziy gazetalar, jurnallar, rasmiy to'plamlar, televideniye va radioda milliy harakatli o'yinlar mazmunini yoritib borish;

– mutasaddi tashkilotlar, tegishli idoralar hamkorligida milliy harakatli o'yinlarning to'plamlarini ko'p sonda chop etish;

– respublika va xalqaro ilmiy anjumanlar dasturlarida milliy o'yinlarga alohida o'rin berish;

– ilmiy izlanishlar bilan shug'ullanuvchilar, magistrantlar, aspirantlar va talabalarga milliy harakatli o'yinlar bilan bog'liq dolzarb muammolarni mavzu qilib berish kerak.

Milliy harakatli o'yinlarning ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari va ulami yanada takomillashtirish muammolari ilmiy-nazariy jihatdan chuqurroq o'rganishni talab etadi. Ularning natijalarini esa matbuot, nashriyot mahsulotlari orqali ommalashtirishni hayotning o'zi talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, Mustaqil O'zbekistonimizning kelajagi yosh avlod qo'lida ekan, biz ularning jismoniy

tarbiyasi va ta'limiga birdek mas'ulmiz. Shunday ekan o'yinlarining ahamiyati va buyuk merosni singdirishimiz ularga ajdodlarimiz qoldirgan milliy harakatli va sport bizning yuksak vazifamiz hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rahimqulov K. Milliy harakatli o'yinlar: o'quv qo'llanma / O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: “Tafakkur-Bo'stoni”, 2012. – 144 b.
2. Усмонхўжаев Т.С., Хўжаев Ф. 1001 ўйин. – Т.: Ибн Сино, 1990. – 350 б.
3. Усмонхўжаев Т.С., Хўжаев Ф. Ҳаракатли ўйинлар. – Т.: Ўқитувчи, 1992. – 80 б.
4. Milliy va harakatli o'yinlar. Darslik. / va boshq. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2015. – 268 b.
5. Azimov Nodir Nasilloevich. MILLIY HARAKATLI O'YINLARNING PEDAGOGIK VA TA'LIMY AHA-MIYATI VA BOLALAR KAMOLOTIGA TA'SIRI Международный научный журнал. – №5 (100), часть 1 “Науч-ный Фокус”. – 68-72-b.

ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА КАСБГА ТАЙЁРЛАШДА КАСБИЙ КОМПЕТЕЦИЯЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Нигора Абдурахманова,

Профессионал таълимни ривожлантириш
инститuti “Профессионал таълимни инновацион
ривожлантириш бошқармаси” бош мутахассиси

Нодира Сирожиддинова,

Профессионал таълимни ривожлантириш
инститuti “Инновацион таълим технологиялари”
кафедраси мудири

Аннотация

Ушбу мақолада муаллифлар Компетенциявий ёндашувга асосланган таълим дастурларини ишлаб чиқиш, касбий компетенция, ахборотлар билан ишлаш компетенцияси, ижтимоий компетенция, коммуникатив компетенцияларни ўқувчиларда шакллантириш ва ривожлантириш, таълим дастурларига “Касбий фаолиятда ахборот технологиялари” фанини киритиш орқали ўқувчиларга иқтисодийда қўлланиладиган ахборот комплекслари ва ахборот коммуникацион технологияларининг назарий асосларини ўргатиш, техник ва дастурий тизимлар, online амалий дастурий таъминотнинг ишлаш технологияларини иқтисодий соҳада қўллаш, иқтисодий фаолиятдаги ахборот тизимларни ўргатиш ҳамда уларни амалиётда татбиқ амалга оширилган ишлар ҳақида сўз юритади.

Калит сўзлар: профессионал таълим, касб стандарти, таълим дастурлари, ўқув режа, ўқув дастури, компетенция, компетенцияга асосланган таълим (competency based learning), ахборотлар билан ишлаш компетенцияси, ижтимоий компетенциялар, коммуникатив компетенциялар, ахборот комплекслари, ахборот коммуникацион технологиялар (АКТ).

Аннотация

В данной статье авторы разрабатывают образовательные программы на основе компетентного подхода, формирования и развития профессиональной компетентности, компетенции работы с информацией, социальной компетентности, коммуникативной компетентности у студентов, а также введения предмета “Информационные технологии в профессиональной деятельности” в образовательные программы, обучение теоретическим основам используемых информационных комплексов и информационно-коммуникационных технологий, технических и программных комплексов, применение технологий эксплуатации онлайн-прикладного программного обеспечения в экономической сфере, обучение информационным системам в экономической деятельности и их внедрение на практике.

Ключевые слова: профессиональное образование, профессиональный стандарт, образовательные программы, учебный план, учебные программы, компетенции, компетентностное обучение, компетенции работы с информацией, социальные компетенции, коммуникативные компетенции, информационные комплексы, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ).

Annotation

In this article, the authors develop educational programs based on the competence approach, form and develop professional competence, information processing competence, social competence, communicative competence in students,

introduce the science of "Information technologies in professional activities" to students in the economy. teaching the theoretical foundations of the used information complexes and information communication technologies, technical and software systems, application of the operating technologies of online application software in the economic sphere, teaching information systems in economic activities and their implementation in practice runs.

Keywords: professional education, professional standard, educational programs, curriculum, curriculum, competency, competency-based learning, competency for working with information, social competencies, communicative competencies, information complexes, information and communication technologies (ICT).

Профессионал таълим тизимидаги таълим муассасалари олдида тақдим этилаётган таълим хизматлари сифатини сезиларли даражада ошириш, бозор иқтисодиёти учун профессионал кадрлар тайёрлаш функциясини тўлақонли амалга ошириш вазифаси турибди. Бунда кўрсатилаётган хизматлар сифатининг мезони ўқувчиларнинг ўқитиладиган фанларни ўрганишга бўлган қизиқиши, бу қизиқиш мезони эса ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражаси ҳисобланади.

Профессионал таълимда ўқувчилар эгаллаши лозим бўлган компетенцияларни шакллантиришда ўқув дастурларини мазмуни ва унинг сифати муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун профессионал таълим тизими ўқув дастурларини белгиланган талаблар асосида ишлаб чиқиш ва уларни такомиллаштириш асосий вазифа этиб белгиланган.

Шу сабабли профессионал таълимда таълим дастурларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этилганларини такомиллаштириш муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Ушбу такомиллашув натижасида профессионал таълим бошқа ривожланиш парадигмасини қабул қилмоқда. Унинг асосий мақсади - меҳнат бозорининг мутахассисларга бўлган эҳтиёжларини қондириш бўлиб, айнан шу касб, мутахассисликлар бўйича иш берувчилар орасида талаб мавжуд. Бунинг учун эса талаб таркибининг ўзгаришини билиш ҳамда доимий равишда кузатиб бориш, иш берувчиларнинг касбий маҳоратга бўлган янги эҳтиёжлари ва ходимларнинг малака даражасини аниқлаш, меҳнат бозори имкониятларини ҳисобга олиш зарур.

Профессионал таълим тизимининг сифат ва самардорлигини таъминлаш мақсадида ўқувчилар эгаллаган билим, кўникма ва малакаларини бевосита кундалик ҳаётида қўллашга ўргатадиган компетенциявий ёндашувга асосланган таълим дастурлари яратилиб амалиётга татбиқ этилмоқда.

Компетенциявий ёндашувга асосланган таълим дастурлари ўқувчиларда эгалланган билим, кўникма ва малакаларини ўз шахсий, касбий ва ижтимоий фаолиятларида амалий қўллаш олиш лаёқатларини шакллантиради. Мазкур ёндашув асосида таълим дастурлари касб ёки мутахассисликнинг (касб ёки мутахассисликка тегишли квалификациялар) касб стандарти ҳамда касб ёки мутахассисликнинг тармоқ-тариф малака маълумотларини функционал таҳлил қилиш асосида ишлаб чиқилади.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”да компе-

тенцияга у ёки бу соҳадаги билимлар, тажриба деб таъриф берилган.

Касбий компетенция ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакаларни амалда қўллаш олиш қобилиятидир. Маълум бир фан бўйича касбий компетенцияни ўзлаштириш янги ахборотларни излаш, ўрганиш ва қўллаш, замон талабларини ҳис этиш, фанга доир янги ва замонавий билимларни излаб топиш ҳамда эгаллаш, ўз амалий фаолиятида қўллаш, юзага келган муаммоларни мустақил бартараф этиш, масала ечимига оид бўлган методларни саралаш каби кўникмаларда намоён бўлади [1,22].

Ахборотлар билан ишлаш компетенцияси — касбий билимларини ахборотлар билан тўлдириш ва амалда қўллаш олиш, ахборотларни таҳлил этиш, ахборотларни фаолият мазмунига мослаш, ахборотларга баҳо бериш, ахборот маълумотларига ижодий ёндашишдир. Ахборотлар билан ишлаш компетенцияси — медиаманбалардан зарур маълумотларни излаб топа олишни, саралашни, қайта ишлашни, сақлашни, улардан самарали фойдалана олишни, уларнинг хавфсизлигини таъминлашни, медиамаданиятга эга бўлиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутади. Яъни ўқувчилар ахборотларни қабул қилиш баробарида уларни тегишли фан соҳалари бўйича қўллаш олиш шарт ҳисобланади.

Ижтимоий компетенциялар — жамоада ва маълум вазифани бажаришга йўналтирилган гуруҳда ишлаш, ҳамкасблар ва миждозлар билан самимий, хушмуомала ва самарали мулоқот қилиш, коммуникабеллик демакдир [2, 17].

Юқори ижобий коммуникабелликка эга бўлган одамлар ишдаги монотонликка, қатъий талабларга риоя қилиш, кимнингдир буйруғига бўйсунуш зарурлигига тоқат қилмайдилар. Улар қатъий интизом талаб қилинадиган иш шароитларига мос келмайди. Аммо улар доимий хизмат сафарлари туфайли, меҳнат доимий ўзгаришлар билан боғлиқ бўлган жабҳаларда ўзларини бошқаларга қараганда яхшироқ ҳис қилишади. Етарли истеъдод билан бундай одамлар ижодда катта муваффақиятларга эришадилар. Коммуникабеллик қобилиятига эга бўлган одамлар аниқ белгиланган вазифаларни бажаришни ўз ичига олган профессионал роллар учун энг мос келади. Улар учун меъёрларга риоя қилиш жуда муҳим, шунинг учун улар энг аввало яхши ташкил этилган меҳнат тизимида муҳтож. Коммуникабеллик билан интеллектуал функцияларнинг юқори даражадаги ривожланиши комбинацияси жуда маъқул бўлган профессионал меҳнатга мисол -

бухгалтернинг иши бўлиб ҳисобланади.

Коммуникатив компетенциялар — жамоада мулоқот ўрната олиши ахборотни тўғри қабул қила олиш ва тўғри етказа билиш, интернет тармоғида мулоқотга кириша олишдир [3, 24].

Мазкур компетенцияларни ўқувчиларда шакллантириш ва ривожлантириш мақсадида Бизнес ва бошқарув соҳаси барча таълим йўналишлари 5 даража касб ва мутахассисликлари ўқув режасига “Касбий фаолиятда ахборот технологиялари” фанини киритиш орқали ўқувчиларга иқтисодиётда қўлланиладиган ахборот комплекслари ва ахборот-коммуникацион технологияларининг назарий асосларини ўргатиш, техник ва дастурий тизимлар, online амалий дастурий таъминотнинг ишлаш технологияларини иқтисодий соҳада қўллаш, иқтисодий фаолиятдаги ахборот тизимларни ўргатиш ҳамда уларни амалиётда татбиқ этиш кўникмасини ҳосил қилиш мақсад қилинган.

Профессионал таълим ўқувчиларини замонавий ахборот комплекслари ва ахборот коммуникацион технология (АКТ)ларда ишлай олиш кўникмаларини шакллантириш, замонавий интеграллашган онлайн тизимларни иқтисодий соҳалардаги техник ва дастурий таъминотлари тўғрисида билимлар бериш, иқтисодий масалаларни ечишда ахборот коммуникацион технологияларни қўллаш, таҳлил ва қарор қабул қилиш, ахборот коммуникацион технологияларни меҳнат фаолиятида қўллаш олиш, ахборот коммуникацион технологияларини касбий амалиётга татбиқ қилиш бўйича билим, кўника ва малакани шакллантириш фаннинг асосий вазибалари ҳисобланади.

Касбий фаолиятда ахборот технологиялари фанини ўзлаштириш натижасида эгалланаётган касб ёки мутахассислик бўйича электрон ахборот тизимларида ахборотларни шакллантириш ва киритиш, электрон жадваллар ва улардан фойдаланиш, ахборот оқимлари ва улар билан ишлаш, электрон ахборот оқимида ишлаш, электрон почтада ишлаш, ахборотни қидириш ва

сақлаш учун ахборот ресурсларидан фойдаланиш, иш юритишда график ва медиа ахборотлардан фойдаланиш, статистик ва бошқа ҳисоботлар тузиш каби кўникмалар, шунингдек электрон ахборот тизимлари ҳамда дастурий комплексларда мустақил ишлай олиш компетенциялари шакллантирилади. Энг аҳамиятли жиҳати шундаки, мазкур фан дастури ҳар бир касб ва мутахассисликлар учун алоҳида, касбнинг хусусиятлари ва унда бугунги кунда амалиётда қўлланилаётган ахборот тизимлари ҳамда дастурлар асосида ишлаб чиқилган.

Масалан: 40411001 — Ходимларни бошқариш мутахассислиги бўйича “Кадрлар бўйича маслаҳатчи” электрон ахборот тизими, кадрларга оид “Ягона миллий меҳнат тизими” идоралараро дастурий-аппарат комплекси; 504101101 — Бухгалтерия ҳисоби ва аудит мутахассислиги бўйича электрон иш юритиш ва рақамли иқтисодиётни амалда қўллаш, Давлат хизматлари марказига мурожаат қилиш, ID-рақам, www.id.uz сайтида ишлаш, электрон калит ва е-имзо олиш, СТИР рақами ва солиқ хизматларидан фойдаланиш, QR-код олиш ва ундан фойдаланиш, “Электрон савдо” дастуридан фойдаланиш, Е, D-хариддан фойдаланиш, 1С дастурида ишлаш, UzASBO дастурида ишлаш амалий мавзулари киритилган.

Хулоса қилиб айтганда, касбий фаолиятда ахборот технологиялари фанини ўзлаштириш натижасида ўқувчиларда рақамли технологиялар, коммуникация ва тармоқ технологиялари, маълумотлар базасини бошқариш ҳақидаги билимлар, касбий фаолиятни ташкил этишда ахборот тизимлари ва технологияларини қўллаш, замонавий ахборот тизимларининг функционал имкониятларини қўллаш ва иқтисодий жараёнларга, вазиятдан келиб чиққан ҳолда, самарали ва оптимал ечимларни ахборот тизимлари ёрдамида қўллаш, тузиш ва тақдим этиш кўникмалари, турли иқтисодий жараёнларга замонавий ахборот тизимлари ва технологияларини қўллаш масалалари бўйича ечимлар қабул қилиш малакалари шакллантирилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 сентябрдаги “Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5812 сонли Фармони. // www.lex.uz
2. Абдуқудусов О.А., Рашидов Ҳ.Ф. Касб-хунар педагогикаси. – Т.: ЎМКХТТКМО ва УҚТИ, 2011. – 264 б.
3. Загвязинский В.И. Инновационные процессы в образовании и педагогическая наука./ В. И. загвязинский // Инновационные процессы в образовании. – Тюмень: Изд-во Тюм. гос. ун-та, 1990. – 254 с.
4. Коржуев А.В. Традиции и инновации в высшем профессиональном образовании / А.В. Коржуев, В.А. Попков. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 300 с.
5. Морозов А. В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие / А. В. Морозов, Д.В. Чернилевский. – М.: Академический Проект, 2004. – 2-е изд. Испр. И доп. – С. 522.
6. Шукшунов В.Е. Инновационное образование: идеи, принципы, модели / В.Е. Шукшунов, В.Ф. Взятыхшев, Л.И. Романкова. – М.: 1996 – 215 с.

БҮЮК БРИТАНИЯДА ИЖРОИЯ ҲОКИМИЯТ ҲУЗУРИДАГИ МАСЛАҲАТ КЕНГАШЛАРИ

Тўйчи Ахмедов,

Алфраганус университети доценти,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация

Ушбу мақолада ижроия ҳокимияти ҳузуридаги маслаҳат кенгашларининг жаҳондаги моделлари Буюк Британия мисолида очиқ берилган. Буюк Британия маслаҳат кенгашларига ижроия ҳокимиятида кенг урғу берадиган мамлакат. Ҳар қандай муаммо коллегиаллик асосида ҳал этилади. Мақолада маслаҳат кенгашларини шаклланиш жараёни соҳалар кесимида тадқиқ қилинган. Маслаҳат кенгашлари йиғилишлари томонидан кўриб чиқиладиган ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий масалалар баён қилинган. Буюк Британияда ижроия ҳокимияти ҳузуридаги кенгашларнинг коллегиал орган сифатидаги ўзига хос аҳамияти асослаб берилган.

Калит сўзлар: Буюк Британия, маслаҳат кенгашлари, аموатчилик кенгаши, ижро этувчи ҳокимият, мажлис, қонун, қарор қабул қилиши, кенгаш, эксперт гуруҳлари.

Аннотация

В данной статье на примере Великобритании обсуждались глобальные модели консультативных органов исполнительной власти. Великобритания подчеркивает использование консультативных органов в исполнительной власти. Каждый вопрос будет решаться коллегиальными органами. В данной статье изучается процесс развития консультативных органов по их отраслям и обсуждаются правовые, экономические и социальные вопросы, которые рассматриваются консультативными органами. В данной статье доказывается значение консультативных советов как коллегиального органа исполнительной власти в Великобритании.

Ключевые слова: Великобритания, консультативные органы, общественные советы, исполнительная власть, совет, принятие решений, собрание, экспертные группы.

Annotation

In this article global models of advisory bodies under executive branch was discussed with British example. Britain emphasizes the use of advisory bodies in executive branch. Every issue will be handled with collegial bodies. In this article the development process of advisory bodies was studied according to their sectors and legal, economic and social issues, which are reviewed by advisory bodies are discussed. In this article the importance of advisory councils as a collegial body under executive branch in Britain was proven.

Keywords: Great Britain, advisory bodies, public councils, executive branch, council, decision-making, assembly, expert groups.

Буюк Британия — ижроия ҳокимият ҳузуридаги кенгашларга энг кўп эътибор берадиган давлат ҳисобланади. Давлат ёки маҳаллий жамоатчилик томонидан ташкил этилган жамоатчилик кенгашлари, ҳар хил шаклларда деярли ҳар бир мамлакатда мавжуд. XX асрнинг ўрталаридан жамият ижтимоий ва сиёсий жиҳатдан фаоллашди ва давлат қарорларининг қабул қилинишида жамоатчилик иштирокининг муҳимлигини англади.

Шу билан бирга жамоатчилик назорати функцияларини жорий этиш, давлат органлари фаолиятини янада самарали, тушунарли ва шаффоф бўлишини тушуниб етди. Демократик мамлакатларда маслаҳат жамоатчилик органларини ташкил этиш амалиёти кенг тарқалмоқда. Глобал тенденциялар шуни кўрсатадики, жамоатчилик кенгашлари доимий маслаҳат органи бўлиб, ўз фаолиятини ихтиёрий равишда амалга оширади. Жаҳон амалиётида унинг асосий мақсади — давлат органи билан маслаҳатлашувлар ва тавсияларни амалга оширишда фуқаролик секторининг иштирокини таъминлаш.

“Жамоатчилик кенгашларининг яратилиш мақсади асосланиб шартли равишда кенг йўналишли ёки

тор йўналишли бўлиши мумкин. Улар қуйидаги мақсадлар учун яратилиши мумкин: турли хил профессионал соҳадаги экспертлар билан давлат органларининг маслаҳатлари; давлат органларига ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқишда ёрдам бериш; жамоатчилик фикрини мониторинг қилиш; ҳукумат томонидан қабул қилинган ҳуқуқий ҳужжатлар ижроси устидан жамоатчилик назорати; ижтимоий дастурларни амалга ошириш.

Бугунги кунда жамоатчилик кенгашларини шакллантиришда қуйидаги ёндашувлар мавжуд, уларни тахминан бешта тоифага бўлиш мумкин: танланган; тайинланган; аралашган; рақобатдош; тасодикий. Жамоатчилик кенгашлари фаолиятини моддий кўллаб-қувватлашнинг турли усуллари мавжуд. Учта асосий усулни ажратиш мумкин: қисман таъминлаш, кенгаш фаолиятини тўлиқ таъминлаш, ҳомийлар ва жамоатчилик хайрия маблағлари. Фаол, самарали ва аҳоли томонидан ҳурматга сазовор жамоатчилик кенгашлари — етук фуқаролик жамиятининг аниқ кўрсаткичларидир. Хорижий давлатларнинг илғор тажрибасини ўрганиб ва таҳлил қилиб, Ўзбекистонда жамоатчилик

кенгашлари фаолиятининг самарали механизмларини шакллантириш имконияти мавжуд” [1, 28-29].

Жаҳонда ижроия ҳокимият энг кўп коллегиял органларни ўзида жамлаштирган ҳокимият тармоғи ҳисобланади. Жуда кўп мамлакатларда маслаҳат-кенгашларнинг сони кўп ва уларга ёндашув ҳам бир-биридан фарқ қилади. Масалан, 2009 йилда Буюк Британиянинг департаментлари ва вазирликларидида “давлат органлари” мақомида 405 та маслаҳат тузилмаси мавжуд эди. Ёки АҚШдаги маслаҳат органлари тизими турли бўлимлар қошидаги 900 га яқин маслаҳат кўмиталари мавжуд эди [2].

Бугунги кунда маслаҳат-кенгаш органларининг ўзига хос моделлари мавжудлигини сабаблари бор. Маслаҳат органларининг ривожланишининг умумий омиллари давлат функцияларининг кенгайиши ва ҳал қилинаётган муаммоларнинг ўсиб бораётган техник мураккаблиги ҳисобланади. Кўриб чиқилаётган ҳар бир ҳолатда, эҳтимол, маълум даражада ушбу органлар томонидан бажариладиган функцияларда фарқларни келтириб чиқарадиган ўзига хос омилларни ҳам ажратиб кўрсатиш мумкин.

Россиялик тадқиқотчи Г.Гарифуллина фикрича, Буюк Британиянинг маъмурий жараёни муҳокама ва мурасага йўналтирилганлиги билан ажралиб туради. Шунга кўра маслаҳат органлари бундай мурасага эришиш воситасига айланади, ноаниқлик шароитида қарорлар қабул қилишда хавфларни камайитиришга хизмат қилади ва мансабдор шахсларга жавобгарликнинг бир қисмидан халос бўлиш ҳамда низолардан қочиш имконини беради. Консенсусга эришиш истаги ҳатто қарорни кечиктириш эвазига амалга оширилади. Кўмиталар манфаатдор гуруҳлар ва бўлимлар ўртасидаги музокаралар учун институционал шаклдир. Маслаҳат кўмиталари тизими манфаатлар гуруҳларини бирлаштириш учун расмий тузилмалар орқали қарорлар қабул қилиш жараёнига махсус билимларни жалб қилиш учун мўлжалланган.

Буюк Британияда маслаҳат тизимининг ривожланишидаги иккита асосий омилга эътибор қаратади. Биринчидан, ҳукумат иши тобора кўпроқ техник, ихтисослаштирилган ахборотни талаб қилади, бунинг учун ташқи экспертларни кенг жалб қилиш зарур. Иккинчидан, ҳукумат сиёсатининг кучайиб бораётган аралашуви манфаатдор томонлар билан маслаҳатлашишни талаб қилади, чунки улар ўзларини эшитиш ҳуқуқига эга деб ҳисоблайдилар ва уларнинг ҳамкорлиги қабул қилинган қарорларни муваффақиятли амалга ошириш учун зарурдир [2].

Британияда давлат ва жамият бошқаруви соҳасидаги энг сўнгги ўзгаришлардан бири – муайян давлат идоралари билан фаолият юритувчи маслаҳат кўмиталари ҳамда консультатив кенгашларни ташкил этиш ҳисобланади. Расмийлар олдин ҳам норасмий кўринишда фуқароларнинг кичик гуруҳлари билан мас-

лаҳат ташкил этганликлари эҳтимолдан йироқ эмас. Парламент аъзолари ва фуқаролардан таркиб топган вақтинчалик маслаҳат комиссиялари фаолият юритгани ҳам маълум. Бироқ, охириги ўзгаришлар бундай маслаҳат органларининг давлат ва жамият бошқарув тизимининг доимий қисмига айлантириб, баъзи ҳолларда уларни билан расмий мақомда муносабатга киришаётганидан дарак беради.

Таълим кенгаши тўғрисидаги 1899 йилги қонун олий таълим муассасалари ва бошқа таълим даргоҳларини консультатив кўмиталар тамсил этишига рухсат беради. Биринчи жаҳон урушида бундай кўмиталар ўз фаолиятини тўхтатган, бироқ 1920 йилдан бошлаб 21 аъзодан иборат бўлган, ҳар етти аъзонинг муддати ҳар икки йилда яқун топадиган янги кўмиталар шаклланди. Аъзоларнинг тўрт нафари аёл киши эди. Савдо кенгашлари тўғрисидаги 1909 йилги қонун туман савдо кўмиталарининг аввал Савдо Кенгаши, кейинроқ эса Меҳнат вазирлиги рухсати билан ташкил этилишини белгилаган.

1911 йилги Миллий суғурта тўғрисидаги қонун ҳар бир туман ва қишлоқларда суғурта кўмиталари фаолият юритишини белгилаган. Полиция ва фабрика-заводлар тўғрисидаги 1916 йилги қонунга биноан жиноятчиликка қарши курашда йўриқнома ва низомлар ишлаб чиқиш фаолиятида маслаҳат кенгашлари тузилиши мумкин. Бундай кенгашлар Шаҳар полиция бошқармаси бошлиғи томонидан тайинланади. Шунингдек, ваколатлари ноаниқ бўлган муайян маслаҳат кенгашлари ҳам ташкил этилган бўлиб, Почта идораси қошидаги тадбиркорлар маслаҳат кенгаши, Таълим бюроси ҳузуридаги Ёши катталар таълими бўйича маслаҳат кенгаши ҳамда Ички ишлар идораси ҳузуридаги маҳкумлар таълими бўйича маслаҳат кенгаши шулар жумласидандир.

Лорд Ҳалден бундай кўмита ва кенгашлар ҳақида шундай деганди: “маслаҳат кенгашлари вазирларнинг парламент олдидаги мажбуриятларини бажаришларига ҳалал бермас экан, менинг фикримча, улар бўлим ва бошқармалар ташкилий тузилмасининг ажралмас қисми сифатида қабул қилинган ҳолда вазирлар Парламент ва жамоатчилик хизматида давом этишлари лозим”. Биринчи жаҳон урушидан бери Парламент томонидан қабул қилинган бир қатор қонунлар кўплаб маслаҳат кенгашларининг ташкил этилишига дебеча бўлди. Транспорт вазирлиги тўғрисидаги 1919 йилги қонун тарифлар бўйича маслаҳат кенгаши, йўл масалалари бўйича маслаҳат кенгаши, ҳамда келажакда бошқа шундай кенгашлар тузилишида иштирок этиши мумкин бўлган потенциал аъзолар панелининг ташкил этилишига рухсат берган. Тарифлар бўйича маслаҳат кенгаши беш нафар аъзодан иборат: бир нафар аъзо юридик билимга эга бўлиб, Бош девонхона бошлиғи (Лорд Чансэллор) томонидан тайинланади, икки нафар аъзолар савдо ва қишлоқ хўжалиги қатламлари-

нинг манфаатини акс эттириб, уларнинг номинацияси Савдо Кенгаши томонидан Тижорат палатаси, Қишлоқ хўжалиги марказий палатаси ҳамда бошқа ташкилотлар билан маслаҳатлашгандан сўнг илгари сурилади; бир нафар аъзо транспорт соҳаси қатламларининг манфаатини акс эттириб, Меҳнат вазири томонидан танланади, бир нафар аъзо эса меҳнатқашлар манфаатини акс эттириб, Меҳнат вазири томонидан қасаба уюшмалари конгрессининг парламентдаги қўмитаси билан кенгашилгач тайинланади. Муайян ҳолларда яна бир нафар қўшимча аъзо ҳам тарифлар бўйича маслаҳат кенгаши фаолиятига жалб қилиниши мумкин. Тарифлар, йўл ҳақидаги ҳар қандай ўзгартириш таклифлари ушбу кенгашга олдиндан ҳавола қилиниши лозим. Йўллар бўйича маслаҳат кенгаши камида 11 нафар аъзодан иборат бўлиб, беш нафар аъзо шох йўллари, беш нафар аъзо қатнов масалалари, бир нафар аъзо меҳнат масалаларига ихтисослашган бўлади.

Соғлиқни сақлаш вазирлиги тўғрисидаги 1919 йилги қонунга биноан тиббиёт хизматлари қўмитаси, Миллий суғурта тизими, маҳаллий соғлиқни сақлаш бошқарма ва бўлимлари рухсати билан соғлиқни сақлаш соҳасида 4 та консултатив кенгашлар ташкил қилинган. Уларнинг ҳар бири камида йигирма нафар соҳа мутахассисларидан иборат аъзоларни қамраб олган. Шунингдек, Уэлс консултатив кенгаши 30 нафаргача иборатлигини қайд этиш лозим. Миллий суғурта тизими бўйича консултатив кенгаш аъзолари сони эса 40 нафарга етказилди. 1919 йилги Қишлоқ хўжалиги ва балиқчилик вазирлиги тўғрисидаги қонун Англия ва Уэлсда қишлоқ хўжалиги бўйича маслаҳат кенгашлари ташкил этиш ҳамда туман қишлоқ хўжалиги қўмиталарини тузишга рухсат беради. 1920 йилги уруғлар тўғрисидаги қонунга биноан Қишлоқ хўжалиги вазири қарор ва буйруқлар чиқаришдан олдин ушбу манфаатдор томонлар билан кенгашиши лозим. Шотландияда ҳам тиббиёт ва қишлоқ хўжалиги соҳасида шунга ўхшаш маслаҳат кенгашлари фаолият юритади.

1919 йилги Полиция тўғрисидаги қонунга биноан Давлат Котиби Англия ва Уэлс полицияси фаолиятини мувофиқлаштириш ва йўриқномалар ишлаб чиқишга масъулдир. Йўриқ ва низомлар қўшма назорат комиссияси, Полиция Федерацияси вакиллари, юкори мартабали зобитлар вакиллари билан иборат бўлган кенгашга кўриб чиқиш учун юборилади. Низомлар ва йўриқномалар ушбу кенгаш хулосалари асосида кучга киради. Ёки 1919 йилдаги Электр (таъминоти) тўғрисидаги қонун Электр комиссарлари қўшма электр таъминоти муассасаларининг раҳбарлари ёки аъзолари ҳамда малакали мутахассислардан иборат маслаҳат қўмиталарини ташкил қилиниши мумкин. Маслаҳат қўмиталари комиссарга электр таъминотини яхшилаш масалаларида маслаҳат бериш билан шуғулланади [3].

Буюк Британия таълим тизимида маслаҳат кенгаш-

лари мисолида фикримизни давом эттирамиз. Илгари директор кенгашлари деб номланган мазкур кенгашлар таълимга оид қарорлар қабул қилишда маслаҳат органи сифатида фаолият юритади. Маслаҳат кенгаши аъзолари таълим бошқармасининг таълимга оид қарорлар қабул қилишида маслаҳатчилик ҳамда қарорларни танқидий кўриб чиқиш вазифаси билан шуғулланади. Бироқ, маслаҳат кенгашлари – қарор қабул қилиш ваколатига эга эмас.

Маслаҳат кенгаши аъзолари қарор қабул қилиш жараёнида ўз билим, малака ва тажрибаси билан ҳисса қўшиш орқали вилоятлардаги таълим бошқармалари ҳамда уларнинг бўлимлари фаолиятига қўмақлашади. Шунингдек, улар муайян соҳа, масалан, трастлар бошқаруви, мактабларни ривожлантириш ёки мактаб бюджетини идора этишга ихтисослашган экспертлардан иборат бўлиб, экспертлар ўз ихтисослигидан келиб чиққан ҳолда маслаҳатчилик фаолиятини олиб боради.

Ҳар бир маслаҳат кенгаши 8 нафаргача аъзоларни қамраб олади: 4 нафар аъзолар маҳаллий мактабларнинг директорлари томонидан сайланади; 2 нафар аъзолар вилоят таълим бошқармаси бошлиғи томонидан тайинланади; 2 нафар аъзолар таълим вазирлиги томонидан танлаб олинади. Маслаҳат кенгашларининг барча аъзолари тенг ҳуқуққа эга. Одатда аъзолар таълим соҳасига алоқадор мутахассислар орасидан шакллантирилади.

Маслаҳат кенгашлари ҳеч бир ташкилотнинг вакиллик органи эмас. Маҳаллий ҳокимият органларини ўзида тамсил этмайди. Маслаҳат кенгаши аъзолари ҳар ойда бир марта кенгаш мажлисини ўтказиши. Мажлис сана ва вақт жадваллари олдиндан эълон қилинади. Мажлисида муҳокама қилинадиган масалалар ва ушбу масалаларга оид ахборотлар, масалан, мактабларнинг молиявий маълумотномалари, кадрлар бошқаруви ва тузилмавий аспекти, самарадорлик кўрсаткичлари мажлисга тайёргарликка оид ҳужжатлар пакетида эълон қилинади. Мажлис хулосалари асосий ҳиссадорлар бўлмиш мактаблар, трастлар ва фуқаролар бошқарма бошлиғининг хулосалари эълон қилинган пайдан эътиборан оммага ҳавола қилинади.

Маслаҳат кенгаши куйидаги маълумотларни оммага ошқор қилиш учун масъул: аъзолар рўйхати; манфаатлар тўқнашувига оид маълумотномалар (ҳар уч ойда бир бора); кун тартиби; мажлис хулосалари ҳамда бошқарма бошлиғининг хулосаларга оид чиқарган қарорлари [4].

Шундай қилиб, Буюк Британияда маслаҳат органлари тизимининг пайдо бўлиши ва жадал ривожланиши сабабларини тадқиқотчилар давлат аралашуви соҳасининг ўсишини (қисқа муддатли — уруш шароитида ҳам, узоқ муддатли ҳам) ўзига хос хусусиятлар деб аташади. Бундан ташқари сиёсий маданият, унинг маслаҳатлашув ва консенсусга йўналтирилганлиги,

шунингдек, ташқи мухитнинг мураккаблиги туфайли ҳукуматнинг ихтисослашган ахборотга бўлган эҳтиёжининг ортиб бориши билан боғлиқ [2].

Хулоса қилиб айтганда Буюк Британия ижроия ҳокимияти ҳузуридаги маслаҳат органлари бўйича ўзига хос модел асосида ривожланаётган мамлакатдир. Ҳар бир вазирлик ва идоралар ўзининг бир нечта маслаҳат кенгашларига эга. Ижро тизимида-

ги муҳим ислохотларни белгилашда кенгашга урғу бериш нуқтаи назаридан Буюк Британия намунали давлатлардан дейишимиз мумкин. Шундан келиб чиқилса, Ўзбекистонда ҳам ижроия ҳокимияти идоралари ҳузуридаги жамоатчилик кенгашлари ва тадқиқот институтлари фаолиятини ривожлантиришда Буюк Британия тажрибасини қўллаш имкониятлари мавжуд.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Давлат органлари ҳузуридаги жамоатчилик кенгашларини ташкил этиш ва ривожлантириш. Услубий қўланма. –Т.: – 28-29 б.
2. Гарифуллина Г.А. Системы совещательных органов при исполнительной власти в Европе и США: факторы контекста и роль в политической системе//<https://www.hse.ru/mag/27364712/2012--13/71252893.html>
3. Fairlie, John A. Advisory Committees In British Administration // The American Political Science Review, Vol.20 No.4 (November 1926)
4. Collection Advisory boards // <https://www.gov.uk/government/collections/advisory-boards>

О‘SMIRLARDA MULOQOTCHANLIKNING RIVOJLANISHI IJTIMOIYLAHVUNING ASOSIY OMILI SIFATIDA

Nasiba Axmedova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Umumiy psixologiya kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘smirlarda muloqotchanlikning rivojlanishi ijtimoiylashuvning psixologik jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek o‘smir yoshi o‘quvchilarining ijtimoiylashuvi masalasiga tegishli fikr-mulohazalar, allomalarimiz asarlarida nazariy va amaliy jihatdan o‘rganilishi masalalari tadqiq qilinadi. Shuningdek, muhit tushunchasi, ijtimoiy hayot voqealari, ijtimoiy muhit, bilim, ko‘nikma va malakalar, mustaqil qarorlar qabul qilish, qobiliyati, shaxslararo munosabatga kirisha olish qobiliyatlarini takomillashtirish haqida fikr boradi. Shaxs kamolotning muhim mezonini sifatida uning jamiyatga bog‘liq, insonlar jamoasiga qo‘shilishi, shuningdek shaxslararo munosabatlarda tutgan o‘rni mavqeiga ko‘p jihatdan bog‘liq. Shu bois jamiyatga moslashuvining nazariy asoslari bayon qilib berilgan.

Kalit so‘zlar: tarbiya, oila, psixologik iqlim, ijtimoiy faoliyat, metodika, ehtiyoj, muloqot, muloqotchanlik, odob, muhit, ezigulik, yovuzlik, intellektual, yolg‘on-yashiq, do‘st.

Аннотация

В данной статье анализируются психологические аспекты социализации в развитии коммуникативности подростков. Также исследуются мнения, связанные с проблемой социализации школьников-подростков, вопросы теоретической и практической проработки в трудах наших ученых. Также рассматриваются понятия среды, событий общественной жизни, социальной среды, знаний, умений и навыков, самостоятельного принятия решений, способностей, совершенствования межличностных отношений. Являясь важным критерием зрелости человека, она во многом зависит от его адаптации к обществу, вливания в человеческое сообщество, а также от его положения в межличностных отношениях. Таким образом, описаны теоретические основы адаптации к социуму.

Ключевые слова: воспитание, семья, психологический климат, социальная активность, методика, потребность, общение, коммуникабельность, манеры, окружение, добро, зло, интеллектуал, ложный любовник, друг.

Annotation

This article analyzes the psychological aspects of socialization in the development of sociability in adolescents. Also, opinions related to the issue of socialization of teenage students, issues of theoretical and practical study in the works of our scholars are researched. Also, the concept of environment, events of social life, social environment, knowledge, skills and abilities, independent decision-making, ability, improvement of interpersonal relations are considered. As an important criterion of a person's maturity, it depends in many ways on his adaptation to society, joining the human community, as well as his position in interpersonal relations. Therefore, the theoretical basis of adaptation to the society has been described.

Keywords: Education, family, psychological climate, social activity, methodology, need, communication, sociability, manners, environment, goodness, evil, intellectual, false lover, friend.

Bolaning kelajakda shaxs sifatida shakllanib yetuk inson bo'lib kamol topishi hamda hayotda o'z o'rnini topib ketishida uning qanday oilada tarbiyalanganligi, oilada qanday psixologik iqlim hukm surganligi, o'z ota-onasi bilan bo'lgan o'zaro munosabatlarining qanday tarzda kechganligi muhim ahamiyatga egadir.

Jamiyatda shaxsning rivojlanishi bir qator ichki va tashqi omillarga bog'liq. Ayniqsa shaxsdagi mustahkam e'tiqod, dunyoqarash, mustaqil fikrlashning tarkib topishi asosiy mezon sifatida ko'rsatiladi.

Albatta bu murakkab jarayon bo'lib, unda yakka qadam shaxs va uning jamiyatga kirib borish nazarda tutiladi. Ma'lumki yoshlarni jamiyatga moslashishi, jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan qoida, normalarini qabul qilgan holda faol ishtirokchisiga aylanishi lozim. Shu o'rinda bir narsani hisobga olish lozimki, ayrim yoshlarni jamiyatga moslashishini juda tez bo'lsa, ayrimlarida bu qiyinchilik bilan yuzaga keladi.

Sharqning buyuk allomalari bo'lmish al-Buxoriy, at-Termiziy, Burhoniddin Marg'inoniy, Ahmad Yassaviy, Mahmud Qoshg'ariy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Abulqosim Firdavsiy, Amir Temur, Sa'di Sheroziy, Alisher Navoiy, Bobur, Ahmad Donish, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy kabi ko'plab mutafakkirlarimiz bu borada o'zlarining asarlarida shaxs ijtimoiylashuvi masalasiga tegishli fikr-mulohazalarini kelajak avlodga meros qilib qoldirganlar.

Beruniyning ma'naviy-axloqiy ta'limotida ikkiyuzlamachilik, yolg'onchilik, tuhmat, qo'pollik, o'g'rilik, bir-birining payiga tushish, xudbinlik singari yomon xulqlar toifasiga kiritiladi. Rostlik, odillik, adolat, bular Beruniyning fikricha, yuksak ma'naviyat, go'zal odob-axloq belgisidir. O'z zararining hisobiga bo'lsa-da, rost gapir, haqiqatdan yuz o'girima, har bir narsaga odilona va xolisona yondosh, deb ta'lim beradi va o'zi mazkur g'oya va ta'limotlarga bir umr sodiqlikning ibrat-namunasiga aylanadi [1, 13].

Xususan, Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarining birinchi qismida turli tabaqa kishilari haqida fikr yuritir ekan, ularning ma'naviy qiyofalariga alohida e'tibor beradi. Podshohlar adolat bilan ish yuritir ekanlar, mamlakatda tinchlik, osoyishtalik, obodonchilik, to'qlik hukm surishi, uning xizmatchilari ham shohga qarab insof bilan ish yuritishi haqida gapiradi. Turli kasb egalari haqida fikr yuritir ekan, har bir kasb egasining kasb mahorat, vijdoni, xulq-odobiga alohida to'xtab o'tadi. Masalan, tabiblarni tabibga o'z ishida mahorat va kasallar holiga shafqat va ular tabiati uyg'un, donishmandona bo'lishi kerak deydi. Alisher Navoiy fikrini davom ettirib: so'zida yumshoqlik va ko'ngil ovlashlik, o'zida hayo va xushfe'llik bo'lsin", – deydi [2, 28].

Navoiy insonning axloqiy xislatlari, yaxshi fe'l-atvorlar xususida to'xtab o'tar ekan, avvalo har bir insoniy fazilatning ta'rifini beradi.

U yaxshi fe'llarga qanoat sabr, tavoze va adab, ishq va vafo, saxovat, himmat, karam, muruvvat, yumshoq ko'ngillilik (hilm) kabi xislatlarni kiritib, har birining ta'rifidan so'ng tanbeh va hikoyatlar vositasida o'z fikrini to'ldiradi. Navoiy yuqorida zikr qilib o'tilgan xislatlarga ta'rif berish bilan birga ularga qarama-qarshi bo'lgan yomon illatlar to'g'risida so'z yuritadi va ulardan qutulish yo'llarini ham bayon qiladi.

Axloqlilikning eng muhim mezoni sanalgan odob haqidagi fikr yuritir ekan: "Adab kichik yoshdagilarni ulug'lar duosiga sazovor etadi va u duo barakati bilan umrbod bahramand bo'ladi. Adab, kichkinalar mehrini ulug'lar ko'ngliga soladi va u muhabbat ko'nglida abadiy qoladi [2, 45].

Ma'lumki, kishi kamolotida uch narsa (irsiyat, muhit, tarbiya) asosiy va yetakchi rol o'ynaydi. Ularni faylasuf olimlar va pedagoglar turlicha izohlab kelganlar.

Keltirilgan fikrlardan ko'rinadiki, shaxs shakllanishi kamolga yetishida jamoa va uning tarbiyaviy ta'siri muhim o'ringa ega. Ayniqsa, shaxs kamolga yetkazayotgan jamoada insonlarning xulq-atvor, xatti-harakatlari bevosita o'z ta'sirini ko'rsatishi tabiiy. Mazkur masalalar allomalarimiz asarlarida nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan.

Shuningdek, jamiyat rivojlanishining turli bosqichlarida shaxs ijtimoiylashuvi jarayonining ko'pgina olimlar o'rganishgan: Z.Freyd, J.Piaje, B.G.Ananyev, B.P.Parigin, S.L.Rubinshteyn, K.A.Abulxanova-Slavskaya, I.S.Kon, D.I.Feldshteyn, M.V.Demin, N.P.Dubinina, A.F.Polis va boshqalarni kiritishimiz mumkin. Ularning har biri o'z nazariyasiga muvofiq holda "ijtimoiylashuv" tushunchasiga turlicha ta'riflar beradilar. Sodda qilib aytganda ijtimoiylashuv — bu individ tomonidan xulq-atvor namunalarini ijtimoiy me'yorlarni va qadriyatlarini o'zlashtirish jarayoni bo'lib, ular uning mazkur jamiyatda muvaffaqiyatli funkcionallashuvi uchun zarur bo'ladi. Ijtimoiylashuv jarayonida individning barcha atrofdagilari ishtirok etadi: oila, qo'shnilar, bolalar muassasasidagi tengdoshlar, maktabdagi tengdoshlar, ommaviy axborot vositalari va hokazolar.

D.Smelzerga ko'ra muvaffaqiyatli ijtimoiylashuv uchun uchta omilning harakati zarur: kutish, xulq-atvorning o'zgarishi hamda mazkur kutishlarga muvofiq kelishga intilish. Uning fikricha, shaxsning shakllanish jarayoni uchta turlicha bosqichlarda yuz beradi:

– bolalar tomonidan kattalarning xulq-atvoriga taqlid qilish va nusxa ko'chirish;

– o'yin bosqichi bunda bolalar xulq-atvorni rol bajariishi sifatida anglaydilar;

– guruhiy o'yinlar bosqichlari bunda bolalar o'z atrofdagi kishilarning butun guruhi ulardan nima kutayotganini tushunishni o'rganadilar. "Ijtimoiylashuv" tushunchasi "tarbiya", "ta'lim", "shaxsning rivojlanishi" kabi tushunchalari bilan bog'langan [3, 14].

Tarbiya va ta'lim (tor ma'noda)-bu individga bolaga ijtimoiy tajribani uzatish va unda ma'lum bir ijtimoiy

xulq-atvor stereotiplarini shaxsning sifatleri va xususiyatlarini shakllantirish maqsadida maxsus tashkil qilingan faoliyatdir. Shaxsning shakllanishi ijtimoiylashishi uzviy bog'liq bo'lgan hissiy-iroda sohasining tiklanishi psixik rivojlanish bilan belgilanadigan murakkab va uzoq muddatli jarayondir. U atrofdagilarning birinchi navbatda bolaga tarbiya berayotgan katta yoshdagi kishilarning bevosita shaxs takomillashuvining manbai bu ziddiyatlar va ularni qondirish yo'llari o'rtasidagi ziddiyatlardir. Insonning kamolotida ijtimoiy muhit juda ham muhimdir. Chunki ishlab chiqarish munosabatlari va ularni tartibga solib turadigan ijtimoiy qonun-qoidalar insonga alohida ta'sir qiladi. Ijtimoiy aloqa ya'ni insonlararo o'zaro munosabat natijasida odam bolasi hayotga va mehnatga tayyorlanadi, eng zarur bilim va tajribalarni egallaydi.

Hozirgi zamon psixologiya fani muhitga uning shaxs ijtimoiylashuvidagi ta'sirining roliga alohida e'tibor beradi. Muhit tushunchasiga kiradigan ijtimoiy hayot voqealarining shaxsiga ta'siri juda muhim ekanligini ko'rsatadi va ijtimoiy muhit abadiy emas, o'zgaruvchan, deb qaraydi. Shuning uchun muhit inson taqdirini belgilab beradigan omil, deb hisoblanmaydi. Biroq uning kuchli ta'siri ham rad qilinmaydi.

Insonning shaxs sifatida rivojlanishi irsiyat yo'li bilan orttirilgan va tabiiy layoqatlar bilan belgilanib qolmay, balki butun hayoti davrida uni qurshab olgan voqelik ta'sirida orttirilgan xususiyat va sifatlar bilan ham belgilanadi.

Zamonaviy jamiyat o'zining bilimlariga, ko'nikma va malakalariga asoslangan mustaqil qarorlar qabul qilisha qodir bo'lgan hayotiy faoliyatida o'z qobiliyatlarini takomillashtirishga intiladigan yetuk shaxsiga muhtoj hisoblanadi.

O'smir yoshidagi o'quvchilarning ijtimoiylashuvida Odobnoma va ma'rifatnoma darslari muhim ma'naviy sifatlar ya'ni vatanparvarlik, insonparvarlik, ma'naviy boylik kabilarni shakllantiradi.[4, 64]

Sh.R.Baratov "O'zbekistonda psixologik xizmatni yaratish ijtimoiy-psixologik va ilmiy-amaliy asoslari" mavzusidagi psixologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun qilgan tadqiqot ishining asosiy xulosasi insonning ijtimoiy-psixologik rivojlanishi va jamiyat uchun

psixologik xizmatini tashkil etish zarurligidan iboratdir. Shaxs kamolotning muhim mezoni sifatida uning jamiyatga moslashuvi, insonlar jamoasiga qo'shilishi, shuningdek shaxslararo munosabatlarda tutgan o'rni mavqeiga ko'p jihatdan bog'liq. Shu bois jamiyatga moslashuvining nazariy asoslari bayon qilib berilgan. O'rganilgan nazariy manbalar asosida quyidagi xulosalarni keltirib o'tish joiz:[5, 192]

– sharq allomalari tomonidan ijtimoiylashuv mezoni sifatida shaxsning xulq-atvor normalari, xatti-harakatlarining egallanganlik darajasi bilan belgilanishi ko'rsatib o'tiladi;

– shaxsning jamiyatga moslashuvining asosiy ko'rsatkichi sifatida uning shaxslararo munosabatga kirisha olish qobiliyatining mavjudligi bilan belgilanadi;

– jamiyatga moslashuvning mezoni sifatida muloqot malakalarning egallanganlik, insonlar bilan muomala munosabat o'rnatish olish qobiliyatining mavjudligi bilan belgilanadi.

Shaxs kamolotning muhim mezoni sifatida uning jamiyatga moslashuvi, insonlar jamoasiga qo'shilishi, shuningdek shaxslararo munosabatlarda tutgan o'rni mavqeiga ko'p jihatdan bog'liq. Shu bois jamiyatga moslashuvining nazariy asoslari bayon qilib berilgan. O'rganilgan nazariy manbalar asosida quyidagi xulosalarni keltirib o'tish joiz:

– sharq allomalari tomonidan ijtimoiylashuv mezoni sifatida shaxsning xulq-atvor normalari, xatti-harakatlarining egallanganlik darajasi bilan belgilanishi ko'rsatib o'tiladi;

– shaxsning jamiyatga moslashuvining asosiy ko'rsatkichi sifatida uning shaxslararo munosabatga kirisha olish qobiliyatining mavjudligi bilan belgilanadi;

– jamiyatga moslashuvning mezoni sifatida muloqot malakalarning egallanganlik, insonlar bilan muomala munosabat o'rnatish olish qobiliyatining mavjudligi bilan belgilanadi;

Xulosa qiladigan bo'lsak to'plangan ma'lumotlar ta'lim muassasalari amaliyotiga tatbiq qilish inson shaxsini barkamol, yetuk qilib tarbiyalashda, shuningdek jamiyat hayotiga o'z munosabatini bildiradigan shaxslarni tarbiyalashga imkon beradi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Akramova F.A. "Oilada muomalani tashkil etish psixologiyasi". – T.: "Shams ASA", 2006. – 90 b.
2. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. – Т.:13. – Т.: "Фан" нашриёти, 1997. – 300 б.
3. Karimova.V. Ijtimoiy psixologiya. – T.: "Fan va texnologiya", 2012. – 172 b.
4. Shoumarov G'.B. "Oila psixologiyasi". – T.: "Sharq" nashriyoti, 2008. – 296 b.
5. Акрамова Ф.А. "Оила психологияси" фанидан дарслик. – Т.: "Шамс-АСА", 2011. – 244 б.

БАСКЕТБОЛ ЎЙИНИ ҚОИДАЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МЕТОДЛАРИ

Гулнора Абдулахатова,

Андижон давлат педагогика институти
Жисмоний маданият факультети ўқитувчиси

Аннотация

Ушбу мақолада баскетбол ўйини қоидалари бўйича илмий адабиётлар кенг ўрганildi. Шунингдек, ўйин майдони яхши кўринадиган чизиқларнинг ҳолати, жарима тўпини ташлаш жойи ва қоидалари, майдонда ажратиладиган вертикал чизиқларининг тузилиши, шитларни ушлаб турадиган қурилмалар ҳолати ва бўйича батафсил маълумотлар берилган. Бундан ташқари, баскетбол ўйинининг техник жиҳозлар қандай тартибда бўлиши ва олимпиада ўйинлари ва жаҳон биринчилиги мусобақалари учун шит ўлчовлари ҳақида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: баскетбол, тўп, ўйин, майдон, қоидалар, техника, тактика.

Аннотация

В данной статье подробно изучена научная литература по правилам игры в баскетбол. Также представлена подробная информация о состоянии видимых линий игрового поля, месте и правилах выполнения штрафного удара, строении вертикальных линий, разделяемых на поле, состоянии устройств, удерживающих мячи и так далее. Кроме того, приведены сведения о порядке технического оснащения баскетбольного матча и размерах пиков для проведения Олимпийских игр и соревнований чемпионата мира.

Ключевые слова: баскетбол, мяч, игра, поле, правила, техника, тактика.

Annotation

This article examines in detail the scientific literature on the rules of the game of basketball. Detailed information is also provided on the condition of the visible lines of the playing field, the location and rules of a penalty kick, the structure of the vertical lines divided on the field, and the condition of the devices that hold the balls, and so on. In addition, information is provided on the procedure for technical equipment of a basketball match and the sizes of peaks for the Olympic Games and World Championship competitions.

Keywords: basketball, ball, game, field, rules, technique, tactics.

Баскетбол ўйинида ҳар бири беш ўйинчидан иборат иккита жамоа қатнашади. Ҳар иккала жамоанинг мақсади рақиб саватига тўп ташлаш ва бошқа жамоанинг тўпни эгаллаб олишига ҳамда уни саватга ташлашга қаршилиқ кўрсатишдан иборат. Тўпни узатиш, саватга ташлаш, думалатиш ёки майдонда истаган томонга олиб юриш қуйида баён этилган қонунларга риоя қилинган шароитдагина мумкин. Ўйин майдони тўғри тўртбурчак шаклида, юзаси қаттиқ, ясси ҳамда тўсиқлардан ҳоли жой бўлиши керак. Олимпиада турнирлари ва Жаҳон биринчилиги ўйинлари учун майдон ўлчовлари узунлиги 28 м x 15 м бўлиши ва улар чегараланган чизиқнинг ички томонидан ўлчаниши керак [1, 13].

Барча янги қуриладиган майдонлар муҳим расмий мусобақалари учун хос бўлган талабларга мос 28 м x 15 м бўлиши лозим. Бунда шифт баландлиги 7 м дан паст бўлмаслиги ва етарли даражада ёритилган бўлиши зарур. Ёруғлик манбалари ўйинчиларга ҳалақит бермайдиган жойларда ўрнатилиши шарт.

Назарий қисм. Ўйин майдони яхши кўринадиган чизиқлар билан белгиланган бўлиши ва бу чизиқлар истаган нуқтада томошабинлар, реклама тўсиқлари ва бошқа ғовлардан камида 2 м узокликда жойлашиши керак. Майдоннинг узун томонларини белгиловчи чизиқлар ён чизиқлар, қисқа томонларини белгиловчи чизиқлар эса эн чизиқлар деб аталиши лозим. Чизиқ-

лар яққол кўринадиган ва эни 0,5 см бўлиши керак [2, 17]. Марказий доира радиуси 1,80 м га тенг бўлиши ва майдон марказида белгиланиши керак. Радиус доиранинг ташқи чеккасигача ўлчаниши шарт. Марказий чизиқ эн чизиқларига параллел ҳолда ён чизиқлари ўртасидан ўтказилиши ва ҳар иккала ён чизиқларидан 15 см ташқарига чиқиб туриши керак. Майдоннинг рақиб шити орқасидаги эн чизиғи ва марказий чизиқнинг яқин чеккаси ўртасида жойлашган қисми жамоанинг олд зонаси ҳисобланади. Майдоннинг қолган қисми, шу жумладан, марказий чизиқ ҳам жамоанинг орқа зонаси ҳисобланади. Полнинг майдонда ажратилган ва иккита ёй ҳосил қиладиган чизиқлар билан чегараланган қисми ўйиндан 3 очколи тўпларни ташлаш зоналари бўлиб ҳисобланади. Ҳар бир ёй саватнинг мутлақ марказига тўғри перпендикуляр бўлган полдаги нуқтани марказ қилиб белгилаб туриб, ташқи қиррасигача 6,75 радиусли ярим доира шаклида чизилади ва параллел ҳолда ён чизиқларига давом эттирилиб, эн чизиқларида тугайди.

Майдонда ажратиладиган эн чизиқлари, жарима тўпини ташлаш чизиқлари ва эн чизиқларидан ўтказиладиган чизиқлар билан чегараланган пол қисми чегараланган зоналар ҳисобланади. Уларнинг ташқи чегаралари эн чизиқларининг ўртасидан 3 м узокликда бўлади, жарима тўпини ташлаш чизиғининг ташқи чеккасида тугайди.

Жарима тўпини ташлаш жойи – бу ўйин майдонида 1,80 радиусли ярим доира билан ажратилган чегараланган зоналардир. Уларнинг марказлари жарима тўпини ташлаш чизиғи ўртасида жойлашган. Бундай ярим доиралар чегараланган зоналарнинг ичида нуқтали чизиклар билан ўтказилади.

Амалий қисм. Жарима тўпини ташлаш зонаси бўйлаб белгиланган жойларни ўйинчилар жарима тўпи ташланаётганда эгаллайдилар. Бундай жойлар куйидагича белгиланади: жарима тўпини ташлаш зонаси томонидан чизиклар бўйлаб ўлчаб туриб, эн чизиғининг ички чеккасидан 1,75 м узоқликда биринчи белгиланади. Биринчи жой 0,85 см узоқликда ўтказилган чизик билан чегараланади. Бу чизик орқасида эни 0,40 см бўлган бетараф хона жойлашади. Иккинчи жой бетараф зона кетида жойлашади ва эни 0,85 см бўлади. Иккинчи жойни белгилаб турган чизикдан кейин эни 0,85 см бўлган учинчи жой белгиланади. Бу жойларни белгилаш учун ишлатилган ҳамма чизикларнинг узунлиги 10 см ва эни 0,5 см бўлади. Бу чизиклар жарима майдончасининг ён чизикларига нисбатан перпендикуляр бўлиб, ташки томондан чизилган бўлиши керак [3, 104].

Жарима тўпини ташлаш чизиғи ҳар иккала эн чизиғига параллел ҳолда ўтказилади. Унинг узоқ чеккаси эн чизиғининг ички чеккасидан 5,80 м узоқликда туриши ва у 3,60 м узунликда бўлиши керак. Унинг ўртаси эса иккала эн чизикларнинг ўртасини туташтирувчи чизикда бўлиши лозим.

Жамоа ўриндиғи зонаси майдон ташқарисида, котиб столи ва жамоалар ўриндиқлари учун жой ажратилган томонда жойланади. Зона, эн чизиғидан ташқарига чиқиб турадиган, узунлиги 2 м бўлган чизик ва марказий чизикдан ҳамда перпендикуляр ён чизиғидан 5 м нарида чизилган бошқа чизик билан белгиланади. Иккала шчитнинг ҳар бири қалинлиги 0,3 см бўлган қаттиқ ёғочдан ёки шунга мос ойнадек тиник ашёдан (ёғочнинг қаттиқлигига ўхшаш қаттиқликдаги бир бўлақдан) тайёрланиши лозим.

Олимпиада ўйинлари ва жаҳон Биринчилиги мусобақалари учун шит ўлчовлари горизонтал бўйича 1,80 м ва вертикал бўйича 1,05 м бўлиши, пастки қирраси майдон юзасидан 2,90 м баландликда туриши керак. Қолган барча мусобақалар учун зонал ва континентал мусобақалар ўтказилганда зонал комиссия ёки барча ички мусобақалар учун миллий федерация шчитларининг куйидагича ўлчовларини тасдиқлашга ҳақлари бор: шитлар горизонтал бўйича 1,80 м ва вертикал бўйича 1,20 м бўлиши, пастки қирраси майдон юзасидан 2,75 м баландликда туриши мумкин ёки горизонтал бўйича 1,80 м ва вертикал бўйича 1,05 м бўлиши, пастки қирраси майдон юзасидан 2,90 м баландликда туриши мумкин. Бундан қатъи назар, барча янги қурилатган шчитлар худди олимпиадалар ва жаҳон биринчилиги учун мўлжаллангандек, горизонтал бўйича

1,80 м ва вертикал бўйича 1,05 м қилиб тайёрланиши керак [4, 69].

Агар шит юзи силлиқ ва ойнадан тиниқ бўлмаган ашёдан тайёрланган бўлса, оқ рангда бўлиши шарт. Унинг сирти куйидагича белгиланади: ҳалқа орқасига эни 0,5 см га тенг бўлган чизиклар билан тўғри тўртбурчак чизилади. Тўғри тўртбурчакнинг ташки ўлчовлари горизонталига 59 см, вертикалига 45 см бўлиши керак. Унинг асос чизиғининг юқори қисми ҳалқа билан тенг туриши керак. Шитларнинг четлари 0,5 см кенгликдаги чизиклар билан белгиланади. Бу чизиклар шчит рангидан яққол ажралиб туриши лозим. Агар шчит тиниқ бўлса, у оқ чизиклар билан, бошқа ҳолларда эса, қора билан хошияланади. Шчитларнинг хошиялари ва уларда чизилган тўғри тўртбурчакнинг ранглари бир хил бўлиши шарт [5, 45].

Шитларни мустаҳкам қилиб, майдоннинг иккала чеккасига эн чизикларига параллел ҳолда, тўғри бурчак остида полга ўрнатилади. Уларнинг марказлари ҳар бири ён чизиклари ўртасининг ички чеккасидан 1,20 м нарида майдондан чиқарилган нуқталарга перпендикуляр равишда жойлашади.

Шитларни ушлаб турадиган қурилмалар эн чизикларининг ташки чеккасидан камида 2 м узоқликда жойлашиши шарт ва улар ўйинчиларнинг кўзига яққол ташланадиган даражада очиқ рангга бўялган бўлиши лозим.

Иккала шит юмшоқ материал билан куйидагича қопланган бўлиши керак: шчитларнинг пастки қирраси ва ён томонлари учун юмшоқ ўрам тагидан камида 35 см узоқликда таг сиртини ва ёнларнинг устини қоплайди. Олдинги ва орқа сиртлар тагидан камида 0,2 см узоқликда қопланади ва тўлдирилган материал камида 0,2 см қалинликда бўлиши лозим. Шитнинг пастки қисми тўлдирилган материал 0,5 см қалинликда бўлиши керак.

Қурилмалар юмшоқ материал билан куйидагича қопланади: шитнинг ҳар қандай қурилмаси шит орқасидан ва полдан камида 2,75 м баландликда, шитнинг сирт юзасидан 60 см узоқликда, таг юзаси бўйлаб юмшоқ материал билан қопланган бўлиши керак.

Ҳалқаларнинг метали ками билан 0,17 см ва кўпи билан 0,2 см диаметрга эга бўлиб, пастки қиррасида тўпларни илиш учун қўшимча бир хил кичик илмоқлар ёки шунга ўхшаш илгаклари бўлиши керак. Ҳалқалар майдонга нисбатан горизонтал ҳолатда, 3,05 м баландликда шитларга мустаҳкам ўрнатилади ва шитнинг ҳар иккала вертикал чеккаларидан бир хил узоқликда жойлашади. Ҳалқалар ички чеккасининг яқин нуқтаси шитнинг юза қисмидан 15 см узоқликда туриши керак.

Ҳалқаларга илинадиган тўрлар оқ канопадан тайёрланади, уларнинг тузилиши шундай бўлиши лозимки, тўп сават орасидан ўтаётган вақтда бир лаҳза ушланиб қолиши мумкин бўлсин. Тўрларнинг узунлиги 40 см

бўлиши шарт.

Тўп шарсимон шаклда ва тасдиқланган қизғиш рангда бўлиши керак: у сирти билан бирга чармдан, резина ёки сунний хомашёдан тайёрланади; унинг айланаси узунлиги 749 см дан кам ва 780 см дан кўп бўлмаслиги лозим; у камида 567 г дан кам ва 650 г дан кўп бўлмаган оғирликка эга бўлиши керак; унга ҳаво шундай тўлдирилиши керакки, тўп тахминан 1,80 м баландликдан (тўпнинг пастки қиррасидан ўлчанганда) ўйин майдонига ёки қаттиқ ёғоч полга тушган вақтида тўпнинг юқори қиррасидан ўлчанганда 1,20 м дан кам ва 1,40 м дан ортиқ бўлмаган баландликка кўтарилиши лозим. Тўпнинг чоклари ёки чуқурликларининг кенглиги 0,635 см дан ортиқ бўлмаслиги керак.

Қуйидаги техник жиҳозлар майдон эгалари томонидан тайёрланган бўлиши ва ҳакамлар ҳамда уларнинг ёрдамчилари ихтиёрига ҳавола қилиниши керак. Биринчидан ўйин вақтини белгиловчи соат ва танаффусларни ҳисоблайдиган соат; сония ҳисобловчи, ҳеч бўлмаганда битта ўйин вақтини белгиловчи соат ёки битта сония ўлчагич билан таъминланган бўлиши керак [6 76]. Иккинчидан 24 сония қоидасига риоя қилинишини назорат қилиш учун барча ўйинчилар ва

томошабинларга кўринадиган тегишли мослама бўлиши керак. Учинчидан халқаро баскетбол Федерацияси томонидан тасдиқланган қайднома расмий ҳисобланиб, ундаги қоидаларга асосан ўйин бошланишидан олдин ва ўйин давомида котиб томонидан тўлдириб борилади. Тўртинчидан ушбу қоидаларда кўзда тутилган учта сигнал учун мосламалар бўлиши лозим. Бешинчидан котиб жамоа фолларини белгиловчи иккита кўрсаткичлар билан таъминланган бўлиши шарт. Кўрсаткичлар қизил рангда ва шундай тайёрланган бўлиши керакки, котиб столи устида турганида ўйинчилар, мурабийлар ва ҳакамлар яққол кўриб туриши керак.

Хулоса. Мақолада баскетбол ўйини қоидалари ўрганилди. Ўйин майдони яхши кўринадиган чизикларнинг ҳолати, жарима тўпини ташлаш жойи ва қоидалари, майдонда ажратиладиган вертикал чизикларининг тузилиши, шитларни ушлаб турадиган қурилмалар ҳолати ва бўйича батафсил маълумотлар берилди. Бундан ташқари баскетбол ўйинининг техник жиҳозлар қандай тартибда бўлиши ва олимпиада ўйинлари ва жаҳон биринчилиги мусобақалари учун шчит ўлчовлари ҳақида маълумотлар келтирилди.

Фойдаланилган Адабиётлар:

8. Freeman C. Technology Policy and Economic Performance. – L.: Printer Publishers, 1987. V 2. – P 2-23.
9. А.Е.Меркушева. Анализ мирового опыта поддержки инновационной деятельности// – Текст: непосредственный. – Молодой ученый. – 2017. – 13-18 с.
10. А.Г.Гогоберидзе, О.В.Солнцева. Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения// Учебник для вузов. 2-е изд. – СПб.: Питер. 2016. 464 с.
11. П.И.Готовцев. Долголетие и физическая культура// –М.: Физкультура и спорт, 1985. – 112 с.
12. Ж.К.Холодов, В.С.Кузнецов. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учебное пособие для студента//Высший учебный заведений. 2-е изд., испр. И доп. – М.: Академия, 2001. – 481 с.

BO'LAJAK MUHANDISLAR UCHUN O'QUV JARAYONIDA PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING O'RNI VA AHAMIYATI

Sevara Mingyasharova,
Termiz muhandislik-texnologiya
instituti o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada bo'lajak muhandis texnologlarga o'quv jarayonida fanlarni o'qitishdagi innovatsion pedagogik texnologiyalarning o'rni va ahamiyati haqida so'z olib borilgan. Barchaga ma'lumki, ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash samarasi yuqori darajada bo'lib, bu talabalarda o'z kasbiga oid bilim, ko'nikma va malakani rivojlantirishga yordam beradi. Shuni hisobga olgan holda ta'lim jarayonidagi innovatsion pedagogik texnologiyalarning ayrim jihatlarga alohida e'tibor berilgan. Bo'lajak muhandislarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun kerakli tavsiya va ko'rsatmalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, texnologiya, resurs, muhandis, pedagogika, psixologiya.

Аннотация

В данной статье говорится о роли и значении инновационных педагогических технологий в преподавании предметов будущим инженерам-технологам. Всем известно, что эффективность использования инновационных педагогических технологий в образовательном процессе высока и помогает студентам развивать свои профессиональные знания, умения и компетенции. Учитывая это, особое внимание было уделено некоторым аспектам инновационных педагогических технологий в образовательном процессе. Даны необходимые рекомендации и указания по развитию профессиональных компетенций будущих инженеров.

Ключевые слова: образование, технологии, ресурс, инженер, педагогика, психология.

Annotation

This article talks about the role and importance of innovative pedagogical technologies in teaching subjects to future engineering technologists. Everyone knows that the effectiveness of using innovative pedagogical technologies in the educational process is high, and it helps students to develop their professional knowledge, skills and competences. Taking this into account, special attention was paid to some aspects of innovative pedagogical technologies in the educational process. Necessary recommendations and instructions for the development of professional competences of future engineers are given.

Keywords: education, technology, resource, engineer, pedagogy, psychology.

Yurtimizning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishini jadal-lashtirish va uning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda ta'lim tizimining o'rni beqiyosdir. Dunyoda ta'lim tizimida ro'y berayotgan ta'limning internatsionallashuvi, talabalarining xalqaro mobilligi, ta'lim dasturining tez o'zgaruvchanligi kabi global tendensiyalar qatoriga ta'lim sifatini ta'minlash masalasi alohida ahamiyat kasb etib bormoqda. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar hamda bo'lajak mutaxassislarining ma'naviy-axloqiy, intellektual va kasbiy salohiyatiga nisbatan qo'yilayotgan yuqori talablar ta'lim muassasalari oldiga xalqaro talablarga javob bera oladigan sifatli kadrlar tayyorlash vazifasini qo'yimoqda. Bu vazifalarni bajarish yo'lida esa ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish talab etiladi. Ammo ta'lim tizimida zamonaviy tendensiyalarni, ayniqsa, rivojlangan xorijiy mamlakatlardagi ta'lim tizimida foydalanayotgan innovatsion pedagogik texnologiyalarni isloh qilishning zamonaviy tajribalari nisbatan sekin o'zlashtirilmoqda [1, 130].

Pedagogik texnologiya — bu o'quv jarayonini zamonaviy tashkil etish tizimi bo'lib, u ta'limning zaruriy sifatini ta'minlaydi va jadallashgan ilmiy-texnik taraqqiyot talablariga javob beradigan, ta'lim shakllarini takomillashtirish vazifasini ko'zlangan o'qitish jarayonlarini tex-

nika va inson omillarida, ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tatbiq etishning izchil metodidir. Ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish davr talabi bo'lib hisoblanadi.

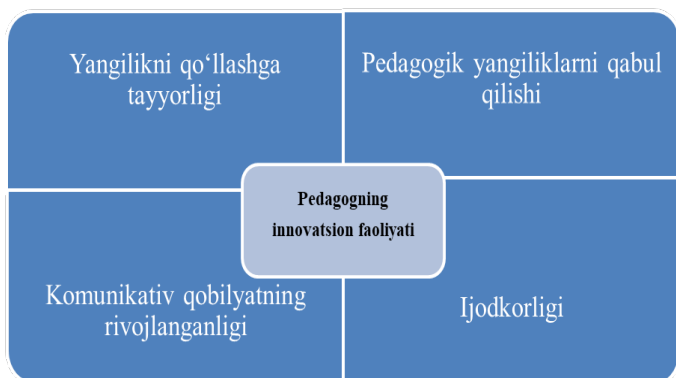
Pedagogik texnologiya-texnika resurslari, odamlar va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda ta'lim shakllarini optimallashtirish vazifasini qo'yuvchi o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning hamma jarayonlarini yaratish, qo'llash va aniqlashning tizimli metodi. Ta'lim jarayonida yangi innovatsion texnika-texnologiyalardan foydalangan holda dars o'tish, so'ngi texnikalar bilan jihozlangan laboratoriya xonalaridan foydalangan holda mashg'ulotlar o'tkazish, mutaxassislik bo'yicha, masalan matematika sohasidagi so'ngi innovatsiyalar haqida ma'lumotlar keltirib, jahon tajribasidan namunalar keltirib o'tish talabalarini yangilik yaratish ruhida tarbiyalashga turtki bo'ladi [2, 282].

Bizning fikrimizcha ta'lim jarayonida avval qiziqish uyg'otib, motivatsiya berib, so'ngra raqobat muhiti yaratilsa talabalarda innovatsiya yaratishdagi yashirin qobiliyatlarini uyg'otiladi va albatta rag'batlantirish amalga oshirilsa ko'zlangan maqsadga erishiladi. Talabalarga ilm-fan va innovatsiya yaratishda yutuqlarga erishgan insonlardan misol keltirib, iloji bo'lsa ulardan birini o'rnak bo'luvchi

inson sifatida darsga taklif qilib, yoki innovatsiyalar markaziga talabalarni ekskursionalarga olib borishni yo'lga qo'yilsa maqsadga tezroq erishilgan bo'lardi.

Hozirgi va kelajakda eng katta talab qaratilgan kasb bu — IT bo'yicha mutaxassislardir. Mana shu yo'nalishlar ko'proq ochilsa oliy ta'lim muassasalarida va shu sohada yetuk kadrlar tayyorlash uchun pedagoglar ham chuqur bilim va yuksak pedagogik mahoratga ega bo'lib, innovatsion texnologiyalar asosida ta'lim berishadi. Mana shu kabi sohalarda yutuqlarga erishishi uchun zamonaviy texnika-texnologiyalar bilan ta'minlangan va innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida dars o'tiladigan oliy ta'lim muassasalari eng yaxshi institutlar safiga albatta kiradi deb aytsak albatta mubolag'a bo'lmaydi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida ishlashda o'qituvchida innovatsion faoliyat haqida tushuncha bo'lishi kerak. Mohiyatiga ko'ra innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi takomillashtirilgan mahsulotni yaratishdan iborat.

Pedagogning innovatsion faoliyati quyidagilar bilan belgilanadi:

Shulardan kelib chiqqan holda har bir o'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama yetuk va salohiyatli shaxs bo'lib yetishishlari uchun nafaqat tarbiyachi ustozlar balki barchamiz mas'ulimiz desak mubolag'a bo'lmaydi. Biz kutgan natijaga erishish uchun bo'lajak o'qituvchilar va tarbiyachi ustozlar o'zlarining bilim, ko'nikma va malakalarini oshirib, mustahkamlab, ularni rivojlantirib, o'z ustlarida ko'proq shug'ullanishsa maqsadga muvofiq bo'ladi [3, 525].

Yigirma birinchi asr axborot texnologiyalari asri bo'lib, har bir yosh avlod kelajagi va ertangi kuni uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Axborot kommunikatsiyalarining rivojlanishi butun dunyo bo'ylab taraqqiy etib bormoqda. Davr ruhini ifodalab, kun sayin barcha sohalar amaliyotiga jadal kirib borayotgan axborot texnologiyalarini oliy ta'lim jarayoniga ham tatbiq etish dolzarb masalalardan biridir. Butun jahon miqyosidagi axborot tarmog'i har qanday sohada axborotning hajmi va tezligidan qat'iy nazar, uni istagan miqdorda qabul qilish uchun taqdim eta oladi. Axborot texnologiyalarining barkamol shaxsni rivojlantirish, uning mustaqil kasb tanlashi va kasbiy

jihtadan o'z-o'zini shakllantirish, kasbiy mahoratini o'stirishda tutayotgan o'rni va ta'siri ortib borayotganligini inkor etib bo'lmaydi. Kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta'lim sohasida, o'quv faoliyatida va o'quvchilar ijodiy tafakkurini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratiladi. Axborot texnologiyalari ta'limni amalga oshirish jarayonida hayot bilan uyg'unlashtirishga imkon beradi. O'qitishni kelajakdagi kasbiy faoliyat bilan chambarchas bog'lash imkoniyati paydo bo'ladi.

Yillar davomida to'plangan ilm-fan xazinasini bugungi yosh kelajak avlodga o'rgatish, ularni dunyodagi ilg'or va zamonaviy pedagogik texnologiya va axborot tizimlari yordamida jahon standartlariga to'g'ri keladigan yetuk mutaxassis kadrlar qilib tayyorlash bugungi davrning asosiy vazifalaridan biriga aylandi. Hozirgi kunning muhim talablaridan yana biri, o'quv jarayonini to'liq kompyuter tarmoqlaridan foydalangan holda olib borishdir.

Ko'p bosqichli ta'lim tizimida, yangi standartlar va dasturlar doirasidagi ta'lim jarayonini eskirgan uslubiyat bo'yicha olib borilishiga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Ta'lim tizimidagi keng qamrovli tarkibiy islohotlarni respublika pedagoglari ilg'or pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish va o'quv jarayoniga qo'llash bilan mustahkamlashlari zarur. Avval ta'kidlanganidek, buning uchun pedagoglarimizni o'quv jarayoniga texnologik yondashuvlarini o'rgatish talab etiladi, bu esa pedagogik texnologiyadan foydalanishdan tashqari uni O'zbekiston madaniyati, an'analari va tajribasi bilan boyitishga olib keladi [6, 101].

Ta'lim jarayonida fanlar bo'yicha amalga oshiriladigan seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari nazariy bilimlarni mustahkamlashga hamda ularni ko'nikmaga aylantirishgagina emas, balki ularni amaliy ish jarayonida qo'llashga ham imkon beradi. Bunday mashg'ulotlar tanlagan kasbi to'g'ri ekaniga ishonch hissini uyg'otadi.

Talabalarga bilim berish o'qituvchining mas'uliyatli burchidir, deb Ibn Sino o'qituvchining shaxsiyati qanday bo'lishi kerakligi haqida quyidagi fikrlarni bildirgan: bolalar bilan muomalada bosiq, jiddiy bo'lish; beriladigan bilimni talabalar qanday o'zlashtirib olayotganiga e'tibor berish; ta'limda turli usul va shakllardan foydalanish; talabaning xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilish; fanga qiziqitira olish; berilgan bilimlarning eng muhimini ajratib o'qitish; bilimlarni talabalarining yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda berish; har bir so'zning bolalar hissiyatini uyg'otish darajasida bo'lishiga erishish zarur [5, 386].

Pedagogik texnologiyaning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, unda o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydigan o'quv jarayoni loyihalashtiriladi va amalga oshiriladi. Texnologik yondashuv, eng avvalo, tasvirlash emas, balki loyihalashtirilgan natijalarni amalga oshirish imkonini beruvchi amaliy ko'rsatmali tuzilmada o'z ifodasini topadi. Maqsadga yo'naltirilganlik, oraliq natijalarni tashxisli tekshirib borish, ta'limni alohida o'qitish lavhalariga ajratish kabi usullar hozirgi kunga kelib qay-

ta-qayta takrorlash mumkin bo'lgan ta'lim texnologiyasi g'oyasida mujassamlangan.

Yurtimizda ta'lim tizimini o'sib kelayotgan yosh avlod ta'lim-tarbiyasining milliy g'oyalari, talablari asosida tashkil etish, uni jamiyat taraqqiyoti istiqbollari va jahon andozalariga javob bera oladigan darajada bo'lishini ta'minlash bugungi kunning dolzarb masalasidir. Ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uni o'tmish qoldiqlaridan tozalash va rivojlangan demokratik davlatlar darajasiga ko'tarish, jamiyat ravnaqi uchun yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash ta'lim tizimi xodimlarining umumiy vazifasidir [4, 528].

O'quv-tarbiya ishlari jarayonida talaba yoshlarni ijodiy fikrlashga, o'zgaruvchan vaziyatlarga o'rgatish, erkin raqobat asosida faoliyatni tashkil etish hamda talabalarni axborot texnologiyalari, elektron darsliklar, versiyalar va multimedialardan amaliy mashg'ulotlarda foydalanishi

muhimdir. Bu esa talabalarda mustaqillik, erkin fikrlashni tarbiyalashni, o'quv faoliyatini tahlil qilishni, istiqbolda kasbiy mahorat va kompyuter savodxonligini orttirish bo'yicha rejalarini aniq belgilashiga erishishni ularning ichki ehtiyojiga aylantirish talab etiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'limni sifatini ko'tarsa, innovatsion texnologiyalar ta'lim taraqqiyotini harakatga keltiruvchi kuchdir. Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz" 1-jild. – T.: "O'zbekiston", 2017. – 592 b.
2. Sh.S.Sharipov, N.Muslimov, M.Ismoilova "Kasbiy ta'lim pedagogikasi" metodik qo'llanma.– T., 2005. – 282 b.
3. N.N.Azizxo'jayeva "Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat" – T., 2003. – 174 b.
4. S.A.Mingyasharova "Oliy ta'lim jarayonida bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning metodlari" TIQXMMI milliy tadqiqot universitetining Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar institutida "Fan, innovatsion texnika va texnologiyalarning rivojlanish istiqbollari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani. – Qarshi., 2023, 27-28 oktyabr. 524-529-b.
5. S.A.Mingyasharova "Mechanisms of professional competence development of future engineers in higher education institutions". European science Volume 10, issue10(2023) y. 384-387-b.
6. S.A.Mingyasharova "Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari". Ta'lim, fan va innovatsiya jurnal 2023-yil, 4-son, 101-103-b.
7. Toshkent shahar xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazi sayti - www.giu.uz

TALABALARNI GENDER TENGLIGI RUHIDA TARBIYALASHNING IJTIMOIY PSIXOLOGIK OMILLARI

Sayyora Xaydarova,
Guliston davlat universiteti
Pedagogika fakulteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada gender tushunchasining fanga kirib kelishi, gender tenglik, O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayotda gender masalalari, gender tenglik munosabatlarining siyosiy-ijtimoiy holati tahlil qilingan. Shuningdek, oliy ta'lim tizimiga gender yondashuvni tatbiq etishning o'ziga xos jihatlari, oliy ta'lim olishida xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar yaratilishi masalalari ilmiy nuqtayi nazardan talqin etilgan. Oliy ta'lim olishda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlarining ta'minlanishini o'rganishga doir o'tkazilgan so'rovnoma natijalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: gender tenglik, gender yondashuv, huquq, imkoniyat, kafolat, xotin-qizlar, erkaklar, oliy ta'lim, talaba, tarbiya, maslahat kengashi, samarali mexanizm.

Аннотация

В данной статье анализируется внедрение понятия гендера в науку, гендерное равенство, гендерные проблемы в общественной жизни Республики Узбекистан, а также политическая и социальная ситуация в отношениях

гендерного равенства. Также с научной точки зрения интерпретируются конкретные аспекты реализации гендерного подхода в системе высшего образования, создания равных прав и возможностей для женщин и мужчин в сфере высшего образования. Проанализированы результаты опроса, проведенного с целью изучения обеспечения гарантий равных прав и возможностей для женщин и мужчин в сфере высшего образования.

Ключевые слова: гендерное равенство, гендерный подход, право, возможность, гарантия, женщины, мужчины, высшее образование, студент, образование, консультативный совет, эффективный механизм.

Annotation

This article analyzes the introduction of the concept of gender into science, gender equality, gender issues in social life in the Republic of Uzbekistan, and the political and social situation of gender equality relations. Also, the specific aspects of the implementation of the gender approach to the higher education system, the creation of equal rights and opportunities for women and men in higher education are interpreted from a scientific point of view. The results of a survey conducted to study the provision of guarantees of equal rights and opportunities for women and men in higher education were analyzed.

Keywords: gender equality, gender approach, right, opportunity, guarantee, women, men, higher education, student, education, advisory council, effective mechanism.

So'nggi yillarda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar tizimida gender masalalari, xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularning turmush sharoitlarini yaxshilash, qobiliyatlarini erkin amalga oshirishlari uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish, qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq normativ-huquqiy baza yanada takomillashtirildi. "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi (2019), "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'rvonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi (2019) O'zbekiston Respublikasining qonunlari qabul qilindi. Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlarini ta'minlashning asosiy prinsiplari ishlab chiqildi. Davlat tomonidan xotin-qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, saylov jarayonida teng ishtirok etish, sog'liqni saqlash, ta'lim, fan, madaniyat, mehnat va ijtimoiy himoya sohalarda, shuningdek davlat va jamiyat hayotining boshqa sohalariida teng huquq hamda imkoniyatlar ta'minlanishiga erishish mamlakatimizda gender strategiyasini amalga oshirishning ustuvor yo'nalishi hisoblanadi [1]. Ta'lim tizimi jamiyatni yaxlit tarzda aks ettiruvchi ko'zgu bo'lib, unga o'z ta'sirini o'tkazadi va o'z navbatida ta'limda kechayotgan yangilanishlar ham jamiyat taraqqiyotiga ta'sir o'tkazmay qolmaydi. Shu bois, ta'lim tizimi jamiyatda gender tenglikni joriy etishdagi o'zgarishlarning tashabbuskori bo'lishlari kerak. Bu esa o'z navbatida, oliy ta'lim tizimiga gender yondashuvni tatbiq etish va va boshqarishning nazariy-metodologik asoslari ishlab chiqilishini talab etadi. Chunki har bir davlatning barqaror taraqqiyoti hamda rivojlanishi — inson omili, xususan, yosh avlodning ilmiy, ijodiy va ma'naviy salohiyatiga bog'liqdir. Ta'kidlanganidek, bugungi kunda gender tenglikka erishish nafaqat demokratik qadriyatlardan biri, balki ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy taraqqiyotning muhim omili hisoblanadi. Jahon miqyosida orttirilgan tajriba shundan dalolat beradiki, aynan erkaklar va ayollar uchun teng imkoniyatlar mavjud davlatlarda aholi turmush farovonligi va ijtimoiy-siyosiy faolligi yuqori darajada bo'lib, islohotlar muvaffaqiyati ta'minlanadi. "Gender" xotin-qizlar va erkaklar o'rtasidagi munosabatlarning jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalariida,

shu jumladan siyosat, iqtisodiyot, huquq, mafkura va madaniyat, ta'lim hamda ilm-fan sohalarida namoyon bo'ladigan ijtimoiy jihati [1].

Xorijiy va MDH mamlakatlari olimlari E.Maer, K.Xiggins, I.Kon, A.Mudrik, L.Popova, I.I.Yukina, Y.S.Tukacheva, L.I.Stolyarchuk va boshqalarning tadqiqotlarida gender va ta'limda gender yondashuv masalalari o'g'il va qiz bolalarga ta'limda bir xil imkoniyatlarni berish va tenglikni ta'minlash; o'quv jarayonida o'g'il va qiz bolalarning psixofiziologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, ularning o'z imkoniyatlarini to'laqonli ro'yobga chiqarishi uchun xizmat qiladigan o'qitishning shakl va metodlari, vositalarini tanlash; ta'lim muassasasida gender bag'rikenglikni, gender tenghuquqlilikni ta'minlash, shuningdek ta'lim mazmunining gender tahlilini amalga oshirish, o'qituvchilarning gender savodxonligini oshirish kabi yo'nalishlar keng o'rganilgan [6, 17].

O'zbekiston Respublikasida gender yondashuv asosida uzluksiz ta'lim muassasalarida o'qitish sifatini oshirish, xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish, kasbiy ta'limda gender masalalari kabi yo'nalishlarda tadqiqotlar (O.Musurmonova, N.Egamberdieva, R.Samarov, U.Temirova va boshqalar) amalga oshirilgan. Mazkur tadqiqotlarda xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish masalalari gender yondashuv orqali tahlil etilgan, pedagogik ta'limda gender yondashuv masalalari o'rganilgan. Olimlarning fikricha, o'qituvchilarni tayyorlashda gender jihatlarni ishlab chiqish jarayoni va amalga oshirish tamoyillari ularni pirovard natijaga olib keluvchi asosiy bosqich hisoblanadi.

Gender xususiyatlari insoniyat sivilizatsiyasining rivojlanishi va ishlab chiqarish jarayonini tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Tarixdan ma'lumki, gender tenglik masalasi doim dolzarb bo'lib kelgan. O'tmishda ayollar bilan erkaklar o'rtasida teng huquqlilik bo'lmaganligi bois ayollarning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy huquqlari uzoq davr mobaynida buzilib kelgan.

Gender tengligi g'oyasi evolyutsiyasi juda uzoq tarixiy jarayon hisoblanadi. Dunyo miqyosida va yurtimizda kishilik jamiyatining ijtimoiy tenglik g'oyasi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan gender evolyutsiyasi jarayonini

tadqiq etish juda muhim hisoblanadi. Tarixdan ma'lumki, ibtidoiy jamoa tuzumi davrida ayollar jismoniy imkoniyatlaridan kelib chiqib, ko'proq o'simliklarning ildizlarini qazib olishga mas'ul bo'lgan bo'lsa, erkaklar ov qilishga mas'ul bo'lishgan. Shuningdek, muzlik davrida ayollar olovni o'chib qolmasligi, yashash makonini issiqligini saqlab turish va ovqat tayyorlashni o'z zimmasiga olishgan. Tarixiy davrlarga e'tibor qaratsak, ona urug'i davrida ayollar oilada ham jamiyatda ham yetakchilik qilgan. Ayol avlodning ko'payishiga ta'minlashidan kelib chiqib, avlod ayoldan hisoblangan. Ota urug'i (patriarxat) davrida esa ijtimoiy munosabatlarda erkaklarning roli oshib borgan bo'lib, erkaklar oilada, urug'da, qabilada va davlatda boshliq sifatida ayollarga rahbarlik qila boshladi. Ayolga nisbatan oila qurish, avlod qoldirish va ro'zg'or yuritishga oid ehtiyoj sifatida qarash shakllanadi. G.O'razalieva fikricha, patriarxat davrida ayollarning ijtimoiy qaramligini ayol va erkaklarning mulkka egalik huquqi kamsitilishi, ayolning turmush qurish, ajralish huquqlari tan olinmaganligi, sud ishlarida qatnashishi cheklanganligi ko'rinadi, degan fikrga kelgan [5, 13].

2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi bilan gender tenglikni ta'minlashga oid chora-tadbirlarni yangi bosqichga olib chiqishda dasturiy ahamiyatga ega bo'lgan hujjat bo'ldi. So'ngi to'rt yilda xotin-qizlar manfaatlariga doir, xalqaro standartlar asosida 24 ta me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Shulardan ikkitasi gender tenglikni va ayollarni zo'ravonlikdan himoya qilishga qaratilgan.

Gender yondashuv — gender tengsizligining mavjudligini va ularning sabablari, oqibatlarini tushunish hamda ularning yechimini ta'minlash to'g'risidagi yondashuv [4, 440].

Gender yondashuv erkak va ayollar o'rtasidagi gender munosabatlaridagi o'zgarish bo'lib, erkaklar va ayollar uchun foydali ta'sir ko'rsatadigan vakolatlar va majburiyatlarni yanada teng taqsimlashga yordam beradi. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda gender yondashuv esa ta'lim strategiyasini ishlab chiqishda, kasbiy tayyorgarlik mazmuni va texnologiyalarini belgilashda, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda, ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishda gender masalalarini bevosita jalb qilishni o'z ichiga oladi [7, 20].

Fikrimizcha, oliy ta'lim tizimiga gender yondashuvni tatbiq etish ta'lim jarayonining barcha tarkibiy qismlari, ya'ni tarbiyaviy, ta'limiy (ta'lim mazmuni) va metodik (o'qitish metodlari, o'quv jarayonini tashkil etish, pedagogik hamkorlik) jihatlarni, shuningdek, tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarini, ta'lim tizimini boshqarishni gender masalalariga ta'sirchanligini oshirishni ko'zda tutadi.

Pedagogik ma'noda gender — o'g'il va qiz bolalarning murakkab ta'limiy sotsiomadaniy birligi bo'lib, ularning xatti-harakati, mentaliteti va emotsional xususiyatlari, o'quv faoliyatidagi o'zaro teng va farqli jihatlarni o'z ichiga oladi. Shu bois keyingi vaqtlarda gender muammo-

si, uni o'rganish metodlari pedagoglar e'tiborini ko'proq jalb etmoqda. Ta'lim jarayonida gender yondashuv amal qilishining afzalligi shundaki, u o'quv sharoitida o'g'il va qiz bolalar manfaatlarini hamda intellektual imkoniyatlarini hisobga olishga ko'maklashadi. Ta'lim jarayonida amalga oshiriladigan pedagogik ta'sirlar o'g'il va qiz bolalarning xatti-harakatlari, dunyoqarashlarida ijobiy o'ziga xoslik paydo bo'lishiga yordam beradi. Ta'lim jarayonida gender xoslikni ta'minlamasdan turib, intellektual-ma'naviy jihatdan rivojlangan shaxsni shakllantirib bo'lmaydi. Bunday ta'lim tizimi o'g'il va qiz bolalarning manfaatlarini ustuvorligi asosida tashkil etilishi kerak. Genderga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etish zarurligini hisobga olgan holda o'quv jarayonini isloh qilish o'g'il va qiz bolalarning erkin, intellektual, ma'naviy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Gender yondashuvning pedagogikada qo'llanilishi, birinchidan, ijtimoiy muhitda samarali faoliyat ko'rsata oladigan, ikkinchidan, jamiyat talablariga mos keladigan ijodkor, tadbirkor, intellektual rivojlangan shaxsni kamol toptirishga ko'maklashadi [2, 99].

Pedagogika fanida gender tenglik va farqlarni hisobga olish tamoyili ustuvor bo'lishi kerak. Bu ustuvorlikni ta'minlashning o'ziga xos jihatlari:

- o'quv materialini tanlashda o'g'il va qiz bolalar orasidagi o'ziga xoslikni farqlash;

- o'g'il va qiz bolalarning alohida o'ziga xos faoliyatini rivojlantirish;

- muayyan jinsga mos keladigan o'quv faoliyatini tashkil etish;

- har bir jinsning o'ziga xos faoliyat turini shakllantirishga xizmat qiladigan o'quv materiallarini tanlash;

- ta'lim jarayonida qat'iy, didaktik jihatdan shakllangan gender interpretatsiyalarini qo'llashga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni shakllantirish. Ta'lim jarayonida o'g'il va qiz bolalarga mehnat ta'limi berish va ularni kasbga yo'naltirishning barqaror pedagogik tizimini vujudga keltirishda o'quvchilarning gender jihatdan o'ziga xos bo'lgan shaxsiy sifatlarini qaror toptirish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun ta'lim jarayonida quyidagilarga alohida e'tibor berish zarur:

- o'g'il va qiz bolalar orasidagi farqlarni neytrallashtirish va interpretatsiyalashga qaratilgan o'quv harakatlarni tashkil etish;

- ularni gender o'xshashlikni namoyon qilish ruhida tarbiyalash;

- o'quv jarayonida o'g'il va qiz bolalarning alohida-alohida faoliyat ko'rsatishini ta'minlash;

- o'g'il va qiz bolalarning shaxsiy qiziqishlariga mos keladigan o'quv faoliyati turlarini tashkil etish;

- aniq o'quv vaziyatini hisobga olgan holda faoliyat ko'rsatishini ta'minlash. O'g'il va qiz bolalarning har biri qanday bo'lishi, qanday faoliyat to'rini egallashi ta'lim sifatiga bog'liq [3, 104].

O'tkazilgan so'rovnomalar natijalari tahlili shuni ko'rsatadiki:

– ta'limning barcha bosqichlarida gender ta'limini uzluksiz joriy etish konsepsiyasini ishlab chiqish va bosqichma-bosqich amalga oshirilishini ta'minlash;

– oliy ta'lim muassasasida gender tenglikni ta'minlash masalalarining asosiy yo'nalishlarini aniqlash va ilmiy tadqiqotlar olib borilishini qo'llab quvvatlash;

– oliy ta'lim tizimiga gender yondashuvni tatbiq etish va boshqarishning samarli mexanizmlarini aniqlash va amaliyotga joriy etish maqsadida fundamental, innovatsion va amaliy loyihalar tanlovlarida ishtirok etish;

– gender tengligi bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borayotgan tadqiqotchilar bankini yaratish va ular bilan yaqindan hamkorlik qilish;

– O'zbekiston Respublikasida gender tenglik masalalari bo'yicha dolzarb muammolar yechimini topishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarni o'tkazishda yetakchi xalqaro oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni kuchaytirish;

– gender tenglik masalalarida ilmiy va pedagog kadrlar tayyorlashning samarali tizimini tashkil etish;

– sohalaridagi dolzarb muammolarni aniqlash bo'yicha ta'lim muassasasida faoliyat yuritayotgan ayol professor-o'qituvchilar va talabalar orasidagi ayollar o'rtasida so'rovnomalar o'tkazish va ularni tahlil qilish;

– so'rovnomalar tahlili natijasida aniqlangan muammolar ustida ishlash maqsadida mutaxassislarni jalb qilish, sohalar kesimida faoliyat olib borish, monitoringini yo'lga qo'yish va natijalarini oliy ta'lim muassasasining ilmiy jurnallarida chop etishga tavsiya qilish;

– oliy ta'lim tizimiga gender yondashuvni tatbiq etish va boshqarishning psixologik aspektlarini tadqiq etish;

– oliy ta'lim muassasalari huzurida Gender tengligi masalalari bo'yicha ilmiy tadqiqot markazlarini tashkil etish maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, davlatimizda gender siyosatining muhim strategik maqsadi millat oilasida xotin-qizlarning o'rni, ularning moliyaviy ahvolini va ijtimoiy farovonligini yaxshilashga qaratilgan. Bunday strategiyani quyidagilarda ko'rish mumkin: ko'p bolali, yosh, kam ta'minlangan oilalar uchun ijtimoiy kafolatlarni ta'minlashni o'z ichiga olayotganligi; sog'liqni saqlash va ta'lim sohasida yagona ijtimoiy standartlar ishlab chiqilayotganligi; oiladagi zo'ravonlikni bartaraf etish, xotin-qizlar huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslarini yaratish muammolari kabilarga e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekistonda gender sohasidagi o'zgarishlarning huquqiy va institutsional asoslari yaratildi. Mamlakatda gender siyosatini har jihatdan amalga oshirishda davlat organlari va xotin-qizlar tashkilotlari birgalikda harakat qilib kelmoqda. Respublikamizda xotin-qizlar huquqlarini himoya qilishda rasmiyatchilikdan aniq sa'y-harakatlarga o'tilganligi, ya'ni xotin-qizlarning jamiyat hayotida, ta'limda shaxsiy rivojlanish strategiyasi ishlab chiqilganligi, xotin-qizlar faoliyatlarini amalga oshirishida va jamiyat hayotini monitoring qilishning barcha bosqichlarida samarali ishtirok eta boshlaganligi fikrimizning yaqqol dalilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi qonuni. – 2019-yil 2-sentyabr.

2. O.Jamoldinova, M.Mirsoliyeva, K.Risqulova. Pedagogik ta'limda gender yondashuvi masalalari// Maktabgacha ta'limda davlat va nodavlat sektorni rivojlantirish: yangi shakllari va ta'lim mazmuni mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. – T., 2020. –B. 192 b.

3. Gender tadqiqoti asoslari kursi xrestomatiyasi: / rus tilidan qisqar. tarjima. Oliy o'quv yurtlari uchun. – T.: "O'zbekiston", 2003. – 412 b.

4. Pedagogika: Bolshaya sovremennaya ensiklopediya /Sost. Y. S. Rapasevich – M.: "Sovrem. Slovo", 2005. – 720 b.

5. Matlab Tilavova., Ta'lim jarayonida gender tenglik va farqlarni hisobga olishning pedagogik va psixologik imkoniyatlari. Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. – Buxoro, 2021. – 178 b.

6. Jamoldinova O.R. Ta'lim tizimida gender yondashuvni tatbiq etishning samarali mexanizmlari. Belarus-O'zbek ilmiy-metodik jurnali. 2022-yil, 1-son. – B. 17- 25. <https://doicod.ru/doifile/regdoi/2022/06/doicod-2022.055.pdf>.

7. Jamoldinova O., Egamberdiyeva T., Solixo'jayeva D. Oliy ta'lim tizimida gender yondashuv: bugun va kelajak tamoyillari. Uslubiy qo'llanma – T., 2022. – 80 b.

DESCRIPTION OF HUMAN SPIRITUAL WORLD IN THE STORIES OF SHUKUR KHOLMIRZAYEV

Nargiza Aminova,
Samarkand State Institute of foreign
languages, senior teacher

Annotation

This article is devoted to the analysis of the work of the Uzbek writer Shukur Kholmirzaev, who made a great contribution to the Uzbek literature in the 60s of the 20th century. In our study, as a result of a comparative analysis of several stories by Sh. Kholmirzaev, we learned the writer's means of artistic interpretation of the spiritual world of man. In our research work, we turned to a number of the writer's stories, especially to the analysis of the story "The Blue Sea".

Keywords: human inner world, spiritual world, depiction, description, Uzbek literature, Shukur Kholmirzaev, landscape, portrait, interior, detail, literary style, analyze, artistically, traditions, values, sea.

Annotatsiya

Ushbu maqola XX asr 60-yillarida sermazmun ijod qilib o'zbek adabiyoti rivojiga ulkan hissa qo'shgan buyuk yozuvchi Shukur Xolmirzayevning badiiy ijodi tahliliga bag'ishlanadi. Tadqiqotimizda yozuvchining badiiy adabiyotda dolzarb hisoblangan inson ruhiy olamini tasvirlashining o'ziga xos jihatlarini o'rganishga harakat qildik. Sh.Xolmirzayevning bir nechta hikoyalarini qiyosiy tahlil qilish natijasida yozuvchining inson ruhiyatini badiiy talqin qilish vositalarini o'rgandik. Tadqiqot ishimizda yozuvchining bir qator hikoyalariga murojaat qildik, ayniqsa, "Ko'k dengiz" hikoyasi tahliliga chuqurroq yondashdik.

Kalit so'zlar: inson ichki dunyosi, ma'naviy olam, tasvir, tavsif, o'zbek adabiyoti, Shukur Xolmirzayev, manzara, portret, ichki dunyo, detal, adabiy uslub, tahlil, badiiy, an'ana, qadriyatlar, dengiz.

Аннотация

Данная статья посвящена анализу творчества великого узбекского писателя Шукура Холмирзаева, внесшего большой вклад в развитие Узбекской литературы в 60-е годы 20 века. В нашем исследовании мы попытались изучить конкретные аспекты описания писателем духовного мира человека, который считается актуальным в художественной литературе. В результате сравнительного анализа нескольких рассказов Ш. Холмирзаева мы узнали писательские средства художественной интерпретации духовного мира человека. В нашей исследовательской работе мы обратились к ряду рассказов писателя, особенно к анализу повести "Синее море".

Ключевые слова: внутренний мир человека, духовный мир, изображение, описание, узбекская литература, Шукур Холмирзаев, пейзаж, портрет, интерьер, деталь, литературный стиль, анализ, художественно, традиции, ценности, море.

The representatives of fiction, whether they are writers or poets, regardless of the direction in which they create, they reflect the spiritual world of a person in their works as an example of the image of various characters, and contribute to the enrichment, positive change, and spiritual education of this world. The description of the spiritual world, which is an important aspect of human life and distinguishes it from other types, requires a high skill from the writer. Shukur Kholmirzayev, who has made a great contribution to the development of Uzbek literature since the 60s of the 20th century, and who is known for his works in the 21st century, stands out among our writers with such high skills.

The talented writer Shukur Kholmirzayev, who entered the field of national prose, was distinguished from his peers by his unique style, tendency to objectively and profoundly artistic expression of the reality of life. In our study, we turned to many stories of Shukur Kholmirzayev, in particular, his collection of stories "Saylanma". We also studied the opinions of literary critic Umarali Normatov in his study of the writer's work. Although many scientists

studied and analyzed the work of Shukur Kholmirzayev, there is still a great need to study the peculiarities of his artistic style. In our study, we tried to analyze the skill of the writer to illuminate exactly the human spiritual world on the example of his story "The Blue Sea".

In the course of our research, we made a comparative analysis of the above-mentioned stories of the writer. We studied the tools used by the writer to describe the inner experiences of the main characters in his stories. We identified the most common artistic image tools in Shukur Kholmirzayev's prose as a result of analyzing his stories. The famous writer Odil Yakubov described the creative-artistic style of this writer as follows: "Shukur Kholmirzayev is very detailed in the image, as if he doesn't interfere. It's like an artist works not with words, but with paints... You don't read, you look at a picture" [1;90].

Indeed, in the author's work, one can witness that he often pays attention to details. In fact, in fiction, details can be related to different images. They are often seen in:

1) landscape. We can witness that in Shukur

Kholmirezayev's work landscape - nature image is used the most. This can be seen in all his works - stories and short stories. While describing the natural scenes, he refers to a lot of details: "There was a fog here. That's why the snow fell sparsely and softly" (the story of "Heart"). "Comrade director comes from the alley with disappointment, treading on the yellow leaves" ("Bir korgan acquaint" story). In the image in the first part, the detail clearly shows a sign of winter (sparse and soft snowfall due to the fog) before the reader's eyes, while the detail in the second image (yellow-yellow leaves in the alley) figuratively expresses that the event took place in autumn [1, 91].

2) portrait: "Then I saw a person speaking. He was wearing a black cotton shirt, a shaggy head, a sparse beard, and it was impossible to tell his age." ("Blue Sea")

3) interior — is an image tool called exposition in literary studies. If a place (room, house, yard, street, square) is artistically expressed in the exposition, then the interior is the interior image of a closed building. It is "in a narrow sense, the internal area of the building, which includes things and equipment related to this area."

The dreams, pains, sufferings, dreams, hatreds and qualities of the writer who devoted his whole life to artistic creation are reflected in his creations. Shukur Kholmirezayev's stories, created during the period of the Soviet system, express the psyche, thoughts and feelings of an Uzbek person. He was always thinking about the inner world of man and his interaction with the world. Shukur Kholmirezayev, who created works that stand alongside dozens of short story writers of world literature, writes in his diary:

"As a writer, I grew up in the period of independence - as if I was reborn and discovered Man and the world..."

When I have conversations with great creators in absentia, I compare the destinations they have reached with my strength and will. All of them have the same painful question: "What am I looking for?!" (Tolstoy), What is the purpose of living? (Dostoevsky) Did I follow what I said and respond to what I wrote? (Goethe) Did I get close to the essence of the question of what is greatness and what is humanity? (Hemingway)" [6].

In the style of Shukur Kholmirezayev, one can feel a heavy restraint, an urge to conduct philosophical observation. In all his works, we can see the image of truthfulness, sincere attitude towards people, critical attitude towards them. The need to reflect people's pain and dreams prompted the writer to write works on various topics. Shukur Kholmirezayev's works such as "Bukri to!" ("Bent willow"), "O'n sakkizga kirmagan kim bor" ("There is someone who did not enter the eighteen"), "Yur tog'larga chiqaylik" ("Let's go to the mountains") made him known as a skilled writer. It is no exaggeration to say that his work is rich in images of simple sincerity, pains

and worries, experiences and mentality of our people in various social changes, and modest attitude. In almost all works of the writer, the image of the spiritual world of a person is raised, and Shukur Kholmirezayev mainly achieved a natural and effective description of the spiritual world of a person by using sharp internal monologues.

In Shukur Kholmirezayev's stories, he encourages people to be evaluated as human beings first of all, and characters who are responsible for themselves are embodied in the characters created by the writer. Therefore, with their vitality and believability, they easily occupy a place in the heart of the reader.

The writer does not change the characters, whether they are positive or negative characters, until the end of the work, and leaves them as they are. That is, the selfish, self-interested characters are not justified or improved by the writer by the end of the work. And on the contrary, the reader recognizes the good-natured hero through the plot events in the work, dialogues and monologues in a natural and cheerful spirit. While preserving their vitality, the writer submits to the judgment of the reader, gives him the opportunity to observe the work and characters. For example, the writer does not directly describe the hero named Mansur in the story "Motherland" that he is strong, strong, but at the same time, forgiving and merciful. The writer brings Mansur into a dialogue with other characters, in each case he shows a certain characteristic of him to the reader, and the reader gets to understand it by observing it himself. For example, Mansur's inner longing for his father is revealed by sneaking into the old childhood hut where he spent his childhood with his mother without telling anyone, staring at his father's picture and saying "who are you" when his godmother enters the room looking for him. He describes the pain in his muffled screams. The writer does not describe that "Mansur missed his father very much, he missed him", on the contrary, he arranges the sequence of events, dialogues, monologues so skillfully that they complement each other, the reader gradually understands the subject, the characters internally. The opportunity to get to know the world is increasing and in the end his understanding is achieved. Or, after reading the work, the reader does not think about it, analyzes it inside and makes a judgment [3;58].

Although the author's work is rich in dialogues, his works are dominated by the use of monologues in the interpretation of the inner experiences of artistic characters. The inner world of the hero is revealed by monologues created by the writer.

The language of this pictorial style of Shukur Kholmirezayev is also unique — the words are cheerful, lively, sincere. The most remarkable aspect is that they do not show any fakeness or attempt to please the reader. To

express the color of the place and the individuality of the characters, the writer often uses dialectics.

The place where the events of the works take place, as well as most of the characters, belong to the land where the writer was born and raised — the oasis of Surkhan. In the image of the heroes of this oasis, the writer describes the peculiarities of the inner world of our nation and its people. The writer does not justify or condemn the characters of the work. The main focus is on showing their heart, spirituality, attitude to external changes and leaves the conclusion to the reader.

In a series of stories of the writer, such as “Uzbek character”, “Freedom”, the nature of tolerant, kind-hearted and patient people is described in a beautiful way, even if they live in a poor situation. In the writer’s work, there are hardly any obvious characters, dry admonitions, and template expressions. By creating new images, he discovers unique innovations in the compositional construction of the work and is not afraid to conduct experiments. As a result, he achieves success. We can see a vivid example of this in his stories such as “Bodom qishda gulladi”(“Almond bloomed in winter”), “Tabassum” (“Smile”), “O‘zbeklar” (The Uzbek), “Qadimda bo‘lgan ekan” (“Once upon a time”), “Navroz”, “Xumor”(“Badass”).

The characters of the writer are not similar to the characters of others: sometimes they are cool, sometimes they are rude, sometimes they are representatives of a small environment. But the inner world of all of them is unique, spiritually deep, simple-minded and vital heroes who do not forget their identity, are loyal to their nation, and do not deviate from their beliefs. For them, the motherland, people, traditions, and religion are above everything else. In order to fight for justice and truth, he will never be arrogant. Their inner experiences are loving, painful, and painful.

But among the works of the writer, the story “The Blue Sea” stands out in terms of depicting the inner world of man.

It is one of the works created in the last stage of Uzbek storytelling. The story is not only Uzbek, but it has the right to be among the examples of this genre of the 20th century. In the work, the tragedy of a nation under the influence of the Union ownership and Russification period is covered in the image of a small hero. The main character of the work, Umrzok, was originally from Altai, and he was a teacher at the university before the Shora era (a period of repression during Soviet Union), and taught folklore. After the organization of the union, the order to teach lessons in Russian caused him to get drunk, fight with a Russian guy, lose his job at school, and later, he was arrested with verdicts such as nationalist and incompetent.

At first glance, Umrzok, who has been released, seems to be disillusioned with life, society, and people. As the character of the old man, who spends the night in the basement doing cleaning just to get by one day, gradually

begins to communicate with the narrator, the reader begins to feel his love for his nation. Even though Umrzok spent the night in the basement and succumbed to alcoholism, he did not forget his nationality and identity.

He was able to gather children around him with his interesting riddles. They come to him every day, in that smelly, dirty basement, to his conversations, trying to find interesting riddles from each other. The hero says that in the people of Altai, a riddle is a symbol of ingenuity and mental sharpness. He tests his Uzbek host by giving him riddles, and is sincerely happy when he finds it. Through this joy, the literary hero feels inter-ethnic closeness and kinship.

In the story, one can feel the thoughts and sufferings of the people about the fate of the people of Altai in the words of the main character about the extinction of the people of Altai. Umrzok is a person who loves his country, its language and traditions, is loyal to his identity and nation, and at the same time, his love for his brotherly, kindred nation is sincere and real. He proves this by agreeing to leave his beloved basement life and go to the Uzbek land. The main goal is to see the “blue” (Aral) sea and feel the spirit of the ancestors.

If we study and analyze the work of the writer, he often refers to nature to express the inner world of his images, as well as to increase the artistic expressiveness and impressiveness of his works. In his stories, the image of nature performs a certain aesthetic function. It is not only a part of the natural world, but also a poetic tool that shows its influence in the formation of the hero’s outlook and human beauty.

One of the different and valuable aspects of the story “The Blue Sea” is that the author effectively uses the natural elements “sea” and “lake” to describe the inner world of a person in this story.

It is known that in the history of mankind, peoples and different peoples lived in places where there was water - near lakes and seas, and did fishing. Umrzok is also a representative of one of these peoples - the son of Altai. His people fell under the threat of extinction under the influence of the policy of russification under the guise of “friendship” by the Soviet regime, his people lost sea fish, the influence of factories and factories increased, and they spread to different regions. According to Umrzok, there are three such seas, and one of them is located in the Uzbek land, whose people are brotherly friends of the hero. Umrzok agreed to come to Uzbekistan to see this sea, to remember his nationality and identity, to live by this sea. The main character says that he is ready to become food for the fish of the sea, his intention is to contribute to the preservation of life in the sea, even if it is as a shaman, and at the bottom of the sea, to prevent the loss of the customs and ways of life of the Turkic people, to lose their identity.

Also, it is as if the old man's sufferings and feelings are connected to this sea. Because the sea is a symbol of life, its drying up represents the tragedy of the nation, its loss. Dispersion and disappearance of the people and nation is the extinction of identity and national pride. There is a sea, there is water, there is life, people live. Traditions and values live. The drying up of the sea is the main character's strong suffering, world.

"I sat down with tears in my eyes. But for the lake, he was burning a hundred times more than me."[3;75]

After reading this short dialogue, the reader can deeply feel the internal experiences of the hero, the anguish of the loss of brotherly Turkic peoples, the pain of his helplessness in this, and he also has time to share Umrzok's pain. This is the result of the unique skill of the writer.

His talent is artistic interpretation. He can easily reach the reader's heart by vividly describing images using simple, vernacular language.

"Shukur Xolmirzaev learns from Abdulla Kahor the secrets of sparing words, assigning great meaning to details, making the conflicts in the psyche of the characters simple and vital, concisely describing them, and creating a lively scene from dialogues. However, we should not look for the influence only from the external appearance. This effect should be sought from the commonality of artistic principles in reflecting the spiritual world of the heroes [5; 624].

The story "Blue Sea" is an example of admirable creativity that describes the spirituality and identity of a person as the most unforgettable, important and indispensable aspect in his life.

REFERENCES:

1. Normarov.U. "Nasrimiz an'analari". – T.: Adabiyot va san'at, 1979. – 205 b.
2. N.Karimov, S.Mamajonov, B.Nazarov, U.Normatov, O.Sharafiddinov. XX asr O'zbek adabiyoti tarixi. Universitetlar va pedagogika institutlari bakalavr ixtisosini oluvchi talabalari uchun darslik. – T.: "O'qituvchi", 1999. – 500 b.
3. Xolmirzayev Sh. Saylanma. 1-jild. – T.: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2013. – 190 b.
4. Murodov G., Shukurova B. Shukur Xolmirzayev ijodida detalning badiiy- funksional o'rni. "Iqtisod va jamiyat". – №12 (103)-2 2022. – 90-91-b.
5. Aliyeva E. "O'zbek hikoyachiligida Shukur Xolmirzayev ijodi" O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 13-son 20.11.2022. – 624 b.
6. Shukur Xolmirzayev. Ota yurt. Adabiyot — mening hayotim. Adib maqolalari va kundaligidan. Xurshid Davron kutubxonasi. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/shukur-xolmirzayev-adabiyot-hayotim.html>. www.kh-davron.uz

TIBBIYOTDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI KURSINI O'QITISH JARAYONIDA CHAT-BOT TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

Lazizbek Shukurov,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Maqolada o'quv jarayonida chatbot texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari va Tibbiyotda axborot texnologiyalari kursining bir qismi sifatida foydalanish jarayoni muhokama qilinadi. Chatbotlar talabalar tomonidan ko'p beriladigan savollarga javob berish uchun virtual yordamchi vazifasini bajaradi va o'quv jarayonida mentor vazifasini bajaradi. Tadqiqot natijasida chatbot texnologiyasini o'quv jarayonida qo'llashning asosiy tamoyillari va usullari aniqlandi, "@TibiyotdaAT_bot" botidan foydalanish bo'yicha tavsiyalar keltirildi va dasturning barcha funksional imkoniyatlari yaratildi.

Kalit so'zlar: ta'limni raqamlashtirish, chatbotlar, masofaviy ta'lim, telegram.

Аннотация

В статье рассматриваются преимущества использования технологии чат-ботов в образовательном процессе и процесс ее использования в рамках курса "Информационные технологии в медицине". Чат-боты выступают в роли виртуальных помощников, отвечая на часто задаваемые вопросы студентов, и выступают наставниками в процессе обучения. В результате исследования были определены основные принципы и методы использования технологии чат-ботов в образовательном процессе, даны рекомендации по использованию бота "@TibiyotdaAT_bot" и созданы все функциональные возможности программы.

Ключевые слова: цифровизация образования, чат-боты, дистанционное образование, Telegram.

Annotation

The article discusses the advantages of using chatbot technology in the educational process and the process of using it as part of the Information Technology in Medicine course. Chatbots act as virtual assistants to answer frequently asked questions by students and act as mentors in the learning process. As a result of the research, the main principles and methods of using chatbot technology in the educational process were determined, recommendations were made for using the bot "@TibiyotdaAT_bot" and all the functional options of the program were created.

Key words: digitization of education, chatbots, distance education, telegram.

Ilm-fan va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal taraqqiy etib borayotgan bugungi sharoitda dunyoning rivojlangan mamlakatlarida davlat va jamiyat boshqaruvi, iqtisodiyot, sanoat, ijtimoiy himoya, ta'lim, tibbiyot, bandlik, qishloq xo'jaligi, mudofaa, xavfsizlik, turizm va boshqa sohalarida zamonaviy axborot texnologiyalari va sun'iy intellekt imkoniyatlaridan keng foydalanish urfga kirmoqda.

So'nggi yillarda axborotlashtirish va ilg'or texnologiyalarni turli sohalarida tatbiq etish borasida chora-tadbirlar natijasida mamlakatimizda AKT va sun'iy intellekt sohasida o'ziga xos salohiyat asoslari yaratildi. Axborotlashtirish va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali 2030-yilga qadar innovatsion taraqqiy etgan yetakchi davlatlar qatoridan o'rin egallash ustuvor vazifa sifatida belgilab qo'yildi. Ushbu vazifalardan bo'lajak kadrlar tayyorlash jarayonini raqamli ta'lim tizimida tashkil etish, innovatsion texnologiyalarga asoslangan interfaol elektron ta'lim resurslarini ishlab chiqish va undan foydalanish orqali kasbiy yetuk mutaxassislar tayyorlash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan "Tibbiyotda axborot texnologiyalari" fanini o'qitishda yordamchi elektron resurs sifatida yaratilgan "@TibiyotdaAT_bot" chatbotining imkoniyatlari va un-

dan foydalanish bo'yicha tavsiyalar keltirib o'tiladi. Bundan tashqari, chatbotlardan ta'lim jarayonlarida qo'llanilishi, ularning afzalliklari va kamchiliklari, ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati to'g'risida so'z yuritiladi.

Hozirgi kunda chatbotlardan foydalanish faoliyatning deyarli barcha sohalarida namoyon bo'lmoqda: elektron tijoratdan tortib sanoat va ta'limgacha. Chatbotlar ta'lim sohasida tobora ommalashib bormoqda, ular talabalar va o'qituvchilarga savollarga javob berishdan tortib, yo'l-yo'riq va yordam berishgacha bo'lgan turli vazifalarni bajarishda yordam beradi [2, 116].

Chatbotlar — bu tezkor messenger yoki veb-sayt kabi matnga asoslangan interfeys orqali foydalanuvchi bilan avtomatik ravishda aloqa o'rnatishi mumkin bo'lgan sun'iy intellekt dasturlari [1, 49]. Chatbotlar savollarga javob berishdan real vaqt rejimida yordam ko'rsatishgacha bo'lgan turli vazifalarni bajarish uchun yaratiladi. Ta'lim sohasida chatbotlardan talabalar savollariga javob berishdan tortib, dars jadvali haqida ma'lumot berishgacha bo'lgan turli vazifalarni avtomatlashtirish uchun foydalanish mumkin.

Ta'limda chatbotlardan foydalanishning asosiy afzalliklaridan biri shundaki, ular talabalar va o'qituvchilarga real vaqt rejimida yordam ko'rsatishi mumkin. masalan, talabaning muayyan mavzu bo'yicha savollariga o'qituv-

chining javobini kutmasdan istalgan vaqtda va istalgan joyda javob olish uchun chatbotdan foydalanishi, dars jadvalidagi o'zgarishlar yoki o'quv dasturidagi o'zgarishlar kabi muhim voqealar haqida xabardor bo'lishi kabi turli vazifalarni avtomatlashtirish uchun ishlatilishi mumkin [3, 18]. Bu o'qituvchilar va boshqa ta'lim xodimlarining yukini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin.

Ta'limda chatbotlardan foydalanishning yana bir afzalligi ularning ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish qobiliyatidir. Masalan, chatbot o'quvchilarning ma'lum savollarga qanday javob berishi yoki topshiriqlarni qanday bajarishi haqida ma'lumotlarni to'plashi mumkin, bu esa o'qituvchilarga qaysi mavzular ko'proq tushuntirish kerakligini va qaysi jihatlar talabalar uchun qiyin bo'lishi mumkinligini tushunishga yordam beradi [4, 172].

Chatbotlardan foydalanish ko'plab afzalliklarga ega bo'lishi bilan birga, ularning kamchiliklari ham mavjud. Bunday kamchiliklar sifatida quyidagilarni keltirish

mumkin: chatbotlarning foydalanuvchi savollarini tushunish va javob berish qobiliyati cheklangan bo'lishi mumkin; chatbotlar asosan aniq belgilangan savollarni o'z ichiga oluvchi tugmalar (piktogrammalar)ni faollashtirish uchun javob olishga mo'ljallangan bo'ladi agarda, talaba murakkab savolga ega bo'lsa yoki batafsil tushuntirishni talab qilsa chatbot avtomatik tarzda javob bermaydi; chatbotlardan foydalanish o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri aloqani kamaytirishi mumkin, bu esa ta'lim sifatiga, o'quvchilarning muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin [5, 7].

Chatbotlardan umumiy ta'lim, kasb-hunar ta'limidan tortib, oliy ta'limgacha bo'lgan turli ta'lim sohalarida foydalanish mumkin. Ta'limda chatbotlardan foydalanish bo'yicha ayrim tavsiyalarni keltirib o'tamiz (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Talabalar savollariga javoblar

Talabalarining savollariga javob berish uchun chatbotdan foydalanish mumkin. Masalan, talaba ma'ruzada taqdim etilgan material yoki dars jadvali haqida so'rashi mumkin. Chatbot bu savollarga tez va samarali javob berib, o'qituvchilar va boshqa ta'lim xodimlarining yukini kamaytiradi

Yangi mavzularni o'rganishda yordam berish

Chatbot o'quvchilarga yangi mavzularni yaxshiroq tushunishga yordam berish uchun qo'shimcha o'qish materiallari yoki tomosha qilish uchun videolarni taklif qilishi mumkin

Reyting va izoxlar

Talabalarining fikr-mulohazalarini baholash va to'plash uchun chatbotdan foydalanish mumkin. Masalan, kursni tugatgandan so'ng, chatbot talabalardan kurs va ta'lim sifati haqidagi fikrlarini bilish uchun so'rovnomani to'ldirishni so'rashi mumkin

Tashkil etish va rejalashtirish vazifalari

Chatbot talabalarga vazifalarni rejalashtirishda va ularning bajarilishini nazorat qilishda yordam berishi mumkin. Chatbot talabalardan bajarilishi kerak bo'lgan vazifalar ro'yxatini tuzishni va ularga belgilangan muddatlarni eslatishni so'rashi mumkin

Masofaviy ta'limni qo'llab-quvvatlash

Chatbot ayniqsa masofaviy ta'lim uchun foydali bo'lishi mumkin, bu erda talabalar o'qituvchilar va boshqa maktab xodimlariga bevosita kirish imkoniga ega emaslar. Chatbot talabalarga real vaqtda yordam berishi va savollariga javob berishi mumkin

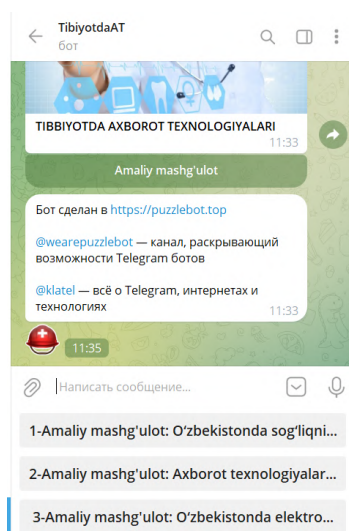
1-rasm. Chatbotni ishga tushirish oynasi

“@TibiyotdaAT_bot” chatboti ham yuqoridagi kabi imkoniyatlarga ega, endi ushbu botdan foydalanish bo'yicha tavsiyalarni berib o'tamiz. Ushbu chatbot Telegram messengeri foydalanuvchilari uchun ishlab chiqildi. “/start” buyrug'i yordamida bot bilan dialog boshlanadi (1-rasmga qarang).

Bot foydalanuvchini amaliy mashg'u-

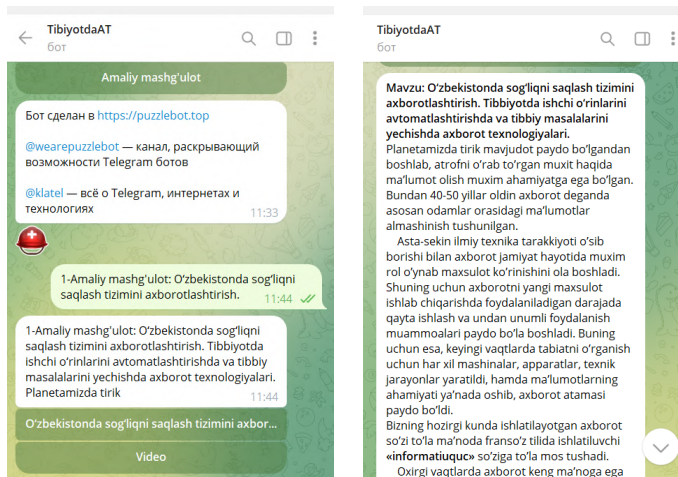
lot nomli o'zaro aloqani boshlash tugmasi bilan kutib oladi. Unga bosish orqali foydalanuvchi tanlash uchun chatbot mavzular menyusini taqdim etadi (2-rasmga qarang).

Ushbu interaktiv tugmalarining har biri faollashtirilganda foydalanuvchini mavzuga mos keladigan bo'limga yo'naltiradi. Har bir bo'lim o'z interfeysiga va kursdagi ma'lumotlarga mos kela-

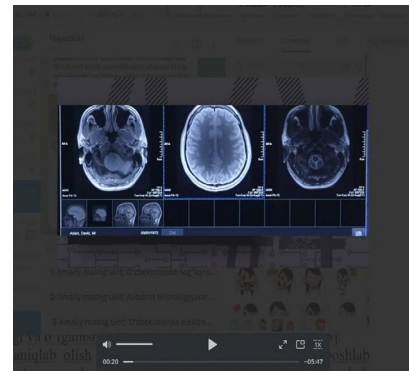
2-rasm. Chatbot bo'limlari menyusi

digan yuqori sifatli tarkibga ega. Bu kabi chatbotlar ma'lumotnoma, elektron resurs va hatto o'quv qo'llanmasi bo'lishi mumkin. Endi berilgan bo'limlarning har birini batafsil ko'rib chiqamiz, ularning qo'llanilishi va ular bajaradigan funksiyalarni aniqlaymiz. 1-amaliy mashg'ulot tugmasi faollashtirilsa, mazkur mavzuga oid materiallar hamda video materialni ko'rish mumkin (3-rasmga qarang).

3-rasm. Nazariy ma'lumotni o'qish

Nazariya ma'lumotlar talabalar tomonidan o'qib chiqilgach, mazkur mavzuga oid video dars ko'rib chiqiladi (4-rasmga qarang).

4-rasm. Video darsni ko'rish jarayoni

Ta'limda chatbotlardan foydalanish o'quvchilar va o'qituvchilar uchun o'quv jarayonini osonlashtiradigan va ta'lim samaradorligini oshiradigan foydali vosita bo'lishi mumkin. Chatbotdan talabalar savollariga javob berish, ularga yangi mavzularni o'rganishga yordam berish, fikr-mulohaza va baholarni to'plash, vazifalarni rejalashtirish va nazorat qilish hamda masofaviy ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun foydalanish mumkin. Asosan, chatbotlardan asosiy ma'ruzalarni o'qish uchun foydalanishadi. Maqsad – chatbotlar virtual maslahatchi vazifasini bajarishi va bu jarayonda talabalarining imkoniyatlariga moslashishidir. Bundan tashqari, chatbotlardan virtual repetitor sifatida foydalanish va so'rovnoma vositasida qanday masalalarda yordamga muhtojligini bilib olish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Кадеева О.Е., Сырицына В.Н. Чат-боты и особенности их использования в образовании. Информатика в школе. – 2020. – С. 45-53.
2. Кихтан В., Коханова Л. Образовательный контент в интернет-медиа / В. Кихтан. – М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2011. – 436 с.
3. Кузнецов В.В. Перспективы развития и использования чат-ботов в образовании / В.В. Кузнецов // Успехи современной науки, 2016. – Т.8. – № 12. – С. 16–19.
4. Окулов С.А. Формирование системы управления образовательным процессом средствами информационных технологий / С.А. Окулов // Успехи современной науки, 2017. – № 5. – С. 170–174.
5. Потапов Д.А. Обзор современных технологий создания чат-ботов / Д.А. Потапов // Бизнес и информационные технологии, 2017. – №4. – С. 5–8.

TEKNOLOGIYA FANINI O'QITISHDA XALQ HUNARMANDCHILIGIGA OID IJODKORLIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING O'RNI

Nargiza Muhamadiyeva,

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada o'quvchilarga texnologiya fanini o'qitish jarayonida xalq hunarmandchiligiga oid ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantirishning o'rni va uning ahamiyati, shuningdek texnologiya fani davlat ta'lim standartlari, malaka talablari, o'quv reja, o'quv fani, o'quv dasturining maqsadlari va ularning mazmuni, fanning mazmuni va sifatiga bo'lgan talablar haqida batafsil ma'lumotlar yoritilgan. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining texnologiya fani mazmunida xalq hunarmandchiligi holatini oshkorlik, aniqlik tamoyillari asosida aniqlashtirilgan. Umumiy o'rta ta'lim maktablari texnologiya fani Milliy o'quv dasturining maqsadi va joriy etilishi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya, ko'nikma, ijodkorlik, shakl, xalq hunarmandchiligi, o'qitish, maktab, kasb-hunar, malaka talablari, texnika, kompetensiya, tamoyil, o'quv dastur, Milliy o'quv dastur.

Аннотация

В статье рассмотрены роль и значение формирования творческих умений, связанных с народными промыслами, в процессе обучения студентов технологии технологии, а также государственные образовательные стандарты технологии науки, квалификационные требования, учебные программы, педагогика, о Подробно освещаются сведения о целях учебных программ и их содержании, требованиях к содержанию и качеству научных знаний. Состояние народных промыслов в содержании технологии науки общеобразовательных школ определяется на основе принципов прозрачности и точности. Приведена информация о целях и реализации Национальной учебной программы по технологическим наукам для общеобразовательных средних школ.

Ключевые слова: технология, мастерство, творчество, форма, народное ремесло, обучение, школа, профессия, квалификационные требования, техника, компетентность, принцип, учебная программа, Национальная учебная программа.

Annotation

In the article, the role and importance of the formation of creative skills related to folk crafts in the process of teaching technology science to students, as well as state educational standards of technology science, qualification requirements, curriculum, educational science, o Detailed information about the goals of the curriculum and their content, requirements for the content and quality of science is covered. The state of folk crafts in the content of technology science of general secondary schools is determined based on the principles of transparency and accuracy. Information about the purpose and implementation of the National Curriculum for Technology Science of General Secondary Education Schools is provided.

Keywords: technology, skill, creativity, form, folk craft, teaching, school, profession, qualification requirements, technique, competence, principle, curriculum, National curriculum.

Prezidentimiz nutqlarida keltirilganidek, “Maktab muammosiga birinchi darajali masala deb qarashimiz lozim. Maktab — faqatgina ta'lim beradigan maskan emas, barchamiz uchun yuksak ma'naviyat beshigiga, farzandlarimizni bolalikdan boshlab kasbga o'rgatuvchi dargohga aylanishi zarur”, “Endi maktab jamoatchilik oldida hisobot beradigan bo'ladi. Maktabni bitirgan o'quvchi oliygohga kirishi kerak yoki maktab davridayoq biror-bir kasb-hunarga ega bo'lishi shart. Aynan shu mezon asosida maktab jamoasi va direktori faoliyatiga baho beriladi” deb aytganidek o'quvchilarning kasb-hunar egallashlari muhim masaladir [1].

Ta'lim to'g'risidagi Qonunning 4-bobi “Ta'lim faoliyatini tashkil etish va uning nazoratini amalga oshirish” bo'lib, 34-moddasida “Davlat ta'lim standartlari va davlat ta'lim talablari” unda “Davlat ta'lim standartlari umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional hamda oliy ta'lim mazmuni va sifatiga oid talablarni belgilaydi” deyilgan [2].

Ta'lim to'g'risidagi Qonun ta'lim sohasidagi munosabatlarni, tartibga solib, umumiy o'rta ta'lim maktablarida

o'qitiladigan fanlarni, jumladan texnologiya fanini ham DTS talablari asosida sinflar kesimida soatlar miqdorini aniqlashtirib, fanning mazmunini va sifatiga bo'lgan talablarni belgilaydi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining DTS talablari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son “Umumiy o'rta ta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining Davlat ta'lim standart (DTS) larini tasdiqlash to'g'risida”gi qarori bilan tasdiqlangan. Mazkur Malaka talablari asosida o'quv dasturi umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-9-sinflari uchun texnologiya fani bo'yicha amaliyotga joriy etilgan [3].

“5–9-sinf o'quvchilarining bilimlari sifatini nazorat qilishning reyting tizimi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi nizomda o'quvchilarning o'quv yili davomida nazorat turlari bo'yicha olgan ballari hamda yillik (yakuniy) baholari asosida har bir o'quv fanidan yillik reyting ko'rsatkichi aniqlanadi:

Bunda o'quvchining yillik (yakuniy) bahosi:

“5” bo'lganda — 86, 90, 95 va 100 reyting ko'rsatkich

ballaridan biri;

“4” bo'lganda – 71, 75, 80 va 85 reyting ko'rsatkich ballaridan biri;

“3” bo'lganda — 56, 60, 65 va 70 reyting ko'rsatkich ballaridan biri qo'yiladi [4].

Texnologiya fanini o'qitishda davlat ta'lim standartlari, malaka talablari, o'quv reja, o'quv fani, o'quv dasturi maqsadlari belgilangan va ularning mazmuni quyidagicha ma'no kasb etadi:

– davlat ta'lim standartlari davlat tomonidan ta'limning mazmuni va sifatiga nisbatan belgilanadigan talablar majmuidir;

– malaka talablari esa ta'lim yo'nalishlarida tahsil olayotgan o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar;

– o'quv reja — muayyan ta'lim yo'nalishi bo'yicha o'quv faoliyati turlari, o'quv fanlari va kurslari hamda ularni o'rganish izchilligi va soatlardagi hajmini belgilaydigan hujjat;

– o'quv fani — ta'lim muassasalarida o'rganish uchun fan, texnika, ishlab chiqarish faoliyatining muayyan sohasidan saralab olingan bilimlar, o'quv va ko'nikmalar tizimi;

– o'quv dasturi — ta'limning o'quv rejasiga kiritilgan fanlarning mazmuni, uning o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishining eng maqbul usullari, axborot manbalari ko'rsatilgan hujjatdir.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining texnologiya fani mazmunida xalq hunarmandchiligining holatini oshkoralik, aniqlik tamoyillari asosida aniqlashtirildi. Oshkoralik tamoyili bu umumiy o'rta ta'lim maktab faoliyatiga doir barcha ma'lumotlar, xabarlarini bilish, muhokama va nazorat etish uchun ro'y-rost ma'lumot yig'ishdir. Aniqlik tamoyili esa bu texnologiya fanida oldindan tasdiqlangan o'quv dasturi asosida aniqlashtirish maqsadida amalga oshiriladigan jarayondir. Aniqlik ma'lum aniq rejalashtirilgan dastur, chizma, model, detal asosida amalga oshiriladigan tamoyildir. Aniqlikda tamoyili asosida bajarilayotgan har qanday jarayonda arzimmas xatoliklar bo'ladi, mutlaq aniqlikka erishib bo'lmaydi. Faqat aniqlikning haqiqiy qiymatiga yaqinlashish mumkin bo'ladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari texnologiya fani Milliy o'quv dasturi oltita komponentdan tuzilgan:

- 1) umumiy o'rta ta'limning malaka talablari;
- 2) umumta'lim fanlarining konsepsiyalari;
- 3) o'quv reja;
- 4) fanlarning o'quv dasturlari;
- 5) o'qitish metodologiyasi;

6) baholash tizimidan iborat bo'lib, ushbu dasturni ishlab chiqishda, ekspertiza va tajriba-sinovdan o'tkazish hamda bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish samaradorligini ta'minlash maqsadida yuqori salohiyatli milliy va xalqaro ekspertlar, jumladan, UNICEF va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan taqdim etilgan xorijiy konsultantlar bilan tizimli ishlar tashkil etilgan.

Ushbu dasturning ekspertiza xulosalariga ko'ra ishchi guruh tomonidan Milliy o'quv dasturining barcha komponentlari takomillashtiriladi va ular asosida 2021-yilning 1-choragidan boshlab 1-, 2-sinflar uchun to'liq to'plamda, yangidan joriy etiladigan fanlar bo'yicha 1–6-sinflar darsliklarining yangi avlodi yaratildi. Milliy o'quv dasturi 2021–2022-o'quv yilidan boshlab bosqichma-bosqich tajriba-sinovdan o'tkazildi, 2026–2027-o'quv yiliga qadar to'liq amaliyotga joriy etilishi rejalashtirilgan. Bundan asosiy maqsad ta'lim sifatini oshirish ko'zda tutilgan.

Texnologiya fani dars va darsdan tashqari mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, qobiliyatlarini rivojlantirish, tafakkurlarini kengaytirish, shuningdek, dars jarayonida mahsulotlarga ishlov berish texnologiyalarini o'rganadi. Kasb-hunarga yo'naltirishni kuchaytiradi va hunarga qiziqish uyg'otadi. Kasb-hunarga yo'llash bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni egallash hamda ularni hayotda qo'llay olish layoqatini shakllantiradi.

Texnologiya fanining vazifasi o'quvchilarda texnik-texnologik hamda texnologik jarayon davomida bajariladigan operatsiyalar yuzasidan olgan bilim, ko'nikma va malakalarni mustaqil ravishda amaliy faoliyatida qo'llay olish, kasb-hunar tanlay olish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok eta olish kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat.

Texnologiya fani orqali o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirishda intensiv usul orqali amalga oshirildi, biz kutgandan-da ortiq natijalarga erishamiz. Sababi intensiv usuldagi jarayon ortiq darajada, tez, jadal, qizg'in shaklda amalga oshiriladi. Ta'limni intensiv rivojlantirish yo'lga o'tib, yaxshi natijalarga erishish mumkin.

Texnologiya fanini o'qitish orqali o'quvchilarga texnik obyekt va texnologik jarayonlarga oid ma'lumotlarni beradi, texnik obyekt va texnologik jarayonlarga oid umummehnat va maxsus operatsiyalar haqida bilim beradi, texnologik jarayonlarni boshqarishni va umummehnat va maxsus operatsiyalarni qo'llay olishni o'rgatadi, texnik va kreativ fikrlashni rivojlantiradi va intellektual qobiliyatini shakllantiradi, texnologik jarayon va mahsulot tayyorlash ketma-ketligini va mahsulotning sifatini aniq tahlil qila olish malakasini oshiradi, mahsulotning ishlab chiqarilishi haqida xulosalar bera olish darajasidagi bilimdonligini oshiradi, tayyorlangan mahsulotlarni baholash, tahlil qilishni o'rgatadi, mustaqil kasb tanlashida tayanch va texnologiya faniga oid kompetensiyalarni shakllantiradi va rivojlantiradi.

Yuqoridagi texnologiya fanini o'qitishda qo'llanilgan, texnik ijodkorlik, kompetensiya, tayanch kompetensiya, texnologiya faniga oid kompetensiya, kompetentlik jum-lalariga ta'rif berish lozim.

Texnik ijodkorlik bu texnika sohasidagi yaratuvchanlik faoliyatidir. Texnik tushunchasi esa ma'lum bir ishni bajarish yo'lini belgilaydi va aniq bir natijaga erishish uchun materiallar yoki intellektual to'plamini bilimlari-

ga asoslangan holda vazifa bajarish tushuniladi;

Texnika so'zi grekcha "techné" san'at, ustalik, mahorat kabi ma'nolarni anglatadi. Texnika bu "biror narsa yasash usuli" degan ma'nolarni ham anglatadi.

Ijodkorlik esa natijaga erishish uchun bajarilayotgan vazifani o'zining bilimiga tayanib san'at asarini yaratish darajasida bajara olish faoliyatidir.

Ijodkor bu sifat yaratish, vujudga keltirish ma'nosini anglatadigan arabcha ijod otiga shaxs oti yasovchi tojikcha -kor qo'shimchasini qo'shib hosil qilingan bo'lib, ijod qiluvchi, yaratuvchi ma'nosini anglatadi [5, 105].

Kompetensiya (lotincha "competo" so'zidan olingan bo'lib, "erishaman, muvofiqman, mos kelaman" ma'nolarini anglatadi) — kompetensiya egallagan muayyan bilim, ko'nikma, malakalar majmuasini anglatadi. Kompetensiya tushunchasi nisbatan yaqindan boshlab, ya'ni 1960-yillarning oxiri va 1970-yillarning boshlaridan keng qo'llanila boshladi. Kompetensiya – ma'lum bir sohada samarali faoliyat olib borish uchun zarur bo'lgan mutaxassisning ta'limiy tayyorgarligiga qo'yilgan talabdir. U davlat ixtiyorida bo'lgan, oldindan belgilangan ijtimoiy talab bo'lib, u o'quvchining muayyan sohada samarali faoliyat ko'rsatishi uchun zarur bo'lgan ta'limiy (professional) tayyorgarligiga nisbatan qo'yiladi.

Kompetensiya so'zi "to compete" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "musobaqalashmoq", "raqobatlashmoq", "bellashmoq" degan ma'noni bildiradi. So'zma-so'z tarjima qilinsa, "musobaqalashishga layoqatlilik", "moslashuvchanlik", "yutuqlilik", "muvaffaqiyatlilik", "tushunuvchanlik", "natijalilik", "o'quvlilik", "xossa", "xususiyat", "sifat", "miqdor" kabi tushunchalar asosida ham tavsiflanadi [6, 89].

Kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim — o'quvchilarning egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish imkoniyatidir. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda mustaqillik, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, tashabbuskorlik, mediaresurslar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog'lom raqobat hamda umummadaniy ko'nikmalarini shakllantiradi. Bundan tashqari, ta'limda har bir o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarda, shu fanning o'ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqqan holda, sohaga tegishli xususiy kompetensiyalar ham shakllantiriladi. Kompetensiyali yondashuv, inson faoliyatida har tomonlama kompetentlikni shakllantirish hozirgi zamon va ta'limining asosiy sharti hisoblanadi. Bu talab o'qituvchi-pedagoglar faoliyatiga ham bevosita daxldordir. Bugungi kunda dunyo ta'limini yangilashning asosiy yo'nalishi ta'lim jarayonida faoliyatli yondashuv orqali dunyoni, hayotni, kasbiy faoliyatni yaxlit tizimli ko'ra olish, unda tizimli faoliyat ko'rsatish, yangi-yangi muammo va topshiriqlarni hal eta olish tajribasini shakllantirishdan iboratdir.

Kompetensiya fan bo'yicha nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarning egallanganligi va bilimlarini kundalik hayotida duch kelgan nazariy va amaliy masalalarni hal etishda foydalanib, amaliyotda qo'llay olish qobiliyatidir.

O'zlashtirilgan bu bilimlar majmuasining shakllanganligi kompetentlik deb ataladi. Kompetentlik lotincha competenes — layoqatli, qobiliyati bor degan ma'nolarni anglatadi. Kompetentlik tarkibiga sof kasbiy bilim, ko'nikma va malakalardan tashqari tashabbuskorlik, hamkorlik, guruhlarda ishlash layoqati, kommunikativ qobiliyat, aniq baholay olish, mantiqiy fikrlash, axborotni saralash va foydalana olish xususiyatlarining shakllanganligidir. Bu shakllangan ta'limni o'quvchilar o'z shaxsiy, kasbiy, ijtimoiy faoliyatida foydalanadi. Ta'limning uzluksizligi, uzviyligi va o'quvchi shaxsi va qiziqishlaridan kelib chiqib, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda tayanch kompetensiyalar shakllantiriladi.

Texnologiya fani kompetensiyalari ikki turga bo'linadi TK-tayanch va FK-fanga oid kompetensiyalarga bo'linadi. TK-tayanch kompetensiya ham o'z navbatida quyidagi turlarga bo'linadi:

1. TK1-kommunikativ kompetensiya — muloqotga kirisha olish.
2. TK2-axborot bilan ishlash kompetensiyasi — axborotlar bilan ishlash olish.
3. TK3-shaxs sifatida o'zini-o'zi rivojlantirish kompetensiyasi — o'zini o'zi rivojlantirib bilimini oshirib borish va amalda foydalanish.
4. TK4-ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi — burch va huquqlarini yaxshi o'zlashtirib, jamiyatda faol ishtirok etish.
5. TK5-umummadaniy kompetensiya umummilliy qadriyatlarni bilish va ijtimoiy faoliyatda hurmat bilan muomala qilish.
6. TK6-matematik savodxonlik kompetensiya shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy munosabatlarda hisob-kitob ishlari bilan muomala qila olish.

FK-fanga oid kompetensiyalar ham o'z navbatida quyidagi turlarga bo'linadi ular:

1. FK1-Buyum va mahsulot turlarini, ularni tayyorlash va ishlov berish usullarini bilish, texnologik loyihalash hamda amalga oshirish kompetensiyasi:
2. FK2-Psixomotor, funksional hamda amaliy faoliyat turlarini bajarishdagi operatsion kompetensiya:
3. FK3-To'g'ri va ongli kasb tanlash, ijtimoiy munosabatlarga kirisha olish kompetensiyasi:

Texnologiya faniga oid kompetensiyalar quyidagilardan iborat:

- texnologiya faniga oid atamalarni to'g'ri talaffuz qila olish;
- texnologiya faniga oid turli manbalardan axborotlarni eshitish, ko'rish va tushunish;
- texnologiya faniga oid bilimlarini boyitish, tirish-qoqlikni va qo'l harakati motorikasini(harakatini) rivojlantirish;

– texnologiya faniga oid o'quvchanlik burchini bilish, jamoa bilan ishlay olish;

– texnologiya faniga oid tabiiy va turli materiallardan foydalanishda tejamkorlikka rioya qilish kompetensiyalaridan iborat.

Yuqorida fanga oid kompetensiyalarda keltirilgan motorika so'zining mazmuni shundan iboratki, Italiyalik pedagog Mariya Montessori o'zining pedagogik qarashlaridan kelib chiqib bolalarni aqliy jihatdan rivojlantirish, ularni his qilishga o'rgatish kerakligini ta'kidlaydi. Bolalarda sensorika va motorikani rivojlantirish o'quvchilarda yozish, hisoblash ko'nikmasini shakllantiradi. Montessori metodikasining asosiy mohiyati bolada mustaqil faoliyat orqali shaxsiy imkoniyatlarini namoyon qilishga sharoit yaratish va yordam berishdan iborat. Shuningdek, Montessori materiallari o'quvchilarda mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi. Bolada ichki kuchni rivojlantirish va uning shaxsiy sifat-

larini shakllanishiga turtki beradi. Bundan tashqari bolada atrof-muhit to'g'risidagi tasavvurlar ham tizimga solinadi. Ta'lim jarayonida tarbiyachining diqqat markazida kichikintoyning individual va ijtimoiy-hissiy ehtiyojlarini qondirish nazarda tutilishi lozim. Mashg'ulot va o'yinlar uchun tanlangan didaktik materiallar bolada motorika (harakat) va sensorika (sezgi)ni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Bolaning mustaqil harakat qilishi natijasida uning ichki kuchlari erkin bo'ladi va asta-sekin kattalar yordamsiz ham o'zi bajara olish ko'nikmasiga ega bo'ladi.

Texnologiya fani dars mashg'ulotlarida har bir dars xavfsizlik texnikasi qoidalari va sanitariya-gigiyena talablariga rioya qilingan holda amalga oshiriladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida Davlat ta'lim standarti asosida texnologiya fani mashg'ulotlari orqali o'quvchilar texnologiya ta'limiga oid bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 30.09.2020 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqidan. <https://uza.uz/posts/11178>.
2. Ta'lim to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasining 23.09.2020-yildagi ORQ-637-sonli Qonuni. <https://lex.uz/docs/-5013007>.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 2017-yil 6-apreldagi 187-son. – T., 2017. <https://lex.uz/docs/-3153714>.
4. O'zbekiston Respublikasi Xalq talimi vazirligining, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test markazi direktori qarori, 06.06.2010-yilda ro'yxatdan o'tgan, ro'yxat raqami 21175 sonli, "5-9-sinf o'quvchilarining bilimlari sifatini nazorat qilishning reyting tizimi to'g'risidagi" nizom. <https://lex.uz/acts/-3566142>.
5. Raxmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. 3-jild. "Universitet" nashriyoti. – T., 2009. – 283 b.
6. Ishmuxamedov R., M.Yuldashev. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. – T.: O'qituvchi" nashriyoti, 2013. – 279 b.

BO'LAJAK O'QITUVCHI QOBILIYATINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TASNIFI

Moxigul Kurbanova,

Qarshi davlat universiteti

"Musiqqa ta'limi" kafedrasida katta o'qituvchisi, p.f.n.

Annotatsiya

Mazkur maqolada muallif tomonidan o'qituvchining pedagogik mahoratini takomillashtirishida qobiliyat, bilim olish va malaka hosil qilishni ta'minlash, qobiliyatga yaqinroq turadigan tushunchalar haqida ilmiy fikrlar yoritilgan. Hamda o'qituvchi qobiliyatni o'z kasbiy faoliyatida psixologik texnologiya bilan kuchaytirib modifikatsiyalash muhim ahamiyat kasb etishini u o'z maqolasida bayon etgan. Shuningdek, qobiliyat — shaxsning individual-psixologik xususiyati muayyan faoliyat yuzasidan layoqati va ishni muvaffaqiyatli amalga oshirish subyektiv shart-sharoitini ifodalovchi individual psixik sifatlar yig'indisiga aytilishi, shaxsning aql sifatlariga, xotira va xarakter xususiyatlariga, his-tuyg'ulariga qarama-qarshi qo'yilmaydi, balki ular bilan bir qatarga qo'yilishi kerakligi batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: modifikatsiyalash, psixologik texnologiya, dinamika, intellekt, kommunikativ, kinestetik, deklamatsiya, fiziologik tuzilish, ijodkorlik, ehtimollik, ishonchlilik.

Аннотация

В данной статье освещены научные взгляды автора на понятия, которые более близки к способностям, обеспечивая формирование способностей, знаний и навыков в совершенствовании педагогического мастерства учителя. В своей статье он отметил важность модификации способностей педагога в его профессиональной деятельности с помощью психологических технологий. Также подробно освещается, что одаренность-индивидуально-психологический признак личности-следует отнести к совокупности индивидуальных психических качеств, выражающих способность к определенной деятельности и субъективные условия успешного выполнения

работы, не противопоставлять, а ставить в один ряд с умственными качествами личности, памятью и чертами характера, эмоциями.

Ключевые слова: модификация, психологическая технология, динамика, интеллект, коммуникативность, кинестетика, декламация, физиологическая структура, креативность, вероятность, достоверность.

Annotation

In this article, the author has highlighted the scientific ideas about the ability to improve the pedagogical skills of the teacher, to ensure the acquisition of knowledge and skills, and concepts that are closer to the ability. He also stated in his article that it is important to strengthen and modify the teacher's ability with psychological technology in his professional activity. Also, the individual-psychological characteristic of a person is defined as a set of individual psychological qualities that represent the ability to perform a certain activity and the subjective conditions for successful implementation of the work, as opposed to the mental qualities of a person, memory and character traits, feelings. It is explained in detail that it should not be placed, but should be placed alongside them.

Keywords: modification, psychological technology, dynamics, intelligence, communication, kinesthetics, recitation, physiological structure, creativity, probability, reliability.

Qobiliyatni inson tug'ma, tabiat in'omi sifatida tayyor xolida olmaydi, balki hayotiy faoliyati davomida shakllantiradi. Govard Gardner qobiliyatlarni intellektlar to'plami deb atadi va uning yettita jihatini ajratib ko'rsatdi. Biz intellektning ushbu jihatlaridan oltitasini o'qituvchi pedagogik mahoratini takomillashtirish nuqtayi nazaridan tahlil qilishimiz mumkin.

Psixolog olim Olga Matveyeva ushbu jihatlarni psixologik texnologiya bilan kuchaytirib modifikatsiyalaydi va o'qituvchining kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlab, quyidagi qobiliyatlarni ko'rsatib o'tadi:

1. Muloqot qilish (kommunikativ) qobiliyati: O'qituvchining o'quvchilar bilan dars va darsdan tashqari jarayonlarda sinfda ijobiy ruhiy iqlim yarata olishi.

2. Voqealarni oldindan ko'ra olish qobiliyati: ushbu qobiliyat turi har bir o'qituvchining sergakligida, o'quvchilarning ruhiyatini, ichki dunyosini ko'ra olishida namoyon bo'ladi. Shunda o'qituvchi kim nimaga qodir ekanligini oldindan bashorat qila oladi.

3. Eshitish va his qilish qobiliyati: Bunday qobiliyatga ega bo'lgan insonlar musiqani sevishadi, ohangni yaxshi his qilishadi, deklamatsiya asosida yaxshi o'qishadi, eshitgan narsasini xotirada saqlaydi, ayniqsa she'r va qo'shiqlarni sevib tinglaydi.

4. Kinestetik (teri-muskul) qobiliyat: o'qituvchining o'z xatti-harakatlarini muvofiqlashtirish qobiliyati, harakat ohangini his qilib yo'naltiradi, vaqtni, harakat sur'atini his qilish, maishiy qulayliklarni yarata olish.

5. Mantiqiy qobiliyat: mulohaza yuritishni, raqamlarni, matematikani, murakkab masalalarni sevish, sababiyat va natijalarni;

6. Shaxsning ichki qobiliyati: o'z-o'zini bilish, tushunish va his qilish qobiliyati. Erkin shaxsda qo'rquv yoki noerkinlik tuyg'usi kamdan-kam holda bo'ladi.

Qobiliyat o'qituvchining individual imkoniyatlarini xarakterlaydi. Bir xil sharoitda qobiliyatli o'qituvchilar o'z faoliyatlarida ham qobiliyati past kishilarga qaraganda ko'proq yutuqlarga erishadilar. Qobiliyat shaxsning ham umumiy, ham maxsus rivojlanishida tezroq siljib borishini, uning ijrochilik va ijodkorlik faoliyatlarida eng yuqori natijalarga erishishini ta'minlaydi. Qobiliyatli kishi muta-

xassislikni tez egallay oladi va yuqori mahoratga erishadi hamda ishlab chiqarish, fan yoki madaniyatga yangilik kirita oladi [1, 82].

Qobiliyat bilimdan farq qiladi. Bilim-bu ilmiy mutolaa natijasidir, qobiliyat esa kishi psixologik va fiziologik tuzilishining xususiyatidir. Qobiliyat bilim olish uchun zaruriy shart-sharoit bo'lib, shu bilan birga, u ma'lum darajada bilim olish mahsulidir. Umumiy va maxsus bilimlarni o'zlashtirish, shuningdek, kasbiy mahoratni egallash jarayonida qobiliyat mukammallashib va rivojlanib boradi. Qobiliyatga yaqinroq turadigan tushunchalar ko'nikma va malakalardir. Ko'nikmalar — o'qituvchining kasbiy faoliyati jarayonida hosil qilingan tajriba va bilimlar asosida bajariladigan ishning mukammal usulidir. Malakalar — o'qituvchining ongli faoliyatni bajarishi jarayonida hosil qilingan kasbiy intellektual faoliyatning avtomatlashgan komponentlari yig'indisidir. Ular o'qituvchining kasbiy faoliyati mexanizmining asosini tashkil qiluvchi jarayonlardir, ular qobiliyat bilan birgalikda pedagogik mahoratga erishishni ta'minlaydilarki, buning natijasida o'qituvchi kasbiy faoliyatida ulkan yutuqlarni qo'lga kiritadi. Qobiliyatli, ammo noshud o'qituvchi ko'p narsaga erisha olmaydi.

Qobiliyat ko'nikma va malakalarda ro'yobga chiqadi. Darhaqiqat, qobiliyatli kishining ko'nikma va malakalari ko'p qirrali va mukammallashgan bo'ladi. Ko'nikma va malakalar yetarli bo'lmagan qobiliyatni birmuncha to'ldirishi yoki qobiliyatning kamchiligini tuzatishi mumkin. Ko'nikmalarni umumlashtirib mohirlik ham deb ataydilar. Mohirlik ham qobiliyatning o'zginasidir.

Demak, qobiliyat ko'nikma va malakalarning paydo bo'lish jarayonida shakllanadi. Pedagogikada o'qituvchi qobiliyati — bu imkoniyatdir, uning mohirligi zaruriy darajasi faqatgina o'qitish va tarbiyalash jarayonida takomillashib boradi va yutuqlarga erishishida zamin yaratadi. Tug'ma qobiliyatlar zehn deyiladi. Iqtidor, iste'dod, daholik — insonning ijodiy faoliyati jarayonida erishiladigan qobiliyatlarning rivojlanish bosqichlari hisoblanadi. Qobiliyatlar, xarakter kabi shaxsning faqatgina ma'lum faoliyatidagina mavjud bo'lgan sifatlaridir. Psixologiyada qobiliyat — insonning kasbiy bilim, ko'nikma va mala-

kalarni qiyinchiliksiz, osonlik bilan mukammal egallashi va biror faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullanishiga aytiladi. U o'qituvchining kasbiy faoliyatida ham yorqin namoyon bo'ladi.

Kasbiy faoliyatning ta'lim mazmunini belgilovchi sifatlari o'qituvchining ijodkorligida namoyon bo'ladi. Ijodkorlik — bu sifat jihatidan yangi, original va takrorlanmas biror yangilikni paydo qiluvchi faoliyatdir. Mahsuldor ijodkorlikda belgilangan har qanday muammo muvaffaqiyatli hal qilinadi; ijod qilishga layoqatli bo'lgan o'qituvchilarning asosiy qismida bu jihatlar namoyon bo'ladi. Evristik ijodkorlik, jamiyatda ro'y berayotgan kasbiy faoliyatga oid yangiliklarni dadil o'zlashtirish va targ'ib qilishni anglatadi, ya'ni uning asosida g'oyalar (farazlar) hosil qilish jarayonini intensivlashtirish va ularning haqiqatga yaqinligini (ehtimolligini, ishonchligini) izchil amalga oshirish va bunda yangi holatda dadil harakat qilish qobiliyati, fikrlash jarayoni asosida tafakkurni rivojlantirish kuzatiladi. Kreativ ijodkorlikda o'qituvchi ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yangi nazariyalarni yaratadi, o'z fikrlari va takliflari bilan chiqadi, mohir va tajribali, layoqatli o'qituvchilargina bunga erishishi mumkin. Tabiiy anatomik-fiziologik layoqat nishonalari qobiliyatlarning fiziologik asosini tashkil etadi. Keyinchalik qobiliyatga aylanadigan layoqat nishonalarning majmui insonning iste'dodi deyiladi. Insondagi bilish va layoqat nishonalari jarayonlarining yig'indisi, iste'dodining yuksak cho'qqisi — uning intellektini belgilaydi.

“Intellekt — bu aqlan ish ko'rish, ratsional fikrlash va hayotiy muammolarni mohirona hal qilishning global qobiliyati”, ya'ni intellekt insonning atrof-muhitga to'liq moslasha olish qobiliyati deb qaraladi. Kishi o'zidagi layoqat nishonalarni doimiy ravishda rivojlantirib borishi kerak, bu esa faqat shijoatli kasbiy faoliyat jarayonida amalga oshirilishi mumkin. Bugungi kunda o'tgan davrdagidan ko'proq pedagogika fani oldida yangicha fikr yuritadigan o'qituvchi-tarbiyachini tayyorlash, uning kasbiy mahorati va malakasini takomillashtirish uchun o'qitish va tarbiyalashning zamonaviy shakl, usul, vositalarini ishlab chiqish juda muhimdir. Biz yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'qituvchilik kasbini tanlagan har bir yigit va qiz o'ziga shu kasbini sevishi yoki sevmasligi to'g'risida savol beradi. Zero, masalaning yana bir muhim tomoni borki, bu bo'lajak o'qituvchi pedagogik qobiliyatga egami yoki yo'qmi degan muammo paydo bo'ladi [2, 301].

Vaholanki har bir kasb, qobiliyat orqali egallanadi va mukammal o'rganiladi. Pedagogik qobiliyatlar o'z funksiyasiga ko'ra umumiy va maxsus turlarga bo'linadi. Umumiy qobiliyatlar mavjud bo'lganda o'qituvchi o'z pedagogik kasbiy faoliyatini mukammal egallab, mohirona olib borish bilan birga, boshqa turli xil faoliyatlar bilan ham muvaffaqiyatli shug'ullanadi. Umumiy qobiliyatga ega bo'lgan o'qituvchilar ta'lim-tarbiya jarayonida har qanday qiyinchilik va ziddiyatlarni qiynalmasdan bartaraf etadilar. O'qituvchining pedagogik qobiliyatini

tahlil qilgan N.V.Kuzmina shunday yozadi: “Talim-tarbiyada ro'y beradigan ko'pgina kamchiliklar o'qituvchi o'z pedagogik qobiliyatining amaliy yo'nalishlarini yaxshi bilmasligi, iste'dodning o'qituvchida yo'qligi natijasida ro'y beradi”. Maxsus qobiliyatga ega bo'lgan o'qituvchilar faqat o'zlari egallagan kasbiy yo'nalishlari bo'yicha muayyan faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullanadilar. Barcha mutaxassisliklarda bo'lgani kabi o'qituvchilik kasbida ham pedagogik qobiliyat — uning shaxsiy iste'dod xususiyatlarini belgilab, kasbiy faoliyat turini muvaffaqiyatli amalga oshirishda subyektiv shart-sharoitlar yaratadi. Har qanday qobiliyat-shaxsga tegishli bo'lgan murakkab tushunchadir, u faoliyatning talablariga mos xususiyatlar tizimini o'z ichiga qamrab oladi. Har qanday faoliyat ham murakkab bo'lib, u kishiga turli-tuman talablar qo'yadi. Agar shaxs xususiyatlari tizimi shu talablarga javob bera olsa, kishi faoliyatni muvaffaqiyat bilan amalga oshirishda o'z qobiliyatini ko'rsata oladi, agar xususiyatlaridan qaysi biri rivojlanmagan bo'lsa, shaxs mehnatining muayyan turiga nisbatan kam qobiliyatli, deb xarakterlanadi. Mana shuning uchun ham qobiliyat deganda birorta xususiyatning o'zini emas, balki inson shaxsining faoliyat talablariga javob bera oladigan va shu faoliyatda yuqori ko'rsatkichlarga erishishni ta'minlay oladigan xususiyatlar ansambli yoki sintezini tushunish lozim.

O'qituvchi qobiliyatini o'rganishda xususiyatlar “ansambli” iborasini biz shuning uchun ham ishlatamizki, bunda xususiyatlarning oddiygina birgalikda mavjud bo'lishini emas, balki ularning uzviy bog'langan bo'lishini, muayyan tizimda o'zaro ta'sir qilishini ko'zda tutayapmiz. Bu tizimda xususiyatlardan biri oldingi o'ringa chiqib, yetakchi xususiyatga ega bo'lsa, ayni vaqtda, boshqalar uchun yordamchi xususiyatlar rolini o'ynaydi. Kishining qobiliyati juda katta ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega. Qobiliyat yuqori mehnat unumdorligini ta'minlashga, binobarin, ijtimoiy boylikning son va sifat jihatidan tez o'sishiga, jamiyat taraqqiyotiga yordam beradi. Shuning uchun ham bo'lajak o'qituvchilarning zakovati, qobiliyatini ochish hamda ulardan o'z o'rnida foydalanishni o'rganib olishi zarur ekanligi haqidagi masala qat'iy talab qilinadi [3, 144]. O'qituvchining pedagogik mahoratini takomillashtirishida qobiliyat bilim olish va malaka hosil qilishni ta'minlaydi. Qobiliyatli kishining yuqori unumli mehnati uni moddiy hayot darajasi bilan ta'minlaydi. Ta'kidlash joizki, qobiliyatli o'qituvchiga pedagogik faoliyat va mehnat yengilroq bo'ladi va u kamroq charchaydi, chunki sevimli mehnati unga huzur-halovat bag'ishlaydi. Qobiliyat bilim, ko'nikma va malakalar mahsuli, shu bilan birga faoliyat usullarini egallash tezligi, teranligi va mustahkamligida namoyon bo'ladi. O'qituvchining o'quvchilar bilan muloqoti yuksak darajada muvaffaqiyatli bo'lishi uning pedagogik qobiliyatga qanchalik ega ekanligiga bog'liq. Maktab o'qituvchisining faoliyati yosh avlodni ma'naviy barkamol shaxs darajasida tarbiyalashda va

kasbiy bilimlarni chuqur egallagan kadrlarni tayyorlashda namoyon bo'ladi. Buning muvaffaqiyati o'qituvchining pedagogik qobiliyatiga bog'liq.

Qobiliyat kasbiy faoliyat jarayonida sayqallanib boradi. Buning uchun o'qituvchida layoqat, zehn qiziqish bo'lishi kerak. Pedagogik qobiliyatlar faqat pedagogik faoliyatning samarali bo'lishini va shart-sharoitini ifodalamasdan, balki ko'p jihatdan muvaffaqiyatli ishlashning natijasi hamdir. Pedagogik qobiliyatda o'qituvchining o'zaro fikr almashuvi bilan bog'liq xususiyatlari asosiy rol o'ynaydi. Quyidagi pedagogik qobiliyatning asosiy xususiyatlari o'qituvchining yuksak pedagogik-psixologik bilimlari natijasida doimiy shakllanib boradi:

Kommunikativ qobiliyat: o'qituvchining pedagogik jamoa va ota onalar, mahalla ahli bilan bo'ladigan o'zaro muloqotida ularning ruhiy holatlarini tushunish va ularga hamdard bo'lish, muloqotga kirishishida pok ko'ngillilik. O'qituvchi bunda psixologik bilimlarga ega bo'lishi, muomala madaniyatini muntazam o'zida shakllantirib borishi lozim [4, 36].

Perseptiv qobiliyat: tashqi olamni va muhitni sezish, idrok etish, ya'ni kuzatuvchanlik muhim rol o'ynaydi. O'qituvchining shijoati natijasida rivojlanadi, takomillashadi. O'qituvchi o'quvchining psixologiyasini, psixik holatini o'ziga singdirib idrok etadi, sinf jamoasining holatiga pedagogik vaziyatiga odilona baho beradi. **Empatik qobiliyat:** bolalarga bo'lgan muhabbatdan kelib chiqadigan o'quvchilarning his-tuyg'usini, psixologik holatlarini qalbdan his etish, tushunish, idrok etish, ularga achinish xususiyatlaridir.

Ta'lim jarayonini muqobillashtirish qobiliyati: o'qituvchi o'z bilimini o'quvchi ongi va tafakkuriga kam kuch sarflash evaziga yetkaza olishi, ta'lim va tarbiyada belgi-

langan muddatda maqsadga erishish qobiliyatidir. **Didaktik qobiliyat:** o'quvchilar bilan muloqot qilishda, pedagogikaning ta'lim va tarbiyaviy qonuniyatlarini hamda metodlarini chuqur o'zlashtirgan holda samarali dars berish qobiliyatidir. Shuningdek, dars pedagogik texnologiyalar asosida jahon andozalariga, hozirgi zamon talablariga javob berishi kerak. **Tashkilotchilik qobiliyati:** pedagogik qobiliyatning tarkibiy qismidir. U sinf o'quvchilarining o'qituvchi tomonidan turli jamoat ishlariga, to'garaklarga jalb qila olishida, sinf jamoasining har bir o'quvchiga faol vaziyatni ta'minlab berishida namoyon bo'ladi.

Konstruktiv qobiliyat: o'qituvchining ongli ravishda yuzaga keltirilgan kasbiy pedagogik vaziyat bosqichlarini oldindan rejalashtira olishi.

Bilish qobiliyati: o'qituvchining o'z fanini va boshqa fanlarni chuqur bilishida, o'zlashtirishida namoyon bo'ladi.

Anglash (tushunish) qobiliyati: o'qituvchining ziyrakligida, voqea va hodisalarga adolatli munosabatda bo'lishi.

Pedagogik qobiliyatlarning tayanch xususiyatlariga kuzatuvchanlikni ko'ra bilish ko'nikmasidir. Bu — individual narsaning o'ziga xos tomonini, ijodiy faoliyat uchun boshlang'ich materialni ko'ra bilish demakdir. Rasomning kuzatuvchanligi, tabiatshunos olimning kuzatuvchanligidan farq qilishi o'z-o'zidan ravshan. Ularning kuzatuvchanligi turlicha yo'nalishda bo'lganligi sababli, ularning har biri o'z tafakkuri va dunyoqarashiga ega [5, 16].

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, har qanday kasb sirlarini mukammal egallash uchun qobiliyat kerak. Pedagogik qobiliyat sog'lom o'qituvchidagina shakllanadi. Biroq u yuqori, o'rtacha va past darajada bo'lishi mumkin. Ushbu turli darajadagi qobiliyatlarda mujassamlashgan xislatlar va xususiyatlar orasida ba'zilar yordamchi rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – T.: O'zbekiston, 1992, 160 b.
2. Ананев Б.Г. Человек как предмет познания. – ЖИ.: ЛГУ. 1968, 340 с.
3. Ibroxim Haqqul. Navoiyga qaytish. – T.: FAN, 2007, 223 b.
4. Karimov I.I. O'qituvchi, ustoz, murabbiy. Talabalar va yosh o'qituvchilar uchun. Risola. – Qo'qon DPI, 2009, 99 b.
5. Кузьмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя. – Л.: Знание, 1985, 32 с.

O'SMIRNING NIZOLI XULQ ATVORI UNING AQLIY RIVOJLANISHIDAGI AHAMIYATI

Nodira Fayziyeva,

Jizzax davlat pedagogika universiteti

“Umumiy psixologiya” kafedrasida stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiy

Ushbu maqolada o'smirning nizoli xulq atvori uning aqliy rivojlanishidagi o'rni masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, o'smirlik yosh davrida mavjud nizoli vaziyatlarni tahlil qilish, o'smirlik inqirozlarining yengil bartaraf etilishiga va pedagogik jarayonni samarali amalga oshirish masalalari tadqiq qilinadi. Bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri ta'lim jarayonida o'smirlar o'rtasidagi shaxslararo nizolar, ularning xususiyatlari va nizolarni keltirib chiqaruvchi omillarning tabiati turli-tuman ekanligi haqida fikr-mulohazalar bildirilgan. O'smirlar o'rtasidagi nizolarning kelib chiqish sabablari va bu muammoga yechim berilgan.

Kalit so'zlar: tarbiya, nizo, oila, ijtimoiy xarakter, ijtimoiy birlik, shaxs, kelishmovchilik, ijtimoiy nizo, ishonch, ziddiyatlar, stress, nizolar, shaxsdagi emotsional holat, konstruktiv, destruktiv nizo.

Аннотация

В данной статье анализируется вопрос о роли конфликтного поведения подростка в его психическом развитии. Также будет исследован анализ существующих конфликтных ситуаций в подростковом возрасте, легкое устранение подростковых кризисов, эффективная реализация педагогического процесса. Высказывались мнения, что одной из актуальных проблем современности являются межличностные конфликты подростков в образовательном процессе, их особенности и природа факторов, вызывающих конфликты. Приведены причины конфликтов между подростками и пути решения этой проблемы.

Ключевые слова: воспитание, конфликт, семья, социальный характер, социальное единство, личность, разногласие, социальный конфликт, доверие, конфликты, стресс, конфликт, эмоциональное состояние личности, конструктивный, деструктивный конфликт.

Annotation

In this article, the question of the role of conflict behavior of a teenager in his mental development is analyzed. Also, the analysis of existing conflict situations in adolescence, the easy elimination of adolescent crises, and the effective implementation of the pedagogical process will be researched. Opinions were expressed that one of the urgent problems of today is interpersonal conflicts among teenagers in the educational process, their characteristics and the nature of the factors that cause conflicts. The causes of conflicts between teenagers and solutions to this problem are given.

Keywords: education, conflict, family, social character, social unity, personality, disagreement, social conflict, trust, conflicts, stress, conflict, emotional state of the individual, constructive, destructive conflict.

Tarixdan ma'lumki, qadimda oqsoqollar urug'-qabila boshliqlari kengashi nizoni hal qiluvchi kuch sifatida xizmat qilgan. Ammo insoniyat tarixining keyingi bosqichlarida ilk davlatlarning vujudga kelishi, odamlar o'rtasida tabaqalanishi, takomillashishi va uning orqasidan har xil siyosiy tizimlarning yuzaga kelishi har doim ham jamiyatda barqarorlikni ta'min etavermagani tabiiy hol.

Bunday o'zgarishlar odamlar o'rtasida muayyan darajada ijtimoiy haqsizlikni kuchaytirgan. Oqibatda nizolarga zamin hozirlanib, tomonlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar kengayib boravergan. Natijada jamiyatla nizolar orqasidan uning ta'siridagi muammolar ko'payib borgan. Shuning uchun o'tgan ko'plab yillar davomida kishilik jamiyati tinch-totuv kelajakka umid bilan qaragan, doimo urush va qarama-qarshiliksiz jamiyatni ko'rishga intilib yashagan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev: "...har qanday jamiyat taraqqiyotida uning kelajagini ta'minlaydigan yosh avlodning sog'lom va barkamol bo'lib voyaga yetishi hal qiluvchi o'rin tutadi. Shu sababli biz islohotlarimiz ko'lami va samarasini yanada oshirishda har tomonlama yetuk, zamonaviy bilim va hunarlarni

puxta egallagan, azm-u shijoatli tashabbuskor yoshlarimizga tayanamiz..." deb yoshlarga yuksak ishonch bildirib turgan bir paytda yoshlar o'rtasida turli nizolarning kelib chiqishi to'g'ri kelmaydi [1].

Bunga biz pedagog-psixologlar jiddiy e'tibor berishimiz darkor. O'smirlar o'rtasidagi nizolarning psixologik xususiyatlari muammosiga ustuvor sifatida qaralmagan.

Bugungi kunda nizoga bag'ishlangan kitoblarda nizolarga turlicha qarash va tushunchalar berilgan. Shulardan biri, g'arbda keng tarqalgan nizo tushunchasi mashhur Amerikalik nazariyotchi L.Kozer tomonidan ishlab chiqilgan. Unda u "ahamiyatli narsalar uchun kurash va huquqiy holat, hokimiyat va resurslar aniqlashtirish uchun da'vo qilish va dushmani neytrallashtirish, unga zarar yetkazish yoki raqibini yo'qotishni maqsad qilish"ini tushuntiradi [3, 84].

Bu ta'rif sotsial qarash tomonidan ochib beriladi, negaki uning asosiy mazmunida, muallifning fikricha, ahamiyatli va qimmatli narsalar va turli ijtimoiy guruhlarining qiziqishlarining to'qnashuvi birinchi o'rinda turadi

Nizoni ta'riflab keluvchi ko'pgina psixologik turkum adabiyotlarida xuddi shunday ijtimoiy xarakter mavjud.

Ularning asosiy jihati shundaki, muallif ijtimoiy birlik va shaxslar o'rtasidagi kelishmovchiliklar shakllari turli ko'rinishlarini ijtimoiy nizolarning zaruriy belgilari sifatida aniq qiziqish va maqsadga erishishga yo'naltirish kabi belgilaydi.

Hozirgi zamon ilm-fani bashariyat tarixining qaysi bir davriga murojaat qilmasin, ularning barchasida nizolarning mavjud ekanligiga duch keladi. Aniqroq qilib aytganda, nizo jamiyat rivojining doimiy hamrohi bo'lganligiga amin bo'lamiz. Nizolarning jamiyat hayotidagi o'rni qadimdan e'tiborga molik bo'lib kelgan. Ha, insoniyat nizolar bilan "bilag'on odam"lar yashagan davrdan buyon hamnafasdir. Shuning uchun bo'lsa kerak ilmiy doiralarga nizo haqidagi ilk qarashlar afsonalar orqali kirib kelgan.

O'smir shaxslar hayotida kelib chiqadigan har xil ziddiyatlar, stress, nizolar, shaxsdagi emotsional holatlarning bugungi kunda ko'payib ketayotganligidir. Shu bois ulardagi stress holatlarni yuzaga kelish sabablari va uning ta'lim jarayoniga ta'sirini o'rganish muhimdir. Nizolar to'g'risida ham nazariy bilimlar, ham amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish hozirgi zamonda yoshlarni mustaqil hayotga tayyorlash hamda jamiyatda o'z o'rni va mavqeiga ega bo'lishida zarur ehtiyojlardan bo'lib, ana shunday bilimlarni targ'ib etish davrimizning dolzarb vazifalaridanidir [2, 211].

Ammo har qanday vaziyatda ham nizoning yechimi topilmaganligi uning umuman yo'q bo'lib borayotganligini emas, balki nizoning ochiq formadan "yashiringan" formaga o'tib borayotganligini bildiradi. "Yashiringan" formadagi nizo esa nima oqibatlariga olib kelishi – tomonlarning qanday emotsional-psixologik xususiyatlarni o'zida to'plab borayotganligiga bog'liq bo'ladi. Agar bu holatlar – ijobiy sensorlarga tayansa, nizo yechimini topish uchun sharoit mavjud bo'ladi, agar ular salbiy sensorlarni kuchaytirib yuborsa, demak, nizodagi keskinlikning oshib borayotganligini anglatadi.

O'smirlik davridagi nizolarga quyidagicha munosabat bildirish maqsadga muvofiq:

- o'smirlik davrida nizoning yuzaga kelishi tabiiy hol hamda uning vujudga kelishidan qo'rqmaslik va dovdiramalik lozim;

- nizoning subyektiv va obyektiv kelib chiqish sabablarini muhokama qilish darkor;

- nizo tomonlar manfaatlarining to'qnashuvi hisoblanadi;
- nizoning yechimini topish uchun ikki tomonning ixtiyoriy sa'y-harakatlar olib borishi va nizo yechimini topishga rozi-rizoligi talab etiladi;

- o'smirlik davridagi har qanday nizoning o'z yechimi mavjud, faqat uni topa bilish zarur;

- o'smirlik davridagi nizoning yechimi topilmaganda, u "so'nishi", yo'q bo'lganday ko'rinishi mumkin, aslida nizo o'z-o'zidan hal bo'lmaydi, balki keyinroq boshqa kattaroq nizolarni keltirib chiqaradi;

- nizo yechimini ijobiy topish uchun ma'lum bilim va malakalarni egallash darkor;

- nizo yechimini topish jarayonida ziddiyat qaramaqarshi odamga, uning shaxsiyatiga emas, balki ikkala to-

mon o'zaro birlashib, o'z mulohazalarini mavjud muamмога qaratishi darkor;

- nizoni insonlar emas, balki vaziyatlar va manfaatlar vujudga keltiradi;

- nizolar har doim mavjud bo'ladi, shuning uchun ham yoshlar ularni boshqarish malakasiga ega bo'lishi lozim [2, 72-73].

Nizolarni tabiiy hodisa dedik. Nizo – oddiy hol. Chunki nizo har birimizning turmushimiz va tirikchiligimizga xos bo'lgan, hayotimizga tegishli narsa. Ammo ko'pchilik o'smir ongida an'anaviy mavjud bo'lgan fikrga ko'ra, nizo bu — oddiy hol emas, u ziddiyatli hol, undan o'zini muhofaza qilish kerak, undan o'zini tortish zarur, nizodan "qochish" kerak. Insonlararo, oilalar ichida bo'layotgan nizolardan o'zini tortishni bizga bolaligimizdan o'rgatib kelishadi. Nizo oldida, unga nisbatan fobiya, ya'ni nizodan qo'rqish hollari ko'pchilikni tashkil qiladi. Bizni bolaligimizdan nizo vaziyatlardan o'zimizni tortishga, "janjalkash" bo'lmaslikka, nizolarni keltirib chiqargan va unda qatnashgan odamlardan o'zimizni tortib yurishga o'rgatishadi.

Nizo natijasidagi salbiy holatlar shaxsning hissiyoti, xatti-harakatlari, tafakkur va hatto xarakterida ma'lum o'zgarishlar sodir etadi. Bu o'zgarishlar shaxsning xulq-atvorida namoyon bo'lib, mazkur subyekt qatnashayotgan boshqa vaziyatlarga ham tarqaladi va o'zaro munosabatlarining keng sohalarni egallay boshlaydi. Masalan, qo'rquv va xavf muhitida tarbiyalangan odam keyinchalik xuddi shunday muhitning manbaiga aylanishi ehtimoldan xoli emas. U hatto o'z bolalarini ham shunday muhitda tarbiyalaydi yoki oilani ham ana shu uslubda boshqaradi.

Ijtimoiy hayotni nizolarsiz tasavvur etish qiyin. Shuning uchun ba'zan olimlar ziddiyat yoki nizolarning nafaqat salbiy, balki ijobiy tomonlari ham bo'lishi mumkinligini ochiq e'tirof etadilar. Masalan, G.Andreyeva [4, 50] ayrim nizolarning konstruktiv oqibatlari to'g'risida yozadi. Uning fikricha, ba'zan ikki shaxs o'rtasida kelib chiqqan nizo ular istiqbolda to'g'ri xulosa chiqarib, shunday harakatni boshqa qaytarmaslikka, omilkorlikka, hushyorlikka undaydi. Yoki bir qarashda tanbehga asoslangan shaxslararo nizo shaxsni o'z ustida muttasil ishlashga, o'z xulqini o'zi tuzatishiga olib keladi. Bunday nizolar oqibatiga ko'ra konstruktiv deb ataladi.

Destruktiv nizoning oqibati esa ko'pincha salbiy bo'lib, u shaxslararo antagonizmni keltirib chiqaradi, tomonlarning asablari charchaydi, ular xastalanib qolishi ham mumkin. Yoki er va xotin o'rtasida, yoxud qaynona va kelin o'rtasidagi nizo oila ajrimiga sabab bo'lishi va bir butun oila buzilib ketishi mumkin.

O'smirlik chog'ida yuz beradigan fikrlash jarayonlarining murakkablashuvi, mavhumlashtirish, yaxlit holga keltirish va darajalash qobiliyatlarining shakllanishi, atrof-dagi voqelikni tanqidiy anglash, ijtimoiy talablari, kechagi bolaning o'zining yangi ijtimoiy rolini qabul qilishi bilan o'zaro ta'sir etib, uning ma'naviy-axloqiy rivojlanishini rag'batlantiradi.

O'smirlik davrini qiyin o'tish davri deb bekorga aytil-

maydi. Ana shu o'smirlik yoshida turli huquqbuzarliklar vujudga keladi. Bu davrda har bir shaxs bolalikdan o'smirlikka qadam qo'yadi, kuchli jismoniy hamda atrofdagilar bilan o'zaro munosabatda jiddiy o'zgarishlar ro'y beradi.

Shaxsning shakllanishida o'smirlik yoshi, o'zining ijtimoiy va biologik rivojlanishida murakkab davr hisoblanadi. Ulkan hayot yo'lining mana shu muhim bir qismida, katta yoshdagi o'smir o'z oldiga kim bo'lish, nima, qanday va nima uchun erishish kabi masalalarni hal etishga to'g'ri keladi. Masalalarni qanday qo'yishni va jamiyat bilan uyg'unligi shaxsning kelajakdagi keng istiqboliga bog'langan holda, uning faolligi, barqarorligi, ma'naviy pokligi, maqsadga yo'nalganligi, betakrorligi, ijtimoiy va psixologik jihatdan mazmundorligi jamiyat uchun ham qimmatlidir.

O'smirlik davrining qiyin davr bo'lishi ko'p jihatdan o'smir ruhiyatidagi o'zgarishlarni hisobga olmagan holda nizoli vaziyatlarni yuzaga keltirish sababli namoyon bo'lishi mumkin. Shu sababli o'smirlik yosh davrida mavjud nizoli vaziyatlarni tahlil qilish, o'smirlik inqirozlarining yengil bartaraf etilishiga va pedagogik jarayonni samarali amalga oshirishga xizmat qiladi. Bu davrda nizoli vaziyatlarning xilma-xil ko'rinishlari mavjud bo'ladi. Jumladan, o'smirning o'z tengdoshlari orasida qulay mavqega erisha olmasligi, o'qituvchilar bilan o'zaro munosabatlarning maqsadga muvofiq emasligi, oilaviy munosabatlardagi tushunmovchiliklar va hokazo.

O'smirlarning o'z tengdoshlariga intilishi o'zgacha bo'ladi. O'z tengdoshlari orasida o'zining sifatlarini boshqalar sifatini bilan solishtirish, tenglik sharoitida u kimgadir boshqacha ko'rinish xususiyatlarini o'smirlar guruhida yaqqol kuzatish mumkin. Tengdoshlari orasidagi taniqli bo'lish va ularning hurmatiga sazovor bo'lish bu yoshdagi o'quvchilarning xususiyatlaridan yana biridir.

O'smir o'zining ichki "qarash" lariga suyangan holda guruhda qo'llab-quvvatlovchi tayanch qidiradi. Tengdoshlari unga qanday baho berishida ular o'rtasidagi munosabatlar doirasida xilma-xil nizoli vaziyatlarga duch keladi. Bunday vaziyatlar o'smirda o'z mavqeyini tiklash uchun ijobiy harakatlarni tanlash yoki aksincha ko'rinishda bo'lishi mumkin. Shu kabilarning barchasi bevosita jamiyatning psixologik iqlimiga ta'sir ko'rsatadi [5, 46].

Bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri ta'lim jarayonida o'smirlar o'rtasidagi shaxslararo nizolar, ularning xususiyatlari va nizolarni keltirib chiqaruvchi omillarning tabiati turli-tuman ekanligining guvohi bo'ldik.

Maktab psixologi faoliyatida o'smirlik davriga xos shaxslararo nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal etish va uni negativ asoratlardan saqlashning profilaktikasini faqat psixokorreksion usullarning muayyan shakllarini ya'ni, psixokorreksion ta'sir o'tkazish yo'li bilan bartaraf etish mumkin.

– O'smirlik davriga xos nizolarning psixologik mohiyati, tahlili ilmiy farazlarni ilgari surish imkoniyatini beradi:

– O'smirlar o'rtasidagi nizolar, ularga xos subyektlarning turli shakllarini faollashtirib, shaxslilik xususiyatlarining rivojlantirishga sharoit yaratishi;

– O'smirlar o'rtasidagi shaxslararo nizoli vaziyatlar-

da hamkorlikdagi munosabatlar ko'rinishdagi alternativ (mumkin bo'lgan qarama-qarshi ikki xoldan birini tanlab olish zaruriyati) larni anglash, sharoitini yaratish maktab psixologi faoliyatining predmeti bo'lishi;

– Maktab psixologi va o'smirning o'zaro hamkorlikdagi faoliyati o'smirlarning shaxslararo nizolarni bartaraf eta olishlarida o'z-o'zlarini rivojlantirishlari uchun muhim imkoniyat bo'lishi mumkin. Shuningdek maktabda psixologik xizmatni rivojlantirishning zamonaviy shart-sharoitlarini kengaytiradi va maktab psixologlari faoliyati va tarbiyaviy ishlarining dasturini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar, innovatsion dasturlar ishlab chiqishda foydalanish mumkin [5, 29].

Nizo tushunchasining ijtimoiy-psixologik tahlili bilan bo'g'iq muammolar, kattalar va qarindoshlar bilan munosabatlardagi muammolar shuningdek mamlakatimiz psixolog va pedagoglari ilmiy izlanishlarida o'smirlar o'rtasidagi nizolarning psixologik xususiyatlari o'rganilgan.

O'smirlar o'rtasidagi nizolarning psixologik xususiyatlariga qanday e'tibor qaratish kerak, nizolar turlari va ularni yuzaga kelish sabablari haqida olimlari nazariyalari ham to'xtalib o'tdik. Bu esa biz, bo'lg'usi mutaxassislar uchun asosiy dasturulamallardan biri sifatida xizmat qiladi desak xato bo'lmaydi.

Maktab psixologi faoliyatida o'smirlik davriga xos shaxslararo nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal etish va uni negativ asoratlardan saqlashning profilaktikasini faqat psixokorreksion usullarning muayyan shakllarini ya'ni, psixokorreksion ta'sir o'tkazish yo'li bilan bartaraf etish mumkin.

O'smirlik davriga xos nizolarning psixologik mohiyati, tahlili ilmiy farazlarni ilgari surish imkoniyatini beradi: – o'smirlar o'rtasidagi nizolar, ularga xos sub'ektlikning turli shakllarini faollashtirib, shaxslilik xususiyatlarining rivojlantirishga sharoit yaratishi;

– o'smirlar o'rtasidagi shaxslararo nizoli vaziyatlar-da hamkorlikdagi munosabatlar ko'rinishdagi alternativ (mumkin bo'lgan qarama-qarshi ikki xoldan birini tanlab olish zaruriyati) larni anglash, sharoitini yaratish maktab psixologi faoliyatining predmeti bo'lishi;

– maktab psixologi va o'smirning o'zaro hamkorlikdagi faoliyati o'smirlarning shaxslararo nizolarni bartaraf eta olishlarida o'z-o'zlarini rivojlantirishlari uchun muhim imkoniyat bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda o'smirlar o'rtasidagi nizolarni kelib chiqishi va ularni bartaraf etish fikrimizcha ota-ona, maktab, mahalla hamkorligiga bog'liq. Hamkorlik yaxshi yo'lga qo'yilsa, mahallalarda inspektorlar va maktab rahbariyati tomonidan profilaktik tadbirlar, uchrashuvlar, suhbatlar ko'proq tashkil etilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'smirlar o'rtasidagi nizolarning kelib chiqish sabablarini, nizolarni hal etishda va ularning kelib chiqishini oldini olishda, nafaqat ota-ona, maktab jamoasi balki mahallalarda faoliyat yurituvchi pedagog tarbiyachi va inspektorlar ish olib borishadi.

O'smir yoshlar va voyaga yetmaganlarning o'qishdan bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish, ularni ommaviy

sportga jalb etish, huquqbuzarlikka moyil va ichki ishlar idoralarida profilaktik hisobda turgan voyaga yetmaganlar hamda farzand tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi ota-onalar o'rtasida tarbiyaviy-profilaktik tadbirlarni olib

borish maqsadida fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlari tarkibiga pedagog-tarbiyachi lavozimining kiritilishi yoshlarga qaratilgan barcha ishlar Davlat siyosati darajasiga ko'tarilganidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq. Sh.M.Mirziyoyev. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2016. – 56 b.
2. Usmanova A.A. Pedagogika va psixologiya. O'quv qo'llanma. – T.: JIDU. – 304 b.
3. Возрастная психология: от молодости до старости: Учебное пособие для студентов и преподавателей учеб.завед./М.В Гамезо, В.С Герасимова, Г.Г Горелова, Л.И Орлова. – М.: 1999. – 272 с.
4. Davletshin M.G. va boshqalar. “Yosh davrlar va pedagogika-psixologiya”. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: TDPU. 2004. – 132 b.
5. Akramova F.A. “Oilada muomalani tashkil etish psixologiyasi”. – T.: “Shams ASA”, 2006. – 92 b.

ГЕОСИЁСИЙ ЎЗГАРИШЛАР ЖАРАЁНИДА МИЛЛИЙ ТАРБИЯНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Акбар Эшмуродов,

Ренессанс таълим университети “Ижтимоий-сиёсий фанлар”
кафедраси доценти в.б, с.ф.ф.д. (PhD)

Аннотация

Ушбу мақолада ёшлар онгига салбий таъсир кўрсатаётган “оммавий маданият” кўринишидаги таҳдидлар, уларга қарши курашда доимо сергак, огоҳ ва ҳушёр бўлиб яшаш ҳамда маънавий таҳдидларга қарши ҳар томонлама чуқур ўйланган, пухта илмий асосда ташкил этилган, мунтазам ва узлуксиз равишда олиб бориладиган маънавий тарбия тизими орқали жавоб бериши баён қилинган. Шунингдек, мақолада аҳоли, ёшлар онгу шуурида зарарли гояларга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантириши, турли хил алдовларга учмайдиган, ўз юрти, Ватани ва халқи учун жонкуяр, ватанпарвар инсонларни тарбиялашда миллий тарбия тизими асосий омил эканлиги таъкидланиб, бир қатор таклифлар берилган.

Калим сўзлар: миллий тарбия, маънавий хавфсизлик, миллий қадрият, оила, Ватан, шахс, жамият, давлат, ёшлар, маънавий таҳдид, “оммавий маданият”, глобализув.

Аннотация

В этой статье изложены выводы о вызовах в виде “массовой культуры”, которые негативно влияют на сознание молодых людей, о необходимости жить в постоянной боевой готовности, начеку и настороже в борьбе с ними, и реагировать на духовные вызовы с помощью хорошо продуманной, тщательно научно организованной и непрерывной системы духовного образования. В статье речь идет, о том что национальная система образования является основным фактором формирования идеологического иммунитета против вредных идей в сознании населения, молодежи, в воспитании страстных, патриотичных к своей стране, Отечеству и народу людей, которые не поддаются на различные обманы, также приведен ряд предложений.

Ключевые слова: национальное воспитание, духовная безопасность, национальная ценность, семья, родина, личность, общество, государство, молодежь, духовная угроза, “массовая культура”, глобализация.

Annotation

This article presents conclusions about the challenges in the form of “mass culture”, which negatively affect the consciousness of young people, about the need to live in constant combat readiness, alert and alert in the fight against them, and respond to spiritual challenges with the help of a well-thought-out, carefully scientifically organized and continuous system of spiritual education. The article talks about the fact that the national education system is the main factor in the formation of ideological immunity against harmful ideas in the minds of the population, youth, in the education of passionate, patriotic people to their country, Fatherland and people who do not succumb to various deceptions, a number of proposals are also given.

Keywords: national education, spiritual security, national value, family, homeland, personality, society, state, youth, spiritual threat, “mass culture”, globalization.

Хаммамиз яхши биламизки, ҳар қайси давлатнинг чегараларини дахлсиз сақлашда ҳарбий куч-қудрат, Куролли Кучлар сув билан ҳаводек зарур. Бироқ геосиёсий маънавий макондаги ўзгаришлар, ахборот таҳдидининг таъсири кундан кунга ошиб бораётганлиги сабабли, халқимиз, ёш авлод маънавий оламнинг дахлсизлигини асраш жиддий вазифалардан бирига айланди. Бугун биз нималарга таяниб-суяниб иш олиб боришимиз керак, деган савол барчамизни ўйлатириши зарур. Ҳаётда кўп бора ўз тасдиғини топган ҳақиқатдан келиб чиққан ҳолда ҳозирги кунда ёшлар онгига салбий таъсир кўрсатаётган “оммавий маданият” кўринишидаги тазйикларнинг олдини олиш, кучайиб бораётган маънавий таҳдидлар ва хавф-хатарларга қарши курашда доимо сергак, огоҳ ва ҳушёр бўлиб яшашимиз зарур. Биз бошимиздан кечираётган ҳозирги глобаллашув даври ўта шиддат билан ўзгараётгани ва турли таҳдидлар кўплиги билан олдимизга ҳал этишни кечиктириб бўлмайдиган ғоят мураккаб вазифаларни кўймоқда [1, 45].

Дарҳақиқат, маънавий таҳдидларга қарши ҳар томонлама чуқур ўйланган, пухта илмий асосда ташкил этилган, мунтазам ва узлуксиз равишда олиб бориладиган маънавий тарбия тизими орқали жавоб бериш мумкин. Албатта, ҳар бир халқда, ҳар бир жамиятда ўзига хос маънавий тарбия тизими мавжуд. Чунки маънавий тарбия инсоннинг ўзлигини сақлашга, унинг ботиний оламини маърифат билан бойитишга хизмат қилади. Инсоният ривожланиш тарихидан маълумки, маънавий тарбия олиб бормаган миллат бугуни ва эртасини бой беришга маҳкумдир.

Албатта, бу борада шарқ алломаларининг шахснинг камолотга етиши, соғлом шаклланиши, унга тўғри таълим-тарбия бериш, шунингдек, шахснинг соғлом хулқ-атвор фазилатларига эга бўлиб, эзгу ва соғлом ғоя ҳамда мафкура асосида ўз йўлидан адашмай ўз ҳаётини қуриши лозимлиги ҳақидаги фикр-мулоҳазалари муҳим аҳамиятга эга. Ўз даврининг қонуни ва мафкураси бўлган “Авесто” китобида: “Тарбия ҳаётнинг энг муҳим тиргаги, таянчи бўлиб ҳисобланиши лозим. Ҳар бир ёшни шундай тарбиялаш лозимки, у аввало яхши ўқишни, кейин эса ёзишни ўрганиш билан энг юксак поғонага кўтарилсин”, – дейилган [7, 7]. Жумладан, Кайковус ўзининг “Қобуснома” асарига таъкидлайдики “Агар мол мулкнинг камайиб қолса, ақл билан бойиб кетишга ҳаракат қил, зеро ақлий камолот, мол-мулк бойлигидан яхшироқдир. Чунки ақл билан бойликка эришиш мумкин, бойлик билан эса ақл қозониш мумкин эмас, саводсиз жоҳил, қашшоқ бўлиб қолаверади, ақлни эса ўғри ололмайди, сув олиб кетмайди, олов ютмайди” [3, 150]. Шубҳасиз, бугунги янги давр тарбия масаласига янги талабларни қўяётгани сабабли, аждодларимизнинг қимматли панд-ўғитлари доимо диққат марказимизда бўлиши лозим. Зеро, шиддатли ахборотлашиш жараёни ку-

чаяётган бир даврда таълим-тарбия масаласига аниқ, илмий асосланган, қатъий талаблар билан ёндашиш жуда муҳим омилардан бири ҳисобланади.

Бугунги кунда дунёдаги геосиёсий вазият ниҳоятда таранглашган бўлиб, ўз таъсир доирасини кенгайтиришга интилаётган сиёсий кучлар турли хил сиёсий технологиялар орқали шахс маънавий оламини бузиш, жамият ва давлатнинг маънавий илдизларига болта уришга интилоқда. Шахснинг ўз эрки ва ҳуқуқини қўлдан чиқариши, тили, дини, этикоди, урф-одатлари, миллий ғуруридан маҳрум бўлиши, миллий ўзлигини англашга тўсқинлик қилиниши натижасида жамиятда маънавий инқироз ҳолатлари вужудга келмоқда. Натижада шахс ўзлигидан айрилади, ким ва қандай шахс, кимларнинг авлоди эканини унутди, ғурурини йўқотади. Пировард натижада шахс ўз мустақил тараққиёт йўлидан адашади, жамият ва давлат ўзининг барқарор ривожланиш тамойилларини йўқотиб, таназулга юз тутди.

Инсоният тарихидан маълумки, қадимдан шахс — жамият – давлат бирлигининг маънавий илдизларига зарба берувчи, уни издан чиқарувчи сиёсий технологиялар мавжуд бўлган бўлиб, ушбу сиёсий технологиялар бугунги кундаги мавжуд технологияларга асос бўлиб хизмат қилмоқда. Шахснинг маънавий бузилиши, ўз навбатида, жамият ва давлатнинг маънавий инқирози ҳисобланади. Ана шундай сиёсий технологиялардан бири АҚШлик социолог Жозеф Овертон томонидан ишлаб чиқилган “Ҳар қандай одатни ҳаётга сингдириш” сиёсий технологияси бўлиб, унга кўра бирор тушунча ё ҳодисани онгга сингдириш бир неча босқичда олиб борилади.

Биринчи босқич: Ақл бовар қилмаслик — ғоя сингдириладиган жамиятда оммавий тарзда тақиқларни бекор қилишга эришиш;

Иккинчи босқич: Қатъиятлилиқ — олимларни, мутахассисларни фаол тарзда жалб қилиш. Очиқ ва расмий тарзда конференциялар, симпозиумлар уюштириш;

Учинчи босқич: Маъқуллаш ва мақбуллик — жамиятга хос бўлган “туноҳ” тушунчаларнинг маъномазмунини ўзгартириш;

Тўртинчи босқич: Мантиқийлик — жамиятда илгари сурилган ғояга нисбатан турли қарашларни шакллантириш. Қаршилиқ қилганларни янги ғоялар қушандаси, эскилик сарқити сифатида қоралаш;

Бешинчи босқич: Стандарт ўлчов — мазкур ғоя ОАВда фаол тарғибот қилинади. Унга машҳур одамлар жалб қилинади. Одамлар онгига тегишли маълумотлар сингдирилади;

Олтинчи босқич: Амалдаги норма — ёт ғоялар меъёрий ҳужжатларга киритилади. Қачонлардир ақлга сиғмайдиган воқеликлар ижтимоий ҳаётнинг нормаларига айланади.

Шахс маънавий оламини бузишга йўналтирилган

мазкур технологиядан фойдаланилган ҳолда бугунги кунда дунёда ахлоқсизлик, бузқўчилик ғоялари тарғиб этилмоқда. Юртимизда ҳам ушбу технологиянинг салбий таъсирини жамиятдаги турли ижтимоий жараёнлар, турли машҳур шахсларнинг хатти-ҳаракатлари, оммавий ахборот воситалари фаолиятида кузатишимиз мумкин. Айниқса, айрим нодавлат ОАВлар томонидан англандан ва англандан ҳолда мазкур технология усуллари орқали турли зарарли ғоялар тарғиб қилинаётганлиги хавотирли ҳолатдир.

Рақамларга эътибор қаратадиган бўлсак, 2023 йилда Ўзбекистонда вояга етмаганлар томонидан 3500 та жиноятчилик қайд этилди. Уларнинг 2280 таси мактаб ўқувчилари ҳисобига тўғри келди [4]. Ўз ўзидан барчамизда савол туғилиши табиий. Тегишли мутасадди ташкилотлар томонидан ўтказилаётган минглаб давра суҳбатлари, рейд тадбирлари, “Ёш депутат”, “Депутат ва ёшлар”, “Сенатор ва ёшлар”, “Ҳоким ва ёшлар”, “Сектор раҳбарлари ва ёшлар”, “Прокурор ва ёшлар”, “Суд ва ёшлар” лойиҳалари нега айрим жойларда кутилган самарани бермаяпти? Худудларда аҳоли сони нисбатан кўп бўлгани, худудда аҳоли пунктлари тарқоқ жойлашгани учун ёшларни тўлиқ қамраб олиш қийинчилик туғдирганиданми ёки тарғибот тадбирлари чекка худудларда номига, ҳисобот учунгина ўтказилганмикан? [5].

Бундан ташқари, Статистика агентлиги маълумотларига кўра Ўзбекистонда 2023 йил январь-сентябрь ойларида никоҳдан ажралишлар сони 37,7 мингтани ташкил этиб, 2020 йилнинг мос даврига нисбатан 17,7 мингтага кўпайди. Ажралишлар шахар жойларида 22,7 мингтани (60,3 фоиз), қишлоқ жойларида 15 мингтани (39,7 фоиз) ташкил этди. 2023 йилнинг 9 ой давомида бир нафар фарзанд билан никоҳдан ажралишлар сони 10 минг 229 тани (27,2 фоиз), икки ва ундан ортиқ фарзанд билан никоҳдан ажралишлар 8 минг 331 тани (22,1 фоиз) ташкил этган. Фарзандсиз никоҳдан ажралишлар сони 19 минг 94 та (50,7 фоиз) бўлган [6]. Албатта, бу рақамлар моҳиятида ғарбона маданиятнинг таъсир яққол кўриниб турибди. Бироқ хусусий телеканалларимиз орқали кеча-кундуз намоёниш этилаётган миллий, аммо савиясиз сериалларимиз ҳам бу жараёнга “беминнат” ҳиссасини қўшмоқда.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев масаланинг долзарблигига алоҳида тўхталиб, “Биз бир нарсани ҳеч қачон эсимиздан чиқармаслигимиз зарур. Агар “оммавий маданият” таҳдиди фақат четдан — Ғарбдан кириб келади, десак, қаттиқ адашамиз. Бу бало, афсуски, ўзимиздан, ўз орамиздан ҳам чиқиши мумкин. Мен бу гапларни осмондан олиб айтаётганим йўқ. Юртимизда нашр этилаётган айрим газета журналлар, китобларни, суратга олинаётган баъзи клип ва киноларни, эфирга берилаётган кўшиқ ва рақсларни кузатиб, соғлом фикрлайдиган ҳар қандай одам шундай хулосага

келиши табиий” деб таъкидлайди [2]. Шу сабабдан, бугун огоҳлик даври бўлиб, халқимизни, айниқса, ёшлар қалбини, руҳиятини, ақл-идроки ва умуман маънавий дунёсини “оммавий маданият” ниқоби остидаги хатарлар, турли сиёсий технологияларнинг зарарли таъсирларидан муҳофаза қилишимиз зарур.

Хўш, жамиятда маънавий таназзулнинг олдини олиш, халқимиз, ёшларимиз онгига Ватанга садоқат, аждодларимиз қолдирган бебаҳо маънавий меросга юксак ҳурмат туйғуларини шакллантириш, бор куч ва салоҳиятини мамлакатимиз мустақиллигини янада мустаҳкамлаш учун нималар қилиш лозим? Бу борада жамиятда маънавий хавфсизликни таъминлаш, миллий қадрият ва анъаналарни турли ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимоя қилиш мақсадида муқобил шаклдаги нодавлат ва нотижорат ташкилотларини ташкил этиш ҳамда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бўйича миллий дастурларни амалга ошириш зарур. Масалан, Хитойда халқ маънавияти, ёшлар тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи фильмлар, сериаллар ва кўшиқлардан халқни ҳимоя қилиш мақсадида турли хил нодавлат, ватанпарвар ташкилотлари томонидан фаол ҳаракат амалга оширилиб, уларга қарши кураш олиб борилади. Мазкур тажриба асосида юртимизда ҳам маънавий таҳдидларга қарши курашувчи (таълим-тарбия, оила ва никоҳ, Интернет ва ижтимоий тармоқлар, дин ва диний тарбия, миллий қадриятлар, урф-одатларни асраш ва ОАВ йўналишларида) мақсадли нодавлат ва нотижорат ташкилотларини ташкил этишимиз зарур. Улар томонидан жамиятда маънавий хавфсизликни таъминлаш, соғлом ижтимоий фикрни шакллантириш, ягона мақсад сари одамлари йўналтириш борасида тизимли ишлар амалга оширилади.

“...Ҳозирги замонда маънавий нуқтаи назардан “ухлаб ётиш”га, лоқайд бўлишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Барча фожиа ва муаммолар, Ватанга, миллатга, келажакка хиёнат айнан лоқайдликдан бошланади. Яна бир бор айтаман, дунёдаги қалтис вазият, сиёсий “ўйин”лар барчамизни сергакликка ундаши керак. Жаҳонда кечаётган геосиёсий ва мафкуравий жараёнларни чуқур таҳлил қилиб, улардан хулоса чиқарган ҳолда, йўлимизни тўғри танлашимиз зарур” [8].

Сўнги сўз ўрнида таъкидлаш муҳимки, бирор бир касалликни даволашдан олдин инсон организмидан, аввало, унга қарши иммунитет ҳосил қилинади. Айни даврда биз ҳам аҳоли, ёшлар қалби ва онгида зарарли ғояларга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантира олсак, турли хил алдовларга учмайдиган, ўз юрти, Ватани ва халқи учун жонқуяр, ватанпарвар инсонларни тарбиялай оламиз. Шу боис, миллий тарбия тизимида ватанпарварлик ғоясини кучайтириш, Ватанни ташқи ва ички таҳдидлардан ишончли ҳимоя қилишга тайёр инсонларни тарбиялаш давлатнинг энг муҳим вазифасидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ш.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
2. Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузаси. “Халқ сўзи”, 04.08.2017.
3. Кайковус. Қобуснома. Нашрга тайёрловчи С.Долимов. – Т.: “Ўқитувчи”, 2004. – 160 б.
4. Ўзбекистонда вояга етмаганлар 2023 йилда 3,5 мингта жиноят содир этди. <https://www.gazeta.uz/uz/2024/02/05/children/>
5. Ш.Нуруллаева. Ёшлар жиноятчилиги жиловланадими? <https://darakchi.uz/index.php/uz/73405>
6. Ўзбекистонда никоҳдан ажралишлар сони энг кўп ҳудуд қайси? <https://daryo.uz/k/2023/11/05/ozbekistonda-nikohdan-ajralishlar-soni-eng-kop-hudud-malum-qilindi>
7. Н.Маҳмудова. “Авесто”да таълимий-ахлоқий қарашлар. Автореферат. – Т.: 2005. – 28 б.
8. М.Усмонова. Аёл кадр, обрўси улугланган юрт юксаклик сари бўй чўзади. <http://saodatjurnali.uz/dolzarbmavzu/11-ayol-qadri-uluglangan-yurt.html>

SHAXS AGRESSIVLIGINI O'RGANISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Dilfuza Qarshiboyeva,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
“Umumiy psixologiya” kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola shaxs agressivligini o'rganishning psixologik asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada agressiya muammosi bo'yicha psixologik tadqiqotlar olib borilib, shaxs agressivligini bartaraf etish masalalari o'rganilgan. Maqolada shaxs agressivligini yuzaga keltiruvchi omillar asosli tahlillar asosida yoritiladi. Agressiyaning turlari, uning psixologik asoslari atroflicha o'rganilib, ilmiy tadqiqotlarning natijalari taqdim qilinadi. Bular esa jamiyatdagi individlarda agressiya hissini yuzaga kelish sabablarini izohlaydi. Maqolada buyuk ajdodlarimizning noyob qo'lyozmalaridan namunalari keltiriladi, jamiyatdagi agressivlikka munosabat batafsil o'rganiladi.

Kalit so'zlar: shaxs, agressiya, odob, egoist, sog'lom xulq, sog'lom fikr, tajovuzkor, mustaqil fikrlash, ijodkor, farosat.

Аннотация

Данная статья посвящена изучению психологических основ изучения агрессивности личности. В статье проведено психологическое исследование проблемы агрессии, изучены вопросы преодоления индивидуальной агрессивности. В статье на основе обоснованного анализа освещены факторы, вызывающие агрессивность человека. Подробно изучены виды агрессии, ее психологические основы, представлены результаты научных исследований. Эти объясняют причины возникновения чувства агрессии у индивидов в обществе. В статье представлены примеры уникальных рукописей наших великих предков, подробно изучено отношение к агрессии в обществе.

Ключевые слова: личность, агрессия, манеры, эгоист, здоровое поведение, здравый смысл, агрессивность, самостоятельное мышление, креативность, проницательность.

Annotation

This article is devoted to the study of the psychological basis of the study of personality aggressiveness. In the article, psychological research on the problem of aggression was carried out, and the issues of overcoming individual aggressiveness were studied. In the article, the factors that cause the aggressiveness of a person are covered based on reasonable analysis. The types of aggression, its psychological foundations are thoroughly studied, and the results of scientific research are presented. These explain the reasons for the emergence of a sense of aggression in individuals in society. The article presents examples of unique manuscripts of our great ancestors, and the attitude to aggression in society is studied in detail.

Keywords: personality, aggression, manners, egoist, healthy behavior, common sense, aggressive, independent thinking, creative, insight.

Bugungi kunda jamiyatda ro'y berayotgan global o'zgarishlarga shaxsning ijtimoiy moslashishi muammosi dolzarb masala sifatida qaralmoqda. Bugungi kunda shaxsning ijtimoiy moslashmaganligi muammosi dolzarb masala sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, bu omil aggressiv toi-

fadagi kishilar sonini ortishiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Bizga ma'lumki, inson odobli yoki odobsiz, olijanob yoki egoist, jinoyatchi yoki sog'lom xulqli shaxs bo'lib dunyoga kelmaydi. Balki shaxsdagi u yoki bu xildagi xususiyatlar va ustanovkalar kishining ijtimoiy hayot faoliyati, uni

qurshab olgan obyektiv shart-sharoitlar va voqea-hodisalar ta'sirida vujudga keladi. Ushbu shart-sharoitlar va obyektiv munosabatlar xarakteri individning shaxs sifatida shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022–2026-yillarda mo'ljallangan “Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-son farmonida inson qadrini ulug'lash shaxs kamoloti, rivoji, ma'naviy barkamolligi hamda shaxs va jamiyat manfaatlarining o'zaro uyg'unlashuvi jarayoniga muhim qadriyat sifatida qarab, ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish, ilmiy kadrlar tayyorlashni zamon talablari darajasiga ko'tarish masalasini ustuvor soha sifatida belgilash oid ishlar rejali amalga oshirib kelinmoqda [1]. Bugun o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasiga har qachongidan ham katta ahamiyat qaratilmoqda. Jumladan, sog'lom fikrlaydigan, ijod qiladigan yoshlarni tarbiyalash eng asosiy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

O'tmishda ajdodlarimiz insoniyatning psixologik qonuniyatlarini muayyan ilmiy yo'nalish sifatida o'rganmagan bo'lsalar-da, biroq allomalarning asarlari, qo'lyozmalarida mazkur holatlarning yoritilishi, tahlili kuzatiladi. Biz sharq mutafakkirlarining psixologik qarashlari bilan tanishar ekanmiz, inson va hayvonlar psixik hayotini o'rganishga bo'lgan intilishi kishilar hayotining har xil tarixiy bosqichlarida ularning qanday nazariy va amaliy bilan taqozo qilganligini ba'zi qonuniyatlar qanday kashf etilganligini bilib olamiz. Ta'kidlash lozimki, allomalarning shaxs ma'naviy-ruhiy kamoloti borasidagi qimmatli fikrlari hozirgi kungacha o'z o'rnini va ahamiyatiga egadir. Jumladan, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Abdulla Avloniy, Jaloliddin Rumiy, Alisher Navoiy, Boborahim Mashrab kabi mutafakkirlarning pedagogik-psixologik qarashlari bugungi kunda fan taraqqiyotining metodologik asosi bo'lib xizmat qilmoqda.

Kundalik hayotda agressiya odamlar tomonidan inson tabiatining sof salbiy ko'rinishi sifatida qabul qilinadi. Ushbu hodisa tushunchasi va uning klinik psixologiya va psixiatriyadagi tavsifi ham salbiy ma'noga ega. Bu halokat, zarar, jismoniy va ruhiy azoblarni o'z ichiga oladi.

Qabul qilingan formulalarga ko'ra, tajovuz — bu boshqa mavjudotga zarar etkazish, ruhiy va jismoniy og'riq keltirishga qaratilgan harakatlar va bayonotlar. Ayni paytda, “agressiya” so'zining o'zi (yunoncha. “Agrediy” dan) “oldinga borish”, “yaqinlashish” degan ma'noni anglatadi. Har qanday fundamental konsepsiyada bo'lgani kabi, bu erda ham qarama-qarshi tendensiyalar bog'liq. Axir aloqa o'rnatish maqsadida ham, har qanday dushman maqsad bilan ham “yaqinlashish” mumkin [2, 34].

Agressiyaning bu xususiyati, uning qarama-qarshi tomonlari ko'pgina tadqiqotchilar (K. Menninger, R. Mey va boshqalar) tomonidan ko'rsatilgan. Turli mualliflar o'rtasida tajovuz tushunchasi ta'rifidagi farqlarga qaramay, boshqa subyektaga zarar etkazish (zarar) qilish

g'oyasi deyarli har doim mavjud. A.A ta'kidlaganidek. Rean, insonga zarar (zarar) har qanday jonsiz narsaga zarar etkazish natijasida ham yuzaga kelishi mumkin, uning holati insonning jismoniy yoki psixologik farovonligi bilan bog'liq. [3, 116].

Alfimova M.V. va Trubnikov V.I. Agresiya ko'pincha salbiy his-tuyg'ular, motivlar va hatto salbiy munosabat bilan bog'liqligini unutmang [3, 218]. Bu omillarning barchasi xatti-harakatlarda muhim rol o'ynaydi, ammo ularning mavjudligi tajovuzkor harakatlar uchun zaruriy shart emas.

Agresiya to'liq xotirjamlik holatida ham, o'ta hissiy qo'zg'alishda ham rivojlanishi mumkin. Bundan tashqari, tajovuzkorlar o'z harakatlariga qaratilgan kishilarni yomon ko'rishlari shart emas. Ko'pchilik salbiy emas, balki ijobiy munosabatda bo'lgan odamlarga azob beradi. Harakatlarning natijasi har qanday salbiy oqibatlar bo'lsa, tajovuz sodir bo'ladi. Agresiya atamasi lotin tilidan olingan bo'lib, “tajovuz qilmoq” ma'nosini anglatadi.

Psixologiyada “agresiya” atamasiga nisbatan turli yondashuvlar mavjud bo'lib, X.Delgado, A.A.Bass, L.M.Semenyuk, G.Parens, A.Bandura, R.Uolters, Y.Mojginskiylar tomonidan agresiya salbiy baholanadi. Shu bilan bir qatorda agressiyaga nisbatan ijobiy yondashuvlar ham mavjuddir. Jumladan, L.Bender agressiyani insonning o'z-o'zini namoyon qilishga intilishidir, deb ta'kidlaydi.

Motivlashtirish nuqtayi nazaridan, L.Bender agressiyani ixtiyoriy va instrumental turlarga ajratadi. Ixtiyoriy agresiya insonning boshqa bir kishiga anglangan tarzda zarar yetkazishi hisoblanadi. Instrumental agressiyada inson o'z oldiga boshqaga zarar yetkazishni maqsad qilib qo'ymaydi. Bu agresiya yuzaga kelgan vaziyatni hal etishda boshqa usulni qo'llashga imkon bo'lmagan holda yuzaga keladi. R.Beroni D.Richardsonlar agressiyani qurbonga nisbatan maqsadli ravishda zarar yetkazishdir, deya ta'riflaganlar [4, 91].

V.Klayn aggressivlikning salbiy jihatlarini inkor etmagan holda agressiyada “ma'lum ma'nodagi sog'lom jihatlar” ham mavjud bo'lishi, ular faol hayot kechirishi uchun asqatishi mumkinligini e'tirof etadi. Agresiya va aggressivlik tushunchalarini bir-biridan ajratib tahlil qilish lozimdir. Agresiya — bu odamlar, odamlar guruhiga nisbatan jismoniy va ruhiy zarar yetkazishga qaratilgan individual yoki jamoaviy xatti-harakatlar majmui bo'lib hisoblanadi. Inson tajovuzkorligi — bu shaxsga yoki jamiyatga zarar etkazish yoki zarar etkazishga urinishda kuchning namoyon bo'lishi bilan tavsiflangan xatti-harakatlar reaksiyasi, Uilson tajovuzni jismoniy harakat yoki bir shaxs tomonidan erkinlik yoki erkinlikni kamaytiradigan bunday harakat tahdidi sifatida izohlaydi.

Y.Fromm tajovuzni kengroq ta'riflaydi — nafaqat odam yoki hayvonga, balki har qanday jonsiz narsaga ham zarar etkazish. A. Bass tajovuzning quyidagi ta'rifni beradi: tajovuz — bu boshqalarga tahdid soladigan yoki zarar etkazadigan har qanday xatti-harakatlar. Ba'zi mu-

alliflarning ta'kidlashicha, ba'zi harakatlar tajovuzkorlik sifatida tasniflanishi uchun ular nafaqat bunday oqibatlar-ga olib kelmasdan, balki xafa qilish yoki haqorat qilish niyatini ham o'z ichiga olishi kerak. [4, 112]

Agressiyaning bunday ta'rifi bir qator keng tarqalgan tajovuzkor ko'rinishlarni, xususan, avtotajovuz, jonsiz narsalarga qaratilgan tajovuz va boshqalarni istisno qiladi. Turli mualliflar o'rtasida tajovuz tushunchasi ta'rifidagi farqlarga qaramay, boshqa subyektga zarar etkazish (zarar) qilish g'oyasi deyarli har doim mavjud.

E.P.Ilanning so'zlariga ko'ra, tajovuzkorlik – bu asabiylashuvchi va ziddiyatli vaziyat yuzaga kelganda tajovuzkor munosabatda bo'lish tendensiyasini aks ettiruvchi shaxsiy xususiyatdir [5, 143]. Agressiv harakat — situatsion reaksiya sifatida tajovuzkorlikning namoyon bo'lishi. Agressiya orqali erishilgan, qo'lga kiritilgan natijadan qoniqish. Agressiyaga yo'liqqan va qasos olish haqida o'ylovchi insonda masalan, ringdagi jangdan so'ng boksyorlar juftligining birida xavotirlanish bilan qo'shilgan mag'lubiyat hissi kuzatiladi. Bu qasos olish niyatini qo'zg'atib, kuchaytiradi. Natijada esa, motivatsiyani ortishiga olib keladi.

Ayniqsa, subyektning bevosita qoniqish hosil qilishiga jabrlanuvchining har qanday azob uqubat chekishni eng avvalo boshdan kechirayotgan og'riqlarni ifodalovchi reaksiyalar ta'sir ko'rsatadi. Agar dushmanlik agressiyasi qasos olish tamoyiliga asoslansa, u holda oldindan ma'lum kuchdagi og'riqlarni kuzatish orqali shaxs maksimal darajada qoniqish hosil qilishi mumkin. Bunday agressiya ta'siri natijasidagi jabrlanishni kuzatish motivatsion agressiyani yuqori darajadan "0" darajagacha qisqartirib bir vaqtning o'zida agressiv xulq-atvorni analogik holatga mustahkamlaydi.

Ahamiyatsiz bo'lgan og'riqni keltirish subyektida to'laqonli qoniqishni hosil qilmaydi, shu sababli agressiv tendensiyaning qolgan qismi saqlanib qoladi. O'z-o'zini baholash jarayoni subyektning agressiv xulq-atvorini hal qiluvchi determinant sifatida namoyon bo'ladi. O'zini o'zi baholash darajasi ichki majburiy bo'lgan normativ me'yorlarini boshqarib, agressiyani amalga oshirishga to'sqinlik qilishi mumkin. Agar subyektning nohaq shaxsiyatiga tegib, haqoratlab, hujum qilib, to'sqinlik qilinsa (bu normativ daraja) u holda bu vaziyatda agressiya subyektning qasos olish orqali o'z qadr-qiyamatini tiklashiga yo'naltirilib, amalga oshiriladi.

Agressiya va agressivlik tushunchalarini bir-biridan ajratib tahlil qilish lozimdir. Agressiya — bu odamlar, odamlar guruhiga nisbatan jismoniy va ruhiy zarar yetkazishga qaratilgan individual yoki jamoaviy xatti-harakatlar majmui bo'lib hisoblanadi. Demak, agressiya — bu jismoniy yoki ruhiy zarar yetkazishga yo'naltirilgan har qanday xulq-atvor shaklidir. Ushbu ta'rifda ta'kidlanishicha, agressiya — bu emotsiya yoki motiv emas, balki xulq-atvor modelidir. Garchi agressiya aksariyat hollarda haqoratlash yoki zarar yetkazishga intilish bilan bog'liq bo'lgan mo-

tivlar asosida hamda negativ emotsiyalar jumladan, qahr, g'azab, tajanglik bilan bog'liq tarzda assotsiatsiya qilindi. Albatta, yuqoridagi omillar agressiv xulq-atvoriga ma'lum ma'noda katta ta'sir ko'rsatadi, lekin ularning mavjudligi bunday xulq-atvorni yuzaga kelishida zarur bo'lgan sharoit hisoblanmaydi.

Agressivlik -shaxsning nisbatan barqaror xususiyati bo'lib, u agressiyaga tayyorgarlikni ifodalash bilan birga dushmanlik asosida boshqalarning xulq-atvori, xatti-harakatini qabul qilish va tushunishga moyillikni bildiradi. Agressivlik barqarorlik kuchi hamda shaxs tuzilishining bir qismi sifatida xulq-atvorning umumiy tendensiyasini oldindan aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Agressiya muammosi bo'yicha psixologik tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da shaxs agressivligini bartaraf etishning optimal yo'llari to'liq ishlab chiqilmagan. Shaxsning agressiyaga moyilligi va agressiv xulq-atvorning namoyon bo'lishi bo'yicha tadqiqotlar yetarli darajada olib borilmagan. Agressivlikning jins tafovutlari va ularning ijtimoiy psixologik ta'siri masalalari yetarli tadqiq etilmagan. Agressivlik — shaxsning nisbatan barqaror xususiyati bo'lib, u agressiyaga tayyorgarlikni ifodalash bilan birga dushmanlik asosida boshqalarning xulq-atvori, xatti-harakatini qabul qilish va tushunishga moyillikni bildiradi. Shaxs agressivligini bartaraf etishning psixologik xususiyatlarini qo'llashda aynan ikkinchi pozitsiyani tanladik va maxsus psixokorreksion dastur yaratishni lozim topdik. Har bir mashg'ulot alohida psixokorreksion maydonchalardan iborat bo'lib, psixokorreksion maydonchalar 1 kunlik mashg'ulotni o'z ichiga oladi va 3 tadan mashqdan tashkil qilish maqsadga muvofiqdir.

1-Mashq. "Bo'sh stul".

Maqsad: O'zining va o'zgalar agressiyasi bilan tanishish. Avvalo agressiyani verbal va noverbal darajada kognitiv, emotsional va xulqiy darajada identifikatsiya qilishni o'rganish muhim. Guruhga beriladigan vazifalar o'z ichiga jahlni, rasionalemotiv psixoterapiya doirasidagi o'z-o'ziga ko'rsatma berishni individual baholash, meditatsiya, relaksatsiya, psixosintez va geshtalterapiya mashqlarini oladi. Mashqni o'tkazish vaqti: 15 minut.

Bajariladigan ish tartibi:

Ishtirokchilar agressiya rasmini chizishadi, uni vujud tili orqali ifodalashadi, u bilan suhbatlashishadi (geshtalterapevtlarning "bo'sh stul" texnikasi). Pirovard natijasi-agressiyaning turli ifodalarini chuqurroq anglash va uning monitoringini olib borish.

2-Mashq. "O'zimizni qanday tutamiz".

Maqsad: turli xulq-atvor modellarini ko'rib chiqish va ularning ijobiy va salbiy tomonlarini ko'ra bila olish malakasini hosil qilish.

Mashqni o'tkazish vaqti: 15 minut.

Bajariladigan ish tartibi: Ishtirokchiga "sust" (passiv) "agressiv" va "ishonchli" xulq-atvor modellari yozilgan qog'oz tarqatiladi. Ular bu xulq-atvor modellariga nisbatan o'z munosabatlarini bildiradi.

Agressivlik barqarorlik kuchi hamda shaxs tuzilishining bir qismi sifatida xulq-atvorning umumiy tendensiyasini oldindan aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Agressiya muammosi bo'yicha psixologik tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da shaxs agressivligini bartaraf etishning optimal yo'llari to'liq ishlab chiqilmagan. Shaxsning agressiyaga moyilligi va agressiv xulq-atvorning namoyon bo'lishi bo'yicha tadqiqotlar yetarli darajada olib borilmagan. Agressivlikning jins tafovutlari va ularning ijtimoiy psixologik ta'siri masalalari yetarli tadqiq etilmagan.

Xulosa qilib aytganimizda, bugungi kunda agressivlikning shaxs xulq-atvorida ko'zga ko'rinmas, ammo, shaxslararo munosabatlarda jiddiy muammolarga olib keluvchi illat sifatida namoyon bo'layotganligi, eng achinarlisi bu xususiyat erta yoshdanoq shakllanib bo-

rayotganligi ilmiy va amaliy izlanishlarimizda kuzatildi. Shaxs agressivligini bartaraf etish trening dasturini ishlab chiqish va amaliy psixologik trening mashg'ulotlarini olib borish zarurati belgilandi. Maqsadli va maqsadga muvofiq ishlab chiqilgan psixokorreksion dastur asosida turli yoshdagi kishilarda shakllangan agressiv xulq-atvorni bartaraf etish va ijobiy hissiy xulq-atvorni shakllantirish imkoniyati mavjudligi asoslandi. Agressiya va uning shakllanishining ijtimoiy psixologik omillarini aniqlash va unga qarshi psixoprofilaktik choralarini ishlab chiqish. Agressiv xulq-atvor va uning shaxslararo munosabatlar, oilaviy muammolardagi roli haqida televideniye va boshqa ommaviy axborot vositalari orqali psixologlarning chiqishlarini tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022-yildagi PF-60-son 2022-2026-yillarda mo'ljallangan Yangi O'zbekistonnig Taraqqiyot Strategiyasi to'g'risida.
2. Алфимова М.В. Трубников В.И. Психогенетика агрессивности // Вопросы психологии. – 2000. – №6. – С. 112.
3. Olimov L.Y. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. – Buxoro: "Durdon" nashriyoti. – 2021. – 747 b.
4. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. O'smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish. Monografiya. – Buxoro: "Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ" nashriyoti, 2021. – 160 b.
5. Koklyuxin V.V. Deviant xulq-atvor. Modellarini qidirish. Haqiqiy muammolar antisotsial xatti-harakatlarga qarshi kurash. – M.: INFRA-M, 2012. – 252 b.

MAKTABDAN TASHQARI TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING AHAMIYATI

Yanglishxon Amonxonova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
"Umumiy psixologiya" kafedrasida stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola maktabdan tashqari ta'lim jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyatiga bag'ishlangan. Maqola maktabdan tashqari ta'lim jarayonida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish borasidagi pedagogik faoliyatga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish zaruriyati mavjudligi masalalari tadqiq qilinadi. Kasb-hunarga yo'naltirish texnologiyasi mezonlarining asoslanishi ta'lim amaliyotida o'qituvchilar tomonidan har bir bajariladigan tarbiyaviy tadbirni yangidan asoslash bilan bog'liq vazifalardan xalos qiladi. Pedagogik texnologiyalar va ularning mohiyatini yorituvchi manbalar to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: kasb, kasbga yo'naltirish, pedagogik texnologiya, ta'lim texnologiya, qiziqish, ehtiyoj, ixtisoslik.

Аннотация

Данная статья посвящена важности использования педагогических технологий в профессиональной ориентации студентов во время внешкольного образования. В статье рассматриваются вопросы необходимости внедрения передовых педагогических технологий в педагогическую деятельность по ориентации студентов на профессию в процессе внешкольного образования. Критериальное обоснование технологии профориентации освобождает педагогов от задач, связанных с новым обоснованием каждой образовательной деятельности, осуществляемой педагогами в образовательной практике. Приводятся сведения о педагогических технологиях и источниках, освещающих их сущность.

Ключевые слова: профессия, профессиональная направленность, педагогическая технология, образовательная технология, интерес, потребность, специализация.

Annotation

This article is devoted to the importance of using pedagogical technologies in vocational guidance of students during extracurricular education. The article examines the issues of the need to introduce advanced pedagogical technologies in

the pedagogical activity of guiding students to the profession in the process of extracurricular education. Basing the criteria of the vocational guidance technology frees the teachers from the tasks related to the new justification of each educational activity performed by the teachers in the educational practice. Information is provided about pedagogical technologies and sources that illuminate their essence

Keywords: profession, vocational orientation, pedagogical technology, educational technology, interest, need, specialization

Respublikada uzluksiz ta'lim tizimining muhim va tarkibiy bo'g'inlaridan biri bo'lgan maktabdan tashqari ta'limni samarali yo'lga qo'yish, maktabdan tashqari ta'lim jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish, o'quvchi-yoshlarning tobora ortib borayotgan ijtimoiy-madaniy va ta'limiy ehtiyojlarini qondirish bilan birga ularning individual qobiliyatlarini yanada rivojlantirish hamda iste'dodlarini erkin namoyish etishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotida ro'y bergan o'zgarishlar "... ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash Milliy tizimini yaratish" ehtiyojini yuzaga keltirdi [1, 10].

Ta'limning globallashuvi o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish borasidagi pedagogik faoliyatga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish zaruriyatini vujudga keltirdi. Ilg'or texnologiyalarni yaratish va ular asosida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish mazkur sohadagi pedagogik faoliyatning muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirish borasidagi pedagogik faoliyat texnologiyasini yaratish eng avvalo mutaxassislik yoki unga turdosh bo'lgan yo'nalishlarda olib borilgan tadqiqot ishlarining mazmuni bilan tanishish, ularda ilgari surilgan g'oyalarni umumlashtirish, tahlil etish asosida ish ko'rishni taqozo etadi. Shu bois tadqiqotchilik faoliyatining dastlabki bosqichida ishni muayyan ta'lim muassasalarining ta'lim oluvchilari o'rtasida kasb-hunar ma'rifatini yo'lga qo'yish, ularda ma'lum kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish masalalarini yorituvchi manbalar bilan tanishishdan boshladik.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirish muammosi bo'yicha samarali ilmiy tadqiqot ishlari E.A.Klimov, A.E.Golomshtok, P.T.Magzumov, U.N.Nishonaliyev, A.Vorobyov, B.Mirzahmedov, E.Choriyev, K.Davlatov, Q.Boymirzayev, O.Magdiyev, R.Isyanov, O.Avazboyev X.Sanaqulov va boshqalar tomonidan olib borilgan.

O'quvchilarni to'g'ri kasb tanlashlarini amalga oshirishda o'qituvchi egallashi zarur bo'lgan pedagogik-psixologik tayyorgarlik pedagogika, psixologiya va metodika turkum fanlarini o'rgangan bo'lishi lozim. Biroq o'qituvchi o'quvchilarni o'zi qiziqqan kasbga yo'naltirishda yoki ma'lum bir kasbga qiziqtirishda amaliy faoliyatlarida politexnik mazmundagi va kasb tanlash xarakteriga ega bo'lgan masalalar bilan sug'orilgan dars ishlanmalarining

tayyorlamasligi, moddiy ishlab chiqarishning turli sohalarda ilmiy-texnika yutuqlarini joriy etilishiga mos ravishda dars mashg'ulotlarida o'quvchilarning politexnik saviyasini kengaytirishga e'tibor berilmaganligi muammo bo'lib qolmoqda.

Umumta'lim predmetlari, shu jumladan mehnat ta'limi bo'yicha dars va sinfdan tashqari mashg'ulotlar jarayonida eng muhimi o'quvchilar ko'z o'ngida fan asoslarining, ularning qonunlari va ushbu qonunlarga asoslangan ishlab chiqarish jarayonlarini yoritish orqali u yoki bu kasb kishisi mehnatining ilmiy asosini tushuntirilmaligi o'quvchilarni to'g'ri kasb tanlay olmasligiga olib kelmoqda.

Mehnat va kasb-hunarga bo'lgan muhabbat, e'tiqod barcha o'quv fanlari tarkibida shakllantiriladi. Shuning uchun, fan o'qituvchilari va sinf rahbarlari fan doirasidagi, mehnat va kasb-hunarga oid bilimlarni uyg'unlashtirish pedagogik ahamiyatga ega. Maktabdan tashqari ta'lim jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish, o'quvchilar o'rtasida kasb va hunarlar asoslari hamda ularning o'ziga xos xususiyatlari borasida ma'lumotlarni berishga yo'naltirilgan kasbiy ma'rifat ishlarining muloqot asosida tashkil etilishi, bu jarayonda esa ko'proq ularning mustaqil fikr yuritishlariga imkon beruvchi muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirish, jamoa va guruhlar asosida birgalikda faoliyat yuritishlariga imkon berish ularda kasb-hunarlar asoslarini egallashga nisbatan qiziqishni yuzaga keltiradi.

Majburlovlarsiz, aksincha, o'quvchilarning xohish-istaklari, qiziqish va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ularni muayyan kasb-hunar yo'nalishida faoliyat yurituvchi to'garaklarga jalb etish o'zining ijobiy natijasini beradi.

O'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirishga qaratilgan pedagogik faoliyat tashkil etilar ekan, mutaxassislar yordamida o'quvchilarning muayyan kasbiy faoliyatni doimiy ravishda tashkil eta olish layoqati, iqtidor darajasi o'rganiladi.

O'rganish natijalariga ko'ra o'quvchilarga muayyan tavsiyalar beriladi. Ayni vaqtda o'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirish ishi ta'lim muassasalari qoshida tashkil etilgan Pedagogik-psixologik tashxis markazlari zimmasiga yuklatilgan. Biroq, amalga oshirilgan pedagogik kuzatish va tadqiqotlarimiz natijalariga ko'ra, umumiy o'rta ta'lim maktablarida bu borada Pedagogik-psixologik tashxis markazlari imkoniyatidan etarli darajada foydalanilmayapti.

Umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilari, o'quvchilari, ota-onalar esa markazning bu boradagi yetakchi o'rni xususida ma'lumotlarga ega emaslar. SHu bois o'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirish borasidagi muammolarning to'laqonli yechimiga erishishning imkoni bo'lmayapti.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini rivojlantirish insti-

tuti tomonidan ishlab chiqilgan “O’rta maxsus, kasb-hunar ta’limidagi tayyorlov yo’nalishlari, kasblar va ixtisosliklar tasniflagichi”da: kasb – maxsus tayyorgarlik va ish tajribasi natijasida ma’lum bir sohada kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun nazariy bilimlar majmuasini, amaliy ko’nikma va malakalarni egallagan, unga jismoniy imkoniyat, aqliy qobiliyat va yuridik huquqlarni ta’minlovchi insoniy mehnat faoliyati (mashg’ulotining) turidir deb ta’riflangan [2, 119].

Ixtisoslik — birorta kasb doirasida ma’lum bir faoliyat turi uchun maxsus tayyorgarlik va ish tajribalari bilan erishilgan zaruriy bilimlar, ko’nikma va malakalar majmuasi deb belgilangan [3, 96].

Oxirgi yillarda Rossiya va O’zbekiston olimlari tomonidan pedagogik texnologiyani o’rganish, amaliyotga tatbiq etish bo’yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ana shu g’oyalarga tayangan holda (pedagogik texnologiya) PT tushunchasini izohlashda texnologik jarayon asos qilib olindi. Aslida bu tushunchaga berilgan ta’riflar soni ham pedagogik adabiyotlarda nihoyatda ko’pdir.

“Ta’lim texnologiyalari” (“pedagogik texnologiyalar”) deb nomlanuvchi nazariyaning dastlabki g’oyalari garchi o’tgan asrning 20-30-yillarida asoslangan bo’lsa-da, “texnologiya” tushunchasining mohiyati borasida hanuzgacha bir to’xtamga kelinmagan.

B.L.Farberman “Pedagogik texnologiya ta’lim jarayoniga yangicha yondashuv bo’lib, pedagogikada ijtimoiy-muhandislik ong ifodasidir” deb ta’rif beradi. U pedagogik jarayonni texnika imkoniyatlari va insonning texnikaviy tafakkuri asosida standart holga solib, uning optimal loyihasini tuzib chiqish bilan bog’liq ijtimoiy hodisadir degan tushunchalar berilgan [4, 45].

Shuningdek umumiy o’rta ta’lim maktab o’quvchilarini kasb-hunarga yo’naltirish texnologiyalarini ishlab chiqishda yuqorida aytilganlarga asoslandik. Pedagogika, psixologiya fanlari mazmunida o’z aksini topgan nazariya va ta’limotlarda shaxs kasbiy faoliyatini tashkil etishga yo’naltirish muammolariga alohida ahamiyat qaratilgan. Bu shaxs tomonidan tashkil etiluvchi amaliy faoliyatlar sirasida ustuvor o’rin tutadi.

Ayni vaqtda kasbiy faoliyat mutlaqo individuallik xususiyatiga ega. Agarda shaxs shakllanishining barcha yo’nalishlari bevosita ijtimoiy muhitda uning atrofdagilar bilan uyushtiruvchi muloqot hamda munosabat jarayonida namoyon bo’lib, o’zgalar va o’ziga nisbatan munosabat, talab va istaklar mohiyatini ifoda etsa, kasbiy faoliyat esa shaxsning muayyan mehnat yoki kasb-hunar turi va uni tashkil etishga bo’lgan munosabatini anglatadi.

Bizga yaxshi ma’lumki, ijtimoiy-falsafiy, psixologik, shu jumladan, pedagogik yo’nalishlarda tadqiqotlarni olib borishda o’rganilayotgan muammoning mohiyatini yoritishga xizmat qiluvchi tayanch tushunchalarni aniqlash hamda ularning ma’nosini sharhlash ham o’ziga xos ahamiyat kasb etadi. Ushbu harakat muammoning to’laqlik, izchil, tizimli va maqsadga muvofiq amalga oshirilishi uchun, tadqiqot maqsadini aniqlash hamda kutilayotgan natijalarni oldindan bashoratlash uchun xizmat qiladi.

Muammoni nazariy jihatdan o’rganishda mualliflar tomonidan ushbu masalaga qay darajada e’tibor qaratilganligini tahlil qilib, aksariyat mualliflar o’quvchilarni kasb-hunarga yo’naltirish jarayoni mohiyatini yorituvchi asosiy tayanch tushunchalarni aniqlashga uringanliklarini aniqladik. Xususan, ular tomonidan “kasbga yo’naltirish”, “kasbga moslashish”, “kasbiy axborot”, “kasbiy madaniyat” kabi tushunchalarning mohiyati ochib berilgan.

Muammoning nazariy hamda amaliy jihatdan o’rganilishi o’quvchilarga muayyan kasb-hunar asoslari borasidagi bilimlarni berish, ularda turli yo’nalishdagi kasb-hunar asoslarini o’rganishga bo’lgan motiv (rag’bat) va qiziqishni hosil qilish, ularni ma’lum kasbiy faoliyatni tashkil etishga yo’naltirish, shuningdek, ularda bu yo’nalishdagi faoliyatni tashkil eta olish ko’nikma (keyingi bosqichlarda esa malakalar)ni shakllantirish muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Mazkur vazifalarning ijobiy ravishda amalga oshirilishida bu borada muayyan tizimni yaratish, shuningdek, samarali texnologiyalarni ishlab chiqish taqozo etiladi.

Pedagogik texnologiyalar va ularning mohiyatini yorituvchi manbalar mazmuni bilan tanishish asosida ularning ta’lim hamda tarbiya jarayonini tezlashtirish, mazmunini yuqori sur’atda yangilanib borayotgan axborotlar bilan jadal boyitib borish, mazkur jarayonning samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligiga ishonch hosil qildik. O’quvchilarni kasb-hunarga yo’naltirish jarayoniga pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish ularni faollikka undash, mustaqil o’qib-o’rganishga rag’batlantira olish, umumiy jarayonning muayyan tizim va aniq maqsadlarni belgilash asosida tashkil etish, texnik vositalar xizmatidan samarali foydalanish imkonini yaratish, shuningdek, o’qituvchi mehnatini yengillashtirish kabi xususiyatlarni namoyon eta olishi bilan alohida ahamiyatga ega. Shu bois tadqiqotda o’quvchilarni kasb-hunarga yo’naltirish texnologiyalarini yaratishga va ularni tajriba-sinovdan o’tkazishga e’tiborni qaratdik.

O’quvchilarni mehnat va kasbiy faoliyatga samarali tayyorlashda E.A.Klimov [5, 112] tomonidan olib borilgan tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega. Muallif tomonidan kasb ta’limi va uning mohiyati, vazifalari, asosiy tamoyillari, o’quvchilarni kasbga yo’naltirishga qaratilgan jarayonning o’ziga xos xususiyatlari, ushbu jarayonning ta’lim muassasasi, oila, jamoatchilik hamda ishlab chiqarish korxonalarini o’rtasida qaror topishi ijtimoiy zaruriyat ekanligi hamda ko’zlangan natijalar xususida batafsil so’z yuritiladi.

E.A.Klimov tomonidan asoslangan “Tabaqalashtirilgan tashxis so’rovnomasi” o’quvchilarni faqat kasb-hunarga yo’naltirish vazifasini ijobiy hal etishga xizmat qilibgina qolmay, balki ularning istiqbolda muayyan kasbiy faoliyatni samarali tashkil eta olishlari borasida ham amaliy ahamiyati yuqori yo’riqnoma bo’la oladi.

Kasb-hunarga yo’naltirish texnologiyasi mezonlarining asoslanishi ta’lim amaliyotida o’qituvchilar tomonidan har bir bajariladigan tarbiyaviy tadbirni yangidan asoslash bilan bog’liq vazifalardan xalos qiladi. Zero, ushbu o’rinda mezon

– bajariladigan harakatlar ketma-ketligining asosiy yo‘naltiruvchi negizi sifatida o‘qituvchi faoliyatini loyihalash vazifalarining hal etilishini ta‘minlaydi.

O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish borasidagi amaliy faoliyatni tashkil etish jarayonida tajriba maktab-

larida “Kasb-hunar tanlash asoslari” fakultativ kursining o‘qitilishi, shuningdek, “Ijtimoiy taraqqiyot va kasbiy faoliyat” nomli to‘garak hamda “Kasb tanlash asoslari” nomli o‘quvchilar ilmiy jamiyatining faoliyati, yo‘lga qo‘yildi va samarali natija ko‘rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Загорец И.В. Формирование профессиональных намерений учащихся VII-VIII класса.: Автореф. дисс... канд.пед.наук. – М.: 1982. – 16 с.
2. Вербицкий А.А., Платонова Т.А. Формирование познавательной и профессиональной мотивации. – М.: Педагогика, 1986. – 124 с.
3. Ғозиев Э. Психология. – Т.: Ўқитувчи, 1994. – 224 б.
4. Смирнов Г.Л. Экономическое воспитание и образование в условиях развитого социализма. – М., 1978. – 138 с.
5. Климов, Е.А. Как выбирать профессию : книга для учащихся . – 2-е издание, дополненное и доработанное. – Москва: Просвещение, 1990 . – 160 с.

O‘QUVCHILAR AQLIY IMKONIYATLARINI SHAKLLANTIRISHDA PSIXOTRENINGLARNING O‘RNI

Ra‘no Mamarayimova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti

“Umumiy psixologiya” kafedrasida o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola o‘quvchilar aqliy imkoniyatlarni shakllantirishda psixotreninglarning foydalanishga bag‘ishlangan. Shuningdek, qiziqarli va mazmunli trening mashg‘ulotlari jarayonida bolalarning bir-birlarini tushunish, muomala madaniyatini oshirish, ichki imkoniyatini yuzaga chiqarishga xos kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantiruvchi psixologik xususiyatlarini o‘rganishga qaratiladi. Iqtidorli va iqtidorli bolalar uchun o‘quv dasturi ularning o‘qish va rivojlanishdagi tashabbuskorligi va mustaqilligini rag‘batlantirishi kerakligi haqida fikr-mulohazalar bildirilgan. Iqtidorli bolalarning aqliy intellektual rivojlanishi yuqori bo‘lganligi sababli ular o‘z tengdoshlariga qaraganda materialni tezroq va chuqurroq o‘zlashtira oladilar.

Kalit so‘zlar: sezgi, idrok, hissiyot, tasavvur, tafakkur, nutq, muloqot, xarakter, qobiliyat, temperament, kommunikativ qobiliyat, kognitiv, mazmundorlik, tushunarlik, ifodalilik, ta‘sirchanlik.

Аннотация

Данная статья посвящена использованию психотренинга в формировании умственных способностей студентов. Также в процессе интересных и содержательных занятий основное внимание уделяется изучению психологических особенностей детей, что развивает коммуникативные навыки, специфичные для понимания друг друга, повышения культуры общения, раскрытия их внутреннего потенциала. Утверждалось, что учебная программа для одаренных и талантливых детей должна поощрять инициативу и независимость в их обучении и развитии. Одаренные дети способны усваивать материал быстрее и глубже, чем их сверстники, благодаря высокому интеллектуальному развитию.

Ключевые слова: интуиция, восприятие, эмоция, воображение, мышление, речь, общение, характер, способности, темперамент, коммуникативные способности, познавательность, осмысленность, понятность, выразительность, выразительность.

Annotation

This article is devoted to the use of psychotraining in the formation of mental abilities of students. Also, in the process of interesting and meaningful training sessions, it is focused on studying the psychological characteristics of children, which develop communication skills specific to understanding each other; increasing the culture of communication, and revealing their inner potential. It has been argued that the curriculum for gifted and talented children should encourage initiative and independence in their learning and development. Gifted children are able to learn material faster and more deeply than their peers due to their high intellectual development.

Keywords: intuition, perception, emotion, imagination, thinking, speech, communication, character, ability, temperament, communicative ability, cognitive, meaningfulness, comprehensibility, expressiveness, expressiveness.

Yurtimizda yuz berayotgan ulkan o'zgarishlar barcha sohalariga, shuningdek, ta'lim jarayoniga ha. o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Ta'lim jarayonida shaxsni kamol toptirish shart-sharoitlarini yaratish ta'lim muassasalarida ishlarini to'g'ri tashkil etilganligi bevosita psixologik xizmatni to'g'ri tashkil etishga ham bog'liqdir.

Bugungi kunda olib borilayotgan ijodiy intellektual salohiyatni rivojlantirishga oid barcha ishlarning sifat samaradorligi talab darajasida emas. Jamiyat va davlat oldidagi talablardan kelib chiqib, yoshlarni ta'lim jarayonida intellektual ijodiy salohiyatni rivojlantirish ishlarini muvaffaqiyatli olib borish zarur. Bu esa tarbiya jarayoniga psixologik-pedagogik texnologiyalarni qo'llashni, zamon talabi darajasida mutlaqo yangi tarbiya tizimini yaratishni talab qiladi.

Iqtidorli va iqtidorli bolalarni barvaqt aniqlash, o'qitish va tarbiyalash ta'lim tizimini takomillashtirishning asosiy muammolaridan biridir. Iqtidorli bolalar kattalarning yordamiga, alohida e'tibor va yo'l-yo'riqlarga muhtoj emas degan fikr bor. Biroq, shaxsiy xususiyatlar tufayli bunday bolalar o'zlarining faoliyati, xatti-harakati va fikrlashlarini baholashga eng sezgir bo'lib, ular hissiy stimullarni qabul qiladilar va munosabatlar va aloqalarni yaxshiroq tushunadilar.

Iqtidorning psixologik modellari bir qator g'arb psixologlari tomonidan ishlab chiqilgan: J. Gilford, E. De Bono, J. Galler, J. Renzulli, P. Torrens. Rus psixologiyasida iqtidor muammosi B.M. kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan. Teplov, S.L. Rubenshteyn. Bolalarda iqtidor muammosini o'rganishda psixologiya fanlari doktori N. S. Leites katta hissa qo'shdi. Uning iqtidorli bolalar psixikasini o'rganishga bag'ishlangan asarlari rus psixologiyasida muhim o'rin tutadi.

Qobiliyatlarining rivojlanishiga oliy asab faoliyatining xususiyatlari ham ta'sir qiladi. Demak, bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish tezligi va kuchi shartli reflekslarning shakllanish tezligi va kuchiga bog'liq; differensial rivojlanish tezligidan o'xshash stimullarga qadar — obyektlar yoki ularning xususiyatlari o'rtasidagi o'xshashlik va farqni nozik tarzda qo'lga kiritish qobiliyati; dinamik stereotipning shakllanishi va o'zgarishi tezligi va qulayligidan — yangi sharoitlarga moslashish va faoliyatni amalga oshirishning bir usulidan boshqasiga tezda o'tishga tayyorlik [1, 18].

Qobiliyatlar sifati, kengligi, kombinatsiyasining (tuzilmasining) o'ziga xosligi va rivojlanish darajasi bilan farqlanadi.

Qobiliyatlarining sifati faoliyat, ularni muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti bilan belgilanadi. Odatda ular inson haqida nafaqat nimaga qodirligini, balki nimaga qodirligini aytadilar, ya'ni uning qobiliyatlari sifatini ko'rsatadilar. Sifatiga ko'ra qobiliyatlar matematik, texnik, badiiy, adabiy, musiqiy, tashkiliy, sport va boshqalarga bo'linadi. Kengligi bo'yicha umumiy va maxsus qobiliyatlar ajralib turadi.

Maxsus qobiliyatlar — bu muayyan faoliyat turini muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan shartlar. Bularga, masalan, musiqa uchun quloq, musiqachi uchun musiqiy xotira va ritm tuyg'usi, rassom uchun "nisbatlarni baholash", o'qituvchi uchun pedagogik takt va boshqalar kiradi [2, 143]. Har xil turdagi ishlarni bajarish uchun umumiy qobiliyatlar zarur. tadbirlar. Masalan, kuzatuv kabi qobiliyat rassom, yozuvchi, shifokor va o'qituvchiga kerak; tashkilotchilik qobiliyatlari, diqqatni taqsimlash, tanqidiylik va aqlning chuqurligi, yaxshi vizual xotira, ijodiy tasavvur ko'p kasb egalariga xos bo'lishi kerak. Shuning uchun bu qobiliyatlar umumiy deyiladi. Bir sohada ustunlikka erishgan iqtidorli bolalar ba'zan barcha jihatlari bo'yicha tengdoshlaridan farq qilmaydi. Biroq, qoida tariqasida, iste'dodlilik individual psixologik xususiyatlarning keng doirasini qamrab oladi. Ko'pgina iqtidorli bolalar o'z tengdoshlaridan ajralib turadigan o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Iqtidorli bolalar, qoida tariqasida, yuqori qiziqish va tadqiqot faolligi bilan ajralib turadi. Psixofiziologik tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bu bolalarda miyaning biokimyoviy va elektr faolligi oshgan.

Iqtidorli bolalar og'riqli tarzda o'rganilishi va qayta ishlanishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarning etishmasligini sezadilar. Shuning uchun ularning faoliyatini cheklash nevroitik tabiatning salbiy reaksiyalari bilan to'la. Iqtidorli bolalar erta yoshda sabab-qibat munosabatlarini kuza-tish va tegishli xulosalar chiqarish qobiliyati bilan ajralib turadi; ular, ayniqsa, muqobil modellar va tizimlarni yaratishga qiziqadilar. Ular nerv ma'lumotlarining tezroq uzatilishi bilan ajralib turadi, ularning intraserebral tizimi ko'proq tarvaqaylab ketgan, ko'p sonli nerv birikmalari bilan ajralib turadi. Iqtidorli bolalar odatda ajoyib xotiraga ega bo'lib, u nutq va mavhum fikrlashni erta egallashga asoslangan. Ular axborot va tajribani tasniflash va tasniflash qobiliyati, to'plangan bilimlardan keng foydalanish qobiliyati bilan ajralib turadi. Ko'pincha iqtidorli bolalarning e'tiborini ularning katta so'z boyligi, murakkab sintaktik tuzilmalar, shuningdek, savol berish qobiliyati jalb qiladi. Ko'pgina iqtidorli bolalar lug'atlar va ensiklopediyalarni o'qishni yaxshi ko'radilar, ularning fikricha, o'zlarining tushunchalari va xayoliy hodisalarini ifodalashi kerak bo'lgan so'zlarni o'ylab topadilar, aqliy qobiliyatlarini faollashtirishni talab qiladigan o'yinlarni afzal ko'radilar [3, 80].

Iqtidorli bolalar, shuningdek, diqqatni biror narsaga jamlash, ularni qiziqtirgan sohada natijalarga erishishda qat'iyatlilik bilan ajralib turadi. Biroq, ularning ko'pchiligiga xos bo'lgan manfaatlarining xilma-xilligi, ba'zida ular bir vaqtning o'zida bir nechta ishlarni boshlashlari va o'z zimmlariga olishlariga olib keladi. qiyin vazifalar. Ular, shuningdek, aniq sxemalar va tasniflarga nisbatan moyillikka ega. Masalan, ularni tarixiy faktlar, sanalar jadvallarini tuzish, ularning e'tiborini tortgan ma'lumotlarni boshqa ketma-ketlikda yozish orqali olish mumkin.

Psixoijtimoiy rivojlanish sohasida iqtidorli bolalar quyidagi xususiyatlar bilan ajralib turadi.

Ko'pincha iqtidorli bolalar kuchli adolat tuyg'usiga ega bo'lib, bu juda erta namoyon bo'ladi. Misol uchun, olti yoshli bola birinchi marta yakshanba maktabiga boranidan keyin uyiga qaytib keldi va jahl bilan "Xudo adolatsiz" deb aytdi. O'sha kungi dars Injildagi Nuh kemasi haqidagi hikoya haqida edi. Uyda u shunday deb e'lon qildi: "Xudo odamlarga nima qilish kerakligini va agar ular noto'g'ri ish qilsalar, ularni nima kutayotganini aytdi. Shunday qilib, ular qochishlari va cho'kib ketmasliklari mumkin edi. Lekin u hayvonlarga hech narsa demadi, ularni ogohlantirmadi, nega ular o'lishlari kerak? Alloh zolimdir!" [4, 36].

Yosh iqtidorli bolalarning shaxsiy qadriyatlar tizimi juda keng. Ular ijtimoiy adolatsizlikni keskin idrok etadilar, o'zlari va boshqalar uchun yuqori talablar qo'yadilar, haqiqat, adolat, uyg'unlik va tabiatga yorqin javob beradilar. Televideniye bizning uylarimizga uzoqdagi muammolar tasvirlarini olib kiradi va yosh iqtidorli tomoshabinlar ota-onalari yordamga muhtoj bo'lganlar uchun nimadir qilishlarini kutishadi va ba'zan talab qilishadi.

Odatda bu yoshda bolalar haqiqat va fantaziyani aniq ajrata olmaydi. Bu, ayniqsa, iqtidorli bolalarda yaqqol namoyon bo'ladi. Ular og'zaki rang berishda va samarali fantaziyalarni rivojlantirishda shunchalik injiq bo'lib, ularga shunchalik ko'nikib qolishadi, tom ma'noda jonli tasavvurda "cho'milishadi"ki, ba'zida o'qituvchilar va ota-onalar bolaning haqiqatni fantastikadan ajrata olish qobiliyatidan haddan tashqari tashvishlanishadi. Bu yorqin tasavvur butun fantastik hayotni, boy va jo'shqin hayotni tug'diradi.

Ko'p yillar o'tgach, ularning ko'pchiligi ishda ham, hayotda ham o'yin elementini, zukkolik va ijodkorlikni, insoniyatga moddiy va estetik rivojlanishda juda ko'p narsalarni bergan fazilatlarini saqlab qoladi. Iqtidorli bolalarda raqobatlashish tendensiyasining manbasini odatdagidan oshib ketadigan imkoniyatlardan izlash kerak. Bu erda, ayniqsa, yuqori darajada tabaqalashtirilgan baholash qobiliyati muhim rol o'ynaydi. Shu asosda qurilgan o'z-o'zini baholash, agar u ortiqcha baholanmagan bo'lsa ham, lekin adekvat bo'lsa ham, tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlarning raqobatbardosh shakllariga qiziqish uyg'otishi mumkin. Ammo, bu hodisani tabiiy deb ta'kidlagan holda, ko'plab tadqiqotchilar doimo "oddiy" bolalar bilan emas, balki bir xil iqtidorli bolalar bilan raqobat zarurligi haqida gapiradilar. Bundan tashqari, ba'zi ekspertlarning fikriga ko'ra, mag'lubiyatlar tajribasi ayniqsa qimmatlidir.

Boshlang'ich maktab yoshida iqtidorli bolalar — o'zlarining qobiliyatsiz tengdoshlari kabi — voqea va hodisalarni talqin qilishda yoshga bog'liq egosentristlardir. Bu egoizm bilan deyarli hech qanday aloqasi yo'q va haqiqatan ham o'zini faqat kognitiv sohada namoyon qiladi. Bu holda egosentrizm yosh rivojlanishining o'ziga xos xususiyati bo'lib, asosan vaqt o'tishi bilan yengib o'tadi.

Bu boshqa odamlarning idrokiga o'zlarining intellektual va hissiy reaksiyalarini proyeksiyalash bilan bog'liq: bola uning hodisalar va hodisalarni idrok etishi boshqa odamlarning bir vaqtning o'zida idrok etishi bilan bir xil ekanligiga ishonch hosil qiladi. Iqtidorli bolalar, shuningdek, ularning "oddiy tengdoshlari" ko'pincha atrofdagilarning fikrlari, istaklari va harakatlarida ulardan sezilarli darajada farq qilishini tushunmaydilar. Bu kattalar uchun ham xarakterlidir, lekin agar kattalardagi egosentrizm asosan egoizmning hosilasi bo'lsa, u holda bolaning egosentrizmi boshqacha tabiatga ega va uning boshqa odamning pozitsiyasini egallashga, "markazdan ajratishga" qodir emasligi bilan belgilanadi. cheklangan tajriba [4, 62].

O'qituvchilar va ota-onalar uchun o'z yoshidan aqliy jihatdan oldinda bo'lgan bolalarda individuallikning nisbiy doimiyligi xususiyatlarini o'tkazib yubormaslik uchun o'z vaqtida tushunish juda muhimdir. Qiyinchiliklar, tengdoshlaridan oldinda bo'lgan bolaning doimiy e'tiborni jalb qilish istagi bilan boshlanishi mumkin. Topshiriqlarni tez bajarish, to'g'ri javob berishga tayyorlik o'qituvchining savoli emas — uning uchun aqliy o'yin, musobaqa. Va u boshqalardan ko'ra tezroq qo'lini tortadi — quvonchli, kutilgan ma'qul. Va shu bilan birga, u doimo yangi ruhiy oziq-ovqatga intiladi. Ammo bir muncha vaqt o'tgach, bu o'qituvchini, boshqa talabalarni va o'zini bezovta qiladi. Bunday o'quvchi asta-sekin sinfdagi hamma uchun yuk bo'lib qoladi.

Ko'pincha boshlang'ich sinflarda eng rivojlangan talaba deyarli so'rashni to'xtatadi: o'qituvchi u allaqachon bilishiga amin. Va u o'qituvchining faoliyatiga muhtoj emasligini va begona narsaga o'tishini ko'rganida, o'qituvchining noroziligini oldini olish mumkin emas: nega u chalg'itadi va darslarga qiziqmaydi?

Shunday qilib, dastlab ishtiyqli o'quv mashg'ulatlari, bola maktabda ortiqcha bo'lib qoladi va u unga keraksizdir. Natijada, birinchi maktab yillarida, hatto o'smirlik davrida ham ko'plab taniqli bolalar o'qituvchilar bilan ziddiyatga tushib qolishadi. Bu ziddiyatning sababi shundaki, eng qobiliyatli talabalar aqliy kuchlariga mos keladigan yukka muhtoj va o'rta maktab, o'rta dasturdan tashqari, ularga hech narsa taklif qila olmaydi. Ajoyib talaba o'qituvchi uchun sinovdir, ayniqsa o'qituvchi uchun asosiy narsa "tartibga ega bo'lish" bo'lsa. To'g'ri, iqtidorli bolalarning katta qismi pirovardida qandaydir tarzda umumiy talablarga moslashadi. Ammo bu, mohiyatiga ko'ra, bunday bolalarni ajratib turadigan ba'zi muhim xususiyatlarni yo'qotmasa, zaiflashtirish evaziga sodir bo'ladi. Ular kamroq mustaqil bo'lishga, qiziqish va ijodiy impulslarini sekinlashtirishga majbur. Ularning maxsus qobiliyatlari talab qilinmagan [5, 214].

Erta aqliy gullash bilan bolada maktabdagi qiyinchiliklarning boshqa variantlari mavjud. Ota-onalar ham, o'qituvchilar ham undan namunalari talaba, a'lochi bo'lishini kutishadi va talab qilishadi. Ammo belgilar ko'pincha bilim uchun emas, balki xatti-harakatlar, qo'l yozuvi

uchun ham qo'yiladi. Iqtidorli bolalar boshqalardan ko'ra ko'proq oladilar, masalan, shaklda bajarilmagan topshiriq, dars mavzusida ko'zda tutilmagan bayonot uchun, ehti-yotsiz yozma ish uchun. Ba'zi oilalarda esa har qanday baholarning pasayishi drama sifatida qabul qilinadi. Yuqori aqliy rivojlangan bola ko'pincha tengdoshlari bilan munosabatlarda qiyinchiliklarga duch keladi. Ma'lumki, bolalarning bir-biri bilan muloqot qilish jarayonida yuzaga keladigan nizolar muqarrar. Iqtidorli bolalarga kelsak, vaziyat bolalarning o'z tengdoshlari bilan yaxshi munosabatlar o'rnatish va qo'llab-quvvatlashdagi qiyinchiliklari ularning yuqori aqliy va nutq rivojlanishi tufayli kuchayishi bilan murakkablashadi. Boshqacha qilib aytganda, iqtidorli bolalarning qobiliyatlari ularni "o'rtacha" tengdoshlaridan ajratib turadigan o'ziga xos to'siqdir.

Maktab o'quvchilarining umumiy massasi g'ayrioddiy tengdoshlarini sezmaydigan, ularni o'z saflaridan haydab, haqoratli yorliqlarni osgan, bunday bolalarni o'zlaridan faol ravishda rad eta boshlagan, ularni noqulay ahvolga solib qo'yishga harakat qiladigan holatlar tez-tez uchrab turadi. Iqtidorli bola esa rad etilmasligi uchun "hamma kabi" bo'lishga intiladi: u o'zini eng bilimdon yoki eng tirishqoq deb ko'rsatishdan qochadi, o'ziga tortiladi, yakkalanib qoladi.

Ko'pincha iqtidorli bolalarning o'zlari muammolarining manbai hisoblanadi. Iqtidorli bolalar va ularning tengdoshlari o'rtasidagi munosabatlar qanchalik qiyin bo'lishi hech kimga sir emas. To'g'ri, aksariyat manbalarda ular asosan bir tekislikda tasvirlangan: iqtidorli bolalarning muvaffaqiyatlari tengdoshlarining hasadi va uzoq vaqt davomida bu bolalar tomonidan takabburlik va takabburlik uchun asosdir. Mojarolar va muammolar shu yerdan kelib chiqadi, deb ishoniladi. Iqtidorli bolaning ulushiga ko'plab qo'shimcha tajribalar tushadi, agar unga jismoniy tarbiya, mehnat darslari berilmasa. Aqliy jihatdan boshqalardan ancha oldinda bo'lgan talabaning jismoniy qobiliyatsizligi, tortinchoqligi masxara qilish uchun sabab bo'lishi shubhasiz. O'rtoqlar bilan ishqalanish, shuningdek, bolalar o'ynagan narsadan kelib chi-

qishi mumkin: yosh ziyolilar tengdoshlari asosan faol va qiziqarli o'yinlar bo'lgan yillarda turli og'zaki o'yinlarga, shaxmatga jalb qilinadi. Iqtidorli va iqtidorli bolalar uchun o'quv dasturi samarali fikrlashni rivojlantirishni, shuningdek, uning malakasini oshirishni ta'minlashi kerak. amaliy qo'llash bu talabalarga mavjud bilimlarni qayta ko'rib chiqish va yangilarini yaratish imkonini beradi. Iqtidorli va iqtidorli bolalar uchun o'quv dasturi ularga doimo o'zgarib boruvchi, rivojlanib boruvchi bilim va yangi ma'lumotlarga qo'shilish imkoniyatini berishi, ularda bilim olishga intilishni singdirishi kerak.

Iqtidorli va iqtidorli bolalar uchun o'quv dasturida tegishli manbalarning mavjudligi va ulardan bepul foydalanish nazarda tutilishi kerak.

Iqtidorli va iqtidorli bolalar uchun o'quv dasturi ularning o'qish va rivojlanishdagi tashabbuskorligi va mustaqilligini rag'batlantirishi kerak.

Iqtidorli va iqtidorli bolalar uchun o'quv dasturi ularning ongi va o'zini o'zi anglashi, boshqa odamlar, tabiat, madaniyat va boshqalar bilan munosabatlarini tushunishga yordam berishi kerak.

Iqtidorli va iqtidorli bolalar uchun o'quv dasturlari avvalroq belgilangan tamoyillar bo'yicha baholanishi kerak. Shu bilan birga, bolalarning murakkab aqliy jarayonlari, ularning ijodiy qobiliyatlari va ijro mahoratiga alohida e'tibor beriladi.

Iqtidorli bolalarning aqliy intellektual rivojlanishi yuqori bo'lganligi sababli ular o'z tengdoshlariga qaraganda materialni tezroq va chuqurroq o'zlashtira oladilar, ularga bir oz boshqacha o'qitish usullari kerak bo'ladi. Ushbu muammolarni hal qilish usullaridan biri boyitish va tezlashtirish bo'lishi mumkin. Iqtidorli o'quvchilarni rivojlantirish amaliyoti iqtidorli bolalarni ijodkorlik, muloqot qobiliyatlarini o'rgatish, ijodiy shaxsning kelajakda ijtimoiy ro'yobga chiqishiga hissa qo'shadigan yetakchilik va boshqa shaxsiy fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan maxsus dasturlar va o'quv materiallarini ishlab chiqish va amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ishmuhamedov R. O'quv jarayonida interfaol uslublar va pedagogik texnologiyalarni qo'llash uslubiyati. – T.: RBIMM, 2008, – 74 b.
2. Usmanova A.A. Pedagogika va psixologiya. O'quv qo'llanma. – T.: JIDU. – 304 b.
3. Davletshin M.G. va boshqalar. "Yosh davrlar va pedagogika psixologiya". O'quv metodik qo'llanma. – T.: TDPU, 2004. – 129 b.
4. Э.Н. Гусинский, Ю.И. Турчанинова. Образование личности : пособие для преподавателей / – М.: Интерпакс, 1994. – 136 с.
5. Musayev J. O'quvchilarning mustaqil fikrlash salohiyatini rivojlantirish. Monografiya. – T.: Sharq, 2010. – 252 b.

PIRLS TADQIQOTIDA MOSLASHTIRILGAN BAHOLASH MODELLARI

Aziza Amonova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
Boshlang'ich ta'lim fakulteti 4-bosqich talabasi**Annotatsiya**

Ushbu maqolada ta'limning sifatini oshirish maqsadida umumiy o'rta ta'limni baholashga qaratilgan xalqaro baholash tadqiqot dasturlari haqida ma'lumot berilgan. PIRLS xalqaro tadqiqotida shuningdek, keng miqyosda o'tkaziladigan xalqaro baholash jarayonlarida odatda turlicha test shakllaridan foydalanishi, beriladigan topshiriqlar, qamrov doirasi kabi jarayonlar haqida fikr-mulohazalar qayd etilgan. Bir necha bosqichli testlar va o'tkazilish xususida qayd etilgan. Bundan tashqari, PIRLS tadqiqotida moslashtirilgan baholash modellari, ularni baholash tartibi va talablari bo'yicha batafsil ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: PIRLS, xalqaro tadqiqot, savodxonlik, moslashtirilgan test, monitoring, topshiriq, Milliy dastur, model

Аннотация

В данной статье представлена информация о международных программах оценочных исследований, направленных на оценку общего среднего образования с целью повышения качества образования. В международном исследовании PIRLS также отмечаются мнения о таких процессах, как использование различных форм тестирования, назначенных заданий, объема охвата в крупномасштабных международных процессах оценивания. Отмечено несколько этапов тестирования и внедрения. Кроме того, исследование PIRLS предоставляет подробную информацию об индивидуальных моделях оценки, процедурах их оценки и требованиях.

Ключевые слова: PIRLS, международные исследования, грамотность, адаптированный тест, мониторинг, задание, Национальная программа, модель.

Annotation

This article provides information on international evaluation research programs aimed at evaluating general secondary education in order to improve the quality of education. In the PIRLS international study, opinions about processes such as the use of different test forms, assigned assignments, scope of coverage, etc., are also noted in large-scale international assessment processes. Several stages of testing and implementation are noted. In addition, the PIRLS study provides detailed information on customized evaluation models, their evaluation procedures, and requirements.

Keywords: PIRLS, international research, literacy, adapted test, monitoring, task, National program, model

Jahon hamjamiyatining jadal rivojlanishi barcha sohalarida innovatsion yondashuvni talab etadi. Rivojlangan mamlakatlarda "ta'lim" barqaror taraqqiyotni ta'minlaydigan asosiy omil sifatida e'tirof etilib, xalqaro tashkilotlar hamda dunyoning aksariyat mamlakatlari tomonidan 2030-yilgacha belgilangan yangi ta'lim konsepsiyasida "ta'lim oluvchilarni hayotga tayyorlash, ta'lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy qilish" dolzarb vazifa sifatida belgilandi [1]. Ta'limning fundamental bo'g'ini, umumiy o'rta ta'lim sifatini baholashga qaratilgan xalqaro baholash tadqiqot dasturlari PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS belgilangan davriylik asosida davlatlarning ta'limiy yutuqlari o'zgarish dinamikasini kuzatish, muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish konsepsiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarida malakali kadrlar va yetuk mutaxassislariga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o'z-o'zidan o'quvchilarimizning darslarga qiziqish xususiyatini oshirish va o'qituvchilarning har tomonlama ta'lim-tarbiyaga e'tiborini kuchaytirishni talab etadi. Yuqoridagi talablarning ta'lim tizimi uchun

juda muhim ekanligi, aksariyat xorijiy davlatlardagi kabi ta'lim va fan sohalarida rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg'or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi. Ta'lim sifati va samadorligini oshirish yo'lida xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish, xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega [2, 21].

Ishtirok etishdagi qiyinchiliklar va mavzuning qamrab olinishi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash uchun PIRLS xalqaro tadqiqoti kabi keng miqyosda o'tkaziladigan xalqaro baholash jarayonlarida odatda turlicha test shakllaridan (baholash daftaridan) foydalaniladi. Mamlakat darajasidagi guruhlariga ajratib moslashtirilgan baholash modeli bunday baholash jarayonlarida yuzaga keladigan turli darajadagi qobiliyatga ega o'quvchilarni nisbatan to'liq qamrab olish maqsadida tuzilgan baholash daftarlaridan sinov tariqasida foydalanish orqali mazkur metod imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu boshlang'ich sinf o'quvchilarining motivatsiyasini oshiradi va savollarni ochiq qoldirilish ehtimolini kamaytiradi. PIRLS 2021 xalqaro tadqiqoti mavjud tartib va vaqt me'yorlariga minimal o'zgartirish kiritishga qaratilgan bo'lib, ishtirokchi mamlakatlarning ko'rsatgan o'zlashtirish ko'rsatkichlariga oid to'plangan ma'lumotlardan foydalalanib, baholash jarayonlaridan olingan ma'lumotlar qamrovini maksimalashtirdi [2, 44].

Moslashtirilgan (soddalashtirilgan) tartibda baholashdan ko'zlangan asosiy maqsad shundan iboratki, istalgan turdagi baholash mezonini joriy etishda topshiriqlar o'quvchilar uchun (topshiriqni bajaruvchilar uchun) juda murakkab yoki juda oson bo'lmisligi kerak. Agar topshiriqlar juda murakkab bo'lsa, hech kim (yoki deyarli hech kim) uni yecha olmaydi. Xuddi shunday, agar savollar juda oson tuzilsa, barcha test topshiruvchilar uni to'g'ri yechishi mumkin. Har ikkala holatda ham test hatto tegishli bilim va ko'nikmalari bir-biridan farq qilsa ham, topshiruvchilarning natijalari bir xilda bo'ladi. Shu sababli, ta'limiy va psixologik imtihonlarda test savollarini test topshiruvchilarning qobiliyatlariga mos bo'lishiga va yuqori va past o'zlashtirish qobiliyatiga ega o'quvchilar o'rtasidagi tafovutni ko'rsatib beruvchi javoblarni tahlil qilish orqali test topshiruvchilarning sonini aniqlashga harakat qilinadi. Test topshiruvchilarning qobiliyatlariga mos keluvchi qator topshiriqlarga ba'zan to'g'ri ba'zan esa noto'g'ri javob beriladi. Matematik jihatdan, berilgan savollarga beriladigan to'g'ri javob ehtimoli 50 foiz bo'lsa, bunday teng darajadagi javoblarning (to'g'ri yoki noto'g'ri javoblarning tanlanishi) o'zgaruvchanligi maksimalashtiriladi. Bunday 50/50 (ellikka ellik) ehtimollik turli test topshiruvchilar uchun turlicha talablarni qo'yilishiga olib keladi. Ko'proq bilim va tajribaga ega test topshiruvchilarga 50 foizli ehtimollikka ega bo'lishlari uchun ancha murakkabroq savollar tuzilishi kerak, vaholanki, kamroq bilim va tajribaga ega test topshiruvchilar 50 foiz ehtimollik bilan to'g'ri javob topishlari uchun tuzilgan savollar nisbatan oson bo'lishi kerak.[3, 28] Barcha test topshiruvchilar uchun bunday optimal muvozanatga erishish uchun har bir o'quvchi uchun testlarning murakkablik darajalarini moslashtirish talab etiladi. Shunga qaramay, bunga faqat barcha savollarning aniq murakkablik darajasi ma'lum bo'lgandagina erishish mumkin bo'lsa-da (yoki minimal xatolik bilan hisoblanishi mumkin bo'lsa-da), qator tadqiqot o'tkazuvchi dasturlar buning o'rniga alohida darajalar uchun moslashtirilgan testlarni o'tkazadi va tuzilgan testlarni alohida tartibda o'tkazishdan ko'ra avvaldan belgilangan guruhlarda o'rtacha qobiliyat darajalariga moslab o'tkazadi.

Mamlakat miqyosida moslashtirilgan baholash modellari (tartiblari) baholash daftarlari taqsimoti bilan o'quvchilar qobiliyati taqsimotini muvofiqlashtirishni ta'minlash uchun ma'lum kontingent uchun mo'ljallangan ma'lum baholash daftarlarini tuzib chiqadi. O'quvchilar yoshi yoki o'zlashtirish darajasi kabi o'zgaruvchi ko'rsatkichlardan yoki avvalgi joriy etilgan tartiblardan kelib chiqib, baholash mezonlarini qobiliyat taqsimotiga nisbatan yuzaga kelgan test topshiruvchi kontingenti orasidagi tafovutni muvofiqlashtiradigan baholash modellari va turli metodlar mavjud [4, 12]. Quyidagi bo'limda testlarning murakkablik darajasini test topshiruvchi kontingenti qobiliyati nisbatini muvofiqlashtiruvchi asosiy metodlar haqida so'z boradi.

Boshlash va o'xtatish qoidalari. Boshlang'ich sinf o'quvchilari va o'spirinlar kontingentini bilim darajasini yuqori saviyada testdan o'tkazishda odatda test savollari tobora qiyinlashib boruvchi murakkablik darajasida taqdim etiladi [3, 26]. Bu kabi testlar ilk bor turli yoshdagi

guruhlariga berilganda, birinchi bir necha savollar katta yoshdagi test topshiruvchilar uchun uncha qiyinchilik tug'dirmagani ma'lum bo'ldi, chunki ular bunday oson savollarga deyarli har qadamda duch keladi. Bu esa test o'tkazuvchilarga bu kabi oson savollarni katta yoshdagi sinf o'quvchilariga bermasliklariga sabab bo'ldi, chunki katta yoshdagi sinf o'quvchilari bunday oson savollarni qiynalmasdan to'g'ri bajarishi mumkin. Xuddi shunday tarzda, bunday murakkab testlar kichik yoshdagi o'quvchilarga berilganda, deyarli o'quvchilarning hech biri testlarni yecha olmagani ma'lum bo'ldi. Bu, o'z navbatida, test o'tkazuvchilarga murakkab savollarni berishni to'xtatish kerakligiga turtki bo'ldi. Bu turdagi qator testlar test jarayoni yakunlangunga qadar test topshiruvchi ketma-ket ravishda nechta savollarga noto'g'ri javob berayotganini ko'rsatuvchi qonuniyatga ega. Bu raqam odatda qisqa shakldagi 23 ta savoldan uzunroq 5-6 IQ (Salohiyat koefitsiyenti) testlariga nisbatan o'zgaradi. Ma'lum bo'ldiki, to'xtatilgan savollar (ketma-ket berilgan noto'g'ri javoblarning avvaldan aniqlangan miqdori olinganidan keyingi javob berilmagan (ochiq qoldirilgan savollar)) e'tiborga olinmaydigan ma'lumotlarni va o'quvchilar bajargan testlar faqat ularni qobiliyatini ko'rsatib berish uchungina yetarli bo'lgan ma'lumotlarni keltirib chiqaradi [5, 35].

Bir necha bosqichli moslashtirilgan testlar (Multistage Adaptive Testing — MST) katta yoshdagi sinf o'quvchilar kontingenti uchun mo'ljallangan xalqaro miqyosdagi tadqiqotlar hisoblanib, o'quvchi qobiliyati va testning murakkablik darajasi o'rtasidagi mos muvozanatni (agar mukammal bo'lmasa) topishda test topshiruvchilarga doimiy miqdordan testlar berishda moslashtiriladigan metod sifatida tushuniladi.[6, 379] Test topshiruvchining avvalgi testlar bazasini bajargandagi natijasini va test bazasiga kiritilgan testlarning nisbatan murakkablik darajasini inobatga olib, bir necha bosqichli moslashtirilgan testlarni o'tkazishda o'quvchilarga beriladigan testlar bazasining to'liq tasodifiylik darajasi (TIMSS, PIRLS va PISA dasturlari qo'llanilgan amaliyot) o'zgartiriladi. Test topshiruvchiga uning o'zlashtirish ko'nikmasiga mos testlar bazasi berilishi uchun test topshirishdan avval, har bir test topshiruvchining ma'lum darajada egallangan birlamchi qobiliyatga ega bo'lishi talab etiladi. Baholash jarayoni o'quvchining avvaldan hisoblab chiqilgan qobiliyat taqsimotiga asoslanib, ehtimollik asosida yoki o'quvchi tomonidan qo'lga kiritilgan past ballarga asoslanib, aniqlik asosida amalga oshiriladi. Keyingi testlar bazasini ehtimoliy tarzda tanlanishi test jarayonining ketma-ket bosqichida barcha test topshiruvchilar uchun bir necha oson, o'rtacha va murakkab testlar bazasi tushishi mumkinligini ta'minlaydi [6, 380-381] Testlar bazasi bo'yicha o'quvchilarning past o'zlashtirish ko'rsatishi keyingi beriladigan test bazasini osonroq bo'lishini va savollarning har bir bosqich uchun avvaldan moslashtirilishini taqozo etadi, binobarin, minimal ehtimollik bilan, o'rtacha yoki hatto murakkab test bazalari ham berilishi mumkin. Xuddi shunday tartibda, agar o'quvchilar avvalgi berilgan oson testlar bazasini yaxshi ishlasa, ularga murakkab testlar

bazasini berish ehtimoli oshadi, aks holda osonroq testlar bazasi berilishi mumkin. Bir necha bosqichli moslashtirilgan testlarning kamchiligi shundan iboratki, unga oid birlamchi ma'lumot ma'lum emas, chunki test topshiruvchilar haqida hech narsa ma'lum bo'lmaydi yoki kichik hajmdagi test bazasi natijalari asosida o'quvchilarning o'zlashtirishlari haqida qisqacha tasavvur hosil qilish uchun biror bir boshqa test bazasini berish talab etiladi. Keng va ko'p miqdordagi o'quvchilar kontingenti bilan ishlaganda, bunday metodning ham o'ziga yarasha kamchiliklari mavjud ekanligi ko'zga tashlanadi, chunki takrorlanadigan savollar xususiyati ma'lum bo'ladi. Bu masalaga muqobil javob sifatida test topshiruvchilarning ilmiy salohiyati bilan bog'liq, kasbiy yoki ijtimoiy-iqtisodiy o'ziga xosligini inobatga olib, qo'lga kiritilgan birlamchi ma'lumotlardan foydalanish mumkin. Yanada aniqroq aytadigan bo'lsak, PIRLS 2021 tadqiqotida guruhlariga ajratilgan va moslashtirilgan baholash tartibi quyidagilarni o'z ichiga olgan: [5, 20-21]

1. Mamlakat miqyosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining qobiliyati va baholash daftarlarining murakkablik darajasi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash orqali barcha o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlarini yanada yaxshiroq baholay olish;

2. Barcha ishtirokchi mamlakatlar tadqiqotida ayni bir xil tarzda qatnashadi, o'quvchilar kontingenti darajasida moslashuvchanlikni ta'minlash bilan birga ularning matni o'qish tushunish darajalari to'liq qamrab olindi;

3. PIRLS xalqaro tadqiqoti modeliga minimal darajada o'zgartirish kiritiladi chunki mazkur usul yordamida takrorlanadigan testlar bazasidan foydalanishga ehtiyoj qolmaydi;

4. O'quvchilarning savollarga takomillashgan tarzda javob berish tempi, ularning yanada ko'proq jalb etilishi, ularning xavotirini kamaytirilishiga erishiladi chunki tuzilgan matnlar tanlab olingan o'quvchilar kontingentiga moslashtirildi;

5. Qo'shimcha kontingentni qamrab olinish ehtimoligi – PIRLS 2021 tadqiqotida guruhlariga ajratilgan va moslashtirilgan baholash tartibi mamlakat miqyosida joriy etilishi uchun mo'ljallangan bo'lsa-da, u o'quvchilar qobiliyatiga ko'ra o'zgaradigan ma'lum qo'shimcha kontingentga ega mamlakatlarda ham o'tkazilgan

Mazkur hujjatda ta'kidlab o'tilganidek, oddiy boshlash/to'xtatish tartiblaridan tortib, batafsil uzaytirilgan bosqich asosli baholash modellari hisoblangan guruhlar darajasida amal qiladigan moslashtirish usullariga ko'plab misollar

keltirish mumkin. Bularning barchasi faqat yagona tartibda yoki to'liq tasodifiy ravishda o'tkaziladigan baholash jarayoniga nisbatan kutilgan samaradorlikni beradigan test shakllari hisoblangan test topshiruvchilar guruhini aniqlab beradigan, guruhlariga moslashtiriladigan modelga asoslangan. PIRLS guruhlariga moslashtiriladigan model ham yuqori ham past ko'rsatkich ko'rsatgan mamlakatlarda o'z samarasi beradi, chunki unda boshlang'ich sinf o'quvchilarida avvalgi baholash dasturlarida kuzatilganidek juda murakkab yoki juda oson savollar beriladi. O'quvchilar qobiliyatlarini mukammal tarzda taqsimlanishi test natijalarini yuqori aniqlikda bo'lishiga va juda murakkab yoki juda oson savollarni yechishda ayrim savollarni ochiq qoldirib ketish holatlariga barham berilishiga imkon beradi. Bundan tashqari, natijalarni e'lon qilinishi va qayta tahlil etish uchun umumiy ma'lumotlar bazasini yaratish imkonini beradi.

Yuqoridagi talablarning ta'lim tizimi uchun juda muhim ekanligi, aksariyat xorijiy davlatlardagi kabi ta'lim va fan sohalari rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg'or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi. Davlatimizga ta'lim sifatini baholash xalqaro tadqiqotlarida ishtirok etish tadqiqotlarda olingan natijalar mamlakatdagi ta'lim sifati va uning xalqaro standartlarni hisobga olgan holda egallagan o'rni to'g'risida xulosalar chiqarish imkonini beradi. O'quvchilarni xalqaro PISA, PIRLS baholashning asl mohiyati o'quvchilarda tafakkur uyg'oqligi, ularni ixtirochi, ijodkorlikka o'rgatishning asosiy belgisi hisoblanadi. O'zbekistonda ta'lim tizimiga xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda o'quvchilarning bilim darajasini baholash va monitoring qilishning "Milliy dasturi"ni yaratish hozirgi kun talabiga mos keladi. Yana shuni aytish joizki, ushbu dastur zamon bilan hamnafas qadam tashlaydi hamda o'zining baholash mezonlarini zamonaviy talablarga muvofiq ravishda takomillashtirib boradi.

Xulosa qilib aytganda, PIRLS tadqiqotida moslashtirilgan baholash modellari undagi o'quvchilarning matn tushunarli va tahlil qilish qobiliyatlarini baholash uchun ishlab chiqilgan. Bu modellar o'quvchilarning matn tushunarli va tahlil qilish qobiliyatlarini tekshirish uchun har bir o'quvchiga boshqa matnlar beriladi va ularning tushunarli va tahlil qilish qobiliyatlari baholanadi. PIRLS tadqiqoti natijalariga asosan, o'quvchilarning matn tushunarli va tahlil qilish qobiliyatlari o'rganish jarayonida muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlan-tirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. 2019-yilning 29-aprel.
2. Ismailov A. va boshq. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash. – T.: "Sharq", 2019. – 92 b.
3. A. Ismailov va boshq. Toshkent: "Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazining matbaa bo'limi", 2021. – 140 b.
4. Matchonov S. va boshqalar. 4-sinf O'qish kitobi. – T.: "Yangiyul polygraph service", 2020. – 160 b.
5. PIRLS tadqiqotlari uchun topshiriqlar to'plami. O'quv-uslubiy qo'llanma (1-qism) – Samarqand: XTXQTU-MOHM. 2019. – 64 b.
6. Smith M.C., Mikulecky, L. Kibby, M.W., & Dreher, M.J. (2000). What will be the demands of literacy in the workplace in the next millennium? Reading Research Quarterly, 35(3), 378–383.

XARBIY OLIY TALIM MUASSASALARI KURSANTARINING KASBIY MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Bunyod Buzurxanov,

Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya:

Oliy harbiy ta'lim muassasalarida kursantlar o'rtasida kasbiy motivatsiyani rivojlantirish bo'lajak harbiy rahbarlarni shakllantirishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada kasbiy motivatsiyaning ko'p qirrali jihatlari va uning harbiy ta'lim kontekstidagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. U kursantlarning kasbiy motivatsiyasini oshirish uchun turli strategiya va yondashuvlarni o'rganadi, qadriyatlar, intizom va burch tuyg'usini singdirish muhimligini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, maqola nafaqat shaxsiy muvaffaqiyat nuqtayi nazaridan, balki harbiy kuchlarning umumiy samaradorligi va tayyorgarligi nuqtayi nazaridan motivatsiyalangan kadet korpusining uzoq muddatli foydalari haqida gapiradi.

Kalit so'zlar: professional motivatsiya, kursantlar, harbiy oliy o'quv yurtlari, qadriyatlar va axloq, majburiyat hissi, yetakchilikni rivojlantirish, do'stlik, jamoaviy ish, intizom, vatanparvarlik, mentorlik dasturlari.

Аннотация

Развитие профессиональной мотивации курсантов военных вузов является важнейшим фактором, играющим решающую роль в формировании будущих военачальников. В данной статье рассматриваются многогранные аспекты профессиональной мотивации и ее значение в контексте военного образования. В нем исследуются различные стратегии и подходы для повышения профессиональной мотивации курсантов, подчеркивая важность привития ценностей, дисциплины и чувства долга. Кроме того, в статье обсуждаются долгосрочные преимущества мотивированного кадетского корпуса не только с точки зрения индивидуального успеха, но и для общей эффективности и подготовленности вооруженных сил.

Ключевые слова: профессиональная мотивация, курсанты, военные академии, ценности и этика, чувство долга, развитие лидерских качеств, дружба, командная работа, дисциплина, патриотизм, программы наставничества.

Annotatsiya

The development of professional motivation among cadets in military higher educational institutions is a critical factor that plays a pivotal role in shaping future military leaders. This article examines the multifaceted aspects of professional motivation and its significance in the context of military education. It explores various strategies and approaches to enhance the professional motivation of cadets, highlighting the importance of instilling values, discipline, and a sense of duty. Furthermore, the article discusses the long-term benefits of a motivated cadet corps, not only in terms of individual success but also for the overall effectiveness and preparedness of military forces.

Keywords: professional motivation, cadets, military academies, values and ethics, sense of duty, leadership development, friendship, teamwork, discipline, patriotism, mentoring programs.

Harbiy oliy ta'lim muassasalarida kursantlar o'rtasida kasbiy rag'batlantirishni rivojlantirish harbiy ta'lim va davlat mudofaasi sohasida eng muhim masala hisoblanadi. Bu kursantlarning bo'lajak harbiy rahbarlar sifatidagi rolini ortiqcha baholab bo'lmaydi, ularning fidoyilik va motivatsiya darajasi mamlakat qurolli kuchlarining samaradorligi va tayyorgarligiga bevosita ta'sir qiladi. Ushbu kirish qismida biz harbiy ta'limdagi kasbiy motivatsiyaning ahamiyati va uning keng qamrovli oqibatlarini yoritib, ushbu muhim mavzuni o'rganish uchun zamin yaratamiz.

Oliy harbiy ta'lim muassasalariga o'qishga kirgan kursantlar o'ziga xos ta'lim safariga o'tlanadi. Ular nafaqat talabalar, balki o'z millati xavfsizligi va manfaatlarini himoya qilish mas'uliyatini o'z zimmasiga oladigan kelajak yetakchilaridir. O'zlarining fuqarolik hamkasblaridan farqli o'laroq, kursantlar qattiq tayyorgarlikdan o'tadilar, bu ularni intizomli, prinsipial va fidoyi harbiy mutaxassislariga aylantiradi [1, 99]. Ushbu o'zgarishlarning markaziy o'rni kasbiy motivatsiyani rivojlantirish bo'lib, bu ularning burchga sodiqligi va mukammallikka intilishining harakatlantiruvchi kuchi bo'lib xizmat qiladi.

Harbiy ta'lim kontekstida kasbiy motivatsiya ko'p qirrali tuzilma bo'lib, u chuqur burch tuyg'usini, axloqiy qadriyatlarni, shaxsiy va jamoaviy muvaffaqiyatga tinimsiz intilishni o'z ichiga oladi [2, 64]. Bu nomoddiy kuch kursantlarni harbiy martabaga xos bo'lgan qiyinchiliklar va qurbonliklarni bajonidil qabul qilishga undaydi. Harbiy kasbning negizida xizmat, or-nomus va halollik kabi ezgu g'oyalarga cheksiz ishonch yotadi.

Ushbu maqola oliy harbiy ta'lim muassasalarida kursantlari o'rtasida kasbiy motivatsiyaning turli jihatlari o'rganishga intiladi. Biz uning rivojlanishiga hissa qo'shadigan tarkibiy qismlarni, jumladan, qadriyatlar va axloq, burch hissi, yetakchilik qobiliyatlari, do'stlik va jamoaviy ishning ahamiyatini o'rganamiz. Bundan tashqari, biz institutlar o'z kursantlar korpusining kasbiy motivatsiyasini tarbiyalash va oshirish uchun qabul qilishi mumkin bo'lgan strategiya va yondashuvlarni muhokama qilamiz. Bo'lajak harbiy rahbarlarning g'ayratli kadrlari qurolli kuchlarning asosiy qadriyatlarini mustahkamlaydi, tartib-intizomni qo'llab-quvvatlaydi, operatsion samaradorlikni oshiradi va doimiy o'zgarib turadigan global landshaft

muammolariga qarshi turishga tayyorligini ta'minlaydi.

Ushbu maqolaning keyingi bo'limlarida biz professional motivatsiyaning nozik tomonlarini ko'rib chiqamiz, uni rivojlantirish uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan strategiyalarni o'rganamiz va bu odamlar uchun ham, umuman harbiylar uchun ham uzoq muddatli afzalliklarni ko'rib chiqamiz. Bu orqali biz oliy harbiy ta'lim muassasalarida kursantlarni tarbiyalashda kasbiy motivatsiya muhim rol o'ynashini va uning milliy xavfsizlikka ta'sirini yoritib berishga umid qilamiz.

Professional motivatsiyani tushunish:

Kasbiy motivatsiya ko'p qirrali va dinamik tuzilma bo'lib, harbiy oliy ta'lim muassasalarida kursantlarning rivojlanishida markaziy rol o'ynaydi. Bu kursantlarni o'z ta'lim-tarbiyasida yuksak natijalarga erishishga va harbiy xizmat mas'uliyatini o'z zimmasiga olishga undaydigan ichki va tashqi omillarni ifodalaydi [3,36]. Kursantlar o'rtasida kasbiy motivatsiyaning mohiyatini tushunish uchun uning turli o'lchovlarini o'rganish kerak:

Qadriyatlar va axloq: kasbiy motivatsiyaning zamirida kursantning eng yuqori axloqiy va axloqiy me'yorlarga rioya qilish majburiyati yotadi. Kursantlarda nafaqat o'z millati oldidagi burch, balki halollik, halollik, inson huquqlarini hurmat qilish tamoyillariga ham yuksak burch tuyg'usi singdirilgan [4, 25]. Bu qadriyatlar, ularning xatti-harakatlarini boshqaradigan kompas bo'lib xizmat qiladi, hatto qiyinchiliklarga qaramay, axloqiy jihatdan to'g'ri qaror qabul qilishlarini ta'minlaydi.

Burch hissi: Kasbiy motivatsiya o'z mamlakati va fuqarolari oldidagi burchini chuqur anglashda rivojlanadi. Kursantlar o'zlarining milliy xavfsizlik himoyachilari sifatidagi rolini tan oladilar va ularga bildirilgan ishonchning og'irligini tushunadilar. Bu burch tuyg'usi ularni tayyor bo'lishga, intizomli bo'lishga va o'z majburiyatlarini bajarishga sodiq bo'lishga majbur qiladi, hatto shaxsiy qurbonliklar bo'lsa ham.

Yetakchilikni rivojlantirish: Harbiy oliy o'quv yurtlari professional motivatsiyaning ajralmas qismi sifatida yetakchilikni rivojlantirishga katta e'tibor beradi. Kursantlar boshqalarga yo'l-yo'riq ko'rsatish va rag'batlantirish bo'yicha o'z ko'nikmalarini oshirish uchun yetakchilik imkoniyatlari, treninglar va murabbiylik bilan tanishadilar. Bu ularni ilhomlantira oladigan va namuna ko'rsatadigan harbiy rahbarlar sifatida kelajakdagi rollarga tayyorlaydi.

Do'stlik va jamoaviy ish: Professional motivatsiya nafaqat individual xususiyatdir; u jamoaviy do'stlik va jamoaviy ishda rivojlanadi. Kursantlar, ularning harakatlari o'rtoqlarining muvaffaqiyati va farovonligiga bevosita ta'sir qilishini bilib oladi. Bu o'z jamoasiga nisbatan mas'uliyat hissini uyg'otadi va ularni butun birlik muvaffaqiyatini ta'minlash uchun qo'llaridan kelganicha ishlashga undaydi.

Shaxsiy o'sish va mukammallik: Professional motivatsiya shaxsiy o'sish va mukammallikka tinimsiz intilishni ham o'z ichiga oladi [5, 80]. Kursantlar harbiy xizmatning

jiddiy talablariga javob berish uchun o'zlarini ham jismonan, ham ruhiy jihatdan doimiy ravishda takomillashtirishga intilmoqda. O'z-o'zini takomillashtirishga bo'lgan bunday sadoqat nafaqat shaxsga foyda keltiradi, balki harbiylarning umumiy samaradorligiga ham hissa qo'shadi.

Moslashuvchanlik va chidamlilik: O'zgaruvchan dunyoda professional motivatsiya yangi qiyinchiliklarga moslashish va qiyinchiliklarga chidamlilikni namoyish etish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Kursantlar bosim ostida samarali ishlashlarini ta'minlab, yuqori stressli vaziyatlarda qat'iyatli va moslashuvchan bo'lishga o'rgatiladi.

Vatanparvarlik: Vatanparvarlik va o'z vataniga chuqur muhabbat kasbiy motivatsiyaning asosiy tarkibiy qismlaridir. Kursantlar o'zlarining chuqur milliy g'urur tuyg'usi va o'z millati vakili bo'lgan erkinliklar va qadriyatlarni himoya qilish istagi bilan turkib bo'ladi.

Kasbiy motivatsiya — bu qadriyatlar, axloq, burch tuyg'usi, yetakchilikni rivojlantirish, do'stlik, shaxsiy o'sish, moslashuvchanlik, qat'iyatlilik va vatanparvarlikning murakkab birikmasidir. Harbiy oliy o'quv yurtlari kursantlarini harbiy xizmatni puxta tayyorgarlikka va talablarga bag'ishlashga undaydigan harakatlantiruvchi kuchdir. Ushbu elementlarni tushunish va tarbiyalash orqali institutlar o'z milliy xavfsizligi va manfaatlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydigan kelajakdagi g'ayratli harbiy rahbarlar kadrlarini yetishtirishlari mumkin.

Oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlari o'rtasida kasbiy motivatsiyani rivojlantirish strategiyasi bo'lajak harbiy rahbarlarni samarali tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Harbiy oliy ta'lim muassasalarida kursantlar o'rtasida kasbiy motivatsiyani rivojlantirish nafaqat orzu qilingan maqsaddir; bu harbiy rahbarlik va milliy xavfsizlikning kelajagini belgilovchi imperativdir. Ushbu maqolada kasbiy motivatsiyaning ahamiyati, uning ko'p qirrali tabiati va kadetlar korpusida uni tarbiyalash va oshirish uchun qo'llaniladigan strategiyalar ko'rib chiqilgan.

Kursantlar o'rtasida kasbiy motivatsiya qadriyatlar, axloq, burch hissi, yetakchilikni rivojlantirish, do'stlik, shaxsiy o'sish, moslashuvchanlik, qat'iyatlilik va vatanparvarlikni o'z ichiga oladi. Bu kursantlarni bo'lajak harbiy rahbarlar rolini o'z zimmasiga olishga, xizmat tamoyillariga sodiqlikka va o'z tayyorgarligida yuksak natijalarga erishishga undaydigan harakatlantiruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi.

Mentorlik dasturlari, yetakchilikni rivojlantirish tashabbuslari, qadriyatlarga asoslangan ta'lim va xizmat ko'rsatish loyihalari professional motivatsiyani rivojlantirish uchun qo'llaniladigan strategiyalar qatoriga kiradi. Bu yondashuvlar intizom, axloqiy qadriyatlar, maqsad tuyg'usi, shaxsiy va jamoaviy muvaffaqiyatga sadoqatni singdiradi.

Motivatsiyalangan kadet korpusining afzalliklari shaxsdan ancha uzoqdir. Bo'lajak harbiy rahbarlarning g'ayratli kadrlari harbiylarning asosiy qadriyatlarini qo'llab-quvvatlaydi, yuqori tartib-intizomni ta'minlaydi,

operativ samaradorlikni ta'minlaydi va milliy xavfsizlikni mustahkamlaydi. Ular nafaqat harbiy xizmatning og'irligiga tayyor, balki o'z millatini himoya qilishda muhim qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan axloqiy va axloqiy kompasga ham ega.

Xulosa qilib aytish mumkinki, oliy harbiy ta'lim muassasalarida kursantlar o'rtasida kasbiy motivatsiyani rivojlantirish uzluksiz va dinamik jarayondir. Buning uchun

pedagoglar, murabbiylar va kursantlarning o'zlarining birgalikdagi sa'y-harakatlari talab etiladi. Fidoyilik, halollik va sadoqat madaniyatini tarbiyalash orqali institutlar nafaqat o'z kursantlarining muvaffaqiyatiga, balki o'z millatining xavfsizligi va farovonligiga ham hissa qo'shadilar. Bugungi kursantlar ertangi kunning harbiy yetakchilariga aylanar ekan, ularning kasbiy g'ayrati qurolli kuchlarining mustahkamligi va mustahkamligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Raximov F.B. Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari Darslik. – Buxoro: Umid, 2022. – 152 b.
2. Uzoqov, Asliddin Mexritdinovich. Harbiy psixologiya va pedagogika [Matn]: o'quv qo'llanma / A.M. Uzoqov. – Buxoro: "BUXORO DETERMINANTI" MCHJning Kamolot nashriyoti, 2022. – 366 b.
3. Nasriddinov Ch.R. Harbiy psixologiya. O'quv qo'llanma – T.: Fan, 2004. – 123 b.
4. Booth, A., & Hylton, P. (2018). Military leadership development in higher education: A systematic review. *Journal of Military Studies*, 9(1), 23-37.
5. Ensing, P. C., & Winston, E. (2019). Professional motivation and the warrior ethos. *Military Review*, 99(1), 77-84.

TARBIYASI OG'IR BOLALARNING IJTIMOYILASHUVIDA OILA, MAHALLA, TA'LIM MUASSASASI HAMKORLIK ISHLARINI RIVOJLANTIRISHNING AMALIY AHAMIYATI

Nilufar Sangirova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
"Umumiy psixologiya" kafedrasida stajyor o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola tarbiyasi og'ir bolalarning ijtimoiylashuvida oila, mahalla, ta'lim muassasasi hamkorlik ishlarini rivojlantirishning mazmun mohiyatiga bag'ishlangan. Maqola oilada oilaviy munosabatlar to'g'ri yo'lga qo'yish, tarbiyadagi og'ir holatlari bo'lgan bolalar bilan mahalla, ta'lim muassasasi hamkorlikda ishlash va ularga tarbiyaviy ta'sir etish masalalari tadqiq qilinadi. Yosh avlodni maqsadga muvofiq tarbiya berish uchun ota-onalar ham tarbiyaning vazifasi, maqsadi, vositalari, shart-sharoitlari yuzasidan har tomonlama bilimga ega bo'lishlari farzandlarining yoshi va o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olgan holda ish yuritishi lozimligi haqida qayd etilgan.

Kalit so'zlar: oila, mahalla, ta'lim, tarbiya, tarbiyasi og'ir bolalar, mehribonlik, g'amxo'rlik, hamdardlik, hamjihatlik, tobelik.

Аннотация

Данная статья посвящена сущности развития сотрудничества семьи, соседства, образовательного учреждения в социализации детей с ограниченными возможностями здоровья. В статье рассматриваются вопросы установления семейных отношений в семье, сотрудничества соседства, образовательного учреждения с детьми с образовательными отклонениями и воспитательного воздействия на них. Отмечается, что для правильного воспитания подрастающего поколения родители должны иметь всесторонние знания о задаче, цели, средствах и условиях воспитания, учитывать возраст и особенности своих детей.

Ключевые слова: семья, соседство, воспитание, трудные дети, доброта, забота, сочувствие, солидарность, зависимость.

Annotation

This article is devoted to the essence of the development of family, neighborhood, educational institution cooperation in the socialization of children with disabilities. The article examines the issues of establishing family relations in the family, cooperation of neighborhood, educational institution with children with educational deviations and educational influence on them. It is noted that in order to educate the young generation appropriately, parents should have comprehensive knowledge of the task, purpose, means, and conditions of education, and should take into account the age and characteristics of their children.

Keywords: family, neighborhood, education, education, difficult children, kindness, care, sympathy, solidarity, dependence.

Jamiyat taraqqiyotining rivoji uning bag'rida mavjud bo'lgan oilalarning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy qiyofasining shakllanganlik darajasiga bevosita bog'liq bo'ladi. Oilada shaxs kamoloti uchun muhim bo'lgan xulq-atvor, iroda, xarakter va dunyoqarash kabi shaxs sifatleri shakllanadi. Ijtimoiy psixologiyaning amaliy tarmog'i sifatida u nikohga oid ustanovkalarni, oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarning – mehribonlik, g'amxo'rlik, hamdardlik, hamjihatlik, tobelik, bo'ysunish, yetakchilik kabi o'ziga xos qirralarini, oilaviy rollar taqsimotida va o'zaro ta'sirning jinsga oid qonuniyatlarini, ota-ona va farzandlar, yaqin qarindosh urug'lar o'rtasidagi hissiy-emotsional bog'liqlikni, oilaviy ro'zg'or yuritish va turmush tarzini tashkil etishga bog'liq bo'lgan psixologik jarayonlarning kechishini tadqiq etadi hamda o'rganadi [1].

Jahonda tarbiya masalasi doimo dolzarbligicha qolmoqda, ayniqsa yoshlar tarbiyasida bugun kuzatilayotgan o'zgarishlar, tarbiyaning og'irlashuvi jarayonlari bolalar o'rtasida tarbiyasi og'irlikni keltirib chiqarmoqda.

Har bir oila konkret davr, vaqt, zamon va makonda mavjud bo'lganligi sababli, u avlodlararo bog'liqlik, ma'naviy meros, milliy an'analar, urf-odatlar va rasm-rusumlarni saqlovchi noyob insoniy uyushmadir. Shu institut bo'lgani sababli, har bir millat, elat va xalqlarning noyob udumlari asrlar osha saqlanib kelmoqda. Bola oila timsolida jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy qiyofasini ko'radi, jamiyat talablari mohiyatini ilk bora oilaviy munosabatlarni tashkil etish jarayonida anglab yetadi. Shaxsning aqliy o'sishi, unda ma'naviy bilimlarni egallashga nisbatan ehtiyoj va qiziqishning paydo bo'lishida oila asosiy rolni bajaradi. Bu esa tarbiyasi og'ir bolalarni ijtimoiylashtirishni taqozo etadi.

Ilmiy-pedagogik, psixologik, fiziologik hamda falsafiy jihatdan, oila bola uchun eng asosiy tarbiya muhiti. Oilada qaror topgan sog'lom ma'naviy-ruhiy muhit farzandlarning yetuk, barkamol bo'lib voyaga yetishlari uchun beqiyos ahamiyatga ega. Olimlar oila borasida o'tkaziladigan tadqiqotlar va unda qo'llaniladigan usullarning noyobligini ta'kidlashib, oila tadqiqotlarida rioya etilishi zarur bo'lgan odob normalari haqida ham fikr yuritganlar [2, 35].

Ta'kidlash joizki, birinchidan, oila – jamiyatning muhim hujayrasi bo'lib, jamiyatning normal rivojlanishi, aholining ko'payishini, yosh avlodning jismoniy va ma'naviy tarbiyasini, insonning tabiiy ehtiyojlari – sevgi, muhabbat va muloqotni ta'minlaydi. Ikkinchidan, o'zbek xalqi oilaviy turmush, er-xotin munosabatlari, ularning vazifa va burchlari, sifat va fazilatleri aks etgan muqaddas diniy manbalar, o'zbek xalq og'zaki ijodi, sharqning buyuk mutafakkirlari va ma'rifatparvar ziyolilari asarlarida qimmatli ma'lumotlar jamlangan [2, 42]. Ulardan hozirgi yoshlarni oilaviy turmushga tayyorlashda va oilaviy turmush amaliyotida samarali foydalanish mumkin. Uchinchidan, bugungi kunda oila – o'zining tarbiya yo'nalishida milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'zaro uyg'unlik kasb

etgan. O'z an'analarini avlodlarning boy tajribalari asosiga qurgan va ularni muntazam boyitib borishga odatlangan, sog'lom ma'naviy-axloqiy muhitga ega bo'lgani natijasida har qanday ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitda ham o'zligini yo'qotmaydigan, o'z davri bilan hamisha hamnafas va hamkor oiladir. Odatda bunday oilada oilaviy munosabatlar to'g'ri yo'lga qo'yilgan bo'lib, ota-ona va farzandlar, bobo-momolar va nabiralar o'rtasida birbirini tushunish, anglash, hurmat qilish, o'zaro yordamlashish, mehr-muruvvat ko'rsatish tamoyillari uyg'unlik kasb etgan bo'ladi. Bola uni yuzaga chiqarish uchun turli vosita va usullarni izlashga tushish oqibatida bolaning individuallashuvi yuzaga keladi. Shaxsning faqat o'ziga tegishli bo'lgan ijtimoiy ahamiyatga ega xislatlari individual tarzda namoyon bo'ladi. Uning ijtimoiy xulq-atvori esa takrorlanmas jihatlarga ega bo'ladi. Shu bois ta'lim muassasalarida yo'lga qo'yilayotgan ta'lim-tarbiya, xususan, ijtimoiy-gumanitar va tabiiy fanlar asoslari mohiyati bilan o'quvchilarni tanishtirish jarayonida O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy hayotida bosh mezon sifatida e'tirof etilgan milliy istiqlol g'oyasi va mafkura mazmunida ilgari surilgan qarashlar xususida batafsil ma'lumotlar berib borish, ularga nisbatan o'quvchilarda muayyan munosabatni shakllantirish pedagogik jihatdan samarali yo'l hisoblanadi [4, 205]. Erta bolalikdan ota-onalar bolaga to'liq harakat erkinligini beradi, unga o'z sinovlari va xatolari orqali shaxsiy tajriba orttirish imkoniyatini beradi. Ular o'zlarining pedagogik hayqiriq va haqoratlarini istisno qiladilar. Bolaning ota-onasi uning faoliyati tabiiy yo'l topishi kerak, deb hisoblashadi. Farzandni tarbiyalashda ular bola o'z faoliyatini o'z xohishiga ko'ra tanlashi mumkin, deb hisoblab, majburlash va jismoniy jazo choralarini qo'llamaydilar va unga faqat tavsiya yoki maslahat berish huquqiga egadirlar. Ota-onalar va bolalar iliq va mehribon munosabatlarni rivojlantiradilar. Bola kattalar bilan birgalikda oilaviy kengashlarda qatnashadi, oilaviy vaziyatlarni hal qiladi. Ota-onalar bolaning qadr-qimmatini hech qachon begonalar yoki qarindoshlar tomonidan kamsitilmasligiga ishonch hosil qiladi. Oilaviy tarbiyaning bunday uslubi natijasida shaxsning sezgir ijtimoiy-psixologik tipi shakllanadi. Pedagogikada bu masalani o'rganishga katta e'tibor berilmoqda. Biror bolaning tarbiyasi og'irmi yoki bunday emasmi haqiqatda mulohaza yuritish uchun asosan bo'ladigan belgi uning pedagogik ta'sirining umumiy vositalarini tan olmasligidir. Bola tarbiyachining o'diy taklif, talablariga quloq solmaydi, o'jarlik qiladi.

Tarbiyasi og'ir bolaning tengdoshlari bilan munosabatlarning yaxshi emasligi, bolalar bilan tez-tez janjallashib turishi yana bir muhim belgidir. Bu narsa boshqa bolalar uchun yoqimsiz qiliqlar, bolalar o'yinlariga xalaqit beradi, qurgan uychalarni buzadi urushqoqlikda, yurish-turish qoidalarini buzishda namoyon bo'ladi [5, 52]. Boshqa hollarda tarbiyasi og'ir bolalar tengdoshlari bilan gaplashmaydilar, umumiy o'yinlarga qatnashmaydilar, yakka holda o'ynashni afzal ko'radilar. Hech narsa qilmay u yoki bu

faoliyatda qatnashish haqidagi taklifga parvo qilmaydilar. Odatda tengdoshlari bunday bolani sezmaslikka oladilar, bu esa u bolaning yolg'izlik tuyg'usini chuqurlashtiradi. Ana shu ikkita asosiy belgini kichik yoshdagi bolalarida kuzatish mumkin.

Bola tarbiyaning og'irlik jihatlari asta-sekin to'planib boradi. Fe'l-atvordagi salbiy belgilar va bola shaxsining xususiyatlari hali tarkib topmagan bo'ladi, ular hali barqaror emas, avvaliga bolalar uchun xos bo'lgan yurish-turishdagi kamchiliklarini eslatadi, erkatoylik, o'jarlik, urishqoqlik, jahldorlik va boshqalar, lekin bunday hol tez-tez takrorlanib turadi. Keyinchalik ular yurish-turishning oddiy shakliga aylanib, fe'l-atvorning barqaror belgilariga aylanib qolishi mumkin. Ota-onalar farzandlari uchun maqbul chegaralar va xatti-harakatlar standartlarini o'rnatadilar. Ular har doim kerak bo'lganda yordam berishlarini aytishadi. Agar ularning talablari qondirilmasa, ular bunga tushunish bilan munosabatda bo'lishadi va bolalarini jazolashdan ko'ra kechirishlari mumkin. Umuuman olganda, bunday tarbiya uslubi ota-onalar va bolalar o'rtasidagi o'zaro tushunish va o'zaro hamkorlik bilan tavsiflanadi. O'smirlar oiladagi muammolarni muhokama qilishga jalb qilinadi, qarorlar qabul qilishda ishtirok etadi, ota-onalarning fikri va maslahatlarini tinglaydi va muhokama qiladi. Ota-onalar farzandlaridan mazmunli xulq-atvorni talab qiladilar va ularning ehtiyojlariga sezgir bo'lib, ularga yordam berishga harakat qilishadi. Shu bilan birga, ota-onalar qat'iylikni namoyon etadilar, adolat haqida g'amxo'rlik qilishadi va to'g'ri, mas'uliyatli ijtimoiy xulq-atvorni shakllantiradigan tartib-intizomga izchil rioya qilishadi.

Kelajagimizni qanday bo'lishi hozirgi kunda biz tarbiyalayotgan yoshlarga bog'liq bunday ulkan vazifani amalga oshiruvchi, moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratuvchi asos oiladir. Oilaviy tarbiyaning murakkabligi yana shundaki, har bir oila o'ziga xos bir olam, jamiyatning o'ziga xos kichik uyushmasi bo'lib, tarbiya ishida o'ziga xos xususiyatlarni namoyon qiladi. Ana shuning uchun oilaviy tarbiyaning shakl va uslublariga umumlashtirish va biron bir tavsiyalar berish noqulay va qiyindir.

Ota onalar qanchalik ma'naviy boy, e'tiqodli va yuqori ma'lumotga ega bo'lsalar shu darajada takomillashgan uslub orqali o'z farzandlarini tarbiyalaydilar. Ular faqat 49 maslahat berish, ma'qullash, mukofotlash, jazolash, suhbat va hikoya, fikr almashish bilangina emas, balki shaxsiy namunalari o'smirlar bilan birgalikda ishlash, ularni mehnat faoliyatiga tortish orqali ham tarbiyalaydilar. Zeroki "oila — bu jamiyatning asosi, mahalla milliy qadriyatlarimiz beshigi" [4, 345].

Mahallaning vazifalari:

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni.
2. F.A. Akramova, R.M. Abdullayeva Oilaviy hayotning psixologik jihatlari. Tavsiyalar. – T.: "Shams ASA", 2002. – 64 b.

➤ ta'lim muassasalari bilan birgalikda ta'lim-tarbiya jarayonida amalga oshirilishi kerak bo'lgan masalalarni muhokama qilishda qatnashib, oqilona yechimlar topishda faollik ko'rsatish;

➤ farzandlari tarbiyasi bilan yetarlicha shug'ullanmaydigan ota-onalarni mahalla yig'inlarida muhokama qilish, ularga jamoatchilik ta'sirini o'tkazish, lozim hollarda bunday ota-onalar bilan tegishli profilaktik tadbirlarni belgilash maqsadida mahalla faollarini birlashtirish yoki qonun doirasida boshqa choralar ko'rish;

➤ yoshlar diniy mazhablar va sektalar, aqidaparastlikning salbiy ta'sirini to'g'ri anglab yetishida ularga ota-onalar orqali ta'sir ko'rsatish, ulug' ajdodlarimizning tarbiyaviy o'g'itlarini singdirib borishga keng jamoatchilikni safarbar qilish;

➤ mahalla hududidagi notinch oilalarni aniqlash va ularda sodir etilishi mumkin bo'lgan kelishmovchilik va nizolarning oldini olish [3, 144].

Ma'lumki, yosh avlodni maqsadga muvofiq tarbiya berish uchun ota-onalar ham tarbiyaning vazifasi, maqsadi, vositalari, shart-sharoitlari yuzasidan har tomonlama bilimga ega bo'lishlari, farzandlarining yoshi va o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olgan holda ish yuritishi lozim. Demak, avvalo har bir ota-onaning mafkurasi mustahkam bo'lsa, oila, tuman, shahar, hududlar, ya'ni xalqning mafkurasi mustahkam bo'ladi. Xalqaro maydonda mafkuraviy, g'oyaviy va informatsion kurashlar kuchayib borayotgan hozirgi murakkab va tahlikali davrda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni zamon talablari asosida tashkil etish, yoshlarimizni turli mafkuraviy xurujlardan himoya qilish, yurtdoshlarimizning hayotga ongli munosabatini shakllantirish, yon-atrofdagi yuz berayotgan voqealarga daxldorlik hissini oshirish asosiy vazifamizdir.

Xulosa qilib aytganda oila, mahalla, maktabning tarbiyasi qiyin bolalar bilan ishlashda ijtimoiy institutlarning o'rni muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalarning tarbiyaviy kamol topishida oilaning o'rni beqiyos. Inson shaxsining shakllanishida hamda rivojlanishida oila muhim rol o'ynaydi. Oilaning ijtimoiy vazifalarni bajarishi bolaning jamiyatda hech bir qiyinchiliklarsiz moslashishiga zamin yaratadi. Ma'naviy-axloqiy sifatlarning yuksak darajada rivojlanishining birdan bir kafolati bu oiladagi sog'lom muhitdir. Xalq ta'limida ta'lim va tarbiyaning birligi prinsipi asosiydir. Bu prinsip asosida o'smirlar va yoshlarni tarbiyalashda oila, maktab, mahalla hamkorligi bugunni kundagi dolzarb muammolar yechimidir. Tarbiyasi og'ir bolalarni ijtimoiylashtirish jarayoni barchamizni sergaklikka chorlaydigan zamon talabi bo'lib, unga burch va mas'uliyat nuqtayi nazaridan yondashish jismonan sog'lom, ma'nan yetuk avlodni kamol toptirish garovidir.

3. I. Ismailov, Sh. Sh. Uzakov, N. A. Israilova, U. I. Mirzatillayev Mahallalarda tarbiyasi og'ir voyaga yetmagan bolalar bilan ishlash mexanizmlari ("Fuqarobay", "Oilabay", "Mahallabay" ishlash metodikasi): Uslubiy qo'llanma. – T.: "Mahalla va oila" nashriyoti, 2023. – 176 b.
4. L. Y. Olimov, A. M. Nazarov Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi [Matn]: o'quv qo'llanma. – T.: "Tafakkur avlodi", 2020. – 496 b.
5. L. Y. Olimov va boshq. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. – Buxoro: Buxoro viloyat bosmaxonasi, 2018. – 178 b.

SHAXS EMOTSIONAL INTELLEKTI SHAKLLANISH MUTAFAKKIRLAR QARASHLARIDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Nodira Toshpo'latova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
Umumiy psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola Shaxs emotsional intellekti shakllanish mutafakkirlar qarashlaridan foydalanishning psixologik asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqola mustaqil fikrlovchi, aqlli, ijodkor shaxslarni shakllantirish borasida sharq mutafakkirlari asarlaridan ta'lim tarbiya jarayonlarida o'quvchi yoshlarning intellekti va ijodiy tafakkurini o'stirish masalalari o'rganilgan. Emotsional intellektning uzluksiz ta'limdagi o'quv faoliyati samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillaridan bo'lib, bular o'rganish motivi o'quv jarayoniga qiziqish motivatsiyalaridir. Bundan tashqari, emotsional intellekt va ijtimoiy-psixologik moslashuvni nazariy va uslubiy tahlil qilish asosida, qiziqish parametrlarini empirik tadqiqoti haqida ham ta'kidlangan

Kalit so'zlar: shaxs, emotsional intellekt, mutafakkir, ta'lim, tarbiya, taraqqiyot, sivilizatsiya, shaxsiy-aqliy kamoloti, shaxsiy fazilat, mustaqil fikrlash, ijodkor, farosat.

Аннотация

Данная статья посвящена изучению психологических основ использования взглядов мыслителей на формирование эмоционального интеллекта личности. В статье рассматриваются вопросы развития интеллекта и творческого мышления учащейся молодежи в образовательном процессе на основе произведений восточных мыслителей относительно формирования самостоятельных мыслителей, умных, творческих личностей. Эмоциональный интеллект является одним из факторов, влияющих на эффективность образовательной деятельности в условиях непрерывного образования, а это мотивация обучения и интерес к образовательному процессу. Кроме того, особое внимание уделяется эмпирическим исследованиям интересующих параметров, основанным на теоретическом и методологическом анализе эмоционального интеллекта и социально-психологической адаптации.

Ключевые слова: личность, эмоциональный интеллект, мыслитель, образование, воспитание, развитие, цивилизация, личностно-духовная зрелость, личностная добродетель, самостоятельное мышление, творец, проницательность.

Annotation

This article is devoted to the study of the psychological basis of using the views of thinkers on the formation of personal emotional intelligence. The article examines the issues of developing the intellect and creative thinking of young students in the educational process from the works of Eastern thinkers regarding the formation of independent thinkers, smart, creative individuals. Emotional intelligence is one of the factors affecting the effectiveness of educational activities in continuous education, and these are motivations for learning and interest in the educational process. In addition, empirical research on parameters of interest based on the theoretical and methodological analysis of emotional intelligence and social-psychological adjustment is also emphasized.

Keywords: personality, emotional intelligence, thinker, education, upbringing, development, civilization, personal-mental maturity, personal virtue, independent thinking, creator, insight.

Bugungi kunda yoshlar tarbiyasi muammolari deyarli barcha mamlakatlar uchun umumiy masaladir. Shuningdek, bugungi kun jahon pedagogikasi va ta'lim-tarbiyasi oldida turgan muhim masalalardan yana biri, nafaqat bilimli, balki ijodiy tafakkur sohibi bo'lgan, mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirishning usul va vositalarini izlash asosiy masalalardan hisoblanadi.

Barcha sohalarida amalga oshirilayotgan islohot-

lar inson omilini har qachongidan ham yuqori saviyaga ko'tarib, uni kuchi, idroki, salohiyati, psixologik va ma'naviy barkamolligini bevosita taraqqiyot, sivilizatsiya va rivojlanish bilan uzviy bog'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida sharq donishmandlari aytganidek, "Eng katta boylik — bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros — bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik — bu

bilimsizlikdir!" Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak deb ta'kidladilar [1].

O'quvchining o'quv jarayoniga tayyorligi uning shaxsiy-aqliy kamoloti shaxsiy fazilatlari, intellektual imkoniyatlari va ijtimoiy-psixologik omillarga bog'liqligi qayd etiladi. Bundan ko'rinadiki, o'quvchining aqliy qobiliyatlarini va fahm-farosatliligini xarakterlovchi intellekt darajasi bilan bevosita raqobatlashadigan, insonning ijtimoiy fazilatlarini shakllanishida muhim o'rin tutadigan shaxslararo munosabat, o'zaro hurmat, empatiya, o'zga insonlarning kechinmalarini o'qiy oladigan, ishonch va tuyg'ularini tushuna oladigan sotsial ko'p hollarda ta'lim jarayonida o'quvchi faoliyatida duch kelinadigan nuqson va kamchiliklar aynan sotsial intellektni yuqori darajada shakllanmaganligi oqibatidir [2, 58]. Bundan esa har bir shaxsning o'z mukammalligi, o'zini bilishi, boshqalarni anglashi muammosi har qachongidan ham dolzarb masalaga aylandi. bugungi kun jahon pedagogikasi va ta'lim-tarbiyasi oldida turgan muhim masalalardan yana biri, nafaqat bilimli, balki ijodiy tafakkur sohibi bo'lgan, mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirishning usul va vositalarini izlash asosiy masalalardan hisoblanadi.

Ma'lumki, mustaqil fikrlovchi, aqlan yetuk, ruhan teitik, ma'nau barkamol shaxsni shakllantirish g'oyasi insoniyatning paydo bo'lishi davridan boshlangan bo'lib, u shu davrlar oralig'ida bosqichma-bosqich rivojlanib kelmog'da. Mustaqil fikrlovchi, ijodkor shaxsni tarbiyalash bilan bog'liq tushunchalar bugungi kunda ham keng tarzda talqin etilmog'da.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki intellekt — bu inson tabiat boyliklarini ongli ravishda o'zlashtirishi jarayonida yangi moddiy va ma'naviy boyliklar yaratish, shuningdek insonning qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonidir. Intellekt orqali ijod qilish deganda keng ma'noda shaxs yoki jamiyatning tabiiy, ijtimoiy va ma'naviy olamini insonning maqsad va vazifalariga, uning ehtiyojlari, istaklari va imkoniyatlariga muvofiq ravishda o'zgartirish borasidagi bunyodkor faolligi tushuniladi. Subyektning borliqda faol va izchil tarzda yangilik yaratish irodasining ta'siri ijodiy faoliyatda o'z aksini topadi.

Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, yurtimizda yashab ijod etgan mutafakkirlarimiz tomonidan ham o'z davrida ta'lim jarayonida mustaqil fikrlovchi, ijodkor shaxslarni tarbiyalashda o'qitishning qanday usul va vositalaridan foydalanish lozimligi borasida ahamiyatli fikr-mulohazalar o'rta tashlangan.

Butun dunyo mutafakkirlari, jumladan Sharq mutafakkirlari ham jamiyat taraqqiyotida aqlning axloqning rolga juda katta diqqat-e'tibor qaratgan. "Insoniyat tafakkuri taraqqiyotida ilk bora ezgu niyat, ezgu so'z va ezgulikka asoslangan amaliyot birligi har qanday ijtimoiy rivojlanishning asosi ekanligi to'g'risidagi buyuk ta'limot Zardusht dargohlarida shakllantirilgan edi. Fuqarolari boshqa fikrni o'ylab, boshqa so'zlarni aytishga va yana boshqa amaliy ishlar qilishga yo'naltirilgan jamiyat muqarrar

tarzda tanazzulga yuz tutishi mumkinligi to'g'risidagi inqilobiy g'oya ham aynan shu ta'limotga mansub. Insoniyat ezgu niyat, ezgu so'z va ezgu amaliyotga izchil amal qilibgina inqirozdan qutulishi va farovon hayotga etishishi mumkin, degan purhikmat xulosalar chiqarilgan [2, 13].

Shunday qilib, buyuk alloma aqliy faoliyatni analiz, taqqoslash kabi usullarini ilgari suradiki, bu usullar zirgi zamon psixologiyasida ham tafakkur operatsiyalari sifatida talqin etilmog'da. Abu Nasr Forobiy aql orqali, tafakkur yordamida bilim olishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga harakat qilgan. Uning asarlarida tafakkur mavjudlikka, umumiylikka, ya'ni sezgilari orqali bilish xususiyatiga ega, deb tushuntiriladi. Farobiy ta'limotiga ko'ra, tafakkur (aql) orqali inson materiyaning sezgilarga noma'lum bo'lgan tomonlarini, umumiy qonuniyatlarini, mohiyatini biladi, san'at, fan tizimidagi bilimlarga ega bo'ladi. Uning fikricha, aql quvvat (quvvat ketida) ning eng muhim vazifalarining biri mantiqiy operatsiyalarni bajarishdir [3, 45]. Bu vazifa aql quvvatiga kiruvchi mustaqil "quvvayi fikriya" inson mantiqiy fikrlash jarayoni tomonidan amalga oshiriladi, ya'ni agarda quvvayi natifiya bilan anglashadigan narsani bilib olish zaruriyati tug'ilsa, "quvvayi fikriya" ishga kirishadi. Bu faoliyat fikr yurgizish, tushuncha va hukmlar yordami bilan amalga oshirilib, keyinchalik xulosalar chiqarish bilan yakunlanadi. Uni tafakkurga umumlashtirish va mavhumlashtirish, analiz va sintez qilish kabi xususiyatlari xosligi haqidagi fikrlari muhim ahamiyatga ega.

Alloma ta'limotida tafakkurni konkretlikdan mavhumlikkacha yo'nalishi va mavhumlikdan konkretlik sari qaytishi haqida fikrlar ham uchraydi. Farobiy "Aql to'g'risida"gi risolasida o'ziga 12 xislatni birlashtirgan kishigina axloqiy odam bo'ladi, deydi. "Ulardan beshinchisi — so'zlari aniq bo'lsin, fikrini va aytmoqchi bo'lgan mulohazalarini ravon bayon eta olish" — kabi xislatdir. Aynan shu fikrlar buyuk ajdodlarimiz ham shaxsning mustaqil fikrlashi — uning muhim fazilati ekanligini ta'kidlaganligini ko'rsatmog'da.

Farobiy ruhiy jarayonlarni psixolog sifatida emas, balki faylasuf sifatida talqin qiladi, chunki u davrda psixologiya hozirgidek mustaqil fan hisoblanmay, balki umumiy falsafiy bilimlar tuzilishiga kirgan edi [3, 49]. Uning bilish jarayonining ikki bosqichi hissiy va aqliy bilish ta'limoti ayniqsa muhimdir. U hissiy bilishni sezgilar orqali konkret va moddiy narsalarning bevosita ta'siri natijasida hosil bo'ladi degan bo'lsa, aql orqali bilish konkret moddiy jismlar orqali emas, ularning ta'sirisiz va ulardan tashqari faqat ruhiy obrazlar asosida vujudga keladi deb uqtiradi.

Forobiy "Aql ma'nolari haqidagi risola"sida aql-intellekt tushunchasini bir tomondan, psixik jarayon ekanligini va ikkinchi tomondan, u tashqi ta'sirning, ta'lim-tarbiyaning natijasi deb angelaydi. Uning fikricha "Aql faqat insongagina xos bo'lgan tug'ma quvvat — ruhiy kuch bilan bog'liqdir. Inson tushunish, fahmlash, muhokama qilish, o'ylab topish, fikrlash quvvatiga ega va bu xususiyatlar bolaning o'sib, kamolga etib borishi bilan rivojlanib boradi." [3. 51] deb ta'kidlagan.

Shunday qilib, Farobiyning fikr yuritish, tafakkur xususiyatlari haqidagi fikrlari hozirgi davrga qadar o'z ahamiyatini saqlaganki, hozirgi mustaqillik davrida yoshlarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishga nazariy asos bo'ladi. Shunday qilib, buyuk alloma aqliy faoliyatni analiz, taqqoslash kabi usullarini ilgari suradiki, bu usullar hozirgi zamon psixologiyasida ham tafakkur operatsiyalari sifatida talqin etilmoqda.

Abu Ali Ibn Sino o'zining qarashlarida "Tayr" (qush), "Xayy ibn Yakzon" (Uyg'oq o'g'li Tirik) kabi qissalarida ifodalab, borliqning mohiyatini chuqurroq tushunish uchun odamlarni ilmiy-mantiqiy bilishga da'vat etadi. Chunki bu ilm kishi didini o'stiradi, fikr doirasini kengaytiradi. Ibn Sino bu haqda shunday deydi: "Farosat ilmi foydasi naqd ilmlardandir. Bu ilmni bilib olsang, u senga kishilarni pinhoniylar fe'l-atvorini bildiradi. Farosat ilmidan bahramand bo'lsang, juda o'tkir bo'lib ketasan". Ibn Sinoning ruhiy jarayonlar va dunyoni bilish haqidagi fikrlari ham muhim ahamiyatga ega [4, 167]. U dunyoni bilish nazariyasini materialistik asosda tushuntiradi. U bilish — sezgilar yordamida hissiy bilish va tushunchalar yordamida fikrlash orqali bilishdan tashkil topadi deb yozadi. Sezish bu shunday quvvatki u tashqi narsalarning o'zi bo'lmay, balki bizning hislarimizda vujudga keladi.

Mantiqiy fikrlashni o'stirish haqida yozar ekan, alloma "Mantiq ilmini egallasa, kishi bahri muhitda cho'kmaydi" deydi. Ibn Sinoning ta'lim tarbiyaviy qarashlari yuksak insoniylik tamoyillariga, ulug' insonparvarlik g'oyalari tayanilganligini ta'kidlab o'tish mumkin. Ibn Sinoning ishlarida "jon" tushunchasi organizmni sezish, eshitish, ko'rish qobiliyati deb tahlil qilingan. U jon haqida ajoyib ta'limot yaratdi. Bu haqdagi fikrlar uning "Tib qonunlari" kitobida o'z aksini topgan. Bu o'zining yo'nalishi bo'yicha materialistik ta'limotdir [4, 208].

Ulug' olim bu kitobida asab tizimining tashqi bog'liq va tanani harakati, tana sezgisini ta'minlab turuvchi bog'liq funksiyasini juda yaxshi tushungan holda psixologik hodisalarni fiziologik jarayonlar bilan bog'liqligi to'g'risidagi fikrlarni birinchilardan bo'lib oldinga surdi. Asab tizimi, bosh miya bu psixikaning yuz berishi asosi deb ko'rsatdi. Tana va muhit, a'zo va uning funksiyasi har doim o'zaro bog'liqlikda bir butunlikdadir, jon miyaning funksiyasi deb ta'kidladi. Ibn Sino bu fikrlarini rivojlantirib ruhiy kasalliklar miyaning ishini o'zgarishi bilan bog'liqdir deb ko'rsatadi.

Olim psixik jarayonlarning markazlari miyada degan fikrni ilgari suradi. U sezgi markazi miyaning old qismida, xotira markazi miyaning orqa qismida, xayolning markazi miyaning o'rtasidagi oldingi qismida o'ylash, fikrlash

bilan bog'liq markaz o'rta jo'yakda, ixtiyoriy harakatlaniishi qobiliyati miyaning orqa jo'yagiga joylashgan" – deb yozadi. Ibn Sinoning ruhiy jarayonlar va dunyoni bilish haqidagi fikrlari ham muhim ahamiyatga ega. U dunyoni bilish nazariyasini materialistik asosda tushuntiradi. U bilish — sezgilar yordamida hissiy bilish va tushunchalar yordamida fikrlash orqali bilishdan tashkil topadi deb yozadi. Sezish bu shunday quvvatki u tashqi narsalarning o'zi bo'lmay, balki bizning hislarimizda vujudga keladi [5, 16].

Sezgida narsa va hodisalarning ayrim tashqi belgilari, konkret tomonlari bilinsa, aql ularning mohiyatlarini, ichki tomonlarini mavhumlashtirish yordamida bila oladi deb ko'rsatadi. Ibn Sino ham bilishning ikki bosqichi ya'ni sezgilar va tafakkur jarayoniga alohida e'tibor beradi [5, 18].

Ayrim murakkab hissiyotlarning asosida dinamik stereotipning yotishi yaqqol ko'rinadi. Masalan, estetik hissiyotni oladigan bo'lsak, biron yoqimli ko'ydan lazatlanish, yoki biron mashhur rassomning ishlagan ajoyib suratlarini tomosha qilib, rohatlanish estetik hissiyot hisoblanadi. Agar bu hissiyotlarning nervfiziologik asoslarini tahlil qiladigan bo'lsak, quyidagilarni ko'rishimiz mumkin. Masalan, bizga juda yoqadigan kuy boshqa millat odamiga yoqmasligi mumkin.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish kerakki, mustaqil fikrlovchi, aqli, ijodkor shaxslarni shakllantirish borasida sharq mutafakkirlari ham o'z asarlarida to'xtalib o'tganligini va hozirgi kunda ham ta'lim tarbiya jarayonlarida o'quvchi yoshlarning intellekti va ijodiy tafakkurini o'stirishga xizmat qilayotganligini ko'rishimiz mumkin. demak emotsional intellekt — bu xulq-atvor qoidalari va tamoyillari bilan shartlanmagan, uzluksiz tarzda kechadigan hissiy jarayon bo'lib, o'zgaralarning emotsiyalari va his-tuyg'ulariga sherik bo'lish, o'zini o'zgaralarning o'rniga qo'ya bilishdir. Ushbu mavzu bo'yicha barcha nazariy manbalarning tahliliga asoslangan xolda aytish mumkinki, emotsional intellekt tabiatini o'rganish, emotsional intellekt ko'rsatkichlarining prognostik ahamiyati yuqoriligi va istiqbolligi bilan qimmatlidir.

Emotsional intellektning uzluksiz ta'limdagi o'quv faoliyati samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillaridan bo'lib, bular o'rganish motiviva o'quv jarayoniga qiziqish motivatsiyalaridir. Emotsional intellekt va ijtimoiy-psixologik moslashuvni nazariy va uslubiy tahlil qilish asosida, shuningdek, qiziqish parametrlarini empirik tadqiqotlar o'tkazib, amaliy tavsiyalar va o'quvchilarning o'quv faoliyatiga moslashuv dasturlarini ishlab chiqish amaliyotchi psixologlar va pedagoglar uchun ahamiyatli ilmiy qo'llanmaga ega bo'lish va o'z faoliyatlarida unumli foydalanish imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://xs.uz/uzkr/post/>
2. Xayrullayev M. O'zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan lavhalar. –T.: Fan, 1996. – 352 b.
3. Хайруллаев М. Фарабий рухий процесслар ва таълим-тарбия тўғрисида. – Т.: "Ўқитувчи", 1966. – 96 б.
4. Абу Али Ибн Сино. Тиббий рисолалар. – Т.: "Фан", 1987. – 350 б.
5. Jalilov Z.B. Sharq mutafakkirlari merosini o'rganishning didaktik metodlari. Zamonaviy ta'lim jurnali. – 2017-yil, 5-son. – 15-20-b.

TARBIYA DARSLARI ORQALI BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI IJTIMOYIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Dilafro'z Farsaxonova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti

“Boshlang'ich ta'lim metodikasi” kafedrası dotsenti, p.f.f.d.

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf tarbiya darslarida o'quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni, ma'naviy rivojlangan aqliy va axloqiy barkamol shaxsni, yangi pedagogik tafakkur egasiga munosib shaxsni va tarbiyaga oid bo'lgan ilmiy ma'naviyatga, milliy ruh, urf-odatga ega shaxsni shakllantirish. Shuningdek, o'ziga xos yondashuvlari, tarbiya metodlari, tayanch kompetensiyalar, kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, o'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi, milliy va umummadaniy kompetensiyasi xususida fikr yuritiladi. O'quvchilarda mazkur ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish orqali ularni ijtimoiylashtirish, o'zligini anglatish kabi fazilatlar shakllanadi.

Kalit so'zlar: o'quvchi, tarbiya, kompetensiya, boshlang'ich sinf, o'qituvchi, jamiyat, ijtimoiylashuv, interfaol metodlar, ta'lim texnologiyalari, tayanch kompetensiyalar, kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, o'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi, milliy va umummadaniy kompetensiyasi.

Аннотация

В данной статье формирование у учащихся на уроках воспитания начального класса социальных компетенций, морально развитого умственного и нравственно гармоничного лица, человека, достойного нового педагогического мышления, и лица, имеющего научную духовность, национальный дух, обычай, касающийся воспитания. Также будут обсуждаться специфические подходы, методы воспитания, базовые компетенции, компетенция, коммуникативная компетенция, компетенция саморазвития, социально-активная гражданская компетенция, национальная и общегосударственная компетенция. Через формирование этих социальных компетенций у студентов формируются такие качества, как социализация и самореализация.

Ключевые слова: ученик, воспитание, компетенция, начальный класс, учитель, общество, общественность, интерактивные методы, образовательные технологии, базовые компетенции, компетенция, коммуникативная компетенция, компетенция саморазвития, социально-активная гражданская компетенция, национальная и общегосударственная компетенция.

Annotation

In this article the formation of social competencies among students in primary education lessons, a morally developed mental and moral harmonious person, a person worthy of a new pedagogical thinking, and a person with scientific spirituality, national spirit, custom regarding education. Specific approaches, methods of education, basic competencies, competence, communicative competence, self-development competence, socially active civic competence, national and national competence will also be discussed. Through the formation of these social competencies in students, qualities such as socialization and self-realization are formed.

Keywords: student, education, competence, initial class, teacher, society, public, interactive methods, educational technologies, basic competencies, competence, communicative competence, self-development competence, socially active civil competence, national and national competence.

Jamiyat taraqqiyotida tarbiya jarayonining ahamiyati beqiyos. Bunda insonni tarbiyalash, uni bilim olishga, mehnat qilishga undash va bu xatti-harakatini sekin-asta ko'nikmaga aylantirib, tayanch kompetensiyalarni shakllantirib borish lozim. Bugungi kunda zamonaviy ta'lim modeli jamiyatda erkin fikrlovchi shaxsni shakllantirishga olib keladi. Bu esa hayotiy maqsadlarga ega va irodali, o'z qadrini biladigan insonlarni tarbiyalash imkoniyatini beradi. Ta'lim va tarbiya muntazam ravishda zamon talblariga mos holda rivojlanib, yangilanib boraveradi. Shu o'rinda uzluksiz ta'lim sharoitida ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida o'zligini namoyon qila oladigan kompetentli kadrlarni tayyorlash vazifasi ustuvorlik kasb etadi.

Tarbiyadan ko'zlangan asosiy maqsad, har tomonlama ma'naviy rivojlangan aqliy va axloqiy barkamol shaxsni shakllantirishdan iborat. Shunga ko'ra tarbiyaviy faoliyatning

mazmuni, tashkiliy shakllari usullari shu maqsadga yetishni ko'zda tutadi. Tarbiyaviy ish ma'lum maqsadni ko'zlovchi va uzluksiz davom etadigan jarayondir. Ko'pincha bir necha maqsad va vazifa birdaniga bajariladi, bu esa o'quvchilar jamoasining aqliy va axloqiy o'sishini ta'minlaydi. Shaxsni shakllanishi manfaatlari har bir pedagogik tadbirni tarbiyani umumiy maqsadlari bilan bog'lashni, uni rejali tarzda va qat'iy sur'atlarda amalga oshirishiga harakat qilishni talab etadi. Umumiy ta'lim maktabi yangi pedagogik tafakkur egasi munosib shaxs o'z ishining ustasi bo'lgan o'qituvchiga muhtoj maktabda o'quvchilarga gumanitar ijtimoiy fanlardan ta'lim berishda tarbiyaga ko'proq e'tiborini qaratmog'i lozim. Ayniqsa, hozirgi O'zbekiston tarixi, adabiyotini o'qitish jarayonida bevosita tarbiyaga oid bo'lgan ilmiy ma'naviyatga, milliy ruh, urf-odat va shuningdek, umumbashariy qadriyatlariga alohida urg'u berish zarur.

Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasining maqsadi — yosh avlodda mustaqil va baxtli hayot uchun zarur ijtimoiy malaka hamda fazilatlarni yoshiga mos, bosqichma-bosqich shakllantirishdan iborat [1]. Bu esa ta'lim oluvchilarda tayanch va fanga oid umumiy kompetensiyalarni shakllantirish ko'zda tutilgan.

“Tayanch kompetensiyalar — inson kim va qanday kasb egasi bo'lishidan qat'iy nazar, shaxs hayotida, kasbiy faoliyatida, ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun egallashi lozim bo'lgan layoqatlar, qobiliyatlar va hayotiy ko'nikma va malakalar majmuidan iborat. Bunda har bir shaxs kommunikativ bo'lishi, axborot bilan ishlay olishi, shaxs sifatida o'zini-o'zi rivojlantirishi, ijtimoiy faol fuqaro bo'lishi, umummadaniy xislatlarga ega va fan-texnika yangiliklaridan xabardor bo'lishi nazarda tutiladi” [2, 4–5].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalashda kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim-tarbiya jarayonini amalga oshirish muhim hisoblanadi.

Kompetensiya — fan bo'yicha egallagan nazariy bilim ko'nikmalarni, amaliy ko'nikma va malakalarni kundalik hayotida duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanib, amaliyotda qo'llay olishdir.[2, 12]

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim — o'quvchilarda egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'limdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda quyidagi ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishga e'tibor qaratiladi:

Kommunikativ kompetensiyani boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantirish juda muhimdir. Ma'lumki, mafkuraviy tarbiyaning eng ta'sirchan vositalaridan biri muloqot hisoblanadi. Chunki inson qalbida va ongida shakllanadigan dunyoqarash, e'tiqod, imyon, vijdon, mas'uliyat kabi fazilatlar tarbiyasida yuzma-yuz kechadigan fikr almashuv, insonning yuzi va ko'ziga qarab turib aytiladigan bama'ni so'z va hissiyotlarning o'rni beqiyos. Kommunikativ kompetensiyani boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantirish juda muhimdir. Ma'lumki, mafkuraviy tarbiyaning eng ta'sirchan vositalaridan biri muloqot hisoblanadi. Chunki inson qalbida va ongida shakllanadigan dunyoqarash, e'tiqod, imyon, vijdon, mas'uliyat kabi fazilatlar tarbiyasida radio-televideniye, gazeta-jurnallar, badiiy hamda ilmiy adabiyotning o'rmini e'tirof etgan holda shuni aytish mumkinki, yuzma-yuz kechadigan fikr almashuv, insonning yuzi va ko'ziga qarab turib aytiladigan bama'ni so'z va hissiyotlarning o'rni beqiyos. Shuning uchun ham ota-ona bir gapni aytishi lozim bo'lsa, bolasining yuzini o'ziga qaratib olib, zarur yuz qiyofasi va ko'zidagi samimiyat bilan fikrini uqtira boshlaydi.

O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasini egalash ham boshlang'ich sinflarda muhim ahamiyatga ega. O'zini-o'zi anglashning rivojlanishi har bir bolada o'ziga xos tarzda kechadi. Bolada o'z kuchiga va qobiliyatiga

ishonch hosil etish, o'qishga jalb etish, ilk yutuqlari uchun rag'batlantirish, ayniqsa, ahamiyatlidir.

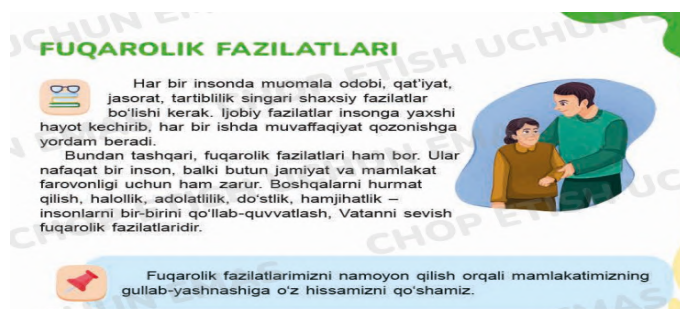
O'zini-o'zi anglashning rivojlanishi bolaning bilish va motivatsion sohalarini shakllanishi bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Mana shu sohalarining rivojlanib borishi natijasida bola ham o'zini, ham o'zi egallab turgan vaziyatni anglashga qodir bo'la boshlaydi, ya'ni unda o'zining ijtimoiy “men”ini anglash shakllanadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi. Jamoa rivojlanish darajasidan dalolat beradigan muhim belgilaridan biri – o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatiga ishtiyiqi hisoblanadi. Kechaga tayyorgarlik ko'rish, shanbaliklarda ishtirok etish kabi maktab tajribasida muntazam uchrab turadigan ishlarda ko'zga tashlanadi. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishda o'quvchilarning faqat sinfdan tashqari faoliyatida namoyon bo'ladigan munosabatlarni tahlil etish bilangina cheklanib bo'lmaydi. Sinf rahbari ishining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u oddiy bolalar jamoasini emas, balki o'quvchilar jamoasini shakllantiradi.

Milliy va umummadaniy kompetensiyasini shakllantirishda boshlang'ich sinf o'qituvchisining axloqiy obro'si g'oyat darajada yuqori bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi ana shundagina tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishga ega bo'ladi. O'qituvchining shaxsiy fazilatlari, ma'naviy qiyofasi o'quvchilar ongining va xulqining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchi uchun malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishning o'zi yetarli emas. U o'z tarbiyaviy faoliyatida yuksak darajadagi insonparvarlik fazilatlari, o'z ishiga sadoqati, intizomi, odamiyligi, axloqiy sifatleri bilan ham ta'sir kuchiga ega.[5, 36]

Boshlang'ich sinf tarbiya darslarida o'quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda fanning mazmuni, o'qituvchining o'ziga xos yondashuvi, metod va vositalardan unumli foydalanishi muhim o'rin tutadi.

Masalan, 4-sinf tarbiya darsligidan “Vatan madhi”, “O'zbekiston – ko'p millatli davlat”, “Mard va jasur inson – Vatanning tayanchi”, “Fuqarolik fazilatlari”, “Bobolarmizning bebaho merosi”, “Maktab – eng ulug' dargoh”, “Kitob – buyuk donishmand”, “Bilim – tengsiz xazina”, “Yaxshilik qilish hikmati”, “Halollik – muvaffaqiyat kaliti”, “Tilga hurmat – elga hurmat”, “Fazilatlar – inson ko'rki”, “Oilaviy kitobxonlik – ma'naviyat poydevori” kabi mavzular o'rin olganki, ushbu mavzular orqali o'quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish imkoniyati kengayadi. [6, 48]

4-sinf Tarbiya darsligida keltirilgan “Fuqarolik fazilat-lari” mavzusi asosida o‘quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyati mavjud [6, 50]. Mazkur mavzu orqali o‘quvchilarda boshqalarni hurmat qilish, halollik, adolat, do‘stlik, hamjihatlik, insonlarni bir-birini qo‘llab-quvvatlash, Vatanni sevish kabi fuqarolik fazilat-larini shakllantirishga erishiladi.

O‘quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish uchun ta’lim texnologiyalarini tanlashda o‘quv fani o‘qituvchisi taqvim mavzu rejada mazkur sinf uchun belgilangan tayanch kompetensiyalarni belgilab oladi. Shundan so‘ng, o‘rganilishi zarur bo‘lgan mavzu va shakllantiriladigan kompetensiyalarni hisobga olgan holda darsni o‘tish metodi, usuli tanlanadi. Boshlang‘ich sinf tarbiya darslari orqali o‘quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda muammoli ta’lim, “O‘quv qurollari”, “Aktivator – 3, 2, 1”, BBB, “Aqliy hujum”, “Insert”, “Venn diagrammasi”, “Gugurt donachalari”, “Nilufar guli” kabi interfaol metodlar, “Qadam-baqadam”, “Panorama”, “Kontakt” — jamoaviy hikoya tuzish treninglari, rolli o‘yinlar, suhbat, munozara, muzokara, uchrashuv hamda tarbiyaviy tadbirlar o‘tkazish maqsadga muvofiq [3, 235].

Boshlang‘ich sinf tarbiya darslarini yuqoridagi kabi metodlardan foydalanib tashkil etish asosida o‘quvchilarda quyidagi ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishga erishiladi:

kommunikativ kompetensiyada o‘quvchining mul-qotda muomala madaniyatiga amal qilishni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlari shakllantiriladi, bolaning nutqi, muomala-munosabat va bilish darajasi

oshib boradi;

shaxs sifatida o‘zini-o‘zi rivojlantirish kompetensiyasida doimiy ravishda o‘zini-o‘zi jismoniy, ma’naviy, ruhiy, intellektual va kreativ rivojlantirish, kamolotga intilish, hayot davomida mustaqil o‘qib-o‘rganish va mustaqil qaror qabul qila olish ko‘nikmalarini egallaydilar;

ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasida yoshiga mos ravishda jamiyatda bo‘layotgan voqea-hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish, ularda faol ishtirok etish, o‘zining fuqarolik burchi va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, jamiyatdagi munosabatlarda muomala madaniyatiga ega bo‘lish layoqatlari rivojlantiriladi;

milliy va umummadaniy kompetensiyada vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e‘tiqodli bo‘lish, orasta kiyinish, madaniy qoidalarga hamda sog‘lom turmush tarziga amal qilish layoqatlarini rivojlantirishga erishiladi.[4, 87]

Sinf o‘qituvchisining asosiy vazifasi har bir o‘quvchini mantiqiy fikrlashga o‘rgatishdan iboratdir. Ayniqsa, bolalarda o‘qish qiyinchiliklarini yengish, tushunib o‘qish va kitob bilan mustaqil ishlash, uy vazifalarini bajarishda rioya qilishi lozim bo‘lgan intizom, olgan bilimlarini amalda qo‘llash kabi zarur sifatlarni shakllantirish katta ahamiyatga egadir. O‘quvchilarni o‘quv mehnatida muayyan rejaga itoat etishga o‘rgatish orqali ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘zlashtirish sifatini oshirish mumkin. O‘quvchilarda mazkur ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish orqali ularni ijtimoiylashtirish, o‘zligini anglatish, mustaqil fikr yurita olish, vatanparvarlik, do‘stlik, bag‘rikenglik kabi fazilatlar shakllantiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi // Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1059-son qarori.
2. Asadov Yu.N. va boshq. O‘quvchilarda kompetensiyalarning shakllanganligini tashxislash va korreksiya metodikalar. – T.: T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘PFITI, 2016. – 160 b.
3. Abdullayeva Sh. Umumiy pedagogika. O‘quv qo‘llanma. – T.: O‘qituvchi, 2023. – 430 b.
4. Farsaxonova D.R. Tarbiyaviy ishlar metodikasi fanini o‘qitish texnologiyasi. – T.: “Fan ziyosi”, 2022. – 132 b.
5. Ro‘ziyeva D. va b. Tarbiya: 3-sinf uchun darslik. 1-nashr. – T.: “Sano standart”, 2020. – 96 b.
6. Shermuxamedova S. va b. Tarbiya: 4-sinf uchun darslik. 1-nashr. – T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 96 b.

MAHALLALARDA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA PSIXOLOGIK TAYYORLASHNING ILMIIY-INNOVATSION MARKAZINI TASHKIL QILISH MASALALARI

Ug'loy Shukurova,

Guliston davlat pedagogika instituti
“Pedagogika kafedrası” dotsenti, (PhD)

Annotatsiya

Hozirgi kunda jamiyatda oilaviy nizolarning soni ortib bormoqda bunga sabablardan biri sifatida yoshlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarini yetarli darajada shakllanmaganligini keltirish mumkin. Ushbu maqolada yoshlarni oilaviy hayotga psixologik tayyorlash muammosi bayon qilingan. Oila jamiyatning asosiy bo'g'ini, shu jihatdan oilaning mustahkam bo'lishi, tinchligi jamiyat hayotida ham alohida o'rin egallaydi. Bugungi kunda yurtimizda oila psixologiyasi, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash bo'yicha keng qamrovli siyosiy ishlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, maqolada oila haqidagi tasavvurlarni shakllantirishga oid sharq mutafakkirlarining qarashlari va zamonaviy yondashuvlar, oila borasidagi ijtimoiy-psixologik masalalar muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: oila, mahalla, qadriyat, oilaga tayyorlash, jamiyat, oila psixologiyasi, tarbiya, ta'lim, muhit, shaxs, ijtimoiylashuv.

Аннотация

В настоящее время в обществе увеличивается количество семейных конфликтов, одна из причин этого заключается в том, что представление молодежи о семейной жизни недостаточно сформировано. В данной статье описывается проблема психологической подготовки молодых людей к семейной жизни. Семья является основным звеном общества, в этом отношении стабильность и спокойствие семьи занимают особое место в жизни общества. Сегодня в нашей стране ведется обширная политическая работа по семейной психологии и подготовке молодежи к семейной жизни. В статье также рассматриваются взгляды восточных мыслителей и современные подходы к формированию представлений о семье, а также социально-психологические проблемы, связанные с семьей.

Ключевые слова: семья, соседство, ценности, семейная подготовка, общество, семейная психология, воспитание, образование, среда, личность, социализация.

Annotation

Currently, the number of family conflicts in society is increasing, one of the reasons for this is that the imagination of young people about family life is not sufficiently formed. This article describes the problem of psychological preparation of young people for family life. The family is the main link of the society, in this respect, the stability and peace of the family occupies a special place in the life of the society. Today, extensive political work is being carried out in our country on family psychology and preparation of young people for family life. The article also discusses the views of eastern thinkers and modern approaches to the formation of ideas about the family, as well as socio-psychological issues related to the family.

Keywords: family, neighborhood, value, family preparation, society, family psychology, upbringing, education, environment, personality, socialization.

Shiddat bilan ijtimoiy-iqtisodiy, mafkuraviy rivojlanib borayotgan bugungi G'arb davlatlarida oila inqirozi ro'y berayotgan bir pallada mamlakatimiz bu masalaga juda katta ahamiyat berayotganligini jahon hamjamiyati e'tirof etmoqda. Jahonning hech bir davlatida oila va uning muammolarini o'rganish va uni bartaraf etish bu qadar keng qamrovli amalga oshirilmagan. Shu o'rinda davlatimiz mustaqillikka erishgandan buyon bir qator yillar (1998-yil — “Oila yili”, 1999-yil — “Ayollar yili”, 2000-yil — “Ona va bola yili”, 2002-yil — “Qariyalarni qadrlash yili”, 2003-yil — “Obod mahalla yili”, 2004-yil — “Mehr-muruvvat yili”, 2005-yil — “Sihat-salomatlik yili”, 2006-yil — “Homiylar va shifokorlar yili”, 2007-yil — “Ijtimoiy himoya yili”, 2008-yil — “Yoshlar yili”, 2010-yil — “Barkamol avlod yili”, 2012-yil — “Mustahkam oila yili”, 2013-yil — “Obod turmush yili”) oila muammosiga bag'ishlandi.

Talaba yoshlar jamiyatimizning ijtimoiy faol bir bo'lagidir. Ularni oilaviy hayotga tayyorlash bugun-

gi kunimizning o'ta dolzarb masalasi desak, mubolag'a bo'lmaydi. Shuning uchun ham Respublikamiz Prezidentining “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi” bo'yicha farmonida ham “Yoshlarga oid davlat siyosati”ni takomillashtirish alohida band sifatida kiritilgan [1]. Unda ta'kidlanishicha, jismolan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtayi nazarga ega yoshlarni tarbiyalash va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish masalasini takomillashtirish zarurdir. “Harakatlar strategiyasining” IV bo'lim 4.5-bandida yoshlarni ijtimoiy himoya qilish, yosh oilalar uchun munosib uy-joy va ijtimoiy-maishiy sharoitlarni yaratish haqida fikr bildirilib, mutasaddi tashkilotlarni bu masalani hal etishda faolligini oshirish masalasi ilgari suriladi.

Yoshlarni psixologik jihatdan oilaviy hayotga tayyorlash va faoliyatning samarali tashkil etilishi bir qancha ij-

timoiy muammolarning ijobiy hal etilishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi:

– jamiyatning ijtimoiy ma'naviy jihatdan rivojlanishini ta'minlaydi;

– jamiyatning ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyotining yuqori bosqichga ko'tarilishida muhim ahamiyat kasb etadi;

– mustahkam oilalarni shakllantirish, ularda sog'lom psixologik muhitni qaror toptirish, oila tarbiyasini samarali tashkil etish, farzandlar tarbiyasida muayyan muvaffaqiyatlarga erishish, oilaviy mojaro, ajrimlarning oldini olish uchun zamin hozirlaydi.

Sharqda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashga qadimdan jiddiy ahamiyat berilgan. Jumladan Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Kaykovus, Alisher Navoiy, Rizouddin Ibn Faxriddin kabi allomalar bu masala yo'zsidan o'zlarining durdona fikrlarini tarixda qoldirib ketganlarki, ular hozirgacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ular "Nasihatnoma", "Pandnoma", "Hikmatnoma" tarzida bizgacha yetib kelgan. Bu manbalarda qizlarni hayotga tayyorlashda, ularda birinchi navbatda insoniy fazilatlar shakllangan bo'lishi, oila muqaddas, uni avaylab asrash aynan uy bekalariga bog'liq ekanligi haqida turli tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan hodisalar hikoya qilinadi. "Kaykovus Unsurulmaoni – 63 yoshida o'g'liga atab "Qobusnoma"[6, 15] yozib, unda o'zining bola tarbiyasi, oilaviy hayot, shaxs kamoloti masalalarini bayon etdi. Mamlakatimizning yetakchi psixolog olimlaridan biri Vasila Karimova "Oila ma'rifati" ushbu risola muallifining "Oila ma'rifati" ruknida chop etilayotgan risolalarining dastlabkisi bo'lib, bu bevosita oilaviy hayot bo'sag'asida turgan yoshlar hamda endigina nikoh qurib, yaxshi niyatlar bilan turmush qurgan kuyov va kelinchaklarga mo'ljallangan. Unda asosiy e'tibor oila ilmining mazmun mohiyati, oila ma'rifatini tashkil etuvchi omillar va baxtli hayot kechirishni aslida hamмага ma'lum bo'lgan, lekin amalda har doim ham egalash oson bo'lmagan jihatlarga qaratilgan. Muallif "Oila ma'rifati"ga erishish, ya'ni kelin-kuyovlar, yoshlar hamda ularning ota-onalar savodxonligini oshirish orqali, oilaviy muhitda ma'naviy qadriyatlarni barqarorlashtirishga erishishni ko'zda tutgan. A.Avloniy "Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot- yo halokat, yo saodat- yo falokat masalasidir", degan fikri o'zbekning kun tartibidan tushmasligi lozim. Chunki avvalgiga o'xshab qariyalar keksalar yoshlarni odob axloqqa chaqirib yoshlar esa ularni hurmatlab, ularning o'gitiga amal qilish udumi yo'qolib bormoqda. Har kim o'zi bilan ovora bironing gapi bironing yoqmaydi. S.V.Kovolyov o'smir va qizlarda oila va nikoh tushunchalari haqidagi tasavvurlarga ega bo'lishlari juda muhimdir, deydi [7, 23]. Nikoh va sevgi tushunchalari 13-15 yoshli bolalarda qarama-qarshi tushunchalar ekanligi bilan kuzatiladi, ya'ni ular sevgi va nikoh bir-biriga teskari tushunchalar ekan deb tushunadilar. Talabalarda umr yo'ldosh tanlashda sevgi tushunchasi faqat 4 o'rinda, ya'ni hurmat qilish, ishonch, bir-birini tushunish

kabi xislatlardan keyin turadi. Yoshlar oilani jiddiy qabul qilmaydilar. Natijada juda ko'p xatoliklarga yo'l qo'yib, keyinchalik oilaning muhimligini psixologik tan oladilar. Bizning asosiy vazifamiz shuki, o'smirlarda oilaning qad-rini, sevgi, nikoh oiladagi sevgini roli muhimligini va u uzoq va baxtli hayot garovi ekanligini uqtirishdir.

Vazirlar Mahkamasining 31.12.2020-yildagi "Oila institutini yanada rivojlantirish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 820-son qarori qabul qilindi [2]. Hujjat Prezidentning 18.02.2020-yildagi "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-5938-son Farmo-ni ijrosini ta'minlash maqsadida qabul qilindi.

Qaror bilan Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash markazlari faoliyatini tashkil etish to'g'risidagi nizom tasdiqlandi. Markazlar tuman (shahar) mahalla va oila-ni qo'llab-quvvatlash bo'limlari huzurida tashkil etiladi, ularga quyidagi vazifalar yuklatiladi:

- zamonaviy oilaning namunali shaklini hamda "Oila — muqaddas", "Sog'lom oila — sog'lom jamiyat", "Oila — jamiyat va davlat himoyasida" va "Farovon oila — jamiyat ravnaqining asosi" konseptual g'oyalarini nikohlanuvchilarning ongiga singdirib borish;

- nikohlanuvchi shaxslarni oilaviy-huquqiy munosabatlar, oilaviy hayot psixologiyasi, oila iqtisodi va byudjeti, reproduktiv salomatlik asoslari, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash masalalari bo'yicha tizimli tayyorlash;

- oilalar mustahkamligini ta'minlash, oilaviy ajralishlarning oldini olish, nikohlanuvchi shaxslarda oilaviy qadriyatlarni hurmat qilish, oilalarda sog'lom ma'naviy-axloqiy muhitni yaratish hamda ibratli ota-ona bo'lish ko'nikmalarini shakllantirish.

Markazlarda FHDY organlariga nikohni qayd etish uchun ariza bergan va o'quv mashg'ulotlarida qatnashish uchun roziligi olingan 30 yoshdan oshmagan nikohlanuvchi shaxslar, o'quv yuklamasi hajmi 16 soatdan kam bo'lmagan dastur asosida bepul o'qitiladi.[2]

Oila deb atalmish muqaddas makon, "oila qasri"ning mustahkamligi shu qasrning poydevori bo'lmish nikoh oldi omillari xususiyatlariga, ularning qay darajada to'g'ri va mustahkam qo'yilishiga bog'liq. Agar shu poydevor yetuk, mustahkam bo'lsa, uning ustida qurilgan imorat ham ko'rkam, yorug', unda istiqomat qiluvchilarga qulaylik, xotirjamlik, tinchlik, huzur-halovat bag'ishlaydigan bo'ladi. oilangizning ham o'ziga xos poydevorlari bor. Ular shu oilaning yuzaga kelishiga, qurilishiga asos bo'lgan nikoh oldi omillaridir. Agar shu nikoh oldi omillarining oilani yuzaga kelishiga ta'siri no o'rin bo'lsa, u shoshilinch, bo'sh, qiyshiq qurilsa, uning ustiga o'rnatilgan oila imoratining devori ham qiyshiq va omonat bo'lib boraveradi va u shu imoratning bir kuni kelib qulashi, buzilib ketishi xavfini tug'diradi. Bunday

poydevor ustiga qurilgan imorat qulab tushmagani, buzilib ketmagani taqdirida ham, unda istiqomat qiluvchilarga xotirjamlik, tinchlik, quvonch baxsh eta olmaydi. Ular doimo qandaydir bir xavotirda, hadikda, noqulaylikda, xijolatda yashashlariga to'g'ri keladi. Xo'sh, shu poydevorlar ya'ni nikoh oldi omillari nimalardan iborat? Gap nikoh oldi omillari haqida borar ekan, shuni ta'kidlab o'tish joizki, nikoh oldi omillari u yoki bu nikohning yuzaga kelishiga asos bo'lgan ko'plab ijtimoiy, iqtisodiy, biologik, fiziologik, ma'naviy, axloqiy va bugungi kunlarimiz uchun eng muhim bo'lmish psixologik omillarni o'zida mujassamlashtirgan, ko'p qirrali omillar kompleksidan iborat bo'lib, oila qurayotgan yoshlarning, shu o'zlari qurayotgan oilaviy hayotlariga qay darajada "yetilgan"liklarini belgilab beradi. Bu yerda eng muhimi shu yoshlarning oilaviy hayotga, nikoh talablariga qay darajada javob bera olishi nazarda tutiladi. [7, 35]

Oila "inson" deb ataluvchi binoning faqat poydevorini qo'yish bilan cheklanmasdan, balki uning so'nggi g'ishti qo'yilgunga qadar unga naqsh berib, so'nggi bo'yoq o'z joyini topgunga qadar mutlaqo javobgardir.

Ota-ona — san'atkor, bola — san'at asari, tarbiya jara-yoni esa san'atning o'zidir.

Oila a'zolarining o'zaro aloqasi ko'p qirraligi bilan xarakterlanadi. Bunga iqtisodiy, g'oyaviy, aqliy, hissiy, psixologik, axloqiy qarindoshlik munosabatlar kiradi.

Oiladagi o'zaro aloqaning xususiyatlariga tabiiylik, barqarorlik, qarindoshlik, yagona manfaatni ko'zlash kiradi.

Oilaviy munosabatlar nihoyatda murakkab va bir-biriga bog'liq bo'lib, qadim zamonlardan bashariyat ahlining diqqat markazida bo'lgan.

Birgalikdagi oilaviy hayot barcha turli yoshdagi odamlar uchun, qaysi jins, irq, fe'l-atvor, ma'lumot, kasb-u koridan qat'iy nazar, katta bir sinash maydonidir. Bu masala o'tmish ajdodlarimizni qay darajada tashvishga solgan bo'lsa, bugungi kun avlodlarini ham tinch qo'ygani yo'q. To insoniyat yashar ekan, insoniy munosabatlar muammosi tugamaydi. Oilaviy munosabatlar masalasi juda keng ilmlarni o'z ichiga oladi.

Qadim tarixdan ma'lumki, olimlar shaxs va jamiyat aloqalari tizimida insonning tub mohiyatini anglash, uning rivojlanishi va kamol topishi qonuniyatlarini izlaganlar. Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy, Ibn Sino, Beruniy kabi yuzlab Sharq allomalari ham asarlarida bu o'zaro bog'liqlikning falsafiy va ijtimoiy sirlarini ochishga harakat qilganlar. Barcha qarashlar uchun umumiy bo'lgan narsa — bu odamni, uning mohiyatini anglash uchun avvalo uning shu jamiyatda tutgan o'rni va mavqeini aniqlash zaruratidir. Shundan kelib chiqqan holda, shaxsni o'rganishning birlamchi mezonini ham uning ijtimoiy mavqeyi, ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o'rni bilan belgilanishi kerak.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan "Dunyoning eng baxtli mamlakatlari — 2018" mavzusida tadqiqot o'tkazildi. Har qaysi mamlakatning o'z fuqarolarini

baxtli hayot bilan ta'minlash qobiliyatini ifodalaydigan ushbu indeks bo'yicha, O'zbekiston 156 davlat orasida 44, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida esa 1-o'rinni egalladi.

Har qanday jamiyat taraqqiyotida oilalarning, oilalar mustahkamligining o'rni beqiyosdir. Chunki tirik organizmning salomatligi uni tashkil qiluvchi har bir hujayraning sog'lomligiga bog'liq bo'lganidek, butun organizm o'z faoliyatini maqsadga muvofiq amalga oshirishida har bir hujayraning munosib o'rni bo'lganidek, oila ham davlat, jamiyat deb atalgan butun bir organizmni tashkil etuvchi hujayradir. Har bir oilaning sog'lom bo'lishi, ularda ijobiy psixologik iqlimning hukm surishi, mana shu muhitda dunyoga kelib, shaxs sifatida shakllanib, so'ng o'zi yashayotgan davlatning fuqarosi sifatida o'z davlatining iqtisodiyoti, ijtimoiy hayoti taraqqiyotini ta'minlovchi, hal qiluvchi omil bo'lgan inson kamolotida oilaning tutgan o'rni beqiyosdir.

Statistik ma'lumotlarning ko'rsatishicha ajrashishlarning 70% nikohning dastlabki besh yilida sodir bo'larkan. Xo'sh, bunga nima va kim sabab? Ko'p hollarda yoshlarning oila va nikoh haqida to'liq tasavvurga ega bo'lmay turib turmush qurishi mustahkam oilalarning shakllanishiga to'sqinlik qilmoqda. Biz bo'lajak pedagoglarni tayyorlar ekanmiz, ularni har tomonlama bilimli, jamiyat va oiladagi hodisa va vaziyatlardan chiqishga qodir, boshqalarga bu haqda tushuncha bera oladigan qilib tarbiyalashimiz zarur. Talaba-yoshlarni oilaviy turmushga tayyorlash muhim ijtimoiy ehtiyoj ekanligini nazardan tutib, dastlabki oila va nikoh haqida boshlang'ich bilim beruvchi jamiyatning bo'g'ini oila va maktabda bu masalada e'tiborni kuchaytirish zarur. Oilada ota-onaning o'zaro munosabatlari, maktabda pedagoglar o'rtasida muomala madaniyati o'g'il-qizlarning tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalar bilan olib borilgan so'rov-anketa natijalariga ko'ra yoshlarimizning ko'pchiligi oila qonunchiligini yo yaxshi bilishmaydi, yoki mutlaqo bexabar. Shaxsning oilaviy hayotga tayyorligi deyilganda, oila quruvchining: jismoniy (fiziologik), huquqiy, iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, psixologik jihatdan yetukligi tushuniladi. Masalan, tibbiyot xodimlarning ta'kidlashicha, shaxsning jinsiy yetukligi o'ziga xos omillarga bog'liq. Klinik kuzatishlar natijasiga ko'ra, hozirgi zamon qizlarida jinsiy yetuklik (balog'atga etish) 12-14 yoshga, o'g'il bolalarda 14-16 yoshga to'g'ri keladi. Albatta, bu yetuklik ba'zi bir bolalarda ertaroq, boshqa birlarida esa kechroq ro'y berishi mumkin. Shuning uchun ham bo'lajak o'qituvchilar bolalarda bo'ladigan fiziologik o'zgarishlarni o'z vaqtida payqashi va bu o'zgarishlar har bir o'smir yoshidagi bolada bo'lishini yotig'i bilan tushuntirishi lozim. Olimlarimiz shaxs yetukligini quyidagi turlarga bo'ladi: Fuqarolik huquqiy yetuklik — bu odamning huquqiy jihatdan balog'atga etish yoshi bilan, u huquqiy jihatdan oila qurish, farzand ko'rish huquqiga ega bo'lgan shaxs hisoblanishi bilan belgilanadi. Bizning mamlakatimizda bu yosh 18 yosh deb belgilangan. Bu yoshda shaxs Konstitutsiya-

da belgilangan barcha huquqiy me'yorlar va majburiyatlarni anglab etadi va o'z xatti-harakatlariga javob beradi. 18 yoshga to'lgan shaxsni huquqiy yetuklik davri, deb bezizga aytishmaydi; Kasb-hunar yetukligi — bu ham ancha murakkab tushunchadir. Uning murakkabligi shundaki, shaxs bir tomondan qaysi bir kollej yoki litseyini, o'quv kurslarini bitirishi, ya'ni aniq bir ish turini bajarishi uchun zarur bo'lgan maxsus ko'nikma va malakaga egaligini bildiradi. Afsuski, odam biror bir o'quv yurtini tamomlagandan keyin o'zi tanlagan kasbi bo'yicha bir muddat ishlab ko'rishi kerak bo'ladi va shundagina uning kasbiy yetukligi haqida gapirish mumkin; Psixologik yetuklik — deganda shaxsning turli hayotiy vaziyatlar va sharoitlarni mantiqan anglab etishi va baholay olishi tushuniladi. Psixologik yetuklik, shaxs xulqini turli yashash sharoitlariga moslashuvchanligida ifodalanadi. Psixologik yetuklik shaxsning boshqa odamlarga nisbatan bo'lgan ijobiy munosabatlari: hamdardlik, hamfikrlilik, quvonch va tashvishlarida sherik bo'lish, o'zaro yordam ko'rsatish kabi sifatarni o'zida mujassamlashtiradi. Psixologik yetuklikning yana bir muhim mezoni shaxsning oilaviy muammolarni adolatli hal etishga xizmat qiluvchi o'z mustaqil fikri, qarashi, yondashuvining mavjudligi va zarur bo'lganda oila manfaati uchun o'z qarashlarini ko'pchilik oldida hi-moya qila olishidir [5, 55].

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash muhim ijtimoiy ehtiyoj ekanligini yodda saqlagan holda oilada va ta'lim muassasalarida bu masalaga jiddiy e'tibor berish zarur. Talabalarni nikoh tuzish va nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar haqida xabardor qilish ularni oilaviy hayotga tayyorlashda muhim omil bo'lib hisoblanadi.

Eng avvalo, talabani nikoh oldi tibbiyot ko'rigi bo'yicha (oliy malakali mutaxassis shifokor bilan) tanishtirish maqsadga muvofiqdir. Oila Kodeksining 17-moddasida yosh kelin-kuyovlar nikohgacha ixtiyoriy tarzda tibbiyot ko'rigidan o'tishlari maqsadga muvofiq ekanligi ta'kidlanadi. Bu moddaning mohiyati shundaki, har bir turmush quruvchi shaxs kelajakda ota-ona bo'lishini bilgan holda o'zi tanlagan jufti bilan tibbiyot ko'rigidan o'tishi va o'zining sog'ligi haqida xabardor bo'lishi zarur. Tibbiyot ko'rigidan o'tgan har ikki yosh eng avvalo o'z vijdoni oldida toza bo'lishi masalaning bir tomoni bo'lsa, hali oilani qurmay turib, uning salomatligi haqida qayg'urayotganligi ulardagi sof vijdon va mas'uliyatli munosabatni ifodalaydi. [5, 56]

Ayniqsa, bugungi bozor munosabatlari sharoitida oilaning har bir a'zosi sog'lom bo'lishi, yangi tug'ilgan farzandning sog' va salomat katta bo'lishi qanchalik muhim iqtisodiy va ma'naviy masala ekanligini bugungi bozor sharoitida barcha jamiyat a'zolari tushunib etdi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, ularda nikoh haqidagi tasavvurlarini boyitish uchun auditoriyadan tashqari tadbirlarni ilmiy asosda tashkil etish va mutaxassislar, mahalla oqsoqollari, mu-darrislarni taklif etgan holda uyushtirilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Yoshlarning oilaviy hayotga axloqiy-psixologik tayyorgarligi, uning bir qator xulq me'yorlarini, talablarni, burchlarni anglab etganligidan dalolat beradi. Zero, oilaviy tarbiya umumiy tarbiyaning ajralmas qismi bo'lmog'i zarur, busiz sog'lom jamiyatni barpo etib bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni. <http://lex.uz/docs/-3107036>
2. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda "Oila institutini yanada rivojlantirish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 820-son qarori. <http://lex.uz/docs/-5193551>
3. "Nikohlanuvchi shaxslarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish to'g'risida"gi Nizom 2003-yil 25-avgust. <http://lex.uz/ru/docs/-245890>
4. Alisher Navoiyning "Mahub ul-qulub" – T.: "Yangi asr avlodi", 2019. – 320 b.
5. Otaxo'jayev F. Nikoh va uning huquqiy tartibga solinishi. – T.: "O'zbekiston", 1995.–164 b.
6. Unsurul Maoliy Kaykovusning "Qobusnoma". – T.: Adabiy-badiiy nashr. – 174 b.
7. G'.B.Shoumarov, I.O.Haydarov, N.A.Sog'inov, F.A.Akramova, G.Solihova, G.Niyozmetova. Oila psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – T., 2008. – 296 b.

FUQAROLIK JAMIYATI TAHDIDBARDOSH JAMIYAT SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY OMILLARI SIFATIDA

Komil Avazov,
Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Davlat va jamiyat boshqaruvi murakkab jarayon bo'lib, uni tashkil etish va boshqarish bo'yichaturli xil modellar, boshqaruv shakllari hamda yo'llari ishlab chiqilgan. Insoniyat tomonidan ming yillar davomida "taraqqiyparvar davlat", "komil jamiyat" barpo etish g'oyasi ilgari surilgan. Shu asosda o'tgan asrdan boshlab jahon amaliyotida huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini tashkil etish bo'yicha amaliyot bir necha davlatlar tajribasida qo'llanilib, amaliyotda o'z samarasini berdi. Bugungi kunda esa o'z suverenitetiga ega bo'lgan ko'pgina mamlakatlar uchun bunday yo'l eng maqbul maqsadga aylandi.

Kalit so'zlar: o'tish davri, moslashish (ijtimoiy-madaniy), modernizatsiya, integratsiya, ijtimoiy-madaniy kontekst, an'ana, diffuziya.

Аннотация

Управление государством и обществом представляет собой сложный процесс, в рамках которого разработаны различные модели, формы и способы управления организацией и управлением. Идея построения "прогрессивного государства", "совершенного общества" выдвигалась человечеством на протяжении тысячелетий. На этой основе с прошлого века в мировой практике практика организации правового демократического государства и гражданского общества нашла свое применение в опыте нескольких государств и дала свои плоды на практике. И сегодня для многих стран, обладающих собственным суверенитетом, такой путь стал оптимальной целью.

Ключевые слова: переходная эпоха, адаптация (социокультурная), модернизация, интеграция, социокультурный контекст, традиция, диффузия.

Annotation

the management of the state and society is a complex process in which various models, forms and methods of organization and management have been developed. The idea of building a "progressive state", a "perfect society" has been put forward by mankind for thousands of years. On this basis, since the last century, in world practice, the practice of organizing a rule-of-law democratic state and civil society has found its application in the experience of several States and has borne fruit in practice. And today, for many countries with their own sovereignty, this path has become the optimal goal.

Keywords: transitional epoch, adaptation (socio-cultural), modernization, integration, socio-cultural context, tradition.

Fuqarolik jamiyatining barqaror rivojlanishining shartlaridan biri va kafolati demokratiyadir. Bu jamiyatning siyosiy shakli bo'lib, ko'pchilikning irodasini hokimiyat manbai sifatida tan olish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini o'rnatish va ularga rioya qilish, ularning teng huquqliligi va ijtimoiy hayot jarayonlarini boshqarish qobiliyati bilan tavsiflanadi. Demokratiya, shuningdek, boshqaruvda ishtirok etishning teng huquqi tamoyillariga asoslangan o'zini o'zi boshqaradigan ijtimoiy organizmni tashkil etish va faoliyatining shakli sifatida talqin etiladi.

O'zbekiston ijtimoiy-siyosiy kontekstida ko'rib chiqilgan rivojlanayotgan fuqarolik jamiyati institutlarining yangilanishi demokratiya muammolari, uning imkoniyatlarini fuqarolik jamiyatining barqaror rivojlanishining sharti va kafolati sifatida amalga oshirish mexanizmlari to'g'risida yangi tasavvurni talab qiladi.

Hozirgi kunda, fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish jarayonining mohiyati fuqarolik jamiyatining davlat hokimiyatiga ta'sirini kuchaytirishdan iborat.

Agar ushbu jarayonning bosqichlari haqida gapiradigan bo'lsak, biz davlat hokimiyati vakillik organlarining shakllanishini (ular dastlab bo'ysunuvchi xususiyatga ega bo'lgan va qonun chiqaruvchi funksiyalar doirasidan tash-

qariga chiqmagan), saylov huquqining o'rnatilishi va kengaytirilishini ajratib ko'rsatishimiz kerak.

Xususan, J.Lokk [2] "fuqarolik jamiyati"ni ma'lum ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy mazmunga ega bo'lgan davlatchilik shakli sifatida, T. Peynuni shaxsiy manfaatlarini o'z-o'zini amalga oshirish sohasini tushundi, nemis faylasufi Gegel esa "fuqarolik jamiyati"ni oila va davlat o'rtasida joylashgan va jamiyat hayotiyiligini va fuqarolik huquqlarini ro'yobga chiqarishni ta'minlaydigan insonlar hamjamiyatining oraliq shakli ("farqlash") sifatida qaradi, A. Tokvil [3] uni jamiyatning nodavlat sohasi sifatida tavsiflagan; Ferguyson, bu deyarli butun jamiyatga to'g'ri keladi, deb taxmin qilganligi guvohimiz. Ushbu konsepsiyaning siyosiy fikr leksikoniga kiritilishi jamiyatda shaxsning individual va guruh erkinligi normalarining davlat prinsipiga, hokimiyatni boshqarish va intizom tuzilmalariga qarshi ildiz otish jarayonini aks ettirdi.

Ushbu maqolada ilmiy tadqiqotning ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasi uchun qo'llaniladigan analiz, sintez, siyosiy, huquqiy, qiyosiy tahlil kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanildi.

Jamiyatni demokratlashtirish jarayoni, davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasida vositachilik qiluvchi siyosiy par-

tiyalarning shakllanishi, shuningdek, demokratlashtirish jarayonining yetuklik ko'rsatkichi hisoblanadi. Demokratiyani fuqarolik jamiyati barqaror rivojlanishining sharti va kafolati sifatida o'rganishga kelsak, shuni ta'kidlash kerakki, ijtimoiy barqarorlik muammosiga murojaat qilishning o'zi uning hayotiy ahamiyati bilan bog'liq.

Demokratiyani fuqarolik jamiyatining barqaror rivojlanishining sharti va kafolati sifatida o'rganishga kelsak, shuni ta'kidlash kerakki, ijtimoiy barqarorlik muammosiga murojaat qilish uning hayotiy ahamiyatiga bog'liq.

Barqaror rivojlanish muammosi mamlakatimiz tomonidan rivojlanish yo'nalishi sifatida qabul qilinganligi bejiz emas. Va ilmiy adabiyotda "barqarorlik" atamasini qanday talqin qilish kerakligi haqidagi savolga hali ham aniq javob yo'q, ammo tadqiqotlarda barqaror rivojlanishni, barqarorlik sifatida tushunish qo'llaniladi, ya'ni, tizimning ishlash qobiliyati, tuzilishini o'zgarishsiz saqlash va muvozanatni saqlash.

Bugungi kunda jamiyat barqarorligining imperativlari, ya'ni jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan qiymat imtiyozlari aniqlandi. Ushbu imperativlar tizimida ekologik, integrativ, antropik, distopik imperativlar, bag'rikenglik, ma'naviyat va global fikrlash imperativlari, shuningdek izchillik imperativlari mavjud. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi quyidagi tezisning qonuniyligi bilan ta'minlanadi: jamiyat barqarorligini saqlashning asosiy sharti ijtimoiy rivojlanishning umumiy qadriyatlarini saqlash prinsipi bo'lib, fuqarolik jamiyati uchun ana shunday qadriyatlardan biri huquqiy, fuqarolik demokratiyasidir.

Ta'kidlash kerakki, ilmiy tadqiqotlarda fuqarolik jamiyati muammolari haqidagi munozarada hali o'rganilmagan ko'plab muammolar mavjud. Darhaqiqat, fuqarolik jamiyatining davlatdan mustaqil ta'lim sifatida g'oyasi faqat kapitalizm rivojlanishining dastlabki "Liberal" bosqichiga nisbatan to'g'ri ekanligi haqida bahslashish mumkinmi?

Zamonaviy sharoitda fuqarolik jamiyati va davlat o'rtasidagi chegaralar qanday yo'qoldi?

Davlat barcha asosiy iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishga aralashadimi va bu aniqmi?

Jamiyatning davlat bilan birgalikda paydo bo'lishi va rivojlanishi "jamiyat" toifasini umuman "fuqarolik jamiyati" toifasi bilan insoniyat jamiyati, birinchi navbatda G'arb sivilizatsiyasi rivojlanishining ma'lum bir bosqichida vujudga kelgan tarixiy hodisa sifatida aralashtirishga asos bermaydi [1, 17-18] va fuqarolik jamiyati haqida faqat fuqaro mustaqil, o'zini o'zi anglaydigan, ma'lum bir huquq va erkinliklarga ega bo'lgan va shu bilan birga uning harakatlari uchun ma'naviy yoki boshqa javobgarlikni o'z zimmasiga olgan jamiyat a'zosi bilan individual ravishda paydo bo'lgan paytdan boshlab gapirish mumkin. Aynan shu narsa fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirish jarayonini va G'arb ijtimoiy-siyosiy qarashlarida fuqarolik jamiyati konsepsiyasini ishlab chiqish tarixini namoyish etganini ko'ramiz.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom

Karimov boshchiligida O'zbekiston Respublikasining o'z mustaqilligiga erishishi, Sh.Mirziyoyev boshchiligida Yangi O'zbekiston davrining boshlanishi mamlakatimizda yangi qiyofada paydo bo'lgan fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi munosabatlarning yangi parametrlarini belgilab berdi; bunday sharoitda ularning munosabatlari mantiqini tushunish muhimdir — bu munosabatlarning rivojlanishida omil maqomiga ega bo'lgan munosabatlardan bo'lib, yaxlit ijtimoiy organizmning rivojlanishidir. Bundan tashqari, zamonaviy davr faqat davlat funksiyalarining ushbu ichki diversifikatsiyasini va shu bilan birga uning insoniyat jamiyatida keng tarqalgan birlashmalar va tashkilotlarning turli shakllari bilan aloqa qilish qobiliyatini kuchaytiradi.

Respublikamizda paydo bo'layotgan fuqarolik jamiyatining yangi strategiyalariga kelsak, fuqarolik jamiyatining hodisa sifatidagi turli talqinlarini demokratik tuzilmalarni mustahkamlash va jamiyatni shakllantirishning bosqichma-bosqich jarayoni bilan izohlash mumkinligini tushunish uchun yana bir bor ushbu konsepsiyaning talqiniga murojaat qilishimiz kerak.

Fuqarolik jamiyati prizmasi orqali shaxs va shaxslar tomonidan yaratilgan ixtiyoriy birlashmalar jamiyatda davlatga qarama-qarshi va u bilan raqobatlashadigan mustaqil ta'sir manbai sifatida qaraladi. Davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi tub qarama-qarshilik ikkilik munosabatlari — erkinlik, homiylik — tashabbus, nazorat — o'z-o'zini nazorat qilish parametrlarida shakllanadi.

Bundan tashqari, fuqarolik jamiyatining davlat bilan munosabatlarining tabiati, istisnosiz, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida namoyon bo'ladi; siyosat va iqtisodiyot, huquq va axloq, ekologiya va madaniyat jamoatchilikning hokimiyat institutlari bilan aloqalari rivojlanadigan teng ijtimoiy makonlarni tashkil etadi. Shu sababli, ushbu qoida fuqarolik jamiyatini "ijtimoiy va ma'naviy sohalar" bilan yangilash shakllarini cheklaydigan muxolifatchi mualliflarning nuqtayi nazariga keskin qarama-qarshidir [4, 73].

A.I. Solovyovning fikricha fuqarolik jamiyati ham davlatdan, ham butun jamiyatdan ma'lum masofani saqlashga majbur degan tezisdan kelib chiqadi, bu insoniyat jamiyatining ushbu shaklida shaxs mavjudligining sifat jihatidan o'ziga xosligini ko'rsatadi. Ushbu turdagi identifikatsiya ko'pincha fuqarolik toifasi orqali aniqlanadi. Shu bilan birga, fuqarolik jamiyati fuqarolarning oddiy yig'indisi yemas.

Birinchidan, chunki insonning ijtimoiy maqomi uning ijtimoiy faoliyatining sof rasmiy xususiyatidir [5].

Shaxsning davlat tomonidan tashkil etilgan jamoaga qo'shilishi uning hokimiyatga mutlaq qaramligi, ijtimoiy ifoda etish imkoniyatlarining yo'qligi va davlat bilan ochiq raqobat bilan birlashtirilishi mumkin. Totalitar davlatlarda, masalan, fuqaroga faqat bitta huquq "beriladi" — hukmron rejim bilan birdamlikni ommaviy ravishda ifoda etish huquqi. Shu sababli, fuqarolik, shaxsning ijtimoiy faoliyatining agenti sifatida ijtimoiy maqomining ifodasi

bo'lib, shaxs faoliyatining o'ziga xos doirasi va uning haqiqiy yo'nalishi haqida hech narsa demaydi.

Fuqarolik jamiyati a'zosining maqomi degan tushuncha mavjud; uni ta'riflaganda biz bu holda shaxsning faoliyati shaxsning jamiyatning moddiy va madaniy ne'matlaridan real foydalanish imkoniyatini kengaytirish istagi bilan belgilanadiganligidan kelib chiqishi kerak. Fuqarolik faolligining maqsadi sifatida qabul qilingan moddiy va ma'naviy manfaatlarni amalga oshirish fuqarolik jamiyatini har bir inson uchun alohida-alohida munosib hayot kechirishga qiziqqan odamlarning birlashmasi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Shu bilan birga, fuqarolik jamiyatining davlat bilan munosabatlarining ma'lum bir turi mavjud.

Fuqarolik jamiyati a'zosi sifatida shaxsning maqomi muqarrar ravishda o'zgartiriladi-uning davlat bilan o'zaro ta'sirining o'ziga xos xususiyatlariga, davlat tomonidan bir vaqtning o'zida yoki boshqa vaqtda amalga oshiriladigan muayyan funksiyalarga qarab, hal qilinadigan vazifalarga qarab, davlatning fuqarolik jamiyati bilan o'zaro ta'siri ma'lum bir shaklga ega bo'lib, o'ziga xos tarkibiy, tashkiliy va protsessual xususiyatlarga ega ijtimoiy makonlarni yaratadi. Shuning uchun ham fuqarolarning jamoatchilik tashabbusi, ularning nafaqat to'liq, balki erkin, davlat tomonidan to'liq tartibga solinmagan, o'z manfaatlarini ro'yobga chiqarishga intilishi har safar fuqarolik jamiyati harakatining alohida strategiyasini belgilab beradi.

Davlat bir qator funksiyalarni bajaradi, bu davlat sof siyosiy institut, ijtimoiy hokimiyat quroli bo'lganligi sababli mumkin. Davlatning haqiqiy siyosiy mohiyati guruhlararo raqobat va hokimiyat uchun kurash sohasida namoyon bo'ladi. Demak, davlatning fuqarolik jamiyati bilan munosabatlarining mohiyatini belgilovchi davlat siyosatining asosiy vazifasi bu: hokimiyatga erishgan guruhning mavqeini mustahkamlash, hukmron tuzumning legitimligi. Boshqa ijtimoiy-iqtisodiy muammolar (iqtisodiyotni oqilona tashkil etish, atrof-muhitni muhofaza qilish, yosh avlodni tarbiyalash va boshqalar) ikkilamchi hisoblanadi.

Fuqarolik jamiyati bilan munosabatlarda davlatning ustuvor yo'nalishlari, jamiyatning odamlarning erkin ijtimoiy faoliyati sohasidagi imkoniyatlari hokimiyatni mustahkamlash vazifalari bilan cheklanadi. Davlatning fuqarolik jamiyati subyektlari bilan o'zaro munosabatlari hukmronlik va bo'ysunish prinsipiga asoslanadi. Davlat nuqtayi nazaridan, fuqarolik jamiyati ma'lum bir hududda yashovchi odamlar jamoasi sifatida birlashtirilishi kerak

bo'lgan subyektlar yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi.

Aholining ma'lum bir hudud chegarasidan tashqariga chiqadigan yoki davlatdan tashqari ijtimoiy nazorat shakllarini o'rnatishga olib keladigan mustaqil faoliyati hokimiyat tomonidan ko'pincha davlat tuzilmasi asoslariga tajovuz sifatida baholanadi (masalan, separatistik harakatlar shaklida). Fuqarolik jamiyati faoliyat shakllariga kelsak, ular davlat turiga qarab belgilanadi (masalan, totalitar rejimlarda fuqarolarning davlat ruxsatisiz siyosiy faoliyat yuritish imkoniyati butunlay yo'q qilinadi).

Demokratik davlatlarda fuqarolik jamiyatining siyosiy jihatdan mustaqilligi partiyalar, harakatlar, tashabbuskor guruhlari faoliyatida, aholining saylov faoliyatida namoyon bo'ladi. Bu soha davlat va fuqarolik jamiyatining nafaqat o'zaro hamkorligini, balki o'zaro aloqasini ham ko'rsatadi, bu, masalan, hukmron va parlament partiyalari faoliyatida namoyon bo'ladi.

Rus siyosatchi olimi K.S. Gadjiyev [6] qiziq bir tafsilotni qayd etadi: bir-biri bilan muloqot jarayonida fuqarolik jamiyati ham yetakchilikka intiladi; Hokimiyat nafaqat kumulyativ bo'lib, fuqarolik jamiyati ustidan o'zining siyosiy nazorati zonasini kengaytirishga intiladi, balki ikkinchisi ham davlat boshqaruv institutlarining huquqlari hisobiga o'z imtiyozlarini oshirishga harakat qiladi. Raqobat jarayonida siyosiy subyektlarning har biri siyosiy maqsadga muvofiqlik masalalariga e'tibor qaratib, qonunchilik normalarini e'tiborsiz qoldirishi mumkin.

Siyosiy maqsadga muvofiqlik masalalariga e'tibor qarata. Davlat bunday ixtiyoriy tendensiyalarni tez-tez va deyarli har doim hokimiyat uchun inqiroz davrida namoyish etadi. Ammo ustuvor siyosiy maqsadlarga erishish uchun u qonun normalariga mutlaqo mos kelmaydigan vositalardan foydalanishi mumkin. Fuqarolik jamiyati subyektlarining, shuningdek davlatning siyosiy xatti-harakatlari ikki xil: u davlat hokimiyatining mavjud turiga qarshi chiqishga qaratilgan bo'lishi mumkin siyosiy manfaatlarining plyuralligi nazariy jihatdan bunga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, demokratiya va fuqarolik jamiyatining mavjudligini xavf ostiga qo'yadigan talablarni ilgari surish, shu bilan fuqarolik jamiyati o'zini jamiyatdan chiqarib yuborishi mumkin; ikkinchidan, hukmron rejimga bo'lgan munosabatdan qat'iy nazar fuqarolik jamiyati siyosiy qadriyatlarini himoya qilishga chaqiriladi. Davlat fuqarolik jamiyati institutlari bilan o'zaro hamkorlikda ijtimoiy munosabatlarni boshqarish, tartibga solish maqsadiga ega bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Рац М.В. Идея открытого общества в современной России. – М.: Магистр, 1997. – 40 с.
2. Локк Дж. Избранные философские произведения. Т.2. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 532 с.
3. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке: Пер. с франц. / Предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
4. Рац М.В. Какое государство мы построили? // Власть. – 1997. – № 12. – 180 с.
5. Вышеславцев Б.П. Вечное в русской философии // Этика преображенного эроса. – М.: Республика, 1994. – 324 с.
6. Гаджиев К.С. Тоталитаризм как феномен XX века // Вопросы философии. 1992. – № 2. – 68 с.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH XUSUSIYATLARI

Gulchehra Utamurodova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola kichik maktab yoshidagi bolalarda kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirish xususiyatlarining mazmun mohiyatiga bag'ishlangan. Shuningdek, qiziqarli va mazmunli trening mashg'ulotlari jarayonida bolalarning bir-birlarini tushunish, muomala madaniyatini oshirish, ichki imkoniyatini yuzaga chiqarishga xos kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantiruvchi psixologik xususiyatlarini o'rganishga qaratiladi. Maqolada bolalarda muloqot qobiliyatining shakllanishida psixologik xususiyatlar ilmiy izlanishlar asosida bayon etiladi. Maktab yoshidagi bolalarda nutqning shakllanishi, tinglash hamda fikrlash qobiliyatlarining yuzaga kelishida o'zaro funktsional mexanizmlar tadqiq qilinadi. Tanlangan masalani o'rganishda bolaning psixik holatlari, bilish jarayonlari, individual xususiyatlari, ko'nikma va malakalari hamda ijtimoiy muhit ta'siri ham inobatga olingan.

Kalit so'zlar: sezgi, idrok, hissiyot, tasavvur, tafakkur, nutq, muloqot, xarakter, qobiliyat, temperament, kommunikativ qobiliyat, kognitiv, mazmundorlik, tushunarlik, ifodalilik, tahsirchanlik.

Annotation

This article is devoted to the essence of the features of the formation of communicative abilities in children of primary school age. Also, in the process of interesting and meaningful training sessions, psychological skills that develop children's understanding of each other as well as the increase of the culture of communication, and development of their inner potential are taken into consideration in studying its features. The article describes the psychological characteristics of the formation of communication skills in children based on scientific research. Interfunctional mechanisms in the development of speech formation, listening and thinking abilities in school-aged children are studied. In the study of the selected issue, the child's mental states, cognitive processes, individual characteristics, skills and qualifications, as well as the influence of the social environment were taken into account.

Keywords: intuition, perception, emotion, imagination, thinking, speech, communication, character, ability, temperament, communicative ability, cognitive, meaningfulness, comprehensibility, expressiveness, expressiveness.

Аннотация

Данная статья посвящена сущности особенностей формирования коммуникативных способностей у детей младшего школьного возраста. Также в процессе интересных и содержательных занятий развиваются психологические навыки, которые развивают понимание детьми друг друга, повышают культуру общения, развивают их внутренний потенциал, сосредоточился на изучении его особенностей. В статье на основе научных исследований описаны психологические особенности формирования коммуникативных навыков у детей. Изучены межфункциональные механизмы развития речевых способностей, способностей к слушанию и мышлению у детей школьного возраста. При изучении выбранного вопроса учитывались психические состояния ребенка, познавательные процессы, индивидуальные особенности, навыки и квалификация, а также влияние социальной среды.

Ключевые слова: интуиция, восприятие, эмоция, воображение, мышление, речь, общение, характер, способности, темперамент, коммуникативные способности, познавательность, осмысленность, понятность, выразительность, выразительность.

Respublikamizda boshlang'ich ta'lim tizimini yana-da takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini takomillashtirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, ilg'or zamonaviy xorij tajribalarni hisobga olgan holda o'quvchilarda intellektual, axloqiy, estetik, jismoniy aqliy, va muloqot madaniyatini rivojlantirish kabi sharoitlarni yaratish, boshlang'ich ta'lim sifatini takomillashtirish, pedagog kadrlarni tayyorlab va malakasini oshirish mexanizmini shakllantirishning me'yoriy asoslari yaratildi. Natijada boshlang'ich sinf o'quvchilari yoshidagi bolalarda muloqot qobiliyatni shakllantirishning psixologik mexanizmlarini aniqlash, ta'lim tizimining boshlang'ich bosqichidayoq shaxs sifatida shakllantirishga oid ilmiy izlanishlarni chuqurlashtirishga imkoniyatlar yaratildi.

Psixologiya fanidagi kommunikativ qobiliyatlar mu-

ammosi ko'pchilik ilmiy izlanuvchilar tomonidan atrofficha o'rganilgan bo'lib, u muloqot malaka hamda ko'nikmalarini o'zlashtirish jarayoni bilan tushuntirilgan.

Kichik maktab yoshi o'quvchilari kattalar bilan bo'lgan muloqotda hamma narsani o'rganadi, muloqot talablari esa, nutqning shakllanishiga, tinglash va fikrlash qobiliyatlarining shakllanishiga olib keladi. Bola aytilayotgan har bir so'zning ma'nolarini anglay boradi. Shuningdek, kichik maktab yoshi o'quvchilarida kommunikativ qobiliyatlarning shakllanishi faqatgina nutq jarayonlarini o'rganish bilan cheklanib qolmay, balki ularga javob berish ko'nikmalarining rivojlanishi bilan xarakterlanadi. E.F.G'oziev olib borgan tadqiqotlari asosida quyidagi fikrlarni bildiradi: "Tengdoshlar o'rtasidagi birinchi farq bu juda yorqin hislarning namoyon bo'lishi bilan

xarakterlanadi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda muloqot hislarining ortib borishi o'zaro axborot almashishdagi xulqni hamda kattalar bilan o'zaro munosabatlarni tartibga solib turadi" [1, 47].

M.G.Davletshin va S.M.To'ychiyeva umumiy psixologiya qo'llanmasida quyidagi mulohazalarni keltiradi: "Kommunikativ jarayonda o'zaro munosabatga kirishuvchilarni bir-birlarini tushinishlari juda muhimdir. Bunda nutqning quyidagi muhim xususiyatlari paydo bo'ladi: mazmundorlik, tushunarlik, ifodalilik, ta'sirchanlik. Buni kommunikativ jarayonda qo'llaniladigan bir necha belgilar tizimi mavjud bo'lib, bular verbal kommunikatsiya va noverbal kommunikatsiyadir" [2, 95].

Verbal kommunikatsiyada inson nutqi belgilar tizimi sifatida qo'llaniladi. Nutq — inson tomonidan qo'llaniladigan tovushlar signallari yoki yozma belgilardan iborat bo'lib, ular orqali muloqotdan olingan ma'lumot qayta ishlanadi, saqlanadi va uzatiladi. U jarayon til orqali amalga oshiriladi. Til so'z belgilari tizimi bo'lib, u muloqot jarayonida psixik faoliyat mahsuli bo'lib yuzaga keladi. Noverbal kommunikatsiya belgilarning optik-kinetik tizimiga jestlar, mimika va pantomimika kiradi".

Bu tushunchalar bolalarda turli xil kommunikativ harakatlarni idrok etish qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltiruvchi psixologik xususiyatlar ekanligini anglatadi. Z.T.Nishonova "Kichik maktab yoshidagi bolalar nutqining kommunikativ vosita sifatida rivojlanishi ularning faoliyati bilan uzviy bog'liqdir" – deb ta'riflaydi [3, 33].

SH.A.Do'stmuhammedovanning ilmiy tadqiqot ishlari 6 yoshli bolalar ta'limida kattalar beradigan bahoning psixologik xususiyatlariga bag'ishlangan. Olimaning dissertatsion ishida pedagogik bahoning psixologik xususiyatlari yoritib berilgan.

R.N.Ismaylova 6-7 yoshli bolalar aqliy taraqqiyotiga ta'sir qiluvchi omil sifatida idrokning pertseptiv harakatlarni psixologik jihatdan tahlil qilib, aqliy rivojlantirish bilan idrok faoliyatining o'zaro funksional mexanizmlarini tadqiq qilgan [2, 62].

Bolalarda muloqot qobiliyatini rivojlantirishda ota-ona pedagoglar va tengdoshlarning ta'siri ahamiyatli bo'ladi. Shuning uchun bolaga muloqot qilish me'yorlarini va o'zini tutish qoidalarini o'z vaqtida o'rgatib borish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Kichik maktab yoshidagi bolalarning kommunikativ qobiliyatiga ta'sir etuvchi psixologik omillarni aniqlashda bolaning psixik holatlari, bilish jarayonlari, individual xususiyatlari, ko'nikma va malakalari hamda ijtimoiy muhit ta'sirini ham inobatga olishni taqozo etadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish vazifasi ijtimoiy muhit va ta'lim-tarbiya jarayoni bilan bevosita bog'liq. Har bir bolaning ilk qadamlari murakkab psixologik kechinmalar asosida shakllanib boradi. Shu boisdan ham bola tarbiyasi va muloqotchiligi amalga oshirishda ota-ona va ta'lim tizimi xodimlari amaliy faoliyatida zarur bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalarni egallab olishi bilan bir qatorda,

bolalarning psixologik xususiyatlari, ya'ni sezgilari, idroki, hissiyoti, tasavvuri, tafakkuri, nutqi, xarakteri, qobiliyati va temperament tiplari kabilarga alohida sinchkovlik bilan e'tibor qaratishlari zarur.

Kichik maktab yoshidagi bolalar bilan ish olib borish ularning kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirib borishda ota-onalardan mas'uliyat, sabr-toqat va fidoyilikni talab qiladi. Ushbu xususiyatlarning shakllanishi va rivojlanishi kichik maktab yoshidagi bolalar kommunikativ qobiliyatlarini shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yoshidagi bolalar kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirishning psixologik xususiyatlari o'rganilishi jihatidan ko'p qirrali bo'lib, ulardan birining tanlab olinishi alohida metodikalarni tanlash zaruriyatini paydo qiladi [4, 120].

Bolaning kommunikativ qobiliyatini shakllantirish murakkab psixologik jarayon bo'lib, uning samaradorligini kuzatish va sharhlashda faqat miqdoriy o'lchamlar bilan cheklanib qolmasdan, balki sifat tahlilini ham o'tkazish ahamiyatlidir. Biz ham shu maqsadda tadqiqot ishimizda L.Krasilnikova tomonidan ishlab chiqilgan "Bola bilan kommunikativ aloqa o'rnatish va ixtiyoriy xulq-atvor darajasini aniqlash" metodikasi savolnomasi asosida suhbat o'tkazdik. Metodika 25 ta savoldan iborat bo'lib, berilgan savolga boladan to'liq javob berishi talab etiladi. Bu bilan bolaning kommunikativ ko'nikma va malakalarini rivojlantiruvchi psixologik motivlar muhim rol o'ynaydi. Bu metodning afzalligi shundan iboratki, unda bolalar ichki kechinmalarini mukammal muloqot jarayonida tasvirlab so'z bilan istaganicha tushuntirib, atroficha javob qaytarish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda kommunikativlik ko'nikma va malakalarini aniqlash uchun metodikalarning psixodiagnostik qoidalariga amal qilgan holda kuzatish va suhbat metodlari asosida kichik maktab yoshidagi bolalarda kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirishga xos qulay vaziyatlarni tashkil etib tajriba-sinov ishlarini olib borishga harakat qildik. Chunki bolalar qo'qqisdan begona kishilarni tez qabul qila olmasligi, tortinchoqligi sababli muloqotga kirisha olmaydi, ular turlicha vaziyatli holatda bo'lishi mumkinligining psixologik jihatlarini e'tiborga olish lozim. Shu sababli L.Krasilnikovanning "Bola bilan kommunikativ aloqa o'rnatish va ixtiyoriy xulq-atvor darajasini aniqlash" metodikasi savol-javob asosida olib borildi va bolalar bilan kommunikativ aloqa o'rnatish orqali ularning xulq-atvoridagi xatti-harakatlar, ko'nikma va malakalar hamda muloqot madaniyatining shakllanishi o'rganildi. [5, 14]

Psixologik psixokorreksion ishlarni amalga oshirishda trening mashg'ulotlaridan foydalanildi. Trening asosan shaxsni muloqotga o'rgatish uchun bajariladigan o'yin va mashqlar uzluksizligini tashkil etadi. Trening mashg'ulotlarida psixologiyaning umumiy qonuniyatlarini aniqlashga doir o'tkazilgan tajribalar orqali ko'zlangan maqsadga erishish uchun ularning psixik hodisalarga te-

gishli nazariy bilim va tushunchalarni amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Trening mashg'ulotlari yordamida bola o'zaro munosabatga kirishish orqali o'z – o'zini anglash, kamol toptirish, haq-huquqini, erkinligini aniqroq va to'g'ri tasavvur qilish imkoniyatini tushunib boradi. Ular bir-birlari bilan o'zaro muloqotga kirishgan sari, o'zaro munosabatlar tajribasi ham ortib, kommunikativ qobiliyatlari ham shakllanib boradi. Shuningdek, umumiylik, o'xshashlik va uyg'unlik kabi sifatlar ham paydo bo'ladi.

Kichik maktab yoshidagi bolalar bilan olib boriladigan trening mashg'ulotlari ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, turli maqsadga qaratilgan bo'lishi mumkin. Biz esa tadqiqot ishimiz doirasida bolalar kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan muloqotchanlikni oshiruvchi trening mashg'ulotlaridan foydalandik.

Muloqotchanlik faoliyatini oshirishga qaratilgan treninglar ta'lim-tarbiya jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lib, mashg'ulotda bolani fikr yuritishi, bilishga bo'lgan qiziqishi va ijtimoiy muhitga nisbatan faolligini oshiradi. Shuningdek, qiziqarli va mazmunli trening mashg'ulotlari jarayonida bolalarning bir-birlarini tushunish, muomala madaniyatini oshirish, ichki imkoniyatini yuzaga chiqarishga xos kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantiruvchi psixologik xususiyatlar tarkib topa boradi.

Fikr almashish imkoniyatining yaratilishi muhokama qilinayotgan muammo bo'yicha guruh a'zolaridagi fikrlash jarayonini tezlashtiradi, ularning ijtimoiy mavqelarini yanada faollashtiradi.

Munozaraning qanday yakunlanishidan qat'iy nazar, ya'ni unda fikrlar kesishmasligi ham mumkin yoki ularda ma'lum uyg'unlik bo'lishi kuzatiladi, bunda nima bo'lganda ham bahsning mazmuni bolaning ijtimoiy tasavvurlari va qarashlarida mustahkam o'rnashadi hamda xotirada qoladi.

Muloqot treningi-o'yin faoliyatini amalga oshirish jarayonida zarur bo'ladigan kommunikativ malaka,

ko'nikma va bilimlarni hosil qilishga qaratilgan tadbir bo'lib, u bolalarda so'zlash, muloqot qilish, o'zini tutish malakalarini ham hosil qiladi [5, 57].

Kichik maktab yoshidagi bolalarning kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirishda ulardagi kommunikativ ko'nikmalarini tarkib toptirishga qaratilgan ilmiy-nazariy tushunchalarning jihatlariga e'tibor qaratish muhim ahamiyatga egaligini ta'kidlash lozim.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga to'xtaldi: Boshlang'ich sinf o'quvchilari yoshidagi bolalarda kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirishga doir metod va metodikalarni tavsiflash va ularni bosqichli amalga oshirish metodologik yondashuvlarga asoslangan holda tadqiq etilganlik masalalari tavsifini keltirish bilan izohlash mumkin.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilari bilan kommunikativ munosabatlarini o'rganish bolalar taqdim etilgan savollarni to'g'ri tushuna olgani, kommunikativ aloqalarni kattalar bilan o'rnatishda to'siqlarga duch kelmasligi, bolaning imkoniyatlarini ota-onalar to'g'ri tushunib yetishi va kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishda yetarlicha xususiyatlar mavjudligini ta'kidlash lozim.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda metodikalar bo'yicha olingan natijalar, kattalarga nisbatan munosabatlarni aniq darajada anglay oladigan, ota-onaga bo'lgan munosabat, ya'ni ota-ona sifatida qabul qilish, aka-uka va opa-singillarga bo'lgan munosabatlar bilan bog'lash xususiyatlarini aniqlash imkoniyatini yaratadi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda kommunikativ xususiyatlar orqali ularda bir qancha xususiyatlar, ya'ni boladagi xulqiy kechinmalarga nisbatan hissiy kechinmalar va emotsional xulq-atvor kabi xususiyatlarining ustunroq kechishi, bola bilan kommunikativ aloqa o'rnatishda ularning ixtiyoriy darajada kognitiv xulq-atvor xususiyatlariga qaraganda, kognitiv xususiyatlari yaqqol sezilganligini kuzatish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Goziyev E. Ontogenez psixologiyasi. – T.: Noshir, 2010. – 288 b.
2. R.N.Ismaylova Kichik maktab yoshidagi bolalar aqliy taraqqiyoti diagnostikasi va uning dinamikasi". Psixologiya fanlari ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya ishi. – Toshkent, 2000-yil. –139 b.
3. Пигарева Е.А. Развитие коммуникативных умений младших школьников на уроках литературного чтения. Выпускная квалификационная работа. Екатеринбург, 2019. – С. 72.
4. Лозован Л.Я. Формирование коммуникативных умений младших школьников. – М.: ИСМО РАО; Новокузнецк: КузГПА, 2010. – 141 с.
5. Хузеева Г.Р., Быковская Е.В., Трошина А.А. Диагностика и развитие коммуникативной компетентности детей младшего школьного возраста / Г.Р. Хузеева, Е.В. Быковская, А.А. Трошина. – М.: ВЛАДОС, 2014. – С. 80.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARI ILMIY DUNYOQARASHINI YUKSALTIRISHDA UMUMINSONIY VA ILMIY QADRIYATLARNING AHAMIYATI

Shirinoy Kamolova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti

“Umumiy psixologiya” kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari ma'naviy yuksalishida umuminsoniy va ilmiy qadriyatlardan foydalanishning ahamiyati va uning mazmun mohiyatiga bag'ishlangan. Maqola bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash va ularning ma'naviy yuksalishida umuminsoniy va ilmiy qadriyatlardan foydalanish mumkinligini o'rganishga qaratiladi. Shuningdek, ma'naviy-axloqiy tarbiyasini rivojlantirish orqali talabalarni bilim olishga, kasbiy faoliyatga qiziqtirish, ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda aniq natijalarga erishish yo'llari tadqiq qilinadi. Umuminsoniy va ilmiy qadriyatlar bo'lajak mutaxassislar ma'naviyatining shakllanishida yordam beradi.

Kalit so'zlar: qadriyat, umuminsoniy qadriyat, dunyoqarash, ilmiy dunyoqarash, ijodiy fikrlash, adolatli, odobli, intellektual, ijodkor.

Аннотация

Данная статья посвящена важности использования общечеловеческих и научных ценностей в духовном росте будущих учителей начальных классов и ее содержанию. Статья посвящена исследованию возможности использования общечеловеческих и научных ценностей в подготовке будущих учителей начальных классов и их духовном росте. Также будут исследованы пути заинтересованности студентов в учебе, профессиональной деятельности, достижения конкретных результатов в формировании научного мировоззрения через развитие духовно-нравственного воспитания. Общечеловеческие и научные ценности помогают в формировании духовности будущих специалистов.

Ключевые слова: ценность, общечеловеческая ценность, мировоззрение, научное мировоззрение, творческое мышление, справедливое, вежливое, интеллектуальное, творческое.

Annotation

This article is devoted to the importance of using universal and scientific values in the spiritual growth of future primary school teachers and its content. The article focuses on the study of the possibility of using universal and scientific values in the training of future primary school teachers and their spiritual growth. Also, ways to get students interested in learning, professional activities, and to achieve concrete results in forming a scientific worldview through the development of spiritual and moral education will be researched. Universal and scientific values help in the formation of the spirituality of future specialists.

Keywords: value, universal value, worldview, scientific worldview, creative thinking, fair, polite, intellectual, creative.

O'zbekiston Respublikasi mustaqil davlat sifatida rivojlanish va taraqqiyot yo'liga tushgan bugungi kunning istiqboli kelajagini belgilash va ta'minlash, ko'p jihatdan hozirgi yosh avlodni ma'naviy yetuk va intellektual salohiyatli qilib tarbiyalashga bog'liq. Ayniqsa, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilaridan savodxonlik asoslariga va hisoblash tafakkurini rivojlantirishga oid barcha fanlar bo'yicha bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishlikni talab etadi. Bu o'z navbatida zamonaviy ta'lim tizimi oldiga ma'naviyati yuksak, intellektual salohiyati yuqori, ilmiy dunyoqarashi keng raqobatbardosh bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash lozimligini ko'rsatadi.

Uzlüksiz ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirish va intellektual salohiyatini yuksaltirish asosidagi kasbiy yetuk mutaxassislar tayyorlash muammolari T.Jo'rayev, R.Jo'rayev, V.Karimova, I.A.Klimov, S.V.Kulnevich, M.H.Mahmudov, Z.I.Mirzayunusova, SH. Olimov, B.X.Raximovb, R.Safarova, N.O.Sulaymonov, K.G.Yuldoshev, D.N. Yuldasheva, E.O. Quvondiqov, va boshqalarning ilmiy ishlarida yoritilgan.

Bularning hammasi bo'lajak o'qituvchilarning chuqur

bilimlarga ega bo'lishini, ilmiy dunyoqarashini kengligini, o'z sohasini va ayniqsa yosh avlodni seva olishlikni talab etadi. Bu borada salmoqli ijodiy ishlar bilan shug'ullanayotgan olim-mutaxassislarimiz va ijodkor o'qituvchilarimiz soni ko'paymoqda. Ularning ishlarida milliy madaniyat va umuminsoniy qadriyatlarni, dunyoviy bilimlarni mukammal egallagan; diniy ilmlardan ham xabardor, ma'naviy barkamol; shuningdek, vatanparvarlik burchini to'g'ri anglagan; ixtisosiga doir bilimlarni, psixologik, pedagogik bilim va mahoratni hamda nazariy va amaliy bilimlarni mukammal egallagan; o'qituvchilik kasbini va bolalarni sevadigan, erkin va ijodiy fikrlay oladigan; talabchan, adolatli, odobli va shu kabi xislatlarga ega bo'lgan o'qituvchilarni tayyorlash muammolari qarab chiqilgan.

Bunda ayniqsa, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni xalqimizning an'alarini, madaniyati va ilm-fan bobidagi ko'p asrlik tajribalarini o'rgatish ijodiy pedagogik samaralarni beradi. Shuning bilan birga jamiyatimizda yashovchi har bir ongli kishi, mustaqil va erkin fikrga ega bo'lgan shaxs va fuqarolik jamiyati ma'naviyatini shakllantirish va shu asosda rivojlantirish O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotining asosini tashkil etadi. Shu sababli ham

o'qituvchining serqirrali va murakkab kasbiy faoliyati zamirida yosh avlodni odobli, e'tiborli qilib tarbiyalash, ularni ilmiy bilimlar bilan qurollantirish yordamida ilmiy dunyoqarashini kengaytirish kabi muhim vazifalar yotadi.

Ma'lumki, jamiyat ma'naviy hayotini rivojlantirish o'sha jamiyatda faoliyat ko'rsatuvchi kishilarning intellektual salohiyati: ma'naviyati va ma'rifati, madaniyati va san'ati, ilm-fani va ta'lim-tarbiyasi to'g'risidagi bilim (tushuncha)larning nechog'lik ilmiy asoslanganligi, to'g'ri nazariy va amaliy negizlar asosida shakllanganligiga bog'liq. Shu sababli ham bo'lajak o'qituvchilarning ilmiy dunyoqarashini jahon ta'limi talablarga mos qilib shakllantirish o'ta muhim muammodir. Bu muammo yechimini topishda biz avvalo shaxs, ya'ni bo'lajak o'qituvchilar oldiga qo'yilgan quyidagi vazifalarga e'tiborni qaratdik:

- har bir bolada mavjud bo'lgan layoqat, ishtiyoq va qobiliyatlarni erkin va samarali rivojlantirishga erisha olishlik;

- ijobiy (axloqiy, mas'uliyat, qat'iyat, iroda, jasorat, mehr-muruvvat va shu kabilar) sifatlarini milliy va fuqarolik his-tuyg'usini hamda milliy g'ururni o'stirishga erishish;

- ilmiy dunyoqarash va e'tiqod; ijtimoiy ehtiyoj va axloqiy zaruratlarini chuqur tushunish, ijtimoiy va fuqarolik burchini anglash; ijtimoiy siyosiy faollikni tarbiyalashga tayyor holda bo'lishga erishish va shu kabilar.[4, 34-35]

Demak, bo'lajak o'qituvchisi o'z o'quvchilarining har tomonlama rivojlanishga zamin yaratishi, ya'ni ularni o'qishga, ta'lim olishga qiziqtirish va ishtiyoq uyg'otish bilan birga ularning idrok etish, fikrlash qobiliyatlarini, dunyoqarashini kengaytirish kabi sifatlarini o'stirishga o'z kasbiy faoliyatini to'liq safarbar etmog'i lozim. Bunda ular o'z o'quvchilarining ruhiy holati va imkoniyatlari, layoqati, yetukligi (yoshi nuqtayi nazaridan), ma'naviy ehtiyoji, yashash muhiti (oiladagi turmush tarzi va ular yashaydigan jamoa — mahalladagi muhit umumsog'ligi) kabi omillarni e'tiborga ola bilish qobiliyatiga ega bo'lmog'i lozim.

Bo'lajak o'qituvchilar o'z kasbiy sohalarida quyidagi xislatlarga ega bo'lishi lozim bo'ladi: o'z o'quvchilarini sevish va ular bilan ishlashga qiziqish; pedagogik faoliyatni sevish va bu faoliyatni o'zining hayotiy ehtiyojiga aylantirish; ruhiy va pedagogik jihatdan ham ziyrak, kuza-tuvchan, sinchkov bo'lish; pedagogik taktik va tasavvurga hamda tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lish; adolatlilik, dilkashlik, talabchanlik va qat'iyatlilikni uyg'un holda olib bora olishlik; maqsadga intilishda to'g'ri yo'lni tanlay olishlik; vazminlik, dilkashlik, o'zini idora qilishlik, shuningdek, kasbiy faoliyatga layoqatining yuksakligi va shu kabilar [5, 27].

Shuning bilan birga bo'lajak o'qituvchilar yoshlardagi burchga mas'uliyat (javobgarlik hissi)ni tarbiyalash sir-asrorlarini mukammal egallamog'i lozim. Ushbu sohada olib borgan izlanishlarimizning natijalarining ko'rsatishicha, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ma'naviy qiyofasi shakllanishida asosan quyidagilarga e'tibor berish kerak ekan: oila, mahalla va maktabni muqaddas, deb bilish; bola xatti-harakatini tahlil qila bilish va rejalashtirilgan ta'lim-tarbiya jarayoniga bola faoliyatini optimal

boshqara olish; bola ongi va tasavvuriga mos qilib, halol va harom, to'g'rilik va egrilik, yaxshi va yomon, mardlik va nomardlik, ma'naviyatlilik va vahshiylik kabi tushunchalarni mazmun-mohiyatini singdira olish qobiliyatiga ega bo'lish; bolaning erkin, mustaqil va to'g'ri, keng ko'lamli fikrlashini shakllantirishning shakl, usul va vositalarining optimal variantlarini tanlay olish; o'tmish boy milliy-ma'naviy merosimizga hurmat uyg'ota bilish uslubiyatini yarata bilish; milliy g'ururni uyg'otish, davlat ramzlari-ga hurmat va unga mos g'ururni shakllantirish, fidoiylilikni shakllantirishning sir-asrorlarini o'rgata bilish; o'z o'quvchilarini go'zal, ziyrak, aqlli, ongli, milliy g'ururli, sezgir, sinchkov, farosatli, madaniyatli, ma'naviyatli va shu kabi xislatlarni shakllantirishga innovatsion yondashuvlar qila olishga erishish; o'z o'quvchilarini vatanparvar, baynalmilalchi, fuqarolik burchini chuqur his qiluvchi va shuningdek, milliy istiqloq g'oyalariga sodiq ma'naviyatli kishilar darajasida tarbiyalashga yangicha munosabatlarni shakllantirish va shu kabilar.

Umuminsoniy qadriyatlar: “Odamzodning yashashi, umrguzaronligi, farzandlari hayotining ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, madaniy, ma'naviy va axloqiy sohalariga taalluqli bo'lgan umumjamiyat miqyosidagi qadriyatlar butun insoniyat va jamiyatga tegishli bo'lganidan, umuminsoniy qadriyatlar, deb ataladi” [1, 115].

Umuminsoniy qadriyatlar o'zining mazmuni, mohiyati, keng miqyosda amal qilinishi, dunyodagi ko'plab xalqlar (elatlari, millatlari)ning o'tmishdagi, hozirdagi va istiqboldagi (kecha → bugun → ertaga tizimi bo'yicha) taraqqiyoti bilan uzviy aloqadorlikda ekanligi, o'zida jahon sivilizatsiyasining yaxlit va bir butunligini ifodalaganligi bilan mintaqaviy va milliy qadriyatlardan tubdan farq qiladi. Umuminsoniy qadriyatlar alohida xalqlarning va millatlarnigina emas, balki bashariyat (insoniyat)ning mulkidir.

Demak, umuminsoniy qadriyatlar eng oliy qadriyat bo'lmish odamning o'zidan boshlab, uning turmush tarzi, hayot mazmuni, oilasi, jamoasidagi o'rni bilan bog'liq bo'lgan butun insoniyat va jamiyatga tegishli bo'lgan jihatlari ekan.

Shuning bilan birga umuminsoniy qadriyatlardan samarali foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirishga va hattoki jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga ham ijobiy ta'sir qiladi.

“Sivilizatsiya — axborotni to'plash, tahlil qilish va undan foydalanish hamda atrof-muhit va o'zi haqida axborot yaratish uchun eng ko'p ma'lumot olishga qodir bo'lgan moddaning yuqori turg'un holatidir” [2, 74].

Shu sababli ham hozirgi davrda har bir inson, har bir fuqaro o'zligini chuqur anglashi, boy milliy intellektual mulkni egallashi, boyishini umuminsoniy qadriyat bilan uyg'unlashuvi negizida amalga oshirishi ta'lim va tarbiyada muhim ahamiyat kasb etadi.

Intellekt (lotincha intellectus) — bilish, tushunish, idrok etish demakdir. U insonning aqliy qobiliyati bo'lib, u inson miyasining dunyoni aks ettirish va shaxsning voqelikka bo'lgan munosabatlarini boshqarib turadigan faoliyati, hayotni, atrof-muhitni ongda aynan aks ettirish va

o'zgartirish, fikrlar, o'qish-o'rganish, dunyoni bilish va ijtimoiy tajribasini qabul qilish qobiliyati; turli muammolarni hal qilish, bir qarorga kelish, oqilona ish tutish, voqea-hodisalarni oldindan bilish.

Intellektual mulk — ijodiy aqliy faoliyat mahsuli. Ixtirochilik va mualliflik manbai huquqi majmuiga fan, adabiyot, san'at va ishlab chiqarish sohasida ijodiy faoliyatning boshqa turlari, adabiy, badiiy, ilmiy asarlar, ijrochi aktyorlik san'ati, jumladan ovoz yozish, radio, televideniye asarlari, kashfiyotlar, ixtirolar, ratsionalizatorlik takliflari, sanoat namunalari, kompyuterlar uchun dasturlar, ma'lumotlar ombori, tovar belgilari, firma atamallari va boshqa aqliy mulk manbalari kiradi [3, 90].

Tajribalarning ko'rsatishicha, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda innovatsion yondashuvlar qilishning yana bir ko'rinishi har qanday fan bo'yicha ta'lim berishda ma'naviy tarbiya vositalaridan foydalanish, ayniqsa ma'naviy-ilmiy qadriyatlardan foydalanish o'zining ijobiy pedagogik samaralarini beradi. Bu borada ham otabobolarimiz tomonidan yaratilgan boy intellektual mulk va umuminsoniy qadriyatlarimizni bo'lajak mutaxassislarimiz ongiga va qalbiga muntazam singdirib borishning tarbiyaviy ahamiyati katta. Quyida biz ular to'g'risida qisqacha to'xtalamiz.

Ilmiy qadriyatlarning ideallar shaklida ifodalanishi orzu-umidlar ro'yobga chiqishi bilan bog'liq bo'lib, u kishilar va jamiyat intiluvchi oliy maqsaddan iborat bo'ladi.

Demak, donishmandlarimiz tomonidan bizga qoldirilgan intellektual meros ko'proq ilmiy qadriyatlarga tegishli bo'ladi. Ilmiy qadriyatlar insonlar va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan intellektual mulkdan iborat bo'ladi.

Ammo insoniyatni birlashtiradigan soha (yo'nalish) bu umumbashariy va umuminsoniy qadriyatlardir. Ma'lumki, bunday qadriyatlar o'z davrining ilmiy qadriyatlar asosida yuzaga keladi. Quyidagilar ya'ni g'ildirak, olov, yozuvlarni va kitob bosish texnologiyasining hosil qilinishi; turli alifbolarning yaratilishi (Xatti Boburiy) yaratilishi; metallarga ishlov berish texnologiyasining yaratilishi; bug' va ichki yonuv dvigatellarining yaratilishi; elektr va energiyaning bir turdan ikkinchi turga aylantirish texnologiyasining paydo bo'lishi; telefon va telegraf tarmoqlaridan foydalanishga kirishishi; elektronika va kompyuterlarning amaliy faoliyatda keng foydalanishi; sun'iy intellekt kabi yo'nalishlar donishmandlarimizning ilmiy meroslari natijalaridir.

Demak, ilmiy qadriyatlarning kishilarga, oilaga, jamoaga, jamiyatga, qolaversa davlatga foydasi tegar ekan,

faqatgina ulardan oqilona va odilona maqsadga muvofiq ravishda foydalanish lozim, aks holda reaksiya qadriyatlarining ham paydo bo'lish ehtimoli bor. Biz talabalarimiz ongiga progressiv qadriyatlarimizni singdirmog'imiz lozim, chunki bizning vazifamiz yoshlarimizni bunyodkor g'oyalar bilan, ya'ni milliy istiqloq g'oyalari bilan qurollantirishimiz kerak. Ana shundagina jamiyatimiz va davlatimizning faol ishtirokchisi bo'lishi, barkamol shaxsni tarbiyalashga erishamiz, aks holda yoshlarimiz vayronkor g'oyalar, ya'ni har xil ekstremistik oqimlar g'oyalari ta'siriga tushib qolishi mumkin.

Yuqorida qayd etilgan umuminsoniy va ilmiy qadriyatlarini ongli ravishda bilish uchun bo'lajak mutaxassisdan sinchkovlik, sezuvchanlik, idrok qilishlik va shu kabi xislatlarga ega bo'lishlik talab etiladi.

Demak, umuminsoniy va ilmiy qadriyatlar bo'lajak mutaxassislar ma'naviyatining shakllanishida, ularning kasbiy rivojlanishida mustahkam asos bo'lib, uning yordamida talabalarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirishning samarali yo'llaridan biri kafolatlanadi. Bu esa "XXI asr — aql-zakovat asri — axborotlashgan jamiyat sari asri"dagi uzluksiz ta'lim tizimining faol ishtirokchisini tayyorlashga mustahkam asos bo'ladi.

Yuqorida ifoda etilgan, ya'ni o'tmishdan bizgacha yetib kelgan intellektual mulkdan har qanday o'qituvchi ham o'z kasbiy faoliyatida samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo'lavermaydi, chunki ushbu sohani qamrab oluvchi ma'lumotlar hajmi juda katta.

Umuminsoniy va ilmiy qadriyatlardan avvalo, fan va ta'lim taraqqiyotida, kishilar turmush sharoitini yaxshilashda, oila kamoliga erishishda, jamoa manfaatlarini yuksaklikka ko'tarishda, jamiyat taraqqiyoti saviyasini tezlashtirishda va davlatning iqtisodiy hamda ma'naviy-ma'rifiy qudratini yuksaltirishda foydalanish maqsadga muvofiq bo'lib, bundan pirovard maqsadimiz xalq farovonligi, yurt tinchligi, Vatan taraqqiyotini o'zida mujassam qilgan Ozod va obod Vatan qurishdan iborat;

Shaxs intellektual salohiyati va unga mos intellektual mulkdan har qanday o'qituvchi ham hamma vaqt o'z kasbiy faoliyatida samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo'lavermaydi, chunki ushbu sohani qamrab oluvchi ma'lumotlar hajmi juda ham katta va bu esa bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirishga oid ma'lumotlarni to'plash, ularni tadqiqot maqsadiga mos tizimlarga ajratish hamda foydalanishga qulay holdagi axborotlar ko'rinishiga keltirish mazkur muammo yechimini topishni texnologiyalashtirishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Falsafa: qomusiy lug'at. — T.: Sharq, 2004. — 476 b.
2. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiyalar asoslari. — T.: O'qituvchi, 2004. — 104 b.
3. Muhammedov I., To'raqulov X.A. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning ilmiy-nazariy asoslari. — T.: Fan, 2004. — 200 b.
4. Goziyev E. Ontogenez psixologiyasi. — T.: Noshir, 2010. — 288 b.
5. R.N.Ismaylova Kichik maktab yoshidagi bolalar aqliy taraqqiyoti diagnostikasi va uning dinamikasi". Psixologiya fanlari ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya ishi. — T., 2000. — 139 b.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING YOZMA NUTQINI O'STIRISHDA INTERAKTIV METODLARDAN FOYDALANISH

Dinara Abduraxmonova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
Boshlang'ich ta'lim fakulteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqini o'stirishda turli xil interaktiv metodlar va ulardan foydalanish yo'llari haqida yozilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda innovatsion metodlarni qo'llash orqali ularning o'z mustaqil fikrini orfoepik va orfografik tamoyillarga asoslanib bildirishi haqida qayd etilgan. Bola tilni nutqiy faoliyat jarayonida o'zlashtiradi. Buning o'zi yetarli emas, chunki u nutqni yuzaki o'zlashtiradi. Nutqni egallashning qator aspektlari mavjud hisoblanadi. Kichik ijodiy hikoya, bu — o'quvchilarning tabiiy monologik nutqining yanada mukammal bo'lishiga, nutqiy faoliyati tajribasining boyitilishiga qaratilgan mashq turi hisoblanadi.

Kalit so'zlar: hikoya, nutq, og'zaki va yozma nutq, ichki nutq, tashqi nutq, bog'lanishli nutq, metod.

Аннотация

В данной статье описаны различные интерактивные методы и способы их использования в развитии письменной речи учащихся младших классов. При совершенствовании методики развития письменной речевой компетентности учащихся младших классов отмечается, что они выражают свое независимое мнение на основе орфоэпических и орфографических принципов, используя инновационные методы. Ребенок изучает язык в процессе речевой деятельности. Этого недостаточно, поскольку он усваивает речь поверхностно. Есть несколько аспектов овладения речью. Небольшой творческий рассказ — это вид упражнения, направленный на то, чтобы сделать естественную монологическую речь учащихся более совершенной и обогатить опыт речевой деятельности.

Ключевые слова: рассказ, речь, устная и письменная речь, внутренняя речь, внешняя речь, связная речь, метод.

Annotation

This article describes various interactive methods and ways of using them in developing the written language of primary school students. In improving the methodology of developing the written speech competence of elementary school students, it is noted that they express their independent opinion based on orthoepic and orthographic principles by using innovative methods. The child learns the language in the process of speech activity. This is not enough, because it absorbs the speech superficially. There are several aspects of speech acquisition. A small creative story is a type of exercise aimed at making students' natural monologue speech more perfect and enriching the experience of speech activity.

Keywords: story, speech, oral and written speech, internal speech, external speech, coherent speech, method.

Nutq fikr bayon qilish vositasi bo'lib, og'zaki va yozma, ichki va tashqi nutq kabi shakllari mavjud. Nutqning amaliy ahamiyati shundaki, tafakkur nutq yordamida ro'yobga chiqadi.

Og'zaki nutq pauza, urg'u, intonatsiya va tovushlar orqali borib yetsa, yozma nutq esa harf va so'zlarning ma'lum qonuniyat asosida o'zaro birikuv (tinish belgilar, abzas, paragraf) orqali borib yetadi.

Og'zaki nutqni eshitamiz, yozma nutqni ko'ramiz va o'qiyamiz. Yozma nutq murakkab jarayon bo'lib, u ko'p vaqt va mehnat talab etadi. Yozma nutqda savodxonlik va mazmun asosiy o'rin tutadi.

Yozma nutqning talabi quyidagicha:

1. Har bir so'z, har bir jumla muallif maqsadini ochishga xizmat etishi lozim.
2. Yozma nutqda fikr ifodali va ravon bayon etilishi kerak.
3. Bildirilgan fikrlar asosida xulosa chiqarilishi shart [1, 146].

Nutq faoliyati uchun, shuningdek o'quvchilar nutqini o'stirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo'lishi kerak. O'quvchilar nutqini o'stirishning metodik talabi

o'quvchi o'z fikrini, nimanidir og'zaki yoki yozma bayon qilish xohishini va zaruriyatini yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali bo'lishi lozim. Bu material qanchalik to'liq, boy, qimmatli bo'lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo'ladi. Shunday ekan, o'quvchilar nutqini o'stirishning ikkinchi sharti nutqqa oid mashqlarning materiali haqida bo'lib, o'quvchi nutqi mazmunli bo'lishi uchun g'amxo'rlik qilish hisoblanadi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so'z, so'z birikmalari, gap, nutq oborotlari yordamida ifodalansagina tushunarli bo'ladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli o'stirishning uchinchi sharti — nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi. O'quvchilarga til namunalarini berish, ular uchun yaxshi nutqiy sharoit yaratish zarur [2, 93].

Nutq o'stirishning metodik sharti nutqiy faoliyatning keng tizimini yaratish, ya'ni birinchidan, yaxshi nutq namunasini idrok etish, ikkinchidan, o'rgangan til vositalaridan foydalanib, o'z fikrini bayon etish uchun sharoit yaratish hisoblanadi.

Bola tilni nutqiy faoliyat jarayonida o'zlashtiradi. Buning o'zi yetarli emas, chunki u nutqni yuzaki o'zlashtiradi.

Nutqni egallashning qator aspektlari mavjud. Bular:

1. Adabiy til me'yorlarini o'zlashtirish. Maktab o'quvchilarni adabiy tilni sodda so'zlashuv tilidan, sheva va jargondan farqlashga o'rgatadi, adabiy tilning badiiy, ilmiy, so'zlashuv variantlari bilan tanishtiradi.

2. Jamiyatimizning har bir a'zosi uchun zarur bo'lgan muhim nutq malakalarini, ya'ni o'qish va yozish malakalarini o'zlashtirish. Bu bilan o'quvchilar yozma nutqning xususiyatlarini, uning og'zaki so'zlashuv nutqidan farqini bilib oladi.

3. O'quvchilar nutq madaniyatini takomillashtirish. Til jamiyatdagi eng muhim aloqa vositasidir. Tilning mana shu ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqib, maktabda o'quvchilarning nutq madaniyatiga alohida e'tibor beriladi [4, 148].

Bu vazifalarni bajarish uchun o'qituvchi o'quvchilar bilan rejali ish olib borishi lozim. Buning uchun esa o'quvchilar nutqini o'stirish ustida ishlash tushunchasiga nimalar kirishini bilib olish muhimdir.

Nutq o'stirishda uch yo'nalish aniq ajratiladi: [3, 35]

- ✓ so'z ustida ishlash;
- ✓ so'z birikmasi va gap ustida ishlash;
- ✓ bog'lanishli nutq ustida ishlash.

Kichik ijodiy hikoya, bu — o'quvchilarning tabiiy monologik nutqining yanada mukammal bo'lishiga, nutqiy faoliyati tajribasining boyitilishiga qaratilgan mashq turi hisoblanadi.

Kichik ijodiy hikoya qanday turda bo'lishidan qat'iy nazar, og'zakimi yoki yozmami, o'zida o'quvchilarning o'z fikrlarini yaratishga yo'naltirilgan ishni mujassamlashtiradi. Kichik ijodiy hikoya o'quvchining shaxsiy nutqiy faoliyatini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu ikki yo'nalishdagi ishni: nutqiy faoliyatni takomillashtirish hamda nutqiy ko'nikmalarning har birini shakllantirishni o'zida mujassamlashtirgan mashqlarning bir ko'rinishi sanaladi. Muallif tomonidan hal qilinadigan matn mavzusi, uning asosiy g'oyasi, mikromatnning tarkibi, ularning izchilligi, til vositalaridan foydalanish xususiyatlariga doir sharhlar o'quvchilarga topshiriqni to'laonli tushunish imkoniyatini beradi. Muallif fikrini yuzaga chiqarish esa kichik ijodiy hikoya yozishga tayyorlanish jarayonida o'quvchi oldiga barchasini aniqlash va amalda qo'llash vazifasini qo'yadi.

Kichik ijodiy hikoya o'tkazish haqiqiy nutqiy faoliyatda mavjud bo'lgan barcha shart-sharoitlarni kuzatishni talab qiladi. Nutq har doim odamlarga hamroh bo'ladi [5, 25]. U mustaqil faoliyat sifatida mehnat, o'yin, ijodiy faoliyat bilan ham, bog'liq bo'lishi mumkin. Aynan shu sabab aniq bir nutqiy asarni yozishga tayyorgarlik ko'rishdan oldin muloqotning aniq vaziyatini yaratish, o'quvchilarda unga kirishib ketish ehtiyojlarining shakllanishi haqida qayg'urish kerak. Xuddi haqiqiy hayotdagedek, nutqiy muloqot fikr almashish shakliga ega bo'lishi kerak. Bu shaklda o'qituvchining roli so'rash va javob talab qilishdan emas, balki muloqotda qatnashadiganlar,

ya'ni o'quvchilar qarashlariga qiziqish bildiradigan teng huquqli suhbatdosh bo'lishdan iborat bo'lishi lozim. Bunday holatining o'ziga xos xususiyatlari shundaki, u tajribaliroq kishi sifatida suhbatni boshqarib boradi. Suhbatning ko'zda tutilgan mavzusi u yoki bu darsdagi ta'lim topshiriqlari bilan aniqlanadi. Erkin muloqot davomida suhbat nutqini takomillashtirish, ilmiy-rasmiy yoki badiiy nutqni maxsus tashkillashtirish yoki o'quvchilarning dars jarayonidagi boshqa faoliyat turlaridan foydalanish mumkin. Masalan, ilmiy-rasmiy nutqning qo'yilishida to'g'ri tashkil qilingan o'quv faoliyatida topshiriqni bajarishning tanlangan usullari, o'z fikrining dalil-isbotlari, bajariladigan o'quv harakatlarining izohlari va boshqalar katta rol o'ynaydi. Badiiy nutqni rivojlantirish uchun borliqni ruhiy-hissiy idrok qilishga asoslangan tasavvurga keltirish ishida so'z orqali ifodalanadigan ijodiy faoliyatni tashkil etish juda muhim. Bu nafaqat ona tili va adabiyot darslarida balki musiqa va rasm darslarida ham juda muhim sanaladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda quyidagi innovatsion metodlarni qo'llash orqali ularning o'z mustaqil fikrini orfoepik va orfografik tamoyillarga asoslanib bildirishi, yozma ish turlarini yozishda, kichik hikoyalar tuzishda so'zlarni o'rinli qo'llab olgan imloviy qoidalar bo'yicha olgan bilimiga tayanib yozishga yordam beradi.

“Rasmlar orasidagi bog'liqlik metodi”. Metoddan foydalanish uchun bizga ko'rgazmali qurol, ya'ni rasmlar jamlanmasi kerak bo'ladi. Rasmlar turli-tuman bir biriga bog'lanmagan mavzularda bo'lishi kerak. Masalan, atirgul, gul, kitob o'qiyotgan bola, krovat, mashina, quyosh, olma, tabiat rasmlari. Bu metod amaliy metod hisoblanadi. Bunda o'quvchilardan berilgan rasmlardan foydalanib hikoya tuzishlari talab etiladi. Hikoya shunday bo'lishi kerakki, rasmlar mantiqli bir-biri bilan bog'liq ravishda tasvirlanishi lozim. Bu metodni qo'llaganimizda o'quvchilarga rasmdan foydalanib, vatman yoki A4 formatli qog'ozga hikoyani yozib, kerakli o'rinda rasmlarni shu joyga yopishtirishlari vazifa qilib beriladi.

Bu metodni guruhlariga bo'lingan holda qo'llash tavsiya etiladi. Guruhdagi o'quvchi soni 9 kishidan ko'p bo'lmasligi talab etiladi.

Bu metoddagi asosiy topshiriqni bajarish uchun 5-7 daqiqa vaqt talab etiladi. Vazifa bajarib bo'lingan o'quvchi taqdimot qilib berishi so'raladi.

Metod o'quvchiga nima beradi:

1. O'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishga, ijodiy va kreativlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.
2. Vaziyatni tahlil qila olish, unda bog'liqliklarni topa olish ko'nikmasini shakllantiradi.
3. Guruhlarda ishlash ko'nikmasini shakllantiradi.
4. Yozma nutqiy kompetensiyasi rivojlanadi.

Metod o'qituvchiga nima beradi:

1. Darsda ijodiy muhit paydo bo'ladi.

2. O'quvchilarda ijodiy yozma nutqini rivojlantirish va rivojlanganlik darajasini aniqlashga imkon beradi.

3. Guruhlarda ishlash, o'zaro hurmat, birdamlik sifatlarini shakllantiradi [5, 42-43].

“**Kuchli xotira 3-2-1**” metodi. Bu metoddan darslarning so'ngida yoki avvalida foydalanish mumkin.

“Kuchli xotira 3-2-1” metodidagi topshiriq asosan quyidagi savollar asosida tashkil qilinadi:

1. Esimda qoldi — 3

2. Muhim bo'ldi — 2

3. Qo'llayman — 1

Esimda qoldi. 3 — bunda o'quvchilardan darsda yodida qolgan 3 ta ma'lumotni yozishlari;

Muhim bo'ldi. 2 — bu yerda o'tilgan davomida ular uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni yozishlari;

Qo'llayman. 1 — Ushbu qismda esa darsdan olgan qaysi bir xulosa yoki muayyan bir fikr, holat yoxud epizodni aynan hayotda “albatta qo'llayman” deb belgilagan ma'lumotlarini yozishlari so'raladi.

Biz bu metodni 2-sinf o'quvchilari bilan birgalikda “Nonushtaga 5 baho” matni ustida ishlash jarayonida qo'lladik.

1. Esimda qoldi: 1. Har xil “Qornim to'yib qoldi”, “Maktabga kech qolaman” kabi bahonalar bilan nonushta qilmaslik sog'lik uchun zararli odat. 2. Nonushtadan yarim soat oldin uyg'onish kerak. 3. To'q qoringa uxlash ham, nonushta qilmaslik ham oshqozonga zarar keltiradi.

2. Muhim bo'ldi: 1. Nonushta salomatlikning muhim garovi. 2. Odatda darsni yaxshi o'zlashtirmaydigan bolalar nonushta qilmaydi.

3. Qo'llayman: 1. Nonushtada sut mahsulotlari, yong'oq, mayiz, ho'l mevalardan ko'proq yeyishni odat qilaman.

Bu metodni o'quvchilar o'z daftarlarida yakka holda, yozma tarzda bajarishlari lozim bo'ladi. “Kuchli xotira

3-2-1” metodi orqali darsdagi ma'lumotlar takrorlanadi, mustahkamlanadi.

Metod o'quvchiga nima beradi:

O'quvchilarda o'tilgan darsni yodga solishga, uni xotirada yana bir bor takrorlab, mustahkamlab olishga yordam beradi;

O'quvchilarning og'zaki va yozma nutqi rivojlanadi;

Ma'lumotlarni sintez qila olish ko'nikmasi paydo bo'ladi;

Nazariy ma'lumotni amaliyot bilan bog'lay olish tajribasi shakllanadi;

Metod o'qituvchiga nima beradi:

Bu metod orqali o'tilgan mavzuni qiziqarli va oson takrorlatib olish hamda mazkur mavzu yuzasidan o'quvchilarning bilimlarini yanada mustahkamlab olish mumkin;

O'quvchilar ko'p takrorlagan va ularning e'tiborini tortgan, yodida qolgan ma'lumotlarni aniqlab olish va shu tariqa ularning qiziqish sohasini o'rganish, tahlil qilish;

Matn — mazmun, uslub va grammatik jihatdan o'zaro bog'langan va aniq ketma-ketlikda joylashgan gaplar qatoridan tuzilgan tugallangan asar. Matndagi gaplar oddiygina oldinma-keyin kelmaydi. Balki bu bog'lanishning o'z qonunlari mavjud. Gaplar orasida tengsizlik mavjud. Gaplar kontekstga bog'liq bo'lishi yoki bo'lmasligi mumkin. Kontekstga bog'liq gaplarni mustaqil ishlatish mumkin emas, chunki ularning mazmuni kontekstdan tashqarida har doim ham tushunarli bo'lavermaydi. Gaplardagi o'zaro aloqa zanjir usulida (ikkinchi gap birinchi gap bilan, uchinchi gap ikkinchi gap bilan) yoki muqobil (gaplar o'zaro bog'lanmaydi, balki o'zaro taqqoslanadi, bunda barcha gaplar birinchi gapga bog'langan bo'lib, uni aniqlab keladi) bo'lishi mumkin. Matn qurilishi nutq turiga bog'liq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абдуазизов А.А. Тилшунослик назариясига кириш. – Т.: Фан ва технология, 2010. – 176 б.

2. Абдуқодиров А.А. Таълимда инновацион технологиялар. – Т.: Истеъдод, 2008. – 180 б.

3. А. Musurmanova va boshqalar. Umumiy pedagogika – Т.: Innovatsiya – Ziyo, 2020. – 194 б.

4. О'. Q. Tolipov va M. Usmonboyeva Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Т.: Fan, 2006. – 260 б.

5. Muhiddinov A.G'. O'quv jarayonida nutq faoliyati. – Т.: O'qituvchi, 2015. – 80 б.

BO'LAJAK TEMIR YO'L XODIMLARIDA KASBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Mariyam Kurbanova,

Toshkent temir yo'l texnikumi psixologi

Annotatsiya

Maqolada temir yo'l transporti, ushbu sohada faoliyat yuritadigan mutaxassislariga qo'yiladigan talablar, shuningdek Respublikamizda bu soha mutaxassislarni tayyorlash, ushbu jarayonni amalga oshiruvchi professional ta'lim muassasalari va ularning xos jihatlari haqida so'z boradi. Bo'lajak temir yo'l xodimlarining umumiy va kasbiy kompetensiyalari "Temir yo'l transportida avtomatika va telemexanika" mutaxassisligi misolida tavsiflangan. Bo'lajak temir yo'l xodimlarida kasbiy kompetentlikni shakllantirishning shartlari izohlanib, didaktik, tashkiliy-pedagogik va pedagogik-psixologik shart-sharoitlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, mutaxassis, kompetensiya, kompetentlik, kasbiy kompetentlik, temir yo'l transporti, bo'lajak temir yo'l xodimlari, shart-sharoit.

Аннотация

В статье говорится о железнодорожном транспорте, требованиях к специалистам, работающим в этой сфере, а также о подготовке специалистов этой области в нашей Республике, профессиональных учебных заведениях, реализующих этот процесс, и их характеристиках. На примере специальности "Автоматика и телемеханика на железнодорожном транспорте" описаны общие и профессиональные компетенции будущих железнодорожников. Объясняются условия формирования профессиональной компетентности у будущих железнодорожников, объясняются дидактические, организационно-педагогические и педагогико-психологические условия.

Ключевые слова: образование, специалист, компетентность, компетенция, профессиональная компетентность, железнодорожный транспорт, будущие железнодорожники, условия.

Annotation

The article talks about railway transport, the requirements for specialists working in this field, as well as the training of specialists in this field in our Republic, vocational educational institutions that implement this process, and their characteristics. Using the example of the specialty "Automation and telemechanics in railway transport," the general and professional competencies of future railway workers are described. The conditions for the formation of professional competence among future railway workers are explained, and the didactic, organizational, pedagogical and pedagogical-psychological conditions are explained.

Keywords: education, specialist, competence, competence, professional competence, railway transport, future railway workers, conditions.

Ta'limning zamonaviy rivojlanishi sharoitida tez o'zgaruvchan dunyoda ijtimoiy-psixologik va kasbiy moslashuv ko'nikmalari va qobiliyatlariga ega bo'lgan bitiruvchilarni tayyorlash birinchi o'ringa chiqadi. Ta'lim nafaqat bozor iqtisodiyoti va yangi jamiyat talablarini yetarlicha aks ettirish vositasi, balki shaxsning ijodiy, ma'naviy ehtiyojlarini qondirish, shakllantirish yo'lidir. Ta'lim asoslarining o'zgarishi ta'lim natijalarini qayta yo'naltirishning global jarayoni bilan birga keladi. Buning natijasida "ta'lim", "tayyorlik", "umumiy madaniyat", "ixtisoslashuv" tushunchalari "kompetensiya", "kompetensiyaviy yondashuv", "kompetentlik" kabi tushunchalarga o'zgarib bormoqda.

Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etishimiz lozim [5, 14].

Texnologiyalar va jamiyatni modernizatsiyalashning jadal sur'atlari bilan tez o'zgaruvchan dunyoda va mehnat bozorining mutlaqo yangi sharoitlarida kasbga moslashish

ko'nikmalari va malakalariga ega bo'lgan bunday bitiruvchilarni tayyorlash birinchi o'ringa chiqadi. Ta'lim bozor iqtisodiyoti va yangi jamiyat talablarini eng munosib aks ettirish vositasiga aylanadi.

Ta'lim asoslarining o'zgarishi maqsadlar, o'qitish usullari, pedagogik dasturlar va vositalar, maqsadlar va natijalarning tubdan o'zgarishi kabi global o'zgarishlarga hamroh bo'ladi. Bunday metamorfozalarning oqibatlar — bu talaba va o'qituvchi rolining subyekt-subyekt munosabati shaklini oladigan rolgga o'zgarishidir.

Professional ta'lim o'z sohasining bo'lajak mutaxassislarni shakllantirishda ulkan rol o'ynaydi, shuning uchun u nafaqat mamlakatning intellektual salohiyatini yaratishi, balki uning qobiliyatlarini anglaydigan va rivojlantiradigan hayotda o'z o'rnini topishga va o'zini anglashga tayyor mutaxassis shaxsini shakllantirish uchun shart-sharoitlarni yaratishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi hududida temir yo'l transporti uchun o'rta bo'g'in mutaxassislarni tayyorlash bilan bir qator professional ta'lim muassasalari shug'ullanadi. Jumladan, Samarqand shahrida joylashgan Samarqand temir yo'l texnikumi, Qo'qon shahrida joylashgan Qo'qon

temir yo'l texnikumi va nihoyat, Toshkent shahrida joylashgan Toshkent temir yo'l texnikumi. Temiryo'l transporti iqtisodiyotning o'ziga xos sohasi bo'lib, bu yerda kasbiy tanlov tizimi mavjud. Sohaga oid mutaxassislarni tayyorlaydigan ta'lim muassasiga hujjat topshirishdan avval abituriyentlar "O'zbekiston temir yo'llari" AJ qoshidagi markaziy poliklinikada maxsus tibbiy va psixofiziologik tekshiruvdan o'tadilar.

Temiryo'l transporti kadrlariga qo'yiladigan talablar yuqori va spetsifik. Ish beruvchi tarafidan mutaxassisning tibbiy va psixofiziologik holati bilan bir qatorda shaxsiy sifatleri: uning xulqi, asab tizimining barqarorligi, mustaqil qaror qabul qila olishi, o'z-o'zini nazorat qila olishi, mustaqillik, kommunikativ malakalar va tor vaqt oralig'ida ishlash qobiliyati kabilarga ham ma'lum talablar qo'yiladi. Shunday ekan, zamonaviy ta'lim muassasasi faoliyati nafaqat ta'lim standartlarida belgilab berilgan umumkasbiy va kasbiy kompetentlikni balki, bo'lajak mutaxassisning shaxsiy kompetentligini ham shakllantirishga yo'naltirilishi lozim.

Yuqoridagi talablardan kelib chiqqan holda, Toshkent temir yo'l texnikumi tomonidan maxsus pedagogik muhit tashkil etilgan bo'lib, bu muhit bo'lajak temiryo'l xodimlarining kasbiy kompetentligi bilan bir qatorda shaxsiy kompetentligining shakllanishi uchun imkon yaratadi.

Bugungi kunda amalda bo'lgan uchinchi avlod ta'lim standartlariga ko'ra bitiruvchining kasbiy kompetentligi umumkasbiy va kasbiy kompetentlik yig'indisidan iborat. Masalan, 5.51.05.04 — Temir yo'l transportida avtomatika va telemexanika mutaxassisligi (kvalifikatsiya "kichik bakalavr") ni tamomlagan bitiruvchi 10 ta umumkasbiy va 5 ta kasbiy kompetensiyalarni egallashi talab etiladi. Bu o'rinda umumkasbiy kompetentlik bitiruvchining shaxsiy sifatlarini belgilab bersa, kasbiy kompetentlik mutaxassisni ishlab chiqarish jarayonida xarakterlab beradi. 1-jadvalda 5.51.05.04 — Temir yo'l transportida avtomatika va telemexanika mutaxassisligi (kvalifikatsiya "kichik bakalavr") ni tamomlagan bitiruvchining umumkasbiy hamda kasbiy kompetentligiga qo'yiladigan talablar ifodalangan.

1-jadval

Temir yo'l transportida avtomatika va telemexanika mutaxassisligini tamomlagan bitiruvchining umumkasbiy hamda kasbiy kompetentligiga qo'yiladigan talablar

UK-1	Kasbiy faoliyat doirasida vujudga keladigan turli masalalar yechimini topish usullarini tanlay olish	KK-1	Peregon va stansiyadagi avtomatika va telemexanika qurilmalariga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash uchun ehtiyot qismlar, ish qurollari va jihozlarni tayyorlash
UK-2	Rahbar tomonidan belgilangan maqsadga erishish uchun jamoada ishlay olish		
UK-3	O'zining kasbiy malakasini va shaxsiy kamolotini takomillashtirib borish	KK-2	Peregon va stansiyadagi avtomatika va telemexanika qurilmalariga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash
UK-4	Jamoada va ma'lum vazifani bajarishga yo'naltirilgan guruhda ishlash, hamkasblar, rahbarlar va mijozlar bilan samimiy, xushmuomala va samarali muloqot qilish		
UK-5	Ta'lim olgan tilida fikrini og'zaki va yozma ravishda ravon bayon qilish	KK-3	Temir yo'l stansiyalarda avtomatika va telemexanika qurilmalarni boshqaruv apparatlariga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash
UK-6	Umuminsoniy fazilatlariga ega bo'lish, o'z millatini va Vatanini sevish, u bilan faxrlanish, milliy urf-odatlar, qadriyatlarini hurmat qilish;		
UK-7	Professional vazifalarni samarali bajarish uchun zarur bo'ladigan ma'lumotlarni qidirish	KK-4	Texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash bo'yicha texnologik jihozlar, asbob-uskuna va moslamalar bilan ishlash
UK-8	Kasbiy faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash		
UK-9	Kasbga doir hujjatlar bilan ishlash	KK-5	Temir yo'l avtomatika va telemexanika qurilmalariga texnik xizmat ko'rsatishda mehnatni muhofaza qilish va xavfsizlikni ta'minlash
UK-10	Kasbiy faoliyatda xavfsizlik texnikasi va mehnat muhofazasi qoidalariga amal qilish ko'nikmalariga ega bo'lish		

Bo'lajak temir yo'l xodimlarida kasbiy kompetentlikni shakllantirishning asoslari umumkasbiy va kasbiy kompetentlikni egallash darajasiga bog'liq hisoblanadi. Shuning uchun biz ularni batafsil ko'rib chiqamiz.

Umumkasbiy kompetentlik muhandislik kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi, kasb yoki kasb sohasi doirasida namoyon bo'ladi. Ular ma'lum bir kasbiy faoliyatga qobiliyat va tayyorlikning dastlabki darajasini shakllantirishni o'z zimmalariga oladilar.

Umumkasbiy kompetentlikni faqat ma'lum bir ish usullarini o'zlashtirish, turli xil xarakterdagi aniq professional muammolarni muhokama qilish va hal qilishda qatnashish orqali shakllantirish mumkin.

Ta'lim oluvchilarning umumkasbiy kompetentligi shakllanishi deganda shaxsning rivojlanish jarayoni tushuniladi. Bu jarayon tashqi faktorlar ta'sirida, ya'ni fan doirasidagi bilim, ko'nikma va individual qobiliyatlarni bo'lajak kasb obyektlariga ko'chirish asnosida ro'y beradi. Bu orqali talabalar real ishlab chiqarish sharoitida sodir bo'ladigan kasbiy muammolarni yechish tajribasini bevosita ta'lim jarayonida egallaydilar.

Mutaxassis tayyorlash jarayonini sifatli tashkil etish uchun samarali pedagogik shart-sharoitlar yaratish lozim. Jumladan, o'quvchilarni shaxsiy sifatlarini rivojlantirish, ko'nikmalarini shakllantirish, kasbiy faoliyat tajribasini takomillashtirishni ko'zda tutadigan, o'quv vaziyatlaridan farq qiluvchi, o'quvchilarni ularga jalb qilish imkonini beradigan real kasbiy faoliyat amaliyoti modelini ta'lim jarayoniga tatbiq etish.

Kasbiy kompetentlikni shakllantirishning bir qancha shartlari mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

- shaxsning subyektiv pozitsiyasini hosil qilish;
- talabalarning bilishga qiziqishini rag'batlantiruvchi ijodiy muhitni yaratish;
- shaxsning o'z kasbiy xulqi va faoliyatini anglagan holda amalga oshirishini ta'minlovchi refleksiya turtki berish;
- talaba faoliyatini amaliyotga ko'proq yo'naltirish;
- zamonaviy hisob-kitob, axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari tizimidan samarali foydalanish orqali bilimlarni o'zlashtirishning an'anaviy va innovatsion usullarini uyg'unlashtirgan holda, kasbiy kompetentlikning asosi bo'lgan kasbiy ko'nikma va malakalarni egalash jarayonini tashkil etish.

Ma'lumki, kasbiy kompetentlikning shakllanish jarayoni muayyan pedagogik shart-sharoitlarning tashkil etilishiga bog'liq. Ular orasida didaktik, tashkiliy-pedagogik va pedagogik-psixologik shart-sharoitlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Ularning bari o'zaro yaqin aloqada bo'lib, bir-birini to'ldiradi, chunki, ular yagona subyekt – o'quvchi, bo'lajak mutaxassisga qaratilgan.

Ta'lim muassasasi bitiruvchilarida kasbiy kompetentlikni shakllantirishning **didaktik shart-sharoitlari** quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Mashg'ulotlar davomida o'quvchilarning mustaqil

qidiruv faoliyatini rag'batlantirish uchun kasbiy masalalarni yechish bilan bog'liq muammoli vaziyatni hosil qilish.

- Kasbga oid yangi faoliyat turlarini talabalar shaxsiy tajribasi bilan uyg'unlashtirib borish.
- O'quvchilar ta'limi davomida fanlararo politexnik aloqalarni o'rnatish, bu esa o'z o'rnida mutaxassislik fanlari o'rtasida mantiqiy aloqani mustahkamlash va mutaxassisni "alohida-alohida qismlar" asosida tayyorlash kabi salbiy tendensiyaning oldini oladi.

• O'quvchilar bilimini doimiy ravishda boyitib va mustahkamlab borish.

• O'quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllanganlik darajasining uzluksiz nazoratini amalga oshirish, ular faoliyati natijasini hisobga olish, baholash va talabalarning o'zlari baholashiga imkon yaratish [3, 19].

Kompetentlikni ta'lim mazmuni vositasidagina egalab bo'lmaydi. Kompetentlik, shuningdek, ta'lim texnologiyalari, metodlari, ta'lim muhiti va tashkil etish shakli natijasi hamdir. Bu holatda ta'lim-tarbiya jarayonining asosini o'quv modullari tashkil etadi. Modullarni ishlab chiqish texnologiyalar, metodlarni tavsiflashni talab etadi. Boshlang'ich kurslarda bu — moslashtiruvchi, muammoli ta'lim, loyihalar texnologiyasi bo'lsa, bitiruvchi kurslar uchun modul-reytingli ta'lim va o'quv faoliyatida hamkorlik texnologiyasi kabilar o'rinli bo'lishi mumkin.

Tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Kompetentli yondashuv asosida yangi ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish, moslashtirish va o'quv jarayoniga kiritish rejasining mavjudligi;
2. Mutaxassislik fanlari doirasida o'quv-tadqiqot ishlarini tashkil etish;
3. O'quvchilar bilan ishlashda individual yondashuvga amal qilish;
4. Kasbiy kompetentlikni shakllantirishga qaratilgan alohida fanlar mazmunini korreksiyalab borish, ularning mehnat bozori talablariga mosligini aniqlash;
5. Kompetentli yondashuv asosida o'quv modullarini ishlab chiqish;
6. O'quvchining doimiy mustaqil ishlashini tashkil etish, o'qituvchi tomonidan axborot va nazorat ta'sirini kamaytirish orqali ta'lim jarayonini boshqarishni qisman o'quvchining o'ziga berish;
7. Uzluksiz rivojlanayotgan axborot texnologiyalari taqdim etayotgan yangi imkoniyatlar va ta'limning faol metodlaridan foydalanish.

Kompetentlikni shakllantirishning **pedagogik-psixologik shart-sharoitlari** quyidagilarda o'z aksini topadi:

- O'quv axborotining yaxshiroq o'zlashtirilishini ta'minlash uchun bir vaqtning o'zida o'quvchining bir nechta sezgi organlariga ta'sir etish (ko'rish, eshitish va hakazo).
- Yangi o'quv materialini o'rganishda axborotning qabul qilinish tezligini hisobga olish;
- O'quvchilarning o'quv va kasbiy motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish;

• O'quvchi tomonidan o'zining o'quv faoliyati natijasiga baho berish, kursdoshlari bilan o'zining muvaffaqiyatlarini solishtirish, o'quv guruhida o'zining mavqeini aniqlashtirishga imkon yaratish;

• Ta'lim jarayonida o'quvchining ham nazariy ham amaliy faoliyatining optimal uyg'unligini ta'minlash;

• Ta'lim jarayonida o'quvchining unda mavjud bilimlar va tashqi muhitdagi ma'lumotlar asosida o'z kasbiy kompetensiyalariga baho berishini tashkil etish;

• Avvalroq shakllangan bilim va ko'nikmalarni yangi o'rganish obyektiga yo'naltirish bo'yicha fikriy faoliyatni tashkil etish, o'quvchining kasbiy tafakkurini maqsadli ravishda shakllantirish.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda bo'lajak temiryo'l xodimlarining kasbiy kompetentligi — bu kasbiy muammolarni hal qilishda amaliy tajriba, ko'nikma va bilimlar asosida muvaffaqiyatli harakat qilish qobiliyatidir degan xulosaga kelish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – 28 b.
2. Мирзиёев Ш.М. “Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз” / Президент асарлари. 2-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2018. – 422 б.
3. Мельничук О. Модель специалиста / О.Мельничук, А.Яковлева // Высшее образование в России. – 2000. – № 5. – 19-25 с.
4. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – М.: Когито-Центр, 2002. – 400 с.
5. Сергеев А.Г. Компетентность и компетенции: монография / А.Г.Сергеев; Владим. гос. ун-т. – Владимир: Изд-во Владим. гос. ун-та, 2010. – 107 с.
6. Ходжыев В.Х. Umumta'lim maktabi o'quvchilarining mustaqil fikrlashini shakllantirishning didaktik asoslari (5-7 sinf tarix darslari misolida): Pedagogika fanlari nomzodi. ... diss. – T., 2009. – 178 b.
7. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. – М., 2003. – №2. – С. 60-64.

TALABA INTELLEKTUAL FAOLIYATINI OPTIMALLASHTIRISH USULLARI

Dilfuza Raxmanova,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Psixologiya” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalar intellektual faoliyatini optimallashtirishning psixologik determinantlari tushunchasining mazmuni va mohiyati ochib berilgan. Shuningdek, talabalarning intellektual rivojlantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari haqida so'z yuritilgan. Zamonaviy axborot voqeligi talablari talabani kasbiy ta'lim sharoitlarida o'qitish uchun yangi yo'l va yondashuvlarni izlab topish, bugungi kunda talabani “o'qishga” o'rgatish zaruratida, ya'ni bilim olish jarayonini boshqarishga o'rgatish zarurati va bu jarayon axborotni qabul qilishdan boshlab, unga tanqidiy baho berish, keyinchalik kasbiy vazifalarni bajarishda konkret vaziyatlarda qo'llash ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar: intellekt, aql, aqliy faoliyat, tafakkur, intellektual operatsiyalar, malaka, ko'nikmalar, falsafa, psixologiya, pedagogika.

Аннотация

В данной статье раскрывается смысл и сущность понятия психологических детерминант оптимизации интеллектуальной деятельности студентов. Обсуждались также психолого-педагогические особенности интеллектуального развития студентов. Требования современной информационной реальности требуют поиска новых путей и подходов обучения студента в условиях профессионального образования, сегодня необходимо научить студента “читать”, то есть научить его управлять Научно обоснован процесс приобретения знаний, причем этот процесс, начинающийся с получения информации, ее критической оценки, а затем использования ее в конкретных ситуациях при выполнении профессиональных задач.

Ключевые слова: интеллект, разум, мыслительная деятельность, мышление, интеллектуальные операции, компетентность, умения, философия, психология, педагогика.

Annotation

This article reveals the meaning and essence of the concept of psychological determinants of optimizing the intellectual activity of students. The psychological and pedagogical features of the intellectual development of students were also discussed. The requirements of modern information reality require the search for new ways and approaches to student learning in the context of vocational education; today it is necessary to teach the student to "read", that is, to teach him to manage the process of acquiring knowledge, and this process begins with obtaining information, its critical evaluation, and then using it in specific situations when performing professional tasks.

Keywords: *intelligence, mind, mental activity, thinking, intellectual operations, competence, skills, philosophy, psychology, pedagogy.*

Hozirda ta'lim tizimini takomillashtirish orqali har tomonlama yetuk, barkamol, irodali, fidoiy va tashabbuskor kadrlarni tayyorlashga katta e'tibor berilyapti. Professional ta'lim tizimidagi kasb-hunar kollejlari uchun yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, mutaxassislar malakasini oshirish, sohani jadal rivojlantirish va ishlab chiqarish korxonalarini o'rtasidagi uzviy aloqa tizimini takomillashtirish bo'yicha ularning o'rtasida o'zaro manfaatli innovatsion hamkorlikka erishilmoqda.

Ilmiy va innovatsion sohalardagi hamkorlik mamlakatning global iqtisodiy makondagi nufuzini oshiradi.

Shiddat bilan yangilanayotgan zamonda ixtirolar, ilmiy tadqiqotlar, innovatsion g'oyalar, texnik ishlanmalar va ularni tijoratlashtirish o'ta muhim sanaladi. Aynan ularning ko'lamini va sifati raqobatbardosh, daromadi yuqori mahsulotlar yaratishga xizmat qiladi. O'z navbatida, xalqaro ilmiy loyihalarda ishtirok etish mamlakat ilmiy salohiyati darajasini belgilaydi.

Ilmiy ishlanma va texnologik yangiliklar jamiyat hayotining barcha jabhalarini bog'lovchi mexanizmga aylanayotgan hozirgi davrda mazkur sohalarda hamkorlikni kengaytirmay turib, jahon bozorlarida raqobatbardoshlikka erishib bo'lmaydi.

Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan ham ilmiy fan va innovatsiyalar sohasida xalqaro aloqalarni kengaytirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Vazirlik faoliyati samaradorligini oshirish va ilg'or xorijiy tajribalarni joriy etish maqsadida Germaniya, AQSh, Qozog'iston, Avstriyadan yuqori malakali xorijiy mutaxassislar maslahatchi sifatida jalb qilindi.

Fan va innovatsiyalar sohasida hamkorlikni rivojlantirish maqsadida Xitoy, Rossiya, Hindiston, Belarus, Qirg'iziston, Tojikiston hamda MDH bilan hukumatlararo bitimlar imzolandi hamda Buyuk Britaniya, Vengriya, Germaniya, Koreya, AQSh, Turkiya, Yaponiya va barcha Markaziy Osiyo davlatlari bilan, shuningdek, BMT, Jahon banki, YUNESKO, ShHT, Islom taraqqiyot banki, Yevropa iqtisodiy komissiyasi, MDH va boshqa tashkilotlar bilan yaqindan aloqalar o'rnatilgani ham soha rivojiga xizmat qilmoqda.

Davlat ta'lim standartlarining bakalavriat va magistratura ta'lim dasturlarini o'zlashtirish natijalariga qo'yadigan zamonaviy talablarida ko'rsatilishicha, oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisida uning mehnat bozorida o'z-o'zini belgilashiga ko'maklashadigan universal kompetensiyalar shakllangan bo'lishi lozim.

Bu, jumladan:

– axborotni qidirish, uni tanqidiy tahlil va sintez qilish, qo'yilgan vazifalarni hal qilishda tizimli yondashuvni qo'llay olish qobiliyati;

– qo'yilgan maqsad doirasida bajarilishi kerak bo'lgan vazifalarni aniqlay olish va ularni hal qilishning maqbul usullarini tanlay olish qobiliyati;

– o'z vaqtini boshqara olish, butun hayoti davomida ta'lim tamoyillari asosida o'z-o'zini rivojlantirish trayektoriyasini qura olish va uni amalga oshira olish qobiliyati.

Agarda talabalarga o'z bilim va intellektual rivojlanish jarayonlarini boshqarish, ya'ni "o'z shaxsiy intellektini boshqarish" o'rgatilsa, zamonaviy tadqiqotlarda ta'kidlanganidek ta'lim oluvchilarda o'qitish natijalarini bashorat qilinishiga erishish mumkin.

Shuning uchun ham bugungi kunda talabalarda katta axborot oqimida mustaqil yo'l topa olish, qo'yilgan vazifaning konkret detallariga e'tiborni qaratish va kasbga doir nostandart vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish bo'yicha bilim va ko'nikmalarni shakllantirish maqsadida ularning kasbiy tayyorlash yo'nalishlarini izlash va maqbul yondashuvlarni ishlab chiqish nihoyatda muhim.

Bu maqsadlarga o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini nazorat qilish darajasida amalga oshiriladigan to'yingan intellektual faoliyat sharoitlarida, ya'ni mustaqil ta'lim olish sharoitlarida erishish mumkin.

Zamonaviy tadqiqotlarda shaxsning intellektual faoliyati "ichki" va "tashqi" birligining dinamik, iyerarxiyaviy, mantiqiy" tizimi" sifatida; subyektning o'z-o'zi bilan, boshqa insonlar bilan, atrof olam va axborotlar bilan o'zaro aloqasi sifatida ko'riladi"

Ushbu o'zaro aloqa jarayonida quyidagilar sodir bo'ladi:

– nazariy va amaliy masalalarni hal qilishda intellektual faollik, shiddat va harakatlarning namoyon bo'lishi;

– yangi muammoli vaziyatlar sharoitlariga moslashish, bilimlarni oqilona va intuitiv transformatsiyasi asosida intellektual harakatlar va operatsiyalarni amalga oshirish;

– predmetning mahsulotga aylanishi.

Shubhasiz, kasb maydonida talabaning intellektual faoliyati tajribasini shakllantirish maqsadida ularning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarishi asosida uni optimallashtirishning zamonaviy usullarini tadqiq qilish va ularni keyinchalik oliy maktablarning ta'lim amaliyotida qo'llash lozim.

Turli yosh bosqichlaridagi intellektual yuklama mu-

ammosi bo'yicha nazariy-empirik tadqiqotlar sharhi. Bugungi kunda neyrofiziologiya sohasida bosh miyaning salomatligi va uzoq umr ko'rishini nazarda tutuvchi ruhiy "forma" va to'laqonli hayotni saqlab turish uchun intellektual mashqlarning zarurligini isbotlovchi yetarlicha eksperimental ma'lumotlar to'plangan.

Yosh o'tishi bilan neyronli to'ra signallarni uzatish tezligi pasayib va miya strukturalarning (gippokamp va bosh miyaning peshona qismi) hajmi kichrayib borar ekan, bu reaksiyalarning tezligiga va oliy ruhiy funksiyalarning sifatiga, xususan xotira va rejalashtirish jarayonlariga ta'sir qiladi.

Bundan tashqari, gippokamp neyrogenez, ya'ni yangi nerv hujayralarini ishlab chiqish jarayoni bilan bog'liq, muvofiq ravishda, mnemotexnikalarning qo'llanilishi bosh miyaning qarish jarayonlarini to'xtatib turadi [3]. Xususan, neyrofiziologik tadqiqotlarni olib borishda katta yoshdagi shaxslarda bosh miyaning nerv hujayralarida qaytarib bo'lmaydigan degenerativ jarayonlarni tiklash va to'xtatib turishga ko'maklashadigan tizimli aqliy mashg'ulotlar o'tkazishning samaradorligi asoslab berildi.

O'ng va chap yarimsharlar funksiyalarining pasayishi keng ko'lamlidrok va yangilikni qabul qilishdagi qiyinchiliklarga ta'sir ko'rsatadi [1, 245].

Bugungi kunda yarimsharlararo o'zaro ta'sir intellekt rivojlanishining asosi ekanligi allaqachon o'z isbotini topgan; masalan, yarimsharlararo o'zaro ta'sirning maktabda bilim olishning muvaffaqiyatli bo'lishiga hamda kichik maktab yoshidagi bolaning intellektual rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi aniqlangan.

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda [4, 56] hozirgi kundagi ta'lim amaliyotida axborotni obrazli shaklda qayta ishlab beradigan o'ng yarimshar ishining ahamiyati yetarlicha hisobga olinmaydi, chunki bunday axborot xotirada uzoq vaqt saqlanib turadi. "...qisqa vaqt ichida juda qattiq harakat qilmasdan yaxshi eslab qolish mumkin" ekanligi ko'rsatib berildi.

Xorijiy neyrofiziologlar tajribasi bir qator shartlarni ishlab chiqish imkonini berdiki, ularga amal qilish miyaning samarali ishlashi va barcha intellektual jarayonlarning maksimal darajada samarador bo'lishi uchun nihoyatda muhim.

Birinchidan, bosh miyaning barcha zonalariga, ayniqsa ruhiy jarayonlarning ixtiyoriy boshqarilishini ta'minlash bilan to'g'ridan to'g'ri bog'liq bo'lgan peshona qismiga kislorod va ozuqa moddalarining maksimal darajada yetib borishini ta'minlaydigan qon oqimi kuchayishi kerak. Shunchaki oddiygina she'r yodlaganda yoki krossvord yechgandagiga nisbatan masalalarni yechish va intellektual o'yinlar jarayonida, masalan, Shulte jadvali bilan mashg'ulot olib borganda,

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. P.I. Ivanov, M.E. Zufarova. Umumiy psixologiya: Pedagogika va psixologiya bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabarlari uchun darslik. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. 480 b.
2. Zufarova, M.E. Umumiy psixologiya: o'rta maxsus, litsey va kasb-hunar ta'limi muassasalarining o'qituvchi va o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010. – 304 b.

bosh miya peshona qismi miya substratining intellekt va insonning qaror qabul qilish jarayoniga javob beruvchi zonasi ning faollashuvi sodir bo'ladi.

Buni shunday izohlash mumkin: "verbal masalalarni yechishda ham, arifmetik masalalarni yechishda ham chap yarimsharning peshona va markaziy bo'limlarida biopotensialarning distant sinxronlashuvi o'sadi, bundan tashqari matematik masalalarni yechishda boshning tepa va ensa bo'limlarida faollashuvning qo'shimcha fokusi yuzaga keladi" [2, 103].

Bunda algoritmgaga ko'ra yengil harakatlari bajarish chap yarimsharning orqa bo'limlari tomonidan ta'minlanadi, qiyin harakatlarda — faollashtirish fokusi chap yarimsharning oldingi bo'limlariga ko'chib o'tadi.

Ikkinchidan, kerakli axborotni uzoq muddatli xotira qatlamlaridan operativ xotiraga o'tkazish uchun xotirani safarbar qilish muhim.

Uchinchidan, hamma zarur intellektual resurslarni dolzarblashtirish uchun diqqatning barcha tomonlarini faollashtirish talab qilinadi [5].

Shunday qilib, bizning nazarimizda, miyani ishchi holatda ushlab turish va uni uzoq yillar mobaynida maksimal darajada ishlashga majburlash uchun ilk bosqichlardayoq turli xil intellektni rivojlantirish texnikasi va metodikalari yordamida har kunlik intellektual yuklamalarni bajarish "odatini" shakllantirish kerak. Neyropsixolog E. Goldberg har kuni 1 minutdan yoki haftada ikki marta 10 minutdan intensiv intellektual mashg'ulotlar, breyn-fitness bilan shug'ullanishni tavsiya qiladi.

Zamonaviy axborot voqeligi talablari talabani kasbiy ta'lim sharoitlarida o'qitish uchun yangi yo'l va yondashuvlarni izlab topishni nazarda tutadi.

Kasbiy tayyorgarlikning asosiy vazifasi bugungi kunda talabani "o'qishga" o'rgatish zaruratida, ya'ni bilim olish jarayonini boshqarishga o'rgatish zaruratida ko'rilmogda. Bu jarayon axborotni qabul qilishdan boshlab, unga tanqidiy baho berish, keyinchalik kasbiy vazifalarni bajarishda konkret vaziyatlarda qo'llash vaqti kelgunicha uni eslab qolishni o'z ichiga oladi.

Buning uchun talaba:

- intellektual faoliyatni optimallashtirishning turli xil usullarini egallashi lozim (neyrobika, intellekt-karta texnikasi, metaplan-texnikasi);
- diqqat, tasavvur, motivatsiyani boshqarish bilimlarini shakllantirishi kerak;
- uning mnemik qobiliyatlarini rivojlantirish va turli xil mnemotexnik usullarni o'rganishi kerak;
- konstruksiyalash va belgili-ramzli shakllarga (intellekt-karta, metaplan, tayanch konspekt) kodlashtirish orqali axborot oqimlari bilan ishlashni o'rganishi lozim.

3. Platonova Y.A. Intellektni boshqarish: hayot davomida talabning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish muammolari / Yu.A.Platonova, S.V.Tixonov, G.P.G. Ignatius // Raqamli olim faylasuflar laboratoriyasi — 2018. – 1-jild. — №1. – 50-66 b.

4. Psixofiziologiya. Lug'at / Muallif. MM. Bezrukix, D.A. Farber // Psixologik leksikon. Olti jildda ensiklopedik lug'at / Ed.-komp. L.A. Karpenko. Umumiy ostida Ed. A.V. Petrovskiy. – M.: PER SE, 2006. – 128 b.

5. Rudyka Yu.P. Interhemisferik aloqalar, ularning shakllanishi va bolaning intellektual rivojlanishiga ta'siri / Yu.P. Rudyka // O'qituvchilarning kasbiy ta'limi tizimida kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish: V Buntrossiya ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari. – Simferopol: Arial nashriyoti, 2018. – 55-58 b.

OLIV TA'LIMDA, FIZIKA FANI LABORATORIYA MASHG'ULOTLARINI OLIV BORISHDA INNOVATSION TA'LIM METODLARINI QO'LLASH

Valijon Rahmanov,

Guliston davlat universiteti Axborot texnologiyalari va fizika-matematika fakulteti "Fizika" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya

Oliy ta'limdagi fizika laboratoriya kurslari talabalarning fundamental ilmiy tamoyillarni tushunishlarini rivojlantirishda, tanqidiy fikrlash, muammoli masalalarni yechish va eksperimental ko'nikmalarni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. An'anaviy laboratoriya jihozlari o'nlab yillar davomida odatiy hol bo'lib kelgan, ammo innovatsion ta'lim usullari ushbu kurslarning samaradorligi va faolligini sezilarli darajada oshirishi mumkinligi tobora ortib bormoqda. Ushbu maqola oliy ta'limda fizika laboratoriya kurslarida qo'llaniladigan turli innovatsion ta'lim usullari va ularning talabalarning o'quv natijalari va umumiy ta'lim tajribasiga ta'sirini o'rganadi.

Kalit so'zlar: intensiv, interaktiv, innovatsion, gipoteza, Aqliy hujum, kreativ, muqobil, Qanday, Bliss, texnologiya, funksiyasi.

Аннотация

Лабораторные курсы по физике в высших учебных заведениях играют решающую роль в содействии пониманию студентами фундаментальных научных принципов и развитию критического мышления, решения проблем и экспериментальных навыков. Традиционные лабораторные установки были нормой на протяжении десятилетий, но растет признание того, что инновационные методы обучения могут значительно повысить эффективность и привлекательность этих курсов. В этой статье исследуются различные инновационные методы обучения, применяемые в лабораторных курсах по физике в высших учебных заведениях, и их влияние на результаты обучения студентов и общий образовательный опыт.

Ключевые слова: интенсивный, интерактивный, инновационный, гипотеза, мозговой штурм, творческий, альтернативный, Как, Блаженство, технология, функция.

Annotation

Physics laboratory courses in higher education play a crucial role in fostering students' understanding of fundamental scientific principles and developing critical thinking, problem-solving, and experimental skills. Traditional laboratory setups have been the norm for decades, but there is a growing recognition that innovative educational methods can significantly enhance the effectiveness and engagement of these courses. This article explores the various innovative educational methods being applied to physics laboratory courses in higher education and their impact on student learning outcomes and overall educational experiences.

Keywords: intensive, interactive, innovative, hypothesis, brainstorming, creative, alternative, How, Bliss, technology, function.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi "Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qaroriga ko'ra 2021/2022-o'quv yilidan boshlab oliy ta'lim tizimida fizika fanlarini sohalarga moslashtirilgan holda o'qitishni yo'lga qo'yish masalasi belgilangan [1].

O'zbekiston Kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismlaridan bo'lgan uzluksiz ta'lim tizimida ta'lim jarayonini tashkil etishda har tomonlama yetuk, barkamol avlodni yetishtirish uchun o'quvchi shaxsini rivojlantirish maqsadida har bir ta'lim bosqichida pedagogik tizimning barcha tarkibiy qismlari (ta'lim tarbiya maqsadi, mazmuni, metodi, vositalari, tashkiliy shakllari)ni mu-

vofiqlashtirish va istiqbolga yo'naltirish lozim [2, 726]. Shuningdek, talabalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash va ta'lim-tarbiya ishlarining samarali shakllari va usullarini ishlab chiqish, ularni amaliyotga joriy etish ko'rsatilgan. Bu vazifalarni amalga oshirish uzluksiz ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan professor-o'qituvchilar zimmasiga yuklatiladi. Shu bois, fizika fanini o'qitish jarayonida yuqori samarali texnologiyaga asoslanish, har bir ma'ruzada zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish, talabalarda mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantirish, vatanparvarlik va milliy g'ururni shakllantirish, mustaqillik tamoyillari va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish, masalalariga e'tibor qaratiladi [3, 700].

Hozirgi kunda jahon tajribasidan ko'rinib turibdiki, ta'lim jarayoniga o'qitishning yangi zamonaviy usul va vositalari kirib kelmoqda va samarali foydalanilmoqda. Ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda. O'qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Virtual laboratoriyalar an'anaviy laboratoriya qurilmalarini to'ldirish yoki hatto almashtirish vositasi sifatida o'rganilgan. Chien va boshqalar tomonidan tadqiqot. (2018) virtual laboratoriyalar talabalarga tajriba o'tkazish uchun xavfsiz va qulay platformani taqdim etishi mumkinligini aniqladi, ayniqsa fizik laboratoriyalar cheklangan bo'lishi mumkin. Virtual laboratoriyalar keng ko'lamli eksperimentlarni simulyatsiya qilish uchun moslashuvchanlikni taklif qiladi, bu murakkab tushunchalarni tushunishga yordam beradi va umumiy o'quv natijalarini yaxshilaydi [4, 20].

Fizika laboratoriya kurslarida hamkorlikda o'qitish usullaridan foydalanish turli tadqiqotlarda o'rganilgan. Lou va boshqalar tomonidan tadqiqot. (2017) guruhga asoslangan eksperimentlar va loyihalar nafaqat jamoaviy ish va muloqot qobiliyatlarini yaxshilash, balki murakkab fizika tushunchalarini yaxshiroq tushunishga olib kelishini aniqladi. Hamkorlikdagi o'rganish tengdoshlarni o'qitish va o'rganishni rag'batlantiradi, bu o'quvchilarga o'z guruhlarida turli nuqtayi nazar va ko'nikmalar to'plamidan foydalanishga imkon beradi.

Fizika laboratoriya kurslariga ilg'or asbob-uskunalar va texnologiyalarni joriy etish talabalarning ishtiyoqi va faolligini oshirishi ko'rsatildi. Palacio-Cayetano va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar. (2019) lazer tizimlari va kompyuter interfeyslari kabi ilg'or asboblarga ta'sir qilish talabalarni texnologiyaga asoslangan sohalarida tadqiqot va martaba uchun yaxshiroq tayyorlashi mumkinligini ko'rsatdi [5, 65]. Ilg'or uskunalaridan foydalanish nafaqat o'rganishni kuchaytiradi, balki bitiruvchilarni sa-

noat va tadqiqot talablariga mos ravishda jihozlanganligini ta'minlaydi.

Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar talabalarni bilimli bo'lishlarini ta'minlaydi. Innovatsion texnologiyalar — pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar – bu jamoa bo'lib, fikrlash deb yuritiladi, ya'ni pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib, ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va talabalarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi.

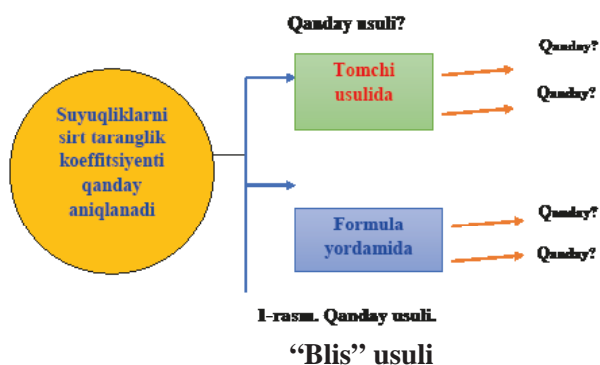
Pedagogik texnologiya – talabaning ehtiyojidan kelib chiqqan holda, bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishiga qaratilgan pedagogik jarayondir. Bu texnologiyalar o'qitishda o'zlashtirishni yuqori ko'tarish, o'quv jarayonida qiziqtirishni, o'quv materialini tushunishni yaxshilashni, ijtimoiy faollikni, fuqarolik ongini, o'z-o'zini anglash va boshqa vazifalarni hal etishga yo'naltirilgandir.

Guliston davlat universiteti Axborot texnologiyalari va fizika-matematika fakulteti Fizika kafedrasida, Tabiiy fanlar fakulteti Kimyo va biologiya yo'nalish talabalariga fizika va umumiy fizika fanini o'qitishda yangi pedagogik texnologiya usullaridan to'liq foydalanilgan xolda dars mashg'ulotlari olib boriladi. Bu esa talabalarning fizika faniga bo'lgan qiziqishlarini orttiradi va ularda o'ziga xos kreativligini va faolligini oshiradi. Fizika fanining asosiy maqsadi talabalarga fizikaviy qonuniyatlarni, modellarni gipotezalarni, fizik hodisalarni, tushuntirish, buyuk olimlar o'tkazgan tajribalarni va nazariy xulosalarni talabalar tasavvurida olamning hozirgi zamon ilmiy manzarasini hosil qilish, ilmiy va ratsional fikrlashni shakllantirish, xar tomonlama barkamol ziyoli mutaxassislar tayyorlashdan iboratdir. Fizikani o'qitishda maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatish va qulay ijtimoiy-psixologik muhitni vujudga keltirish, o'qituvchi tomonidan qo'llanilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalarga bog'liq bo'ladi. Bizga ma'lumki, oliy o'quv yurtlaridagi o'quv jarayoni shakllaridan biri bu laboratoriya mashg'ulotidir. Laboratoriya mashg'ulotida talabalar ma'ruzada olgan bilimlarini mustahkamlaydilar, tajribalarni o'z qo'llari bilan bajarib natija olishadi va mavzu bo'yicha o'z ko'nikmalarini mustahkamlaydilar.

Laboratoriya ishlari talabaga nazariy bilimlarni qo'llash mexanizmini chuqur va ko'rgazmali o'rganish imkonini beradi. Laboratoriya mashg'ulotlarini olib borishda yangi pedagogik metodlaridan foydalanish samarali natija beradi. Ya'ni fizika fani laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazishda "Blits", "Qanday", "Aqliy hujum" texnologiyasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Har bir mashg'ulotga qaysi usulni qo'llash, ya'ni darsning maqsadiga erishish va natija olish qulayligini tanlash bu xar bir pedagogning kreativligiga bog'likdir. Darsning tashkiliy

qismidan so'ng, o'quvchilarga ushbu texnologiyalarni olib borish bosqichlari haqida tushuncha beriladi va bunda vazifalarni bajarilishida beriladigan vaqtga qat'iy rioya etish kerakligi eslatiladi. Bizga ma'lumki, laboratoriya mashg'ulotiga xar bir talaba o'ziga berilgan laboratoriya ishini bajarish uchun tayyor holda dars mashg'ulotiga kirishi kerak. Ya'ni laboratoriya ishi mavzusi bo'yicha nazariy bilimga ega bo'lishi, ishini bajarish va natijani olish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak. Talabalar bajariishi kerak bo'lgan vazifaga tayyorligini tekshirish uchun "Blits", "Qanday" (1-rasm) va nazariy bilimlarini tekshirish uchun "Aqliy hujum" usullaridan foydalanish guruh talabalarining qisqa vaqt ichida o'zlashtirish darajasini aniqlashga va ularning o'z bilimlarini erkin bayon etish imkonini beradi.

Pedagogik texnologiya usullarini fizika laboratoriya mashg'ulotida "Suyuqliklarni sirt taranglik koeffitsiyentini aniqlashni bir necha usullari o'rganish" mavzusida ko'rib chiqsak.

1-jadval.

Talaba javobi	To'g'ri javob	Ishni bajarish tartibi
		1. Dinamometrni shtativga o'rnatish.
		2. Chizg'ich yordamida uchburchak shaklidagi simning perimetri ℓ o'lchang.
		3. Dinamometrning pastki halqasiga uchburchak shaklidagi simni iling va og'irlik kuchini F_1 ni o'lchang.
		4. Idishdagi suvni ko'tarib, dinamometrda osilgan sigma tekazing va idishni sekin tortib, simning suvdan uzulishi paytidagi dinamometrning ko'rsatishi F_2 ni yozib oling.
		5. $F = F_2 - F_1$ Formuladan sirt taranglik kuchini toping.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi "Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5032-son Qarori. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami.
- Rahmanov V.T Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda fizika fanining namoyish tajribalarini zamonaviy qurilmalar yordamida o'qitish — Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник

		6. $\sigma = \frac{F}{2\ell}$ Suyuqlikni sirt taranglik koeffitsiyenti topish formulasi.
		7. Hisoblarning absolyut va nisbiy xatolari topiladi.
		8. O'lchash va hisoblash natijalarini qo'yidagi jadvalga albatta yozing.

"Aqliy hujum" usuli

2-jadval.

- Tozalanmagan halqa o'lchash natijasiga qanday ta'sir qiladi?
- Sirdan ajratilganda halqaga qanday kuchlar ta'sir qiladi suyuqliklar? Qaysi vaqtda halqa suyuqlikdan uziladi?
- Yuqorida bayon qilingan usul bilan ho'llamaydigan suyuqlikning sirt taranglik koeffitsiyentini aniqlab bo'ladimi?
- Halqaning uzilish paytidagi sirt taranglik kuchining yo'nalishini chizib ko'rsating.
- Suyuqlik tuzilishi va uning xususiyatlari qanday?
- Molekulyar ta'sir radiusi nimaga aytiladi?
- Sirt tarangligi koeffitsiyenti nima deyiladi? U qanday birliklarda o'lchanadi?
- Sirt tarangligi koeffitsiyenti nimaga bog'liq?
- Tashqi kuchlar ta'sirda suyuqlik qanday shaklni olishga intiladi? Nima uchun?
- Nima uchun sirt qatlami molekullari suyuqlik ichidagi molekullarga qaraganda ko'proq potensial energiyaga ega?
- Sirt taranglik kuchlarining tabiati qanday?
- Sirt taranglik koeffitsiyentini aniqlashning bilvosita usullari qanday bilasizmi, ularning mohiyati?

Bu yangi pedagogik texnologiya usullaridan foydalanish, guruh talabalarining folligini oshirishga, guruh talabarlari bilan birgalikda ishlashga va qisqa vaqt ichida guruh talabalarining barchasini o'zlashtirish darajasini aniqlash imkoniyatini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalar ta'lim oluvchilarning fanga, mavzuning mazmuniga bo'lgan qiziqishimizni kuchaytiradi. Yangi pedagogik texnologiyalar usullari olgan bilimimizni mustahkamlashga, o'z fikrlarini mustaqil bayon etishga, faol ishtirok etishga, tengdoshlari fikrlarini hurmat qilishga yordam beradi. Bu metodlar talabalarda jahon andozasiga mos bo'lgan bilimlarni egallashlariga imkon beradi va albatta, ta'lim samaradorligiga erishishga olib keladi va pedagogik innovatsiyalar har tomonlama kamol topgan, barkamol avlodni tarbiyalab berish vazifasini hal etadi.

NamGU-NamDU ilmiy axborotnomasi. –2022-yil, 4-son. – 725-728-b.

3. Rahmanov V.T Umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizik namoyish tajribalari, uning vazifalari va tizimi – Scientific Bulletin of NamSU – Научный вестник/ – NamDU Ilmiy Axborotnomasi. – 2022-yil, 1-son. – 699-703-b.

4. Betihavas, V., Bridgman, H., Kornhaber, R., & Cross, M. (2016). The evidence for 'flipping out': A systematic review of the flipped classroom in nursing education. *Nurse Education Today*, 38, 15-21.

5. Chien, Y. T., Chou, C. Y., & Chen, S. H. (2018). Exploring the impact of a virtual laboratory on students' achievements and perceptions in a physics course. *Computers & Education*, 120, 61-76.

EFFECTIVE STRATEGIES FOR TEACHING ENGLISH IN ESP GROUPS

Shahnoza Ibragimova,

senior teacher, Tashkent University of Information Technologies
named after Muhammad al-Khwarizmi

Annotation

This article explores effective strategies for teaching English in ESP (English for Specific Purposes) groups. The study focuses on identifying strategies that enhance language proficiency and cater to the specific needs of learners in various professional fields. The research methodology involved a comprehensive literature review and analysis of existing studies on ESP instruction. The results highlight the importance of needs analysis, authentic materials, task-based learning, technology integration, in ESP classrooms. The discussion section provides insights into the practical content and language integrated learning (CLIL) in implementation of these strategies.

Keywords: english for specific purposes, ESP, language proficiency, needs analysis, authentic materials, task-based learning, technology integration, CLIL.

Annotatsiya

Ushbu maqola ESP (Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili) guruhlarida ingliz tilini o'rgatishning samarali strategiyalarini o'rganadi. Tadqiqot tilni bilish darajasini oshiruvchi va turli kasbiy sohalarda o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini qondiradigan strategiyalarni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi keng qamrovli adabiyotlarni ko'rib chiqish va ESP yo'riqnomasi bo'yicha mavjud tadqiqotlarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Natijalar ESP sinflarida ehtiyojlarni tahlil qilish, haqiqiy materiallar, vazifalarga asoslangan o'rganish, texnologiya integratsiyasi muhimligini ta'kidlaydi. Muhokama bo'limi ushbu strategiyalarni amalga oshirishda amaliy mazmun va tilni integratsiyalashgan o'rganish (CLIL) haqida tushuncha beradi.

Kalit so'zlar: muayyan maqsadlar uchun ingliz tili, ESP, tilni bilish, ehtiyojlarni tahlil qilish, haqiqiy materiallar, vazifaga asoslangan o'rganish, texnologiya integratsiyasi, CLIL.

Аннотация

В этой статье рассматриваются эффективные стратегии преподавания английского языка в группах ESP (английский для специальных целей). Исследование сосредоточено на выявлении стратегий, которые улучшают знание языка и удовлетворяют конкретные потребности учащихся в различных профессиональных областях. Методология исследования включает всесторонний обзор литературы и анализ существующих исследований по обучению ESP. Результаты подчеркивают важность анализа потребностей, аутентичных материалов, обучения на основе задач, интеграции технологий в классах ESP. В разделе обсуждений представлена информация о практическом содержании и интегрированном языковом обучении (CLIL) при реализации этих стратегий.

Ключевые слова: английский для специальных целей, ESP, знание языка, анализ потребностей, аутентичные материалы, обучение на основе задач, интеграция технологий, CLIL.

English for specific purposes (ESP) is a type of English language teaching that is designed to meet the specific needs of learners in a particular field or discipline. ESP can be used for a variety of purposes, such as preparing learners for academic study, professional training, or workplace communication. ESP teaching can be challenging, as it requires teachers to have a deep understanding of the needs of their learners and to be able to adapt their teaching to meet those needs. However, it can also be very

rewarding, as ESP teachers can see the direct impact of their teaching on their learners' ability to use English in their professional or academic lives.

This article aims to identify effective strategies that enhance language proficiency and cater to the specific requirements of ESP groups. By employing these strategies educators can create engaging and meaningful learning experiences for their students.

This study employed a comprehensive literature re-

view approach to identify and analyze existing studies on effective strategies for teaching English in ESP groups. Various academic databases were searched, including journals, books, and conference proceedings. The selected studies were critically reviewed and analyzed to extract relevant information and insights.

The results of the literature review highlight several effective strategies for teaching English in ESP groups. These strategies include needs analysis, authentic materials, task-based learning, technology integration, content and language integrated learning (CLIL). Needs analysis helps identify learners' language skills and specific purposes within their professional context. Authentic materials expose learners to real-world language usage and terminology. Task-based learning promotes active engagement and practical language use. Technology integration enhances learning outcomes through online resources and interactive platforms. CLIL principles integrate content and language learning, making the experience more meaningful and relevant.

There are a number of specific strategies that can be used to implement the key principles of effective ESP teaching. These strategies include:

1. Needs analysis:

Before designing an ESP course, conducting a thorough needs analysis is crucial. This involves identifying the language skills and specific purposes of the learners within their professional context. By understanding their needs, teachers can tailor the curriculum and select appropriate materials that align with the learners' goals and objectives (Hutchinson & Waters, 1987).

2. Authentic Materials:

Using authentic materials relevant to the learners' professional field is essential for effective ESP instruction. Authentic materials, such as industry-specific articles, reports, and case studies expose learners to real-world language usage and terminology. This helps them develop the necessary language skills and domain-specific knowledge (Dudley-Evans & St. John, 1998).

3. Task-Based learning:

Implementing task-based learning activities in ESP classrooms promotes active engagement and practical language use. By designing tasks that simulate real-life situations, learners can apply their language skills to solve problems or complete projects related to their professional field. This approach fosters communication, critical thinking, and collaboration among learners (Willis & Willis, 2007). [1, 18]

4. Technology Integration:

Integrating technology into ESP instruction can enhance learning outcomes. Online resources, interactive multimedia, and language learning platforms provide learners with opportunities for self-study, authentic language exposure, and interactive practice. Additionally, technology facilitates communication and collaboration

beyond the classroom, connecting learners with professionals in their field (Chapelle, 2003).

5. Content and Language Integrated Learning (CLIL):

Incorporating content and language integrated learning principles into ESP instruction helps learners acquire language skills while simultaneously learning subject-specific content. This approach allows learners to develop both language proficiency and domain knowledge, making the learning experience more meaningful and relevant (Coyle, Hood, & Marsh, 2010).

The discussion section provides insights into the practical implementation of the identified strategies. It explores how teachers can conduct needs analysis effectively, select and adapt authentic materials, design task-based learning activities, integrate technology into instruction and incorporate CLIL principles. Practical examples and classroom sceneries are discussed to illustrate the application of these strategies in ESP classrooms.

In order to investigate the effectiveness of these strategies, a study was conducted with a group of ESP students. The students were divided into two groups: one group that used authentic materials and task-based learning, and one group that did not. The results of the study showed that the students who used authentic materials and task-based learning made significantly more progress than the students who did not.

These findings suggest that authentic materials and task-based learning are effective strategies for teaching ESP. These strategies can help students to improve their English skills and to achieve their specific language learning goals.

English for Specific Purposes (ESP) is a type of English language teaching that focuses on the needs of specific groups of learners. ESP courses are designed to meet the specific needs of learners in a particular field or profession. [2, 43]

Finally, it is important to provide opportunities for students to interact with each other. Interaction can help students to practice their English skills and to learn from each other. There are many ways to provide opportunities for students to interact, such as through pair work, group work, and class discussions.

Teaching English in ESP groups requires a targeted approach that addresses learners' specific language needs within their professional context. By employing effective strategies such as conducting needs analysis, using authentic materials, implementing task-based learning, integrating technology, and incorporating CLIL principles, educators can create engaging and effective learning experiences for ESP learners. These strategies empower learners to develop the language skills necessary for success in their professional fields. The main emphasis in the teaching of foreign languages is on the formation of communicative competence in language learners today. As a result of this, it is advisable to teach grammatical

units and rules not even in the traditional way, but based on a maybe communicative approach. The prepared for the study consisted of a set of exercises called pre-communicative and communicative exercises, which were compiled in sequence from the structure of the grammatical unit, depending on the rules of its use and in what cases the speaker is used in the process of communication. When creating a set of exercises, the researcher was guided by the following factors:[3, 10]

1) when revealing a specific topic to students, the emphasis was placed on similar and different aspects between the grammatical units of their native language and

the languages studied;

2) on topics where the problem of interference may arise, exercises aimed at preventing this condition were compiled; 3) on the set of exercises, a sequence of tasks was created, relying on a systematic approach (principle system), that is, from light to complex, from preparatory (pre-communicative) exercises to asocial (communicative) exercises. 4) as far as possible, the contexts characteristic of English and Uzbek culture were chosen and included in the exercises. 5) in line with the state educational standard and students' knowledge benchmarks, exercises of difficulty corresponding to B2 level were given.

REFERENCES:

1. Botirovna O. S. THE IMPORTANCE OF CRITICAL READING FOR ACADEMIC PURPOSE OF THE LANGUAGE WITH ANALYZING PISA TESTS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 11. – C. 181.
2. Botirovna O. S. THE IMPORTANCE OF THE PISA INTERNATIONAL PROGRAM IN TEACHING CRITICAL READING IN ENGLISH TO STUDENTS IN GRADES 8-9 //Journal of Modern Educational Achievements. – 2023. – T. 9. – №. 9. – C. 205.
3. Mardonov R. THE ROLE AND PLACE OF UNIVERSITIES IN THE "KNOWLEDGE SOCIETY" //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 9. – C. 325.
4. Mardonov R. Philosophy of education in modern conditions of society development //Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. – 2021. – T. 11. – №. 10. – C. 114.
5. Mardonov R. HUMANIZATION AND HUMANITARIZATION OF HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF THE INFORMATION SOCIETY //Conferencea. – 2021. – C. 211.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA OMONIMIYAGA YONDOSH HODISALARNI FARQLASH MEZONLARI

Ra'noxon Xudjayeva,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU dotsenti,
"Tarjima nazariyasi va amaliyoti"
kafedrasini o'qituvchisi, f.f.d., PhD

Annotatsiya

Ushbu maqola turli tillardagi omonim, omofon, omograf va paronimlar o'rtasidagi farqlarga bag'ishlangan tadqiqotni taqdim etadi. Ushbu lingvistik hodisalarning xususiyatlari ko'rib chiqilib, ulardan foydalanishga misollar keltirilgan va ularni farqlash usullari muhokama qilingan. Ushbu tadqiqot natijalari tilshunoslar va til o'qituvchilari uchun ham leksikografik asarlar va tillarni o'qitish usullarini yaratish uchun ham foydali bo'lishi mumkin. Gapdagi o'ziga xos bo'laklar, sinonim va antonimlardan foydalanish, kontekstli ishoralar hamda boshqa lingvistik vositalar berilgan so'zlarning to'g'ri ma'nosi, tasnifini aniqlashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: omonimlar, omofonlar, omograflar, paronimlar, so'zlarni aniqlash, tilshunoslik, leksikografiya.

Аннотация

В данной научной статье представлено исследование, посвященное определению критериев разграничения омонимов, омофонов, омографов и паронимов в различных языках. Были рассмотрены особенности лингвистических явлений, приведены примеры их использования и разобраны методы их различения. Результаты данного исследования могут быть полезны как для лингвистов и преподавателей языков, так и для создания лексикографических работ и методов обучения языкам. Конкретные фрагменты в предложении, использование синонимов и антонимов, контекстные подсказки, а также другие языковые средства помогают определить правильное значение, классификацию данных слов.

Ключевые слова: омонимы, омофоны, омографы, паронимы, различение слов, лингвистика, лексикография.

Annotation

This scientific article presents a study on the definition of criteria for distinguishing homonyms, homophones, homographs and paronyms in various languages. The features of linguistic phenomena were considered, examples of their use were given, and methods of distinguishing them were analyzed. The results of this study can be useful both for linguists and language teachers, as well as for creating lexicographic works and methods of teaching languages. Specific fragments in a sentence, the use of synonyms and antonyms, contextual hints, as well as other language tools help determine the correct meaning and classification of these words.

Keywords: homonyms, homophones, homographs, paronyms, word distinction, linguistics, lexicography

Til va uning tuzilishini o'rganishning asosiy vazifalaridan biri omonimlar va unga yondosh bo'lgan turli hodisalarni farqlashdir. Omonimlar, omofonlar, omograflar, omoformalar, polisemiya va paronimlar o'xshash tovush yoki o'xshash o'zak shakliga ega bo'lgan, biroq ayni paytda turli xil ma'no vujudga kelishi va qo'llanilishiga ega bo'lgan so'zlardir.

Garchi ushbu hodisalar o'xshash ko'rinishi mumkin bo'lsa-da, ular katta e'tibor va aniq tushunishni talab etadigan muhim farqlarga ega. Ushbu ilmiy maqolada tillardagi hodisalar o'rtasidagi farqlarga to'xtalamiz.

Tildagi hodisalarni tavsiflash va tasniflash, ularning xususiyatlarini aniqlash, hodisalarning xilma-xilligi va murakkabligini ko'rsatib berish uchun o'zbek va ingliz tillaridagi misollarni ko'rib chiqish taqozo etadi.

Tildagi so'zlarning ma'nolarini to'g'ri tushunish qanchalik muhim? Mashina tarjimasini ilovalari, aloqa tizimlari va o'quv materiallarida omonimlar, omofonlar, omograflar, omoformalar, polisemiya va paronimlar o'rtasidagi to'g'ri farq samarali muloqotni yaratishning asosiy jihati hisoblanadi. Ushbu lingvistik hodisalarning har biri tilning o'ziga xos jihatini ifodalaydi, bunda so'zlar tovush yoki imlo jihatidan o'xshash, ammo alohida ma'no va funksiyalarga ega. Ular o'z tabiati ila matnlarni tushunish va tarjima qilishga muhim rol o'ynaydi.

Hodisalar o'rtasidagi farqlarni kontekst, grammatik xususiyatlar va semantikani hisobga olish lozim. Gapdagi o'ziga xos bo'laklar, sinonim va antonimlardan foydalanish, kontekstli ishoralar hamda boshqa lingvistik vositalar berilgan so'zlarning to'g'ri ma'nosi, tasnifini aniqlashga yordam beradi.

O'zbek va ingliz tillarida omonimiyaga chambarchas bog'liq bo'lgan hodisalarni farqlash mezonlari bu so'zlarning semantik ma'nosi, konteksti, grammatikasi va qo'llanishi kabi turli omillar asosida belgilanadi. Quyida ushbu mezonlar va ularning ilmiy asoslari keltirilgan:

1. Semantik ma'no:

– O'zbek tili: O'zbek tilidagi bir-biriga yaqin bo'lgan hodisalarni farqlash mezonlaridan biri so'zning semantik ma'nosi bo'lishi mumkin. Misol uchun, agar ikkita so'z o'xshash yoki bir xil ma'noga ega bo'lsa, ularni omonim deb tasniflash mumkin.

– Ingliz tili: Ingliz tilida ham so'zning semantik ma'nosi omonimiyani ajratishda asosiy omil bo'lishi mumkin. Ikki so'z turli semantik ma'noga ega bo'lsa, ularni turli leksik-semantik guruhlarga bo'lish mumkin.

2. Kontekst:

– O'zbek tili: O'zbek tilida omonimiyani farqlashda so'zning qaysi kontekstda qo'llanilishiga qarab ajratish mumkin. Xuddi shu so'z ishlatilgan kontekstga qarab turli xil talqinlarga ega bo'lish mumkin.

– Ingliz tili: Ingliz tilida ham kontekst omonimiyani ajratishda muhim rol o'ynashi mumkin. So'zning ma'nosini u ishlatilgan ibora, jumla yoki dialogga qarab aniqlash mumkin bo'ladi.

3. Grammatika:

– O'zbek tili: O'zbek tilida so'zlarning grammatik shakllari bir-biriga yaqin bo'lgan hodisalarni omonimiyadan ajratishda yordam beradi. Tugash, qo'shimcha yoki affikslardagi farqlar turli grammatik ma'nolarni bildirishi mumkin.

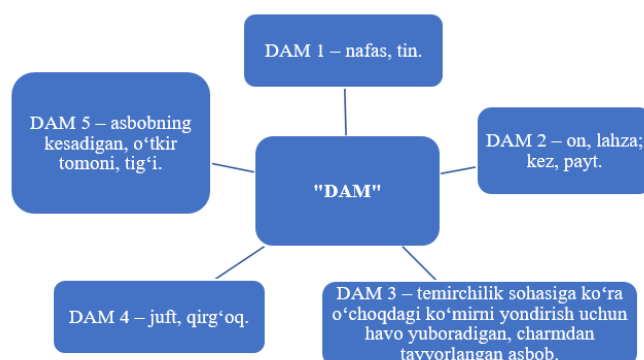
– Ingliz tili: Ingliz tilida jumalarning grammatik tuzilishi va zamonlardan foydalanish so'zning ma'nosini aniqlashga va omonimiyani ajratishga yordam beradi.

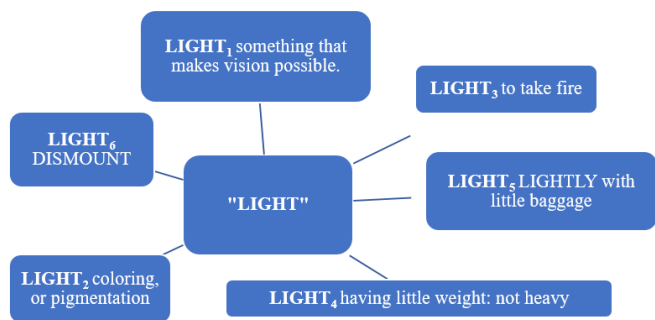
4. Qo'llanishi:

– O'zbek tili: O'zbek tilida so'zning qo'llanishi omonimiyani farqlashda asosiy mezon bo'lishi mumkin. So'zning turli kontekstlarda turli xil qo'llanilishi turli xil ma'nolarni ko'rsatishi mumkin.

– Ingliz tili: Ingliz tilida so'zni ishlatish usullari va kontekstlari omonimiyani farqlash uchun xizmat qilishi mumkin. Masalan, "bank" so'zi moliya yoki jismoniy joy kontekstida turli xil ma'nolarga ega.

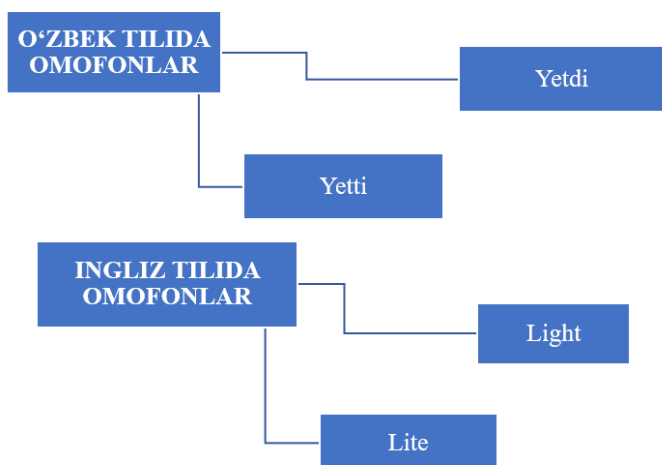
Bir-biriga yaqin bo'lgan hodisalarni omonimiyaga ajratish mezonlarining ilmiy asosi aniq so'zlarni va ularning tilda qo'llanilishini o'rganish va tahlil qilishdan iborat bo'ladi. Xuddi shunday jarayonlarni ikki qardosh bo'lmagan o'zbek va ingliz tillaridagi ushbu hodisalarni qiyoslagan holda semantik, grammatik, fonetik va grafik jihatdan tahlilga tortsak, u quyidagicha aks etishini ko'ramiz.

№1 tasvir. Omonimlar

Yuqoridagi misol ikkita tildagi ononimik qatorlarning semantik maydonini anglatmoqda. Ushbu omonimik qatorlarning semantik ma'nolari jihatdan o'rtasida umuman bog'liklik mavjud emas, ya'ni ma'nolar semantik jihatdan kesishmaydi, chunki omonimlar yozilishi, talaffuzi bir xil, ammo turli ma'nolarga ega bo'lgan so'zlardir. Bu jihatlar tilshunoslikda juda qiziq hodisa bo'lishi bilan birga anchagina tarjima muammolarini ham keltirib chiqaradi. Tilning xilma-xilligi va ko'p qirraliligini hisobga olib, omonimlar matnini o'qish va tushunishda bir qancha qiyinchiliklarga sabab bo'lsa-da, ayni paytda ular tilni yanada boy va rang-barangligini namoyon qiladi.

№ 2 tasvir. Omofonlar

Yuqoridagi tasvirdan ko'rinadiki, *yetdi* va *yetti* birinchisi predikat vazifasida, ikkinchisi aniqlovchi vazifasini bajarib keladi. Ya'ni *yetdi* fe'l, *yetti* sonidir.

O'zbek tili va ingliz tili ham j omofonlarga boy til. Omofonlar omonimiyaga yondosh hodisalardan biri hisoblanadi. Ular talaffuz jihatidan bir xil, ammo yozilishi har xil so'zlardir. Yuqorida o'zbekcha misolda ko'rsatilgan "*yetdi*" so'zi biron bir manzilga yetib borishni bildirsa, "*yetti*" so'zi esa 7 raqami ma'nosida keladi.

Inglizcha misoldagi omofonlar talaffuzi bir biriga yaqin bo'lsa-da birinchi berilgan "*light*" so'zi yorug'lik, ikkinchi "*lite*" so'zi esa kamroq kaloriyaga ega bo'lgan oziq-ovqat yoki mahsulotni tavsiflash uchun ishlatiladi [1, 23].

№ 3 tasvir. Omoformalar

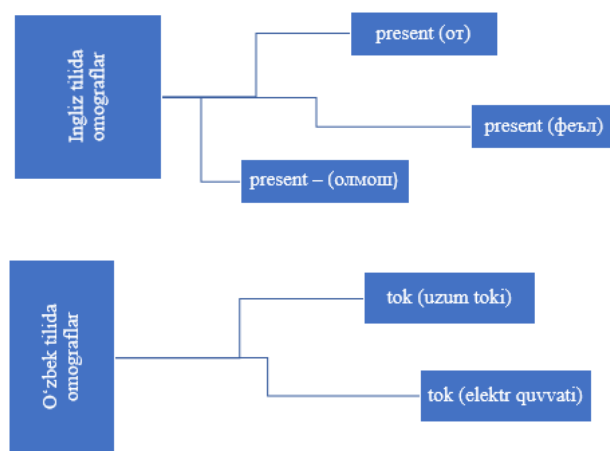

Ushbu tasvirda o'zbek va ingliz tilidagi omoformalar qiyoslangan. Omoforma termini — omonimik so'zlarni turli so'z turkumlarida kelishiga nisbatan ishlatiladi. Masalan, o'zbek tilidagi "qirq" omonimik qatori turli so'z turkumlarida qo'llanganligi ularni omoformalarga aylantirib qolgan. Birinchi "qirq" so'zining ma'nosi son, raqamni bildirib ot so'z turkumida qo'llanilsa, ikkinchi "qirq" biron narsani qirqish ma'nosida fe'l so'z turkumida ishlatilgan.

Keyingi misoldagi "gullar" omonimik qatori ham xuddi shunday hodisaga uchragan. Bunda birinchi "gullar" gul so'zining ko'plik ma'nosida ot so'z turkumida qo'llangan, ikkinchi "gullar" esa daraxtlarning chechak ochishi ma'nosida fe'l so'z turkumida ishlatilgan.

Ingliz tilidagi misollarda esa "light" omonimik qatorining omoforma, ya'ni turli so'z turkumlarida qo'llanishi ko'rsatilgan. Birinchi "light" omonimi gapda ot so'z turkumida, ikkinchi gapda esa sifatdosh bo'lib kelishini kuzatishimiz mumkin.

№ 4 tasvir. Omografklar

Yuqorida misollardan anglash mumkinki, ingliz tilidagi "present" omonimik qatorida ham, o'zbek tilidagi "tok" omonimik qatorida ham so'zlarni urg'u orqali ajralishi va turli so'z turkumlarida kelishini kuzatamiz. Ingliz tilida "present" omonimik qatorining birinchi ma'nosi kimga-

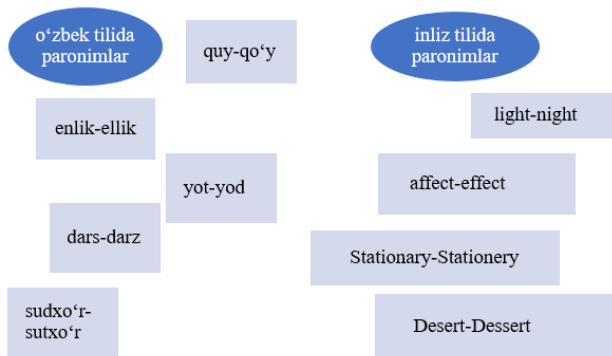
dir qilingan sovg'a, ikkinchi ma'nosi biron narsa bilan tanishish yoki boshqalarga nimanidir ko'rsatish, taqdim etish ma'nosida, uchinchi "present" so'zi esa grammatikada hozirgi zamoni ifodalash uchun qo'llanuvchi so'z ma'nosida kelganligini ko'rish mumkin [2, 14].

O'zbek tilidagi "tok" omonimik qatori esa ikkita semantik ma'noda qo'llangan: 1. Tok — uzum toki, shohi; 2. Tok — elektr quvvati.

Ya'ni tillarda omonimiyaga yondosh bo'lgan hodisalardan biri bo'lgan omograflar yozilishi bir xil, ammo talaffuzi urg'u orqali ajratilgan va turli so'z turkumlarida qo'llangan omonimik qatorlardir.

Bundan tashqari, omonimlar va shunga o'xshash hodisalar o'rtasidagi farqni aniqlashning yana bir usuli — semantika va qo'llanishning qiyosiy tahlili. Bu hodisalarning ma'nosi, nutqda qo'llanishi va kontekstdan kelib chiqib o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash imkonini beradi.

**№ 5 tasvir. Paronimlar
(omonimlar va paronimlar farqlanishi)**

Yuqorida misollar orqali ingliz tili va o'zbek tillaridagi ko'plab tadqiqotchilar ajrata olmaydigan yondosh hodisalardan omonimlar va paronimlarning farqi ko'rsatilgan. E'tibor qaratilsa, ingliz tilidagi barcha juft so'zlar yozilishi ma'lum bir qismlari o'xshash, talaffuzi juda yaqin bo'lgan, ammo turli ma'nolarga ega bo'lgan juft so'zlarni ko'rishimiz mumkin. Shunday mezonlar ostida shunday yondosh bo'lgan hodisalarni ajratish mumkin.

Xulosa qilganda, omonimlar, omofonlar, omograflar, polisemiya va paronimlar orasidagi farq semantik ma'no, grammatik vazifa, imlo, kelib chiqishi va qo'llanish konteksti kabi turli mezonlarga asoslanishi kerak. Bu mezonlar tarjimada lingvistik hodisalarni aniqlash va ajratishda yordam beradi.

Ko'p so'zlarning yozilishi, bo'g'ini bir xil bo'lsa-da, talaffuzi va ma'nosi bir-biridan farq qiladigan o'zbek tilida omonimiya bilan chambarchas bog'liq bo'lgan hodisalarni farqlashning muhim mezonlari urg'u va intonatsiya hisoblanadi. So'zlarning talaffuzidagi nozik o'zgarishlari turli ma'nolarni ko'rsatishi mumkin. Boshqa tomondan, omonimiya ko'proq tarqalgan ingliz tilida farqlash mezonlari kontekst va so'zlardan foydalanishga asoslanadi. Ko'pincha bir-biriga yaqin bo'lgan omonimlar o'zining grammatik shakllari yoki sintaktik qo'llanishi bilan farqlanadi.

Shunday qilib, ikkala tilda ham omonimiya bilan chambarchas bog'liq hodisalarni chegaralashda o'ziga xos yondashuvlar mavjud. Bu kontekst, talaffuz va so'zlarni to'g'ri ma'no bilan ishlatish muhimligini ta'kidlaydi. Turli tillarda ushbu hodisalarni o'rganish til tizimlarining xilma-xilligi va tilning xalq madaniyati va tafakkurini qanday aks ettirishi haqida gapiradi [3, 45].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Stendal. Qizil va qora: 1830-yil xronikasi: Roman. Ruschadan H. To'rabekov tarj. – T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. – 576 b.
2. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, Eleventh Edition, 2020, 1. –664 p
3. Stendal, (Henri Beyle) "The red and the black" (Le Rouge et le Noir) Franc. 2 vols. ISBN 0-521-34982-6. – 830 p.
4. Walter William Skeat An Etymological Dictionary of the English Language Izd. 2 Clarendon Press. 1893. – r. – 844 p.
5. Whilford H.C. A dictionary of English homonyms, pronouncing and explanatory. – L.: 1899. – 432 p.

TALABALARDA IJODIY QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMI

Maxmatmurod Shomirzayev,
Termiz davlat universiteti professori,
pedagogika fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya

Maqolada texnika oliy ta'lim muassasalarida umumkasbiy fanlardan amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish va o'qitishda talabalarga zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish metodlari, muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlashda ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning tashkiliy metodik modeli ishlab chiqilgan va uning asosiy qoidalari mazmun — mohiyati yoritib berilgan. Shuningdek, mazkur maqolada ta'lim oluvchilarning bilim faoliyatlarini rag'batlantiruvchi usul — faol ta'lim berish usuli hisoblanadi. Suhbat, bahs, o'yin, keys-stadi, loyihalar usuli, muammoli usul, aqliy hujum va boshqalar eng ko'p tarqalgan va alohida xususiyatga ega bo'lgan ta'lim usullari aniq misollar asosida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: talaba, ta'lim, tarbiya, mustaqil ta'lim, muhandis, ijod, qobiliyat, pedagogik texnologiya, multimedia, noan'anaviy ta'lim, o'quv jarayoni, qiziqish, ko'nikma, malaka, kasb, samaradorlik.

Аннотация

В статье разработаны методы использования современных инновационных технологий студентов при организации и преподавании производственной практики в технических вузах, организационно-методическая модель формирования творческих способностей при подготовке к инженерной профессиональной деятельности, а также ее основные правила были уточнены. Также в данной статье методом стимулирования познавательной деятельности учащихся является метод активного обучения. Дискуссия, дискуссия, игра, кейс-стади, метод проектов, проблемный метод, мозговой штурм и т. д. являются наиболее распространенными и специальными методами обучения, раскрываемыми на конкретных примерах.

Ключевые слова: студент, образование, воспитание, самообразование, инженер, творчество, способности, педагогические технологии, мультимедиа, нетрадиционное обучение, процесс обучения, интерес, навыки, квалификация, профессия, эффективность.

Annotation

In the article, the methods of using modern innovative technologies for students in the organization and teaching of practical training in technical higher education institutions, the organizational methodical model for the formation of creative abilities in preparation for engineering professional activities have been developed, and its main rules have been clarified. Also, in this article, the method of stimulating the knowledge activities of students is the method of active education. Discussion, discussion, game, case-study, project method, problem method, brainstorming, etc. are the most common and special educational methods revealed on the basis of specific examples.

Keywords: student, education, upbringing, Independent Education, Engineer, creativity, abilities, pedagogical technology, multimedia, unconventional education, educational process, interest, skills, qualifications, profession, efficiency.

Bugungi kunda jahon hamjamiyatida ilm-fan, sanoat, ishlab chiqarish jarayonlari, texnika-texnologiyalar rivojlanib borayotgan davrda bo'lajak muhandislarining kelajakda yuksak malakali, yetuk kadr bo'lib yetishishlari uchun uchun talab oshib bormoqda. Ushbu jarayonda bo'lajak mutaxassislarining uzluksiz tarzda mustaqil bilimlarni egallab, to'ldirib borishiga, o'qish va ish faoliyati davomida malaka va kasbiy mahoratini oshirib borishi maqsadga muvofiqdir.

Fan natijalarini ishlab chiqarishga joriy etishda muhandislarining roli katta. Muhandislik va texnik xodimlarning mehnati "fan-texnika-ishlab chiqarish" zanjirida bog'lovchi sifatida xizmat qiladi. Shu sababdan bugungi kunda texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarini kasbiy kompetentligini rivojlantirish muammosi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. O'zbekistonda olib borilayotgan ta'lim islohoti bevosita uning demokratik, bozor munosabatlariga o'tish jarayoni bilan birga amalga oshmoqda. Mazkur jarayonlar mohiyatan pedagogik ta'lim tizimi kadrlar tayyorlash imkoniyatlarining tubdan yaxshilani-

shiga, jamiyatni og'ishmay rivojlantirish negizida umumjahon ta'lim muhitiga mos tarzda uzluksiz pedagogik ta'lim tizimini yaratishga olib keladi [2, 10].

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi da belgilangan "ilmiy tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish" hamda innovatsion rivojlantirish vazirligining asosiy faoliyat yo'nalishlaridan ta'lim tizimida innovatsiyalarni ishlab chiqishni ta'minlash kabi belgilangan ustuvor vazifalari oliy ta'lim tizimida raqobatbardosh muhandis kadrlarni innovatsion faoliyatiga tayyorlash zaruriyatini taqozo etmoqda [1, 39].

Shu sababli ham oliy ta'lim tizimidagi ustuvor masalalardan biri bu — birinchi navbatda ta'lim mazmuni va uning tarkibini kengaytirish va chuqurlashtirish, xususan, innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim sifatini oshirish hisoblanadi. Ta'limga oid materiallarni elektron ta'lim resurslari yordamida taqdim etish muhim ahamiyat kasb etib, u zamonaviy ilmiy-amaliy bilimlarning pedago-

gik texnologiyalarida yetarli darajada aks ettirishni tadqiq etish bilan belgilanadi, hamda bir qator umumkasbiy va kasbiy kompetentliklarni shakllantirishga imkon beradi. Oliy ta'limdagi innovatsiya jarayonlari xarakteri kiritilgan yangilikning xususiyatlari, pedagoglarning Kaspiy imkoniyatlari, yangilik kiritish tashabbuskorlari va ishtirokchilarning innovatsion faoliyatlari xususiyatlari bilan belgilanadi.

B.G.Ananyev, N.V.Kuzmina, A.A.Derkach va boshqalar kasbiy faoliyatning samarasini oshirish bilan yo'g'rilgan inson hayotining eng ijodiy davrlari, yetuklik bosqichlari to'g'risida fikr yuritadilar. Ular yetuk insonlarning barkamolligi, shaxs rivojlanishining gullagan davridagi psixik qonuniyatlari, professionalizmga etishdagi bandliklardan o'ta olish masalalari bilan shug'ullanganlar [3]. V.A.Slastenin akmeologiyaning yuksak barkamollikka, mutaxassisning ijodiy faoliyatining davomiyligiga olib keladigan subyektiv va obyektiv omillarini asoslab berdi. Obyektiv omillarga olingan ta'limning sifati, subyektiv omillari esa insonning iste'dodi va qobiliyati, ishlab chiqarishdagi vazifalarni samarali hal qila olish mas'uliyati, mutaxassislikka yondashuvini kiritadi [4, 291].

Texnika oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan bo'lajak muhandis talabalarning Yuksak kasbiy barkamollikka erishish omillari sifatida quyidagilar ko'rsatiladi: uquvlilik; qobiliyat; iste'dod; ta'lim muassasasi; shaxsiy xatti-harakati.

O'qituvchining ijodiy individualligi quyidagilardan iborat:

- intellektual-ijodiy tashabbus;
- bilimlar kengligi va chuqurligi, intellektual qobiliyati;
- ziddiyatlarga nisbatan hushyorlik, ijodga tanqidiy yondashuv,
- yaratuvchilikka vujudan kurashchanlik qobiliyati; axborotlarga tashnalik, muammolardagi g'ayriodatiylik va yangilikka bo'lgan his-tuyg'u, kasbiy barkamollik, bilimga bo'lgan chanqoqlik [5, 129].

V.A.Slastenin shaxsiy ijodkorlikni ro'yobga chiqarishning asosiy vazifalari deb quyidagilarni belgilaydi [6, 48]:

- ijtimoiy mohiyat kasb yetgan madaniyatni boyitish;
- pedagogik jarayon va shaxs bilimlarini yangilab turish;
- samarali va ahamiyatli me'yorlarni belgilaydigan yangi texnologiyalarni topish;
- o'z taqdirini o'zi belgilash va o'zini o'zi namoyon qila olishi orqali shaxsiy rivojlanishni ta'minlash.

Demak, ta'lim oluvchilarning bilim faoliyatlarini rag'batlantiruvchi usul – faol ta'lim berish usuli hisoblanadi. Suhbat, bahs, o'yin, keys-stadi, loyihalar usuli, muammoli usul, aqliy hujum va boshqalar eng ko'p tarqalgan va alohida xususiyatga ega bo'lgan ta'lim usullaridir. Shu tariqa talabaning shaxsiy ijodkorligini shakllantirish kasbiy ko'nikmalarining rivojlanishi va yangilanishining dinamik innovatsion jarayoni sifatida tushuniladi. Texnika oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ijodiy faoliyatlarini rivojlantirish sohasida ijobiy natijalarga erishish-

ga imkon beradigan faol ta'lim berish usullarini amalda tatbiq qilish maqsadga muvofiq. Buning uchun amaliy mashg'ulot darslarida talabalarning biror muayyan Mashg'ulot bilan shug'ullanishi, ya'ni chizma chizishi, o'quv mashg'uloti mavzusiga doir biror masalani matematik statistik tahlil qilishi, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun ustoz shogird tizimida talabalar bilan individual ishlashga asosiy e'tiborni qaratish zarur. Bu jarayonda shaxs o'zining fikri, diqqat-e'tibori va ayni paytdagi hissiy kechinmalarini ish faoliyatining samarali bo'lishi tomoniga yo'naltiradi. Subyekt-obyekt munosabati asosida qaytar aloqa o'rnatiladi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasida o'zaro hamkorlik, "ustoz-shogird" munosabatlari qaror topadi [3, 273]. O'qituvchi o'zining bajargan kompozitsiyasi va erishgan yutug'idan qoniqish hosil qiladi. Ma'lum bir muvaffaqiyatga erishish esa yangi kuch, o'z iqtidoriga ishonishning omili bo'lib xizmat qiladi. Shaxs manfaati jamiyat manfaati bilan tobora uyg'unlashib boradi.

Hozirgi kunda shubhasiz eskirgan pedagogik usullar yordamida yangicha sifatli ta'lim olish mumkin emas. Ta'lim jarayoni zamon bilan hamnafas yangi innovatsion texnologiyalarni talab qilmoqda. Innovatsion pedagogik jarayonning muhim unsurlari shaxsning o'z-o'zini boshqarishi va o'z-o'zini safarbar qilishi hisoblanadi. Uning eng muhim yo'nalishlaridan biri talabalarning bilish faoliyatini rivojlantirish bo'lib, u talabalarning o'quv ishlarini faollashtirish va kasbiy ixtisoslashuvining faollashuviga olib keladi. Hayotimizdagi yangi shart sharoitlaridan kelib chiqib, o'quv jarayonida kompyuter vositalari va axborot texnologiyalardan foydalanishni axborot hajmining ko'payib ketganligi, kommunikabellik, jamiyatdagi ilmiy-texnik rivojlanish bilan izohlash mumkin. Pedagogik faoliyat bosqichma-bosqichligini nazarda tutadigan innovatsion texnologiya bo'lajak mutaxassisni hayotiy-o'quv faoliyatini mustaqil qura oladigan, unga tuzatishlar kirita oladigan faol, ijodkor shaxsni shakllantirishga qaratadigan zamonaviy innovatsiyalarni o'zlashtirish va ishlab chiqish jarayoni hisoblanadi. Pedagogik innovatsiya — ta'lim jarayoni sifatini oshirish va pedagogik amaliyotni sifat va son jihatdan o'zgartirishni maqsad qiladi. Zamonaviy ta'limni matn, grafika, video va multiplikatsiya va shu bilan kompyuterni o'quv jarayonida qo'llash imkonini oshiradigan multimedia texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Taklif qilinayotgan tasvirni ko'rish bilan birga talabaning obrazli fikrlashi materialni yaxlit qabul qilishiga yordam beradi. Ularda nazariy va ko'rgazmali materiallarni o'zaro mujasamlashtirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Ko'rgazmali axborot ishlatilganda, tasavvur hosil bo'lishi og'zaki bayondan ko'ra o'rtacha 5-6 marotaba tezroq kechadi. Insonning ko'rgazmali axborotdan ta'sirlanishi, og'zaki axborotdan ko'ra ancha yuqori bo'ladi. Ko'rgazmali axborotni qayta takrorlash oson va aniqroqdir. Odamning ko'rgazmali axborotga ishonchi og'zaki axborotdan ko'ra yuqori bo'ladi.

Yo'nalishiga ko'ra talabalarning pedagogik intellekt darajasi, kasbiy layoqatini aniqlashga qaratilgan turli no-

standart testlardan foydalanish kompyuter vositalari orqali amalga oshiriladi. Bunda testli vazifalar faqat so'zlar ifodasi emas, balki animatsiyali lavhalar ko'rinishida bo'ladi. Kompyuter texnologiyalarini qo'llab ishlash juda qiziqarli bo'lib, ular tomonidan bajonidil qabul qilinadi, talabalar shaxsiy xislatlari tarbiyalanadigan jiddiy ijodiy faoliyatlarga jalb qilinadi. Tasvirli badiiy bezaklar ijodiy ruhiy muhitni yaratib, asta-sekin talabalarda muayyan madaniy-axloqiy xususiyatlar paydo bo'la boshlaydi, ularning dunyoqarashlari kengayadi. Kompyuterdagi axborot almashish tamoyillari an'anaviy darsni tashkil etishdan uni qayta qurish imkoniyatlarini tug'diradi. Darslar quyidagilarga asoslansa yanada samarali bo'ladi:

- mashg'ulotni ma'ruza taqdimotlari, yangi materialni reproduksiyalar ko'rinishida namoyish qilish kabi multimedia chiqishlar bilan o'tkazish;

- auditoriya, kutubxona yoki uydagi shaxsiy kompyuterdan foydalanib mashg'ulotlarga tayyorlanish, uyga vazifani bajarish;

- axborotlar to'plash, matn ustida ishlash, multimedia yaratish;

- talabalarning auditoriyalar, kichik guruhlarda bajaradigan vazifalari va mustaqil ishlarini kompyuterda bajarishni tashkil etish bu ta'limga xususiy yondashishni yuqori darajada amalga oshirish imkonini beradi;

Innovatsion texnologiyalar yordamida muhandislik ishlarini kengroq va yaxlit idrok etish uchun imkon beradigan mashg'ulotlarga ko'proq diqqat qaratiladi. Kompyuterlar orqali muhandislik ishlarini tahlil qilish, qurilgan binolar ularning konstruksiyalari haqida matnlar, rasm, video va animatsion taqdimotlar, innovatsion texnologiyalarning o'zaro bog'liqligini amalda sinash mashg'ulotlarda talabalarning faoliyatini jonlantirishga xizmat qiladi. Ta'limning o'zaro bog'liqligi talabalardagi bilim olish va sohaga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi. Taqdim etilayotgan material mazmuni hamda yangicha ta'lim usullari ta'sirida talabada fikrlash, izlanish, yangiliklarni ocha olish, asoslash, tatbiq etish, kompyuterda bilim olish vositasi sifatida munosabatda bo'lish ko'nikmalari rivojlanadi, mustaqil ijodkorlik tajribasi oshadi.

Bugungi kunda kompyuter texnologiyasi ta'limning yangi mazmuni va shaxs rivojlanishiga muvofiq bilimlarni beradigan asosiy vosita hisoblanadi. Bu vosita talabada qiziqish bilan o'qish, axborot manbalarini topish,

yangi bilimlarni o'zlashtirishda mustaqillik va mas'uliyat hissini tarbiyalaydi, intellektual intizomni rivojlantiradi. Ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish, ta'lim oluvchilarning mustahkam nazariy bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish, ijodiy faoliyatlarini rivojlantirish, ularning kasbiy mahoratga aylanishini ta'minlash maqsadida o'qitish jarayonida yangi pedagogik innovatsion texnologiyalardan foydalanish davr taqozosi bo'lib, ijtimoiy zaruriyat sifatida kun sayin dolzarbligi oshib bormoqda. Ta'lim jarayoniga bu texnologiyalarni tatbiq etish kadrlar tayyorlashga yo'naltirilgan umumiy jarayon mazmunining sifat jihatdan o'zgarishini ta'minlaydi.

Yangi pedagogik texnologiya nazariyasi g'oyalardan foydalanish asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalash borasidagi ijtimoiy buyurtmaning bajarilish holatining sifat ko'rsatkichiga ega bo'lishiga turtki bo'ladi. Ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonidagi barkamol shaxs va malakali mutaxassislar faoliyatlarining rivojlanishi ijtimoiy taraqqiyot tezlashuviga olib keladi.

Buni tushunib yetgan ko'plab pedagoglar tasviriy san'at mashg'ulotlarida innovatsion texnologiyalarni qo'llashda kompyuter vositalaridan unumli foydalanib kelishmoqda. Ular bu vositalar orqali mavzuga oid "mahorat darsi", jahon muzeylariga sayohat, buyuk rassomlar asarlari tahlillaridan iborat video tasmlar namoyishi, grafik organayzerlar, nostandard testlardan foydalanishadi. Shu jumladan, pedagogning shaxsan o'zi kompozitsiya yaratish jarayonini amalda ko'rsatib, mashg'ulotlarning qiziqarli bo'lishiga erishmoqdalar.

Shunday qilib, mashg'ulotlarda va darsdan tashqari vaqtlarda innovatsion texnologiyalardan foydalanish vaqtni tejash, shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish, psixologik-pedagogik bilimlar asosida o'quv-tarbiyaviy faoliyatni to'g'ri tashkillashtirishga imkon yaratadi. Bundan tashqari, tasviriy san'at darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish: talabalarning idrok qilish faoliyatini rivojlantiradi va o'quv jarayonini faollashtiradi; qisqa vaqtda katta hajmdagi ishlar bajariladi; talabalar nazariy bilimlarini tekshirish jarayonini tezlashtiradi; bilim va ko'nikmalarni mustahkamlaydi; darsdan tashqari vaqtlarda talabalarni faol ijodiy faoliyatga yo'naltirishga sabab bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – T., 2017. – 39 b.
2. Tolipov O'.Q., Inoyatova M.E. Pedagog shaxsini tarkib toptirishning didaktik modellari. // "Pedagogika", 2014, 3-son. – 10-12 b.
3. Ананев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – СПб.: "Питер", 2001. – 272-275 с.
4. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Митшенко А.И., Шиянов Е.Н. Педагогика. / Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. – М.: "Школа-Press", 1997. – 298 с.
5. Вишнякова Н.Ф. Креативная психопедагогика. Психология творческого обучения. – Минск: Изд. НИОРБ "поли Биг", 1995. – 129-131 с.
6. Сластенин А.А. Профессионализм учителя как явление педагогической культуры. // "Педагогическое образование и Наука", 2004, № 5. – 47-51 с.

SIGNIFICANCE OF LANGUAGE LEARNING STRATEGIES AND LEARNING STYLES IN THE ACQUISITION OF A FOREIGN LANGUAGE

Mavjuda Shakhakimova,

Docent, Tashkent University of Information Technologies
named after Muhammad al Khwarizmi**Annotation**

This article elucidates the pivotal role of language learning strategies in the process of acquiring a foreign language. It provides a comprehensive definition of strategies, including goal setting, progress monitoring, and feedback seeking. Additionally, it examines how learners' adoption of these strategies enables them to assume control over their own learning, thereby fostering increased motivation, engagement, and a favorable attitude towards language acquisition. Furthermore, the article suggests effective strategies to overcome obstacles and challenges encountered during language learning, particularly pertaining to pronunciation, grammar, and vocabulary.

Keywords: foreign language acquisition, language learning strategies, learners, autonomy, self-directed learning, goals, progress monitoring, feedback.

Annotatsiya

Ushbu maqola chet tilini o'rganish jarayonida til o'rganish strategiyasining asosiy rolini ochib beradi. Bu strategiyalarning keng qamrovli ta'rifini beradi, shu jumladan, maqsadlarni belgilash, taraqqiyot monitoringi va fikr-mulohazalarni izlash. Bundan tashqari, u o'quvchilarning ushbu strategiyalarni qanday qabul qilishlari ularga o'zlarining o'rganishlari ustidan nazoratni o'z zimmlariga olishlariga imkon berishini va shu bilan motivatsiyani, jalb qilishni va tilni egallashga ijobiy munosabatni kuchaytiradi. Bundan tashqari, maqola til o'rganish paytida duch keladigan to'siqlar va qiyinchiliklarni, xususan talaffuz, grammatika va lug'at bilan bog'liq bo'lgan samarali strategiyalarni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: chet tillarni o'rganish, til o'rganish strategiyalari, o'quvchilar, avtonomiya, o'z-o'zini boshqarish, maqsadlar, taraqqiyot monitoringi, fikr-mulohaza.

Аннотация

В этой статье разъясняется ключевая роль стратегий изучения языка в процессе овладения иностранным языком. В ней дается всестороннее определение стратегий, включая постановку целей, мониторинг прогресса и поиск обратной связи. Кроме того, в нем рассматривается, как принятие учащимися этих стратегий позволяет им взять на себя контроль над собственным обучением, тем самым способствуя повышению мотивации, вовлеченности и благоприятному отношению к овладению языком. Кроме того, в статье предлагаются эффективные стратегии преодоления препятствий и проблем, возникающих во время изучения языка, особенно касающихся произношения, грамматики и словарного запаса.

Ключевые слова: овладение иностранным языком, стратегии изучения языка, учащиеся, автономия, самостоятельное обучение, цели, мониторинг прогресса, обратная связь.

Learning a foreign language is a challenging yet rewarding endeavor, requiring not only a thorough understanding of grammar and vocabulary but also the development of effective language learning strategies. Language learning strategies encompass techniques and methods employed by learners to enhance language skills and acquire new knowledge. The role of these strategies in foreign language acquisition holds paramount importance for effective teacher-student communication and learner success. This article explores the benefits of language learning strategies, particularly in fostering learner autonomy and self-directed learning. By setting goals, monitoring progress, and seeking feedback, learners assume control over their learning, increasing motivation, engagement, and cultivating a positive attitude towards language learning. Setting SMART goals provides learners with a focused approach to measure and achieve progress, while monitoring progress allows for identifying areas of improvement and adapting learning strategies accordingly. Seeking feedback enables learners to understand strengths and weak-

nesses, guiding them towards enhancement. This valuable strategy also facilitates communication skill development and learning from individuals with greater language proficiency, thereby enhancing the overall acquisition process.

Effective language learning strategies, including setting goals, monitoring progress, and seeking feedback, play a vital role in foreign language acquisition. These strategies enable learners to concentrate their efforts, track their advancements, identify areas requiring improvement, and receive valuable guidance. Moreover, language learning strategies serve as valuable tools for overcoming obstacles and challenges encountered in the language learning journey. Pronunciation, grammar, and vocabulary difficulties can be surmounted by employing techniques such as practicing with language partners, utilizing flashcards, and engaging with authentic materials. Furthermore, language learning strategies facilitate the development of language proficiency in a more efficient and effective manner. Through implementing strategies such as employing context clues, deducing meaning from context, and

utilizing cognates, learners can expedite the acquisition of vocabulary and grammar structures. This expeditious progress and heightened success contribute to an enhanced foreign language learning experience.[1, 21]

Utilizing context clues is a valuable strategy employed by language learners to deduce the meaning of unfamiliar words or phrases by examining the adjacent words or sentences. Context clues can manifest as synonyms, antonyms, examples, or explanations. For instance, within a sentence like “the data center was filled with abundant users,” learners can infer that “abundant” signifies “plentiful” or “numerous” based on contextual cues.

Guessing meaning from context constitutes a strategy employed by language learners to make informed estimations regarding the definition of unfamiliar words or phrases by considering the contextual surroundings. This strategy involves drawing upon prior knowledge, intuition, and common sense to derive an inference regarding the intended meaning. For instance, when engaging with a French text containing the phrase “faire la cuisine,” learners can surmise that it pertains to the act of cooking, based on their familiarity with French culture and language.

Utilizing cognates serves as an effective strategy adopted by language learners to identify and memorize words in the targeted language that possess resemblance to terms in their native language, both in meaning and spelling. For instance, the English word “telephone” is a cognate of the Spanish term “teléfono.” By recognizing and employing cognates, learners can broaden their vocabulary and enhance their proficiency in reading and listening comprehension.

Context clues, meaning inference, and cognates represent effective language learning strategies that foster proficiency in foreign language acquisition. By employing these strategies, learners can deduce the meaning of unfamiliar words, make educated guesses about phrases, and recognize and retain words reminiscent of their native language. Moreover, language learning strategies promote the development of intercultural competence. By means of approaches such as studying the target language’s culture, engaging with native speakers, and employing authentic materials, learners cultivate a profound comprehension of the language and culture under examination. Consequently, learners develop a heightened appreciation and respect for diverse cultures, fostering a constructive mindset towards language acquisition.

The consideration of learning styles holds paramount importance for language learners, as it facilitates an optimized language learning experience and better outcomes. Different learners possess distinct learning styles, indicating their preferred methods of acquiring and processing information. Recognizing and understanding one’s learning style empowers learners to tailor their language learning approach accordingly. The following are common learning styles observed among language learners:

1. Visual learners: Visual learners thrive when presented with visual aids, such as pictures, diagrams, and vide-

os. They find value in visualizing words and phrases, often employing flashcards or mind maps to solidify vocabulary. Visual learners may encounter challenges in comprehending spoken language yet can benefit from watching subtitled videos or utilizing visual aids to enhance comprehension.[2, 12]

2. Auditory learners: Auditory learners excel in learning through listening and speaking. They gain from accurate pronunciation and prefer utilizing audio recordings or language exchange partners to hone their oral and auditory skills. Reading and writing may pose difficulties for auditory learners, thus engaging with audiobooks or podcasts serves as a valuable approach to improve comprehension.

3. Kinesthetic learners: Kinesthetic learners flourish in hands-on activities and physical movement. They find value in utilizing gestures and body language as forms of communication and may engage in role-playing or interactive exercises to enhance language proficiency. Traditional language learning methods may not resonate with kinesthetic learners, hence language learning apps incorporating gamified and interactive features prove beneficial.

4. Reading/writing learners: Reading/writing learners thrive when engaging with texts and written activities. They find value in reading materials and documenting new vocabulary and grammar rules. Textbooks and online resources offer a rich source for grammar acquisition, while practicing writing through essays or journal entries sharpens their writing skills. Speaking and listening skills may require additional attention for reading/writing learners, thus language exchange partnerships or conversation classes can aid in improving overall communication abilities.

Understanding and respecting individuals’ learning styles allows language learners to harness their strengths and address their weaknesses, ultimately enhancing their language acquisition journey.

The significance of language learning strategies cannot be overstated in the process of acquiring a foreign language. Effective strategies empower learners to take charge of their learning, surmount hurdles, enhance proficiency, and cultivate intercultural competence. Equally important is recognizing individual learning styles, as it facilitates the optimization of the language learning experience. Visual learners benefit from visual aids, while auditory learners thrive in listening and speaking activities. Kinesthetic learners excel with hands-on approaches, whereas reading/writing learners flourish through textual engagement. Combining strategies with learning styles enables learners to leverage their strengths and address weaknesses, ensuring success throughout their language learning journey. By integrating a variety of strategies that correspond to personal learning styles, language learners pave the way towards achievement in foreign language acquisition [3, 43].

In conclusion, language learning strategies play a critical role in the acquisition of a foreign language. By employing effective strategies, learners can enhance their autonomy, overcome challenges, develop language profi-

ciency, and foster intercultural competence. Additionally, considering individual learning styles is crucial as it enables learners to optimize their language learning experience. Visual, auditory, kinesthetic, and reading/writing learners each have their preferred methods for acquiring and processing information. By aligning strategies with

learning styles, learners can capitalize on their strengths and address areas of improvement. Heightened awareness and utilization of a diverse range of language learning strategies that align with individual learning styles ultimately pave the path to success in the journey of language acquisition.

REFERENCES:

1. Botirovna O. S. THE IMPORTANCE OF CRITICAL READING FOR ACADEMIC PURPOSE OF THE LANGUAGE WITH ANALYZING PISA TESTS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 11. – C. 181.
2. Botirovna O. S. THE IMPORTANCE OF THE PISA INTERNATIONAL PROGRAM IN TEACHING CRITICAL READING IN ENGLISH TO STUDENTS IN GRADES 8-9 //Journal of Modern Educational Achievements. – 2023. – T. 9. – №. 9. – C. 205.
3. Mardonov R. THE ROLE AND PLACE OF UNIVERSITIES IN THE "KNOWLEDGE SOCIETY" //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 9. – C. 325.
4. Mardonov R. Philosophy of education in modern conditions of society development //Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. – 2021. – T. 11. – №. 10. – C. 114.
5. Mardonov R. HUMANIZATION AND HUMANITARIZATION OF HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF THE INFORMATION SOCIETY //Conferencea. – 2021. – C. 211.

SHAXSDA QADRIYATLI MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING TARIXIY NEGIZLARI

Gulobod Berdiyeva,

Qarshi davlat universiteti
"Pedagogika" kafedrasida katta o'qituvchisi, (PhD)

Annotatsiya

Ushbu maqolada shaxsda qadriyatli muloqot madaniyatini shakllantirishga doir adabiyotlar tahlili, qadriyatli muloqot madaniyatining o'ziga xos tavsifiga doir fikr mulohazalar keltirib o'tilgan. Shuningdek, muallif qadriyatli muloqot madaniyatini shakllantirish muammosi hamkorlik faoliyatining samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil sifatida ko'plab allomalarimiz tomonidan tahlil qilinganligini turlicha yondashuvlar asosida ochib bergan. Shu bilan birga qadriyatli muloqotning bugungi kunda shaxs va jamiyat madaniyatidagi ahamiyati, ijtimoiy jihatlari hamda qadriyatlarga oid yondashuvlar mazmunini qiyosiy tahlil qilib o'tgan.

Kalit so'zlar: qadriyatli muloqot, so'z, muloqot odobi, tarbiya, suhbat.

Аннотация

В данной статье представлен анализ литературы по вопросам формирования ценностной культуры общения у человека, а также даны комментарии к конкретной характеристике ценностной культуры общения. Также автор выявил, что проблема формирования культуры ценного общения анализируется многими нашими учеными как важный фактор, положительно влияющий на эффективность совместной деятельности, основанной на разных подходах. При этом он провел сравнительный анализ значения ценностного общения в культуре личности и общества сегодня, его социальных аспектов, содержания подходов к ценностям.

Ключевые слова: ценностное общение, речь, этикет общения, воспитание, беседа.

Annotation

This article presents an analysis of the literature on the formation of a value-based communication culture in a person, as well as comments on the specific characteristics of a value-based communication culture. The author also revealed that the problem of creating a culture of valuable communication is analyzed by many of our scientists as an important factor that positively influences the effectiveness of joint activities based on different approaches. At the same time, he conducted a comparative analysis of the meaning of value communication in the culture of the individual and society today, its social aspects, and the content of approaches to values.

Keywords: value communication, speech, communication etiquette, education, conversation.

Hayotning qadri, jamiyatni rivojlantirish qadriyati bilan muloqot madaniyatining o'zaro bog'liqligi uning qadriyat ekanligini ifodalaydi. Qadriyatli muloqot madaniyatining shaxsiy va ijtimoiy ahamiyati milliy g'oyalar asosida rivojlantirish zarurligini belgilaydi.

O'rta asrlarda, turli madaniyatlarning kirib kelishi bilan muloqotga ehtiyoj yanada sezila boshladi. Bu esa uyg'onish davri madaniyati paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. O'z davrining ilg'or jamoatchilik vakillari muloqotning alohida xususiyatlari mavjudligi va undan ko'proq foydalanishga harakat qildilar.

Inson kamolotida so'z, muloqot odobi haqidagi falsafiy qarashlar "Qur'oni Karim", hadisi shariflarda, IX asrdan O'rta Osiyoda keng tarqala boshlagan tasavvuf oqimi vakillari fikrlarida so'zning qadriyat darajasida ekanligi targ'ib qilinadi. Shuni alohida qayd etish kerakki, Markaziy Osiyo xalqlarining muloqot odobiga doir bilimlarini egallashlarida islom dinining tarqalishi, uning g'oyalari ham ijobiy ahamiyatga ega bo'ldi. Ma'lumki, islom ma'naviy g'oyalari musulmonlarning muqaddas kitobi "Qur'oni Karim"da, payg'ambarimiz hadislarida o'z ifodasini topgan.

Muqaddas manbalarimizda qadriyatli muloqotning asl omili salomlashish odobini qalbga singdirish va amalda qo'llash ekanligi dalillar asosida keltiriladi. "O'z uylaringizdan boshqa uylarga to'z so'ramaguningizcha va ularning ahliga salom bermaguningizcha, kirmang. Ana shu o'zingiz uchun yaxshidir, shoyadki, eslatma olsangiz" Alloh taolo aytadi: "Qachonki sizga bir salomlashish ila salom berilsa, siz undan ko'ra yaxshiroq alik oling yoki xuddi o'zidek javob bering" [1; 78]. Chunki salomlashish jamiyatda mehr-muhabbatga sabab bo'ladi va iymonning kamoliga asos bo'ladi. Muloqotning qadriyat darajasiga ko'tarilishi salomdan boshlangan.

Payg'ambarimiz hadislarida ilgari surilgan eng muhim g'oyalardan biri — mehr va oqibat masalasidir. Ularda qayd qilinishicha, Alloh Taolo bandalariga bir-birlari bilan shirin so'z bilan muloqotda bo'lishga undaydi. Chunki bugungi kunda dunyodagi barcha xalqlar o'zaro muomala va muloqotni salomlashishdan boshlashadi. Ularning salomlashishdagi urf-odatlarini, so'z va ifodalari turlicha bo'lsa-da, maqsad bir: bir-birlariga yaxshilik, salomatlik tilash. Salomlashish qadriyatli amallardan hisoblanadi va juda ham mukammal shaklda qo'llaniladi. Abu Hurayradan rivoyat qilinadi: "Nabiy sollallohu alayhi vasallam: "Mo'min bo'lmaguningizcha jannatga kirmassiz. O'zaro muhabbat qilmaguningizcha mo'min bo'lmassiz. O'zaro muhabbat qilishingizga sabab bo'ladigan narsaga dalolat qilaymi?" — dedilar. "Ha, ey Allohning Rasuli" — deyishdi. "Orangizda salomni yoying!", — dedilar". Shuningdek, "Salom" — Allohning yerdagi ismlaridan biridir. Bir birlaringiz bilan salomlashib yuringlar. Zero, mo'min kishi odamlar oldidan o'tib borayotib ularga salom bersa, ular ham alik olishsa, ularga salomni eslatgani uchun bir darajada ko'p savobga erishadi. Mabodo, alik olishmasa,

unga baribir, ulardan yaxshiroq va afzalroq zotlar, ya'ni farishtalar alik olishadi [3; 26].

Islom axloqiy g'oyalari Markaziy Osiyo allomalari-ning shaxs kamoloti rivoji manbai bo'lib qoldiki, bu Forobiy, ibn Sino, Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Sa'diy, Aziziddin Nasafiy, Alisher Navoiy va boshqa ko'plab mutafakkirlar ijodida o'z ifodasini topdi.

Qadriyatli muloqot ta'lim-tarbiya, shuningdek, sufiylik ta'limotida ham eng asosiy vosita sanalgan. Sufiylik ta'limotining yirik vakili Xoja Bahouddin Naqshband hazratlari shunday fikrni ilgari surgan: "Bizning tariqimiz suhbatdir". Ma'lumki, Bahouddin Naqshband o'z shogirdlari (murid) kamolotida suhbat vositasini samarali qo'llagan. Chunki suhbat qadriyatli muloqotning aniq ko'rinishidir. Suhbat muloqotning aniq mezoni hisoblanib, ular bir-birisiz voqe bo'lmaydi.

So'fiylik ta'limotining yirik vakili, shayx Aziziddin Nasafiy o'zining "Komil inson" asarida suhbat (muloqot) ta'lim-tarbiya oluvchilar uchun muhimligi yuzasidan quyidagicha fikr yuritgan: "Bilgilki, suhbat kuchli ta'sir va azim xosiyatlarga ega... Dononing suhbat — qudratli kuchga ega, u yurakka yetib boradi va mohiyatingni anglashga ko'maklashadi. Kimki biror narsaga ega bo'lsa, bu donolar suhbat tufaylidir. Qolganlari barcha usullar vositasidir xolos.

Har qancha toat-ibodat qilib, riyozat chekmasin tayyorgarlik ko'rmasin, kishi dono suhbatiga erishmay, biror maqsadiga muvassar bo'lishi mumkin emas. Ko'p odamlar borki, dono suhbatiga erishdilar, ammo foyda ko'rmadilar. Bunda ikki holat bo'lishi mumkin: yo u odamda iste'dod yo'q, yoki maqsadi dono maqsadi bilan ma'nodosh emas. Iste'dodi yo'q odam, suhbat ahlidan emas va iste'dodi bo'la turib, hammaqsad bo'lmasa, u ham suhbatdosh emas. Zero, suhbatdosh bo'lish maqsad birligi, ya'ni hammaqsadlikdan hosil bo'ladi. Har qachonki ikki yoki undan ortiq odamlar orasida maqsad yagonaligi bo'lsa, ular suhbatdosh bo'la oladilar va agar maqsadlari bitta bo'lmasa, suhbatdosh bo'la olmaydilar.

Suhbatda o'tirsang, kam so'zlagin, sendan so'ramasalar, gapirma va agar sendan biror narsani so'rasalar-u, sen esa bilmasang, uyalmasdan tezda "bilmayman", deb ayt va javobini bilsang, so'zni cho'zmasdan, qisqa qilib so'zla, toki e'tiborli va foydali bo'lsin. Bahs-munozaraga berilib ketma. Insonlar orasida o'zingni takabbur bilan katta tutma. To'rga o'tib o'tiraman deb intilma, balki, joyni boshqalarga ber va suhbatdoshlar xilvatda (xonaqohda) bo'lsalar ya'ni suhbatdoshlardan boshqa kishi bo'lmasa, rasmiyatchilik — takalluf qilib, o'zingni odobli qilib ko'rsatishga urinma, chunki bir necha holatlarda takalluf yarashmaydi, zero, ozodlik — takallufga berilmaslikdir" [2; 227].

Ularning ta'kidlashicha, suhbat orqali insonlar o'rtasida ijtimoiy munosabatlar shakllana boshlagan. Insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar esa jamiyatdagi muayyan qonuniyatlar asosida shakllanadi.

Qadriyatli muloqotga kirisha olish salohiyatining yuqori darajasini Amir Temur kabi buyuk tarixiy shaxs faoliyatida ham ko'rishimiz mumkin. "Temur tuzuklari" asarida shunday deyiladi: "unga xizmatga kirgan boshqa qabila, el, elatning ulug'lariga hurmat ko'rsatdim, yaxshilarga yaxshilik qildim, yomonlarni o'z yomonlariga topshirdim. UZR so'rab kelganlarni kechirdim" [4; 66]. Demak, o'zga el vakillariga hurmat ko'rsatish bu o'z-o'zidan emas, balki keng dunyoqarash, o'tkir zehn, ravon nutq hamda qadriyatli muloqot madaniyatining asl ko'rinishidir. Amir Temur shaxsi ham o'z tafakkuri va insoniy fazilatlarini orqali qadrlanadi. Chunki dushmani do'stga aylantirish yuksak nutq odobi darajasida muloqot sohibi bo'lishni talab etadi.

Unsurulmaoliy Kaykovus insonning mavqei uning ijtimoiy mavqeiga bog'liq emas, balki uning aqli va muloqot axloqiga bog'liqligini ta'kidlagan. Bu mutafakkir tarbiyani inson muloqot axloqini shakllantirishning asosi deb bilgan. U mashhur "Qobusnoma" asarining "Suxandonlik birla baland martabali bo'lmoq zikrida" deb nomlangan bobida shunday deydi: "Kishi suxandon, suxango'y (notiq) bo'lishi kerak. Ammo, ey farzand, sen suxango'y bo'lg'il va lekin durug'go'y (yolg'onchi) bo'lmag'il. Rostgo'ylikda o'zing shuhrat qozong'il, tokim biror vaqt zarurat yuzidin yolg'on so'z desang qabul qilg'aylar. Har so'z desang ham rost deg'il va lekin yolg'onga o'xshag'on rostni demag'ilkim, rostga o'xshagan durug' durug'ga o'xshag'on rostdin yaxshidur, nedinkim ul durug' maqbul bo'lur, ammo ul rost maqbul bo'lmas" [5; 40].

Husayn Voiz Koshifiy esa o'zining "Futuvvatnomai sultoni" asarida do'stlar o'rtasidagi munosabatlar odobi haqida quyidagi fikrlarni bildiradi: "Agar do'stlarga nisbatan odob shartlari nechta deb so'rasalar, aytginki, do'stligiga hech bir shak-shubha uyg'otmaydigan kishining beshta xislati bor. Birinchisi – yetuk aql, zero aqlsiz kishining suhbatida fayz yo'q, ulug'larning so'zi borkim, "Nodon do'stdan dono dushman afzal". Ikkinchisi – yaxshi xulq, chunki badaxloq odam bilan suhbat qovushmaydi. Uchinchisi – yaxshi niyat, nekbinlik, zero badkirdor va fosiqdan do'st chiqmaydi. To'rtinchisi – qanoat, chunki mol-dunyoga o'ch, ochko'z odam do'stlikka arzimaydi. Beshinchisi – to'g'rilik, zero kimki egri, firibgar va qallob bo'lsa, uning suhbatida kishiga sharaf keltirmaydi, negaki, bunday odamning lafzi – ishonarli emas" [6; 66].

Bundan ko'rinadiki, inson kim bilandir do'st tutinmoqni niyat qilsa, albatta, muloqotda shirin so'z va xushmuomala bo'lsa, maqsadiga yetishi mumkin ekan.

Umuman olganda, barcha zamonlarning mutafakkirlari muloqot odob-axloq qoidalariga rioya qilishni axloqning muhim tarkibiy qismi va inson go'zalligining mohiyati sifatida talqin qilgan va tan olgan.

O'quvchilarda qadriyatli muloqot madaniyatini shakllantirish ularning muhim ma'naviy-axloqiy hamda ijtimoiy ehtiyoji sifatida mazmun-mohiyat kasb etmoqda. Zero, qadriyatli muloqotgina o'zida kuchli psixologik va emosional ta'sir kuchini mujassamlashtiradi.

Qadriyatli muloqot madaniyatini shakllantirishda o'quvchilarda hamdardlik bildirish olish tuyg'usini rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. "Hamdardlik" — arabcha so'z bo'lib, "Tarahhum" — "achinish", "rahm", "shafqat", "hamdardlik", "g'amxo'rlik" ma'nolarini anglatadi [7; 497]. Hamdardlikning eng muhim belgisi — bu boshqa shaxsni idrok etish kontekstida odamning emosional-kognitiv tayyorgarligi bosqichi sifatida tan olinishidir.

Qayg'urish, hamdardlik, o'zaro yordamni biz o'quvchining izchil rivojlanib boradigan qadriyatli muloqot madaniyatini shakllanishi sifatida tavsiflaymiz, shu bilan birga qayg'urish, hamdardlik hissiyotiga qaraganda ancha murakkab xususiyatdir va o'zaro yordam esa bu fazilatlarining namoyon bo'lishining natijasidir. Bu yerda, kuzatuvchanlik, tengdoshini sezish qobiliyati axloqiy potensialni rivojlantirishning dastlabki bo'g'ini bo'ladi.

Qadriyatli muloqot madaniyatining asl ko'rinishlaridan biri — boshqa odamlar bilan munosabatlarda muloyimlik qilish tanlandi. Zero, Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarida ta'kidlaganidek, "Hilm (muloyim tabiatlik) inson vujudining xushmanzara mevali bog'idir va odamiylik olamining javohiriga boy tog'idir. Hilm — axloqli odamning qimmatbaho libosi va u kiyim turlarining eng chidamli matosidir" [8; 90].

Agar tafakkur qiladigan bo'lsak, ushbu jumlada qadriyatli muloqotning ko'rinishlari — muloyimlik, odamiylik kabi inson ma'naviy olamini bezaydigan go'zal xulqlar targ'ib qilinyapti. Aytish joizki, har bir inson jamiyatning uzviy bir qismi ekan, o'zi mansub bo'lgan mazkur jamiyatning har bir a'zosini hurmat qilmog'i, har qanday muammoli vaziyatda ham muloyimlik bilan qadriyatli muloqotda bo'lmog'i darkor. Zero, qadriyatli muloqot zamonaviy muloqot psixologiyasi tomonidan ham, buyuk allomalarimiz tomonidan ham, shuningdek, Islomda ham e'tirof etilgan va ulug'langan fazilatdir.

Umuman olganda muloqot qilish madaniyati turli davrlarda turlicha noverbal shakllarga ega bo'lsa-da, ularning zamirida muloqotga kirishayotgan kishiga nisbatan hurmat ko'rsatish, muloqotdan kutilayotgan natijaga erishish va ijtimoiy munosabatlarda o'zaro iliqlikni paydo qilish mazmuni yotadi. Inson jamiyatda faoliyat olib borar ekan, ijtimoiy munosabatlarsiz, xususan, muloqot madaniyatisiz o'z maqsadiga to'laqonli erisha olmaydi. Shunday ekan, yoshlarga muloqot madaniyatini o'rgatish, ularda qadriyatli muloqot ko'nikmalarini shakllantirish eng dolzarb masalalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. "Mahbub ul-qulub". – T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 173 b.
2. Alouddin Mansur izohli tarjima muallifi. "Qur'oni karim" o'zbekcha izohli tarjima, – T.: "Cho'lpon" nashriyoti, 1991. – 318 b.

3. Amir Temur "Temur tuzuklari". – T.: Ijod-pres nashriyoti, 2019. – 196 b.
4. Husayn Voiz Koshifiy. Futuvvatnomai sultoniy. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2011. – 376 b.
5. Komilov N. tarjimasii. Komil inson haqida to'rt risola. –T.: Ma'naviyat nashriyoti 1997.- 236 b.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5-jild. T.2. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2020. – 498 b.
8. Sharafiddinov O. Hadislar bolalarga. – T.: "Adolar" nashriyoti, 2004. – 124 b.
9. Unsurulmaoliy Kaykovus. Qobusnoma. – T.: O'qituvchi. 1986. – 172 b.

БАСКЕТБОЛ ЎЙИНИ ТАКТИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Гулнора Абдулахатова,

Андижон давлат педагогика институти,
Жисмоний маданият факультети ўқитувчиси

Аннотация

Ушбу мақолада баскетбол ўйини тактикасини такомиллаштириш истиқболлари ўрганилган. Баскетбол ўйини тактик тайёргарлик ҳар хил кўринишдаги комбинацияларни ўрганишни тақозо этиши бўйича адабиётлар таҳлил қилинди. Ҳар бир баскетболчи жамоада бажарадиган вазифасидан қатъий назар, ҳужумда катта фаоллик кўрсатиши лозимлиги аниқланди. Шунингдек, жой танлаш ва ҳимоячи таъқибидан қутулиши ва кўрсатилган усуллардан ташқари чалғитишлар алоҳида ўрганилди. Бундан ташқари тактик ҳаракат саватга ҳужум уюштиришнинг натижаси йўналишига ва ўз вақтида бажарилганлигига боғлиқ ўрганилди.

Калит сўзлар: волейбол, тўп, ўйин, майдон, қоидалар, техника, тактика, ҳужум.

Аннотация

В данной статье рассматриваются перспективы совершенствования тактики игры в баскетболе. Проанализирована литература о том, что тактическая подготовка к игре в баскетбол требует обучения сочетаниям различных форм. Было определено, что каждый баскетболист, независимо от его роли в команде, должен проявлять большую активность в нападении. Также отдельно изучались выбор места, уход от преследования защитника и отвлечение внимания иными, чем указанные способы. Кроме того, изучались тактические действия в зависимости от направления и времени результата атаки на корзину.

Ключевые слова: волейбол, мяч, игра, поле, правила, техника, тактика, нападение.

Annotation

This article discusses the prospects for improving basketball tactics. The literature is analyzed that tactical preparation for playing basketball requires learning combinations of various forms. It was determined that every basketball player, regardless of his role on the team, should be more active in the attack. The choice of location, avoidance of pursuit by a defender, and distraction of attention by methods other than those indicated were also studied separately. In addition, tactical actions were studied depending on the direction and time of the result of the attack on the basket.

Keywords: volleyball, ball, game, field, rules, technique, tactics, attack, def.

Тактика — бу спорт кураши олиб боришнинг усул ва кўринишларини, тадбирларини ўйиннинг ривожланиш қонуниятларини ва аниқ рақибга қарши уларни рационал қўллашни амалий ва назарий жиҳатдан ўрганадиган бўлимдир.

Тактик тайёргарлик аввало ҳар хил кўринишдаги комбинацияларни ўрганишни тақозо этади. Комбинация деганда, баскетболчилардан бирининг саватга ҳужум қилиш учун шароит яратишга йўналтирилган, аниқ система чегарасида гуруҳ ёки жамоанинг ҳамма ўйинчилари томонидан олдиндан ўрганилган ва ўзаро келишилган ҳаракатлар тушунилади. Бундан ташқари комбинация, ўзаро ҳаракатлар, уларнинг уйғунлиги ва йиғилган мусобақа тажрибалари асосида ўйинчилар томонидан ижодий тузилган ва амалга оширилган бў-

лиши мумкин [1. 97].

Назарий қисм. Баскетбол тактикаси ўйинини олиб боришда қўлланадиган жуда кўп воситаларга, усулларга ва системаларга бойдир. Жамоалар ҳужумни ёки ҳимояни яққа, гуруҳли ва жамоа тактик ҳаракатлари ёрдамида уюштирадидилар.

Ўйиннинг асосий мазмунига мувофиқ тактика ҳужум ва ҳимоя тактикасига бўлинади. Унинг ҳар бир бўлими ўйинчилари ҳаракатини ташкил қилиш принципага қараб яққа, гуруҳли ва жамоалига бўлинади. Ўз навбатида, ҳар бир гуруҳ ўйинни олиб бориш кўринишини ҳисобга олиб, кўринишларга бўлинади (масалан, яққа ҳаракатлар, ҳужум давомида ўйинчиларнинг тўпсиз ҳаракати ва ўйинчининг тўп билан ҳаракати ҳам бўлиши мумкин). Ўйин ҳаракатларининг аниқ

мазмунига қараб кўринишлар усулларга бўлинади. Бажаришнинг ҳар хил хусусиятларга эга бўлган усуллар вариантларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлишади. Масалан, марказий ўйинчи орқали ҳужум қилиш системаси позициян ҳужум қилиш усуллари билан бири ҳисобланади. Бир вақтнинг ўзида таянган марказий ўйинчилар сонини ҳисобга олиб, бу система учта вариантга эга бўлиши мумкин: битта марказий ўйинчи орқали, иккита ва учта марказий ўйинчилар орқали ҳужум қилиш [2. 14].

Амалий қисм. Ҳужум тактикаси. Тўпни эгаллаган жамоа ҳужум қилувчи жамоа бўлиб ҳисобланади. Ҳужум қилиш жамоанинг ўйиндаги асосий вазифасидир. Ҳужум ҳаракатлари ёрдамида жамоа ташаббускорликни қўлга киритади ва рақибни ўзига бўлган тактик режа қабул қилишга мажбур қилади. Ҳужум қилувчи жамоанинг бош мақсади рақиб саватига тўп ташлашдир. 30 сония ичида бунга эришиш учун уюштирилган илгаридан ўйлаб қўйилган ва тўпни рақиб шитига яқинлаштиришга мўлжалланган яхши тайёрланган йўллардан, ҳужумни бевосита ўтказиш ва шитдан қайтган тўп учун кураш имкониятини таъминлашдир. Яқинловчи кураш учун қулай шароитлар тузишдан фойдаланиш керак. Ҳужум тактикаси, жамоани аниқ рақибга қарши ва мусобақанинг ҳар хил вазиятларида мунтазам ҳужум олиб боришнинг мақсадга мувофиқроқ тадбир, усул ва формаларини танлаб олиш ва улардан фойдаланишга имкон беради. Ҳужум қилишнинг ҳамма ҳаракатлари ўзининг характерида қараб якка (индивидуал) ва жамоали ҳужумга бўлинади. Тактика таснифига мувофиқ ҳаракатлар гуруҳли ва жамоалига бўлинади [3. 168].

Индивидуал ҳаракатлар. Ҳар бир баскетболчи жамоада бажарадиган вазифасидан қатъий назар, ҳужумда катта фаоллик кўрсатиши лозим. Бунинг учун у ҳужум усуллари пухта ва малакали эгаллаган бўлиши, ўйин шароитини диққат билан кузатиши, аниқ вазиятга энг мос позиция ва ҳаракатларни тез ҳамда тўғри танлай олиши керак.

Жой танлаш ва ҳимоячи таъқибидан қутулиш. Тўпсиз ҳужум қилаётган баскетболчи тўпни қабул қилиш, тўпли шеригига ҳимоячини таъқибидан озод бўлишида ёрдам бериши учун майдонда маълум позицияни танлайди. Жой танлаш тўхташлар, бурилишлар билан бирга йўналиш малакаларини тезлик билан ўзгартириб майдонда ҳаракат қилиш билан бажарилади. Саватга тушмай ўтаётган тўпни олиш учун жойни тўғри танлаш катта аҳамиятга эга.

Кўрсатилган усуллардан ташқари чалғитишлар. Тўп билан ҳаракат қилаётган баскетболчи энг аввал ҳимоячидан қутулишга ва саватга тўп олишга ҳаракат қилади ёки ўзига бир неча ҳимоячиларни диққатини жалб қилади ва ҳимоячидан бўшаган шеригига тўп узатади [4. 46].

Энг асосийси тактик ҳаракат бўлиб, саватга ҳужум

уюштиришнинг натижаси йўналишига ва ўз вақтида бажарилганлигига боғлиқ. Баскетболчи узатишдан олдин унинг қайси томонга ва қайси баскетболчига узатилиши лозимлигини ҳал қилиш билан бирга мавжуд вазиятда яхшироқ самара келтира оладиган узатиш усулини ва вақтни танлаши лозим.

Тўпни ерга уриб юриш баскетболчининг асосий якка жойдан жойга кўчиш воситаси бўлиб ҳисобланади. Ўйиннинг ўзгарувчан вазиятини кузата билиш тўпни ерга уриб юришда катта аҳамиятга эга.

Саватга тўп олиш катта масъулият билан бажарилади, чунки тўп саватга тушмаса, уни рақиб эгаллаб олиши мумкин. Баскетболчи ҳар гал саватга тўп олишдан аввал ўзининг ва рақиб жамоа баскетболчиларининг майдонда жойлашишини, шитга нисбатан ўзининг позициясини ҳисобга олиши, қулай ҳолатни эгаллаши лозим.

Гуруҳли ҳаракатлар бу ниҳоятда зарур тактик маълум блоклардир, улардан жамоанинг тартибга солинган комбинацион ҳаракатларининг фундаменти йиғилади. Гуруҳли ҳаракатларда ўйинчиларнинг ижодий малакаларининг бирикмалари пайдо бўлади. Тактик схемалар учун икки ёки уч ўйинчининг ўзаро ҳаракатларининг маълум усуллари универсал ҳисобланади.

Икки ўйинчининг ўзаро ҳаракатларининг асосий усуллари — узат ва чиқ усули, шунингдек, тўсиқ тўқнаштириш ва кесишлар киради. Ўйинчи тўпни шеригига узатади, кескин югуриш финти бажариб ҳимоячига яқинлашади, уни мувозанат ҳолатидан чиқаради, сўнг эса тўғри чизик бўйича ҳаракат қилиб шит олдига чиқади ва саватга ҳужум қилиш учун тўпни олади [5. 65].

Тўпни узат ва чиқ ўзаро ҳаракатнинг муваффақиятли чиқиши учун кўпроқ ёлғондакам тактик йўллардан фойдаланилади. Тўпни узат ва чиқ усули рақиб шитгача бўлган масофани ҳаракатда босиб ўтиш ва сон жиҳатдан устунлик — икки киши бир кишига қарши 2x1 амалга оширишда ҳамда тез ёриб ўтиш давомида ҳам кенг қўлланилади. Маълум ўзаро ҳаракатларда фойдаланишнинг устунлиги кўпинча баскетболчининг шит томонга қисқароқ йўл бўйича жасуруна, қатъий кескин югуриши ва рақибнинг тўсиб қолишидан ва итариб юборишларидан кўркмасдан тўпни олишга тайёргарлигига боғлиқ.

Тўсиқ моҳияти қуйидагидан иборат: ўйинчи, ўз шеригини таъқиб қилаётган ҳимоячи яқинида шундай қилиб жой танлайдики, у таъқиб қилаётган ўйинчини кетидан кузатиши мумкин бўлган қисқа йўлни босиб қўйсин. Ўйинчи ҳимоячини ҳаракат қилиб ўтишга йўл қўймайди ёки шеригининг йўлига қараганда узунроқ йўлдан ҳаракат қилишга мажбур қилади, ҳамда ўзи учун қисқа вақт ичида таъқибдан қутулишга ва саватга ҳужум қилишга имкон яратади. Бунда тўсиқ қўйган ўйинчи ҳаракатсиз қолмайди: ҳимоячи билан тўқнашгач у бурилади ва ҳужумга ёрдам бериш учун шит то-

монга чиқади. Тўсиқнинг уч хили: ёндан, орқадан ва олдиндан қўйиладиган варианты бор [6. 231].

Агар тўсиқ қўяётган шеригини таъқиб қилаётган ҳимоячининг орқасида ёки ёнида жойлашса, унда бу мос равишда ёки орқадан қўйилган тўсиқ деб ҳисобланади. Унинг мақсади тўпли ва тўпсиз шеригини керакли йўналишда тўпни уриб юриши ёки керакли жойга чиқиши учун озод қилишдир. Агар тўсиқ қўйган ўйинчи, шериги ва уни таъқиб қилаётган ҳимоячи ўртасида (орасида) юзи ёки орқаси билан турган бўлса, у олдинги (ички) тўсиқ қўйган исботланади, унинг мақсади — тўпни шеригини саватга тўп отиш учун озод қилишдир. Тўсиқдан фойдаланиб ўйинчи ҳеч қандай қаршиликсиз тўпни саватга отиши мумкин ёки агар иккала ҳимоячи ҳам унга қарши қилаётган бўлса, тўсиқ қўйгандан кейин тезда рақиб шити олдига чиққан ўйинчига тўпни узатиш мумкин. Тўпсиз ўйинчи учун тўсиқларни қўллаш, тўпли ўйинчига қўллашга нисбатан, баъзан тактик жиҳатдан мақсадга мувофиқроқ, чунки эътиборсизроқ таъқиб қилишади.

Хужумчи маълум вақтда статик ҳолатда турган ўз шерикларининг хоҳлаганидан, таъқиб қилувчи ҳимоячи йўлида тўсиқ сифатида фойдаланиши мумкин. Шерикнинг ёнидан катта тезлик билан югуриб ўтаётиб, хужумчи уни таъқиб қилаётган ҳимоячини шеригига ёки ҳимоячига тўқнашишга мажбур қилади. Бу билан хужумчи худди уни таъқиб қилаётган ҳимоячини кўзлаган позицияда турган шеригига тўқнаштиради. Яхши ташкил этилган ҳимоя нафақат хужум туфайли эришилган муваффақиятни мустаҳкамлайди, балки жамоанинг кейинги ҳаракатлари характериға ҳам

таъсир қилади. Ишончли ҳимояга эга бўлган жамоа ўйинни кескинлаштира боришга, ўртача ва олис масофалардан саватга тўп отишни дадиллик билан қўллашга қурмайди ҳамда шчитдан қайтган тўп учун астойдил қурашади [7. 58].

Юқоридаги ўрганилган натижалар асосида шуни айтиш мумкинки, ҳимояланувчи жамоанинг ҳаракатлари хужум қилувчи жамоанинг ҳаракатларига жавоб бўлиб, рақиб тактикасининг хусусиятларига қараб ташкил этилади.

Ҳимояланаётган жамоа олдида тўртта асосий вазифа туради:

1) рақиб саватга аниқ, тўсиқсиз тўп ташлашига йўл қўймаслик;

2) рақибдан тўпни олиб қўйиш ва қарши хужум учун шароит яратиш;

3) рақибнинг баъзи бир алоқаларини ва ўйин линиялари орасидаги алоқа ва ўйинчилар ўзаро ҳаракатларини бузиб, хужум қилиш учун тайёрлов операсизларини ўтказишга қаршилиқ кўрсатиш;

4) рақибни тез қарши хужумга ўтишга йўл қўймаслик.

Мақолада тактик тайёргарлик ҳар хил кўринишдаги комбинацияларни ўрганишни тақозо этиши бўйича адабиётлар таҳлил қилинди. Ҳар бир баскетболчи жамоада бажарадиган вазифасидан қатъий назар, хужумда катта фаоллик кўрсатиши лозимлиги аниқланди. Шунингдек, жой танлаш ва ҳимоячи таъқибидан қутулиш ва кўрсатилган усуллардан ташқари чалғитишлар алоҳида ўрганилди. Тактик ҳаракат саватга хужум уюштиришнинг натижаси йўналишига ва ўз вақтида бажарилганлигига боғлиқ ўрганилди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Т.С.Усмонхўжаев, Ў.Турсунов, Х.А.Мелиева. Жисмоний тарбия назарияси ва услубиёти. Ўқув қўлланма. – Т.: Ўқитувчи нашриёти, 2008. – 168 б.
2. А.Е.Меркушева. Анализ мирового опыта поддержки инновационной деятельности// – Текст: непосредственный. Молодой ученый. – 2017. – 13-18 С.
3. Р.Х.Қодиров. Жисмоний тарбия ва спорт фаолиятини илмий тадқиқ қилиш. Дарслик. – Бухоро: Бухоро нашриёти, 2020. – 272 б.
4. А.Г.Гогоберидзе, О.В.Солнцевой. Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения// Учебник для вузов. 2-е изд. – СПб.: Питер. 2016. – 464 с.
5. П.И.Готовцев. Долголетие и физическая культура// –М.: Физкультура и спорт. 1985. – 112 с.
6. Ж.К.Холодов, В.С.Кузнецов. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учебное пособие для студента//Высший учебный заведений. 2-е изд., испр. И доп. – М.: Академия. 2001. – 482 с.
7. С.С.Хамраев. Спорт тўғараклари орқали ўқувчиларнинг жисмоний маданиятини ривожлантириш. Диссертация. – 2022. – 141 б.

SIYOSIY VA HUQUQIY MADANIYAT TARG'IBOTIDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING O'RNI

Hakim Rasulov,

Termiz davlat pedagogika instituti kafedra mudiri, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Annotatsiya

Ommaviy axborot vositalari fuqarolarni mamlakat ijtimoiy-huquqiy hayotidagi va xalqaro miqyosdagi voqealar, davlat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatining huquqiy jihatlari, inson huquqlari va erkinliklari to'g'risidagi qonunlar bilan muntazam xabardor qiladi. Ushbu maqolada ommaviy axborot vositalari — siyosiy-huquqiy madaniyatni shakllantiruvchi subyekt sifatida jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, kishilarning xatti-harakatlari doirasi ta'sirida namoyon bo'lishini nazariy asoslash maqsadi ko'zlangan. Shuningdek bu boradagi qonunchilikni yanada takomillashtirishning zaruriyatini asoslashga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: OAV, matbuot, siyosiy va huquqiy madaniyat, siyosiy-huquqiy targ'ibot.

Аннотация

Средства массовой информации регулярно информируют граждан о событиях в общественно-правовой жизни страны и на международном уровне, правовых аспектах деятельности государственных органов и органов местного самоуправления, законах о правах и свободах человека. В данной статье ставится цель теоретического обоснования того, что средства массовой информации-социальные отношения в обществе как субъект, формирующий политико-правовую культуру, проявляются под влиянием сферы поведения людей. Также пытались обосновать необходимость дальнейшего совершенствования законодательства в этом отношении.

Ключевые слова: СМИ, пресса, политическая и правовая культура, политико-правовая пропаганда.

Annotation

The mass media regularly informs citizens about the events in the socio-legal life of the country and at the international level, legal aspects of the activities of state and local self-government bodies, laws on human rights and freedoms. The purpose of this article is to theoretically substantiate the fact that visits to the media — as a formative subject of political and legal culture — are manifested under the influence of social relations in society, the sphere of human behavior. They also tried to justify the need for further improvement of legislation in this regard.

Keywords: Media, press, political and legal culture, political and legal propaganda.

“Axborot”, “siyosat”, “huquq” tushunchalari bir qarashda bir-biridan farqlanadigandek ko'rinib-da, jamiyat ijtimoiy-siyosiy voqeligida yuz berayotgan jarayonlardan kelib chiqadigan bo'lsak, ular o'rtasida o'zaro uyg'unlik borligini kuzatish mumkin. Zamonaviy axborot dunyosida matbuot va so'z erkinligi, inson huquqlari, qonuniylikning ta'minlanishi kabi holatlar siyosiy-huquqiy mohiyat kasb etadigan hodislar sifatida qaralmoqda. Bugungi global ijtimoiy voqelik va ilmiy tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, siyosiy va huquqiy madaniyat targ'ibotini amalga oshirish faqatgina tegishli vakolatli davlat va jamoat tashkilotlar doirasidan tashqariga chiqib ketdi. Bu borada axborotlashgan jamiyatlarda OAVlari, global internet va ijtimoiy tarmoqlarning ta'sir xususiyatlari oshib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 20-apreldagi 342-son qarori bilan jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo'yicha tadbirlarni monitoring qilish va baholash tartibi belgilangan. Unga ko'ra mamlakatimizda amalga oshirilayotgan huquqiy targ'ibot tadbirlarining samaradorligini oshirish bu borada davlat organlari va tashkilotlarning mas'uliyatini kuchaytirish hamda huquqiy targ'ibot tadbirlarini tashkil qilish bo'yicha yangi innovatsion uslublarni joriy qilish va amalda tatbiq etish nazarda tutilgan.

Qarorga ko'ra, huquqiy madaniyat targ'iboti jarayonini monitoring qilishi hamda baholash jarayonida “1) Prezident va Vazirlar Mahkamasini tomonidan tasdiqlangan jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo'yicha dasturlar, “yo'l xaritalari”; 2) normativ-huquqiy hujjatlarning mazmun-mohiyati va ahamiyatini aholi va ijrochilarga tushuntirish bo'yicha chora-tadbirlar rejalarini; 3) davlat organlari va tashkilotlar tomonidan o'zining soha faoliyatiga tegishli bo'lgan normativ-huquqiy hujjatlarni targ'ib qilish yuzasidan tasdiqlangan targ'ibot rejalarini”[2] bajarilish holati tahliliga e'tibor qaratish ko'zda tutilgan.

Ommaviy axborot vositalari paydo bo'libdiki, jamiyat ongini muayyan maqsad, siyosat va huquqiy tizimi manfaatlari doirasida ushlab turish uchun targ'ibotning turli usullaridan, xususan, siyosiy-huquqiy targ'ibotdan samarali foydalanishga harakat qilib keladi. Internetning paydo bo'lishi OAVlarining bu boradagi imkoniyatlarini yanada oshirishga olib keldi. Tadqiqotchi B.Primov ta'kidlaganidek “XX asr ijtimoiy ongni boshqarish borasida burilish asri bo'ldi. Millionlab kishilarni bir vaqtning o'zida jadal targ'ibot bilan qamrab olish imkonini beradigan yangi texnologiyalar paydo bo'ldi” [5, 26]. Bu texnologiyalar kishilar o'rtasidagi jonli muloqotni yo'qqa chiqarib, jamiyatni global tarmoqqa bog'lab tashladi. Bugun

hayotimizni nafaqat mahalliy, balki global axborot oqimi va uning turli darajadagi targ'ibot-tashviqotlaridan holi tasavvur qila olmaymiz.

Aksariyat hollarda ilmiy manbalarda targ'ibot deganda siyosiy, falsafiy, ilmiy, badiiy va boshqa qarashlar va g'oyalarni jamoatchilik ongiga singdirish va ommaviy amaliy faollikni oshirish maqsadiga qaratilgan faoliyat tushuniladi. "Muammoga aloqador adabiyotlarda targ'ibot tushunchasiga nisbatan turli xil yondashuvlar ilgari suriladi. Aksariyat holatlarda targ'ibot (propaganda) va tashviqot (agitatsiya) atamaları o'rtasidagi farqli jihatlar ko'p ham farqlanmaydi. Aksincha targ'ibot-tashviqot tarzida birgalikda ham ishlatiladi" [6,10].

Maqolani yozishda mantiqiy, siyosiy, huquqiy, qiyosiy tahlil, ilmiy manbalarni kompleks tadqiq etish, statistik ma'lumotlar tahlili kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanildi.

Darhaqiqat, targ'ibotning har bir turi jamiyat hayotida o'ziga xos muhim o'rin tutadi. Bizningcha, jamiyat va davlat boshqaruv tizimi va hayotida amal qiluvchi siyosiy-huquqiy munosabatlar targ'ibotida siyosiy hamda huquqiy madaniyat birgalikda namoyon bo'ladigan hodisalardir. Jamiyat siyosiy-huquqiy tizimi demokratlashuvi va ommaviy axborot vositalari munosabatlar o'zaro biri-biri bilan bog'liq hodisalardir. Kuzatish va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu boradagi asosiy muammo siyosiy madaniyat targ'iboti ham huquqiy madaniyat targ'iboti masalalari alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmagan.

Ommaviy axborot vositalari faoliyati siyosiy jarayonlarning eng muhim tarkibiy qismi bo'lgan saylov jarayonlari targ'ibotida ham namoyon bo'ladi. Buni 2023-yilda 9-iyulda mamlakatimizda muddatidan oldin o'tkazilgan Prezidentlik saylovi jarayonlarining barcha bosqichlarini tashkil etish va o'tkazishni ommaviy axborot vositalarida yoritishda yaqqol kuzatish mumkin. 10-maydan 26-iyungacha o'tkazilgan so'rovlar dinamikasi aholining mamlakatimizda Prezidentlik saylovini o'tkazish sanasidan xabardorlik darajasi ham o'sib borganligini kuzatish mumkin bo'ldi. Unga ko'ra dastlabki ko'rsatgich 12,7% dan 92,3% ga qadar ko'tarilganligini kuzatish mumkin. Bu aholi saylov madaniyati yuksalishida siyosiy axborot va xabardorlikning yuqori bo'lganligini ko'rsatadi. Shuningdek, so'rovda ishtirok etgan respondentlarning 43,5% mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotidan doimiy xabardor bo'lib borishini, 37,2 % esa vaqti-vaqti bilan siyosiy-huquqiy axborotlardan xabardor bo'lishligini ma'lum qilgan.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari "o'zbekistonliklar ishonadigan va foydalanadigan barqaror axborot manbalarini ko'rsatib berdi. So'rovning ko'rsatishicha, televideniye (56,5%), ijtimoiy tarmoqlar (Facebook va Instagram) (33%), Telegram kanallari, shuningdek, mahalliy telekanallar (28,8%) mamlakatda bo'lajak Prezident saylovi haqidagi asosiy axborot manbalari hisoblanadi.

Kompleks tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovida ishtirok etish mamlakat fuqarolari uchun muhim ekanligini idrok etish darajasi o'rganilgan. Unga

ko'ra, 86,6% fuqarolar uchun bo'lajak saylov hayotidagi muhim voqea hisoblanadi va unda shaxsan ishtirok etish juda muhim ahamiyatga ega ekanligi ma'lum qilingan [3].

OAVlari nafaqat kundalik ijtimoiy-siyosiy voqelikni yoritadi. U davlat siyosati, jamiyatda kechayotgan ijtimoiy jarayonlar, muammo va kamchiliklarga nisbatan munosabati shakllantirishga xizmat qiladi. Shu jihati bilan u jamiyatning ko'zgusi bo'la oladi. Ayniqsa OAVlari orqali davlat boshqaruv tizimi, boshqaruv kadrlarining qonuniy faoliyatini kuzatishda va shu asosda jamiyatda ma'lum munosabatlar paydo bo'ladi hamda jamoatchilik nazorati amalga oshiriladi. Mass-media rivojlangan davlatlar tajribasidan shuni kuzatish mumkinki, davlat va jamiyat boshqaruv kadrlari faoliyatida ochiqlik, shaffoflikning ta'minlanishida OAVlarining o'rni juda kattadir. Yaponiya davlat fuqarolik xizmatini tadqiq qilgan huquq fanlari doktori A.Amirdinovga ko'ra "negativ va manfiy ko'rinishdagi sadoqatning ildiz otib ketmasligi uchun haqiqiy mass-medianing borligi bu yurtning rivojiga hissa qo'shadi" [7,134].

Demak, OAVlarning faoliyatidagi erkinlik va ochiqlik tamoyillari jamiyat siyosiy-huquqiy tizimiga bog'liq. Siyosat va ommaviy axborot vositalari uyg'unligi liberal munosabatlar shakllangan jamiyatlarda qaror topadi. Ommaviy axborot vositalarining erkinligi, mustaqilligi va plyuralizmi axborot va so'z erkinligiga asoslanadi hamda har qanday demokratik davlatning asosiy elementi hisoblanadi. Ommaviy axborot vositalari erkinligi boshqa barcha inson huquqlarini himoya qilish uchun zarurdir. Yangi kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi bilan ommaviy axborot vositalari erkinligiga aylantirilgan matbuot erkinligi haqli ravishda huquqiy davlatda matbuot, radio va televideniye faoliyatining asosiy tamoyili sifatida qaralmoqda. Bu demokratiya rejimining ajralmas elementi, shaxslar va ularning birlashmalari uchun siyosiy plyuralizm va madaniy xilma-xillikni ta'minlashning zarur shartidir.

XXI asrga kelib axborot tarqatish global ahamiyat kasb eta boshladi. Shuningdek, axborot makonidagi o'zgarishlar sabab dunyoning yetakchi kuchlari o'rtasida muvozanatlar nisbatida ham o'zgarishlar yuz bera boshladi. Ana shunday siyosiy vaziyatda ommaviy axborot vositalari faoliyatida ochiqlik va so'z erkinligi, demokratik islohotlarning ijobiy natijalaridan aholini xabardor qilish istagi, siyosiy institutlar, ya'ni prezidentlik va parlament saylovlarining shaffofligini ta'minlash, hokimiyatlarini taqsimlash jarayonlarini qonuniylashtirish g'oyalari uyg'unlashib ketdi.

Zamonaviy axborotlashgan jamiyatda OAVlari siyosiy va huquqiy madaniyat targ'ibotining subyekti sifatida o'rni; a) siyosiy modernizatsiya jarayonining ishtirokchilar va ular o'rtasidagi o'zaro ta'sir hamda axborot oqimini shakllanishi; b) siyosat subyektlari, ya'ni siyosatchilar, tashkiliy tizimlar va fuqarolar o'rtasidagi o'zaro aloqalarda tavsiflanishi mumkin [8].

Darhaqiqat, ommaviy axborot vositalari jamiyat ij-

timoiy, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy hayotining barcha jabhalaridagi yangilanishlarning targ'ibotchisi sifatida o'zgarishlarga daxldor bo'lish, jamiyat hayotidagi yutuq va kamchiliklarni o'z vaqtida keng omma ixtiyoriga havola qilish hamda o'z navbatida ularda ma'lum ijtimoiy munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Bugun biz yashayotgan yangi davr, yangicha ijtimoiy munosabatlar ommaviy axborot vositalarining oldiga tez sur'atlar bilan o'zgarib, rivojlanib borayotgan jamiyatning talablariga har tomonlama munosib bo'lish, odamlarni o'ylantirayotgan, bezovta qilayotgan muammolarga javob izlash, jamoatchilik fikrini shakllantirish bo'yicha o'ta muhim va dolzarb vazifalarni bajarishi lozimligini qo'ymoqda.

Buning uchun esa, eng avvalo, jamoatchilikda mustaqil fikrlash, siyosiy ongga muvofiq siyosiy madaniyat shakllanishi lozim. Ayniqsa, turli g'oyalar, mafkuralar, tahdidlar manfaatlar to'qnashuvi mavjud bo'lgan zamonada axborot eng ta'sirchan omilga aylanyapti. Shunday murakkab vaziyat jamoatchilikda oqni qoradan, xolisni noxolisdan ajratish salohiyati, axborotni tahlil qilish madaniyati bo'lishligini talab etadi. Siyosiy-huquqiy targ'ibotning subyektivi sifatida OAV bu borada muhim o'rin tutadi.

Bugungi kunda aksariyat fuqarolar jamiyatni demokratlashtirishning izchil jarayoniga hissa qo'shish uchun yetarli siyosiy-huquqiy bilimlarga va obyektiv ma'lumotlarga ega emaslar. Ijtimoiy munosabatlarning tizimli o'zgarishi sharoitida fuqarolarning siyosiy va huquqiy ongiga ta'sir ko'rsatishning eng katta vositasi ham aynan axborot makonida ta'sir kuchiga ega OAV hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi Qonunining 4-moddasiga ko'ra "Ommaviy axborotni davriy tarqatishning doimiy nomga ega bo'lgan hamda bosma tarzda (gazetalar, jurnallar, axborotnomalar, byulletenlar va boshqalar) va (yoki) elektron tarzda (tele-, radio-, video-, kinoxronikal dasturlar, Internet jahon axborot tarmog'idagi veb-saytlar) olti oyda kamida bir marta nashr etiladigan yoki efirga beriladigan, qonunchilikda belgilangan tartibda ro'yxatga olingan shakli hamda ommaviy axborotni davriy tarqatishning boshqa shakllari ommaviy axborot vositasidir" [4].

Zamonaviy ommaviy axborot vositalari katta ta'sir kuchiga ega. Aynan u zamonaviy siyosiy-huquqiy voqealikning imiji va jamiyatdagi idrokini shakllantiradi. Ommaviy axborot vositalari nafaqat siyosiy, huquqiy axborot tarqatish va aholini xabardor qilish subyektivi bo'lib, balki, qonun hujjatlari va huquqiy munosabatlarni, hodisalarni, nizolarni sharhlash, tahlil qilish va baholash imkonini ham beradi. Shu orqali jamoatchilikda ijtimoiy-siyosiy hayot xususida munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, "axborot va matbuot erkinligi, fuqarolarning o'z xohish-irodasini erkin bildirishi, davlat idoralari faoliyatining ochiqligi va oshkoraligi — Yangi O'zbekistonning sifat ko'rsatgichlaridan biriga aylandi" [1,121]. Boshqacha aytganda, matbuot, televideniye va radio, elektron ommaviy axborot vositalari omma-

viy ongda ma'naviy-huquqiy qadriyatlarini aks ettiruvchi, siyosiy-huquqiy ongga kuchli ta'sir ko'rsatuvchi vositalarga aylanishi lozim.

Yangilanayotgan O'zbekiston ijtimoiy-siyosiy hayotidagi o'zgarishlar shuni ko'rsatmoqda so'z erkinligining chegarasi qonunchilik bazasida ham uning amaliyotida ham ancha kengaydi. Ommaviy axborot vositalari faoliyatida jiddiy o'zgarishlar yuz berdi. Shunday bo'lsa-da, so'z va axborot olish erkinligini ta'minlashni yagona huquqiy tizimga keltirish bilan bog'liq muammolar mavjud. Jumladan, "Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida"gi, "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi, "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida"gi takrorlovchi va ba'zi huquq normalarining bir-birini inkor qiluvchi qonunlarning mavjudligi so'z va axborot erkinligining, jurnalist va blogerlar hamda ommaviy axborot vositalarining erkin faoliyat yuritishiga asos bo'ladigan huquqiy bazasini jiddiy ko'rib chiqish lozimligini ko'rsatadi. Bu boradagi ustuvor masala sifatida "inson huquqlari sohasida axborot tarqatish bo'yicha ommaviy axborot vositalari faoliyatini yanada kuchaytirish, jurnalistlar va blogerlarning axborot olish va tarqatishga bo'lgan huquqlari kafolatlarni kuchaytirish" [1, 78]ga e'tibor qaratilishi lozim. Buning uchun nazarimda "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi yoki "Axborot olish va tarqatishning huquqiy asoslari to'g'risida"gi Kodeksning qabul qilinishi maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, so'z va axborot erkinligini ta'minlashda ommaviy axborot vositalari, (xususan blogerlar) faoliyatida ham jamoatchilik orasida media-axborot savodxonligini oshirish bilan bog'liq muammolar mavjud. Jurnalist, ayniqsa blogerlarning siyosiy, huquqiy ongini yanada o'stirish zaruriyati yuqoriligicha qolmoqda. Ularning ayniqsa blogerlarning faoliyatidagi huquqiy-axloqiy masalalar bilan bog'liq muammolarga ijtimoiy tarmoqlar orqali duch kelib turibmiz.

Axborot madaniyati siyosiy va huquqiy ong darajasida shakllanishi axborot qayerdan, kim tomonidan va nima maqsadlarda uzatilyapti, kimning manfaatlarini o'zida aks ettiryapti, degan savollarga javob topa olish uchun ham zarurdir. O'zbekistonda media muhitning kengayishi hamda uning huquqiy bazasini mustahkamlashga bo'lgan ehtiyoj mamlakat mediabozorida yangi axborot iste'moli madaniyati va axborot makonini yaratish bilan bog'liq muammolarga jiddiy e'tibor qaratishni talab etmoqda. Buning uchun esa axborot iste'moli madaniyatning asosi bo'lgan media-axborot savodxonligini maktab ta'limi bosqichidayoq shakllantirilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, internetning universalligi uning jamiyatga, ijtimoiy guruhlarga va alohida shaxslarga ta'siri kuchayib borishi aholining media-axborot savodxonligini oshirish zaruriyatini vujudga keltirdi.

Xulosa qilib aytganda, ommaviy axborot vositalari fuqarolarni mamlakat ijtimoiy-huquqiy hayotidagi va xalqaro miqyosdagi voqealar, davlat va mahalliy o'zini o'zi

boshqarish organlari faoliyatining huquqiy jihatlari, inson huquqlari va erkinliklari to'g'risidagi qonunlar bilan muntazam xabardor qiladi. Ommaviy axborot vositalari jamiyatda huquqiy axborotni tarqatadi. Huquqiy axborot — bu qonun, uning tizimi, manbalari, yuridik faktlar, huquqiy munosabatlar, jamoat tartibi, huquqbuzarliklar, ularga qarshi kurashish va ularning oldini olish va hokazolar to'g'risidagi hujjatlashtirilgan yoki ommaviy e'lon qilingan ma'lumotlar yig'indisidir.

Shuning uchun ham, bizningcha, ommaviy axborot vositalarining siyosiy-huquqiy ong va madaniyatga ta'sirini tahlil qilish uchun eng avvalo, ommaviy axborot vositalarining shaxs huquqiy madaniyatiga ta'sirining quyidagi asosiy yo'nalishlarini ajratib ko'rsatish mumkin: a) shaxs-

ning huquqiy tafakkuri va huquqiy dunyoqarashini shakllantiruvchi axborot-huquqiy ta'lim; b) huquqqa va shaxsning xulq-atvoriga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan shuningdek, shaxsda yaxshi xulq-atvoriga e'tiborni rivojlantirish orqali amalga oshiriladigan huquqiy tarbiya; v) shaxsning qonun normalariga rioya qilish va ijobiy huquqiy yo'nalishlarni mustahkamlash zarurligiga ishonchini shakllantiradigan huquqiy targ'ibot. Ommaviy axborot vositalarining huquqiy ta'siri faqat fuqarolarga qonunchilik bo'yicha bilimlarni tarqatish bilan cheklanib qolmasligi, shuningdek, shaxsda qonun normalariga rioya qilish, qonunga ijobiy munosabat va yaxshi xulq-atvorni shakllantirish zarurligi to'g'risidagi ishonchni shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: “O'zbekiston” NMIU. 2021. – 464 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo'yicha tadbirlarni monitoring qilish va baholash to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 342-son Qarori. 20.04.2019.
3. “Prezident saylovi – 2023” mavzusidagi jamoatchilik fikri so'rovi natijalari.// <https://ijtimoiyfikr.uz/tadqiqotlar/siesat-va-uu/2681.htm>
4. “Ommaviy axborot vositalari to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida. 15.01.2007-yildagi O'RQ–78-son. <https://lex.uz/docs/1106870>
5. Primov B.A. Axborot oqimi jadallashuvining yoshlar ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga ta'siri // falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T., 2020. – 152 b.
6. Rasulov H.M. Ma'naviy targ'ibot texnologiyalari. – Termiz: Kitob-nashr, 2022. – 196 b.
7. Umirdinov A. Davlat fuqarolik xizmatchisi xalq va millat oldida javobgardir. // Jamiyat va boshqaruv №4, (98) 2022. – 172-178 b.
8. Olaf Steingräber. Politische Kommunikation in den Massenmedien Bachelor Thesis, 2012. 46 Pages, Grade: 2,0 <https://www.grin.com/document/209051>

MAKTABGACHA TA'LIM SOHASINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Nodima Oripova,

Qarshi davlat universiteti

“Maktabgacha ta'lim” kafedrası mudiri

Hulkar Rasulova,

Qarshi davlat universiteti

“Maktabgacha ta'lim” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha ta'limni sifat bosqichiga ko'tarishda yangi ta'lim metodlari, innovatsion texnologiyalarning ahamiyati katta ekanligi, sohadagi mutaxassislar mahoratini oshirish, ularga zaruriy metodik ko'mak berish, maktabgacha ta'lim sohasiga malakali kadrlar tayyorlash masalasiga alohida e'tibor qaratilganligi, sohada zamonaviy talablarga javob beradigan ilg'or pedagogik usul va uslublarni ishlab chiqish, o'quv va o'quv-metodik adabiyotlarning yangi avlodini yaratish va nashr etish hamda zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotining tarbiyachilari bolalarga zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda ta'lim-tarbiya berishlari mumkinligi haqida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, tarbiya, innovatsiya, kasbiy mahorat, ilg'or pedagogik texnologiyalar, axborot kommunikatsiya texnologiyalari, taqdimot, animatsiya, musiqa, video, multfilm.

Аннотация

В данной статье раскрывается значение новых образовательных методов, инновационных технологий в повышении дошкольного образования на качественный уровень, повышении квалификации специалистов отрасли, обеспечении их необходимой методической поддержкой, подготовке квалифицированных кадров в сфере дошкольного образования. Подчеркивалось, что развивать передовые педагогические методы и методы, отвечающие современным требованиям в области, создавать и издавать учебную и учебно-методическую литературу нового поколения, а воспитатели современных организаций дошкольного образования обеспечивают обучение детей с использованием современных технологий что они могут дать.

Ключевые слова: дошкольное образование, воспитание, инновации, профессиональные навыки, передовые педагогические технологии, информационно-коммуникационные технологии, презентация, анимация, музыка, видео, мультфильм.

Annotation

In this article, the importance of new educational methods, innovative technologies in raising preschool education to the quality level, improving the skills of specialists in the field, providing them with the necessary methodical support, and training qualified personnel in the field of preschool education are emphasized. , to develop advanced pedagogical methods and methods that meet modern requirements in the field, to create and publish a new generation of educational and educational-methodical literature, and educators of modern preschool education organizations provide education to children using modern technologies it was mentioned that they can give.

Keywords: preschool education, upbringing, innovation, professional skills, advanced pedagogical technologies, information communication technologies, presentation, animation, music, video, cartoon.

Maktabgacha ta'limni sifat bosqichiga ko'tarishda yangi ta'lim metodlari, innovatsion texnologiyalarning ahamiyati katta. Sababi maktabgacha ta'lim tashkilotining moddiy-texnik bazasi yuqori bo'lsa-yu, tarbiyachi bola bilan ishlamas, unga har kuni yangi ma'lumotlarni o'rgatmasa, hamma qilingan harakatlar natijasi nolga tenglashib qoladi. Sohadagi mutaxassislar malakasini oshirish, ularga zaruriy metodik ko'mak berish maqsadida Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbar va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti tashkil etildi. Maktabgacha ta'lim sohasiga malakali kadrlar tayyorlash masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Qabul qilinayotgan barcha qarorlarni amalga oshiradigan, yosh avlodga eng zarur hayotiy tushuncha va ko'nikmalarni o'rgatadigan yuqori malakali tarbiyachilarni tayyorlash masalasi kun tartibiga chiqdi. Bu sohada za-

monaviy talablarga javob beradigan ilg'or pedagogik usul va uslublarni ishlab chiqish, o'quv va o'quv-metodik adabiyotlarning yangi avlodini yaratish va nashr etish dolzarb vazifa edi. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari va “Ilk qadam” maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi qabul qilindi. Endilikda zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotining tarbiyachilari bolalarni erkin qo'ygan holda faollik markazlarida o'yin mashg'ulotlari orqali yangi ma'lumotlarni o'rgatib kelishmoqda.

Bugungi kunda axborot kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsiyalarsiz hech bir soha taraqqiyotini tasavvur qilib bo'lmaydi. Ayniqsa, yosh avlodga ta'lim va tarbiya berishda zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan keng foydalanish, sohaga innovatsiya-

larni joriy etish eng dolzarb vazifalardandir. Maktabgacha ta'lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog'lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazishda ta'lim samaradorligini oshirishda axborot texnologiyalarining ahamiyati to'g'risida fikr yuritilgan, shuningdek, zamonaviy axborotlashgan jamiyat maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglari va tarbiyalanuvchilarning ota-onalari oldiga dolzarb vazifalarni qo'yganligi yoritilgan [2, 2].

Axborot kommunikatsiya texnologiyalarining ta'limning ilk bosqichi bo'lgan maktabgacha ta'lim sohasiga kiritilishi pedagog xodimlarning oldiga katta mas'uliyat qo'yilishi bilan birga, ularning o'z ustida ishlab, AKT bo'yicha bilim saviyasini oshirishni, shuningdek ularning izlanuvchanligi va ijodkorligini talab etadi. Maktabgacha ta'lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishdan kutiladigan natijalar quyidagilarda yaqqol namoyon bo'ladi:

- birinchidan, maktabgacha ta'lim sohasida ta'lim sifati va bolalarni maktabga tayyorlash samaradorligining yaxshilanishi;

- ikkinchidan, bolalarning erkin fikrlashi doirasi va dunyoqarashining kengayishi;

- uchinchidan, bolalarning intellektual, ijtimoiy-his-siy va ijodiy rivojlanishi darajasining oshishi;

- ota-onalar bilan maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligining yanada mustahkamlanishi va qulaylikni ta'minlashi bilan afzaldir.

Axborotlashtirish jarayonida maktabgacha ta'lim tashkilotidagi tayyorlov guruh xonalarini yetarlicha jihozlash, multimedia jihozlari uchun moslashtirish masalalarini hal etish, maktabgacha ta'lim tashkilotida faoliyat yuritayotgan pedagog xodimlarning AKT bo'yicha savodxonligini oshirish ustuvor vazifalardan biriga aylanmoqda. Maktabgacha ta'lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bir necha yo'nalishlarda o'z ifodasini topadi:

- a) axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan bolalar bilan bo'lgan masofaviy ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish;

- b) axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan masofaviy ta'limda pedagoglarning ota-onalar bilan hamkorlik jarayonida foydalanish;

- d) axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan metodik ishlarni tashkil etishda, ta'lim sifatini oshirishda tarbiyachilar bilan ishlash jarayonida foydalanish.

Zamonaviy axborotlashgan jamiyat maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglari oldiga bir qator vazifalarni qo'yadi. Eng avvalo, pedagog kompyuter o'yinlarini va ta'lim dasturlarini tanlashda bolaga boshchilik qilishi kerak. Buning uchun tarbiyachi kompyuter savodxonligini egallagan bo'lishi zarur, shuningdek maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib borilayotgan ta'lim-tarbiya faoliyatida bevosita global internet tarmog'i resurslaridan unumli foydalana olishi muhim.

Kompyuter o'yinlaridan foydalanish (multimedia vo-

sitasida) bolalarga ta'lim berish samaradorligini oshirish bilan birga bolaning aqliy va ijodiy imkoniyatlarini yuzaga chiqarishda ijobiy natija beradi. Paint dasturida bola rasm chizish jarayonida tasvirlagan predmet yoki hayvon, tabiat manzarasi yoki odam rasmiga rang tanlashi, mavjud ranglarni farqlashi, ularni joy-joyida ishlatishi, natijada o'z ishini baholashi davomida uning individual shaxs xususiyatlari, qiziqishlari oddiy qog'ozga rasm chizgandan ko'ra yaqqolroq ifodalanadi. Shu bilan birga AKT bolaga interfaol ta'lim berish vositasi sifatida bolaning yangi bilimlarni tez o'zlashtirishiga va dunyoqarashini kengayishiga imkon beradi. Bu interfaol kompyuter o'yinlari tarbiyachi tomonidan davlat talablariga mos ravishda Power Point dasturida va mashg'ulotda bolalar bilan birga o'ynash uchun yaratilgan bo'lishi zarur. Masalan, o'yin faoliyat markazida "Bino quramiz", "Farqini top", "Nima kam", "Xatoni top", "Qo'g'irchoqni kiyintiramiz", "Shaklni joylashtir", "Rasmni bo'ya" ta'limiy o'yinlarni animatsion tasvirlar yordamida o'ynasa mavzuga oid berilgan bilimlarni bola zo'r qiziqish bilan o'zlashtiradi.

Innovatsion faoliyat, boshqacha qilib aytganda, ta'lim yoki jarayonning muayyan darajasida innovatsion jarayonni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar majmui. Bunday ishning vazifalariga pedagogik jarayonning tarkibiy qismlarini (boshqaruv tizimi, maqsadlari, vazifalari, mazmuni, shakllari, usullari, texnologiyasi va o'qitish va tarbiya vositalari) o'zgartirish kiradi [4, 49].

Maktabgacha ta'limda innovatsion faoliyat — bu maktabgacha ta'lim muassasalarida, oilani oiladan tashqari ijtimoiylashtirish muassasalarida paydo bo'ladigan va qo'llab-quvvatlanadigan ijtimoiy-pedagogik yangiliklarni yaratish, ularni baholash va o'zlashtirish, amaliyotda qo'llash va qo'llash. Innovatsion texnologiyalar — bu zamonaviy sharoitlarda bolaning shaxsiy rivojlanishidagi dinamik o'zgarishlar tufayli ijobiy natijaga erishishga qaratilgan o'qitish usullari, usullari, usullari, ta'lim vositalari tizimi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar — maqsadni belgilashdan kutilgan natijalargacha bo'lgan yaxlit ta'lim jarayonini qamrab oluvchi o'ziga xos innovatsion usullar, uslublar, pedagogik harakatlar va vositalarni maqsadli, tizimli va izchil amaliyotga joriy etish [5, 153].

Maktabgacha ta'lim muassasasida qo'llaniladigan innovatsion pedagogik texnologiyalarning asosiy turlariga quyidagilar kiradi:

- Salomatlikni saqlash texnologiyalari;

- Loyiha faoliyati texnologiyasi;

- Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari;

- Tadqiqot texnologiyalari;

- Rivojlanayotgan ta'lim texnologiyalari;

- Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash joizki, bugungi kunda maktabgacha ta'lim sohasida innovatsion texnologiyalarni qo'llash uning samaradorligini oshirish bilan birga, tarbiyalanuvchilarda mustaqil fikrlash, tezkorlik, faollik, o'z-o'ziga bo'lgan ishonchi shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida ta'lim olish ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risidagi qarori. 14.10.2020.
2. Isroilova D.K. "Maktabgacha ta'limda axborot va innovatsion texnologiyalarining o'rni", Central Asian Academic Journal of Scientific Research. – 2022. – №5. – 4 b.
3. Vinogradova N.A., Miklyaeva N.V., Tolstikova Yu.V. va hokazo. Maktabgacha ta'lim. Terminlar lug'ati. – M.: Ayris-press, 2005. – 400 b.
4. Novikova G.P. Zamonaviy maktabgacha ta'limni boshqarish shartlar: Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbari uchun qo'llanma. – M.: Ventana-Graf, 2007. – 80 b.
5. To'raqulov X.A. Pedagogik tadqiqotlarda axborot tizimlari va texnologiyalari. – T.: Fan, 2006. – 250 b.

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA PEDAGOGIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH

Feruzabonu Umarova,
O'zbekiston – Finlandiya pedagogika
instituti o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada kompetensiyaviy yondashuv, o'qituvchining pedagogik madaniyati ustida olib borilgan tadqiqot ishi natijalari tahlil qilingan. Pedagogik madaniyat mazmuni, uni bo'lajak o'qituvchilarda rivojlantirish zaruriyati, kompetensiyali yondashuv, kompetentlikni shakllantirish hozirgi zamon jamiyati va ta'limining asosiy sharti ekanligi asoslangan. O'qituvchining pedagogik madaniyati, o'qituvchi shaxsiyatini umumlashtiruvchi xususiyati ekanligi, o'qituvchilar bilan samarali hamkorlikda ta'lim faoliyatini qat'iyatli va muvaffaqiyatli amalga oshirish qobiliyatini aks ettirishi dalillangan. Shuningdek, maqolada kompetensiyaviy yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni rivojlantirishga doir taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, jamiyat, madaniyat, kompetensiya, mahorat, rivojlanish, talab, taklif, o'qituvchi, pedagog.

Аннотация

В данной статье анализируются результаты исследования компетентностного подхода, педагогической культуры учителя. В его основе лежит содержание педагогической культуры, необходимость развития ее у будущих учителей, компетентностный подход, формирование компетентности является главным условием современного общества и образования. Доказано, что педагогическая культура учителя является обобщающей характеристикой личности учителя и отражает способность настойчиво и успешно осуществлять учебную деятельность в эффективном сотрудничестве с обучающимися. Также в статье содержатся предложения и рекомендации по развитию педагогической культуры у будущих учителей на основе компетентностного подхода.

Ключевые слова: образование, обучение, общество, культура, компетентность, умение, развитие, спрос, предложение, учитель, педагог.

Annotation

This article analyzes the results of the research conducted on the competence approach, the teacher's pedagogical culture. It is based on the content of pedagogical culture, the need to develop it in future teachers, the competence approach, the formation of competence is the main condition of modern society and education. It has been proved that the teacher's pedagogical culture is a generalizing characteristic of the teacher's personality and reflects the ability to persistently and successfully implement educational activities in effective cooperation with students. Also, the article contains proposals and recommendations for the development of pedagogical culture among future teachers based on the competency approach.

Keywords: education, training, society, culture, competence, skill, development, demand, offer, teacher, pedagogue.

Bugungi kunda yurtimizda ta'lim tizimini rivojlantirish, malakali kadrlar tayyorlash maqsadiga katta kuch va e'tibor qaratilmoqda. Maktabgacha ta'lim, maktab va oliy ta'lim tashkilotlari, shuningdek, ilmiy tadqiqot muassasalari faoliyatida sifat o'zgarishlari ro'y bermogda. "Bugungi zamon barcha sohalar qatorida ilm-fanni ham yangi

bosqichga ko'tarishni talab qilayotganini, zotan, jamiyat oldida turgan dolzarb masalalarni ilm-fansiz yechish qiyinligini ko'rsatmoqda" [1].

Mamlakat va jamiyatning zamon talablari darajasida rivojlanishini ilm-fansiz tasavvur qilish qiyin. Ilm-fan taraqqiyotida fundamental tadqiqotlar muhim ahamiyatga

ega. Aynan ular orqali yangi bilimlar o'zlashtiriladi va nazariyalar shakllantiriladi, kelgusi amaliy tadqiqotlar va innovatsion ishlanmalar uchun mustahkam asos yaratiladi. Bu o'rinda ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslarini tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kishilarning bir-biri bilan aloqa-almashuvi, ya'ni muloqot bir qarashda oddiy bir narsadek ko'rinadi. Ammo ana shu muammoni o'rganishga bag'ishlangan ko'plab olimlar va tadqiqotchilarning ilmiy tadqiqot ishlari, ilmiy maqolalarning mavjudligini e'tiborga olsak, insoniy faoliyatning muhim ko'rinishlaridan biri bo'lgan muloqotning qanchalik murakkab ijtimoiy jarayon ekanligi haqida tasavvurga ega bo'lishi mumkin. Shuning uchun ham muloqot tushunchasi ilmiy-metodik adabiyotlarda turlicha tahlil va tavsif etiladi. Bular ichida eng ko'p tarqalgani — muloqotni kommunikativ faoliyat bilan tenglashtirilishidir.

Shu nuqtayi nazardan, hozirgi zamon ta'lim jarayonida ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida kommunikativ ta'lim tan olinmoqda. Bunda o'qituvchining kasbiy faoliyatini tashkil etish masalasi ilgari suriladi.

An'anaviy o'qitish metodikasida o'quvchilarni o'qitish asosiy maqsad o'qituvchilar faoliyatining nazariy asoslarini o'rgatish asosiy maqsad qilib belgilangan bo'lsa, hozirgi kunda ushbu maqsadni o'zaro fikr almashishga o'rgatish (muloqot, kommunikatsiya) jarayonida kompleks tashkil qilish asosiy vazifa qilib belgilanadi. Kommunikativ yondashuv ma'lum kasbiy kompetensiya asosida muloqotga o'rgatishni ko'zda tutadi.

Pedagogik madaniyat sohibi bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash iqtisodiy-ijtimoiy tizimning shakllanishi, o'zgarishi yoki inqirozga yuz tutishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Uning rivojlanib borishi natijasida jamiyat ravnaq topadi. Chunki, pedagogik madaniyatga ega bo'lgan mutaxassislar jamiyat va millat ravnaqining boy poydevori sanaladi. Mustaqil O'zbekistonda kasbiy madaniyatli kadrlarni tayyorlashga kuchli e'tibor berilishining boisi ham ana shunda. Kasbiy madaniyatni shakllantirish – bu har bir kadrning ichki kasbiy, ruhiy kechinmalari, aqliy qobiliyati, idrokini mujassamlashtirish, Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi yo'lida xizmat qilish, O'zbekistonda yashayotgan barcha millat va elatlarning qadriyatlarini, tili, madaniyatini, diniy e'tiqodini, urf-odat va an'analarini hurmat qilish demakdir [2, 98].

Bu borada bo'lajak o'qituvchilarining pedagogik madaniyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim muhitini rivojlantirishning pedagogik tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik madaniyat tushunchasi ta'lim sohasiga bir qator pedagog tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib kelgan. Pedagogik madaniyat — umumiy madaniyatning ajralmas qismi, tarkibiy qismi bo'lib, u doimiy ravishda pedagogik nazariya bilimlarini chuqur va puxta egallash darajasini, bu bilimlarni mustaqil ravishda, uslubiy asosli va yuqori samaradorlikda qo'llash qobiliyatini tavsiflaydi.

Pedagogik madaniyatda ma'naviy va moddiy qadriyatlar, shuningdek, insoniyatning avlodlar almashishi va ijtimoiylashuvi tarixiy jarayoniga xizmat qilish uchun zarur bo'lgan odamlarning ijodiy pedagogik faoliyati usullari mavjud. O'qituvchining pedagogik madaniyati esa, o'qituvchi shaxsiyatini umumlashtiruvchi xususiyati bo'lib, o'quvchilar bilan samarali hamkorlikda ta'lim faoliyatini qat'iyatli va muvaffaqiyatli amalga oshirish qobiliyatini aks ettiradi. Bunday pedagogik madaniyatdan tashkil topmagan pedagogik amaliyot zerikarli va samarasizdir. Aynan, bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik madaniyatini rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuv bugungi kun zamonaviy o'qituvchisining fenomenini yaratadi.

Kompetensiya (lotincha “*competo*” so'zidan olingan bo'lib, “erishaman, muvofiqman, mos kelaman” ma'nolarini beradi) – kishi egallagan muayyan bilim, ko'nikma, malakalar majmuasini anglatadi. Kompetensiya — bilim, ko'nikma, malaka, qadriyat, boshqa shaxsiy sifatlar, ijobiy natijalarni faoliyatda ko'rinishi [3, 70].

Kompetensiya tushunchasi nisbatan yaqindan boshlab, 1960-yillarning oxiri va 1970-yillarning boshlaridan keng qo'llanila boshlandi. Kompetensiya – ma'lum bir sohada samarali faoliyat olib borish uchun zarur bo'lgan mutaxassisning ta'limiy tayyorgarligiga qo'yilgan talabdir. U davlat ixtiyorida bo'lgan, oldindan belgilangan ijtimoiy talab bo'lib, u o'quvchi (ishchi)ning muayyan sohada samarali faoliyat ko'rsatishi uchun zarur bo'lgan ta'limiy (professional) tayyorgarligiga nisbatan qo'yiladi. Kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim – o'quvchilarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish imkoniyatidir.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda mustaqillik, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, tashabbuskorlik, media resurslar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog'lom raqobat hamda umummadaniy ko'nikmalarini shakllantiradi. [4]. Bundan tashqari, ta'limda har bir o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarda, shu fanning o'ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqqan holda, sohaga tegishli xususiy kompetensiyalar ham shakllantiriladi.

Kompetensiyali yondashuv, inson faoliyatida har tomonlama kompetentlikni shakllantirish hozirgi zamon jamiyati va ta'limining asosiy sharti hisoblanadi. Bu talab o'qituvchi-pedagoglar faoliyatiga ham bevosita daxldor. Bugungi kunda dunyo ta'limini yangilashning asosiy yo'nalishi ta'lim jarayonida faoliyatli yondashuv orqali dunyoni, hayotni, kasbiy faoliyatni yaxlit tizimli ko'ra olish, unda tizimli faoliyat ko'rsatish, yangi-yangi muammo va topshiriqlarni hal eta olish tajribasini shakllantirishdan iboratdir [6, 16].

Kasbiy pedagogik madaniyatning mohiyatini tushunish uchun umumiy va kasbiy madaniyat o'rtasidagi

bog'liqlikni, uning o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradigan quyidagi qoidalarni yodda tutish kerak:

Kasbiy pedagogik madaniyat — bu pedagogik voqelikning umum insoniy xarakteristikasi turli shakllar mavjudlik;

Kasbiy pedagogik madaniyat — bu umumiy madaniyat va pedagogik faoliyat sohasida umumiy madaniyatning o'ziga xos proyeksiyasi vazifasini bajaradi;

Kasbiy pedagogik madaniyat – bu tizimli ta'lim bo'lib, u bir qator tarkibiy va funksional komponentlarni o'z ichiga oladi, ular o'z tashkilotiga ega, ular muhit va yaxlitlikning yaxlit xususiyatiga ega, alohida qismlarning xususiyatlarini kamaytirmaydi;

O'qituvchining kasbiy va pedagogik madaniyatini amalga oshirish va shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari individual, ijodiy, psixofiziologik va yosh xususiyatlariga, shaxsning hukmron bo'lgan ijtimoiy va pedagogik tajribasi bilan belgilanadi. Yuqoridagi uslubiy asoslarni hisobga olgan holda, kasbiy pedagogik madaniyat modelini asoslash mumkin, uning tarkibiy qismlari aksiologik, texnologik va shaxsiy va ijodiydir [5].

Pedagogik qadriyatlar pedagogik faoliyatni tartibga soluvchi va ta'lim sohasidagi mavjud ijtimoiy dunyoqarash va o'qituvchi faoliyati o'rtasidagi vositachilik va bog'lovchi bo'g'in vazifasini bajaradigan kognitiv harakat qiluvchi tizim vazifasini bajaruvchi normalardir. Ular, boshqa qadriyatlar singari, sintagmatik xarakterga ega, ya'ni tarixiy shaklda shakllanadi va aniq tasvir va g'oyalar ko'rinishida ijtimoiy ong shakli sifatida pedagogika fanida qayd etiladi. Pedagogik qadriyatlarni egallash pedagogik faoliyatni amalga oshirish jarayonida yuzaga keladi, uning jarayonida ularning subyektivatsiyasi sodir bo'ladi. Bu o'qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishining ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladigan pedagogik qadriyatlarining subyektivlik darajasi. Pedagogik qadriyatlar bir-biridan farq qiladi ularning mavjudligi darajasi, bu ularning tasnifi uchun asos bo'lishi mumkin. Shu asosda shaxsiy, guruhli va ijtimoiy pedagogik qadriyatlar ajratiladi.

Ijtimoiy-pedagogik qadriyatlar jamoat ongida namoyon bo'ladigan turli xil ijtimoiy tizimlarda ishlaydigan qadriyatlarining mohiyati va mazmunini aks ettiradi. Bu jamiyatning ta'lim sohasidagi faoliyatini tartibga soluvchi g'oyalar, in'ikoslar, me'yorlar, qoidalar, an'analar majmuidir [7, 150].

O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talab – eng avvalo o'z ustida izlanishlar olib borishidir. Shunday ekan, ta'lim tizimida eng muhim ehtiyoj ta'lim mutaxassislarining pedagogik yetukligini rivojlantirishdir. Ta'lim tizimida faoliyat olib boruvchi bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni rivojlantirish metodikasini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish o'qituvchilarning har qanday jarayonda o'zining ijobiy sifatlarini namoyon qilishida shaxsiy namuna va pedagogik vaziyatda mas'uliyat bilan yondashishni ko'rsatadi.

O'sib kelayotgan yosh avlodni yangi zamon talablariga to'laqonli javob bera oladigan, axloqiy qadriyatlarga xos

yondasha oladigan, individual qobiliyatlarini rivojlantirish orqali, ularda eng avvalo o'qituvchilardan pedagogik madaniyatni talab etadi. Barkamol shaxsni voyaga yetkazishda roli beqiyos sanaladigan ta'lim tizimining bo'lajak o'qituvchilari hamda mutaxassislarini pedagogik madaniyatni rivojlantirish oliy ta'lim muassasasi pedagoglarining zimmasidadir. Pedagogik madaniyat tuzilmasida uning odob-axloq bo'limi muhim o'rin egallaydi. Bu pedagogik ishonch jarayonining shakllanishi, natijasi va o'qituvchining o'z qiziqishlarini ko'proq aniqlash jarayonidir.

Pedagogik madaniyatning kasbiy faoliyatiga bog'liq tashkil etuvchisi pedagog tomonidan o'zining pedagogik qobiliyatlarining barcha spektrini bilib olganligini xarakterlaydi, u esa pedagogik faoliyat muvaffaqiyatining nishonasi, pedagogik xatolarning oldini olish va nihoyat, pedagogik qobiliyat usullarini egallanganligidan iborat. Bo'lajak o'qituvchi uchun eng zaruri nutq madaniyatini egallashdir. Ularning nutqi yaqin kelajak pedagogik faoliyatda o'qituvchilar uchun ibratli bo'lib borib ularning nutq madaniyatini shakllantirishga yordam berishi kerak. Nutqning grammatik to'g'riligi, uning leksik boyligi, yaxshi ifodalanganligi, obrazlilik, nutq texnikasini egallanganligi tarbiyachining turli xil kasbiy masalalarni sifatli yechishiga imkon beradi. Pedagogning tashqi ko'rinish madaniyati, uning tashqi ko'rinishga moslik darajasi va pedagogik faoliyati bilan baholanadi. Keng fikrlilik, tartibli, odobli, bosiqlik va o'zini-o'zi yaxshi boshqara olish kabilar pedagogik faoliyatning muvaffaqiyatli bo'lishiga olib keladi.

Oliy ta'lim amaliyoti shuni ko'rsatmoqdaki, talabalar-da pedagogik madaniyatni shakllantirish jarayoni ularda pedagogik madaniyat darajasining rivojlanganligi bilan uzviy aloqador. Mazkur jihat bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik madaniyatni rivojlantirish muammosini maxsus tadqiq etishni taqozo etadi. Pedagogik faoliyatda pedagogik madaniyat umumiy tuzilmasining muhim tarkibiy qismlaridan biri – bu pedagogik kompetentlik hisoblana-di. Zero zamonaviy o'qituvchi nafaqat bolalarga bilim beradi, ma'lumot, axborot yetkazadi, balki rivojlanayotgan shaxs va jamiyat o'rtasida vositachi rolini ham bajaradi. “Bola-shaxs-jamiyat” munosabatlari o'zaro aloqasining maqsadga muvofiq bo'lishi o'qituvchining qanchalik pedagogik faoliyatda kompetentlik, omilkor ekanligiga ham bog'liqdir.

Pedagogik madaniyatning asosiy vazifalari sirasiga moslashish, pedagogik jihatdan to'g'ri yo'nalganlik, shaxsiy va umum ijtimoiy tajribalarning uyg'unlashuvi kabi jihatlarni kiritish mumkin. Shaxs pedagogik madaniyatini qay darajada ekanligi o'zaro shaxslararo munosabatlarni olib borish faoliyatni yo'lga qo'yish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, psixologlar o'tkazgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, shaxsning yangi ijtimoiy, globallashtirish shart sharoitlariga moslashuvi jarayonida insonlardagi pedagogik madaniyat darajasining shakllanganligi alohida o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – 592 b.
2. Axmedova M. T. Pedagogik kompetentlik (uslubiy qo'llanma): 5110900 – Pedagogika va psixologiya. –T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2018. – 80 bet.
3. Abdukarimov X. Kasbiy pedagogik faoliyat. – T.: "O'qituvchi" NMIU, 2010. – 160 b.
4. Abduqodirov A.A. va bosh. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – T.: "Iste'dod" nashriyoti, 2008. – 148 b.
5. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2003. – 192 b.
6. Банина Т.С., Вавилова Л.Н. Современные способы активизации обучения. – М.: Академия, 2008. – 176 с.
7. Barron, F. & Harrington, D. (1981): Creativity, intelligence and personality. In: Annual Review of Psychology. Vol. 32. – pp. 439-476.

ОСОБЕННОСТИ СЕНСИБИЛИЗАЦИИ И ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ ДЕТОНАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ЭМУЛЬСИОННЫХ ВЗРЫВЧАТЫХ ВЕЩЕСТВ

Абдусаттар Меликулов,

Зам.генерального директора, Алмалыкский филиал
Ташкентского государственного технического университета
имени Ислама Каримова

Мурат Шамаев,

Старший преподаватель, Алмалыкский филиал
Ташкентского государственного технического университета
имени Ислама Каримова

Абстрактный

В статье представлены основные проблемы теории и практики применения эмульсионных взрывчатых веществ в карьерах, условия обеспечения устойчивости детонации хорошо пробуренных взрывчатых веществ. Актуальность работы заключается в том, что в настоящее время оно применяется в больших количествах на крупных карьерах по сравнению с другими взрывчатыми веществами. Важными преимуществами эмульсионных взрывчатых веществ являются возможность размягчения сухих и водных массивов, повышение условий безопасности при их приготовлении и применении, отказ от более дорогих зарубежных материалов, содержащих тротил, снижение выбросов токсичных газов в атмосферу.

Ключевые слова: эмульсионные взрывчатые вещества, ударная волна, сенсibilизация, иницирование заряда, детонация, критический диаметр.

Annotatsiya

Maqolada karyerlarda emulsion portlovchi moddalarni qo'llash nazariyasi va amaliyotining asosiy muammolari, skvajinali zaryadlar detonatsiyasining barqarorligini ta'minlash shartlari keltirilgan. Ishning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda yirik karyerlarda boshqa portlovchi moddalarga nisbatan asosan katta miqdorda qo'llanilmoqda. Emulsion portlovchi moddalarning muhim afzalliklari quruq va shuningdek, suvli massivlarni yumshatish imkoniyati mavjudligi, ularni tayyorlash va ishlatishda xavfsizlik shartlarining oshirilishi, xorijdan olinadigan qimmatroq tarkibida trotil mavjud bo'lgan materiallardan voz kechish, atmosferaga zaharli gazlar chiqishining kamayishi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: emulsion portlovchi moddalar, zarb to'lqini, sensibilizatsiya, zaryadni initsiyalash, detonatsiya, kritik diametr.

Annotation

The article presents the main problems of the theory and practice of using emulsion explosives in quarries, the conditions for ensuring the stability of the detonation of well-drilled explosives. The relevance of the work is that nowadays it is used in large quantities in large quarries compared to other explosives. The important advantages of emulsion explosives are the possibility of softening dry and water massifs, increasing the safety conditions in their preparation and use, abandoning the more expensive foreign materials containing TNT, and reducing the release of toxic gases into the atmosphere.

Keywords: emulsion explosives, shock wave, sensitization, charge initiation, detonation, critical diameter.

Необходимость повышения эффективности взрывного разрушения горных пород остается одной из важнейших проблем горного производства. В структуре себестоимости буровзрывных работ (БВР) значительную часть затрат обуславливает стоимость самих взрывчатых веществ (ВВ), поэтому обоснование области их рационального применения является актуальной задачей. Основными взрывчатыми характеристиками ВВ являются: теплота взрывчатого превращения, работоспособность, скорость детонации, давление во фронте детонационной волны [4,105].

Известно, что детонация – это само распространяющееся химическое превращение, обусловленное прохождением ударной волны по массиву ВВ и протекающее для данного ВВ при данном его состоянии и при определённых условиях с постоянной сверхзвуковой скоростью порядка нескольких тысяч метров в секунду. Детонация является естественной формой химического превращения промышленных ВВ. Все другие формы паразитные, поэтому на практике с ними ведут борьбу и разрабатывают способы их недопущения. Термины “взрыв” и “детонация” употребляют применительно к ВВ как синонимы. Для объяснения явления детонации были выдвинуты различные теории и гипотезы. Из них наибольшим признанием пользуется гидродинамическая теория, согласно которой детонация возбуждается и распространяется ударной волной, проходящей по взрывчатому веществу.

Ударной волной называется скачкообразное изменение давления, распространяющееся в среде со сверхзвуковой скоростью. Эта волна обладает следующими отличительными свойствами:

- скорость ударной волны очень высока – сверхзвуковая;

- при прохождении ударной волны в газообразной среде наблюдается движение потока газов вслед за ударной волной;

- на фронте ударной волны имеет место очень большое давление, нарастание которого происходит мгновенно, скачкообразно.

Как следствие этих особенностей по фронту ударной волны (в зоне мгновенного сжатия, ширина которой весьма мала) наблюдается очень высокая температура и повышенная плотность среды. Они возрастают также мгновенно, скачкообразно. За фронтом ударной волны давление, температура и плотность среды быстро уменьшаются. Сжатие приводит к разрушению молекул ВВ. Освободившись от первоначальных связей, нагретые до высокой температуры горючие элементы и кислород вступают в зоне за фронтом ударной волны в бурную химическую реакцию с выделением тепла и превращением ВВ в газообразное состояние.

Относительно узкая зона, в которой происходит

интенсивная химическая реакция, называется *зоной химической реакции*, или фронтом химического превращения. Впереди фронта находится исходное ВВ, позади – продукты детонации. Распространяющаяся по ВВ ударная волна (зона сжатия) и прилегающая к ней зона химической реакции обобщаются понятием *детонационной волны*. Передний фронт этой волны принято называть *фронтом детонационной волны* (фронтом детонации), а *скорость детонации* – это скорость, с которой распространяется детонационная волна по заряду ВВ.

Взрыв химического вещества по своему сокрушительному действию уступает только ядерному взрыву. Чем же обусловлена способность ВВ производить чрезвычайно большую работу? Кажется, что в ВВ содержится громадный запас энергии, который выделяется при взрыве. Однако расчёт показывает, что это впечатление ошибочно, так как в 1 кг ВВ содержится и выделяется при взрыве значительно меньше энергии, чем при сгорании топлива, например, 1 кг угля или бензина выделяется примерно 4200 – 6700 кДж и 34500 – 42000 кДж соответственно. Действительная же причина заключается в том, что энергия при взрыве выделяется крайне быстро. Если 1кг бензина сгорает за 5 – 6 мин, то для взрывчатого превращения 1 кг химического ВВ требуется только одна-две сотысячные доли секунды, т. е. взрыв происходит в десятки миллионов раз быстрее, чем горение. Так, при взрыве 1,0 кг тротила в течение $1,0 \cdot 10^{-6}$ сек может выделиться порядка 4120 кДж тепла, а мощность этого взрыва оценивается величиной $4,1 \cdot 10^9$ Вт, и сокрушительное действие события определяет в основном скорость детонации.

Скорость детонации – одна из важнейших характеристик детонационной способности ВВ, его “паспортный” параметр. Она используется при расчётах параметров взрыва, а также для контроля качества промышленных ВВ и зависит от ряда факторов, главными из которых являются: состав и физико-химические свойства ВВ; диаметр заряда (патрона); плотность патронированные ВВ; наличие оболочки; вид и сила инициирующего импульса. Увеличение скорости детонации при повышении плотности можно объяснить тем, что при большей плотности достигается большая однородность ВВ и большая концентрация энергии в единице объема; то и другое способствуют быстрейшему протеканию реакции. Чтобы реакция возникла и проходила без затухания, инициирующий импульс должен проникать достаточно глубоко в массу ВВ. Чрезмерное повышение плотности ВВ уменьшает глубину проникновения импульса и делает детонационный процесс неустойчивым [6,32]

С учетом отечественного и международного опыта флагманы горнодобывающей отрасли нашей страны

АО “Алмалыкский ГМК” с 1997 года и Навоийский ГМК с 2002 года начали изготовление и использование эмульсионных взрывчатых веществ (ЭВВ), которые имеют целый ряд преимуществ по сравнению с другими видами ВВ: водоустойчивость, возможность регулирования мощности путем изменения плотности или введения в состав энергетических добавок, низкую чувствительность к механическим и тепловым воздействиям и, как следствие, высокую безопасность в обращении, возможность полной механизации при их изготовлении и зарядании скважин, доступные и приемлемые по цене сырьевые компоненты для изготовления. Это связано с тем, что в них отсутствуют первичные взрывчатые вещества, такие как тротил, гексоген и другие [1,27].

Технология предусматривает производство в стационарных условиях невзрывчатых компонентов ЭВВ: эмульсионной матрицы и растворов газогенерирующих добавок, которые совместно с гранулированной аммиачной селитрой, дизельным топливом доставляются в специальных емкостях смесительно-зарядных машин на место проведения взрывных работ, и компоненты смешиваются уже в процессе зарядания в скважину. В зависимости от процентного содержания эмульсии, дизельного топлива и аммиачной селитры можно получить ВВ различного ассортимента, предназначенные для взрывного разрушения слабых, средних, крепких пород любой степени обводненности [5,54].

Хотя детонация ВВ при взрыве цилиндрического заряда в скважине протекает очень быстро, процесс имеет сложный термодинамический характер и происходит послойно, при этом любое нарушение целостности заряда или его однородности по длине могут послужить причиной нарушения фронта детонации, изменения скорости или даже ее затухания, оказать влияние как на процесс детонации, так и на количественный и качественный составы газообразных продуктов взрыва.

Детонацию удлиненного заряда ЭВВ можно рассматривать как собственную начальную детонацию поэтапно для каждого слоя. При снижении скорости детонации и давления в зарядной полости химическая реакция газовыделения смещается в сторону увеличения количества газов. При высокой скорости детонации реакция смещается в сторону большего образования менее вредного свободного углерода, а, следовательно, и уменьшения общего объема газообразных продуктов [7,35].

По механизму детонации ЭВВ отличаются от порошкообразных и гранулированных взрывчатых веществ. Современные ЭВВ различаются, в основном, составом окислителя и способом сенсibilизации. Наибольшее распространение получили эмульсии на монорастворе окислителя (аммиачная селитра) [10, 62]. Если в последних взрывчатое превраще-

ние частиц довольно легко возбуждается в результате адиабатического разогрева газовых включений, то в ЭВВ для возбуждения химической реакции превращения необходим разогрев сильной ударной волной значительной массы эмульсионного вещества. При применении ЭВВ, образованных путем смешения растворов окислителей и масляной фазы (эмульсии), выполняя сенсibilизацию эмульсии, тем самым повышают плотность взрывчатого вещества и способствуют увеличению скорости детонации и давлению продуктов взрыва [3,576].

Детонационная способность эмульсии, зависящая также от величины ее критического диаметра, определяет возможность устойчивого распространения детонационного процесса, причем, чем больше газ насыщение эмульсии (в пределах 3 – 4 %), тем резче снижается критический диаметр.

По данному вопросу опубликованы интересные результаты ряда исследователей [2,59]. В работе представлена методика, основанная на теории распада произвольного разрыва, которая позволяет определять параметры ударной волны на стенке взрывной полости [1,27]. В работе приводятся расчеты фактических значений теплоты взрыва различных составов ЭВВ, на основе результатов измерений скорости детонации в шпуровых и скважинных зарядах [9, 47]. Приводится, что фактические величины теплоты взрыва всегда ниже значений, приводимых в технических условиях. В работе приведены результаты анализа сопоставления технологии сенсibilизации некоторых видов ЭВВ, а именно какими растворами сенсibilизируют его. Приводятся молекулярные формулы, указываются некоторые погрешности с химической точки зрения. В работе приведены результаты анализа отечественной и зарубежной литературы по чувствительности ЭВВ к тепловым и механическим воздействиям. Указывается что основными факторами быстрого завоевания рынка сбыта и получение преимущественного развития являются неоспоримые преимущества по стоимости, экологии и безопасности [10,49].

Таким образом, зная механизм детонации ЭВВ, можно успешно обеспечить безотказное и эффективное взрывание зарядов различного диаметра при применении этих взрывчатых веществ. Эффективность использования ЭВВ наиболее полно проявляется при воздействии достаточно сильного начального инициирующего импульса “донорного заряда”, способного осуществить разогрев значительной массы взрывающего заряда. Поэтому очень важно правильно выбрать параметры заряда-боевика, который обеспечит надежное и безотказное инициирование сформированного заряда ВВ. Основным условием достаточности инициирующего импульса является, прежде всего, соблюдение условия – свойства заряда-

боевика, часто называемого взрывниками также промежуточным детонатором, должны превышать показатели основного взрываемого заряда по таким характеристикам как плотность, критический диаметр передачи детонации и скорость детонации [8,51].

Важными условиями безотказного взрывания ЭВВ являются надежность и безотказность детонации самого заряда-боевика, возбуждаемого, в свою очередь, от инициирующего импульса первичного инициатора — капсюля-детонатора или детонирующего шнура. В последние годы интенсивно ведутся исследования в направлении изучения свойств и расширения условий применения взрывчатых веществ, изготавливаемых в местах применения. Вместо использования множества различных типов импорт-

ных тротил содержащих ВВ достигается успешное взрывное разрушение обводненных массивов любой крепости одним или двумя типами ЭВВ отечественного производства, не содержащих тротил. Значительно облегчаются условия безопасности обращения с ВВ и ведения взрывных работ [10,28]. По стоимости, с учетом коэффициента мощности (тротилового эквивалента), взрывное рыхление обводненных массивов с применением ЭВВ заметно дешевле, а выделение ядовитых газов уменьшается в несколько раз. Многолетняя успешная практика показала обоснованность и эффективность применения эмульсионных и гранулированных бес тротилового ВВ для взрывных работ на карьерах, в том числе в обводненных условиях.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Арипов А.Т. Меликулов А.Д. Сагдиев Х.С. Шамаев М.К. Передача энергии и затухание сейсмозврывных волн в блочной среде при массовых взрывах на карьерах. I Евразийский горный конгресс. 11-12 ноября, г. Навоий. 2021 г. – С.830.
2. Афанасьев П.И., Махмудов Х.Ф. Распространение ударных волн и волн напряжений в горной породе // Фундаментальные и прикладные вопросы горных наук. – 2021. – №1, Том 8. – С. 734.
3. Бондаренко И.Ф., Зырянов И.В., Никитин Р.Я. Опытнo-промышленные испытания и применение ЭВВ марки НПГМ в условиях АК “АЛРОСА” // Горный журнал, 2021. №2. С. 582. DOI: 10.17580/gzh.2021.02.07.
4. Bangash M.Y. Shock, impact and explosion. Structural analysis and Design. London, UK, Springer. – 2016. – 1365 pp.
5. Горинов С.А. Иницирование и детонация эмульсионных взрывчатых веществ. – Йошкар-Ола: Стринг, 2020. – 214 с.
6. Горинов С.А., Корецкий А.С., Маслов И.Ю. Оценка времени сохранения восприимчивости к инициирующему импульсу эмульсионным взрывчатым веществом, сенсibilизированным газовыми пузырьками // Известия вузов. Горный журнал. – 2022. – №5. – С. 565. DOI: 10.21440/0536-1028-2022-5-53-65.
7. Ефремов Э.И., Джос В.Ф., Мальгин О.Н., Зинько Н.А., Филь В.И. Простейшие взрывчатые вещества и их применение на карьерах НГМК // Горный вестник Узбекистана, 2002. № 2(9). – С. 335.
8. Жариков С.Н., Меньшиков П.В., Сеницын В.А. Определение взаимосвязи между плотностью, скоростью детонации и диаметром заряда на примере эмульсионного взрывчатого вещества “Нитронит” // Известия вузов. Горный журнал. – 2015. – № 6. – С. 339.
9. Zhang Z.-X. Rock fracture and blasting: theory and applications. Amsterdam – New York – London. Published by Elsevier Inc., 2016. – 505 pp.
10. Козырев С.А., Власова Е.А., Соколов А.В. Оценка фактических энергетических характеристик эмульсионных взрывчатых веществ по данным экспериментальных определений скорости детонации // Горный журнал, 2020. № 9. С. 753. DOI: 10.17580/gzh.2020.09.06.

ВОЗМОЖНЫЕ МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ЭСТЕТИЧНОГО ДОСУГА СТУДЕНТОВ

Нигора Ирбутаева,

ассистент, Самаркандский государственный
медицинский университет;

Юлдуз Холикулова,

преподаватель, Узбекско-финский
педагогический институт;

Гулрух Кудратова,

преподаватель, Узбекско-финский
педагогический институт;

Фарангиз Султанмурадова,

преподаватель, Узбекско-финский
педагогический институт

Аннотация

Данная статья посвящена свободному времени студентов, которое зачастую противоречит критериям этики, эстетики и саморазвития. Реальность досуга такова, что под яркими, яркими образами, пышными костюмами, яркими спецэффектами скрывается дополнительная эстетическая реальность, граничащая с безнравственностью, но привлекающая внимание неустойчивого в своих желаниях и взглядах студента. В статье рассматривается значение личного сотрудничества, общения, познания искусства и культуры, социальной активности в организации социокультурной эстетики студентов. В "Ушке" мы также даем практические рекомендации и методы, полезные ученикам и преподавателям.

Ключевые слова: студенческий досуг, эстетизация, эстетизация досуга, метод.

Annotation

This article is about students' free time, which often contradicts the criteria of ethics, aesthetics and self-development. The reality of leisure is that under bright, vivid images, lush costumes, bright special effects, an additional aesthetic reality is hidden that borders on immorality, but attracts the attention of a student who is unstable in his desires and views. The article discusses the importance of personal cooperation, communication, knowledge of art and culture, social activism in the organization of socio-cultural aesthetics of students. In Ushka, we also provide practical recommendations and methods that are useful for students and teachers.

Keywords: student leisure, aestheticization, aestheticization of leisure, theatrical method.

Annotatsiya

Ushbu maqola talabalarining bo'sh vaqtiga bag'ishlangan bo'lib, u ko'pincha axloq, estetika va o'z-o'zini rivojlantirish mezonlariga zid keladi. Bo'sh vaqtning haqiqati shundayki, yorqin, rang-barang tasvirlar, yam-yashil liboslar, yorqin maxsus effektlar ostida axloqsizlik bilan chegaradosh, ammo istaklari va qarashlari beqaror bo'lgan o'quvchining e'tiborini tortadigan qo'shimcha estetik haqiqat yashiringan. Maqolada o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy estetikasini tashkil etishda shaxsiy hamkorlik, muloqot, san'at va madaniyat bilimlari, ijtimoiy faollikning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Ushkada biz talabalar va o'qituvchilar uchun foydali bo'lgan amaliy tavsiyalar va usullarni ham taqdim etamiz.

Kalit so'zlar: talabalarining bo'sh vaqtini estetiklashtirish, bo'sh vaqtni estetiklashtirish, usul.

Досуг человека имеет важное значение в культурном развитии личности и определении качества жизни современного общества. В свою очередь, о качестве досуга можно говорить с позиции выработанных в социально-культурной практике характеристик: активность и пассивность, конструктивность и деструктивность, способность индивида к саморазвитию в процессе досуговой деятельности т.д. Сами же участники досуговой деятельности оперируют при оценке этого времени более простыми дефинициями: нравится – не нравится, доступно – дорого, полезно – бесполезно, интересно – не интересно, модно или нет и т.д. Сегодня возрастает значение исследований, посвященных изучению проблем досуга учащейся молодежи,

которая не только интересуется досуговыми трендами, но и создает их. Досуг для современной молодежи, как отмечают исследователи – не просто часть общего бюджета времени, а возможность саморазвития и самореализации личности, которому придается статус ценности. Вопрос выбора досуговых занятий для современного молодого человека решается на уровне соответствия предпочтениям "успешного", задающего тренды большинства, за которым необходимо поспевать. Досуг становится своеобразным "хайпом", а "хайпить" нужно то, что модно, красиво. При этом критерии "красивости", а, следовательно, и эстетики окружающего мира устанавливают люди, порой не имеющие никакого отношения к культуре и

искусству, например, видео-блогеры или модераторы групп в социальных сетях. Вместе с тем, объектами эстетизации зачастую становятся весьма сомнительные культурные продукты, ценность которых находится под большим вопросом; а “специалисты”, которые дерзко берут на себя смелость транслировать их, демонстрируют невысокий уровень культуры, недостаточную образованность (к примеру в виртуальном культурном пространстве модераторы группы “Великие поэты” на одну ступень ставят Пушкина, Бродского, Астахову и др. “выдающихся деятелей”). В реальной культурной жизни таких примеров тоже не счесть, о чем свидетельствует уровень создаваемых культурно-досуговых мероприятий (которые крайне трудно назвать событиями, содействующими эстетическому развитию личности). В этой ситуации имеет смысл говорить об эстетизации как важнейшей характеристике досуга студентов. Наряду с этим исследователи все больше говорят о всесторонней эстетизации жизни, проявляющейся во всеобщем стремлении окружать себя красивыми вещами, красивыми людьми, соответствовать установленным канонам красоты тела. Е.Г. Ткач пишет: “Красиво всё вокруг: продукты в цветных упаковках, одежда с её стилизованными этикетками, новейший дизайн интерьера... Высоки требования к внешности человека, красивость которого обеспечивается “бодибилдингом”, вечная молодость – пластической хирургией.

Эстетика становится императивом”[4, 312]. Та же ситуация наблюдается и в досуговой деятельности. Посещение кинотеатров, выставок, театров, филармоний, фестивалей, фитнес-клубов, молодежных тусовок и различных арт-проектов, чаще всего становится не потребностью развивающейся личности, а атрибутом модной, красивой, престижной жизни. Опираясь на работы в области педагогики, культурологии, философии, социально-культурной деятельности, посвященные досугу и эстетизации, нами выработана следующая трактовка понятия “эстетизация досуга” — это комплекс специальных мер, используемых с целью качественного преобразования культурно досуговой среды и человека, в соответствии с эстетическими законами красоты, представлениями о прекрасном, высоким эстетическим вкусом. И.А. Станкевич, исследуя эстетизацию как способ освоения человеком реальности приходит к выводу, что эстетизация окружающего мира обеспечивает окультуривание человека, способствует его полноценной самореализации и дальнейшей эволюции. [3, 83] Важно отметить, что ряд исследователей социально-культурной деятельности, среди которых: В.М. Рябков, Г.М. Бирженюк, Д.М. Генкин, М.А. Ариарский и другие, в разные годы выделяли эстетизацию как специфический принцип социально-культурной деятельности, что подчеркивает

его фундаментальное значение. В этой связи возникает необходимость эстетизации жизни (и досуга) современного человека в соответствии с исторически сложившимися критериями красоты и возникающими современными тенденциями досуговой деятельности конструктивной направленности. Необходимо решение ряда вопросов: что эстетизировать (наделить ценностным значением) и как эстетизировать? В качестве объектов эстетизации досуга выступают: качества и свойства личности создающей и воспринимающей специально организованное культурно-досуговое событие (то есть как художника так и зрителя); сама художественная деятельность (творчество, самодеятельность, художественная активность и т.д.); составляющие материальной среды (интерьер, элементы сценографии, костюмы и т.д.), среда досугового общения, проявляющаяся в прямом или опосредованном творческом взаимодействии “творцов” и зрителей [1, 3]. В контексте вышеизложенного можно отметить актуальность использования специфических методов социально-культурной деятельности, в частности о театрализации – методе комплексном и синтетическом, о чем говорит его родство с театром, вобравшим в себя как пространственные, так и временные искусства, а также тот факт, что внутри театрализации сосуществуют и другие методы: иллюстрирование и игра. В исследовании Т.Т. Фисюк, в основу которого положен анализ работ Д.М. Генкина, театрализация определяется как драматургический метод работы с материалом (в частности документальным), метод художественной организации действия и метод активизации участников программы [5, 5]. Следовательно, рассматриваемый нами метод связан с такими компонентами художественно-творческой деятельности: режиссерско-постановочная работа, сценарная подготовка, а также организация свободного творчества и применение приемов активизации аудитории. Здесь уместно рассмотреть роль каждого из компонентов в эстетизации досуга. Несомненно, огромный потенциал в театрализации видят практики, и в первую очередь режиссеры, о чем говорит тот факт, что подавляющее большинство программ основываются именно на театрализации. Влияние метода проявляется в персонификации ведущих, поиске оригинального сюжета, развитии острых конфликтов и т.д. Такая востребованность объясняется грандиозными режиссерско-постановочными возможностями, в сочетании с развивающим, качественно преобразующим личность потенциалом содержания. Театрализация, как метод синтетический и исторически связанный с театром, основан на органичном сочетании таких средств как: костюм, танец, музыка, вокал, живое слово и сценическая речь, актерская игра и прочие. Мотивированная комбинация вышеупомянутых средств с верно определенной и положенной в

основу представления педагогической целью, а также смыслообразующим замыслом позволяет создать яркий, запоминающийся, оказывающий глубокое эмоциональное воздействие на аудиторию образ, несущий в себе нравственное, этическое и эстетическое начала. Наряду с режиссурой, эстетизации студенческого досуга, как и досуга вообще способствует определённым образом осуществляемая сценарная работа, сущность которой заключается в отборе и драматургизации документальных фактов специфическим – художественным образом [2, 33]. Особенно ярко это проявляется в случае, когда сами студенты становятся соавторами сценария. Выстроенная на принципах эстетизации работа сценаристов, которая заключается в особенном подходе к работе с документальным, художественными и реальным материалом, во внимательном и даже трепетном отношении к создаваемым текстам, становится частью комплекса художественно-творческой работы, способствующей эстетизации досуга. Метод театрализации, как особый способ активизации, организации творческой деятельности людей рассматривается в статье “Театрализация как художественно оформленная деятельность масс”. Исследователи утверждают, что суть и сущность театрализации заключается в том, что “театрализация

— это особым образом организованная, художественно оформленная деятельность массы — героев и участников праздника. Театрализация должна быть движущей пружиной деятельности реальной массы, способом выявления внутренней энергии людей” [6, 214].

Можно утверждать, что ни один из прочих родовых творческих методов не обладает столь колоссальным эстетическим потенциалом. Театрализация вбирает в себя важнейшие смыслы, знания, опыт, проблемы, взгляды лучшей части общества, которые, преломляясь через творчество художника, актуализируются для зрителя и облекаются в конкретные художественные решения, способные завоевать внимание молодежи и при этом соответствовать критериям эстетики. Так, эстетизации досуга способствуют отобранные в соответствии с замыслом средства художественной выразительности т.д.; ту же роль выполняют приемы активизации творческой деятельности людей; мощным средством эстетизации становится также сценарий мероприятия, содержание которого составляют факты жизни и искусства, документальные и художественные тексты. Все это говорит о значительном потенциале метода театрализации в эстетизации досуга студентов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вохмякова, И.Н. Эстетизация развивающей среды ДООУ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://journals.uspu.ru/attachments/article/1385/Ст%2099.pdf>
2. Дольгирева, Е.В. Метод театрализации в социально-культурном проектировании [Электронный ресурс] / Е.В. Дольгирева, В.И. Портников // Среднее профессиональное образование. – М.: Редакция журнала “СПО”. 2018. – №2. – С. 31-36 – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=32736573>
3. Статкевич, И.А. Эстетизация как способ освоения реальности [Электронный ресурс] // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия Социальные науки, 2009. – №3 (15). – С. 78–84 – Режим доступа: [http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik_soc/99990201_West_soc_2009_3\(15\)/14.pdf](http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik_soc/99990201_West_soc_2009_3(15)/14.pdf)
4. Ткач, Е.Г. Эстетизация действительности в обществе потребления. [Электронный ресурс] Личность. Культура. Общество. 2006, Вып.2 (30), 311-317стр. [Режим доступа: https://elibrary.ru/query_results.asp].
5. Фисюк, Т.Т. Театрализация как социально-культурный феномен: историко-технологический аспект (20-90-е годы XX века)[Текст]: [моногр.] / Т.Т. Фисюк ; Алтайская государственная академия культуры и искусств. – Барнаул: Изд-во АлтГАКИ, 2009. – 176 с.
6. Шулунова Л. И., Мекенбаева Э. А., Байганатова М. Ж. Театрализация как художественно оформленная деятельность масс [Электронный ресурс] // Актуальные задачи педагогики: материалы VII Междунар. науч. конф. (г. Чита, апрель 2016 г.). – Чита: Издательство Молодой ученый, 2016. – С. 214-217. — Режим доступа: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/189/9332/> (дата обращения: 23.03.2019).

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA ASOSIDA O'QUVCHILARNING LOYIHALASH-TEKNOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Zulayxo Jurayeva,

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
"Texnologik ta'lim" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim maktab texnologiya fani darslarida raqamli transformatsiyaning o'rni, raqamli transformatsiya asosida o'quvchilarning loyihalash-texnologik kompetentligini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari, o'quvchilarning loyihalash-texnologik kompetentligini transformatsiyalash tizimi orqali rivojlantirishda shakl, vosita va interfaol o'qitish metodlardan foydalanish yo'llari haqida fikr yuritiladi. Maktab o'quvchilarida davlat ta'lim standartlari bo'yicha loyihalash-texnologik kompetensiyalarni rivojlanganligi haqida xulosalar chiqariladi. Shuningdek, texnologiya darslarida o'quvchilarning loyihalash-texnologik kompetentligini rivojlantirish elementlari haqidagi ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: AKT, UO'TM, texnologiya fani, raqamli transformatsiya, raqamli texnologiya, o'quvchilar, loyihalash-texnologik kompetentlik.

Аннотация

В данной статье рассматривается роль цифровой трансформации на уроках технологии в общеобразовательной школе, дидактические возможности развития проектно-технологической компетентности учащихся на основе цифровой трансформации, формы, средства и интерактивное обучение в развитии конструкторско-технологической компетентности учащихся через обсуждается система трансформации, способы использования методов. Сделаны выводы о развитии конструкторско-технологических компетенций у школьников согласно государственным образовательным стандартам. Также представлена информация об элементах развития конструкторско-технологической компетентности учеников на занятиях по технологии.

Ключевые слова: ИКТ, УОТМ, наука о технологиях, цифровая трансформация, цифровые технологии, ученик, проектно-технологическая компетентность.

Annotation

In this article, the role of digital transformation in technology lessons of general secondary education school, the didactic possibilities of developing students' design-technological competence based on digital transformation, the form, tools and interactive tools in the development of students' design-technological competence through the transformation system The ways of using teaching methods are discussed. Conclusions are made about the development of design-technological competencies among schoolchildren according to state educational standards. Also, information about the elements of development of pupils design-technological competence in technology classes is presented.

Keywords: ICT, UOTM, science of technology, digital transformation, digital technology, pupil, design-technological competence.

Texnologiya fani umumiy o'rta ta'lim tizimida muhim o'rin egallaydi. Texnologiya fani o'quvchilarda loyihalash-texnologik kompetentligini rivojlantirish, o'qitishning zaruriy komponenti hisoblanadi hamda ularga texnologik bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratadi. Texnologiya fanini innovatsion yondashuv asosida o'qitish, o'quvchilarda loyihalash-texnologik kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik va boshqaruv masalalarini hal etishni taqozo etadi. Texnologiya darslarida o'quvchilarning loyihalash-texnologik kompetentligini rivojlantirish — bu o'quv jarayoniga ta'lim muassasasi tomonidan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)dan foydalanish nazarda tutiladi. Bu muhitda o'qituvchining pedagogik faoliyati va o'quvchilarda loyihalash-texnologik kompetentlikni rivojlantirish jarayoni amalga oshiriladi. Innovatsion yondashuvni bunday ma'noda tushunish pedagogik shart-sharoit o'qituvchi faoliyatining muhim sharti hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil

29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonida xalq ta'limi tizimining joriy holati va mavjud muammolarida davlat ta'lim standartlari kompetensiyaviy yondashuvga asoslanganligiga qaramasdan, o'qitish va baholash metodlari, shuningdek, darsliklar va boshqa o'quv materiallarini asosan axborotni yodlash va bayon qilishga qaratilgan bo'lib, tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalari va boshqa malakalarni rivojlantirishga to'sqinlik qilinayotganligi ta'kidlab o'tilgan [1].

Ushbu muammoni bartaraf etish uchun umumiy o'rta ta'lim maktab (UO'TM)larning har bir o'quvchisining sifatli ta'limini va shaxsining har tomonlama rivojlanishini ta'minlash muhimligini alohida ta'kidlash zarurdir. Buning uchun o'quvchiga o'qituvchi tomonidan axborotni yodlab kelish, biror bir topshiriqni berib uni bayon qilishni so'rab dars o'tish (an'anaviy) usuldan voz kechib, ularning ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirishga, kreativ fikrlashga,

axborotlar bilan ishlashga undaydigan (noan'anaviy usulda) vazifalarni berib borish bilan birga o'quvchilarni bunday o'qitishga tayyorlab borish kerak bo'ladi.

Tez takomillashib borayotgan, arzon va ishonchli raqamli (axborot-kommunikatsiya) texnologiyalari (RT yoki AKT) iqtisodiy-ijtimoiy sohalarida chuqur o'zgarishlarga xizmat qilmoqda. Ushbu o'zgarishlar ko'pincha yangi texnologik (raqamli yoki to'rtinchi sanoat) inqilob deb ataladi [6, 9]. U bilan bog'liq o'zgarishlar "raqamli transformatsiya" deb nomlanadi.

So'nggi yillarda umumiy ta'lim sohasida ham raqamli transformatsiya haqida gapirila boshlandi [5, 8]. Raqamli iqtisodiyotga o'tish umumiy ta'lim samaradorligiga qo'yiladigan talablarni oshiradi. Bugungi kunda umumiy maktablar berayotgan ta'limga tayyorgarlik modernizatsiya qilinayotgan iqtisodiyotga va ertangi kun iqtisodiyoti uchun mutlaqo yetarli emas [3].

Shu o'rinda respublikamizda ham ta'lim sifati samaradorligini oshirish maqsadida bir qancha ishlar olib borilmoqda. Xususan, ta'limni raqamli texnologiyalar va raqamli transformatsiya orqali tashkil etish masalalari ilgari surilmoqda. Raqamli texnologiya asosida loyihalash-texnologik kompetentlikni rivojlantirishning asosiy maqsadi maktab o'quvchilarini ijodiy mehnatga tayyorlash va uning har tomonlama uyg'un rivojlanishini ta'minlashdan iborat. UO'TM o'quvchilarida loyihalash-texnologik kompetentlikni rivojlantirish maqsadlarini joriy etish texnologiya fanining uzluksizligi va yaxlitligini ta'minlashni talab etadi.

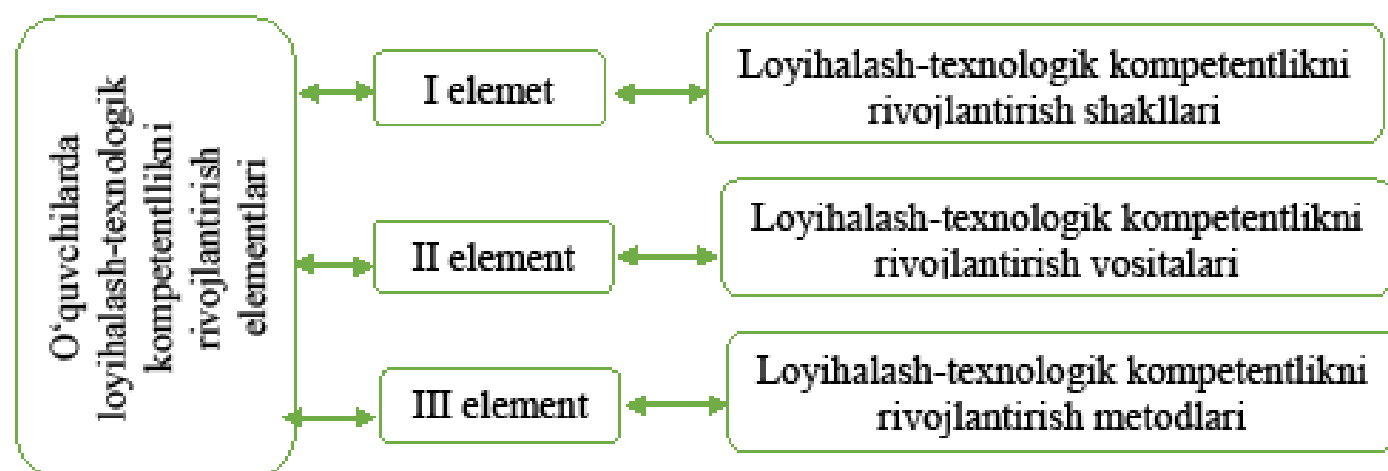
Texnologiya fanining "texnologiya va dizayn" yo'nalishi, "servis xizmati" yo'nalishi, "qishloq xo'jaligi texnologiyasi" yo'nalishi, "texnologiya va dizayn, servis xizmati va qishloq xo'jaligi texnologiyasi" yo'nalishlari bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil qilish, o'tkazish ketma-ketligi mahalliy sharoit va imkoniyatlarni inobatga olgan holda darslar tashkil etiladi. O'quvchilarning loyihalash-

texnologik kompetentligi servis xizmati yo'nalishining materiallarga ishlov berish texnologiyasi bobining mavzularini tashkil qilish jarayonida rivojlantiriladi.

Innovatsion yondashuv asosida o'quvchilarni kasbga tayyorlash faoliyati davomida ularning kompetensiyalarini shakllantirish ishlari turli usullarda amalga oshiriladi. Innovatsion yondashuv asosida UO'TM o'quvchilarining loyihalash-texnologik kompetentligini rivojlantirish jarayonida raqamli transformatsiyadan foydalaniladi. Raqamli transformatsiyadan foydalanib o'quvchilarning loyihalash-texnologik kompetentligini rivojlantirish, texnologiya fanining malaka talablari asosida yuqori darajaga erishishning metodologik omili sifatida qaraladi.

Raqamli transformatsiyadan foydalanishni tashkil etish bo'yicha UO'TM texnologiya o'quv fani mazmunini takomillashtirish, texnologiya fani dasturlarini takomillashtirish orqali dastur mazmuniga innovatsion texnologiyalarni singdirish, o'qitishning mazmuni (DTS, me'yoriy hujjatlar, darslik va o'quv qo'llanmalar), shakli (jamoalari, guruh, yakka), metodi (an'anaviy va noan'anaviy) va vositalari (ko'rgazmali, bosma, audiovizual, elektron, interaktiv doska, elektron ta'lim resurslari, didaktik materiallar, o'quv ustaxonasining asbob-uskunalari, jihozlar, mobil ilova, muammoli videotopshiriqlar va boshqalar) orqali o'quvchilarda texnologik bilim, axborotlar bilan ishlash, o'zini o'zi boshqarish, rivojlantirish va mustaqil bilim olish, tahlil qilish, yangiliklarni izlash, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish, texnologik innovatsiyalar asosida buyum va mahsulot turlariga ishlov berish usullarini bilish, texnologik loyihalash hamda amalga oshirish va o'zini o'zi rivojlantirishini aks ettiruvchi andaza hisoblanadi.

Texnologiya darslarida o'quvchilarning loyihalash-texnologik kompetentligini transformatsiyalash tizimi orqali rivojlantirishda quyidagi elementlardan foydalaniladi (1-rasm):

1-rasm. Texnologiya darslarida o'quvchilarning loyihalash-texnologik kompetentligini rivojlantirish elementlari

I element. Loyihalash-texnologik kompetentlikni rivojlantirish shakllari — darsda va darsdan tashqari mashg'ulotlarda tashkil etiladi. Bunda darslarni bevosita sinflarda, texnologiya fanidan tashkil etiladigan to'garaklarning amaliy mashg'ulotlar o'tkazish xonalarida, UO'TM o'quv ustaxonalarida tashkil etiladi.

II element. Loyihalash-texnologik kompetentlikni rivojlantirish vositalari — texnologiya darslarida transformatsiyalash tizimi orqali o'quvchilarning loyihalash-texnologik kompetentligini rivojlantirishda tikuv buyumlarini ishlab chiqarish korxonalarida uchun mo'ljallangan innovatsion texnologiya (Gemini CAD)lardan foydalaniladi. Gemini CAD dasturini o'quvchilarga yetkazib beruvchi SMART texnologiya (mobil ilova)si va muammoli videotopshiriqlar vosita sifatida xizmat qiladi.

III element. Loyihalash-texnologik kompetentlikni rivojlantirish metodlari — "Loyiha", "Buddying" (Atelye) kabi interfaol o'qitish metodlarini virtual reallik qonuniyatlari asosida transformatsiyalash tizimi orqali o'quvchilarda loyihalash-texnologik kompetentlikni rivojlanishini tashkil etish, boshqarish va natijalarni aniqlovchi ta'lim texnologiyalari qo'llaniladi.

O'quvchilarning loyihalash-texnologik kompetentligini rivojlantirishda mobil ilova va muammoli videotopshiriqlar ularning mobil telefonlarida saqlanganligi sababli darsdan tashqari mashg'ulotlarda, texnologiya fanidan tashkil etiladigan to'garaklarning amaliy mashg'ulotlar o'tkazish xonalarida, UO'TM o'quv ustaxonalarida, uy sharoitida, maktab kutubxonalarida ham vositasi fatida foydalanish mumkin bo'ladi. Mobil ilovada o'quvchilarni ijodkorlik, loyiha faoliyati ko'nikmasi shakllanishi uchun nazariy va amaliy mashg'ulotlar, o'zini o'zi o'qitishga harakat qilish uchun videodarslar, loyihalash-texnologik faoliyatda o'z-o'zini ishonтира olish uchun mustaqil ta'lim topshiriqlari hamda harakatchanlik, kommunikativlik, refleksiya rivojlanishi uchun test topshiriqlari, shuningdek, loyihalash-texnologik faoliyatga tayyorlash jarayonida kompetensiyalarni rivojlantirish kabi ishlarni bajarish uchun ilovalarda bir nechta topshiriqlar berilgan.

Loyiha metodini qo'llashda o'quvchilarga olti bosqichdan iborat topshiriq beriladi. Ma'lumot yig'ish, reja tuzish, qaror qabul qilish, amalga oshirish, tekshirish va xulosa chiqarish bosqichlaridan iborat. Ushbu topshiriqlar bajarilgandan so'ng o'quvchilarni baholash bo'yicha mezon ishlab chiqiladi va shu mezon bo'yicha o'quvchilarning loyihalash-texnologik bilimlari baholanadi.

Buddying (Atelye) metodida esa o'quvchilar tomonidan turli vazifalarni bajaruvchi mutaxassislar (dizayner, konstruktor, texnolog va buyurtmachi) rollariga taqsimlanib, atelye muhiti hosil qilinadi, ya'ni o'quvchilar berilgan topshiriqlar bo'yicha rolli faoliyatni bajaradilar. Bu orqali ularni kelgusi mehnat faoliyatiga tayyorlash, o'zlarini ishlab chiqarish muhitida tasavvur qilish imkoniyati paydo bo'ladi. Natijada ular haqiqiy holatni aks ettiradi. Bu esa o'quvchilar ushbu kasblarni o'zlarida aks

ettirish imkoniga ega bo'ladi hamda tikuvchilik kasbiga qiziqishlari oshadi. Shu bilan birga, faoliyatda uchraydigan qiyinchilik va muammoli vaziyatlarga tayyor bo'lib boradi. Bu metodlarning barchasi amaliy faoliyatga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilarda ijodiy yaratuvchilik, kreativ fikrlash loyihalash-texnologik kompetensiyalar va boshqalarni rivojlantiradi. Atelye metodini qo'llash uchun baholash mezonini ishlab chiqiladi va shu mezon bo'yicha o'quvchilarning bilimi baholanadi.

Transformatsiyalash tizimi orqali loyihalash-texnologik kompetentlikni rivojlantirish uchun o'quvchilar faoliyatida bilish, amaliy operatsion, ijodkorlikka yo'naltirish, amaliy mashqlar va muammoli videotopshiriq jarayonlardan foydalaniladi.

Bilish jarayonini tashkil etish uchun o'quvchilarga kiyimlarni loyihalash uchun materiallar va ularning xossalari, xususiyatlari, gavdadan o'lcham olish, kiyimni loyihalash uchun hisob-kitob ishlari uni modellashtirish hamda andaza tayyorlash shuningdek texnik obyekt va texnologik jarayonlarga oid ma'lumotlarni o'rganish ko'nikmalarini shakllantirishda amaliy topshiriqlar beriladi.

Amaliy operatsion jarayonini tashkil etishda o'quvchilarning texnik obyekt hamda texnologik jarayonlarda maxsus va umummehnat operatsiyalarini bilish, texnologik jarayonlarni boshqarish, maxsus va umummehnat operatsiyalarni amaliyotda qo'llay olish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi amaliy topshiriqlar asosida texnologik xarita tuzish hamda materiallarni saralash, ularga issiq va sovuq holda ishlov berish usullarini bajarishda joriy yo'riqnomalar asosida interaktiv metod va usullardan foydalangan holda amaliy topshiriqlarning optimal va samarali yechimi topildi.

O'quvchilarni ijodiy (loyihaviy fikrlashni, intellektual qobiliyatlarini shakllantirish, texnologik jarayon va tayyorlangan mahsulotlarni tayyorlash ketma-ketligi hamda mahsulot sifatini tahlil qila olish hamda amaliyotda foydalanish) fikrlashga va muammoli vaziyatlarda to'g'ri yechimlar topishga yo'naltiriladi. Mashg'ulotda o'quvchilar yangi g'oyalar va xulosalarga ega bo'ladi. Texnik obyekt va texnologik jarayonda ish samaradorligini oshiruvchi novatorlik ishlanmalari taklif etiladi.

Amaliy va muammoli videotopshiriqlar, loyihalash-texnologik kompetentlikni rivojlantirishning algoritmik xaritalari kabi texnologiyalar, o'rganilgan material bo'yicha bilimlarni mustahkamlash, loyihalash-texnologik kompetentlikni rivojlantirish, mustaqil ravishda amaliy topshiriqlarni bajarish bo'yicha maqbul qaror qabul qilish, o'quv-amaliy topshiriqlarni tizimli, tartib-intizom asosida bajara olish, mustaqil ishlash, ijodiy yondashish, kreativ fikrlay olish qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladi.

AKTdan foydalanish bizning jamiyatimizda deyarli barcha sohalarni qamrab olayotganligi sababli maktab tizimi o'quvchilarni AKTning turlaridan foydalanib o'qitish rejalashtirilmoqda. Bu esa shuni anglatadiki, o'qituvchilar

orqali berilayotgan konstruktorlik haqidagi bilimlar o'quvchilarni axborot jamiyatiga tayyorlashda hal qiluvchi rol bo'lib xizmat qiladi. Biroq, o'qituvchilar va o'quvchilar konspekt ko'rishida yoziladigan ta'limdan voz kechgan holda globallashtirish jarayoniga mos tarzda ta'limni yaxshilash uchun AKTdan qanday qilib foydalanish mumkinligi va o'zining dars rejalariga kiritishi hamda dars jarayonini raqamli texnikaga bog'lagan holda yoritib berishlari darsni yanada yorqin, tushunarli va xotirada qolishiga imkon beradi. Natijada, o'qituvchilar tomonidan konstruktorlik bo'yicha berayotgan bilim, o'quvchilarning loyihalash jarayonlari bajarilishini o'rganish uchun muhim maydon bo'lib xizmat qiladi [2, 4, 7].

Natijalarga tayangan holda, maktab o'quvchilarida davlat ta'lim standartlari bo'yicha loyihalash-texnologik kompetensiyalarni rivojlanganligi haqida xulosa chiqariladi. Hozirgi sharoitdan kelib chiqqan holda,

o'quvchilarning amaliy mehnat faoliyati jarayonida u yoki bu texnik yechimni ijodiy hal etib, ishlab chiqarish jarayonida biror buyum yaratish yoki uni takomillashtirish uchun imkon yaratiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki raqamli transformatsiya har bir sohaga kirib kelgani kabi ta'lim sohasida ham o'rni beqiyosdir. Respublikamizda UO'TM darsliklari bosqichma-bosqich raqamli texnologiyalar bilan o'qitilishi yo'lga qo'yib kelinmoqda. Bunga misol tariqasida QR-kod bilan ishlashni aytishimiz mumkin. Doimiy takomillashib borish hozirgi kun davr talabi bo'lib, nafaqat oliy ta'lim, balki UO'TM dasturlari ham to'liq raqamli transformatsiyalar bilan o'qitishni taqozo etib kelmoqda. Raqamli transformatsiyalar bilan o'qitish, UO'T maktablarda o'quvchini har tomonlama rivojlantirishga, tanlagan kasblari uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
2. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti.: Ped. fan. dokt. ... diss. avtoref. – T., 2007. – 37 b.
3. New vision for education. Unlocking the potential of technology / World Economic Forum. 2015. <<http://widgets.weforum.org/nve-2015/>>.
4. Qo'ysinov O.A., Mamatov D.N., Qodirov B.E., Mukumova F.X., Aripova D.F. "Texnologiya fani bo'yicha "Polymer materiallarga ishlov berish texnologiyasi" nomli maktab o'quvchilari uchun elektron o'quv qo'llanma" nomli elektron hisoblash mashinalari uchun yaratilgan dastur. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi intellektual mulk agentligining mualliflik guvohnomasi № DGU 07861. 10.03.2020.
5. Transforming education. Empowering students today to create the world of tomorrow. Microsoft, 2018. – 272 p. <https://news.microsoft.com/uploads/prod/sites/66/2018/06/Transforming-Education-eBook_Final.pdf>.
6. Новая технологическая революция: вызовы и возможности для России / Экспертно-аналитический доклад. – М.: ЦСР, 2017. <<https://www.csr.ru/upload/iblock/145/145c588687b0825f4be4d271dae55c1f.pdf>>.
7. Серебренников Л. Н. Структура технологической подготовки школ/ Л. Н. Серебренников // Костромской педагогический вестник. – 2003. – № 4. – С. 23-26.
8. Уваров А. Ю. На пути к цифровой трансформации школы. – М.: Образование и Информатика, 2018. – 120 с.

ПРОСТЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ, ОСЛОЖНЕННЫЕ ОБОСОБЛЕННЫМИ ОПРЕДЕЛЕНИЯМИ

Шавкат Жумаев,

ст. преподаватель кафедры русского языка
и методики его преподавания ДжГПУ

Аннотация

Данная статья посвящена одной из трудных в отношении синтаксического разбора предложений — теме простых предложений, осложненных обособленными определениями. Простое предложение может осложняться обособленными определениями, которые выражаются постпозитивными причастными оборотами, также именами прилагательными с зависимыми словами. Имеются несколько условий обособления согласованных и несогласованных определений. Трудным и в то же время интересным является вопрос об обособлении второстепенных членов предложения, так как обособление всех типов второстепенных членов является очень широким вопросом. Мы рассмотрим только способы обособления согласованных и несогласованных определений.

Ключевые слова: обособление, согласованные определения, несогласованные определения, причастный оборот, препозиция, постпозиция.

Annotatsiya

Ushbu maqola sintaktik tahlil qilish nuqtayi nazaridan eng qiyin jumalardan biriga — alohida ta'riflar bilan murakkablashtirilgan oddiy jumalar mavzusiga bag'ishlangan. Oddiy jumla postpozitiv ishtirokchi iboralar, shuningdek, qaram so'zlar bilan ifodalangan alohida ta'riflar bilan murakkablashishi mumkin. Kelishilgan va mos kelmaydigan ta'riflarni ajratish uchun bir nechta shartlar mavjud. Gapning kichik a'zolarini ajratish masalasi qiyin va ayni paytda qiziqarli, chunki kichik a'zolarining barcha turlarini ajratish juda keng masala. Biz faqat izchil va mos kelmaydigan ta'riflarni ajratish usullarini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: izolyatsiya, kelishilgan ta'riflar, mos kelmaydigan ta'riflar, kesimli ibora, bosh gap, ergash gap.

Annotation

This article is devoted to one of the most difficult sentences in terms of syntactic parsing — the topic of simple sentences complicated by isolated definitions. A simple sentence can be complicated by isolated definitions, which are expressed by postpositive participial phrases, as well as by adjectives with dependent words. There are several conditions for separating agreed and inconsistent definitions. Difficult and at the same time interesting is the question of the isolation of minor members of a sentence, since the isolation of all types of minor members is a very broad issue. We will consider only ways to separate consistent and inconsistent definitions.

Keywords: isolation, agreed definitions, inconsistent definitions, participial phrase, preposition, postposition.

Трудным и в то же время интересным является вопрос об обособлении второстепенных членов предложения, так как обособление всех типов второстепенных членов является очень широким вопросом. Мы рассмотрим только способы обособления согласованных и несогласованных определений.

Обособление — это смысловое и интонационное выделение второстепенных членов предложения для придания им большей самостоятельности в сравнении с другими членами. Они содержат элемент добавочного сообщения, и, выделяясь семантически и интонационно, получают относительную самостоятельность.

Как уже было сказано, обособляются только второстепенные члены предложения, так как главные члены служат для выражения основного, а не добавочного сообщения [1, 125].

Различаем общие и частные условия обособления. К общим условиям подчиняются почти все второстепенных членов, а к частным — только отдельные виды второстепенных членов.

К общим условиям обособления относятся порядок

слов, уточняющий характер одного члена предложения по отношению к другим, степень распространенности определяемого члена предложения и смысловое значение второстепенного члена предложения.

1. Порядок слов. Порядок слов имеет большое значение для обособления согласованных определений, приложений и обстоятельств. При этом имеет значение препозиция (положение определения перед определяемым словом) и постпозиция (положение определения после определяемого слова). а) Постпозитивное определение, выраженное причастным оборотом или прилагательным с пояснительными словами, обособляются, а препозитивные — не обособляются. Например, С нами рядом шел солдат, перевязанный с ног до головы. — С нами рядом шел перевязанный с ног до головы солдат.

б) Постпозитивное определение, выраженное приложением, обособляется, а препозитивное приложение, стоящее перед собственным именем обычно не обособляется. Например, Нас провожал знакомый всем Антонов, известный археолог. На

проводил знакомый всем известный археолог Антонов.

2. Уточняющий характер одного члена предложения по отношению к другим. Данное условие имеет значение для обособления согласованных и несогласованных определений, приложений, дополнений и обстоятельств. Например, обособленные определения: “Мягкое, хлопковой ткани, платье давно были изношены; обособленные приложения: Нас, пленных, было совсем мало; дополнения: Далеко, в лесной чаще, запели ночные птицы; обстоятельства: Весь день, до последнего звонка, слушали мы радио.

3. Степень распространенности второстепенного члена предложения.

Это условие обособления имеет значение для обособления определений, приложений, обстоятельств и дополнений [2, 92].

а) Если определение одиночное, хотя и постпозитивное, обычно не обособляется, если определение распространенное — обособляется. Например, сравним: — Врач смотрел вокруг себя с неописанным волнением — Его пальто, всё в крови, валялось под деревом.

б) Если одиночное приложение, выраженное нарицательным именем существительным и относящее к нарицательному же существительному, обычно не обособляется, а приложение распространенное обособляется: Например, -Какой-то врач-грамотей сбежал из своей больницы. Наша с вами память, злой игрок судьбами, останется с нами до конца.

в) Одиночное обстоятельство, выраженное деепричастием (или деепричастием, перешедшим в наречия), после глагола-сказуемого обычно не обособляется, а распространенное, выраженное деепричастным оборотом обособляется. Например, — Посмотрим, — сказал улыбаясь отец. — Впереди шли отец и дедушка, тихо разговаривая.

г) Могут обособляться дополнения с предлогами кроме, вместо, помимо, если они распространенные: — Вместо слов из груди выходило глухое клокотанье [3, 336].

4. Смысловое значение второстепенного члена предложения.

Названное условие имеет значение при обособлении определений, приложений и обстоятельств.

а) Если препозитивное определение имеет только атрибутивное значение, то оно не обособляется. Если оно осложняется обстоятельственным значением, то обособляется. Сравним: Торчали на грядах перепутанные горохом бурые прутья. — Крепко-накрепко привязанные к деревьям, лошади очень страдали

б) Препозитивное приложение, которое относится к собственному имени существительному, не обосо-

бляется, если имеет только атрибутивное значение, и обособляется, если оно осложнено обстоятельственным значением. Сравним: Мой давний друг Николай давно ответил на мой вопрос. — Человек заурядных возможностей, Николай всегда оставался в тени [4, 180].

К частным условиям обособления относятся а) синтаксическая несочетаемость связанных по смыслу слов (например, личных местоимений и определений), слабая синтаксическая связь определяемого и определяющего слов (слабое управление существительных в косвенном падеже (например, любовь с первого взгляда), соседство других обособленных групп (например, играя с проигранным матчем) и т.д.

Согласованное определение, осложненное значением уточнения или пояснения, стоят всегда непосредственно после уточняемого или поясняемого слова (постпозиция по отношению к определяемому слову). Например: У ворот его стояла кибитка, запряженная тройкою татарских лошадей (П.). Обычно обособляются согласованные определения, выраженные причастиями или прилагательными с зависимыми словами и стоящие после определяемого слова. Например: Была весенняя ночь, полная крупных звезд (Пауст.); При таких обособленных определениях могут быть обстоятельства, распространяющих это определение, со значением причины, времени и т.д. Например: Своей душе, давно усталой, я тоже верить не хочу (Бл.); Вот моя птица, от долго сдержанного гнева, пытается вырваться наружу (Кор.).

Обособляются одиночные определения в постпозиции, выраженные одиночными прилагательными: Это была Даша, худенькая, хрупкая, живая (А.Толстой); Ей часто снилось поле подсолнухов, бесконечное, желтое, радостное (Астафьев). В то же время распространенность постпозитивной определительной группы, обеспечивая возможность обособления, сама по себе не является условием обязательного обособления: обособление не происходит, если определение выражает не дополнительный признак, а такой, без указания которого нельзя обозначить сам предмет или явление. Например: Случались дела смешные, трогательные и трагические (Астафьев) — не обособляются одиночные нераспространенные согласованные определения [5, 171].

Имеются случаи обособления определения, если оно оторвано от определяемого существительного другими членами предложения. В таких случаях определение по своему значению связано со сказуемым и имеет добавочный обстоятельственный оттенок значения. Например: Вот встревоженный ястребом, из травы вылетел голубок. Залитые солнцем, стлались за рекой пшеничные нивы [6, 439].

Могут обособляться согласованные препозитивные определения, выраженные причастным оборотом

или прилагательными с зависимыми словами. Способностью к обособлению обладают только препозитивные определения, относящиеся к подлежащему (если подлежащее стоит перед сказуемым), причем лишь в тех случаях, когда они семантически связаны не только с подлежащим, но и со сказуемым. Например: Погруженный в свои мысли, Ракитин не заметил своего одиночества (Нагибин); Окруженные с четырех сторон, сибиряки отбивали атаки отважно. (Шол.).

Обязательным является обособление таких препозитивных определений, которые отделены от подлежащего сказуемым: Неслышная днем, вдруг обнаружила себя Малая речка (Астафьев).

Независимо от препозиции или постпозиции, а также распространения-нераспространения, обязательно обособляются определения, относящиеся к личному местоимению, например: Изумленные, мы подняли головы и расхохотались (Пришвин); Она возвращалась с катка в легкой беличьей шубке, озябшая и усталая. (Леонов).

Несколько отличается от обособления как согласованных, так и несогласованных определений обособление уточняющих определений. Конкретизируя предшествующее определение, они по отношению к этому определению выполняют функцию дополнительной характеристики. Например: Она жила у отца в новой, ей незнакомой, пустой квартире (А.Толстой); Иным, чудесно обновленным и обольстительным, предстал перед нею мир (Шол.). Обособление согласованных определений является особенностью книжной речи [7, 91].

При обособлении несогласованных определений они служат для выражения дополнительной характеристики предмета и такие обособленные определения стоят после определяемого слова (постпозиция). Например: Отсюда виден весь двор – с гаражом в углу, коричневыми яблонями и черными клумбами (Почив.); Им открылся чистенький овражек, без единой соринки или валежника, без единого цветка по теплой траве (Леонов).

Обособление возможно тогда, когда определяемый предмет либо заранее известен собеседнику, либо уже достаточно охарактеризован с помощью предшествующих определений. Например, не обособляется несогласованное определение в примере “В углу стоит буфет с кружевной скатертью” (Нагибин). Обособления используются в таких случаях, когда автор специально подчеркивает дополнительные детали как бы “замедленного” художественного описания. Несогласованные определения, которые выражены косвенными падежами существительных, обособляются, если необходимо подчеркнуть выражаемые ими значение, например: Наш сосед, в старом пальто, в кепке и черных сапогах, стоял на пороге.

В роли согласованных определений часто выступают приложения, которые также выступают как обособленные члены. Обособленные приложения могут иметь чисто атрибутивное значение, а других случаях к нему присоединяются обстоятельственные оттенки значения, которые связаны со степенью распространенности обособленной конструкции, её местом по отношению к определяемому слову, морфологической природой определяемого слова. Рассмотрим случаи их обособления:

1. Обособляется распространенное приложение, выраженное нарицательным именем существительным с зависимыми словами и относящееся к нарицательному существительному. Такие приложения находятся в постпозиции, но могут быть в препозиции. Например: На кровати лежит старик, бывший военный человек; Виновник всех бед, приходит невнимательность [8, 324].

2. Одиночное приложение, которое относится к нарицательному существительному, обособляется, если определяемое существительное имеет при себе пояснительные слова, например: За мной присматривал старик, осетин.

3. Приложение, которое относится к собственному имени, обособляется, если стоит в постпозиции, и приложение имеет добавочное обстоятельственное значение. Например: Стоит на кургане солдат Иванов, герой. Защитник бедноты, слушатель гимназии, Паринов встанет в ряд любимчиков деревни.

4. Всегда обособляется определение, выраженное приложением и стоящим при личном местоимении, например: Мне, военному, непонятны такие нарушения.

5. Собственное имя может выступать в роли обособленного приложения, если служит для пояснения или уточнения нарицательного существительного (в таких случаях перед приложением можно без изменения смысла предложения поставить слова а именно). Например: Остальные сестры, Лена и Таня, очень похожи с матерью [9, 124].

6. Приложение может обособляться и при этом может относиться к отсутствующему в данном приложении, но ясному из контекста и ситуации слову, например: Ребенок сама, хочет играть и прыгать среди взрослых.

7. Приложение обособляется и при этом присоединяется союзом как (с причинным значением), со словами по имени, по фамилии, по прозвищу, родом и т.п. Например: Друг советовал мне оставить врачевание, как дело мне не подходящее. Ворота сторожила огромная кавказская овчарка, по имени Нил [10, 74].

Обособление второстепенных членов предложения, а именно определений, является одной из трудных и интересных тем современного русского языка, но в то же время она повышает грамотность учащихся и студентов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Smith, J. (2018). The Complexity of Simple Sentences: Exploring the Impact of Separate Definitions. *Journal of Linguistic Studies*, 42(3), 123-145.
2. Johnson, A. (2019). Defining Complexity: A Comparative Analysis of Simple Sentences and Separate Definitions. *Language and Cognition*, 18(2), 87-105.
3. Thompson, R., & Davis, L. (2020). The Effects of Separate Definitions on Sentence Complexity. *Cognitive Linguistics*, 65(4), 321-340.
4. Peterson, M., & Adams, S. (2017). The Role of Definitions in Sentence Complexity. *Journal of Psycholinguistic Research*, 48(2), 173-191.
5. Miller, K., & White, B. (2016). Parsing the Complexity: An Investigation into Separate Definitions and Sentence Structure. *Journal of Cognitive Science*, 25(2), 167-185.
6. Roberts, D., & Mitchell, C. (2018). Exploring the Relationship Between Definitions and Syntactic Complexity. *Language and Speech*, 73(4), 438-456.
7. Anderson, H., & Wilson, E. (2019). Defining Complexity: The Impact of Separate Definitions on Sentence Processing. *Journal of Psycholinguistic Research*, 42(1), 89-107.
8. Thompson, G., & Brown, R. (2020). The Effect of Definitions on Sentence Comprehension. *Journal of Cognitive Linguistics*, 57(3), 321-337.
9. Davis, M., & Harris, T. (2017). The Influence of Definitions on Sentence Production. *Language and Speech*, 65(2), 123-140.
10. Wilson, P., & Roberts, L. (2016). Investigating Sentence Complexity: The Role of Separate Definitions. *Journal of Linguistic Studies*, 84(1), 67-86.

SIYOSIY PARTIYALARGA DOIR ZAMONAVIY YONDASHUVLAR, KONSEPSIYALAR

Nurmuhammad Qarshiyev,

O'zbekiston Milliy universiteti

"Siyosatshunoslik" kafedrasi dotsenti v.b.

Annotatsiya

Zamonaviy siyosiy fanlarda eng ko'p tadqiq etiladigan, murakkab shu bilan bir qatorda fuqarolik jamiyatining kuchli siyosiy instituti sifatida siyosiy partiyalarning ahamiyati ortib bormoqda. Globallashayotgan dunyoda siyosiy partiyalar inson huquq va erkinliklarini ta'minlovchi siyosiy tuzum bo'lgan demokratiyaning kafolatlovchisiga aylanib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan siyosiy partiyalarga doir yondashuvlar, konsepsiyalarni o'rganish dolzarbdir. Mamlakatimizda ham siyosiy partiyalar faoliyati yangi bosqichga ko'tarilib, ularning erkin va farovon jamiyat qurishdagi ishtiroki oshib bormoqda. Istiqbolda islohotlarda siyosiy partiyalarning ishtirokini yanada oshirish, ularning tom ma'nodagi fuqarolik jamiyatining institutiga aylanishi muhimdir.

Kalit so'zlar: siyosiy partiya, zamonaviy yondashuvlar, konsepsiyalar, elektorat, demokratiya, fuqarolik jamiyati, siyosiy tuzum, mafkura, davlat.

Аннотация

В современной политической науке возрастает значение политических партий как наиболее изученного, сложного и мощного политического института гражданского общества. В глобализирующемся мире политические партии становятся гарантом демократии, политической системы, обеспечивающей права и свободы человека. С этой точки зрения актуально изучение подходов и концепций политических партий. В нашей стране деятельность партий вышла на новый уровень, возрастает их участие в построении свободного и процветающего общества. В будущем важно еще больше повысить участие политических партий в реформах, превратить их в институты гражданского общества в буквальном смысле.

Ключевые слова: политическая партия, современные подходы, концепции, электорат, демократия, гражданское общество, политическая система, идеология, государство.

Annotation

The importance of political parties as the most researched, complex and powerful political institution of civil society in modern political science is increasing. In the globalizing world, political parties are becoming guarantors of democracy, a political system that ensures human rights and freedoms. From this point of view, it is relevant to study the approaches and concepts of political parties. In our country, the activity of political parties has reached a new level, and their participation in building a free and prosperous society is increasing. In the future, it is important to further increase the participation of political parties in the reforms, to turn them into institutions of civil society in the literal sense.

Keywords: political party, modern approaches, concepts, electorate, democracy, civil society, political system, ideology, state.

Jamiyatda siyosiy partiyalar aholining muayyan qatlami, guruhi manfaatlarini himoyasiga qaratilgan siyosiylashgan, maqsadi hokimiyat bo'lgan fuqarolik jamiyatining asosiy institutlaridan biri hisoblanadi. Dunyo ilm-fani tajribasida siyosiy partiyalarni tadqiq qilishga qaratilgan tadqiqotlar salmog'i keng va u kengayishni davom etmoqda. Davlat va jamiyat boshqaruvini tashkil qilish, unda ishtirok etish nuqtayi nazaridan siyosiy partiyalar murakkab institutsional tuzilma hisoblanadi. Uning murakkabligi ham shundaki, pozitsiyasi maqsad va manfaatlariga qarab muntazam o'zgarib turadi. Siyosiy partiyalarning paydo bo'lishi turli mintaqa davlatlarida turli davrlarga borib taqaladi. Umuman ularning vujudga kelishi yuzasidan ham siyosatshunos olimlarning turlicha yondashuvlari mavjud. Ba'zi olimlar siyosiy partiyalar mohiyatini beruvchi ilk tuzilmalarning vujudga kelishini Gretsiya va qadimgi Rim bilan bog'lasa, ayrimlari mazkur qarashlarni inkor qilgan holda siyosiy partiyalarning paydo bo'lishini XVIII-asr oxiri XIX-asr boshlariga borib taqalishini ta'kidlaydi.

Mamlakatimizda ham so'nggi yillarda siyosiy fanlar rivojiga alohida e'tibor qaratilayotganligi demokratiyaning kafolatlovchisi, fuqarolik jamiyatining asoslaridan biri bo'lgan siyosiy partiyalarni tadqiq qilishga doir ko'lamini kengaytmoqda. Albatta, ushbu olib borilayotgan tadqiqotlar mamlakatimizda siyosiy partiyalar faoliyati rivojini ta'minlashga xizmat qiladi. Zero, prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek "Har qanday siyosiy partiya zamon bilan hamnafas bo'lib, uning o'tkir talablariga javob bergan taqdirdagina siyosiy kuch sifatida yashay oladi [1, 549]. Yurtimizda siyosiy partiyalar faoliyatini yanada kuchaytirishga e'tibor qaratilib, bu borada turli qonunlar, farmonlar, qarorlar qabul qilinib huquqiy baza zamonga moslab takomillashtirilib borilmoqda. Xususan, 2019-yilda qabul qilingan "Saylov kodeksi"da siyosiy partiyalarning saylovlardagi ishtiroki soddalashtirildi, shuningdek, 2022-yil 28-yanvarda PF-60-sonli "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"ning birinchi ustuvor yo'nalishi "Inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish" deb nomlanib, uning yettinchi maqsadi "Mamlakatimizdagi islohotlarni izchil davom ettirishda Oliy Majlis palatalari va siyosiy partiyalar rolini yanada oshirish"ga[2] bag'ishlangan.

Jahonning ilm fan sohasi ilg'or rivojlangan mamlakatlarda siyosiy partiyalarni tadqiq qilishga e'tibor kuchayotganligi, siyosiy partiyalarning ham jamiyat siyosiy hayotidagi o'rni va roli ortib yangicha ko'rinish, xususiyatlarga ega bo'lib borayotganligi bilan ifodalash mumkin. Masalan, axborot kommunikatsion texnologiyalarning taraqqiy etishi hamda globallashtirishning geografiyasining kengayishi yangi ko'rinishdagi "onlayn", "virtual" partiyalarning vujudga kelishiga sabab bo'lmoqda.

Jahon ilm fanida siyosiy partiyalarni tadqiq qilgan

olimlar juda ko'p, mazkur mavzuda izlanishlar olib borgan dunyo g'arb olimlariga Arestotel, M.Dyuverje, M.Veber, J.Sartori, T.Gobbs, K. fon Beyme, R.Mixels, T.Parsons, K.Louison, J.Brays, P.Meyr kabilarni kiritishimiz mumkin.

Mazkur yo'nalishda tadqiqot olib borgan rus olimlariga M. Ostrogorskiy, V.Malsev, B.Isayev, S.Lansov, V.Baturin, V.Pugachyov, A.Solovev, A.Kochetkov, S.Zaslavskiy kabi olimlarni kiritishimiz mumkin.

Mamlakatimiz siyosiy partiyalarga doir tadqiqotlar olib borgan siyosatshunos olimlardan Q.Nazarov, M.Qirg'izboev, Sh.Paxrutdinov, S.Adilxodjayeva, N.Jo'rayev, I.Ergashev, V.Qo'chqorov, X.Odilqoriyev, B.Yakubov, O.Tilavov, X.Axmedov, T.Alimardanov, U.Bo'tayevlar kabilarni keltirib o'tishimiz mumkin. Siyosatshunos olimlarning partiya genezisiga doir bahs va munozaralari hozirgi kunga qadar davom etib kelmoqda. Siyosiy partiya institutiga berilgan ta'riflar har turlicha va uning fanda umume'tirof etilgan yagona ta'rifi mavjud emas. G'arb siyosatshunosligida siyosiy partiyalarning kelib chiqishi va unga berilgan ta'riflar turli olimlar tomonidan turlicha yondashuvlar asosida shakllantirilgan.

T.Gobbs partiyalarning kelib chiqishi haqida fikr yuritib, ularni inson tabiatidagi ziddiyatlilik natijasida yuzaga kelgan siyosiy tashkilotdir [3] deb aytib o'tgan. K.Lauson siyosiy partiya quyidagicha ta'rif beradi: "partiya — bu saylov orqali yoki saylovdan tashqari ushbu tashkilotning maxsus vakillariga xalqning vakolatlarini berishga intiluvchi individlarning birlashgan tashkiloti. Siyosiy hokimiyatni boshqarishda ushbu vakillar mazkur boshqaruvni xalq nomidan olib boradi"[4]. Shuningdek, siyosiy partiyalarga ta'rif berishda demokratiya, fuqarolik jamiyati, saylov, hokimiyat, parlament institutlariga bog'lash holatlari ham olimlar o'rtasida ommalashgan bo'lib, fikrimizcha, mazkur yondashuv uning mohiyatini yanada aniqroq ochib berishga xizmat qilgan.

M.Dyuverjega ko'ra, zamonaviy partiyalar — bu umumiy saylov huquqi vositasida parlament huquqlarini kengaytirish va qonun chiqaruvchi hokimiyat legitimligini ta'minlash jarayonida ishtirok etuvchi muhim ijtimoiy-siyosiy tuzilmalar hisoblanadi. M.Dyuverje zamonaviy siyosiy partiyalarni umumiy saylov huquqi asosida va demokratik jamiyat institutlaridan foydalangan holda parlamentda ko'pchilikni egallashga intiluvchi sifatida ko'radi [5, 4-5]. Taniqli siyosatshunos olim J.Sartori partiyalarga doir quyidagi aniqlikni kiritgan edi: "Saylovlarda ishtirok etuvchi va uning natijasida o'z nomzodlarini davlat korxonalariga o'tkaza olishga qodir bo'lgan har qanday siyosiy guruh partiyadir"[6,214]. Zamonaviy siyosatshunoslikda siyosiy partiyalarni ta'riflashning ham turli yo'nalishlari shakllangan bo'lib, unda partiyalarning jamiyat (elektorat) va hokimiyat bilan, siyosiy tizim yoki o'zaro munosabatlari mazkur yo'nalishlarda asos sifatida qaraladi.

Hozirgi vaqtda partiya ta'riflarining ikkita guruhi — "tor ta'riflar" guruhi va "keng ta'riflar" guruhi paydo bo'ldi. Mashhur amerikalik siyosatshunos K. Janda buni

o'rnatilgan tadqiqot an'analari bilan izohlaydi va shuning uchun "tor ta'riflar" demokratik tizimlarda faoliyat yurituvchi "raqobatdosh partiyalar"ga nisbatan shakllantirildi va "keng" (universal) ta'riflar bir partiyaviy tizimlar yoki tizimga qarshi partiyalar faoliyat yurituvchi mamlakatlarga nisbatan qo'llanilgan. Garchi evristik nuqtayi nazardan, ta'riflarning ikkala guruhi ham taxminan ekvivalentdir [7, 104]. Ammo, siyosiy partiyalarga ta'rif berishda yoki ularning xususiyatlari haqida fikr yuritilganda albatta ular uchun umumiy bo'lgan omillar e'tibordan chetda qolishi mumkin emas. Masalan, siyosiy partiyaning hokimiyatga intilishi, jamiyatning muayyan guruhi, qatlamining manfaatlarini ifodalashi, saylovlarda ishtiroki kabilar.

Siyosiy partiyaning zamonaviy nemis siyosatshunosi K. fon Beyme tomonidan ifodalangan "tor" elektoral-hokimiyat ta'rifining mohiyati quyidagicha: "Partiyalar — hokimiyatga erishish yo'lida saylovlarda bir-biri bilan raqobatlashadigan jamoat tashkilotlaridir"[8].

Mamlakatimiz olimlari siyosiy partiyalar faoliyatini tadqiq qilishda ularning institutsional jihatlariga ko'proq e'tibor qaratganligini ko'rishimiz mumkin, fikrimizcha, nafaqat institutsional balki, mafkuraviy jihatlarini ham chuqur tahlil qilishga ehtiyoj bor chunki, siyosiy partiyalar o'zlarining dasturiy maqsadlarini turli g'oyalarni aynan mafkuraga birlashtirgan holda elektoratini ortidan ergashtiradi. B.Yakubov "Mamlakatdagi o'zgarishlar sharoitida siyosiy partiyalarning o'z dasturiy qarashlarini shakllantirishda ilgari stereotip, tor mafkuraviy yondashuvlardan voz kechib, jamiyatda kechayotgan jarayonlarga keng miqyosda qarash va shunga mos ravishda takliflarni ilgari surish darajasiga o'tishi, endilikda siyosiy partiyalarning davlat va jamiyat o'rtasida fikr almashuv va o'zaro ta'sir yangi sifat pog'onasiga chiqayotganidan ham dalolat beradi. Ularning hududlarda amalga oshirayotgan faoliyati ularning aholining siyosiy sotsializatsiyalashuvi muhim faktorlaridan biriga aylanayotganligini ko'rsatadi" degan yondashuvni o'z tadqiqotlarida ilgari suradi [9, 31].

Tadqiqotimizda tarixiylik, tizimli-tarkibiy, funksional, institutsional, obyektivlik va boshqa ilmiy usullardan, shuningdek, qiyosiy tahlil, kompleks yondashuv metodologiyalaridan foydalanildi.

Siyosiy partiyalarga doir yondashuv va konsepsiyalar zamonaviy siyosatshunoslikning asosiy tadqiqot obyektlaridan biri sifatida o'rganilib kelinmoqda. Ular davlat va jamiyat boshqaruvini tashkil etishda qonunlar doirasida kurasha oladigan, shu bilan bir qatorda hokimiyat legitimligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynovchi institutdir.

Shunisi e'tiborga loyiqki, XIX asrgacha "partiya", "fraksiya", "manfaat" va hokazo atamalar bir-birining o'rnida ishlatilgan. Siyosiy jarayonni amalga oshirish quroli sifatidagi zamonaviy tushunchada partiyalar zarurligini anglash faqat kapitalistik institutlar va burjua siyosiy tizimining shakllanishi jarayonida, inson siyosatni jamiyatning mustaqil tizim osti tizimi sifatida izolyatsiya qilish jarayonida paydo bo'ldi. Bu jarayon vaqt nuqtayi naza-

ridan bir necha avlodlar almashinuviga to'g'ri kelib, turli mamlakatlarda turlicha davom etdi [10, 112].

"Partiya" atamasi (lotincha "partis", biror narsaning bir qismi) siyosiy partiyalar paydo bo'lishidan ancha oldin, aholining ma'lum bir qismining manfaatlarini ifodalovchi va hukumatga ta'sir o'tkazishga intilayotgan fuqarolar guruhlari mohiyatan ularning o'rnida ishlatilgan [11, 128]. Umuman partiya atamasiga ham turli siyosatshunos olimlarning turlicha bir-biriga yaqin bo'lgan yondashuvlari mavjud, ular "qism", "bo'lak", "ish" va h.k kabilar bilan ifodalangan. Siyosiy partiyalarni tadqiq qilgan siyosatshunos olimlar ularga haqida turli konsepsiyalarni ilgari surishadi. Masalan, rus olimi B.Isaev: "Buyuk rus inqilobi konsepsiyasi", "partiya genezisi konsepsiyasi", "partiya tarixi konsepsiyasi", "partiyalarning bo'linish nazariyasi", "partiyalarning ijtimoiy-siyosiy tabiati konsepsiyasi", "Saylov korpusining kengayish sur'atlari bilan siyosiy partiyalarning tashkiliy rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlik konsepsiyasi", "Partiyalarni tashkiliy takomillashtirish nazariyasi", "Zamonaviy partiyalarning to'rt qavatli ichki tuzilishi konsepsiyasi" larini ilgari surgan. Ularning ayrimlariga to'xtalib o'tsak.

Partiya genezisi konsepsiyasi unga ko'ra, partiyalar genezisini ontogenez jarayoniga bo'lish mumkin, bu orqali biz aniq bir shaxsning kelib chiqishi va rivojlanishini tushunamiz va filogenez jarayoni, partiyalar, muayyan mafkuraviy yo'nalishdagi tashkilotlar turi sifatida kelib chiqishi va rivojlanishini ifodalaydi. Iogan Blunchli tomonidan ilgari surilgan va B.Isaev tomonidan qayta ko'rib chiqilgan partiya tarixi konsepsiyasi, unga ko'ra partiya tarixi yoki filogenez jarayoni ma'lum bir mafkuraviy yo'nalishdagi partiyalarning hukmronlik davrlariga bo'linadi, xususan: liberal, sotsialistik, totalitar va zamonaviy, plyuralistik davr. Partiyaviy kurashning natijasi va ushbu davrlarning har birida partiyalar tomonidan qo'lga kiritilgan ustunliklar "ustuvor" yoki "dominant" deb ataladigan partiya turi bilan belgilanadi. Seymur Lipset va Sten Rokkan tomonidan tuzilgan partiyalarning bo'linish nazariyasi, ular feodal davrdan sanoat davriga o'tish va milliy davlatlarning shakllanish jarayonlarini o'rganib, shakllanishiga eng katta ta'sir ko'rsatgan to'rtta asosiy to'qnashuvni, aniqrog'i bo'linishni aniqladilar, ma'lum turdagi partiyalar va umuman yevropa mamlakatlari partiyalar tizimlari, aynan: markaz va periferiya o'rtasidagi ziddiyat; davlat va cherkov o'rtasidagi ziddiyat; shahar va qishloq o'rtasidagi ziddiyat; mulkdorlar va ishchilar o'rtasidagi ziddiyat. Partiyalarning nafaqat ijtimoiy va nafaqat siyosiy, balki, ijtimoiy-siyosiy tabiati konsepsiyasi partiyalar jamiyatda ham, davlat organlarida ham o'z vakolatiga ega ekanligini ta'kidlaydi, davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasida bog'lovchi bo'lib xizmat qiladi, shuning uchun, ular periferiya emas balki, siyosiy jarayonning markaziy aktyori hisoblanadi. Saylov korpusining kengayish sur'atlari bilan siyosiy partiyalarning tashkiliy rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlik konsepsiyasi. Partiyalarning tashkiliy

tuzilishi sezilarli darajada saylov korpusining hajmiga demak, ijtimoiy tarkibiga bog'liq. Partiyalarning tashkiliy takomillashuvi nazariyasi, unga ko'ra partiyalar tarixida: 1. Partiyalar-siyosiy guruhlar davri (qadim zamonlardan to XVII asrgacha davom etgan, partiyalar tashkil etilishi minimal bo'lgan va tartibsiz rivojlangan); 2. Partiyalar-parlament fraksiyalari davri (XVII asrdan, Angliya parlamentida viglar va torilarning birinchi fraksiyalari paydo bo'lgan); 3. Zamonaviy siyosiy partiyalar davri (XIX asrning 30-yillaridan), ingliz partiyalari — elektoratni sezilarli darajada oshirgan saylov islohoti ta'sirida fraksiyalar "fuqarolik jamiyati"ga aylana boshladi, mahalliy va hududiy tashkilotlar, markaziy organlarni tuza boshladi va tashkiliy jihatdan zamonaviy siyosiy partiyalarga aylantira boshladi. Zamonaviy partiyalarning to'rt qavatli ichki tuzilmasi konsepsiyasi, uning birinchi qavati mahalliy partiya tashkilotlari, ikkinchi qavat — hududiy tashkilotlar, uchinchi qavat — partiyaning markaziy organlari va to'rtinchi qavat — partiya, vazirlar va tegishli davlat lavozimlarini egallagan boshqa nufuzli partiya a'zolari partiyaning parlamentdagi fraksiyasidan iborat. Partiya tuzilmasining ushbu to'rt qavatining uch qavati fuqarolik jamiyatiga, oxirgi, to'rtinchi qavati esa davlat hokimiyat institutlariga tegishli ekanligini ko'rish mumkin [12,13].

Yuqorigida ko'rib o'tganimizdek, dunyo ilm fanida

siyosiy partiyalarga doir turli yondashuv va konsepsiyalar turli olimlar nuqtayi nazaridan turlicha talqin qilinib kelinmoqda. Shundan kelib chiqib, mamlakatimizda siyosiy partiyalarni tadqiq qilishga doir turli yondashuv va konsepsiyalarni o'rganishga hamda ular asosida ilmiy tadqiqot ishlarining ko'lamini oshirishni kuchaytirishimiz lozim ekan.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tishimiz lozimki, siyosiy partiyalarga doir yondashuv va konsepsiyalarni o'rganish bugungi kun ilm-fani oldidagi dolzarb vazifalardan biridir. Mazkur yo'nalishni nazariy jihatdan tadqiq qilish mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan siyosiy partiyalar amaliyoti uchun ham zarur bo'lgan taklif va xulosalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Yurtimizda ushbu yo'nalishda tadqiqot olib borayotgan olimlar soni kamligini, ularga ehtiyojning ortib borayotganligini hisobga olgan holda quyidagi takliflarni ilgari suramiz: Mamlakatimizda siyosiy partiyalar faoliyatiga doir ilmiy tadqiqot ishlarini salmog'ini oshirish hamda amaliyot va ilm-fan o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish;

Xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish va ularni o'zimizga moslab implementatsiya qilish maqsadida nufuzli xorijiy ilmiy tadqiqot markazlari bilan aloqalarni kuchaytirish;

Mazkur yo'nalishdagi o'quv, ilmiy adabiyotlarning salmog'ini oshirishga e'tibor qaratish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: "Ўзбекистон" НМИУ, 2017. – 592 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон "2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси". <https://lex.uz/docs/5841063>
3. Гоббс. Т. Соченений. В 2 томах. Т. 2. Перевод с лат. и англ. – М., 1991. – С. 167.
4. Социальные отношения и политические партии. Совещание экспертов: анализ, прогноз и оценки. – М.: АН РФ, 1997. – С. 245.
5. Дюверже М. Политические партии / Пер. с франц. – М.: Академический Проект, 2000. – С. 538.
6. Қирғизбоев.М. Сиёсатшунослик. Олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланма. – Т.: "Янги аср авлоди", 2013. – 518 б.
7. Джанда К. Теория партий и дефиниции // Теория партий и партийных систем. – М., 2008. – С.104.
8. Бейме фон К. Партии // Политология вчера и сегодня. – М., 1992. – С. 62.
9. Якубов Б. Ўзбекистонда амалга оширилаётган модернизация жараёнида сиёсий партияларнинг ўрни. с.ф.д. (ДСс) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2022. – Б. 72.
10. Гаджиев К.С. Политология: Учебник для высших учебных заведений. – М.: Логос, 2001. – 488 с.
11. Мухаев Р.Т. Политология. Конспект лекций: учебное пособие. – М.: Проспект, 2011. – 224 с.
12. Исаев Б.А. История партий и партийных систем. Часть III. История партий и партийной системы современной России. Учебник. – М.: Юрайт, 2017. – 275 с.

SAHNALASHTIRISH FAOLIYATI ORQALI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Muhabbat Mamatmo'minova,

Termiz davlat pedagogika instituti

"Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrası o'qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada badiiy dizayn va rivojlanishning rivojlanishi haqida umumiy ma'lumot berilgan. Drama o'yinlari, rolli o'yinlar va drama mashqlari kabi sahna mashg'ulotlari turli yoshdagi bolalarda til rivojlanishini rag'batlantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Sahna texnikasidan foydalanishning psixologik va tarbiyaviy jihatlarini bolalarda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish, so'z boyligini kengaytirish va o'z-o'zini ifoda etishni oshirish kontekstida ko'rib chiqadi. Tahlil natijalari bolalarda nutq ko'nikmalarini samarali va har tomonlama rivojlantirish uchun sahna faoliyatini o'quv dasturlariga kiritish muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: nutqni rivojlantirish, bolalar, aktual faoliyat, sahna faoliyati, nutqni rivojlantirish, muloqot qobiliyatlari, teatr o'yinlari, rolli o'yinlar, dramatik mashqlar, o'yin orqali ta'lim.

Аннотация

В данной статье представлен обзор развития художественного дизайна и деvelopeмента. Сценические мероприятия, такие как драматические игры, ролевые игры и драматические упражнения, являются эффективным средством стимулирования речевого развития у детей разного возраста. Рассматриваются психолого-педагогические аспекты использования сценических приемов в контексте развития коммуникативных навыков, расширения словарного запаса и повышения самовыражения у детей. Результаты анализа подчеркнули важность включения сценической деятельности в образовательные программы для эффективного и всестороннего развития речевых навыков детей.

Ключевые слова: речевое развитие, дети, тематическая деятельность, сценическая деятельность, речевое развитие, коммуникативные навыки, театральные игры, ролевые игры, драматические упражнения, обучение через игры.

Annotation

This article provides an overview of the development of artistic design and development. Stage activities such as drama games, role plays and drama exercises are effective means of stimulating language development in children of different ages. Considers the psychological and educational aspects of the use of stage techniques in the context of developing communication skills, expanding vocabulary and increasing self-expression in children. The results of the analysis emphasized the importance of including stage activities in educational programs for the effective and comprehensive development of children's speech skills.

Keywords: speech development, children, topical activity, stage activity, speech development, communication skills, theater games, role-playing games, dramatic exercises, education through games.

Nutqni rivojlantirish bola shaxsini rivojlantirishning asosiy jihati bo'lib, egoni rag'batlantirishning samarali usullarini dramatik o'yinlar, rolli o'yinlar va turli ijodiy mashqlar kabi amaliy mashg'ulotlarda topish mumkin. Bu holatda, men real ma'lumotlardan foydalanish til ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga qanday hissa qo'shishini ko'rib chiqaman. Dramatik o'yinlar bolalarga o'z fikrlari va his-tuyg'ularini til orqali ifodalash uchun noyob imkoniyat beradi. Rol o'ynash ssenariylari, o'yinlar va teatr tomoshalari, pantomima va improvizatsiya tasavvurni faollashtiradi va so'z boyligini rivojlantiradi. Bunday tadbirlarda ishtirok etgan bolalar o'zlarining so'z boyligini kengaytiradilar va muloqot qilish qobiliyatini oshiradilar. Rol o'ynash bolalarga turli rollar va ssenariylarni boshdan kechirish imkonini beradi, bu esa o'zini ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Turli rollar va vaziyatlarga moslashish qobiliyati boshqa tildan foydalanishni talab qiladi, bu oxir-oqibatda til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Drama mashqlari ko'rinishidagi aktual harakatlar bolalarda o'zaro muloqot qilish, tinglash va boshqalarning

nuqtayi nazarini qabul qilish kabi ijtimoiy tajribalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu ko'nikmalar muvaffaqiyatli muloqotning muhim tarkibiy qismlari bo'lib, erta yoshda rivojlanish yanada murakkab til jarayonlari uchun poydevorni mustahkamlashi mumkin.

Amaliy ijodga rasm chizish, loyihalash va hikoya qilish kabi ijodiy faoliyat ham kiradi. Ushbu mashg'ulotlar nafaqat nozik vosita mahoratini rivojlantiradi, balki asar yaratish bo'yicha munozaralar orqali sintez va so'z boyligini kengaytiradi. Bolalar nutqini rivojlantirishda haqiqiy faoliyat hal qiluvchi rol o'ynaydi. Drama, rolli o'yin va ijodiy mashqlar orqali bolalar til tajribasini boyitadi, muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi, ijtimoiy va kognitiv qobiliyatlarni rivojlantiradi. Bunday usullarni ta'lim jarayoniga joriy etish nafaqat vositalarni ishlab chiqishda, balki bolaning umumiy psixologik farovonligida muhim rol o'ynaydigan quvonch va o'rganishni rivojlantirishda ham samaralidir.

Bolalarda nutqni rivojlantirish diqqat, sabr va ijodiy yondashuvni talab qiladigan jarayondir. O'yin, o'rganish va o'zaro ta'sirni muvaffaqiyatli birlashtirgan qiziqarli va

samarali usullardan biri bu dramadan foydalanishdir. Bu usul bolalarda nutqni rivojlantirishni rag'batlantiradi, tasavvur va o'zini namoyon qilish dunyosini ochadi.

Sahna faoliyati bolalarning nutq va imo-ishoralari orqali o'z fikrlari va his-tuyg'ularini erkin ifoda eta oladigan noyob muhitni ta'minlaydi. Turli xil belgilar va ssenariylar bilan muloqot qilish lug'atni rivojlantiradi, turli jumla tuzilmalarini o'zlashtirishga yordam beradi va artikulyatsiyani yaxshilaydi. Ssenariy tanlash va belgilar yaratish bolalarni ijodiy jarayonga jalb qiladi. Bu zukkolik va tasavvurni talab qiladi, bu esa, o'z navbatida, ijodiy fikrlash va nostandart g'oyalarni shakllantirish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Sahna faoliyati bolalarga bir-birlari bilan muloqot qilish, muloqot qilish, tinglash va sheriklarni o'ynashga moslashish imkoniyatini beradi. Bu muloqot ko'nikmalarini, jumladan, o'z fikrini aniq va samarali ifoda etish qobiliyatini yaxshilaydi. Turli xarakterlarni gavdalantirganda, bolalar turli xil his-tuyg'ularni ifodalaydi. Bu nafaqat nutq orqali his-tuyg'ularni etkazish qobiliyatini rivojlantiradi, balki ularning hissiy lug'atini ham boyitadi. Sahna faoliyati orqali nutqni rivojlantirish jarayonini o'rganish o'yin davomida o'quvchilarni tizimli kuzatish, ularning nutq ko'rinishlarini qayd etish va tahlil qilish, shuningdek, fikr-mulohazalarni bildirishni o'z ichiga oladi. O'qituvchi va bolalar o'zlarining muvaffaqiyatlari haqida fikr yuritadilar, muvaffaqiyatli daqiqalarni ta'kidlaydilar va konstruktiv maslahatlar beradilar.

Sahna faoliyati orqali nutqni rivojlantirish usuli nafaqat samarali, balki hayajonli hamdir. U o'yin orqali bolalarga til dunyosini ochadi, ularning tabiiy ravishda o'rganishi va rivojlanishiga imkon beradi. Ta'lim dasturlarida ushbu yondashuvdan foydalanish nafaqat lingvistik ko'nikmalarni boyitadi, balki bolalarda o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi, ijodkorlikni rivojlantiradi va jamoaviy muloqotga yordam beradi.

Bolalarda nutqni rivojlantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, ular o'rganishning turli jihatlariga e'tibor berishni talab qiladi. Tadqiqotchilarning e'tiborini tortgan o'ziga xos usullardan biri bu bolalarning til rivojlanishi kontekstida tush ko'rish faoliyatidan foydalanishdir. Ushbu sharhda biz ushbu mavzu bo'yicha joriy tadqiqotlar va ilmiy maqolalarni ko'rib chiqamiz.

Olim F.Xartl 2015-yilda "Tasavvur va nutqni rivojlantirish" asarida bolalarni sahnalashtirish jarayonida nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga e'tibor bergan. Bolalarda tasavvur va til rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlaydi. Xartl tushdagi mashg'ulotlardan foydalanish bolalarni hikoyalar yaratishga undashi mumkinligini muhokama qiladi, bu esa o'z navbatida ularning til ko'nikmalarini oshiradi [1, 76].

M.Levinning "Nutqni rivojlantirishda o'yin usulining samaradorligi" asarida nutqni rivojlantirish kontekstida o'yin usulining samaradorligini, shu jumladan, tush faoliyatining elementlarini o'rganadi. Muallif tadqiqot usullarini taklif qiladi va o'yin elementlari bolalarda ijodiy til-

dan foydalanishni qanday rag'batlantirishi mumkinligini ko'rsatadi [2, 19].

E.Smit "Nutqni rivojlantirish jarayoniga vizualizatsiyaning ta'siri" asarida vizualizatsiyaning, shu jumladan tush ko'rish elementlarining bolalarda til rivojlanishiga ta'sirini o'rganadi. Muallif tasvirlar va aqliy xaritalardan foydalanish bolalarga o'z fikrlari va his-tuyg'ularini yaxshiroq tasvirlashda qanday yordam berishini tahlil qiladi [3, 49].

K.Braunning "Tush ko'rish jarayonida va nutqni rivojlantirishda hissiyotlarning o'rni" asarida tushlar kontekstida hissiyotlarning rolini va ularning til rivojlanishiga ta'sirini ko'rib chiqadi. Muallif tush faoliyati bilan bog'liq ijobiy his-tuyg'ular nutq taraqqiyotini qanday rag'batlantirishi mumkinligiga e'tibor qaratadi.

Martinez ham til o'rganish vositasi sifatida interaktiv tush tushunchasini taklif qiladi. Muallif virtual ssenariylarni yaratish bolalarda tilni rivojlantirish uchun qanday samarali vosita bo'lishi mumkinligini muhokama qiladi. Tush ko'rish faoliyati orqali bolalar nutqini rivojlantirishga oid adabiyotlarni ko'rib chiqish zamonaviy fanda bu mavzuga qiziqish ortib borayotganini ko'rsatadi. Tadqiqotlar tush ko'rishning bolalarning lingvistik qobiliyatlariga ijobiy ta'sirini ko'rsatib, til o'rganishning ijodiy va vizual jihatlariga e'tibor qaratish muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu sohadagi kelajakdagi tadqiqotlar bolalarning til rivojlanishini maksimal darajada qo'llab-quvvatlash uchun tush ko'rishni qanday qilib optimallashtirish mumkinligi haqidagi tushunchamizni yanada kengaytirishi mumkin.

Bolalarning faol faoliyati orqali nutqni rivojlantirish: natijalarni tahlil qilish va qayd etish faoliyat orqali bolalarning tilini rivojlantirish innovatsion usul bo'lib, tilni samarali o'zlashtirish uchun o'zaro ta'sir, ijodkorlik va jismoniy faollik muhimligini ta'kidlaydi. Shu nuqtayi nazardan, biz ushbu sohadagi kuzatishlar va tadqiqotlar asosida natijalarni tahlil qilamiz va qayd etamiz.

Faol faoliyat orqali nutqni rivojlantirishning asosiy elementlaridan biri turli xil faoliyatni tashkil etishdir. Natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, jismoniy faollik, o'yin va ijodiy vazifalarni o'z ichiga olgan mashg'ulotlar bolalarning bilim olishga qiziqishini uyg'otadi va ularning til qobiliyatini rivojlantirishga samarali yordam beradi.

Bolalar nutqini rivojlantirishda o'yinlar va rolli o'yin ssenariylari muhim rol o'ynaydi. Natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, rolli o'yinlarga jalb qilish orqali bolalar nafaqat so'z boyligini kengaytiradilar, balki muloqot qobiliyatlarini yaxshilaydilar va turli kontekstlarda o'z fikrlarini bildirishni o'rganadilar.

Ijodiy topshiriq va loyihalarda faol bo'lish til rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'z loyihalarini yaratish va taqdim etishda qatnashgan bolalar o'z fikrlarini ifoda etishda ishonchliroq bo'ladilar, fikrlarni tizimlashtirish ko'nikmalarini oshiradilar va so'z boyligini boyitadilar.

Faol faoliyat jarayonida bolalar bir-biri bilan o'zaro

munosabatda bo'lishadi, bu ularning nutqini rivojlantirishga yordam beradi. Guruh muhokamalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalar nafaqat bir-biridan o'rganadilar, balki muammolarni birgalikda hal qilish, o'z fikrlarini ifoda etish va boshqalarning nuqtayi nazarini tushunish uchun tildan faol foydalanadilar.

Faol faoliyat doirasida bolalarning individual muvaffaqiyatlarini tahlil qilish ularning nutqni rivojlantirishdagi individual kuchli va zaif tomonlarini ajratib ko'rsatishga imkon beradi. Bu har bir bolaning ehtiyojlarini hisobga olgan holda individual yondashuv va tuzatish imkoniyatini beradi. Faol faoliyat orqali nutqni rivojlantirish natijalarini tahlil qilish ushbu usulning samaradorligini tasdiqlaydi. Turli tadbirlarda qatnashgan bolalar nafaqat tilini rivojlantiradi, balki ijtimoiy va ijodiy qobiliyatlarni ham egallaydi. Ushbu natijalar bolalarning tilni rivojlantirish imkoniyatlarini maksimal darajada oshirish uchun faol ta'limni ta'lim dasturlariga integratsiya qilish muhimligini ta'kidlaydi [4, 210].

Aktual faoliyat orqali bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar bu yondashuvning ta'lim jarayonida samaradorligini ko'rsatadi. O'yinlar, rolli o'yin ssenariylari, ijodiy faoliyat va guruhlarning o'zaro ta'siri kabi faol ta'lim shakllari bolalarning til rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Shu nuqtayi nazardan, bir nechta asosiy xulosalarni ajratib ko'rsatish mumkin:

Faol faoliyatni ta'lim jarayoniga kiritish nutqni rivojlantirishni rag'batlantiradi. O'zaro ta'sir, ijodkorlik va jismoniy faollikka qaratilgan tadbirlar boy so'z boyligini shakllantirishga va muloqot qilish qobiliyatini yaxshilashga yordam beradi. Rolli o'yinlar, ijodiy faoliyat bolalar-

ning til ko'nikmalarini boyitadi. Rol o'ynash ssenariylarida ishtirok etish hissiy intellektni va o'z his-tuyg'ulari va fikrlarini samarali ifoda etish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Guruhdagi o'zaro munosabatlar ijtimoiy rivojlanishga yordam beradi va til ko'nikmalarini boyitadi. Munozara va guruh faoliyati bolalarni o'zaro munosabatda bo'lishga, bir-birini tinglashga va o'z fikrlarini ifoda etishga o'rgatadi. Shaxsiy muvaffaqiyatlar va o'zgarishlar muhim rol o'ynaydi. Natijalarni tahlil qilish har bir bolaning individual xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi, bu esa metodologiyani maksimal ta'sirga moslashtirishga imkon beradi. Ta'lim dasturlarida faol ishtirok etish usullarini kengaytirish. Ta'lim muassasalari real hayot faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi usullarni, jumladan, rolli o'yinlar, ijodiy loyihalar va guruh faoliyatidan foydalangan holda darslarni faol ravishda amalga oshirishi mumkin [5, 33]

Tadqiqotni davom ettirish va usullarni moslashtirish. Kelgusi tadqiqotlar bolalarda tilning o'ziga xos tomonlarini rivojlantirish uchun qaysi faol faoliyat turlari eng samarali ekanligini tushunishimizni chuqurlashtirishi kerak. Bu sizga aniqroq va moslashtirilgan usullarni yaratishga imkon beradi. O'qituvchilarni faol usullardan foydalanishga o'rgatish. O'qituvchilarning malakasini oshirish dasturlari faol o'qitish usullariga o'qitishni o'z ichiga olishi kerak, shunda o'qituvchilar ularni o'quv jarayoniga muvaffaqiyatli qo'llashlari mumkin. Ota-onalar uchun resurslarni yaratish. Ota-onalar ham farzandlarining tilini rivojlantirishda faol ishtirok etishlari mumkin. Ota-onalarni uyda faol usullardan foydalanish bo'yicha manbalar va ko'rsatmalar bilan ta'minlash til rivojlanishini yanada qo'llab-quvvatlashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Otavaliyeva O'. Bola tarbiyasida bog'cha va oila hamkorligi. – T., O'qituvchi, 1994. – 340 b.
2. M.Fayzullayeva, Z.Raximova, M.Rustamova “Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini o'stirish”. (Tayyorlov guruhi uchun mashg'ulotlar ishlanmasi). – T., 2010. – 230 b.
3. Asqarova M. va boshqalar Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirish. – T., 2001. – 326 b.
4. Kadirova R.M. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishning omillari (o'quv qo'llanma). – T.: TDPU, 2002. – 210 b.
5. Asqarova D.Q. Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o'rgatish. Metodik qo'llanma. – Namangan, 2018. – 150 b.

TA'LIM JARAYONIDA AGILE TEXNOLOGIYASINI QO'LLASHNING AFZALLIKLARI

Nazokat Abdullayeva,

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Samarqand filiali dotsenti (PhD)

Rayxon Rizaboyeva,

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Samarqand filiali talabasi**Annotatsiya**

Maqolada ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida kompyuter injiniringi yo'nalishida o'qitiladigan "Diskret tuzilmalar" kursini o'qitishda Agile innovatsion texnologiyasidan ta'lim maqsadlariga moslashtirib foydalanish metodikasi hamda uning afzalliklari to'g'risida mulohaza yuritiladi va metodik tavsiyalar beriladi. Maqolada mavzu mazmunini ochib berish maqsadida xorijlik va mahalliy olimlarning ilmiy mulohazalaridan foydalanildi. Maqoladan olingan nazariy va didaktik xulosalarni ta'lim jarayonida yoki boshqa ilmiy tadqiqot jarayonlarida AGILE texnologiyasida foydalanishda qo'llash mumkin.

Kalit so'zlar: innovatsiya, innovatsion texnologiyalar, Agile, Sprint, scrum, "Diskret tuzilmalar" kursi, ta'lim texnologiyalari.

Аннотация

В целях повышения эффективности обучения рассмотрен метод использования инновационной технологии Agile, адаптированной к образовательным целям, и ее преимущества при преподавании курса "Дискретные структуры", преподаваемого в области компьютерной инженерии, и даны методические рекомендации. Для раскрытия содержания темы в статье использованы научные мнения зарубежных и отечественных ученых. Теоретические и дидактические выводы, полученные из статьи, могут быть использованы в образовательном процессе или других научно-исследовательских процессах с использованием технологии AGILE.

Ключевые слова: Инновации, инновационные технологии, Agile, Спринт, Scrum, курс "Дискретные структуры", образовательные технологии.

Annotation

In order to increase the effectiveness of education, the method of using Agile innovative technology adapted to educational goals and its advantages in teaching the course "Discrete Structures" taught in the field of computer engineering is considered and methodological recommendations are given. In order to reveal the content of the topic, the scientific opinions of foreign and local scientists were used in the article. The theoretical and didactic conclusions obtained from the article can be used in the educational process or other scientific research processes using AGILE technology.

Keywords: innovation, innovative technologies, Agile, Sprint, scrum, Discrete Structures course, educational technologies.

Dunyoda ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ularning didaktik asoslarini o'rganib, innovatsion usullarini ishlab chiqish texnologiyasi va metodologik asoslarini takomillashtirish, talabalardagi ijodiy qobiliyatini, kreativ va kognitiv fikrlashini oshirish, tayanch va fanga oid umumiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ijodiy faoliyatini modellashtirish yuzasidan Amerika Qo'shma Shtatlari, Angliya, Kanada, Koreya va Rossiya kabi davlatlarda ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Mamlakatimiz ta'lim tizimida ham innovatsion texnologiyalarga asoslangan ta'lim-tarbiya jarayonini jadal-lashtirish hamda milliy o'zbek modeli o'zagini mustah-kamlash ijtimoiy faol va malakali raqobatbardosh kadr-lar tayyorlashni jahon talablari darajasiga ko'tarishga yo'naltirilgan tadqiqotlar keng ko'lamda olib borilmoqda. Ta'lim tizimidagi sifat o'zgarishlari va yuqori samarador-lik, ularning jahon ta'lim talablari bilan mosligi va muta-xassislarning kelgusi mehnat faoliyatlarida o'zlashtirgan

bilim, ko'nikma va malakalarini qay darajada amaliyot-ga tatbiq qilinayotganligiga bevosita bog'liqdir. Ta'lim-tarbiyadagi sifat o'zgarishlar va yuqori samaradorlik mazkur sohaga ijobiy yangilik kiritish natijasida ta'limda sifat va samaradorlik ta'minlanib, pedagogik innovatsiya jarayoni vujudga keladi[1,3].

Ilmiy-nazariy jihatdan yangi bosqichga chiqish va tah-lillar natijasi shuni ko'rsatadiki, kompyuter injenering-i sohasida bakalavrlarni tayyorlash jarayonida innovatsi-on texnologiyalar va yangicha yondashuvlar juda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada kompyuter injini-ringi yo'nalishida o'qitiladigan "Diskret tuzilmalar" kur-sini o'qitishda ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida Agile innovatsion texnologiyasidan ta'lim maqsadlariga moslashtirib foydalanish metodikasi va uning afzalliklari to'g'risida so'z yuritimiz.

Pedagogika sohasidagi innovatsiyalar o'tgan asrning 60-yillarida Amerika Qo'shma Shtatlarida va G'arbiy

Yevropa davlatlarida “ta’lim texnologiyasi” tushunchasi tan olingan paytda yuzaga kelgan, ayni shundan kelib chiqib Yevropada pedagogik innovatsiyalar instituti tuziladi.

Innovatsion texnologiyalarning ta’lim tizimida to’g’ri va maqsadli qo’llanilishi ta’limni ham son, ham sifat jihatidan yuqori bosqichga chiqarish, shaxsning ijtimoiy borliqqa moslashuvchanligini oshirish, ta’lim beruvchi hamda ta’lim oluvchi o’rtasidagi o’zaro kirishuvchanlik munosabatlarini shakllantirish asosiy vazifa sifatida ko’riladi.

Asl mazmun-mohiyatiga ko’ra pedagogik innovatsiyalar munosabatlar va jarayonlarni o’sib borishini ta’minlovchi dinamik tizim hisoblanadi. Yangiliklarning joriy etilishi to’g’ridan to’g’ri, tajriba chig’irig’idan o’tmasdan qabul qilinmasligi kerak, ijtimoiy jamiyat, muhitning ta’siri hisobga olinib, izchil, aniq belgilangan dastur asosida tatbiq qilinadi.

Innovatsiya tushunchasining buyuk va yirik nazariyotchilari sanalgan I.Shumpater va N.Kondratevlar, mazkur sohada jiddiy tadqiqotlar olib borgan olimlar K.Angelovskiy, V.Slastenin va V.Slobadchikovlar o’z ilmiy tadqiqotlarida innovatsiyalar pedagogikaning alohida sohasi, shakli deb qaraydilar[1,5].

Kompyuter muhandislari kasbiy faoliyati davomida paydo bo’luvchi istalgan muammoli vaziyatga oson va tez yechim topa olishi, umumiy maqsad uchun jamoani ish jarayoniga samarali tayyorlashni o’rganishi, shiddat bilan o’zgarib borayotgan jamiyatdagi o’zgarishlarga hamda zamonaviy bilimlarga ega bo’lishi uchun ko’plab texnologiyalar mavjud. Bunga misol qilib Agile texnologiyasini olishimiz mumkin. Bu texnologiya o’rganishni boshqarishning turli metodologiyalari va yondashuvlari: jamoaviy hamkorlik maqsadlari, strategiya va taktikani ishlab chiqish, fikr-mulohazalardan faol foydalanish, har bir ishtirokchi mas’uliyatni his qilishi hamda shaxsga yo’naltirilgan yondashuvlarni o’rgatadi. Ko’plab innovatsion texnologiyalar asosiy maqsadi “jarayon emas, balki natija”, Agile texnologiyasining innovatsion sxemasida “jarayon va natija muhim!”[2, 126].

Odatda Agile texnologiyasi loyihalarni moslashuvchan boshqarish metodologiyasi, ya’ni amaliyotlari to’plam sifatida qabul qilinadi. Ammo ushbu konsepsiya ancha kengroq ma’noga ega. Agile — zamonaviy dunyoda tobora ortib borayotgan xulq-atvor, madaniyat, noaniqlik sharoitida ishlash qobiliyatidir [3, 1016].

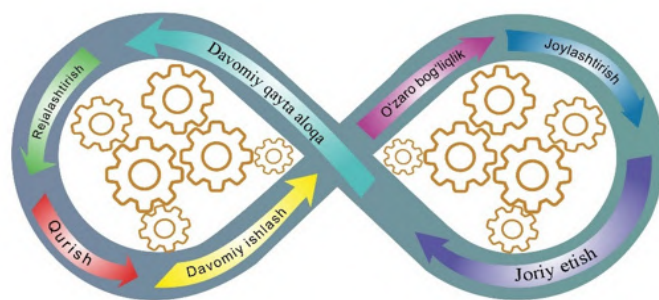
Agile texnologiyasi tamoyillarini joriy etish natijasi sifatida ta’lim oluvchilarni o’quv jarayonida samarali faolligini tashkil etish orqali va yanada jozibali, natijaviy ta’lim modelini qurishdir. Ularda o’rganishga bo’lgan muhabbatni uyg’otadigan, o’ziga bo’lgan ishonchni mustahkamlaydigan, agar ular to’g’ri qadriyatlar va tamoyillarga ega bo’lsa, qanchalik o’rganishlari mumkinligini ko’rsatadigan texnologiya hisoblanadi.

Agile texnologiyasining asl mohiyatini dasturlash texnologiyasi tashkil etib, ya’ni bu texnologiya ko’magida

dasturlashtirish produktivligini oshirishga qaratilgan bir necha bosqichlar: Plan (Rejalashtirish), Build (Qurish), Continuous (Davomiy ishlash), Integration (O’zaro bog’liqlik), Deploy (Joyalashtirish), Operate (Joriy etish) hamda Continuous Feedback (Davomiy qayta aloqa) bosqichlarini o’z ichiga oladi[4,176] Hozirda bu texnologiya juda ko’plab sohalarda muammolarni bartaraf etishda moslashtirib qo’llanilmoqda (1-rasmga qarang).

Shuningdek, o’quv jarayonini samarali tashkil etishda Agile-metodikani tarkibidagi barcha asosiy komponentlarni to’laqonli qo’llash imkoni bo’lmagan taqdirda, uning ayrim elementlarini ta’lim maqsadlariga moslashtirilgan holda tatbiq etish mumkin.

Bugungi kunda respublikamizdagi barcha oliy ta’lim muassasalarida o’qitishning kredit-modulli tizimi ko’rinishida tashkil etilganligi hamda ta’lim oluvchilarning bilimni baholash jarayoni reyting tizimida, ya’ni 100 ballik tizimda amalga oshirilishi yana bir karra Agile texnologiyasi baholash tizimiga mos kelishini ko’rsatdi.

1-rasm. Agile texnologiyasi bosqichlari

“Diskret tuzilmalar” kursidagi ko’plab mavzularni o’zlashtirish uchun talabalarga jamoaviy topshiriqlarni berish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Jumladan, mantiqiy funksiyalar sistemasining to’liqligi va yopiqligini tekshirishga doir, mantiqiy funksiyalarini dizyunktiv normal shakl (DNSh) va konyunktiv normal shakl (KNSh), hamda mukammal dizyunktiv normal shakl (MDNSh) va mukammal konyunktiv normal shakl (MKNSh)ga keltirishga, ikkilik mantiqiy elementlarining qo’llanilishi, mantiqiy sxemalarda analiz va sintez masalalari, rele kontakt sxemalarini soddalashtirish, qisqartirilgan DNSh, tupikli DNSh, minimal DNSh hosil qilish usullariga oid masalalarni yechish talabdan ko’p vaqt va mehnatni talab qiladi[5,175]. Agile texnologiyasining jamoaviy ishlash va bilimlarni o’yin sifatida o’rganish tamoyillarini qo’llash orqali talabalarda yuqoridagi mavzularni o’zlashtirish yengil va qiziqarli bo’ladi.

Quyida Agile-texnologiyasini o’quv jarayonida tatbiq etishga doir tavsiyalar keltirilgan [1,65]:

1. *Semestr o’rniga Sprint.* Agile texnologiyasi asosiy komponenti sifatida sprintlardan foydalaniladi. Sprint — bu scrum jamoasi tomonidan ma’lum miqdordagi vazifalarni bajarishga mo’ljallangan qisqa vaqt. An’anaviy

ta'lim jarayonida vaqt birliklari sifatida semestrlarga ajratilganda talabalar o'zlashtirish natijalarini yakunda bilishadi va kredit miqdorlarini yetarlicha to'play olishmaydi. Buning yechimi sifatida tezkor sprintlarni joriy etilishi teskari aloqa davrini qisqartirilishiga shuningdek, talabalar bilimlarni o'zlashtirishdagi muammolarni tezlikda aniqlash hamda tegishli choralarni ko'rish imkoniga ega bo'ladi. O'quv jarayonini 2-3 sprintlarga ajratib, har bir sprintni maqsadli rejalashtirish, kelgusidagi vazifalar bo'yicha ko'rsatmalarni olish hamda ularning bajarilish tartibini tahlil qilish imkonini beradi. Boshqacha qilib aytganda, bitta marafondan ko'ra bir nechta qisqa masofalarga yugurish yaxshiroqdir.

2. *O'quv jamoalarini tashkil etish.* Agile jamoaviy ish va hamkorlikni anglatadi. Har bir talaba oldida bilimlarni o'zlashtirish vazifasi turadi, guruhda o'zaro yaxshi ta'sir qiluvchi kichik jamoalarga bo'linish — hamjihatlikni o'rnatishga yordam beradi. Shaxsiy maqsadlarga erishish bilan bir qatorda talabalar jamoadoshlarining rivojlanishiga e'tibor berishadi. Buning uchun 6-8 talabadan iborat guruhlarni tuzish, ularning har biri murabbiy yoki o'qituvchi tomonidan nazorat qilinishi lozim. O'qituvchi — Agile jamoadagi Scrum ustasi kabi vazifani bajarishi ko'zda tutiladi. Uning vazifasi talabalarning yangi bilimlarni o'zlashtirishidagi to'siqlarni bartaraf etish, jamoaviy ish va guruhlar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishdir.

Har bir sprint oxirida jamoalar tarkibini o'zgartirish mumkin. Shu tarzda, moslashish qobiliyatlari rivojlanadi, bu nafaqat jamoa darajasida, balki butun guruh darajasida jamoaviy ruhni saqlashga yordam beradi.

3. *Ijodiy yondashuv yoki o'yin sifatida o'rganish.* Agile ning asosiy tamoyillaridan biri bu g'ayratli odamlar atrofidagi loyihalar qurishdir. Ta'lim jarayonida baholar an'anaviy motivator va muvaffaqiyat o'lchovi bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim jarayonini qayta loyihalash orqali o'qituvchi ularni ballar va mukofotlar bilan almashtirishi mumkin. Talabalar nol balldan boshlashadi va o'qish jarayonida ularni to'plab borishadi. Talabalarga sa'y-harakatlari, akademik ko'rsatkichlari, xulq-atvori va jamoaviy ishlarga qo'shgan hissasi uchun ball berilishi mumkin.

O'quv jarayoni bilan bevosita bog'liq bo'lmagan, ammo jamoa va butun guruh o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantiradigan qo'shimcha imtiyozlar ham foydali hisoblanadi. Shunday qilib, agar barcha talabalar sprint maqsadiga erishsalar, ularga rag'bat sifatida ekskursiya yoki kino oqshomini tashkil qilishlari mumkin.

4. *Mulohaza yuritish va uzviy muloqot.* Agile ning muhim prinsipi — bu ish samaradorligini oshirish uchun so'dir bo'layotgan voqealarni doimiy baholashdir.

Talabalarni uchta darajada tahlil qilishga undash lozim: individual, jamoaviy va o'quv guruhi darajasi.

Buning uchun dars boshida talabalar yangi material bilan mustaqil tarzda tanishishlari lozim, bu mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi va darslarni yanada samarali qiladi. Dastlabki topshiriqni tu-

gatgandan so'ng, talabalar bilan suhbatlashish va ularga fikr bildirish orqali teskari aloqa tashkil etiladi.

Vazifa yakunida butun guruh samaradorligini oshirish uchun har bir jamoa vakillari muammoni hal qilishda o'z tajribalari bilan o'rtoqlashishlari darkor, shunda barcha talabalar ushbu tavsiyalardan kelajakdagi sprintlarda foydalanishlari mumkin.

5. *O'z-o'zini baholash.* Ta'lim jarayonida o'z-o'zini baholay olish talaba kompetentligini oshirishning asosiy talablaridan biridir. O'z-o'zini baholash talabalarda o'zini tahlil qilishni, o'z ishidan qoniqish hosil qilishni, o'z-o'zini rag'batlantiruvchi hislarni uyg'otadi. Bu holat talabalarda uzluksiz ta'lim olish, izlanishlar qilish, yangi bilimlarni egallash, shaxs sifatida shakllanish imkonini beradi.

6. *O'qituvchining kreativligi oshishi.* Agile texnologiyasining eng muhim jihatlaridan biri o'qituvchining fani doirasida ushbu texnologiyaga mos keladigan masala va topshiriqlarni ajrata olishi, mavzular bo'yicha qisqa muddatda bajarish mumkin bo'lgan kichik guruhlarga moslashtirilgan loyihalarni ijodiy yondashgan holda ishlab chiqishi kerak bo'ladi. Bu esa o'qituvchiga yangi vazifalarni berish bilan bir qatorda uni izlanishga va talabalar bilan bahamjihat ishlashga undaydi. Yuqorida keltirib o'tilgan tavsiyalar asosida Agile texnologiyasini ta'lim jarayoniga qo'llash sxemasini taklif etamiz (2-rasmga qarang).

2-rasm. Agile texnologiyasini ta'lim jarayoniga qo'llash sxemasi

Ta'limning an'anaviy yondashuvi va ta'lim jarayoniga Agile texnologiyasini qo'llash orqali yondashishning tahliliy jadvalida ushbu innovatsion texnologiyaning afzalliklari keltirib o'tilgan (1-jadval).

1-jadval

O'qitishning klassik hamda Agile texnologiyasi asosidagi yondashuvi farqli jihatlari

	O'qitishning klassik yondashuvi	Agile texnologiyasi asosida yondashuv
O'qish muddati	Uch oydan yarim yilgacha	1-2 haftalik qisqa Sprint lar
Ta'lim formati	O'quv dasturiga qat'iy rioya qilgan holda	Ijodiy yondashuv yoki o'yin sifatida o'rganish
O'qitishni tashkil etilishi	Umumiy potoklarda ma'ruzalar va akademik guruhlarda amaliy mashg'ulotlar	O'quv jamoalarini tashkil etish orqali

Axborotni qabul qilinishi	Passiv qabul qilish	Mustaqil va guruhlarda mulohaza yuritish, uzviy muloqot asosida aktiv qabul qilish
Natijalarni baholash	O'qituvchi tomonidan baholash	O'z-o'zini baholash
O'qituvchining roli	O'quv jarayonini to'liq nazorat qilishi	Yo'naltirish va to'g'rilash

Olimlarning fikricha, ijodiylik asosida pedagogik faoliyatning ilmiy-nazariy tomonlarini egallash, ilmiy-amaliy metodlarni egallagan holda amalda qo'llay olish, yaratuvchanlik qobiliyati asosida tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish va uni amalda qo'llash, boshqa mutaxassislarning tajribalarini o'rganish hamda keng ommaga targ'ib qilish, boshqa kasblar va kasb egalari bilan hamkorlik qilish, har

bir ilmiy tadqiqot faoliyatiga tahliliy va tanqidiy yondashish o'qituvchining innovatsion faoliyatining xususiyatlarini ifodalaydi. Pedagogik texnologiyalar ma'lum bir me'yorlarga bo'ysunmaydi, u ma'lum bir mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lishi, boshqa pedagog kadrlar tomonidan vaziyatga qarab o'zgartirilgan bo'lishi mumkin. Pedagog kadrlarning pedagogik texnologiyalardan foydalanishdagi mahorati shundan iboratki, u talabalarlarning imkoniyatlari, qobiliyatlari va muhit sharoitidan kelib chiqib yo'l tutadi, takomillashtirib boradi hamda shu bilan ijobiy natijalarni qayd etadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, ta'lim jarayoniga Agile texnologiyasini qo'llash o'quv jarayoni produktivligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva N.I. Kompyuter injiniringi yo'nalishidagi bakalavrlarni tayyorlashda "Diskret tuzilmalar" kursini o'qitish metodikasini innovatsion texnologiyalar asosida takomillashtirish // pedagogika fanlari bo'yicha (PhD) diss. – Chirchiq, 2023. – 173 b.
2. A.R.Kadirjanovich, A.N.Isayevna, P.G.Gulomjonovna and P.S.Botir qizi, "Improving the Methodology of Teaching Specialized Subjects in The Preparation of Future Computer Engineering on The Basis of Innovative Technologies," 2023 8th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK), Burdur, Turkiye, 2023, pp. 125-130,
3. Abdullaeva, N. I. Training of the course "Discrete structures" for bachelors in computer engineering as a pedagogical problem. ISJ Theoretical & Applied Science, 2022, 12 (116), 1011-1015.
4. Abdullaeva, N. I. The Teaching of the Course "Discrete Structures" in the Direction of Computer Engineering Using Innovative Technologies. Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science, 2023, 4(1), 173-179.
5. Абдуллаева Н.И. Дискрет математика фанини ўқитишда масофавий таълим технологияларидан фойдаланишнинг услубий жиҳатлари // Самарқанд давлат университети Илмий ахбороти. – Самарқанд, 2020. 6 -сон (124). – 172-176 б.

MILLIY XALQ O'YINLARI VA ULARNING PEDAGOGIK MOHIYATI

Asad Samandarov,

Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Samarqand filiali o'qituvchisi

Annotatsiya

Sport — sog'lom muhitni yaratishda, yosh avlodni har tomonlama jismonan va ma'nan kamol toptirishda hal qiluvchi kuchga ega. Mazkur dolzarb masalalarni qamrab olgan ushbu maqola milliy xalq o'yinlari va milliy urfodatlarimizni o'zida mujassamlangan O'zbek xalq o'yinlari, ularning jamiyatdagi va yosh avlodni tarbiyalashdagi ahamiyati haqida so'z boradi. Xalq o'yinlari orqali bolalarda jismoniy barkamollikni tarbiyalash va maktabgacha ta'lim tarbiyada zamonaviy jismoniy tarbiya madaniyatini shakllantirishda ulkan ahamiyatga egaligi masalasi bayon etiladi.

Kalit so'zlar: sport, jismoniy tarbiya, sog'lom turmush tarzi, milliy o'yinlar.

Аннотация

Спорт имеет решающую силу в создании здоровой окружающей среды и развитии молодого поколения во всех аспектах, физическом и умственном. В данной статье, освещающей эти актуальные вопросы, рассказывается о национальных народных играх и узбекских народных играх, воплощающих наши национальные традиции, их значении в обществе и в воспитании молодого поколения. Объяснен вопрос о большом значении воспитания физической подготовленности детей посредством народных игр и формирования современной физкультурной культуры в дошкольном образовании.

Ключевые слова: спорт, физическая культура, здоровый образ жизни, национальные игры.

Annotation

Sport has a decisive power in creating a healthy environment and in developing the young generation in all aspects, physically and mentally. This article, which covers these current issues, talks about national folk games and Uzbek folk games that embody our national traditions, their importance in society and in educating the young generation. The question of the great importance of raising physical fitness in children through folk games and the formation of modern physical education culture in preschool education is explained.

Keywords: sport, physical education, healthy lifestyle, national games.

Respublikada oxirgi yillarda jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, imkoniyatlari cheklangan shaxslarning jismoniy reabilitatsiyasi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish hamda mamlakatning xalqaro sport maydonlarida munosib ishtirok etishini ta'minlash borasida izchil choratadbirlar amalga oshirilmoqda [1, 1].

Xalq milliy o'yinlari milliy qadriyatlar tarkibidagi xalqning eng sevimli ommaviy ma'naviy tadbirlaridan biridir. "Navro'z", to'ylar va turli xil an'anaviy marosimlar, udumlar qadimdan kurashsiz, ko'pkarisiz (uloq), poygasiz va boshqa ko'p milliy o'yinlarisiz o'tmagan. Bunday tadbirlar xalq og'zaki ijodining barcha turlarida, dostonlarda ifoda etilgan. Ular ulug' allomalar Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Mirzo Bobur va undan keyingi o'tgan adiblar, shoirlarning asarlarida qiziqarli hamda to'la bayon etilgan. Yaqin o'tmishda va ayniqsa, mustaqillik yillari davrida xalq milliy o'yinlarini o'rganish va ularni qayta tiklash bilan o'quvchi yoshlarning ma'naviy hamda jismoniy kamolotlarini tarbiyalashda ulardan maqsadli foydalanish amalga oshirildi.

Xalqimizning necha asrlardan beri to'plagan ma'naviy boyliklari, urf-odatlari, milliy dasturlari, shu jumladan, milliy meroslarining biri bo'lgan milliy o'yinlarini tiklash, umuminsoniy qadriyatlarni boyitib borish bugungi kunning muhim vazifasidir. Jismoniy tarbiya nuqtayi na-

zaridan ularni o'rganish, tatbiq etish shu kunning va kelajak avlodni tarbiyalashda eng dolzarb muammolardan biriga aylanib bormoqda.

Milliy xalq o'yinlarini xalqimiz orasida keng joriy etish, rivojlantirish, zamonaviylashtirish vazifalarini bajarish lozim. Bunda ularning milliylikini, o'ynash qoidalarini, tarbiyaviy ahamiyatini inobatga olish lozim. Albatta, bu uchun bu milliy xalq o'yinlarining nomlari, uning kelib chiqish tarixi, ma'no-mazmuni texnikasi haqida ma'lumotga ega bo'lishimizni taqozo etadi.

Xalq an'analari tadqiqotchisi V.M.Grigoryevning so'zlariga ko'ra, "Xalq o'yinlarining alohida ahamiyati shundaki, unda bola o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyatini namoyish etadi. U ataylab qabul qilingan rol qoidasi talab qiladigan tarzda harakat qiladi. Bundan tashqari, o'yinda o'zini tutish qoidalariga rioya qilgan holda, bola xohlagan narsasidan voz kechishi, o'zini tutishi, xohlaganicha harakat qilmasligi mumkin" degan edi.

Jismoniy tarbiya tizimining muhim bosqichlaridan biri jismoniy vositalardir. Ularning tarkibiy qismi esa gimnastika, sport turniri, harakatli o'yinlar va tabiatning sog'lomlashtiruvchi (quyosh, havo, suv, gigiyenik omillar) ta'sir kuchlaridan iborat. Ko'rinib turibdiki, harakatli o'yinlar jismoniy tarbiya tizimining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Harakatli o'yinlar

1. Jamoali (komanda) o'yinlar.

2. Ommaviy (ko'pchilik birgalikda o'ynaydigan) o'yinlar.

3. Yakka tartibda yoki juftlikda o'ynaladigan o'yinlar.

4. Estafetali o'yinlar.

Jamoali (komandali) o'yinlarda ikki yoki undan ortiq jamoalar ishtirok etadi. Masalan, "Oq terakmi, ko'k terak"; "Kartoshka ekish" o'yinlari. Ommaviy harakatli o'yinlarda barcha qatnashchilar baravariga o'yinda ishtirok etadilar. Masalan, "Yomg'ir", "Kalxat kel", "Qoch bolam" va h.k. Yakka yoki juft bo'lib o'ynaladigan harakatli o'yinlarda bir yoki ikki qatnashchi ishtirok etadi: Masalan, "mushuk va sichqon", "Xo'rozlar jangi", "Yelka urishtirish" va h.k. [2, 27].

Xalq milliy o'yinlari bir necha yo'nalishlarga ega bo'lib, ularning tarkibida raqslar, laparlar, aytishuvlar, askiyalar va juda ko'p janrlardagi san'at ancha ustun turadi. Shuningdek, ular qatorida ajdodlardan meros bo'lib kelayotgan qator harakatli o'yinlar va sportga xos o'yinlar ham juda ko'p. Ularni quyidagi asosiy guruhlarga ajratish mumkin, ya'ni:

1. Kurashchilar;

2. Ot o'yinlari (ko'pkari-uloq, poyga (yayov), qiz quvmoq, otdan ag'darish va h.k.);

3. Dorboz (dor ustidagi mashqlar, hazil va aytishuvlar);

4. Tosh (gir) ko'tarish;

5. Arqon tortishish;

6. Bilak kuchini sinash.

Harakatli o'yinlar (quloq cho'zma, eshak mindi, yelkada kurash, xo'rozlar jangi, chillik, poda to'p va h.k.) [3, 287].

Ko'rinib turibdiki, harakatli o'yinlar jismoniy tarbiya tizimining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Harakatli o'yinlar mazmun va shakl jihatdan quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Jamoali (komanda) o'yinlar.

2. Ommaviy (ko'pchilik birgalikda o'ynaydigan) o'yinlar.

3. Yakka tartibda yoki juftlikda o'ynaladigan o'yinlar.

4. Estafetali o'yinlar.

Sportning an'anaviy turlari bilan birgalikda milliy sport turlari hamda xalq o'yinlari ham tobora rivojlanib borayotir. Bugungi kunda dunyoning ko'plab mamlakatlari o'zbek kurashi bo'yicha musobaqalar tashkil etilib, sportning shu turi ustalari o'rtasida jahon chempionati muntazam o'tkazib kelinayotgani O'zbekistonda yashayotgan har bir fuqaro qalbini g'ururga to'ldiradi. Aslida biz faxrlansak arziydigan milliy sport turlari juda ko'p. Ularning orasida "Turon" kurashi, O'zbek jang san'ati, uloq, ko'pkari, chovgon, belbog'li kurash va kamondan o'q otish alohida e'tiborga molik. Ayniqsa, oxirgi yillarda O'zbek jang san'atiga bo'lgan qiziqish kuchayib bormoqda. Bu sport turi milliy ruh bilan sug'orilgan bo'lib, yoshlarda abjirlik, epchillik kabi xususiyatlarni shakllantirishda, ularning o'tkir zehni va ko'rkam qaddi-qomatli bo'lib ulg'ayishlarida muhim o'rin tutadi.

Jismoniy tarbiya tizimining muhim bosqichlaridan biri jismoniy vositalardir. Ularning tarkibiy qismi esa gimnas-

tika, sport turlari, harakatli o'yinlar va tabiatning sog'lomlashtiruvchi (quyosh, havo, suv, gigiyenik omillar) ta'sir kuchlaridan iborat.

Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, ota-bobolarimiz azal-azaldan insonni jismonan chiniqtiruvchi, salomatlikka ijobiy ta'sir etuvchi mashqlarga jiddiy e'tibor qaratishganini ko'ramiz. Masalan, ko'pkari musobaqasi har bir ishtirokchidan chavandozlik mahoratidan tashqari jismoniy kuch, o'tkir zehn va yetti o'lchab bir kesish salohiyatiga ega bo'lishni talab qiladi. Ajdodlarimiz shunga mos ravishda tayyorgarlik ko'rib, ham ruhiy, ham jismoniy o'sishga erishganlar. Umuman olganda, milliy sport turlarining barchasi ota-bobolarimizning yashash tarzi, madaniyati va dunyoqarashidan kelib chiqqan holda rivojlangan. O'sha kezlarda kimdir chavandoz, kimdir qilichboz, yana kimdir mergan sifatida tanilgan. Shuningdek, turli o'yinlar va mashqlar tufayli ajdodlarimizda har qanday holatdan olib chiqadigan chaqqonlik, yakkama-yakka olishuvga xos uquv shakllangan.

Darhaqiqat, milliy sport turlari va xalq o'yinlari o'ziga xos qadriyat sifatida avlodlardan avlodlarga o'tib boradi. Ularni ardoqlagan yoshlar qalbida Vatanga muhabbat tuyg'usi qaror topadi, milliy ruh shakllanib, xalqimizning an'ana va urf-odatlarini e'zozlash hissi yanada kuchayadi. Xullas, milliy o'yinlar yoshlarni o'zbekona tarbiyalashning eng ta'sirchan vositalaridan biridir. Bu o'yinlar qanchalik keng yoyilsa, vatanparvar yoshlar safi shunchalik kengayadi.

O'qituvchining harakatli o'yinlarning tashkilotchisi va rahbari sifatidagi asosiy vazifalari Jismoniy tarbiya o'qituvchisi harakatli o'yinlarni tashkil qilish va o'tkazishda quyidagi asosiy vazifalarni nazarda tutishi lozim:

1. O'qituvchilarning jismoniy jihatdan normal o'sishlariga, salomatliklarining yaxshilanishiga, chiniqishlariga, organizmlarining va umumiy ish qobiliyatlarining o'sishiga yordam berish.

2. O'quvchilarga harakat faoliyatining xilma-xil sharoitlarida erkin harakat qila olish imkonini beradigan zaruriy bilimlar berish va ularda kerakli harakat malakalari hosil qilish.

3. O'quvchilarda turmush faoliyatiga yordam beradigan aqliy va irodaviy xislatlar tarbiyalash.

4. O'quvchilarda turli o'yinlarga, jismoniy mashqlarga, shuningdek, rejimga rioya qilishga qiziqish uyg'otish.

5. O'quvchilarda harakatli o'yinlarni mustaqil ravishda tashkil qilish va o'tkazish uchun zaruriy bilim va malakalar hosil qilish. O'qitish jarayonida bunday vazifalarni amalga oshirish bilan bir qatorda o'quvchilarda axloq normalarining tarkib topishi, shuningdek, estetik va mehnat tarbiyasi vazifalarining ham bajarilishiga erishish lozim.

Insoniyat taraqqiyoti tarixida mehnat o'yinlari katta o'rin tutgan, ammo inson hayotida o'yin, uning kelajakdagi mehnat faoliyatidan oldin turadi. Masalan, bola o'ynab rivojlanadi, undagi shartli reflekslar birinchi va ikkinchi signallar tizimi, doimiy ravishda organizm atrof-muhit bilan o'zaro faoliyat va tarbiyaning hal qiluvchi ta'siri pay-

tida tashkil etilgan pedagogik jarayon sifatida shakllanadi. [4, 12].

Yoshlarni jismoniy tarbiyalash jarayonida ayrim majburiy mashqlar o'rniga milliy xalq o'yinlari, raqslari, jismoniy mashqlari va milliy sport turlarini saralab olish, ularning hajmi, yo'nalishi va ta'sirchanligini belgilashda Alisher Navoiyning "Mahbub ul qulub", "Farhod va Shirin", Umar Hayyomning "Navro'znoma", Ibn Sinoning "Al-Qonun", Kaykovusning "Qobusnoma", Mahmud Qoshg'ariyning "Devon-u lug'atit turk" asarlari ajoyib manba bo'lib xizmat qiladi [5, 7].

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida milliy xalq o'yinlari maktabgacha yoshdagi bolalarga o'zgacha xushnudlik ulashadi, ularning kayfiyatiga ijobiy ta'sir etadi. Bolalar orasida qo'llaniladigan va bolalar zavq bilan o'ynaydigan o'yinlarga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

1. Arqon tortish. Bu o'yin bolalarda tez harakat qilishni, chaqqonlikni, sabr-toqatlik bilan harakat qilishni tarbiyalaydi. O'yin ko'proq jamoa bo'lib harakat qilish, chidamlilik malakalarini oshirishga yordam beradi.

2. Oq terakmi, ko'k terak. O'yin tez yugurishni, diqqatni, sezgirlikni rivojlantirishga yordam beradi. O'yin bolalarni ahil bo'lib harakat qilishga, tezda to'g'ri yo'nalishni olishga o'rgatadi. O'yinni o'ziga xos harakati tez yugurish va zanjirni uzish.

3. Tapir-tupir qaldirg'och. Katta yosh guruh bolalari uchun. O'yin bolalarda sezgirlik, idrok qilish, eshitish va qabul qilish, chidamkorlik, kuch, tezkorlik, qayishqoqlikni rivojlantirishga yordam beradi. O'yinni o'ziga xos ha-

rakati sekin va aniq yurishdir.

4. Echki bolalar. O'rta yosh guruh bolalari uchun. O'yin bolalarda diqqat, sezgirlik malakalarini tarbiyalaydi. O'yin bolalarda chaqqonlik, tezlik, chidamlilik, koordinatsiya harakatlarini rivojlantiradi. O'yinning asosiy harakati yugurish hisoblanadi.

5. Qidirib top kichik yosh guruh bolalari uchun. O'yin bolalarda diqqat-e'tiborni, sezgirlik qobiliyatlarini tarbiyalaydi. Bolalar bog'chalarida bolalar turli yosh guruhlari bo'linib, ulari kichik, o'rta va katta guruhlarda deb aytishga odatlanilgan. Chunki bolalarning jismoniy holati, o'sish darajasi, harakat malakalari va umuman, tana a'zolaridagi funksiyalar vazifalari tarbiya jarayonlarini belgilaydi. Shunga asosan, jismoniy tarbiyani tashkil qilishda guruhlardagi amaliy harakatlar bir-biridan tubdan farq qiladi.

Turli xil sakrashlar, yugurishlar va bajarish qiyin bo'lgan gimnastika mashqlari o'rniga qizlarga milliy harakatli o'yinlarni darslarda o'rgatib borilsa, ularning jismoniy kamolotini o'stirishda muhim tadbirlardan biri bo'lishi mumkin.

Shuningdek, oila va bolalar bog'chalarida sevimli harakatli o'yinlar va mashg'ulotlar tarkibida milliy harakatli o'yinlardan foydalanishni yo'lga qo'yilsa, yaxshi bo'ladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, xalq milliy o'yinlari inson kamoloti va yoshlar tarbiyasida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu sababdan, o'quvchi yoshlarga xalq milliy o'yinlarining ijtimoiy-tarbiyaviy jihatlarini chuqurroq singdirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5924-son Farmoni.
2. K.Rahimqulov. Milliy va harakatli o'yinlar. – T.: Tafakkur bo'stoni, 2012. – 144 b.
3. J.Eshnazarov. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. – T.: Fan va texnologiya nashriyoti, 2008. – 388 b.
4. Usmanxodjayev T.S. va boshq. Milliy va harakatli o'yinlar. Darslik. O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti. – T.: "Iqtisod-Moliya", 2015. – 268 b.
5. Usmanxodjayev T.S. va boshq. Sport va harakatli o'yinlar. – T.: Cho'lpon, 2018. – 328 b.

TALABALARNING KASBIY-AMALIY KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA MUSTAQIL TA'LIMNING O'RNI

Karomat Matnazarova,
Oriental universiteti "Pedagogika
va psixologiya" kafedrasida
o'qituvchisi, PhD

Annotatsiya

Ushbu maqolada mustaqil ta'lim haqida ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, har qanday ta'lim muassasasidan tashqarida va o'qituvchi yordamisiz mustaqil o'qish orqali inson tomonidan zarur bilim, ko'nikma va malakalarni egallash yo'llari, mustaqil o'zlashtirish, murakkablik darajasi turlicha bo'lgan topshiriqlar, mashqlar va amaliy vazifalarni auditoriyada hamda auditoriyadan tashqarida ijodiy va mustaqil bajarish asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish va rivojlantirish haqidagi ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, talaba, bilim, ko'nikma, malaka, mustaqil o'zlashtirish, kasbiy-amaliy ko'nikma, mustaqil faoliyat, bosqich.

Аннотация

В данной статье представлены сведения о самостоятельном обучении, способах приобретения человеком необходимых знаний, умений и навыков путем самостоятельного обучения вне любого учебного заведения и без помощи преподавателя, самостоятельном мастерстве, заданиях разного уровня сложности, творческих и самостоятельных. выполнение практических заданий в аудитории и вне аудитории освещается информация о формировании и развитии теоретических знаний, практических навыков и квалификации.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, студент, знания, умения, квалификация, самостоятельное обучение, профессионально-практические навыки, самостоятельная деятельность, этап.

Annotation

This article presents information about independent learning, ways for a person to acquire the necessary knowledge, skills and abilities through independent learning outside any educational institution and without the help of a teacher; independent skills, tasks of different levels of complexity, creative and independent. performing practical tasks in the classroom and outside the classroom, information about the formation and development of theoretical knowledge, practical skills and qualifications is covered.

Keywords: independent learning, student, knowledge, skills, qualifications, independent learning, professional and practical skills, independent activity, stage.

Mamlakatimizda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar pedagogik nazariya va amaliyotda muhim yangiliklarni talab qiladi. Zamonaviy ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki ta'lim oluvchilarda yangi bilimlarni uzluksiz mustaqil ravishda o'zlashtirish, erishilgan ko'nikmalarni amalda mustahkamlash uchun imkoniyatlar yaratish zarurligini shakllantirishi kerak. Zamonaviy jamiyatda yuzaga keladigan jarayonlar har bir ta'lim oluvchining o'ziga xosligini shakllantirishni talab qildi, bu unga tez o'zgaruvchan jamiyatda o'zini namoyon qilishga yordam beradi. Talabalarni o'qitishni individuallashtirish, ularning ijodiy salohiyatini yaxlit pedagogik jarayonda rivojlantirish vazifalarini hal etish qobiliyati hozirgi zamon darajasida pedagog kadrlarning malakasini oshirishning muhim ko'rsatkichidir.

Ilmiy tadqiqot natijalari asosida mustaqil ta'limga quyidagicha ta'rif berildi: mustaqil ta'lim — o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish, murakkablik darajasi turlicha bo'lgan topshiriqlar, amaliy vazifalarni auditoriyada hamda auditoriyadan tashqarida ijodiy va mustaqil bajarish asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir. Mustaqil ishlar didaktik maqsadi, vazifasi, murakkablik darajasi,

kinga (individual yoki jamoa uchun) mo'ljallanganligiga qarab, bir-biridan farq qiladi.

Mustaqil ta'lim har qanday ta'lim muassasasidan tashqarida va o'qituvchi yordamisiz mustaqil o'qish orqali inson tomonidan zarur bilim, ko'nikma va malakalarni egallash tushuniladi. Eng asosiysi, inson nimanidir o'rganishi, nimanidir o'zlashtirishi, nimanidir o'rganishi sababli buni qanday qiladi, nima yoki kim bilan bajarishi muhim emas, balki har qanday holatda ham bu masalada tashabbus insonning o'zidan kelib chiqishi kerak. U o'zida mavjud bo'lgan barcha imkoniyatlardan foydalanib, o'rganmoqchi bo'lishi lozim [1, 35]. Umuman olganda, mustaqil ta'lim jarayoniga yanada chuqurroq nazar tashlasak, insoniy fazilatlar, imkoniyatlar, istak va ehtiyojlar bilan bog'liq juda ko'p qiziqarli narsalarni topish mumkin. Mustaqil ta'lim faoliyatining quyidagi bosqichlari mavjud:

Mustaqil ta'lim faoliyatining birinchi bosqichida fanlarga bo'lgan qiziqish asosiy manba bo'ladi. Biroq bu qiziqish yetarli darajada qat'iy va chuqur bo'lmaydi. Bunda ham maqsadga yo'naltirilgan, tizimli, maxsus tashkiliy, mustaqil ta'lim faoliyati mavjud emas. Faqat kitoblar o'qish, maxsus ma'ruzalar tinglash, mustaqil tafakkur faoliyatiga intilish bo'ladi. Shaxsning mustaqil ta'lim

olish faoliyatiga qiziqishlari ham mujassamlashmagan, u ham ko'plab qo'shimcha, keng miqyosli ishlarni amalga oshiradi, biroq bularni uzviy ravishda emas, balki ba'zan va chuqur bilimga ega bo'lmay amalga oshiradi;

Mustaqil ta'lim faoliyatining ikkinchi bosqichida talabalar mustaqil (albatta, nisbatan) o'z oldiga maqsad va vazifalar qo'yib, mustaqil faoliyat mazmunini anglab, tashkiliy ishlarni amalga oshirib boradilar [5,42]. Bu davrda talabalar shaxsiy-hayotiy rejalar, g'oyalarni amalga oshirish vositasi sifatida kasbiy vazifalarni hal etadilar. Ikkinchi bosqichda ularning mustaqil faoliyat qiziqishlari jiddiylashadi, fanning alohida qismini o'rganish, bu orqali o'z hayotiy rejalarini tuzish, biror kasbni egallashga bo'lgan qat'iy istak asosiy o'rin tutadi. Ongli ravishda qo'shimcha faoliyat bilan shug'ullanadi, o'z g'oyalarni amalga oshirish vositasiga aylangan mustaqil ta'lim bilan shug'ullanishga intilish paydo bo'ladi. Mustaqil ta'lim faoliyatining uchinchi bosqichida talabalar mustaqil ta'lim bilan bir necha yil shug'ullanib, o'z kasbiy maqsadlari, faoliyati yo'nalishlarini vazifalarini aniq belgilash malakasiga ega bo'ladilar.

Talaba o'z mustaqil o'quv faoliyati jarayonidagina bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydi. A.Distervegning so'zlariga ko'ra, "har qanday insonning rivojlanishi va ta'limi berilmaydi yoki odobsiz bo'lmaydi. Ularga qo'shinishni istagan har bir kishi bunga o'z faoliyati, o'z kuchi bilan, o'z mehnati bilan erishishi kerak". Talabalarning mustaqil ishlari har qanday metodik tizimning ajralmas qismi va uning samaradorligining zaruriy sharti bo'lib, tegishli vakolatlarni shakllantirish va ta'lim muammolarini hal etish uchun shaxsiy munosabatni rivojlantirishga qaratilgan [1, 1163].

Talabalar mustaqil ta'lim olishga qiziqish uyg'otuvchi kuch, motiv sabablarga bog'liq holda ular o'z oldilariga mustaqil ta'lim mazmunini tashkil etuvchi maqsad va vazifalarni belgilab oladilar. Buni quyidagicha ifodalash mumkin:

1. Mustaqil faoliyat olib borishda muhim hisoblangan siyosiy mustaqil ta'lim, zamonaviy voqelik va ularga bo'lgan munosabat;

2. Tanlagan yo'nalishi bo'yicha faoliyat olib borish, talabaning mustaqil ta'lim olishlarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan tayyorgarlik davridagi kasbiy mustaqil ta'lim;

3. O'quv fanlarini yanada chuqurroq o'rganishga, shaxsiy-hayotiy rejalarini, shaxsiy qiziqish asosida yo'naltirilgan mustaqil ta'lim;

4. O'z iste'dodini va sevimli mashg'ulotlarini rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan mustaqil ta'lim;

5. O'z xarakterini tarbiyalashga qaratilgan mustaqil ta'lim.

Talabalarining mustaqil ishlari bilish faoliyatining tabiatini o'zgartirishi asosida quyidagi xususiyatlarga ega:

1) tizimni shakllantirish xususiyati ta'lim oluvchilarning bilish faoliyati xarakteri va qayta ishlab o'zgartirish;

2) tizimning asosiy elementlari sifatida ta'lim muas-

sasasining maqsadi, mazmuni, vositalari, nazorat qilish;

3) turli-tuman, ketma-ketlik va to'ldiruvchi mustaqil ish turlari mazmunini aniqlash;

4) vazifalarni nazorat qilish tanlangan mustaqil ish shakllari yordamida amalga oshirish.

Oliy ta'lim muassasalari amaliyotida talaba mustaqil ishining quyidagi shakllari mavjud:

- joriy vazifalarga tayyorgarlik ko'rish;
- o'quv dasturini o'rganish uchun belgilangan materiallar bilan ishlash;
- matnlar, krossvordlar va boshqa test materiallarini yozish;
- chet tillaridagi tarjimalarni bajarish;
- kurs ishlari va malakaviy ishlarni yakunlash;
- ijodiy loyihalar yaratish;
- esse, referatlar, hisobotlar yozish, taqriz, adabiyotlarni sharhlash;
- berilgan mavzu bo'yicha illyustrativ material ishlab chiqarish;
- talabalarning ilmiy-amaliy anjumanlarda ishtirok etish;
- ilmiy maqolalar yozish;
- portfolio tayyorlash;
- arxiv, muzey, kutubxonada dars tayyorlash;
- biznes o'yinlar, bahslar, munozaralar va hokazo [3, 94].

Talabalarning mustaqil ishlari o'qituvchining bevosita nazoratisiz ishlash jarayoni bo'lib, mustaqil faoliyat darajasi muammolarni belgilash va hal qilishda boshqaruv erkinligining darajasiga qarab turlicha bo'lishi mumkin. Agar o'qituvchi tomonidan ishning maqsadi va mazmuni qo'yilgan bo'lsa, topshiriqlarni mustaqil bajarish bilan talabalar faoliyati qisman izlanuvchan yoki muammoli bo'lishi mumkin [4,68]. Ishning maqsadi talabalarning o'zlari belgilagan hollarda erkin ijodiy faoliyat sharoitida o'z-o'zini boshqarish va o'z manfaatlarini o'zi amalga oshirish sharoitida mustaqil belgilash va muammolarni hal qilish bilan amalga oshiriladi.

Ilmiy pedagogik adabiyotlarda mustaqil ishlarning quyidagi to'rtta turi qayd etib o'tiladi: namunalar bo'yicha bajariladigan mustaqil ishlar, rekonstruktiv-variativ, evristik (qisman ijodiy), ijodiy tadqiqot xarakteridagi mustaqil ishlar. Ammo ularda yuqorida qayd etilgan mustaqil ishlar natijasini tekshirib ko'rish, tahlil etish, sintez qilish, baholash, xulosa chiqarish haqida so'z yuritilmaydi. Bizningcha, mustaqil ijodiy tadqiqot natijalarini tahlil etish va sintez qilish ham muhim pedagogik ahamiyatga ega. Uni mazmunan tarkib toptirish bilan birga talabalarning o'z ishlarni o'zlari tekshirishlari hamda nazorat qilishlari mustaqil ishlash ko'nikma va malakalarini shakllantirishda yaxshi samara berishi aniqlandi. Ularning mohiyati quyidagicha tavsiflanadi:

- namunalar bo'yicha mustaqil ishlarda tipik vazifalar amalga oshiriladi, ya'ni turli mashqlar, amaliy ishlar namunalar asosida bajariladi. Namunalar bo'yicha bajariladigan mustaqil ishlar o'quv materiallarini o'zlashtirishga omil bo'ladi, lekin talabalar ijodiy faolligini rivojlantirmaydi;

• rekonstruktiv-variantiv mustaqil ishlar nafaqat bilimlarning amaliy tavsifnomasini, balki bilimlar mazmunini qayta ishlab chiqishni, masalani muammoni yechishda ulardan amaliy foydalanishni taqozo etadi;

• evristik (qisman ijodiy) mustaqil ishlarda ma'ruza, laboratoriya, amaliy mashg'ulotlar, seminarlarda qo'yilgan muammolar hal qilinadi;

• ijodiy tadqiqot ishlarida talaba masalani hal qilish yo'llarini mustaqil qidiradi va tadqiq etadi.

Bunday ishlar qatoriga tajriba-sinov ishlarini o'tkazish, jihozlar, modellar, maketlar va dastgohlarni loyihalash bilan bog'liq bo'lgan vazifalar kiradi. Ijodiy tadqiqot xarakteridagi mustaqil ishlar talabalarda muammoni ko'ra bilish malakasini shakllantiradi va natijada ular muammoni mustaqil ifodalay oladi va uni hal etish rejasini ishlab chiqadi.

Hozirgi kunda oliy ta'lim tizimi turli sohalarda mutaxassislarni tayyorlashning yangi bosqichiga — talaba-

lar tomonidan amalga oshiriladigan mustaqil ish hajmini oshiradigan kredit texnologiyasi — test, nazorat ishlari, kollokviumlar, abstraktlar, insholar va hisobotlar shaklida nazorat qilinadigan o'quv-uslubiy adabiyotlar va tavsiyalar bilan ta'minlangan mustaqil o'rganishga ajratilgan mavzularning muayyan ro'yxati bo'yicha ish olib borilmoqda. Shuningdek, pedagogik faoliyat turli xil, doimiy o'zgaruvchan muammolarni hal qilish kabi ko'rinadi, ularning sifati universitetda shakllangan professional ko'nikmalar darajasiga bog'liq. Bir qator tadqiqotchilar ta'lim oluvchilarning mustaqil ishi boshlanishidan oldin o'qituvchi-amaliyot sifatida pedagogik ko'nikma va ko'nikmalar tizimi ishlab chiqilishi kerakligini ta'kidlab o'tganlar. Talabalar tomonidan bajariladigan mustaqil ishlarining har biri o'z didaktik maqsad va vositalariga ega bo'lgan reproduktiv, rekonstruktiv, evristik, ijodiy va texnologiyaga oid turlarini aniqlash mumkin.

Mustaqil ishlar turlari

№	Mustaqil ish turlari	Mustaqil ish turlarining mazmuni
1.	Reproduktiv mustaqil ishlar	aniq vaziyatlarda harakatlarni bajarishda ko'nikma va malakalarni mustahkamlash zarur. Bu holatlarda talabalarning mustaqilligi sezilarli darajada cheklangan bo'lsa-da, bunday ishlar erkinroq faoliyat yuritishga asos shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Bu yerda o'qituvchining asosiy vazifasi har bir talaba uchun yangi o'quv darajasiga o'tgunga qadar ish miqdorini optimallashtirish orqali o'qitishning individualligini saqlab qolishdir. Bu masalada shoshma-shosharlik tayyorgarlikning yo'qolishiga, kechikishga-o'quv amaliy faoliyatga qiziqishning yo'qolishiga olib keladi
2.	Rekonstruktiv mustaqil ishlar	umumiy mohiyatini asosiy bilimlar asosida yangi buyumlarni yaratishdir. Ular tipik vazifalarni hal qilish uchun mavjud mashg'ulotlardan foydalanish imkonini beradi. Bunday mustaqil ishlar mavjud bilimlarni tushunish va umumlashtirish, amaliy ko'nikmalarni mustahkamlash va rivojlantirish hamda ijodiy faoliyatning dastlabki fragmentlarini shakllantirishga yordam beradi
3.	Evristik mustaqil ishlar	o'zlashtirilgan namunalardan tashqarida o'qituvchi vazifalarini bajarishga qaratilgan. Ularni amalga oshirish muammoni hal etishning yo'llari va optimal yo'llarini aniqlash uchun nisbatan ravon bilimlar bazasini talab qiladi. Mavjud bo'lgan tahlil va yangi yechimlarni qidirish, olingan bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish, yangi vaziyatlarni tushunish talabani yanada egiluvchan va harakatchan qiladi, ularning qobiliyati va o'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan ehtiyojini rivojlantiradi
4.	Ijodiy mustaqil ishlar	talabalarning o'zlari belgilagan muammolarni yechishda o'qituvchi ishtirokidagi erkin faoliyatidir. Bu ish turi tadqiqot va qidiruv, texnologik va amaliy tadbirlarning barcha bo'limlarini o'z ichiga oladi va bajarilgan ishlarni tahlil qilish bilan yakunlanadi
5.	Texnologiyaga oid mustaqil ishlar	amaliy yo'nalish bo'lib, u muntazam va darsdan tashqari mashg'ulotlar tizimida o'quv faoliyatining har xil turlari, usullari va shakllarining o'zaro aloqasidan kelib chiqadi

Talabalarni mustaqil ishga tayyorlashda o'qituvchilarning roli ayniqsa katta bo'ladi. O'qituvchi mustaqil ish mavzusini talabani imkoniyatiga, bilim darajasiga moslab, unda shu ishga nisbatan qiziqish uyg'otadigan va mustaqil fikr yuritishga majbur qiladigan qilib belgilashi lozim.

Talabalarning mustaqil ishlari o'quv faoliyatining ajralmas elementi bo'lib, mazkur o'quv tuzilmasi axborotli o'quv materiali va mustaqil amaliy faoliyatning zaruriy mutanosibligini ta'minlashi lozim. Ularga eng muhim, faqat o'ziga xos muammolarni hal qilishga mo'ljallangan o'qituvchi va talaba o'rtasidagi bevosita pedagogik o'zaro

ta'sirning bo'limlari kiradi.

K.D.Ushinskiyning so'zlariga ko'ra, "ustoz ta'lim oluvchiga faqat mavzuni tushunish qiyinchiliklari bilan kurashishga yordam berishi kerak: o'rgatish emas, balki faqat o'rganishga yordam berish lozim. Bunday yordamchi o'qitish metodi ta'lim oluvchini ishini yengishga va ularga yetkaziladigan zavqlarni boshdan kechirishga o'rgatadi" [2, 18].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, mustaqil ta'lim har qanday ta'lim muassasasidan tashqarida va o'qituvchi yordamisiz mustaqil o'qish orqali inson tomonidan zarur bilim, ko'nikma va malakalarni egallash tushuniladi. Ta-

labalar tomonidan bajariladigan mustaqil ishlarning har biri o'z didaktik maqsad va vositalariga ega bo'lgan reproduktiv, rekonstruktiv, evristik, ijodiy va texnologiyaga oid turlarini aniqlash mumkin.

Mustaqil ta'lim ishlari o'quv mashg'ulotlari asosida mashg'ulotlarning nazariy bo'limlari bo'yicha, hisoblash va tayyorgarlik harakatlari, murakkab ishlarni bajarishga kiritish mumkin. U tegishli o'quv reja va dasturlarni

amalga oshirish bilan bog'liq bo'lishi hamda muntazam ravishda auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar jarayonida amalga oshirilishi lozim. Uni o'qitishning har bir bo'limi tarkibiga kiruvchi talabalarning turli xil mustaqil ta'lim ishlari bilan to'ldirish mumkin. Talabalarning ma'lum davrdagi mustaqil o'quv faoliyati tanlovlarda, ko'rik-tanlovlarda, ko'rgazmalarda va boshqa tadbirlarda ishtirok etish shaklida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. R.A.Mavlonova, N.H.Raxmankulova, K.O.Matnazarova, P.T.Xolmatov, M.K.Shirinov, "Umumiy pedagogika"/ Darslik. – T.: "Navro'z", 2016. – 200 b.
2. Muslimov N.A., Qo'ysinov O.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limni tashkil etishning nazariyasi va metodikasi. Monografiya. – T.: Fan, 2009. – 92 b.
3. Криволап Е.Ю. Самостоятельная работа в процессе подготовки будущих учителей начальной школы к развитию творческого потенциала младших школьников // Психология. Педагогика. 15. Вып. 2. – Украина, 2015. – 92-95 с.
4. Диниц Г.Н. Самостоятельная работа как средство профессиональной подготовки студентов: Дис. ... канд. пед. наук. 2002. – 176 с.
5. Qo'chqarov M.U. Talabalarda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirish nazariyasi va texnologiyasi ("Oliy matematika" o'quv fani misolida): Avtoref. dis. ... ped. fan. bo'yicha fal. dok. (Phd). – Nukus, 2019. – 48 b.

OILADA INKLYUZIV TA'LIM-TARBIYANING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Saodat Usmonova,

Termiz davlat pedagogika instituti

"Maktabgacha ta'lim nazariyasi" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada inklyuziv oilaviy ta'limning psixologik jihatlari — ta'limga zamonaviy yondashuv, jumladan, turli xil rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalar ko'rib chiqiladi. Muallif inklyuziv oilaviy muhitda xilma-xillikni tushunish, bag'rikenglik va empatiyani rivojlantirish, o'zini ijobiy his qilishni rivojlantirish, muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish, stereotiplar va noto'g'ri qarashlarni bartaraf etishga e'tibor qaratadi. Maqolada bu yondashuvning barkamol va bag'rikeng jamiyat yaratishdagi ahamiyati ta'kidlangan, shuningdek, ichki "Men"ga ega ochiq va inklyuziv jamiyatni shakllantirishda ota-onalarning roli ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: inklyuziv oilaviy ta'lim, psixologik xususiyatlar, bola rivojlanishi, bag'rikenglik, empatiya, o'z-o'zini anglash, muloqot yangiliklari, stereotiplar, noto'g'ri fikr, oila muhiti.

Аннотация

В данной статье рассматриваются психологические аспекты инклюзивного семейного образования — современного подхода к образованию, в том числе детей с различными отклонениями в развитии. Автор уделяет особое внимание пониманию многообразия, развитию толерантности и эмпатии, развитию позитивного самооощущения, развитию коммуникативных навыков и преодолению стереотипов и предрассудков в инклюзивной семейной среде. В статье подчеркивается важность данного подхода в создании гармоничного и толерантного общества, а также роль родителей в формировании открытого и инклюзивного общества с внутренним "Я".

Ключевые слова: инклюзивное семейное образование, психологические особенности, развитие ребенка, толерантность, эмпатия, самосознание, коммуникативные инновации, стереотипы, предрассудки, семейная среда.

Annotation

This article examines the psychological aspects of inclusive family education — a modern approach to education, including children with various developmental disabilities. The author focuses on understanding diversity, developing tolerance and empathy, developing a positive sense of self, developing communication skills, and overcoming stereotypes and prejudices in an inclusive family environment. The article emphasizes the importance of this approach in creating a harmonious and tolerant society, as well as the role of parents in the formation of an open and inclusive society with an inner "I".

Keywords: Inclusive family education, psychological characteristics, child development, tolerance, empathy, self-awareness, communication innovations, stereotypes, prejudice, family environment.

Bola shaxsini shakllantirishda oilaviy tarbiya muhim o'rin tutadi. Bu uning sotsializatsiyasi, aql-zakovatini rivojlantirish va qiymat ko'rsatmalarini shakllantirish uchun asosdir. So'nggi o'n yilliklarda inklyuziv ta'limga qiziqish ortib bormoqda, bunda turli nogiron bolalarni jamiyatga jalb etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ammo inklyuziv oilaviy ta'limning psixologik xususiyatlari qanday? Inklyuziv oilaviy ta'lim oiladagi bolalarning xilma-xilligini ongli ravishda tan olishni o'z ichiga oladi.

Inklyuziv ta'lim — bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'iy nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy-ruhiy ijtimoiy rivojlanishga ega bo'lishlari uchun, oilada yashashlari va o'z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim tizimi maktabga qatnamaydigan nogironlar aravachasidagi bola yoki shunday xatarga uchrayotgan bolalar yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta'lim olishi, o'zlashtirishga qiyalayotgan bo'lsa, o'qish va yozishga o'rganishga uchun maxsus yordamga ega bo'lishi, darslarga qatnamay qo'ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko'rsatilishini kafolatlaydi [1, 23].

Inklyuziv oilalarda ota-onalar har bir bolaning o'ziga xos xususiyatlarini, uning xususiyatlaridan qat'i nazar, ko'rish qobiliyatini rivojlantiradilar. Bu o'zaro tushunish va hurmat muhitini yaratishga yordam beradi.

Inklyuziv oilaviy ta'lim farqlarga nisbatan bag'rikenglik va hamdardlikni rivojlantiradi. Inklyuzivlik va qo'llab-quvvatlash mamnuniyat bilan qabul qilinadigan oilada o'sayotgan bolalar atrofda dunyoga ko'proq ochiq bo'ladi, turli odamlar bilan umumiy tilni osonroq topadilar va yordamga muhtojlarga yordam berishga tayyor.

Inklyuziv oilaviy ta'lim bolalarning o'z-o'zini anglashiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Oiladagi xilma-xillik har bir a'zo o'zini noyob va qadrlil his qiladigan muhit yaratadi. Bu sog'lom o'z-o'zini hurmat qilish va ishonchni rivojlantirishga yordam beradi. Inklyuziv oilaviy ta'lim oilaning barcha a'zolarida muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bunday muhitda o'sayotgan bolalar samarali muloqot qilishni, tushunish va bag'rikenglik ko'rsatishni o'rganadilar, bu esa kelajakda turli ijtimoiy guruhlar bilan muloqot qilishni osonlashtiradi.

Inklyuziv oilaviy ta'lim stereotiplar va noto'g'ri qarashlarga qarshi kurashda muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar, ularning xususiyatlaridan qat'i nazar, barcha bolalar uchun teng huquq va imkoniyatlar uchun faol kurashchilarga aylanadi. Bu kamsitishlardan xoli jamiyat yaratishga yordam beradi. Inklyuziv oilaviy ta'lim nafaqat alohida ehtiyojli bolalarni tarbiyalash, balki barkamol va bag'rikeng jamiyatni shakllantirishdir. Bunday ta'limning psixologik xususiyatlaridan xabardor ota-onalar o'z uylaridan boshlab, ochiq va inklyuziv jamiyatni shakllantirishga katta hissa qo'shishlari mumkin.

So'nggi o'n yil ichida jamiyatda ta'limni tushunish va yondashuvlarda, ayniqsa inklyuziya kontekstida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Inklyuziv oilaviy ta'lim tobora ortib borayotgan e'tibor obyektiga aylanib bormoqda, bu jarayonning psixologik xususiyatlarini chuqur o'rganishni talab qiladi. Ushbu maqolada biz oilaviy muhitda inklyuziv ta'limning psixologik jihatlarini o'rganish metodologiyasini ko'rib chiqamiz.

1. Tadqiqot savollarini shakllantirish: Birinchi bosqich metodologiyasi hal qilinishi kerak bo'lgan asosiy muammolarni aniqlashdir. Ushbu sakkizinchi sessiyada psixologik rivojlanish bo'yicha inklyuziv ta'limning mavjudligi, oila dinamikasining bolaning muvaffaqiyatli inklyuziyasiga ta'siri, shuningdek, inklyuziv muhitda bolalar va ota-onalardagi psixologik o'zgarishlarni baholash haqida savollar berilishi mumkin.

2. Tadqiqot usullarini tanlash: Inklyuziv boshlang'ich ta'limning psixologik jihatlarini o'rganish turli usullarni, masalan, so'rovnomalar, suhbatlar, kuzatishlar, hujjatlarni tahlil qilish va statistik usullarni o'z ichiga olishi mumkin. Sifat va miqdoriy usullarning kombinatsiyasi ushbu mavzuning turli tomonlarini yanada to'liq va chuqurroq o'rganish imkonini beradi [2, 135].

3. Uchta madaniy xususiyat: Inklyuziv oilaviy ta'limning psixologik xususiyatlarini o'rganishda madaniy sharoitlarni hisobga olish muhimdir. Turli xil madaniy omillar turli oilalarga qo'shilish tushunchalari va amaliyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu esa tadqiqot metodologiyasini moslashtirishni talab qiladi.

4. Tadqiqotni uzoq muddatga kengaytirish: Inklyuziv ta'lim va seme — bu uning ta'sirini va bolalar va ota-onalarning psixologik farovonligini to'liq baholash uchun vaqt talab qiladigan jarayon. Uzunlamasina tadqiqotlar vaqt o'tishi bilan rivojlanish, moslashish va oila dinamikasi haqidagi tasavvurlardagi o'zgarishlarni aniqlashi mumkin.

5. Natijalarni tahlil qilish va izohlash: Tadqiqot natijalarini inklyuziv ta'lim bilan bog'liq nazariy va empirik asoslarni hisobga olgan holda tahlil qilish kerak. Tadqiqot davomida aniqlangan mumkin bo'lgan psixologik muvaffaqiyatlar va qiyinchiliklarga alohida e'tibor berilishi kerak.

Inklyuziv oilaviy ta'limning psixologik xususiyatlarini o'rganish metodologiyasi ushbu hodisani chuqur tushunishda asosiy rol o'ynaydi. Oila nafaqat amaliyotning hozirgi holatini baholashga, balki yanada samarali strategik inklyuziv ta'lim va oilalarni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi.

So'nggi yillarda inklyuziv ta'limga bo'lgan qiziqish ortib borayotganligi sababli, adabiyotlarda ushbu jarayonning psixologik xususiyatlariga, ayniqsa, oilaviy muhitning aloqasiga bag'ishlangan ko'proq asarlar paydo bo'ladi. Ushbu adabiyot sharhi inklyuziv oilaviy ta'limning psixologik jihatlarini bo'yicha mavjud tadqiqotlar natijasida aniqlangan asosiy mavzular va topilmalar haqida umumiy ma'lumot beradi.

1. Oilada inklyuziv ta'limning psixologik xususiyatlarini tushunish. Bir qator tadqiqotlar mualliflari oilada inklyuziv ta'limning psixologik xususiyatlarini ongli ravishda tushunish muhimligini ta'kidlaydilar. Asosiy mavzular oilada bag'rikenglik, hamdardlik va xilma-xillikka hurmatni shakllantirishdir.

2. Maxsus mehnat xususiyatlariga ega bo'lgan bolalar rivojlanishining oilaviy dinamikasini o'rganish. Tadqiqotlar inklyuziv ta'lim muvaffaqiyatida urug'chilik dinamikasi muhim rol o'ynashini tasdiqlaydi. Qo'llab-quvvatlash va tushunish bilan tavsiflangan ijobiy oilaviy muhit alohida ehtiyojli bolalarning xatti-harakati va rivojlanishiga yanada samarali moslashish imkonini beradi.

3. Inklyuziv muhitda bolalar va ota-onalarning psixologik rivojlanishi. Adabiyotda oiladagi inklyuziv ta'limning asosiy jihati sifatida psixologik farovonlik ham ta'kidlangan. O'zining noyob fazilatlarini qadrlanadigan oilada tarbiyalangan bola o'zini ijobiy his qiladi va jamiyatga yanada muvaffaqiyatli qo'shiladi.

4. Ota-onalar va inklyuziv oilaviy muhit uchun muammolar va imtiyozlar. Adabiyotlarda ko'pincha inklyuziv oilaviy muhitda ota-onalar duch keladigan qiyinchiliklar va imtiyozlar haqida savollar tug'iladi. Ba'zi tadqiqotchilar qo'shimcha qiyinchiliklarga, boshqalari esa ota-onalik qobiliyatlari va psixologik tayyorgarligini rivojlantirishning noyob imkoniyatlariga e'tibor berishadi.

5. Ilmiy tadqiqot ishlarini rivojlantirish istiqbollari. Istiqbollar chuqur madaniy tahlil qilish, oilani shakllantirishning turli modellarini solishtirish, muhtoj oilalarni samarali amaliy va hududiy qo'llab-quvvatlash va inklyuziv ta'limni rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Oilada inklyuziv ta'limning psixologik xususiyatlariga oid adabiyotlarni tahlil qilish ushbu mavzuning muhimligini ta'kidlaydi va keyingi tadqiqotlar uchun boshlang'ich nuqta bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotchilar oilada inklyuziv ta'limning psixologik jihatlari bolalarning muvaffaqiyatli rivojlanishi va bag'rikeng jamiyatni shakllantirishning asosiy omili ekanligiga qo'shiladilar.

So'nggi o'n yil ichida ta'limda o'zgarishlar, yo'nalish va turli ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv muhit yaratildi. Inklyuziv ta'lim va oilaviy ta'lim e'tibor markaziga aylanib, psixologik xususiyatlarga qiziqish ortib bormoqda. Ushbu maqola mavjud tadqiqotlar tahlilini taqdim etadi va ushbu ta'lim yondashuvlarining psixologik jihatlari bilan izohlangan tadqiqotlarning umumiy ko'rinishini taqdim etadi.

Inklyuziv ta'limning psixologik xususiyatlari quyidagicha:

– **Tolerantlik va hamdardlik:** Tadqiqotlar inklyuziv ta'lim bolalarda bag'rikenglik va empatiyani rivojlantirishi mumkinligini tasdiqlaydi. Turli xil ta'lim muhitiga qo'shilish turli xil shaxslar bilan muloqot qilishda yangi ko'nikmalarni rivojlantirish orqali dunyo haqidagi ongini boyitadi.

– **O'z-o'zini qabul qilish va o'ziga ishonch:** Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limda ishtirok

etayotgan bolalarda o'zini o'zi qadrlash va o'ziga bo'lgan ishonch yanada ijobiy bo'ladi. Turli sheriklar bilan muloqot qilish va ularga o'zini o'zi qadrlashning sog'lom tuyg'usini rivojlantirishga o'rgatish qobiliyati.

– **Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish:** Inklyuziv ta'lim ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Ular hamkorlik qilishni, farqlarni qabul qilishni va munosabatlarni o'rnatishni o'rganadilar, bu psixologik rivojlanishning muhim jihatlari hisoblanadi.

– **Oilada tarbiyaning psixologik xususiyatlari:** O'zini ijobiy qabul qilish va oilani qo'llab-quvvatlash kabilar.

Natijalarni tahlil qilish bizga ijobiy o'zini o'zi anglashni tarbiyalash va shakllantirishga va oilada hissiy qo'llab-quvvatlashni rivojlantirishga ta'sir qilish imkonini beradi. Bu ta'lim va ta'lim uchun qulay psixologik muhitni yaratishga yordam beradi. **Ijtimoiylashuv va muloqot qobiliyatlari-** oiladagi ta'lim ijtimoiylashuv va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Oilaviy muhitda ta'lim jarayonlarida faol ishtirok etgan bolalar jamiyatda muvaffaqiyatli muloqot qilish va moslashish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim va ta'lim bolaning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan o'ziga xos ta'lim muhitini ta'minlaydi. Bu materialni yanada samarali o'zlashtirishga va o'rganish bilan ijobiy aloqalarni shakllantirishga yordam beradi [3, 94].

Adabiyotlarni tahlil qilishning umumlashtirilgan xulosalari oilada inklyuziv ta'lim va tarbiyaning psixologik xususiyatlarining muhimligini ta'kidlaydi. Keyingi tadqiqotlar uchun tavsiyalar axloqiy xulq-atvorning rivojlanishi va organizmning turli bosqichlarining psixologik rivojlanishini yanada chuqurroq tahlil qilishni, shuningdek, ushbu ta'lim shakli kontekstining uchta madaniy xususiyatlarini va psixologik jihatlarni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy dunyoda ta'limda o'zgarishlar ro'y bormoqda, shu jumladan yanada inklyuziv yondashuvga intilish, psixologik xususiyatlarni shakllantirishda bolalarning roli keng tarqalgan va muhim bo'lib bormoqda. Inklyuziv oilaviy ta'limning psixologik xususiyatlarini tahlil qilish nafaqat uning bolaning rivojlanishiga ta'sirini, balki qo'llab-quvvatlovchi va asosiy muhitni yaratishda oilaning rolini ham ta'kidlaydi. Turli ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish bag'rikenglik va empatiyani shakllantirishga yordam beradi. Inklyuziv oila muhitida tarbiyalangan bolalar nafaqat noyob akademik ko'nikmalarni, balki qimmatli ijtimoiy kompetensiyalarni ham rivojlantiradilar. Muhim jihat shundaki, u o'z-o'zini anglash va o'ziga ishonchga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa hayotning keyingi rivojlanishiga sezilarli ta'sir qiladi [4, 98-100].

Oilada inklyuziyaga qaratilgan ta'lim ijobiy munosabatlarni rivojlantirishga va qulay psixologik muhitni yaratishga yordam beradi. Oila nafaqat o'rganish joyi, balki bolalarning asosiy ijtimoiylashuvi va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradigan markazga aylanadi.

Shunday qilib, inklyuziv oilaviy ta'limning psixologik xususiyatlari nafaqat barcha bolalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish muhimligini ta'kidlaydi, balki oilani bolalarning shaxsiyati va ijtimoiy kompetensiyasini shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan muhit sifatida ta'kidlaydi [5,

101-105]. Ta'lim sohasidagi keyingi tadqiqotlar va amaliyotlar nafaqat inklyuziyaning texnik jihatlariga, balki har bir bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash uchun inklyuziv oilaviy muhitda shakllanadigan psixologik xususiyatlarga e'tibor qaratishlari kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Inklyuziv ta'limning dolzarb masalalari: muammo va ularning yechimlari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. – T.: "Lesson-Press" nashriyoti, 2021. – 987 b.
2. Qaxarova D.S. "Inklyuziv ta'lim texnologiyasi" o'quv va metodik qo'llanma 2014-yil. – T.: "Davr nashriyoti". – 250 b.
3. Ахметова Д.З., З.Г. Нигматов, Т.А. Челнокова, Г.В. Юсупова и др. Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие. Казань: Изд-во "Познание" Института экономики, управления и права, 2013. – 255 с.
4. Umarova F.B. МАКТАБГАЧА ТА'LIMDA INKLYUZIV TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH. SCIENTIFIC PROGRESS. Scientific Journal ISSN: 2181-1601 VOLUME 1 | ISSUE 3 | 2021 98-100 b.
5. Raxmonova S.M. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРГА ТАЪЛИМ БЕРИШДА КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ЁНДАШЎВ. Respublika OAK. Илимий-методикалык журнал 5/1 2022-у.101-105 б.

TA'LIM JARAYONLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI XIZMATLARINING INTEGRATSIYALASHUVI VA BOSHQARILISHINI TA'MINLASH

Abduraxmon Numanjanov,
Andijon davlat universiteti
"Informatika" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada ta'lim jarayonlarida axborot texnologiyalari xizmatlari muhim ahamiyatga ega bo'lib. Bu ta'lim jarayonini yanada samarador qilish, o'quvchilarga yaxshi imkoniyatlar yaratish va o'qituvchilar uchun yangiliklarni osonlik bilan taqdim etish imkoniyatlarini beradi. IT xizmatlarini ta'limga integratsiyalashning turli usullari, jumladan, interaktiv ta'lim platformalarini joriy etish, onlayn kurslar va elektron darsliklardan foydalanish, shuningdek, masofaviy ta'lim vositalaridan foydalanish tahlil qilinadi. Qayd etilishicha, ushbu vositalar o'quv jarayonini boyitadi, uni yanada interaktiv va individuallashtiradi, shuningdek, o'quvchilarning raqamli savodxonligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ta'minlash, integratsiya, boshqaruv, axborot texnologiyalari xizmatlari, o'quv jarayoni.

Аннотация

В статье услуги информационных технологий играют важную роль в образовательном процессе. Это сделает процесс обучения более эффективным, предоставит учащимся больше возможностей и облегчит учителям предоставление обновлений. Анализируются различные методы интеграции ИТ-услуг в образование, включая внедрение интерактивных образовательных платформ, использование онлайн-курсов и электронных учебников, а также использование инструментов дистанционного обучения. Отмечается, что данные инструменты обогащают учебный процесс, делают его более интерактивным и индивидуальным, а также служат повышению цифровой грамотности учащихся.

Ключевые слова: обеспечение, интеграция, управление, услуги информационных технологий, образовательный процесс.

Annotation

Information technology services are important in educational processes in the article. It provides opportunities to make the educational process more efficient, to provide students with better opportunities, and to provide news for teachers with ease. Various methods of integrating IT services into education are analyzed, including the introduction of interactive educational platforms, the use of online courses and e-textbooks, as well as the use of distance learning tools. It is noted that these tools enrich the learning process, make it more interactive and individualized, and also serve to increase the digital literacy of students.

Keywords: provision, integration, management, information technology services, educational process.

Ta'lim jarayonlari o'quvchilarning yangi ko'nikmalarini yaxshiroq tushunishlari va egallashlari uchun axborot texnologiyalari xizmatlarini birlashtirishni talab qiladi. Ushbu integratsiya o'qituvchilarning dars rejalashtirishiga ta'sir qiladi va o'quvchilarga real ta'lim tajribasini beradi.

Shu bilan birga, axborot texnologiyalari xizmatlarini samarali boshqarish ham muhimdir. Bu jarayonda o'qituvchilar va maktab ma'muriyatiga texnologiyadan to'g'ri foydalanish imkonini beruvchi boshqaruv tizimlarida axborot texnologiyalari xizmatlarining integratsiyasi va boshqarilishi Ta'minlash jarayonida va ushbu texnologik transformatsiyaning o'quv jarayonlaridagi afzalliklarini ko'rish [1].

Integratsiya axborot texnologiyalari xizmatlarining integratsiyasi va boshqarilishi Ta'lim sohasidagi rivojlanishlar natijasida axborot texnologiyalari xizmatlarining integratsiyalashuvi va boshqarilishi Ta'lim jarayonlarini transformatsiya qilmoqda. Ushbu integratsiya talabalarga yanada samaraliroq o'rganish imkonini beradi va o'qituvchilarga yangi o'qitish usullari va vositalarini taklif qiladi.

Axborot texnologiyalari xizmatlarini integratsiyalashuvi talabalarining bilim olish tajribasini boyitadi. O'qituvchilar kurs materiallarini yanada qiziqarli va interaktiv qilib, talabalarga real sharoitlarda o'rganish imkoniyatlarini taqdim etishlari mumkin.

Axborot talabalarining individual Ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun tabaqalashtirilgan Ta'lim imkoniyatlarini taklif etadi. Talabalar o'z tezligida o'rganish va qiziqishlari asosida chuqur tadqiqotlar olib borish imkoniyatiga ega [1, 2].

Ushbu integratsiya o'qituvchilarga o'quv jarayonlarini yaxshilashga yordam beradi. Texnologik vositalar o'qituvchilarga kurs materiallarini osonroq tartibga solish, talabalarining taraqqiyotini kuzatish va fikr-mulohazalarni bildirish imkonini beradi.

Integratsiyalashishni qabul qilishning ta'lim jarayonlaridagi ahamiyati

Axborot texnologiyasi integratsiya va treningda ko'plab afzalliklarni beradi.

1. Axborot texnologiya xizmatlarining integratsiyalashuvi va boshqarilishi talabalarni faol bilim olishga undaydi. Interfaol o'quv materiallaridan foydalanish orqali o'quvchilar mavzularni yaxshiroq tushunadilar va o'rganishlarini qo'llashlari mumkin.

2. Texnologiya o'quvchilarning o'quv jarayonidagi faol ishtirokini rag'batlantiradi va ularning motivatsiyasini oshiradi. Talabalar qiziqarli va interfaol o'quv materiallari bilan ko'proq shug'ullanadilar va o'rganishga qiziqishlarini saqlab qolishadi.

3. Axborot texnologiyasi talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi. Talabalar texnologiya vositalari orqali o'qituvchilariga savollar berishlari va fikr-mulohazalarini olishlari mumkin. Shuningdek, bu talabalar o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantiradi [2].

Axborot texnologiyalari xizmatlarining integratsiya-

lashgan statistikasini axborot texnologiyalari xizmatlarining integratsiyalashuvi va boshqarilishi ta'lim jarayonlarida tobora keng tarqalgan. Quyida ushbu mavzu bo'yicha qiziqarli statistik ma'lumotlar mavjud:

- Dunyo bo'ylab ta'limda texnologiyadan foydalanish tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda. 2019-yilda ta'lim texnologiyalariga yo'naltirilgan investitsiyalarning umumiy qiymati 18,66 milliard dollarga yetdi.

- Bir tadqiqotga ko'ra, o'qituvchilarning 93 foizi texnologiya vositalari o'quvchilarning Ta'lim jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydi, deb hisoblaydi.

- Maktablarning 95 foizida o'qituvchilar o'z darslarida texnologiya vositalaridan foydalanadilar.

- Talabalarining 74 foizi texnologiya vositalaridan foydalangan holda amaliyotlarni boshqarish mumkin.

Ushbu statistik ma'lumotlar axborot texnologiyalari xizmatlarining ta'limdagi integratsiya va boshqarilishining ahamiyati va ta'sirini ko'rsatadi [3].

Integratsiya strategiyasi quyidagilardan tashkil topgan bo'lib axborot texnologiyasini integratsiyalash jarayonida integratsiya strategiyasini yaratish muhim ahamiyatga ega. Ushbu strategiyaning asosiy bosqichlari:

1. Maqsadni aniqlash: integratsiyaning sababi va maqsadli natijalarni aniqlash kerak.

2. Resurslarni aniqlash: integratsiya uchun zarur bo'lgan texnologiya vositalari va resurslarni aniqlash va Ta'minlash kerak.

3. O'qituvchilar malakasini oshirish: O'qituvchilar integratsiya jarayonida foydalanadigan texnologiya vositalari bo'yicha o'qitilishi kerak.

4. Infratuzilmani yaratish: integratsiya uchun zarur infratuzilmani yaratish va texnologiya vositalaridan foydalanishni qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

5. Uzluksiz baholash: Integratsiya jarayoni muntazam ravishda baholanishi va yaxshilanishlarni amalga oshirish kerak.

Ushbu qadamlar axborot texnologiyalari xizmatlarining integratsiyalashuvi va boshqarilishi jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlaydi.

Axborot texnologiyalari xizmatlarining integratsiyalashuvi uni o'quv jarayoniga samarali tatbiq etish rejasini ishlab chiqishga muhtoj. Mana bu rejaning konturlari:

6. Ta'lim maqsadlarini aniqlang: integratsiya talabalarda qanday ko'nikmalarni rivojlantirish kerakligini aniqlang.

7. Texnologiya vositalarini tanlang: Integratsiya jarayonida qo'llanilishi kerak bo'lgan texnologiya vositalarini aniqlang. Moodle, Schoology va Google Classroom kabi mashhur vositalar bunga yordam beradi.

8. Kurs materiallarini yaratish: Texnologiya vositalariga mos keladigan kurs materiallarini yarating. Ushbu materiallar o'quvchilarning interaktiv tarzda o'rganishiga imkon beradigan tarzda ishlab chiqilishi kerak.

9. Talabalar taraqqiyotini kuzatib boring: texnologik vositalar yordamida talabalar taraqqiyotini kuzatib boring va kerak bo'lganda fikr-mulohazalarni taqdim eting.

10. O'qituvchilar malakasini oshirish: O'qituvchilarni integratsiya jarayonida foydalanadigan texnologiya vositalariga o'rgating va doimiy yordam ko'rsating.

Ushbu qo'llanma axborot texnologiyalari xizmatlarining integratsiyalashuvi va boshqarilishi jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun qo'llanma bo'lishi mumkin [4].

Axborot texnologiyasini integratsiyalash jarayonida quyidagi tuzilmalarni ko'rishimiz mumkin:

- Talabalarning ehtiyojlari va darajalariga mos keladigan texnologiya vositalarini tanlang. Har bir talabaga turli xil ta'lim imkoniyatlarini taklif qilish muhimdir.

- Texnologik vositalardan muvozanatli foydalaning. Talabalarning texnologiyaga qaram bo'lib qolishining oldini olish uchun turli xil o'rganish usullarini qo'llang.

- O'qituvchilarning o'zlarini doimiy ravishda takomillashtirishlari uchun trening imkoniyatlarini taqdim eting. Texnologiya tez o'zgarib borayotgani sababli o'qituvchilarning yangilikdan xabardor bo'lishlari muhim.

- Talabalarga integratsiya jarayonida faol rol bering. Talabalarga kurs materiallarini yaratish yoki loyihalarni amalga oshirish kabi tadbirlarda ishtirok etishlarini so'rang.

- Talabalarni texnologiya vositalaridan to'g'ri va xavfsiz foydalanishga o'rgatish.

Integratsiyalashuvi ta'minlash uchun, avvalgi tarif bo'yicha maqsadingizni aniqlang. Bunda, avvalo, o'quvchilarga va o'qituvchilarga qanday ko'rsatmalarni va im-

koniylarni taqdim etmoqchiligingizni tushuntiring. Bu maqsadni haqiqiy qilish uchun, o'qituvchi va o'quvchi talabalarga qo'shimcha ta'lim resurslari, internet manbalari, veb-saytlar va ilovalar kabi onlayn vositalardan foydalanishadi.

Axborot texnologiyalari integratsiyalashuvi boshqarishga kelib chiqadigan birinchi qadam, umumiy tizim va infratuzilmani rivojlantirishdir. Bunda, tashkilotning axborot texnologiyalariga oid resurslarni o'quv markazlarida, o'quv muassasalarda va o'qituvchilar o'rtasida namoyish etish davom etadi. IT xizmatlari bu bilan bog'liq va sayohatlar uchun hamkorlik qilishadi [5].

Axborot texnologiyalari boshqarish uchun esa yangi tizimlarni o'rnatish va ularni boshqarish, bir qatorda avtomatik yangilanishni ta'minlash, o'quv jarayonlarini monitoring qilib borish, o'qituvchilarning ma'lumotlari, kompyuter tarmog'idagi muammo va xatolar bo'yicha yozishning ijobiy taraflarini ta'minlash, tashkilot ta'lim jarayonida axborot texnologiyalari amalga oshirish uchun texnologik barcha vositalarning boshqarishini ta'minlash kerak. Bu borada integratsiyalashuv jarayonlari davom etganday, axborot texnologiyalari tashkilotning o'quv jarayoniga qo'shimcha qiymat qo'shishi, natijalarni va ma'lumotlarni yaxshilash va o'rganuvchilarni birlashtirish imkonini yaratishi kerak. Shuningdek, o'quvchilarni va o'qituvchilarni axborot texnologiyalari bilan ta'minlashining uzluksizligi ta'minlash kerak [6].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ovxunov I. A. VIRTUAL BORLIQ VA UNGA MAS'ULIYATLI MUNOSABATNI SHAKLLANTIRISHDA AXBOROTNING ROLI //Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar. – T., №. 2, 2023. – 11-15 b.

2. Охунов, И. А. (2020). Совершенствование педагогических условий развития ответственного отношения к виртуальной реальности у будущих учителей. Вестник науки и образования, (21-1 (99)), 59-61 с.

3. Abdunabievich, O. I. (2020). Responsible attitude towards virtual teaching in future pedagogues. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(12).

4. Ovkunov I. A. et al. Improving Pedagogical Conditions For Developing A Responsible Attitude To Virtual Learning In Future Teachers //Psychology and education. – T., 58. № 1, 2021.– 4035-4041 b.

5. A.X.Arabbayev Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar <https://interescience.uz/> ISSN 2181-1709 (P) ISSN 2181-1717 (E) SJIF: 3.805 (2021) (2023 йил № 12).114-120.

6. Sirojiddin Djuraboyevich Uzakov. (2023). Humans Factor in Information Security Significance. Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science, 4(12), 267-270. Retrieved from.

7. A.A.Numanjanov, T.N. O'rinov EURASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES CREDIT CARD FRAUD DETECTION STUDY USING DATA METHODS <https://doi.org/10.5281/zenodo.7463320> 27-30.

TALABALARNING CHIZMACHILIK DARSLARIDA KREATIV FIKRLASH QOBILİYATLARINI O‘STIRISHDA AUTOCAD DASTURINING QULAYLIKLARI

Nozima Gulomova,

Nizomiy nomidagi TDPU “Muhandislik va kompyuter grafikasi” kafedrasida dotsenti

Munisa Norboyeva,

Nizomiy nomidagi TDPU “Muhandislik grafikasi va dizayn nazariyasi” yo‘nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya

AutoCAD dasturining chizmachilik darslariga integratsiyalashuvi o‘quvchilarda ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda ulkan salohiyatni ko‘rsatdi. Ushbu maqola chizmachilik ta‘limi kontekstida ijodkorlikni oshirish vositasi sifatida AutoCAD dasturidan foydalanishning afzalliklarini o‘rganadi. An‘anaviy rasm chizish texnikasini raqamli vositalar bilan birlashtirgan holda, o‘qituvchilar o‘quvchilarda tasavvurni, muammolarni hal qilish qobiliyatini va badiiy innovatsiyalarni rag‘batlantirishlari mumkin. Ushbu maqola AutoCAD dasturini chizmachilik o‘quv dasturlariga kiritishning asosiy afzalliklarini ko‘rib chiqadi va uning ijodkorlikni rivojlantirishga ta‘sirini ta‘kidlaydi.

Kalit so‘zlar: chizmachilik, talaba, kompyuter, samarali dars, tushuncha, zaruriyat, standart, mashg‘ulot, ketma-ketlik, uzviylik.

Аннотация

Интеграция программного обеспечения AutoCAD в уроки рисования продемонстрировала огромный потенциал в развитии навыков творческого мышления у учащихся. В этой статье исследуются преимущества использования программного обеспечения AutoCAD в качестве инструмента повышения творческих способностей в контексте обучения рисованию. Сочетая традиционные методы рисования с цифровыми инструментами, преподаватели могут стимулировать воображение, способность решать проблемы и творческие инновации у учащихся. В этой статье рассматриваются ключевые преимущества включения программного обеспечения AutoCAD в учебные программы по рисованию, подчеркивая его влияние на развитие творческих способностей.

Ключевые слова: черчение, студент, компьютер, продуктивность, урока, понятия, стандарт, занятие, по очередности, продолжительность.

Annotation

The integration of AutoCAD software into drawing lessons has shown immense potential in fostering creative thinking skills among students. This article explores the advantages of using AutoCAD software as a tool for enhancing creativity in the context of drawing education. By combining traditional drawing techniques with digital tools, educators can stimulate imagination, problem-solving abilities, and artistic innovation in students. This article reviews the key benefits of incorporating AutoCAD software into drawing curricula, highlighting its impact on nurturing creativity.

Keywords: fine art, spatial thinking, student, a computer, lesson reproduction, rules, alternation.

Jahon ta‘lim muassasalarida bo‘lajak chizmachilik fani o‘qituvchilarining yangi ijtimoiy pedagogik vaziyatlarga moslashtirish, hayotiy va kasbiy faoliyat sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishda amaliyotga tatbiq etilmoqda. Har qanday kasb o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, kasb faoliyat subyektiga alohida talablar qo‘yiladi. Kasbiy faoliyat tuzilmasi qanchalik murakkab, uning maqsadi va natijalari jamiyat uchun qanchalik ahamiyatli va kasbiy vazifalar qanchalik xilma-xil bo‘lsa, professionalga talablar shunchalik katta bo‘ladi. Bu talablarning doirasi faqat bilimlar, malakalar, ko‘nikmalar, kompetensiyalar, kompetentlik bilangina cheklanib qolmaydi, balki shaxsiy xususiyatlar sohasi yanada kengayadi. Pedagogik faoliyatning o‘ziga xosligi, murakkabligi va ko‘pqirraliligini, eng muhimi, ijtimoiy ahamiyatining kattaligini, ya‘ni yosh avlodni hayotiy va kasbiy faoliyatga tayyorlashga yo‘naltirilganini e‘tiborga

olib, bugungi kunda o‘qituvchi qanday talablarga javob berishi kerak degan savol tug‘ilishi tabiiy holdir. Boshqacha aytganda, zamonaviy o‘qituvchilar, xususan, oliy ta‘lim muassasalarining “Tasviriy san‘at va muhandislik grafikasi” ta‘lim yo‘nalishida tahsil olayotgan bo‘lajak chizmachilik fani o‘qituvchilar qanday shaxsiy va kasbiy sifatlarga ega bo‘lishi kerak, degan savolga javob topish muhim pedagogik vazifalardan hisoblandi. Talabalarning chizmachilik darslarida kreativ fikrlash qobiliyatlarini o‘stirishda AutoCAD dasturi chizma chizish fazoviy tasavvur qilish imkonini beradi. Berilgan chizmani o‘qish va uni keltirilgan o‘lchamlar bo‘yicha bajarish uchun grafik savodxonlik kerak.

“Моделирование” paneli buyruqlaridan foydalanib, oddiy geometrik jismlarni modellashtirish AutoCAD dasturida ikki o‘lchamlidan uch o‘lchamli loyihalash “3D karkas”ga o‘tishda tez va qulay bajarish mumkin.

Bir qator tadqiqotlar AutoCAD ning o'quvchilarning vizualizatsiyasi va fazoviy xabardorlik ko'nikmalariga ijobiy ta'sirini ta'kidladi. Fisher va boshqalar. (2017) o'rta maktab o'quvchilari bilan tadqiqot o'tkazdi va AutoCAD dasturidan foydalanish ularning san'at asarlarida murakkab fazoviy munosabatlarni tasavvur qilish va aks ettirish qobiliyatini yaxshilashini aniqladi. Xuddi shunday, Li va Vang (2019) AutoCAD-ning 3D modellash imkoniyatlari talabalarning fazoviy fikrlashlarida sezilarli yaxshilanishlarga olib keldi va ijodkorlikni oshirishga hissa qo'shdi [3,183].

AutoCADning raqamli tabiati talabalarga tajriba o'tkazish, o'zgartirishlar kiritish va xatolaridan tezda o'rganish imkonini beradi. Gurevich va Rozenman (2018) shuni aniqladilarki, bu takrorlanuvchi jarayon nafaqat talabalarning muammoni hal qilish ko'nikmalarini oshiribgina qolmay, balki ularni tavakkal qilishga va ijodiy g'oyalarni erkinroq o'rganishga undaydi[4,65]. Doimiy xatolardan qo'rqmasdan ishini bekor qilish va qayta ko'rib chiqish qobiliyati talabalar uchun ijodiy fikrlashga kuchli turtki bo'lishi mumkin.

Bir qancha tadqiqotchilar chizmachilik darslarida AutoCADning keng ko'lamli asboblari to'plami va resurslarining afzalliklarini ta'kidladilar. Liao va Chen (2020) ta'kidlashicha, ushbu resurslar texnik to'siqlarni kamaytiradi va talabalarga o'zlarining ijodiy g'oyalari e'tibor berishga imkon beradi. Bundan tashqari, oldindan tayyorlangan 3D modellar, kutubxonalar va teksturalarning mavjudligi o'quvchilarning tasavvurini rag'batlantirishi va turli dizayn elementlari bilan tajriba o'tkazish imkonini beradi[5,64].

AutoCADning hamkorlikdagi xususiyatlari o'zaro o'rganish va fikr-mulohazalarni rag'batlantirish potentsiali uchun tan olingan. Matsumoto va boshqalar. (2018) kollej talabalari bilan tadqiqot o'tkazdi va AutoCAD loyihalari da birgalikda ishlash g'oyalari almashish va o'zaro ilhomlanishga yordam berishini aniqladi[4,63]. Raqamli dizayn jarayonida tengdoshlarning fikr-mulohazalari va tanqidlari yanada nozik va ijodiy natijalarga olib kelishi mumkin.

So'nggi adabiyotlarda qiziqish uyg'otadigan sohalar dan biri bu chizmachilik darslarida AutoCADdan foydalanish va haqiqiy dunyo ilovalari o'rtasidagi moslashuvdir. Bragdon va Kim (2021) ta'kidlashicha, o'quvchilarni AutoCAD bilan tanishtirish ularni dasturiy ta'minot keng qo'llaniladigan arxitektura, muhandislik va mahsulot dizayni kabi sohalar da martaba uchun tayyorlaydi[5,63]. Ularning ijodiy ishlarining amaliy qo'llanilishini tushunish talabalarni o'z dizaynlarining haqiqiy dunyo ta'siri haqida chuqur o'ylashga undashi mumkin.

Ba'zi tadqiqotchilar multiditsipliner fikrlashni rag'batlantirish uchun AutoCAD imkoniyatlarini o'rganishdi. Chou va Lai (2019) AutoCAD dasturini san'at va ilm-fanni o'zida mujassam etgan darslarga integratsiyalashgan va bu yondashuv o'quvchilarning ijodiy ufqlarini kengaytirishi va ularga bir-biriga bog'liq bo'lmagan tu-

shunchalarni bog'lashda yordam berishiga urg'u bergan. Turli fanlarni o'zaro bog'lash qobiliyati ko'proq innovation va xayoliy san'at asarlariga olib kelishi mumkin.

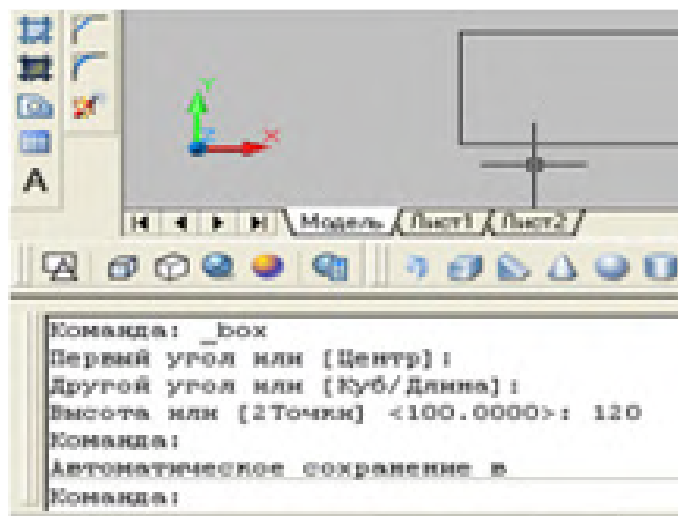
Ma'lumki, an'anaviy usulda (qo'lda) obyektlarni yaqqol tasvirlarni qurish, ularni ikki o'lchamli chizmalarini tuzishga nisbatan bir necha ko'p marta mehnat talab qilinadi. Lekin ularni kompyuterda zamonaviy grafik dasturlar yordamida bajarish oson va qulaydir. Shuningdek, kompyuter texnologiyalari yordamida uch o'lchamli loyihalash jarayonida quyidagi grafik amallarni avtomatik bajarish afzalliklarga ega.

1. Obyekt sirtlarining o'zaro kesishuvini avtomatik bajarish.
2. Obyektlarda turli qirqimlar va kesimlar bajarish.
3. Obyektlarni asosiy va qo'shimcha ko'rinishlarga o'tkazib, o'zaro vaziyatlarni o'zgartirish.
4. Obyektlarning yuzalarini tabiiy ranglarga bo'yash.
5. Bajarilgan uch o'lchamli rederlangan-bo'yalgan obyektlarni ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan aslidagidek holatda bajarish.
6. Yasalgan uch o'lchamli modelni –buyumni fazoning istalgan nuqtasidan ko'rish va kuzatish hamda uzluksiz namoyish etish.
7. Obyektlarni tarkibiy qismlarga ajratish yoki, aksincha bir butun jismga keltirish.
8. Kesuvchi va kesiluvchi obyektlar uchun umumiy bo'lgan qismini yasash.

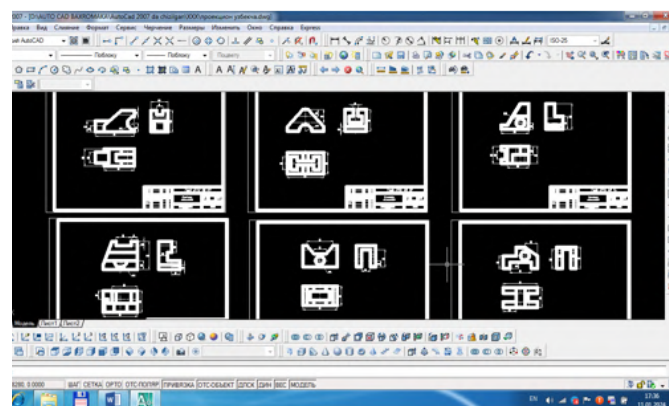
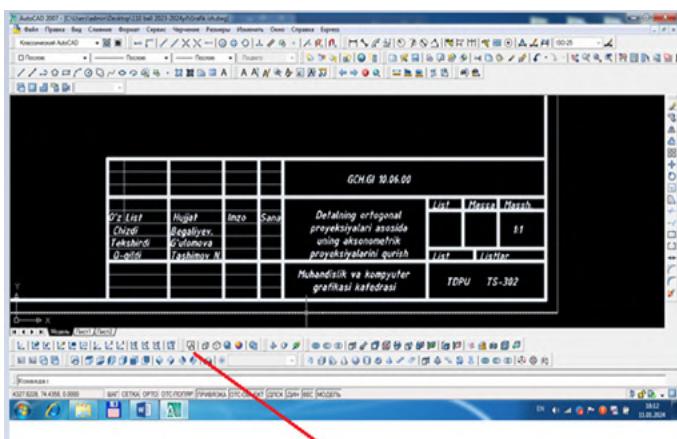
AutoCAD dasturining qattiq jismlarni uch o'lchamli loyihalash buyruqlari 1-“КУБ” — (Kub) Parallelepiped yasash.

BOX (qutcha) buyrug'i yordamida parallelepiped quyidagicha yasaladi [2,69]:

1. Oldin qutcha asosining birinchi burchagi so'raladi, keyin asosining diagonali va oxirida qutichaning balandligi so'raladi. So'ralgan ko'rsatkichlar va o'lchamlar kiritiladi 1-chizma.

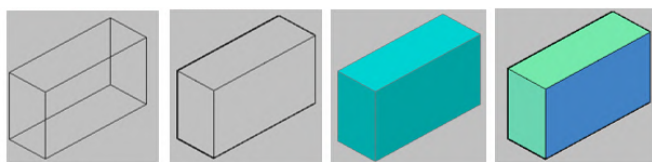

2. “Вид” — ko'rinish panelidagi sakkizinchi “Юз изометрия” tugmasi yuklanadi va ekranda o'lchamlari kiritilgan prizma yasaladi.

8-chizma

3. “Обрезка” — faskasi bajarilgan burchakni kesib tashlash yoki uni kesmay qoldirish imkoniyatini beradi.

3-chizma

4-chizma

5-chizma

6-chizma

Agar 1-chizmadagi 4,5 va 6-tugmalar ketma-ket bosilsa, prizmaning yaqqol izometrik proyeksiyalari 2, 3,4,5 va 6-chizmalardek, karkas ko'rinishidan hajmli ko'rinishga ega bo'lib qoladi. Agar paralleipedning asos tomonlari va balandligi teng bo'lsa, ekranda kub tasvirlanadi[2,65].

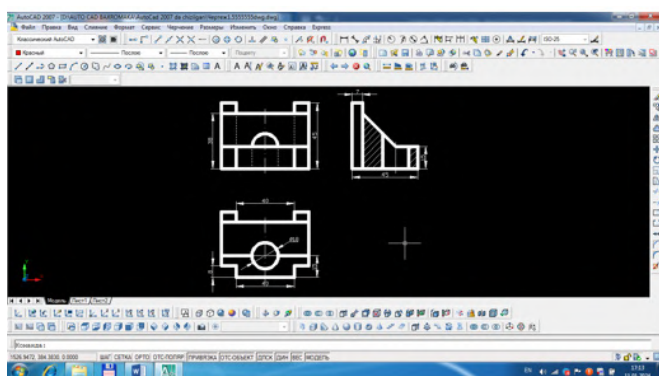
Grafik dasturlar esa nazariy ilmlarni amalda qo'llash, qisqa muddat ichida murakkab chizmalarni bajara olish va eng asosiysi talabalarda ijodkorlikni texnika vositalaridan foydalanib to'la namoyon etish imkonini beradi. 6-chizmada 2 ta ko'rinishning uchinchi ko'rinish chiz-

masi AutoCAD dasturida 2D, 3D formatda bajarilgan (6,7,8-chizmalar). Talabalar bunday chizmalarni amaliy, mustaqil ta'lim mashg'ulotida bajargan vaqtda qo'lda chizgan chizmalarga qaraganda AutoCAD dasturida bir necha chizmalarni qisqa vaqt ichida 8-chizmadagidek tez chizishi mumkin.

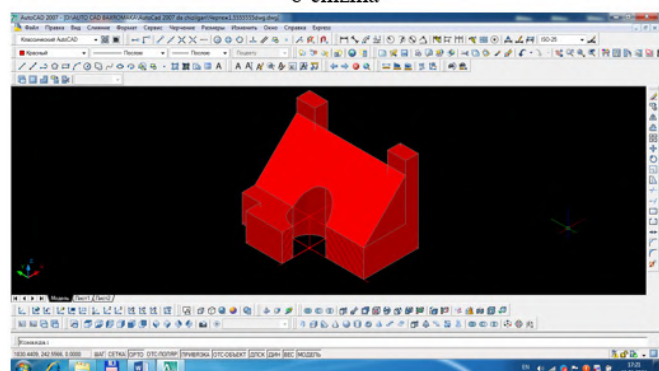
Dars jarayonida talabalarga ijodiy faoliyatga tayyorgarligi zamonaviy dasturlar qo'llanilsa kreativ fikrlash qobiliyati, zukkoligi, topqirligi, fazoviy tasavvur qila olishi va boshqa turli qobiliyatlarini aniqlashga yordam beradi. Ular quyidagilar diqqatning barqarorligini ta'minlaydi:

1. talabalarining kreativ g'oyalari va qobiliyati rivojlanadi;
2. talabada fazoviy tasavvur qilishi rivojlanadi;
3. talabalarining sezgi analizatorlaridagi uyg'unligini ta'minlanadi;
4. talabalarda fanni o'zlashtirish va diqqatlarini o'stiradi;
5. o'quv jarayonida faoliyatni boshqarishni to'g'ri yo'lga qo'yiladi;
6. dars jarayonida talaba turli g'oyalarni ilgari suradi.
7. talabaning dars jarayonida kreativ fikrlashga undaydi;
8. talabaning amaliy darsda faolligini va grafik ishlarini mustaqil bajarishga undaydi;
9. grafik, mustaqil ishlarda qiyin masalalarni yechishda layoqati shakllanadi va qobiliyati rivojlanadi;
10. talabalarda mavzularni o'zlashtirish rivojlanadi;
11. xotira va diqqatning uzviy aloqadorligi oshadi;

Shaxsning kreativ fikrlash qobiliyati, ya'ni tafakkuri fikr yurgizish amallari yordamida rivojlanadi. Bu taqqoslash, analiz-sintez, umumlashtirish, abstraksiyalash, konkretlashtirish kabi amallar hisoblanadi. Muhandislik grafikasi fanidan o'qituvchi talabalarga bilim berishida, grafik ishlarini bajarishida AutoCAD dasturidan foydalanarsa, darsda ko'zlagan maqsadiga erishadi. Bu jarayonga talabalar ijodiy yondashadi, ijodiy faoliyatida kreativ fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

6-chizma

7-chizma

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 25-yanvardagi "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy tadqiqot faoliyatini qo'llab quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4963-son qarori <https://lex.uz/docs/-5239538>.
2. T.Rixsiboyev. Kompyuter grafikasi. – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. – 168 b.
3. Gulomova, N., & Saidaliyev, S. (2020). Development of Emergency Image in Students Psychological-Pedagogical Problems. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 18(2), 181-186.
4. Gulomova N.X. Muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishda talabalarga kasbiy sifatlarni rivojlantirishda loyihalashni o'rgatish // *Talim va innovatsion tadqiqotlar ilmiy va ilmiy texnik onlayn respublika konferensiya*. 2022, 63-68 betlar.
5. Gulomova N.X. Muhandislik kompyuter grafikasi darsi jarayonida talabalarni didaktik o'yinlar orqali faollashtirish // *Pedagogika ilmiy-nazariy va metodik jurnal*. 1/2021, ISSN:1076-1077, – 63-65 b.

YOZMA ISHLARDAGI XATOLARNI TO'G'RILASHGA OID AYRIM MULOHAZALAR**Ozodaxon Xasanova,**

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi, p.f.f.d., (PhD)

Annotatsiya

Yozma ishlardagi xatolar odatiy holdir, lekin ular hujjatning ravshanligi, ishonchliligi va umumiy samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu ilmiy maqola yozma ishlarda uchraydigan turli xil xatolar, bu xatolarning sabablari va ularni samarali tuzatish strategiyalarini o'rganadi. Ushbu xatolarning mohiyatini tushunish va tegishli tuzatish usullarini qo'llash orqali yozuvchilar o'zlarining yozma asarlari sifatini oshirishlari va turli akademik, professional va ijodiy kontekstlarda muloqotni yaxshilashlari mumkin. Maqolada til o'rganuvchilarning yozma ishlaridagi xatolarni bartaraf etishning didaktik shart-sharoitlari tahlil qilingan. Xatolarni to'g'rilash jarayonini samarali tashkil etish usullari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: til o'rganuvchi, xato, yozma xato, xatoni to'g'rilash, ijobiy fidbek, nemis tili, o'qituvchi.

Аннотация

Ошибки в письменных работах — обычное явление, но они могут существенно повлиять на ясность, достоверность и общую эффективность документа. В этой научной статье рассматриваются различные типы ошибок, встречающихся в письменных работах, причины этих ошибок и стратегии их эффективного исправления. Понимая природу этих ошибок и применяя соответствующие методы исправления, писатели могут повысить качество своих письменных работ и улучшить общение в различных академических, профессиональных и творческих контекстах. В статье анализируется дидактическое условие устранения ошибок в письменных работах изучающих язык. Показаны методы эффективной организации процесса исправления ошибок.

Ключевые слова: изучающий язык, ошибка, ошибка письма, исправление ошибок, положительная обратная связь, немецкий язык, преподаватель.

Annotation

Errors in written works are a common occurrence, but they can significantly impact the clarity, credibility, and overall effectiveness of a document. This scientific article explores the various types of errors encountered in written works, the reasons behind these errors, and strategies for effectively correcting them. By understanding the nature of these errors and implementing appropriate correction techniques, writers can enhance the quality of their written works and improve communication in various academic, professional, and creative contexts. The didactic conditions of working with written mistakes of language learners are explained in the article. Opinions on the effective organization of the mistake correction process are presented.

Keywords: language learner, mistake, written mistake, mistake correction, positive feedback, German language, teacher.

Mashhur nemis olimasi M.Greyning fikriga ko'ra, yozma ishlar tarqatilganda, til o'rganuvchilar albatta o'z xatolarini to'g'rilab ishni qaytarishlari lozim. Buning yordamida o'qituvchi xatolarni bartaraf etish maqsadiga erishadi. Asosiy maqsad esa matnni yangitdan yozib chiqish emas, balki keyingi matnlarni yozishda aynan shunday xatoga yo'l qo'ymaslikka harakat qilish hisoblanadi. Bu to'g'rilash jarayoni *transfer to'g'rilash* deb yuritiladi. Buning sababi to'g'rilash jarayonida orttirilgan bilim keyingi matn yaratish jarayoniga transfer qilinadi.

Lekin dunyoning ba'zi olimlari bu fikrni inkor etishadi, ularning fikrlariga ko'ra, transfer to'g'rilash kelgusida yo'l qo'yiladigan xatolarni kamaytirishga yordam bermaydi[9,89].

A.Dlaska va K.Krekeler aynan quyidagicha yozadi: "Ko'p til o'rganuvchilarning xatolarni qayta to'g'rilash jarayonlaridan keyin yozgan yozma ishlarida ham aynan o'sha xatolarni qayta uchratish mumkin, bu holat transfer to'g'rilash haqidagi qarashlar noto'g'ri ekanligini bildiradi[1,145]". Buning sababi esa til o'rganuvchilarning xotirasida saqlangan qolipdan chiqib ketolmasliklari bo'lishi mumkin. Shu sababli o'qituvchi to'g'rilangan variantni qiziqarli tarzda til o'rganuvchiga yetkazishi, eski qolip unatilib yangisi xotirada saqlanishiga imkon beradi.

R.Ellis tomonidan ikkinchi omil sifatida ko'rsatilgan bevosita va bilvosita to'g'rilashga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, bilvosita to'g'rilanadigan xatolarga grammatika, leksika, orfografiya, uslub bilan bog'liq xatolar kiritiladi[2,196]. U ayrim manbalarda ijobiy to'g'rilash deb ham yuritiladi. Bilvosita xatolarni to'g'rilashda xatolar belgilanadi hamda uni yaxshilash bo'yicha tavsiya beriladi. Til o'rganuvchi yo'l qo'yan xatosi haqida o'ylab ko'rishga ham uni to'g'rilashga undaladi. Bu bilvosita xatolarni to'g'rilashning eng ijobiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Lekin ingliz tadqiqotchilari J.Hattie va H.Timberleynlarning fikriga ko'ra, bunday xatolarni to'g'rilash usuli samarali emas[6,86]. Ularning fikriga ko'ra, yozma ishlarga beriladigan fidbek o'z ichiga xatoga yo'l qo'ymaslikni ta'minlashga xizmat qiluvchi va til o'rganuvchining keyingi qadamlari uchun muhim bo'lgan tavsiyalarni qamrab olishi lozim. Yozma ishlarda bilvosita xatolarni to'g'rilash asosan shoshqaloq til o'rganuvchilarga tasodifan yo'l qo'yilgan, to'g'rilash oson bo'lgan xatolar bilan ishlash jarayonida yordam berishi mumkin.

J.Bitxener va U.Knoxlar[7,209]ning fikrlariga ko'ra, xatolarni bevosita to'g'rilash xatolarni bilvosita to'g'rilashga qaraganda ta'sirliroq hisoblanadi. Bilvosita xatolarni to'g'rilash orqali yuqori samaraga erishish qiyin. Bizning fikrimizcha esa, har ikki xatolarni to'g'rilash usulidan ham samarali foydalanish mumkin. Bu o'qituvchining yondashuviga, guruhdagi til o'rganuvchilarning bilimlariga ham bog'liq. Xatolarni bilvosita to'g'rilashdan asosan chet til o'rganishning dastlabki bosqichlarida samarali foydalanish mumkin. Sababi til o'rganuvchilar o'qituvchi

tomonidan beriladigan motivatsiyaga muhtoj bo'lishadi. Ular o'zlari yo'l qo'yan xatolarni to'g'rilay olishganida til o'rganishga bo'lgan harakatlari kuchayadi[3,328]. Agar bu vaziyatda o'qituvchi ularga xatolarni to'g'rilash uchun imkon bermasa, ularning til o'rganishga bo'lgan qiziqishlari susayib ketadi. Chunki til o'rganuvchilar xatoga yo'l qo'yanlarida, men bu chet tilini o'rgana olmayman degan tasavvur uyg'onadi.

R.Ellis tomonidan keltirilgan uchinchi tur xatolarni maqsadli hamda qamrovli to'g'rilash hisoblanadi. Xatolarni qamrovli to'g'rilash jarayonida yozma matndagi hamma xatolar qamrab olinadi. Masalan, lisoniy xatolar, uslub bilan bog'liq xatolar, mazmun bilan bog'liq xatolar, matn izchilligi bilan bog'liq xatolar va boshqalar[4,295].

Xatolarni maqsadli to'g'rilash jarayonida esa asosan tugallangan bob yoki mavzu bilan aloqador xatolar tekshiriladi. Aytaylik, tugallangan bobda *Perfekt (yaqin o'tgan zamon)* mavzusi o'rganilgan bo'lsa, til o'rganuvchining bu zamon shaklidan qanday foydalanayotgani, fe'llarni shu zamonda qay darajada to'g'ri ishlatayotgani tekshiriladi. Baholash ham aynan shu mavzuga yo'naltirilib, qolgan yo'l qo'yilgan xatolar bahoga ta'sir etmaydi. Misol uchun, til o'rganuvchi gaplarni grammatik jihatdan to'g'ri tuza olgan, lekin gaplarning izchilligiga amal qilmagan bo'lsa ham, uning ishi ijobiy baholanishi mumkin.

Bizning fikrimizcha, xatolarni qamrovli tekshirishdan asosan oraliq va yakuniy nazoratlarda foydalanish maqsadga muvofiq. Kundalik uy topshiriqlarini tekshirishda xatolarni maqsadli to'g'rilash bilan cheklanish ham mumkin. J.Bitxener va U.Knoxning qayd etishicha, transfer aynan xatolarni maqsadli to'g'rilash jarayonida yaxshi samara berishi mumkin[7,211].

Odatda xatolarni qamrovli to'g'rilash jarayonida juda ko'p til o'rganuvchilarning butun yozma ishlari qizil rangga bo'yilib ketadi, bu esa til o'rganuvchilarga demotivatsiya sifatida ta'sir etadi. Shu sababli xatolarni qamrovli to'g'rilashdan chet tilni yaxshi biladigan til o'rganuvchilar guruhi uchun qo'llash maqsadga muvofiq hisoblanadi. Lekin xatolarni qamrovli to'g'rilash til o'rganuvchilarning o'sishini maqsad qilganligini inobatga oladigan bo'lsak, uni ham ijobiy to'g'rilash usuli sifatida qayd etishimiz mumkin.

Odatda har bir til bilish darajasiga ko'ra yozma ishlarni baholash kriteriyalari turlichadir. Chet til qancha yuqori darajada egallansa, yozma ishlarga qo'yiladigan (umuman olgandan har bir ko'nikmaga) talablar orta boradi. Chet til o'qituvchisidan o'z til o'rganuvchilarining til bilish darajalarini inobatga olgan holda ular yo'l qo'yan xatolariga yondashishi katta ahamiyat kasb etadi.

Yozma ishlarni to'g'rilash maqsadi, turi va qamrovi haqidagi keyingi muhim qarashlar sifatida A.Dlaska va K.Krekelerlarning tadqiqotlarini ko'rsatishimiz mumkin[1,150]. Olimlar 2015-yil ilg'or til o'rganuvchilar o'rtasida xatolarni maqsadli, bilvosita to'g'rilash tajribasini o'tkazishgan. Ular tajriba jarayonida faqat ma'lum

morfologik hamda sintaktik xatolarni to'g'rilash bilan cheklanishgan. Xatolar ustida qayta ishlanganidan bir hafta o'tib, shu tekshiruv qayta o'tkazilgan. Ular til o'rganuvchilarni ikki guruhga bo'lishgan, birinchi guruh bilan xatolar qayta ishlangan. Ikkinchi guruh bilan xatolar qayta ishlanmagan. Tajriba yakunida tajriba guruhi-ning natijalari, nazorat guruhinikidan deyarli ko'p farq qilmasligi aniqlangan. Shundan kelib chiqib A.Dlaska va K.Krekeler bilvosita to'g'rilash ilg'or til o'rganuvchilar uchun aytarli ahamiyatga ega emasliklarini qayd etishgan. Ular tomonidan xatolarni bevosita to'g'rilash taklif etiladi.

J.Hattie va H.Timberleynlarning fikriga ko'ra esa, yozma ishlar bilan ishlashda fidbek muhim ahamiyat kasb etadi[6,89]. Olimlar tomonidan bu tushuncha imtiyozli to'g'rilash sifatida baholanadi. Fidbek teskari aloqa omili bo'lib, u xatoni to'g'rilashning ijobiy ta'sir etishiga xizmat qiladi. Ularning ta'kidlashlaricha, yozma ishga berilgan fidbek to'rt darajada ta'sir etadi:

– konkret topshiriq va uning natijasida yaratilgan matn darajasida;

– konkret yozish jarayoni darajasida;

– o'z-o'zini tartibga solish darajasida, ya'ni til o'rganuvchi bu darajada “Matnni yaxshiroq yoza olamanmi?”, “O'z xatolarimni avval o'zim to'g'rilashga urinib ko'rishim kerakmi?” kabi savollar bilan o'ziga murojaat qiladi.

– shaxsiyat darajasi. (Bu darajada asosiy e'tibor til o'rganuvchining xatolarga qay darajada bag'rikeng yoki bag'rikeng emasligiga qaratiladi.)

R.Grotyan va K.Kleppin[5,560] ning ta'kidlashicha, yozma matnlar yaxshi yozilgan bo'lsa ham, yomon yozilgan bo'lsa ham unga ijobiy fidbek berishga harakat qilish kerak. Agar til o'rganuvchining yozma ishi baholanmagan bo'lsa, u til o'rganuvchi uchun ahamiyatga ega bo'lmay qoladi. Bundan tashqari fidbekning guruh o'rganayotgan daraja maqsadlari hamda til o'rganuvchilarning ilgari-lashga erishgan tomonlariga ham aloqador bo'lishi lozim. Agar shu jihatlarga e'tibor berilmasa, fidbek oddiy xatolar-ni belgilab ketish, yo'l qo'yilgan xatolarni nomlash, matn-ning yaxshiroq bo'lishi uchun tavsiya, samarasiz, salbiy fidbekka aylanib qoladi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, til o'rganuvchi tomonidan ijobiy deb his qilinmagan xatolar-ga yondashuv demotivatsiya sifatida xizmat qiladi. O'z guruhidagi til o'rganuvchilarning fidbekni qanday qabul qilishlarini oldindan bilib olish ham chet til o'qituvchisi uchun muhim hisoblanadi.

R.Grotyan va K.Kleppin yozma ishlarga beriladigan fidbek samarali bo'lishi uchun qanday umumiy qoidalarga to'xtalish kerak ekanligi haqida ham fikr bildirib o'tishadi. Unga ko'ra fidbek:

– aniq va tushunarli shakllantirilishi;

– til o'rganuvchining darajasiga (A1, A2, ..) mos tushishi;

– ijobiy yondashuvni aks ettiruvchi jumalardan foydalanilgan bo'lishi, ya'ni “sening fikring ham yaxshi, lekin yana ham yaxshi bo'lar edi” kabi;

– konstruktiv bo'lishi, til o'rganuvchi bu yozma ishida erishgan yutuqlarga alohida urg'u berilishi;

– til o'rganuvchilarga keyingi baholashda nimaga alohida e'tibor berilishini oldindan aytish;

– til o'rganuvchilar foydalanishi mumkin bo'lgan manbalarni (lug'at, grammatika kitoblari, insholar, internet sahifalari kabi) keltirib o'tish lozimligi.

Ushbu jihatlar hamisha o'qituvchining e'tibor marka-zida bo'lishi talab etiladi.

Agar yozma ishni tekshirish jarayonida grammatika, so'z boyligi, birikmalar va albatta matn mazmuni va qurilishi baholanishi va to'g'rilanishi lozim bo'lsa, quyidagi-larga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq bo'ladi:

– yozma ish mazmunining topshiriqqa mos kelishi;

– yozma ish mazmuning boyligi;

– yozma ish mazmunining puxta va to'g'ri bayon etilganligi;

– xy munosabatlariga tanqidiy hamda tahliliy yondashilganligi;

– keltirilgan dalillar va faktlarning ishonchli va hayratlanarli ekanligi;

– yaxshi misollarning tanlanganligi;

– matnning aniq tuzilganligi;

– kirish qismining mavjudligi;

– dalillar hamda xatboshilarning mantiqan bog'langanligi;

– fokus nuqtalariga alohida e'tibor qaratilganligi;

– xulosa qismining mavjudligi.

Ushbu mezonlarga amal qilish baholashning odil bo'lishiga hamda to'g'ri fidbek shakllantirishga xizmat qiladi.

Quyida M.Greyn tomonidan yozma ishga berilgan ijobiy fidbeklardan birini namuna sifatida keltirib o'tmoqchimiz.

“Die Aufgabe wurde inhaltlich vollständig gelöst; alle zentralen Argumente wurden strukturiert dargestellt. Sehr schön!! Achten Sie das nächste Mal noch stärker auf die Deklination und schauen Sie noch einmal nach der richtigen Verwendung des Passivs. Könnten ihre Partizipalkonstruktionen aus dem Englischen übernommen worden sein? Im Deutschen verwendet man die Konstruktion eher selten. Schön: Sie haben verinnerlicht, wie Konditionalsätze konstruiert werden! Man erkennt Ihre Fortschritte — weiter so!”[5,262].

Uning mazmuni quyidagicha: *Sen topshiriqni mazmunan to'liq bajargansan; barcha markaziy dalillar aniq tasvirlangan. Juda chiroyli!! Ammo kelasi safar otlar-ning turlanishiga ko'proq e'tibor ber va majhul nisbat-ning to'g'ri qo'llanilishiga yana bir bor qarab ol. Sen tomoningdan qo'llanilgan kesimli konstruksiyalar ingliz tilidagi bilimlaringga asoslanib tuzilganmi? Nemis tilida bunday konstruksiyalar juda kam qo'llaniladi. Yaxshi, ehtimol shartli gaplar kabi qo'llagandirsan. Ilgarilayotga-ning sezilib turibdi — shunday davom et!*

Albatta yozma ishga bunday tarzda fidbek yozish

o'qituvchidan kuchli e'tibor hamda vaqt talab etadi. Bugungi kunda guruhlardagi talabalar sonining ortib borish muammosi bunga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmayapti. Guruhda til o'rganuvchilar soni ko'paygani sari, o'qituvchi o'zining yozma ishlarni to'g'rilash hamda baholashga ajratmoqchi bo'lgan vaqtini ko'paytirishni o'rniga, eski vaqtini katta guruhga qayta taqsimlashga odatlanmoqda. Bu esa qisqa, mazmunsiz fidbeklar yozilishiga sabab bo'lmoqda.

Quyida R.Grotyan va K.Kleppin tomonidan salbiy mazmunga ega, qisqa fidbeklarni qanday qilib ijobiy fidbekka aylantirish mumkinligini izohlash uchun qo'llanilgan namunalarni keltirib o'tmoqchimiz[5,280]:

Salbiy fikr-mulohazali fidbek	Ijobiy konstruktiv fidbek
Matningizda umuman struktura yo'q	Siz talablarga ko'ra, berilgan muhim jihatlarga ahamiyat qaratishingiz, berilgan punktlarni qayta ishlashingiz va ular orasidagi chegaralarga e'tibor berishingiz lozim edi.
.....yomon yozilgan.	Yanada yaxshiroq yozishingiz mumkin edi!
Mana bu sohada juda ko'p xatoga yo'l qo'ygansiz....	Kelasi safar mana bu sohaga ko'proq e'tibor qarating!
Bu mavzuni o'tganmiz, buni bilishingiz kerak edi...	Bu mavzuni sizlar bilan o'rgangan edik, balki bu xatodir?
Siz vazifaga e'tibor bermagansiz!	Kelasi safar vazifani yaxshilab o'qib chiqishga harakat qiling!
Siz faqat sodda gaplardan foydalangansiz.	Xotirjam murakkab gap konstruksiyalaridan ham ko'proq foydalanishga harakat qiling. Bu matningizni uslubini yaxshiroq bo'lishiga xizmat qiladi!

Keltirilgan fidbeklarni o'qish jarayonida til o'rganuvchi bir mazmuni tushunadi, lekin har ikki fidbek ularga turlicha ta'sir etadi. Shu sababli chet til o'qituvchilari yozma ishlarga berilayotgan fidbeklarni iloji borisha ijobiy, konstruktiv ruhda bo'lishiga harakat qilishlari lozim.

Yozma ishdagi xatolarni to'g'rilagandan keyin, matni albatta qayta yozish maqsadga muvofiq. Ba'zi nemis tili o'qituvchilarining fikriga ko'ra, til o'rganuvchi o'z yozma ishlarini grammatika kitobi va lug'at yordamida dastlab o'zi tekshirishi, ko'p yo'l qo'yayotgan xatolari aynan qaysi mavzuga oidligini aniqlashi kerak. Shundan so'ng xatoga yo'l qo'yilayotgan mavzu qayta, zarurat bo'lsa qayta-qayta takrorlanishi lozim. Albatta tushunarsiz qismlarni o'qituvchidan qayta so'rash mumkin.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlashni ma'qul ko'rdik:

– yozma ishlarni baholashda ko'proq xatolarni qamrovli to'g'rilashdan emas, balki xatolarni maqsadli to'g'rilashdan foydalanish;

– har bir til o'rganuvchining shaxsiyatiga alohida yondashish;

– til o'rganuvchi tomonidan oson to'g'rilanishi taxmin qilingan xatoni faqat ostiga chizib ketish bilan cheklanish, murakkab xatolar uchun esa aniq tavsiya va tushuntirishlar berish;

– fidbekning ijobiy ruhda bo'lishiga alohida ahamiyat berish, til o'rganuvchining ilgarilayotganini ta'kidlashni yoddan chiqarmaslik;

– xatolarni til o'rganuvchilarning o'zlari to'g'rilashlariga imkon yaratish;

– xatolar bilan ishlash uchun tarqatmalar ishlab chiqish.

Albatta yozma ishdagi xatolar bilan ishlash uchun berilgan ushbu tavsiyalar imtihonlardagi baholashni nazarda tutib aytilmagan. Bu taklif hamda tavsiyalar nemis tilini chet tili sifatida o'rgatish darslarida foydalanishga mo'ljallangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.Dlaska, Ch.Krekeler. Fehlerkorrektur im studienbegleitenden und — vorbereitenden Deutschunterricht. Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht 20: 1, 2015. – 140-158 p.
2. H.Semke. Effects of the red pen. Foreign Language Annals 17: 3, 1984. – 195-202 p.
3. J.Truscott. The case against grammar correction in L2 writing classes. Language Learning 46: 2, 1996. – 327-369 p.
4. J.Truscott; A.Hsu. Error correction, revision, and learning. Journal of Second Language Writing 17: 4, 2008. – 292-305.
5. R.Grotjahn, K.Kleppin. „Feedback zu schriftlichen Lernerproduktionen“, in: Akukwe, Bettina et al. (Hrsg.), Schreibkompetenzen in der Fremdsprache. Aufgabengestaltung, kriterienorientierte Bewertung und Feedback, Tübingen: Narr, 2017. – 255-291 p.
6. J.Hattie, H.Timperley. The power of feedback. Review of Educational Research. 77: 1, 2007. 81-112-p. (86-p)
7. J.Bitchener, U.Knoch. Raising the linguistic accuracy level of advanced L2 writers with written corrective feedback. Journal of Second Language Writing 19: 4, 2010. – 207-217 p.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA BO'LAJAK KIMYO O'QITUVCHILARINING AXBOROT-METODIK KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING METODIK TIZIMI

Xudayor Rajabov,
Urganch davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya

Raqamli texnologiyalarning ta'limga jadal integratsiyalashuvi o'qish va o'qitish manzarasini o'zgartirdi. Bo'lajak kimyo o'qituvchilari raqamli ta'lim muhiti muammolariga duch kelar ekan, ularni ushbu texnologiyalardan samarali foydalanish uchun axborot-metodik kompetentlik bilan jihozlash zarur. Ushbu maqola raqamli ta'lim muhiti sharoitida bo'lajak kimyo o'qituvchilarining axborot-metodik kompetentligini oshirish bo'yicha kompleks uslubiy tizimni taqdim etadi. Tizim o'qituvchilarni 21-asr o'qitish talablariga tayyorlashga qaratilgan pedagogik yondashuvlar, raqamli vositalar va o'quv dasturlarini o'z ichiga olgan bir qator strategiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: axborot-metodik kompetentlik, kimyoviy ta'lim, raqamli ta'lim muhiti, raqamli pedagogika, o'qituvchilar malakasini oshirish, kasbiy rivojlanish, raqamli savodxonlik, axborot savodxonligi.

Аннотация

Быстрая интеграция цифровых технологий в образование изменила ландшафт обучения и преподавания. Поскольку будущие учителя химии сталкиваются с вызовами цифровой образовательной среды, необходимо вооружить их информационной и методической компетентностью для эффективного использования этих технологий. В данной статье представлена комплексная методическая система повышения информационно-методической компетентности будущих учителей химии в цифровой образовательной среде. Система включает в себя ряд стратегий, в том числе педагогические подходы, цифровые инструменты и учебные программы, направленные на подготовку учителей к требованиям преподавания 21 века.

Ключевые слова: информационно-методическая компетентность, химическое образование, цифровая среда обучения, цифровая педагогика, подготовка учителей, повышение квалификации, цифровая грамотность, информационная грамотность.

Annotation

The rapid integration of digital technologies into education has transformed the landscape of teaching and learning. As future chemistry teachers face the challenges of the digital educational environment, it becomes essential to equip them with information-methodical competence to effectively utilize these technologies. This article presents a comprehensive methodological system for enhancing the information-methodical competence of future chemistry teachers in the context of the digital educational environment. The system encompasses a range of strategies, including pedagogical approaches, digital tools, and training programs, aiming to prepare educators for the demands of 21st-century teaching.

Keywords: information-methodical competence, Chemistry education, Digital educational environment, Digital pedagogy, Teacher training, Professional development, Digital literacy, Information literacy

Ta'limda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi o'qitish va o'rganish uchun o'zgarishlar davrini boshlab berdi. Ushbu raqamli asrda o'qituvchilar rivojlanayotgan ta'lim landshaftini samarali boshqarish uchun yangi kompetensiyalarni moslashtirish va rivojlantirishning dolzarb ehtiyojiga duch kelishmoqda. Bu, ayniqsa, bo'lajak kimyo o'qituvchilari uchun juda muhim bo'lib, ularning ilmiy savodxonligi va fanga bo'lgan ishtiyoqini oshirishdagi roli juda muhimdir. Shunday qilib, ushbu maqola raqamli ta'lim muhiti kontekstida bo'lajak kimyo o'qituvchilarining axborot-metodik kompetentligini oshirishga qaratilgan uslubiy tizimni ishlab chiqishga bag'ishlangan.

Texnologiyaning ta'limga integratsiyalashuvi o'qituvchilar uchun ta'lim tajribasini boyitishi mumkin bo'lgan turli xil vositalar, resurslar va platformalarni taklif qilib, o'qitish imkoniyatlarini kengaytirdi. Biroq, bu yutuqlar o'qituvchilarning raqamli resurslardan samarali foydalanish uchun bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish

zarurati kabi noyob muammolarni ham keltirib chiqaradi. Kimyo fani mazmunini chuqur anglash, pedagogik tajriba, raqamli savodxonlik, axborot savodxonligi va texnologik bilimlarni o'z ichiga olgan axborot-uslubiy kompetentlik kimyo o'qituvchilarining ushbu dinamik ta'lim manzarasida muvaffaqiyat qozonishi uchun zarurdir.

Ushbu maqola bo'lajak kimyo o'qituvchilarining axborot-metodik kompetentligini rivojlantirish uchun mo'ljallangan uslubiy tizimning turli tarkibiy qismlarini o'rganadi. Unda kontent bilimi va pedagogik mahorat, raqamli va axborot savodxonligi hamda texnologik malakaning ahamiyati muhokama qilinadi. Bundan tashqari, maqolada uslubiy tizimning asosiy tarkibiy qismlari, jumladan, o'quv dasturlari integratsiyasi, kasbiy rivojlanish, onlayn resurslardan foydalanish, murabbiylik va murabbiylik, doimiy baholash va fikr-mulohazalarni ko'rib chiqish kabi masalalar o'rganilgan.

Bo'lajak kimyo o'qituvchilarini raqamli ta'lim muhitida ustun bo'lishlari uchun zarur kompetensiyalar bilan

jihozlash orqali biz ular nafaqat o'z talabalarini jalb qilish va ilhomlantirishga yaxshi tayyorgarlik ko'rishlarini, balki o'z faoliyati davomida doimo rivojlanib borayotgan texnologik landshaftga moslasha olishlarini ta'minlashni maqsad qilganmiz. Ushbu kompleks yondashuv an'anaviy o'qitish metodologiyalari va raqamli ta'lim taqdim etgan innovatsion imkoniyatlar o'rtasidagi tafovutni samarali bartaraf eta oladigan yangi avlod kimyo o'qituvchilarini tarbiyalash uchun juda muhimdir.

Axborot-metodik kompetentlik ko'p qirrali mahorat majmuasi bo'lib, zamonaviy ta'lim sharoitida, ayniqsa, kimyo fani bo'lajak o'qituvchilari uchun muhim ahamiyatga ega [1, 95]. Bu kompetensiya faqat fan bilimlarini egallashdan tashqariga chiqadi; u doimiy ravishda rivojlanib borayotgan raqamli ta'lim muhitida ustunlik qilish uchun zarur bo'lgan qobiliyat va malakalarning yaxlit to'plamini o'z ichiga oladi. Bu yerda biz bo'lajak kimyo o'qituvchilari uchun axborot-metodik kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlarini ajratamiz:

- Mazmunli bilimlar kimyo o'qituvchilarining axborot-metodik kompetentligining asosini tashkil qiladi. Bo'lajak o'qituvchilar kimyo bo'yicha chuqur tushunchaga ega bo'lishlari kerak, shu jumladan asosiy tamoyillar, nazariyalar va hozirgi ishlanmalar. Bu bilimlar ularga nafaqat murakkab tushunchalarni o'quvchilarga samarali yetkazish imkonini beradi, balki ularni yangi o'qitish metodikasi va texnologiyalariga moslashishga ham imkon beradi.

- Samarali o'qitish nafaqat mavzu bo'yicha tajribani talab qiladi. Bo'lajak kimyo o'qituvchilari pedagogik nazariyalar, strategiyalar va ilg'or tajribalarni yaxshi bilishlari kerak. Bu turli xil o'qitish usullarini, o'quv dasturlarini loyihalashni, baholash usullarini va sinfni boshqarishni o'z ichiga oladi. Chuqur pedagogik bilim o'qituvchilarga qiziqarli va inklyuziv ta'lim muhitini yaratishga imkon beradi.

- Raqamli texnologiyalarning ta'limga integratsiyalashuvi raqamli savodxonlikni taqozo etadi. Bo'lajak kimyo o'qituvchilari o'z sohasiga tegishli raqamli vositalar, dasturiy ta'minot va platformalardan foydalanishda malakali bo'lishlari kerak. Bu kompetentlik ularga interfaol darslarni loyihalash, ta'lim dasturlarini qo'llash va rivojlanayotgan texnologiyalarga moslashish imkonini beradi. Bu, shuningdek, ularning o'quvchilari o'rtasida raqamli savodxonlikni rivojlantirishga yordam beradi, bu raqamli asrda muhim mahoratdir.

- Raqamli ta'lim muhitida katta hajmdagi ma'lumotlarni tanqidiy baholash va navigatsiya qilish qobiliyati muhim ahamiyatga ega. Kimyo o'qituvchilari ishonchli manbalarni aniqlash, ilmiy tadqiqotlarni baholash va talabalarga ishonchli ma'lumotni noto'g'ri ma'lumotdan ajratishni o'rgatishda muhim bo'lishi kerak. Axborot savodxonligi o'qituvchilar va ularning o'quvchilari ilmiy dalillarga asoslangan holda qaror qabul qilishlarini ta'minlaydi.

- Raqamli savodxonlik bilan chambarchas bog'liq bo'lsa-da, texnologik malaka o'qitish va o'rganish uchun texnologiyadan samarali foydalanish uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarga qaratilgan. Bunga multimedia taqdimotlarini yaratish, onlayn baholashni loyihalash, ta'limni boshqarish tizimlaridan foydalanish va yangi ta'lim dasturlariga moslashish kiradi. Ushbu sohalaridagi malaka kimyo o'qituvchilariga qiziqarli va samarali ko'rsatmalar berish imkoniyatini beradi.

- Raqamli ta'lim landshafti dinamik, yangi vositalar va platformalar doimiy ravishda paydo bo'ladi. Bo'lajak kimyo o'qituvchilari texnologik yutuqlar va rivojlanayotgan pedagogik tendensiyalardan xabardor bo'lish uchun moslashuvchanlik va o'sish tafakkuriga ega bo'lishi kerak. Bunday moslashuvchanlik ularning faoliyati davomida samarali o'qituvchilar bo'lib qolishlarini ta'minlaydi.

- Samarali muloqot axborot-metodik kompetentlikning asosidir. Kimyo fani o'qituvchilari murakkab ilmiy tushunchalarni tushunarli va qiziqarli tarzda o'quvchilarga yetkazishda muhim bo'lishi kerak. Bundan tashqari, ular konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etishda, talabalar, ota-onalar va hamkasblar bilan ochiq muloqotni rivojlantirishda malakali bo'lishi kerak.

- Pedagog sifatida kimyo o'qituvchilari raqamli resurslar va texnologiyalardan foydalanishda axloqiy me'yorlar va tamoyillarga amal qilishlari kerak [2, 296]. Ular shaxsiy hayot, mualliflik huquqi va texnologiyadan mas'uliyat bilan foydalanish bilan bog'liq masalalardan xabardor bo'lishlari, o'z talabalariga ijobiy o'rnak ko'rsatishlari kerak.

Axborot-uslubiy kompetentlik bo'lajak kimyo o'qituvchilarini raqamli ta'lim muhitida yuksak mahoratga ega bo'lish uchun qurollantiradigan ko'p qirrali mahorat majmuasidir. U kontent bilimi, pedagogik tajriba, raqamli va axborot savodxonligi, texnologik malaka, moslashuvchanlik, muloqot qobiliyatlari va axloqiy jihatlarni o'z ichiga oladi. Ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish kimyo o'qituvchilariga raqamli asr taqdim etgan qiyinchiliklar va imkoniyatlarni boshqarishda yuqori sifatli, qiziqarli va axloqiy jihatdan mas'uliyatli ta'lim berishlarini ta'minlaydi.

Uslubiy tizim raqamli pedagogikaning kimyo ta'limi o'quv dasturiga integratsiyalashuvidan boshlanadi [3, 223]. Ushbu integratsiya bo'lajak kimyo o'qituvchilarini o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari boshidanoq raqamli vositalar va resurslardan samarali foydalanishga o'rgatishlarini ta'minlaydi. O'quv dasturini integratsiyalashning asosiy elementlari quyidagilardan iborat:

- a. Raqamli kurs mazmuni: bo'lajak o'qituvchilarni raqamli o'rganish tajribasi bilan tanishtirish uchun elektron kitoblar, interaktiv simulyatsiyalar va multimedia taqdimotlari kabi raqamli materiallar va resurslarni kimyo kurslariga kiritish.

- b. Onlayn ta'limni boshqarish tizimlari: raqamli kurs mazmuni, topshiriqlari va baholashlarini yaratish va bosh-

qarish uchun ta'limni boshqarish tizimlari (LMS) va onlayn platformalardan foydalanish bo'yicha treninglar berish.

c. Aralashirilgan ta'lim modellari: bo'lajak o'qituvchilarga turli xil o'qitish usullarini o'rganishga imkon beruvchi an'anaviy sinfdagi o'qitishni raqamli elementlar bilan birlashtirgan aralash ta'lim modellaridan foydalanishni rag'batlantirish.

Bo'lajak kimyo o'qituvchilarini axborot-metodik kompetentlik sari sayohatlarida qo'llab-quvvatlash uchun keng ko'lamli onlayn resurslarga oson kirish juda muhimdir [4, 559]. Ushbu manbalar kimyo ta'limiga mos keladigan va turli xil o'quv uslublariga mos keladigan tarzda tayyorlanishi kerak. Onlayn resurslarga kirishni ta'minlashning asosiy elementlari quyidagilardan iborat:

a. Raqamli kutubxonalar: Kimyoga oid materiallar, jumladan, darsliklar, tadqiqot maqolalari va ta'lim veb-saytlarining raqamli kutubxonalarini saqlash.

b. Virtual laboratoriyalar: bo'lajak o'qituvchilar va talabalarga xavfsiz onlayn muhitda tajribalar o'tkazish va kimyoviy tushunchalarni o'rganish imkonini beruvchi virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalarga kirishni taklif qilish.

c. Ta'lim ma'lumotlar bazalari: ta'lim resurslarining ma'lumotlar bazalari va omborlariga, jumladan, dars rejalari, o'quv videolari va interfaol o'quv modullariga kirishni ta'minlash.

Raqamli asrda o'qituvchilarning, xususan, bo'lajak kimyo o'qituvchilarining roli jadal rivojlanmoqda. Raqamli ta'lim muhiti talablariga javob berish uchun ularning axborot-metodik kompetentlikni samarali rivojlantirish zarur [5, 46]. Ushbu maqola bo'lajak kimyo o'qituvchilarini ushbu dinamik landshaftda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur ko'nikmalar, bilim va resurs-

lar bilan ta'minlash uchun mo'ljallangan keng qamrovli metodik tizimni taqdim etdi.

Raqamli pedagogikani o'quv dasturiga integratsiyalash, kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini taklif qilish, onlayn resurslarga kirishni ta'minlash, murabbiylik va murabbiylikka ko'maklashish hamda mustahkam baholash va qayta aloqa mexanizmlarini joriy etish orqali biz bo'lajak kimyo o'qituvchilarining qiyinchiliklarga dosh berishga puxta tayyorgarlik ko'rishlarini ta'minlashimiz mumkin. raqamli ta'lim tomonidan taqdim etilgan imkoniyatlar.

Ushbu metodologik tizimni amalga oshirishning afzalliklari juda ko'p. U bo'lajak kimyo o'qituvchilarini o'z talabalari uchun qiziqarli va samarali ta'lim tajribasini yaratish uchun vositalar bilan jihozlaydi. Bu o'qituvchilarga rivojlanayotgan texnologiyalar va o'qitish metodologiyalaridan xabardor bo'lish imkonini beruvchi moslashuvchanlikni rivojlantiradi. Bundan tashqari, u raqamli resurslar va texnologiyalardan foydalanishda axloqiy mulohazalarni ilgari suradi, o'qituvchilar va talabalarda mas'uliyatli raqamli fuqarolikni singdiradi.

Xulosa qilganimizdek, raqamli ta'lim muhiti doimiy ravishda rivojlanib borayotganini tan olish kerak. Shu sababli, bu erda ko'rsatilgan uslubiy tizim rivojlanayotgan texnologiyalar va pedagogik innovatsiyalarga moslashish uchun moslashuvchan va moslashuvchan bo'lib qolishi kerak. Bo'lajak kimyo o'qituvchilarining axborot-metodik malakasini oshirish bo'yicha olib borilayotgan ushbu doimiy majburiyat nafaqat o'qituvchilarga foyda keltiradi, balki o'quvchilar uchun yanada qiziqarli, samarali va inklyuziv kimyo ta'limiga yo'l ochadi, pirovardida mam-lakatimizda ilmiy savodxonlik va bilimlarni yuksaltirishga hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. National Research Council. A Framework for K-12 Science Education: Practices, Crosscutting Concepts, and Core Ideas. Committee on a Conceptual Framework for New K-12 Science Education Standards. Board on Science Education, Division of Behavioral and Social Sciences and Education. Washington, DC: The National Academies Press, 2012. p 400.

2. Darling-Hammond, L. Teacher education around the world: What can we learn from international practice? European Journal of Teacher Education, 2017. 40(3), 291-309.

3. Ingersoll, R. M., & Strong, M. The impact of induction and mentoring programs for beginning teachers: A critical review of the research. Review of Educational Research, 2011. 81(2), 201-233.

4. Johnson, D. W., & Johnson, R. T.. Cooperative learning in chemistry. Journal of Chemical Education, 2017. 94(5), 556-562.

5. Luft, J. A., & Roehrig, G. H. Capturing science teachers' epistemological beliefs: The development of the Teacher Beliefs Interview. Electronic Journal of Science Education, 2007. 11(2), 38-63.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARINING IQTIDORLI TALABALARINI ILMIY TADQIQOTCHILIK KOMPETENTLIGINI INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH (Texnologik ta'lim yo'nalishi misolida)

Gullola Kurbanova,
Guliston davlat pedagogika instituti
o'qituvchisi, p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarining iqtidorli talabalarida ilmiy tadqiqotchilik kompetentligini innovatsion yondashuv asosida takomillashtirish masalasi tahlil etilgan. Ushbu mavzuning mazmunini ochishda xorij olimlari hamda o'zbek olimlarining ham ilmiy ish ma'lumotlaridan keng foydalanilgan, shuningdek, talabalarda ilmiy tadqiqot olib borish kompetentligini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan. Maqolada asosiy obyekt sifatida talabalar olingan bo'lib, ularda ilmiy tadqiqotchilik ko'nikmalarini texnologiya darslari misolida shakllantirish zaruriy shartlari va e'tiborli jihatlari mazmunan yoritilgan.

Kalit so'zlar: o'qituvchi, texnologiya, innovatsion yondashuv, dars, tizim, talaba-yoshlar, ilmiy tadqiqot faoliyati, tadqiqotchilik kompetentligi, tadqiqotchilik kompetensiyasi, tadqiqot, bilim, ko'nikma, malaka.

Аннотация

В данной статье анализируется вопрос повышения научно-исследовательской компетентности талантливых студентов высших учебных заведений на основе инновационного подхода. При раскрытии содержания данной темы широко использовались данные научных работ зарубежных и узбекских учёных, а также выделены особенности формирования компетентности студентов к проведению научных исследований. В статье в качестве основного объекта взяты студенты, а на примере уроков технологии подробно объяснены необходимые условия и важные аспекты формирования научно-исследовательских навыков.

Ключевые слова: преподаватель, технология, инновационный подход, урок, система, студенческая молодежь, исследовательская деятельность, исследовательская компетентность, исследовательская компетентность, исследование, знание, умение, квалификация.

Annotation

This article analyzes the issue of improving the scientific research competence of talented students of higher education institutions based on an innovative approach. In revealing the content of this topic, the scientific work data of foreign and Uzbek scientists were widely used, as well as the specific features of forming the competence of students to conduct scientific research were highlighted. In the article, students are taken as the main object, and the necessary conditions and important aspects of the formation of scientific research skills on the example of technology lessons are explained in detail.

Keywords: teacher, technology, innovative approach, lesson, system, student-youth, research activity, research competence, research competence, research, knowledge, skill, qualification.

Talabalarni ilmiy tadqiqot faoliyatiga yo'naltirish masalalari bugungi kunda jahonda keng ko'lamda amalga oshirilmoqda. Masalan, AQShning Nebraska shtati Linkoln universitetida, Yaponiyaning Vasseda universitetida talabalarining ilmiy tadqiqotga yo'naltirish hamda ularning ilmiy, ijodiy fikrlarini o'stirish ya'ni ijodiy tanqidiy fikrlashga o'rgatish masalalari bo'yicha "Independent work" to'garagi tashkil qilingan. "Independent work" talabalarining ilmiy tadqiqot faoliyatiga yo'naltiruvchi to'garaklar sifatida tashkil qilingan bo'lib, u to'garaklarda talabalarni bevosita ilmiy tadqiqot faoliyatiga yo'naltirish, iqtidorli talabalarni aniqlash, ularni o'zi xohlagan yo'nalishlarga yo'naltirish masalalari bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

Darslarni o'zlashtirishda mavzularni kichik tadqiqotlar shaklida talabalarga o'rgatilishi bevosita ularda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllanishiga yordam beradi. Bu esa texnologiya darslarini o'zlashtirishni ilmiy tadqiqotchilikka yo'naltirish imkonini yaratadi. Talabalarni kursdan kursga o'tish davomida ularning tadqiqotchilik

faoliyatiga tayyorlashning metodik mazmunini to'g'ri tashkil etish bosqichma-bosqich yuqori bosqich talabalarining mustaqil ishlarini, kichik loyiha ishlarini bajarish ko'nikmalari rivojlantirishga xizmat qiladi.

Talabalik davri bu shaxsiy va kasbiy o'z yo'lini tanlash yuz beradigan davr bo'lib, bu davrda qadriyatli maqsadlarni tanlash va kelgusidagi hayot uchun o'ta muhim bo'lgan qarorlarni qabul qilish yuz beradi. Jamiyatda yuz berayotgan islohotlar turli ko'rinishdagi hayotiy muammolarning hal qilish jarayoniga yanada faolroq qo'shilayotgan bo'lajak o'qituvchilarning yetuk inson bo'lish jarayonini tezlashtirib yuboradi.

Mamlakatimizning pedagog olimlaridan B.X.Rahimov talaba-yoshlarning ilmiy tadqiqot ishlariga yo'naltirishning ijtimoiy pedagogik asoslarini yoritib berdi. Olib borilgan tadqiqot natijasida [2, 10]:

– talaba-yoshlarning ilmiy tadqiqot ishlariga oid faoliyatini shakllantirish dolzarb pedagogik muammo ekanligi nazariy-amaliy jihatdan asosladi;

– muammoning mohiyatini ochib beruvchi tayanch tushunchalarni sharhladi;

– talabalarning ilmiy tadqiqotchilik faoliyatini shakllantirish jarayonining ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari, mazmuni, shakli, usul va metodlari belgilab berdi;

– talaba-yoshlarning ilmiy faoliyati samaradorligini ta'minlovchi pedagogik omillar aniqladi;

– talaba-yoshlarning ilmiy-ijodiy faoliyati darajasini aniqlovchi mezonlar ishlab chiqdi;

– talabalarning mustaqil ilmiy faoliyat yuritishida “ilm orqali bilim olish” tamoyilining ahamiyati belgilandi va ilmiy asosladi;

– oliy o'quv yurtlarida ilmiy tadqiqot ishlarini samarali tashkil etish jamiyat rivojlanishining muhim omillaridan biri ekanligi asoslab berdi;

– talaba-yoshlarning ilmiy faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqdi.

Yurtdoshimiz, yosh olim M.R.Qodirova o'z tadqiqotlarida ta'lim jarayonlari samaradorligini baholash mezonlarini shakllantirishda: intellektual qobiliyatli, intellektual tashabbus, intellektual ijod va intellektual o'z-o'zini boshqarishni hisobga olgan.

Rossiyalik pedagog-olim A.A.Gubaydulin o'z tadqiqotlarida talabalarning tadqiqot olib borish kompetentligini loyihaviy ta'lim asosida shakllantirish texnologiyalarni ochib berdi [7, 5].

Hozirgi kunda ilmiy tadqiqot faoliyatini rivojlantirish maqsadida oliy ta'lim muassasalariga eng ustuvor vazifalar sifatida quyidagilar belgilangan:

– ilmiy tadqiqot muassasalari olimlarini ta'lim jarayoni va ilmiy rahbarlikka jalb qilish, magistratura va doktorantura bosqichlaridagi ilmiy ishlarni mazkur ilmiy tadqiqot muassasalarida olib borilishi hamda himoya qilinishini ta'minlash;

– jahon ilmiy tadqiqotlar bozori tendensiyalaridan kelib chiqib, har bir oliy ta'lim muassasasida (fakultet, kafedra va laboratoriyalar kesimida) ilmiy tadqiqotlarni tor va fanlar tutashligidagi sohalarga ixtisoslashtirish, ularni ishlab chiqarish va hududiy rivojlanish ehtiyojlariga moslashtirish, qiyosiy ustunlikka ega bo'lgan istiqbolli ilmiy yo'nalishlarni belgilash, ushbu yo'nalishlarda yuqori malakali professor-o'qituvchilar va talabalar salmog'ini oshirish [2, 8].

Talabalarda ilmiy tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish bajarilgan tadqiqot vazifasiga ham bog'liq bo'ladi. Ya'ni har bir o'quv predmeti maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, talabani qiziqishlarini qamrab oladi. Texnologiya darsi ham o'quvchilarni ko'p tomonlama o'ziga jalb etadi.

Talaba oliy ta'lim muassasasida ta'lim olish jarayonida tadqiqotchilik bo'yicha quyidagi bir qator ishlarni bajaradi:

– mustaqil ravishda laboratoriya mashg'ulotlarini bajaradi;

– tabiatda kichik tadqiqot ishlarini bajaradi;

– tadqiqot mavzulari bo'yicha referatlar yozadi;

– kichik loyiha ishlarini bajaradi.

Hozirgi kunda ta'lim tizimida bunday texnologiya va usullarni joriy etish nafaqat talabalarni mavzuni oson o'zlashtirishga yordam beradi, balki o'qituvchilarning talabaga individual yondashuvni tashkil etishga xizmat qiladi.

Ta'lim bilan bog'liq adabiyotlarda kompetentlik tushunchasiga juda ko'p olimlarning tadqiqiy fikr-mulohazalari keltirilgan. Kompetensiya — bu egallangan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni kundalik hayotida duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanish va uni amaliyotda qo'llay olish imkoniyatidir.

Kompetentlik (lot: competens — layoqatli, qobiliyati bor) shaxs bilim, ko'nikma va tajribalarining uning ijtimoiy-professional mavqei va o'ziga tegishli vazifalar bajarish, muammolar hal qilishga yetariligi ham haqiqiy moslik darajasi hisoblanadi [5, 104]

Tadqiqotchilik kompetensiyasi mohiyatini tushunish uchun olimlar tomonidan turli yondashuvlar mavjud bo'lib, ularning bir guruhi tadqiqotchilik kompetensiyasi kompetentlikning asosiy tarkibiy qismi sifatida qabul qilishni ta'kidlaydi, ikkinchi bir guruh mutaxassislar esa tadqiqotchilik faoliyatni tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar bir butun majmuidir deb hisoblashadi. Bu borada biz o'z tadqiqotimizda tadqiqotchilik jarayoni uchun quyidagi ishchi ta'rifni tavsiya qilamiz. [2, 5]

Tadqiqotchilik kompetensiyasi — deganda biz tanlangan muammoni yechishning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, mustaqil bilishga yo'naltirilgan tadqiqotchilik jarayonida shakllanadigan shaxsiy ko'nikmalarni de-yish mumkin. Tadqiqotning asosiy g'oyasi faoliyatning dolzarb ilmiy muammolarni ko'rish, shakllantirish va yechish, yangi ijodiy yechimlarni topish va ularni amaliy faoliyatga joriy etishga qobiliyatli o'quvchilarni ilmiy tadqiqotchilik faoliyatga jalb etish va ilmiy tadqiqotchilik faoliyat doirasida ularning uzluksiz innovatsion tayyorgarlik tizimini ishlab chiqishga qaratilgan.

Tadqiqot olib borish kompetensiyasi talabalarda o'quv jarayoni va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda va turli faoliyat turlarida shakllanadi. Universitet talabalarini o'rtasida ushbu kompetentlikni shakllantirishning asosiy yo'llari, usullari va texnologiyalari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

– ma'ruza, seminar va amaliy mashg'ulotlar;

– munozaralar, ishbilarmonlik o'yinlari, suhbatlar, treninglar;

– yozma ishlar(referatlar, hisobot va ma'ruzalar, tahliliy va reflektor insholar)ni bajarish;

– kasbiy vazifalarni hal etish;

– auditoriyada turli xil loyihalar ustida ishlash, natijalarni taqdim etish;

– o'quv tadqiqot va tadqiqot topshiriqlari;

– o'quv amaliyotlarida bajariladigan vazifalar tizimi;

– auditoriyadan tashqari tadbirlarda turli loyihalarni amalga oshirishda ishtirok etish;

– kursning bajarilishi va yakuniy malaka (diplom) ishlari. [6, 9]

Pedagogika ta'lim muassasalarida yakuniy bitiruv malakaviy ishini amalga oshirish talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga qaratilgan bo'lib, nazariyani chuqur o'rganish, tizimga keltirish va ilgari olingan bilimlarni to'ldirish, bilimdonlikni oshirish, mustaqil faoliyat ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish bilan bog'liq. Mustaqil o'rganish qobiliyati ilmiy tadqiqot ishlarini o'rganish jarayonida rivojlanadi. Ilmiy ish bilan shug'ullanish talabalarning tizimli fikrlashi, zamonaviy ta'lim tizimining pedagogik va ijtimoiy hodisalarini tahlil qilish, pedagogik g'oyalar tarixini chuqur o'rganish, ularning har biri haqida mustaqil hukm chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga talaba tajriba ishlarini olib borish texnologiyasini: birlamchi manbalar bilan ishlash ko'nikmasi, olingan amaliy materialni tashxislash va qayta ishlash ko'nikmalari va ma'lumotlardan to'g'ri foydalanish ko'nikmalarini o'zlashtiradilar.

Tadqiqotchilik bilim va ko'nikmalarining mavjudligi talabaning kasbiy madaniyati darajasining eng yorqin xususiyatlaridan biri bo'lib, u o'z navbatida pedagogning asosiy tizimni shakllantiruvchi omilidir. Talabalarning ilmiy tadqiqot faoliyati nafaqat bilish va ijodiy vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi, balki ularning o'z-o'zini namoyon qilish uchun imkoniyat yaratadi, pedagogik faoliyatning muhim komponenti bo'lgan kommunikativ madaniyatni rivojlantiradi.

Pedagog kasbiy madaniyatining o'ziga xosligi - pedagogika sohasidagi kompetentlik va professionalizmning o'z shaxsiy madaniyati bilan uyg'unlashuvi bo'lib, ularga nafaqat bilimlarni uzatishga, balki rivojlanayotgan ta'lim jarayonida insonparvarlik muhitini yaratishga yordam beradi. Bitiruv malakaviy ishi va kurs ishlarini, hatto eng oddiy tadqiqotlarni o'tkazmasdan amalga oshirish mumkin emas. [3, 55]

Ilmiy tadqiqot o'tkazish ratsional tashkil etiladigan, o'ziga xos metodika va metodlarga ega ijodiy faoliyatdir. Uning ratsionalligi inson aql-u idroki va real hayotiy talablarni bilan bog'liqligida, metodikasi va metodlari esa, ilm-fanda qabul qilingan, ijodiy faoliyatni samarali o'tkazishga yordam beradigan usullar va mexanizmlardan foydalanganidadir.

Ilmiy izlanish murakkab, serqirra va ziddiyatli kechadigan jarayondir. Tadqiqotchi ichki (sensitiv-kognitiv, ma'naviy, aqliy) va tashqi (obyektiv olam, ijtimoiy munosabatlar) ta'sirlari ostida izlanish olib boradi, mazkur ta'sirlarni ilmiy maqsadga yo'naltirish oson emas. Ilmiy tadqiqot o'tkazish metodikasini egallagan, ilmiy metodlardan yaxshi xabardor va ularni qo'llay oladigan shaxs ko'zlagan maqsadiga erishadi, ilm-fan sohasida biror e'tiborli fikr ayta oladi. [4, 55]

Ilmiy tadqiqot o'tkazishning asosiy maqsadi obyekt (predmet)ning real holatini ideal holatga ko'tarish hisoblanadi. Mazkur maqsadga yetishning samarali yo'llarini,

mexanizmlarini topish va jamiyatga taklif etish olimning vazifasidir. Mualliflar yosh tadqiqotchilarni o'z burchini obyektiv bajarishga, buning uchun esa ilm-fanda shakllangan metodlarga tayangan holda ijodiy kreativ pozitsiyada turishga talab etadilar.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda ilmiy kadrlar tayyorlash tizimini barcha darajalarda isloh qilish ijodiy urinishlar bilan tavsiflanadi. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ilm-fanni rivojlantirish, ta'limning uzluksizligini ta'minlash, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos malakali kadrlar tayyorlash muhim vazifalar sifatida belgilangan. Mamlakatimizda ham, dunyoda ham nostandart fikrlaydigan, fan va ishlab chiqarishda yangi usullarni topa oladigan mutaxassislariga ehtiyoj tobora ortmoqda.

Mazkur vazifalarni amalga oshirish bilimga asoslangan jamiyat talablariga muvofiq jahon intellektual mehnat bozoriga moslashish, jamiyat taraqqiyotida ilm-fanning roli va nufuzini oshirish, jamiyat a'zolarining ilmiy tafakkurini rivojlantirish, ilmiy tadqiqotlar sifatini oshirish kabilarni taqozo etadi.

Ilmiy tadqiqot faoliyati — bu tadqiqotchining mavjud bilimlarini kengaytirish va tizimlashtirish, ilmiy farazlarini tekshirish, relevant ilmiy usullarni qo'llash orqali tadqiqotlar, empirik tajribalar olib borish, yangi qonuniyatlarni ochish, tadqiqot oldiga qo'yilgan vazifalarni hal qilish kompetentligidir.

Shunday qilib, yuqorida aytib o'tilganlarni umumlashtirganimizda, quyidagi xulosalarga kelamiz.

1. Tadqiqot kompetensiyasi, shaxsning boshqa xususiyatlari singari, har xil "asosiy tarkibiy qismlarning rivojlanish darajasi va umuman shaxsning sifati" bilan ajralib turadi. Pedagogika fanida darajalarni tanlash mezonlari va ularning soni bo'yicha yaxlit fikr mavjud emas.

2. Faoliyatning tizimli-dinamik nazariyasiga muvofiq, bizning tadqiqotimizda tadqiqot kompetensiyasini shakllantirish darajasini baholashning to'rtta asosiy mezonlari aniqlandi: qiymatga yo'naltirilgan, loyihaviy-ijodiy, predmetli o'zgaruvchan, nazorat-tuzatuvchi.

3. Tadqiqot kompetensiyalarini rivojlantirish bu uning uzviy bog'liq tomonlarini shakllantirishning yagona jarayoni: qiymatli-motivatsion va operativ.

Tadqiqot kompetensiyalarining rivojlanish darajasi talabalarning tadqiqot faoliyatining motivatsion va operatsion jihatlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglash darajasi bilan belgilanadi. Tadqiqotimizda tadqiqot kompetensiyasi rivojlanishning to'rtta darajasini aniqladi (past, o'rta, o'rtachadan yuqori, yuqori).

4. Oliy ta'lim amaliyotida bitiruvchilarning tadqiqot kompetentligi darajasi bo'lajak o'qituvchiga nisbatan zamonaviy talablarga javob bermaydi. Talabalarning aksariyat qismi (taxminan 85%) ushbu shaxs xususiyatining rivojlanish darajasiga ega emas.

Yuqori kurs talabalarining atigi 15 foizida ilmiy izlanishlar malakasini oshirishning yuqori darajasi mavjud. Bu shuni anglatadiki, zamonaviy oliy ta'lim muassasalari bi-

tiruvchilarining aksariyati zamonaviy va tez o'zgaruvchan ish dunyosida muvaffaqiyatli ishlashga tayyor emas.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, kasbiy kompetentlikni tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan tadqiqot kompetentligini shakllantirishning asosiy shart-sharoitlaridan biri o'quv jarayoni va mustaqil ta'lim davomida innovat-

sion usullar yordamida nazariy va amaliy tayyorgarlik uchun yaxlit jarayon sifatida xizmat qiladi, Shuningdek, tadqiqot ishtirokchilari bilan tadqiqot ishlarini tashkil qilishda, nafaqat tadqiqot farazi va nazariy materiallarni bilish, balki o'zaro hamkorlik jarayonida do'stona yondashuvni o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5748-sonli Farmoni "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" (3-bob, 3-paragraf). – T., 2019. <http://lex.uz/ru/docs/-4545884>.
2. B.X.Rahimov. Talaba-yoshlarni ilmiy tadqiqot ishlariga yo'naltirishning ijtimoiy pedagogik asoslari: p.f.d. diss. avtoref. ... – T., 2009. – 28 b.
3. Bo'ri Ziyamammedov, Mamarajab Tojiyev. Pedagogik texnologiya zamonaviy o'zbek milliy modeli. – T., 2019. – 104 b.
4. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / – T.: "Sano standart" nashriyoti, 2015. – 208 b.
5. Muslimov N.A., Usmonboeva M., Mirsolieva M. "Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik" moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua. – T., 2016. – 148 b.
6. Razikova L.T. Talabalarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishning pedagogik asoslari: monografiya., – T., 2021. (9-bet, 140 bet)
7. Gubaydulin A.A. Formirovanie issledovatel'skoy kompetentnosti studentov v usloviyax proektnogo obucheniya: avtoreferat (k.p.n.), – Kazan, 2011. (5-bet, 24 bet)

YO'L-TRANSPORT HARAKATLARIDAGI XAVFLI VAZIYATLARNING KELIB CHIQUISHIDA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MADANIYAT

Kamola Abduraxmanova,
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Maqolada avtomobil yo'l muammolari, yo'l harakatlaridagi nizolarning oldini olishda ijtimoiy-psixologik madaniyat masalalari, qadriyatlarining ahamiyati, haydovchilarda odob-axloq chegaralarining buzilishi, inson omiliga bog'liq bo'lgan talafotlarning oldini olishda ijtimoiy odob-axloq talablari yoritib berilgan. Xarakter aksentuatsiyalari va yo'l harakati xususiyatlari o'rtasidagi bog'liqlik, avtoetiket yo'llarda xulq-atvor madaniyati, etikasi, jamiyatdagi odamlarning salbiy va ijobiy ko'rinishlari haqida to'xtalib o'tilgan. Xulosa qismida hozirgi vaqtda yo'l harakati psixologiyada xavfsizlik muammolariga yagona yondashuv mavjud emasligi, tadqiqot yo'nalishlarining keng doirasi, ayniqsa, yo'l-transport muhiti bilan bog'liq muammolarni hal qilishda izlanishlar olib borish kerakligi aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: avtomobil, yo'l muammolari, xavfsizlik, ijtimoiy-psixologik madaniyat, avto etiket, etika.

Аннотация

В статье освещаются проблемы автомобильного движения, вопросы социально-психологической культуры в предупреждении конфликтов в дорожном движении, значение ценностей, нарушение границ этикета у водителей, требования социальной этики в предупреждении ДТП, обусловленных человеческим фактором. Затрагивается связь акцентуаций характера и особенностей дорожного движения, авто этикет-культура поведения на дорогах, этика, негативные и позитивные проявления людей в обществе. В заключительной части отражено, что в настоящее время в психологии дорожного движения не существует единого подхода к проблемам безопасности, необходимо проводить исследования по широкому кругу направлений исследований, особенно по проблемам, связанным с дорожно-транспортной средой.

Ключевые слова: автомобиль, дорожные проблемы, безопасность, социально-психологическая культура, авто этикет, этика.

Annotation

The article highlights the problems of automobile traffic, issues of socio-psychological culture in the prevention of conflicts in traffic, the importance of values, violation of the boundaries of etiquette among drivers, the requirements of social ethics in the prevention of accidents caused by the human factor. The connection between the accentuations of the nature and characteristics of traffic, auto etiquette—the culture of behavior on the roads, ethics, negative and positive manifestations of people in society is touched upon. In the final part, it is reflected that currently there is no single approach to safety problems in traffic psychology, it is necessary to conduct research on a wide range of research areas, especially on problems related to the road transport environment.

Keywords: car, road problems, safety, socio-psychological culture, auto etiquette, ethics.

Insonlar o'rtasidagi munosabatlar har doim ham aniq bo'lmagan ma'lum qonunlarga muvofiq qurilgan. Biroq, biz odamlarning xatti-harakatlarining xususiyatlarini, ularning o'zaro ta'sirini, shaxslararo munosabatlarni o'rganish va odamlarning bir-biriga qanday ta'sir qilishini, jamiyat shaxsiga qanday ta'sir qilishini o'rganishda nimalar muhim, shaxslararo munosabatlar shakllanishida etnik ta'sir, madaniyatning shakllanishida qadriyatlarining o'rniga albatta e'tibor qaratiladi. Ijtimoiy madaniyat qadriyatlar tizimida shakllanadi. Insonning qadriyatlar tizimi uning dunyoga bo'lgan munosabatining "poydevori" hisoblanadi. Qadriyatlar — insonning moddiy va ma'naviy ijtimoiy jihatdan aniqlangan, tanlangan munosabatdir. Har bir insonning qadriyat dunyosi juda katta. Biroq, har qanday faoliyat sohasida deyarli muhim bo'lgan ba'zi "o'tish" qiymatlari mavjud. Bularga mehnatsevarlik, ta'lim, mehribonlik, tarbiya, halollik, bag'rikenglik, insonparvarlik kiradi. Ijtimoiy tizimning o'ziga xosligi, turli xil ijtimoiy institutlarning ijtimoiy aloqalari aynan tegishli qadriyatlarining mavjudligi, ularning me'yoriy-retseptiv tabiati va subyektning atrof-muhitning kognitiv sharoitlaridan nisbiy mustaqilligi bilan belgilanadi. Qadriyatlar muammosi sotsiologiyada to'liq o'rganilgan bo'lsa-da, ijtimoiy psixologiya uchun sotsiologiyada o'rnatilgan ba'zi faktlarga amal qilish juda muhimdir. Ulardan eng muhimi, guruh hayoti uchun har xil qadriyatlarining har xil ahamiyati, ularning jamiyat qadriyatlari bilan har xil munosabati bo'lib, nisbatan umumiy va mavhum tushunchalar, masalan, yaxshilik, yomonlik, baxt va boshqalar haqida gap ketganda, biz ushbu darajada qadriyatlar barcha jamoat guruhlari uchun umumiydir va ularni jamiyatning qadriyatlari deb hisoblash mumkin deb aytamiz.

Guruh va individual qadriyatlar tushunchalarini va ularning o'zaro ta'sirini yuqoridagi tahlil asosida transport vositasi haydovchisining ijtimoiy odob-axloq qadriyat tizimi quyidagi mezonlarga javob berishi kerak: haydovchi ijtimoiy guruh a'zosi sifatida ijtimoiy guruh normalarini, xususan, yo'l harakati qoidalarini "transport vositalari haydovchilari" ijtimoiy guruhining xulq-atvor normalari ro'yxati sifatida qabul qilishi shart; haydovchi ijtimoiy guruh a'zosi sifatida haydovchining xulq-atvor me'yorlariga muvofiqligini ta'minlash uchun sanksiyalarni inobatga olishi kerak. Haydovchi jamiyat a'zosi sifatida "umuminsoniy" qadriyatlarni, sivilizatsiyalashgan jamiyatning insonparvarlik ideallarini, shaxslararo munosabatlarda masalan, halollik, rahm-shafqat, o'zaro yordamni baham ko'rishi kerak. Avtomobil rulida bo'lganingizda, siz ush-

bu ijtimoiy normalarni qabul qiladigan odamlar atrofida bo'lsangizgina o'zingizni xotirjam va ishonchli his qilishingiz mumkin.

Avtomobil yo'l muammolari orasida yo'l harakati ishtirokchilari: haydovchilar, piyodalar, yo'l harakati nazoratchilari o'rtasidagi shaxslararo munosabatlar muhim rol o'ynaydi. Bu tushunarli, chunki yo'l harakati xavfsizligi ko'p jihatdan o'zaro hurmatga bog'liq. Tajriba — obyektiv voqelikni amaliyotga asoslangan hissiy-empirik bilish; bilim va ko'nikmalar, ko'nikmalarning birligidir.

V.V.Ambartsumyan, V.N.Babin, O.P.Gujoyan va A.V.Petridisning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, barcha haydovchilarning 69 foizi baxtsiz hodisa keltirib chiqarmaydi, 12 foizi baxtsiz hodisa sodir etgan. Ba'zi olimlarning fikriga ko'ra, baxtsiz hodisalar har qanday haydovchi kuniga bir necha marta duch kelishi mumkin bo'lgan xavfli vaziyatlarda ongsiz yoki nazoratsiz harakatlar natijasida har bir haydovchi bilan sodir bo'lishi mumkin. Harakatning uzluksizligi yo'l belgilari, taqiqlovchi signallar va harakat ishtirokchilari tomonidan doimiy ravishda buziladi. Haydovchi transport vositasini boshqarish bo'yicha ko'plab harakatlarni bajariishi kerak, ammo agar haydovchi biron joyga shoshilsa, unda bu harakatlarning bir qismi noto'g'ri bo'lib chiqadi. Ayrim vaqtlarda vaqt yetishmasligi ko'pincha baxtsiz hodisalarning sababi hisoblanadi.

V.I.Konoplyanko haydovchilarning vaqt tanqisligi bilan bog'liq quyidagi xatolarini qayd etadi: vaziyatni tahlil qilishda xato (masalan, haydovchi chorrahaga yaqinlashganda, yoqilgan sariq svetofor yashil rangga o'zgaradi, lekin qizil rang yoqiladi deb hisoblaydi); noto'g'ri qaror qabul qilish (masalan, ushbu yo'l-transport sharoitida zarur bo'lgan manyovr o'rniga haydovchi favqulodda tormozlashni qo'llaydi); harakatning noto'g'riligi (masalan, favqulodda tormozlashni qo'llash to'g'risida to'g'ri qaror qabul qilindi, ammo haydovchi gaz pedalini noto'g'ri bosadi va shu bilan tezlikni oshiradi) [1,58].

Avtomobil haydovchilarining ishiga nisbatan operator faoliyatining individual uslubi **T. A. Polyanova** tomonidan o'rganilgan. U haydovchilarning individual xususiyatlarini haydash uslubida aks etishini aniqladi, shuning uchun u ikkita uslubni aniqladi: faoliyatning indikativ jihati — vaziyatni nazorat qilish va uni har tomonlama baholash; ijro etuvchi — u yoki bu manyovrni tezroq bajarish. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ikkinchi uslub yanada xavfli bo'lib chiqadi va ko'plab yo'l-transport hodisalariga yo'liqadi. **D. Klebelsberg** shuningdek, haydovchilarning xatti-harakatlarida ikkita umumiy dispozitsiyani aniqladi:

tez va muvaffaqiyatli haydashdan zavqlanish istagi va avtonomiya, raqobat istagi mavjud bo'lib, Ikkala dispozitsiya ham avtomobilni boshqarishning beshta uslubida namoyon bo'ladi: o'zini isbotlash istagi bilan sportga chidamli; o'zini himoya qilish istagi bilan noaniq beqaror; konformistik xatti-harakatlar boshqalarga moslashish istagi; avtonomiyaga intilish; raqobatga intilish. **E.Mitteneker** Avstriyalik olim hissiy aralashuvning asosiy sababi birgalikda ishlaydigan ikkita dispozitsiya o'rtasidagi ziddiyat — belgilangan maqsadga erishish va xatolikka yo'l qo'yimaslik deb hisoblagan. Ekstrovertlik va introvertlik kabi barqaror individual fazilatlar haydovchining temperament ko'rsatkichlari bilan chambarchas bog'liqligini o'rgangan. **G. Eyzenk** Ingliz psixologi ekstrovertlar xatolar va baxtsiz hodisalarga ko'proq moyil ekanligini ko'rsatdi. **A. V. Romanov** haydovchining temperament turi va uning transport vositasini boshqarish uslubining xususiyatlari o'rtasida bog'liqlik borligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, xarakter aksentuatsiyalari va yo'l harakati xususiyatlari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadigan tadqiqotlar mavjud. Ulardan ba'zilarini ko'rib chiqamiz.

1. Namoyish tipi aniqlik va yo'l harakati qoidalariga rioya qilish tendensiyasi bilan ajralib turadi, ammo tasvirni buzadigan xavfsizlik vositalarining ahamiyatini kam baholaydi.

2. Rigid tip mashg'ulot boshida yo'l harakati qoidalariga rioya qilishga qaratilgan, ammo kelajakda u boshqa haydovchilarning xatti-harakatlariga moslashadi. Ishlab chiqilgan ishonchli ustanovkalar bilan u ishonchli, xotirjam haydovchi.

3. Pedantik tur barcha yo'l harakati qoidalarini mukammal bajarishi bilan ajralib turadi, boshqa tomondan, u psixofiziologik holatiga qarab harakat tezligini tanlaydi. Qaror qabul qilish uchun juda ko'p ma'lumot kerak.

4. Qo'zg'aluvchan tur eng xavfli haydovchi hisoblanadi, chunki u qarorlarni qabul qiladi va yo'l harakati holatini tahlil qilish o'rniga impuls ta'siri ostida harakat qiladi. Boshqa haydovchilar tomonidan xatti-harakatlarni tahlil qilish oldindan aytib bo'lmaydi. Eng yuqori avariya darajasiga ega.

5. Gipertimik tip ko'pincha tez-tez, asossiz qayta qurish va tezlik chegarasidan oshib ketish tendensiyasida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, ushbu turdagi haydovchilar to'xtash joylariga juda ko'p e'tibor berishadi.

6. Sensitiv tur yo'l harakati madaniyatini e'tiborsiz qoldiradi, chunki u keraksiz ravishda yo'l holatini tahlil qilishga qaratilgan.

7. Siklotim turi havaskor haydovchilar va professional haydovchilar o'rtasida farqlarga ega. Professional faol va passiv xavfsizlik vositalaridan faol foydalanadilar, havaskorlar ularni e'tiborsiz qoldiradilar.

8. Affektiv ko'tarilgan tur to'xtash joyida kamroq ishonch bilan ajralib turadi.

Yo'lda tajovuzning namoyon bo'lish xususiyatlarini tahlil qilamiz: Yo'lda tajovuzkorlikning namoyon bo'lishi butun dunyo uchun muammo hisoblanadi, chunki natijada ziddiyatli, avariyadan oldingi yoki favqulodda vaziyatlar

yuzaga keladi. Agressiv haydashga quyidagi ta'rif beramiz: "agressiv haydash uslubi nafaqat transport vositasining tezligi yoki trayektoriyasini, balki boshqa yo'l foydalanuvchilari bilan o'zaro ta'sir o'tkazish usullari va vositalarini tanlashda xavfli xatti-harakatlarning namoyon bo'lishi bilan bog'liq. Bunday holda, xatti-harakatlarning xavfliligi haydovchi haydash paytida har qanday vaqtda va har qanday vaziyatda qayd etilishi mumkin: taktik jihatdan (rejalashtirish yoki impulsiv faoliyat uslubini tanlashda), texnik jihatdan (avtomobilning texnik xususiyatlaridan maksimal darajada foydalanish), ijtimoiy jihatdan (og'zaki namoyishlar darajasida). Tadqiqotlarning aksariyati tajovuzkor xatti-harakatlar va haydovchilarning shaxsiy xususiyatlarining o'zaro bog'liqligini o'rganishga qaratilgan bo'lib, ular tajovuzkor xatti-harakatlar va salbiy hissiy holatga moyil bo'lgan ba'zi haydash ssenariylarini keltirib chiqaradi. Ko'pgina xorijiy tadqiqotlar natijalari haydash ssenariysini tanlashda ichki omillarning ta'sirini ko'rsatadi. Haydash paytida tajovuz avtohalokatga uchrash xavfi bilan bog'liqligi aniqlandi. Bu bog'liqlik haydovchilarning tajovuzkor haydash uslubi deb ataladigan amaliyotlari bilan izohlanadi. L. Glendon va R. Dorn bunday vaziyatlarni kundalik hayotda kuzatishimiz mumkin bo'lgan tajovuzning odatiy ko'rinishlari o'zgartirilib, boshqa shakllarga ega bo'lishi bilan izohlaydi, chunki transport vositasini boshqarish paytida sharoitlar juda o'ziga xos va xatti-harakatlarning ba'zi jihatlari cheklaydi. Biroq, hissiy bo'shatish zarurati saqlanib qoladi va ayniqsa yo'l harakati xatti-harakatlariga olib keladi: keskin qayta qurish, "kesish", "rad etish", masofaga rioya qilmaslik, tezlik chegarasidan oshib ketish va boshqalar[2,27].

Yo'l harakati xavfsizligini ta'minlashdagi kamchiliklarning jiddiy sabablari uning asosiy ishtirokchilari - haydovchilar, piyodalar va yo'l harakati noziri bilan bog'liq. Har kuni millionga yaqin avtomobil ko'chalar va magistrallarda harakatlanadi. Avtomobil haydovchilari aholining eng faol, ishlaydigan va reproduktiv qismidir. Afsuski, jamiyatda xulq-atvor madaniyati, o'zaro hurmat yetishmasligi transport vositalarining haydovchilarining xatti-harakatlariga bevosita ta'sir qiladi, ular ko'pincha boshqa yo'l foydalanuvchilariga nisbatan qo'pollik ko'rsatadilar. Yo'llarda tartib va o'z-o'zini anglashga erishish tomonlarning o'zaro nozikligisiz, umuman yuqori haydash madaniyatisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shu sababli, o'zini madaniyatli odam deb hisoblaydigan zamonaviy haydovchi uchun o'zini tutish va odob-axloq qoidalari va qoidalarini chuqur bilish juda muhimdir. Xulq-atvor madaniyati, etikasi deganda jamiyatdagi odamlarning salbiy va ijobiy ko'rinishlari va jihatlari bilan o'zaro munosabati va muloqotining haqiqiy darajasi tushuniladi. Etika - axloq haqidagi fan bo'lib axloq - bu jamiyatda o'rnatilgan tamoyillar va me'yorlardan foydalangan holda odamlarning xatti-harakatlarini tartibga solish usuli hisoblanadi. Bu me'yorlar urf-odatlar, axloqiy ta'limotlar, urf-odatlar, diniy amrlar ko'rinishida namoyon bo'lib, xalq og'zaki ijodi, o'quv, ilmiy-badiiy adabiyotlarda, kasbiy odob-

axloq qoidalarida ifodalanadi. Xulq-atvor madaniyati bevosita jamiyatning sivilizatsiya darajasiga bog'liq. Ijtimoiy odob-axloq qoidalari-bu ma'lum bir jamiyatda muayyan vaziyatda qanday qilib yetakchilik qilish odat tusiga kirganligining namunasi, idealidir. Ijtimoiy odob-axloq qoidalariga shaxslararo munosabatlar, murojaat qilish va salomlashish shakllari, xushmuomalalik qoidalari, xulq-atvor va kiyim-kechak shakllari kiradi. Odob-axloq, to'g'rilik, ehtiyotkorlik kabi fazilatlarni o'z ichiga oladi. Odob-axloq qoidalarini bilish odamni har safar o'zini qanday tutish kerakligi haqida o'ylash zaruriyatidan xalos qiladi, har qanday vaziyatda o'z qadr-qimmatini, imijini va ishonchli xatti-harakatlarini saqlashga imkon beradi. Oddiy qilib aytganda, odob-axloq qoidalari jamoat hayoti uchun "yo'l harakati qoidalari"dir. Avtoetiket — yo'llarda haydovchilarning madaniyatli xatti-harakatlari qoidalari to'plami. Avtoetiket sivilizatsiyalashgan jamiyat darajasiga mos keladigan yo'llarda bunday normalar va munosabatlar tartibini o'zida mujassam etgan. Avtoetiket qoidalarini bilish va ularga rioya qilish haydovchilarning yo'llardagi munosabatlarini sezilarli darajada soddalashtiradi, nizolar, tushunmovchiliklardan qochadi va umuman haydashni osonlashtiradi. Avtomobil yuqori xavf manbai hisoblanadi. Shunga ko'ra, avtomobil rulida transportda qatnashib, haydovchi boshqalar uchun xavf tug'diradigan faoliyat bilan shug'ullanadi. Hech kim yo'lda barcha vaziyatlarni oldindan ko'ra olmaydi. Ammo aksariyat hollarda yo'l harakati qatnashchilaridan faqat qoidalar bilan qonuniylashtirilgan harakatlarni bajarish talab etiladi. Yo'l harakati ishtirokchilarining murosasiz, qo'pol xatti-harakatlari hamma uchun xavfli. Aksincha, bir-biriga nisbatan do'stona va ogohlantiruvchi munosabat yo'lda qulay, xotirjam muhit yaratadi. Yo'l harakati qatnashchilarining bir-biriga hurmat va xushmuomalalik bilan munosabatda bo'lmasligi yo'lda xavfsizlik, xotirjamlik bo'lishi mumkin emas.

Yo'l har qanday haydovchi uchun faoliyat joyi va transport vositasini xavfsiz boshqarish bo'yicha haydash jarayonida ularning o'zaro ta'sirida muvaffaqiyatli bajarishga yoki fojiga olib keladi. Yo'llarda har bir haydovchi doimiy ravishda yo'lda va qarama-qarshi yo'nalishda harakatlanadigan, manyovr qiladigan, yon yo'llar va platformalardan chiqib ketadigan va hatto yo'lda turgan transport vositalarining haydovchilari bilan o'zaro aloqada bo'ladi. Avtotransport vositalarining maqsadi, harakat tabiati, haydovchilar tomonidan berilgan signallar va boshqa ko'plab belgilarga ko'ra, haydovchi ularning niyatlarini aniqlashga, harakat yo'nalishlarini, manyovrlarni ol-

dindan bilishga majburdir, bu esa transport xavfsizligini ta'minlash uchun juda muhimdir. Hech narsa boshqa yo'l harakati qatnashchilari uchun kutilmagan haydovchilar harakati kabi yo'l sharoitining jiddiy asoratlariga tahdid solmaydi. Boshqa transport vositalarining haydovchilari bilan o'zaro aloqada tovush, yorug'lik va boshqa (masalan, qo'l) signallar muhim rol o'ynaydi. Ammo ba'zi haydovchilar turli sabablarga ko'ra qoidalarni buzgan holda, manyovr paytida bu signallarni bermaydilar. Bu bilan ular o'zlari uchun ham, boshqa yo'l harakati ishtirokchilari uchun ham favqulodda vaziyat yaratadilar.

1. Yo'l harakati xavfsizligi sharoitida inson omili muhim rol o'ynaydi. Hozirgi vaqtda O'zbekistonda, Rossiyada ham, g'arbda, rivojlangan davlatlarda ham ushbu yo'nalishda faol tadqiqotlar olib borilmoqda. Biroq, butun dunyo bo'ylab baxtsiz hodisalar darajasi shuni ko'rsatadiki, barcha omillar ko'rib chiqilmaydi va bu sohada ko'proq tadqiqotlar talab etiladi.

2. Inson qadriyatlarining yo'l harakati xususiyatlariga ta'siri muammosi kam o'rganilgan va puxta ishlab chiqishni talab qiladi, chunki qadriyatlar tanlov sharoitida va odamlar bilan munosabatlarda xatti-harakatlarni tartibga soluvchi vazifasini bajaradi.

3. Yo'llardagi baxtsiz hodisalar darajasi psixologik tanlov yoki psixologik diagnostika orqali, so'ngra o'quv sharoitida tuzatish bilan kamaytirilishi kerak. Hozirgi vaqtda bunday tadbirlar uchun mezonlarni topish bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Ulardan biri haydashning uslub xususiyatlaridir.

4. Yo'lda tajovuzkorlikning namoyon bo'lishi yo'l harakati xavfsizligi nuqtayi nazaridan dolzarb muammo bo'lib, xavfli haydash uslubiga hamroh bo'ladi va ko'plab yo'l-transport hodisalariga sabab bo'ladi. 18 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan erkaklar asosan tajovuzni ko'rsatishini ko'rsatadigan tadqiqotlar mavjud. Hozirgi vaqtda yo'lda tajovuzkor xatti-harakatlar uchun sanksiyalarni qo'llash usullarini faol izlash davom etmoqda.

5. Tahliliy sharhdan ko'rinib turibdiki, psixologlar haydovchilarning yo'lda o'zini tutishining determinantlarini yetarlicha o'rganmagan, shuningdek, yo'l harakati xavfsizligini yaxshilash yo'llari haqida yagona tushuncha yo'q. Shu bilan birga, ushbu masala bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilish, shubhasiz, haydovchilarning yo'lda o'zini tutishining psixologik jihatlarini chuqurroq o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Haydash uslubining xususiyatlariga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarni o'rganish dolzarb masala deb o'ylaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Коноплянко, В.И. Основы управления автомобилем и безопасность дорожного движения: учеб. пособие / В.И. Коноплянко, В.В. Зырянов, Ю.В. Воробьев. – М.: Высш. шк. 2005. – 271 с.
2. Glendon L., Dorn D. R., Matthews D. G., Taylor R. G. Age and gender differences in perceived accident likelihood and driver competences // Risk Analysis. 1996. V. 16.
3. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. – T.: Universitet, 1999. – 95 b.
4. Клеббельсберг Д. / пер. с нем.; под ред. В.Б. Мазуркевича. – М.: Транспорт, 1989. – 367 с. <https://www.semanticscholar.org/author/D.-Klebsberg/16228470> Risk Taking Behaviour.

ҚАДИМГИ ШАРҚ МАМЛАКАТЛАРИДА ЖИНОЯТ ВА ЖАЗО МАСАЛАЛАРИ

Хусан Саитходжаев,
Чирчиқ ОТҚМБЮ “Гуманитар фанлар”
кафедраси профессори, ф.ф.н.

Аннотация

Қадимги Шарқ мамлакатларида жамиятнинг барқарор ривожланишини таъминлаш мақсадида давлатлар қонунчилигида жиноят ва жазо масалаларига алоҳида эътибор қаратиб келишган. Жамият ривожланиши билан бирга жамият ва қонун муносабатлари такомиллашиб, жиноятчига бўлган муносабатлар ҳам кескин ўзгариб борган. Ушбу мақолада Қадимги Шарқ мамлакатлари Миср ва Бобилда, Ҳиндистон ва Хитойда, шунингдек зардуштийлик динининг муқаддас китоби Авестода жиноят ва жазо масалалари фалсафий жиҳатдан таҳлил қилинади. Шунингдек, мақолада жиноят ва жазо фалсафасининг тарихий эволюцияси ретроспектив таҳлил этилиб, мавжуд муаммоларга ечимлар тавсия этилади.

Калит сўзлар: жиноят, жазо, жиноят ва жазо фалсафаси, жиноий жазоларнинг либераллаштириши, маънавий-ахлоқий таназзул, ижтимоий адолатни тиклаш, қайта тарбиялаш, инкорни-инкор, диалектик инкор, маҳкумни ахлоқан тузатиш.

Аннотация

В целях обеспечения стабильного развития общества в странах Древнего Востока особое внимание уделялось вопросам преступлений и наказаний в законах государств. Вместе с развитием общества улучшались отношения между обществом и законом, кардинально изменились и отношения с преступником. В данной статье философски анализируются вопросы преступления и наказания в странах Древнего Востока, Египта и Вавилона, Индии и Китая, а также в священной книге зороастрийской религии Авесте. Также в статье ретроспективно анализируется историческая эволюция философии преступления и наказания и рекомендуются пути решения существующих проблем.

Ключевые слова: преступление, наказание, философия преступления и наказания, либерализация уголовных наказаний, духовно-нравственный упадок, восстановление социальной справедливости, перевоспитание, отрицание-отрицание, диалектическое отрицание, нравственное исправление осужденного.

Annotation

In order to ensure the stable development of society in the countries of the Ancient East, special attention was paid to the issues of crimes and punishments in the laws of states. Along with the development of society, the relationship between society and the law improved, and the relationship with the criminal also changed dramatically. This article philosophically analyzes the issues of crime and punishment in the countries of the Ancient East, Egypt and Babylon, India and China, as well as in the holy book of the Zoroastrian religion Avesta. The article also retrospectively analyzes the historical evolution of the philosophy of crime and punishment and recommends ways to solve existing problems.

Keywords: crime, punishment, philosophy of crime and punishment, liberalization of criminal punishments, spiritual and moral decline, restoration of social justice, re-education, denial-denial, dialectical denial, moral correction of the convict.

Жиноят ва жазо масаласи ўта мураккаб ва серқирра ходиса бўлиб, қадимдан то бугунги кунга қадар унга қарши кураш масаласи жамиятнинг ажралмас таркибий қисми сифатида ўзининг долзарблиги билан ажралиб туради. Президент Шавкат Мирзиёев Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисида сўзлаган нутқида “Кейинги пайтда коррупция ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича тезкор тадбирлар амалга оширилмоқда. Ўзини “кўча” деб атайдиган жиноий гуруҳлар бўладими, коррупцияга берилган мансабдор шахслар бўладими, ким қонунга беписанд муносабатда бўлиб, давлат ва жамиятга зарар етказадиган бўлса, биз бунга ҳеч қачон жим қараб туролмаймиз. Кўчаларимиз, маҳалларимиз, ҳаётимиз том маънода тинч ва тоза, жиноятдан холи бўлиши керак. Янги Ўзбекистонда қонун устувор, жиноятга жазо муқаррар бўлиши шарт. Ва албатта шундай бўлади” [1] деб қатъий таъкидлайди.

Ўтмишда барқарор ривожланишини таъминлаш мақсадида давлатлар қонунчилигида жиноят ва жазо масалаларига жиддий эътибор қаратиб келишган. Жамият ривожланиши билан бирга жамият ва қонун муносабатлари такомиллашиб, жиноятчига бўлган муносабатлар ҳам кескин ўзгариб борган. Аввал индивидуал, кейин уруғчилик асосида қасос олиш жарималар билан алмаштирилди, кейинчалик қамоққа олиш чораси, оғир меҳнат билан банд қилиш ва сургун қилиш билан алмаштирилди. Шундай қилиб, жиноий жазо эволюциясида уни энгиллаштирувчи ҳолатларнинг юзага келганлигини кузатиш мумкин. Бу жараёни жазони ижро этиш муассасаларида маҳбусларга бўлган муносабатнинг халқаро ҳуқуқ нормалари асосида яхшиланаётганлиги ҳамда жиноий жазоларнинг либераллаштирилаётганлигида кўриш мумкин.

Қадимги Шарқ давлатларнинг жиноят қонунчилигига назар ташлайдиган бўлсак, уларнинг деярли

барчасида ибтидоий жамоа тузумининг кўпгина қолдиқлари, яъни қасос олиш одатининг излари сақланиб қолганини кўриш мумкин. Хусусан, қадимги давлатларнинг жазо тизимида жамоавий жавобгарлик, “қонга қон, жонга жон” тамойили, суд юритиш ишларида ордалия — синаб кўриш қонидаси мавжуд бўлган.

Қадимги Мисрда давлат жиноят сирларини ошкор қилиш оғир бўлиб, бу жиноятни содир этган айбдор шахсларнинг тили кесиб ташланган. Қалбаки нарсаларни ясаш ва тайёрлаш ҳам жиноят ҳисобланиб, айбдорларнинг қўли чопилган. Сохта тош-тарозилардан фойдаланган кишининг эса тана аъзоларидан бири кесилган. Қасамхўрлик жиноятлари, одам ўлдириш ва айрим ҳолатларда ёлғон хабар берганлик учун айбдорлар ўлим жазосига ҳукм қилинган. Отасининг умрига зомин бўлган қотил фарзанднинг танасидан гўштлари суғуриб олиниб, кейин тиканларга ётқизилган ва қотиллик жиноятига қўл урган падаркуш фарзанд оловда ёқиб юборилган [5, 76].

Қадимги Бобилда жиноят ва жазо масалалари Бобил подшоси Хаммурапи (мил. авв. 1792 – 1750) томонидан тузилган қонунларга асосланган. Хаммурапи қонунлари қулдорлик тузуми ҳуқуқининг характерли белгиларини ўзида акс эттирган бўлиб, Қадимги Шарқ ҳуқуқининг қимматли ёдгорлиги саналади. Хаммурапи қонунлари тузилиши жиҳатдан кириш, 282 та моддани ўз ичига олган асосий 3-та қисм ва хулосадан иборат бўлиб, ҳуқуқнинг айрим соҳаларига тегишли суд процесси, мулк ҳуқуқи, мулкнинг турли кўринишлари, ерга эгалик, никоҳ ва оила, мерос ҳуқуқи ва бошқа масалаларни ўз ичига камраб олган. Унда хусусий мулкчилик, айниқса, қулдорлик каттиқ ҳимоя қилинган. Мазкур қонунга биноан, қулни ўғирлаганлик, қочган қулни яширганлик учун ўлим жазоси белгиланган. Кимнидир қотилликда айблаб, бунинг исбот қилолмаган одамнинг ўзи ўлимга ҳукм қилинган. Судья асоссиз равишда ўзи чиқарган ҳукмни бекор қилса ёки ўзгартирса, ўз лавозимидан озод қилинган ва жаримага тортилган. Агар сотувчи ўз молини харидорга топширмасдан вафот этса, харидор ўша маҳсулотнинг беш баравар қийматини марҳумнинг яқинларидан ундириб олишга ҳақли бўлган, агар кимдир бировнинг қочиб кетган қули ёки канизагини тутиб, эгасига қайтарса, эгаси унга икки цикл (тахминан 23 грамм) кумуш бериши керак бўлган, агар қурувчи қурган уй қулаб тушиб, уй эгасини ҳалок қилса, қурувчи қатл этилган, агар фарзанд ўз отасини урса, унинг қўли кесилган, агар кимдир бошқа бировнинг кўзини ўйиб олса, унинг ҳам кўзи шу тарзда ўйилган, агар кимдир бошқа бировнинг қўлини синдирса, унинг ҳам худди ўша қўли синдирилган, агар кимдир ўзидан мартабаси юқори бўлган кишининг бўйнига урса, ҳамманинг олдида 60 қамчи билан саваланган, агар кимдир ўз хотинига мохов касалини юқтирса, бу аёлдан воз кечиши мумкин бўлмаган ва бир умр шу

аёли билан бирга яшашга ва уни боқишга мажбур бўлган, агар шифокор эҳтиётсизлик натижасида беморни ўлдириб қўйса, унинг қўли кесилган [5, 76].

Қадимги Ҳиндистон қонунчилигида ҳам жиноят ва жазо масалаларига алоҳида эътибор берилган бўлиб, жиноий ишлар асосан Ману қонунлари асосида олиб борилган. Ману қонунлари браҳманизм мактаби намояндalари томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, диний тус бериш мақсадида афсонавий подшо Ману номи билан аталган. Ушбу қонун 12 та боб, 2685 та моддadan иборат бўлиб, ундаги қондалар икки мисрали шеър тарзида ифодаланган. Қадимги Ҳиндистонда давлат ва ижтимоий тузумга қарши ҳар қандай суиқасд қилган киши ўлим жазосига ҳукм қилинган. Ўз давлатини ёки қишлоғини қаттиқ овоз чиқариб сўккан кишига энг юқори жарима жазоси тайинланган. Биринчи марта ўғирлик қилган кишининг иккита бармоғи, иккинчи марта ўғирлик қилган кишининг қўли ва оёғи кесилган. Учинчи марта ўғирлик қилган киши ўлим жазосига ҳукм қилинган. [2, 25]

Қадимги Хитойда жазо тизимида қўлланилган жазолар ўзининг ўта шафқатсизлиги билан ажралиб туради. Қадимги Хитойда ўлим жазоси ниҳоятда кенг ва ваҳшиёна усуллар билан қўлланилган жазо турларидан бири ҳисобланган. Жиноят ҳуқуқи бўйича солиқ тўлашдан бош тортган ва ичкиликка муккасида кетган шахсларга ҳам ўлим жазоси тайинланган. Шунингдек, давлатга қарши жиноятлар учун нафақат айбдорнинг ўзи, балки унинг ота-онаси ва хотини шажараси бўйича уч авлод қариндош-уруғлари ҳам жавобгарликка тортилган. Хань империясининг дастлабки даврида махсус фармон чиқарилиб, унга кўра давлатга қарши жиноят содир этган шахснинг уч авлоди қирғин қилинган, сўнгги авлодга дастлаб татуировка йўли билан тамга босилиб, бурунлари ва оёқлари кесилган, шундан сўнг уларни таёқ билан ўлгунча урилган. Уларнинг бошларини узиб, суяклари ва гўштлари таналаридан ажратиб олиниб, хочга осиб қўйилган. Бозор майдонида давлат тузумига қарши фитна ва исёнларда иштирок этган шахслар қайнаб турган сувда ёки гулханда куйдирилган. Шу билан бир қаторда ўлим жазосининг тириклайин кўмиш, бўлақларга бўлиш (махкумни белидан иккига бўлиб ташлаш) каби ранг-баранг кўринишлари мавжуд бўлган. Қатл этилган шахснинг жасади асосан жамоат жойларида – бозорларда ёки катта йўлларда дарахтга осиб қўйилган. Қадимги Хитойда ўлим жазосини ижро этиш вақти масаласи ҳам алоҳида эътиборга моликдир. Сабаби, Конфуций таълимоти бўйича ўлим жазоси кузда ёки қишда ижро этилган. Гап шундаки, баҳорда ва ёзда, яъни айни табиат уйғонаётган пайтда тирик мавжудотни ўлдириш табиат ва жамиятдаги уйғунликнинг бузилишига олиб келиши ва бунинг оқибатида сув тошқини, қурғоқчилик ва бошқа табиий офатлар келиб чиқиши мумкин деб ҳисобланган. [6, 15]

Авестода жиноят ва жазо. Зардуштийлик динининг муқаддас китоби “Авесто”нинг Вендидод қисмида жиноят ва жазо масалаларига алоҳида ўрин берилган.

Авестода “эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амал” жиноят ва жазо фалсафаси бўлган. Инсон дунёқарашини ўзгартириш орқали жиноятчиликни енгиш асосий мақсад ҳисобланган. Масалан, турмушга чиқиб зурриёт қилмаган аёл 50 қамчи калтакланган, эри темир камар тақиб юришга мажбур бўлган. Ўғрини ушлаб олган уй эгасига ўғрини ўлдириш ҳуқуқи берилган. Табиатга зарар келтириш, ҳайвонларни қийнаш ҳам жиноят ҳисобланиб тегишли тартибда жазоланган.

Масалан, агар эркак киши балоғатга етган қиз ёки жувонни ҳомиладор қилган бўлса ва у аёл номусига чидай олмай гўдакни нобуд қилса, эркак ва аёл биргаликда қатл этилган. Эркак киши аёлни хоҳ никоҳда, хоҳ никоҳсиз ҳомиладор қилиб қўйса, гўдак дунёга келиб балоғатга етгунга қадар эркак уни ўз қарамоғига олиши керак бўлган. Мабодо эркак аёлни етарлича ҳимоя қила олмаса ва гўдакка шикаст етса, ундай эркакка ўлим тайин этилган. Турмушга чиқиб зурриёт кераклигини унутган балоғат ёшидаги қизлар қопга солиниб 50 қамчи калтакланганлар. Балоғатга етиб уйланмай юрган йигитлар эса темир камар боғлаб юриши керак бўлган.

Авестода нафақат одам зоти, балки уй ҳайвонларига ҳам илтифот кўрсатиш ҳар бир диндорнинг бурчи ҳисобланган. Уларни эъзозламаган, озор берган одамлар албатта жазоланган. Кимда ким тозалikka ва озодаликка риоя қилмаса, уларнинг аввало ўзи тартибга чақирилган ва қилган иши учун жавобгарликка тортилган. Дарахтнинг бир шохини синдирган ҳам, нопок кўзани сувга ботирган ҳам 25 қамчи калтакланиш билан жазоланган. Яйлов ва экинзорларни пайҳон қилган, хонаки ҳайвонлар, ов ва чўпон итига озор етказган, уларни қасддан ёхуд билмай ўлдириб қўйганларга қўлланиладиган жазо, жарима тартиб меъёрлари ҳам батафсил баён қилинган.

Авестонинг “Вендидод” деб номланган таркибий қисмида жиноятлар шартли равишда қуйидагича таснифланади:

1. Динга қарши жиноятлар: ғайридин билан никоҳга кириши коҳинни ҳақоратлаш, мансабни суистеъмол қилиш;

2. Шахсга қарши жиноятлар: хужум, таҳдид солиш, ҳомилани тушириш, аёлга ҳомиладорлик пайтида шикаст етказиш;

3. Ҳайвонларга, уй ҳайвонларига, хусусан, турли хилдаги итларга қарши жиноятлар;

4. Мулккий жиноятлар: ўғирлик, қароқчилик, товланчилик, талон-торож, босқинчилик;

5. Ахлоқий жиноятлар: фоҳишабозлик, зўрлаш, эрхотинларнинг хиёнати, қасддан оила қурмай юриш, никоҳ қоидаларини бузиш, зино, хиёнат;

6. Табиатга қарши жиноятлар: ер, сув, ҳаво, оловни асраш қоидаларини бузиш, ернинг ҳолатига қарамаслик, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қоидадини, жамоат ва шахсий гигиенани бузмок, боғ-роғ, резаворга зарар етказмок, сувни исроф қилмок, бетартиб бутазор яратмок, дарахт ўтказмок ва ҳоказолар.

Ижтимоий ёки хусусий мулкка кўз олайтирган ва уни ўғирлаганлар, қароқчи ва йўлтўсарлар ўлим жазосига ҳукм қилинган. Бировнинг жонига қасд қилганлар Ватан хоини сифатида дорга осиб ўлдирилган. Ўлим жазосига ҳукм қилинганлар токи ҳукм ижро этилгунга қадар канал қазиш, ҳовуз ва кудуқлар кавлашда ишлатилган.

“Авесто”да бу ва бошқа жиноятларга бериладиган жазо ёки уларни ҳар хил мажбурият ҳамда жарималар билан алмаштиришнинг аниқ меъёри ёхуд мезонлари белгилаб қўйилган. Демак, гуноҳ учун бериладиган жазо тартиблари қатъий низомга, қонун тусига кирган бўлган.

Ушбу мақолада Қадимги Шарқ мамлакатларида жиноят ва жазо масалаларига қисқача тўхталдик. Хулоса ўрнида шуни алоҳида таъкидлаш мумкинки, жиноят ва жазо масаласи ўтмишда ҳам ва ҳозирда ҳам жамият тараққиётига салбий таъсир этувчи омил сифатида қаралиб келинган. Бугунги кунда содир этилаётган жиноятларнинг аксарияти инсонлар дунёқарашини маънавий-ахлоқий таназзул туфайли содир этилмокда. Жиноятга ундовчи омиллар энг аввало инсон онгида пайдо бўлади, шу сабаб инсон дунёқарашини ўзгартирмасдан туриб жиноятчиликни енгиб бўлмайди.

Инсон онги ва дунёқарашини ўзгартирувчи омиллардан бири — бу фалсафадир. Ҳар соҳанинг ўз фалсафаси бўлганидек, жиноят ва жазо масалаларини фалсафий жиҳатдан таҳлил қилиш муҳим ҳисобланади. Бугун дунёда бу масалада сезиларли ишлар амалга оширилмокда. Масалан, Россия Федерациясида З.А.Поздняковнинг “Жиноят фалсафаси”, И.М. Рагимовнинг “Жиноят ва жазо фалсафаси”, А.Н. Александровнинг “Ёвузлик фалсафаси ва жиноятчилик фалсафаси”, А.П. Дубнов ва Дубовцевларнинг “Жиноятчилик фалсафаси” номли нуфузли монографиялари нашр этилди. Д.С. Бабичев “Жиноят фалсафасининг сиёсий-ҳуқуқий тадқиқи” мавзусида номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди. Аммо, Ўзбекистон олимлари томонидан бу йўналишда биронта илмий асар яратилмади. Энг ачинарлиси, жиноят ва жазо фалсафаси стихияли тарзда илмий муомаладан тушиб қолмокда. Жиноят ва жазо фалсафаси жиноятчиликка қарши курашнинг ғоявий қуроли, бу қуролсиз жиноятчиликка қарши курашиш кўр одамнинг кураши кабидир.

Бизнингча, жиноят ва жазо масалаларининг мазмун-моҳиятини ҳар тарафлама чуқур ўрганиш учун, аввало, унинг фалсафасини англаб олиш муҳимдир. Жиноят ва жазо фалсафасини тарғиб этиш ва ривож-

лантиришни куйидаги йўналишларда амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- Ф.Достоевскийнинг “Жиноят ва жазо” романига ўхшаган романларни яратиш;
- фундаментал тадқиқотларни амалга ошириш, монография ва илмий мақолалар нашр этиш;
- “Жиноят ва жазо фалсафаси” ўқув курси ўқити-лишини йўлга қўйиш;
- дарслик ва ўқув қўлланмалар нашр этиш;
- халқаро илмий-назарий конференцияларни таш-

киллаштириш орқали жамоатчилик фикрини шакл-лантириш.

Жиноят ва жазо фалсафаси уйдирма эмас, у тарихий тараққиёт маҳсули. Демак, уни ривожлантиришга ҳар биримиз масъулмиз. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, жиноят ва жазо фалсафаси ижтимоий адолатни тиклаш, янги жиноятларни олдини олиш, маҳкумни ахлоқан ту-затиш ва қайта тарбиялаш фалсафасидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. “Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак” Республика Маъна-вият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи. Янги Ўзбекистон. 2023 йил 23 декабрь.
2. Пайзуллаев Қ.П., Салаев Н.С., Бобокелдиев Б.А. Ўлим жазоси: ўтмишда, ҳозирда ва келажакда. – Т., 2005. – 280 б.
3. Васильев Л. История Востока./Учебник по специальности “История”. Т. 1. – М.: Высшая школа, 1998. – 240 б.
4. История Древнего Востока: материалы по историографии. Учебное пособие Под ред. В.И. Кузищина, А. А. Вигасина. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 200 с.
5. Мухамедов Х. Хорижий мамлакатлар давлати ва ҳуқуқи тарихи. -қисм. – Т.: “Адолат”, 1999. – 210 б.
6. Утемуратов М. Давлат ва ҳуқуқ тарихида жинят ва жазо масалалари. Ўқув қўлланма. – Т., 2020. – 114 б.
7. Рагимов И.М. Философия и преступление. – Санкт-Петербург., 2013. – 160 б.
8. Поздняков Э.А. Философия преступления. – М., 2001. – 568 б.

РАСКРЫТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДИНАМИКИ СПРОСА НА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ УСЛУГИ

Нилуфар Файзуллаева,

Кандидат педагогических наук, профессор,

Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация

В современной образовательной среде понимание тонкостей спроса на образовательные услуги выходит за рамки простого статистического анализа. Это предполагает углубление в социальные и психологические факторы, которые лежат в основе решений отдельных лиц и сообществ в поисках возможностей получения образования. Целью данной статьи является исследование многогранных аспектов спроса на образовательные услуги, проливая свет на социальные и психологические особенности, которые существенно влияют на это сложное явление.

Ключевые слова: образование, образовательная услуга, спрос на образование, демографические процессы, миграция, уровни образования, система образования.

Annotatsiya

Bugungi ta'lim sharoitida ta'lim xizmatlariga bo'lgan talabning nozik tomonlarini tushunish oddiy statistik tahlildan tashqariga chiqadi. Bu shaxslar va jamoalarning ta'lim imkoniyatlariga intilish qarorlari asosidagi ijtimoiy va psixologik omillarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Ushbu maqolaning maqsadi ta'lim xizmatlariga bo'lgan talabning ko'p qirrali tomonlarini o'rganish, ushbu murakkab hodisaga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy va psixologik xususiyatlarni yoritishdir.

Kalit so'zlar: ta'lim, ta'lim xizmati, ta'limga bo'lgan talab, demografik jarayonlar, migratsiya, ta'lim darajalari, ta'lim tizimi.

Annotation

In the modern educational environment, understanding the intricacies of demand for educational services goes beyond simple statistical analysis. This involves delving into the social and psychological factors that underlie the decisions of individuals and communities to pursue educational opportunities. The purpose of this article is to explore the multifaceted aspects of demand for educational services, shedding light on the social and psychological characteristics that significantly influence this complex phenomenon.

Keywords: education, educational service, demand for education, demographic processes, migration, levels of education, education system.

В современном мире значение образования как важнейшего фактора формирования нового качества экономики и общества увеличивается вместе с ростом влияния человеческого капитала. Модернизация общества предполагает переход от индустриального общества к обществу информационному, в котором процессы порождения и распространения знания становятся ключевыми.

Согласно маркетинговой концепции при формировании любого рынка необходимо, чтобы образовательные учреждения в идеале старались занять все рыночные ниши (специальности, виды обучения, территории) для максимизации своего присутствия и в конечном итоге получения определенных выгод [2,1060]. Эти выгоды могут заключаться, например, в получении прибыли, а также в получении бюджетных мест (финансирование со стороны государства). Однако в реальности образовательные учреждения не могут полностью удовлетворить запросы и желания всех потребителей рынка в силу ограниченных собственных возможностей. Именно поэтому образовательные учреждения проводят маркетинговые исследования и в результате нацеливают свои услуги на отдельные сегменты рынка, где услуга принесет максимальный доход. Сами маркетинговые подходы в образовании должны способствовать решению основной задачи – определению спроса населения на образовательные услуги или созданию такого спроса. В конечном итоге образовательное учреждение должно предлагать именно тот продукт, который в полной мере мог бы удовлетворить запросы и потребности всех участников рынка образовательных услуг.

Но так дела обстоят в теории, на практике все значительно сложнее. Во-первых, образовательная услуга имеет свою специфику: результат и процесс получения разнесены во времени. Например, спрогнозировать востребованность той или иной специальности, направления в бакалавриате – достаточно сложно. Во-вторых, мнения о том, какие нужны специалисты на рынке труда, расходятся у различных агентов данного рынка: работодатель хочет специалистов, ориентированных на свою специфику трудовой деятельности, государство хочет развивать систему профессионального образования, так как не хватает рабочих специальностей, а потребитель хочет быть экономистом, бухгалтером или юристом.

На покупательские решения клиента при покупке услуги воздействуют такие основные психологические факторы как мотивация, восприятие, убеждения, отношение. К примеру, на мотивацию молодежи (абитуриентов) в пользу той или иной специальности оказывает влияние непосредственно социальная среда и общество в целом. До сих пор востребованными специальностями у абитуриентов остаются юриспруденция и экономика. Если проанализировать резуль-

таты исследования, проведенного специалистами комитета статистики в мае 2020 г., то под “наилучшей профессией для молодого человека” сегодня большинство понимает ту специальность, которая гарантирует или обещает скорые и хорошие деньги”. (табл. 1).

Таблица 1

Лучшие профессии для молодого человека, % от числа опрошенных

Вариант ответа	Население	Молодежь
Бизнесмен, предприниматель	34	41
Компьютерщик, программист	34	38
Юрист	27	27
Врач	22	19
Менеджер	17	19
Политик	12	13
Переводчик	11	11
Психолог	9	10

Безусловно, положительным моментом в настоящее время является то, что большинство молодежи признает необходимость получения образования. Образование в современном обществе востребовано. Многими высшее образование расценивается именно как средство возможности получения стабильного дохода в частности, и улучшения качества своей жизни в целом.

Мотивацией можно управлять, если определить скрытые потребности потребителя и выставить на рынок такой товар, который сможет удовлетворить эти потребности, активизирует их. Необходимо помнить, что потребитель может решить возникшую проблему разными способами, поэтому всегда важно детально изучать товары конкурентов по удовлетворению данной потребности.

В ходе исследования автором была выявлена аналогичная тенденция. На вопрос: “Что для Вас является основным стимулом в получении высшего образования?” – больше половины (54,3%) отметили повышение материального благосостояния (или достойное материальное вознаграждение) (рис. 1). Около 40% отметили карьерный рост, возможность реализовать личные идеи (проекты) и удовлетворение от работы. Около четверти опрошенных указали на профессиональную самореализацию, возможность предпринимательства, активное участие в научной и общественной деятельности. Признание коллег интересно лишь для 11,2%.

Рис. 1. Основной стимул в получении высшего образования

Следовательно, высшее образование расценивается именно как средство получения большего дохода и улучшения качества своей жизни. Именно поэтому важен социальный аспект в изучении современной системы образования[1,96].

Процесс коммерциализации образования на современном этапе развития неизбежен и с точки зрения конечного потребителя образовательных услуг даже полезен, так как в конкурентной борьбе предлагаются только востребованные образовательные услуги и выживают только самые сильные учебные заведения[4,280]. Однако чрезмерная коммерциализация данной сферы ведет к возникновению ряда проблем: избыточному количеству на рынке труда выпускников экономических и юридических специальностей; уменьшению или отсутствию спроса на них со стороны работодателей; повышению потребности в технических специалистах.

Особое место в факторах, влияющих на покупательскую способность, занимает экономическое положение. Чем больше человек зарабатывает денег, тем больше он готов заплатить за услуги. Экономическое положение индивида определяется уровнем и стабильностью его дохода, размерами сбережений и активов, долгами, кредитоспособностью и отношением к накоплению денег. Производители услуг, сбыт которых зависит от уровня доходов покупателей, постоянно следят за тенденциями в изменении личных доходов населения, нормы сбережений и процентных ставок.

Безусловно, стратегическая образовательная политика должна обеспечивать предоставление молодым специалистам рабочих мест, в соответствии с уровнем их профессиональной подготовки и с учетом возможностей национальной экономики. Однако, приоритетность роли спроса на рынке труда в достижении данной цели не является бесспорной. Достижение рыночного равновесия возможно в условиях идеальной рыночной экономики, в реальных же условиях действуют различные исключительные факторы, которые вносят свои коррективы и с которыми необходимо считаться.

Так, относительный избыток специалистов с высшим образованием на рынке труда с точки зрения объективных экономических законов требует сокращения количества вузов, набора студентов, затрат на образование. Однако социокультурный анализ этой проблемы свидетельствует о том, что такие действия сократят интеллектуальный потенциал общества, негативно отразятся на его качестве, станут сдерживающим фактом экономического роста, наконец, вступят в противоречие с объективными же процессами общественного прогресса – формирования информационного общества и экономики знаний. Следовательно, необходимо не сокращать, а о переориентировать

развитие высшего образования, создавать механизмы согласования предложения образовательных услуг и потребностей рынка труда, заниматься стратегическим планированием развития данной сферы.

В анализе данных проблем важно учитывать, что структура современного рынка труда представлена постоянными и переменными детерминантами[3,330]. Постоянные детерминанты обладают относительной устойчивостью, их не сложно прогнозировать, а предложение по этим детерминантам, как правило, превышает спрос, что обеспечивает конкуренцию рабочих мест и возможность выбора у работодателей. Сюда относятся специальности, связанные с развитием наиболее важных отраслей любой страны, а потому имеющие устойчивый спрос на рынке труда[5,200]. Особенностью временных детерминант является скачкообразное возникновение повышенного спроса, и такое же быстрое снижение после удовлетворения предложения. Такова специфика новых потребностей, возникающих в обществе, новых видов работ и услуг, соответственно, профессий и специальностей. Механизм функционирования постоянных и переменных детерминант представлен на рисунке.

Проблема нарушения равновесия на рынке труда усугубляется низким уровнем информированности молодежи о состоянии и динамике спроса на конкретные специальности, формированием общественного мнения о престижности или непрестижности различных профессий, а зачастую – действием сиюминутных предпочтений при выборе специальности. Таким образом, молодым людям предлагается множество профессий, однако отсутствуют объективные критерии (или информационный доступ к ним), позволяющие оценить будущую эффективность сегодняшнего профессионального выбора. А это, в свою очередь, обостряет проблему инвестирования в человеческий капитал.

В ситуациях распределения по детерминантам проявляется социально-экономическое неравенство, так как выбор зависит не только от академической успеваемости, но и от ресурсов, мотивации и ценностей, формируемых в семье.

Социальные различия в образовательных результатах - центральная тема в социологии образования. Различия в образовательных результатах, которые существуют между полами, социальными классами и этническими группами, могут проявляться в уровне успеваемости, экзаменационных оценках и вероятности совершения образовательных переходов на разных стадиях образовательной траектории. К примеру, в прошлом число учащихся мужчин превышало число женщин практически на всех этапах образования. В большинстве развитых стран долгое время образование, и в особенности высшее, для женщин было фактически недоступно. В XX в. ситуация начала меняться

ся, особенно ощутимо с 1960-х годов, и в настоящее время практически во всех странах девушки в среднем более успешны в образовательной системе, чем юноши. В США, Великобритании и большинстве других стран девушки чаще поступают в университеты. Девочки получают более высокие оценки в школе и реже нарушают дисциплину. Результаты национальных и международных тестов показывают, что девушки в среднем заметно опережают юношей в тестах по чтению и в большинстве случаев не уступают им в тестах по математике.

Результаты исследования. На основе анализа интервью и релевантной литературы были предложены следующие гипотезы количественного исследования, представленные в таблице 2.

Таблица 2

Результаты верификации гипотез исследования

Гипотеза	Подтверждение
Гипотеза 1: Социально-демографические характеристики потребителей влияют на выбор ими услуг образования	Нет
Гипотеза 2: На рынке профессионального образования в условиях цифровизации, происходит трансформация потребительского поведения	Да
Гипотеза 3: Намерение потребителей продолжить пользоваться услугами профессионального образования в дальнейшем в большей степени зависит от демографических, психологических и прочих внутренних факторов, обуславливающих поведение потребителя, чем от уровня удовлетворенности пройденными курсами	Нет
Гипотеза 4: Потребительское поведение на рынке профессионального образования отлично для представителей разных поколений	Да

Анализ результатов исследования позволил сформулировать следующие положения:

1. Самая распространенная цель обучения – получение дополнительных навыков внутри своей профессии и учеба для себя. Другие мотивы заметно уступают по уровню своей востребованности. Самыми популярными направлениями для обучения по убыванию являются продажи, маркетинг и PR (25,5%), питание, здоровье и спорт (22,7%), иностранные языки (22,4%), творчество (20,6%), дизайн (16,9%), бизнес, предпринимательство (15,1%).

2. Побудителями к совершению покупки являются личный интерес (37,1%) профессиональные цели (30,3%), а также желание разбавить досуг (11,1%).

Цель обучения для большинства респондентов – повышение квалификации (28,2%), а также учеба для себя, для удовольствия (25,3%), также присутствуют варианты в виде творческой реализации, смены профессии и обучение навыкам из другой профессии.

3. Большинство студентов принимают решение о прохождении обучения самостоятельно.

4. Наиболее распространенными каналами получения информации об образовательных услугах до пандемии являются реклама и поисковые системы, а также рекомендации друзей.

5. Большинство респондентов принимали решение о покупке около двух недель (61,46%). Наиболее важными факторами по убыванию являются: содержание программы, цена, известность, репутация и имидж компании, а также квалификация и известность преподавателей.

6. Демографические, психологические и прочие внутренние факторы, а также удовлетворенность пройденными курсами влияют на намерение потребителей продолжить пользоваться образовательными услугами в дальнейшем. Необходимо учитывать в создании образовательного продукта, его позиционировании, методах продвижения и ценообразовании различия возрастных характеристик пользователей.

В данной статье представлены результаты эмпирического исследования трансформации потребительского поведения в условиях цифровизации на рынке образовательных услуг. Автором было изучено явление трансформации потребительского поведения, а также выявлены основные факторы, повлиявшие на потребителей образовательных услуг.

Была построена и описана динамика спроса поведения потребителей на рынке образовательных услуг, включающая процесс принятия решения о покупке, влияние социальных и психологических факторов, а также мотивов и намерений потребителей. Проведенные исследования касались аспектов трансформации потребительского поведения, а также отличий среди потребителей разного сегмента.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- Алешина И.В. Поведение потребителей . / учебное пособие для вузов. – М.: Фаир-Пресс, 2017. – 525 с.
- Alexanra L. Lerner. A Strategic Planning Primer for Higher Education February, 06th 2010// www.educause.edu. P 1050-1069.
- Buchmann C., DiPrete T.A., McDaniel A. (2008) Gender Inequalities in Education // Annual Review of Sociology. Vol. 34. P. 319–337.
- Breen R., Goldthorpe J. H. (1997) Explaining Educational Differentials: Towards a Formal Rational Action Theory // Rationality and Society. Vol. 9. No 3. P. 275–305.
- Волкова А.А. Влияние цен на восприятие качества // Теория и практика общественного развития. 2014. № 5. С. 199–201.

TABIY FANNI MAHALLIY MATERIALLAR ORQALI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Muattar Panjiyeva,

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
“Boshlang‘ich ta‘lim” kafedrasida o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf tabiiy fan darslari jarayonida bolalarni tabiat bilan tanishtirishda amaliy ishlarni tashkil etishning samarali metodlari hamda boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda mahalliy materiallardan foydalanish haqida so‘z yuritilgan. Shuningdek, dars samaradorligini oshirishda turli xil zamonaviy metodlar va ko‘rgazmalardan foydalanish, tabiiy jismlar bilan ishlash, jism va hodisalarni kuzatish, ularni taqqoslash, o‘xshashlik va farqlarini aniqlash, tabiatshunoslik materialidan foydalana olish, o‘quvchilarda tabiiy mazmunidagi bilimlarni takomillashtirish haqida fikr-mulohaza yuritilgan.

Kalit so‘zlar: ko‘rgazmali metod, tabiiy jism, suratlar, samaradorlik, ta‘lim, pedagogik texnologiyalar, tabiiy fan, tabiat, hodisalar, ko‘rgazmali qurillar.

Аннотация

В данной статье говорится об эффективных методах организации практической работы по приобщению детей к природе на уроках естествознания и использовании местных материалов при преподавании естествознания в начальных классах. Также для повышения эффективности урока используйте различные современные методы и выставки, работайте с объектами природы, наблюдайте за предметами и явлениями, сравнивайте их, выявляйте сходства и различия, используйте естественнонаучный материал, совершенствуйте знания учащихся по природному содержанию.

Ключевые слова: визуальный метод, природное тело, картинки, эффективность, образование, педагогические технологии, естествознание, природа, явления, наглядные средства.

Annotation

This article talks about effective methods of organizing practical work in introducing children to nature during elementary science classes and the use of local materials in teaching natural sciences in elementary grades. Also, to increase the effectiveness of the lesson, use various modern methods and exhibitions, work with natural objects, observe objects and phenomena, compare them, identify similarities and differences, use natural science material, and improve students' knowledge of natural content, considered.

Keywords: visual method, natural body, pictures, efficiency, education, pedagogical technologies, natural science, nature, phenomena, visual aids.

Tabiatshunoslikni o‘qitish uchun, ayniqsa, tabiiy jismlar kerak, chunki ular o‘quvchilarda tabiiy jismlarni bevosita ko‘rish asosida tasavvur va tushunchalarni hosil qilishga imkon beradi. Har bir o‘quvchi tabiiy material bilan mustaqil ishlay olishi uchun uni yetarli miqdorda o‘quvchilar soniga qarab to‘plash kerak. Qabul qilish uchun teri sezgisi, hid bilish, maza sezishni talab qilmaydigan yirik jismlarni o‘qituvchi uzoqdan turib namoyish qiladi. Yirik o‘simliklar, masalan, makkajo‘xori, poliz ekinlari, pomidor (o‘simlik bargi, ildiz, mevalari bilan) yoki hayvonlar, parrandalar (mushuk, qush va h.k.) shunday ko‘rsatilishi mumkin. Narsani o‘quvchilarning barchasi yaxshi ko‘rishlari uchun u sinf doskasiga o‘qituvchi stoli balandligida o‘rnatiladi. Tirik hayvonlarni namoyish qilish o‘quvchilarga faqat ularning tashqi ko‘rinishi haqidagina emas, balki harakati, qiliqlari, ovozi va hokozolar haqida ham tasavvur hosil qilish imkonini beradi, bu tasavvurlar ancha to‘liq va ravshan bo‘ladi. Kuzatishlarga yaxshiroq rahbarlik qilish uchun o‘qituvchi o‘quvchilar oldiga kuzatilayotgan jismning katta-kichikligi, shakli, rangi, jonli bo‘lsa, yuz asosiy qismlari, harakatlanish usuli haqida, shuningdek,

boshqa narsalarga o‘xshashligi va ulardan farqiga oid yo‘naltiruvchi savollar, qo‘yadi[1, 68].

Suratlar bilan ishlash metodikasi. Tabiatshunoslikni o‘qitishda o‘qituvchi o‘quvchilarga ular hali ko‘rmagan ko‘pgina obyekt va hodisalar to‘g‘risida ma‘lumotlar beradi. Biroq eng jozibali va qiziqarli hikoya ham, agar yaxshi surat ko‘rsatilmasa, yetarli to‘liq va yorqin tasavvurlar bera olmaydi. Faqat suratlarini diqqat bilan ko‘rib chiqish orqali tabiiy holdagi jism bilan tanishishdagiga yaqin keladigan taassurotlarni hosil qilish mumkin. Tabiatshunoslik darslarida ko‘pincha devoriy suratlar ishlatiladiki, ular bo‘yicha sinf o‘quvchilarining barchasi ishtirokida ish olib boriladi. Yirik suratlar bo‘lmasa, kichikroq suratlardan foydalanish mumkin, ularni har bir o‘quvchiga ko‘rsatish kerak. O‘qituvchi qaysi turdagi surat bilan ishlamasin, uning maqsadi — suratning tabiatshunoslik mazmunini ochib berish, bolalarda tabiatshunoslik bilimlarining manbai sifatida undan foydalana olish uquvini hosil qilishdir. Darsning tuzilishi va suratning mazmuniga qarab, undan turlicha foydalaniladi. Surat o‘qituvchining hikoyasi tasviri bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bunda uning tafsilotlariga to‘xtash shart emas, chunki u hikoyadan olinadigan

taassurotni susaytiradi. Suratning mazmunidan bu holatda faqat bayonning eng muhim ma'nosi bilan bog'liq holda foydalaniladi[6, 19].

Surat, shuningdek, suhbatning boshlanish qismi bo'lishi ham mumkin. Bu holda o'qituvchi darsni suratni ko'rib chiqish bilan boshlaydi va suhbat jarayonida o'quvchilarni uning tabiatshunoslik mazmunini o'zlashtirishga olib keladi. Bunda o'quvchilarning ko'proq faolligiga erishish kerak. Ular suratda tasvirlangan obyektlarni faqat ko'rish bilan qabul qilib qolmasdan, balki ularning ayrim tomonlarini solishtirishlari, ilgariyiga taqqoslashlari va surat mazmunidan baholi qudrat xulosalar chiqarishlari kerak. Darslikdagi mavzular matnini muhokama qilish jarayonida ham suratlar ko'riladi, bu o'qilganlarni yaxshiroq tushunish va eslab qolishga yordam beradi. Shuningdek, suratlardan materialni takrorlash va mustahkamlashda keng foydalaniladi. Suratlaridan foydalanib, o'quvchilar o'tilganlarni yaxshiroq hikoya qilib beradilar. Bunda ular o'qituvchining qo'shimcha tushuntirishlarini ham esga oladilar, o'zlarining shaxsiy fikr va mulohazalarini bayon qiladilar, o'quvchilarning o'quv materialini puxta va chuqur o'zlashtirishlarini ta'minlaydi [4, 180]. Takrorlash-umumlashtirish darslarida suratlardan tashqari ilgari foydalanilmagan otkritka, kitob, jurnallardan, gazetalarning suratlaridan foydalaniladi, bu materialning o'zlashtirilishini tekshirishga yordam beradi. Suratlar bilan ishlashda ularning mazmunidan to'g'ri foydalanish, bolalarning kuzatishlariga to'g'ri rahbarlik qilish kerak. Suratlarini ko'rish orqali olingan taassurotlar yodda uzoq vaqt saqlanishi uchun ularning soni ko'p bo'lmazligi lozim. Suratlar bir nechta bo'lganda mazmunni yaxshiroq o'zlashtirib olishga yordam beruvchi metodik uslub – taqqoslashdan foydalanish mumkin. Suratdan darslik bilan ishlashda darslik matnidani suratning mazmuniga mos keladigan ta'riflar tanlanadi. Bunday topshiriq o'quvchilarni suratga e'tibor bilan qarashga va bir paytning o'zida o'qilganlarning mazmunini yaxshiroq tushunib olishga undaydi.

Kuzatish tabiatni o'rganishning ko'rgazmali metodi hisoblanadi. Tabiatshunoslikni kuzatish deganda atrof borliqning jism va hodisalarini rejali ravishda, maqsadga yo'nalgan holda, ongli tashkillangan qabul qilish tushuniladi. Kuzatishlar ikki belgi: muayyan maqsadning bo'lishi va diqqatni kuzatish obyektiga bilgan holda to'plash bilan xarakterlanadi. O'qitishning boshlang'ich bosqichlarida o'qituvchi o'quvchilarning kuzatishlarini tashkil qila turib, ularni oldin safarbar qilishi yoki kuzatish mo'ljallangan narsani ongli qabul qilib olish uchun kerakli ma'lumotlarni bildirishi, kuzatiladigan narsaning muhim xususiyatlarini ajratishi, kuzatishning izchilligini ko'rsatishi zarur. Kuzatishsiz o'quvchilar tabiat jismlari va hodisalari, ularning xususiyat hamda sifatleri, ular o'rtasida mavjud bog'lanishlar haqida to'g'ri tasavvurlar ololmaydilar[3, 52].

O'quvchilarda tegishli tasavvurlarning hosil bo'lishi qabul qilishning boyligi va to'liqligiga bog'liqdir. Kuzatishda o'quvchilar faqat kuzatilayotgan obyektlarning

tomoshabinigina bo'lib qolmasdan, balki ularning xarakterli xususiyatlarini bilib olishga intiladilar. Masalan, chinor va zarangning barg rangidagi o'zgarishlarni kuza-tib, o'quvchilar shu o'simlik barglarini taqqoslaydilar va ularning farq qiladigan hamda umumiy belgilarini aniqlaydilar: zarang, shumtol, chinor, teraklarning mevalarini qarab chiqib, o'quvchilar bu mevalar biri-biridan nima bilan farq qilishini, ularning shakli va rangini aniqlaydilar, yashik yoki uchastkaga o'simlik urug'larini ekib, bolalar o'simtaning qanday yorib chiqayotganligini, birinchi barglar qanday vujudga kelayotganini va o'simlikning rivojlanayotganligini kuzatadilar. Jism va hodisalarini kuza-tish, ularni taqqoslash, o'xshashlik va farqlarini aniqlash tafakkur, diqqat va irodani rivojlanishiga yordam beradi. Kuzatish jarayonida, shuningdek amaliy xarakterdagi bilimlar, masalan, o'simliklar dunyosining xarakteriga qarab, joyda oriyentirlash; hayvon va o'simliklarning xulq-atvoriga, tabiatdagi o'zgarishlarga qarab, ob-havoning o'zgarishini oldidan aytib berish; texnika mehnati darslarida tabiatshunoslik materialidan foydalana olish (tabiiy materiallar — mevalar, urug'lar, barglar, po'stloq bilan ishlash) uquvlari hosil qilinadi. 1-3-sinfardagi kuzatishlardan o'quv ishlarning eng xilma-xil shakllarida: sinfdagi dars va amaliy mashg'ulotlarda; ekskursiyalarda; tirik tabiat burchagi va maktaboldi uchastkasidagi mustaqil mashg'ulotlarda, uy vazifalarini bajarishda foydalanish kerak. Kuzatishlar davomiyligi va xarakter bo'yicha qisqa muddatli va uzoq muddatli bo'lishi mumkin. Qisqa muddatli kuzatishlar biror narsani qabul qilib olish uchun o'tkaziladi. Hayvonlar (kirpi, toshbaqa, shoxilon, kapalak, ninachi)ning harakatlanishini kuzatish qisqa muddatli kuzatishga misol bo'lishi mumkin[5, 130].

Uzoq muddatli kuzatishlar vaqt oraliqlari bilan bo'lingan, lekin yagona uzluksiz jarayonni hosil qilgan qator hodisalarini qamrab oladi. Bunga o'simlikning o'sishini, daraxtlardagi barglar rangining o'zgarishini, qushlarning uchib ketishini va hokazolarni kuzatishlar misol bo'lishi mumkin. Ular qator qisqa vaqtli kuzatishlardan tashkil topadi. Uzoq vaqtli kuzatishlar hodisalar o'rtasidagi bog'lanishlarni, ularning kelib chiqish sabablarini aniqlashga yordam beradi. Bular kurtakdan bargning rivojlanishini, tut ipak qurtining rivojlanishini kuzatishlar bo'lishi mumkin. Kuzatishlar oqibatida o'quvchilar taraqqiyot davrlarining izchilligini va ular o'rtasidagi aloqalarni belgilaydilar. Kuzatishlar kollektiv (butun sinf bilan bir vaqtda) yoki yakka (har bir o'quvchi mustaqil kuzatadi) holda bo'lishi mumkin. Kuzatish uchun oson (uddalasa bo'ladigan) obyektlarni tanlash zarur. Juda murakkab va tushunarli bo'lmagan hodisa va narsalarni tanlash kerak emas. Bu o'quvchilar qiziqishini sovitishi va kuzatishni adashtirib yuborishi mumkin. Tanlangan shakllardan qat'iy nazar 1-4-sinf o'quvchilari uchun tabiat kuzatishlari albatta sistemali bo'lishi kerak. Bundan tashqari tabiatshunoslik bilimlarini tushunib olishga, idrok qilish faolligini, tabiatga qiziqish va muhabbatni rivojlantirish-

ga, atrof tabiat obyektlari to'g'risidagi bilimlarni kengaytirishga yo'naltirilmog'i lozim.

Tabiat ustidan olib boriladigan kuzatishlar tizimiga ushbu tushunchalarni: jonli va jonsiz tabiat, mevali va manzarali daraxtlar, erta gullovchi o'simliklar, texnika ekinlari, suv o'simliklari, sabzavot va poliz ekinlari, galla ekinlari, hasharotlar, baliqlar, suvda ham quruqda yashovchilar, qushlarni kiritish mumkin. Tabiat va mehnat kalendariga kuzatish ma'lumotlarini har kuni yozib borish kuzatishlarga turg'un qiziqishni singdiruvchi maqsadga muvofiq uslublardan hisoblanadi. Shu maqsadda o'quvchilardan biri doskaga taklif qilinadi, u ob-havoni batafsil ta'riflaydi, kun davomida tabiat va odamlar mehnatida qanaqa qiziqarli holatlar bo'lganligi to'g'risida gapirib beradi. Uning javobini o'rtoqlari to'ldiradi va aniqlaydi. Javob o'qituvchi tomonidan albatta baholanadi, kuzatish kalendariga yoziladi.

Bolalarni narsa va hodisalarni ko'ra olish, eshitiish va qabul qilib olishga o'rgatish, boshlang'ich sinf o'qituvchisining eng muhim vazifalaridan biridir. Bolalar ko'pincha ikkita tanish daraxtga (masalan, chinor va zarangga) qaraydilar-u, ularni bir-biridan ajrata olmaydi-

lar. Bolalar suratni ko'rib, undagi eng muhim tomonlarini ko'ra oladilar, deb hisoblab bo'lmaydi. O'qituvchi ular oldiga aniq obyektlarni topish, ularni ta'riflash, savollarga javob berish bo'yicha muayyan vazifa qo'yishi kerak. Kuzatuvchanlikni rivojlantirish uchun bolalarni jism va hodisalarni taqqoslashga o'rgatish muhimdir. Kuzatish uchun biror narsani ko'rsata turib, o'qituvchi ularni nimaga o'xshashligini so'rashi kerak. O'xshashlikni aniqlab, o'quvchilar e'tiborini narsalar o'rtasidagi farqlarga qaratish kerak. Bunda kuzatishga iloji boricha ko'proq sezgi organlarni jalb qilish muhimdir. Bolalar ko'ribgina qolmasdan, kerak bo'lganda ushlab, hidlab ham ko'rsin va h.k. [2, 40].

Kuzatuvchanlik tabiatga, ishlab chiqarishga, muzeyga, fermaga, zooparkka ekskursiyalar o'tkazish vaqtida ham rivojlanadi. Bu ekskursiyalar shunday ko'rishgina emas, balki sinchiklab qarash, shunday eshitishgina emas, balki diqqat bilan quloq solish qobiliyatini tarbiyalaydi. Tabiatshunoslikni o'qitilishini to'g'ri qo'yilishi Boshlang'ich maktabdoyoq bolalarni tabiat jismlari va hodisalarini kuzatishga o'rgatadi. Shunday qilib, tabiatshunoslikni o'qitishda ko'rgazmali uslubdan foydalanish bolalarda aniq faktik bilimlarning to'planib borishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nuriddinova M.I. Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – T.: Cho'lpon nomidagi nashriyotmatbaa ijodiy uyi, 2005. – 240 b.
2. Tolipova T. Tabiatshunoslik fanini o'qitishda STEAM yondashuv. O'quv-uslubiy qo'llanma. – T.: XTXQTMOHM, 2019. – 100 b.
3. Sharipova D. va boshq. Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2018. – 280 b.
4. Норбўтаев Х.Б. Бошланғич синф табиатшунослик дарсларини инновацион педагогик технологиялар асосида ташкил этиш тамойиллари.// “Таълимда инновациялар: Стратегия, назария ва амалиёт”. Халқаро илмий мақолалар тўплами 1-қисм. – С.: СамДУ, 2018. – 182 б.
5. Sangirova Z. va boshq. Tabiiy fanlar. 3-sinf uchun darslik. – T.: Respublika ta'lim markazi, 2022. – 136 b.
6. Turdiqulov E.O. Inson va tabiat. O'qituvchilar uchun qo'llanma. – T.: Yozuvchi, 2002. – 180 b.

KOGNITIV FAOLIYATNING MOHIYATI VA UNING O'QUV JARAYONIDA TUTGAN O'RNI

Bobur Xujobekov,
Jizzax politexnika instituti tyutori

Annotatsiya

Kognitiv faoliyat insonning o'rganish va intellektual rivojlanishining asosiy jihati hisoblanadi. Ushbu maqola kognitiv faoliyatning mohiyatini va uning ta'lim jarayonidagi hal qiluvchi rolini o'rganadi. Biz kognitiv faoliyatning turli tarkibiy qismlarini, uning neyrobiologik asoslarini va ta'lim metodologiyasini shakllantirishdagi ahamiyatini ko'rib chiqamiz. Kognitiv faoliyatni tushunish o'qituvchilar va siyosatchilar uchun o'qitish va o'qitish strategiyalarini yaxshilash va yanada samarali ta'lim tizimini rivojlantirish uchun juda muhimdir.

Kalit so'zlar: faoliyat, kognitiv, jarayon, obyekt, bilim, faollik, kompleks, bilish faoliyati, o'z-o'zini o'zgartirish, kognitiv faoliyat, axborot faoliyati, ichki jarayon.

Аннотация

Познавательная деятельность является фундаментальным аспектом обучения и интеллектуального развития человека. В данной статье исследуется сущность познавательной деятельности и ее важнейшая роль в образовательном процессе. Мы углубляемся в различные компоненты познавательной деятельности, ее нейробиологическую основу и значение в формировании образовательных методик. Понимание познавательной

деятельности имеет решающее значение для преподавателей и политиков, поскольку они позволяют совершенствовать стратегии преподавания и обучения и способствовать созданию более эффективной системы образования.

Ключевые слова: Деятельность, познавательный, процесс, объект, познание, деятельность, комплекс, познавательная деятельность, самообразование, познавательная деятельность, внутренний процесс.

Annotation

Cognitive activity is a fundamental aspect of human learning and intellectual development. This article explores the essence of cognitive activity and its pivotal role in the educational process. We delve into the various components of cognitive activity, its neurobiological basis, and its significance in shaping educational methodologies. Understanding cognitive activity is crucial for educators and policymakers to enhance teaching and learning strategies and foster a more effective educational system.

Keywords: Activity, cognitive, process, object, cognition, activity, complex, cognitive activity, self-transformation, cognitive activity, internal process.

Kognitiv faoliyatni rivojlantirish maktab yoshidagi o'quvchilardan boshlash maqsadga muvofiqdir, chunki insonning tashqi dunyo bilan o'zaro ta'siri uning faoliyati va faoliyati tufayli mumkin. Faoliyat insonning aqliy fazilatlarini, uning mustaqilligi va tashabbuskorligini shakllantirishning ajralmas shartidir.

Kognitiv faoliyat pedagogik hodisa sifatida ikki tomonlama o'zaro bog'liq jarayondir: bir tomondan, kognitiv faoliyat o'quvchining o'zini o'zi tashkil etishi va o'zini o'zi anglash shaklidir; ikkinchi tomondan, kognitiv faoliyat o'qituvchining o'quvchining bilish faoliyatini tashkil etishdagi alohida harakatlarining natijasi sifatida qaraladi.

Shuning uchun, kognitiv faoliyatni belgilashda biz kognitiv faoliyatning qaysi turi yoki qaysi tomoni haqida gapirayotganimiz haqida tasavvurga ega bo'lishimiz kerak. Shu bilan birga, shuni unutmashimiz kerakki, o'qituvchining sa'y-harakatlarining yakuniy natijasi o'quvchining maxsus tashkil etilgan faoliyatini mustaqil faoliyatga, o'z-o'zini tarbiyalash jarayoniga aylantirishdir. Shunday qilib, kognitiv faoliyatning ikkala turi ham bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir.

Bir qator tadqiqotlarda kognitiv faoliyatni o'rganish muammosi ijodkorlik kontekstida ko'rib chiqildi. Xususan, talabning rivojlanishidagi eng muhim qonuniyatlarni L.V.Zankovning o'ziga xos xususiyatlari. L.V. Zankov yuqoriga e'tibor qaratmoqda umumiy rivojlanish maktab o'quvchilari; trening o'tkaziladigan yuqori darajadagi qiyinchilik; o'quv materialining tez sur'ati; nazariy bilimlar ulushining keskin ortishi. L.V.Zankov ta'kidlaganidek, o'quv materialini asossiz soddalashtirish, uni o'rganishning asossiz sekin sur'ati va takroriy monoton takrorlash, ehtimol, maktab o'quvchilarining intensiv rivojlanishiga yordam bera olmaydi. O'zgarishlar o'quv materialini chuqurlashtirishda, ko'proq hajmdagi nazariy tahlillarda, talabning nazariy tafakkurini rivojlantiruvchi umumlashmalarda bo'lishi kerak. Ushbu ta'lim tizimi o'quvchilarning tafakkurini, hissiy sohasini rivojlantiradi, materialning umumiy ma'nosini, asosiy mazmunini tushunish va aniqlashga o'rgatadi.

Ushbu maqolada biz "kognitiv faoliyat" tushunchasining mohiyati, tarkiy tuzilishi aniqlab beramiz va uni ixtisoslik fanlar sohasi uchun aniqlaymiz.

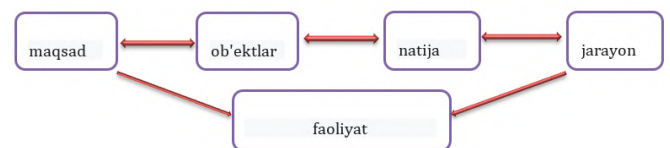
Kognitiv faoliyat — bu ikki tushunchaning birlashmasidan tarkib topgan. Ya'ni "idrok" (kognitiv faoliyat) va "faollik".

Bilish psixologik-pedagogik kategoriya bo'lib, bu jihatda V.Ya. Laudis ta'kidlashicha, kognitiv faoliyat "o'z-o'zini o'zgartirish, o'z-o'zini rivojlantirish faoliyatidir".

Keling, "kognitiv faoliyat" tushunchasining ikkinchi qismiga to'xtalib o'tamiz. Keng ma'noda "faoliyat" atamasi mualliflar tomonidan "shaxsning subyektning o'zi tomonidan tashkil etilgan, tartibga solinadigan va tuzilgan faoliyatdagi funksional namoyon bo'lishi" deb ta'riflanadi.

T.I. Shamovanning ta'kidlashicha kognitiv faoliyat talabning bilish jarayonida faolligiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Xuddi shunday, biz uchinchi atama — "faoliyat" ni tahlil qilamiz. Ushbu atamaning talqinini beradigan ba'zi manbalarga (Ensiklopedik lug'at, Psixologik lug'at) murojaat qilib, biz ta'rifni shakllantiramiz.

Faoliyat — bu insonning tashqi dunyo bilan faol o'zaro ta'siri bo'lib, uning davomida obyektga maqsadli ta'sir qilish tufayli u o'z ehtiyojlarini qondiradi. Faoliyat maqsad, vosita, natija va jarayonning o'zini o'z ichiga oladi (1-rasm).

1-rasm. "Faoliyat" tushunchasining blok diagrammasi

"Bilish — faollik — faoliyat" komponentlarini umumlashtirish va yuqorida berilgan ta'rifdan kelib chiqib, "kognitiv faoliyat" tushunchasining strukturaviy sxemasini tuzamiz.

Tushunchaning taqdim etilgan umumlashtirilgan strukturaviy sxemasi asosida talabalarning bilim faolligi mohiyatini aniqlashtirish mumkin.

Kognitiv faoliyat jarayonning tarkibiy qismlariga motivatsiya, o'quv faoliyati va ijtimoiy tartibga solish yordamida bilimga bo'lgan ehtiyojdan erishish mumkin bo'lgan natijaga qadar shaxsiy o'zini o'zi harakat qilish kabilar ki-

radi. Quyida pedagogik olimlar tomonida kognitiv faoliyatga berilgan ta'riflarga to'xtalib o'tmiz.

Kognitiv faoliyat — “shaxsning maqsadli kompleks shakllanishi bo'lib, u turli xil omillar ta'sirida o'zlashtiriladi, mustahkamlanadi va rivojlanadi: subyektiv (qiziqish, qat'iyat, iroda, motivatsiya va boshqalar); obyektiv (atrof-muhit sharoiti, o'qituvchining shaxsiyati, o'qitish texnikasi va usullari”.

Kognitiv faollik — bu shaxsning zarur kasbiy bilimlarni maqsadli va ongli ravishda egallash, kasbiy faoliyatda doimiy ravishda o'zini-o'zi takomillashtirish qobiliyatida ifodalangan ajralmas sifati.

Kognitiv faoliyat — bu “idrok jarayoniga intellektual-emotsional munosabat, o'rganishga, shaxsiy va qo'shma vazifalarni bajarishga moyillik, o'qituvchi va boshqa o'quvchilar bilan hamkorlikda ishlashga qiziqish, amaliy va intellektual faoliyatga intilish bilim taraqqiyotining dinamikasi”.

Kognitiv faollik mustaqil, tashabbuskorlik faoliyatida namoyon bo'ladigan shaxs xususiyati bo'lib, uning natijasi kasbiy kompetensiyalarning shakllanishi hisoblanadi. Yuqorida keltirilgan ta'riflardan ko'rinib turibdiki, kognitiv faoliyat tushunchasining mazmuni tadqiqot mazmuniga qarab o'zgaradi.

Shunday qilib, birinchi va uchinchi ta'riflar pedagogika sohasiga tegishli psixologiya, bu K.A.Abulxanova — Slavskaya, kognitiv faoliyatni bilimlarni egallash muammosi bilan bog'liq holda ko'rib chiqish [1, 29]. R.S. Nemovning asarlarida. ta'kidlashicha, har qanday kognitiv faoliyat nafaqat bilim, ko'nikmalarni egallashga, balki qobiliyat, xotira va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan faoliyat shaklidir. Yangi bilimlarni o'zlashtirish kognitiv faoliyatning natijasi bo'lib, “faqatgina faoliyat jarayonida ma'noga ega bo'ladi”.

Binobarin, kognitiv faoliyat o'quvchini bilim olishga undaydigan faollik va o'quv motivatsiyasi bilan bog'liq. Motivatsiya qo'llaniladigan ruhiy stress tufayli o'quv materialini yaxshiroq eslab qolishga yordam beradi. DA.Ginesinskiy ta'kidlaydiki, bilim tashqi ta'sir va o'quvchining o'quv va kognitiv faoliyat jarayonida ichki faoliyati natijasidir[2, 78].

T.N.Bochkareva ta'kidlaganidek, “tegishli bilimlarga bo'lgan ehtiyoj o'quvchilarning faol kognitiv faoliyati uchun zaruriy shartga aylanadi” [4, 23-b]. Kognitiv faoliyatning asosiy mezoni, bu holda, topshiriqni qabul qilish va bajarish (talabning intellektual faoliyatining muvaffaqiyati).

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, zamonaviy mehnat bozorida texnika yo'nalishi oliy ta'lim muassasalari (OTM) bitiruvchilarining raqobatbardoshligining eng muhim shartlaridan biri bu o'z-o'zini tarbiyalash jarayonining uzluksizligiga yordam beradigan yuqori kognitiv faollikdir, deb aytish mumkin. Shularni inobatga olib biz kognitiv faoliyatni quyidagicha ta'riflaymiz.

Kognitiv faoliyat bu tegishli kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lgan, axborot kommunikatsion texnologiyalarni

o'zlashtirgan hamda kamida bitta xorijiy tilni biladigan talabning intellektual faoliyatini tushunamiz.

Biz texnika yo'nalishi OTM lari yo'l muhandisligi yo'nalishi talabalari va ixtisoslik fanlari o'zlashtirish jarayoniga kognitiv faoliyatning yuqoridagi ta'riflarini qo'llaymiz.

Avtomobil yo'llarini loyihalash fanini o'qitish jarayonida talabalarining kognitiv faoliyati ostida biz shaxsiy yoki guruh ishida avtomobil yo'llarini loyihalash bo'yicha o'quv vazifalarini o'rganish va bajarishga tayyorlikda ifodalangan kognitiv jarayonga kognitiv-psixologik munosabatni tushunamiz. Amaliy va intellektual faoliyatga qiziqishning ortishi, bu fanni o'qitish samaradorligini belgilaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, bo'lajak muhandis shaxsining shakllanishi texnikumda amalga oshiriladi, shuning uchun avtomobil yo'llarini loyihalash fanini o'rganish jarayonida talabalarining xatti-harakati, ularning bilim faolligi fanlararo modullarga prognoz qilinadi va ular orqali.

Keling, avtomobil yo'llarini loyihalash fanini o'rganish jarayonida kognitiv faoliyatning mohiyati nuqtayi nazaridan ushbu turdagi xatti-harakatlarning qiyosiy tahlilini keltiramiz (1-jadval).

1-jadval

Avtomobil yo'llarini loyihalash fanini o'rganish jarayonida o'quvchilarning xatti-harakatlarining turlari

Xulq-avor turi	O'rganishga munosabat	Kasbga yo'naltirish
1	Avtomobil yo'llarini loyihalash fanini o'qitishning maqsad va vazifalariga keng yondashish	Talaba o'zining keng ixtisosligi va ko'p qirrali kasbiy tayyorgarligi tufayli o'z kasbiy faoliyatida AKT kompetensiyalaridan foydalanish imkoniyatini ko'radi.
2	Avtomobil yo'llarini loyihalash fanini o'qitishning maqsad va vazifalariga yuqori darajada ixtisoslashgan yondashuv	Talaba ayrim mavzularni chuqur o'rganish orqali avtomobil yo'llarini loyihalash bo'yicha o'quv dasturining ko'lamini kengaytiradi. U AKT vakolatlaridan faqat o'z kasbiy faoliyatining aniq, yuqori ixtisoslashgan sohasida foydalanish imkoniyatini ko'radi.
3	Avtomobil yo'llarini loyihalash fanidan o'quv rejasi doirasida bilimlarni o'zlashtirish va ko'nikmalarni egallash.	Talaba o'quv dasturi doirasida yuzaki bilimlarni ko'rsatadi. U o'z kasbiy faoliyatida AKT kompetensiyalaridan foydalanish imkoniyatini ko'rmaydi.

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, avtomobil yo'llarini loyihalash darslarida o'quvchilarning har bir xulq-atvori turi uchun o'quvchilarning kelajakdagi kasbida ushbu fanning ahamiyatini bilishlariga va talabalarining bilim faolligini rivojlantirishga qarab o'rganishga bo'lgan munosabat model mavjud.

Texnik maktabda avtomobil yo'llarini loyihalash fanini o'qitish jarayonida aniqlangan xulq-atvor tipologiyalarini hisobga olgan holda talabalarining bilim faolligi konsepsiyasining mohiyatini aniqlab olaylik.

Talabalarining bilim faolligi — bu ta'lim faoliyati motivatsiyasi, ijtimoiy tartibga solish (ularning xususiyatlari va xulq-atvori tipologiyasini hisobga olgan holda) yordamida insonning o'z-o'zini harakati (avtomobil yo'llarini loyihalash bo'yicha bilimga bo'lgan ehtiyojdan erishish mumkin bo'lgan natijagacha) jarayonining integral tarkibiy qismidir. Uning namoyon bo'lishini aks ettiruvchi natijasiga, har safar bilishning yangi motivini yaratadi.

Kognitiv situatsion faollik asosan avtomobil yo'llarini loyihalash asosiy fan bo'lmagan mutaxassislik talabalarida kuzatiladi (masalan, qandolatchi oshpazlar, oziq-ovqat ishlab chiqarish texnologlari, ofitsiantlar, barmenlar). Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bunday talabalar loyihalash kursi bilan bog'liq holda o'z ta'lim maqsadlaridan xabardor emaslar, ular o'zlarining kasbiy faoliyatida axborot kompetensiyalarini keyingi qo'llash imkoniyatlarini anglamaydilar, ular uchun 3 kognitiv faoliyat jarayonida xulq-atvor turi.

Bu holatda motiv mavzuga bo'lgan ta'limiy qiziqish, o'quv materialining "yangiligi" yoki darsga ijobiy - hissiy, ishchi munosabatdir. Motivatsiya turida tashqi ko'rinish ustunlik qiladi: yomon belgi uchun jazodan qo'rqish. Operatsion komponent diqqatni jamlash, ilgari yodlangan materialni takrorlash, elementar aqliy operatsiyalar kabi vazifani bajarish uchun zarur bo'lgan minimal tayyorgarlik ko'nikmalari shaklida taqdim etiladi.

Kognitiv faoliyatning tizimli darajasi talabaning o'quv maqsadlaridan xabardorligi bilan tavsiflanadi, u o'z kasbiy faoliyatida axborot vakolatlaridan foydalanish imkoniyatini ko'radi, lekin faqat yuqori ixtisoslashgan sohada (masalan, elektron jadvallarda ovqatlanish hisoblarini tuzish), u faol kognitiv faoliyat jarayonida 2 xulq-atvor turi bilan tavsiflanadi [5, 69].

Shunday qilib, oldingi, vaziyatli darajadagi talabaning bilish faolligining tuzilishi yanada rivojlanadi: o'quv qiziqishi o'quv materialining mazmuniga barqaror kognitiv qiziqishga aylanadi, hissiy kayfiyat mavzuga umumiy ijobiy munosabatda qayta tug'iladi.

Operatsion komponent informatika bo'yicha asosiy

bilim, ko'nikma va malakalarni qo'shadi, talabalar o'z-o'zini baholash qobiliyatini egallaydi.

Talabaning bilish faolligini rivojlanishining ijodiy darajasida tashqi motivatsiyani (bajarilmagan vazifalar uchun baholar bo'yicha jazolash qo'rquvi) ichki motivatsiyaga (talabaning o'quv maqsadlarini qayta ko'rib chiqish va ta'limning shaxsiy ahamiyatini anglash) o'zgarishi mavjud. Talaba savollar va o'quv maqsadlarini belgilashda mustaqillikni namoyon qiladi; yangi vazifalarni belgilashda tashabbus ishlab chiqiladi, muammolar va ularni hal qilish usullari o'z-o'zini rivojlantirish orqali. Bunday talabalar o'zlarining kasbiy faoliyatida axborot kompetensiyasidan foydalanishning keng istiqbolini ko'rishadi, buning natijasida ular kognitiv faoliyatda 1-xulq-atvor turini amalga oshiradilar.

M.A.Altuxovaning fikricha, "talabaning ma'lumotni idrok etish, tushunish, baholash bilan bog'liq universal o'quv faoliyatini amalga oshirish qobiliyati kognitiv faoliyatning operatsion komponentining asosiy minimalini tashkil qiladi" [3, 171].

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, talabaning bilish faolligi rivojlanishi va axborot kompetensiyalariga ega bo'lish o'rtasida ikki tomonlama bog'liqlik mavjud degan xulosaga kelishimiz mumkin. Axborot kompetensiyalari talabalarining bilish faolligini rivojlantirishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi. Biroq, bu kompetensiyalarni egallash informatika kursini o'qitish jarayonida sodir bo'ladi, shuning uchun talaba darsda qanchalik faol o'zini namoyon qilsa, uning shakllanishi jarayoni shunchalik muvaffaqiyatli bo'ladi.

Talabaning bilish faolligini rivojlantirish nuqtayi nazaridan texnik maktabda informatika fanini o'qitish jarayonini tashkil etish (o'z-o'zini rejalashtirilgan darajaga ko'tarish) psixologik va pedagogik xususiyatlarni hisobga olgan holda mos o'quv qo'llanmalarini tanlashni talab qiladi. talabalar soni [1, 112].

Shunday qilib, texnik maktab o'quvchisining avtomobil yo'llarini loyihalash fanini o'rganish jarayonida kognitiv faoliyati konsepsiyasining mohiyati quyidagicha:

ta'lim faoliyatini rag'batlantirish, ijtimoiy tartibga solish (ularning xususiyatlari va xulq-atvori tipologiyasini hisobga olgan holda) yordamida shaxsning o'z-o'zini harakati jarayonining integral tarkibiy qismi (avtomobil yo'llarini loyihalash bo'yicha bilimga bo'lgan ehtiyojdan erishish mumkin bo'lgan natijagacha). Uning namoyon bo'lishining refleksli natijasi, har safar bilish uchun yangi motivni yaratadi. Uning asosida va talabalarining xulq-atvori tipologiyasini hisobga olgan holda, talabaning bilish faolligini rivojlantirish uchun uch darajali tuzilma ishlab chiqilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абульханова К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): Избранные психологические труды. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО "МОДЭК", 1999. – 224 с.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.

3. Алтухова Мария Александровна Информационные компетенции как основа развития познавательной активности студентов вуза физической культуры // Вестник ЧГАКИ. 2014. №2 (38). Ст. 170-173.

4. Бочкарева Татьяна Николаевна Познавательная активность студентов вузов как психолого-педагогическая проблема // Russian Journal of Education and Psychology. – 2017. – №1. – Ст. 18-31.

5. Ляудис, В.Я. Формирование учебной деятельности студентов / Под ред. В.Я. Ляудис. – М.: Издательство МГУ, 1989. – 240 с.

OLIY TA'LIM TIZIMIDA TASVIRIY SAN'AT ASARLARINI TAHLIL QILISH

Fatima Gaypova,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Tasviriy san’at va dizayn” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada oliy ta'lim tizimida qo'llaniladigan ta'lim texnologiyasi vositalaridan biri sifatida tasviriy san'at asarlarini tahlil qilish xususiyatlari ko'rib chiqiladi. San'atdagi universal muloqot tili sifatida asarlarni tahlil qilish algoritmiga e'tibor qaratilgan bo'lib, u plastik tilning turli qatlamlarini aks ettiruvchi ma'lum bir ketma-ketlikda joylashgan. Bunday tahlildan maqsad asarning shakl va mazmunini ularning birligida ochib berish, badiiy tilning obrazli xususiyatini anglashdan iborat. Tasviriy san'at asarlarining eng yaxshi namunalari bilan tanishish orqali yosh rassomlardagi psixik jarayonlar va hodisalarning rivojlanish xususiyatlariga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: badiiy asar tahlili, muloqot tizimi, badiiy til, badiiy idrok, ifoda vositalari, g'oya, shakl, mazmun, tasviriy san'at asarlari, badiiy did, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, badiiy ijodkorlik, usullar, texnikalar.

Аннотация

В статье рассматриваются особенности анализа визуального искусства как одного из инструментов образовательной технологии, используемых в системе высшего образования. В качестве универсального языка общения в искусстве внимание акцентируется на алгоритме анализа произведений, расположенных в определенной последовательности, отражающей разные пласты пластического языка. Цель такого анализа — раскрыть форму и содержание произведения в их единстве, понять образную природу художественного языка. Знакомясь с лучшими образцами произведений изобразительного искусства, уделяется внимание особенностям развития психических процессов и явлений у юных художников.

Ключевые слова: анализ художественного произведения, система коммуникации, художественный язык, художественное восприятие, средства выражения, идея, форма, содержание, произведения изобразительного искусства, художественный вкус, развитие творческих способностей, художественное творчество, методы, приемы.

Annotation

The article discusses the features of the analysis of visual art as one of the educational technology tools used in the higher education system. As a universal language of communication in art, attention is focused on the algorithm for analyzing works arranged in a certain sequence, reflecting different layers of plastic language. The purpose of such an analysis is to reveal the form and content of the work in their unity, to understand the figurative nature of artistic language. Getting acquainted with the best examples of works of fine art, attention is paid to the peculiarities of the development of mental processes and phenomena in young artists.

Keywords: analysis of a work of art, communication system, artistic language, artistic perception, means of expression, idea, form, content, works of fine art, artistic taste, development of creative abilities, artistic creativity, methods, techniques.

Keng ma'noda tasviriy san'at odamlar o'rtasidagi aloqa vositalaridan biri, ma'lum bir g'oyani, xabarni va signalni uzatish vositasi bo'lib, uni uzatuvchi — rassom uchun ham, qabul qiluvchi — tomoshabin, san'at biluvchisi uchun ham bir xil darajada muhimdir. Har qanday aloqa tizimida bo'lgani kabi, tasviriy san'at ham o'z tiliga, kodiga ega, buning yordamida tomoshabin asarni muallifning asl niyatiga muvofiq idrok etadi (tushunadi) yoki uni badiiy didiga muvofiq talqin qiladi. Bunday universal til yoki kod inson faoliyatining barcha jabhalarida, xalqaro

tilshunoslik va noverbal belgilar (mimika, imo-ishoralar) dan tortib, o'zining maxsus, “sun'iy” metatillari bilan iqtisodiyot, din va fan tillarigacha mavjud.

Shu ma'noda, mashhur filolog va madaniyatshunos Y.M. Lotman, “teatr, kino, rasm, musiqa va umuman san'atning “tili” haqida maxsus tashkil etilgan til sifatida gapirishimiz mumkin. San'atni qandaydir ikkinchi darajali til, badiiy asarni esa bu tildagi matn sifatida ta'riflash mumkin... Bu savollarning barchasi bevosita san'atning muloqot tizimi sifatida ta'rifi bilan bog'liq” [1, 26].

Rassomning o'z rasmiga kiritgan g'oyasi, agar u professional, san'at ixlosmandlari va shunchaki murakkab tomoshabin uchun tushunarli bo'lgan ma'lum bir tilda ifodalangan bo'lsa, jamiyat mulkiga aylanadi va katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun tasviriy san'at tilining xususiyatlari aloqa vositasi sifatida muloqot sifatiga ta'sir qiladi va jamiyat madaniyati va ijtimoiy tashkilotining muhim qismiga aylanadi. Bunday holda, san'atkordan tomoshabinga hissiyotlar, hissiy holatlar va pirovard natijada fikr va g'oyalarni yetkazish vositasi sifatida plastik san'at tilining ifodalash imkoniyatlarining universalligi va cheksiz boyligi haqida gapirish mumkin.

Binobarin, tasviriy san'at vositalari orqali uzatilayotgan axborotni idrok etish uchun uning tilini tushunish, to'liq o'zlashtirish zarur. Bunday kasbiy idrok etish, badiiy asarlarni mohirona tahlil qilish va sharhlay bilishga o'rgatish oliy badiiy-pedagogik ta'lim tizimidagi muhim vazifalardan biridir. Rassomlik va boshqa plastik san'at asarlarini professional tahlil qilish ko'nikmalari bo'lajak o'qituvchi-rassomlar uchun nafaqat san'at tarixidan bilim olish uchun, balki ularning ijodiy faoliyatida — o'z badiiy asarlarini yaratishga professional yondashish uchun ham zarurdir. Tasviriy san'atni o'qitish didaktik qayta ishlangan badiiy tajribani o'quvchilarga o'tkazish, shuningdek, muloqot, ta'lim vaziyatlari va o'z-o'zini rivojlantirish jarayonida shaxsiy tajribani shakllantirishni o'z ichiga oladi [2, 32]. Shaxsiy komponent talabaning rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, shunchalik ahamiyatli bo'ladi, u amaliy badiiy va ijodiy faoliyatda, shuningdek, san'atni idrok etishda o'zini namoyon qiladi va shakllanadi.

Ma'lumki L.S.Vigotskiy ijodiy faoliyatni "ijodiy faoliyat orqali yaratilganmi, tashqi olamdagi biror narsa yoki aql yoki his-tuyg'uning ma'lum tuzilishidan qat'i nazar, yangi narsalarni yaratadigan, faqat tirik va ochib beradigan inson faoliyati" deb ta'riflagan. shaxsning o'zida" [3, 18]. Shu ma'noda badiiy asar yaratish jarayoni ham, tabiat va san'at asarlarining estetik xususiyatlarini idrok etish ham birdek ijodiy irodaning namoyon bo'lishidir.

Y.A.Gerchuk ta'kidlaydi: "Estetik idrok yaxlit bevosita hissiy taassurot sifatida, tabiatning estetik xususiyatlari va tomonlarini tushunish va o'zlashtirishning faol jarayoni sifatida tavsiflanadi. Oddiy idrok etish yo'li murakkabroq — taassurotga, undan esa estetik idrokning yuqori darajasiga — mulohaza yuritish, badiiy va obrazli takrorlash, mehnat natijalarini baholashga olib keladi. Shuning uchun badiiy idrokni shakllantirish jarayoni bizning davrimizda ayniqsa dolzarbdir" [1, 112].

Demak, idrok ham narsa va hodisalarning bevosita hissiy aks etishi, ham tafakkur bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab kognitiv faoliyatdir.

Idrok etish jarayoni ma'lum bir qolipda — obyekt bilan dastlabki tanishishdan tortib, mavhum fikrlash jarayonida uning mohiyatini anglashgacha bo'ladi. Fikrlash jarayoni motivlarga bog'liq bo'lgan his-tuyg'ularni o'z ichiga oladi. Tuyg'ularning tuzilishi his-tuyg'ulardan

tashqari, tushunchalarni ham o'z ichiga oladi. Binobarin, ongsiz, mantiqiy fikrlashsiz ijodiy faoliyat mumkin emas. Badiiy idrok narsalarni oddiy tanib olishdan kelib chiqmaydi, balki tasvir tekisligidan semantik ma'no tekisligiga o'tishni o'z ichiga oladi.

Ijodiy tasavvur mexanizmlarining mohiyati — mavjud g'oyalarni o'zgartirish va shu asosda yangilarini yaratish jarayonlari; tasavvur — bu haqiqatning yangi, g'ayrioddiy, kutilmagan birikmalar va aloqalarda aks etishi. S.L. Rubinshteyn ta'kidlaganidek, "ijodiy tasavvur kuchi va uning darajasi ikki ko'rsatkichning nisbati bilan belgilanadi:

1. Tasavvurning uning yaratilishining mazmunlilikigi va obyektiv ahamiyati bog'liq bo'lgan cheklovchi shartlarga rioya qilish darajasi.

2. Ular qanchalik yangi va originalligi bilan bevosita berilgan avloddan farq qiladi. Bir vaqtning o'zida ikkala shartni ham qondirmaydigan tasavvur fantastik, lekin ijodiy samarasizdir" [2, 117].

Zamonaviy san'atshunoslikda badiiy asarni tanqidiy tahlil qilish metodologiyasi, Y.B.Borev, "uch bosqichdan iborat — asarning tashqi aloqalarini tahlil qilish (tarixiy-madaniy, sotsiologik, qiyosiy, biografik va ijodiy-genetik yondashuvlar), ichki xususiyatlarni tahlil qilish (strukturaliy, stilistik tahlillar, mikrotahlil), shuningdek tahlil. ijtimoiy aks ettirish — asar haqidagi tanqidiy adabiyotlarni o'rganish, tinglovchilarni sotsiologik tahlil qilish va boshqalar [3, 24].

Badiiy asarni tahlil qilishning haqiqiy algoritmi ko'rib chiqilayotgan asarning shakli, mazmuni va g'oyasini ochib beradigan uchta asosiy bosqichdan iborat.

Birinchi daraja — mavzu — eng elementar. Bu darhol hissiy reaksiyaga asoslanadi va tasvirni ongsiz ravishda baholashni nazarda tutgan holda, "Nima tasvirlangan?" Degan savolga javob berishga imkon beradi. Bu bosqichda tomoshabin rasmni bir butun sifatida idrok qiladi, rasmdagi tasvirni tekshiradi va syujetga baho beradi. Bu rasmning eng yuqori "qatlami" bo'lib, u asarning ma'nosini ochib bermaydi. Bu erda shaklni, ya'ni asosiy parametrlarni o'rganamiz: rasmning o'lchami (monumental, molbert, miniatyura), uning formati (to'rtburchak, kvadrat, yumaloq — tondo, oval), rasm asosi (yog'och, kanvas, qog'oz), texnika (moy, tempera, akvarel, grafika). Rasm qaysi masofadan eng aniq idrok etilishini o'rganish ham qiziq — masalan, impressionistlarning asarlari faqat ma'lum masofadan turib ajoyib taassurot qoldiradi, bunga ularni yaqindan ko'rish orqali erishib bo'lmaydi.

Talaba "Nima, qanday va nima uchun?" degan savolga o'tganda, rasmda tasvirlangan narsalarni tanib, birlashtirib, u ma'lum bir adabiy sifat bilan ajralib turadigan ikkinchi - syujet darajasiga o'tadi. Bu daraja idrok elementlarini ham, rassom o'z asarida etkazadigan obyektlar, hodisalar yoki hodisalarni hissiy baholashni o'z ichiga oladi. Ushbu bosqichda tasvirni tahlil qilish amalga oshiriladi: rasmda nima tasvirlangan (asar syujeti), personajlar va obyektlar qanday muhitda joylashgan, asar qaysi janrda bajarilgan

(peyzaj, portret, harakatsiz). hayot, kundalik hayot janri, tarixiy, hayvoniy, mifologik va boshqalar).

Uchinchi daraja — haqiqiy badiiy yoki badiiy-plastik daraja bo'lib, o'quvchi asarning mazmunini ham, shaklini ham idrok etishga tayyor, shuningdek, bu tomonlarning o'zaro bog'liqligidan xabardor bo'ladi. Bu erda savollar tug'iladi: "Bu qanday amalga oshirildi?" va "Nima uchun, nima maqsadda?" Bu asar muallifi tomonidan qo'llaniladigan haqiqiy badiiy uslublar va ifoda vositalarini o'rganishdir. Darhaqiqat, bu san'atdagi eng muhim narsa. Bu har qanday san'at asarini baholashning asosiy mezonlari bo'lgan plastik fazilatlaridir. Asarni tahlil qilishning aynan shu bosqichida badiiy tilning barcha xususiyatlarini bilish muhim ahamiyatga ega. Avvalo, bu rasm kompozitsiyasining qurilishi: kompozitsiya qanday tarkibiy qismlardan tuzilgan, rasm tuvalidagi obyekt va fon (bo'shliq) o'rtasidagi munosabat qanday, kompozitsiya qanchalik muvozanatli (yoki muvozanatsiz), u statik yoki dinamik bo'ladimi. Agar unda dinamika mavjud bo'lsa, unda uning yo'nalishi nima, chunki yo'nalish tomoshabinning idrokiga ham ta'sir qiladi — yuqoriga qarab harakat har doim hissiy jihatdan ijobiy va dalda beruvchi sifatida qabul qilinadi, chizilgan chizilgan chiziqlar esa qaramaqarshi taassurot qoldiradi, bu ham bo'lishi mumkin.

Shuningdek, ushbu bosqichda tasvirning fazoviy yechimini o'rganish muhimdir. Bu erda rasm obyektlari idrok etiladigan ko'rish burchagi ham rol o'ynaydi - yuqoridan, pastdan yoki tomoshabinning ko'z darajasidagi ko'rinish (I. Levitaning "Abadiy tinchlik ustida" yoki "O'tirgan jin" rasmlarini eslang. " M. Vrubel tomonidan). [4, 83] Shuningdek, tasvir obyektlari tomoshabinga qanchalik yaqin yoki uzoqda joylashganligi — bu tomoshabinning rasm syujeti bilan o'zaro aloqada ba'zi ishtirok etishiga yoki u faqat tasvirni o'ylayotganiga ta'sir qiladi. Muhimi, chizikli boshlanishining jiddiyliги va fazoning chuqurligi, istiqbolni yoki tekis tasvirni aks ettiradi va rasmning fazoviy chuqurligi illyuziyasiga qanday yo'l bilan erishiladi. Muhimi, obyektlarning hajmini ifodalash vositalari, ularning konturlari ta'kidlangan yoki yashirilgan, tasvirlangan figuralarning asosiy chizmasi va siluetlari qanchalik grafik va ifodali, rasmda yorug'lik qanday rol o'ynaydi, uning xarakteri, manba va yo'nalish, rasmdagi sirt to'qimalarining xilma-xilligi uzatiladimi. Bu savollar grafik texnikadan foydalanish bilan bog'liq.

Asar tahlilida uning koloristik yechimi alohida o'rin tutadi: chizmaga nisbatan rang qay darajada katta yoki kichik rol o'ynaydi, u mahalliy ranglarda yoki tonallik bilan ifodalanadimi, issiq va sovuq ranglar qanday qo'llaniladi? rasmning teksturasi qanday — silliq yoki pasta, asosiy va qo'shimcha ranglar qanday, ular qanchalik ifodali yoki realistik, soyalar, reflekslar va yorug'lik qanday yozilgan, har qanday asosiy rangning rivojlanishi bormi, shuningdek ko'p. muallifning rangdan foydalanish niyatini, rasmning tabiatini va uning ishining umumiy rangini ochib beradigan boshqa savollar. Tahlilning ushbu bosqichi butun

rasmning badiiy ifodaliligini va badiiy asardagi asosiy narsa — tasvirni ochib beradi. Bu haqiqatning ham aksi, ham o'zgarishi. Tasviriy san'atdagi obraz ifodali obrazdir.

Badiiy asarni o'rganishdagi yakuniy savol - uning asosiy g'oyasi nima, rasm nima haqida? Majoziy yoki realistik san'atda g'oya syujet talqinida yotadi, uni qayta aytib berish mumkin. Ammo rasm ham tajriba bo'lishi mumkin — rang, tekstura, chiziq va boshqalardan foydalanish. (masalan, mavhum ekspressionistlar ishida). Bu yerda asosiy ahamiyatga ega — rassom hal qiladigan ekspressiv vazifa — rang va kompozitsion yechim qanchalik ifodali. Ya'ni, ushbu bosqichda rasmning asosiy g'oyasini tushunish va aniqlash muhimdir. Yakuniy natija bunga bog'liq — aks ettirish, tomoshabin tomonidan rasmni idrok etish.

Har bir asar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, tomoshabindan ma'lum darajada tayyorgarlikni talab qiladi [5, 42]. Ko'pchilik mavzu yoki syujet darajasida to'xtaydi, san'at o'quvchilaridan esa san'at haqida professional tushunchaga ega bo'lishlari talab qilinadi, bu ularning o'z ishlariga bahosini belgilaydi. Talabning badiiy rivojlanish darajasi ko'p jihatdan uning asarga to'g'ridan-to'g'ri, hissiy munosabatdan bu haqda asosli mulohazaga o'tish qobiliyati bilan belgilanadi. San'atga u yoki bu munosabat, qadriyat asosi did, asosli tanqidiy baho esa shaxsning kasbiy badiiy-ijodiy rivojlanishiga turtki bo'ladi.

Badiiy did — mukammallik va nomukammallikni, mazmun va shaklning birligi yoki qarama-qarshiligini his qilish va baholash qobiliyatining rivojlanganligi. Badiiy did — bu insonning san'atni idrok etishning ongli tajribasini (tafakkur va ijod orqali) ijodiy amalga oshirish qobiliyatidir. Talabalarning badiiy didini shakllantirish maxsus tayyorgarlikning eng muhim vazifasi, bo'lajak rassomning badiiy va ijodiy rivojlanishining kalitidir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, kelajakdagi rassomning kasbiy ahamiyatli sifati sifatida didni rivojlantirish jarayoni o'z-o'zidan sodir bo'ladi; did nafaqat professional muhitda ta'sir qiladigan ta'sirlarning natijasidir. Bu o'rinda ko'plab salbiy omillarni sanab o'tishimiz mumkin — ommaviy axborot vositalari, ommaviy san'at va hokazolarga adekvat, badiiy jihatdan asosli baho berish qobiliyatiga ega odamgina qarshilik ko'rsata oladi.

Talabalarning kasbiy badiiy tayyorgarligi jarayonida badiiy didni shakllantirishning asosiy shartlari amaliy badiiy faoliyat jarayonida idrokni shakllantirish zarurati, shuningdek, uning ko'p bosqichli xususiyatini ta'minlash asosida belgilanishi mumkin, shu jumladan:

1) talabalarning san'atdagi turli uslublar, yo'nalishlar, harakatlar to'g'risidagi bilimlar tizimini o'zlashtirishi, shuningdek ularning asosiy xususiyatlarini baholash qobiliyati;

2) turli xil ijodiy faoliyat turlarining o'ziga xos "tilini" egallash, shuningdek, o'z ishida va boshqalar tomonidan yaratilgan asarlarda ma'lum lingvistik vositalardan foydalanishni asoslash qobiliyati;

3) obyektiv mezonlar tizimi asosida voqelik va

san'atda, o'z ishida idrok etilayotgan narsaga obyektiv baho berish qobiliyatini shakllantirish.

Xulosa qilib aytganda tasviriy san'at asarlarini tahlil qilish orqali uning mohiyatini tushunish nazarda tutiladi va uni tomoshabin ya'ni tasviriy san'at shaydosiga oddiy holda yetkazib berish barcha san'at ahlining oldiga vazifa qilib belgilangan. Kasbiy badiiy pedagogik ta'limning maqsadi — pedagogika va san'at sohasida ijodiy qobiliyatga, individuallikka, har tomonlama bilimga ega bo'lgan san'at yo'nalishi bo'yicha malakali mutaxassis o'qituvchi tayyorlashdan iborat. Shaxsning san'at sohasidagi kompetensiyasi nafaqat ijodiy ko'nikma va

qobiliyatlarga ega bo'lish, balki san'atni etarli darajada idrok etish, ya'ni badiiy hodisalarni, har qanday turdagi tasvirlarni baholash va tahlil qilish, san'atshunoslik sohasidagi vakolatlarga ega bo'lishni o'z ichiga oladi. va ushbu sohada o'z fikringizni bildirish va asoslash imkonini beradigan muhokamalar olib boring. Pirovardida, badiiy asarlarni professional tahlil qilishga o'rgatish doirasida va umuman, tasviriy san'atning ifodali tilini o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarning tasviriy tafakkurini takomillashtirish va badiiy idrok etishning yuksak madaniyatini shakllantirish muammosi ko'rib chiqiladi. bo'lajak rassom o'qituvchilari hal qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. // Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб.: Издательство “Искусство”, 1970. – 384 с.
2. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. – М.: Издательская корпорация “Логос”, 1999. – 272 с.
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – СПб.: СОЮЗ, 1997. – 96 с.
4. Герчук Ю.Я. Основы художественной грамоты: Язык и смысл изобразительного искусства: учеб. пособие. – М.: Учебная литература, 2013. – 192 с.
5. Рубинштейн, С. Л. = Основы общей психологии – Издательство: Питер, 2002. – 720 с.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI KREATIV YONDASHUVLAR ASOSIDA KASBIY KOMPITENTSIYALARINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Ozoda Abdumuminova,

Guliston davlat univeristeti

“Maktabgacha ta'lim” kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ yondashuvlar asosida kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning samaradorligi, ta'limning mazmuni, kreativlik tushunchasi mazmuni, kompetensiya atamasiga atroflicha yondashiv asosida ta'riflari mazmuni, kompetensiyani rivojlantirish zaruriyati masalalari, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisiga qo'yiladigan talablar va dars jarayonida o'qituvchining darsga kreativ yondashuvi, o'quvchilar bilan birgalikdagi hamkorligining o'ziga xos jihatlari yoritilgan. Shuningdek, maqoladagi ma'lumotlar asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda kreativ yondashishning imkoniyatlari ham tahlil qilingan. Ushbu maqolada keltirilgan ma'lumotlar orqali bo'lajak o'qituvchilarda kompetensiyani rivojlantirish hamda kreativlikni rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan ilmiy ishlar va maqolalar yozishda ma'lumot sifatida foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: kreativlik, kompetensiya, kreativlik, imkoniyat, rivojlantirish, boshlang'ich sinf o'qituvchisi, dars, pedagogika, ta'lim, tarbiya, intellekt

Аннотация

В данной статье рассматривается эффективность развития профессиональных компетенций учителей начальных классов на основе творческих подходов, содержание образования, содержание понятия креативности, содержание определений на основе комплексного подхода к термину компетентность, Освещены вопросы необходимости развития компетентности будущего начального класса, требования к учителю и особенности творческого подхода учителя к уроку и сотрудничества с учащимися во время урока. Также на основе информации статьи проанализированы возможности творческого подхода к развитию профессиональных компетенций. Информация, представленная в данной статье, может быть использована в качестве информации при написании научных работ и статей по вопросам развития компетентности и творческих способностей будущих учителей.

Ключевые слова: креативность, компетентность, творчество, возможность, развитие, учитель начальных классов, урок, педагогика, воспитание, воспитание, интеллект.

Annotation

In this article, the effectiveness of the development of professional competences of primary school teachers based on creative approaches, the content of education, the content of the concept of creativity, the content of definitions based on a comprehensive approach to the term competence, issues of the need to develop competence, the future primary class the requirements for the teacher and the unique aspects of the teacher's creative approach to the lesson and cooperation with the students during the lesson are highlighted. Also, based on the information in the article, the possibilities of a creative approach to the development of professional competences were analyzed. The information presented in this article can be used as information in writing scientific works and articles on the issues of competence development and creativity development in future teachers.

Keywords: *creativity, competence, creativity, opportunity, development, primary school teacher, lesson, pedagogy, education, education, intelligence*

O'zbekiston Respublikasining rivojlangan davlatlar qatorida taraqqiyot sari yuz tutishi bugungi kun o'quvchisi oldiga yangi talablarni qo'ymoqda. Endilikda u faqatgina maktab darslari materiallarini o'qib o'rganuvchi emas, balki o'zi ijodiy izlanib, yangi va zamonaviy axborotlarni egallab, bilimlar cho'qqisiga yetishi hamda jahon min-barlarida boshqa rivojlangan davlat bolalari bilan to'la raqobatga kirisha oladigan shaxs sifatida shakllanishi talab etilmoqda. Bu esa pedagogika fani oldiga bolalarda bilim olish va insoniy fazilatlarini va madaniyat unsurlarini o'zlashtirish kabi muhim va dolzarb muammoni qo'ymoqda.

Mazkur holatni bevosita kuzatib, chuqur tahlil qilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2019-yil 23-avgustda xalq ta'limi, oliy ta'lim xodimlari bilan bo'lgan muloqotda uzluksiz ta'lim tizimida olib borilishi kerak bo'lgan dolzarb vazifalar haqida fikr yuritib, "... bugungi kunda ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o'qituvchilarning obro'sini ko'tarish, shu bilan bir qatorda bugun o'qituvchilarning o'zlari ham ta'lim-tarbiya jarayoniga yangicha ijodiy yondashishi lozim" [1], – degan bir qator fikrlarni bildirib o'tdi. Shuningdek, yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev 2020-yil 24-yanvarda Oliy majlisga qilgan murojaatnomasida ham, ta'lim-tarbiyaning uzviy bog'liqligini yanada kuchaytirish maqsadida "Sharqona qarashlarimizda ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi. Bu esa bugungi kun o'qituvchisidan katta mas'uliyatni talab qiladi"[2], – deb ta'kidladilar.

Kreativlikni rivojlantirish uchun eng qulay yosh davrlardan biri, V.N. Drujinin fikriga ko'ra, bu kichik maktab yoshidir. Ushbu yosh davrda boshlang'ich ta'limda o'quvchilar aqliy qobiliyati, xayoli, fikrlashi, diqqati rivojlanishi faollashadi, ijodiy faoliyatga qobiliyat rivojlanadi. Bir qator psixolog va pedagog olimlar: A.V. Petrovskiy, B.M.Teplov, V.A. Krutetskiy, E. G'oziyev, G'.Shoumarov, O.Roziqov, B. Adizov ta'kidlashlaricha, — bu davrda o'quv faoliyati ta'sirida bolalarning ruhiy faoliyati, diqqati, xotirasi, idrok etish darajasi, tafakkuri, his tuyg'usi kabi jarayonlar rivojlanadi.

Kichik maktab yosh davri psixologiyasi, uning psixologik xususiyatlari haqidagi O'zbekiston psixolog olimlar, jumladan E.G'oziyev (yosh davri, dunyoqarash, e'tiqod, nuqtayi nazar, pozitsiya, o'zligini anglash), M.Davletshin (ijodiy tafakkurni psixodiagnostikasi), Z.Nishonova

(o'quvchilar aqliy sifatlari va ularga ta'sir etadigan omillar), F.Akramovalarning dars davomida o'quvchilar orasida intizomning buzilishining ijtimoiy sabablari, shaxs sifatlarini shakllantirish uchun senzitiv davrligi haqidagi ilmiy izlanishlari, nazariy qarashlari xizmat qilgan. Chet el olimlardan L.S. Vigotskiyning psixikani o'rganishga madaniy-tarixiy tamoyil haqidagi; D.A.Leontevning faoliyatli yondashuv haqidagi; A.V. Petrovskiy, B.M.Teplov, V.A. Krutetskiy, E. G'oziyev, G'.Shoumarov, O. Roziqov, B. Adizovlarning boshlang'ich sinf o'quvchilari haqidagi; A. M. Matyushkin, I. S. Averina, G. D. Chistyakovalar o'quvchi shaxsining ijodiy faoliyatini tashkil qilish masalalari haqidagi; N. X. Yunusova ijodiy faoliyat yordamida boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilarni tarbiyalash muammosi haqidagi; Gilford, Torrens, Gettsels va Djekson, Bogoyavlenskaya, Drujinin, Xolodnayalarning kreativlik haqidagi ilmiy qarashlari. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashda o'qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish va qo'llash muammosi bo'yicha xorijiy mamlakatlar va respublikamiz olimlari tomonidan ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasini takomillashtirish bo'yicha: Respublikamizda, B.Abdullaeva, K.Qosimova, R.A. Mavlonova, N.U.Bikbayeva, M.Ahmedov, N.Abduraxmonova, R.Ibragimov, xorij mamlakatlarida: L.SH. Levenberg, M.I. Mopo, A.M. Pishkalo, L.SH.Levenberg, Y.M. Kolyagin, P.M. Erdniyev kabi olimlarning tadqiqot ishlari mazkur tadqiqot ishni tayyorlashda dasturulamal qilib olindi.

Ta'limning zamonaviy globallashuv va axborotlashuv sharoitida o'qituvchining ijodkorlik faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ta'lim-tarbiya sohasiga kirib kelayotgan innovatsion yangiliklar pedagogika faniga yangi tushunchalarni ham olib kirmoqda. Shunday tushunchalarning biri "kreativlik" tushunchasidir. Bu tushuncha ko'proq psixologiya fanida kengroq rivojlangan. Ammo, pedagogika fani bu tushunchaning mazmun va ma'nosini tadqiq etishni talab etadi. "Kreativlik" tushunchasi "ijod" tushunchasi bilan bog'liq. Shaxsning ijodkorlik imkoniyatlarini tadqiq etishga bo'lgan ijtimoiy buyurtma kreativlik muammosining alohida muhimligini belgilaydi.

Kreativlik so'zini ilk bor 1922-yilda AQSh olimi D.Simpson tomonidan qo'llanilgan. Ushbu atama orqali shaxs qolipdagi, stereotip, odatiy tafakkurdan voz kechish

qobiliyatini ta'riflagan.

Kreativlik (lot. *creatio* — yaratish, vujudga keltirish) — bu insonning noodatiy g'oya, fikr bera olish, muammolarni takrorlanmas, original yechimini topish, tafakkurning an'anaviy shakllaridan voz kecha olishga bo'lgan qobiliyatidir.

K. Rodgers (1944) kreativlik deb muammolarni yangi yechimi va biror narsa, voqea, holatni ifoda etishning yangi usullarini aniqlashni tushunadi.

Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini, zehni o'tkirlikni tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi. Amerikalik psixolog P.Torrens fikricha, "kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va o'zgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikni ifodalaydi"[4, 20].

Kompetensiya — lotincha "Competentia" so'z bo'lib, o'zbek tilidagi lug'aviy ma'nosi "inson yaxshi biladigan", "tajribaga ega bo'lgan" kabi ma'nolarni bildiradi. Kompetentlik — biron bir ishni samarali qila olish qobiliyati, ishni bajarishda talablarni qondira olish qobiliyati, aniq ishchi funksiyalarni bajarishda talablarni qondira olish qobiliyati. [6, 338]

Kasbiy kompetentlik — mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishidir. L.M.Mitina pedagogik kompetentlik — deganda predmet haqidagi bilimlar, o'qitish metodikasi va didaktikasi, pedagogik muloqot ko'nikma va malakasi, shuningdek o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini takomillashtirish, o'z-o'zini amalga oshirish usullari va vositalarining uyg'un birlashishini tushungan. U pedagogik kompetentlik tuzilmasida quyidagi uchta tashkil etuvchini ajratgan: faoliyatli, kommunikativ va shaxsiy. L.M.Mitina tomonidan taklif etilgan pedagogik kompetentlikni tuzilmashtirishdan kelib chiqqan holda, biz, bo'lajak mutaxassislar uchun egallanish darajasi pedagogik kompetentlikning rivojlanish darajasini aniqlaydigan quyidagi kompetensiyalar majmuasi yetarli va zarur deb hisoblaymiz: — faoliyatli yoki maxsus kompetensiya (bilim, ko'nikma, malaka va pedagogik faoliyatni amalga oshirishning individual usullari); — shaxsiy yoki kasbiy kompetensiya (kasbiy o'z-o'zini takomillashtirish va o'z-o'zini amalga oshirishga oid bilim, ko'nikma va malakalar); — kommunikativ kompetensiya (pedagogik faoliyatni ijodiy amalga oshirishga oid bilim, ko'nikma va malaka) Professionallik va kompetentlik tushunchalari umumiy xususiyatlarga ega [5, 55].

Shuni ta'kidlash kerakki, har doim ham belgilangan talablar va standartlarga to'liq mos keladigan odamlar chinakam professional bo'lavermaydi, sabab, ba'zilar bilimlarni amalda qanday qo'llashni bilishmaydi, demak, bunday pedagogik faoliyat samarasiz bo'lib qolaveradi.

Kasbiy pedagogik kompetensiyalarni alohida turlarga ajratish maqsadga muvofiqdir:

- maxsus pedagogik kompetensiya;
- pedagogik faoliyatni zarur darajada amalga oshirish uchun yetarli ma'lumotga ega bo'lish. Bundan tashqari, pedagogning o'z kasbiy darajasini munosib baholay olishi va mutaxassis sifatida o'z rivojlanishini belgilash qobiliyati ushbu turga bog'liq;
- ijtimoiy pedagogik kompetensiya;
- ijtimoiy vakolat darajasi pedagogning hamkasblari bilan munosabatlarni samarali qurishi, birgalikdagi harakatlarni rejalashtirish qobiliyatini belgilaydi. Samarali aloqa ko'nikmalari, pedagogik madaniyat va ish natijalari uchun javobgarlik;
- bularning barchasi ijtimoiy pedagogik kompetensiya tushunchasiga kiritilgan;
- shaxsiy pedagogik kompetensiya;
- bu pedagogik ishni oqilona tashkil etish qobiliyati bo'lib, vaqtni boshqarish, shaxsiy o'sishga intilish uning asosiy tarkibiy qismlaridir [7, 180].

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda kasbiy kompetentlikni shakllantirish uchun avvalo kuzatuvchanlik xususiyatining rivojlanishiga, ya'ni perseptiv, kognitiv, reflektiv, empativ, motivatsion va prognostik jihatlarning taraqqiy etishiga e'tibor qaratish kerak. Pedagogik faoliyat va muloqot jarayonida ijtimoiy-perseptiv kompetentlikka ega bo'lib borish uchun mutaxassis o'zida insonparvarlik, ijtimoiy-reflektiv, bilim hamda ko'nikmalar, ijobiy kasbiy "Men" siymosi, ba'zi shaxsiga xos sifatlar (intellekt, iroda, empatiya, kuzatuvchanlik, mehribonlik, hissiy bag'rikenglik va boshqalar)ni shakllantirishga oid mashg'ulotlar bilan shug'ullanishi maqsadga muvofiqdir.

Asosiy ta'lim kompetensiyalari quyidagilardir:

1. Qadriyat — semantik kompetensiyalar. Bular dunyoqarash sohasidagi kompetensiyalar bo'lib, talabning qadriyat yo'nalishlari, uning ko'rish va tushunish qobiliyati bilan bog'liq. Dunyo, unda navigatsiya qilish, ularning roli va maqsadini bilish, o'z harakatlari va xatti-harakatlari uchun maqsad va semantik sozlashlarni tanlay olish, qaror qabul qilish. Ushbu kompetensiyalar o'quvchilarning o'quv va boshqa faoliyat holatlarida o'zini o'zi belgilash mexanizmini ta'minlaydi. Talabning individual ta'lim trayektorisi va umuman uning hayotining dasturi ularga bog'liq.

2. Umumiy madaniy kompetensiyalar. Talabning bilimiga ega bo'lishi, bilim va faoliyat tajribasiga ega bo'lishi kerak bo'lgan masalalar doirasi — bu milliy va umuminsoniy madaniyatning xususiyatlari, inson va insoniyat, alohida xalqlar hayotining ma'naviy-axloqiy asoslari. oilaning madaniy asoslari, ijtimoiy, ijtimoiy hodisa va an'analar, fan va dinning inson hayotidagi o'rni, ularning dunyoga ta'siri, kundalik, madaniy va bo'sh vaqt sohasidagi kompetensiyalar, masalan, bo'sh vaqtni tashkil etishning samarali usullariga ega bo'lish. Bu, shuningdek, o'quvchining dunyoning ilmiy manzarasini o'zlashtirish

tajribasini o'z ichiga oladi, dunyoni madaniy va umumba-shariy tushunishni kengaytirish.

3. Ta'limiy va kognitiv kompetensiyalar. Bu talabalarining mustaqil bilim faoliyati sohasidagi vakolatlari to'plami, shu jumladan mantiqiy, uslubiy, umumiy ta'lim faoliyati elementlari, haqiqiy bilish obyektlari bilan bog'liq. Bu o'quv va kognitiv faoliyatni maqsad qo'yish, rejalashtirish, tahlil qilish, fikrlash, o'z-o'zini baholashni tashkil etish bo'yicha bilim va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. O'rganilayotgan obyektlarga nisbatan talaba ishlab chiqarish faoliyatining ijodiy ko'nikmalarini egallaydi: bilimlarni bevosita voqelikdan olish, nostandart vaziyatlarda harakat qilish usullarini, muammolarni hal qilishning evristik usullarini o'zlashtirish. Ushbu kompetensiyalar doirasida tegishli funksional savodxonlikka qo'yiladigan talablar aniqlanadi: faktlarni taxminlardan ajrata olish, o'lchash ko'nikmalariga ega bo'lish, bilishning ehtimollik, statistik va boshqa usullaridan foydalanish.

4. Axborot kompetensiyasi. Haqiqiy obyektlar (televizor, magnitofon, telefon, faks, kompyuter, printer, modem, nusxa ko'chirish) va axborot texnologiyalari (audio-video yozuvlar, elektron pochta, ommaviy axborot vositalari, Internet) yordamida mustaqil ravishda qidirish, tahlil qilish qobiliyati. va kerakli ma'lumotlarni tanlang, uni tartibga soling, o'zgartiring, saqlang va o'tkazing. Ushbu kompetensiyalar o'quvchining fanlar va ta'lim sohasida, shuningdek, atrofdagi dunyoda mavjud bo'lgan ma'lumotlarga nisbatan faollik ko'nikmalarini ta'minlaydi.

5. Kommunikativ kompetensiyalar. Ularga kerakli tillarni bilish, atrofdagi va uzoq odamlar va hodisalar bilan munosabatda bo'lish usullari, guruhda ishlash ko'nikmalari va jamoada turli ijtimoiy rollarga ega bo'lish kiradi. Talaba o'zini tanishtirish, xat, anketa, ariza yozish, savol berish, munozara olib borish kabi qobiliyatlarga ega bo'lishi kerak. Bu kompetensiyalarni o'zlashtirish uchun o'quv jarayonida kerakli va kerakli ma'lumotlar mustahkamlanadi. Har bir fan yoki o'rganilayotgan ta'lim yo'nalishi doirasida har bir ta'lim darajasi talabasi uchun real aloqa obyektlari va ular bilan ishlash usullari.

6. Ijtimoiy-mehnat kompetensiyalari deganda fuqarolik va ijtimoiy faoliyat sohasida (fuqaro, kuzatuvchi, saylovchi, vakil sifatida ishtirok etish), ijtimoiy-mehnat sohasida (iste'molchi, xaridor, mijozning huquqlari, huquq va erkinliklari) bilim va tajribaga ega bo'lish tushuniladi, ishlab chiqaruvchi), sohasida oilaviy munosabatlar va vazifalari, iqtisodiyot va huquq masalalarida, kasbiy o'zini o'zi belgilash sohasida. Bu, masalan, mehnat bozorida vaziyatni tahlil qilish, shaxsiy va ijtimoiy manfaatlariga muvofiq harakat qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlari etikasiga ega bo'lish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Talaba zamonaviy jamiyatda hayot uchun minimal zarur bo'lgan ijtimoiy faollik va funksional savodxonlik ko'nikmalarini egallaydi.

7. Shaxsiy o'z-o'zini takomillashtirish kompetensiyalari jismoniy, ma'naviy va intellektual o'z-o'zini

rivojlantirish, hissiy o'zini o'zi boshqarish va o'zini o'zi qo'llab-quvvatlash yo'llarini o'zlashtirishga qaratilgan. Bu kompetensiyalar sohasidagi haqiqiy obyekt talabani o'zi hisoblanadi. U o'zining uzluksiz o'zini-o'zi bilishida, zamonaviy shaxs uchun zarur bo'lgan shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishda, psixologik savodxonlikni, tafakkur va xulq-atvor madaniyatini shakllantirishda namoyon bo'ladigan faoliyat usullarini o'z manfaatlarini va imkoniyatlaridan kelib chiqib o'zlashtiradi. Bu kompetensiyalarga shaxsiy gigiyena qoidalari, shaxsiy salomatlikni saqlash, jinsiy savodxonlik, ichki ekologik madaniyat kiradi. Bu shuningdek, shaxsning xavfsiz hayotining asoslari bilan bog'liq bo'lgan fazilatlar to'plamini o'z ichiga oladi [3, 10].

Jahon ta'lim amaliyotida kompetensiya tushunchasi markaziy, o'ziga xos "tugun" tushunchasi sifatida ishlaydi, chunki shaxsiy kompetensiya: birinchidan, u ta'limning intellektual va amaliy tarkibiy qismlarini birlashtiradi; ikkinchidan, kompetensiya tushunchasi "natijadan" ("natijadan" ("mahsulot standarti")) shakllangan ta'lim mazmunini izohlash mafkurasini o'z ichiga oladi; uchinchidan, shaxsning kompetensiyasi integrativ xususiyatga ega, chunki u madaniyat va faoliyatning keng sohalari (axborot, huquqiy va boshqalar) bilan bog'liq bir qator bir xil yoki chambarchas bog'liq bilim va tajribani o'z ichiga oladi. Shaxsning kompetensiyasi ma'lum bir tuzilishga ega bo'lib, uning tarkibiy qismlari insonning kundalik, kasbiy yoki ijtimoiy hayotdagi turli muammolarni hal qilish qobiliyati bilan bog'liqdir. Shaxs kompetensiyasi tarkibiga quyidagilar kiradi: mustaqil bilim faoliyati sohasidagi kompetensiya; fuqarolik-jamoat faoliyati sohasida; ijtimoiy va mehnat faoliyati sohasida; maishiy sohada malaka; madaniy va dam olish faoliyati sohasida. Bilimlar orasida va amaliy tajriba, shaxs tomonidan ma'lum darajadagi kompetensiyaga erishish jarayonida shakllangan — o'z-o'zini tarbiyalash, tanqidiy fikrlash, mustaqil ishlash, o'z-o'zini tashkil etish va o'zini o'zi nazorat qilish, jamoada ishlash, turli xil yechimlarning natijalari va mumkin bo'lgan oqibatlarini bashorat qilish qobiliyati, sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish, muammolarni topish, shakllantirish va hal qilish.

Pedagogik faoliyatning individual uslubini shakllantirishda har bir oliy ta'lim o'qituvchisi o'zi uchun talabalarini o'qitishning har qanday evristik shakllari va usullarini tanlashi mumkin. Shu bilan birga, ularni qo'llash natijalari bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ yondashuvlar asosida kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'minlashi kerak.

Har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi dars jarayonida o'z kreativligini namoyon qila olishi, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijobiy taassurot uyg'ota olishi, darsga ijodkorona yondashuvi va turli xildagi zamonaviy metodlardan foydalanib darsni sifatli va mazmunli tarzda olib borishi hozirgi kunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanmoqda. Shunday ekan, har bir bo'lajak

boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z ustida tinmay ishlashi va kreativlik nima ekanligini anglashi va dars jarayoniga ijobiy qo'llashi zarur. Xulosa qilib aytganda, har bir

o'qituvchi darsga kreativ yondashib darslarni olib borsalar, har bir o'tilgan dars sermazmun va o'quvchiga tushunarli holatda yakunlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq ta'limi va oliy ta'lim tizimi o'qituvchilari bilan bo'lib o'tgan uchrashuvda so'zlagan nutqi. 2019.08.23.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi matni. <http://uza.uz>
3. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Ped.fan.dok.disser. – T., 2003. – 276 b.
4. B.A.Nazarova. Bo'lajak o'qituvchilarda kreativ yondashuv asosida tadqiqotchilik layoqatini tarbiyalashning ilmiy-nazariy asoslari. (Monografiya). – T.: "Fan va texnologiya", 2007. – 164 b.
5. Davletshin M., To'ychieva S. Umumiy psixologiya. – T.: TDPU, 2002. – 202 b.
6. Rasulova Zilola. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari. "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842 October 2021 / Volume 2 Issue 10. – 338-348-b.
7. G'oziyev E. Psixologiya. – T.: O'qituvchi nashriyot matbaa-ijodiy uyi, 2008. – 352 b.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ИНЖЕНЕРНОЙ ГРАФИКИ

Шохбоз Дилшодбеков,

доцент Ташкентского государственного
транспортного университета, PhD

Аннотация

Интеграция искусственного интеллекта (ИИ) в образовательный процесс по инженерной графике привела к значительному прогрессу как в преподавании, так и в обучении. В этой статье исследуется роль искусственного интеллекта в улучшении образовательного опыта в области инженерной графики, подчеркивая его влияние на вовлеченность учащихся, персонализированное обучение и развитие навыков. Мы обсуждаем различные инструменты и методы на основе искусственного интеллекта, которые произвели революцию в этой области, и их потенциальное значение для будущего образования в области инженерной графики.

Ключевые слова: инженерная графика, CAD, нейросеть, генерация моделей.

Annotatsiya

Sun'iy intellektning (AI) muhandislik grafikasi bo'yicha o'quv jarayoniga integratsiyalashuvi o'qitish va o'qitishda sezilarli yutuqlarga olib keldi. Ushbu maqola muhandislik grafikasi bo'yicha ta'lim tajribasini oshirishda sun'iy intellektning rolini o'rganadi va uning talabalarning faolligiga, shaxsiylashtirilgan o'rganishga va ko'nikmalarni rivojlantirishga ta'sirini ta'kidlaydi. Biz ushbu sohada inqilob qilgan turli xil sun'iy intellekt vositalari va texnikalari va ularning muhandislik grafikasi ta'limining kelajagi uchun potentsial oqibatlarini muhokama qilamiz.

Kalit so'zlar: muhandislik grafikasi, CAD, neyroset, modellar generatsiyasi.

Annotation

The integration of Artificial Intelligence (AI) into the educational process of engineering graphics has brought about significant advancements in both teaching and learning. This article explores the role of AI in enhancing the educational experience in engineering graphics, emphasizing its impact on student engagement, personalized learning, and skill development. We discuss the various AI-powered tools and techniques that have revolutionized the field, and their potential implications for the future of engineering graphics education.

Keywords: engineering graphics, CAD, neural network, model generation.

Инженерная графика, фундаментальный компонент инженерного образования, служит мостом между абстрактными концепциями и осязаемыми проектными решениями. Он играет ключевую роль в оснащении студентов-инженеров необходимыми навыками, необходимыми для передачи сложных идей с

помощью рисунков, диаграмм и моделей. В последние годы в сфере образования произошел трансформационный сдвиг, вызванный интеграцией искусственного интеллекта (ИИ) в различные аспекты процесса обучения. В этой статье исследуется растущая связь между искусственным интеллектом и образованием

в области инженерной графики, проливая свет на то, как инструменты и методы на основе искусственного интеллекта произвели революцию в преподавании и обучении.

ИИ, отрасль информатики, занимающаяся созданием интеллектуальных машин, способных имитировать когнитивные функции человека, нашла естественное место в образовательной сфере. В области инженерной графики искусственный интеллект используется для повышения вовлеченности учащихся, обеспечения персонализированного обучения, оптимизации процессов оценивания и предложения новых способов визуализации сложных концепций [1, 7]. Такое сочетание образования в области искусственного интеллекта и инженерной графики имеет огромные перспективы на будущее, обещая дать учащимся навыки и знания, необходимые для достижения успеха в быстро развивающемся технологическом ландшафте [2, 660].

В этой статье мы углубимся в многогранную роль ИИ в образовании в области инженерной графики, рассмотрим появившиеся инструменты и приложения, влияние на вовлеченность студентов и развитие навыков, этические соображения и потенциальные будущие направления, в которых может развиваться эта синергия. Когда мы приступаем к этому исследованию, становится очевидным, что сочетание искусственного интеллекта и образования в области инженерной графики способно изменить образовательный ландшафт, создав динамичную и эффективную среду обучения, которая готовит студентов к вызовам завтрашнего инженерного мира [3, 60]. Инженерная графика — это дисциплина, изучающая методы и правила изображения различных объектов и конструкций на плоскости с помощью геометрических фигур, линий, символов и надписей. Инженерная графика является важным инструментом для проектирования, анализа и визуализации технических решений в разных областях науки и техники. Однако изучение этой дисциплины требует от студентов развития пространственного воображения, логического мышления, внимания к деталям и аккуратности в выполнении графических работ [4, 980].

Интеграция искусственного интеллекта (ИИ) в учебный процесс по инженерной графике представляет собой многообещающее направление в современном образовании. Этот обзор литературы призван предоставить обзор ключевых разработок, тенденций и результатов, связанных с ролью ИИ в образовании в области инженерной графики, проливая свет на то, как он был принят и его последствия как для преподавателей, так и для учащихся.

Одним из видных применений ИИ в образовании в области инженерной графики является автоматизированное выставление оценок. Алгоритмы искусст-

венного интеллекта продемонстрировали способность оценивать инженерные чертежи, 3D-модели и дизайнерские проекты с поразительной точностью и согласованностью (Канг, 2018). Эти системы облегчают нагрузку на преподавателей, предоставляя учащимся оперативную обратную связь, позволяя им выявлять и исправлять ошибки, что в конечном итоге способствует более эффективному процессу обучения.

Технологии виртуальной реальности (VR) и дополненной реальности (AR) в сочетании с искусственным интеллектом предлагают захватывающий опыт обучения инженерной графике. Исследователи изучили возможность использования приложений виртуальной и дополненной реальности на базе искусственного интеллекта для создания интерактивных 3D-моделей, позволяющих студентам визуализировать сложные структуры и манипулировать ими в режиме реального времени (Albayrak et al., 2020). Эти технологии повышают вовлеченность и понимание, особенно в сложных темах.

Возможности анализа данных ИИ позволили создать персонализированные пути обучения для студентов, изучающих инженерную графику. Анализируя данные об индивидуальной производительности, системы искусственного интеллекта могут рекомендовать индивидуальные ресурсы, упражнения и практические задачи (Luo et al., 2019). Такой адаптивный подход к обучению гарантирует, что учащиеся получают целевую поддержку и прогрессируют в своем собственном темпе.

Искусственный интеллект был включен в программное обеспечение для проектирования, такое как AutoCAD, что позволяет ему оказывать интеллектуальную помощь в проектировании. Эти инструменты могут предлагать оптимизированные конструкции, выявлять ошибки и предоставлять учащимся рекомендации в режиме реального времени при создании технических чертежей и моделей (Cheng et al., 2020). Это не только улучшает качество работы, но и прививает ценные навыки решения проблем.

Внедрение инструментов на базе искусственного интеллекта и интерактивных обучающих платформ доказало свою эффективность в повышении вовлеченности учащихся. Студенты более мотивированы и полны энтузиазма, обучаясь с помощью приложений на основе искусственного интеллекта, которые часто имитируют игровую среду (Kurapati et al., 2019). Такое повышенное участие способствует лучшему сохранению знаний и более глубокому пониманию концепций инженерной графики.

Внедрение ИИ в образовании также вызывает этические проблемы. Проблемы конфиденциальности, алгоритмическая предвзятость и вероятность того, что учащиеся будут чрезмерно полагаться на инструменты искусственного интеллекта без развития

навыков критического мышления, — вот некоторые из проблем, которые должны решать преподаватели и учебные заведения (Мадаан и Кришнан, 2021). Нахождение баланса между помощью ИИ и содействием независимому обучению остается проблемой.

В литературе говорится, что интеграция ИИ в образование в области инженерной графики является постоянно развивающейся областью. Будущие направления могут включать разработку систем обучения на основе искусственного интеллекта, более сложных приложений VR и AR, а также решение вышеупомянутых этических проблем. Также существуют возможности для дальнейших исследований для оценки долгосрочного воздействия ИИ на развитие навыков и возможности трудоустройства в инженерных профессиях.

В современном образовательном процессе инженерной графики широко используются цифровые технологии, такие как компьютеры, специализированные программы, интерактивные доски, проекторы и т.д. Эти технологии позволяют упростить и ускорить процесс создания и проверки графических работ, повысить качество и наглядность изображений, а также расширить возможности для творчества и самостоятельной работы студентов. Однако цифровые технологии не могут полностью заменить традиционные методы обучения инженерной графике, такие как рисование от руки, использование линейки, циркуля, транспортира и других инструментов. Эти методы способствуют формированию у студентов навыков геометрического мышления, восприятия формы и размеров объектов, а также умения читать и понимать чертежи.

В связи с этим возникает вопрос о том, как совместить преимущества цифровых и традиционных технологий в образовательном процессе инженерной графики, а также как повысить эффективность и интерес к изучению этой дисциплины. Одним из возможных решений этой проблемы является использование нейросетей — искусственных нейронных сетей, способных обучаться на основе данных и выполнять различные задачи, связанные с обработкой и анализом информации. Нейросети могут применяться в образовательном процессе инженерной графики для следующих целей:

- Автоматизированная проверка графических работ. Нейросеть может сравнивать графические работы студентов с эталонными образцами, определять ошибки и неточности, а также выставлять оценки и давать рекомендации по улучшению работы. Это позволит сэкономить время и силы преподавателей, а также повысить объективность и справедливость оценивания.

- Персонализированное обучение. Нейросеть может анализировать индивидуальные особенности,

способности и потребности каждого студента, а также подбирать для него оптимальный уровень сложности, темп и стиль обучения. Это позволит учитывать индивидуальный подход к каждому студенту, а также повысить его мотивацию и интерес к изучению инженерной графики.

- Определение способностей и талантов студентов. Нейросеть может оценивать не только знания и навыки студентов, но и их творческий потенциал, логическое мышление, пространственное воображение и другие качества, необходимые для успешной деятельности в области инженерной графики. Это позволит выявлять талантливых и одаренных студентов, а также направлять их на дальнейшее развитие и совершенствование своих способностей.

- Анализ эмоционального состояния учащихся. Нейросеть может определять эмоции и настроение студентов по их мимике, жестам, голосу и другим параметрам, а также адаптировать обучение в соответствии с их психологическим состоянием. Это позволит создавать комфортную и дружественную атмосферу в классе, а также предотвращать стресс, усталость и скуку у студентов.

- Организация онлайн-курсов. Нейросеть может предоставлять студентам доступ к онлайн-курсам по инженерной графике, которые будут содержать теоретический материал, практические задания, видео-лекции, тесты, игры и другие интерактивные элементы. Это позволит студентам изучать инженерную графику в удобное для них время и место, а также получать обратную связь и поддержку от нейросети.

CAD (computer-aided design) — это процесс создания и модификации геометрических моделей объектов с помощью компьютерных программ. CAD широко используется в различных областях, таких как архитектура, инженерия, медицина, анимация и дизайн [5, 60]. CAD позволяет увеличить производительность, качество и точность проектирования, а также сократить затраты и время.

Однако CAD также имеет свои ограничения и сложности. Например, CAD требует большого количества ручной работы и экспертных знаний для создания и редактирования сложных моделей [6, 38]. Кроме того, CAD не всегда может удовлетворить потребности и предпочтения пользователей, которые могут быть нечеткими, динамичными и творческими. Наконец, CAD не может легко адаптироваться к изменениям в окружающей среде, таким как освещение, материалы, текстуры и физические свойства объектов.

Для преодоления этих проблем, в последнее время появилось много исследований по использованию нейросетей в CAD программах. Нейросети - это тип искусственных нейронных сетей, которые способны обучаться на данных и выполнять различные задачи, такие как классификация, регрессия, кластеризация,

генерация и т.д. Нейросети имеют ряд преимуществ перед традиционными методами CAD, таких как:

Нейросети могут автоматически извлекать и использовать признаки из данных, что уменьшает необходимость в ручном проектировании и выборе признаков. Нейросети могут обучаться на больших и разнообразных наборах данных, что увеличивает их обобщающую способность и устойчивость к шуму и аномалиям. Нейросети могут генерировать новые и реалистичные модели, которые соответствуют заданным условиям и ограничениям, что повышает их творческий потенциал и гибкость.

Нейросети могут адаптироваться к обратной связи и взаимодействию с пользователем, что улучшает их интерактивность и удовлетворенность пользователя.

Генерация моделей — это процесс создания новых моделей на основе заданных входных данных, таких как изображения, текст, звук, видео и т.д. Генерация моделей может быть полезна для разных целей, таких как:

Синтез новых дизайнов, которые удовлетворяют определенным критериям и ограничениям, например, оптимизация формы, функции, эстетики и т.д.

Автоматизация рутинных и повторяющихся задач, таких как создание стандартных компонентов, деталей, сборок и т.д. Улучшение творчества и вдохновения, путем предоставления новых идей, альтернатив и вариантов. Нейросети могут генерировать модели различными способами, такими как:

Генерация моделей по изображениям. Нейросети могут принимать на вход одно или несколько изображений и генерировать трехмерные модели, которые соответствуют изображениям. Например, нейросеть может принимать на вход фотографию лица человека

и генерировать трехмерную модель головы с деталями, такими как волосы, глаза, нос и т.д. Или нейросеть может принимать на вход изображение здания и генерировать трехмерную модель здания с деталями, такими как окна, двери, крыша и т.д.

Генерация моделей по тексту. Нейросети могут принимать на вход текстовое описание объекта или сцены и генерировать трехмерную модель, которая соответствует тексту. Например, нейросеть может принимать на вход текст “синий автомобиль с четырьмя дверями и белыми колесами” и генерировать трехмерную модель автомобиля с заданными характеристиками. Или нейросеть может принимать на вход текст “лес с деревьями, цветами и животными” и генерировать трехмерную модель леса с различными элементами.

Таким образом, использование нейросетей в образовательном процессе инженерной графики может иметь множество преимуществ, таких как повышение качества и эффективности обучения, улучшение контроля и оценивания, учет индивидуальных особенностей и потребностей студентов, а также расширение возможностей для творчества и саморазвития. Однако использование нейросетей также требует учета некоторых ограничений и рисков, таких как недостаточная надежность и безопасность данных, возможность манипуляции и мошенничества, а также потеря человеческого фактора и эмоциональной связи между преподавателем и студентом. Поэтому необходимо разрабатывать и внедрять нейросети в образовательном процессе инженерной графики с учетом этических, юридических и педагогических аспектов, а также соблюдать баланс между цифровыми и традиционными технологиями.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Fujita H. AI-based computer-aided diagnosis (AI-CAD): the latest review to read first, *Radiol. Phys. Technol.* 13 (1), 2020. P. 6–19.
2. Farshid M., Paschen J., Eriksson T., Kietzmann J. Go boldly!: explore augmented reality (AR), virtual reality (VR), and mixed reality (MR) for business, *Bus. Horiz.* 61 (5), 2018. P. 657–663.
3. Stuart J. Russell, Peter Norvig, *Artificial Intelligence: A Modern Approach*, third ed., Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 2009. – P. 1151.
4. Müller J.R., Panarotto M., Isaksson O. Function model based generation of CAD model variants, *Comput. Aided Des. Appl.* 2020. – P. 970-989.
5. Аблеев С.Р., Моделирование сознания и искусственный интеллект: пределы возможностей // *Вестник экономической безопасности.* 2015. – №3. – 58-64 с.
6. Колесникова Г.И. Искусственный интеллект: проблемы и перспективы. *Видеонаука*, №2 (10) 2018. – 34-39 с.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING O'QUVCHILARNI INTELLEKTUAL RIVOJLANTIRISHGA METODIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING MAZMUNI

Noila Abduraxmonova,
Guliston davlat universiteti
tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirish metodikasining asosiy mazmuni ochib berilgan. Jahonda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirishning o'yinli didaktik texnologiyalari ta'lim jarayoniga tatbiq etilmoqda. Shu jihatdan ham biz o'zimizning ilmiy ishimizda o'yinli texnologiyalar materiallaridan maqsadli foydalandik. Shuningdek, mazkur maqolada shuningdek, o'zbek hamda chet el olimlarining mavzu yuzasidan olib borgan izlanishlari natijalari ham keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: o'qituvchi, metodika, intellekt, manba, qobiliyat, fan, maqsad, rivojlanish, o'yin, texnologiya, model.

Аннотация

В данной статье раскрывается основное содержание методики совершенствования методической подготовки будущих учителей начальных классов к интеллектуальному развитию учащихся. В мире в учебный процесс применяются игровые дидактические технологии, направленные на совершенствование методической подготовки будущих учителей начальных классов к интеллектуальному развитию учащихся. В связи с этим мы целенаправленно использовали в своей научной работе материалы игровых технологий. Кроме того, в данной статье также упомянуты результаты исследований, проведенных узбекскими и зарубежными учеными по данной теме.

Ключевые слова: учитель, методика, интеллект, ресурс, способность, наука, цель, развитие, игра, технология, модель.

Annotation

This article reveals the main content of the methodology for improving the methodical preparation of future primary school teachers for the intellectual development of students. In the world, game didactic technologies for improving the methodical preparation of future primary school teachers for the intellectual development of students are being applied to the educational process. In this respect, we purposefully used the materials of game technologies in our scientific work. In addition, the results of the research conducted by Uzbek and foreign scientists on the topic are also mentioned in this article.

Keywords: teacher, methodology, intelligence, resource, ability, science, goal, development, game, technology, model.

Jahonda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirishning o'yinli didaktik texnologiyalari ta'lim jarayoniga tatbiq etilmoqda. Xalqaro tashkilotlar va rivojlangan davlatlar tomonidan qabul qilingan 2030-yilgacha ta'lim konsepsiyasida "Ta'lim — taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi va barqaror rivojlanish maqsadlarga yetkazuvchi muhim faoliyat" sifatida e'tirof qilingan. [1, 5]

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirish, ta'lim jarayonini modellashtirish, loyihalashtirish tayyorgarlikni takomillashtirish, kasbiy sifatlarni va kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini xalqaro malaka talablari asosida olib borish, ta'lim sifatini ko'tarish, tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish darajasi diagnostikasini olib borish, modulli ta'limni yo'lga qo'yish, ijtimoiy kommunikativlikni faollashtirish, boshlang'ich sinf

o'qituvchisining professionalligini aniqlash bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5847-son, 2020-yil 29-oktyabrdagi "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-6097-son farmonlari, 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarorlari, 2017-yil 30-iyundagi PF-6017-son "O'zbekiston Respublikasida Yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu ishimiz muayyan darajada xizmat qiladi.

Respublikamizda so'ngi yillarda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomil-

lashtirish, boshlang'ich sinflarda ta'lim jarayonini axborot texnologiyalari vositalaridan foydalangan holda tashkil etish, kompetent mutaxassis va kasbiy kompetensiyani rivojlantirib, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning huquqiy me'yoriy asoslari yaratilmoqda. Hozircha metodik adabiyotlarda har bir mavzuga oid topshiriqlar tanlashning ilmiy asoslangan umumiy kriteriyasi, miqdor va sifat jihatdan shakllantirilmagan, ularning mantiqiy taqsimlanish ketma-ketligi ham to'liq ilmiy va metodik jihatdan ishlab chiqilmagan. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'qituvchisi ayrim mavzuga, bobga doir topshiriqlar tanlash ishiga alohida ahamiyat berishi zarur.

Bo'lajak o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish masalalari B.S.Abdullayeva, A.A.Abduqodirov, R.G.Isyanov, N.A.Muslimov, A.Xo-liqovlar tomonidan tadqiqotlar olib borishgan.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbga metodik tayyorlash hamda metodik tayyorgarligini takomillashtirish masalalari bo'yicha N.Sh.Ruzikulova, A.A.Urazimbetova, M.Axmedov, B.L.Axmedova, N.U.Bikbayeva, E.Yangiboyeva, K.M.Gifranova, R.A.Mavlonova, M.A.Zaynitdinova, M.Jumayev, R.Adizovlar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan.

Xorijlik olimlar Mohun Cyparsade, Dro Nath Varma, Akiba, M., LeTendre, G.K., & Scribner, J.P, Y.Andyers, H.G.Rosbach, S.Ebyert, S.Kugyer, S.Lehrl, va J. Von Maurice, J.E.Gustafsson, K.Y.Hansen, Marshall Cavendish, Gonzalez H.B., Kuenzi J.J, Wardat Yousef, Belbase Shashidhar, Tairab Hassan, Pavneet Kaur Bharaj bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirish doiralari va davlatlardagi solishtirma tahlillar haqida o'z g'oyalarini ilgari surishgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ona tili darslarida mustaqil fikrlashga o'rgatish masalalari A.Ya.Bobomurodova, R.Ibragimov, Sh.U.Nurullayeva, A.Q.Nisanbayeva, M.Z.Hamdama; umumta'lim maktablarining yuqori sinf ona tili darslarida o'quvchilarni ijodiy fikrlashga o'rgatish masalalari N.G.Alovuddinova, T.U.Ziyodova, O.Oxunjonova, M.Saidov, N.X.Sattorova, R.G.Safarova, X.Q.Shoyardonov, Sh.J.Yusupova, N.A.Qosimova kabilarining ilmiy tadqiqotlarida o'z aksini topgan.

Oliy ta'lim tizimini takomillashtirish, ta'lim sifatini yaxshilashni ta'minlashda moddiy omillar bilan bir qatorda, talabalarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish darajasi, salohiyati ham muhim ahamiyatga kasb etadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining intellektual fikrlay olish salohiyati, aqliy rivojlanishi, o'zini o'zi anglash salohiyatini shakllantirishi, moddiy borliq go'zalliklarini his eta olishga o'rgatishi, boshqalar fikrlarini tushunishini, shaxsiy fikrlarini og'zaki va yozma bayon eta olish xislatlarini shakllantirishga erishishi lozim.

Talabalarning intellektual salohiyati ularning ilmiy tadqiqot faoliyati natijasi bo'lib, ijodiy qobiliyatlarni, ta'lim

va kasbiy tayyorgarlikni, yangilik, o'ziga xoslik va o'ziga xoslik bo'lgan intellektual mahsulotlarni yaratish zarurligini o'z ichiga oladi. Ta'lim texnologiyalar bo'yicha ilmiy metodik tavsiyalarni keltirishdan avval uning o'quv jarayonidagi in'ikosiga oid nazariy ma'lumotlarni keltirib o'tish joiz deb bildik. Zamonaviy texnologiyalar nafaqat ta'lim mazmunini rivojlantirish, balki talabalarni intellektual-ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda qo'l keladi. So'nggi yillarda oliy ta'lim jarayonida rivojlantiruvchi, muammoli, hamkorlikdagi, dasturli, blokmodulli, shaxsga yo'naltirilgan, o'yinli va axborot texnologiyalar keng qo'llab kelinmoqda. [4, 67]

Intellektual qobiliyatlar — shaxsning ta'sirchanligi, predmetni idrok qilishining kuchliligi va yaxlitligi, u to'g'risida keng ma'lumotlarga ega bo'lishidir. Shuningdek, tafakkur o'zgaruvchanligi va tezkorligi, mantiqiy va savodli mulohaza yuritish, tizimli harakatlar, sintez-tahlil-sintez, ijodiy ifodalay bilish, umumlashtirish va xulosalash, o'z fikriga ega bo'lishida namoyon bo'ladi.

Talabalarda intellektual — qobiliyatni rivojlantirishda ta'limning amaliy va nazariy shakllarini innovatsion didaktik metodlarni qo'llash orqali amalga oshiriladi natijada zamonaviy malakali shaxsni shakllantirishga erishish mumkin.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, tanlangan topshiriqlar sistemasi ma'lum metodik talablarni qanoatlantirishi kerak:

1. Har bir tanlangan topshiriqlar sistemasining aniq didaktik maqsadini aniqlash.

2. Ketma-ketlilik tamoyiliga rioya qilish (bunda topshiriqlarining osondan murakkabga qarab yo'naltirilishi nazarda tutiladi). Tanlangan topshiriqlar sistemasi har xil mavzular yuzasidan bo'lishi mumkin. Topshiriqlarning mazmuni boshlang'ich sinfda ona tili o'qitishning maqsad va vazifalariga mos kelishi zarur. Tanlangan topshiriqlarni o'zlashtirish natijasida o'quvchi aniq ilmiy bilimga va amaliy malakaga ega bo'lishi kerak.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, tanlangan topshiriqlar sistemasi quyidagi talablarga javob bersa, bunday holda tanlangan har bir topshiriq tarbiyaviy-pedagogik yutuqqa ega bo'ladi:

1. Har bir topshiriqda qanday maqsad ko'zda tutilgan?

2. Bu topshiriqning boshqa topshiriqlarga nisbatan zaruriyligi nimada?

3. Nima uchun bu topshiriq tanlangan, topshiriqlar sistemasiga kiritilgan? Bu topshiriqni kiritish bilan qanday tarbiyaviy-pedagogik maqsad ko'zda tutilgan?

4. Berilgan topshiriq o'quvchi uchun qiziqarli bo'lsa, uning javobi va yechish usuli o'quvchini o'ziga jalb qiladimi?

5. Berilgan topshiriqni o'quvchilar mustaqil bajara oladimi? Buning uchun u nimani bilishi, eslashi kerak?

6. Qo'yilgan vazifani bajarish davomida o'quvchilarning qanday yutuqlarga erishishini xohlaymiz?

“Har qanday topshiriqni bajarish jarayonida o'qituvchi boshlang'ich sinf o'quvchisini o'z ishini ushbu sxema bo'yicha qurishga o'rgatishi lozim:

O'z faoliyatingizni motivlang;
 Diqqatli bo'ling;
 O'quv materialini anglab, asosiysini ajrating;
 Topshiriqni mustaqil bajarishga o'rganing;
 Faoliyatingizni o'zingiz nazorat qilishga o'rganing.

Bu bosqichlarning har biri asosiy o'quv intellektual uquvlardan biridir. O'quvchilarning o'qish faoliyati davomida mazkur sxemani mustaqil qo'llashlari maktab o'quvchisining bilimlarni o'zi mustaqil egallash chorasi-dan iboratdir"[6].

O'quvchilardagi mustaqil fikr, tafakkur, dunyoqarash, e'tiqodni shakllantirishi bir qancha omillarga bog'liq:

- o'quvchilarda o'zini anglash tuyg'usini shakllantirish;
- motivatsiya hosil qilish;
- nazariya bilan amaliyot munosibligini ta'minlash.

Ilmiy adabiyotlar tahlil shuni ko'rsatdiki, zamonaviy ruhiy-pedagogik ilm-fanda tadqiqotlarning ikkita mustaqil yo'nalishi: intellektual rivojlangan maktab o'quvchilari o'qituvchisining psixologiyasi va o'qituvchini intellektual rivojlangan o'quvchilar bilan ishlashga tayyorlash alohida ajratiladi.

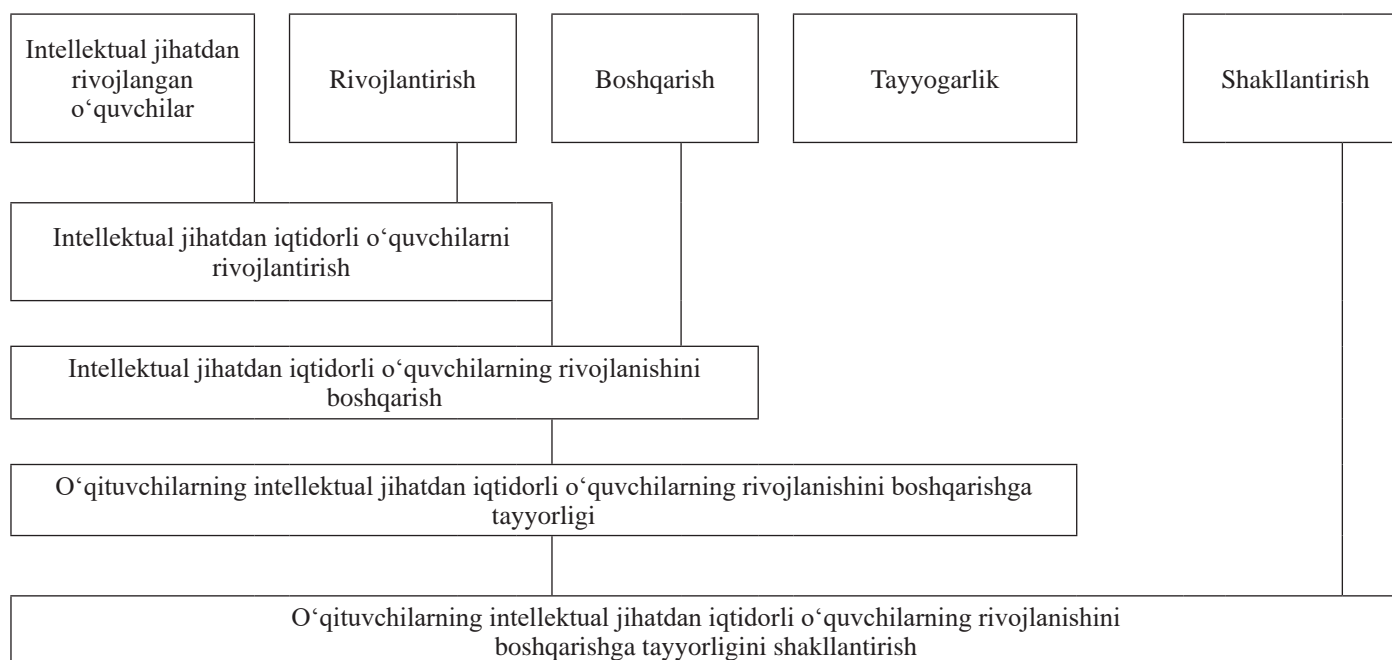
Bo'lajak o'qituvchilarning intellektual salohiyatini rivojlanishida ularning tug'ma qobiliyat va iste'dodining o'rni muhim ahamiyatga ega. Tug'ma qobiliyatga ega bo'lgan yoshlarimiz kattalarning har bir ta'limiy, tarbiyaviy va kasbiy ta'limotlarini tez ilg'ab oladilar va tez o'zlashtirib hayotga tatbiq eta oladilar. Lekin bu qobiliyat va iste'dod, barcha yoshlarimizga tug'ma talant nasib eta-vermaydi. Shunday ekan, qobiliyatni shakllantirib borish, yoshlarning iste'dodini oshirib borish birinchi navbatda pedagoglarimizga va keng jamoatchilik zimmasiga ya'ni oila, mahalla, o'quv muassasalari va korxonalar, tashkilot, ustaxona boshqaruvchilari zimmasiga tushadi.

Didaktik o'yinlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektini oshirishda ahamiyati katta. Bunda bolalarga o'yinni o'rgatishda ularning aqliy imkoniyati nazarda tutiladi. O'yinning eng muhim ahamiyati ham ana shundadir. O'yin o'tkazilish shakllari va usullari bilan ta'limning boshqa turlaridan farq qiladi. Didaktik o'yinlar ta'limning ko'rgazmaliligini, o'qituvchining nutqini va bolalar harakatini o'z ichiga oladi, buning natijasida idrokda (ko'rish, eshitish, teri sezgisi belgilarida) birlik tug'iladi. Bu esa o'qituvchining aytganlarini bolalarning o'ylab olishiga va o'sha aytilganlarni ifodalab berishlariga, ya'ni didaktik o'yinlar qoidalarini o'quvchilarning o'zlari bajarishlariga imkon beradi [2, 55].

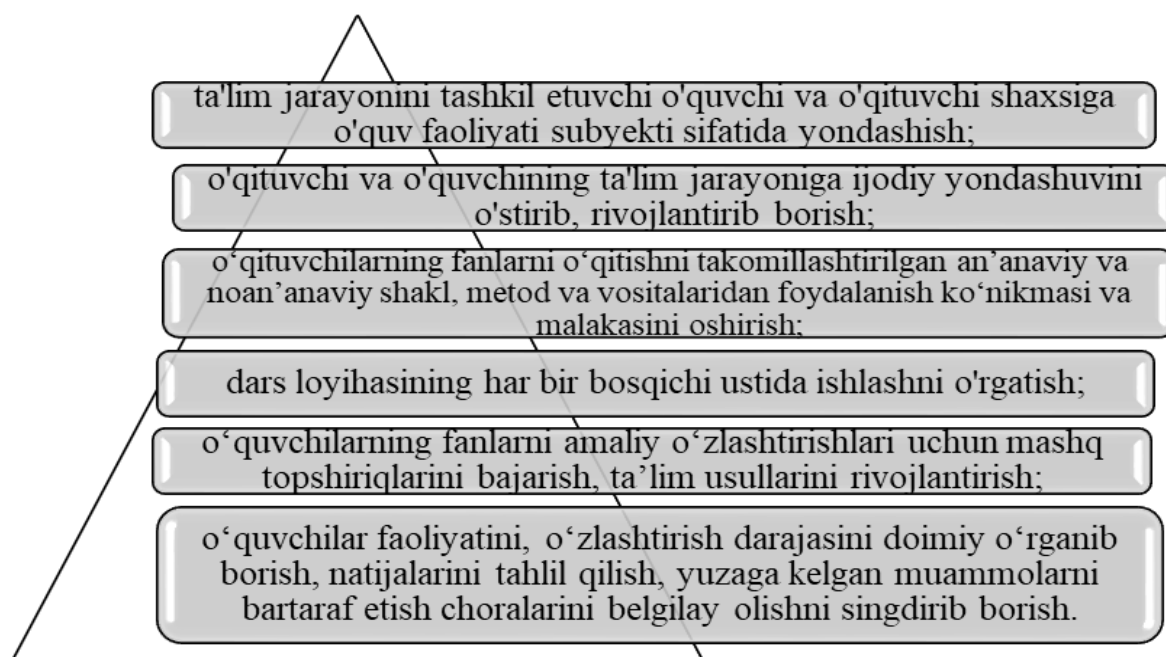
Mantiqiy fikrlash sohasida sanab o'tilgan ko'plab bilim qobiliyatlari yangi yoki murakkab muammolarni o'ylash va hal qilishda ishlatilishi mumkin va talabalar fikrlashiga ta'sir qilish imkoniyatiga ega bo'lgan matematik ta'lim olishning natijasidir. Masalan, mulohaza yuritish, kuzatish va hisoblash qobiliyatini, aniq taxminlar va qoidalarga asoslangan xulosalarni, natijalarni asoslashni o'z ichiga oladi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirishda mos ravishda ta'lim shakllari, metodlari va vositalaridan foydalanish talab etiladi.

G.L.Lukankin bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini metodik tayyorlash amaliy yo'naltirilgan bo'lishi kerakligi haqida fikrni qo'llab quvvatlaydi. Bunda olim boshlang'ich sinf o'qituvchisini tayyorlash masalasini hal etishda talabalar o'qiydigan fanlar sonini oshirish yo'lidan emas, balki ta'lim va bo'lajak o'qituvchining mustaqil ishlarini samarali tashkil etishni individuallashtirish yo'lidan borish kerakligini, ya'ni ommaviy, yalpi ta'limdan individual yondashuvni kuchaytirish zarurligini qayd qiladi [1, 10].

1.1-rasm. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirishning taxminiy bosqichlari

1.2-rasm. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirishning bosqichlari

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining fanlarni o'qitish jarayonidagi vazifalari quyidagilar:

- fan-o'quvchini fikr yurita olishga undashi kerak;
- o'z g'alar fikrini anglashga o'rgata olishi muhim;
- o'z fikrini og'zaki hamda yozma ravishda ravon bayon qila olishga yo'naltirishi;
- ta'lim falsafasi va tarixi tomonlama kompetentli bo'lishi va fan doirasida mustahkamlangan bilim, ko'nikma, malaka tushunchalariga izoh bera olish zarur [3, 102].

Yuqorida qayd etilganidek, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish borasida bir qancha vazifalar ajratib ko'rsatiladi. (1.2-rasm)

Mavzu doirasida olib borilgan izlanishlar natijasida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Uzluksiz ta'limning asosini boshlang'ich ta'lim tashkil qiladi. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning savodxonligi muhim hisoblanadi. Boshlang'ich ta'limning o'quv-metodik ta'minotini yangilash, o'quv me'yoriy hujjatlari, o'quv qo'llanma, metodik ko'rsatma va tavsiyalarni yaratish, mavjud muammolarni aniqlash, ularga bugungi kun nuqtayi nazaridan baho berishni talab qiladi.

2. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning o'quvchilarni intellektual rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirishning asosiy jihatlarini eng

avvalo, o'quvchilari intellektual rivojlanishda yuqori natijaga erishgan davlatlarning tajribalari asosida o'rganishni taqozo etadi.

3. Har bir o'quvchida uch tomonlama fikrlash ko'nikmalarini, shu jumladan o'quvchilar o'rganganlarini amalda qo'llash, muammolarni hal qilish, vaziyatlarni tahlil qilish uchun tahliliy va mantiqiy fikrlay olish layoqatini shakllantirish zarurligini talab qiladi.

Didaktik va o'quv uslubiy adabiyotlarda didaktik o'yinlarning darsda boshqa faoliyat turlari tizimidagi o'rnini belgilash to'g'risidagi masalaga muhim ahamiyat berilgan. Adabiy manbalarni tahlil etish shuni ko'rsatadiki, didaktik o'yinlarning darsdagi o'rnini aniqlashda darsning asosiy didaktik maqsadini, o'quvchilar yoshining xususiyatini, aqliy faoliyat usullarining shakllanish zaruriyatini hisobga olish zarur.

Didaktik o'yinlarni o'tkazish o'rni mazkur darsning maqsadi, uning nimaga mo'ljallanganligiga bog'liq holda belgilanadi.

Hozircha metodik adabiyotlarda har bir mavzuga oid topshiriqlar tanlashning ilmiy asoslangan umumiy kriteriyasi, miqdor va sifat jihatdan shakllantirilmagan, ularning mantiqiy taqsimlanish ketma-ketligi ham to'liq ilmiy va metodik jihatdan ishlab chiqilmagan. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'qituvchisi ayrim mavzuga, bobga doir topshiriqlar tanlash ishiga alohida ahamiyat berishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Adizov B "Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari". Ped.fan.dok.disser. – T., 2003. – 276 b.
2. Rahimov B.X. Yoshlarni ilmiy ijodiy faoliyatga yo'naltirish asoslari. – T.: Fan, 2010. – 128 b.
3. Ibragimov R. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida bilish faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari: Dok.diss. ped.fan. – T., 2001. – 251 b.
4. Nishonova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlashni rivojlantirish psixologik asoslari: Dis. ... psix. fan. dok. – T., 2005. – 392 b.

TALABALAR O'QUV-BILISH FAOLIYATINI FAOLLASHTIRISH OLIY TA'LIM JARAYONI SIFATINI OSHIRISH OMILI SIFATIDA

Shuxrat Ruziyev,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya

Oliy ta'lim muassasalari talabalar va umuman jamiyat kelajagini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ta'limning eng yuqori sifatini ta'minlash uchun samarali ta'limga hissa qo'shadigan omillarni tushunish va ulardan foydalanish juda muhimdir. Shunday omillardan biri o'quvchilarning o'quv faoliyatini faollashtirishdir. Ushbu maqola oliy ta'lim sifatini oshirishda talabalarning o'quv faolligini faollashtirishning ahamiyatini o'rganadi, bu maqsadga erishish uchun pedagoglar va muassasalar qo'llashi mumkin bo'lgan turli strategiya va usullar haqida tushuncha beradi.

Kalit so'zlar: ta'lim, talaba, o'qitish, ta'sir, faoliyat, faollik, faollashtirish, maqsad, innovatsiya, ijod, yondashish, kuzatish, tashkillashtirish, shakllantirish, jarayon, natija.

Аннотация

Высшие учебные заведения играют решающую роль в формировании будущего студентов и общества в целом. Чтобы обеспечить высочайшее качество образования, важно понимать и использовать факторы, которые способствуют эффективному обучению. Одним из таких факторов является активизация учебной деятельности студентов. В данной статье исследуется значение активизации учебной деятельности студентов для повышения качества высшего образования, предлагаются различные стратегии и методы, которые преподаватели и учебные заведения могут использовать для достижения этой цели.

Ключевые слова: образование, ученик, обучение, влияние, деятельность, активность, активизация, цель, инновация, творчество, подход, наблюдение, организация, формирование, процесс, результат.

Annotation

Higher education institutions play a crucial role in shaping the future of students and society at large. To ensure the highest quality of education, it is essential to understand and harness the factors that contribute to effective learning. One such factor is the activation of students' learning activity. This article explores the significance of activating students' learning activity in improving the quality of higher education, offering insights into various strategies and methods that educators and institutions can employ to achieve this goal.

Keywords: education, student, teaching, influence, activity, activity, activation, goal, innovation, creativity, approach, observation, organization, formation, process, result.

Zamonaviy hayotni bugun ilm-ma'rifat va ta'limning taraqqiyotisiz tasavvur etib bo'lmaydi, ilm-fanga, ilmiy tadqiqot bilan shug'ullanishga qiziqish tobora ortib bormoqda. Bugungi kunda ta'limni rivojlantirish asosiy vazifa sifatida belgilanishi, mamlakatning kelgusi ravnaqi aynan shu sohada qo'lga kiritgan yutuqlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim berish faoliyati yanada takomillashtirilib, xalqimizning asrlar davomida shakllangan ilm sari intilish fazilati yana bir bor namoyon bo'lmoqda. Yoshlarimiz sog'lom hamda go'zal turmush kechirish, egallagan kasbi bo'yicha doimiy ish o'rniga ega bo'lish, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, umumiy ma'noda komillikka erishish yo'lida harakat qilmoqdalar va bu jarayonda ta'lim olishni eng asosiy shart sifatida ko'rmoqda.

Ta'lim tizimida, jumladan, oliy ta'limda amalga oshirilgan islohotlar natijasida yuz bergan o'zgarishlar ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, iqtisodiy va ma'naviy jihatdan katta tarixiy ahamiyatga ega. Amalga oshirilgan islohotlar nafaqat mamlakatimizda katta ijobiy o'zgarishlarga olib keldi, hatto xalqaro maydonda ham mamlakatimiz obro'e'tiborini yangi bosqichga olib chiqdi. Bu borada qator me'yoriy hujjatlar qabul qilindi.

Ta'lim tizimini rivojlantirish, pedagoglarning malakasi va jamiyatdagi nufuzini oshirish, yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirish, ma'naviy-ma'rifiy muhitni zamon talabiga moslash, o'qituvchi kasbining, nufuzini oshirish, yangi davr pedagoglarini tarbiyalash, pedagogika fanini rivojlantirish, innovatsion ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'limga joriy etishga katta e'tibor qaratish masalalariga jiddiy yondashish va shu bilan birga, o'qituvchilar oyligini oshirish va rag'batlantirib borish zarurligini ko'rsatdi, bu masalalarda katta ishlar amalga oshirildi.

Zamonaviy ilm-fan va ishlab chiqarish tomonidan ilgari surilgan barcha masalalarni ishonch bilan hal qilishga qaratilgan davlat siyosatini amalga oshirish uchun oliy o'quv yurtlarida barcha shart-sharoitlar, imkoniyatlar yaratilmoqda. Har qanday barqaror rivojlanayotgan jamiyatda xato-kamchilik bo'lgani kabi, bizda ham ular mavjud bo'lganini tan olish kerak. Yoshlarning oliy ta'lim olish va konstitutsion huquqlarini ro'yobga chiqarish imkoniyati oshirildi.

Har qanday davlatda aholining ta'lim darajasi muhim rol o'ynaydi. "Ta'lim tizimi davlat taraqqiyotining ko'rsatkichi bo'lib, uning kelajakdagi taqdiri unga bog'liq" [7]. Shu bois davlatimiz jahon miqyosida yetak-

chi o'rinni egallash uchun, eng avvalo, yosh avlodning intellektual salohiyati haqida g'amxo'rlik qilishi, ta'lim sohasidagi mavjud muammolarni bartaraf etishi, shuningdek, bu boradagi muammolarning oldini olishi zarur. yangi muammolarning paydo bo'lishi. Taraqqiyotga intilayotgan, jahon miqyosida birinchi o'rindan birini egalashga intilayotgan davlat aholining savodxonligi, bilim olishi haqida g'amxo'rlik qilishi kerak.

Asosiy qism. Oliy ta'lim talabalarining o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish maqsadida ularni o'quv mashg'ulotlari sifat va samaradorligini oshirish, bilimlarning o'zlashtirilishi, malaka va ko'nikmalarning hosil qilinishi murakkab dinamik jarayondir. O'quv materialini o'rganishning turli vazifalari, yo'llari, usullari va vositalari vujudga keladi. Buning natijasida o'quv mashg'ulotlarining tashkiliy shakllari mavjud bo'lim, bugungi kunda zamonaviy ta'lim muassasalari faoliyatida ta'lim shakllaridan biri bo'lish ma'ruzadan foydalanish keng tarqalgan. Ma'ruza mashg'ulotlarini tashkil etish ancha murakkab va ko'p mehnat talab qiladigan faoliyatdir. Ma'ruza mashg'uloti tajribali, yuksak darajada pedagogik mahoratga ega bo'lgan ta'lim beruvchining intellektual salohiyati asosida tashkil etiladi. Ma'ruzada faqat fan, o'quv predmeti asoslari borasidagi ma'lumotlarni bermasdan, ta'lim oluvchilarni ijtimoiy-g'oyaviy jihatdan tarbiyalab borish ham talab etiladi. Ma'ruzadan ko'zlangan asosiy maqsad ta'lim oluvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, bilim va faoliyat malakasini oshirish hamda dunyoqarashini yuksaltirishdan iborat bo'ladi [5, 69].

Ma'ruza mashg'uloti talabalarining o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish vositasi sifatida ishlaydi. Ma'ruza Qadimgi Yunonistonda paydo bo'lgan va Qadimgi Rimda va O'rta asrlarda yanada rivojlangan. Universitet ma'ruzasi didaktik ta'lim siklining asosiy bo'g'inidir. Uning maqsadi talabalarining o'quv materialini keyingi o'zlashtirishlari uchun asos yaratishdir.

Ma'ruza quyidagi funksiyalarni bajaradi: axborot (zaruriy ma'lumotlarni taqdim etadi), rag'batlantiruvchi (mavzuga qiziqish uyg'otadi), tarbiyaviy, rivojlantiruvchi (hodisalar baholanadi, fikrlashni rivojlantiradi), yo'naltiruvchi (muammoda, adabiyotda), tushuntirish (asosiy ilmiy faktlar), ishontirish yoki namoyish qilish (dalillar tizimiga e'tibor qaratish bilan), shuningdek, talabaning shaxsiy rivojlanishiga, uning umumiy madaniyati va bilimdonligini shakllantirishga yordam beradi.

Hozirgi vaqtda o'quv materialini ma'ruza taqdim etish tarafdorlari bilan bir qatorda muxoliflar ham o'z dalillarini keltirmoqda. Oliy ta'limning asosiy shakli sifatida ma'ruza mashg'ulotlari quyidagicha ifodalanadi [6, 92]:

- ma'ruza sizni boshqalarning fikrlarini passiv qabul qilishga o'rgatadi va mustaqil fikrlashni rivojlantirmaydi;
- ma'ruza mustaqil ta'limga qiziqishni kamaytiradi;
- darsliklar bo'lmasa, ma'ruzalar kerak bo'ladi;
- barcha talabalar ma'ruza davomida materialni tushunishga ulgurmaydi.

Lekin ma'ruzalardan voz kechish talabalar tayyorgarligining ilmiy darajasini pasaytiradi va semestr davomidagi ishlarning izchilligi va bir xilligini buzadi. Shu sababli, ma'ruza hali ham oliy ta'limda o'quv jarayonini tashkil etishning yetakchi shakli bo'lib qolmoqda. Yuqoridagi kamchiliklarni ko'p darajada o'quv materialini taqdim etishning ilg'or usullari va uni oqilona qurish orqali bartaraf etish mumkin.

Iqtisodiy bilimlarni o'zlashtirish orqali mustaqil fikrlashni va birinchi navbatda, tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish kabi aqliy operatsiyalarni muvaffaqiyatli rivojlantirish mumkin. Shu bilan birga, ma'ruzada ushbu pedagogik vazifani hal qilish uchun foydalanilmagan imkoniyatlar va ichki zaxiralar mavjud [2, 32].

Ma'ruza o'tkazishning samarali texnologiyasi "Tanqidiy fikrlash" loyihasi doirasida amerikalik mutaxassislar D.V.Jonson, R.T.Jonson va K.A.Smit tomonidan taklif qilingan [3]. Ular ma'ruza darsi tuzilishida uch bosqichni ajratib ko'rsatishadi:

1) tayyorgarlik bosqichi, bunda o'qituvchi talabalarining mavjud bilimlarini yangilaydi, ularning e'tiborini ko'rib chiqilayotgan muammoga qaratadi va uni o'rganishga qiziqish uyg'otadi;

2) yangi o'quv ma'lumotlari taqdim etiladigan va uni tanqidiy qayta ishlash bo'yicha puxta o'ylangan vazifalar tizimi qo'llaniladigan amalga oshirish va tushunish bosqichi;

3) mulohaza yuritish bosqichi, bunda talabalar yangi narsalarni o'rganish jarayonini emas, balki mazmunni tahlil qiladilar.

Taqdim etilgan ma'ruza o'tkazish texnologiyasi ma'ruza davomida talabalarining o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish usullaridan foydalanishni talab qiladi. Amalda ishlab chiqilgan va qo'llaniladigan usullarni o'rganib chiqib, iqtisodiy fanlarni o'rganish uchun eng maqbul bo'lganlar quyidagilardir: muammoli vaziyatlar usuli, savollarni faollashtirish usuli, dialog usuli, ovoz chiqarib o'ylash, vizualizatsiya usuli, shuningdek, tanqidiy fikrlash texnologiyasini rivojlantirish texnikasi [7].

Muammoli vaziyatlar usuli. Muammoli vaziyat — bu subyekt (talaba) va bilim obyekti o'rtasidagi ruhiy o'zaro ta'sirning ruhiy holati, talabaning ta'lim muammosini hal qilish uchun zarur bo'lgan yangi, noma'lum bilimlarni izlab topish, ijod qilish va o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyoji va harakatlari bilan tavsiflangan holat sanaladi.

Muammoli vaziyat kognitiv vazifaning mantiqiy shakliga ega bo'lib, u o'z sharoitida qandaydir qarama-qarshilikni tuzatadi va bu ziddiyatni tuzatuvchi savol (savollar) bilan yakunlanadi. Noma'lum — bu talaba intellektual qiyinchilik sifatida boshdan kechirayotgan ziddiyatni hal qiladigan savolga javob. Talabalarni bu qarama-qarshiliklarni yechish mantig'i bilan tanishtirish talabalarining mustaqil, ijodiy fikrlashini rivojlantirish va o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish uchun ajoyib maktabdir.

Savollarni faollashtirish usuli. Talabalarining tafakkurini faollashtirish va ularning e'tiborini jalb qilish uchun

ma'ruzachi tinglovchilarga faollashtiruvchi va ritorik savollar berishi mumkin. Tanaffusdan so'ng o'qituvchi talabalarni o'z xohishiga ko'ra faollashtiruvchi savollarga javob berishga taklif qiladi yoki ma'lum bir talabani shaxsan chaqiradi. O'z xohishiga ko'ra taklif qilish ko'proq mos keladi, chunki to'g'ri va to'liq javob olish ehtimoli yuqori bo'ladi. Muayyan talabani chaqirish ta'lim jihati bilan bog'liq bo'lishi mumkin. O'qituvchi javoblarga izoh berishi kerak, bundan tashqari, talabalarni to'g'ri javoblarga yo'naltirish yoki oxirgi chora sifatida o'zingiz berilgan savolga javob berish kerak.

Dialog usuli. Ma'ruzadagi dialog o'qituvchi va tinglovchilar o'rtasida fikr almashish sifatida ma'ruzaning qaysidir bosqichida taqdim etilgan oraliq ta'lim ma'lumotlaridan foydalanishga asoslanadi. Muloqotni tashkil etish, qoida tariqasida, uchta savolga asoslanadi:

- biz qanday ma'lumotlarni oldik?
- biz o'z harakatlarimizda nimaga intilamiz, mavjud ma'lumotlar maqsadga erishish uchun etarli mi?
- maqsadingizga erishish uchun olingan natijalardan qanday foydalana olasiz?

Suhbatni tashkil qilishda to'liq ishonchni ta'minlash kerak, har bir talaba o'z fikrini o'qituvchi bilan baham ko'rishni xohlaydigan vaziyatni yaratish kerak, hatto noto'g'ri fikr bildirishdan qo'rqmasdan. Negaki, muloqotda asosiy narsa berilgan muammoga qiziqish uyg'otish, fikrlash mexanizmlarini ishga tushirishdir va bunga erishgan o'qituvchi talabalarining noto'g'ri javoblarini qisqacha xulosa qilib, osonlikcha to'g'rilashi mumkin, agar kerak bo'lsa. materialni batafsil tushuntiring.

Vizualizatsiya usuli. Bu usul vizual o'rganish tamoyilini amalga oshiradi. Ma'lumki, vizualizatsiya nafaqat o'quv materialini yanada muvaffaqiyatli idrok etish va esda saqlashga yordam beradi, balki talabalarining aqliy faoliyatini faollashtirishga va o'rganilayotgan hodisalarning mohiyatini chuqurroq tushinishga imkon beradi. Vizual fikrlash shakllarini o'rganish uning ijodiy qarorlar qabul qilish jarayonlari bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Vizualizatsiya usuli tahlil qilinadigan ma'lumotlarning eng muhim elementlarini tizimlashtirish, jamlash va ta'kidlash orqali fikrlash jarayonini shakllantirishga yordam beradi.

Vizual ma'lumotni talabalarga maket, chizma, grafik, fotosurat, diagramma, gistogramma, plyonka, animatsiya va boshqalarni ko'rsatish shaklida taqdim etish mumkin. Bu turdagi ma'lumotlar o'qituvchi tomonidan doskada yaratilishi yoki plakatlar yordamida taqdim etilishi mumkin [7].

Taniqli pedagog V.P.Bespalko ta'lim jarayonining tarkibiy elementlari quyidagilardan iborat ekanligini quyidagidek ta'kidlaydi [1, 6]:

- 1) talaba;
- 2) ta'lim-tarbiyaning maqsadi;
- 3) ta'lim-tarbiya mazmuni;
- 4) o'quv jarayoni;
- 5) o'qituvchi yoki texnik vositalar;

6) ta'lim-tarbiyaning tashkiliy shakllari.

Ayni o'rinda mavzudan biroz chetga chiqilsa-da, biroq, ta'lim jarayonining tarkibiy elementlari sirasiga o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan metodlar va ta'lim-tarbiya natijasi kabilarni ham kiritish zarurligini aytib o'tish o'rinli. Binobarin, ana shu ikki tarkibiy elementsiz ta'lim jarayoni bir butun, yaxlit holda, ya'ni tizim sifatida mavjud bo'la olmaydi.

Talabalar bilan o'zaro munosabat nuqtayi nazaridan puxta tayyorlangan va tashkil etilgan bunday ma'ruzalar nafaqat yangi ma'lumotlarni yetkazish, murakkab tushunchalarni tushuntirish va tartibga solish, balki ijodkorlikni rivojlantirish va muammolarni yechish jarayonini modelashtirish o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish va turli fikrlarni o'rganish uchun ishtiyoq hamda motivatsiyani yaratish.

Ma'ruza davomida fikrlash va xotirani faollashtirish usullaridan foydalanadigan o'qituvchi ijodiy hammualliflik rejimida ishlashni, ongli o'zgarishlarga tayyor bo'lishni, nostandart va mas'uliyatli qarorlar qabul qilishni o'rganadi.

Talabalarining o'quv-bilish faoliyatini faollashtirishda amaliy harakat ko'nikma, malakalariga ega bo'lishlari muhim ahamiyatiga ega. Chunki ular oliy ta'lim muassasalarida tahsil olish jarayonida bir qator ilmiy xarakterdagi tadqiqotlar (o'quv mashg'ulotlari, auditoriya va auditoriyadan tashqarida mustaqil ta'limni tashkil qilish, kurs ishi, bakalavrlik va magistrlik dissertatsiyalarini tayyorlashga qaratilgan harakatlar)ni amalga oshiradi. U esa o'z navbatida talabalarining tadqiqot ko'nikma va malakalariga ega bo'lishlarini taqozo etadi.

Shunday qilib, ma'ruza mashg'uloti davomida talabalarining o'quv-bilish faoliyatini boshqarish o'qituvchi oldida turgan asosiy muammolardan biridir. Bu muammo talabalarda kognitiv va kasbiy qiziqishni rag'batlantirish, ma'ruza davomida talabalarining mehnatini faollashtirish, bu ishni boshqarish va ma'ruza materiallari asosida talabalarining mustaqil ishlarini tashkil etish vazifalarini o'z ichiga oladi. Bu muammolarning barchasi metodik usullarning butun majmuasi yordamida hal qilinadi. Talabalarining o'quv-bilish faoliyatini faollashtiradigan barcha usullar o'quv ma'lumotlarining mazmuniga, tinglovchilarning tarkibi va tayyorligiga, atrof-muhitga qarab qo'llanilishi kerak. Umumiy ma'noda o'quv-bilish faoliyati — hissiy qabul qilish, nazariy tafakkur va amaliy faoliyat birligi sanaladi. U shaxs turmushining hayotiy bosqichlarida turli faoliyat ko'rinishlari, ijtimoiy munosabatlar, shuningdek, o'quv jarayonidagi turli predmetli-amaliy harakatlarni bajarishda amalga oshadi. Biroq, faqat ta'lim jarayonidagi bilishgina shaxs o'quv-bilish faoliyatining o'ziga xos tavsifiga ega bo'ladi. Ta'lim olish asosida anglash shaxsning o'quv-bilish faoliyatida, masalan, o'quv jarayonida tajriba o'tkazish, qurish, loyihalash, tadqiqot masalalarini hal qilishda predmetli-amaliy harakatlarni bajarish kabi o'ziga xos shaklga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – С. 192.
2. Буланова-Топоркова М.В. Педагогика и психология высшей школы / Учеб. пособие. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – С. 544.
3. Загашев И.О., Заир-Бек С. И. Критическое мышление: технология развития. – СПб.: Изд-во “Альянс “Дельта”, 2003. – 284 с.
4. Муслимов Н.А., Рахимов З.Т., Хўжаев А.А., Юсупов Б.Э. Таълим технологиялари. Ўқув қўлланма. – Т.: “Ворис” нашриёти, 2020. – 192 б.
5. Муслимов Н.А., Рахимов З.Т., Хўжаев А.А. Касбий педагогика. Дарслик. – Т.: “Ворис” нашриёти, 2020. – 517 б.
6. Муслимов Н.А., Рахимов З.Т., Хўжаев А.А., Қодиров Ҳ.Ш. Таълим технологиялари. Дарслик. – Т.: “Ворис” нашриёти, 2019. – 568 б.
7. Красинская Л.Ф. Приемы активизации мышления студентов на лекции [Электронный ресурс]. URL: www.gramota.net/materials/1/2007/1/55.html (дата обращения: 25.04.2013).

BASKETBOLNING ASOSIY TUSHUNCHALARI: O'YIN QOIDASI VA MUSOBAQA TASHKIL QILISH ASOSLARI

Aziza Mamanova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti
“Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi” kafedrasida o'qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada basketbol o'yini qoidalari haqida batafsil ma'lumot berilgan. Basketbol o'yinini qanday tashkil etish va jamoa a'zolarining har birini vazifasi haqida qayd etilgan. Shuningdek, o'yindagi texnik jihozlar haqida ham aytib o'tilgan. O'yin vaqtini belgilovchi soat va tanaffuslarni hisoblaydigan soat, o'yin bo'limlari, qoidalari va jamoa faollarini belgilovchi ikkita ko'rsatkichlar bilan ta'minlangan bo'lishi kerakligi haqida fikr-mulohazalar bildirilgan Bundan tashqari, mustaqil O'zbekistonimiz o'zining jamoalari bilan barcha xalqaro basketbol musobaqalarida mustaqil qatnashish huquqiga ega bo'lganligini anglatadi.

Kalit so'zlar: basketbol, jamoa, o'yin maydoni, jarima, musobaqa, shit, material.

Аннотация

В данной статье представлена подробная информация о правилах игры в баскетбол. Написано о том, как организовать баскетбольный матч и роль каждого члена команды. Упомянулось и техническое оснащение в игре. Высказывались мнения, что часы, определяющие время игры, и часы, отсчитывающие перерывы, должны быть снабжены двумя индикаторами, определяющими игровые участки, правила и активистов команд. Кроме того, у нашего независимого Узбекистана есть свои средства, которыми он имеет право самостоятельно участвовать. на всех международных соревнованиях по баскетболу со своими командами.

Ключевые слова: баскетбол, команда, игровое поле, пенальти, соревнование, дерьмо, материал.

Annotation

This article provides detailed information about the rules of the basketball game. It is written about how to organize a basketball game and the role of each team member. Technical equipment in the game was also mentioned. Opinions were expressed that the clock defining the game time and the clock counting the breaks should be provided with two indicators defining the game sections, rules and team activists. In addition, our independent Uzbekistan has its own means that he has the right to independently participate in all international basketball competitions with his teams.

Keywords: basketball, team, playing field, penalty, competition, shit, material.

Hozirgi paytda basketbol o'yini rivojlanib bormoqda va basketbol ishqibozlari ham ko'pchilikni tashkil qilmoqda. Basketbol o'yinining yanada rivojlanishiga yo'naltirilgan ishlar, sport zallari va maydonlari qurilishi va yangidan jihozlanishi, shular jumlasidandir. Hozirgi kunda respublikamizda 350 dan ortiq sportzallari, 150

dan ortiq talabga javob beradigan basketbol maydonlari, 9 mingdan ortiq sport maydonlari va maydonchalari mavjud. Jismoniy tarbiya jamoalarining aksariyatida basketbol to'garaklari ishlab turibdi. Ko'pchilik maktab o'quvchilari ko'ngilli sport jamiyatlarida yoki BO'SMlarning basketbol to'garaklarida o'z malakalarini oshirmoqdalar. Murabbiy

kadrlari Oliy o'quv yurtlari jismoniy madaniyat fakultetlarida tayyorlanib, ularning ko'pchiligi oliy ma'lumotga ega. O'zbekiston Basketbol federatsiyasi xalqaro basketbol federatsiyasiga a'zo bo'lib kirdi. Bu bizning mustaqil O'zbekistonimiz o'zining jamoalari bilan barcha xalqaro basketbol musobaqalarida mustaqil qatnashish huquqiga ega bo'lganligini anglatadi [1, 47].

Basketbol o'yinida har biri besh o'yinchidan iborat ikkita jamoa qatnashadi. Har ikkala jamoaning maqsadi raqib savatiga to'p tashlash va boshqa jamoaning to'pni egallab olishiga hamda uni savatga tashlashga qarshilik ko'rsatishdan iborat. To'pni uzatish, savatga tashlash, dumalatish yoki maydonda istagan tomonga olib yurish quyida bayon etilgan qonunlarga rioya qilingan sharoitdagina mumkin. O'yin maydoni to'g'ri to'rtburchak shaklida, yuzasi qattiq, yassi hamda to'siqlardan holi joy bo'lishi kerak [2, 154].

Jahon birinchiligi o'yinlari uchun maydon o'lchovlari uzunligi 28-m x 15-m bo'lishi va ular chegaralangan chiziqning ichki tomonidan o'lchanishi kerak. Qolgan barcha musobaqalar uchun FIBAgaga tegishli strukturalar, masalan, zonal hamda kontinental musobaqalarda zonal komissiya yoki ichki musobaqalar uchun Milliy Federatsiya mavjud o'yin maydonlarining quyidagicha o'lchovini tasdiqlash huquqiga ega: o'zgartirishlar bir-biriga proporsional bo'lish sharti bilan, 4-m uzunligiga va 2-m eniga qisqartirish mumkin.[2, 155]

Barcha yangi qurilayotgan maydonlar FIBAning muhim rasmiy musobaqalari uchun xos bo'lgan talablarga mos, ya'ni 28-m x 15-m bo'lishi lozim. Shift balandligi 7-m dan past bo'lmasligi va yetarli darajada yoritilgan bo'lishi zarur. Yorug'lik manbalari o'yinchilarga xalaqit bermaydigan joylarda o'rnatilishi shart. O'yin maydoni yaxshi ko'rinadigan chiziqlar bilan belgilangan bo'lishi va bu chiziqlar istagan nuqtada tomoshabinlar, reklama to'siqlari va boshqa g'ovlardan kamida 2-m uzoqlikda joylashishi kerak. Maydonning uzun tomonlarini belgilovchi chiziqlar — yon chiziqlar, qisqa tomonlarini belgilovchi chiziqlar esa — yon chiziqlar deb atalishi lozim. Chiziqlar shunday chizilishi kerakki, ular yaqqol ko'rinadigan va eni 0,5 sm bo'lishi kerak. Markaziy doira radiusi 1,80 m ga teng bo'lishi va maydon markazida belgilanishi kerak. Radius doiraning tashqi chekkasigacha o'lchanishi shart [3, 112]. Markaziy chiziq yon chiziqlariga parallel holda yon chiziqlari o'rtasidan o'tkazilishi va har ikkala yon chiziqlaridan 15-sm tashqariga chiqib turishi kerak. Maydonning raqib shiti orqasidagi yon chizig'i va markaziy chiziqning yaqin chekkasi o'rtasida joylashgan qismi jamoaning old zonasi hisoblanadi. Maydonning qolgan qismi, shu jumladan, markaziy chiziq ham jamoaning orqa zonasi hisoblanadi. Polning maydonda ajratilgan va ikkita yoy hosil qiladigan chiziqlar bilan chegaralangan qismi o'yindan 3 ochkoli to'plarni tashlash zonalarini bo'lib hisoblanadi. Har bir yoy savatning mutlaq markaziga to'g'ri perpendikulyar bo'lgan poldagi nuqtani markaz qilib bel-

gilab turib, tashqi qirrasigacha 6,25 radiusli yarim doira shaklida chiziladi va parallel holda yon chiziqlariga davom ettirilib, yon chiziqlarida tugaydi. Maydonda ajratiladigan yon chiziqlari, jarima to'pini tashlash chiziqlari va yon chiziqlaridan o'tkaziladigan chiziqlar bilan chegaralangan pol qismi chegaralangan zonalar hisoblanadi. [3, 117] Ularning tashqi chegaralari yon chiziqlarining o'rtasidan 3-m uzoqlikda bo'ladi, jarima to'pini tashlash chizig'ining tashqi chekkasida tugaydi. Jarima to'pini tashlash zonasi bo'ylab belgilangan joylarni o'yinchilar jarima to'pini tashlanayotganda egallaydilar. Bunday joylar quyidagicha belgilanadi: jarima to'pini tashlash zonasi tomonidan chiziqlar bo'ylab o'lchab turib, yon chizig'ining ichki chekkasidan 1,75 m uzoqlikda birinchi belgilanadi. Birinchi joy 85 sm uzoqlikda o'tkaziladigan chiziq bilan chegaralanadi. Bu chiziq orqasida eni 30 sm bo'lgan betaraf xona joylashadi. Ikkinchi joy betaraf zona ketida joylashadi va eni 85 sm bo'ladi. Ikkinchi joyni belgilab turgan chiziqdan keyin eni 85 sm bo'lgan uchinchi joy belgilanadi. Bu joylarni belgilash uchun ishlatiladigan hamma chiziqlarning uzunligi 10 sm va eni 0,5 sm bo'ladi. Bu chiziqlar jarima maydonchasining yon chiziqlariga nisbatan perpendikulyar bo'lib, tashqi tomondan chizilgan bo'lishi kerak.

Jarima to'pini tashlash chizig'i har ikkala yon chizig'iga parallel holda o'tkaziladi. Uning uzoq chekkasi yon chizig'ining ichki chekkasidan 5,80 m uzoqlikda turishi va u 3,60 m uzunlikda bo'lishi kerak. Uning o'rtasi esa ikkala yon chiziqlarning o'rtasini tutashtiruvchi chiziqda bo'lishi lozim. Jamoa o'rindig'i zonasi maydon tashqarisida, kotib stoli va jamoalar o'rindiqlari uchun joy ajratilgan tomonda joylanadi. Zona, yon chizig'idan tashqariga chiqib turadigan, uzunligi 2 m bo'lgan chiziq va markaziy chiziqdan hamda perpendikulyar yon chizig'idan 5 m narida chiziladigan boshqa chiziq bilan belgilanadi. 2 m uzunlikdagi chiziqlarning rangi va yon chiziqlari rangiga qarama-qarshi bo'lishi kerak. Ikkala shitning har biri qalinligi 0,3 sm bo'lgan qattiq yog'ochdan yoki shunga mos oynadek tiniq ashyodan (yog'ochning qattiqligiga o'xshash qattiqlikdagi bir bo'lakdan) tayyorlanishi lozim [4, 78].

Olimpiada o'yinlari va jahon birinchiligi musobaqalari uchun shit o'lchovlari gorizontal bo'yicha 1,80-m va vertikal bo'yicha 1,05 m bo'lishi, pastki qirrasida maydon yuzasidan 2,90 m balandlikda turishi kerak. Qolgan barcha musobaqalar uchun FIBAgaga tegishli strukturalar, masalan, zonal va kontinental musobaqalar o'tkazilganda zonal komissiya yoki barcha ichki musobaqalar uchun milliy federatsiya shitlarining quyidagicha o'lchovlarini tasdiqlashga haqqilari bor: shitlar gorizontal bo'yicha 1,80 m va vertikal bo'yicha 1,20 m bo'lishi, pastki qirrasida maydon yuzasidan 2,75 m balandlikda turishi mumkin yoki gorizontal bo'yicha 1,80-m va vertikal bo'yicha 1,05 m bo'lishi, pastki qirrasida maydon yuzasidan 2,90 m. balandlikda turishi mumkin. Bundan qat'iy nazar, barcha yangi qurilayotgan shitlar xuddi Olimpiadalar va jahon birinchi-

ligi uchun mo'ljallangandek, gorizontal bo'yicha 1,80-m va vertikal bo'yicha 1,05 m qilib tayyorlanishi kerak. Agar shit yuzi silliq va oynadan tiniq bo'lmagan ashyodan tayyorlangan bo'lsa, oq rangda bo'lishi shart. Uning sirti quyidagicha belgilanadi: halqa orqasiga eni 0,5 sm ga teng bo'lgan chiziqlar bilan to'g'ri to'rtburchak chiziladi. To'g'ri to'rtburchakning tashqi o'lchovlari gorizontaliga 59 sm, vertikaliga 45 sm bo'lishi kerak. Uning asos chizig'ining yuqori qismi halqa bilan teng turishi kerak [4, 80]. Shitlarning chetlari 0,5-sm kenglikdagi chiziqlar bilan belgilanadi. Bu chiziqlar shit rangidan yaqqol ajralib turishi lozim. Agar shit tiniq bo'lsa, u oq chiziqlar bilan, boshqa hollarda esa, qora bilan hoshiyalanadi. Shitlarning hoshiyalari va ularda chizilgan to'g'ri to'rtburchakning ranglari bir xil bo'lishi shart. Shitlarni mustahkam qilib, maydonning ikkala chekkasiga yon chiziqlariga parallel holda, to'g'ri burchak ostida polga o'rnatiladi. Ularning markazlari har biri yon chiziqlari o'rtasining ichki chekkasidan 1,20 m narida maydondan chiqarilgan nuqtalarga perpendikulyar ravishda joylashadi.

Shitlarni ushlab turadigan qurilmalar yon chiziqlarining tashqi chekkasidan kamida 2 m uzoqlikda joylashishi shart va ular o'yinchilarning ko'ziga yaqqol tashlanadigan darajada ochiq rangga bo'yalgan bo'lishi lozim. Ikkala shit yumshoq material bilan quyidagicha qoplangan bo'lishi kerak: shitlarning pastki qirrasini va yon tomonlari uchun yumshoq o'ram tagidan kamida 35 sm uzoqlikda tag sirtini va yonlarning ustini qoplaydi. Oldingi va orqa sirtlar tagidan kamida 0,2 sm uzoqlikda qoplanadi va to'ldirilgan material kamida 0,2 sm qalinlikda bo'lishi lozim. Shitning pastki qismi to'ldirilgan material 0,5 sm qalinlikda bo'lishi kerak. Qurilmalar yumshoq material bilan quyidagicha qoplanadi: shitning har qanday qurilmasi shit orqasidan va poldan kamida 2,75 m balandlikda, shitning sirt yuzasidan 60 sm uzoqlikda, tag yuzasi bo'ylab yumshoq material bilan qoplangan bo'lishi kerak [5, 65].

Quyidagi texnik jihozlar maydon egalari tomonidan tayyorlangan bo'lishi va hakamlar hamda ularning yordamchilari ixtiyoriga havola qilinishi kerak:

a) o'yin vaqtini belgilovchi soat va tanaffuslarni hisoblaydigan soat; soniya hisoblovchi, hech bo'lmaganda bitta o'yin vaqtini belgilovchi soat yoki bitta soniya o'lchagich bilan ta'minlangan bo'lishi kerak. O'yin bo'limlarini va

ular orasidagi tanaffuslarni hisoblashda ishlatiladigan soat hamda tanaffus vaqtini belgilashda ishlatiladigan soniya o'lchagich shunday joylashgan bo'lishi kerakki, ularni ham soniya hisoblovchi, ham kotib aniq va ravshan ko'rib turishlari lozim;

b) 24 soniya qoidasiga rioya qilinishini nazorat qilish uchun barcha o'yinchilar va tomoshabinlarga ko'rinadigan tegishli moslama bo'lishi kerak. Uni 24 soniya vaqtini belgilovchi operator boshqaradi.

v) xalqaro basketbol Federatsiyasi tomonidan tasdiqlangan qaydnoma rasmiy hisoblanib, undagi qoidalarga asosan o'yin boshlanishidan oldin va o'yin davomida kotib tomonidan to'ldirib boriladi;

g) juda bo'lmaganda ushbu qoidalarda ko'zda tutilgan uchta signal uchun moslamalar bo'lishi lozim. O'yinchilar, tomoshabinlar va kotibga ko'rinadigan qo'shimcha hisob tablochi bo'lishi kerak;

d) 1-raqamdan 5-raqamgacha bo'lgan ko'rsatkichlar kotib ixtiyorida bo'lishi zarur. Har safar u yoki bu o'yinchi fol qilganida, ko'rib o'yinchi nechanchi fol olganligiga qarab shu raqamli ko'rsatkichni har ikkala murabbiy ko'ra oladigan darajada yuqoriga ko'taradi. Ko'rsatkichlar oq rangda bo'lishi, raqamlari o'lchov bo'yicha 2 sm va eniga 1 sm, hamda 1-dan 4-raqamgacha qora rangda, 5-qizil rangda bo'lishi kerak;

e) kotib jamoa faollarini belgilovchi ikkita ko'rsatkichlar bilan ta'minlangan bo'lishi shart. Ko'rsatkichlar qizil rangda va shunday tayyorlangan bo'lishi kerakki, kotib stoli ustida turganida o'yinchilar, murabbiylar va hakamlar yaqqol ko'rib turishsin;

f) to'p jamoa o'yinchisi beshinchi fol qilinganidan so'ng o'yinga kirgan vaqtda, ko'rsatkich kotib stoli ustiga, ya'ni o'yinchisi beshinchi fol qilgan jamoa o'rindig'i yaqinidagi chekkaga qo'yilishi kerak;

j) Jamoa follarini belgilash uchun ishlatiladigan munosib moslama.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy basketbolga xos o'yin usullariga o'rgatish ularni takomillashtirish va jamoa o'yinchilarining musobaqa faolligini oshirishda yuqori malakali basketbolchilar uchun belgilangan model ko'rsatkichlarga mo'ljallanish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. А.А. Пулатов, Ф.В. Ганиева Спортивные игры. Техника, тактика, методика обучения. // Учебное пособие для профессиональна колледжей. II раздел: Баскетбол. – Т.: “ИЛМ-ЗИЁ”, 2012. – 174 с.
2. Нестеровский Д.И. Теория и методика баскетбола. // Учебное пособие для студентов вузов. – М.: “Академия”, 2010. – 336 с.
3. Портнов Ю.М. Баскетбол // Учебник для вузов физической культуры. – М.: Астра семь, 1997. – 480 с.
4. Расулев А.Т. Баскетбол. II Олий укув юрлари учун дарслик. УзДЖТИ нашриёт бўлими, 1998. – 278 б.
5. Ю.Д. Железняк, Д.И. Нестеровский, В.А. Иванов и др.; [под ред. Ю.Д. Железняк]. Теория и методика спортивных игр: учебник для студ. высш. учеб. Заведений // 8-е изд., перераб. – М.: Издательский центр “Академия”, 2013. – 464 с.

TALABALARNI TA'LIM JARAYONIDA VIRTUAL TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHGA TAYYORLASHNING NAZARIY ASOSLARI

Sodiq Yuldashev,
Qarshi davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya

Maqolada, talabalarni ta'lim jarayonida virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlashning nazariy asoslari, dunyo mamlakatlarida ta'lim jarayonida virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlash muammosi, vatanimizda ta'lim jarayonida virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlash muammosi, muammoga doir izlanishlar hamda pedagogik-psixologik qarashlar tahlili, bo'lajak o'qituvchilarining ta'lim jarayonida virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha tajribalarini tahlili, bo'lajak o'qituvchilarini ta'lim-tarbiya jarayonida virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish malakasiga ega bo'lgan yosh mutaxassislarni tayyorlash muhim vazifalari hamda muammo yechimiga ko'ra xulosalar to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: virtual texnologiyalar, raqamli ta'lim resurslar, elektron ta'lim resurslar, axborot-kommunikatsion kompetentlik, AKT-kompetentlik, axborot-texnologik kompetentlik.

Аннотация

В статье, теоретические основы подготовки студентов к использованию виртуальных образовательных технологий в образовательном процессе, проблема подготовки к использованию виртуальных образовательных технологий в образовательном процессе в странах мира, проблемы подготовки к использованию виртуальных образовательных технологий в образовательном процессе, анализ проблемных изысканий и педагогико-психологических взглядов, анализ опыта будущих преподавателей по использованию виртуальных образовательных технологий в образовательном процессе, подготовка будущих преподавателей молодых специалистов, обладающих навыками использования виртуальных образовательных технологий в образовательно-воспитательном процессе, и заключение по решению проблемы.

Ключевые слова: виртуальные технологии, цифровые образовательные ресурсы, электронные образовательные ресурсы, информационно-коммуникационная компетенция, ИКТ-компетенция, информационно-технологическая компетентность.

Annotation

In the Article, theoretical foundations for preparing students for the use of virtual educational technologies in the educational process, the problem of preparing for the use of virtual educational technologies in the educational process in the countries of the world, problems of preparation for the use of virtual educational technologies in the educational process, analysis of problematic research and pedagogical and psychological views, analysis of the experience of future teachers on the use of virtual educational technologies in the educational process, training of future teachers of young specialists with skills in using virtual educational technologies in the educational and educational process, and conclusion on solving the problem

Keywords: virtual technologies, digital educational resources, electronic educational resources, information and communication competence, ICT competence, information and technological competence.

Dunyoda virtual texnologiyalar rivojlanib borayotgan bir sharoitda pedagogik kadrlarni ulardan ta'lim amaliyotida foydalanishga tayyorlash alohida ahamiyat kasb etadi. Axborot kommunikatsion texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish sohasidagi bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, ulardan turli bosqichlarda o'qituvchilarning foydalanishi, yosh avlodni o'qitish jarayonida o'qituvchining yetakchi rolini saqlab qoladi. Axborot jamiyati sharoitida muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatni amalga oshirish ustida bir qancha ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Jumladan bir qator tadqiqotlar boshlang'ich sinflar o'qituvchilarini AKTni qo'llash sohasida tayyorlash metodik tizimini ishlab chiqishga bag'ishlangan bo'lsa, ya'ni boshqalari asosiy e'tiborni raqamli ta'lim resurslariga (RTR) qaratishgani holda, uni elektron ta'lim resurslari (ETR) bilan aynan bir xil deb hisoblaydilar.

Ba'zi tadqiqotchilar, boshlang'ich sinflar o'qituv-

chilarini informatikadan tayyorlash muammolarini ko'rib chiqar ekan, unga qisman kasbiy faoliyatda AKTdan foydalanishni ham kiritadilar, bu, fikrimizcha unchalik ham to'g'ri emas, chunki predmet bo'yicha tayyorlash kasbiy tayyorlashning bir qismidir.

Muammoga doir izlanishlar hamda pedagogik-psixologik qarashlar tahlili bo'lajak o'qituvchilarini ta'lim-tarbiya jarayonida virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish malakasiga ega bo'lgan yosh mutaxassislarni tayyorlash muhim vazifalardan biri ekanligini ko'rsatmoqda.

Hozirgi davrda ta'lim jarayonida virtual texnologiyalarini qo'llash sohasida tayyorlashning quyidagi asosiy yo'nalishlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Bo'lajak o'qituvchi tomonidan virtual texnologiyalarini qo'llash kasbiy faoliyatda AKTni qo'llash bilan bog'liq shakllangan kompetensiyalari doirasida ko'rib chiqiladi. Ushbu yo'nalish darsda, darsdan tashqari,

o'quv-metodik va tashkiliy materiallarni tayyorlashda, boshlang'ich sinflar uchun taqdimotlar ishlab chiqish va tayyor amaliy dasturlarni qo'llashda virtual texnologiyalarini qo'llash sohasida o'qituvchida bilim va ko'nikmalar shakllanishi bilan birga amalga oshadi. Bunda turli ta'riflar taklif qilinadi, masalan, "axborot-kommunikatsion kompetentlik", "AKT-kompetentlik", "axborot-texnologik kompetentlik", ular mazmunan bir-biridan jiddiy farq qilmaydi. Shuningdek kompetentlikni amalga oshirish darajalari taklif qilinadi, uni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari va shartlari tavsiflanadi, lekin, qoidaga ko'ra, kompetensiya darajalarining mazmunli jihatlari ochib berilmaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, mazkur virtual texnologiyalar kompetentligiga yondashuvlarda AKTni qo'llash jarayonida uning didaktik imkoniyatlarini amalga oshirish ko'rib chiqilmaydi. Ta'limda jarayonida kerakli amaliy dasturlarni tanlash uchun bilim va ko'nikmalar ko'rib chiqilmaydi. Bundan tashqari, uni shakllantirish uchun ochiq ko'rinishdagi o'quv-metodik ta'minot taqdim etilmaydi.

2. Virtual texnologiyalari sohasida bo'lajak o'qituvchilarni o'qitishning metodik tizimini ishlab chiqish "axborot-kommunikativ kompetensiya" ni shakllantirishning uslubiy tizimini loyihalashtirish modeli hamda muayyan yondashuvlarni ishlab chiqish va aniqlash modeli bilan bog'liq. Shu bilan birga, bu yondashuvlar asosan o'qituvchilarning bolalarga matematika va informatika fanini o'qitishda virtual texnologiyalari vositalaridan foydalanishi, shuningdek umumiy yondashuvlar darajasida AKTni o'quv jarayonida qo'llashga qaratilgan. Bunda metodik tizimning barcha komponentlari to'liq ko'rib chiqilmagan: maqsadlar, mazmun tuzilishi, tashkiliy shakllar, o'qitish metodlari va vositalari, bularning hammasi bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatda virtual texnologiyalaridan foydalanish sohasida o'qitishning to'liq metodik tizimini bayon qilishga imkon bermaydi.

3. Bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyatida virtual texnologiyalaridan foydalanish informatikaning bir qismi sifatida qaraladi, lekin "Informatika" fanining mazmuni o'qituvchining kasbiy faoliyatida virtual texnologiyalari vositalaridan foydalanish uchun javobgarlikni o'z ichiga olmaydi.

4. Raqamli ta'lim resurslari yoki elektron ta'lim resurslaridan foydalanish raqamli yoki elektron ko'rinishda ifodalangan axborot manbai sifatida taqdim qilingan o'quv-metodik resurs sifatida qaraladi [3-148]. U ta'lim maqsadlariga erishishga yo'naltirilgan turli ma'lumotlardan: grafikli, matnli, raqamli, nutqli, musiqiy, video, foto va shu kabilardan iborat.

Bo'lajak o'qituvchilarining ta'lim jarayonida virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha tajribalarini tahlil qilish quyidagi yo'nalishlarni aniqlash imkonini berdi:

– elektron hujjat aylanishini, shu jumladan boshlang'ich ta'lim fanlari bo'yicha ishchi dasturlarni, virtual texnolo-

giyalardan foydalangan holda dars o'tkazish uchun metodik ishlanmalar, elektron ko'rinishdagi hisobotlar hamda turli o'quv-metodik hujjatlarni tuzish. Bunda o'qituvchi, o'quvchilar, maktab ma'muriyati va ota-onalar o'rtasida axborotga asoslangan har zamonda bo'ladigan yoki muntazam o'zaro ta'sirning amalga oshirilmaganligi, chunki hozirgi vaqtda har qanday maktabda tarkibiy qismlari bo'lganiga qaramasdan, aniq bir ta'lim muassasasida boshlang'ich sinflar axborot-kommunikatsion muhitning amal qilishi masalasi qo'yilmaydi.

– Internet ta'lim resurslaridan foydalanish: elektron lug'atlar, geografik xaritalar, kutubxona jamg'armalari, shuningdek virtual muzeylar o'qituvchilar tomonidan o'zining metodik darajasini oshirish, nazorat va tekshiruv ishlarini va o'quvchilar uchun testlar ko'lamini kengaytirish, o'quvchilar yutuqlari darajasini nazorat qilish va baholash darajasining monitoringi, tarbiyaviy va darsdan tashqari ishlar uchun amalga oshiriladi. Bunda tarmoq jamoalarida o'qituvchilar o'rtasida tajriba almashish, elektron resurslarni uzatish va olish va shu kabilardan uchun axborotga asoslangan o'zaro ta'sir sharoitlarining amalga oshirilmaganligini ta'kidlash kerak;

– multimedia texnologiyasini ham taqdimotlar, ham elektron resurs ko'rinishida, shuningdek ham elektron shaklda taqdim qilinadigan rasmlar kolleksiyasi, illyustratsiyalarni aniq darslarga kiritish, ham alohida ko'rinishdagi mualliflik kompyuter dasturlari o'qitish jarayonini qo'llab-quvvatlash sifatida ishlab chiqiladi [2, 150]. Shu bilan birga taqdimotlarning ustuvorligi o'quvchilar, o'qituvchi va interfaol elektron ta'lim resurslari o'rtasida axborotga asoslangan o'zaro ta'sirning ro'yobga chiqmasligiga olib keladi, ular taqdimotlarga qaraganda darsda kam qo'llaniladi [4, 148];

– ta'lim saytlari va portallar, forumlar, o'qituvchilar va o'quvchilar tarmoq jamoalari, tarmoqdagi axborot resurslardan foydalanish turli fanlar bo'yicha o'qituvchining mustaqil ishlashi va uning o'zini o'zi rivojlantirish uchun amalga oshiriladi. O'qituvchilar tarmoq jamoalarida muntazam ishtirok etish kuzatilmaydi, ularni tashkil qilish ham onda-sonda amalga oshiriladi.

Lekin shuni ta'kidlashimiz joizki, o'qituvchilar, o'quvchilar va interfaol elektron ta'lim resurslari o'rtasida virtual ta'lim texnologiyalariga asoslangan tizimli o'zaro ta'sir sharti sifatidagi axborot-ta'lim muhitini tashkil qilish va uning amal qilish masalasi yetarlicha ko'rib chiqilmagan.

Shunday qilib, yuqorida bayon qilinganlardan quyidagi xulosalarni chiqarishimiz mumkin:

1. Kasbiy ta'lim jamoalaridagi ishtirokchilar faoliyati xilma-xil bo'lib, jamoa a'zolarining tarmoqdagi o'zaro ta'siri jarayonini kuzatish; erkin olib bo'ladigan axborot ta'lim resurslaridan foydalanish; mustaqil tayyorlanish uchun turli dasturlar taqdim qilish orqali o'qituvchining kasbiy o'sishini ta'minlash; erkin holda olish mumkin bo'lgan axborot resursining ekspertizasi; o'z jamoasini idora qilish.

2. O'qituvchilarning tarmoqdagi jamoalari axborot ta'lim resurslari ekspertizasi har doim ham amalga oshirilmaydi. Virtual texnologiyalari asosida yaratilgan pedagogik mahsulot pedagogik-ergonomik baholanishga mos kelmaydi.

3. O'qituvchilarning tarmoqdagi jamoalari tushunchasining aniq ta'rifi mavjud emas. O'qituvchilar kasbiy tarmoqdagi jamoasi deyilganda axborot tarmog'i amal qilishi sharoitida muayyan ta'lim sohasida kasbiy faoliyat ko'rsatuvchi o'qituvchilarning rasmiy yoki norasmiy jamoasini tushunish taklif qilingan.

4. Tarmoq hamjamiyatida ta'lim faoliyatining asosiy

ajratib turuvchi xususiyati axborot-ta'lim muhiti imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish hisoblanadi, uning ta'riflari tahlil qilingan materiallarda pedagogik atamalarda barcha tomonidan qabul qilinganiga mos kelmaydi [1, 135].

O'qituvchilar kasbiy tarmoq hamjamiyatining axborot muhiti deyilganda taqsimlangan axborot ta'lim resurslaridan foydalanish asosida o'qituvchilar, ta'lim muassasalari ma'muriyati, o'qituvchilarning ota-onalari va boshqa manfaatdor shaxslar o'rtasida mahalliy va global tarmoqlarda axborotli o'zaro ta'sirni amalga oshirishning shartlari majmuini tushunamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maxkamova M.U. Texnika oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayonida talabalarda axborot madaniyatini shakllantirish. Dissertatsiya PhD: 13.00.05. – T., 2019. – 136 b.

2. Mamatov D.N. Elektron axborot ta'lim muhitida kasbiy ta'lim jarayonlarini pedagogik loyihalashtirish. Dissertatsiya PhD: 13.00.06. – T., 2017. – 152 b.

3. Ergashev N.G'. Oliy ta'limda zamonaviy vizual dasturlash tillarini o'qitish yordamida, ma'lumotlar bazasini yaratishni o'rgatish. // Ta'lim, fan va innovatsiya jurnali. – №4. – 2019. – 144-148-b.

4. Yuldashev S.N., Imomov M.P. "Pedagogik mahorat". – T.: Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi, 2023. – 148 b.

NEFT-GAZ SANOATIGA OID TERMINLARNI O'QITISHDA TALABALARNING STRATEGIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA ISTIQBOLLI YONDASHUVLAR

Feruza Azimova,

Jizzax politexnika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqola neft va gaz sanoati bilan bog'liq atamalarni o'rgatishda talabalarning strategik kompetensiyasini rivojlantirishning muhim jihatini o'rganadi. Energetika sektori jahon iqtisodiyotida muhim rol o'ynashda davom etar ekan, bo'lajak mutaxassislar ushbu murakkab sohani asoslovchi atamalar, tushunchalar va strategiyalar haqida to'liq tushunchaga ega bo'lishlari juda muhimdir. Ushbu maqolada ta'limda strategik kompetensiyaning ahamiyati, neft va gaz sanoati bilan bog'liq o'ziga xos muammolar va talabalarda tegishli terminologiyani tushunish va qo'llashni rivojlantirishning samarali strategiyalari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: strategik kompetensiya, Neft va gaz sanoati, Energiya ta'limi, Terminologiyani o'qitish, Ta'lim strategiyalari, Fanlararo ta'lim, O'quv dasturlarini ishlab chiqish, Sanoat uchun maxsus ta'lim, Barqarorlik ta'limi, Global energiya bozorlari.

Аннотация

В данной научной статье исследуется важнейший аспект развития стратегической компетентности студентов в условиях преподавания, связанного с нефтегазовой отраслью. Поскольку энергетический сектор продолжает играть жизненно важную роль в мировой экономике, очень важно, чтобы будущие специалисты обладали всесторонним пониманием терминологии, концепций и стратегий, лежащих в основе этой сложной области. В этой статье обсуждается важность стратегической компетентности в образовании, конкретные проблемы, связанные с нефтегазовой отраслью, а также эффективные стратегии, способствующие пониманию и применению учащимися соответствующей терминологии.

Ключевые слова: стратегическая компетентность, нефтегазовая промышленность, энергетическое образование, терминологическое обучение, стратегии преподавания, междисциплинарное образование, разработка учебных программ, отраслевое образование, образование в области устойчивого развития, глобальные энергетические рынки.

Annotation

This scientific article explores the crucial aspect of developing students' strategic competence in teaching terms associated with the oil and gas industry. As the energy sector continues to play a vital role in the global economy, it is essential that

future professionals possess a comprehensive understanding of the terminology, concepts, and strategies that underpin this complex field. This article discusses the importance of strategic competence in education, the specific challenges related to the oil and gas industry, and effective strategies for fostering students' comprehension and application of relevant terminology.

Keywords: *strategic Competence, Oil and Gas Industry, Energy Education, Terminology Training, Teaching Strategies, Interdisciplinary Education, Curriculum Development, Industry Specific Education, Sustainability Education, Global Energy Markets.*

Neft va gaz sanoati zamonaviy jahon iqtisodiyotining asosiy ustunlaridan biri bo'lib, kundalik hayotimizni quvvatlaydigan asosiy energiya manbalarini ta'minlaydi. Ushbu sektorning global ahamiyati uning ko'p qirraliligi bilan yanada ta'kidlanadi: qidiruv va burg'lashdan tortib, qayta ishlash, tarqatish va utilizatsiya qilishgacha. Sanoat atrof-muhit muammolari, texnologik taraqqiyot va o'zgaruvchan geosiyosiy dinamikaga javoban rivojlanishda davom etar ekan, uning terminologiyasi, tushunchalari va strategik yondashuvlarini chuqur tushunadigan yaxshi tayyorlangan mutaxassislariga bo'lgan ehtiyoj hech qachon aniq bo'lmagan.

Ta'lim sohasidagi strategik kompetensiya o'quvchilarning bilimlarni real sharoitlarda egallash, qo'llash va moslashtirish qobiliyatini anglatadi. Murakkab terminologiya va dinamik qarorlar qabul qilish hamma joyda mavjud bo'lgan neft va gaz sanoatida strategik kompetensiyani rivojlantirish muvaffaqiyat uchun ajralmas talab sifatida namoyon bo'ladi [2, 33].

Ushbu maqola neft va gaz sanoati bilan bog'liq atamalarini o'rgatish bo'yicha talabalarining strategik kompetensiyasini rivojlantirishning muhim rolini o'rganadi. U ta'lim sharoitlarida strategik kompetensiyaning ahamiyatini o'rganadi, neft va gaz sanoati tomonidan taqdim etilgan noyob muammolarni o'rganadi va talabalarda tegishli terminologiyani tushunish va ulardan foydalanishni rivojlantirish uchun samarali strategiyalarni belgilaydi. Bu orqali u strategik kompetensiya neft-gaz sektorining kelajakdagi ishchi kuchini shakllantirish va tez o'zgarib borayotgan dunyoda uning uzluksiz farovonligini ta'minlashda muhim rol o'ynashini yoritishga qaratilgan.

Strategik kompetensiyaning ahamiyati:

Strategik kompetensiya talabalarga neft va gaz sanoati bilan bog'liq atamalar haqida ma'lumot berish kontekstida muhim ahamiyatga ega. Ushbu bo'limda strategik kompetensiya bo'lajak mutaxassislarni ushbu murakkab va dinamik sohada muvaffaqiyatga tayyorlashning muhim jihati ekanligining turli sabablari ko'rib chiqiladi [1, 65].

Murakkab terminologiya va tushunchalar: Neft va gaz sanoati murakkab terminologiyasi va murakkab tushunchalari bilan mashhur. "Rezervuar tavsifi" kabi geologik atamalardan tortib, "mahsulotni taqsimlash shartnomalari" kabi moliyaviy va huquqiy jargongacha, bu soha mutaxassislari maxsus til bilan bombardimon qilinadi [3, 105]. Strategik kompetensiya talabalarga nafaqat ushbu atamalarni tushunish, balki ulardan o'z ishlarida samarali foydalanish imkonini beradi. Ushbu kompetensiyasiz noto'g'ri aloqa va tushunmovchiliklar paydo bo'lishi mumkin, bu esa qimmatli xatolar va samarasizliklarga olib kelishi mumkin.

Energetika sektori texnologik taraqqiyot, tartibga solish o'zgarishlari va barqarorlikka qaratilgan global tendentsiyalar tufayli tez o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Sanoatga kirayotgan mutaxassislar ushbu o'zgarishlarga moslashish va paydo bo'ladigan imkoniyatlardan foydalanish uchun strategik malakaga ega bo'lishi kerak. Bunday qobiliyatga ega bo'lmaganlar o'zlarini eskirgan va sanoat evolyutsiyasiga hissa qo'shishga yomon tayyorgarlik ko'rishlari mumkin.

Neft va gaz sanoati transchegaraviy operatsiyalar, turli madaniy kontekstlar va xalqaro qoidalarni o'z ichiga olgan global miqyosda ishlaydi [4, 26]. Strategik kompetensiya global dinamikani tushunishni o'z ichiga oladi, bu mutaxassislariga xalqaro bozorlarning murakkabliklarida harakat qilish, turli manfaatdor tomonlar bilan muzokaralar olib borish va geosiyosiy muammolarni hal qilish imkonini beradi.

Xatarlarni baholash va boshqarish neft va gaz sanoatining ajralmas qismidir. Mutaxassislar qidiruv, qazib olish, tashish va atrof-muhitga ta'sir qilish bilan bog'liq xavflarni baholash va yumshatishda mohir bo'lishi kerak. Strategik kompetensiya talabalarga xavflarni boshqarishga tizimli va strategik yondashish imkonini beradi, baxtsiz hodisalar va moliyaviy yo'qotishlar ehtimolini kamaytiradi.

Sanoat atrof-muhit muammolarini hal qilish uchun ortib borayotgan bosimga duch kelganligi sababli, strategik kompetensiya innovatsiyalar va barqarorlikni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mutaxassislar toza texnologiyalar, qayta tiklanadigan energiya manbalari va barqaror amaliyotlarni o'z faoliyatiga strategik integratsiya qilishlari kerak. Ushbu kompetensiyasiz kompaniyalar jamiyat va tartibga soluvchi talablarni qondirishda orqada qolishi mumkin.

Strategik kompetentlik texnik bilimlardan tashqari yetakchilik va boshqaruv ko'nikmalarini qamrab oladi. Ushbu malakada ustun bo'lgan mutaxassislar jamoalarni boshqarishi, strategik tashabbuslarni boshlashi va o'z tashkilotlarini tez o'zgaruvchan energiya landshaftida gullab-yashnashi uchun moslashtirishi mumkin.

Neft va gaz sanoatining nozik jihatlari, dinamik tabiati va global ta'sir doirasi strategik kompetensiyani talabalar va bo'lajak mutaxassislar uchun ajralmas xususiyatga aylantiradi. Ushbu kompetensiyani ta'lim orqali rivojlantirish bitiruvchilarning nafaqat soha terminologiyasini yaxshi bilishini, balki muammolarni hal qilish, to'g'ri qarorlar qabul qilish va sanoatning davom etayotgan evolyutsiyasi va barqarorligiga ijobiy hissa qo'shish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan jihozlanishini ta'minlaydi.

Strategik kompetensiyani rivojlantirishdagi muammolar:

Neft va gaz sanoati bilan bog'liq atamalarini o'rgatishda strategik kompetensiyani ahamiyatini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydigan bo'lsa-da, o'qituvchilar talabalarda ushbu kompetensiyani tarbiyalashda bir qator muhim muammolarga duch kelishadi. Bu muammolarni tushunish va hal etish ushbu murakkab sohada bo'lajak mutaxassislarni samarali tayyorlash uchun juda muhimdir. Bu yerda asosiy muammolardan ba'zilar misol sifatida keltirish mumkin.

- Neft va gaz sanoati global bozorlardagi tebranishlarga, texnologik taraqqiyotga va o'zgaruvchan me'yoriy bazalarga juda sezgir. O'qituvchilar ushbu dinamik o'zgarishlarga moslashish uchun o'zlarining o'quv materiallari va usullarini doimiy ravishda yangilashlari kerak. Aks holda, talabalar eskirgan ma'lumotlar va strategiyalar bilan ta'lim olishlariga olib kelishi mumkin.

- Neft va gaz sektori geologiya va qidiruvdan tortib burg'ilash texnikasi, qayta ishlash jarayonlari, atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalari va boshqalarga qadar keng ko'lamli mavzularni o'z ichiga oladi. Ushbu keng qamrovli tarkibni odatiy akademik dastur doirasida qamrab olish juda qiyin bo'lishi mumkin. O'qituvchilar kenglik va chuqurlik o'rtasidagi muvozanatni saqlashlari kerak, bu esa o'quvchilarning katta hajmdagi ma'lumotlardan bosh tortmasdan muhim bilimlarni olishlarini ta'minlashi kerak.

- Neft va gaz sanoati turli ilmiy fanlardan, jumladan, geologiya, muhandislik, iqtisod, atrof-muhit fanlari, huquq va biznesdan foydalanadi. Ushbu xilma-xil sohalarni yaxlit ta'lim tajribasiga birlashtiradigan fanlararo o'quv dasturini muvofiqlashtirish qiyin bo'lishi mumkin. Talabalarni ushbu fanlar bo'yicha strategik kompetensiya bilan qurollantiradigan har tomonlama ta'lim olishlarini ta'minlash juda muhimdir.

- Strategik kompetensiyani rivojlantirish ko'pincha amaliy, amaliy tajribani talab qiladi. Simulyatsiyalar, amaliyotlar va haqiqiy sanoat muammolariga ta'sir qilish talabalar uchun bebahodir. Biroq, barcha ta'lim muassasalari ushbu manbalardan foydalanish imkoniyatiga ega emas yoki har bir talaba uchun bunday imkoniyatlarni kafolatlay olmaydi. Talabalarga amaliy tajriba berishning muqobil usullarini topish qiyin bo'lishi mumkin.

- Ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilar malakasi va byudjet cheklovlari nuqtai nazaridan resurs cheklovlariga duch kelishi mumkin. Pedagoglarning sohadagi so'nggi ishlanmalardan yaxshi xabardor bo'lishini va tegishli o'quv materiallaridan foydalanish imkoniyatini ta'minlash to'siq bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, eng zamonaviy laboratoriya inshootlari va texnologiyalariga sarmoya kiritish ba'zi muassasalar uchun moliyaviy jihatdan talabchan bo'lishi mumkin.

- Neft va gaz sanoati bilan bog'liq dasturlarga kirayotgan talabalar ko'pincha turli xil ilmiy kelib chiqishidan keladi. Ba'zilar ma'lum sohalarda mustahkam poydevorga ega bo'lishi mumkin, boshqalari esa bu sohani nisbatan yaxshi bilishmaydi. Yuqori standartlarni saqlab qolgan

holda, ushbu xilma-xillikka moslashish uchun ta'lim yondashuvlarini moslashtirish qiyin bo'lishi mumkin.

- Nazariy bilim va amaliy qo'llash o'rtasidagi to'g'ri muvozanatni saqlash juda muhimdir. Nazariyaga haddan tashqari urg'u berish o'quvchilarning o'z bilimlarini strategik jihatdan qo'llash qobiliyatining yo'qligiga olib kelishi mumkin, amaliy ko'nikmalarga ortiqcha urg'u berish esa chuqur kontseptual tushunchaning etishmasligiga olib kelishi mumkin.

Neft va gaz sanoatiga oid atamalarini o'qitishda talabalarining strategik kompetensiyasini shakllantirishda pedagoglar oldida turgan muammolar ko'p qirrali. Ushbu muammolarni hal qilish sanoatdagi o'zgarishlarga doimiy moslashish, chuqurlik va kenglikni muvozanatlashtiradigan o'quv dasturlarini loyihalash, fanlararo hamkorlik, resurslarni taqsimlash va talabalarga amaliy tajribalar berish majburiyatini talab qiladi[5,3]. Bu to'siqlarni bartaraf etish neft va gaz sanoatining bo'lajak mutaxassislari sohaning o'zgaruvchan talablariga javob berishga puxta tayyorgarlik ko'rishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Talabalarining neft va gaz sanoati bilan bog'liq atamalarini o'rgatish bo'yicha strategik kompetensiyasini rivojlantirish alohida talabalar uchun ham, butun sanoat uchun ham keng ko'lamli ta'sir ko'rsatadigan muhim ishdir. Ushbu maqolada strategik kompetensiyani ahamiyati, o'qituvchilar duch keladigan muammolar va ushbu kompetensiyani rivojlantirishning samarali strategiyalari ko'rib chiqilgan. Xulosa qilganimizdek, talabalar o'rtasida strategik kompetensiyani rivojlantirish ularni ushbu dinamik va muhim sohada ustunlikka tayyorlash uchun zarur ekanligi ayon bo'ladi.

Neft va gaz sanoatining murakkab terminologiya va global dinamikadan tortib texnologik innovatsiyalar va barqarorlik muammolarigacha bo'lgan murakkabliklari ko'p qirrali mahorat to'plamini talab qiladi. Bitiruvchilar nafaqat soha bo'yicha chuqur bilimga, balki tanqidiy fikrlash, strategik moslashish va samarali muloqot qilish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Ushbu strategik kompetensiyani ularni doimo rivojlanib borayotgan landshaftda harakat qilish, ongli qarorlar qabul qilish va sanoatning o'sishi va barqarorligiga ijobiy hissa qo'shish uchun jihazlaydi.

Ushbu dinamik sohada o'qitishning qiyinchiliklarini engish uchun o'qituvchilar innovatsion yondashuvlarini qo'llashlari kerak. Bularga kontekstli ta'lim, fanlararo hamkorlik, amaliy tajriba, texnologiya integratsiyasi va o'quv dasturlarini doimiy yangilash kiradi. Bundan tashqari, talabalarni neft va gaz sanoatining ko'p qirrali muammolariga tayyorlashda global istiqbolni, axloqiy ongini, yumshoq ko'nikmalarni rivojlantirish va umrbod ta'limga sodiqlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, talabalarining neft va gaz sanoatiga oid atamalarini o'qitishda strategik kompetensiyasini rivojlantirish ko'p qirrali vazifa bo'lib, fidoyilik, hamkorlik va moslashuvchanlikni talab qiladi. Ushbu maqolada ko'rsatilgan strategiyalarni amalga oshirish or-

qali ta'lim muassasalari va o'qituvchilar o'z talabalarining nafaqat sanoat terminologiyasini yaxshi bilishlarini, balki doimiy o'zgaruvchan energiya landshaftida rivojlanish uchun zarur bo'lgan strategik fikrlash qobiliyatlari bilan jihozlanganligini ta'minlashlari mumkin. Oxir oqibat, ta-

labalar o'rtasida strategik kompetensiyani rivojlantirishga yo'naltirilgan sarmoya neft va gaz sanoatining kelajakdagi ishchi kuchini shakllantirishda va uning global miqyosdagi muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Головин, Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н.Головин, Р.Ю.Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 105 с.
2. Гринев С.В. Введение в терминоведение / С.В.Гринев. – М.: Московский лицей, 1993. – 309 с.
- Лейчик, В. М. Термины-синонимы, дублиеты, эквиваленты, варианты / В.М.Лейчик // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. Выпуск 2. – Новосибирск, 1973. – С. 103-106.
- Смирницкий, А.И. Синтаксис английского языка / А.И. Смирницкий. –М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1957. – 284 с.
- Герд, А. С. Значение термина и научное знание / Герд А. С. // Научно-техническая информация. Сер. 2. – М., 1991. – №10. – С. 1-4.

ZAXIRADAGI OFITSERLARNING XAVFSIZLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Sodiq Raimov,

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti harbiy tayyorgarlik o'quv markazi umumqo'shin tayyorgarlik sikli o'qituvchisi

Annotatsiya

Borgan sari murakkab va dinamik dunyoda zaxiradagi ofitserlar milliy xavfsizlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi. O'z majburiyatlarini samarali bajarish uchun ular nafaqat harbiy ko'nikmalarga, balki kuchli xavfsizlik madaniyatiga ham ega bo'lishlari kerak. Ushbu maqola zaxiradagi ofitserlarda xavfsizlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik ahamiyatini o'rganadi, ularning kasbining ushbu muhim jihatini tarbiyalashda ta'lim va tarbiyaning rolini ta'kidlaydi. Xavfsizlik haqida ongli fikrlashni targ'ib qilish orqali biz zaxiradagi ofitserlarning o'z xalqlarini himoya qilishda tayyorgarligi, qaror qabul qilish va umumiy samaradorligini oshirishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: xavfsizlik madaniyati, zaxiradagi ofitserlar, harbiy tayyorgarlik, pedagogik yondashuvlar, xavfni baholash, simulyatsiya mashqlari, yetakchilik va xavfsizlik, xavfni kamaytirish, xavfsizlik bo'yicha ta'lim, fanlararo trening.

Аннотация

Во все более сложном и динамичном мире офицеры запаса играют решающую роль в поддержании национальной безопасности. Чтобы эффективно выполнять свои обязанности, они должны обладать не только военными навыками, но и сильной культурой безопасности. В этой статье исследуется педагогическая важность развития культуры безопасности среди офицеров запаса, подчеркивая роль образования и обучения в развитии этого важного аспекта их профессии. Продвигая мышление, заботящееся о безопасности, мы можем повысить готовность, принятие решений и общую эффективность офицеров запаса в защите своих стран.

Ключевые слова: Культура безопасности, Офицеры запаса, Военная подготовка, Педагогические подходы, Оценка рисков, Симуляционные упражнения, Лидерство и безопасность, Снижение рисков, Обучение технике безопасности, Междисциплинарное обучение

Annotation

In an increasingly complex and dynamic world, reserve officers play a critical role in maintaining national security. To fulfill their responsibilities effectively, they must possess not only military skills but also a strong safety culture. This article explores the pedagogical importance of developing a safety culture among reserve officers, emphasizing the role of education and training in fostering this essential aspect of their profession. By promoting a safety-conscious mindset, we can enhance the preparedness, decision-making, and overall effectiveness of reserve officers in safeguarding their nations.

Keywords: Safety Culture, Reserve Officers, Military Training, Pedagogical Approaches, Risk Assessment, Simulation Exercises, Leadership and Safety, Risk Mitigation, Safety Education, Interdisciplinary Training

Har doim o'zgarib borayotgan va oldindan aytib bo'lmaydigan bugungi dunyoda zaxiradagi ofitserlarning milliy xavfsizlikni ta'minlashdagi o'rni beqiyos. Ko'pincha fuqarolik martabasini harbiy burchlari bilan muvozanatlashtirgan bu shaxslar har qanday davlat mudofaa kuchlari uchun muhim boylikdir. Ularning mashg'ulotlari an'anaviy ravishda harbiy taktika va strategiyalarga qaratilgan bo'lsa-da, zaxiradagi ofitserlar o'rtasida xavfsizlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik ahamiyatini e'tirof etish zarur. Ushbu maqola zaxiradagi ofitserlar jamoasida xavfsizlik madaniyatini rivojlantirishning ahamiyatini o'rganib chiqadi, ta'lim va o'qitish ularning xavfsizlikni birinchi o'ringa qo'yish uchun tafakkurini qanday shakllantirishi mumkinligini ta'kidlaydi. Kuchli xavfsizlik madaniyatini tarbiyalash orqali biz zaxiradagi ofitserlarning chidamliligi va tayyorgarligini oshiribgina qolmay, balki ular xizmat qilayotgan xalqning umumiy xavfsizligi va xavfsizligiga ham hissa qo'shamiz.

Xavfsizlik madaniyati ko'p qirrali tushuncha bo'lib, yuqori samarali va xavfsiz harbiy tashkilotning asosini tashkil etadi. Buni tashkilot ichidagi jamoaviy qadriyatlar, qarashlar, e'tiqodlar va xatti-harakatlar sifatida aniqlash mumkin, bu xavfsizlikni birinchi o'ringa qo'yadi [5,101]. Zaxiradagi ofitserlar nuqtayi nazaridan, mustahkam xavfsizlik madaniyatini tarbiyalash ularda xavflarni minimallashtirish, baxtsiz hodisalarning oldini olish va harbiy harakatlar va o'quv mashg'ulotlarida ishtirok etayotgan barcha shaxslarning farovonligini himoya qilish bo'yicha umumiy majburiyatni shakllantirishni anglatadi.

U potensial xavflarni aniqlash, xavfsizlik muammolarini faol hal qilish va doimiy ravishda yaxshilashga intilish bo'yicha chuqur majburiyatni o'z ichiga oladi. Kuchli xavfsizlik madaniyatini o'zlashtirgan zaxiradagi ofitserlar xavfsizlikni alohida obyekt sifatida emas, balki o'zlarining professional shaxsiyatining ajralmas qismi sifatida ko'rishadi [2,153]. Bu fikr juda muhim, chunki u hayot va milliy xavfsizlik xavf ostida bo'lgan yuqori bosimli vaziyatlarda ularning harakatlari va qarorlariga ta'sir qiladi.

Zaxiradagi ofitserlarning xavfsizlik madaniyatining asosiy elementlari quyidagilardan iborat:

Xavfdan xabardorlik: Xavfsizlikni biladigan zaxiradagi ofitser harbiy harakatlar bilan bog'liq potensial xavf va xavf-xatarlar haqida yuqori darajada xabardorlikka ega. Ular xavf ularning kasbiga xos ekanligini tushunadilar va ehtiyotkorlik bilan rejalashtirish va amalga oshirish orqali uni kamaytirishga faol intilishadi.

Yetakchilik majburiyati: Katta ofitserlar va komandirlar o'z bo'linmalarining xavfsizlik madaniyatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ularning xavfsizlikka sodiqliklari butun tashkilot uchun ohangni o'rnatadi va kichik ofitserlar uchun namuna bo'lib xizmat qiladi.

Samarali aloqa: Ochiq va shaffof aloqa xavfsizlik muammolari, o'tkazib yuborilgan hodisalar va baxtsiz hodi-

salardan olingan saboqlar haqida xabar berish uchun juda muhimdir. Zaxiradagi ofitserlar o'z tashvishlarini qasos olishdan qo'rqmasdan aytishlari kerak, bu esa xavfsizlik amaliyotini doimiy ravishda yaxshilash imkonini beradi.

Ta'lim va ta'lim berish: Zaxiradagi ofitserlarni tayyorlash dasturlari xavfsizlik tamoyillari va amaliyotlarini o'z o'quv dasturlariga kiritishi kerak. Bunga ofitserlarga xavflarni baholash, xavfsizlik protokollariga rioya qilish va xavfli vaziyatlarda samarali javob berishni o'rgatish kiradi.

Hisobdorlik: Xavfsizlik madaniyati shaxsiy va jamoaviy javobgarlikka yordam beradi. Zaxiradagi ofitserlar o'zlarining xavfsizligi va o'rtoqlarining xavfsizligi uchun javobgar ekanligini tushunishadi. Ular o'z harakatlariga egalik qilishadi va takrorlanishning oldini olish uchun xatolardan saboq olishga tayyor.

Doimiy takomillashtirish: Xavfsizlik madaniyati statik emas; u dinamik va rivojlanmoqda. Zaxiradagi ofitserlar xavfsizlikni takomillashtirish bo'yicha doimiy tashabbuslarda ishtirok etishga, o'tmishdagi voqealardan saboq olishga va yangi muammolar va texnologiyalarga moslashishga rag'batlantirishlari kerak.

Aslini olganda, zaxiradagi ofitserlarning xavfsizlik madaniyati tashqi tashvish emas, balki ularning kasbiy o'ziga xosligi va operatsion samaradorligining ajralmas qismidir. Bu ularning qarorlar qabul qilish, risklarni boshqarish va jamoaviy ishini shakllantiradi, natijada ularning missiyalarining muvaffaqiyatiga va ular xizmat qiladigan va himoya qiladigan odamlarning farovonligiga hissa qo'shadi [3,264]. Keyingi bo'limlarda biz zaxiradagi ofitserlarda ushbu muhim xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lgan amaliy strategiyalar va pedagogik yondashuvlarni batafsil ko'rib chiqamiz.

Missiya muvaffaqiyatida xavfsizlik madaniyatining roli:

Zaxiradagi ofitserlar o'rtasida kuchli xavfsizlik madaniyatining ahamiyatini oshirib bo'lmaydi, chunki bu harbiy topshiriqlar va operatsiyalarning muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. Bu erda biz missiya muvaffaqiyatini ta'minlashda xavfsizlik madaniyatining hal qiluvchi rolini chuqur o'rganamiz:

Baxtsiz hodisalar va qurbonlar kamayishi: Kuchli xavfsizlik madaniyatining eng aniq ta'siri harbiy harakatlar paytida baxtsiz hodisalar, jarohatlar va qurbonlar sonini kamaytirishdir. Xavfsizlikni birinchi o'ringa qo'yadigan zaxiradagi ofitserlar o'z vazifalarini hushyorlik va ehtiyotkorlik bilan bajarishlari ehtimoli ko'proq, bu esa missiya maqsadlariga xavf tug'diradigan kamroq hodisalarga olib keladi [4,56]. Baxtsiz hodisalarni minimallashtirish nafaqat inson hayotini saqlab qoladi, balki muhim resurslar va jihozlarning buzilmasligi va ishlashini ta'minlaydi.

Yaxshilangan qaror qabul qilish: Xavfsizlik nuqtai nazaridan fikrlash, ayniqsa, yuqori stress va tez rivojlanayotgan vaziyatlarda tanqidiy fikrlash va to'g'ri qaror qabul qilishni rivojlantiradi [1,103]. Ichki xavfsizlik tamoyilla-

riga ega bo'lgan zaxiradagi ofitserlar xavflarni baholash, o'z harakatlarining oqibatlarini hisobga olish va oqilona tanlov qilish uchun yaxshi jihozlangan. Bu, o'z navbatida, bo'linmaning umumiy samaradorligini oshiradi va missiya maqsadlariga erishish ehtimolini oshiradi.

Kengaytirilgan jamoa hamjihatligi: Xavfsizlik madaniyati bo'linma ichidagi boshqa ofitserlarga mas'uliyat va g'amxo'rlik hissini rivojlantiradi. Xavfsizlik bo'yicha majburiyatlarni baham ko'rgan zaxiradagi ofitserlar missiyalar davomida muammosiz birga ishlashlari va bir-biriga ishonishlari ehtimoli ko'proq. Ushbu uyg'unlik aloqani, muvofiqlashtirishni va kutilmagan qiyinchiliklarga moslashish qobiliyatini yaxshilaydi, natijada vazifalarning muvaffaqiyatli bajarilishiga hissa qo'shadi.

Resurslarni tejash: Xavfsizlikni hisobga olgan zaxiradagi ofitserlar uskunaning shikastlanishi yoki yo'qolishiga olib kelishi mumkin bo'lgan xavfli xatti-harakatlarga kamroq moyil. Resurslarni bunday tejash operativ tayyorgarlikni saqlash uchun juda muhim, chunki harbiy qismlar o'z vazifalarini bajarish uchun yaxshi ta'mirlangan uskunalar va infratuzilmaga tayanadi. Keraksiz shikastlanishlar yoki resurslarni yo'qotishning oldini olish jihozni kelajakda joylashtirishga to'liq tayyor bo'lishini ta'minlaydi.

Kengaytirilgan jamoatchilik imiji: Harbiy tashkilotlar ko'pincha jamoatchilik nazorati ostida bo'ladi va ularning samaradorligi va professionalligi haqida jamoatchilikning idroki juda muhimdir. Xavfsizlikka sodiqlik nafaqat fuqarolar ishtirokidagi baxtsiz hodisalar ehtimolini kamaytiradi, balki harbiylar o'z majburiyatlariga jiddiy yondashishini jamoatchilikka namoyish etadi. Bu ijobiy imij harbiy harakatlarni qo'llab-quvvatlash va tinch aholi ishonchini saqlashda bebaho bo'lishi mumkin.

Huquqiy va axloqiy mulohazalar: Ba'zi hollarda xavfsizlik standartlariga rioya qilmaslik huquqiy va axloqiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Kuchli xavfsizlik madaniyati zaxiradagi ofitserlarning ham qonuniy talablarga, ham axloqiy tamoyillarga rioya qilishini ta'minlaydi, muassasa obro'si va halolligini himoya qiladi.

Xavfsizlik madaniyati nafaqat harbiy amaliyotlarning istalgan jihati; bu missiya muvaffaqiyatining muhim tarkibiy qismidir. Xavfsizlikka ustuvor ahamiyat berish orqali zaxiradagi ofitserlar xavflarni minimallashtiradi, yaxshiroq qarorlar qabul qiladi, jamoa birligini mustahkamlaydi, resurslarni saqlaydi, jamoatchilik obro'sini oshiradi va huquqiy va axloqiy me'yorlarga rioya qiladi. Shuning uchun zaxiradagi ofitserlar o'rtasida xavfsizlik madaniyatini tarbiyalashga qaratilgan pedagogik sa'y-harakatlar ularning kasbiy rivojlanishiga ham, o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni amalga oshirishga ham sarmoyadir. Keyingi bo'limlarda biz ushbu muhim xavfsizlik madaniyatini rivojlantirishga samarali yordam beradigan ta'lim strategiyalari va o'quv dasturlarini o'rganamiz.

Xavfsizlik madaniyatini rivojlantirishga pedagogik yondashuvlar:

Zaxiradagi ofitserlar o'rtasida xavfsizlik madaniyatini

tarbiyalash ko'p qirrali ish bo'lib, aniq pedagogik yondashuvlarni talab qiladi. Ushbu strategiya va usullar xavfsizlik ularning kasbiy shaxsiyatining ajralmas qismiga aylanishini ta'minlash uchun o'qitish va ta'lim dasturlariga kiritilishi kerak.

Biz doimo rivojlanib borayotgan va oldindan aytib bo'lmaydigan dunyoni kezar ekanmiz, zaxiradagi ofitserlar o'rtasida mustahkam xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish eng muhim bo'lib qolmoqda. Milliy mudofaaning ushbu muhim tarkibiy qismlarining doimiy muvaffaqiyati va tayyorligini ta'minlash uchun ularning saflarida xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan fikrlashni targ'ib qilish va qo'llab-quvvatlash bo'yicha aniq yo'lni belgilash kerak.

Zaxiradagi ofitserlarda xavfsizlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik ahamiyati shubhasizdir. Dinamik tahdidlar va tahdidlar bilan ajralib turadigan doimiy rivojlanayotgan dunyoda xavfsizlikka sodiqlik shunchaki eng yaxshi amaliyot emas; bu milliy xavfsizlik va missiya muvaffaqiyatining muhim tarkibiy qismidir. Ushbu maqola orqali biz xavfsizlik madaniyati zaxiradagi ofitserlarning kasbiy shaxsi va samaradorligida o'ynaydigan asosiy rolni, shuningdek, ushbu madaniyatni tarbiyalash uchun zarur bo'lgan ta'lim strategiyalari va o'quv dasturlarini o'rganib chiqdik.

Zaxiradagi ofitserlarning xavfsizlik madaniyati xavf-xatarni anglash, yetakchilik majburiyatlari, samarali muloqot, uzluksiz ta'lim, javobgarlik va doimiy takomillashtirishga intilish bilan tavsiflanadi. Bu oddiy qoidalar va qoidalarning nazorat ro'yxati emas, balki ularning xizmatlarining barcha jabhalarini qamrab oladigan fikrlash tarzidir.

Kuchli xavfsizlik madaniyatining afzalliklari keng qamrovli bo'lib, missiya muvaffaqiyatiga, hayot va resurslarning saqlanishiga, jamoatchilik obro'siga, huquqiy va axloqiy mulohazalar va harbiy qismlarning umumiy tayyorgarligiga ta'sir qiladi. Bu zaxiradagi ofitserlarning xavfsizlik va professionallikning eng yuqori standartlarini qo'llab-quvvatlagan holda o'z kasbining qiyinchiliklariga dosh berishga yaxshi tayyorlanishini ta'minlaydigan yaxlit yondashuvdir.

Oldinga borayotganimizda, xavfsizlik madaniyati tamoyillarini zaxiradagi ofitserlarni tayyorlashga integratsiya qilish, texnologiya va fanlararo tushunchalardan foydalanish, global hamkorlikni rag'batlantirish va ruhiy salomatlik va chidamlilikka ustuvor ahamiyat berish zarur. Yetakchilikni rivojlantirish, jamoatchilik xabardorligi va doimiy takomillashtirishga intilish zaxiradagi ofitserlar jamoasida xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan sa'y-harakatlarimizning birinchi o'ringa turishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish doimiy maqsad emas, balki barcha manfaatdor tomonlar o'rtasida fidoyilik, moslashuvchanlik va umumiy majburiyatni talab qiladigan sayohatdir. Xavfsizlikni birinchi o'ringa qo'yish orqali biz nafaqat zaxiradagi ofitserlarning imkoniyatlari va chidamliligini oshiribgina qol-

may, balki tobora murakkab va noaniq dunyoda mamlakatlarimizning xavfsizligi va xavfsizligini ta'minlaymiz.

Bu bizning kelajagimiz farovonligi yo'lida amalga oshirishi kerak bo'lgan sayohatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rasuleva M. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish asoslari. Darslik. 2020. – 268 b.
2. Баева И.А. Психологическая безопасность в образовании: монография. – СПб.: Союз, 2002. – 271 с.
3. Sotvoldiyev A.Y. Chaqiriqqacha harbiy ta'limni tashkil etish va uning metodikasi. – T.: "Aloqachi". – 336 b.
4. Hayot faoliyati xavfsizligi. Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma / A.E.Parmonov, A.Igamberdiyev, G'.Dadayev, M.Qodirov; O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2007. – 196 b.
5. Uzoqov, Asliddin Mexritdinovich Harbiy psixologiya va pedagogika [Matn] : o'quv qo'llanma / A.M. Uzoqov. – Buxoro: "BUXORO DETERMINANTI" MCHJning Kamolot nashriyoti, 2022. – 366 b.

TALABALARNING KASBIY PEDAGOGIK MULOQOT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH

Nilufar Karimova,

O'zbekiston davlat jahon tillari
universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Samarali muloqot ta'lim sohasidagi asosiy ko'nikma bo'lib, o'quvchilar o'rtasida kasbiy pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirish ularning bo'lajak pedagog sifatida muvaffaqiyat qozonishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu maqola pedagogik muloqot madaniyatining ahamiyati, uning asosiy tarkibiy qismlari va o'quvchilarda uni rivojlantirish strategiyalarini o'rganadi. Samarali muloqot madaniyatini tushunish va faol ravishda rivojlantirish orqali talabalar ko'proq malakali o'qituvchilarga aylanishlari va bo'lajak talabalarining o'rganish tajribasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishlari mumkin.

Kalit so'zlar: pedagogik muloqot madaniyati, samarali muloqot, ta'lim, o'qituvchi va o'quvchi muloqoti, faol tinglash, ravshanlik va oshkoralik, moslashuvchanlik, og'zaki bo'lmagan muloqot, empatiya.

Аннотация

Эффективное общение является фундаментальным навыком в сфере образования, и развитие культуры профессионального педагогического общения среди студентов имеет решающее значение для их успеха в качестве будущих педагогов. В данной статье исследуется значение культуры педагогического общения, ее ключевые компоненты и стратегии содействия ее развитию у студентов. Понимая и активно развивая культуру эффективного общения, учащиеся могут стать более опытными педагогами и положительно повлиять на учебный опыт своих будущих учеников.

Ключевые слова: культура педагогического общения, эффективное общение, образование, общение учителя и ученика, активное слушание, ясность и прозрачность, адаптивность, невербальное общение, эмпатия.

Annotation

Effective communication is a fundamental skill in the field of education, and developing a professional pedagogical communication culture among students is crucial for their success as future educators. This article explores the significance of pedagogical communication culture, its key components, and strategies for fostering its development in students. By understanding and actively cultivating a culture of effective communication, students can become more proficient educators and positively impact the learning experiences of their future students.

Keywords: pedagogical Communication Culture, Effective Communication, Education, Teacher-Student Communication, Active Listening, Clarity and Transparency, Adaptability, Non-verbal Communication, Empathy

Ta'lim sohasida samarali muloqot qilish qobiliyati nafaqat qimmatli mahorat; bu muvaffaqiyatli o'qitish va o'qitishning poydevoridir. Talabalar o'rtasida kasbiy pedagogik muloqot madaniyatini tarbiyalashning ahamiyatini e'tirof etib bo'lmaydi, chunki u ularni mohir pedagog bo'lish va bo'lajak o'quvchilarning bilim olish tajribasiga mazmunli ta'sir ko'rsatish uchun zarur vositalar bilan ta'minlaydi. Ushbu maqolada biz pedagogik muloqot ma-

daniyati konsepsiyasini, uning ta'lim sohasidagi muhim ahamiyatini va uni talabalar o'rtasida rivojlanishiga yordam berish uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan strategiyalarni ko'rib chiqamiz.

Samarali muloqot faqat bilimlarni uzatishdan tashqari chiqadi. U mazmunli aloqalarni o'rnatish, boyitilgan o'quv muhitini yaratish va talabalar o'rtasida tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Shunday ekan, intiluvchan o'qituvchilar o'z rollarida ustun bo'lishlari uchun pedagogik muloqot madaniyatining nozik jihatlarini tushunishlari zarur.

Keyingi bo'limlarda biz mustahkam pedagogik muloqot madaniyatini tashkil etuvchi tarkibiy qismlarni ko'rib chiqamiz, ularning ta'lim kontekstidagi ahamiyatini yoritib beramiz. Biz ushbu madaniyatni tarbiyalashning ko'p qirrali afzalliklarini ko'rib chiqamiz, ya'ni talabalarning ta'lim natijalarini yaxshilashdan tortib sinflarda inklyuzivlik va tenglikni targ'ib qilishgacha. Bundan tashqari, biz faol tinglash, ravshanlik, moslashuvchanlik, og'zaki bo'lmagan muloqot, fikr-mulohaza va fikr yuritish amaliyoti kabi professional pedagogik muloqot madaniyatining asosiy tarkibiy qismlarini ko'rib chiqamiz.

Talabalarga zarur ko'nikma va bilimlarni berish uchun ushbu maqolada professional pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirish bo'yicha aniq strategiyalar ham taqdim etiladi. Ushbu strategiyalar seminarlar, rolli o'yin mashqlari, tengdoshlarning kuzatishlari va fikr-mulohazalari, aks ettiruvchi jurnallar va murabbiylik dasturlarini o'z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, samarali muloqot ta'limning muhim jihati bo'lib, doimiy ravishda o'stirish va takomillashtirishni talab qiladi. Pedagogik muvaffaqiyatning asosi sifatida professional pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirish pedagog bo'lishga intilayotgan talabalar uchun ajralmas intilish hisoblanadi. Ushbu maqola ushbu madaniyatning ahamiyatini, uning asosiy tarkibiy qismlarini va uni tarbiyalash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan strategiyalarni yoritishga qaratilgan bo'lib, ta'lim kelajagi mohir muloqotchilar va fidoyi o'qituvchilar tomonidan shakllantirilishini ta'minlaydi.

Talabalarda kasbiy pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirish ta'lim sohasida katta ahamiyatga ega mavzudir. Ta'limdagi muloqotning turli jihatlarini, uning ahamiyati va bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida samarali muloqot ko'nikmalarini shakllantirish strategiyalarini o'rganuvchi keng ko'lamlı adabiyotlar mavjud. Ushbu adabiyot sharhi ushbu mavzu bilan bog'liq asosiy tadqiqotlar va topilmalarning umumiy ko'rinishini taqdim etishga qaratilgan.

Bir qator tadqiqotlar pedagogik muloqot madaniyati o'qituvchilar va ularning o'quvchilarining muvaffaqiyatida muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Follman (2017) samarali muloqotning ijobiy ta'lim muhitini qanday ta'minlashini ta'kidlaydi, bu esa talabalarning faolligini oshirishga va akademik samaradorligini oshirishga olib keladi. Bundan tashqari, Kilburn (2019) ta'kidlashicha, muloqot qobiliyatlarini birinchi o'ringa qo'yadigan o'qituvchilar o'z o'quvchilari bilan mustahkam va qo'llab-quvvatlovchi munosabatlar o'rnatishi va natijada umumiy ta'lim tajribasini oshirishi mumkin [5, 270].

Faol tinglash samarali pedagogik muloqotning asosiy komponenti sifatida tan olingan. Gudykunst va Kim (2017) kabi tadqiqotchilar o'qituvchilarning o'quvchilarni chin dildan tinglash qobiliyati muhimligini ta'kidlaydilar, chunki bu ishonchni kuchaytiradi va o'qituvchilarga

o'quvchilarning ehtiyojlari va tashvishlarini yaxshiroq hal qilishga imkon beradi.

Ta'lim muassasalarida aniq va shaffof muloqot muhim ahamiyatga ega. Harter va Pike (2020) ta'kidlashicha, o'qituvchilar o'quvchilarni tushunish va muvaffaqiyatga erishish uchun ko'rsatmalar, taxminlar va fikr-mulohazalarni to'g'ridan-to'g'ri va tushunarli tarzda etkazishlari kerak [3, 99].

Muloqot uslublarining turli auditoriya va kontekstlariga moslashishi yana bir muhim komponent hisoblanadi. Montgomery (2018) ta'kidlaydiki, o'qituvchilar o'z o'quvchilarining turli xil ta'lim qobiliyatlarini, yosh guruhlari va madaniy kelib chiqishini qondirish uchun o'zlarining muloqotlarida moslashuvchan bo'lishlari kerak.

Og'zaki bo'lmagan muloqot, jumladan tana tili, imoishoralar va yuz ifodalari ham hal qiluvchi rol o'ynaydi. Mehrabian (2017) kabi tadqiqotchilar og'zaki bo'lmagan signallar aloqa samaradorligiga, his-tuyg'ular, munosabat va niyatlarni etkazishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ta'kidlaydilar.

Muntazam ravishda talabalarning fikr-mulohazalarini izlash va o'z-o'zini aks ettirish Brookfield (2015) kabi ta'lim olimlari tomonidan ta'kidlangan amaliyotdir. Ushbu tadbirlar muloqot va o'qitish usullarini doimiy ravishda takomillashtirishga yordam beradi [2, 45].

Adabiyotlarda talabalarning pedagogik muloqot madaniyatini oshirishga qaratilgan ko'plab strategiyalar mavjud:

Aloqa bo'yicha seminarlar yoki kurslar turli olimlar, jumladan Dyui (2021) tomonidan muloqot ko'nikmalarini yaxshilash uchun samarali vosita sifatida tavsiya etiladi. Ushbu seminarlar ko'pincha faol tinglash, empatiya va qayta aloqa mexanizmlariga qaratilgan.

Rolli o'yin mashqlari o'quvchilarga simulyatsiya qilingan o'qitish ssenariyalarida muloqot qilish imkoniyatini beradi. Uilyams va Karter (2019) o'quvchilarning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berishda bunday mashqlarning samaradorligini ta'kidlaydilar.

Hatton va Smit (2018) tomonidan qo'llab-quvvatlanganidek, tengdoshlarning kuzatuvlari va fikr-mulohazalari o'quvchilarga tengdoshlarining o'qitish va muloqot amaliyotlarini kuzatish va konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etish orqali bir-biridan o'rganish imkonini beradi [4, 225].

Moon (2018) tomonidan taklif qilinganidek, aks ettiruvchi jurnallarni yuritish o'quvchilar o'zlarining muloqot tajribasi, qiyinchiliklari va shaxsiy o'sishini hujjatlashtiradigan, o'z-o'zini anglash va takomillashtirishni rag'batlantiradigan aks ettiruvchi amaliyotdir.

O'quvchilarning pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirishga yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi tajribali pedagoglarni ustoz sifatida belgilash qimmatli strategiya hisoblanadi. Beyker va boshqalar (2016) murabbiylik dasturlari talabalarning muloqot qobiliyatlarini va o'qitish samaradorligiga qanday ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ko'rsatadi [1, 561].

Ta'lim yo'nalishi bo'yicha kasb-hunarga intilayotgan talabalar o'rtasida kasbiy pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirish muhimligini ta'kidlaydi. U ushbu madaniyatning asosiy tarkibiy qismlarini ochib beradi va uning o'sishiga yordam beradigan bir qator strategiyalarni taklif qiladi. Ushbu g'oyalar va amaliyotlarni o'zlashtirgan holda, talabalar malakali muloqotchi va o'qituvchi bo'lib, ta'lim sohasi va ular ilhomlantiradigan va yo'naltiradigan talabalar uchun yorqin kelajakni ta'minlashi mumkin.

Pedagogik muloqot madaniyatini aniqlash:

Pedagogik muloqot madaniyati ko'p qirrali tushuncha bo'lib, u ta'lim muassasalarida muloqot bilan bog'liq qadriyatlar, me'yorlar, amaliyotlar va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. U muloqotning og'zaki va so'zsiz tomonlarini o'z ichiga oladi, o'qituvchilarning o'quvchilari, hamkasblari va keng ta'lim jamiyati bilan qanday munosabatda bo'lishini aks ettiradi. Keng qamrovli ta'rifni berish uchun biz pedagogik muloqot madaniyatining asosiy tarkibiy qismlarini ajratishimiz mumkin:

Pedagogik muloqot madaniyati o'qituvchilarning ta'limdagi samarali muloqotga oid qadriyatlari va e'tiqodlariga asoslanadi. Bu qadriyatlar ko'pincha o'quvchilarning ovozigacha hurmat, ta'limning o'zgartiruvchi kuchiga ishonish va inklyuziv va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini yaratish muhimligini o'z ichiga oladi.

Ta'lim muassasalarida muloqot qanday sodir bo'lishini tartibga soluvchi normalar va amaliyotlar mavjud. Ushbu me'yorlar sinfdagi o'zaro munosabatlar protokollarini, o'qituvchi va talaba munosabatlariga bo'lgan umidlarni va fikr-mulohazalarni taqdim etish va baholash konvensiyalarini o'z ichiga oladi.

Pedagogik muloqot madaniyati o'qituvchilarning o'z rollarida ustun bo'lishi uchun ega bo'lishi kerak bo'lgan muayyan muloqot qobiliyatlari va malakalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Ushbu ko'nikmalar faol tinglash, aniq ifodalash, empatiya, moslashuvchanlik va konstruktiv fikr bildirish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Samarali pedagogik muloqot muloqotga ta'sir etuvchi kontekstual omillarni keskin bilishni talab qiladi. O'qituvchilar o'zlarining muloqot usullarini ishlab chiqishda o'quvchilarning yoshi, madaniy kelib chiqishi, o'rganish qobiliyatlari va turli xil ehtiyojlarini hisobga olishlari kerak.

Pedagogik muloqot tabiatan maqsadli. U turli maqsadlarga xizmat qiladi, masalan, ma'lumotni etkazish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, motivatsiyani ta'minlash, nizolarni hal qilish va ijobiy munosabatlar o'rnatish. O'qituvchilar o'zlarining muloqotlarini har bir o'zaro ta'sirning aniq maqsadlariga moslashtirishlari kerak.

Pedagogik muloqot madaniyatida tana tili, imo-ishoralar, ovoz ohangi va mimikalarni qamrab oluvchi og'zaki bo'lmagan muloqot muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar bu og'zaki bo'lmagan belgilarga mos kelishi kerak, chunki ular his-tuyg'ularni, munosabatlarni va niyatlarni etkazishi mumkin.

Pedagogik muloqot madaniyatining ajralmas jihati doimiy takomillashtirishga intilishdir. O'qituvchilar o'z-o'zini aks ettirish bilan shug'ullanadilar, o'quvchilar va tengdoshlarining fikr-mulohazalarini izlaydilar va muloqot qobiliyatlari va amaliyotlarini takomillashtirishga faol intilishadi.

Axloqiy mulohazalar pedagogik muloqot madaniyatida markaziy o'rin tutadi. O'qituvchilar axloqiy me'yorlarga rioya qilishlari, ularning muloqoti adolatli, hurmatli va kamsitish yoki tarafkashlikdan holi bo'lishini ta'minlashlari kerak. Axloqiy muloqot ta'lim muhitida ishonch va yaxlitlikni ta'minlaydi.

Pedagogik muloqot madaniyati ta'lim muassasalarida muloqotni shakllantiradigan qadriyatlar, me'yorlar, amaliyotlar, ko'nikmalar va kontekstual xabardorlikni o'z ichiga oladi. U o'qituvchilarning o'quvchilarning o'quv tajribasini oshiradigan, ijobiy munosabatlarni rivojlantiruvchi va ta'limning kengroq maqsadlariga erishishga yordam beradigan samarali va maqsadli muloqotga bo'lgan sadoqatini aks ettiradi. Kuchli pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirish o'z rollarida ustun bo'lishga intilayotgan va o'quvchilarning akademik va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan o'qituvchilar uchun juda muhimdir.

Talabalar o'rtasida professional pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirish ularning samarali pedagog bo'lish yo'lidagi muhim jihati hisoblanadi. Ushbu maqolada biz pedagogik muloqot madaniyatining ahamiyati, uning asosiy tarkibiy qismlari va uni rivojlantirish strategiyalarini ko'rib chiqdik.

Ta'limdagi samarali muloqot faqat ma'lumot uzatishdan tashqarida. U faol tinglash, ravshanlik, moslashish, empatiya va axloqiy mulohazalar va boshqa komponentlarni o'z ichiga oladi. Ushbu elementlar birgalikda ijobiy ta'lim muhitini yaratishga, kuchli o'qituvchi va talaba munosabatlarini o'rnatishga va sinflarda inklyuzivlik va tenglikni rag'batlantirishga yordam beradi.

Pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirishning ahamiyatini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Bu talabalarining ta'lim natijalarini yaxshilaydi, tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi va turli xil talabalar populyatsiyasi o'rtasida tegishlilik tuyg'usini rivojlantiradi. Bundan tashqari, u o'qituvchilarni ta'limning murakkab va dinamik manzarasida harakat qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar va fikrlash tarzi bilan jihozlaydi.

Professional pedagogik muloqot madaniyatini tarbiyalash uchun pedagoglar va muassasalar turli strategiyalardan, jumladan, muloqot bo'yicha seminarlar, rolli o'yin mashqlari, tengdoshlarning kuzatishlari va fikr-mulohazalari, reflektiv amaliyotlar va murabbiylik dasturlarini qo'llashlari kerak. Ushbu strategiyalar talabalarga muloqot qobiliyatlarini yaxshilash va doimiy takomillashtirish madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, professional pedagogik muloqot madaniyatini tarbiyalash fidoyilik, o'z-o'zini

anglash, axloqiy va inklyuziv muloqot amaliyotiga sodiqlikni talab qiladigan doimiy sayohatdir. Ushbu tamoyil-larga ustuvor ahamiyat berish va ularni o'qitish usullariga integratsiyalash orqali o'qituvchi bo'lishga intilayotgan talabalar o'zlarining bo'lajak talabalari hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi, barcha uchun yanada qiziqarli, adolat-

li va samarali ta'lim muhitini shakllantirishlari mumkin. Oxir oqibat, pedagogik muloqot madaniyatiga sarmoya kiritish nafaqat o'qituvchilarga foyda keltiradi, balki umrbod ta'lim va mazmunli muloqot madaniyatini tarbiyalash orqali ta'limning kengroq maqsadlariga ham hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Baker, V. L., Pifer, M. J., & Ledford, C. C. (2016). Mentoring for teachers in their first years: Three questions. *Educational Policy*, 20(4), 558-593.
2. Follman, J. (2017). The Role of Communication in the Teaching-Learning Process. *Journal of Effective Teaching*, 17(3), 42-54.
3. Harter, N., & Pike, G. R. (2020). Communicating with clarity: Improving faculty communication with students. *Journal of College Student Retention: Research, Theory & Practice*, 22(1), 91-105.
4. Hatton, N., & Smith, D. (2018). Reflection in Teacher Education: Towards Definition and Implementation. *Journal of Education for Teaching*, 44(2), 221-230.
5. Kilburn, M. S., & Kilburn, E. D. (2019). The Importance of Effective Communication in the Classroom: Implications for Students' Academic Success. *Journal of Cognition and Development*, 20(3), 267-284.

THE ISSUES, SOLUTIONS, PERSPECTIVES IN EXPECTED YEARS OF SCHOOLING IN UZBEKISTAN: A POPULATION STUDY

Firdavs Ibrokhimov,

PhD student at the Center for the
Research on the Development of Higher Education;

Mahmud Mamarasulov,

Head of Department at the Center for the
Research on the Development of Higher Education

Annotation

In this article, we studied the contribution of different stages of education to check how reforms are changing the landscape of the education in Uzbekistan. We used the Pearson correlation coefficient to test the association among expected years of schooling, the number of students by age, and stage of education. According to our study secondary education and private higher education are major contributors to the index of expected years of schooling, while the passiveness of academic lyceums is ushering a disruption in the continuity of education.

Keywords: *expected years of schooling, continuity of education, human capital, demography of education, education in Uzbekistan.*

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekistondagi kutilayotgan ta'lim davomiyligi indeksi hamda unga hissa qo'shayotgan ta'lim bosqichlari tahlil etilgan. Biz ushbu maqolada Pearson korrelyatsiya koeffitsiyentlaridan foydalangan holda umumiy o'rta ta'lim hamda nodavlat xususiy ta'lim kutilayotgan ta'lim davomiyligiga ijobiy ta'sir ko'rsatayotganini hamda akademik litseylar o'z jozibadorligini yo'qotishi ta'lim bosqichlari o'rtasidagi davomiylik tamoyilida uzilishga sabab bo'layotganini aniqladik.

Kalit so'zlar: *kutilayotgan ta'lim davomiyligi, ta'limning uzluksizligi, inson kapitali, O'zbekistonda ta'lim.*

Аннотация

В этой статье мы изучили вклад различных этапов образования, чтобы проверить, как реформы меняют ландшафт образования в Узбекистане. Мы использовали коэффициент корреляции Pearson, чтобы проверить связь между индексами ожидаемых лет обучения, количеством учащихся по возрастам и уровням образования. По данным нашего исследования, среднее образование и частное высшее образование вносят основной вклад в индекс ожидаемой продолжительности обучения, а пассивность академических лицеев приводит к нарушению непрерывности образования.

Ключевые слова: *ожидаемая продолжительность обучения, непрерывность образования, человеческий капитал, демография образования.*

Expected years of schooling is the number of years that children of school age are to receive formal education [12]. It is calculated and published by the United Nations Development Programme. Expected years of schooling is an important topic of both economic and pedagogical research, as it is used to measure the human development index. Uzbekistan is a developing country with more than 35 million population as of 2024 [13]. Since 2016, the country has undergone a major transition into a market-oriented economy, which has significantly altered the social, demographic, and economic architecture of education. Thus, there is a need for research on the current demography of expected years of schooling in the country, potential issues, and solutions.

Expected years of schooling is broadly associated with the concept of economic development. Hanushek et al. [4, 62-70] asserted that there is a relationship between economic growth and average years of schooling. By following his logic that expected years of schooling also represent an overall state of the human capital pool in the country, we can assume that expected years of schooling may also be related to economic growth. Dahal [3, 22-41] pointed out that education is a driver of human capital as part of human capital theory. Two measurements together constitute education attainment in the UNDP Education Index: average years of schooling and expected years of schooling. The main point that distinguishes the expected years of schooling from the average years of schooling is that the expected years of schooling are incorporated into the methodology of measuring the human development index to reflect age variations across different stages of education in different countries [9]. The available literature points out that it represents a broad economic, social, and demographic overview of society [5, 1298-1310]. It is used to evaluate gender equality in education [6, 37-47], to study life expectancy determinants [8, 85-86] and to measure the strength of the education system (1, 403-408).

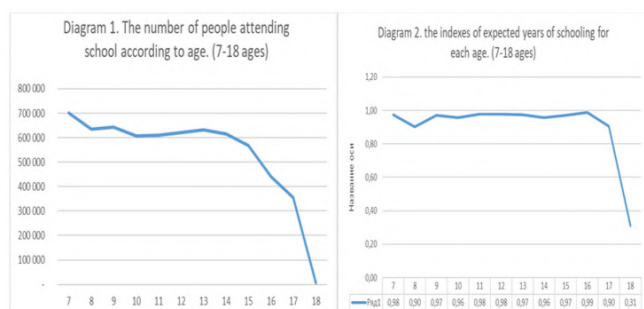
Research Questions are:

1. How different stages of education is contributing to the index of expected years of schooling and for what reason?
2. How can expected years of schooling be improved?

We use available statistical data on the number of the population for the age of 1-24, the measurement of expected years of schooling for each age (1-24 ages), and the different stages of education by each age (1-24 ages) to compute the Pearson r correlation coefficient to identify the contribution of each stage of education into the index of expected years of schooling. By this approach, we aim to find out changes in the demography in the stages of education, such as secondary, secondary specialized, and higher education, and its potential implications.

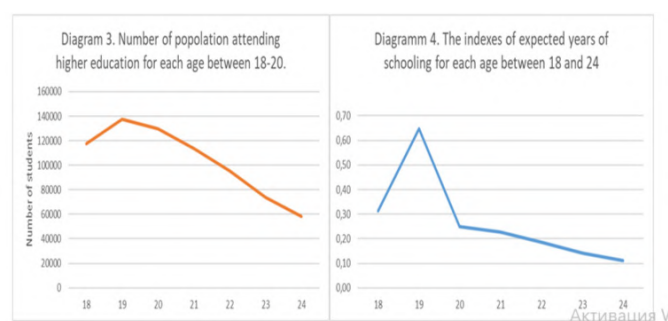
There are 10 550 225 people in Uzbekistan in the 7-24 age group. 7,623,814 of them (72 percent) are covered by the existing education institutions. The expected years of schooling is consistently high among the population bet-

ween 7-17, reaching its peak – 0.99 among 16-year-olds. It indicates that mass secondary education is successfully implemented in the country. There is a correlation between the index of expected years of schooling at 7-18 age group and the number of students attending secondary schools at the same age group (Diagram 1 and 2). The correlation coefficient is 0.8, indicating strong positive correlation.

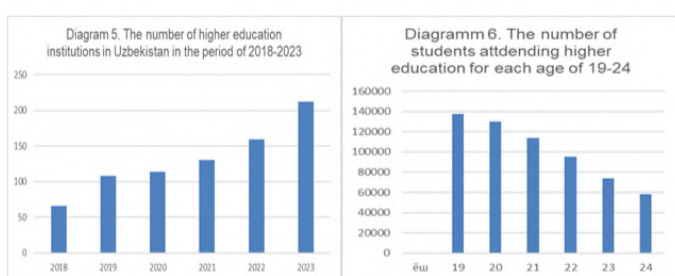
Thus, mass secondary education is significantly contributing to the expected years of schooling. This assertion can be bolstered by the fact that the percentage of literacy is consistently 100 according to the UNESCO Institute for Statistics [14]. Still, there is an ample opportunity to maximize the contribution of mass secondary education to the improvement of the expected years of schooling. In Uzbekistan, children can be admitted to primary school at the age of seven. There are important precedents that the school age could be lowered to 6 or even 5 as in the US, Australia, Japan [10] and Britain [2, 2-3] respectively.

For the age of 18 the index of the expected years of schooling experiences a sharp drop. If the expected years of schooling is 0.90 for the age of 17, it takes an abrupt downward turn to 0.30 for the age of 18, ushering a brave new world for the graduates of secondary schools. With the exception of the age – 19, the index of expected years of schooling continues to drop consistently. For the age of 24 it is 0.11. We checked the correlation between the enrollments at higher education institutions and the dynamics of expected years of schooling for 18-24 ages. There is a strong positive correlation between the above two variables (Diagram 3 and 4).

The correlation coefficient between the number of population attending higher education institutions and the indexes of expected years of schooling for 18-24 ages is 0.7. The gradual decrease in both variables is consistent

with the assertion that the number of people enrolled to higher education institutions decrease as they get older, most preferring working to studying by the age of 24. This trend, however, may also point to deeper factors at play, such as policy change. Uzbekistan has been encouraging the establishment of private higher education institutions since 2016 – a move unseen in the entire history of the country to that point. Since 2016 the number of higher education institutions has increased significantly from around 60 to more than 200 as of 2023. We checked whether there is correlation between the number of students attending higher education institutions between 19-24 ages and the number of higher education institutions for the period of 2018-2023. There is a strong negative correlation between the number of higher education institutions and older age (Diagram 5 and 6)

The correlation coefficient is $-0,9$ between the above two variables. Until 2016, the government had mostly paid attention to secondary specialized education in vocational colleges to prepare the population as a primary workforce of industry. This was in line with the assertion that industry needs a cheap labor force for the continuity of economic development. Since 2016, however, the country turned to creating a class of skilled professionals, recognizing human capital as a driver of economic progress. Yet, the country needs to establish balance in order not to disrupt the continuity among different stages of education

system.

When it comes to secondary specialized education, in Uzbekistan, the number of population between the age of 15-19 is 2 697 402. Among them, 430 640 (15 percent) attend secondary specialized schools, such as vocational colleges, vocational schools or academic lyceums. 21 percent of high school graduates are covered by secondary specialized education. Among them only 32 418 (1,2 percent) attend academic lyceums. In comparison, higher education institutions cover 24 percent of population at the age of 18 and 19. Academic lyceums normally prepare students for higher education institutions, as there was stiff competition for admission into universities in Uzbekistan. Yet, the debut of private higher education institutions may have decreased the intensity of competition for the enrollment into higher education institutions and, thus, decreased the interest of public in academic lyceums. Lower contribution of secondary specialized education, especially, academic lyceums to the index of the expected years of schooling signifies disruption in the continuity of education. Ensuring continuity among different stages of education is one of the key tasks in pedagogical research [11]. Nikoforov et al. [7, 1772-1777] states that continuity of education enables students to update their existing skills and knowledge. Therefore, improving admission rates for secondary specialized schools not only improves the index of expected years of schooling but also, harmonizes the whole architecture of education and labor market.

Mass secondary education and private higher education are the main contributors to the improvements in the index of the expected years of schooling. The overall demography of education has undergone significant transformation in favor of higher education in Uzbekistan. The interest of population in secondary specialized education, particularly in academic lyceums is decreasing, revealing a crack in the sustainability of continuing education.

REFERENCES:

1. Angrist, N., Djankov, S., Goldberg, P.K. et al. (2021). Measuring human capital using global learning data. *Nature*. Vol. 592, pp. 403–408 <https://doi.org/10.1038/s41586-021-03323-7>
2. Crawford, C., Dearden, L., and Meghir, C. (2007) When you are born matters: the impact of date of birth on child cognitive outcomes in England. pp. 2-3 Research report. IFS External Reports. Institute for Fiscal Studies, London, UK.
3. Dahal, D. (2016). The Contribution of Education to Economic Growth. Evidence from Nepal. *Journal of Applied Economic Sciences. International Journal of Economic Sciences*, Vol. 2, pp. 22-41., 10.20472/ES.2016.5.2.002. 22-41. 10.20472/ES.2016.5.2.002.
4. Hanushek, E.A., Jamison, D.T., Jamison, E.A., and Woessmann, L. (2008). Education and Economic Growth: It's not just going to school, but learning something while there that matters. *Education Next*, 8(2), 62-70.
5. Muradov, A., Abdullayeva, R., Musayev, A., Abbasov, A., Abbasova, S. (2021). Regulation of Lifelong in Education and Its Economic, Social Benefits. pp. 1298-1310.
6. Nartgün, S., Sezen-Gultekin, G., Limon, İ. (2017). Examination of 2015 Human Development Index in Terms of Education: Comparison of the Continents and Turkey. *Journal of Education and Practice*. Vol. 8. pp. 37-47.
7. Nikiforov, A., Avdonina, A., Dikova, T., Bagdasarian, A., Ilina, I. (2020). Formation of a Continuing Education System in Modern Conditions. *Universal Journal of Educational Research*. Vol. 8. pp. 1772-1777. 10.13189/ujer.2020.080514.

8. Novak, A., Čepar, Ž., Trunk, A. (2016). The role of expected years of schooling among life expectancy determinants. *International Journal of Innovation and Learning*. Vo. 20, pp. 85. 10.1504/IJIL.2016.076673.
9. Rigotti, J. I. R., Sawyer, D. O., de Souza, L. R., & Rodrigues, C. G. (2013). A Re-examination of the Expected Years of Schooling: What Can It Tell US?. Brasília: International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC-IG).
10. TheGlobalEconomy (2024). School starting age, primary school by country, around the world. Accessed online on February, 2024. School starting age, primary school by country, around the world | TheGlobalEconomy.com
11. Travar, M. (2021). Establishing continuity at the initial levels of the education system. *Pedagogical Almanac*. 29. 10.54664/OOCK5879.
12. UNESCO Institute for Statistics (2023). UIS.Stat Bulk Data Download Service. Accessed February, 2024. <https://apiportal.uis.unesco.org/bdds>.
13. Wordometers (2024). Uzbekistan Population. Accessed at February 18. Uzbekistan Population (2024) - Wordometer (wordometers.info)
14. World Bank Data (2022). Literacy rate, adult total (% of people ages 15 and above) – Uzbekistan. Accessed online on February, 2024. Literacy rate, adult total (% of people ages 15 and above) - Uzbekistan | Data (worldbank.org)

BOSHLANG'ICH SINFLARDA NUTQ O'STIRISHNING FUNKSIONAL ASOSLARI

Nilufar Turanazarova,
Jizzax davlat pedagogika
universiteti stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada nutqning inson va jamiyat hayotidagi ta'lim-tarbiyaviy vazifasi, boshlang'ich maktab yoshdagi bolalarni nutqining turli tomonlarini rivojlantirish xususiyatlari, to'g'ri talaffuz va to'g'ri yozuvni nazariy ma'lumotlar asosida amaliy egallashga o'rgatish to'g'risida so'z yuritilgan. Nutqning ahamiyati shundaki, bolaga barcha mashg'ulotlarda beriladigan bilimlarni tez va puxta o'zlashtirib olish va bu bilim, tushunchalarni so'z boyligi orqali ifodalash imkonini beradi. Bundan tashqari, boshlang'ich sinflarda nutq o'stirishning funksional asoslari haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: nutq, ko'rgazmali metod, og'zaki nutq, yozma nutq, matn, monologik nutq, nutq uslubi, badiiy asar.

Аннотация

В данной статье рассматривается учебно-воспитательная задача речи в жизни человека и общества, особенности развития различных сторон речи детей младшего школьного возраста, обучение практическому овладению правильным произношением и правильным письмом на основе теоретических данных. Значение речи состоит в том, что она позволяет ребенку быстро и основательно усваивать знания, даваемые на всех занятиях, и выражать эти знания и понятия посредством словарного запаса. Кроме того, дается подробная информация о функциональных основах речевого развития в младших классах.

Ключевые слова: речь, наглядный метод, устная речь, письменная речь, текст, монологическая речь, стиль речи, художественное произведение

Annotation

This article talks about the educational task of speech in the life of a person and society, the features of the development of various aspects of speech of children of primary school age, the correct pronunciation and the teaching of correct writing to practical mastery on the basis of theoretical data. The importance of speech is that it allows the child to quickly and thoroughly absorb the knowledge given in all classes and to express this knowledge and concepts through vocabulary. In addition, detailed information is provided on the functional basis of speech development in elementary grades.

Keywords: speech, visual method, oral speech, written speech, text, monological speech, style of speech, work of art.

Kishilik taraqqiyoti rivojlanishining barcha bosqichlarida jamiyatga hamohang ravish rivojlanib, bugungi kun zamonaviy texnologiyalar bilan bog'liq holda kirib kelayotgan atamalar, lug'at tarkibining yangi sohalar paydo bo'lishi natijasida o'sishi, shu vaqtgacha mavjud bo'lgan nutqni o'stirishga oid qonun qoidalarga yanada chuqurroq yondoshishni talab etadi.

Psixologik nazariyalarda "ehtiyojni bilim olishda zaruriyat" deb hisoblanadi. Aynan shu nazariya boshlang'ich sinflarda nutq o'stirish masalasi uchun ham o'rinlidir. O'qituvchi o'quvchilarning o'z so'z zahirasini oshirish, so'zdan foydalanish, har xil nutqiy vaziyatlarda so'zamolligi bilan ajralib turish kabi ehtiyojlarini uyg'otmasa, ularda tilni o'rganishga bo'lgan qiziqish va

zaruriyat namoyon bo'lmaydi. Aslida ham o'quvchilarga barcha mashg'ulotlarning mazmuni faqat ona tili orqali singdirilmaydimi? "Ona tili, – deb ta'kidlagan edi K.D. Ushinskiy, – har qanday taraqqiyotning asosi, butun bilimning xazinasidir. Har qanday tushunish undan boshlanadi, u orqali o'tadi va unga qaytadi". [1, 35]

Yuqorida ta'kidlanganidek, ona tili fani zamirida o'quvchilarning so'z boyligini oshirish va nutqini o'stirish; adabiy asarning tasviriy vositalari bo'yicha sinfdan va sinfdan tashqari ishlar (STI) natijasida o'quvchilar so'z, matn, matnning turli nutq uslubidagi o'rniga doir bilimlar zuhur etilgan. Tilimizdagi xilma-xil ifoda jilolari shu til vakillariga ekstra ta'sir ko'rsatish xususiyatiga ega ekanligi ayniqsa ahamiyatlidir. Tilning grammatik xususiyatlari esa nutq qoliplarini tashkil qiladi desak ham bo'laveradi.

Bugungi kunda ilmiy tadqiqotlar va yo'nalishlar tahlili boshlang'ich maktab yoshdagi bolalar nutqining turli tomonlarini rivojlantirish xususiyatlari hamda ularning ilmiy adabiyotda o'rganilganlik darajasini aniqlash imkonini beradi. Nutqni o'stirishga oid manbalarda bola nutqini va uning rivojlanishini alohida ajratilgan holda emas, balki katta yoshli kishining bolaga pedagogik ta'siri bilan o'zaro bog'liqlikda shakllantirilishini va ushbu yondashuv o'rinli ekanligini, zero, fandagi zamonaviy tadqiqotlar nutqni o'zlashtirish va ijtimoiy o'zaro hamkorlik — ekvivalent ekanligi isbotini topgan. Nutqni rivojlantirish ijodiy jarayon, biroq u stixiyali jarayon emas, degan fikrga asoslanadigan bo'lsak inson tajribasining tarixan shakllangan mazmuni so'z va matnlar shaklida umumlashtirilgan, uni bayon etish va o'zlashtirish esa ushbu jarayonda nutqning ijodiy ishtirok etishini nazarda tutadi. Nutq bolaga inson madaniyatining barcha jabhalarini o'zlashtirishiga yo'l ochadi. Ummun, shaxsning va barcha asosiy psixik jarayonlar (qabul qilish, fikrlash va boshqalar) ning shakllanishi ham bolada nutqning rivojlanishi bilan bog'liqdir. Nutqning rivojlanishi bilan harakatlanuvchi kuchlar ya'ni tafakkurning jadal rivojlanishi yoki bolalarda nutqning faqat ichki imkoniyat sifatida chegaralanib qolishi tufayli ham, nutqni o'stirish bo'yicha tashkil etilayotgan metodlar ustida izlanishlar olib borish har doim ahamiyatli hisoblanadi. Bolalarda nutq rivojlanishini rag'batlantiruvchi yoki unga to'sqinlik qiluvchi kuchlarni aniqlashga aniq maqsadni ko'zlagan holda boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqi ustida ishlash, lug'at tarkibidagi so'zlardan faol foydalana olish, ya'ni so'zning o'z va ko'chma ma'nolaridan foydalana olish malakalariga ega bo'lgan holda gapning mazmunini to'g'ri hosil qilish, shuningdek tushunchalar bildirish manbasi sifatida fikr: predmetlarni tavsiflash, kundalik voqealarni hikoya qilib berish, suratlardan foydalanib hikoya qilish, shaxsiy va hayotiy tajribasidan misollar keltirish, ijodiy hikoya qilishlarni pedagogik ta'sir ko'rsatishga imkon beradigan yagona yechim sifatida qaralishi lozim.

Nutqiy rivojlanish jarayonini A.N.Leontev quyidagicha tavsiflaydi: "Nutqni rivojlantirish jarayoni bola lug'atining va so'zlarning assotsiatsiya asosida bog'lanishining ortishida ifodalangan miqdoriy o'zgarishlar jarayoni emas,

balki sifat jihatidan o'zgarish jarayonidir, zero, u fikrlash va ong rivojlanishi bilan ichki bog'langan holda so'zning barcha funksiyalari, tomonlari va aloqalarini qamrab oladigan haqiqiy rivojlanish jarayonidir" [2, 99].

Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilar nutqini rivojlantirish faoliyatning har xil turlarida amalga oshiriladi: o'qish faoliyati davrida — savod o'rgatishda; — badiiy asarlar ustida ishlash bosqichlarida; tabiat obyektlari bilan tanishtirish mashg'ulotlarida: o'yin va mehnat faoliyati davrida — jamiyatda kattalardan namuna maktabi sifatida oladigan taassurotlarida; ijtimoiy foydali mehnat jarayonida turli ishlarning bajarilishida va hokazo.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqning barcha grammatik shakllarini, ya'ni: otlarni turlash, eng ko'p qo'llaniladigan fe'llarni tushlash, harakat belgisini (kenglik, vaqt, harakat obrazi) tavsiflash uchun ular ravishlardan foydalanishni, buning uchun esa bolalar ravishlarni so'z birikmasi va gap qatorida qo'llashni: *tez yurdi, sekin gapirdi, chapga burildi* va boshqalarni (nazariy bilimlarga ega bo'lmagan holda) amaliy bilimlariga tayangan holda maktabgacha davrida o'zlashtirgan bo'lalilar [3, 145].

Boshlang'ich sinflarda nutq madaniyatini shakllantirish bugungi kunda dolzarb masala hisoblanadi. Nutq to'g'riligi ustida ishlash boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini takomillashtirish o'qituvchining o'quv-uslubiy faoliyatidagi asosiy yo'nalishlardan biri sanaladi. Nutq madaniyatini shakllantirish masalasi uzoq o'tmish Sharq mutafakkirlari ijodida ham markaziy o'rin egallagan. Forobiy to'g'ri so'zlash, mantiqiy xulosalar chiqarish, mazmundor va go'zal nutq sohibi bo'lish haqida shunday deydi: – Qanday qilib ta'lim berish va olish, fikrni qanday ifodalash, bayon etish, qanday so'rash va qanday javob berishga kelganimizda, bu haqidagi ilmlarning eng birinchisi, jismlarga, ya'ni substansiya (mustaqil, o'z-o'zidan mavjud) va aksidensiya (tasodifan namoyon) lariga ism beruvchi til haqidagi ilmdir deb tasdiqlayman.

Ikkinchi ilm grammatikadir: u jismlarga berilgan ismlarni qanday tartibga solishni hamda substansiya va aksidensiyaning joylashishini va bundan chiqadigan natijani ifodalovchi hikmatli so'zlarni va nutqni qanday tuzishni o'rgatadi.

Uchinchi ilm logikadir: u ma'lum xulosalar keltirib chiqarish uchun logik figuralarga binoan qanday qilib darak gaplarni joylashtirishni o'rgatadi, bu xulosalar yordamida biz bilmagan narsalarni bilib olamiz hamda nima to'g'ri va nima yolg'on ekanligi haqida hukm chiqaramiz. Nutq atamasi arabcha so'zdan olingan bo'lib, so'zlash, nutq; gapirish qobiliyati ma'nosini bildiradi. Tilning fikr ifodalash va almashish jarayonlarida amal qilishi; so'zlovchining til vositalaridan foydalanish jarayoni va shu jarayonning hosilasi.

Nutq o'stirish jarayoniga pedagoglar turli metodlardan foydalangan holda yondashishlari samarali bo'ladi. Masalan: Fe'ning vazifa shakllarini nutqda qo'llashga o'rgatishda ko'rgazmali metoddan (bolalar, kattalar, hayvonlar, qushlarning turli harakatlarini tasvirlovchi suratlar) foydalanish o'rinlidir (*o'qiyotgan bola, kuylayotgan*

qiz, uxlayotgan quyon va h.k.). Bolalar suratdan foydalanib og'zaki tarzda "Bolani o'qiyotganligini" va qaysi bola "O'qiyotgan bola" ekanligini ajrata olish malakasiga ega bo'ladilar.[4, 90] Bu jarayonda ona-tiliga oid hech qanday atamalarni qo'llamaslik, mashg'ulot uchun eng ko'p qo'llaniladigan fe'llarni olish va bunda bolalarning ayrim sifat-doshlarni esda saqlab qolishlari, zarur bo'lganda ularni o'z nutqiga qo'sha olishlariga o'rgatish juda muhimdir. Asosiysi predmetni, uning belgilarini ko'rsatish va nomini aytishda ularning mohiyatiga bog'liq tushunchalar bilan birgalikda amalga oshirish lozim. Masalan, *quriyotgan daraxt* so'z birikmasidan anglashilgan tushuncha bu *qurigan daraxt* (tushunchalar o'zi anglashilayotgan jarayondan keyin hosil qilinishi); aytaylik, o'qituvchi o'quvchilarga yaxshiroq anglashlari uchun jarayonni so'zlar yordamida ifodalashi yoki rasm ko'rsatishi mumkin, o'quvchilar esa xulosalari natijasida hosil qilgan tushunchalarini bildirishlari mumkin bo'ladi. Albatta bu jarayon ijodiy tashkil qilinishi, alohida-alohida ham jamoaviy holatda ham o'tkazilsa bo'ladi. Eng asosiysi muayyan so'zning hosil bo'lishini tushuntirib berish: "o'qiyotgan" so'zi o'qimoq so'zidan, "kuylayotgan" so'zi kuylamoq so'zidan hosil bo'lganligini aytish lozim.[6, 81]

Nutqning bolalarni axloqiy tarbiyalash funksiyasi ham borki — kattalar o'zlarining bolalarga nisbatan aytayotgan so'zlariga va muomala madaniyatiga ahamiyat berishlari kerak bo'ladi. Bola xulqini tartibga solish uchun pedagoglar umuman biz kattalar ko'p ishlatadigan so'zlar: mumkin emas, mumkin, kerak, yaxshi, yomon kabi tushunchalarning ham nutqda o'rni beqiyosdir. Agar biz tarbiyalayotgan bolalarda barcha ijobiy xislatlar shakllanishini istasak, nutqda so'zlarning ham axloqiy normalariga, ham grammatik xususiyatlariga e'tibor qaratishimiz kerak bo'ladi.

Bilish nazariyasiga ko'ra analitik-sintetik ishlar yordamida til ustida kuzatishdan umumiy xulosa chiqarishga, nazariy ta'rif va qoidaga, shular asosida yana og'zaki va yozma tarzda nutqiy aloqaga, to'g'ri yozuv va to'g'ri talaffuzga o'tiladi. O'quvchilar jonli nutqiy aloqaga to'g'ri talaffuz va to'g'ri yozuvni elementar nazariy ma'lumotlar asosida amaliy egallash orqali kirishadilar. Ular til materiallarini kuzatish, tahlil qilish orqali elementar nazariy qoidalar chiqaradilar, o'rgangan va o'zlashtirilgan nazariy

qoidalarni amaliyotga ongli ravishda tatbiq etadilar [2, 96].

Nutqning ahamiyati shundaki, bolaga barcha mashg'ulotlarda beriladigan bilimlarni tez va puxta o'zlashtirib olish va bu bilim, tushunchalarni so'z boyligi orqali ifodalash imkonini beradi. Bu o'z navbatida, bola kamoloti uchun keng yo'l ochadi. Bilimlarni puxta egalab, uni sekin-asta hayotga tatbiq etishga ham o'rgatadigan faoliyat bu aynan nutqiy faoliyatdir. K.D.Ushinskiyning fikricha, bolaga ta'lim va tarbiya berishda tilning qimmatini dastlab ijtimoiy hodisaning chuqur xalqchilligi bilan, uning milliy xarakteri bilan belgilanadi [5, 339]. U "tilda chuqur ma'noli ko'pdan ko'p falsafiy fikrlar, chinakam nafis his-tuyg'ular, nihoyatda to'g'ri, ko'rkam did, fikrni bir yerga to'plab, zo'r diqqat bilan qilingan mehnat izlari, tabiat hodisalarini va ulardagi eng nozik rang-barangliklarni g'oyat darajada ziyraklik bilan his etish, kuzatuvchanlik, zo'r mantiqiylik ... bor" deb ta'riflaydi. Demak, ona tili aqliy tarbiyaning manbai va vositasi hisoblanadi.

Demoqchimizki, nutqni o'stirishni aynan bir davrdan, yoki o'rganuvchining ma'lum yoshidan boshlash kerak degan fikrdan yiroqlashgan holda, nutq o'stirish bo'yicha o'rganuvchilar bilan pedagoglar va bolaning tarbiyasiga ta'sir ko'rsatuvchi barcha insonlar har bir bosqichda yoshi va imkoniyatlaridan qat'i nazar shug'ullanib boraverishlari kerakki; nutq ularda faqat ichi imkoniyat yoki yozma nutqdagi fikrlargina bo'lib qolmasdan, so'zlovchining nutqiy imkoniyati sifatida o'quvchilar tilida o'z qudratiga ega bo'lgan kuchli qurol kabi aks etsin. Bolalarning nutqini rivojlantirish va ona tilini o'rgatish bo'yicha olib borilayotgan ishlarning asosiy maqsadi o'z xalqining adabiy tilini o'zlashtirish asosida og'zaki nutq va boshqalar bilan nutqiy muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirishdir. Zamonaviy metodologiyada maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning maqsadi nafaqat to'g'ri, balki yaxshi og'zaki nutqni shakllantirishdir, albatta, ularning yosh xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda. Nutqni rivojlantirishning umumiy vazifasi bir qator maxsus, maxsus vazifalardan iborat:

- so'z boyligini rivojlantirish;
- sog'lom nutq madaniyatini tarbiyalash;
- nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish;
- bog'langan nutqni rivojlantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.G'ulomov, M.Qodirov, M.Ernazarova, va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. – T.: "Fan va texnologiya", 2012. – 380 b.
2. Леонтьев А.Н. Проблема деятельности в психологии. // Ж. Вопросы философии. – 1972. – № 9. – С. 95-108.
3. K.Qosimova, S.Matchonov, X.G'ulomova, Sh.Yo'ldosheva, Sh.Sariyev. Ona tili o'qitish metodikasi (Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik). – T.: "NOSHIR", 2009. – 352 b.
4. Матчонов С. Китобхонлик ва мутолаа маданияти. БухДУ Бошланғич синфларнинг она тили таълимида инновацион технологиялардан фойдаланиш //Халқаро конфереция материаллари 2020 йил 29 апрель. – 2020. – С. 89-92.
5. Nilufar, Turanazarova. "BOSHLANG'ICH SINIF DARSLIKLARIDAN O'QUVCHILAR NUTQINI O'STIRISHDA IJODIY YONDOSHISH". Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan 1.8 (2023): 338-343.
6. Turanazarova N. & Jazoirov M. (2023). PISA XALQARO BAHOLASH DASTURIDA TOPSHIRIQLAR TAY-YORLASHDA MATNLARNING O'RNI. Наука и технология в современном мире, 2(9), 80–83 с.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF ORGANIZING NANOPHYSICS TRAINING IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Komil Muqimov,

Under the National University of Uzbekistan
Nanotechnology Development Center
director, academician

Shahrizoda Savurova,

Under the National University of Uzbekistan
Nanotechnology Development Center
foundation doctoral student

Annotation

Obviously, the task of training specialists for nanophysics directly relates to higher education. A number of leading universities have already opened departments with a nanotechnology focus, corresponding educational programs are being created, and a staff of teachers is being formed, including leading scientists from various fields of knowledge. Over time, under the pressure of practical needs, the higher education system in relation to nanotechnology will grow, take shape and take on a specific appearance, because personnel decides everything.

Keywords: nanotechnology, nanoeducation, personnel component, regional nanotechnology network, economic development.

Annotatsiya

Shubhasiz, nanofizika bo'yicha mutaxassislar tayyorlash vazifasi bevosita oliy ta'lim bilan bog'liq. Bir qator yetakchi oliy o'quv yurtlarida nanotexnologiyaga yo'naltirilgan kafedralar ochildi, tegishli o'quv dasturlari yaratilmoqda, o'qituvchilar tarkibi, jumladan, turli bilim sohalarining yetakchi olimlari shakllantirilmoqda. Vaqt o'tishi bilan amaliy ehtiyojlar bosimi ostida nanotexnologiyaga nisbatan oliy ta'lim tizimi o'sib boradi, shakllanadi va o'ziga xos qiyofa kasb etadi, chunki hamma narsani kadrlar hal qiladi.

Kalit so'zlar: nanotexnologiya, nanota'lim, kadrlar komponenti, mintaqaviy nanotexnologiyalar tarmog'i, iqtisodiy rivojlanish.

Аннотация

Очевидно, что задача подготовки специалистов по нанофизике напрямую относится к высшему образованию. В ряде ведущих университетов уже открыты кафедры нанотехнологической направленности, создаются соответствующие образовательные программы, формируется преподавательский состав, включающий ведущих ученых из различных областей знаний. Со временем, под давлением практических потребностей, система высшего образования по отношению к нанотехнологиям будет разрастаться, оформляться и приобретать специфический облик, ведь все решают кадры.

Ключевые слова: нанотехнологии, нанообразование, кадровая составляющая, региональная нанотехнологическая сеть, экономическое развитие.

Such complex, knowledge-intensive technologies as nanotechnology require appropriate specialists for their implementation: scientists, designers, engineers. It would be possible to bring together the relevant narrow specialists, create some kind of coordinating body, and the work would begin. Actually, this is what is done at the initial stage. But the complexity and scale of the project do not allow us to limit ourselves to this. It is obvious that people need to be specially trained to work in the field of nanophysics. They have long been able to train specialized specialists in certain fields of knowledge. But in the case of training personnel to work in the field of nanophysics, a fundamental feature is the training of specialists with a broad view of the world, professing the idea of the unity of the world, and deeply understanding the atomic-molecular structure of the world. In addition, conscious manipulation of atoms and molecules is impossible without knowled-

ge of quantum mechanics. One should also keep in mind the predicted penetration of nanophysics into literally all branches of human activity, which determines, so to speak, the breadth of coverage in the training of specialists. From here it is clear what is the complexity and what is the novelty of the tasks facing educational institutions.[1, 93]

Obviously, the task of training specialists for nanophysics directly relates to higher education. A number of leading universities have already opened departments with a nanotechnology focus, corresponding educational programs are being created, and a staff of teachers is being formed, including leading scientists from various fields of knowledge. Over time, under the pressure of practical needs, the higher education system in relation to nanotechnology will grow, take shape and take on a specific appearance, because personnel decides everything. First, let us reproduce the definition of the term technology, ta-

ken from the encyclopedia: "technology is a set of production methods and processes in a particular branch of production, as well as a scientific description of production methods." Now, from the same encyclopedia, let's take the definition of nanotechnology: "nanotechnology is the technology of objects whose dimensions are about 10 a.m. (atoms, molecules). Nanotechnology processes obey the laws of quantum mechanics. Nanotechnology includes the atomic assembly of molecules, new methods of recording and reading information, local stimulation of chemical reactions at the molecular level, etc." Let us briefly comment on this very capacious definition. The prefix nano means one billionth of something, in our case we are talking about size, about a nanometer. From this it is clear that nanotechnology is associated with the production of extremely small objects, one might say, unprecedentedly small objects. Miniaturization is a familiar phenomenon, such as miniaturization in electronics. The sizes of transistors varied from millimeters to tenths and most recently to hundredths of a micron, i.e. transistors are approaching nanoscale sizes. But this is a movement from above, and this is not the essence of nanophysics.

The first position of the molecular kinetic theory states: "all bodies (substances) consist of an extremely large number of tiny particles - molecules (or atoms)." [2, 767] This became finally clear about a hundred years ago. But only now does this position acquire practical meaning: if everything is made of molecules and atoms, then why not do what we need by directly connecting molecules and atoms in a certain order. This is how houses are built - brick by brick, and in the end you get a building. Until now, when making something, people thought little about atoms and molecules; macro-objects were taken - ore, wood, other raw materials - and processed using appropriate technologies, cutting off the excess, exposing the macro-object to any influences. Now a completely new concept is being proposed: we will make what we need directly from those very small particles from which everything consists. This was first stated by R. Feynman about fifty years ago in the following words: "If we learn to manipulate atoms, we can do anything." The concept looks extremely simple, but how to implement it? After all, the sizes of atoms are 0.10.3 nm, respectively, the sizes of molecules are slightly larger, about 1 nanometer (a nanometer is a characteristic molecular size). Such objects are not visible in ordinary microscopes. However, modern electron microscopes, tunnel scanning microscopes and atomic force microscopes, which appeared about 20 years ago, made it possible to "see" individual molecules and atoms. And not only to see, but also to move individual atoms and molecules from place to place. Thus, the possibility of manipulating individual atoms and molecules, which is the cornerstone of nanophysics, was fundamentally demonstrated. It should be remembered that technically manipulating individual atoms and molecules is, of

course, extremely difficult and nanofabrication is unlikely to be cheap.[3, 57]

Naturally, the question arises: why is it necessary to construct nanosized objects in this way? The point here is not only about the miniaturization of something, and this trend can be seen not only in electronics. The main thing is that nano-objects must have special properties and characteristics that are impossible among macro-objects. This happens because the behavior of atoms and molecules, their interaction, is governed by the laws of quantum mechanics, the paradoxical nature of which and unusualness for everyday perception are undeniable.[3, 58] There is no point in constructing any ordinary macro-objects from individual atoms and molecules - this is much easier to do within the framework of already known technologies. But the prospect of creating nanodevices, nanomachines with fundamentally new unusual characteristics is very tempting. And this is not a matter of some distant or even near future, this is already the current reality, when almost every day there are reports of new nanoobjects, nanomaterials, nanomachines with amazing properties.

1. Scientific review on the course of nanophysics

It has already been emphasized that technology, and modern technology in particular, must have a scientific basis, which is manifested both in the choice of the phenomena underlying this technology and in the reasonable selection of optimal conditions for carrying out the process of producing something. For nanophysics, this circumstance is the most important and inalienable. Moreover, in this case we are talking not just about scientific support, but about scientific support at the very edge of scientific knowledge of the world - the scientific theories used in nanotechnology should, if possible, be the newest, and the machines, materials and equipment should be the most modern. However, the modernity of scientific knowledge in relation to nanotechnology is not the only feature. An essential distinguishing feature is the complexity of knowledge. The extreme complexity of nanophysics requires the involvement of knowledge from many, many sciences for its development. Of course, first of all, we mean physics in its most fundamental meaning, as well as many special branches of physics: quantum mechanics, atomic physics, solid state physics, statistical physics, etc., as well as chemistry and biology. Here is the source of all the ideas that give rise to the nanotechnology boom. Modern physical (especially), chemical and biological research is accompanied by powerful mathematical support, so the participation of mathematics is justified and inevitable. Further, participation in the project of such a science as computer science, together with its corresponding modern information technologies, is just as logically inevitable. The main feature of the use of computer science in this project is the modeling of nanotechnological objects and processes. The extreme smallness of nanophysics objects, the complexity and cost of performing experimental studi-

es place modeling in a special position among other research opportunities. In this case, of course, modeling does not cancel the objective physical experiment, but allows it to be prepared in the best possible way.

2. The essence of nanophysics

The development of a nanotechnology training module based on the selection of teaching methods that will facilitate students' understanding of the basic concepts of nanophysics is of great importance in the training of relevant specialists. When implementing a wide range of teaching methods, it is necessary to assess how students perceive the effectiveness of different teaching methods. Therefore, the following areas were studied:

- ✓ determining how the use of different teaching methods affected students' understanding of basic nanophysics concepts;
- ✓ determining which methods students prefer and support their learning.

These two goals will allow us to evaluate the effectiveness of the Nanotechnology module for ninth graders. To address the challenges of introducing new science topics into classrooms, we need to use appropriate teaching methods to capture students' interest in science, motivate them to learn new challenging science topics, and support their understanding. In practice, it is often difficult to meet the needs and learning style of each student; however, much can be achieved if teachers use a wide range of teaching methods [4, 1248]. This allows many students to learn chemistry in ways that are more suited to their own interests and learning style. Implementing a wide range of teaching methods and ways to measure student achievement and progress requires selecting an appropriate assessment tool for each method. Our operational definition for each of the teaching methods used in this study will be described next. In addition, a brief literature review regarding educational benefits and characteristics will be described.

3. General methods for teaching nanophysics concepts to university students.

1. Game-based learning

As is known, games engage students, make learning fun, motivate and help them concentrate and stay focused on the subject. There is evidence that games help students concentrate and learn better. For example, the authors of argue that rewriting a lesson using a story context in combination with a task that the student must overcome (in other words, turning the lesson into a game) significantly improves children's performance. Computer games enhance learning through visualization, experimentation, and creative play. Visualization is of great value in computer games because it plays an important role in discovery and problem solving. Since our vision represents the most diverse source of information about the world around us, the effectiveness of computer visualization in improving students' understanding of complex scientific topics such as nanophysics is bound to increase. Here, visualization

refers to anything that can help visualize how a concept or system works; this includes animation, modeling, images and games.

2. Learning through visualization and multimedia

Cognitive research has shown that students receive information through visual and auditory channels [5, 528]. It has been shown that a learner's ability to construct conceptual relationships or schemas can be impaired if information is received through only one of these channels; here the student must store most of the information received in short-term working memory. Multimedia learning that utilizes both channels addresses limited cognitive abilities, supports students' active processing of information, and leads to deeper learning. Visualizations can be used in physics education to support the learning of complex concepts and principles of nanophysics such as connectivity, structure, scale, etc. Curricula that incorporate visualization in a format that includes clear learning objectives and structures have resulted in active student engagement and may have led to higher motivation.

3. Learning through films

The use of films in science education has successfully overcome problems that cannot be overcome using traditional teaching methods. Movies facilitate learning by allowing students to relive abstract physics concepts in their minds and make it easier for students to remember important points of a subject. Movies have been mentioned to have a positive impact on knowledge acquisition and promote the development of students' cognitive abilities, including interpretation, critical thinking and problem solving skills [5, 529]. Using films as teaching materials also has a positive effect on student motivation.

4. Study of nanophysics using simulation

The terms "simulation" and "animation" refer to representations of dynamic scientific processes or systems for the purpose of stimulating or testing possible explanations or theoretical models. Computer simulations enhance student learning through visualization, experimentation, and creative play. They allow students to clearly see the reason and impact of their actions on the entire system. In the context of microscopic phenomena or scientific models, animation gives students the opportunity to see things that cannot be directly perceived. This visual understanding can help students build internal thinking skills in complex decision-making situations.

5. Training with models

A model in science is a representation of a phenomenon originally created for a specific purpose. The specific purpose for which any model in science is initially created is to simplify the phenomenon involved and provide an explanation of the natural world. "One of the main contributions of models to science education is that the formation of mental models and the public presentation of expressed models are central to the development of understanding of any phenomenon." Model-based learning

uses expressed models to construct mental models through a recursive process of formation, use, revision, and elaboration.

6. Project-based learning

Project-based learning is a comprehensive concept that focuses on learning by engaging students in inquiry. Project-based learning places students in a realistic, contextualized problem-solving environment. Within this structure, students ask and clarify questions, discuss ideas, make decisions, develop plans and/or experiments, collect data, draw conclusions, communicate their ideas and findings to others, ask new questions, and create artifacts. In addition, project-based learning can be adapted to different types of learners and learning situations. By using this model, students gain a deeper understanding of the concepts learned. Projects also develop vital workplace skills and lifelong learning habits, and allow students to solve community problems, explore careers, interact with adult mentors, use technology, and present their work to audiences outside the classroom.[5, 530]

4. Modulus for organization of nanophysics course in higher educational system

1. It would be desirable to make changes to the curriculum. It would be necessary, contrary to the existing trend, not to reduce, but to increase the number of academic hours allocated to teaching physics. Physics is a worldview science; knowledge of the basics of physics is also necessary for students of other, for example, technical, natural and humanitarian areas of a higher educational institution. In the teaching of physics itself, the emphasis should be shifted from teaching Newtonian mechanics, electricity from the times of Ampere and Faraday, geometric optics, etc. to teach modern physics, especially atomic physics and the foundations of quantum mechanics. For example, the section of physics that lays the foundations for understanding nanophysics—molecular kinetic theory—should be given maximum attention. We should move away from historicism in teaching physics. There is no time to examine and analyze in detail the concepts and laws of classical physics from a historical perspective. This in no way means that these branches of physics should be neglected. It is proposed to study them axiomatically.

2. Since the interaction of atoms is determined by the

laws of quantum mechanics and there is no alternative to this, persistent attempts have to be made to “introduce” quantum concepts into the heads of students. This includes the probabilistic behavior of particles, the wave function, the photon, and much more. The main difficulty here is that quantum behavior often does not agree with common sense, that is, with the system of familiar ideas. Any person holds on to his common sense, as they say, with both hands and does not want to believe that something is not happening as he thinks. In the system of additional education there are much more opportunities to attract attention to nanotechnology than in the pre-university program. In lecture activities, the emphasis should be on the relevant sections of physics, mathematics, chemistry, biology and computer science, as well as on the course “Introduction to Nanophysics”. In circle work, the recently popular project form of work can be reoriented towards nanotechnology.

3. Since it has already been noted that nanotechnology requires synthetic knowledge, the work of physics teachers in the field of nanophysics alone will be ineffective. A joint effort is required. A community of teachers should be formed, teaching different subjects, but united by the idea of promoting nanophysics. Naturally, the community of teachers must form a community of students who are passionate about this idea.

Conclusion

The forms of work proposed here in the field of nanophysics are obviously of a preliminary, agitational nature. It is important to start it without delay, and then the specific work itself will give certain forms and bring the first results. Direct activity in the field of nanophysics at school is impossible due to the extreme complexity of experimental equipment, which makes it difficult to work with children for whom clarity is important. A solution to this situation could be the creation of demonstration training centers at large research departments involved in nanotechnologies, where groups of gifted schoolchildren could be sent for a certain period of time for direct acquaintance with nanotechnologies. And let us emphasize once again: the work must be carried out by a team of like-minded people, “charged” with nanotechnological ideas. Young teachers are given a great opportunity to prove themselves in a new, so important matter.

REFERENCES:

1. Harmer A.J. and Columba, L. (2010), Engaging high school students in nanoscale science, nanotechnology, and electron microscopy, *J. Nano Educ.*, 2, – 91–101 p.
2. Greenberg A. (2009), Integrating nanoscience into education: perspectives on educational projects in the field of nanoscience, *ACS Nano*, 3, – 762–769 p.
3. Blonder R. and Dinur, M. (2011), Teaching nanotechnology using learner-centered pedagogy to enhance students' ongoing motivation, *J. Nano Educ.*, 3 (1-2), – 51-61 p.
4. Roko MC (2003), Convergence of science and technology at the nanoscale: opportunities for education and training, *Nat. Biotech.*, 21, – 1247–1249 p.
5. Swarath S., Light G., Park E.J. and Drain, D. (2011), A typology of students' beliefs about size and scale: Identifying and characterizing conceptual variations, *J. Res. Sci. Uch.*, 48, – 527-533 p.

ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИ МУҲИТИДА “ИҚТИСОДИЙ БИЛИМ АСОСЛАРИ” ФАНИНИ ЎҚИТИШНИНГ ИМКОНИАТЛАРИ

Акбаржон Расулов,

Чирчиқ давлат педагогика университети
“Мақтаб менежменти” кафедраси мудири, п.ф.ф.д. (PhD)

Аннотация

Мақолада педагогик таълим кластери муҳитида Иқтисодий билим асослари фанини ўқитиш имкониятлари юзасидан методик тавсиялар ҳақида ёритилган. Педагогик таълим кластери субъектлари стратегиялари ва унинг фокусини кластернинг умумий ҳамда хусусий мақсадларига тўғрилаш мураккаб жараёнлари, педагогик таълим кластери тамойилларини мавжуд шарт-шароитлар ва таълим сиёсати тамойилларидан келиб чиққан ҳолда тақлифлар келтирилган. Таълим сифатини такомиллаштиришида кластерли ёндашув давлат таълим мазмунини янгидан ташкил қилиб, таълим кластери субъектлари ўртасидаги муносабатларни таълим сифати зоялари орқали ривожлантириши ва самарадорлик мезонлари билан қараши имкониятлари таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: иқтисодий билим асослари, педагогик таълим кластери, ижтимоий-иқтисодий, глобаллашув, стратегия, коммуникация, эҳтиёж, рақобат, таълим-тарбия, самарадорлик, инновация, кластер, методика, таълим стандартлари, интеграция.

Аннотация

В статье описаны методические рекомендации по возможностям преподавания основ экономических знаний в аудиторной среде. Педагогическая образовательная группа, группа, стратегия, ее направленность на общие и национальные цели группы, предложения вносятся исходя из существующих принципов педагогической образовательной группы и принципа образовательного процесса. В повышении качества образования проанализированы возможности реорганизации содержания государственного образования на основе коллективного подхода и ликвидации разрыва в коллективной системе образования с идеей качества образования и критериями весторонности.

Ключевые слова: Основы экономических знаний, кластер педагогического образования, социально-экономический, глобализация, стратегия, коммуникация, потребность, конкуренция, образование, эффективность, инновации, класс, методология, образовательные стандарты, интеграция.

Annotation

The article describes methodological recommendations on the possibilities of teaching the fundamentals of economic knowledge in a classroom environment. Pedagogical educational group, group, strategy, its focus on the general and national goals of the group, proposals are made based on the existing principles of the pedagogical educational group and the principle of the educational process. In improving the quality of education, the possibilities of reorganizing the content of public education based on a collective approach and bridging the gap in the collective education system with the idea of educational quality and comprehensiveness criteria are analyzed.

Keywords: fundamentals of economic knowledge, teacher education cluster, socio-economic, globalization, strategy, communication, need, competition, education, efficiency, innovation, class, methodology, educational standards, integration.

Маълумки, таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотлар аста-секин ўз натижаларини бермоқда. Янги Ўзбекистон шароитида замонавий талаблар асосида мактаб таълими тизимига эътибор қаратилмоқда.

Мухтарам Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёев мактаб таълими тизимини ислох қилиш бўйича мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар, бу борада олдимизда турган долзарб вазифалар ҳақида фикр юритар экан, улуғ маърифатпарвар бобомиз Маҳмудхўжа Бехбудийнинг “Дунё иморатлари ичида энг улуғи мактабдир” деган фикрини алоҳида таъкидлаб, бу масаланинг моҳияти ва аҳамиятига атрофлича тўхталди. Ҳақиқатан ҳам, жаҳондаги ривожланган давлатлар тарихига назар ташлайдиган бўлсак, уларда жамият ҳаётини ўзгартиришга қаратилган ислохотлар аввало таълим тизимидан, боғча, мактаб, тарбия масаласидан

бошланганини кўрамиз. Чунки мактабни ўзгартирмасдан туриб, одамни, жамиятни ўзгартириб бўлмайди. Таълим ва тарбиянинг асоси, пойдевори бу — мактаб. Мактабни мактаб қиладиган куч эса ўқитувчилардир. Таълим-тарбия соҳасида замонавий ва оқилона тизим яратиш, ўқитиш методлари, таълим стандартлари, дарслик ва ўқув қўлланмаларини янгилаш зарурлиги, билим беришда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш, тарбияда эса миллий анъана ва қадриятларга суяниш муҳимлиги қайд этилди. Давлатимиз раҳбари “Миллий тикланишдан — миллий юксалиш сари” деган тамойилга асосланган ҳолда, миллий ғоя ва унинг мафкуравий негизларини пухта ишлаб чиқиш, ёш авлодни болалиқдан миллий ғурур ва ватанпарварлик руҳида тарбиялаш долзарб аҳамиятга эга эканини таъкидлади [1].

Фан-техника тараққиёти ҳамда ижтимоий-иқтисо-

дий янгиланиш узлуксиз таълим тизимини хусусан, умумтаълим муассасаларидаги ўқув жараёнини илғор хорижий тажрибалар асосида ташкил этиш, ўрганиш, таълимдаги инновацион ёндашувлар ва ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда тақомиллаштиришни талаб этади.

Бугунги кунда жамиятнинг барқарор ривожланишида таълимнинг юқори ижтимоий аҳамиятидан келиб чиққан ҳолда, замонавий талаблар, тизимдаги мавжуд муаммолар ва уларни ҳал қилишда таълим, фан ва ишлаб чиқариш тармоқлари ўртасидаги тарқоқлик узлуксиз педагогик таълимни кластер ривожланиш моделига ўтказиш заруриятини тақозо этмоқда.

Кластер ёндашуви алоҳида соҳа бўлиб, рақобатбардош, самарадорликка эришишдан ҳар томонлама манфаатдор бўлган соҳалар бирлашишининг ташкилий шакллари кучайтириш механизми бўлиб, ихтиёрий компонентлар қаторида ўзининг тўлиқ функционал ишчанлик қобилиятини сақлайдиган бир нечта тенг ҳуқуқли бўлақлардан иборат бўлган тузилма сифатида қаралади.

Илмий манбаларда “кластер” тушунчаси борасида билдирилган фикрларни умумлаштирган ҳолда, “педагогик таълим кластери” тушунчасига куйидагича таъриф беришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. “Педагогик таълим кластери” — маълум бир географик ҳудуднинг рақобатбардош педагог кадрларга бўлган эҳтиёжларини қондириш мақсадида бир-бири билан узвий алоқадаги, тенг ҳуқуқли алоҳида субъектларнинг, технология ҳамда инсон ресурсларининг интеграциялашувини кучайтирувчи механизми [2].

Мамлакатимизда педагогик таълим кластерининг субъектлари сифатида таълим муассасаларининг таълимий, илмий, услубий фаолиятининг сифатини оширишга хизмат қиладиган барча давлат ва нодавлат ташкилотларини педагогик таълим кластерининг компонентлари деб тушуниш мумкин.

Кластер модели ҳар бири алоҳида фаолият олиб бораётган субъектларни умумий мақсад атрофида бирлаштиради ҳамда айни пайтда, ҳар бир субъект умумий мақсадидан келиб чиққан ҳолда, хусусий манфаатдорликда иш юритади. Унинг субъектлари бир-бирини қўллаб-қувватлайди ва назорат қилади, ҳар бири алоҳида кластернинг маънавий ва интеллектуал майдонини ҳосил қилади, ўзаро ижтимоий таъсири ҳамда аҳамиятини етарли даражада кенгайтиради. Шунингдек, педагогик таълим кластери субъектлари куйидаги стратегияларга асосланади:

- ҳудуд нуктаи назаридан жойлашган географик стратегияга;
- таълим ва тарбия технологияларидаги яқинлик нуктаи-назаридан технологик стратегияга;
- умумий мақсад атрофида бирлашиш нуктаи назаридан фокуси стратегияга;
- ишлаб чиқариш ва илм-фан билан муносабатига

кўра латерал стратегияга;

➤ ҳамкорликни қандай ташкил қилиш ва ривожлантириш нуктаи назаридан сифат стратегияларга асосланади [3].

Субъектларни бир вақтнинг ўзида бир нечта стратегик фаолият олиб бориши ва унинг фокусини кластернинг умумий ҳамда хусусий мақсадларига тўғрилаш мураккаб жараён ҳисобланади. Аммо бу мураккабликни илмий ва амалий нуктаи-назардан ҳал қилиш кластерлаштириш жараёнининг асосий ташкилий шартини ҳисобланади. Бир нечта субъектларни кластер доирасида ўзаро интеграциялаш мураккаб, кўп тармоқли илмий-амалий жараён бўлиб, ўзаро боғлиқ бир нечта фаолият турларини умумий мақсад атрофида бирлаштириш аниқ ҳисоб-китобларни ва илмий ечимларни, натижаси кафолатланган лойиҳаларни талаб қилади. Шундагина кластер субъектларининг ишончини қозонади. Кластерни маъмурий ва бюрократик йўллар билан амалга ошириб бўлмайди [5. 214]. У субъектларнинг ихтиёрий хайрихоҳлиги асосида ташкиллаштирилиши ҳамда самарали фаолият олиб бориши мумкин. Шу нуктаи-назардан олиб қаралганда, ўзбек педагогикасида таълим кластери инновация бўлиб, ўзида нафақат таълим турлари ўртасидаги, балки фан, таълим ва ишлаб чиқариш ўртасидаги интеграциялашув жараёнларини, шунингдек, таълимни бошқариш, таълим воситалари ва шакллари билан боғлиқ соҳаларни ҳам қамраб олади.

Мамлакатимизда педагогик таълим кластери тамойилларини мавжуд шарт-шароитлар ва таълим сиёсати тамойилларидан келиб чиққан ҳолда, куйидагича таклиф қилиш мақсадга мувофиқ бўлади:

- узвийлик ва узлуксизлик, кластер субъектларининг ўзаро боғлиқликда занжир ҳосил қилиши, занжирни ҳосил қилувчи ҳар бир бўғин ўзининг аниқ вазибаларига эга эканлиги, узлуксизлик занжирида бўшлиқларга йўл қўйилмаслигидир;
- табиий алоқадорлик: кластер субъектлари ўртасидаги ҳамкорлик, алоқадорлик масаласининг табиийлиги, яъни боғлиқлик масаласининг соҳа, вазифа ёки ҳудудий жиҳатдан объективлиги;
- замонавийлик: соҳага оид замонавий илм-фан ютуқларини тизимга жорий қилиш, илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш, ахборот-коммуникация технологияларидан оқилона фойдаланишдир;
- изчиллик: кластер субъектларининг вертикал ягона чизиқда жойлашуви, бунда оддийдан мураккабга, куйидан юқорига қараб босқичма-босқич ҳаракатланиш тенденциясига амал қилинишидир;
- ворисийлик: кластернинг авлодлар алмашинувидаги роли, тьюторлик фаолияти, педагогик таълимни кластерлаштириш натижасида субъектларнинг малакали педагог ходимларга бўлган эҳтиёжининг мунтазам қондирилишига эришишдир;
- манфаатларнинг хусусийлиги: педагогик таълим

кластери моделида унинг ҳар бир субъектининг ижтимоий, иқтисодий ҳамда ҳуқуқий жиҳатдан манфаатдор бўлишидир;

– йўналтирилганлик: кластер доирасида амалга оширилаётган ҳар бир фаолият турининг аниқ мақсадга йўналтирилганлиги, қутилаётган натижаларни олдиндан чамалаш ва баҳолаш имкониятининг мавжудлигидир;

– ўзаро назорат: кластер модели доирасида бирлашган таълим субъектларининг ўзаро ягона тизимни ҳосил қилиши ҳамда бу тизимнинг беҳато ишлашидан ҳар бир субъектнинг манфаатдор эканлиги, маълум субъектда йўл қўйилган хато ёки камчилик бошқа субъектларнинг фаолият самарадорлигига салбий ёки ижобий таъсир кўрсатиши, субъектлар фаолиятини ўзаро баҳолаш тизимининг йўлга қўйилишидир;

– мақсаднинг умумийлиги: кластер субъектларининг хусусий мақсадларидан ташқари глобал аспектдаги ягона мақсад атрофида бирлашувидир [4, 24].

Содир бўлаётган инновацион жараёнларда таълим тизими олдидаги муаммоларни ҳал этиш учун янги ахборотни ўзлаштирган, бу ахборотларни ўзлари томонидан баҳолашга қодир, зарур қарорлар қабул қилувчи, мустақил ва эркин фикрлайдиган мутахассис кадрларга эҳтиёж мавжуд [6].

Инновацион технологиялар ўқитувчи ва ўқувчи

ўртасидаги ижодий фаолиятга янгилик, ўзгартишлар киритишнинг педагогик жараёни бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерфаол усуллардан фойдаланилади, чунки таълим жараёнида бошқарув родини ўқитувчи бажаради. Интерфаол таълим технологияларини амалга ошириш индивидуал, жуфтлик, гуруҳ ва жамоа билан ишлаш шаклларда амалга оширилади. Ўқитувчи таълим жараёнида интерфаол таълим технологиялари ёрдамида ўқувчиларнинг қобилиятларини ривожлантириш, ўз-ўзини бошқариш ва назорат қилиш, самарали суҳбат олиб бориш, тенгдошлари билан ҳамкорликда ишлаш, уларнинг фикрларини тинглаш ва тушуниш, ҳурмат қилиш, мустақил, ижодий, танқидий фикрлаш, муқобил таклифларни илгари суриш, ўз фикр-мулоҳазаларини эркин баён қилиш, ўз нуқтаи-назарларини ҳимоя қилиш, муаммонинг ечимини топишга ҳаракат қилиш, мураккаб вазиятлардан чиқа олиш каби сифатларни шакллантиришга эришиш мумкин.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, таълим сифатини такомиллаштиришда кластерли ёндашув давлат таълим мазмунини янгидан ташкил қилиб, таълим кластери субъектлари ўртасидаги муносабатларни таълим сифати ғоялари орқали ривожланиш ва самарадорлик мезонлари билан қараш имконини берди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги “Ўзбекистоннинг Янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ–6108-сонли Фармони.

2. Usarov J.E. O'quvchilarning malakasini shakllantirish ta'lim samaradorligini oshirish omili sifatida // Nazariy va amaliy fan. – 2017. – Т., 53. №. 9. – 75–77 б.

3. Usarov J. Using Teaching Methods for Development Student Competencies //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2019. – Т. 15. – №. 1. – 270-272 с.

4. Ўлмасов А., Ваҳобов А.В. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. – Т.: “Иқтисод-мoliya”, 2014. – 378 б.

5. Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors, Cambridge, 1980. – 454 pages.

6. Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем// Взаимодействия образовательных учреждений и институтов социума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Материалы 10 Международного образовательного форума (Белгород. 24-26 окт. 2006 г.): в 2 ч. / БелГУ, МПГУ, МАНПО; отв. ред. Т.М. Давыденко, Т.И. Шамова. – Белгород: Издательство БелГУ, 2006. – Ч. 1. – 24-29 с.

НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ КРЕАТИВНОСТИ У БУДУЩИХ МЕНЕДЖЕРОВ ОБРАЗОВАНИЯ

Дильбар Боймирзаева,
докторант Наманганского
государственного университета (DSc)

Аннотация

В эпоху, характеризующуюся быстрым технологическим прогрессом, изменением демографии и развитием педагогических подходов, роль менеджеров в сфере образования становится все более сложной. Для решения проблем 21 века менеджеры образования должны обладать не только традиционными лидерскими навыками, но и социальной креативностью. В этой статье исследуется решающая важность развития социальной креативности среди будущих менеджеров в сфере образования и освещаются стратегии развития этой важной компетентности. Для раскрытия содержания статьи использованы научные разработки зарубежных и отечественных ученых, имеющих отношение к данной области.

Ключевые слова: социальная креативность, управление образованием, лидерство в образовании, будущие менеджеры в сфере образования, инновации в образовании, совместное решение проблем, инклюзивное образование, интеграция технологий, разнообразные группы студентов, междисциплинарное обучение.

Annotatsiya

Tez texnologik taraqqiyot, o'zgaruvchan demografik va rivojlanayotgan pedagogik yondashuvlar bilan tavsiflangan davrda ta'lim menejerlarining roli tobora murakkablashib bormoqda. XXI asr muammolarini hal qilish uchun ta'lim menejerlari nafaqat an'anaviy yetakchilik ko'nikmalariga, balki ijtimoiy ijodkorlikka ham ega bo'lishlari kerak. Ushbu maqola bo'lajak ta'lim menejerlari orasida ijtimoiy ijodkorlikni rivojlantirishning muhim ahamiyatini o'rganadi va ushbu muhim kompetensiyani rivojlantirish strategiyalarini ta'kidlaydi. Maqola mazmunini ochib berish maqsadida sohaga oid xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlanmalaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy kreativlik, ta'limni boshqarish, ta'lim yetakchiligi, kelajakdagi ta'lim menejerlari, ta'limdagi innovatsiyalar, muammolarni hamkorlikda yechish, inklyuziv ta'lim, texnologiyalar integratsiyasi, turli talabalar populyatsiyasi, fanlararo ta'lim.

Annotation

In an era characterized by rapid technological advancements, shifting demographics, and evolving pedagogical approaches, the role of education managers has become increasingly complex. To address the challenges of the 21st century, education managers must possess not only traditional leadership skills but also social creativity. This article explores the critical importance of developing social creativity among future education managers and highlights strategies for fostering this essential competency. In order to reveal the content of the article, the scientific developments of foreign and local scientists related to the field were used.

Keywords: social creativity, education management, educational leadership, future education managers, innovation in education, collaborative problem-solving, inclusive education, technology integration, diverse student populations, interdisciplinary learning.

Образование является краеугольным камнем общественного прогресса и развития, и люди, которым доверено его управление, играют ключевую роль в формировании будущего. В сегодняшнем постоянно развивающемся мире, где проблемы и возможности в сфере образования более сложны и многогранны, чем когда-либо прежде, потребность менеджеров в сфере образования обладать уникальным набором навыков становится все более очевидной. Помимо традиционных функций управления и принятия решений, менеджер образования 21-го века должен также быть творческим провидцем, способным ориентироваться в тонкостях современного образовательного ландшафта. В этой статье исследуется острая необходимость развития социальной креативности среди будущих менеджеров в сфере образования, признавая его жизненно важной компетенцией, которая может стимулировать

инновации, инклюзивность и эффективность в образовательных учреждениях [2, 65]. В мире, отмеченном технологическим прогрессом, разнообразием студенческого контингента и динамичными педагогическими парадигмами, развитие социального творчества становится ключевым компонентом в подготовке менеджеров образования к вызовам и возможностям, которые ждут впереди.

Понимание социальной креативности:

Социальная креативность в контексте управления образованием представляет собой сдвиг парадигмы традиционных подходов к лидерству. Оно включает в себя способность генерировать новые идеи, решения и стратегии посредством совместного взаимодействия, чуткого взаимодействия и открытого общения в социальном контексте [1, 203]. Социальная креативность подчеркивает коллективный разум и

разнообразные точки зрения людей, работающих вместе для решения сложных проблем и содействия позитивным изменениям в образовательных учреждениях.

Социальная креативность выходит за рамки индивидуального творческого мышления, признавая силу сотрудничества и синергию, возникающую из различных вкладов. Это подчеркивает важность создания среды, в которой заинтересованные стороны, включая преподавателей, учащихся, родителей и членов сообщества, активно участвуют в процессе принятия решений в сфере образования [3, 255].

Несколько ключевых компонентов и аспектов социальной креативности в управлении образованием включают:

Сотрудничество. Социальное творчество процветает благодаря совместным усилиям, объединяющим людей с различным опытом, опытом и точками зрения. Эффективное сотрудничество способствует обмену идеями, стимулирует инновации и приводит к комплексным решениям образовательных проблем.

Эмпатия. Понимание потребностей, стремлений и проблем всех заинтересованных сторон имеет важное значение для социального творчества. Менеджеры в сфере образования должны сочувствовать учащимся, преподавателям, родителям и сообществу, чтобы разрабатывать инклюзивную политику и инициативы, отвечающие их разнообразным потребностям.

Открытое общение. Создание среды открытого и прозрачного общения является неотъемлемой частью социальной креативности. Поощрение свободного потока идей, отзывов и информации способствует развитию культуры доверия, которая жизненно важна для инноваций и решения проблем.

Инклюзивность: Социальная креативность признает важность инклюзивности и разнообразия в образовательной среде. Менеджеры в сфере образования должны активно искать и учитывать точки зрения недостаточно представленных групп, чтобы обеспечить справедливое принятие решений и достижение результатов.

Адаптивное лидерство. Социальная креативность требует от менеджеров в сфере образования принятия адаптивного стиля руководства. Это предполагает способность гибко реагировать на меняющиеся обстоятельства, участвовать в активном обучении и разрабатывать стратегии, основанные на возникающих проблемах и возможностях.

Решение проблем: Социальная креативность позволяет менеджерам образования решать сложные проблемы инновационными способами. Вовлекая заинтересованные стороны в процесс решения проблем, менеджеры могут использовать более широкий пул идей и решений.

Эффективное принятие решений: социальная креативность, основанная на разнообразных точках зрения и творческих идеях, дает менеджерам обра-

зования возможность принимать решения, которые соответствуют ценностям и целям образовательного учреждения, одновременно отвечая растущим потребностям сообщества.

В заключение, понимание социальной креативности в управлении образованием имеет решающее значение для признания того, что эффективное лидерство в этой области выходит за рамки традиционных административных ролей. Это подчеркивает важность сотрудничества, сочувствия, открытого общения и инклюзивности как движущих сил инноваций и позитивных изменений. Использование социальной креативности снабжает менеджеров образования инструментами и мышлением, необходимыми для решения сложных задач и возможностей, с которыми сталкивается образовательный сектор в 21 веке.

Роль социальной креативности в управлении образованием:

В динамичной среде образования, где традиционные модели постоянно подвергаются сомнению и возникают новые парадигмы, роль социальной креативности в управлении образованием невозможно переоценить. Социальная креативность служит катализатором преобразующего лидерства в образовательных учреждениях, позволяя менеджерам образования решать сложные проблемы и использовать возможности 21 века. Здесь мы углубимся в многогранную роль социальной креативности в управлении образованием:

Преодоление сложности: управление образованием больше не ограничивается административными задачами, а распространяется на решение многогранных проблем, таких как реформа учебных программ, интеграция технологий и разнообразие контингентов учащихся. Социальная креативность дает менеджерам образования возможность справляться с этими сложностями, способствуя совместному решению проблем и инновационным подходам.

Содействие инклюзивной среде. Инклюзивное образование является фундаментальной целью современной педагогики, и менеджеры образования играют ключевую роль в создании инклюзивной среды обучения. Социальная креативность позволяет им разрабатывать политику, практику и инициативы, которые учитывают разнообразные потребности студентов, обеспечивая равный доступ к качественному образованию для всех.

Адаптация к технологическим достижениям. Технологии быстро меняют образовательный ландшафт. Менеджеры в сфере образования должны эффективно использовать возможности технологий для улучшения преподавания и обучения. Социальная креативность позволяет им сотрудничать с преподавателями, ИТ-специалистами и заинтересованными сторонами для разработки инновационных технологических решений, адаптированных к уникальным потребностям учреждения.

Создание эффективных команд. Управление образованием часто предполагает руководство разнообразными командами преподавателей, администраторов и вспомогательного персонала. Социальное творчество способствует созданию совместной и инновационной командной культуры. Менеджеры могут использовать коллективный разум своих команд, создавая среду, способствующую постоянному совершенствованию и решению проблем.

Вовлечение сообщества: Образовательные учреждения являются неотъемлемой частью своих сообществ. Социальная креативность дает менеджерам образования возможность эффективно взаимодействовать с родителями, членами сообщества и местными организациями [5,56]. Получая информацию и вовлекая заинтересованные стороны в процесс принятия решений, менеджеры могут построить прочные партнерские отношения с сообществом, которые поддерживают миссию и цели учреждения.

Продвижение подходов, ориентированных на учащихся. Подход, ориентированный на учащихся, приобретает все большее значение. Социальная креативность побуждает менеджеров образования сотрудничать с преподавателями при разработке учебных программ и опыта обучения, в которых приоритет отдается потребностям, интересам и стремлениям учащихся.

Разрешение конфликтов. Конфликты могут возникать внутри образовательных учреждений, будь то между сотрудниками, студентами или заинтересованными сторонами. Социальная креативность вооружает менеджеров образования навыками межличностного общения и творческими способностями к решению проблем, необходимыми для конструктивного разрешения конфликтов и поддержания гармоничной образовательной среды.

Инновации в преподавании и обучении. Менеджеры по образованию играют важную роль в продвижении инновационных методов преподавания и обучения [4,196]. Социальная креативность позволяет им исследовать и реализовывать творческие подходы, включая новые педагогические методы и технологии для улучшения результатов обучения.

Пропаганда и разработка политики: Менеджеры в сфере образования часто защищают свои учреждения и влияют на политические решения. Социальная креативность позволяет им формулировать убедительные аргументы, подкрепленные инновационными идеями, для пропаганды улучшения образовательных ресурсов, поддержки и политики на местном, региональном и национальном уровнях.

В заключение отметим, что роль социальной креативности в управлении образованием выходит далеко за рамки обычных административных задач. Это дает менеджерам образования возможность быть дальновидными лидерами, способными принять изменения, способствовать инклюзивности и внедрять

инновации в образовательных учреждениях. По мере того, как образование продолжает развиваться, социальная креативность становится краеугольным камнем компетенции менеджеров в сфере образования, стремящихся удовлетворить разнообразные потребности и проблемы современного мира.

Заключение. В быстро меняющемся мире роль менеджеров в сфере образования превратилась в роль динамичных, инновационных лидеров, которым приходится ориентироваться в сложной и разнообразной образовательной среде. Социальная креативность, способность генерировать новые идеи и решения посредством сотрудничества, сочувствия и открытого общения в социальном контексте, стала незаменимой компетенцией для будущих менеджеров в сфере образования. На протяжении всей этой статьи мы исследовали исключительную важность развития социального творчества среди этих честолюбивых лидеров и наметили стратегии его развития.

Образовательный сектор сталкивается с множеством проблем, включая адаптацию к технологическим достижениям, содействие инклюзивности, содействие инновациям в преподавании и обучении, а также реагирование на разнообразные контингенты учащихся. Менеджеры в сфере образования будущего должны обладать навыками и мышлением, чтобы эффективно решать эти проблемы.

Понимая концепцию социального творчества, будущие менеджеры в сфере образования смогут использовать силу сотрудничества, чуткого лидерства и творческого решения проблем для преобразования образовательных учреждений. Эта трансформация включает в себя создание инклюзивной среды, адаптацию к технологическим достижениям, создание эффективных команд, взаимодействие с сообществами и продвижение подходов, ориентированных на учащихся.

Стратегии, изложенные в этой статье, представляют собой дорожную карту для развития социального творчества среди будущих менеджеров в сфере образования. Эти стратегии включают в себя опыт совместного обучения, инициативы по разнообразию и инклюзивности, программы наставничества и коучинга, непрерывное профессиональное развитие, междисциплинарное образование, проблемное обучение, критическое размышление, возможности лидерства на основе проектов, коммуникативные навыки, а также создание сетей и участие сообщества.

В заключение, содействие социальной креативности будущих менеджеров в сфере образования – это не только необходимость, но и ответственность. Предоставляя им инструменты, опыт и компетенции, необходимые для реализации социальной креативности, мы даем возможность лидерам образования позитивно формировать будущее образования. Благодаря своим инновационным подходам, инклюзивной политике и совместным усилиям эти лидеры будут играть

ключевую роль в создании образовательной среды, которая готовит учащихся к вызовам и возможностям 21-го века, гарантируя, что образование останется

краеугольным камнем общественного прогресса и развития.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Назмутдинов В.Я., Яруллин И.Ф. Управленческая деятельность и менеджмент в системе образования личности. – Казань: ТРИ “Школа”, 2013. – 360 с.
2. О. Д. Хамракулова. Креативность и инновации [Текст]: Учебное пособие. – Самарканд.: Самаркандский институт экономики и сервиса. Издательство ООО “STAP-SEL”, 2023. – 326 с.
3. Философский энциклопедический словарь / сост. А. Л. Грекулова и др. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 2016. – 840 с.
4. Смолкин, А.М. Менеджмент: основы организации // Учебник / Отв. Редактор С.М. Рыловский. – М.: Издательский Дом ИНФРА, 2004. – 235 с.
5. Семенов, А.К. Психология и этика менеджмента и бизнеса: учеб. Пособие / А.К. Семенов. – М., 2007. – 354 с.

МАКТАБГАЧА TA'LIM TASHKILOTLARIDA KADRLAR SAVIYASI VA SALOHIYATINI OSHIRISHDAGI MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

Shahnoza Beknayeva,

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti 2-bosqich doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha ta'limda kadrlar saviyasi va salohiyatini oshirishdagi muammolar, ularning yechimlari keltirilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inson resurslari miqdori va sifatini oshirish istiqbollari va strategiyasi yoritilgan. Shuningdek, mamlakatimizda shakllantirilayotgan, ko'pgina jabhalarda mustahkamlanib borayotgan yangicha bozor munosabatlari uzluksiz ta'lim tizimiga, shu jumladan, aholi ziyoli qatlamining salmog'ini oshirishga, respublikamiz iqtisodiyotining mustahkamligi va aholi farovonligini yuksaltirish maqsadida faol va halol xizmat qiluvchi bilimli, iqtidorli, tashabbuskor yuqori malakali kadrlar soni va salohiyatini oshirishga xizmat qilayotgan oliy ta'lim tashkilotlari faoliyatlarini ham yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: boshqaruv strategiyasi, inson resurslari, malakali kadr, kadrlar salohiyati, davlat mehnat agentliklari.

Аннотация

В данной статье представлены проблемы повышения уровня и потенциала кадров дошкольного образования и пути их решения. Освещены перспективы и стратегии повышения количества и качества человеческих ресурсов в дошкольных образовательных организациях. Также складывающиеся в нашей стране новые рыночные отношения, которые во многих аспектах укрепляются, к системе непрерывного образования, в том числе по увеличению веса интеллигенции населения, увеличению количества и потенциала образованных, талантливых, предприимчивые высококвалифицированные кадры, которые активно и честно служат во имя увеличения мощи экономики нашей республики и благосостояния населения. Также освещена деятельность организаций высшего образования.

Ключевые слова: стратегия управления, человеческие ресурсы, квалифицированные кадры, кадровый потенциал, государственные агентства труда

Annotation

This article presents the problems of increasing the level and potential of preschool education personnel and ways to solve them. The prospects and strategies for increasing the quantity and quality of human resources in preschool educational organizations are highlighted. Also, new market relations are emerging in our country, which are strengthening in many aspects, to the system of continuous education, including increasing the weight of the intelligentsia of the population, increasing the number and potential of educated, talented, enterprising highly qualified personnel who actively and honestly serve in the name of increasing power the economy of our republic and the welfare of the population. The activities of higher education organizations are also covered.

Keywords: management strategy, human resources, qualified personnel, human resources potential, state labor agencies

O'zbekistonda keyingi yillarda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-ta'lim islohotlar jamiyatda tub sifat o'zgarishlarini hamda yaqin istiqbolda barqaror rivojlantirishni ta'minlash imkonini beradigan maktabgacha ta'lim tizimini shakllantirishni talab etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida "Biz 2020-yil nomida belgilangan sohalarni ustuvor darajada rivojlantirish va isloh etish bo'yicha keng ko'lamli ishlarini amalga oshirishimiz lozim [1]. Xususan, bog'cha yoshidagi bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish darajasini joriy yilda 60 foizga yetkazishimiz zarur. Ushbu maqsadlarga shu yilning o'zida byudjetdan qariyb 1,8 trillion so'm mablag' ajratiladi. Bu yildan boshlab, tariximizda ilk bora 6 yoshli bolalarni maktabga tayyorlash tizimi joriy qilinadi. Bunga byudjetdan 130 milliard so'm ajratilib, bu jarayonda xususiy maktabgacha ta'lim tashkilotlari ham bevosita ishtirok etadi" – deb ta'kidlangan edi. Qayd etilgan manbalarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada rivojlantirish bo'yicha ustuvor vazifalar belgilab berilgan.

Bunda maktabgacha ta'lim tashkilotlari nufuzini oshirish, nodavlat ta'lim maskanlari sonini ko'paytirib, sohaga yuqori malakali kadrlarni jalb etish va raqobatni kuchaytirish, nufuzli xorijiy ta'lim tashkilotlari bilan hamkorlikni kuchaytirish, pedagog-kadrlarning ilmiy salohiyatini yanada oshirish, ilmiy-pedagog kadrlar tayyorlash ko'lamini kengaytirish kabi tizimli islohotlarni amalga oshirish talab etiladi.

Maktabgacha ta'lim jarayonini modernizatsiyalashda inson resurslarini boshqarishning ahamiyati va takomillashtirish yo'llari. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inson resurslar miqdori va sifatini oshirish istiqbollari va strategiyalari. Boshqaruv strategiyasi to'rtta bir-biriga bog'liq masalani hal etishga asoslanadi:

1. Tashkilot bajarishi lozim bo'lgan strategik ko'ra bilishni, harakat, uzoq muddatli yo'nalishini va aniq vazifani shakllantirish.

2. Strategik ko'ra bilish va zimmadagi vazifani aniq maqsad va topshiriqqa aylantirish.

3. Maqsadlar va vazifalarga erishish strategiyasini ishlab chiqish.

4. Qabul qilingan strategiyani malakali hamda samarali tadbiriq etish va amalga oshirish.

Ish natijalarini baholash, yangi yo'nalishlarni o'rganish va rivojlanishning uzoq muddatli yo'nalishi, strategiya maqsadlari yoki amaldagi tajribaga asosan uni amalga oshirish usullari, o'zgaruvchan sharoitlar, yangi g'oyalar va imkoniyatlarga nisbatan to'g'rilovchi xatti-harakatlarini amalga oshirish [6, 341].

Hozirgi globallashuv va tezkor axborot almashinuvi sharoitlarida har qanday tashkilot, tashkilot va tashkilotning zamon talablariga mos ravishda rivojlanishi xodimlarning keng dunyoqarashi va mas'uliyatliligi, eng muhimi, rahbar va jamoadagi yuqori malakali kadrlarning

bilimi, ko'nikmasi, iqtidori, ma'naviyati, boshqaruv qobiliyati, ilmiy salohiyati va boshqa xususiyatlariga bevosita bog'liqdir [3, 225].

Nomzodlarni jalb qilishda bir qancha qulayliklar va kamchiliklarga ega bo'lgan qator usullarni qo'llashi mumkin:

Tashkilot ichidan izlash. Mehnat bozoriga chiqishdan oldin ko'pgina tashkilotlar o'z uyida nomzodlarni qidirib ko'radi. Ichki qidiruvning keng tarqalgan usullaridan biri hisoblanadi. Nomzodlarni tashkilot ichida tanlash sezilarli moliyaviy xarajatlarni talab etmaydi, xodimlar ko'z oldida rahbariyat obro'sini oshiradi, tanlangan xodimlar to'g'ridan-to'g'ri tashkilot integratsiyalashuviga yo'l ochadi. Shu bilan bir vaqtda ichki qidiruvga qobiliyatli salohiyatli xodimlarini o'zi uchun saqlab qoluvchi bo'linma rahbarlari tomonidan to'sqinlik qilishi mumkin. Bundan tashqari ichki qidiruv xodimlar soni chegaralanganligi va talabga mos nomzodlar kam bo'lishi ehtimoli bilan xarakterlidir.

Xodimlar yordamida tanlash. Rahbar o'z tashkilot xodimlariga tanishlari va qarindoshlari orasidan norasmiy qidiruvda yordam so'rab, murojaat qilishi mumkin. Bu metod, birinchidan, kichik xarajatlar, ikkinchidan, tashkilot vakillari bilan uzviy aloqa orqali nomzodlar mutanosibligining yuqori darajada ta'minlanishi bilan o'ziga xosdir. Bu metodning kamchiligi uning norasmiyligi bilan bog'liq — oddiy xodimlar nomzodlarni tanlash jabhasida professional emas, har doim ham ish o'rinlari to'g'risida to'liq ma'lumotga ega emas va ko'pincha o'zlariga yaqin insonlar salohiyatiga obyektiv munosabatda bo'lmaydi. Nomzodlarni jalb etishda faqatgina ushbu metodning qo'llanishi — har qanday jamiyatda tashkilot rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi urug'-aymoqchilik va mahalliychilik illatlariga olib kelishi mumkin.

O'zini namoyon etgan nomzodlar. Har bir tashkilotga to'g'ridan-to'g'ri yoki telefon qo'ng'iroqlari orqali ish qidiruvchilardan murojaatlar keladi. Bunda tashkilot direktorlari ayni paytda ularga talabi bo'lmasa-da, to'g'ridan-to'g'ri ularni inkor etmasligi kerak chunki, ularning bilim va malakasi kelajakda foydali bo'lishi mumkin. Shunday ma'lumot bazasini ushlab turish qimmatga tushmaydi va tashkilot qo'l ostida taxminiy nomzodlar rezerviga ega bo'lishi imkonini beradi. Ba'zi tashkilotlar o'zining "Ochiq eshiklar kuni" tadbirini o'tkazadi. Bunda barcha xohlovchilar tashkilot faoliyati, ishlab chiqaradigan mahsuloti, mehnat shartlari, ishlab chiqarish quvvati va boshqalar bilan tanishishi mumkin.

Televideniye, radio, gazeta kabi ommaviy axborot vositalarida e'lonlar berish. Ushbu metodning asosiy ustunligi — kam xarajatlar bilan aholi keng qatlamini qamrab olish. Kamchiligi esa shundan iboratki, ommaviy axborot vositalaridagi e'lonlar talabga javob bermaydigan nomzodlarning ko'plab murojaat etishiga olib keladi. Arizalarni ko'rib chiqish va birlamchi tanlov jarayoniga juda ko'p vaqt va mashaqqat ketishi mumkin. Ushbu metod ommaviy kasblar uchun nomzodlarni tanlashda qo'l keladi.

Bunda qaysi soha uchun xodimlar kerak bo'lsa, e'lonlar shu soha bilan bog'lik matbuotda chop etiladi. Masalan, Vazirlik va boshqarmalar uchun moliya va buxgalter kerak bo'lsa, u holda moliyaviy va buxgalteriya nashrlaridan foydalaniladi. Qidiruvning bunday usuli salohiyatli nomzodlar sonini chegaralaydi, ularning yuqori darajadagi malakasini ta'minlaydi va keyingi bosqich tanlovini ancha osonlashtiradi.

Institut va boshqa o'quv tashkilotlariga chiqish. Ko'pgina yetakchi tashkilotlar "yosh qon"- yangi, yosh mutaxassislarni jalb etish uchun metoddan foydalanadi. O'quv mutaxassislariga chiqar ekan, bo'lajak bitiruvchilar bilan suhbat o'tkazib, ular qiziqqan savollarga javob beradi. Nomzodlar bilan suhbat o'tkazish nomzodlar ro'yxatini yaratish imkonini beradi va boshqa metodlardan farqli o'laroq, tanlov darajasi yuqori bo'lib, keyingi bosqich tanlovlariga ketadigan vaqt va moliyaviy xarajatlarni qisqartiradi. Ammo shu bilan birga bu metod ko'lami chegaralangan: direktor tanlash uchun institutga borish unchalik haqiqatga to'g'ri kelmaydi.

Davlat mehnat agentliklari. Ko'pgina zamonaviy davlatlar hokimiyati ish qidirib yordam so'rab murojaat etganlar uchun maxsus organlar tashkil etib, aholi ish bilan ta'minlanganlik darajasini oshirishga ko'mak beradi. Xodimlarga ehtiyoj mavjud tashkilotlar ushbu ma'lumotlar bazasiga kirish imkoniyatiga ega. Ushbu usul kamxarj, biroq keng ko'lamdagi salohiyatli nomzodlarni qamrab ololmaydi, chunki ish bilan ta'minlash agentliklariga faqatgina aholining ma'lum qatlamgina murojaat etadi, eng avvalo mehnat ta'tilidan qaytgan ayollar va uy bekalari.

Kadrlarni tanlash bo'yicha xususiy agentliklar. Oxirgi 30 yil ichida kadr tanlash iqtisodiyotning keng ko'lamda rivojlanayotgan jabhasiga aylanib ulgurdi. Ko'pgina mamlakatlarda, shu jumladan, bizning davlatda ham, bu soha bilan shug'ullanuvchi yuzlab xususiy tashkilotlar mavjud. Har bir agentlik o'z ma'lum bazasiga ega, shuningdek, mijozning talabiga ko'ra maxsus nomzodlarni tanlash jarayonini amalga oshiradi. Xizmatlar bo'yicha to'lov nomzodning muvaffaqiyatli tanlangani holda amalga oshiriladi va yillik ish haqining 30%-50%ini tashkil etadi. Xususiy agentliklar yetarli darajada yuqori sifatli nomzodlar bilan ta'minlaydi, ularning barcha talablariga javob berishi va keyingi tanlab olish jarayonini oson kechishiga imkon beradi.

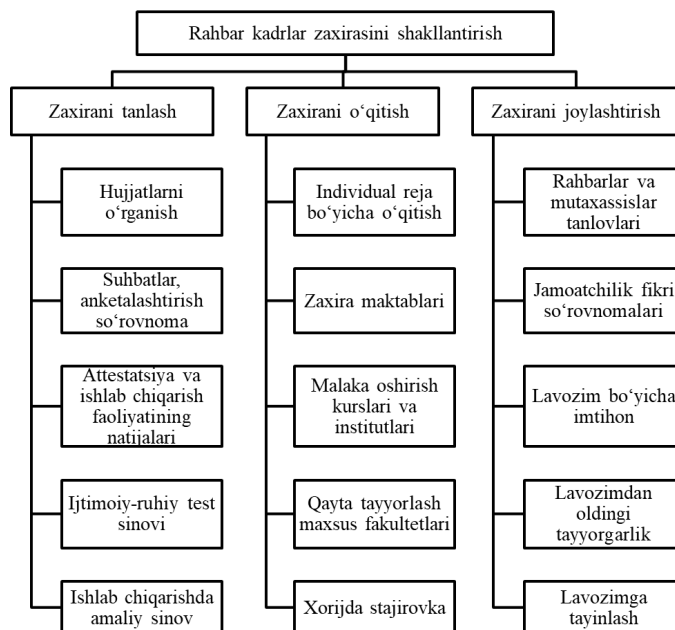
Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kadrlar saviyasi va salohiyatini oshirishdagi muammolar va ularning ayrim yechimlari keltirib o'tamiz. Kadrlar zaxirasini shakllantirish tashkilot ishonchli faoliyat yuritishi uchun hayotiy muhim vazifa hisoblanadi. Chunki, xodimlarning vafoti, kasalligi, ta'tili, mehnat safariga chiqishi va ishdan bo'shishi tufayli yuzaga keladigan vakansiyalarni to'ldirish imkonini beradi [2, 157]. Kadrlar zaxirasi — personalning yuqoriroq malakali ish joylarini egallash uchun rejali tayyorgarlikdan o'tayotgan qismidir.

✓ kadrlar zaxirasini shakllantirish uchun

boshlang'ich ma'lumotlar:

- ✓ professional kadrlar tanlash;
- ✓ ish joylari modellari;
- ✓ kadrlar attestatsiyasi natijalari;
- ✓ xizmatchilarning kadr (shaxsiy) ishlari;
- ✓ tashkilotning shtat jadvali;
- ✓ xizmat karyerasi rejasi.

Tashkilotda personal zaxirasi bilan shuningdek, rahbar kadrlar zaxirasini shakllantirish kerak. Ushbu zaxiraning shakllanishi 5-rasmda yoritilgan.

Kadrlar zaxirasi har qanday shakldagi tashkilot (yirik, o'rta, kichik) uchun zarurdir. Shuning uchun kadrlar zaxirasi turli yo'llar bilan shakllantiriladi. Falsafasi o'z zaxirasini tarbiyalash va "begonalarni" qabul qilmaslik asosida ko'rilgan yirik tashkilotda chiziqli rahbarlar uchun kadrlarning vertikal rotatsiyasi va funksional xizmatlar mutaxassis rahbarlari uchun kadrlarning gorizontaal rotatsiyasiga asosiy e'tibor qaratilishi lozim [5, 67].

Ilgari kadrlar bilan ishlash faqat ish kuchini to'plash va tanlash tadbirlari bilan chegaralanar edi. Boshqaruv ishi yaxshi yo'lga qo'yilgan zamonaviy tashkilotlar kerakli kishilarni to'plash faqat boshlash deb hisoblaydi. Tashkilotlarning moddiy resurslari qiymati vaqt o'tishi bilan amortizatsiya hisobiga kamayib borsa, inson resurslari qiymati ortishi mumkin va zarur. Shunday qilib, tashkilotning hamda xodimlarning shaxsiy farovonligi uchun ham rahbariyat doimo kadrlar imkoniyatlarini har tomonlama o'stirish ustida ish olib borish lozim [4, 281-287].

Jamoada kasbga yo'naltirish va moslashuv. Xodim mehnatini yanada unumli qilishda jamoada kasbga yo'naltirish va ijtimoiy moslashuv birinchi qadam hisoblanadi. Agar rahbariyat yangi joyda xodim muvaffaqiyatidan manfaatdor bo'lsa, tashkilot ijtimoiy tizimligini, har bir xodim esa shaxsligini unutmasligi kerak. Tashkilotga yangi kishi kelganda, u oldingi tajriba va qarashlarni olib keladiki, ular yangi sharoiti to'g'ri kelishi yoki to'g'ri

kelmasligi mumkin[7, 181]. Masalan, oldingi boshlig'i hukmdor va yozishma orqali muloqotni xush ko'rgan bo'lsa, yangi boshlig'iga xat jo'natishni lozim ko'rish mumkin. Vaholanki, yangi bog'lik og'zaki murojaatni yoqtiradi.

Shunday qilib, yangi ish joyidagi bir necha kun ichida boshlig'ingiz sizdan ko'p narsalar haqidagi bilimlarni kutadi, vaholanki ular haqida gapirib bermagan. Quyida biz 15 sifatlar ro'yxatini beramiz, ularni boshlig'ingiz birinchi ish kuningizdanoq kutadi.

Talab qilingandan ko'ra ko'proq ish qiling. Siz yoqlangan mehnat — bu sizdan kutilayotgan ishlarning eng kam hajmi. Agar bundan ortiq ish bajara olsangiz, buni boshlig'ingiz bilib qo'ygani ma'qul. Juda kechgacha va juda ko'p ishlashga tayyor turing.

O'zingizni oqlamang. Agar topshiriq o'z muddatida bajarilmagan bo'lsa, sabablar hech qanday ahamiyatga

ega emas.

O'z qiyinchiliklaringizni o'zingiz uddalang. Har bir topshiriq o'z qiyinchiliklariga ega, ularning oldini olishga harakat qiling. Agar boshqalar ko'magi zarur bo'lsa, ular qanday va qachon yordam kerakligini aniq bilsinlar va muddat oxirigacha ularning ishini tekshirishni unutmang. Qiyinchiliklarni o'zingiz uddalashga harakat qiling, boshlig'ingiz oldiga muammolar qo'ymoqchi bo'lsangiz, uni yechish usullari haqida takliflar kiriting va bajarilgan ishlar haqida hisobot bering.

Boshqa xodimlarning ishi haqida xabardor bo'ling. Ishingizning boshqa xodimlar mehnati va firma umumiy maqsadi bilan bog'liqligini tasavvur qilish, ularning xulqini tushunishga va o'z ishingizning ustunliklarini aniqlashga yordam beradi.

O'z mehnatingizni hurmat qiling. Uni siz eng muhim ish sifatida ko'ring, har kuni o'z vaqtida ishga keling.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://president.uz/oz/lists/view/4057>
2. Друккер, П.Ф. Практика менеджмента: учебное пособие / Питер Ф.Друккер; пер. с англ.; под ред. Я.К. Мариновича. – М.: Вильямс, 2000. – 397 с.
3. Зигерт, Вернер. Руководит без конфликтов / Вернер Зигерт; сокращ. пер. с нем. Н.В. Вардул, А.Д. Богомолова; научн.ред., авт. предисл. А.Л.Журавлев. – М.: Экономика, 1990. – 335 с.
4. Диев, Б.С. Управление как объект философского анализа / Б.С. Диев // Тезисы Российского философского конгресса: в 7 т. Т.4. – СПб: Изд-во СПбГУ, 1997. – 281-287 с.
5. Yo'ldoshev N.Q. Strategik menejment. Darslik. – T.: TDIU, 2012. – 182 b.
6. Yo'ldoshev N.Q., Nabokov V.I. Menejment nazariyasi. Darslik. – T.: TDIU, 2013. – 433 b.
7. Umarxodjayeva M.G. Operatsion menejment. O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti. Darslik. – T., 2014. – 370 b.
8. Tagaxtiyeva G.K. Innovatsion menejment. O'quv qo'llanma. – T.: "Fan va texnologiya", 2013. – 185 b.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARI O'QUV DASTURIDA FUTBOL DARSINING AHAMIYATI

Sirojiddin Toshpulatov,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

“Jismoniy madaniyat nazariyasi” kafedrasida o'qituvchisi

Аннотация

Zamonaviy futbol milliardlab insonlarning kundalik turmush tarzida muhim ahamiyatli sport turiga aylangan. Futbolni rivojlantirish borasida jahon mamlakatlari va yurtimizda olib borilgan ishlar hamda futbolni rivojlantirishda umumta'lim tizimi bilan hamkorlik zarur omil hisoblanadi. Ushbu maqolada maktab o'quv faoliyatida jismoniy tarbiya darslarida futbol darslarini tatbiq etish va ularni samarali tashkil etish bo'yicha bir qator tavsiyalar ko'rib chiqiladi. Maktab jismoniy tarbiya faoliyatini tashkil etishda futbol darslari va to'garaklarni rivojlantirish va samarali tashkil etish haqida tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya tizimi, futbol to'garaklari, futbol maydoni, psixofunksional tayyorgarligi, futbol maktablar ligasi, futbol darslari, saralab olish.

Аннотация

Современный футбол стал важным элементарным видом спорта в повседневной жизни миллиардов людей. Необходимым фактором развития футбола является работа, проводимая в странах мира и в нашей стране, а также сотрудничество с системой общего образования. В данной статье будет рассмотрен ряд рекомендаций по внедрению уроков футбола на уроках физкультуры в школьную образовательную деятельность и их эффективной организации. Даны рекомендации по развитию и эффективной организации занятий по футболу и кружков при организации школьной физкультурной деятельности.

Ключевые слова: система физического воспитания, футбольные кружки, футбольное поле, психофункциональная подготовка, футбольная Школьная лига, уроки футбола, выбор.

Annotation

Modern football has become an important Achaemenid sport in the daily lifestyle of billions of people. A necessary factor in the development of football is the work carried out in the countries and countries of Jahan and cooperation with the general education system in the development of football. This article will consider a number of recommendations for the study of football lessons in physical education lessons in school educational activities and their effective organization. When organizing school physical education activities, recommendations were made on the development and effective organization of football classes and clubs.

Keywords: physical education system, football clubs, football field, psychofunctional training, Football Schools League, football lessons, selection.

Futbol o'zining tom ma'nodagi mohiyati va mazmuni bilan o'ta demokratik xususiyatga ega sport o'yinlari turlariga mansubdir. Uning demokratik xususiyati shundan iboratki, ushbu o'yin maydoni 120-90 m-li shaklga ega bo'lib, shu maydonning qoq o'rtasidan ikki mustaqil maydonga bo'linadi. Ikki maydonda joylashgan raqib jamoalari o'yinchilari maydonda o'z joylari, ya'ni (pozitsiyalari) bo'yicha joylashib turadilar, boshqacha qilib aytganda, bir biriga raqib o'yinchilar o'zaro to'qnash (kontakt) tarzida harakat qiladilar. Futbol bilan ommaviy shug'ullanish uchun o'yin maydonini istalgan ochiq yoki yopiq tekislikda barpo etish mumkin. Boz ustiga ommaviy futbol uchun qo'llanadigan jihoz va uskunalar juda kam xarajatdir. Qo'laversa bu uskunalar qo'l bola usulda ham tayyorlanish mumkin. Shuning uchun ham futbol yer yuzida eng ommaviy sport turi tarkibiga kiradi. Mustaqil mamlakatimiz taraqqiyotining so'ngi yillarida birinchi prezidentimizning xalqchil siyosati va uning bevosita rahbarligida kashf etilgan “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ga hamohang bo'lgan “Umid nihollari, “Barkamol avlod”, “Unversia-da” kabi uzluksiz hamda ko'p pog'onali ommaviy sharq musobaqalari dasturidan futbol o'yining mustahkam joy

olishi fikrimiz dalilidir [6,68-69].

Alohida ta'kidlash joizki, futbol inson sog'ligi, uning jismoniy va psixofunksional imkoniyatlarini shakllantiruvchi eng samarali va universal vosita sifatida nafaqat professional hamda ommaviy sport musobaqalari dasturiga kiritilgan, balki o'quvchi yoshlarda shu sport turining nazariy mohiyatini chuqur tushunish zarurligi tufayli uning ta'lim muassasalari o'quv rejasidan majburiy fan sifatida joy olib, azaldan faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Sobiq “Ittifoq” davrida ham tayanch sport turlari bo'lmish futbol, basketbol, voleybol, gimnastika, yengil atletika, suzish suzish umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quv rejalariga jismoniy tarbiya fanlari sifatida kiritilib, ulardan dars sifatida foydalanilgan.

Sport turlaridan tashkil topgan jismoniy tarbiya darslariga qo'yiladigan talablar rejalashtiruv hujjatlari, jismoniy tarbiya darslarining turlari, haftalik, chorak va o'quv yili bo'yicha belgilangan hajmlari, “Baholovchi” me'yoriy mashqlar “Markazda” ishlab chiqilib, barcha “ittifoqdosh” respublikalar maktablari uchun majburiy bo'lgan. Eng afsuslanarli joyi shundaki, mazkur o'quv hujjatlarining ishlab chiqilishi uchun o'tkaziladigan tajribalar asosan, Ros-

siya maktablari o'quvchilarida sinab ko'rib, to'g'ridan-to'g'ri barcha respublikalar maktablarida qo'llanilishi qonun tusiga kirgan edi. O'quvchilarning etnogenetik, jismoniy va psixofunksional xususiyatlari "markaz" olimlarini aslo qiziqirmagan.

So'nggi yillarda xalqimizning salomatligi to'g'risida g'amxo'rlik qilish, ma'naviy va jismoniy barkamol avlodni shakllantirish, millionlar o'yini bo'lgan va mamlakatimizda alohida o'rin tutadigan sportning futbol turiga aholini, ayniqsa yoshlarni keng jalb etish bo'yicha bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Shu bilan birga, bugungi kunda mamlakatimizda yuqori iqtidorga ega bo'lgan yosh futbolchilarni tanlash, saralab olish (seleksiya) tizimi va futbol infratuzilmasini yanada rivojlantirish, futbol bo'yicha sport maktablari faoliyatini yangi bosqichga ko'tarish, soha mutaxassislarini tayyorlash va ularni moddiy rag'batlantirish tizimini yaxshilash, o'tkazilayotgan musobaqalar saviyasini yuksaltirish kabi masalalar dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda [5,64-65]. Maktabgacha ta'lim muassasalarining tarbiyalanuvchilarini futbolga qiziqtirish uchun futbol bo'yicha o'yin shaklida ko'rgazmali darslarni tashkil etish. Maktabgacha ta'lim muassasalarining tarbiyalanuvchilari o'rtasida doimiy tarzda futbol bo'yicha festivallar va qiziqarli ko'ngilochar tadbirlar o'tkazish. Umumta'lim maktablari o'rtasida har bir tuman (shahar)da doimiy ravishda yiliga kamida ikki marotaba "Maktablar futbol ligasi" musobaqalarini o'tkazib borish[4,215]. "Maktablar futbol ligasi" musobaqalarini o'tkazish natijalari bo'yicha iqtidorli o'quvchilarni tuman (shahar) bolalar-o'smirlar sport maktablarining futbol bo'linmalari hamda xususiy futbol maktablariga saralab olish (seleksiya) tizimini yo'lga qo'yish. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini futbolga qiziqtirish uchun futbol bo'yicha o'yin shaklida ko'rgazmali darslarni tashkil etilishini muntazam yo'lga qo'yish, festivallar va qiziqarli ko'ngilochar tadbirlar o'tkazish oldimizga qo'yilgan yuksak maqsadlar sanalib kelinmoqda [3,57]. Ko'pchiligimiz maktab futboli orqali millionlar o'yiniga mehr qo'yanmiz. Mamlakatimizda ta'lim sohasida jiddiy o'zgarishlar kuzatilmoqda, futbol maktablari soni ortmoqda. Ushbu ta'lim maskani o'quvchilari xalqaro turnirlarda qatnashishyapti, o'z ke-lajaklarini qurishyapti. Vazirlar Mahkamasining 2008-yil 7-avgustdagi 173-son Qarori bilan tasdiqlangan "Futbol bo'yicha davlat ixtisoslashtirilgan maktab-internatlari to'g'risida"gi Nizom maktabdagi futbolni rivojlantirish uchun emas, aksincha, futbol maktablari sifatini yanada oshirish yo'lidagi huquqiy asosdir [1,2-ilova].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev rahbarligida 2019-yil 19-martda "Yoshlar bilan ishlashni samarali tashkil etishda madaniyat, san'at, sport, axborot texnologiyalari, kitob o'qishga qiziqishni oshirish bo'yicha 5 ta muhim tashabbusni amalga oshirish to'g'risida" o'tkazilgan videoselektor majlisi bayonida belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlash, shuningdek,

yurtimizda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish, ayniqsa, o'quvchi-yoshlarni sportga keng jalb etish, ularni bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullantirish samaradorligini yanada oshirish borasida O'zbekiston "Yoshlik" jismoniy tarbiya va sport jamiyati Markaziy kengashi ko'plab sport tadbirlari o'tkazib kelmoqda.

Faqat mustaqillik sharofati tufayli 2021-yilda "Ta'lim to'g'risida" va 2015-yil 4-sentyabrda "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonunlar qabul qilingan O'zbekiston jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarori kabi qonunlar qabul qilindi. Aynan qayd etilgan hujjatlar kadrlar tayyorlash milliy dasturining ajralmas mantiqiy qismi sifatida barcha ta'lim muassasalari, shu jumladan, o'rta umumta'lim maktablari o'quv rejalaridan muhim o'rin olgan jismoniy tarbiya va sport faning maqomi va salohiyatini yanada ko'taradi hamda ushbu jarayonni yanada shakllanishiga yo'l ochib beradi. Azaldan ma'lumki, jismoniy tarbiya o'qituvchisining asosiy vazifasi faqatgina shu darsni mazmunli va samarador o'tkazish emas, balki sport turlari va xususan futbol o'yini malakalaridan tarkib topgan jismoniy tarbiya darslari davomida bolalarni qaddi-qomati, bo'yi, jismoniy sifatlariga qarab, ularni sport ixtisosliklarga yo'naltirish, asosli bashorat yordamida muayyan sport turiga jalb qilishdan iboratdir. Ehtimol ana shu g'oyaga asoslangan holda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risidagi qarori bilan tasdiqlangan jismoniy tarbiyadan umumiy o'rta ta'lim o'quv dasturida futbol fani 4-sinfdan boshlab kiritilgan. Ta'lim tizimida ulkan islohotlarning amalga oshirilishi, olimlarni samarali izlanishlari natijasida so'ngi yillarda umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun davlat ta'lim standartlari dasturlar va metodik qo'llanma hamda darsliklar yaratila boshlandi. Umumta'lim o'rta maktablarida jismoniy tarbiya jarayonini tashkil qilish va o'tkazish uslubiyati Y.M.Yunusova tomonidan atroficha yoritilib berilgan. Jumladan maktablarda jismoniy tarbiyani tashkil qilish shakllari qatorida shu jarayonning dars shakliga alohida urg'u berilgan. Muallif jismoniy tarbiya darsini mustaqil fan sifatida o'quv rejasiga binoan 1 o'quv yilida 68 akademik soat hajimda (45 daqiqalik) o'tilishiga ya'ni haftasiga 2 soatdan tashkil etilishi shartligiga e'tibor qaratadi. Har bir haftada jismoniy tarbiya darsi teng taqsimlanishi zarurligini uqtirib o'tadi.

Uning fikricha ushbu darslarni birinchi yoki oxirgi soatlarga rejalashtirish maqsadga muvofiq emasligi, ayniqsa, ketma-ket (Seshanba-chorshanba) rejalashtirilishi umuman noto'g'ri. Shu bilan birga bir qatorida shuni ham e'tirof etish joizki ta'lim muassasalarida ayniqsa, umumta'lim o'rta maktab o'quvchilari bilan haftasiga 2 soat hajmda jismoniy tarbiya darsi o'tkazilishi jismoniy sifatlar va sport malakalarini shakllantirish uchun yetarli deb bo'lmaydi. Jismoniy tarbiya darsining funksional vazifasi faqatgina o'quvchilarning sog'ligi jismoniy bar-

kamolligini ta'minlashdan iborat bo'libgina qolmay, balki uning yordamida jamiyati umuminsoniy va milliy qadriyatlar, shaxsiy xislatlar va fazilatlar, ko'nikma va qobiliyatlar shakllantiradi. Ijtimoiy ong, odob-axloq, shaxs ma'naviyati va madaniyati, vatanparvarlik, mehnatni ulug'lash, bag'rikenglik, katta-yu kichikni hurmatlash hamda haqo'ylik insonparvarlik, maqsadga erishuvchanlik kabi xislatlarni tarbiyalashning asosiy amaliy vositasi jismoniy tarbiya darsidir. Shuning uchun ham uning mavqeyini ko'tarish, majburiy fan sifatida soatlar hajmini orttirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Maktablarda jismoniy tarbiya darslarida futbol sportini rivojlantirish uchun bir nechta muhim usullar mavjud:

1. **Futbolning asosiy texnikasi va qoidalari:** Maktablar futbolni o'rganishda asosiy texnikani o'rgatish va qoidalarni tushuntirishga e'tibor beradi. Bu o'quvchilarga o'yin davomida sodda va amalga oshiriladigan qoidalarni tushuntirishga yordam beradi.

2. **Intizom va davomiylik:** Jismoniy tarbiya darslarida va futbol o'quvchilarga intizom va davomiylikni o'rganishga imkoniyat berish kerak. Bu, futbol o'yinida taklif qilingan

vaziyatlarga to'g'ri javob bera olish uchun muhimdir.

3. **Jamoa bilan ishlash:** Futbol jamoaviy o'yin bo'lib, jismoniy tarbiya darslarida jamoa ishini rivojlantirish va komandasozlikni o'rganish juda muhimdir. O'quvchilarga bir-biriga qarshi javobgarlik va jamoa a'zolari sifatida ishlashni o'rgatish kerak.

4. **Jismoniy rivojlanish:** Futbol jismoniy rivojlanishga yordam beradi. Jismoniy tarbiya darslarida futbolni amalda o'rganish orqali o'quvchilarning fiziksel rivojlanishlarini ta'minlash muhimdir.

5. **Mustaqil tayyorgarlik:** Masofaviy ishlar va fitnes darslari futbolning asosiy qismlaridan biridir. Bu darslar o'quvchilarning kuchli bo'lishi va badiiy yaxlitliklarini oshirishga yordam beradi. Shu sababli o'quvchilarning uy sharoitida yoki maktabdan tashqari sport to'garaklari, futbol seksiyalarida faoliyatini tashkil etishda maktab jismoniy tarbiya jamoasi o'z pozitsiyasini to'g'ri va tizimli tashkil etish kerak.

Maktablar bu usullarni qo'llab-quvvatlash orqali o'quvchilarni futbol sport turini rivojlantirishga yordam berishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vazirlar Mahkamasining 2008-yil 7-avgustdagi bilan tasdiqlangan "Futbol bo'yicha davlat ixtisoslashtirilgan maktab-internatlari to'g'risida"gi VM-173-son Qarori.
2. Aslanova M. Boshlang'ich sinf jismoniy tarbiya darslarida harakatli o'yinlardan foydalanish. – T.: Fan va texnologiya, 2008. – 92 b.
3. Xo'jayev F., Usmonxo'jayev T. Boshlang'ich sinflarda jismoniy tarbiya darslari. – T.: O'qituvchi. – 120 b
4. Differensial yondashuv asosida 13-14 yoshli futbolchilarning tezkorlik sifatlarini rivojlantirish texnologiyasining ahamiyati. Toshpulatov S.K. Academic Research in Educational Sciences Volume 3 /Issue 12 / 2022 ISSN:2181-1385 Cite-Factor: 0,89/SIS:1,12/ ASI-Factor:1,3 /SJIF:5,7/ UIF:6,1. 214-217
5. Akromov R.A. Yosh futbolchilarni tanlab olish va tayyorlash; O'quv qo'llanma. – T.: O'qituvchi, 1989. – 87 b.
6. Akromov R.A. Futbol / darslik: O'quv qo'llanma. – T.: O'zDJTI, 2006. – 406 b.

ГЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫЕ СИТУАЦИИ, ПРОГНОЗИРОВАНИЕ МОНИТОРИНГ И ЛИКВИДАЦИЯ

Маликахон Арипходжаева,

Тошкент давлат техника университети
“Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” кафедраси
доценти т.ф.ф.д. (PhD)

Урхияпа Турабекова,

Тошкент давлат техника университети
“Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” кафедраси катта ўқитувчиси

Мусулмон Баротов,

Тошкент давлат техника университети
“Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” кафедраси ассистенти

Дилфуза Хикматиллаева,

Тошкент давлат техника университети
“Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” кафедраси талабаси

Аннотация

В статье рассматривается прогнозирование природных катаклизмов, изучение землетрясени статистика, исследование поражающих факторов методы борьбы с природными явлениями. Человечество, вступая в XXI век, может рассматривать и анализировать холодные войны, современные оружия, различные катастрофы и другие проблемы прошлых столетий. Исходя из этого, данная статья, по гражданской защите от чрезвычайной ситуации природного характера, обеспечивает непрерывную связь и даст возможность ориентироваться возможной ситуации. В статье приведены методы и способы ликвидации чрезвычайные ситуации природного характера.

Ключевые слова: катастрофа, безопасность, пожар, взрыв, авария, локальный, ликвидация, коммунальная система, эвакуация, прогнозирование, катаклизмы, землетрясение, безопасность, поражающие факторы, сейсмическая активность.

Annotatsiya

Maqolada tabiiy ofatlarni bashorat qilish, zilzilalar statistikasini o'rganish, zarar etkazuvchi omillarni o'rganish, tabiat hodisalari bilan kurashish usullari ko'rib chiqiladi. 21-asrga qadam qo'ygan insoniyat o'tgan asrlardagi, turli ofatlar va boshqa muammolarni ko'rib chiqishi va tahlil qilishi mumkin. Bundan kelib chiqqan holda, ushbu maqola fuqarolik muhofazasiga oid tabiiy favqulodda vaziyatlardan uzluksiz aloqani ta'minlaydi va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan vaziyatni boshqarish imkoniyatini beradi. Maqolada tabiiy favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish metodlari va usullari keltirilgan.

Kalit so'zlar: falokat, xavfsizlik, yong'in, portlash, avariya, mahalliy, tugatish, kommunal tizim, evakuatsiya, prognozlash, kataklizmlar, zilzila, xavfsizlik, zarar yetkazuvchi omillar, seysmik faollik.

Annotation

The article discusses the prediction of natural disasters, the study of earthquake statistics, the study of damaging factors, methods of dealing with natural phenomena. Humanity, entering the 21st century, can consider and analyze the cold wars, modern weapons, various disasters and other problems of past centuries. Based on this, this article, on civil protection from an emergency of a natural nature, provides continuous communication and will provide an opportunity to navigate a possible situation. The article presents methods and ways of liquidating emergency situations of a natural nature.

Keywords: catastrophe, safety, fire, explosion, accident, local, liquidation, utility system, evacuation, forecasting, cataclysms, earthquake, safety, damaging factors, seismic activity.

Обстановка на определенной территории сложившейся в результате аварии опасного природного явления, катастрофы, бедствие которые могут за собой повлечь человеческие жертвы, ущерб здоровью людей или окружающей природной среде это и есть чрезвычайные ситуации. Из них на сегодняшний день считаются самыми разрушительными и опасными это природные явление [11, 6].

Природные чрезвычайные ситуации различают по масштабам и характеру источника возникновения. Наводнения, лесные и торфяные пожары, землетрясе-

ния, селевые потоки и оползни, бури, ураганы, смерчи, снежные заносы и обледенения, природные чрезвычайные ситуации, и они всегда будут спутниками человеческой жизни. При землетрясениях характер поражения людей зависит от вида и плотности застройки населенного пункта, а также от времени возникновения землетрясения (днем или ночью).

Ночью количество пострадавших значительно выше, т.к. большинство людей находятся дома и спят. Так было 06 февраль 2023 года в Турции Землетрясение магнитудой 5,1 произошло в 22:31 по местному

времени в районе Гёксун провинции Кахраманмараш (Рис.1).

Согласно информации, размещенной на сайте Управления по ликвидации последствий стихийных бедствий и чрезвычайных ситуаций (AFAD), землетрясение магнитудой 5,1 было зафиксировано в 22:31 в районе Гёксун. Землетрясение произошло на глубине 12-18 километров.

Днем же число пострадавшего населения колеблется в зависимости от того, в какой день произошло землетрясение – в рабочий или в выходной.

Появление этих сил связывают с перепадами температуры в глубине земли. Землетрясение возникает на плитах тектонических. Было замечено и исследовано то что за последние два века сильные землетрясения возникли в результате вспарывания крупных разломов плит выходящих на поверхность[5,12].

Ежегодно приборами регистрируется более миллиона землетрясений. Рост количества пунктов наблюдений и совершенствование приборов для записи сейсмических колебаний позволили регистрировать с каждым десятилетием всё больше землетрясений, происходящих в недрах планеты.

Если в начале 2020-х годов регистрировалось око-

ло 40 землетрясений баллы 7 и выше, то к 21 веку местоположение и сила всех происходящих землетрясений такой магнитуды фиксировались, и количество таких событий составило более 4000 случаев за десятилетие. В зависимости от энергии землетрясений они условно подразделяются на сильные, слабые и незначительные землетрясения.

Термины “разрушительное” или “катастрофическое” используются по отношению к землетрясению любой энергии и природы, если оно сопровождалось разрушениями и гибелью людей.

В средней Азии Землетрясения составляют 60% от общего числа природных катастроф и занимает второе место.

Статистика по природным чрезвычайные ситуациям показывает 59%, техногенные чс 23%, экологический чс 10%, социальный чс 8% (Рис.3).

Колебания от землетрясений передаются в виде сейсмических волн. Землетрясения и связанные с ними явления изучает сейсмология, которая ведёт исследования по следующим основным направлениям:

– Изучение происхождения землетрясений: почему, как и где они происходят.

Рис. 1. Землетрясение Гёксун

– Применение знаний о землетрясениях для защиты от них путём прогноза возможных в том или ином месте сейсмических ударов в целях строительства стойких к их воздействию конструкций и сооружений.

– Изучение строения земных недр и разведка месторождений с использованием сейсмических волн от землетрясений и искусственных источников [8,5].

Поражающие факторы землетрясения. Поражающими факторами землетрясения, являются, прежде всего, механические воздействия колебаний земной поверхности и трещины. Однако следует отметить, что во время землетрясений очень редко причиной человеческих жертв бывает движение почвы само по себе.

Магнитуду принято обозначать арабскими цифрами, а интенсивность римскими. (Таб.1)

Таблица 1

Соотношение шкал Меркалли и Рихтера

Магнитуда	0-4,2	4,3-4,8	4,9-6,1	6,2-7,2	7,3-8,9
В Баллах	I-III	IV-V	VI-VII	VIII-IX	IX-XII

Прогнозирование землетрясений: – одно из важнейших мероприятий в системе контроля сейсмической обстановки, позволяющее своевременно принять меры по защите населения. Землетрясения, как и количество жертв и разрушений трудно предсказуемы. Это исключает возможность полного прогнозирования

всех его последствий. Но, учитывая сейсмоопасные зоны, возможно, вполне реально иметь в готовности силы и средства для предупреждения и ликвидации этих катастроф на объектах любого уровня.

По методам разработки прогнозы можно классифицировать на интуитивные и формализованные [8,12]. Интуитивные основываются на информации, полученной главным образом методом экспертных оценок. Формализованные прогнозы базируются на фактической информации об исследуемом объекте.

Методы прогноза: землетрясений в большинстве случаев основываются на наблюдении аномалий геофизических полей, измерении значений этих аномалий и обработке полученных данных. При этом могут оцениваться изменения сейсмической активности (сильное землетрясение нередко предваряется серией слабых толчков) и геомагнитного поля, деформацией земной коры и горных пород, ее составляющих; изменения уровня воды в колодцах и скважинах; содержание радона в подземных водах и другие факторы. Прогнозы бывают долгосрочные (на годы — десятилетия), среднесрочные (на месяцы — годы), краткосрочные (по времени 2–3 суток — часы, по месту 30–50 км) и иногда оперативные (на часы — минуты). Используют также наблюдения за необычным поведением животных, птиц, рыб, которое бывает перед началом землетрясения.

К основным методам прогнозирования относят:

- статистические методы;
- экспертные оценки;
- методы моделирования, в том числе имитационного;
- интуитивные;

Основные способы защиты населения в чрезвычайных ситуациях являются: эвакуация, укрытие в защитных сооружениях пострадавших, использование средств защиты и медицинской профилактики.

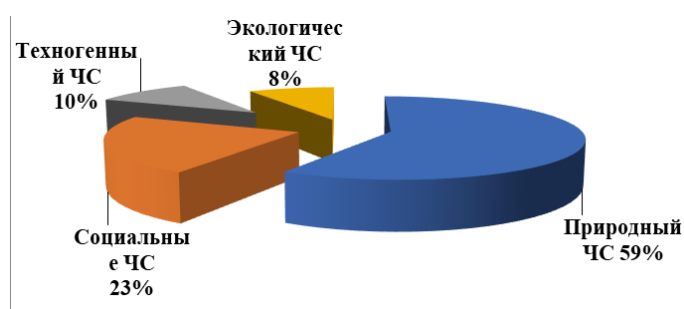

Рис. 2. Мониторинг Чрезвычайных ситуаций

Чрезвычайные ситуации в сложных условиях это уже потеря своего рода времени и людей, на протяжении многих лет человек боролся за выживание. Поиск людей является одной из важных задач, решаемой сотрудниками МЧС. Использование современных технологий в обеспечения безопасности — это не только минимализм потери людей, но современные потребности в мире, котором бушует природная, биологическая, террористическая, атомная и радиационная опасность [12,5].

С этой точки зрения, самой актуальной задачей является сохранение государства и граждан от различных чрезвычайных ситуаций как внутренних, так и внешних [10,20]. С другой стороны, основой гражданской защиты считается проведение неотложно спасательных и восстановительных работ от чрезвычайных ситуаций, т.к. бурно развивается техника технология.

Заключение: В Сейсмоопасных зонах необходимо создать запасы материальных средств и продовольствия, это имеет большое значение, так как стихия выводит из строя не только жилье, но и складские помещения, где хранятся текущие запасы продовольствия. Кроме того, разрушаются пути подвоза (железные и шоссейные дороги, взлетно-посадочные полосы аэродромов, причалы морских и речных портов). Поэтому запасы продовольствия и материальных средств должны создаваться в расчете на автономное снабжение зоны бедствия в течение нескольких дней и содержаться в герметических складских помещениях, способных выдержать ожидаемые толчки максимальной силы и защитить продовольствие от загрязнения, выброшенных с разрушенных предприятий.

Земля — это единственный известный источник среды обитания, обеспечивающий человечеству долгое существование. На нашей планете случаются катастрофы и стихийные бедствия, болезни, которые ежегодно уносят миллионы жизней и причиняют экономический ущерб. За последние годы увеличилось природные и техногенные чрезвычайные ситуации, глобальные изменение климата, вызванных жизнедеятельностью человека. Эффективность борьбы таких мер невозможно без оперативного получения и анализа достоверной информации.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Kolyshkin, D.A. Active coals. Properties and test methods. Guide. / Kolyshkin D.A., Mikhailova K.K. // L: Chemistry. – 1972. – 56 p.
2. Dubinin M.M. Characteristics of adsorption properties and microporous structure of carbon adsorbents // Carbon adsorbents and their application in industry. Part 3. Structure and properties of carbon adsorbents: Collection of the 4th All-Union Soviet-Perm. – 1987. – 3-14 p.

3. Mukhin, V.M. Active coals. Elastic sorbents. Catalysts, desiccants and chemical absorbers based on them (Nomenclature catalog). / Mukhin V.M., Chebykin V.V., Galkin E.A., Vasiliev N.P., Medyanik V.S., Tamamyan A.N. Under the general editorship of V.M. Mukhin // – M.: Ore and metals. 2003. – 208 p.
4. Kuldasheva A.SH., Usmanov R.M., Abdikamalova A.B., Eshmetov I.D., Eshmetov 7.R.J., Sharipova A.I. Obtaining coal adsorbents based on local wood waste, investigation of their physico-chemical and adsorption properties // Journal of Critical Reviews, 2020, 7(12). – 128-135 p.
5. Kuldasheva S., Jumabaev B., Agzamkhodjayev A., Aymirzaeva L., Shomurodov K. Stabilization of the moving sands of the drained and dried aral sea bed//Journal of Chemical Technology and Metallurgy, 2015, 50(3), – 314–320 p.
6. Сулейманов А.А., Кулдашев И.Х., Арипходжаева М.Б. Оценка рисков при воздействии опасных факторов на категорированные объекты. Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институтининг ахборотномаси (илмий-амалий журнал). 2019, 2-сон. С.121-128.
7. В. А. Седнев, С. И. Воронов, И. А. Лисенко, Е. И. Кошечая, Н. А. Савченко, Н. И. Седих. Организация защиты населения и территорий от чрезвычайных ситуаций: учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. /– М.: Академия ГПСМЧС России, 2014.- С. 229.
8. В. А. Горишний, В. Б. Чернетсов, Л. Н. Борисенко. Чрезвычайные ситуации мирного и военного времени. Характеристика зон чрезвычайных ситуаций: методическая разработка / [сост.: В. А. Горишний, В. Б. Чернетсов, Л. Н. Борисенко]. – Н. Новгород, НГТУ, 2006.
9. Б.А. Храмов, Т.Г. Болотских, А.М. Юрев. Прогнозирование чрезвычайных ситуаций природного характера: Методическое указаний. – Белгород: Изд-во БГТУ им. В.Г. Шухова, 2006. – 25 с.
10. Абдурахманова А.Д. Чрезвычайные ситуации и защита населения: Учебное пособие. ТГТУ. – Т., 2020. – 203 с.
11. В.А. Горишний, В.Б. Чернетсов, Л.Н. Борисенко Чрезвычайные ситуации мирного и военного времени. Характеристика зон чрезвычайных ситуаций: методическая разработка / – Н. Новгород, НГТУ, 2006.
12. Б.А. Храмов, Т.Г. Болотских, А.М. Юрев Прогнозирование чрезвычайных ситуаций природного характера: Методическое указаний. – Белгород: Изд-во БГТУ им. В.Г. Шухова, 2006. – 25 с.
13. Қамбаров Х.У, “Тураар жой биноларининг конструктив элементлари” Ўқув қўлланма. “Ўқитувчи Тошкент, 1992.
14. ҚМҚ 2,03.08- 98 “Ёғоч конструкциялари”. ЎЗР Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси. – Т., 1998. – 80 б.
15. Тўйчиев Н.Ж. “Фуқаро ва саноат бинолари конструкцияси” Ўқув қўлланмаси. ТАҚИ, 2002.
16. Газлийское землетрясение 1984 г. Инженерный анализ последствий. - М.: Наука, 1988. – 157 с.

BOLALARDA TABIATGA OID TADQIQIY-IJODIY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH TAMOIYILLARI

Tursunoy Bo'riyeva,
Qarshi davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning tabiatga oid tadqiqiy-ijodiy ko'nikmalarini shakllantirish tamoyillari, xususan bolalar tadqiqiy-ijodiy ko'nikmalarini shakllantirishda umumpedagogik tamoyillarning o'rni va ahamiyati haqida fikr va mulohazalar yuritilgan. Ushbu tamoyillarning ta'lim sohasidagi, tarbiyalanuvchilar bilimlarni puxta egallashi va amaliyotda qo'llay olishidagi o'rni va ahamiyati yoritib berilgan. Bolaning har tomonlama shakllanishida "Ilm-fan va tabiat" markazida olib boriladigan tajribalarda umumpedagogik tamoyillarning o'rni va ahamiyati. Ta'lim tamoyillarining bolalar aqliy bilish, mulohotchanlik, erkin faol harakat, kuzatuvchanlik, o'z-o'zini nazorat qilish va o'z xatti-harakatlarini boshqarishdagi o'rni va ahamiyati haqida fikr va mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, tabiat, tevarak-atrof, ijod, kompetensiya, ko'nikma, kuzatish, aqliy bilish, tamoyil.

Аннотация

В данной статье изложены мысли и мнения о принципах формирования исследовательско-творческих умений дошкольников, связанных с природой, в частности о роли и значении общепедагогических принципов в формировании исследовательско-творческих умений детей. Подчеркнута роль и значение этих принципов в сфере образования, в всестороннем усвоении студентами знаний и умении применять их на практике. Роль и значение общепедагогических принципов в экспериментах, проводимых в центре "Наука и природа", во всестороннем формировании ребенка.

Высказаны мнения и мнения о роли и значении воспитательных принципов в интеллектуальном познании детей, общении, свободном активном движении, наблюдении, самоконтроле и управлении своим поведением.

Ключевые слова: дошкольный возраст, природа, среда, творчество, компетентность, умение, наблюдательность, интеллектуальные знания, принцип.

Annotation

In this article, there are thoughts and opinions about the principles of forming the research-creative skills of preschool children related to nature, in particular, the role and importance of general pedagogical principles in the formation of children's research-creative skills. The role and importance of these principles in the field of education, in the students' thorough acquisition of knowledge and ability to apply it in practice, has been highlighted. The role and importance of general pedagogical principles in the experiments carried out at the "Science and Nature" center in the comprehensive formation of the child. Opinions and opinions are expressed about the role and importance of educational principles in children's intellectual knowledge, communication, free active movement, observation, self-control and management of their behavior.

Keywords: preschool age, nature, environment, creativity, competence, skill, observation, intellectual knowledge, principle.

Bolalarda tabiatga oid tadqiqiy-ijodiy ko'nikmalarni shakllantirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida "Fan va tabiat markazlarida" bolalar ishtirokida kichik tajribalar o'tkazish bugungi kundagi maktabgacha ta'lim sohasining dolzarb masalalaridan biridir.

Buning uchun esa, albatta, zamonaviy tendensiyalarni mashg'ulotlar jarayonida qo'llash, xususan, maktabgacha ta'limda tajribalarni qo'llash kutilgan samaradorlikka olib kelishini unutmashimiz kerak.

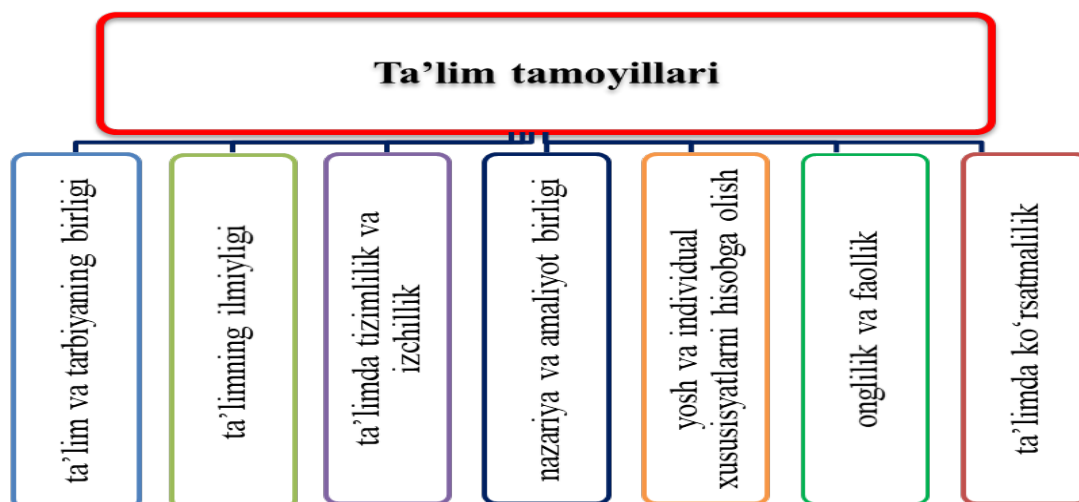
Shuningdek, "Fan va tabiat" markazida tajribalardan foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarni katta yutuqlar sari yetaklaydi. Tajribalar tufayli bolalarda kuzatuvchanlik, tabiatni o'rganishga qiziqish o'sadi. Ular predmetni sinchiklab kuzatish va uning xarakter xususiyatini qayd qilishga odatlanadi.

Tajriba jarayonida bolalar tabiatning go'zalligini

ko'rib katta taassurot olib hissiyotlari rivojlanadi. Shu asosda jonajon O'zbekiston ona tabiatiga muhabbat, unga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish xususiyatlari tarbiyalanadi. Tadqiqotdan mashg'ulot turi sifatida o'rta, katta, tayyorlov guruhlarida foydalanish mumkin. Har bir tadqiqot uchun barcha bolalar egallashlari shart bo'lgan dastur mazmuni belgilanadi.

Tajribalar orqali tarbiyalanuvchilarda bilish jarayonlari faollashadi. Sezgi, idrok, xotira va tafakkur rivojlanishida atrof olamdagi voqea va hodisalar, narsa va buyumlarning xususiyati muhim omil hisoblanadi hamda bolalarning intellektual rivojlanishi uchun zamin yaratadi.

Maktabgacha yoshdagi bolani tabiatga oid tadqiqiy-ijodiy ko'nikmalarini shakllantirishda bir qator umumpedagogik tamoyillarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

Quyida tabiatga oid tadqiqiy-ijodiy ko'nikmalarni shakllantiruvchi bir nechta umumpedagogik tamoyillarga to'xtalib o'tamiz, bular:

Ta'lim va tarbiyaning birligi tamoyili. Ta'lim jarayoni davomida tarbiyalanuvchilarni tarbiyalash jarayoni ham sodir bo'ladi. Masalan, "Atrof olam bilan tanishtirish" mashg'ulotida "Qushlarni parvarishlaymiz" mavzusida bolalar qush turlari, oziqlanishi, yashash sharoiti va parvarishlash haqida bilim va ko'nikmaga ega bo'ladilar.

Bu mavzu bolalar uchun juda maroqli va zavqli. Qushlar haqida tayyorlangan videoroliklarni ko'rib, bolalarda estetik tarbiya rivojlanadi. Ular uchun inlar yasash jarayonida kerakli jihozlar bilan tanishadilar va mehnat tarbiyasi rivojlanadi. Kerakli jihozlardan tejamkorlik bilan foydalanib, iqtisodiy tarbiya shakllanadi. "Fan va tabiat" markazida ishlash jarayonida ish kiyimini toza saqlash, ish joyining batartib bo'lishiga e'tibor berish orqali axloqiy tarbiya shakllanadi. Mashg'ulotlar jarayonida o'tilayotgan

katta va kichik mavzularning mazmunidan kelib chiqadigan tarbiyaviy tomonlarini to'g'ri belgilash va uni ta'lim bilan bir butunlikda olib borilishini ta'minlash juda muhim va hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Ta'limning ilmiylik tamoyili. Mashg'ulotlar jarayonida tarbiyachi tomonidan mavzu yuzasidan berilayotgan har bir ma'lumot ilmiy jihatdan asoslangan bo'lishi va ko'rgazmali materiallar asosida tasdiqlanishi juda muhim. Buning uchun albatta, tarbiyachi bilimli, keng dunyoqarash egasi bo'lishi lozim. Zero, kasbiy bilimga ega bo'lmagan pedagog kelajakda, pedagogik faoliyatda samarali faoliyat yurita olmaydi. Kuzatishlarga ko'ra mazmun-mohiyati ongli va faol tarzda egallangan bilimlargina mustahkam, amalda qo'llanilishi yuqori bo'ladi. O'z navbatida bu bo'lajak pedagoglarning kasbiy faoliyati uchun eng muhim va birinchi talab hisoblanadi. Negaki, bilimli pedagog yosh avlod ta'lim-tarbiyasining poydevorini yaratadi. O'z bilimini bor kuchi bilan yosh avlodga singdirishga harakat qiladi.

Ta'limda tizimlilik va izchillik tamoyili. Tarbiyalanuvchilarning bilim olish jarayoni ularning kompetensiyalari bilan bevosita bog'liq. Shu bois maktabgacha ta'lim jarayonidayoq tarbiyalanuvchilarning shaxsiy kompetensiyalarini tizimli va izchil rivojlantirib borish lozim. Ayniqsa, tarbiyalanuvchilarda ijodiy faoliyat bilan bog'liq kompetensiyalarni izchil va tizimli shakllantirib borish lozimki, bu ularning yangiliklar yarata olish qobiliyati rivojlanishiga olib keladi. Shu bilan birga, tarbiyalanuvchilarni maktabgacha yosh davridayoq o'z faoliyatini rejalashtirish, tashkillashtirish va boshqarishga o'rgatish asosiy masala hisoblanadi. Tabiiyki, bu kabi tadbirlar tarbiyalanuvchilarning bir butun faoliyati jarayonida amalga oshirilmog'i lozim.

Tarbiyalanuvchilarni shaxsiy kompetensiyalarini tizimli va izchil rivojlantirish — ularda kelajakda o'z qiziqishlariga doir bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarning rivojlanishi va takomillashishiga, ularning kelajakdagi faoliyatida yuksak natijalarga erishishiga, jamiyatda e'tiborga loyiq inson bo'lishiga olib keladi.

Nazariya va amaliyot birligi tamoyili.

Maktabgacha ta'lim jarayonida bu tamoyilga rioya qilish murg'ak qalblarda yuksak bilim va qobiliyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Tarbiyalanuvchilarda shaxsiy va kasbiy kompetensiyani shakllantirishda nazariya bilan amaliyotni qo'shib olib borish muhim hisoblanadi. Bu tamoyil tarbiyalanuvchilarda o'quv materiallarini tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. A.S.Simonovich "Bolalarda bir-biri va atrofidagi boshqa odamlarga bo'lgan ijobiy munosabatning rivojlanishiga yordam berish; o'yinlar orqali borliq va atrof olamni tahlil qilish; bolalarda hissiy intellektni amaliy va hayotiy yo'llar bilan rivojlantirish; syujetli o'yinlar orqali xulosa chiqarish; biror bir voqelikning kelib chiqish sababi va oqibatini o'rgatish; bolalarga maktabda va sinfda o'zini qanday tutish kerakligini o'rgatish zarur" deb ta'kidlaydi [3, 24].

Yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish tamoyili. Mashg'ulot mavzulari tarbiyalanuvchilarga tushunarli bo'lishi uchun:

a) o'tilayotgan mashg'ulot mavzusining ma'nosi va hajmi, didaktik o'yinlarga tarbiyalanuvchilar tayyorgarligiga, jismoniy rivojlanganligiga va yoshiga mos bo'lishi kerak;

b) ma'lumotlar soddadan murakkablashib borishi kerak, shuningdek tarbiyalanuvchilar bilim doirasini yangiliklar bilan to'ldirib borishi zarur;

c) ayrim tarbiyalanuvchilarga individual yondashish kerak, chunki tarbiyalanuvchilarning ayrimlari yangi ma'lumotni oson tushunsa, ayrimlari qiyinchilik bilan o'zlashtiradilar;

Onglilik va faollik tamoyili. Tarbiyalanuvchilarning onglilik va faollik tamoyilini shunday yo'lga qo'yish zaruriyatini ifoda etadiki, bunda tarbiyalanuvchilar o'quv vazifalarini aniq tushunadilar. Mashg'ulotlar jarayoniga ishtiyoq va yuqori shijoat paydo bo'ladi. Mazmun-mohiyati ongli va faol tarzda egallangan bilimlargina tarbiyalanuvchi xotirasiga mustahkam muhrlanadi. O'z navbatida bu kelajagimiz bunyodkorlarining kelajak faoliyatida eng muhim va birinchi talab hisoblanadi.

Rossiyalik olim A.P.Usova bolalarda bilimlar ikki kategoriyada shakllanishini asoslaydi "Birinchi kategoriyada bolalar oilaviy sharoit, kattalar bilan kundalik muloqotda, o'yin va kuzatish jarayonida bilimlarni o'zlashtiradilar; ikkinchi kategoriyada bilim va Rossiya-lik olim A.P.Usova bolalarda bilimlar ikki kategoriyada shakllanishini asoslaydi "Birinchi kategoriyada bolalar oilaviy sharoit, kattalar bilan kundalik muloqotda, o'yin va kuzatish jarayonida bilimlarni o'zlashtiradilar; ikkinchi kategoriyada bilim va tajribalar ta'lim jarayonida mashg'ulot va ta'limiy faoliyatda o'zlashtiriladi" [4, 33].

Ko'rsatmalilik tamoyili. Ko'rsatmalilik tamoyili maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar o'zlashtirayotgan materialni jonli idrok etishni nazarda tutadi. Shubhasiz, bu tarbiyalanuvchilarni berilayotgan bilimlarni mustahkam egallashlarining muhim garovidir.

Maktabgacha ta'lim tizimida ko'rsatmalilikdan foydalanish bir qator metodik talablarga rioya qilishi zarur:

– ko'rsatmali materiallar mashg'ulotning o'quv materialiga mos bo'lishi;

– ko'rsatmali materiallar bolaning yosh va individual xususiyatiga mos bo'lishi;

– ko'rsatmali materiallar bolaning hayotiga xavf solmasligi;

– tarqatma materiallar bolalar soniga mos bo'lishi;

– ko'rsatmali materiallarni barchasini bir vaqtda namoyish qilish, bola diqqatini tarqalib ketishiga sabab bo'lishi mumkin.

Ushbu tamoyillar ta'lim sohasida muhim sanalib, tarbiyalanuvchilar bilimlarni puxta egallashi va amaliyotda qo'llay olishida yordam beradi. Har bir tamoyildan mashg'ulotlar jarayonida o'rinli foydalana olish tarbiyalanuvchilar bilimi, mahorati va salohiyatiga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ҳайдаров Қ.Ҳ., Нишонова С.А. Табиатшунослик асослари ва боларни табиат билан таништириш. – Т.: “Ўқитувчи”, 1992. – 177 б.
2. Хасанбойева О.У., Дjabborova X.D. “Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi”. – Т.: “Cho‘lpon”, 2007. – 128 б.
3. Спиноза Б. The Philosophy of Spinoza As Contained in the First, Second, and Fifth Parts of the Ethics and in Extracts from the Third and Fourth. Creative Media Partners, 2016. – 220 p.
4. Усова А.П. Обучение в детском саду / Под.ред. А.В.Запорожца. – 3 еизд. Испр. – М.: Просвещение, 1991. – 176 с.

МЕТОДИЧЕСКАЯ РАЗРАБОТКА И ЕЕ КРИТЕРИИ

Сарвиноз Салимова,

Бухарский государственный педагогический институт,

Доцент кафедры Естественных наук

Озода Джумаева,

Магистр 1 курс Бухарского государственного

педагогического института

Аннотация

Статья посвящена изучению методических разработок в образовательной сфере и анализу выдвигаемых к ним требований. Авторы освещают ключевые аспекты создания и оценки методических материалов, а также рассматривают актуальные стандарты и критерии, предъявляемые к современным образовательным методикам. В статье рассматриваются принципы разработки эффективных методических подходов, способствующих повышению качества обучения и адаптации к различным контекстам образования. Особое внимание уделяется дифференциации методических материалов с учетом потребностей обучающихся и применению инноваций в образовательном процессе.

Ключевые слова: методическая разработка, образовательная сфера, критерии оценки методических материалов, стандарты образования, эффективность обучения, адаптация к контекстам образования.

Аннотация

Мақола таълим соҳасидаги услубий ишланмаларни ўрганиш ва уларга қўйиладиган талабларни таҳлил қилишга бағишланган. Муаллифлар услубий материалларни яратиш ва баҳолашнинг асосий жиҳатларини таҳлил қилиб, замонавий таълим усулларининг амалдаги стандартлари ва мезонларини баён этганлар. Мақолада таълим сифатини оширишга ва турли хил таълим шароитларига мослашишга ёрдам берадиган самарали услубий ёндашувларни ишлаб чиқиш тамойиллари муҳокама қилинади. Талабаларнинг ҳутиёжларини ҳисобга олган ҳолда услубий материалларни табақалаштиришга ва ўқув жараёнида инновацияларни қўллашга алоҳида ёғтибор қаратилган.

Калит сўзлар: услубий ривожланиш, таълим соҳаси, услубий материалларни баҳолаш мезонлари, таълим стандартлари, ўқув самарадорлиги, таълим шароитларига мослашиш.

Annotation

The article is devoted to the study of methodological developments in the educational field and the analysis of the requirements put forward to them. The authors highlight the key aspects of the creation and evaluation of methodological materials, as well as consider current standards and criteria for modern educational methods. The article discusses the principles of developing effective methodological approaches that contribute to improving the quality of education and adaptation to various educational contexts. Special attention is paid to the differentiation of methodological materials, taking into account the needs of students and the application of innovations in the educational process.

Keywords: methodological development, educational sphere, criteria for evaluating methodological materials, educational standards, learning effectiveness, adaptation to educational contexts.

Современная образовательная парадигма стремительно развивается, требуя от педагогов и образовательных учреждений постоянного совершенствования методологии обучения. Одним из ключевых инструментов, направленных на обеспечение высокого

уровня образования, являются методические разработки. Эти материалы, разрабатываемые для облегчения процесса обучения и повышения его эффективности, играют важную роль в современной педагогике.

Настоящая статья посвящена анализу методиче-

ских разработок в образовательной сфере и выявлению требований, предъявляемых к ним в современном образовательном контексте. В ходе исследования мы обращаем внимание на ключевые аспекты создания, оценки и эффективного использования методических материалов. Также рассматриваются современные стандарты и критерии, ориентированные на улучшение качества образования.

Целью нашего исследования является выявление принципов разработки методических подходов, способствующих не только повышению эффективности обучения, но и успешной адаптации к различным образовательным сценариям [1, 143]. В данной работе мы также уделяем особое внимание дифференциации методических материалов, учитывая потребности разнообразных обучающихся, а также внедрению инноваций в образовательный процесс.

Методическая разработка — разновидность учебно-методического издания в помощь педагогу, содержащая логично структурированный и подробно описанный ход проведения учебного занятия, мероприятия [2, 69]. Наряду с описанием последовательности действий включает характеристику поставленных педагогом целей и средств их достижения, ожидаемых результатов, сопровождается соответствующими методическими советами.

Методическая разработка — это издание, раскрывающее формы, средства, методы обучения, элементы современных педагогических технологий или сами технологии обучения и воспитания применительно к конкретной теме занятия, теме учебной программы, преподаванию программы в целом.

Методическая разработка может быть как индивидуальной, так и коллективной работой.

Методическая разработка может представлять собой:

- разработку конкретного занятия;
- разработку серии занятий;
- разработку темы программы;
- описание новых форм, методов или средств обучения и воспитания (словари, справочники, альбомы, плакаты, учебные карты, таблицы, схемы, видеофильмы, звукозаписи, средства информационно-коммуникационных технологий и др.);
- сборник практических заданий и упражнений, способствующих достижению современных целей образования;
- пакет (комплект) диагностических материалов и инструкцию по их использованию.

К методической разработке предъявляются довольно серьезные требования. Поэтому, прежде чем приступить к ее написанию необходимо: тщательно подойти к выбору темы разработки. **Тема** должна быть актуальной, известной педагогу, по данной теме у педагога должен быть накоплен определенный опыт [3, 38].

Определить **цель** методической разработки.

Внимательно изучить **литературу**, методические пособия, положительный опыт по выбранной теме.

Составить план и определить структуру методической разработки. Определить направления предстоящей работы.

Приступая к работе по составлению методической разработки, необходимо четко определить ее цель.

Например, цель может быть следующей:

- определение форм и методов изучения содержания темы;
- раскрытие опыта проведения занятий по изучению той или иной темы учебной программы;
- описание видов деятельности воспитателя и воспитанников;
- описание методики использования современных технических и информационных средств обучения;
- использования современных педагогических технологий или их элементов на занятиях и т.д.

Требования, предъявляемые к методической разработке:

Содержание методической разработки должно четко соответствовать теме и цели.

Содержание методической разработки должно быть таким, чтобы педагоги могли получить сведения о наиболее рациональной организации учебного процесса, эффективности методов и методических приемов, формах изложения учебного материала, применения современных технических и информационных средств обучения [4].

Авторские (частные) методики не должны повторять содержание учебников и учебных программ, освещать вопросы, изложенные в общепедагогической литературе.

Материал должен быть систематизирован, изложен максимально просто и четко.

Язык методической разработки должен быть четким, лаконичным, грамотным, убедительным. Применяемая терминология должна соответствовать педагогическому тезаурусу.

Рекомендуемые методы, методические приемы, формы и средства обучения должны обосноваться ссылками на свой педагогический опыт.

Методическая разработка должна учитывать конкретные материально-технические условия осуществления учебно-воспитательного процесса.

Ориентировать организацию учебного процесса в направлении широкого применения активных форм и методов обучения.

Методическая разработка должна раскрывать вопрос “Как учить”.

Должна содержать конкретные материалы, которые может использовать педагог в своей работе (карточки задания, планы занятий, тесты, по уровневые задания и т.д.).

Структура методической разработки:*Общая структура:*

Введение.

Основная часть.

Заключение.

Литература.

Приложения.

Общие требования к оформлению и содержанию методической разработки:*Название методической разработки*

Максимально информативная часть текста, словесная формулировка, отражающая тематику методической разработки.

По своему характеру название методической разработки должно раскрывать основной результат, полученный педагогом в образовательной деятельности и педагогические средства (методические средства, приемы, формы...), используемые в разработке [5].

Введение

Во введении целесообразно отразить следующие аспекты: Актуальность данной работы.

Для обоснования актуальности заявленной темы, во введении необходимо ответить на вопросы: почему Вы выбрали эту тему и каково ее место в содержании образования, что является положительным в Вашем педагогическом опыте, какие возникают трудности (проблемы, противоречия) в Вашей деятельности или в учебной деятельности детей. Ответы на данные вопросы позволят подчеркнуть практическую значимость Вашего педагогического опыта, творческих находок.

Цели и задачи методической разработки:

Цель методической разработки – основной результат, который должен быть достигнут в образовательном процессе: новые состояния, являющиеся результатом преодоления противоречия, т.е. того, что отражено в проблеме.

Задачи описания методической разработки инновационного опыта конкретизируют цель: это те вопросы, которые необходимо решить при ее достижении.

Основная идея педагогической деятельности:

На основе самоанализа своей профессиональной деятельности опишите основную педагогическую идею методической разработки инновационного опыта, ее составные части (это могут быть уже адаптированные или новые идеи и технологии передового педагогического опыта, отвечающие Вашей профессиональной позиции). В краткой форме представьте основные теоретические положения, которые лежат в основе Вашей системы работы.

Новизна методической разработки инновационного опыта педагога. Под новизной понимается отличие полученных (ожидаемых) результатов, рассматриваемых в методической разработке инновационного опыта, от имеющихся и отраженных в научной литературе.

Различают три степени новизны:

1. Методическая разработка уточняет и конкретизирует какие-либо теоретические положения или практические рекомендации.

2. Методическая разработка дополняет, развивает, вносит новые элементы в какие-либо теоретические положения или практические рекомендации.

3. Методическая разработка отражает принципиально новые идеи, концепции, подходы, рекомендации и отличается наиболее высокой степенью новизны [6].

Рекомендуемый объем — до 2 страниц машинописного текста.

Основная часть

Основная часть может состоять из двух и более разделов.

В первом разделе более подробно, чем во введении описывается основная идея инновационного педагогического опыта. Дается более глубокое психолого-педагогическое обоснование со ссылкой на ученых-разработчиков концепций, теорий, технологий.

На основании поставленных задач во введении раскрывается содержание своей педагогической деятельности, показываются технологии педагогической деятельности по реализации своей педагогической идеи.

Кроме того, рекомендуется представить описание:

- современных приемов и методов образования;
- организации творческой деятельности воспитанников;
- педагогических идей и инициатив;
- новых методик и технологий обучения;
- результативных современных приемов и методов использования информационных технологий.

В конце каждого раздела основной части необходимо сформулировать выводы и обобщения о том, что при реализации опыта позволило получить более высокие результаты.

Рекомендуемый объем - не менее половины общего объема работы.

Основная часть методической разработки может разделяться на разделы и подразделы. Им присваиваются порядковые номера, обозначаемые арабскими цифрами. Наименования разделов в тексте оформляют в виде заголовков. Заголовок раздела набирается заглавными буквами, шрифт 14, жирным, размещается по центру. Основной текст отделяется от заголовка пустой строкой. Заголовки подразделов начинаются с абзаца. Точку в конце заголовков не ставят. Подчеркивать заголовки не следует. Каждый раздел рекомендуется начинать с нового листа.

В заключении формулируются:

Выводы и оценка продуктивности методической разработки, которую можно осуществить на основе самоанализа результатов Вашей педагогической дея-

тельности [7, 9].

Например:

- изменения в качестве знаний воспитанников, в овладении практическими умениями;
- изменения в уровне воспитанности;
- изменения в развитии интереса к предмету и т.д.

Значение применения использованной формы работы.

Возможность использования методической разработки в практике работы других воспитателей.

Методические разработки уроков (занятий) — разновидность учебно- методического издания в помощь учителю, воспитателю, в систематизированном виде отражающая содержание и ход урока, занятия. Среди методических разработок уроков (занятий) различают планы уроков, занятий и конспекты уроков, занятий.

План занятия – разновидность методической разработки, представляющая собой логически упорядоченный перечень вопросов, подлежащих изучению на занятии, лаконично отражающая последовательность изложения материала и ход занятия. Важнейшим требованием, предъявляемым к плану занятия, является точность, содержательная лаконичность, т.е. возможность в минимальном объеме текста максимально полно и точно отражать содержание и ход занятия.

Структура плана занятия:

- дата проведения занятия с указанием группы, в котором оно проводится; его номер по тематическому плану;
- тема занятия;

- цель занятия;
- задачи занятия;
- тип занятия;
- перечень этапов занятия;
- методы, используемые в ходе занятия;
- перечень используемого оборудования.

План-конспект занятия — разновидность методической разработки, представляющая собой совокупность плана и краткой письменной записи содержания и последовательности этапов занятия, имеющая авторский, индивидуализированный характер. Предназначен для последующего восстановления учебной информации с различной степенью полноты в ходе занятия. Характеризуется много адресностью: воспитатели, администрация ДООУ и/или представители органов управления образованием. В отличие от плана занятия план-конспект или конспект занятия содержит не только перечень рассматриваемых на занятии вопросов и этапов занятия, но и фрагменты речи воспитателя или полный текст нового материала.

В результате анализа методических разработок и требований, предъявляемых к ним, можно сделать несколько важных выводов, отражающих современные тенденции в образовательной сфере. В целом, наше исследование подчеркивает важность постоянного обновления и совершенствования методических подходов в образовании. Педагогическое сообщество должно оставаться открытым для инноваций, стремиться к высоким стандартам и продолжать улучшать методологическую базу с целью обеспечения качественного образования в современном обществе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гузеев В.В. Планирование результатов образования и образовательная технология. – М.: Народное образование, 2000. – 240 с.
2. Сергеева Т.А., Уварова Н.М., Назарова С.Е. и др. Профессионализм методиста, или один в пяти лицах. Методическое пособие. – М.: ИРПО; ПрофОбрИздат: ИРПО, 2012. – 223 с.
3. Моргун Д. В., Орлова Л. М. Издательская деятельность учреждений дополнительного образования детей эколого-биологической направленности: Опыт и практические рекомендации. – М.: МГСЮН, 2008. – 68 с.
4. Гузеев В.В. Аппарат научного исследования и структура кандидатской диссертации // Педагогические технологии. 2004. № 2. – 88-108 с.
5. Габимова Н.С. Проблемы и перспективы модернизации системы среднего профессионального образования // Актуальные проблемы и перспективные направления инновационного развития экономической науки. – 2016. – №7. – 32-37 с.
6. Козаева Г.Р. Эффективная методическая работа педагога как один из показателей инновационности образовательного учреждения // Среднее профессиональное образование. 2015. №1. – 49-51 с.
7. Гайнуллина И.В., Правила и требования оформления методической разработки. Методическое пособие для педагогов дополнительного образования. – Югорск: МБУ. Городской методический центр, 2010. – 20 с.

PEDAGOGIK NIZOLARNI BOSHQARISHGA OID OLIB BORILGAN ILMIY TADQIQOTLAR SHARHI

Nilufar Bo'riyeva,
Qarshi davlat universiteti
"Maktabgacha ta'lim" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada pedagogik nizolarni boshqarishga oid olib borilgan ilmiy tadqiqotlar sharhi, ularning xususiyatlari, mazmuni yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada pedagogik nizolarni boshqarish mexanizmlari, tamoyillari, usullari va vositalari muhokama qilinadi. Ma'lumki, nizolar uch turga bo'linadi: o'quvchining o'quv faoliyati va o'quvchining darsdan tashqari vazifalarni bajarishi bilan bog'liq holda yuzaga keladigan faoliyat nizolari; talabning maktabda va undan tashqarida xulq-atvor qoidalarini buzishidan kelib chiqadigan xatti-harakatlar (harakat) nizolari; talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hissiy munosabatlar sohasida yuzaga keladigan munosabatlar ziddiyatlari.

Kalit so'zlar: pedagogik nizoni boshqarish, pedagogik nizo, nizo, boshqarish, qarama-qarshilik, konstruktiv.

Аннотация

В статье представлен обзор научных исследований по вопросам управления педагогическими конфликтами, их характеристика, содержание. Также в статье рассматриваются механизмы, принципы, методы и инструменты управления педагогическими конфликтами. Известно, что конфликты делятся на три типа: конфликты деятельности, возникающие в связи с учебной деятельностью учащегося и выполнением учащимся внеклассных заданий; поведенческие (поведенческие) конфликты, возникающие вследствие нарушения учащимся правил поведения в школе и за ее пределами; межличностные конфликты, возникающие в сфере эмоциональных взаимоотношений между учениками и преподавателями.

Ключевые слова: управление педагогическим конфликтом, педагогический конфликт, конфликт, управление, конфронтация, конструктив.

Annotatsiya

The article provides an overview of scientific research on the management of pedagogical conflicts, their characteristics and content. The article also discusses the mechanisms, principles, methods and tools for managing pedagogical conflicts. It is known that conflicts are divided into three types: activity conflicts that arise in connection with the student's educational activities and the student's performance of extracurricular assignments; behavioral (conduct) conflicts that arise as a result of student violations of rules of conduct at school and outside of it; interpersonal conflicts arising in the sphere of emotional relationships between students and teachers.

Keywords: management of pedagogical conflict, pedagogical conflict, conflict, management, confrontation, constructive.

Nizolar inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, uning barcha sohalarini qamrab oladi. Tabiat, jamiyat va tafakkurdagi qarama-qarshiliklar, inson qalbidagi qarama-qarshi istak va motivlarning to'qnashuvi, odamlar, ijtimoiy tabaqalar, davlatlar o'rtasidagi kurash — bularning barchasi ko'p yillar davomida faylasuflar, sotsiologlar va psixologlarning fikr-mulohazalariga sabab bo'ldi.

Nizoni o'rganish tarixi erta antik davrlarga borib taqaladi. Lao-szi, Anaksimandr, Geraklit, Platon, Epikur va boshqalarning asarlarida nizoning mohiyati haqida fikr va mulohazalar mavjud. Nizoga faylasuflar F.Bekon, T.Gobbs, I.Kant, K.Marks va boshqalarning asarlari bag'ishlangan [1, 112].

Sotsiologiyada nizoni o'rganishning bir qancha yo'nalishlari rivojlangan. G.Spenser nizoni kurash bilan aniqladi, u ijtimoiy o'zaro ta'sirning shakli (ko'pincha asosiy) sifatida qaraldi [2, 75]. M.Veber nizolar ijtimoiy hayotning bir qismi va ularni bartaraf etish mumkin emas deb hisoblagan. G. Simmel uning fikriga qo'shilib, nizolarning paydo bo'lishini odamlar va ijtimoiy guruhlar o'rtasida mavjud bo'lgan ijtimoiy aloqalar yumshatadi, deb hisoblaydi [3, 44]. L.Kouser va R.Dahrendorfning

asarlari zamonaviy nizologiyaning bevosita asosi bo'lib, nizoning nazariy tavsiflaridan ular bilan amaliy ishlashga o'tishni amalga oshirdi. L.Kuser nizoning umumiyliги va universalligini asoslab berdi [4,219].

Nizoning mohiyatini tushunishga turli yondashuvlar mavjudligi bilan bir qatorda, mojaro tushunchasining yagona ta'rifi mavjud emas. Nizo so'zi lotincha nizous - to'qnashuvdan kelib chiqqan va ko'plab tillarda deyarli o'zgarmagan holda mavjud. Falsafada nizo qarama-qarshilikning keskinlashuvining ekstremal holati sifatida qaraladi [5, 151].

Psixologiyada nizo qarama-qarshi maqsadlar, manfaatlar, pozitsiyalar, raqiblar yoki o'zaro ta'sir subyektlarining qarashlari va qarashlarining to'qnashuvi deb talqin qilinadi. Shuningdek Antsupov [6, 98] qo'shimcha qiladiki, nizoning borishi raqiblarning bir-biriga nisbatan salbiy his-tuyg'ularining paydo bo'lishi bilan birga keladi.

Nizo tushunchasi asosan ilmiy bilimlarning o'n bir yo'nalishi bo'yicha o'rganish predmeti hisoblanadi: psixologiya, sotsiologiya, siyosatshunoslik, tarix, falsafa, san'at tarixi, pedagogika, huquqshunoslik, sotsiobiologiya, matematika va harbiy fanlar.

Eng keng tarqalgan va o'rganiladigan ijtimoiy nizolar ijtimoiy munosabatlar turlaridan biri deb tushuniladi; ijtimoiy munosabatlarning barcha sohalarini va inson faoliyati sohalarini qamrab oluvchi shaxslar yoki odamlar guruhlarini o'rtasidagi qarama-qarshilik, kurash holati [7, 65].

Oliy ta'lim muassasalari ijtimoiy institutlardan biri sifatida turli ziddiyatli holatlarni yuzaga kelishi ham bilan ajralib turadi. Pedagogik soha - bu shaxsni maqsadli shakllantirishning barcha turlarining yig'indisi bo'lib, uning mohiyati ijtimoiy tajribani uzatish va o'zlashtirish faoliyati bilan bog'liq. Maktab o'quvchilar odamlar o'rtasidagi munosabatlarning ijtimoiy normalarini o'rganadigan jamiyat modelidir. Shu sababli, o'qituvchi, o'quvchi va ota-onalar uchun ruhiy qulaylikni ta'minlaydigan qulay ijtimoiy-psixologik sharoitlar kerak. Pedagogik nizolarning mavjudligi pedagogik faoliyatning qarama-qarshiligi bilan bog'liq bo'lib, u turli xil xususiyatlarga ega ko'plab odamlarni o'z ichiga oladi.

Pedagogikada nizo muammosiga bag'ishlangan dastlabki ishlardan biri B.T. Lixachev Bolalar jamoasidagi nizolar to'g'risida. Pedagogik nizolarning turli tomonlarini V.M. Afonkova, T.V. Dragunova, M.M. Rybakova, I.I. Rydanova, E.E. Tonkov va boshqalar.

V.Voronin [8, 399] pedagogik nizolarni o'zaro ta'sir subyektlariga qarab tasniflaydi: talaba – talaba; talaba – o'qituvchi; talaba - ota-onalar; talaba - ma'mur; o'qituvchi - o'qituvchi; o'qituvchi - ota-onalar; o'qituvchi - ma'mur; ota-onalar - ota-onalar; ota-onalar - ma'mur; administrator - administrator. Yuqoridagilardan kelib chiqadiki, maktabda ham gorizontol, ham vertikal nizolar mumkin.

Maktabda paydo bo'ladigan ziddiyat aslida pedagogik ekanligini tushunish uchun ikkita yondashuv mavjud. A.S.Belkin va I.S. Zimina [9; 44] ta'lim jarayonigagina ta'sir etuvchi nizolarni pedagogik deb hisoblash mumkinligini ta'kidlaydi. Boshqa tadqiqotchilar (N.V.Shchurkova, O.N.Lukashonok va boshqalar) ta'lim muassasasidagi har qanday nizoni pedagogik deb hisoblashadi, chunki tanaffus vaqtida ham o'quvchilar o'qituvchi tomonidan nazorat qilinishi kerak. M.M.ning so'zlariga ko'ra. Rybakova [10; 131], o'qituvchi-shogird tizimida yuzaga keladigan ziddiyatlarni aslida pedagogik deb hisoblash mumkin. Ushbu turdagi mojaro eng dolzarb hisoblanadi, chunki O'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlar ta'lim jarayonida ustunlik qiladi.

O'qituvchi va talaba o'rtasidagi nizolar uch turga bo'linadi: o'quvchining o'quv faoliyati va o'quvchining darsdan tashqari vazifalarni bajarishi bilan bog'liq holda yuzaga keladigan faoliyat nizolari; Talabaning maktabda va undan tashqarida xulq-atvor qoidalarini buzishidan kelib chiqadigan xatti-harakatlar (harakat) nizolari; talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hissiy munosabatlar sohasida yuzaga keladigan munosabatlar ziddiyatlari.

Tadqiqotchilar [11, 25] pedagogik nizolarning quyidagi xususiyatlarini aniqlaydilar:

- nizo ishtirokchilari (o'qituvchi-talaba) turli xil ij-

timoiy maqomga ega bo'lib, bu ularning nizodagi xatti-harakatlarini belgilaydi;

- muammoli vaziyatlarni pedagogik jihatdan to'g'ri hal etish uchun kasbiy mas'uliyat o'qituvchiga yuklanadi; maktabda o'quvchilar faqat jamiyatdagi munosabatlar me'yorlarini o'rganadilar;

- boshqa o'quvchilarning borligi ularni guvohdan ishtirokchiga aylantiradi va buning natijasida nizo ular uchun ham tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'ladi;

- nizodagi o'qituvchining kasbiy pozitsiyasi uni uni hal qilishda tashabbus ko'rsatishga va talaba manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yishga majbur qiladi;

- nizo ishtirokchilarining voqealar va ularning sabablarini turlicha tushunishi, shuning uchun o'qituvchi har doim ham bolaning kechinmalarining chuqurligini tushunmaydi, o'quvchi esa hissiyotlarga dosh bera olmaydi va ularni aqlga bo'ysundira olmaydi.

Fanda nizolarning jamiyat va ijtimoiy institutlardagi roliga nisbatan noaniq munosabat shakllandi. Birinchi pozitsiyaga ko'ra, nizo ijtimoiy tizimning normal faoliyatini buzadigan nomaqbul hodisa sifatida qaraladi. Yana bir ilmiy an'anada nizo ijtimoiy tizimning doimiy va zarur tarkibiy qismi, taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi sifatida qaraladi. Bu fikrni Aristotel, Gobbes, Hegel, Veber, Marks, Darendorf va boshqalar ham bildirgan.

Funksiyalarning bu ikkiligi pedagogik nizoga ham xosdir. Buyuk o'qituvchilar V.A. bu masala bo'yicha tubdan qarama-qarshi qarashlarga ega edi. Suxomlinskiy va A.S.Makarenko. V.A.Suxomlinskiy [7;156] maktab faoliyati uchun mojarolarning salbiy xususiyatini ko'rsatdi. A.S. Makarenko [7; 72], aksincha, nizolarni pedagogik jarayonda foydali deb hisobladi, chunki ular o'qituvchiga turli xil pedagogik vaziyatlarni o'zlashtirishga va qulay psixologik iqlim yaratishga yordam beradi. Nazariya va amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, aksariyat hollarda maktabdagi nizolar halokatli bo'ladi. Mojarolarning oqibatlarini uning ishtirokchilarining ruhiy holatiga ta'sir qiladi, stress bilan birga keladi, raqiblarning samaradorligiga ta'sir qiladi va shaxsiy rivojlanishga salbiy ta'sir qiladi. Qarama-qarshilik jamoadagi munosabatlarga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu esa guruhning hamjihatligining pasayishiga va birgalikdagi faoliyat sifatining yomonlashishiga olib keladi. Hayotiy tajribasi va ma'lumotiga ega bo'lgan kattalar paydo bo'ladigan ziddiyatli vaziyatlarni hal qilishga ko'proq tayyor, ammo bola yordamga muhtoj.

O'qituvchining ishida muomalaning turli bosqichlarida uning emotsional kayfiyati, faoliyatiga hozirlik ko'rish jarayonida, uni amalga oshirish davrida, muomala amalga oshganda keyingi his qilnadigan sezgilarda va kechinmalarda muhim rol o'ynaydi.

O'qituvchining o'quvchi-talabalar bilan ish yoki shaxsiy ish yuzasidan ayrim vaqtlarda kelishmovchiliklari bo'lib turadi. O'quvchi atrofdagilarning unga bergan bahosiga nisbatan tanqidiy qaraydi. Uning kayfiyatidagi ranjish va ikkilanishning sababi ham ana shunda. Taso-

difiy muvaffaqiyat yoki kattalarning maqtab qo'yishi bolaning o'ziga ortiqcha baho berishiga, o'ziga haddan tashqari ishonuvchanlikka, maqtanchoqlikka olib keladi. Hatto, vaqtincha tasodifiy muvaffaqiyatsizlik bolada o'z kuchiga ishonmaslikni uyg'otishi, ikkilanish, qo'rqqoqlik, jur'atsizlik va uyatchanlik hissini oshirib yuborishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi va tarbiyachilarning bolalar bilan bo'ladigan munosabati alohida nazokatni talab etadi. O'smirlik yoshida zaif, mustaqil emas, kichkina deb nom chiqarishdan qo'rqish xavfi kuchayadi.

Muomaladagi dag'allik, talabchanlik, hurmatsizlik, o'quvchiga mensimay muomalada bo'lish, "yaxshi tushunaman" deb hisoblagan masalalari bo'yicha o'zlarining mustaqil fikrlarini aytish huquqini kamsitish, ularning yuqori natijalarga erishishidagi kuch va imkoniyatlariga shubhalanish, odatda norozilik yoki aniq ifodalangan boshqa bir salbiy reaksiyalar — hodisalarni hosil qiladi.

Ayrim o'qituvchilar hayotida muayyan xatolar uchrab turadi. O'qituvchilar (yosh o'qituvchilar nazarda tutilyapti) bir xil o'quvchilarni (o'zlashtirayotgan) doim maqtaydilar, boshqalami (o'zlashtirmayotgan) hamisha ko'riydilar. Buning ustiga o'zlashtirmayotganlarga odatda, o'zlashtirgan sinfdoshlariga nisbatan tez-tez va qattiq tanbeh beradilar. Hatto past o'zlashtiradigan o'quvchilarni javob berishga kamdan-kam taklif qiladilar.

Mana bunday vaziyatda o'quvchilar bir-birlariga nisbatan qaram bo'lib qoladilar, o'qituvchiga nisbatan norozilik kayfiyati uyg'onadi past o'zlashtirgan o'quvchiga "yomon" baho qo'yiladi, buning ustiga bir necha ko'ngilbuzarchilik, istehzoli so'zlar ham aytiladi, bu xatoni o'quvchi umrbod kechirmaydi.

Yosh o'qituvchilar hayotida uchraydigan yana bir tipik xatolardan biri yaxshi o'qiydigan o'quvchi bilan yomon o'qiydigan o'quvchini bir-biriga taqqoslash va a'lochi o'quvchini misol qilib ko'rsatishdir.

Umuman olganda, bolalarni bir-biri bilan taqqoslash, birini ikkinchisiga ibrat qilib ko'rsatish pedagogik tomondan ham, axloq tomondan ham noto'g'ri, katta xatodir.

Bundan tashqari, o'qituvchi tomonidan o'quvchilar bi-

limini baholashda ham xatoliklarga yo'l qo'yilishi o'quvchilarning faoliyatini o'zgarishiga olib keladi, o'qituvchini esa o'quvchilar jamoasida obro'sizlantiradi.

Boshqaruv tushunchasi umumiy maqsad va vazifalarga erishishga qaratilgan harakatlarni amalga oshirish usulini ochib beradi. Nizoni boshqarish - bu uning yuzaga kelishi, rivojlanishi va yakunlanishining barcha bosqichlarida nizo tomonlari yoki uchinchi shaxs tomonidan amalga oshiriladigan, unga nisbatan ongli va maqsadli faoliyatdir.

D.P. Zerkina [5, 230] nizoni boshqarish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- nizoni bashorat qilish;
- ba'zilarini oldini olish va boshqalarni rag'batlantirish; to'xtatish va bostirish;
- nizolarni tartibga solish va hal qilish.

Antsupov [1, 88] nizolarni alomatlar, oldini olish, zafilashtirish, bostirish, o'chirish, bartaraf etish va bartaraf etish kabi nazorat harakatlarini qo'shadi.

Har bir alohida nizoli vaziyatda turli xil boshqaruv texnologiyalaridan foydalanish kerak. Ba'zi nizolarning oldini olish, boshqalarni rag'batlantirish (xususan, raqobatbardosh), boshqalarni bostirish (jinoyat bilan bog'liq) va boshqalarni har ikkala nizolashayotgan tomonning manfaatlarini hisobga olgan holda hal qilish kerak.

Xulosa qilib aytganda pedagogik nizolarni konstruktiv hal qilish uchun prognozlash, ogohlantirish, profilaktik ishlar va nizolarni hal qilish zamonaviy usullaridan hamda boshqaruv ta'siridan foydalanish eng samarali hisoblanadi. Pedagogik nizolarni bashorat qilish ularning kelajakda yuzaga kelishi va rivojlanish xususiyatlari to'g'risida oqilona taxmindan iborat bo'lib, bu qarama-qarshilikni optimal hal qilish ehtimolini oshiradi. Nizoning oldini olish - bu uning paydo bo'lishining oldini olishga qaratilgan faoliyat. Nizolarning oldini olish pedagogik o'zaro ta'sir subyektlarini ular o'rtasida yuzaga keladigan nizolar ehtimolini bartaraf etadigan yoki minimallashtiradigan tarzda tashkil etishdan iborat. Pedagogik nizolarni hal qilish uning ishtirokchilarning nizoga olib kelgan muammoni hal qilishga qaratilgan birgalikdagi faoliyatini o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Antsupov A.Y., Shipilov A.I. Nizologiya: universitetlar uchun darslik. 3-nashr. – Sankt-Peterburg: Piter, YUNITI-DANA nashriyoti, 2007. – 496 b.
2. Babosov E.M. Konfliktologiya: darslik. – M.: "TetraSistems" nashriyoti, 2001. – 192 b.
3. Belkin A.S., Javoronkov V.D., Zimina I.S. Konfliktologiya — uyg'unlik haqidagi fan. – Yekaterinburg, "Glagol" nashriyoti, 1995. – 96 b.
4. Dmitriev A.V. Konfliktologiya. Qo'llanma. – M.: "Gardariki", 2003. – 320 b.
5. Zerkina D.P. Konfliktologiya asoslari. – Rostov: "Feniks" nashriyoti, 1998. – 450 b.
6. Kozlov V.V., Kozlova A.A. Nizolarni boshqarish – M.: "Imtihon" nashriyoti, 2004. – 224 b.
7. Makarenko A.S. Bolalar tarbiyasi bo'yicha ma'ruzalar. – M.: "Правда" nashriyoti, 1978. – 193 b.
8. Yangi falsafiy ensiklopediya. – M.: "Мысль" nashriyoti, 2001. – 744 b.
9. Psixologiya: Lug'at / Ed. A.B. Petrovskiy umumiy tahriri ostida. Petrovskiy, M.G. Yaroshevskiy. – M.: "Politizdat" nashriyoti, 1990. – 494 b.
10. Rybakova M.M. Pedagogik jarayondagi nizo va o'zaro ta'sir. – M.: "Prosvesheniye" nashriyoti, 1991. – 208 b.
11. Самоукина Н.В. Педагогический конфликт // Народное образование, 1993. № 4. – 71-74 с.

12. Burieva Nilufar Rasulovna. (2023). Methodology for Teaching Pedagogical Dispute in the System of Professional Teacher Training, Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 24, 23–29. Retrieved from <https://genius-journals.org/index.php/ejlat/article/view/4932>

13. Burieva Nilufar Rasulovna. (2022). CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL CONF-LICT. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 3(09), 128–133. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/YWK4S>

KASBIY TA'LIM TIZIMIDAGI INNOVATSIYALAR VA ULARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Barkamoljon Pirmatov,
Pedagogik innovatsiyalar, professional ta'lim boshqaruv hamda pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada innovatsiyalarning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyati, innovatsiya tushunchasining mazmuni va mohiyati hamda professional ta'lim tizimida pedagogik innovatsiyalardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari bayon qilingan. Shuningdek, innovatsiyalarning paydo bo'lishi tarixi qisqacha yoritilgan. Innovatsiyalarning pedagogik jihatlari va professional ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'rni tahlil qilingan. Innovatsiyani tizim sifatida ko'rib chiqilgan va innovatsiyalarning asosiy belgilari ajratilgan. Innovatsiyalarning faoliyat qonuniyatlarini o'rganilgan. Hozirgi vaqtda insoniyat boshlangan va nazorat qilinadigan innovatsiyalarda ilmiy-texnikaviy inqilobning salbiy ko'rinishlari va axborot jamiyati hayoti bilan bog'liq bo'lgan turli xil inqirozlarni yengib o'tish imkoniyatini ko'rmogda.

Kalit so'zlar: professional ta'lim tizimi, innovatsiya, innovatsion rivojlanish, pedagogik innovatsiyalar, faoliyat qonuniyatlari, innovatika, ishlab chiqarish, pedagogik tizim.

Аннотация

В данной статье раскрыты роль и значение инноваций в развитии общества, смысл и сущность понятия инновации, а также особенности использования педагогических инноваций в системе профессионального образования. Также кратко освещена история появления инноваций. Анализируются педагогические аспекты инноваций и их роль в процессе профессионального образования. Инновация рассматривается как система и выделяются основные признаки инновации. Изучены законы инноваций. В настоящее время человечество видит в зарождающихся и контролируемых инновациях возможность преодоления негативных проявлений научно-технической революции и различных кризисов, связанных с жизнью информационного общества.

Ключевые слова: система профессионального образования, инновации, инновационное развитие, педагогические инновации, законы деятельности, инновации, производство, педагогическая система.

Annotation

This article describes the role and importance of innovations in the development of society, the meaning and essence of the concept of innovation, and the specific features of using pedagogical innovations in the professional education system. Also, the history of the emergence of innovations is briefly covered. Pedagogical aspects of innovations and their role in the process of professional education are analyzed. Innovation is considered as a system and the main features of innovation are distinguished. The laws of innovation have been studied. At the moment, humanity is seeing the possibility of overcoming various crises associated with the negative manifestations of the scientific and technical revolution in The started and controlled innovations and the life of the information society.

Keywords: professional education system, innovation, innovative development, pedagogical innovations, activity laws, innovation, production, pedagogical system.

Zamonaviy jamiyat hayotining barcha sohalarini yangilashning asosiy yo'li va vositasi sifatida innovatsiyalar muammosi bugungi kunda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. 20-asrning ikkinchi yarmi va oxiri madaniyat, iqtisodiyot, texnika, ijtimoiy va shaxsiy hayot, ta'lim tizimining barcha sohalarida "global innovatsiyalar" dav-

ri sifatida tavsiflanadi. Innovatsiyalarni rivojlantirish va ulardan foydalanish bugungi kunda nafaqat ijtimoiy taraqqiyot imkoniyatlari bilan bog'liq, balki innovatsiya qilish qobiliyati jamiyat madaniyatining ko'rsatkichlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Innovatsiyalar bizning davrimizning muhim hodisasiga aylandi.

Bu "innovatsiya" atamasining zamonaviy ilmiy qo'llanishdagi ma'nolari va jihatlari kengligi bilan bog'liq. Innovatsiyalar, ularning mohiyati, roli, mazmuni, namoyon bo'lish shakllari bo'yicha tadqiqotlar texnika va iqtisodiy fanlardan tashqari, falsafa, sotsiologiya, menejment, ta'lim va boshqalar doirasida faol olib borilmoqda.

"Innovatsiya" tushunchasining o'zi birinchi marta 19-asrda madaniyatshunoslarning tadqiqotlarida paydo bo'lgan va bir madaniyatning ayrim elementlarini boshqasiga kiritishni anglatadi. Bu ma'no etnografiyada hozirgacha saqlanib qolgan.

20-asr boshlarida bilimning yangi sohasi - innovatsiyalar fani shakllandi, uning doirasida moddiy ishlab chiqarish sohasidagi texnik yangiliklarning qonuniyatlari o'rganila boshlandi. Innovatsiyalar fani - innovatika firmalarning yangi xizmatlar va g'oyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish faoliyatiga bo'lgan ehtiyoji ortib borayotganining aksi sifatida paydo bo'ldi.

"Innovatsiya" toifasining dastlabki qo'llanilishi faqat ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik jarayonlarga nisbatan qayd etildi, bu innovatsiyani ilmiy-texnikaviy inqilobning namoyon bo'lish shakllaridan biri sifatida tushunish bilan bog'liq edi. Bu jarayonlarni ilmiy jihatdan ta'minlash zarurati birinchi marta iqtisodiyot sohasida e'tirof etilganligi bilan bog'liq edi. Firmalar o'rtasida kuchaygan raqobat raqobatdosh ustunlikka erishish uchun ularni yangilash jarayonlarini faollashtirishni talab qildi. Buning oqibatlaridan biri firmalar rahbarlari va olimlarning o'zgarishlar samaradorligini ta'minlash masalalariga e'tibor qaratishi bo'ldi. Nemis olimlari V.Zombart va V.Metcherlix, shuningdek, avstriyalik iqtisodchi I.Shumpeter asoschilari hisoblanadi [3, 19]. Eng ko'zga ko'ringan faylasuf-iqtisodchi I.Shumpeterning tadqiqotlari asosida innovatsiyalar siklik inqirozlarni bartaraf etishning eng muhim vositasi sifatida qarala boshlandi. I.Shumpeter innovatsiyalarning asosiy iqtisodiy sohalarga mos keladigan besh turini-iste'mol, ishlab chiqarish, marketing, xom ashyo manbalari, boshqaruvni tashkil etishni tavsiflab berdi. I.Shumpeter va G.Mensh ilmiy muomalaga "innovatsiya" atamasini kiritdilar, uni ilmiy kashfiyotning yangi texnologiya yoki mahsulotdagi timsoli deb hisobladilar [3, 36.]. O'sha paytdan boshlab "innovatsiya" tushunchasi va ular bilan bog'liq bo'lgan "innovatsion jarayon", "innovatsion potentsial" va boshqalar yuqori darajadagi umumlashtiruvchi umumiy ilmiy kategoriyalar maqomini oldi va ko'plab fanlarning kontseptual tizimlarini boyitdi.

Dastlab, innovatikani o'rganish predmeti ilmiy-texnikaviy yangiliklarni yaratish va tarqatishning iqtisodiy va ijtimoiy qonuniyatlari edi. Biroq tez orada yangi tarmoqning manfaatlari kengayib, ijtimoiy yangiliklarni, birinchi navbatda, tashkilot va korxonalaridagi innovatsiyalarni qamrab ola boshladi.

Amaliyot talablaridan kelib chiqib, 1930-yillarda firmalar va boshqa ishbilarmonlik tashkilotlari tomonidan olib boriladigan innovatsiyalarni empirik o'rganish

G'arbda jadal tus ola boshladi va 1960-70-yillarda ular keng qamrovga ega bo'ldi. Davlat, o'z navbatida, kelajakning eng muhim tushunchalaridan biri sifatida innovatsiyaning qiymati va ahamiyatini tushunishni kashf etdi [5, 42].

Innovatika falsafa, psixologiya, sotsiologiya, boshqaruv nazariyasi, iqtisod va madaniyatshunoslik chorrahasida fanlararo tadqiqot sohasi sifatida rivojlandi. 1970-yillarga kelib innovatsiyalar fani murakkab, ko'p tarmoqli sohaga aylandi.

Murakkab ko'p tarmoqli fan sifatida zamonaviy innovatika asoslarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, innovatsiya inson hayotining barcha sohalarini yangilashning yaxlit uslubiy, nazariy va texnologik kontseptsiyasini ifodalovchi murakkab integrativ tushunchadir.

Ilmiy adabiyotlarda innovatsiyalarning ko'p sonli ta'riflari mavjud bo'lib, ular ko'pincha bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Innovatsiyaga ikkita yondashuv mavjud: keng va tor. Innovatsiyaning ahamiyatini tor tushunishning o'ziga xos xususiyati uning texnik muammolar, ko'pincha yangi mahsulotlar va yangi texnologiyalarni joriy etishdan iboratligidir. Innovatsiya muammosini shu tarzda izohlovchi mualliflar qatoriga R.E. Jonston, D. Dessen, D.A. Allaklar kiradi.

Keng yondashuvda innovatsiyalar - bu texnika, tashkilot, ta'minot va marketing jarayoni, ijtimoiy hayot va boshqalarga yangi yoki takomillashtirilgan yechimlarni joriy etishdagi barcha turdagi o'zgarishlardir. Innovatsiya kontseptsiyasiga oid har qanday fikrlashning asosi bu I.Shumpeter tomonidan taklif qilingan hodisaning klassik ta'rifi bo'lib, u innovatsiyani quyidagi hollarda "yangi kombinatsiyalarni doimiy bo'lmagan amalga oshirish" deb ta'riflaydi:

- yangi mahsulot, ya'ni iste'molchilar hali tanish bo'lmagan mahsulot yoki biron bir mahsulotning yangi turini joriy etish;

- ishlab chiqarishning yangi usulini, ya'ni ushbu ishlab chiqarish sohasida hali amaliy sinovdan o'tmagan usulni joriy etish;

- yangi bozorning ochilishi, ya'ni ushbu bozor ilgari mavjud bo'lgan yoki yo'qligidan qat'i nazar, ushbu mamlakatning ushbu sanoat tarmog'i ilgari mavjud bo'lmagan bozor;

- xom ashyo yoki yarim tayyor mahsulotlarning yangi manbasini o'zlashtirish va bu safar bu manba avvaldan mavjudmi yoki endigina yaratilganmi, qat'i nazar;

- har qanday sanoatni yangi tashkil etishni amalga oshirish, masalan, monopolist mavqeini qo'lga kiritish yoki uni yo'qotish.

Ushbu ta'rifdan innovatsiyaning texnik, iqtisodiy va tashkiliy tabiati kelib chiqadi. Innovatsiyaning predmeti quyidagilar bo'lishi mumkin: mahsulot, ishlab chiqarish jarayoni, shuningdek, ular yangi bo'lishi va amalga oshirilishi sharti bilan tashkillashtirish.

Ushbu atamaning murakkabligi va ko'p qirraliligi ya-

ngi, innovatsion kontseptsiyani falsafa, iqtisod, texnika, menejment, sotsiologiya va pedagogika nuqtai nazaridan tushunish zaruratini keltirib chiqardi, chunki innovatsiyaning muhim xususiyatlari ushbu hodisani har tomonlama tavsiflovchi turli jihatlarining o'zaro chambarchas bog'liqligida namoyon bo'ladi.

Innovatsiyaning insoniyat madaniyatining ajralmas qismi sifatidagi ijobiy roli shundan dalolat beradiki, innovatsiyalar ijtimoiy taraqqiyot yo'li bo'lib, yangilanish va ijodkorlik orqali rivojlanishni ta'minlaydi, o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishga, mavjud muammolarni yangi va samarali usullar yordamida hal qilishga imkon beradi. Bundan tashqari, innovatsiyalar yuqori texnologik axborot postindustrial jamiyatda shaxsning ishlashi va moslashuvining asosiy usuli va vositalaridir. Innovatsiyaning ijobiy ko'rinishlarini aql, mantiq, texnologiya va innovatsiyani zamonaviy ekologik va antropologik inqirozdan chiqish yo'li sifatida ko'radigan ratsionalist (neoratsionalist) faylasuflar ta'rifiylardir. Ularning fikricha, inson faoliyatining barcha sohalaridagi, jumladan, ta'lim sohasidagi innovatsiyalar zamonamizning eng jiddiy muammolarini hal qila oladi (G.P. Shedrovitskiy).

Ilm-fan, jamiyatning innovatsion rivojlanishi eng oliy qadriyat, inson hayotining barcha sohalarida hukmronlik qiladi. Faqat ilm-fan tufayli, ularning fikricha, hayot tartibli, boshqariladigan va muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin.

Pedagogik innovatsiyalar inson hayotining barcha jabhalarida — ijtimoiy, kasbiy, madaniy, maishiy va boshqalarda qobiliyat hamda salohiyatini sifatliroq va samaraliroq moslashtirish hamda ro'yobga chiqarishni ta'minlaydi, bo'lg'usi mutaxassis uchun o'zi mustaqil ta'lim olish, o'z-o'zini mustaqil tarbiyalash, o'z-o'zini mustaqil rivojlantirish uchun sharoit yaratadi.

Innovatsiyalarning mohiyatini ko'rib chiqsak, shuni ta'kidlash kerakki, innovatsiyalar asosidagi asosiy tushuncha yangilik tushunchasi bo'lib, u ko'pincha yangilik orqali ifodalanadi.

Pedagogikaning asosiy maqsadi, qadimgi davrlardan boshlab, har bir davr "har tomonlama rivojlanish" tushunchasiga o'z mazmunini qo'yaniga qaramay, insonni har tomonlama rivojlantirish asosiy ideal maqsad edi. Bu maqsad turli pedagogik tizimlarda konkretlashtirildi va pedagogika fani, aslida, butun mavjudlik tarixi davomida ushbu maqsadga erishish yo'llari, vositalari va usullarini izlab keldi. Shuning uchun pedagogika shaxsni tarbiyalash va uni shaxs sifatida kamol toptirish nuqtai nazaridan oldingi barcha tajribalardan sifat jihatidan farq qiladigan mutlaqo yangi maqsadni topa olishi dargumondir.

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda, ushbu tadqiqotda murakkab hodisa sifatida ta'riflangan innovatsiyalarning fanlararo kategoriya sifatidagi ta'rifini aniqlashtirish kerak, u yangilik, maqsadlilik, natijadorlik, samaradorlik, muayyan tarixiy, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, texnik, texnologik, madaniy sharoitlarda talabchanlik bilan tavsiflangan tarkibiy va protsessual tarkibiy qismlarning

birligida amalga oshiriladi, texnik, ijtimoiy, iqtisodiy, pedagogik tizimlarning sifat jihatidan yangilanishi va rivojlanishini ta'minlaydi.

Ko'pincha innovatsiya yangilik va innovatsiya jarayonining sinonimi sifatida ishlatiladi. Yangilik — bu muayyan texnik, ijtimoiy, iqtisodiy, pedagogik va boshqa tizimlarda yangilikni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayoni va natijasidir. Innovatsion jarayon — yangilikni natijali va samarali innovatsiyaga maqsadli aylantirishni ta'minlaydigan taomil va harakatlar majmuidir.

O'z navbatida, yangilik — bu har qanday faoliyat sohasidagi amaliy va fundamental tadqiqotlar, nazariy va eksperimental ishlanmalar natijasi bo'lgan, yangilikka ega bo'lgan va texnik, ijtimoiy, iqtisodiy, pedagogik va boshqa tizimlar samaradorligini oshirish potentsialini o'z ichiga olgan g'oyadir.

Innovatsiya tushunchasi innovatsion faoliyat tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Innovatsion faoliyat — bu aniq sharoitlarda texnik, ijtimoiy, iqtisodiy, pedagogik va boshqa tizimlar samaradorligini oshirishga qaratilgan maqsadli innovatsion jarayonni amalga oshirish bo'yicha kompleks faoliyatdir.

Ya'ni, pedagogik innovatsiya mazmuni g'oyayangilikda jamlangan bo'lib, uni amalga oshirish ijtimoiy, texnik, pedagogik, tashkiliy tizimni yangi berilgan holatga olib keladigan innovatsion jarayonda ifodalanadi. Shuning uchun innovatsiyaning mohiyatini tushunish uchun uni bir butun sifatida ko'rib chiqish kerak. Innovatsiyani jarayon va hodisa sifatida tushunish o'rtasidagi ziddiyatni, agar uni tizimli yondashuv nuqtai nazaridan ko'rib chiqsak, hal qilish mumkin.

Innovatsiyani tizim sifatida ko'rib chiqish uning yaxlitligi, ma'lum bir tuzilmasi, elementlari va aloqalari, shuningdek, innovatsiyalarning hayot sikli bilan bog'liq bo'lgan muayyan vaqtdagi mavjud holati kabi xususiyatlari haqida gapirishga imkon beradi. Murakkab innovatsion tizimning ajralmas elementi sifatida innovatsion salohiyat ham yuzaga kelib, u innovatsiyalarni amaliyotga joriy etish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. [1, 12]

Innovatsiyaning tizimlilikligi ko'pgina tarkibiy qismlarning oddiy yig'indisi tizimda innovatsion o'zgarishlarni amalga oshirish uchun yetarli emasligida, umuman innovatsion jarayonni tavsiflovchi tarkibiy bog'lanishlar va qonuniyatsiz namoyon bo'ladi. Har qanday innovatsiya tizim sifatida yuqoriroq darajadagi quyi tizimdir, shuning uchun u ushbu tizim qonuniyatlariga muvofiq paydo bo'ladi va rivojlanadi. Pedagogik tizim uchun ta'lim tizimi ana shunday yuqori tizimdir. Shuning uchun pedagogik innovatsiyalarning paydo bo'lishi tabiiy, zaruriy xususiyatga ega bo'lib, ularning paydo bo'lishi uchun barqaror tashqi sharoitlar majmui, ya'ni butun ta'lim tizimining rivojlanish qonuniyatlari bilan belgilanadi. Pedagogik yangiliklarni yaratish, o'zlashtirish va qo'llashni o'zida mujassam etgan innovatsion jarayonlar, ularning birligi tufayli, butun ta'lim tizimini yangilash jarayonlariga sezii-

larli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Innovatsion jarayonni yakuniy amalga oshirish qonuni bu jarayonning ertami-kechmi, o'z-o'zidan yoki ong-li ravishda amalga oshirilishi kerakligini anglatadi. Har qanday hayotiy yangilik, hatto dastlab o'qituvchilar yoki ularning o'quvchilari, rahbarlari yoki o'quvchilarning otanalari tomonidan o'zlashtirilishi uchun mutlaqo umidsiz bo'lib tuyulsa ham, oxir-oqibat o'ziga yo'l ochadi.

Pedagogik innovatsiyalarni stereotiplashtirish qonuni shundan iboratki, har qanday pedagogik yangilik, hatto eng inqilobiy bo'lsa ham, oxir-oqibatda oddiylikka, fikrlash yoki amaliy harakat stereotipiga aylanadi. Har qanday yangilik mutaassiblashtirishga mahkum va boshqa innovatsiyalar uchun to'siq bo'ladi.

Pedagogik innovatsiyalarning siklik takrorlanishi qonunining mohiyati yangiliklarning boshqa sharoitlarda qayta-qayta jonlanishidir. Har bir yangi narsa yaxshi unutilgan eski, deb bejiz aytishmagan.

Bu qonunlar bilan pedagogik innovatikaning umumiy va xususiy qonuniyatlar cheklanmaydi. Biroq, bu qonunlar ta'lim tizimidagi innovatsion jarayonlarning rivojlanish dinamikasini va qarama-qarshiliklarini umuman tushunish uchun ahamiyatlidir.

Shunday qilib, innovatsiya texnologik, texnik, iqtisodiy, ijtimoiy, pedagogik tizim faoliyatining maqsadli o'zgarishi sifatida ta'riflanadi va keng ma'noda bu tizimning turli sohalari va elementlaridagi sifat va (yoki) miqdoriy o'zgarishlar bo'lishi mumkin.

Innovatsiyalarning asosiy belgilariga quyidagilar kiradi: muayyan ijtimoiy amaliyot makonidagi konkret tarixiy xususiyat; dinamik, ijtimoiy jihatdan aniqlangan; an'analar bilan moslashuvchan munosabat; ijodkorlik asosida yuzaga kelishi; aniq tarixiy, iqtisodiy, pedagogik, ijtimoiy, siyosiy sharoitlarda va ilmiy-texnika taraqqiyotining muayyan darajasida talab va optimallik; maqsadlilik, boshqariladiganlik, ta'sir va natijaning kompleksligi; protsessuallik; samaradorlik; iqtisodiy, texnik, texnologik, pedagogik, ijtimoiy, ruhiy samaradorlik.

Innovatsiyani tizim sifatida ko'rib chiqish uni yaxlitlik, tuzilmaviylik va ichki mantiq, vaqt o'tishi bilan holatlarning muntazam rivojlanishi va o'zgarishi (hayot sikli) va atrof-muhit bilan yaqin aloqada bo'lgan va muammoni hal qilishning an'anaviy usuli bilan tavsiflangan dinamik tizim sifatida tavsiflashga imkon beradi. Innovatsiyalarning paydo bo'lishi tabiiy, zaruriy xususiyatga ega bo'lib, ularning paydo bo'lishi uchun barqaror tashqi sharoitlar to'plami, ya'ni butun tizimning rivojlanish qonuniyatlarini bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абдукудусов О.А., Рашидов Х.Ф. Касб-хунар педагогикаси. – Т.: ЎМКХТТКМО ва УҚТИ, 2011. – 264 б.
2. Загвязинский В.И. Инновационные процессы в образовании и педагогическая наука./ В. И. загвязинский // Инновационные процессы в образовании. Тюмень: Изд-во Тюм. гос. ун-та, 1990. – 254 с.
3. Коржувев А.В. Традиции и инновации в высшем профессиональном образовании / А.В. Коржувев, В.А. Попков. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 300 с.
4. Морозов А. В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие / А. В. Морозов, Д.В. Чернилевский. – М.: Академический Проект, 2004. – 2-е изд. Испр. И доп. – 560 с.
5. Шукшунов В.Е. Инновационное образование: идеи, принципы, модели / В.Е. Шукшунов, В.Ф. Взятыхшев, Л.И. Романкова. – М., 1996. – 215 с.
6. Шумпетер И. Теория экономического развития / И.Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
7. Щедровицкий П.Г. Система педагогических исследований (методологический анализ)/ П. Г. Щедровицкий // Педагогика и логика. – М., 1993. – 236 с.

“VUCA-DUNYO” NARRATIVLARI SHAROITIDA 7-SINF O‘QUVCHILARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH JARAYONI

Feruza Tursunova,

Toshkent shahar Yunusobod tumani
260-maktabning o‘zbek tili fani o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola kommunikativ kompetensiya, pedagogik kommunikativ kompetensiya, ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning muloqot madaniyati hamda ularning ijtimoiylashuvi xususida fikr ketgan. Bugungi kunda jahon ta'lim standartlarida o'quvchining shaxs sifatida voyaga yetishi, umumta'lim fanlarini yuqori darajada o'zlashtirishi va hayotga tayyorligida kommunikativ kompetensiyalarining shakllanganlik darajalari muhimdir. Demak, “VUCA-dunyo” narrativlari sharoitida 8-, 9-sinf o'quvchilarida kommunikativlik kompetensiyalarini shakllantirishda ularning muloqot qobiliyatlari, yangi ijtimoiy tuzilmalarda adekvat ko'nikmalari, muloqotda madaniy me'yorlar va cheklovlarni bilishi, odob-axloq qoidalariga rioya qilgan holda urf-odatlarini bilishi kerakdir.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, kommunikativ muloqot, axborot almashish, “VUCA-dunyo”, avlodlar nazariyasi.

Аннотация

Данная статья посвящена коммуникативной компетенции, педагогической коммуникативной компетенции, культуре общения педагога и учащихся в процессе обучения и их социализации. Сегодня мировые образовательные стандарты определяют уровень зрелости учащегося как личности, высокий уровень овладения общеобразовательными предметами, уровень сформированности коммуникативных компетенций в готовности к жизни. Следовательно, при формировании коммуникативных компетенций у учащихся 8-х, 9-х классов в контексте нарративов “Vuca-mir” необходимо обладать коммуникативными навыками, адекватными навыками в новых социальных структурах, знать культурные нормы и ограничения в общении, знать обычаи с соблюдением этикета.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетентность, коммуникативная коммуникация, обмен информацией, “Vuca-mir”, теория поколений.

Annotation

This article focuses on communicative competence, pedagogical communicative competence, the communication culture of teachers and students in the educational process and their socialization. Today, in World educational standards, the level of formation of communicative competencies is important when a student comes of age as a person, has a high level of mastery of general education and is ready for life. So, in the context of the “VUCA-world” narratives, students of the 8th, 9th grades should know their communication skills in the formation of competencies of communicativeness, adequate skills in new social structures, cultural norms and restrictions in communication, knowledge of Customs in compliance with the rules of etiquette.

Keywords: competence, communicative competence, communicative communication, information exchange, “VUCA-world”, generational theory.

Zamonaviy dunyo kundan-kunga tez o‘zgarib, rivojlanib bormoqda. Axborotlar oqimi tezlashib, fan va texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib, yangilanib boryapti. Ayniqsa, pedagogikani raqamlashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar olib borilmoqda. Ayni paytda bu jarayon taraqqiyotning dvigateli bo‘lib xizmat qilmoqda. Chunki sifatli ta‘limsiz yangiliklarni o‘rganish va uni o‘zlashtirish mumkin emas. Zamonaviy ta‘lim esa, “VUCA” dunyosining — beqarorlik, noaniqlik, murakkablik va ikkilanishlar narrativlari sharoitida faoliyat olib bormoqda. Ayniqsa, bugungi kun pedagogi shaxs ijtimoiylashuvi alohida kasb etgan davrda ta‘lim-tarbiya olib borishga majbur bo‘lyapti.[2, 24]

Bunday davrda maktab o‘qituvchisining yuqori kasbiy mahorati, malakasi, ta‘limdagi muammolarni mustaqil ravishda hal qilish qobiliyati, o‘z-o‘zini rivojlantirish uchun ichki motivatsiyani shakllantirishning psixologik ko‘nikmasi, moslashuvchanligi, zamon yangiliklarini tez ilg‘ab olish va uni ta‘limga olib kirish qobiliyatlari “VUCA” dunyosi narrativlari sharoitida ya‘ni, tez o‘zgarib turadigan

sharoitlarda ishlashga imkon beradi. Chunki “VUCA” dunyosi narrativlari sharoitida ta‘lim olayotgan “Zet” va “ALFA” avlodlar har tomonlama bilimli, dunyoqarashi keng, davrga tez moslasha oladigan, mantiqiy fikrlaydigan va keng tafakkurli hamda mustahkam fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lgan shaxsga aylanishi kerak.

Jahon ilmiy tadqiqotlarda “zamonaviy dunyoni tavsiflashda olimlar, mutaxassislar tobora “VUCA-dunyo” atamasidan foydalanmoqdalar. Ushbu atama “volatility” (beqarorlik), “uncertainty” (noaniqlik), “complexity” (murakkablik), “ambiguity” (ikkilanish) kabi so‘zlarning umumlashmasidir.

Ma‘lumotlarga ko‘ra, dunyodagi mavjud axborotning 90%i oxirgi 3-4 yilda paydo bo‘lgan. VUCA-dunyoning quyidagi birlamchi xususiyatlarini qayd etish mumkin: sun‘iy intellekt; onlayn makonda jismoniy va virtual voqelikning konvergentsiyasi; oldindan bashorat qilishning imkoni yo‘qligi; jarayonlar tezlashuvi; ma‘lumotlarning tez eskirishishi”.

“VUCA” dunyo narrativlari sharoitida “ta’lim jarayonini olib borishda “Avlodlar nazariyasi”ni pedagogikaning yangi paradigmasi va metodologiyasi sifatida o’rganishni taqozo etadi, chunki avlod — bu ma’lum bir yoshda tug’ilgan odamlar guruhi bo’lib, davr va jamiyatdagi bir xil voqealar ta’sirida (siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, texnologik) tarbiyalangan ma’lum bir oila modelidir”.

Avlodlar nazariyasi XX asrning 90 yillarida amerikalik tarixchilar va sotsiologlar Neyl Xou (Neil Howe) va Uilyam Shtrauss (William Strauss)lar tomonidan yaratilgan [129]. Avlodlar — bir davr odamlarning bilim va tajribasini umumlashtiradi. Ta’lim jarayonida undan foydalanish o’quvchining qiziqishi va ehtiyojlarini aniqlashga yordam beradi. Chunki ta’limning sifati — o’quvchiga o’z vaqtida va o’z joyida berilgan bilim bilan ahamiyatlidir.

“Avlod — ma’lum bir yoshda tug’ilgan odamlar guruhi. Ular bitta davrda, jamiyatdagi bir xil voqealar ta’sirida (siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, texnologik) tarbiyalangan ma’lum bir oila modelidir. Shuningdek, har bir insonning o’ziga xos, individual qadriyatlar bor (temperamentimiz, irsiyatimiz, tarbiyamiz boshqacha ekanligi). Ammo “Avlodlar nazariya” faqat global va milliy qadriyatlarni hisobga oladi, ular nafaqat shaxsga, balki zamonga ham xosdir”.

Demak vaqt va makon nuqtayi nazaridan qaraganda, hozir “VUCA” dunyosining “Zet” va “ALFA” avlodlariga ta’lim va tarbiya ishlarini olib bormoqdamiz. Olimlarning fikriga ko’ra, tez o’zgaruvchan VUCA-dunyoda ulg’aygan yoshlar o’zida quyidagi xususiyatlarni namoyon etadi: juda tez qaror qabul qilish; iste’mol (konsyumerizatsiya) kulti; tez yuqori natijalarga erishish istagi; ijtimoiy muloqotdan qo’rqish; mavzuni o’yinlar formatida o’rganish; murakkab jumlar qurishga qodir emaslik va boshqalar.[1, 45]

Bugungi kunda jahon ta’lim standartlarida o’quvchining shaxs sifatida voyaga yetishi, umumta’lim fanlarini yuqori darajada o’zlashtirishi va hayotga tayyorligida kommunikativ kompetensiyalarining shakllanganlik darajalari muhimdir. Demak, “VUCA-dunyo” narrativlari sharoitida 8-, 9-sinf o’quvchilarida kommunikativlik kompetensiyalarini shakllantirishda ularning muloqot qobiliyatlari, yangi ijtimoiy tuzilmalarda adekvat ko’nikmalari, muloqotda madaniy me’yorlar va cheklovlarni bilishi, odob-axloq qoidalari-ga rioya qilgan holda urf-odatlarini bilishi kerakdir.

Kommunikativ kompetensiyalarni muloqotda (kommunikatsiyada) shakllantirish mumkin:

- og’zaki, yozma, dialogik, monolog;
- matni yaratish va idrok etish bo’yicha malaka; urf-odatlarini bilish va ularga rioya qilish, marosim, odob va boshqalar yordamida.

Kommunikativ kompetensiyaning mazmuni nafaqat ona va chet tilini bilishni, balki turli xil ijtimoiy rollarga ega bo’lishni, nutqning o’zaro ta’siri usullarini, janrli aloqani, guruhda ishlash ko’nikmalarini, shuningdek jamoa va boshqalar bilan muloqotni o’z ichiga oladi.

Kommunikativ kompetensiyani o’quvchilarni o’zlari, sinfi, maktabi, atrof muhitdagi kishilar bilan turli nutqiy mu-

loqotda, ona tili fanida va madaniyatlararo muloqot sharoitida (chet tilini bilishdan foydalangan holda) tanishtirish bilan bog’liq ko’nikmalar tizimi orqali mustaqil rivojlantiradi. Ayniqsa, monologik va dialogik, og’zaki va yozma nutq faoliyatining reproduktiv va produktiv turlari, turli kommunikativ vaziyatlarda, shu jumladan o’quv dialogi sharoitida o’zaro ta’sir qilish usullari yordamida shakllantiradi.

Ko’plab olimlarning ilmiy qarashlari va tadqiqotlari asosida, yurtimizda 2017-yilda kommunikativ kompetensiyani tayanch kompetensiyalar tarkibiga kiritish oldin umumta’lim tizimi o’qituvchilardan 4 ta hududdan so’rovnomaga olingan. Maqsad:

birinchidan, asosiy maktab bitiruvchilarining amaliy kommunikativ ko’nikmalarining past darajasi tufayli alohida ahamiyatga ega bo’lgan jamiyatning kommunikativ madaniyatini (shu jumladan madaniyatlararo muloqot sohasida) yaxshilash zarurati bilan bog’liqligini aniqlash;

ikkinchidan, ta’lim jarayonining o’ziga xos xususiyatlari, ta’limning samaradorligi ko’p jihatdan o’quvchining kommunikativ kompetentligini rivojlantirish bilan bog’liqligini aniqlash;

uchinchidan, umumta’lim fanlarini yuqori darajada o’zlashtirish hamda jamiyatda o’quvchining muloqot madaniyatini rivojlantirishda ehtiyoj borligini aniqlash edi. So’rovnomada 92 foiz o’qituvchilar kommunikativ kompetensiya tayanch kompetensiyalarining birlamchi vazifa bajaruvchi vositachisi bo’lishi kerakligini bildirishgan.

Kommunikativ kompetensiya inson o’z fikrlarini aniq ifodalash, tushunchalarini boshqa insonlarga yetkazish, ular bilan hamkorlik qilish, ular bilan to’g’ridan-to’g’ri muloqot qilish va muhokama olib borishni o’z ichiga olgan tajribaga asoslangan umumiy qobiliyatdir. Bu tajriba insonning ma’lumotlari, tili, ijtimoiy tarmoqlarda ishlash va boshqa kommunikatsiyalarining yuqori darajada rivojlanishiga qo’shimcha yordam beradi.

Ma’lumotlarga ko’ra, dunyodagi mavjud axborotning 90% i oxirgi 3-4 yilda paydo bo’lgan. VUCA-dunyoning quyidagi birlamchi xususiyatlarini qayd etish mumkin: sun’iy intellekt; onlayn makonda jismoniy va virtual voqelikning konvergentsiyasi; oldindan bashorat qilishning imkoni yo’qligi; jarayonlar tezlashuvi; ma’lumotlarning tez eskirishishi”.

“VUCA” dunyo narrativlari sharoitida “ta’lim jarayonini olib borishda “Avlodlar nazariyasi”ni pedagogikaning yangi paradigmasi va metodologiyasi sifatida o’rganishni taqozo etadi, chunki avlod — bu ma’lum bir yoshda tug’ilgan odamlar guruhi bo’lib, davr va jamiyatdagi bir xil voqealar ta’sirida (siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, texnologik) tarbiyalangan ma’lum bir oila modelidir” [3, 12].

O’quvchilarda kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish juda muhimdir, chunki ularning kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida muhim bo’lgan ko’nikma, mulohazalar va tushunchalarni boshqa insonlarga yetkazishga yordam beradi”. Kommunikativ kompetensiyani egallashi uchun o’quvchilar o’z fikrlarini aniq ifodalash, muhokama olib borish va ijtimoiy tarmoqlarda ishlash bilan bog’liq

ko'nikmalarini va mulohazalarini rivojlantirishlari kerak. Kommunikativ kompetensiya, ko'plab ko'nikmalarni o'z ichiga olgan integrativ harakatdir. O'quvchilarda kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini model-lashtirish — dasturlash, baholash va taqqoslashga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. В.А.Супиева. Malaka oshirish jarayonida tinglovchilarning ijodiy faoliyatini takomillashtirish. Dissertatsiya (PhD). – T., 2023. – 331 b.
2. Коржуев А.В. Традиции и инновации в высшем профессиональном образовании / А.В. Коржуев, В.А. Попков. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 300 с.
3. Шукшунов В.Е. Инновационное образование: идеи, принципы, модели / В.Е. Шукшунов, В.Ф. Взятыхшев, Л.И. Романкова. – М., 1996 – 215 с.
4. Botirova N.N.Dj. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T., 2022. – 134 b.
5. ЖАНАБЕРГЕНОВА А.Ж. (2023). АХБОРОТЛАШГАН ТАЪЛИМ МУҲИТИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШ ФАОЛИЯТИ МЕТОДИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. Novateur Publications,6, 142 b.

INNOVATIVE INFORMATION TECHNOLOGIES IN MODERN EDUCATIONAL PROCESS

Sarvinoz Salimova,

Bukhara State Pedagogical Institute,

Associate Professor of the Department of Natural Sciences

Mehriniso Makhmudova,

Master's student, 1st year

Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation

This article focuses on innovative educational technologies, such as the presentation of information in the form of hypertext, the use of interactive equipment, and the implementation of distance learning. The authors consider these technologies as essential components of the educational process, contributing to more effective learning and increased interaction. The article also emphasizes that not all innovative approaches in education necessarily lead to success, and some changes may pose challenges for educators and students. It is crucial to skillfully balance between traditional teaching methods and new technological approaches.

Keywords: innovative information technologies, modern educational process, hypertext, interactive equipment, distance learning, hypertext information delivery, personalization.

Аннотация

Ушбу мақола гиперматн шаклида маълумотларни тақдим этиши, интерактив ускуналардан фойдаланиши ва масофавий таълимни жорий этиши каби инновацион таълим технологияларига бағишланган. Муаллифлар ушбу технологияларни янада самарали ўрганишга ва ўзаро таъсир даражасини оширишга ёрдам берадиган ўқув жараёнининг муҳим элементлари деб билишади. Мақолада, шунингдек, таълимдаги барча инновацион ёндашувлар муваффақият келтириши шарт эмаслиги ва баъзи ўзгаришлар ўқитувчилар ва талабалар учун қийинчилик тугдириши мумкинлиги таъкидланган. Аънавий ўқитиши усуллари ва янги технологик ёндашувлар ўртасида муҳирона мувозанатни сақлаш муҳимдир.

Калим сўзлар: инновацион ахборот технологиялари, замонавий ўқув жараёни, гиперматн, интерфаол ускуналар, масофавий таълим.

Аннотация

В данной статье акцент сделан на инновационных образовательных технологиях, таких как представление информации в форме гипертекста, применение интерактивного оборудования и внедрение дистанционного обучения. Авторы рассматривают эти технологии как важные элементы образовательного процесса, способствующие более эффективному обучению и повышению уровня взаимодействия. В статье также подчеркивается, что не все новаторские подходы в образовании обязательно приносят успех, и некоторые изменения могут создавать трудности для педагогов и учащихся. Важно уметь балансировать между традиционными методами обучения и новыми технологическими подходами.

Ключевые слова: Инновационные информационные технологии, современный образовательный процесс, гипертекст, интерактивное оборудование, дистанционное обучение.

The rapid development of society requires changes in teaching methods and technologies. Graduates of educational institutions must be prepared for changing contemporary trends. Therefore, the implementation of technologies aimed at individualized approaches, mobility, and distance learning becomes necessary and inevitable.

The term “innovation” comes from the Latin word “novatio,” which means “renewal” or “change,” and “in” translates to “in the direction of.” Thus, “innovatio” literally means “in the direction of changes.” It is not just a novelty but a change that leads to a significant improvement in efficiency and quality of activities [1].

Technology (from the Greek “techne” - art, skill, and “logos” - word, knowledge) is a set of methods and processes used in a particular field or production. Any innovation is implemented through technology, and innovative technology is aimed at creating something new or improving existing processes for progress and increased efficiency.

In modern conditions, innovations in education involve the development and improvement of pedagogical methods, techniques, and means [2, 66]. Innovative pedagogical activity is considered a key component of the educational process. Innovative educational technologies can include various methodologies, from hypertext information delivery to the use of distance learning technologies.

It's important to note that not all innovations necessarily lead to success. Some changes may disrupt established systems and create difficulties for both teachers and students. Therefore, traditional teaching methods may continue to coexist with new technologies.

Examples of innovations in education include hypertext information delivery, the use of interactive equipment, distance learning, video conferencing, and the development of interactive educational complexes.

Hypertext information delivery:

Hypertext information delivery is a method of presenting textual information where the text is linked to other textual elements (hypertext links) that allow the reader to navigate to other parts of the text or resources with more detailed information. Hypertext documents consist of interconnected blocks of information, enabling users to choose their path while reading or researching.

Advantages of hypertext information delivery include:

Interactivity: Readers can actively participate in the reading process by navigating through hyperlinks and choosing topics of interest.

Flexibility: It allows organizing information in a non-linear way, particularly useful for presenting complex concepts or multiple streams of information.

Quick access to additional information: Hyperlinks provide easy and fast access to additional resources, illustrations, videos, and other forms of content.

Integration with multimedia elements: The ability to embed images, audio, and video into the text enriches the experience of information perception [3].

Personalization: Readers can choose their own path through the material based on their interests and needs.

An example of hypertext information delivery is web pages on the internet, where users can navigate between pages and sections using hyperlinks.

Use of interactive equipment:

The use of interactive equipment involves the implementation of technical tools that enable interaction with content or the surrounding space in real-time. This equipment contributes to the creation of more effective and engaging educational environments, supporting active interaction between students and teachers. Here are several examples of using interactive equipment in the educational process:

Interactive boards: These are large touch-sensitive screens that allow teachers and students to write, draw, and manipulate information using special markers or even fingers [4]. Interactive boards can be used for lectures, problem-solving, group work, and discussions.

Electronic tablets and tablet computers: Enable students and teachers to create, edit, and share content in real-time. They can be used for note-taking, problem-solving, collaborative projects, and feedback.

Interactive projection systems: Allow information to be displayed on large surfaces, such as walls or tables, and interacted with. This can be used to create interactive presentations, virtual labs, and other educational applications.

Smart boards and tables: Integrate augmented reality technologies to create interactive learning scenarios. This may include virtual models, animations, and augmented information that students can explore.

Virtual and augmented reality:

Virtual and augmented reality technologies are used to create immersive educational environments where students can interact with virtual objects and environments, particularly beneficial in science-intensive disciplines such as medicine or engineering.

Interactive response systems:

Interactive response systems enable students to answer teachers' questions in real-time using personal devices such as clickers or mobile phones. This encourages active participation and provides instant feedback.

Interactive equipment helps make the educational process more attractive, dynamic, and efficient, fostering student engagement and creating more interactive and supportive learning environments.

Innovative teaching methods:

Innovative teaching methods involve using interactive technologies to facilitate interaction between teachers and students using information technologies and interactive equipment [5].

Electronic boards and library resources:

Electronic boards and library resources offer teachers and students extensive opportunities for effective learning

and access to information. Electronic textbooks, considered a powerful technology, contribute to a deeper understanding and mastery of the material.

In conclusion, innovations in education reflect the desire to improve teaching methods in line with the requirements of modern society.

Distance learning is a form of education in which students and teachers are not physically present and all communication takes place through information and communication technologies. This form of learning can include various methods and technologies, such as online courses, webinars, video lectures, electronic textbooks, and more. Here are some key aspects of distance learning:

Online platforms: Education is conducted using specialized internet platforms that provide students with access to educational content, assignments, tests, and other resources. Examples of such platforms include Moodle, Blackboard, Canvas, etc.

Video lectures and webinars: Teachers can deliver lectures or seminars in real-time through video conferences or provide recorded video lectures. This allows students to study at their own convenient time and place.

Electronic textbooks and materials: Electronic versions with interactive elements replace traditional paper textbooks, facilitating easy access and content updates [6].

Online testing and assessment: Students can take tests and submit assignments online, while teachers can assess and provide feedback through electronic means.

Forums and discussion groups: Virtual discussions and forums enable students to communicate, exchange opinions, and ask questions.

Learning management systems (LMS): Platforms that integrate all aspects of distance learning, from course management to monitoring students' progress.

Technical Support: Providing technical support to students and teachers to address potential issues with technologies.

Distance learning offers several advantages, such as schedule flexibility, accessibility for students from different geographical areas, and easier access to education. However, it also presents challenges, such as the need for student self-discipline and ensuring quality interaction between teachers and students in a virtual environment [7, 205].

One advanced technology in this field is electronic educational complexes, facilitating a more vivid and demonstrative presentation of educational material. They also allow the assessment of students' mastery through interactive testing. The effectiveness of electronic educational complexes is enhanced under certain conditions:

Establishing a dialogue mode during the solution of various cognitive and research tasks, including communication with the teacher and access to information resources.

Creating built-in reference materials or providing access to resources in the communication environment,

enabling students to independently obtain additional information.

Providing data modeling, preferably in a visual form, using graphic systems and mathematical calculations to monitor the research process.

Conducting operational and current testing based on a special test bank with the possibility of individual assignments and recommendations.

Allowing interruption and resumption of work, enabling students to determine the intensity of information acquisition independently.

At Volgograd State Architectural and Construction University, electronic educational complexes like the LMS Moodle learning environment are successfully used. The wiki technology in LMS Moodle enhances the communicative and interactive nature of students' collaborative work, provides flexible internet access, develops collaborative work skills, and considers individual learning features.

One example of applying wiki technology in LMS Moodle involves students developing joint innovative projects in the construction industry. These projects include environmental factor analysis, innovation selection, resource identification, economic efficiency calculation, and presentation creation.

Some educational innovations, like distance learning, are modifications of previous technologies. With the development of information technologies and video communication tools, distance learning has become more efficient, providing the opportunity for dialogue between students and teachers.

Video conferencing technology, initially designed for business meetings, became the basis for organizing distance seminars - webinars. A webinar is a virtual lecture or seminar in real-time, allowing participants to actively interact, ask questions, comment on material, and communicate with each other. This innovative teaching tool makes it possible to attract highly qualified specialists, ensuring quality education for students, young researchers, and other interested individuals.

To participate in a webinar, minimal technical requirements are needed: a computer with internet access, video and audio communication equipment (microphone, headphones, webcam), and software for sound and image transmission [8].

Webinars are organized by an administrator, who sets the time, coordinates it with the teacher and participants, registers participants, and informs them of any changes. The teacher conducts planned lectures, organizes testing, and has the ability to manage their events through a personal account. The personal account includes a schedule, a list of assignments and educational materials, and provides the opportunity to keep statistics, save video recordings, and edit them. Teachers can also conduct webinars jointly with colleagues.

Webinars are widely used in various educational fields, such as lectures, seminars, consultations, research work, practical work, etc. Their flexibility and accessibility make this tool an essential means of innovative learning. With the use of information technologies and teacher training, they contribute to the improvement of the intensity and quality of the educational process.

So, the use of innovative information technologies in edu-

cation makes it possible to increase the intensity and quality of training. At the same time, a change in the approach to the formation of educational material on the part of teachers is required. In addition, additional training is needed for teachers who, by their specifics, do not work with computers, and in two directions: learning the basics of working with computer equipment and learning the basics of using information technology to present information.

REFERENCES:

1. Klarin M.V. Development of "pedagogical technology" and issues in the theory of learning / M.V. Klarin // Soviet Pedagogy. 1984. №. 4. – 117–122 p.
2. Surtaeva N. N. Humanitarian technologies in the modern educational space: monograph / N.N. Surtaeva. Omsk: IIROO, 2009. – 179 p.
3. Viktorova E. V. Higher education and human capital in the innovative economy / E. V. Viktorova // Innovations. 2011. No. 6 (152). – 100–107 p.
4. Fisher N.V. Innovative technologies in vocational education / N. V. Fisher // Bulletin of Adyge State University. Series 3: Pedagogy and Psychology. 2010. № 1. – 113–118 p.
5. Musabekova G. T. Innovative activities of a teacher in the aspect of information technology application // Scientific Review. Pedagogical Sciences. – 2017. – №. 3. – 67–70 p.
6. Dvoretzkaya A.V. Basic types of computer teaching aids. // School Technologies, 2004. № 3. – 25–40 p.
7. Saikov B.P. Organization of the information space of an educational institution: a practical guide. – Moscow: Binom. Laboratory of knowledge, 2005. – 406 p.
8. Sharapova M.I. ICT in education // Bulletin of the Moscow State Linguistic University. People's education. Pedagogy. – 2011. Issue 14 (620). – 119-135 p.

BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARINING MA'NAVIYATINI SHAKLLANTIRISH MASALASI VA UNGA QO'YILGAN TALABLAR

Elyor Kurbanov,

Guliston davlat universiteti

“Sport turlarini o‘qitish uslubiyati” kafedrasii
stajyor-o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur tadqiqot ishida respublikamizda bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tarbiyalashda, ularning jismoniy rivojlanishi bo'yicha kerakli ma'lumotlar va tavsiyalar keltirilgan. Shuningdek, jismoniy axloq bilan birgalikda, ma'naviy-ruhiy tarbiyaning o'rni juda zarur ekanligi ilmiy tahlillar orqali ko'rsatib berilgan. Ma'lumki, yosh avlodda Vatanga bo'lgan sadoqatni rivojlanishi va shakllanishiga oid davlat siyosati kelajak avlodni ko'zlab amalga oshirilayotganligi, ta'lim tizimida ma'naviy muhitni rivojlanishiga ijobiy ta'sirini ko'rish mumkin. Bundan tashqari, maqolada bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida ma'naviyatini shakllantirishning normativ xususiyatlariga to'xtab o'tilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviy muhit, modernizatsiya, qudratli avlod, axloq, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari, kelajak avlod, ruhiy va ijtimoiy xususiyatlari.

Аннотация

В данной исследовательской работе представлена необходимая информация и рекомендации по воспитанию будущих учителей физической культуры в нашей республике, их физическому развитию. Также с помощью научного анализа было показано, что в сочетании с физической моралью Роль духовно-нравственного воспитания очень важна. Известно, что государственная политика по развитию и формированию у подрастающего поколения преданности Родине реализуется в интересах будущих поколений, что положительно сказывается на развитии духовного климата в системе образования. Кроме того, в статье рассматриваются нормативные особенности формирования духовности у будущих учителей физической культуры.

Ключевые слова: духовная атмосфера, модернизация, могучее поколение, нравственность, будущие учителя физкультуры, будущее поколение, психические и социальные характеристики.

Annotation

This research paper provides the necessary information and recommendations on the education of future physical education teachers in our republic, their physical development. Also, with the help of scientific analysis, it was shown that in combination with physical morality, the role of spiritual and moral education is very important. It is known that the state policy on the development and formation of devotion to the Motherland among the younger generation is implemented in the interests of future generations, which has a positive effect on the development of the spiritual climate in the education system. In addition, the article examines the normative features of the formation of spirituality among future teachers of physical education.

Keywords: *spiritual environment, modernization, powerful generation, morality, future physical education teachers, future generation, mental and social characteristics.*

Mustaqillik xalqimiz, millatimiz taraqqiyoti uchun keng ufqlar ochib berdi. Hozirgi kunda mamlakatimiz bor kuch-qudratini demokratik huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati qurishga yo'naltirgan. "O'zbekistonda qabul qilingan o'ziga xos islohot va modernizatsiya modeli orqali biz o'z oldimizga uzoq va davomli milliy manfaatlarimizni amalga oshirish vazifasini qo'yar ekanmiz [3, 7], eng avvalo, mazkur masala, birinchi navbatda, yoshlarga, ularning amaliy faoliyatiga, axloqiy barkamolligiga, g'oyaviy-siyosiy yetukligiga, milliy o'zligini qanchalik chuqur va mukammal anglab olganliklariga ham bevosita bog'liq ekani shubhasiz [5, 25]. Mustaqil fikrlay oladigan, dunyoqarashi va tafakkuri keng haqiqiy insonlar yurtimiz taqdirini hal qiladilar. Shuning uchun ham kelajakka munosib bo'lgan ma'naviy jihatdan yetuk yoshlarni tarbiyalash bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Respublikamizning mustaqil taraqqiyot yo'lini ta'minlash intellektual salohiyatli va ma'naviy jihatdan yetuk tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlarga bog'liq. Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab sifatli kadrlar tayyorlashga qodir milliy asosga qurilgan, ma'naviyat tushunchalarini egallagan kadrlar tizimini yaratish asosiy vazifalardan biriga aylandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi [1], 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi [7], 2020-yil 29-oktyabrdagi PF-6097-son "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi [8] farmonlari hamda 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-son "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi [9], O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1059-son "Uzluksiz ma'naviy-axloqiy tarbiya konsepsiyasi" to'g'risidagi [10] Qarori, shuningdek mazkur sohaga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan dolzarb vazifalarini amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirish bo'lajak pedagog soha vakillarida rivojlantirish konsepsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

2018-yil 13-avgustdagi PQ-3907-son "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi

[11] qarorlari, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risidagi konsepsiyasi"da hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur vazifalarni ma'lum darajada rivojlantirishga xizmat qiladi. Yuksak ma'naviy madaniyat, yuksak axloqiy sifatlarga ega bo'lgan shaxsni tarbiyalash muammosi siyosiy, iqtisodiy, fuqarolik va ma'naviy-madaniy sohalarida islohotlar jadallik bilan amalga oshirilayotgan bugungi kunda ayniqsa, muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasida mustaqillik yillarida uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish, jahon ta'limi standartlari darajasida shaxsiga ta'lim berish va ijtimoiy tarbiya samaradorligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Jamiyat ma'naviyatini yuksaltirishga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojni qondirish talabi ta'lim tizimini takomillashtirishni taqozo etadi.

Jahon miqyosida yuksak ma'naviyatli, ijtimoiy faol mutaxassislarni tayyorlashning kreativ-modulli texnologiyalari amaliyotga joriy etilmoqda. Ta'lim muammolari bo'yicha Butunjahon Forumi qabul qilgan 2030-yilgacha mo'ljallangan konsepsiyasidagi "Barcha uchun butun hayoti davomida sifatli ta'lim olishga imkoniyat yaratish" [6, 41] vazifasi doirasida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilariga ma'naviy-axloqiy tarbiya berishda shaxslararo, jamoaviy va qadriyatga yo'naltirilgan integratsion tizimning pedagogik imkoniyatlarini kengaytirish, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilariga ma'naviy-axloqiy tarbiya berishga o'rgatish jarayoni mazmunini takomillashtirish, yangi ta'lim texnologiyalari, innovatsiyalar va zamonaviy tashkiliy tuzilmalarning birligini ta'minlash bo'yicha loyihalarni tatbiq etishga yo'naltirilgan tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Bugungi kunda ma'naviyatga oid davlat siyosatining negizini shaxsni insonparvar, vatanparvar va xalqparvar sifatida voyaga etkazish tashkil etadi. Bu g'oyat tabiiy va ayni paytda, murakkab masaladir. Chunki, tamoyillarni shaxs ongiga izchil va bosqichma-bosqich singdirilib borilishini taqozo etiladi.

Talimga doir me'yoriy-huquqiy hujjatlar tarkibida Davlat talim standartlari muhim o'rin tutadi. Unga ko'ra bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining ma'naviyatini shakllantirishda ularning yosh, jismoniy, ruhiy va ijtimoiy xususiyatlari hisobga olinishi kerak.

Ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda bo'lajak jismoniy tar-

biya o'qituvchilari ma'naviyatini shakllantirishda zamonaviy pedagogik, axborot kommunikatsion va innovatsion texnologiyalarga asoslanish mezonlari asoslab berilgan.

Respublikamizda zamonaviy mutaxassislarni tayyorlashdagi asosiy tamoyillar sifatida ta'limni insonparvarlashuvi va ijtimoiylashuvi, ularning asosi sifatida esa milliy va umuminsoniy madaniy qadriyatlar aniq belgilab olingan. Birinchi Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda, biz farzandlarimizning nafaqat jismoniy va ma'naviy sog'lom o'sishi, balki ularning eng zamonaviy intellektual bilimlarga ega bo'lgan, uyg'un rivojlangan insonlar bo'lib, XXI asr talablariga to'liq javob beradigan barkamol avlod bo'lib voyaga etishi uchun zarur barcha imkoniyat va sharoitlarni yaratishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yganmiz [2, 17]. Shu bilan birga, bugungi kunda kadrlarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishga qaratilgan yaxlit ta'lim jarayoni yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim.

Zamonaviy sharoitda axloqiy va ijtimoiy o'ziga xosliklarni hisobga olish asosida pedagogik kadrlarni tayyorlash, yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirish davlatning juda muhim vazifasi sanaladi.

Yangilanayotgan O'zbekiston taraqqiyotining hozirgi bosqichida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini ma'naviy-axloqiy tayyorlash asosida sifatli ta'limni tashkil etish tizimini takomillashtirish masalasi ustuvor siyosat darajasiga ko'tarildi. Chunki jamiyat hayotida kechayotgan yangilanishni ma'naviy-axloqiy tarbiyasiz tasavvur etib bo'lmaydi. Uning negizini yosh avlod tarbiyasi, kelajagi, yangi ish uslublari hamda yangicha yondashuvlarni amaliyotga tatbiq qilish tashil etadi.

Oliy ta'lim tizimini jahon standartlari bilan integratsiyalashga yo'naltirilgan islohotlar AQSh, Rossiya, Xitoy, Germaniya, Fransiya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Singapur kabi rivojlangan davlatlarda amalga oshirilib kelinmoqda. Jamiyat a'zolarining ma'naviy, ma'naviy-axloqiy, iqtisodiy madaniyati darajasini oshirish, ularni islohotlar tizimiga moslashtirish, muayyan kasbga, tadbirkorlik va biznesga bo'lgan munosabatlarini o'zgartirish uchun ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish hamda innovatsion jarayonlarni tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishni taqozo etmoqda. Ta'kidlash o'rinliki, bu borada bo'lajak o'qituvchi shaxsining ma'naviy-axloqiy tarbiyalanganligi kelajak avlod tarbiyasini takomillashtirishning muhim tayanchi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasini 2017-2021-yillarda beshta ustuvor yo'nalish bo'yicha yanada rivojlantirish Harakatlar strategiyasida barcha sohalar qatorida ta'lim tizimining samaradorligini yangi bosqichga ko'tarish vazifasi qo'yilgan [1]. Mazkur vazifa ko'lamini O'zbekiston

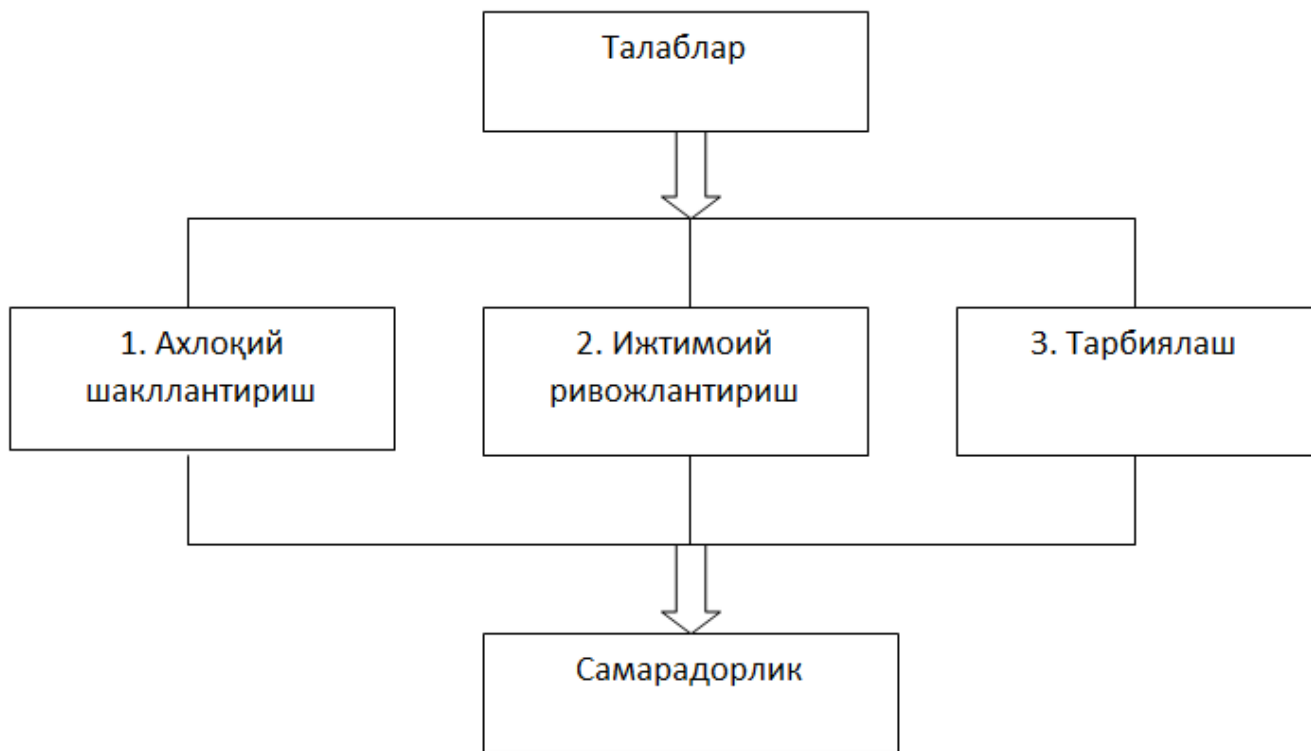
Respublikasi Prezidenti va Hukumatining qarorlarida belgilab berilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 26-sentyabrdagi "Pedagog kadrlar tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida "o'quvchi ma'naviyatini yangi asosda shakllantirish" vazifasi qo'yilgan. Shu jihatdan milliy qadriyatlarimiz va ma'naviy merosimizni o'rganish va uni asrash, yosh avlod ongiga ma'naviyat tushunchalarini singdirish, ayniqsa, boshlang'ich sinf (7-11 yoshli) bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining ma'naviyatini jamiyat ehtiyoji darajasida shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi tahlikali zamonda uning yanada dolzarbligini birinchi prezidentimiz ta'kidlaganidek: "Biz xalqimizning dunyoda hech kimdan kam bo'lmasligi, farzandlarimizning bizdan ko'ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo'lib yashashlari uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etayotgan ekanmiz, bu borada ma'naviy-axloqiy tarbiya masalasi, hech shubhasiz, beqiyos ahamiyat kasb etadi. Agar biz bu masalada hushyorlik va sezgirligimizni, qat'iyat va mas'uliyatimizni yo'qotsak, bu o'ta muhim ishni o'z holiga, o'zi bo'larchilikka tashlab qo'yadigan bo'lsak, muqaddas qadriyatlarimizga asoslangan va ulardan oziqlangan ma'naviyatimizdan, tarixiy xotiramizdan ayrilib, oxir-oqibatda o'zimiz intilgan umumbashariy taraqqiyot yo'lidan chetga chiqib qolishimiz mumkin"ligi [4, 4] borasidagi teran qarashlar bilan ham belgilanadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida boshlang'ich sinf bosqichi asosiy davr hisoblanadi va aynan bu bosqichda boshlang'ich sinf (7-11 yoshli) bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining qobiliyati dastlabki tarzda namoyon bo'ladi, ularning ongi, dunyoqarashi va axloqi shakllanishining ko'nikma davrini o'taydi. Shu sababli mazkur toifa bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining ma'naviyatini shakllantirishga bir necha talablar qo'yiladi.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining ma'naviyatini shakllantirishga doir talablar quyidagilarda ifodasini topgan:

- ma'naviyatga oid davlat siyosati;
- ta'limga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar;
- ilmiy-pedagogik tadqiqotlar;
- pedagogik meros.

Ulkan *pedagogik merosimizda* bola shaxsini samarali shakllantirish va bunda o'rgatish, tushuntirish, o'git qilish, namuna ko'rsatish kabi uslublar alohida ta'kidlab o'tiladi. Bularning barchasi boshlang'ich talim bosqichida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining ma'naviyatini shakllantirishga qo'yiladigan talablarni belgilab olish imkoniyatini beradi. Mazkur asoslarga tayangan holda bu masalaga quyidagicha yondashish mumkin:

Hozirgi zamon ilmiy-pedagogik tadqiqotlarida shaxsni voyaga yetkazish talablari me'yoridan ortiq darajada qo'yilayotgani tanqid qilinmoqda va bunda ilmiy-analitik kuzatishlarga asoslanilmoqda.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining ma'naviyatini shakllantirish talablarida uch masala muhim o'rin tutadi:

- 1) muhit;
- 2) sharoit;
- 3) vosita.

Zero, boshlang'ich talim bosqichida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining ma'naviyatini shakllantirishga doir talablar hozirgi zamon talablaridan kelib chiqib belgilanadi va tajriba davomida takomillashtirilib boriladi. Asosiy maqsad — bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari ma'naviyatini shakllantirish samarasiga erishishdir.

Hozirgi zamonda inson qalbi va ongi uchun kurashning namoyon bo'lishi har qachongidan shiddatli tus

olayotgani yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Mustaqillikka erishganimizdan keyin hozirgi davrning eng muhim vazifalaridan biri ushbu jarayonlarga mos keladigan, yangicha fikrlovchi avlodni tarbiyalashdan iborat bo'lib qolmoqda.

Milliy merosimiz, qadriyatlarimiz qayta tiklanishi, milliy o'zlikni anglashning o'sib borishi tufayli odamlar ongida, tafakkurida muhim ijobiy o'zgarishlar ro'y bermoqda. Ma'naviy-ma'rifiy jarayonlardagi o'zgarishlar odamlarimiz qalbi va ongiga singib, ularda kelajakka, o'z kuchiga, o'z imkoniyatiga ishonch, Vatanga muhabbat, erkinlik hissini tarbiyalamoqda. Faqat istiqlol xalqimizga o'z Vatanida o'zini erkin his etish, erkin fikrlash, mustaqil tafakkur yuritish imkonini berdi. Va u keng ko'lamdagi siyosiy-ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalaridagi islohotlarni amalga oshirishda asosiy kuch-qudrat bo'lib xizmat qilmoqda. Bo'lajak avlodda ham ruhan, ham jismonan shakllanishida ularga to'g'ri yo'nalish beruvchi qonun-qoidalar, ma'naviy-ruxiy tarbiya o'ta zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “2017-2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони.
2. Каримов И.А. Ватан равнаки учун ҳар биримиз масъулмиз. – Т. 9. – Т.: Ўзбекистон, 2001. – 275 б.
3. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.
4. Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – 123 б.
5. Назаров Қ., Ҳамидов Ҳ., Рустамов А. Тараққиёт стратегияси ва баркамол авлод тарбияси. – Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2019. – 48 б.
6. Incheon Declaration / Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all // World Education Forum, 19-22 may, 2015, Incheon, Republic of Korea. – 84 p.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASHNI YO'LGA QO'YISHNING NAZARIY ASOSLARI

Umriniso Ergasheva,
University Business and Science
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning hayotida milliy qadriyatlarining ahamiyati, ularga qiziqishni o'ttirish va shu orqali maktab ta'limiga sifatli tayyorlash yo'llari, afzalliklari to'g'risida so'z yuritilgan. Maktabgacha yoshdagi bolada bilish jarayoni ijodiy faoliyat natijasida yuz beradi. Bolaning berilgan topshiriqni bajarish jarayonida izlanishi, ijodiy faoliyati namoyon bo'lishi uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan, me'yor va mezonlarga ega bo'lgan, o'z-o'zini anglagan faoliyat zaruriyati seziladi. Bolaning berilgan topshiriqni bajarish jarayonida izlanishi, ijodiy faoliyati namoyon bo'lishi uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan, me'yor va mezonlarga ega bo'lgan, o'z-o'zini anglagan faoliyat zaruriyati seziladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar, ta'lim, tarbiya, badiiy adabiyot, milliy qadriyatlar, ijodiy rivojlanish, nutq, rivojlanish sohasi.

Аннотация

В данной статье рассматривается значение национальных ценностей в жизни дошкольников, пути повышения интереса к ним и тем самым качественной подготовки к школьному обучению, преимущества. Процесс познания у дошкольника происходит в результате творческой деятельности. В процессе выполнения ребенком заданного задания ощущается потребность в деятельности, имеющей четкую целенаправленность, планирование, нормы и критерии, самосознание, чтобы ее можно было искать, проявлять творческую активность. В процессе выполнения ребенком заданного задания ощущается потребность в деятельности, имеющей четкую целенаправленность, планирование, нормы и критерии, самосознание, чтобы ее можно было искать, проявлять творческую активность.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, образование, воспитание, художественная литература, национальные ценности, творческое развитие, речь, сфера развития.

Annotation

This article talks about the importance of national values in the life of preschool children, ways to gain interest in them and thereby qualitatively prepare for school education, their advantages. In a preschool child, the process of cognition occurs as a result of creative activity. In the process of completing the given task, the need for self-conscious activity is felt, aimed at a specific goal, planned, with norms and criteria, for the manifestation of the child's creative activity to be sought. In the process of completing the given task, the need for self-conscious activity is felt, aimed at a specific goal, planned, with norms and criteria, for the manifestation of the child's creative activity to be sought.

Keywords: children of preschool age, education, upbringing, fiction, national values, creative development, speech, sphere of development

Yurtimizda bo'layotgan yangi islohotlar va rivojlanishlar barchasi bugungi va ertangi kun egalari bo'lmish yoshlarni tarbiyalashga qaratilgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Bunga sabab 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini misol qilsak bo'ladi [1, 32].

Mamlakatimizda har bir fuqaroning bilim olish huquqiga ega bo'lishi bilan bir qatorda tarbiyalanuvchi milliy qadriyatlarga hurmat va milliy tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlarini shakllantirish, ta'lim olish, tarbiyalash, rivojlantirish jarayonlari uchun didaktik shart-sharoitlarni har tomonlama ta'minlash zarurati ortib bormoqda. Milliy qadriyatlarimiz — milliy an'ana va urf-odatlarimiz, xalqimiz madaniyati va san'atidir. Yangi avlodni tarbiyalash va tarbiyalashda milliy qadriyatlarni ilg'or texnologiyalar bilan bog'lab, har bir yoshni milliy vatanparvarlik ruxida, o'ziga ishongan shaxs etib tarbiyalash zarur. Bunga yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan aytilgan ushbu fikrni

misol qilib olsak bo'ladi “Tarbiya qanchalik mukammal bo'lsa xalq shuncha baxtli yashaydi” bunda yurtboshimiz ta'kidlaganlaridek tarbiyaga alohida e'tibor qaratmoq zarur zero tarixga nazar solsak qadimdan bizning ajdodlarimiz tarbiyasi mukammal bo'lgan va shu sababli

Tarbiya pedagogikadagi asosiy tushunchalardan biri sanaladi.

Tarbiya qonuniyatlari — bu bir tomondan ijtimoiy hodisa sifatida tarbiyaning xususiyatlari, ikkinchi tomondan, shaxsning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan barqaror aloqalardir [1,12].

Tarbiyada bolaning yoshi uning salomatligi rivojlanish xususiyatlarini hisobga olinib tashkillashtirilishi lozim, qo'yilgan vazifalar davlat talablariga mos kelishi kerak

Tarbiyalanuvchilarning faoliyatga jalb etish orqali ularda mavjud jarayonga nisbatan munosabatni aniq baholay olish mumkin. O'z navbatida munosabat bildira olish tarbiyalanuvchining faoliyatga tayyorligini ko'rsatadi :

• tarbiyalanuvchilarning o'zaro tarbiyaviy ta'siri, o'zaro munosabatlari hamda faollik o'rtasidagi bog'lanish.

Tarbiyalanuvchilar bir-birlariga o'zaro ta'sir etishlari va mazkur imkoniyatdan oqilona foydalana olish tarbiya jarayonining ta'sirini kuchaytiradi. Ularning o'zaro munosabatlarining barqarorligi, shuningdek, birgalikdagi faoliyati ularda jamoaviylik, o'zaro ishonch, mehribonlik, bir-birlari uchun qayg'ura olish, hamdardlik, bag'rikenglik kabi fazilatlarining qaror topishiga ko'maklashadi:

Tarbiya tamoyillari — bu tarbiyaviy ishning yo'nalishiga, mazmuniga, uslublari va tashkil etilishiga, tarbiya jarayonining ishtirokchilari orasidagi munosabatlarga qo'yiladigan asosiy talablar ifodalanadigan dastlabki qoidalardir.

Maqsadga qaratilganligi va g'oyaviy yo'nalganligi. Tarbiya jarayonida maqsadning aniq belgilanishi kutiladigan natijaga erishishni kafolatlaydi. Shuningdek, tarbiya jarayoni jamiyatni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari, milliy g'oya va mafkura asosiga qurilishi lozim.

Respublikamizda tarbiya jarayonining asosiy maqsadi sifatida yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirish belgilab olingan. Maktabgacha ta'lim tashkilotining maqsadi bolalarga ta'lim va tarbiya berishdir bu O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risidagi qonunida ham ko'rsatib berilgan [1, 31].

Maktabgacha ta'lim tashkilotining ustavida ham bolaga ta'lim va tarbiya berishdagi shart sharoitlar ko'rsatib o'tilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarni dastlabki bosqichlarida bolalarda tafakkur va tasavvur shakllanadi. Bola rivojlanishi va shakllanishining dastlabki bosqichi maktabgacha ta'lim tashkilotiga to'g'ri keladi shunday ekan bolaga beriladigan har bir ma'lumot aniq va to'g'ri bolishiga ahamiyat berish kerak bo'ladi. Ertangi kun egalari bo'lmish bolajonlarga milliy qadriyatlar haqida tushuncha berishda turli texnologiyalardan va o'yinlardan foydalanish tavsiya etiladi. Shu o'rinda sizda milliy qadriyat o'zi nima degan savol paydo bo'ladi.

Bu savolga mikroiqtsodiy va hududiy tadqiqotlar instituti direktori, iqtisodiyot fanlari doktori Umid Obidxo'jayev shunday deydi:

“Dunyoda har bir millat va xalqning o'zligini anglashi va asrashi, sha'nini ulug'lashda qadriyatlarning o'rni beqiyos. Xalqimizning minglab yillik boy tarixi, ma'naviy merosi, turmush tarzi, hayotiy qarashlari va e'tiqodidan kelib chiqqan holda muhim milliy qadriyatlarimiz ro'yxati sifatida quyidagilarni taklif qilmoqchimiz”.

- Ota-onaga ehtirom;
- Tozalik;
- Harakatda baraka;
- O'zbek tili;
- Diniy bag'rikenglik;
- So'z erkinligi;
- Lavz qonun va burchga sadoqat;
- Yelkadoshlilik;
- Mehmondo'stlik;

- Rozi rizolik

Shu tartibda milliy qadriyatlarimizni taxminiy ro'yxati keltirilgan.

Shu ro'yxat asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashning ilmiy metodik asoslarini ishlab chiqadigan bo'lsak

Ota-onaga ehtirom

Bu millatimizning eng ulug' qadriyatlarimizdan biri bu yuksak ehtiromni bolalarimiz ongiga kichik ya'ni maktabgacha ta'lim yoshidan boshlamog'imiz kerak. Bunda tarbiyachilarimizni hissasi juda katta bo'ladi, ya'ni erta-labki soatda tarbiyalanuvchilar bilan suhbat o'tkazishda aynan ota-onaga hurmat mavzusini turli ko'rinishda yoki o'yin tarzida va sahnalashtirilgan holda o'tkazib borishsa bolajonlarda milliy qadriyatlarimizga bo'lgan hurmat ortib boradi. Keling endi qardosh mamlakatimiz bo'lmish Turkiya maktabgacha ta'lim tizimiga murojaat qilsak. Turkiya maktabgacha ta'lim tizimida ota-onaga hurmat va g'amxo'rlik aynan maktabgacha ta'limdan boshlanadi ularda buni hayotiy misollar bilan ko'rsatib beriladi bunga misol tariqasida “Onam betob bo'lib qolsa” o'yinini olsak

Ta'limiy o'yinning borishi [2, 23]:

Ona bemor bo'lib qoladi va farzandi unga yordam berish uchun hol ahvol so'raydi.

Agar bola 3 yoshdan oshgan bo'lsa u telefondan foydalanib tez yordam chaqiradi.

Bola 3 yoshdan kichik bo'lsa qo'shnilarini yordamga chaqiradi. Onaga qanday suv olib berish yoki dorisini olib kelib ichirish o'rgatiladi.

Bunday misollarni yana ko'plab keltirsa bo'ladi. Mana shu o'yinlarni biz ham yurtimizda milliy qadriyatlarimizni bolalar ongiga singdirishda maktabgacha yoshdagi bolalardan boshlashimiz lozim. Chunki aynan shu yoshdan boshlab bolalarni aqliy rivojlanish davri juda tez bo'ladi

O'z navbatida farzand tarbiyasi ota ona va uni o'rab turgan jamiyatdan juda katta mas'uliyat talab qiladi. Ana shunday mas'uliyatli vazifani uddalay olgan ota-ona tarbiyachi yurt koriga yaraydigan bilimli va tarbiyali farzandlarni voyaga yetkazadi.

Farzand ota-ona uchun ulug'dir ne'mat bo'lgani kabi, o'z navbatida farzandlar ham ota-onasini hurmat qilishi, e'zozlashi xalqimizga xos milliy qadriyatlardandir. Ota-ona bilan muloyim gaplashish, ehtirom ko'rsatish, maslahatlashish, oziq-ovqati va kiyim-kechagidan xabar olish farzandlarning ota-ona rizoligini olishidagi muhim amallardir. Farzandlarning ota-onaga g'amxo'rlik qilishi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham belgilab qo'yilgan.

Ota-onaga hurmat va inson kapitalining rivojlanishi orasida empirik bog'liqlik mavjud. Keksalarga ehtirom insonni jismonan va ruhan sog'lom, kuchli va ishonchli qiladi. U boshqalarni hurmat qiladigan yaxshi hamkor bo'la oladigan. (Maslou va Perls). G'amxo'rlik qilish qobiliyati shaxsiy o'sish, o'zlikni anglash uchun zarur shartdir (Erikson va Maslou).

2017-yilda AQShda o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, ota-onasini hurmat qiladigan insonlarda mar-taba va shaxsiy hayotda muvaffaqiyat qozonish ehti-moli ko'proqligi aniqlangan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ota-onasini hurmat qiladigan odamlarning oliy ma'lumot olishi, yuqori maoshli ishga joylashishi, barqaror munosabatlarga kirishishi, baxtli va barqaror tur-mush qurishi bilan bog'liq holatlar ko'proq kuzatilgan. Bu shuningdek, ota-onasini hurmat qiladigan bolalarning ja-miyatda sog'lom turmush tarzi va mas'uliyatli xatti-hara-katlarga (kognitiv va nokognitiv ko'nikmalarga) moyilligi bilan bog'liq. Bundan tashqari, tadqiqot shuni ko'rsatdiki,

ota-onaga hurmat yuqori darajadagi o'z-o'zini tarbiyalash va majburiyat bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu esa o'z navbatida ish va shaxsiy hayotda muvaffaqiyat qozonish shartlaridan biri hisoblanadi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarni inobatga olib aytish mum-kinki bola ongida kichikligidan boshlab ota-onaga hurmat va yaxshi munosabatda bo'lishni ongiga singdirib borish va milliy qadriyat asosida tarbiyalashni yo'lga qo'yish eng asosiy vazifalardan biri bo'lmog'i kerak. Shundagini biz milliy an'analar va qadriyatlarni uyg'unlashtirish or-qali kelajagimiz bo'lgan yosh avlodni manan boy insonlar qilib tarbiyalagan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulloeva, S. (2019). Translation and human rights advocacy in Uzbekistan: Case studies and lessons learned. *Journal of Translation and Human Rights*, 6(2), 130 p.
2. García, M. C. (2022). Translation and cultural identity: The impact of English to Uzbek translations on preserving cultural heritage. *Translation Studies Quarterly*, 28(4), 95 p.
3. Johnson, L. M. (2018). Overcoming linguistic barriers: The role of translation in ensuring access to human rights information. *International Journal of Language and Human Rights*, 7(3), 240 p.
4. Larson, M. (2017). Bridging the language gap: Translation initiatives for promoting human rights awareness in Uzbekistan. *International Journal of Human Rights Education*, 12(3), 240 p.
5. Alsied, S. M., & Ibrahim, N. W. (2017). Exploring challenges encountered by EFL Libyan learners in research teaching and writing. *IAFOR Journal of Language Learning*, 3(2), 158p. <https://doi.org/10.22492/ijll.3.2.06>
6. Brandt, S. (2004). Gunther Kress & Theo van Leeuwen, *Multimodal discourse: The modes and media of contemporary communication*. London: Arnold, 2001. Pp. vii, 142. b 24.95. *Language in Society*, 33(1), 118 p.

THE IMPORTANCE OF LANGUAGE TRANSLATION WITHIN THE CONTEXT OF HUMAN RIGHTS: ENGLISH TO UZBEK

Oyshajon Usmonova,

Senior Teacher at Foreign Languages Department, TSUL

Annotation

This scientific article delves into the profound significance of language translation, specifically from English to Uzbek, within the context of promoting and protecting human rights. Through an in-depth examination of examples and rigorous analysis, this study highlights the paramount importance of accurate translation in various aspects of human rights discourse. It underscores the role of translation in fostering inclusivity, by breaking down language barriers and ensuring equal access to information and resources for individuals who speak Uzbek.

Keywords: Human rights, language translation, cultural identity cultural identity, empowers communities, and facilitates effective communication.

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqola inson huquqlarini targ'ib qilish va himoya qilish doirasida tilga, xususan, ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjimaning chuqur ahamiyatini ochib beradi. Misollarni chuqur o'rganish va qat'iy tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot inson huquqlari bo'yicha munozaralarning turli jihatlarida aniq tarjimaning muhim ahamiyatini ta'kidlaydi. O'zbek tilida so'zlashuvchi shaxslar uchun til to'siqlarini yo'q qilish va axborot va resurslardan teng foydalanish imkoniyatini ta'minlash orqali inklyuzivlikni rivojlantirishda tarjimaning o'rni alohida qayd etilgan.

Kalit so'zlar: inson huquqlari, til tarjimasi, madaniy o'ziga xoslik, jamoalarga kuch beradi va samarali muloqotni osonlashtiradi.

Аннотация

В этой научной статье рассматривается глубокое значение языкового перевода, в частности с английского на узбекский, в контексте поощрения и защиты прав человека. Благодаря углубленному изучению примеров и тщательному анализу, это исследование подчеркивает первостепенную важность точного перевода в различных

аспектах дискурса о правах человека. В нем подчеркивается роль перевода в содействии инклюзивной путем устранения языковых барьеров и обеспечения равного доступа к информации и ресурсам для лиц, говорящих по-узбекски.

Ключевые слова: права человека, языковой перевод, культурная идентичность культурная идентичность расширяет возможности сообществ и способствует эффективной коммуникации.

Language, as an indispensable tool for communication and expression of ideas, plays a pivotal role in various aspects of human life. In the field of human rights, language translation assumes a critical position in ensuring that crucial information and vital documents are accessible to individuals who speak different languages (Karatay, 2019). This scientific article delves into the multifaceted importance of language translation within the context of human rights, with a specific focus on the translation from English to Uzbek. Uzbek, spoken by millions of people primarily in Uzbekistan and neighboring countries, serves as a primary means of communication and cultural expression for its speakers (Niyozov, 2020).

The objective of this study is to thoroughly explore the significance of accurate translation in human rights discourse and shed light on the profound impact it has on various aspects of the Uzbek-speaking population. By examining the role of language translation, this research aims to highlight the transformative influence it holds in promoting inclusivity, preserving cultural identity, empowering communities, and facilitating effective communication within the Uzbek-speaking community.

Accurate translation in the field of human rights is crucial to ensure that individuals, regardless of their linguistic background, can access and comprehend vital information and documents pertaining to their rights. This accessibility promotes inclusivity by breaking down language barriers and providing equal opportunities for all individuals to engage with human rights concepts and principles (Karatay, 2019). Moreover, accurate translation serves as a means to preserve the rich cultural identity embedded within the Uzbek language, allowing individuals to connect with their heritage and maintain their linguistic roots while actively participating in the discourse of human rights (Niyozov, 2020).

Furthermore, this research acknowledges the empowering potential of language translation for Uzbek-speaking communities. Effective communication facilitated through accurate translation empowers individuals to understand their rights, voice their concerns, and actively engage in civic activities (Karatay, 2019). Translation acts as a bridge, enabling individuals to navigate legal processes, access justice, and advocate for their rights effectively.

By delving into the significance of language translation within the context of human rights, this study aims to contribute to the existing body of knowledge and shed light on the transformative impact it has on promoting inclusivity, preserving cultural identity, empowering communities, and facilitating effective communication within the Uzbek-speaking population.

Language translation in the context of human rights from English to Uzbek is underscored by numerous studies and research findings, highlighting its significant impact. In a comprehensive study conducted by Karatay (2019), the critical role of accurate translation in ensuring accessibility to crucial information and documents for individuals speaking different languages is emphasized. This accessibility fosters inclusivity by dismantling language barriers and ensuring equal opportunities for all individuals to engage with human rights concepts and principles. Furthermore, Niyozov (2020) emphasizes that accurate translation not only grants individuals access to human rights information but also acts as a means of preserving cultural identity. By translating human rights documents and concepts into Uzbek, individuals can forge a connection with their heritage and maintain their linguistic roots while actively participating in the discourse of human rights.

Moreover, the empowering effect of accurate translation on Uzbek-speaking communities is highlighted in Karatay's study (2019). Through effective communication, translation empowers individuals to comprehend their rights and effectively voice their concerns. This empowerment is further exemplified by the ability of translation to serve as a bridge, enabling individuals to navigate legal processes, access justice, and effectively advocate for their rights. By facilitating effective communication, translation plays a pivotal role in ensuring that individuals within the Uzbek-speaking population can actively participate in civic activities and engage in human rights matters.

The aforementioned studies, conducted by Karatay (2019) and Niyozov (2020), provide empirical evidence and support for the paramount importance of language translation from English to Uzbek. These studies collectively demonstrate how translation promotes inclusivity, preserves cultural identity, empowers communities, and facilitates effective communication within the Uzbek-speaking population. By recognizing and valuing the significance of accurate translation, society can work towards the advancement of linguistic equality and the protection of human rights principles for all individuals, regardless of their linguistic background.

Language barriers hinder equal access to human rights knowledge and resources, posing a challenge for individuals who do not understand English, the predominant language in international human rights discourse. Accurate translation from English to Uzbek is essential in ensuring that vital human rights documents, including the Universal Declaration of Human Rights and regional conventions, are comprehensible and accessible to Uzbek-

speaking individuals. By providing translated materials, individuals can engage with the principles and concepts of human rights in their native language, enabling them to fully understand their rights and responsibilities. This not only promotes inclusivity but also empowers individuals to actively participate in human rights matters and advocate for justice within their communities. Accessible and accurate translation plays a crucial role in democratizing access to human rights information and ensuring that language barriers do not impede individuals' understanding and engagement with their rights.

Language is deeply intertwined with culture and identity, and translation from English to Uzbek contributes to the preservation of cultural heritage while empowering communities. By providing human rights materials in Uzbek, individuals can engage with human rights concepts while maintaining a strong connection to their cultural roots. This allows for a more nuanced understanding of human rights within the context of Uzbek culture and values. Translation enables individuals to comprehend their rights, participate in civic activities, and effectively advocate for justice within their communities. It empowers individuals to express their cultural identity and assert their unique perspectives, fostering a sense of belonging and agency. By valuing and preserving cultural identity through accurate translation, society recognizes the diversity of human experiences and ensures that human rights discourse is inclusive and representative of different cultures and languages.[1, 93]

Accurate language translation is crucial for individuals seeking legal assistance in human rights cases. In Uzbek-speaking regions, precise translation of legal documents, contracts, and court proceedings is essential for fair and equal legal representation. Access to accurate translation ensures that individuals involved in human rights-related legal matters fully comprehend their rights, obligations, and the legal processes they are engaged in. Without accurate translation, individuals may face significant barriers in navigating the complex legal system, potentially compromising their ability to access justice. By providing accurate translation services, legal professionals can effectively communicate with clients, ensuring that their rights are upheld and their voices are heard. Translation plays a vital role in bridging the gap between legal systems, facilitating effective communication, and ensuring fair and just outcomes in human rights-related legal cases.

Translation efforts in the context of human rights face various challenges that require careful consideration. Linguistic nuances, cultural contexts, and technical constraints can pose difficulties in accurately conveying the intended meaning of human rights documents. Translators must navigate complex terminologies and cultural concepts to ensure that translations are precise and culturally sensitive. Moreover, the availability of qualified translators proficient in both English and Uzbek is crucial

for maintaining the quality and accuracy of translations. Limited resources, including funding and technological support, can also hinder translation efforts. To overcome these challenges, it is important to invest in translator training programs, promote collaboration between translators and human rights organizations, and allocate sufficient resources for translation initiatives. Cultural sensitivity and an understanding of the target audience's cultural and social context are essential to ensure that translations resonate with the intended audience and effectively convey human rights concepts.

Despite the challenges, several successful translation initiatives have made a significant impact on the accessibility of human rights information in Uzbek. Collaborative efforts between governmental agencies, non-governmental organizations, and grassroots initiatives have played a critical role in bridging the translation gap and raising awareness about human rights issues within Uzbek-speaking communities. These initiatives have focused on translating international human rights treaties and conventions, as well as developing educational materials in Uzbek to promote a deeper understanding of human rights principles. By providing accessible translations, these initiatives have empowered individuals to engage with human rights discourse, participate in advocacy efforts, and contribute to shaping human rights practices within their communities. The impact of successful translation initiatives extends beyond individual empowerment; it fosters a culture of human rights awareness and accountability, promoting a more just and inclusive society. Moreover, these initiatives have highlighted the importance of community engagement, involving local translators and experts to ensure culturally sensitive translations that resonate with the target audience. By recognizing the value of accurate translation and investing in translation initiatives, society can create a more inclusive and equitable human rights landscape for Uzbek-speaking communities [2, 24].

In conclusion, the analysis of the study on language translation in the context of human rights from English to Uzbek highlights the multifaceted significance of accurate translation in the realm of human rights. It underscores the critical role that translation plays in promoting equitable access to human rights information, ensuring that individuals can fully comprehend and engage with their rights and responsibilities.

Accurate translation from English to Uzbek breaks down language barriers and fosters inclusivity by making vital human rights documents, such as the Universal Declaration of Human Rights and regional conventions, comprehensible and accessible to Uzbek-speaking individuals. This accessibility is crucial for promoting awareness, empowering individuals, and encouraging active participation in human rights matters [5].

Furthermore, translation serves as a powerful tool for preserving cultural identity and strengthening commu-

nity involvement in human rights discourse. By providing human rights materials in Uzbek, translation enables individuals to engage with human rights concepts while maintaining a strong connection to their cultural heritage. This not only empowers individuals to advocate for justice within their communities but also enriches the broader human rights dialogue by incorporating diverse cultural perspectives.

In the context of legal representation, accurate trans-

lation is indispensable for individuals seeking justice in human rights cases. Access to translated legal documents, contracts, and court proceedings ensures that individuals fully understand their rights, obligations, and legal processes. Precise translation in Uzbek-speaking regions promotes fair and equal legal representation, eliminating language barriers that could otherwise hinder individuals' ability to access justice.

REFERENCES:

1. Abdulloeva S. (2019). Translation and human rights advocacy in Uzbekistan: Case studies and lessons learned. *Journal of Translation and Human Rights*, 6(2), 130 p.
2. García, M. C. (2022). Translation and cultural identity: The impact of English to Uzbek translations on preserving cultural heritage. *Translation Studies Quarterly*, 28(4), 95p.
3. Johnson, L. M. (2018). Overcoming linguistic barriers: The role of translation in ensuring access to human rights information. *International Journal of Language and Human Rights*, 7(3), 240 p.
4. Larson, M. (2017). Bridging the language gap: Translation initiatives for promoting human rights awareness in Uzbekistan. *International Journal of Human Rights Education*, 12(3), 240 p.
5. Organization for Security and Cooperation in Europe. (2018). Translation and interpretation in the context of human rights: A practical guide for Uzbek-speaking regions. Retrieved from <https://www.osce.org/uzbekistan/translation-interpretation-human-rights>.
6. Uzbekistan National Human Rights Commission. (2022). Enhancing access to human rights information through translation: Progress and challenges in Uzbekistan. Retrieved from <http://www.hrc.uz/en/reports/translating-human-rights-uzbek>.

ЎУДУДЛАРДА САНОАТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

(Тошкент шаҳри мисолида)

Динара Сримбетова,

Тошкент молия институти катта ўқитувчиси

Аннотация

Ушбу мақола сўнги йилларда амалга оширилаётган барча ислохотлар мамлакат ва унинг ҳудудларида ички бозорни зарур саноат товарлари ва хизматлар билан тўлдирувчи, янги иш ўринлари яратувчи ва ташқи бозорлар учун рақобатбардош саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи рақобат муҳитини шакллантириши ва ривожлантириши муаммоларини ҳал этиши ҳақида ёзилган. Саноат ишлаб чиқариши жараёнини жадаллаштириши мақсадида қабул қилинган барча қонун ва қарорлар тайёр саноат маҳсулотларининг бирламчи ва қайта ишлаб чиқариши тармоқларини ривожлантириши имконини берди.

Калит сўзлар: саноат маҳсулотлари, ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, чора-тадбирлар, инновацион ривожланиши, стратегия, хом ашёни импорт, потенциал истеъмолчи, перацион фаолият

Аннотация

В этой статье написано обо всех реформах, проведенных за последние годы для решения проблем формирования и развития конкурентной среды в стране и на ее территориях, которая наполняет внутренний рынок необходимыми промышленными товарами и услугами, создает новые рабочие места и производит конкурентоспособную промышленную продукцию для внешних рынков. Все законы и решения, принятые с целью ускорения процесса промышленного производства, позволили развивать сектор первичного и восстановительного производства готовой промышленной продукции.

Ключевые слова: промышленная продукция, социально-экономическое развитие, меры, инновационное развитие, стратегия, импорт сырья, потенциальный потребитель, предпринимательская деятельность

Annotation

This article is written about all the reforms carried out in recent years to solve the problems of the formation and development of a competitive environment in the country and its territories, which fills the domestic market with the necessary industrial goods and services, creates new jobs and produces competitive industrial products for foreign markets.

All laws and decisions made in order to accelerate the process of industrial production made it possible to develop primary and remanufacturing sectors of finished industrial products.

Keywords: industrial products, socio-economic development, measures, innovation development, strategy, import of raw materials, potential consumer, pervasion activity

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 27 июндаги “Тошкент вилоятида ишлаб чиқариш-саноат тармоқларида муҳандис-техник ходимларни тайёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 8 августдаги “Худудларнинг жадал ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлашга доир устувор чора-тадбирлар тўғрисида”ги ҳамда 2021 йил 10 августдаги “Тошкент вилоятда кичик саноат зоналарини ташкил этиш тўғрисида”ги қарорлари вилоятда 17 та кичик саноат зонаси ташкил этилишига асос бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги “2019–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони қабул қилиниши республикада бир қатор имтиёзлар мажмуи юзага келиши натижасида инновацион ривожланиш жонланишига хизмат қилди. Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикасини 2035 йилгача ривожлантириш концепцияси қабул қилиниши иқтисодийнинг барча тармоқларида инновацион ривожланишга туртки бўлди.

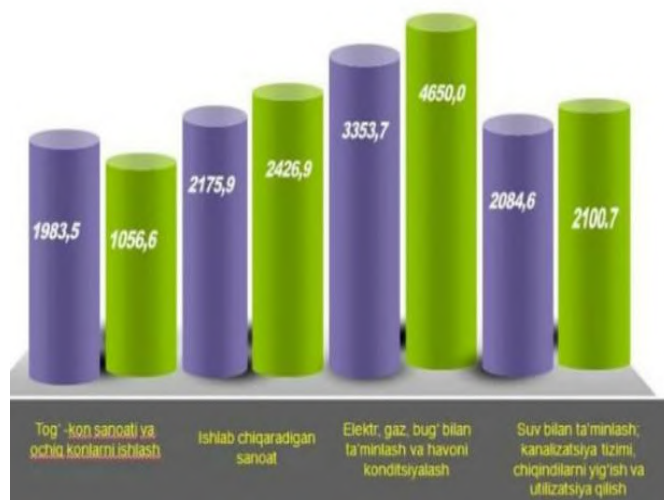
Ҳозирги кунда саноат тармоқларини ривожлантиришнинг турли жиҳатларига жавоб берувчи институтларнинг кенг қамровли тизими мавжуд. Бу эса баъзан функциялар такрорланишига олиб келади ва улар фаолиятини мувофиқлаштиришни қийинлаштиради. Бу эса баъзида тармоқни ривожлантиришда жиддий тўсиқлар юзага келишига ҳам сабаб бўлиши мумкин. Минтақада инновацияларни рағбатлантириш ва технологик трансфер марказлари, венчур фондлари, саноатни ривожлантириш марказлари сингари инновацион тузилмаларни шакллантириш орқали саноат мажмуасининг янги ташкилий-иқтисодий механизмини ишлаб чиқиш зарурати тадқиқотнинг асосий вазифаларидан биридир.

Унинг потенциал истеъмолчилари томонидан юқори технологияли маҳсулотларга талаб ва тўлов қобилияти пастлиги, асбоб-ускуналарни импорт қилишга қизиқиш, шунингдек, ишлаб чиқаришга жорий этиш ёки ишлаб чиқариш даражаси тўлиқ эмаслиги, ўз ишлаб чиқарувчилари томонидан инновацион маҳсулотларни бозорда биргаликда илгари суриш бўйича етарлича фаол ишланмаганлиги билан изоҳланади.

2019 йил 22 июлда “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги қонун, 2020 йил 2 мартда “2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”нинг “Илм, маърифат ва рақамли иқ-

тисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури қабул қилиниши саноат ишлаб чиқаришини оширишда илм-фан ва таълим тизимини ривожлантиришни таъминлашга катта ҳисса қўшди.

1-график

Ҳозирги кунда минтақа саноатини ривожлантириш имконини берувчи бир қанча сценарийлар мавжуд. Биз улардан бирини танлашга мажбурмиз. Биринчиси инерцион, яъни саноатни табиий хом ашё ва энергия манбаи асосида ривожлантириш. Бу сценарий асосида ривожлансак, у аста-секин ўз ресурсини тугатиши мумкин. Иккинчи сценарий инновацион технологик ютуқ асосида саноат тармоғини ривожлантиришдан иборат. Бунинг учун ўрта муддатли истиқболда инновацион капитал қўйилмалар ҳажмини сезиларли даражада (ҳажм бўйича) ошириш керак. Саноат харақтерига муҳандислик ишлари нолдан яратилиши керак. Саноатнинг моддий-техник базасини модернизациялаш учун янги технологик база ва янги тузилмада асосий воситаларни техник қайта жиҳозлаш бўйича давлат дастурини ишлаб чиқиш керак [1, 12].

Аввало, минтақада инновацион маҳсулотлар ишлаб чиқаришни таъминлаш лозим. Бунинг учун саноат корхоналарини илмий тадқиқот ва ишланмаларга сарфланувчи харажатларини ЯХМнинг камида 3,0 % (1,5 % бюджет маблағлари, 1,5 % бошқа жамғарма маблағлари) га ошириш учун шароит яратиши керак.

Шу муносабат билан таъкидлаш жоизки, илмий тадқиқот ишланмаларини молиялаштириш ҳажми кўпайиши, умуман, иш босқичлари ва турлари бўйича мутаносиб равишда инновацион жараёнларни молия-

лаштириш кенг қўламда ривожланиши мавжуд бўлган дагина ижобий ижтимоий-иқтисодий самара беради.

Инновацион иқтисодиётга ўтиш шароитида илм-фан ва техника ютуқларидан самарали фойдаланган ҳолда минтақа саноатини ривожлантиришда замонавий инновацион технологияларни татбиқ этишнинг тўғри усулини жорий этиш ҳам муҳим шартлардан бири бўлиб қолмоқда.

Шунингдек, бу йўналишда устувор лойиҳаларни амалга оширишда давлатнинг қўллаб-қувватлаши муҳим омиллардан бири бўлиб, ИТТКИга давлат буюртмаларини шакллантириш, лойиҳалар учун вилоят даражасида маълумотлар базасини шакллантириш, интеллектуал фаолият натижалари ва уларга тенглаштирилган воситалар ҳимоясини таъминлаш, инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш бўйича вилоят ҳокимлиги фонди, тадқиқотларни ривожлантириш бўйича бюджетдан ташқари жамғарма фаолиятини ташкил этиш ва мувофиқлаштириш мақсадга мувофиқ.

Шу муносабат билан, вилоятнинг туман ва шаҳарларидаги саноат корхоналарига ноёб ва илғор технологияларни жалб этиш мақсадида технологиялар трансфери марказларини яратиш, қўллаб-қувватлаш ва уларни минтақавий тармоққа интеграциялаш муҳим ҳисобланади. Технологиялар трансферининг минтақавий тармоғи мамлакат даражасидаги тармоққа уланиши лозим. Тармоқдаги ҳамкорликда ишлаш корхоналарга рақобатбардошликни ошириш, янги технологиялардан фойдаланган юқори технологик лойиҳаларни ишга тушириш учун янги ҳамкорларни топиш имконини беради. Биз тақлиф этаётган марказ минтақадаги саноат корхоналарини қўллаб-қувватлаш бўйича барча вазифаларни бажаради. Бу марказнинг бош офиси вилоят маркази Нурафшон шаҳрида жойлашиши мақсадга мувофиқ. Марказ фаолияти вилоятдаги барча туман ва шаҳарларни қамраб олади [2, 23].

Шу сабабли, фикримизча, вилоятдаги саноат корхоналарини таълим муассасалари билан келишган ҳолда корпоратив университетларни ташкил этиш лозим. Бундай университетлар ходимларнинг техник соҳада изланишларини оширган ҳолда таълим муассасалари ва саноат корхоналарини интеграциялашувига олиб келади.

Минтақадаги саноат мажмуасининг кадрлар салоҳиятини ошириш доирасида аҳолининг тадбиркорлик фаоллигини ҳам ошириш мақсадга мувофиқ бўлиб, минтақа аҳолисининг тадбиркорлик қобилиятини оширишни рағбатлантириш учун тадбиркорнинг ижобий қиёфаси (имиж)ни шакллантириш зарур. Шу мақсадда, вилоятда жойлашган олий ўқув юртлари билан мазкур соҳада бевосита ҳамкорликни амалга ошириб, тадбиркорликни ижтимоий онгда барқарор даромад келтирувчи бандлик шакли сифатида қабул қилиш ва тадбиркорлик субъектларининг ўзига хос хусусиятларини акс эттирувчи фаолиятнинг аниқ натижаларини

кўрсатиш зарур. Шунингдек, тадбиркор бўлишни хоҳловчи аҳоли ва тадбиркорлар учун махсус сайтлар орқали онлайн ахборот маслаҳат хизматлари тизимини ривожлантириш зарур.

Минтақадаги саноат корхоналарини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг яна бир воситаси сифатида солиқ сиёсати воситаларидан фойдаланиш ҳисобланади. Қонун ҳужжатларида саноат ишлаб чиқаришини ривожлантириш учун солиқ ва божхона имтиёзларини ажратиш, солиқ таътилларини узайтириш бўйича чора-тадбирлар кўзда тутилиши лозим. Солиқ сиёсати воситаларидан ташқари кредит сиёсати воситаларидан ҳам фойдаланиш муҳим ҳисобланади [3, 7].

Ишлаб чиқариш ва инновацион инфратузилмалар томонидан тақдим этилаётган хизматлар бозори таҳлиliga кўра, минтақада худудий ишлаб чиқариш гуруҳларини ривожлантиришга қаратилган ташкилотлар (кластерларни ривожлантириш марказлари) ташкил этиш ҳамда корхоналарнинг самарали фаолияти учун шарт-шароитлар яратиш лозим.

Фикримизча, кластерларни ривожлантириш марказлари ахборот-таҳлилий маълумотларни ишлаб чиқиш, лойиҳаларини амалга ошириш, юқори технологиялардан фойдаланишни таъминлаш, янги маҳсулот ва хизматларни тақдим этиш, маҳсулот учун сертификатлар олишни таъминлаш, кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлашни ташкил этиш, саноат паркларини ва қулай шароитни яратиш, юқори технологик иш ўринларини ташкил этиш, солиқ имтиёзларини кенгайтириш, юқори технологик ускуналарни жамоавий олиш марказларини ташкил этиш зарур.

Бундай марказлар ишлаб чиқариш инновацион инфратузилма элементи бўлиб, маҳаллий ишлаб чиқаришни ривожлантириш, юқори технологик саноат маҳсулотлари экспортини ошириш, натижада, минтақа рақобатбардошлигини оширишга хизмат қилади. Минтақа саноатини инновацион ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизми инновацион фаолиятни фаоллаштириш жараёнига асосланади. Саноат корхоналаридаги инновацион фаолият жадаллашувига қуйидаги компонентлар: бозор, ресурс, молиявий, мотивацион, ишлаб чиқариш-инновацион инфратузилмани шакллантириш ҳисобига эришилади.

Юқоридаги тадбирлар билан бир қаторда, саноат мажмуасини молиялаштирувчи институтларни ривожлантириш ҳам муҳим таркибий қисм ҳисобланади. Вилоятдаги саноат корхоналарида модернизацияни сифатли амалга ошириш мақсадида имтиёзли фоиз асосида (5%) мақсадли қарз берувчи ривожлантириш жамғармасини ташкил этиш лозим. Қўллаб-қувватлаш доирасида амалга оширилувчи асосий йўналишлар қуйидагилар ҳисобланади.

1. “Бошлангич” дастур. Кичик корхоналарга қайтарилмаслик шarti билан субсидиялар ажратиш.

2. “Ривожлантириш” дастури. Электр техникаси,

кимё, озиқ-овқат, енгил саноат тармоғи соҳаларида кичик корхоналарни молиялаштириш.

3. “Илмий” дастур. ИТТКИни амалга ошириш ва ба-жариш бўйича йирик корхоналарни молиялаштириш.

4. “Тижорат” дастури. Инновацион лойиҳаларни амалга оширишда кичик корхоналарга молиявий кўмак бериш.

Шунингдек, биз саноатни ривожлантириш жамғармасини ташкил этишни тавсия этамиз. Саноатни ривожлантириш жамғармаси нодавлат, нотижорат ташкилот сифатида шаклланиб, унинг асосий мақсади ишлаб чиқариш технологик лойиҳаларини молиялаштириш учун қарз олиш имкониятини ошириш, модернизацияни рағбатлантириш ва янги ишлаб чиқаришни ташкил этиш, экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш ва саноатнинг етакчи тармоқлари бўйича илмий, техник мутахассисларни тайёрлашга ёрдам кўрсатишдан иборат [2, 512].

Қуйидагилар жамғарманинг йўналиш ва вазифалари этиб белгиланиши керак:

1. Ишлаб чиқариш соҳасидаги амалий илмий-техник ишланмаларни амалга оширишда кўмаклашиш.

2. Ишлаб чиқилган янги ғоялар асосида оммавий ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш.

3. Илмий-техник кадрларни тайёрлаш.

Бизнинг таклифимизга кўра, жамғарманинг молиявий манбаини қуйидагилар ташкил этиши мумкин:

1. Вилоят маҳаллий бюджети томонидан молиялаштириш (бюджетнинг 1 %гача)

2. Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги дастурлари доирасида субсидиялар ажратиш.

Юртимизда ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш, рақобатбардош саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни кенгайтириш бораси-

да бир қатор ишлар олиб борилмоқда. 2019-2020 йилларда Тошкент вилоятининг саноат салоҳиятини ривожлантириш дастурида ҳам бунга алоҳида эътибор қаратилган. Фақат дастурда цемент ишлаб чиқариш, пахта кластерларини яратишга бирламчи, юқори технологик саноат ишлаб чиқаришини ривожлантиришга иккиламчи даражада урғу берилган.

Тошкент шаҳар ва унинг туман, шаҳарлари саноат мажмуасини ўрганиш таҳлилига кўра, саноат мажмуасининг ҳозирги ривожланиши экстенсив характерга эга бўлишига қарамай, мавжуд салоҳият юқори технологик маҳсулотларни ишлаб чиқариш имконини беради. Бу эса тармоқдаги рақобатбардошликни оширади ва минтақа саноатини ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш заруратини белгилайди. Ҳозирги кунда минтақа саноатини инновацион ривожланиш йўлига ўтиши ҳудуднинг тараққий этишига, саноат корхоналарининг рақобатбардошлиги ошишига, сифатли ўсишнинг таъминланишига олиб келади. Фикримизча, бунда саноатни инновацион ривожлантиришнинг 3 та асосий босқичига ажратиш зарур.

Жамғарманинг операцион фаолияти билан боғлиқ харажатлар вилоят бюджети томонидан қопланади. Агар ушбу лойиҳа амалга ошса, ундан юқори иқтисодий самарага эришилади. Жамғарма хизматларидан фойдаланувчи корхоналар сони ошиб боради. Модернизацияланган юқори самарали ишлаб чиқаришга эга иш ўринлари пайдо бўлади. Ишлаб чиқарилган инновацион ишлаб чиқариш технологиялари туфайли хорижий аналоглар ўрнини босувчи инновацион маҳсулотлар ишлаб чиқарилади. Натижада вилоятнинг хом ашёга ихтисослашуви пасаяди. Жамғарма минтақа саноат корхоналарини инновацион ривожланишининг асосий қўллаб қувватловчи институтларидан бири бўлиши керак

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ахмедов Т.М. Управление территориальной организацией производительных сил и мажмуаным развитием регионов Узбекистана: иқти. Фан. Докт. Илм. Даража. олиш учун дисс. автореф. – Т., 1992. – 26 б.

2. Баранчеев В.П., Масленникова Н.П., Мишин В.М. Управления инновациями: учебник. – М.: Юрайт, 2015. – 711 с.

3. Вахабов А.В. Инсон капиталининг инвестицион самарадорлигини баҳолашнинг услубий асослари // Миллий иқтисодиёт тармоқларида олий маълумотли кадрларга бўлган эҳтиёжни баҳолаш ва прогнозлаштириш. Илмий мақолалар тўплами. – Т.: Lesson Press. 2017. – 344 б.

4. Гаибназарова З. Инновацион инвестициялаштириш самарадорлигини оширишнинг назарий жиҳатлари: иқт.фан. автореферати. – Т.: Техника унв., 2012. – 24 б.

5.Ерохин П.В. О категории “ликвидность” в Критерии ликвидности // Вестник ИНЖЭКОНа. Серия: Экономика, 2013 – № 6 (65). – 137 с.

6. Каплан, Р. Организация, ориентированная на стратегию / Пер. с англ. Р.Каплан, Д. Нортон. – М.: ЗАО ОЛИМП-Бизнес, 2003. – 416 с.

SYSTEM OF PROFESSIONAL TRAINING FOR STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH TO ORGANIC CHEMISTRY

Gulkhan Genjemuratova,

Teacher, Karakalpak State University

Annotation

Currently, the priority direction in the modernization of higher professional education is to improve its quality in accordance with the demand for university graduates in the labor market. And the main role in improving the quality of education can be assigned to the integrative approach to teaching as a condition for the formation of professional competence of university students. In the conditions of the modern system of agricultural education, taking into account the new requirements of society and modern trends in the development of higher education, there is a need to design a model of student education that would integrate different academic disciplines in order to better develop the professional competencies of students.

Keywords: competencies, competency, integrative approach, integration, two-level education system, modernization of the educational process, active forms of learning.

Annotatsiya

Hozirgi vaqtda oliy kasbiy ta'limni modernizatsiya qilishning ustuvor yo'nalishi mehnat bozorida universitet bitiruvchilariga bo'lgan talabga muvofiq uning sifatini oshirishdan iborat. Ta'lim sifatini oshirishda asosiy rolni universitet talabalarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish sharti sifatida o'qitishga integrativ yondashuv belgilash mumkin. Zamonaviy qishloq xo'jaligi ta'limi tizimi sharoitida jamiyatning yangi talablari va oliy ta'limni rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalarini hisobga olgan holda, talabalarining kasbiy kompetensiyalarini yaxshiroq rivojlantirish uchun turli xil o'quv fanlarini birlashtiradigan talabalar ta'limi modelini ishlab chiqish zarur.

Kalit so'zlar: kompetensiyalar, kompetensiya, integrativ yondashuv, integratsiya, ikki bosqichli ta'lim tizimi, o'quv jarayonini modernizatsiya qilish, ta'limning faol shakllari.

Аннотация

В настоящее время приоритетным направлением модернизации высшего профессионального образования является повышение его качества в соответствии со спросом на выпускников вузов на рынке труда. Основную роль в повышении качества образования может играть комплексный подход к обучению как условие формирования профессиональной компетентности студентов вузов. В условиях современной системы сельскохозяйственного образования с учетом новых требований общества и современных тенденций развития высшего образования необходимо разработать модель обучения студентов, объединяющую различные учебные дисциплины для лучшего развития профессиональных компетенций студентов.

Ключевые слова: компетенции, компетентность, интегративный подход, интеграция, двухуровневая система образования, модернизация образовательного процесса, активные формы обучения.

One of the priorities of state policy and legal regulation in the field of education is to improve the quality of vocational education, which is manifested primarily in the level of demand for graduates of vocational education institutions in the labor market. In the conditions of the modern system of agricultural education, taking into account the new requirements of society and modern trends in the development of higher education, there is a need to design a model of student education that would integrate different academic disciplines in order to better develop the professional competencies of students. This is also required by the State Educational Standard for Higher Schools. Therefore, we tried to modernize chemical education at an agricultural university through an integrative approach to teaching academic disciplines. We put forward the following pedagogical hypothesis: integration of the content of academic disciplines and an integrative approach to their teaching will allow us to modernize chemical education at an agricultural university and develop the professional competencies of students at a higher quality level.

The purpose of our further research

There was a theoretical justification and experimental testing of the effectiveness of the integrative approach in teaching chemistry in agricultural universities and its influence on the formation of professional competencies of students.

The object of the study was the educational process.

To achieve the goal, the following tasks were set.

1. Conduct an analysis of literary sources on this research problem.
2. To develop a model for the formation of professional competence of students in the specialty "Animal Science" based on an integrative approach to teaching chemistry.
3. Conducting a pedagogical experiment to identify the effectiveness of the proposed model by introducing it into the educational process of the university.
4. Present a criteria system and diagnostic apparatus for assessing the effectiveness of a pedagogical model for the formation of professional competencies based on an integrative approach to teaching.

5. Analyze the results obtained.

6. Draw conclusions about the effectiveness or ineffectiveness of the integrative approach to teaching and its actual application in the educational process of an agricultural university in order to modernize the learning process.

7. Give recommendations for teachers of agricultural universities in order to modernize the educational process through an integrative approach to training in the formation of professional competencies.[1, 21]

The theoretical and methodological basis of the study is the philosophical and pedagogical ideas of Yu.K. Babansky, N.E. Kuznetsova, M.S. Pak and others.

Issues of an integrative approach to teaching in higher education do not receive as much attention as we would like. It is believed that an integrative approach to teaching is a priority for pedagogical universities. But currently in the literature there are studies in which the integrative approach to teaching finds quite wide practical application.

It should be noted that enough attention is paid to the issues of an integrative approach in teaching higher education disciplines, but none of the researchers considers the problem of an integrative approach to teaching in agricultural universities. A considerable amount of work is also devoted to the modernization of the educational process at universities. L.M. Ivanova [2, 32] expresses the opinion that the modernization of the educational process at a university requires pedagogical conditions and certain means, using the example of studying foreign language vocabulary. In the works of E.V. Bondarevskaya, S.V. Kulnevich, A.M. Novikova, T.I. Shamova [4, 12p] pre-

sents various aspects of the concept of modernization of education. Scientists such as S.L. Krasinsky, N.P. Galtsova, V.K. Pashkov reveal the specifics of organizing the educational process at the department of correspondence education in a non-state entrepreneurial university in the conditions of modernization.

Thus, having analyzed the state of the problem of our research at the current level of development of the educational process at the university,

We came to the following conclusions.

1. The integrative approach to the teaching of academic disciplines in universities is reflected, but its implementation in agricultural universities has practically not been studied.

2. The integrative approach as a factor in the formation of professional competence of an agricultural student has also not been studied.

3. Modernization of the educational process in an agricultural university based on an integrative approach as a factor in the formation of professional competence has not been considered by researchers.

Therefore, we consider it appropriate to propose a pedagogical model for modernizing the educational process for studying at an agricultural university based on an integrative approach to teaching chemistry as a formative component of professional competence.

Integration of the content of academic disciplines was carried out at a conceptually significant level, taking into account professional orientation (Table 1.)

Table 1.

Integration of content at a conceptually significant level.

Academic discipline	↔Sections of the academic discipline	↔Integrated concepts	↔ Special educational disciplines and their concepts
1	2	3	4
Inorganic and analytical chemistry	Chemistry of elements and their compounds	Chemical elements, macro- and microelements	Feeding farm animals: mineral composition of feed. Animal hygiene: concentration of harmful gases (ammonia, hydrogen sulfide, carbon dioxide, etc.) and dust in livestock buildings.
	Solutions	Solutions, concentration, pH (hydrogen value)	Feeding farm animals: acidity and moisture content of feed. Animal hygiene: concentration of harmful gases (ammonia, hydrogen sulfide, carbon dioxide, etc.) and dust in livestock buildings.
	Chemical kinetics	The rate of chemical reactions and factors influencing it	Animal hygiene: temperature conditions in livestock buildings, animal productivity, feed consumption.
	Qualitative analysis. Quantitative analysis.	Qualitative analysis, cations and anions	Feeding farm animals: zootechnical analysis of feed.
Organic chemistry	Classes of organic compounds	Proteins fats carbohydrates.	Feeding farm animals: biologically active substances and additives.
Biochemistry	Metabolism	Metabolites, enzymes	Physiological basis of waste products.

To introduce an integrative approach into the educational process, we used active forms of learning, since they allow us to subordinate the learning process to the control influence of the teacher, ensure the active participation of students in the educational process and establish control over the progress of the experiment, the assimilation of integrative concepts and formation of professional competencies.

During the study, preference was given to simulation methods of active learning, in which the educational, professional and cognitive activities of students are based on imitation of professional activities. These are simulation methods of active learning, such as a business game, pedagogical tasks, partial search laboratory work, the situation of staging various activities, and others.

Thus, as a result of our research, the put forward hypothesis was confirmed: the integration of the content of academic disciplines and the integrative approach to their teaching makes it possible to modernize chemical education in agricultural universities and to form the professional competencies of students at a higher quality level. There-

fore, we recommend that chemistry teachers at agricultural universities develop and introduce into the educational process work programs and educational and methodological complexes based on an integrative approach in order to improve the quality of chemical education, the formation of professional competencies and the competence of students as a means of modernizing the learning process.

When studying chemical disciplines in agriculture at this university we consider it appropriate:

- widely use active forms of learning;
- completion of coursework and diploma works by students under the joint scientific supervision of teachers of the Department of Chemistry and graduating departments;
- involving students in the work of student scientific circles, where the objects of research can be feed, drinking water, milk, etc.;
- horizontal integration of disciplines and their joint study over time;
- vertical integration of disciplines based on the existing competencies of students;
- integration of knowledge with practice.

REFERENCES:

1. Abashina A.D., Bondareva T.V. An integrative approach to the formation of personal and professional competence of future social sector specialists. Bulletin of Moscow University. Episode 20 Teacher Education. 2019. № 1. – 101 p.
2. Bondarevskaya E.V. Theory and practice of personality-oriented education. Rostov n/d.: Publishing house RGPU, 2010. – 352 p.
3. Bondarevskaya E.V. Pedagogy: personality in humanistic theories and systems of education. S.V. Kulnevich. M-Rostov n/d, 2019. – 217 p.
4. Shakhidoyatov K.M., Genjemuratova G. P., & Oripov E. (2006). 1-Acyldeoxyvasicinone salts as effective intermediate C-and N-acylating agents for alkaloids and amino acids. Chemistry of natural compounds. – 723 p.
5. Genjemuratova, G. P., Shambilova, G. K., & Bayniyazova, S. A. (2023). THE REINFORCEMENT OF COMPOSITE MATERIALS WITH NATURAL ORGANIC FIBERS. International Bulletin of Applied Science and Technology, 3(5). – 741 p.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BADIY ADABIYOT BILAN TANISHTIRISH BOLALARNI ESTETIK VA AXLOQIY TARBIYALASH VOSITASI

Shaxnoza Xojimirzayeva,
University of Business and Science,
“Maktabgacha, boshlang'ich ta'lim va jismoniy tarbiya” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada badiiy adabiyot bolalarni aqlan, axloqan va estetik tarbiyalashning qudratli, ta'sirchan vositasi ekanligi ko'rsatib o'tilgan. Bundan tashqari badiiy adabiyot bola nutqini, tasavvurini, fantaziyasini rivojlantirishi, hamda bolalarni ertaklar olamiga sayohat qilishga undaydi, hamda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida badiiy asarlar bilan tanishtirishga doir faoliyatni tashkil etish muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida so'z yuritiladi. Tabiiyki hozirgi ta'lim islohotlari sharoitida ham barkamol avlod tarbiyasi haqida gapirar ekanlar: “Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tibori, avvalambor, farzandlarimizning unib, o'sib, ulg'ayib, qanday inson bo'lib hayotga kirib borishga bog'liqdir.

Kalit so'zlar: badiiy asar, bolalar adabiyoti, idrok, hikoyalar, ertaklar, she'rlar.

Аннотация

В данной статье показано, что художественная литература является мощным, действенным средством умственного, нравственного и эстетического воспитания детей. Кроме того, говорится о том, что художественная литература развивает речь, воображение, фантазию ребенка, побуждает детей путешествовать в мир сказок, а также об организации деятельности по ознакомлению с произведениями искусства в дошкольных образовательных организациях. Естественно, что даже в условиях нынешних образовательных реформ, говоря о воспитании гармоничного поколения, “будущее нашей родины, завтрашний день нашего народа, авторитет нашей страны в мировом сообществе в первую очередь зависят от того, как наши дети вырастут, вырастут и войдут в жизнь как люди.

Ключевые слова: художественная литература, детская литература, восприятие, рассказы, сказки, стихи.

Annotation

This article shows that fiction is a powerful, influential means of educating children mentally, morally and aesthetically. In addition, it is said that fiction is important to develop a child's speech, imagination, fantasy, and to encourage children to travel to the world of fairy tales, and to organize activities for the introduction of fiction in preschool educational organizations. Naturally, even in the current conditions of educational reform, they talk about the upbringing of a harmonious generation: “the future of our Motherland, the tomorrow of our people, the prestige of our country in the world community depends primarily on how our children germinate, grow up and grow up and enter life as what kind of person they are.

Keywords: fiction, children's literature, perception, stories, fairy tales, poems

Barkamol shaxs tarbiyasini tashkil etish barcha davrlarda ham ijtimoiy jamiyatning muhim talabi va asosiy maqsadi bo'lib kelgan. Tabiiyki hozirgi ta'lim islohotlari sharoitida ham barkamol avlod tarbiyasi haqida gapirar ekanlar: “Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tibori, avvalambor, farzandlarimizning unib, o'sib, ulg'ayib, qanday inson bo'lib hayotga kirib borishga bog'liqdir”, – deb alohida ta'kidlaganlar. Maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'limning birlamchi, eng asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Hozirgi paytda yuz berayotgan globallashuv jarayoni va jamiyatni isloh etish sharoitida yangicha fikrlovchi shaxslar Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: “Qay-si sohani olmaylik, biz zamonaviy yetuk kadrlarni tarbiyalamasdan turib biron-bir o'zgarishga, farovon hayotga erisha olmaymiz. Bunday kadrlarni, millatning sog'lom genofondini tayyorlash, avvalo, maktabgacha ta'lim tizimidan boshlanadi”, – deb bejizga ta'kidlamagan. Mutaxassis va pedagoglarning ilmiy xulosalariga ko'ra, inson o'z umri davomida oladigan barcha axborot va ma'lumot-

ning 70 foizini maktabgacha bo'lgan davrda oladi. Ana shu dalilning o'zi bolalarimizning yetuk va barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishida maktabgacha ta'lim tarbiyasi qanchalik katta ahamiyatga ega ekanini yaqqol ko'rsatib turibdi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan ishlashda badiiy so'z katta o'rin tutadi. Bolalar xalq ertaklari, she'r, hikoyalar eshitishni yaxshi ko'radilar. Bolalar adabiyoti, avvalo o'zining qiziqarli mazmuni, badiiy obrazlarining go'zalligi, tilning ifodaliligi, she'riy so'zlarning musiqaviyligi bilan bolalarga quvonch baxsh etadi. Ayni vaqtda u bolalarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. Buyuk rus yozuvchisi V.G. Belinskiy bolalar kitobi tarbiya uchun yoziladi, “Tarbiya — buyuk ish, u insonning taqdirini hal qiladi” – degan edi. Badiiy adabiyotning qimmatini bolaning har bir jihatdan o'sishiga ta'sir ko'rsatishidir. Badiiy adabiyot bolaga jonajon o'lka tabiatining kishilarning mehnati va hayotini, ularning qilayotgan ishlari va ko'rsatayotgan qahramonliklarini, bolalar hayotidan olingan voqealar, bolalarning o'yinlari va qilayotgan mehnatlarini ko'rsa-

tib beradi. Kishilarning ichki dunyosini yoritib, ularning xarakterlari, his-tuyg'ulari, xatti-harakatlarini, shuningdek, tasvirlangan hodisalarga yozuvchining munosabatini ko'rsatib, badiiy adabiyot asarlari bolani hayajonlanishga, asar qahramonlariga achinishga yoki ularni qoralashga majbur qiladi. Eng yaxshi badiiy adabiyot asarlari bolalarda biror narsaga yaxshi-yomon, adolatli-adolatsiz, to'g'ri-noto'g'ri deb, o'zlariga xos bir yordam beradi. Bolalar kitobning qiziqarli mazmuni do'stlik, halollik, mehnatsevarlik, o'rtoqlik namunalari ko'rsatadi. Bolalar adabiyoti badiiy-estetik jihatdan tarbiyalashga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Badiiy asarlarning yorqin obrazlari, jonajon tabiatning shoirona manzaralari, she'rlarning musiqaviyligi, tilning o'tkirligi, ifodaliligi bolalarga yoqadi. Bolalar badiiy so'z qudratini his etadilar, uncha katta bo'lmagan ertaklar, xalq ashula hamda she'rlarini tez va osongina eslab qoladilar. Badiiy so'zga muhabbatni ilk yoshdan boshlab tarbiyalab borish zarur, bola maktabgacha ta'lim muassasalaridan maktabga ana shu muhabbat bilan o'tadi va keyinchalik Vatan adabiyotini sevadigan bo'lib qoladi. Xalq, og'zaki ijodi — ertaklar, topishmoqlar, maqollar, qo'shiqlarning ko'plari uzoq o'tmishda va hozirgidan tubdan farq qiladigan voqeligidan tubdan farq qiladigan turmush sharoitida yaratilgan xalq ijodi asarlaridan faqat tarbiya vazifalariga javob beradiganlari tanlab olinadi. Aql-idroki yoki jasurligi bilan, sabr-toqati yoki mehnati bilan har qanday qiyinchiliklarni yengadigan dovyurak, vijdonli qahramonlar ishtirok etadigan ertaklardan bolalar juda hayratlanadilar, bunday ertaklar bolalarni ijobiy qahramonlarga nihoyatda xayrixoh bo'lishga, yovuzlikka, nohaqlikka, qizg'anchilikka, makr-hiyalga nisbatan murosasiz bo'lishga majbur etadi.

O'zbek xalq ertaklaridan tashqari ko'pgina rus xalq va mamlakatimizdagi boshqa xalqlar ertaklari ham bolalarga o'qib beriladigan ertaklar jumlasiga kiradi. Rus mumtoz adabiyoti namoyandalaridan A.S.Pushkin, N.A. Nekrasov, L.N. Tolstoy, K.D. Ushinskiy va boshqalarning asarlari bolalarga o'qib berish dasturiga kiritilgan. O'zbek yozuvchilari, shoirlari bolalar uchun juda ko'p ajoyib asarlar yaratganlar. Bu G'.G'ulom, N. Orifjonov, I. Muslim, P. Mo'min, Sh. Sa'dulla, Q.Hikmat, Q.Muhammadiy va boshqalarning asarlari - bolalarga o'qib beriladigan asarlarning eng boy manbasi hisoblanadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga bag'ishlangan adabiyotlar ro'yxatidan rus yozuvchilari va shoirlari: V. Mayakovskiy, A. Kononov, S.Mixalkov, A. Gaydar, K. Chukovskiy va boshqalarning tarjima qilgan asarlari keng o'rin olgan. Bu ro'yxatga chet el yozuvchilari Sh. Perro, X.K.Andersen va boshqalarning ertaklari ham kiradi. Bolalarga o'qib beriladigan asarlar doirasiga har xil janrdagi asarlar: hikoya va povestlar, proza hamda she'r shaklidagi ertaklar, dostonlar, hazil she'rlari, topishmoqlar, masallar kiradi [1, 32].

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni badiiy adabiyot bolalarni aqlan, axloqan va estetik tarbiyalashning qudratli, ta'sirchan quroli sifatida xizmat qiladi, u bola nutqini rivojlantirish va ertaklar olamiga sayohat

bolalar tasavvurini, ularning xayolot olamini, fantaziya-sini rivojlantiradi. Eng yaxshi adabiy namunalar asosida insonparvarlik ruhida tarbiyalangan bolalar o'z hikoyalari va ertaklarida mazlumlar va zaiflarni himoya qilish, yomonlarni jazolash orqali o'zlarining adolatparvarligini namoyon qiladilar. Bolalarbop barcha asarlarda yosh avlodning dunyoqarashi, tafakkuri, o'y kechinmalari, orzu-istaklari, voqelikka estetik munosabati o'z ifodasini topadi. Ularning aksariyati yozuvchilar (kattalar) tomonidan yaratilsa-da, voqelik bolalar dunyoqarashi nuqtayi nazari-dan talqin va tadqiq etiladi, bolalar tilidan hikoya qilinadi va baholanadi. Bolalar turli faoliyatlari davomida badiiy adabiyot orqali tanishgan qahramonlariga taqlid qilishga o'rganadilar. Taqlid asosida hayotiy harakatlar modelini o'zi uchun shakllantirib oladilar. Maktabgacha ta'lim hayotiy maktab sifatida bolalar uchun kerakli ma'lumotlarni badiiy adabiyot orqali o'rgatadi. Bolalar o'rgangan ma'lumotlarini hayotda uchraydigan voqea-hodisalar bilan solishtiradilar. Natijada ijobiy qahramonlar xatti-harakatlariga mos faoliyat orqali atrof-dagilar bilan muloqotga kirishadilar, odobli va yaxshi bola rolini ijro etadilar. Shuning uchun ham badiiy adabiyotni bola shaxsini shakllantirish va nutqni rivojlantirishning muhim vositasi, bolalarni estetik va axloqiy tarbiyalash vositasi deb aytish mumkin. Badiiy asarlar bolaning atrof-muhitga bo'lgan to'g'ri munosabatini shakllantirishga yordam beradi, real hayot omillarini umumlashtiradi, hayotni, insoniy his-tuyg'ular va munosabatlar dunyosini bilishga yordam beradi. U bolaning tafakkuri va tasavvurini rivojlantiradi, his-tuyg'ularini boyitadi. Badiiy adabiyot shaxs sifatida ilk rivojlanish davridanoq real hayotga bolani yaqinlashtiradi. Shuning uchun rasmi ertaklar va multfilmlarni bolalar xush ko'rib ko'radilar. Ular rang-barang rasmlarda hayot timsolini ko'rishga intiladilar. Bundan tashqari bolalar nutqining rivojlanishi ham badiiy adabiyot bilan hamohanglikda kechadi. Yoshlik davridanoq bolalar so'z orqali bolalar shoir va yozuvchilar bilan ma'naviy muloqotga lutfan kirishadilar. Bola ularning g'oyalari va his-tuyg'ularini, fikrlar va til tizimini tushunishni boshlaydi. Badiiy shakllarning ma'nosini tushunishda bolalarga otanonalar, pedagoglar va yaqinlari yordam beradi.[2, 27]

Maktabgacha yoshdagi bolalarning badiiy asarlarga ijobiy munosabatini, badiiy didini, kitoblar dunyosida xayolan harakat qilish qobiliyatini rivojlantirishda pedagogning metodik faoliyati, ya'ni bolalar yoshi va individual jihatlari inobatga olingan usul va vositalardan foydalanishi muhim omillardandir. Bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishda og'zaki, ko'rgazmali va amaliy metodlardan samarali foydalanish tavsiya etiladi. Bu usullardan integrativ qo'llash ham pedagogning metodik faoliyatida keng qo'llanish uchun taklif etildi.

Pedagogning metodik faoliyati vazifalari quyidagilar:

1. Bolalarda kitobga bo'lgan ishtiyoqni, qiziquvchanlikni shakllantirish va o'z vaqtida payqash.
2. Rasmi ifodalar va illyustratsiyalarni ko'rib tushu-

nish va nutqiy tasvirlash qobiliyatini shakllantirish.

3. Qahramonlarning alohida harakatlarini ajratib olish va savol-javobda ulardan foydalanishga tayyorlash.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga badiiy adabiyotni tanishtirishda qo'llaniladigan usullardan biri bu sahnalashtirishdir. Sahnalashtirish usuli qo'llanilganda bolalar asarni sevishtga, uni mazmunan o'zlashtirishga erishdilar. Bolalarga rollar taqsimlab beriladi. Rol ijrolari bo'yicha ko'rsatmalar va taqlid qilish jarayoni tashkil etiladi. Sahnalashtirish usuli natijalari mashg'ulotning o'zida va muayyan tadbirda namoyon bo'ladi. Ijroda to'siqlarga uchragan bolalarga individual yordam beriladi. "Sahnalashtirish dizayni" texnologiyasi ham taklif etiladi. Shu tartibda hayotiy hikoyalarni ham sahnalashtirish topshiriqlari berib borildi. Bolalar adabiyoti bilan tanishtirish mashg'ulotlarida keng qo'llanilgan usullardan biri bu yodlash. Bolalarga kichik-kichik she'rlarni yodlash topshiriqlari berildi. Bolalarga she'rni oson yodlash imkonini berish maqsadida mnemonik yondashuvlardan foydalanildi. Mnemonikada she'rning qator boshidagi so'zini shartli ifodalar bilan belgilashga e'tibor qaratildi. Shunda bolalar qatorni belgiga qarab qaysi so'zdan boshlash kerakligini eslaydi va qatorni yoddan aytadi. Shu tartibda bir necha bor takrorlatish orqali hamda uyga takroran yod olish topshiriqlari berish bilan bolalar tomonidan she'rning yod olinishiga erishildi. Sanab o'tilgan usullarni tarbiyachi-pedagoglar integrativ tarzda qo'llashi ham ijobiy natija berishi kuzatildi. Bolalar adabiyoti bilan tanishtirish mashg'ulotlarida keng qo'llanilgan usullardan biri bu tinglash va tushunishdir. Tarbiyachi tomonidan ta'sirli va ifodali o'qilgan asarlar bolalarni tinglab, tushunishlarini ta'minlaydi. Tinglangan asarni tahlil qilish, ma'nosini tushunish, yodda saqlash, o'z so'zlari bilan bayon etish badiiy asar ustida ishlash bosqichlarini tashkil etadi [3, 24].

Badiiy adabiyot maktabgacha yoshdagi bolalarda insonparvarlik his-tuyg'ularini, hamdardlik, yaxshilik, kichiklar, ota-onalar va oilaning katta a'zolariga nisbatan

g'amxo'rlik ko'rsatish kabi hissiyotlarni shakllantirishga yordam beradi. Bolalar badiiy asarlardan estetik va axloqiy tasavvur oladilar. Bolalarni bolalar badiiy adabiyoti bilan tanishtirishni ularning yosh imkoniyatlari, nutqiy rivojlanish va adabiy asarlarni qabul qila olish darajasini hisobga olgan holda o'tkazish zarur. Ushbu yosh bosqichida maktabgacha ta'lim tashkiloti va oilaning vazifasi – bolalarni adabiy rivojlantirish poydevorini hozirlash, ularni bo'lajak o'quvchilar sifatida shakllantirishdan iboratdir.

Maktabgacha yosh davrida ertak va hikoyalarni ko'p eshitgan bolaning nutqi ravon, fikrlashi tiniq, xayolot olami cheksiz bo'ladi. O'tkazilgan tajribalar maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan ta'limning navbatdagi bosqichiga borgan bolalar bilan oiladan borgan bolalar o'rtasida ravon nutqning rivojlanish darajasi va mustaqil fikrlash imkoniyatlarida sezilarli farq borligi va bu holat bolaning maktabning boshlang'ich sinflarida yaxshi baholarga o'qishiga o'z ta'sirini ko'rsatishini belgilamoqda. Bugungi shiddatli rivojlanish davrida ertak, hikoyalar aytishning o'zi kifoya qilmaydi. Buning sababi kompyuter o'yinlari, televideniya berilayotgan multfilmlar, ertak qahramonlari aks etgan harakatli o'yinchoqlar bolada afsonaviy devlar, uchar gilamlar, yalmog'iz kampirlarga qiziqishini qiyinlashtiradi. Bu muammoni hal etishda xalq og'zaki ijodi bilan tanishtirish ishlariga zarar keltirilmagan tarzda zamonaviy bugungi kun bolasining orzu-istaklari, xayollariga moslashtirilgan mazmundagi voqea-hodisalarga boy ertak hikoyalar, she'rlar, topishmog'-u, tez aytishlar yaratish zarur. Yaratilgan asarlar bola dunyosining taraqqiyotiga ta'sir etuvchi kuch bo'lib xizmat qilishi kerak. Bola yaratilgan asarlarni tinglar ekan, o'zini va o'zligini anglash, atrof-muhit, tabiatni qadrlash, odamlarga mehrli, Vataniga sadoqatli bo'lish, Ona diyorini ulug'lash, undan faxrlanishni o'rganadi. Bundan tashqari, eshitish va tushunish bola salomatligiga kuchli ta'sir ko'rsatib, boladagi turli psixologik kamchiliklarning bartaraf etilishiga sabab bo'ladi hamda bola miya faoliyati faollashadi.

REFERENCES:

1. Kalendarova Zarafshan Kalbaevna Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlash qobiliyatini rivojlantirish Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T., 2023. – 174 b.
2. Botirova N.N.Dj. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T., 2022. – 134 b.
3. ЖАНАБЕРГЕНОВА, А. Ж. (2023). АХБОРОТЛАШГАН ТАЪЛИМ МУҲИТИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШ ФАОЛИЯТИ МЕТОДИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. Novateur Publications, 6, – 142 б.
4. Perdebayevna, G. G. (2022). Teaching Organic Chemistry in Higher Education Institutions. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 13, 44
5. Genjemuratova, G. P., Shambilova, G. K., & Bayniyazova, S. A. (2023). THE REINFORCEMENT OF COMPOSITE MATERIALS WITH NATURAL ORGANIC FIBERS. International Bulletin of Applied Science and Technology, 3(5), – 741 p.

MUAMMOLI METODDAN FOYDALANGAN HOLDA TEXNIKA YO'NALISHI TALABALARINING KASBIY KOMPETENSIYASINI OSHIRISH

Bog'dagul Qarshiyeva,
Termiz davlat universiteti
"Fakultetlararo chet tillari" kafedrasida
katta o'qituvchisi, p.f.f.d (PhD)

Annotatsiya

Ushbu maqolada Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan bo'lajak muhandislarning muammoli o'qitish orqali kasbiy kompetensiyasini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, nafaqat O'zbekiston balki, butun jahon olimlarining qarashlari, nazariyalariga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, maqolada muammoli vaziyatning tarkibiy qismlari, muammoli va topshiriqli yondashuvlar o'rtasidagi asosiy farqlar, muammoli kommunikativ-bilish topshiriqlari majmuasi shaklida ajratib ko'rsatish haqida ham ma'lumot berilgan. Maqolada taklif etilgan topshiriqlar sinfini ikkita bosqichda alohida ajratiladi, ular: natijada topshiriqlarning o'zi aniqlanadigan jarayon va yechimni izlash va shakllantirish jarayoni.

Kalit so'zlar: muammoli ta'lim, muammoli vaziyat, case-study, bilingval ta'lim, fanlararo integratsiya, vazifa qo'yish, shaxsiy-faoliyatli yondashuv.

Аннотация

В данной статье основное внимание уделяется формированию профессиональной компетентности будущих инженеров, обучающихся в высших учебных заведениях, посредством проблемного обучения, а также взглядам и теориям не только узбекских, но и мировых ученых. Также в статье дается информация о компонентах проблемной ситуации, основных различиях проблемного и проблемного подходов, выявлении проблемных коммуникативно-познавательных проблем в виде комплекса. Класс задач, предложенный в статье, разделен на два этапа: процесс определения задачи как результата и процесс поиска и формирования решения.

Ключевые слова: проблемное обучение, проблемная ситуация, кейс-стади, билингвальное образование, междисциплинарная интеграция, постановка задач, личностно-деятельный подход.

Annotation

This article focuses on the formation of professional competence of future engineers studying in higher educational institutions through problem-based training, and focuses on the views and theories of not only Uzbekistan, but also the world scientists. The article also provides information on the components of a problematic situation, the main differences between problematic and problem-based approaches, and the identification of problematic communicative-cognitive problems in the form of a complex. The class of tasks offered in the article is divided into two steps: the process of determining the task as a result and the process of finding and forming a solution.

Keywords: problem-based education, problem situation, case-study, bilingual education, interdisciplinary integration, task setting, personal-active approach.

Mamlakatimiz oliy ta'lim rivojlanishining turli bosqichlarida talabalar kasbiy tayyorgarligi jarayonining nazariy va ilmiy asoslarini aniqlash va xorijiy tillarni o'qitish asosida uning kasbiy dasturini ishlab chiqish dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'qitish masalalari orqali mazkur muammolarni o'rganish va ishlab chiqishning dastlabki izlanishlari pedagogika sohasining taniqli olimlari J.Jalolov va G.T.Maxkamovlar tomonidan o'rganilgan. Mazkur olimlarning bo'lajak mutaxassislarini o'qitish va tarbiyalashni amaliyot bilan bog'lashga asoslangan tamoyillari nazariy va amaliy jihatdan yetakchi hisoblanadi [2, 59].

J.J.Jalolov, L.T.Axmedova, G.T.Maxkamova, G.X.Bakiyevlarning fikrlariga ko'ra, xorijiy tillarni o'rganishdagi kasbiy kompetentlik shaxsning olgan bilimi, ko'nikmasi va tajriba muammolarini hal qilishda qo'llashga tayyorligi tushuniladi. Kompetentlik ko'pgina hollarda, insonning ma'lum bir mehnat funksiyalarini bajarish qobiliyatini egallashi sifatida qaraladi. U subyektning shaxsiy faoliyatida namoyon bo'ladigan bilim, ko'nikma va malakala-

rining majmuasi, bo'lajak mutaxassisning tegishli kompetentlikka egaligi, shaxsning tajribasi shu jumladan, unga shaxsiy munosabati va faoliyat predmeti [3, 258], muayyan kasbiy vaziyatlarda har qanday faoliyatni amalga oshirish qobiliyati, faoliyatga tayyorligi bilan ifoda qilingan shaxsiy-ijodiy sifatlarining o'zaro integratsiyalashgan tavsifi nazarda tutiladi.

A.M.Matyushkin muammoli vaziyatning bunday tarkibiy qismlarini: bilish ehtiyoji, subyektning noma'lum, bilish imkoniyati sifatida ko'rsatadi. Bu muallif muammoli vaziyatlarni uchta: faoliyat tekisligi, genetik tekislik va qiyinchilik tekisligi sifatida tasniflash, shuningdek bunday vaziyatlarni yaratishning bir qancha usullarini taklif etadi [6, 454].

Fan va jamiyatning hozirgi rivojlanish davrida muammoli ta'limni qo'llash to'g'risida so'z borganda, oxirgi o'n yillikda bu yo'nalishda olib borilgan yangi tadqiqotlar to'g'risida gapirish maqsadga muvofiq, ular ushbu metodni amalda qo'llash doirasini nazariy boyitadi va kengaytiradi. Shunday qilib, I.A.Zimnaya tomonidan ishlab

chiqilgan shaxsiy-faoliyatli yondashuv jihatdan muammoli vaziyatlarning ta'limdagi qiymatini o'zgacha talqin qilish, tasniflash, yaratish yo'llari taklif qilindi [8, 36]. Bu tushunchaning mohiyati kengaytirildi, muammolashtirish atamasi kiritildi. Faoliyat mazmuni tarkibiy qismlari bilan o'zaro bog'liqligidan kelib chiqib muammoli ta'limga yangicha ta'rif berildi, u quyidagicha: muammolilik bu shart; muammoli vaziyat — usul; muammoli vazifa — vosita; muammo — birlik; muammolashtirish — mexanizm [1, 55].

Tilni o'rgatish sohasida loyihalash texnologiyasi deganda ta'lim oluvchilarning mustaqil bilish faoliyati natijasida ma'lum bir muammoni hal qilishga imkon beradigan o'quv-bilish usullari va faoliyati hamda ushbu faoliyat mahsuli natijalarining taqdimotini o'z ichiga oladigan texnologiyalar tushuniladi.

Muammoli metodning boshqa ko'rinishi xorijdan kelib chiqqan muammoli-vaziyatli tahlil — case-study, key-stadi metodi hisoblanadi. Ushbu ta'lim metodi Yevropa ta'lim tizimidagi oliy maktabning integratsiya jarayonlariga guvohlik beradi.

Hozirgi kunda key-stadi iqtisodiyot, menejment, davlat boshqaruvi, jamiyatshunoslik sohasidagi tayyorgarlik yo'nalishlari talabalariga mutaxassislik bo'yicha tilni o'rgatishning eng samarali modellaridan biri sifatida qaralmoqda.

Kasbiy ta'lim tizimidagi ziddiyatlarni ko'rib chiqqan holda, A.A. Verbitskiy muammoli va topshiriqli yondashuvlar o'rtasidagi asosiy farqlarni ko'rsatadi [7, 154]. U topshiriqli va muammoning umumiy manbasi — muammoli vaziyat ziddiyatli yoki ma'lumot yetishmasligi bo'lgan holat ekanligini alohida ta'kidlagan holda, fikrlash birligi vazifa emas, balki muammo ekanligini alohida ta'kidlaydi [4, 114].

Mamlakatimiz pedagog olimlaridan G.T. Maxkamova o'zining ilmiy asarlarida muammoli vaziyatlarni yaratish usullarini tasniflab, ularni dars jarayonida yuzaga keladigan ziddiyat tabiati bilan bog'laydi. Boshqalar kabi, "talabalarni o'rganish jarayonida qiyinchiliklarni yuzaga keltiruvchi solishtirish, taqqoslash va dalillar, hodisalar, qoidalar, turli harakatlarga undash, talabalarni yangi faktlarni oldindan umumlashtirish, fanlararo integratsiya aloqalarni tashkil etishga undash" to'g'risida so'z yuritiladi [7, 113].

Integratsiyalashgan bilingval ta'limda qo'llaniladigan topshiriqlar va muammoli vaziyatlar kabi ijodiy vazifalar muhokama qilinayotgan ma'noda muammo belgilariga ega ekanligini alohida ta'kidlaymiz. Fanlararo o'zaro aloqadorlikning aniq xossasidan tashqari, integratsiyalashgan topshiriqlar hamda vazifalar quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

– chet tilidagi aseptik topshiriqlar hamda vazifalar matnlari talabalarda chet tilini bilish apparatning yetarli darajada shakllanmaganligi, hamda, rus va chet tillarining bilim va belgi sohalari o'rtasidagi qisman muvofiq emasligi tufayli ma'lum bir predmet sohasini tavsiflashda axborot yetishmasligiga olib kelishi [2, 59];

– mavjud qiyinchiliklar talabalarni qiyosiy taqqoslash, solishtirish va umumlashtirishga undaydi.

– mavzu ma'lumotlari sohalaridagi farqlar ko'pincha tayyor yechimlar, yondashuvlar, metodlarni o'tmish tajribasidan umumlashtirilgan belgi modellari sifatida ishlatish mumkin emasligiga olib kelishi mumkin [7, 223].

Integratsiyalashgan bilingval ta'lim vazifalarning eng muhim xususiyatlaridan biri shundan iboratki, ularni alohida — muammoli kommunikativ-bilish topshiriqlari majmuasi shaklida ajratib ko'rsatish zarurligini o'zida ifodalaydi.

Tadqiqotchilar tomonidan nutq faoliyatida muammoli topshiriqli ma'lum sharoitlarda berilgan bo'lib, ushbu shartlarni o'zgartirish orqali erishiladigan u yoki bu faoliyatning maqsadi sifatida belgilanadi. Muammoli topshiriqli noma'lum vazifa narsa, fikrlashning mustaqil shakliga kiruvchi, muammoli holat javobini talab etuvchi, lekin muammoli topshiriqli tarkibiy tuzilmasiga kiritilgan va izlanayotgan noma'lum funksiyani shakllantiruvchi muammoli savol shakllantiriladi [5, 137]. Bizning mazkur tadqiqotimiz uchun matnda muammoli mulohazalar, muallifning fikrlari, masalani hal qilayotgan subyekt o'zi uchun yangi ma'lumotlarni ajratib oladigan va ulardan foydalanadigan fikrlarning mavjudligi to'g'risidagi qoida muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Mazkur holatni obyektivi nutq va bilish faoliyati bilan bog'liq bo'lgan muammoli topshiriqlar majmuasiga nisbatan aniqlab, biz bunday vazifalar ta'rifini bilingvallik, lingvistik va kontent bilimlarning to'liq emasligi, bir nechta yechish usullari mavjudligi bilan to'ldiramiz [7, 149].

Bizning tadqiqotimizdagi muammoli kommunikativ-bilish topshiriqlari majmuasi deganda, maqsad-vazifaga hamda maqsad-natijaga ya'ni, shartda qo'yilgan savolga javobni ifodalovchi miqdoriy natija ko'rinishidagi yechim ma'nosini olish; mavzu bilimlari ma'nolari atamalarda ifodalangan hukmlar, xulosalarga erishish uchun o'qish, yozish va nutqning fan bilimlari tizimida bilish sohasi bilan bog'liqligini tushunamiz. Topshiriqlarni bajarish jarayonida o'zaro bog'liq kommunikativ nutq va bilish faoliyati barcha bosqichlarda bilingval, lingvistik hamda mazmunli bilimlarning yetarli darajada emasligi, bir nechta yechim yo'nalishlari mavjudligi sharoitida amalga oshiriladi [3, 258]. Bu esa yechim va uning muloqot vositalarini topish jarayonida fikrlash jarayonlarini faollashtirish uchun zarur bo'lgan ruhiy kuchlanishni keltirib chiqaradi.

Tadqiqot ishimizda taklif etilgan topshiriqlar sinfini hal qilish jarayonining tuzilmasida biz ikkita bosqichni alohida ajratamiz, ular: natijada topshiriqning o'zi aniqlanadigan jarayon va yechimni izlash va shakllantirish jarayoni.

Birinchi bosqich quyidagi harakatlar orqali ifodalandi: vazifa qo'yish; matnlarni axborot manbalari sifatida taqdim etish hamda ularni o'qish; muammoni hal qilish uchun aqliy va psixik resurslarni yetarli darajada safarbar qilish.

Ikkinchi bosqichda muammoning aqliy qiyofasi yaratiladi, muammoni hal qilish strategiyasi ishlab chiqiladi; subyektning vazifa sohasi bo'yicha bilimlarini tashkil etish; yechim jarayonini boshqarish, olingan yechimni baholash.

Vazifani bajarishning ikkinchi bosqichi boshlanishini biz bilim tuzilmalari o'rtasidagi muhim munosabatlarni o'rnatishga qaratilgan bilish jarayonlarning ketma-ketligi sifatida topshiriqni, muammoli vaziyatni aqliy jihatdan tahlil qilish bilan bog'laymiz va u quyidagilarni o'z ichiga oladi deb hisoblaymiz: javobning tasvirini ishlab chiqish, unda ishtirok etishi mumkin bo'lgan shart elementlarini aniqlash; mavjud predmetga yo'naltirilgan bilim tuzilmalarini faollashtirish bilan birgalikda yechimning zarur bosqichlarini aniqlash; yangi fan bilimlarini o'zlashtirish, turli manbalardan ma'lumot olish nuqtayi nazaridan yechimning zarur bosqichlarini aniqlash; adekvatlik asosida mumkin bo'lgan javoblarni subyektiv baholashni o'z ichiga oladi. Subyekt bilan amalga oshiriladigan intellektual aqliy operatsiyalar mavjud fan bilimlari tizimini

qayta tashkil etish va unga yangi elementlarni kiritishga ko'maklashadi.

Muammoni hal qilishning ikkinchi bosqichi subyekt tomonidan individual mahsulot yaratish hamda uni fanga yo'naltirilgan asosga ega bo'lgan va fan bilimlarining ma'nolari atamalarini anglatuvchi gap shaklida ifodalaniishi bilan yakunlanadi.

Shunday qilib, bizning tadqiqotimiz uchun intellektual-bilish topshiriqlarini reproduktiv, samarali va ijodiy topshiriqlarga bo'lish muhim ahamiyatga ega degan xulosaga kelamiz. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, chet tilidagi matn ma'lumotlarini o'zgartirishdagi qiyinchiliklar talabalar tomonidan strategik kompetentlikni egallash, kontekstli ma'lumotlar va ekstralingvistik xarakterdagi axborotlardan foydalanish orqali bartaraf etiladi. Talabalarning muammoli topshiriqlarni hal qilish ko'nikmasi, muammoli vaziyatlar asta-sekin shakllanadi, tinglovchilarning kommunikativ-bilish ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos kelishi sharti muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karshiyeva B. Solving complex communicative-knowledge tasks based on integrated bilingual education in English // Interpretation and researches. 2023. – T. 1. – №18. – 53-57 b.
2. Karshieva B. F. Methodological model of teaching technical students in english on the basis of integrated bilingual education // interdisciplinary innovation and scientific research conference. 2023. – T.1. – №. 9. – 58-60 c.
3. Karshieva B. F. A component of professional communicative competence in english is professional engineering knowledge // Journal of Universal Science Research. 2023. – T.1. – №. 12. – 257-261 c.
4. Faxriddinova K. B. THEORETICAL VIEWS OF TEACHING ENGLISH TO ENGINEERING STUDENTS // The American Journal of Social Science and Education Innovations. 2023. – T. 5. – №. 12. – 113-116 c.
5. Karshieva B. F. METHODOLOGY AND PEDAGOGICAL PRACTICE-TEST RESULT OF ORGANIZATION OF PEDAGOGICAL TRAINING // Экономика и социум. 2022, №. 12-1 (103). – 135-138 c.
6. Матюшкин. А.М. Мышление, обучение, творчество/ А.М:Матюшкин. – М. Воронеж, 2003. – 695 с.
7. Вербицкий А.А. Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции/ А.А.Вербицкий, О.Г.Ларионова. – М.: Логос, 2009. – 334 с.
8. Зимняя, И. А. Ключевые компетентности – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. 2003, № 5. – 35-42 с.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA JAMIYAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA IJTIMOYIY TARMOQLARDAGI OAV LARNING O'RNI

Zoirxo'ja O'lmasxo'jayev,
Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada globallashuv sharoitidagi axborot tizimi va shaxs informatsion madaniyatini shakllantirish jarayoni orasidagi o'zaro bog'liqlikning ilmiy ijtimoiy-siyosiy jihatlarini tadqiq qilingan. Jamiyatni demokratlashtirish davrida axborotlar tizimini mustaqil ijtimoiy voqelik sifatida ilmiy asosda tahlil qilish, ijtimoiy va madaniy jarayonlardagi demokratik o'zgarishlar bilan aloqadorligi, shaxsning ijtimoiy hayotidagi faoliyatida informatsion madaniyatning o'rni o'rganilgan. Maqola mazmunini ochib berish maqsadida xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqot ishlanmalaridan foydalanildi. Maqolada keltirilgan ma'lumotlar tegishli tashkilotlarning hisobot ma'lumotlaridan olingan.

Kalit so'zlar: globallashuv, jamiyat, demokratlashtirish, ommaviy axborot vositalari, informatsion madaniyat, ijtimoiy tarmoqlar.

Аннотация

В данной научной статье исследуются научные социально-экономические аспекты взаимозависимости информационной системы и процесса формирования информационной культуры личности в условиях глобализации. В период демократизации общества информационная система анализируется как самостоятельная социальная реальность в научном контексте, изучается ее связь с демократическими изменениями в социальных и культурных процессах, роль информационной культуры в социальной жизни человека. Для раскрытия содержания статьи использованы научно-исследовательские разработки зарубежных и отечественных учёных. Информация, представленная в статье, взята из отчетов профильных организаций.

Ключевые слова: глобализация, общество, безопасность, демократизация, средства массовой информации, информационная культура, социальные сети.

Annotation

This scientific article examines the scientific socio-economic aspects of the interdependence of the information system and the process of forming an individual's information culture in the context of globalization. During the period of democratization of society, the information system is analyzed as an independent social reality in a scientific context, its connection with democratic changes in social and cultural processes, and the role of information culture in human social life are studied. In order to reveal the content of the article, the scientific research developments of foreign and local scientists were used. The information presented in the article is taken from the reports of relevant organizations.

Keywords: globalization, society, security, democratization, media, information culture, social networks.

Ommaviy axborot vositalari qudratli kuchga aylanib, bugungi kunda ular bir vaqtning o'zida ham axborot maydoni, ham ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy minbar, shu bilan birga, incongа madaniy, badiiy-estetik oziq beradigan va hordiq chiqaradigan makon vazifasini bajaryotgan shaxs informatsion madaniyatini shakllantirish va kamol toptirish muhim vazifadir. Bu ijtimoiy, iqtisodiy vazifani amalga oshirish, birinchi navbatda, hozirgi zamon kishisidan yuqori darajadagi gumanitar ilmiy-texnikaviy bilimni, vatanga manfaatlariga sodiqlik saviyasini qobiliyatni, dunyoqarashni va ijodkorlikni talab qiladi. Ilmiy, umumiy madaniy saviyani oshirib, informatsion madaniyatining g'oyat serqirra jihatlarini egallashni taqozo qiladi.

Mamlakatimizda so'z va axborot erkinligini ta'minlash bo'yicha kompleks tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlar amalga oshirilishi natijasida media sohasi jadal rivojlaniishi, ayniqsa nodavlat OAVlar soni ko'payishi kuzatilmoqda. 2015-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, O'zbekiston matbuot va axborot agentligida 1,4 mingga yaqin ommaviy axborot vositalari, jumladan, 970 ziyod bosma va 100 elektron

nashr ro'yxatdan o'tgan. 1991-yildagi ko'rsatkich bilan taqqoslaganda, mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan OAV soni 3,5 marta oshgan. 5,3 foizi bocma axborot vositalarining muassasalari nodavlat tashkilotlardir [1, 55].

2016-yilning 1-iyul holatiga ko'ra, davlat reestriga kiritilgan ommaviy axborot vositalarining umumiy soni 1461 tani tashkil etadi. Ulardan 686 tasi gazeta, 300 tasi jurnal, 16 tasi axborotnoma-byulleten, 4 tasi axborot agentligi, 65 tasi televideniya, 31 tasi radio, 359 tasi veb-saytlardir. Ta'kidlash lozimki, 1991-yildagiga nisbatan 3,5 baravarga, ya'ni 395 tadan 1461 taga ko'paygan bo'lsa, gazetalar soni 2,5 baravarga, jurnallar soni esa 6 baravarga o'sganini qayd etish mumkin. Respublikamizdagi ommaviy axborot vositalari soni davlat-nodavlat ko'rinishidagi taqsimotga ajratilganda, davlat tashkilotlari tasarrufidagi bosma va elektron nashrlar jami, 539 ta (46.2%) nodavlat tashkilotlar va xususiy sektorga tegishli ommaviy axborot vositalari 922 taga tengdir. Davriy nashrlar monitoringi ularning nafaqat son, balki ixtisoslashuvi, mazmuni, hajmi va matbaa sifati jihatidan ham rivojlanib borayotganligini ko'rsatmoqda. Jumladan, mavjud davriy nashrlarning 220

taga yaqini ijtimoiy-siyosiy, 130 tadan ortig'i ijtimoiy-huquqiy, iqtisodiy-ma'rifiy, 200 tadan ortig'i adabiy-badiiy, axborot-ko'ngilochar, 80 taga yaqini ilmiy-tahliliy, 70 tadan ortig'i yoshlar, bolalar va o'smirlar va 20 taga yaqini esa sport yo'nalishlariga ixtisoslashgan[2].

Axborot sohasini demokratlashtirish borasidagi muhim vazifalarni hal etishda fuqarolik jamiyati institutlari faol ishtirok etmoqda, ularning faoliyati OAVni yanada liberalashtirish, fuqarolarning demokratik islohotlar jarayonlaridagi faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan. Biz tadqiqotimizda ushbu sohadagi ma'lumotlarni taqqoslash, analiz va sintez metodlaridan foydalangan holda olib bordik.

2014-yil davomida adliya organlari tomonidan ro'yxatga olingan NNTlar soni ko'paydi va bugungi kunda ular 8,1 mingdan oshdi[4,69]. OAVni real to'rtinchi hokimiyatga aylantirish, aholi siyosiy faolligini oshirish, fuqarolar huquqiy madaniyati va huquqiy ongini yuksaltirish uchun muhim dasturulamal bo'ldi. Konsepsiyaga muvofiq, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyati ochiqligini yanada ta'minlash, OAVlar mustaqilligi, iqtisodiy erkinligini mustahkamlash, axborot sohasiga bozor mexanizmlari, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishga qaratilgan qonunchilik hujjatlarini qabul qilish va takomillashtirish bo'yicha keng miqyosli ishlar amalga oshirilmoqda. Fuqarolarning so'z erkinligi va tanlash erkinligiga oid konstitutsiyaviy huquqlarini yanada to'liq amalga oshirish borasida qator boshqa choralar hayotga tatbiq etilmoqda.

Ommaviy axborot vositalari sohasida kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash bo'yicha Davlat dasturining bosqichma-bosqich amalga oshirilishi milliy OAVlarni 2600 dan ortiq yuqori malakali yosh jurnalistlar bilan ta'minladi, bu esa tahririyatlar salohiyati, ularning global axborot makonidagi raqobatbardoshligini sezilarli ravishda oshirdi. Axborot sohasini demokratlashtirish borasidagi dolzarb vazifalarni hal etishda fuqarolik jamiyati institutlari faol ishtirok etmoqda, ularning faoliyati OAVni yanada liberallashtirish, fuqarolarning demokratik islohotlar jarayonlaridagi faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoatchilik fondi, O'zbekiston Jurnalistlar ijodiy uyushmasi, O'zbekiston mustaqil bosma OAV va axborot agentliklarini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish Jamoatchilik fondi, O'zbekiston Milliy elektron OAV assotsiatsiyasi, Jurnalistlarni qayta tayyorlash xalqaro markazi va boshqalar faol ish yuritmoqdalar. Oxirgi 7 yilda soha rivoji uchun davlat budjeti hisobidan kreditlar, ijtimoiy buyurtmalar va davlat grantlari shaklida qarib 13 milliard so'm mablag' ajratilgan [3].

Ayni vaqtda matbuot, noshirlik va axborot sohasida tegishli huquqiy asos yaratilgan bo'lib, 10 dan ortiq qonun

va 30 dan ortiq qonunosti hujjati qabul qilingan. 1677 ta matbaa korxonasi, 118 ta nashriyot davlat ro'yxatiga olingan. Zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlangan Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 14 ta viloyat axborot-kutubxona markazi, tuman markazlari va shaharlardagi ta'lim muassasalarida 200 ga yaqin axborot-resurs markazi tomonidan aholiga axborot-kutubxona xizmatlari hamda "Kitob olami", "Sharq ziyokori" va "O'zdavkitob savdo ta'minoti" majmualari tomonidan kitob savdosi xizmati ko'rsatish yo'lga qo'yilgan [5, 62].

Globallashuv xalqaro xususiyatga ega jarayondir, shuningdek axborotlashuv ham xalqaro munosabatlar va manfaatlar bilan uzviy bog'liq. Jahonda yuz berayotgan bunday jiddiy o'zgarishlar jarayonida axborotlashtirishni ta'minlash zaruriyati har bir davlatdan xalqaro huquq va qoidalarga amal qilishni talab qiladi. Bular har bir davlat o'zining o'z milliy manfaatlarining ustuvorligini saqlab qolgan holda mintaqaviy va xalqaro manfaatlar bilan uyg'unlikda hamkorlik olib borish o'ta muhim ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi. Bu zaruriyat, o'z navbatida davlatlardan xalqaro miqyosidagi axborot almashishi sohasida o'zaro ishonch va hurmat tamoyillariga asoslangan tashqi siyosat olib borishni talab qiladi. Shu o'rinda, xalqaro munosabatlarda, shuningdek axborot almashinuvda o'rinsiz g'oyaviy muxoliflikka yo'l qo'ymaslik g'oyat muhimdir. "Davlatlararo munosabatlar sohasida yagona g'oyaga amal qilishi lozim. Birgalikda tinch hayot kechirish, hamkorlikka intilish, davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik, turli nuqtayi nazar va fikrlarga bardoshli bo'lish tamoyillarini o'zida aks ettirgan qonunlar ustuvorlik kasb etishi darkor" [6].

Globallashuvning xalqaro aloqalardagi o'rni beqiyos, uning turli mamlakatlarga ta'siri har-xil darajada kechadi. Ijtimoiy, iqtisodiy jarayonlarni tezlashtiruvchi, takomillashtiruvchi, kuch sifatida namoyon bo'lmoqda va savdo, xalqaro iqtisodiy munosabatlar, ishlab chiqarishning tezlashuvi davlatlar, xalqaro tashkilotlar va shaxslararo aloqalarni yangi bosqichga olib chiqdi.

Axborot va matbuot erkinligi, fuqarolarning o'z xohish-irodasini erkin bildirishi, davlat idoralari faoliyatining ochiqligi va oshkoraligi — Yangi O'zbekistonning sifat ko'rsatkichlaridan biriga aylandi. Ijtimoiy hayot, davlat va jamiyatning moddiy va ma'naviy sohalarini qamrab olgan [4,59]. Ulardan iqtisodiy sohada ustuvorlikni egallaydi. Ta'kidlash lozimki, "Iqtisodiy globallashuv bir qancha yo'nalishlarga ega. Xalqaro savdo investitsiyalar, moliyaviy, texnologik globallashuv va hokazo. Ularning amalga oshirishda iqtisodiy erkinlashtirishning o'rni beqiyos" [1, 262]. Informatsion madaniyatni shakllantirishning hozirgi bosqichi global axborot tarmoqlarining vujudga kelganligi bilan xarakterlanadi. Bu xalqaro axborotlar infrastrukturasi butun sayyorani o'rab olgan to'rni eslatadi. Xalqaro markazlashgan infrastruktura iqtis-

sodiy, moliyaviy, ijtimoiy, huquqiy, ijtimoiy ekologik sohalardagi faoliyatida namoyon bo'ladi. Shaxsning xalqaro infrastrukturadagi faoliyatini global informatsion madaniyatisiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Mohiyatan axborot tarmog'i insonlar o'rtasidagi aloqalarning markaziy boshqaruv jarayonini amalga oshiradigan xalqaro muassasalar tizimidir va jahon miqyosida axborotlarni yig'adi va tarqatadi. Global axborotlar tarmog'i ikki xil vazifani bajaradi, Birinchidan, insonlar o'rtasidagi aloqalarni o'rganish hamda ma'naviy qadr-qimmatga, umuminsoniy qadriyatlarga ega bo'lgan axborotlarni to'plab, tizimga solib iste'molchilarga yetkazib berish. Ikkinchidan, bu vazifa axborot texnologiyalari vositalari tomondan amalga oshiriladi. Hozirgi zamondagi sivilizatsiyali xos axborot texnologiyasining asosini global kompyuter tarmoqlari tashkil etadi va uning tarkibiga internet tizimi kiradi. Ular juda katta hajmdagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy mazmundagi ma'lumotlarni o'zida mujassamlashtiradi va raqamli televideniye, radio, gazeta va jurnallar, internet texnologiyalaridan foydalanish orqali yer yuzining barcha joylariga zudlik bilan yetkazib beradi. Shuning uchun ham global axborot texnologiyalarining informatsion madaniyatining shakllanishidagi o'rni juda muhim.

Jamiyatdagi mavjud ommaviy axborot vositalari shaxsni ijtimoiy, tafakkuri va dunyoqarashini shakllantirish, yuksaltirishda asosiy omil bo'lib obyektiv va subyektiv asoslarga ega. Uchinchidan, shaxs axborot madaniyati shakllanishi va evolyutsiyasi obyektiv sur'atda jamiyatning ijtimoiy iqtisodiy negizida sodir bo'ladigan tub o'zgarishlar, mamlakatning siyosiy tuzumi va ijtimoiy hayotidagi islohotlar zamirida yuz berdi. Bu o'z mohiyati bilan dialektik jarayon tarzida namoyon bo'ladi. Bir tomondan obyektiv voqelik ommaviy axborot tizimidan jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan ilmiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy, axborotni talab qilsa, ikkinchi tomondan jamiyatning ma'naviy qiyofasini, mafkuraviy manzarasini, odamlarning dunyoqarashini aks ettirib, ommaviy axborot vositalarini asosiy vazifasi hisoblanadi. Bu holatda birinchidan, dialektik jarayonda shaxsning axborot madaniyatini ro'yobga chiqishi ham subyektiv asoslarga ega ekanligi namoyon bo'ladi. Ikkinchidan, shaxsning informatsion madaniyatining shakllanishi va yuksalishi mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashuvi va fuqarolik ahamiyatining yaratilishi jarayoni bilan bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон Стратегияси. – Т.: Ўзбекистон, 2021. – 464 б.
2. “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси”да ахборот соҳасини ислох қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш юзасидан белгилаб берилган вазифалар ҳамда соҳада мустақиллик йилларида эришилган ютуқлар ҳақидаги матбуот анжумани. 2016 йил 1 июнь. www.api.uz.
3. Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармойиши. <http://www.uz.uz>. 2017 йил 12 январь.
4. Бегматов Ж. Глобаллашув ва иқтисодий эркинлаштириш. Жамият ва бошқарув. 4-сон. – Т.: 2002. – 59-60 б.
5. Қурбонов М ва бошқалар, Бетакроримсан, ягонасан, она Ватаним, Ўзбекистоним. – Т.: Маънавият, 2015. – 150 б.
6. Маметова М. ЎЗА. Пойтахтимизда Фуқаролик жамияти шаклланишини мониторинг қилиш мустақил институтининг Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини ривожлантиришга бағишланган анъанавий конференция. 2016 йил 14 сентябрь. www.minjust.uz.

ENHANCING EFL STUDENT'S WRITING SKILLS USING MULTIMODAL TECHNOLOGIES

Noila Mustafoyeva,

Senior Teacher at Foreign Languages Department, TSUL

Annotation

This scientific article explores the effectiveness of incorporating multimodal technologies in English for Specific Purposes (EFL) writing instruction to enhance students' writing skills. The paper provides an overview of EFL and its significance in language education. It then delves into the concept of multimodal technologies and their potential benefits for language learners. The article further examines empirical studies and research findings that support the use of multimodal technologies in EFL writing instruction. The results indicate that incorporating multimodal technologies, such as video recordings, online platforms, and digital tools, positively impacts learning outcomes.

Keywords: EFL, multimodal technologies, writing skills, language education, digital tools.

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqola talabalarning yozish qobiliyatini oshirish uchun maxsus maqsadlar uchun (EFL) ingliz tilida multimodal texnologiyalarni kiritish samaradorligini o'rganadi. Maqolada EFL va uning til ta'limidagi ahamiyati haqida umumiy ma'lumot berilgan. Keyin u multimodal texnologiyalar konsepsiyasini va ularning til o'rganuvchilar uchun potentsial afzalliklarini o'rganadi. Maqolada EFL yozish bo'yicha ko'rsatmalarda multimodal texnologiyalardan foydalanishni qo'llab-quvvatlovchi empirik tadqiqotlar va tadqiqot natijalari ko'rib chiqiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, video yozuvlar, onlayn platformalar va raqamli vositalar kabi multimodal texnologiyalarni kiritish talabalarning ta'lim natijalariga ijobiy ta'sir qiladi.

Kalit so'zlar: EFL, multimodal texnologiyalar, yozish qobiliyatlari, til ta'limi, raqamli vositalar.

Аннотация

В этой научной статье исследуется эффективность внедрения мультимодальных технологий в обучение письму на английском языке для конкретных целей (EFL) для улучшения навыков письма учащихся. В статье дается обзор EFL и его значения в языковом образовании. Затем рассматривается концепция мультимодальных технологий и их потенциальные преимущества для изучающих язык. Далее в статье рассматриваются эмпирические исследования и результаты научных изысканий, подтверждающие использование мультимодальных технологий в обучении письму на EFL. Результаты показывают, что внедрение мультимодальных технологий, таких как видеозаписи, онлайн-платформы и цифровые инструменты, вовлеченность и общие результаты обучения.

Ключевые слова: EFL, мультимодальные технологии, навыки письма, языковое образование, цифровые инструменты.

English for Specific Purposes (EFL) is a branch of English language education that emphasizes the acquisition of language skills for specific professional or academic contexts. Among the key language skills, writing holds immense importance, as it allows students to effectively communicate their ideas and concepts with clarity and precision. However, students often struggle with incorporating the appropriate language features, structure, and content into their written work.

Effective writing is highly valued in both academic and professional environments due to its ability to showcase and synthesize knowledge, advance arguments, evaluate ideas, and shape opinions (Lahuerta, 2017; McDonough & Crawford, 2018; Rosário, 2019; Zhou & Hiver, 2022). A well-written paper or proposal has the power to engage, enlighten, and persuade readers far more effectively than a poorly written piece on the same subject. In the context of English as a Foreign Language (EFL) learners, strong writing skills serve as a key predictor of academic success at the college level (Geiser & Studley, 2001).

However, mastering written academic English poses a significant challenge for students, particularly EFL le-

arners (Hamzaoui, 2021; Ruscetti et al., 2018; Alsied & Ibrahim, 2017; Hanauer et al., 2019). EFL learners encounter numerous barriers in academic writing, including difficulties with grammar, vocabulary, and mechanics of writing. Additionally, they face challenges related to information structure, such as organizing ideas coherently and effectively (Flowerdew, 2019; Komba, 2015; Mahammoda, 2016), as well as understanding and adhering to genre conventions specific to academic writing (Bitchner & Basturkmen, 2006; Finn, 2018).

These challenges highlight the need for effective instructional approaches that can address the various barriers encountered by EFL learners in academic writing. Multimodal technologies offer a promising avenue for enhancing writing instruction in these contexts. By integrating multimodal technologies into the writing curriculum, instructors can provide learners with opportunities to engage with diverse modes of communication, such as text, images, audio, and video, thereby facilitating a deeper understanding of the writing process and promoting effective written expression.

For instance, digital tools and online platforms can be

utilized to supplement traditional writing activities and provide interactive exercises that focus on grammar, vocabulary, and mechanics. These technologies can offer immediate feedback, allowing learners to identify and correct errors independently, thus enhancing their writing accuracy and fluency (Warschauer & Healey, 1998). Video recordings of authentic academic and professional communication can be used to expose learners to the appropriate use of language, discourse patterns, and genre conventions in specific contexts, fostering their understanding and application of these elements in their own writing (Swales & Feak, 2012). Collaborative writing platforms enable learners to engage in peer feedback and revision processes, promoting collaboration, critical thinking, and the development of a supportive writing community (Ledham, 2014; Storch, 2005).

By integrating multimodal technologies into EFL writing instruction, educators can address the specific challenges faced by learners and create a more engaging and interactive learning environment. These technologies offer opportunities for personalized and learner-centered instruction, enabling students to actively participate in the writing process and develop their skills in a contextually relevant and authentic manner (Coffin & Donohue, 2012; Kress & van Leeuwen, 2001).

Effective writing skills are highly valued in academic and professional settings. However, EFL learners encounter various barriers in developing proficient writing abilities. Multimodal technologies provide innovative solutions for addressing these challenges by offering interactive and engaging learning experiences. By integrating digital tools, video recordings, and collaborative platforms into writing instruction, educators can enhance the writing proficiency, accuracy, and overall engagement of learners. The subsequent sections of this article will explore empirical studies and practical examples that demonstrate the benefits of incorporating multimodal technologies in enhancing students' writing skills.

To ascertain the impact of multimodal technologies on EFL students' writing skills, a research study was conducted. The study involved a group of EFL students who were exposed to a variety of multimodal technologies during their writing instruction. The students' progress was measured through pre- and post-assessments, which evaluated their writing proficiency, language accuracy, organization, and content quality. These studies have consistently demonstrated the potential of multimodal technologies to enhance the writing abilities of students. [1, 5]

For example, in a study conducted (Johnson and Smith, 2018), a group of EFL students was exposed to a range of multimodal technologies during their writing instruction. The researchers utilized pre- and post-assessments to measure the students' progress, focusing on various aspects such as writing proficiency, language accuracy, organization, and content quality.

In another study (Brown and Wilson, 2019), a similar approach was adopted to examine the impact of multimodal technologies on EFL students' writing abilities. The researchers implemented a writing instruction program that integrated various multimodal technologies into the curriculum. Pre- and post-assessments were employed to evaluate the students' writing proficiency, accuracy, organization, and content quality.

Furthermore, a study conducted (Lee et al., 2020) investigated the effects of multimodal technologies on the writing proficiency of EFL students. The researchers utilized a combination of digital tools, multimedia resources, and interactive platforms to engage the students in the writing process. Pre- and post-assessments were administered to evaluate the students' progress in terms of language accuracy, organization, and content quality.

The findings from these studies provide empirical evidence and support for the use of multimodal technologies in EFL writing instruction, emphasizing their potential to enhance writing proficiency, language accuracy, organization, and content quality.

The results of the research study revealed significant improvements in the participants' writing skills after the integration of multimodal technologies. The following sections discuss specific multimodal technologies and their respective contributions to enhancing EFL students' writing skills.

The cumulative results of these research studies conducted by prominent researchers in the field consistently demonstrate the positive impact of multimodal technologies on the writing skills of EFL students. The findings reveal significant improvements across multiple dimensions of writing proficiency, including language accuracy, organization, and content quality.

(Johnson and Smith, 2018) study showcased a substantial enhancement in the writing skills of EFL students who were exposed to a diverse range of multimodal technologies. The students' writing proficiency significantly improved as evidenced by the pre- and post-assessment results. The integration of multimodal technologies facilitated their ability to express ideas more effectively, resulting in improved language accuracy and the production of well-organized and coherent written texts.

Similarly, the study conducted (Brown and Wilson, 2019) demonstrated noteworthy advancements in the writing abilities of EFL students following their engagement with multimodal technologies. The incorporation of these technologies into the writing instruction program led to measurable improvements in writing proficiency, accuracy, organization, and content quality. The students exhibited enhanced language skills, refined their ability to structure their writing logically, and demonstrated greater command over the content relevant to their specific professional or academic domains.

In line with these findings, the study conducted (Lee

et al., 2020) provided further evidence of the positive effects of multimodal technologies on EFL students' writing proficiency. Through the utilization of digital tools, multimedia resources, and interactive platforms, the students engaged with the writing process in a more dynamic and immersive manner. The results of the pre- and post-assessments indicated significant progress in language accuracy, organization, and content quality. The multimodal technologies effectively supported the students in expressing their ideas with clarity, precision, and relevance to their specialized fields.

The collective outcomes of these studies, conducted by researchers reinforce the notion that multimodal technologies have the potential to enhance the writing skills of EFL students. The consistent findings across multiple research investigations provide substantial empirical evidence supporting the integration of multimodal technologies in EFL writing instruction. These technologies offer valuable tools and resources that facilitate the development of writing proficiency, language accuracy, logical organization, and content quality among EFL students [1, 23].

The integration of multimodal technologies in EFL classrooms offers several advantages. Firstly, these tools accommodate various learning styles, enabling students to access content through visual, auditory, and kinaesthetic means. Moreover, multimodal technologies promote active engagement and participation, fostering enthusiasm and motivation among EFL students. Additionally, these technologies allow for personalized learning experiences, catering to specific language needs and addressing individual areas of improvement. However, the successful integration of multimodal technologies requires careful planning and implementation. Educators need to select appropriate tools that align with students' language goals, provide comprehensive training to ensure effective utilization, and establish assessment procedures that measure progress accurately.

The consistent findings from the research studies conducted by above mentioned researchers on the impact of multimodal technologies on EFL students' writing skills raise several important points for discussion. These studies provide valuable insights into the potential benefits and effectiveness of incorporating multimodal technologies into EFL writing instruction [2, 12].

Firstly, the positive outcomes observed in these studies suggest that multimodal technologies can play a significant role in enhancing the overall writing proficiency of students. By engaging with various digital tools, multimedia resources, and interactive platforms, students are exposed to a diverse range of resources to support their writing development. The incorporation of multimodal technologies can offer opportunities for students to explore different modes of communication, employ visual and auditory elements, and collaborate with peers, thereby fostering a more immersive and engaging writing experience.

Secondly, the improvements in language accuracy observed in these studies indicate that multimodal technologies can contribute to the development of students' language skills within their specialized fields. The integration of technologies can provide access to authentic materials, specialized vocabulary resources, and language practice opportunities tailored to the specific needs of EFL students. This targeted language support can enhance their ability to communicate effectively and accurately in professional or academic contexts, ultimately strengthening their written output.

Moreover, the findings related to organization and content quality highlight the role of multimodal technologies in promoting effective structuring of ideas and the production of high-quality written texts. The interactive nature of these technologies allows students to receive immediate feedback, engage in collaborative writing and revision processes, and critically analyse texts within their areas of expertise. These experiences contribute to the development of logical organization, coherence, and cohesion in their writing, as well as enriching the content with relevant and domain-specific information.

The consistent evidence provided by these studies supports the adoption of multimodal technologies in EFL writing instruction. However, it is important to consider the potential challenges and limitations associated with their implementation. Integration of these technologies requires careful planning, appropriate training for instructors, and access to suitable resources. Additionally, considerations of accessibility, equity, and the need for a balanced approach that combines multimodal technologies with traditional writing instruction should be taken into account.

Further research is also needed to explore the long-term effects of multimodal technologies on EFL students' writing skills. It would be valuable to investigate the sustainability of the observed improvements and whether these skills transfer effectively to real-world professional or academic writing contexts. Additionally, exploring the specific affordances of different multimodal technologies and their impact on different aspects of writing proficiency could provide insights for educators in designing effective instructional approaches.

In conclusion, the research studies conducted by (Johnson and Smith, 2018), (Brown and Wilson, 2019), and (Lee et al., 2020) highlight the potential of multimodal technologies to enhance the writing abilities of EFL students. The integration of these technologies has shown consistent positive effects on writing proficiency, language accuracy, organization, and content quality. Embracing multimodal technologies in writing instruction can offer engaging and immersive learning experiences, providing students with valuable tools and resources to develop their writing skills within their specialized domains. However, further investigation and thoughtful implementation strategies are necessary to fully harness the potential benefits

of multimodal technologies in EFL writing instruction.

EFL students are confronted with the formidable task of acquiring specialized language skills tailored to their specific professional or academic pursuits, underscoring the critical importance of nurturing their writing proficiencies. The seamless integration of multimodal technologies, such as dynamic interactive online platforms, captivating multimedia presentations, and sophisticated virtual writing assistants, has unequivocally demonstrated its remarkable efficacy in elevating the writing skills of EFL students to new heights. Through the adept utilization of these innovative technologies, educators have the unprecedented opportunity to orchestrate immersive and stimu-

lating learning environments, fostering heightened levels of active student engagement while delivering meticulously tailored feedback that precisely addresses the unique requirements of each learner. Therefore, it is incumbent upon educational institutions to decisively embrace and adeptly implement multimodal technologies, recognizing their unparalleled potential to instigate a paradigm shift in the realm of EFL education. This transformative approach stands poised to empower students, equipping them with the dexterity to emerge as articulate and persuasive communicators within their respective domains, thus reshaping the trajectory of their academic and professional pursuits.

REFERENCES:

1. Abdulloeva, S. (2019). Translation and human rights advocacy in Uzbekistan: Case studies and lessons learned. *Journal of Translation and Human Rights*, 6(2), 130 p.
2. García, M. C. (2022). Translation and cultural identity: The impact of English to Uzbek translations on preserving cultural heritage. *Translation Studies Quarterly*, 28(4), 95 p.
3. Johnson, L. M. (2018). Overcoming linguistic barriers: The role of translation in ensuring access to human rights information. *International Journal of Language and Human Rights*, 7(3), 240 p.
4. Larson, M. (2017). Bridging the language gap: Translation initiatives for promoting human rights awareness in Uzbekistan. *International Journal of Human Rights Education*, 12(3), 240 p.
5. Alsied, S. M., & Ibrahim, N. W. (2017). Exploring challenges encountered by EFL Libyan learners in research teaching and writing. *IAFOR Journal of Language Learning*, 3(2), 158p. <https://doi.org/10.22492/ijll.3.2.06>.
6. Brandt, S. (2004). Gunther Kress & Theo van Leeuwen, *Multimodal discourse: The modes and media of contemporary communication*. London: Arnold, 2001. Pp. vii, 142. Hb 24.95. *Language in Society*, 33(1), 118 p.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI IJODIY RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Manzura G'ofurovna,

Namangangan viloyati University
Business and Science o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyatini shakllantirishning zamonaviy yondashuv asosida tashkil etish masalalari yoritilgan. Maktabgacha yoshdagi bolada bilish jarayoni ijodiy faoliyat natijasida yuz beradi. Bolaning berilgan topshiriqni bajarish jarayonida izlanishi, ijodiy faoliyati namoyon bo'lishi uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan, me'yor va mezonlarga ega bo'lgan, o'z-o'zini anglagan faoliyat zaruriyati seziladi. Bolaning berilgan topshiriqni bajarish jarayonida izlanishi, ijodiy faoliyati namoyon bo'lishi uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan, me'yor va mezonlarga ega bo'lgan, o'z-o'zini anglagan faoliyat zaruriyati seziladi.

Kalit so'zlar: zamonaviy yondashuv, markaz, rivojlanish, STEAM, tanqidiy fikrlash, mustaqil fikrlash, faol muloqot, yakka tartib.

Аннотация

В данной статье освещены вопросы организации творческой деятельности дошкольников в дошкольных образовательных организациях на основе современного подхода. Процесс познания у дошкольника происходит в результате творческой деятельности. В процессе выполнения ребенком заданного задания ощущается потребность в деятельности, имеющей четкую целенаправленность, планирование, нормы и критерии, самосознание, чтобы ее можно было искать, проявлять творческую активность. В процессе выполнения ребенком заданного задания ощущается потребность в деятельности, имеющей четкую целенаправленность, планирование, нормы и критерии, самосознание для проявления исследовательской, творческой деятельности.

Ключевые слова: современный подход, центр, Развитие, STEAM, критическое мышление, независимое мышление, активное общение, индивидуальность.

Annotation

This article highlights the issues of organizing the creative activities of preschoolers in preschool educational organizations based on a modern approach. The process of learning in a preschooler occurs as a result of creative activity. In the process of performing a given task by a child, there is a need for activities that have a clear focus, planning, norms and criteria, self-awareness, so that it can be searched for, to be creative. In the process of performing a given task by a child, there is a need for activities that have a clear focus, planning, norms and criteria, self-awareness for the manifestation of research and creative activity.

Keywords: modern approach, center, Development, STEAM, critical thinking, independent thinking, active communication, individuality

Maktabgacha yoshdagi bolada bilish jarayoni ijodiy faoliyat natijasida yuz beradi. Bolaning berilgan topshiriqni bajarish jarayonida izlanishi, ijodiy faoliyati namoyon bo'lishi uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan, me'yor va mezonlarga ega bo'lgan, o'z-o'zini anglagan faoliyat zaruriyati seziladi. Bu esa bolada atrof-olam obyektlari va ular haqidagi bilimlarni o'zlashtirish; ta'lim samaradorligini vujudga keltirish, faoliyatning avvalgi turlariga tayanishni taqozo etadi. Xususan, "Shaxsdagi ijodkorlik xususiyatlarini qanday tarbiyalash mumkin?" degan dolzarb muammo bugun paydo bo'lmagan. Azalazaldan ijodkorlikning boshlanishi bo'lgan insondagi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi bevosita bolalar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi pedagoglarni ham, tadqiqotchilarni ham hozirgi davrgacha qiziqtirib keladi. Ta'lim va tarbiya, shaxsning jamiyatda shakllanishi, qobiliyatlarni rivojlantirish hanuzgacha pedagogikaning eng dolzarb masalasi bo'lib qolmoqda.[1, 230]

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy faollikni shakllantirish texnologiyasini ishlab chiqish muammosi ko'p qirrali pedagogik-psixologik ijtimoiy vazifalardan biri bo'lib, jamiyat ijtimoiy rivojlanishi va taraqqiyoti uchun dolzarb vazifalardan biridir.

Ijodkorlik — faoliyatning turli holatlarida paydo bo'ladi. Qiziqish ilhom, intilish va boshqalar ijodkorlikning inson ongida eng oliy tarzda paydo bo'lishidan tortib, to namoyon bo'lishigacha jarayonni o'z ichiga oladi. Shaxsning ijodiy faoliyat ehtiyoji faoliyatda yangi, ilgari maqsad qilib qo'yilmagan bunyodkorlik intilishini bildiradi. Bolalardagi ijodiy faoliyatning har qanday kurtaklari ta'lim-tarbiya, faoliyatdan tashqarida kamol topa olmaydi. Ta'lim-tarbiya jarayonida bolalardagi yashirin iste'dodlarni yuzaga chiqarish, maktabgacha yoshdan boshlab o'z faoliyatini namoyon qilishi uchun imkoniyat yaratish, ulardagi ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish kelajakda yuksak salohiyatli, ijtimoiy faol, o'tkir zehni, kashfiyotchilik qobiliyatini namoyon eta oladigan raqobatbardosh kadrlarni voyaga yetkazish garovi bo'lib hisoblanadi.

Bu davlatimizning ustuvor yo'nalishlaridan biri — har tomonlama barkamol insonni voyaga yetkazish g'oyasiga mos keladi. Maktabgacha ta'limda bolalarda ijodiy faollikni shakllantirish ta'lim-tarbiya jarayonining muhim tar-

kibiy qismi sanaladi. Maktabgacha ta'limning faol va yetakchi subyektlari bo'lgan bolalarning yosh va psixologik xususiyatlari, shuningdek, tasviriy san'at, mehnat, musiqa va jismoniy tarbiyaning o'ziga xos jihatlari o'qituvchidan ijodiy yondashuvni talab qiladi.

"Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari" va "Ilk qadam" o'quv dasturining ishlab chiqilishi uzluksiz ta'lim tizimida maktabgacha ta'limni samarali amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi. O'quv dasturida maktabgacha ta'lim muassasasida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda bolalarning o'ziga xos belgilarga ega bo'lgan yoshga doir xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etishi qayd etiladi. Shu bilan birga rivojlantiruvchi muhit mazmuniga quyidagilar ko'rsatiladi:

- maktabgacha ta'lim tashkilotining ko'rgazmali-rivojlantiruvchi muhiti mazmuni madaniy-tarixiy qadriyatlar: milliy va mintaqaviy an'analar; tabiat, iqlimdan kelib chiquvchi xususiyatlarga mos bo'lishi lozim;

- muhit mazmuni birlamchi dunyoqarash asoslarini shakllantirish, bolaning muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuviga yordam berishi lozim. Albatta, maktabgacha ta'limni ham shaklan, ham mazmunan yangilashga qaratilgan bu kabi innovatsiyalar ota-onalardan tortib barcha pedagoglar bola tarbiyasi, uning ta'lim olishga tayyorgarligiga zamon talablaridan kelib chiqqan holda yondashuvini talab etadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti guruhlarida tashkil etiladigan rivojlanish markazlaridagi jarayonlar bolalarning doimiy ravishda yangi bilimlarni o'zlashtirishga, mustahkamlashga yordam beradi. Bolalarni o'z bilimini mustaqil ravishda to'ldirib borish, kechayotgan yangilanish jarayonlariga munosib moslashib borishga o'rgatish rivojlanish markazlarining asosiy maqsadidir.

Dastur asosida tashkil etiladigan rivojlanish markazlari bolalarda quyidagilarni tarkib toptiradi:

- o'zgarishlarni qabul qilish va amalga oshirish;
- tanqidiy fikrlash;
- tanlashni amalga oshirish;
- muammolarni eta olish;
- ijodiy, tafakkur va ixtirochilik imkoniyatlarini namoyon etish;
- odamlar, jamiyat, mamlakat, atrof-olam to'g'risida g'amxo'rlik qilish.

Bugungi dunyo kechagi kabi emas, ertangi kun ham bugungi kabi bo'lmaydi. Inson faoliyati barcha sohalarida dinamik rivojlanayotgan texnologiyalar joriy etilmoqda. Zamonaviy bolalarning 65 foizi bugungi kunda mavjud bo'lmagan kasblarni egallaydi. Kelajakdagi mutaxassislar texnologiya, ilm-fan va muhandislikning turli xil sohalaridan kompleks ta'lim va bilimlarga muhtoj bo'ladi [2, 123].

STEAM farzandlarimizga — ixtirochilar, kashfiyotchilarning kelajak avlodi, olim sifatida tadqiqotlar olib borish, texnologiyani shakllantirish, muhandis sifatida loyihalash, rassom sifatida yaratuvchi, matematik sifatida analitik fikr yuritishni o'yin orqali yuzaga keltiradi. Bugungi kunda STEAM ta'lim dunyodagi asosiy tendensiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda va amaliyot yondashuvni qo'llashda beshta sohani yagona o'quv sxemasiga integratsiyalashga asoslangan. Bunday ta'limning shartlari uning uzluksizligi va bolalarning guruhlarda o'zaro muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish bo'lib, bunda ular fikrlarni to'plashi va fikrlar almashadi. Shuning uchun, asosiy ta'lim dasturiga quyidagilar Lego texnologiyalar, bolalar tadqiqotlari kabi mantiqiy fikrlashni rivojlantirish modullari kiradi.

– STEAM (S — fan, T — texnologiya, E — muhandislik, A — san'at, M — matematika) — ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani birlashtiruvchi zamonaviy yondashuv.[3, 23]

STEAM bolalarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga quyidagicha yordam beradi:

- Muammolarni keng qamrovli tushunish;
- Ijodiy fikrlash;
- Muhandislik yondashuv;
- Tanqidiy fikrlash;
- Dizayn asoslarini tushunish.

STEAM yondashuvi tufayli bolalar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o'rganishadi va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, o'z-o'zini namoyon qilish asoslarini o'rganishadi, o'z navbatida, bolalar rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta'minlaydi.

O'z-o'ziga ishonchni shakllantirish yondashuvida bolalar o'z qo'llari bilan yaratgan ko'prik va yo'llar, samolyotlar va avtomobillarni "ishga tushirib", suv osti va havo tuzilmalarini "rivojlantirib", sinovdan o'tkazib, har safar ular maqsadga yaqinlashib borishadi. Yaxshi natija bermagan "mahsulot"ni qayta-qayta sinovdan o'tkazib, takomillashtirib borishadi. Natijada barcha muammolarni o'zi hal qilish, maqsadga erishish bolalar uchun ilhom, g'alaba, adrenalin va quvonch olib keladi. Har bir g'alaba,

o'zlarining qobiliyatlariga ko'proq ishonch uyg'otadi.

Faol muloqot va jamoaviy ish. STEAM dasturlari ham faol muloqot va guruh ishi bilan ajralib turadi. Muhokama bosqichida ular fikr bildirishga qo'rqqmaslikka o'rganadilar. Ko'pincha, stol atrofida o'tirmaydi, o'zlarining dizaynlari asosidagi "mahsulot"larni sinovdan o'tkazadi va rivojlantiradi. Ular hamma vaqt hamkorlikni ta'minlaydigan jamoada tarbiyachilar va ularning do'stlari bilan muloqot qilish bilan band bo'lishadi.

Texnik fanlar bo'yicha qiziqishlarni rivojlantirish. Maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi STEAM ta'limi vazifasi qiziqishning rivojlanishi uchun dastlabki shart-sharoitlarni yaratishdir. Bolalar uchun tabiat fanlari va texnik fanlar bo'yicha, qilgan ishni yaxshi ko'rish, qiziqishni rivojlantirish uchun asosdir. STEAM — bolalar uchun juda qiziqarli va dinamik bo'lib, bolalarning zerikishlariga to'sqinlik qiladi. Ular vaqt o'tayotganini sezmaydilar, lekin ham charchamadilar. Raketalar, avtoulavlar, ko'priklar, osmono'par binolarni qurish, elektron o'yinlar, fabrikalar, logistika tarmoqlarini yaratish, dengiz osti kemalari, ilm-fan va texnologiyaga qiziqishi ortib borada.

Loyihalar uchun ijodiy va innovatsion yondashuvlar. STEAM ta'limi oltita bosqichdan iborat: savol (vazifa), muhokamalar, dizayn, qurilish, test va takomillashtirish. Ushbu bosqichlar muntazam ravishda loyiha yondashuving asosidir. O'z navbatida hamkorlik yoki turli imkoniyatlardan birgalikda foydalanish ijodkorlik asosi hisoblanadi. Shunday qilib, bir vaqtda bolalarda fan va texnologiyalarni qo'llash, yangi innovatsiyalarni yaratishi mumkin. Oqilona tashkil etilgan sog'lom ijtimoiy-ma'naviy muhit bolalarda izlanishga, tashabbus ko'rsatishga va ijodkorlik qobiliyatlarini namoyon etishga rag'bat uyg'otadi. Bunda tarbiyachilar bola rivojlanishi qanday kechayotganligi to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lislari, buning uchun esa ularni doimiy ravi'da nazorat qilib borishlari zarur bo'ladi.

Tarbiyachilar rivojlanish markazlarida bolalarning yordamchilari rolini o'ynaydilar, mashg'ulotlar olib boriladigan joyda imkoniyatlar kengligini ta'min etadilar va har bir bola individual rivojlanishi darajasini egallay olgan holda faoliyat turlarini rejalashtiradilar. Kun tartibi turli mashg'ulot turlarini o'zida qamrab olishi lozim: kichik guruhlarda birgalikda va tarbiyachi hamkorligida yakka tartibda (individual) yoki mustaqil (ular tomonidan tanlagan mashg'ulotlarga vaqt ajratish kerak, chunki bolalar ongli tanlab olishni o'rganadilar, o'z qiziqish va qobiliyatlarini amalga oshiradilar). Bolalarning o'z tanlovlarni amalga oshirishi, muammolarni hal etishi, atrofda kishilar bilan birgalikda harakat qilishi, individual maqsad qo'yishi va unga erishishni bilishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'rinova, F. (2019). REPORT ON PROBLEMS IN THE PRE-SCHOOLS OF ORGANIZATIONAL PREVENTIVE CENTERS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(11), 315 p.
2. Oljayevna, O., & Shavkatovna, S. (2020). The Development of Logical Thinking of Primary School Students in Mathematics. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(2), 239 p.

3. Kalendarova Zarafshan Kalbaevna Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlash qobiliyatini rivojlantirish Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T., 2023. – 174 b.
4. Botirova N.N.Dj. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T., 2022. –134 b.
5. Жанабергенова А.Ж. (2023). Ахборотлашган таълим муҳитида талабаларнинг мустақил иш фаолияти методикасини такомиллаштириш. Novateur Publications, 6. – 142 b.

FORTIFYING STABILITY: ENHANCING CREDIT RISK MANAGEMENT IN BANKING INSTITUTIONS

Dinara Mirtursunova,

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotation

This article constitutes an exploration into the essential need for enhancing credit risk management within banking institutions. It seeks to unravel the intricacies of credit risk, showcasing the transformative impact of improved risk assessment, resilient risk mitigation strategies, and the integration of proactive risk management frameworks. By examining the convergence of regulatory frameworks, technological advancements, and adaptive risk management practices, this study aims to elucidate the dynamic and critical role of credit risk management in safeguarding financial stability and fostering sustainable economic expansion.

Key words: financial, credit, risk, management, economic, dynamic and critical role

Аннотация

Эта статья представляет собой исследование насущной необходимости улучшения управления кредитными рисками в банковских учреждениях. В ней предпринята попытка разобраться в тонкостях кредитного риска, демонстрируя преобразующее воздействие улучшенной оценки рисков, устойчивых стратегий снижения рисков и интеграции систем упреждающего управления рисками. Исследуя конвергенцию нормативно-правовой базы, технологических достижений и методов адаптивного управления рисками, данное исследование направлено на выяснение динамичной и критической роли управления кредитными рисками в обеспечении финансовой стабильности и содействии устойчивому экономическому росту.

Ключевые слова: финансовый, кредитный, риск, управление, экономическая, динамичная и критическая роль

Annotatsiya

Ushbu maqola bank muassasalarida kredit risklarini boshqarishni kuchaytirish uchun zarur bo'lgan ehtiyojni o'rganishni tashkil etadi. Bu murakkabliklarni ochishga intiladi kredit xavfi, takomillashtirilgan risklarni baholashning transformatsion ta'sirini namoyish etish, xavflarni kamaytirishning barqaror strategiyalari va risklarni boshqarishning proaktiv tizimlarini birlashtirish. Ushbu tadqiqot moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va barqaror iqtisodiy kengayishni qo'llab-quvvatlashda kredit risklarini boshqarishning dinamik va muhim rolini tushuntirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy, kredit, tavakkalchilik, boshqaruv, iqtisodiy, dinamik va muhim rol

The financial stability and resilience of banking institutions rest significantly on their ability to appropriately assess, mitigate, and manage credit risk. In today's dynamic economic landscape, the imperative for banks to fortify their credit risk management mechanisms is more pronounced than ever. As industries evolve and global economic uncertainties persist, the spotlight on effective credit risk management becomes increasingly pivotal for banking institutions seeking to sustain stability, fortify resilience, and facilitate sustainable economic growth.

This article constitutes an exploration into the essential need for enhancing credit risk management within banking institutions. It seeks to unravel the intricacies

of credit risk, showcasing the transformative impact of improved risk assessment, resilient risk mitigation strategies, and the integration of proactive risk management frameworks. By examining the convergence of regulatory frameworks, technological advancements, and adaptive risk management practices, this study aims to elucidate the dynamic and critical role of credit risk management in safeguarding financial stability and fostering sustainable economic expansion.[1]

Through an analysis of emerging industry trends, best practices in risk assessment, and the utilization of advanced risk modeling and analytics, this exploration endeavors to present a comprehensive framework for em-

powering banking institutions to navigate a challenging risk landscape effectively. By shedding light on the convergence of regulatory imperatives, technological innovations, and industry best practices, this article aspires to foster a deeper appreciation for the profound importance of robust credit risk management mechanisms in ensuring the stability, sustainability, and enduring success of banking institutions.

As banking institutions navigate the complexities of a dynamic economic environment, the imperatives of fortifying credit risk management stand as vital pillars in the pursuit of financial stability and sustainable growth. This article seeks to serve as a compass, offering guidance and insights for the advancement of credit risk management practices, ultimately contributing to the enduring stability and resilience of banking institutions in a rapidly changing global economic landscape.

This introduction sets the stage for an exploration into the critical need for improved credit risk management mechanisms within banking institutions, emphasizing the transformative impact and imperative role of enhanced risk management in sustaining financial stability.

1. Data Collection and Analysis

– Quantitative Data: Collection of historical credit risk data, including loan performance metrics, default rates, and credit indicators, to assess the efficacy of current risk management mechanisms in banking institutions.

– Qualitative Data: Interviews with risk managers, loan officers, and banking executives to gather insights into existing credit risk management frameworks, challenges faced, and opportunities for improvement.

2. Comparative Analysis

– Comparative study of credit risk management practices across multiple banking institutions, evaluating the efficacy of diverse risk assessment models, risk mitigation strategies, and credit monitoring techniques.

3. Regulatory Framework Evaluation

– Examination of regulatory requirements and guidelines pertaining to credit risk management, including Basel III compliance, stress testing procedures, and regulatory capital adequacy assessments.

4. Technological Integration Assessment

– Analysis of the integration of advanced technologies, such as machine learning algorithms, predictive analytics, and big data applications, within credit risk management frameworks in banking institutions.

5. Risk Mitigation Strategy Review

– Evaluation of risk mitigation strategies, including loan portfolio diversification, collateral valuation methodologies, and credit scoring models, to ascertain their impact on reducing credit risk exposure.

6. Case Studies and Best Practices

– Exploration of case studies highlighting successful credit risk management initiatives in banking institutions, along with an assessment of industry best practices and

innovative risk management approaches.[2, 23]

This structured approach incorporates data-driven analysis, regulatory compliance evaluation, technological integration assessment, and comparative studies to comprehensively investigate and offer insights into the enhancement of credit risk management mechanisms in banking institutions.

1. Empowering Resilience and Stability

– The investigation underscores the pivotal role of enhanced credit risk management in fortifying the stability and resilience of banking institutions. By implementing advanced risk assessment techniques and proactive risk mitigation strategies, banks can navigate economic uncertainties more effectively, ensuring sustained financial stability in the face of dynamic market conditions.

2. Regulatory Compliance and Risk Governance

– The exploration highlights the significance of aligning credit risk management practices with evolving regulatory frameworks. Emphasizing the imperative role of sound risk governance structures, the discussion showcases the impact of improved risk management mechanisms in facilitating regulatory compliance and bolstering the integrity of banking operations.

3. Technological Integration and Analytical Advancements

– The discussion delves into the transformative influence of technological integration and analytical advancements in credit risk management. By harnessing the power of advanced risk modeling, machine learning algorithms, and big data analytics, banking institutions can enhance risk assessment precision, effectively anticipate credit risks, and proactively manage potential exposures.

4. Adapting to Dynamic Risk Landscapes

– The investigation reveals the adaptive nature of enhanced credit risk management, enabling banking institutions to respond to evolving risk landscapes and mitigate emerging credit threats. By cultivating agility in risk management frameworks, institutions can navigate shifting market dynamics, regulatory shifts, and industry disruptions with greater acumen and resilience.

5. Fostering a Culture of Risk Awareness and Responsiveness

– The discussion highlights the impact of an enhanced credit risk management culture in fostering risk awareness, accountability, and responsiveness across banking institutions. Through effective risk communication and organizational alignment, institutions can cultivate a proactive risk management ethos, enabling timely interventions and preemptive measures to address emerging credit challenges.

6. Strategic Implications for Sustainable Growth

– The investigation offers insights into the strategic implications of improved credit risk management in facilitating sustainable economic growth. By mitigating credit risks effectively, banking institutions can catalyze lending

activities, support economic expansion, and contribute to the vitality of financial ecosystems, ultimately fostering enduring stability and growth.

This structured discussion encapsulates the transformative implications of enhanced credit risk management mechanisms in banking institutions and underscores the strategic imperatives of fortifying risk resilience, regulatory compliance, and technological integration within the domain of credit risk management.[3, 45]

The exploration into the enhancement of credit risk management mechanisms within banking institutions illuminates a landscape shaped by resilience, regulatory acumen, and technological integration. By prioritizing advanced risk assessment, proactive risk mitigation, and strategic alignment with evolving regulatory imperatives, banking institutions are poised to fortify their stability, adapt to dynamic risk landscapes, and foster sustainable economic growth.

In this pursuit, enhanced credit risk management emerges as a cornerstone for ensuring the enduring stability, integrity, and resilience of banking institutions. By embracing technological integration, adaptive risk governance structures, and proactive risk awareness, institutions are empowered to navigate a complex risk environment, proactively manage credit exposures, and safeguard financial ecosystems against potential vulnerabilities.

The implications of improved credit risk management extend beyond mere compliance; they resonate with the strategic imperatives of bolstering lending activities, facilitating sustainable economic expansion, and contributing

to the broader financial ecosystem's vitality. The integration of advanced risk modeling, data analytics, and responsive risk governance not only enables banks to mitigate credit risks effectively but also catalyzes a culture of proactive risk management, fostering a dynamic and resilient approach to confronting evolving credit challenges.

As banking institutions look to the future, the imperative of fortifying credit risk management remains a linchpin in their pursuit of sustained stability, regulatory alignment, and strategic growth. The transformative impact of enhanced credit risk management mechanisms underscores not only compliance and operational effectiveness but also the strategic trajectory towards enduring resilience, regulatory alignment, and sustainable economic advancement.

As the banking landscape continues to evolve, the profound implications of improved credit risk management in fostering banking stability, regulatory adherence, and strategic growth aspirations inspire a vision of an industry propelled by adaptive resilience, technological acumen, and proactive risk responsiveness. Through the continued integration and enhancement of credit risk management frameworks, banking institutions are poised to navigate new frontiers of risk, fortify their roles in driving economic vitality, and ultimately, nurture enduring stability within the financial ecosystem.

This conclusion encapsulates the transformative implications of enhanced credit risk management mechanisms within banking institutions and underscores their strategic role in fostering resilience, regulatory alignment, and sustainable economic growth.

REFERENCES:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7-февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. <http://turkiston.uz> (мурожаат санаси: 12.03.2020)
2. Digital Economy / Oxford: Oxford University Press, 2017 // Oxford Dictionary [Electronic resource]. – Mode of Access: dictionaries.com/definition/digital_economy. – Date of access: 15.10.2018. – 311 p.
3. Lane, N. Advancing the digital economy into the 21st century / N. Lane // Information Systems Frontiers. – 1999 Vol. 1. № 3 – 320 p.
4. Mesenbourg T.L. (2001) Measuring the Digital Economy / T.L. Mesenbourg // Bureau of the Census [Electronic resource]. https://www.census.gov/content/dam/Census/library/working_papers/2001/econ/digitalecon.pdf. – Date of access: 22.10.2018.
5. А.Д.Сазонов, В.Д.Симоненко, В.С.Аванесов, Б.И. Букалов. Профессиональная ориентация учащихся. – М., 1988. – 219 с.

TARIX FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O'QITISH

Janibek Suyenshiyev,

Nukus davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada ijtimoiy-gumanitar fanlar oilasiga tarix fani va uni o'qitish jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish jarayoni va uning o'ziga xos jihatlari, e'tiborga loyiq ayrim dolzarb jihatlari keng ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Ushbu maqolada tarix o'qitishda eng ko'p qo'llaniladigan bir qancha texnologiyalar keltirilgan. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari ko'pincha keng qo'llaniladi. Rivojlanayotgan ta'limda pedagogik ta'sirlar shaxsning psixologik ma'lumotlarining rivojlanishini kutadi, rag'batlantiradi, yo'naltiradi va tezlashtiradi. Rivojlanayotgan ta'limning muhim xususiyati shundaki, u proksimal rivojlanish zonasini yaratadi, aqliy neoplazmalarning ichki jarayonlarini keltirib chiqaradi, rag'batlantiradi, harakatga keltiradi.

Kalit so'zlar: innovatsiya, zamonaviy innovatsion ta'lim texnologiyalari, ta'lim jarayoni, novatsiya, barqaror ta'lim, ta'lim tizimi elementlari, tarix fani, tarixni o'qitish.

Аннотация

В данной статье в широком научном плане проанализирован процесс использования инновационных технологий в преподавании истории и ее специфика, некоторые актуальные аспекты, заслуживающие внимания, относящиеся к семейству социально-гуманитарных наук. В этой статье перечислены несколько технологий, наиболее часто используемых в преподавании истории. Технологии развивающего обучения часто используются широко. В развивающем образовании педагогические воздействия предвидят, стимулируют, направляют и ускоряют развитие психологических данных личности. Важной особенностью развивающего обучения является то, что оно создает зону ближайшего развития, провоцирует, стимулирует, стимулирует внутренние процессы психических новообразований.

Ключевые слова: инновации, инновационные образовательные технологии, образовательный процесс, инновации, устойчивое образование, элементы системы образования, история, преподавание истории.

Annotation

This article provides a comprehensive scientific analysis of the process of using innovative technologies in the process of history and its teaching in the family of socio-humanities and some relevant aspects of it, worthy of attention. This article lists several of the most widely used technologies in history teaching. Developing educational technologies are often widely used. In developing education, pedagogical influences await, stimulate, direct and accelerate the development of the psychological information of the individual. An important feature of developing education is that it creates a zone of proximal development, induces, stimulates, moves the internal processes of mental neoplasms

Keywords: innovation, innovative educational technologies, educational process, innovation, sustainable education, elements of the education system, history, teaching history.

Bugungi kunda ta'lim texnologiyalarining keng ilmiy manbalarini o'rganmasdan turib, pedagogik jihatdan barkamol mutaxassis bo'lish mumkin emas. O'qituvchi keng ko'lamli zamonaviy innovatsion texnologiyalar, g'oyalarni o'zlashtirib olishi zarur. Bunda pedagogik texnologiyalar alohida ahamiyatga ega. G.K. Selevko pedagogik texnologiya tushunchasini ilmiy asoslab beradi, o'ziga xos tasnifini taklif qiladi, umumlashtirilgan shaklda 50 ga yaqin texnologiyani ko'rsatadi.

Ushbu ro'yxatda u qo'llash darajasini hisobga olgan holda umumiy pedagogik, maxsus fan va mahalliy yoki modulli texnologiyalarni o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada tarix o'qitishda eng ko'p qo'llaniladigan bir qancha texnologiyalar keltirilgan. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari ko'pincha keng qo'llaniladi. Rivojlanayotgan ta'limda pedagogik ta'sirlar shaxsning psixologik ma'lumotlarining rivojlanishini kutadi, rag'batlantiradi, yo'naltiradi va tezlashtiradi.

Bola to'liq huquqli faoliyat subyektidir. Rivojlantiruv-

chi ta'lim bolaning proksimal rivojlanish zonasida amalga oshiriladi. Proksimal rivojlanish zonasi — bu bolaning mustaqil ravishda nimaga qodir bo'lganidan, nima qila oladigan, hamkorlikda qanday qilishni biladigan narsaga o'tish imkoniyati. Rivojlanish uchun doimiy rivojlanish sohasi va proksimal rivojlanish zonasi o'rtasidagi chegara — noma'lum, ammo bilim uchun potensial foydalanish mumkin bo'lgan hududni yengib o'tish kerak.

Rivojlanayotgan ta'limning muhim xususiyati shundaki, u proksimal rivojlanish zonasini yaratadi, aqliy neoplazmalarning ichki jarayonlarini keltirib chiqaradi, rag'batlantiradi, harakatga keltiradi [3, 12]. Proksimal rivojlanish zonasining tashqi chegaralarini aniqlash, uni haqiqiy zonadan ajratish (bola buni mustaqil ravishda amalga oshirishi mumkin) — bu o'qituvchining tajribasi va mahoratiga qarab, hozirgacha faqat intuitiv darajada hal qilinadigan vazifadir.

O'quv faoliyatining asosiy motivatsiyasi kognitiv qiziqishdir. Metodologiya oqilona va hissiy, faktlar va umum-

lashmalar, jamoaviy va individual, axborot va muammoli, tushuntirish va qidiruv usullarini birlashtiradi. O'quv jarayonida o'quvchilar turli tadbirlarga jalb qilinadi [5].

O'qitishda didaktik o'yinlar, munozaralar, shuningdek, tasavvurni, fikrlashni, xotirani, nutqni boyitishga qaratilgan o'qitish usullaridan foydalaniladi. Tarix o'qitishda rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi izlanish va rivojlanish bilan birga olib borilishi lozim. Dars ta'lim jarayonining asosiy elementi bo'lib qoladi, lekin uning vazifalari, tashkil etish shakli har xil bo'lishi mumkin. Rivojlantiruvchi ta'lim shaxsning kognitiv qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi.

Talabalar rivojlanishining asosi tarix ta'limi mazmuni, uning sifati hisoblanadi. To'liq tarkib, faktlar va aloqalarga boy (lekin ortiqcha yuklamadan), jonli, hissiy taqdimotga ega, rivojlanish uchun ajoyib asos bo'lib xizmat qiladi. Xuddi shu materialni o'rganishda rivojlanishning turli darajalariga erishiladi - maktab hayoti shunga o'xshash ko'plab misollarni beradi. Bitta va bir xil dars turli natijalarga olib kelishi mumkin, bu esa o'quvchilarning bilim faolligini oshirish zarurligini isbotlaydi.

Bu tarkibning rivojlanish imkoniyatlaridan qanchalik foydalanilishiga bog'liq. Boshqacha aytganda, rivojlantiruvchi ta'limning birinchi sharti o'quvchilarning bilish faolligi, ularning samarali fikrlash faoliyatidir. Yangi avlodlar faqat o'zlarining faol mustaqil faoliyati yordamida bilimlar boyligini to'liq o'zlashtirishlari va kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishlari mumkin. O'rganish tafakkurni optimal rivojlantiradi, agar talaba nafaqat tarixiy bilimlarni egallasa, balki bu bilimlarni egallash yo'llarini ham o'zlashtirsa [1, 4].

Agar o'qituvchi tayyor xulosani o'quvchilarga yetkazsa, baholash boshqa bironing aqliy faoliyati mahsuli bo'lib, uning mexanizmi noma'lum. Maktab o'quvchilarini mustaqil xulosalar chiqarishga, muayyan fakt va hodisalarni baholashga o'rgatish kerak. O'rganish qobiliyati kognitiv jarayonni tashkil etishni, o'qituvchining ish uslubini shakllantiradi. O'qituvchi taqdimoti fikrlash, fikrlash (tahlil, taqqoslash) standartini ko'rsatishi kerak. Ko'nikma har doim aniq tarixiy material asosida shakllanadi.

Aqliy mehnatning murakkabligi birinchi navbatda o'rganilayotgan tarixiy material va topshiriq mazmunining murakkabligiga bog'liq. Ushbu murakkabliklarni hisobga olmasdan turib, fikrlashni rivojlantirish bo'yicha ish etarli darajada samarali bo'lishi mumkin emas. O'qitish usuli, faoliyat usuli qanchalik yaxshi o'zlashtirilsa, u qanchalik maqsadga muvofiq qo'llanilsa, tasvirlar, tushunchalar va ta'limning tarbiyaviy natijasi qanchalik to'liqroq (boshqa narsalar teng bo'lsa) o'zlashtiriladi. O'qitish tarixiy mazmun va harakatning adekvat usullarini o'zlashtirish sohasida yangi va ortib borayotgan talablarni qo'yib, rivojlanishga rahbarlik qilishga chaqiriladi.

Talabalarining aqliy faoliyati etarlicha qiyin, ammo kirish mumkin bo'lishi kerak. Yetarli darajadagi murakkabliksiz tafakkur mustaqillikning yuqori darajalariga

erishish uchun muhim shart-sharoitlarga ega emasligi isbotlangan. Talabalar faoliyatining optimal qiyinligi faqat o'qituvchi tomonidan har bir sinfdagi pedagogik sharoitlarni hisobga olgan holda aniq belgilanishi mumkin. Uslubiy maqsad — sinfdagi talabalarning kognitiv faolligini namoyon qilish uchun sharoit yaratish.

Bu maqsadga quyidagi yo'llar bilan erishiladi: o'qituvchi muammoli vaziyatlar, to'qnashuvlar yarata-di; o'quvchilarning subyektiv tajribasini ochib berishga imkon beradigan o'quv faoliyatini tashkil etishning turli shakllari va usullaridan foydalanadi; dars rejasini tuzadi va talabalar bilan muhokama qiladi; har bir talabaning sinf ishiga qiziqish muhitini yaratadi; o'quvchilarni nutq so'zlashga, xato qilishdan qo'rqmasdan topshiriqlarni bajarishning turli usullaridan foydalanishga undaydi; nafaqat yakuniy natijani, balki talaba faoliyati jarayonini ham baholaydi [2, 11].

Darsda muloqotning pedagogik vaziyatlarini yaratish, har bir o'quvchining ish uslubida tashabbuskorlik, mustaqillik, tanlab olish imkoniyatini yaratish - bunday tarix darslari moslashuvchan tizimligi bilan ajralib turadi. Rivojlanayotgan ta'lim texnologiyasida darsni tashkil etishning belgilangan umumiy maqsadlari va vositalari o'qituvchi tomonidan darsning maqsadi, uning tematik mazmuniga qarab konkretlashtiriladi.

Shunday qilib, o'quvchini o'z potensialiga yo'naltirilgan ta'lim faoliyatiga jalb qilgan holda, o'qituvchi talaba oldingi mashg'ulotlarda qanday faoliyat usullarini o'zlashtirganligini, bu jarayonning psixologik xususiyatlari qanday ekanligini va talabalar tomonidan o'zlarining tushunish darajasini bilishi kerak. tadbirlar. Guruhlarga bo'lib o'qitish texnologiyalari jamoaviy faoliyat sifatida quyidagilarni o'z ichiga oladi: guruhda talabalar bilimni o'zaro boyitish; ta'lim va kognitiv jarayonlarni faollashtirishga olib keladigan birgalikdagi harakatlarni tashkil etish; dastlabki harakatlar va operatsiyalarni taqsimlash (vazifalar tizimi tomonidan o'rnatiladi); aloqa, aloqa, ularsiz taqsimlash, almashish va o'zaro tushunish mumkin emas, buning natijasida o'quv vazifasiga mos keladigan faoliyat sharoitlari rejalashtirilgan va tegishli harakat usullarini tanlash; muammoni hal qilish uchun harakat usullarini almashish; talabalarni birgalikdagi faoliyatga jalb qilish tabiati bilan belgilanadigan o'zaro tushunish; aks ettirish, bu orqali ishtirokchining o'z harakatlariga munosabati o'rnatiladi va bu harakatni adekvat tuzatish ta'minlanadi.

Darsda o'quvchilarning jamoaviy ishini tashkil etishning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: birinchidan, bu darsda sinf aniq tarbiyaviy muammolarni hal qilish uchun guruhlarga bo'linadi; ikkinchidan, har bir guruh muayyan vazifani (bir xil yoki tabaqalashtirilgan) oladi va uni bevosita guruh rahbari yoki o'qituvchi nazorati ostida birgalikda bajaradi; uchinchidan, guruhdagi topshiriqlar guruhning har bir a'zosining individual hissasini hisobga olish va baholash imkonini beradigan tarzda baja-

riladi; to'rtinchidan, guruh tarkibi doimiy emas, u guruhning har bir a'zosining ta'lim imkoniyatlarini maksimal samaradorlik bilan amalga oshirish mumkinligini hisobga olgan holda tanlanadi — kelgusi ishlarning mazmuni va xususiyatiga bog'liq.

Guruhlarning rahbarlari va ularning tarkibi turli darajadagi ta'lim darajasidagi maktab o'quvchilarini birlashtirish, tarixni bilish, o'quvchilarning bir-birini to'ldirishga imkon beradigan muvofiqligi prinsipiga

ko'ra tanlanadi. Xulosa qilib aytganda tarix fanini o'qitishning yuqoridagi innovatsion usullari bir vaqtning o'zida ta'limni rivojlanishiga va o'quvchini tarix fanini o'zlashtirish darajasini ko'tarishda va natijada oldinga qo'yilgan ta'limiy maqsadlarga yetishga zamin yaratadi. Bunda dars jarayonida aniq natijaviyligi kafolatlangan bu kabi usullarni tizimli ravishda qo'llash oxir-oqibatda o'z tarixiga befarq bo'lmagan avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Y.A.Komenskiy. Buyuk didaktika. – T.: O'qituvchi nashriyoti, 1975. – 212 b.
2. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. <http://lex.uz/>
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Zebuniso-Konigil / 4-tom. Bosh tahrir hay'ati a'zolari: M.Aminov va b. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2002. – 252 b.
4. N.Muslimov va boshqalar. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. "Sano-standart" bosmaxonasi, 2015. 157 b.
5. O'quv jarayonida ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llash yo'llari. – T.: TDIU, 2005. 162 b.

7-SINF O'QUVCHILARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Feruza Tursunova,

Toshkent shahar Yunusobod tuman
260-maktabning o'zbek tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada kommunikativ kompetensiya va uning turlari, uni o'quvchilarda shakllantirish yo'l-yo'riqlari, muloqot jarayonida aloqa sheriklari tomonidan tushunish va tushuntirish qobiliyatlari hamda psixologik muloqot arenasi haqida ma'lumot berilgan. Kommunikativ kompetensiya insonning ijtimoiy rollari xususiyatlari bilan bevosita bog'liqdir. Kommunikativ kompetensiya og'zaki va og'zaki bo'lmagan aloqa vositalarining moslashuvchanligi va ulardan foydalanish erkinligini nazarda tutadi va insonning o'ziga, tabiiy va ijtimoiy olamga bo'lgan munosabatlari tizimini tartibga soluvchi kategoriya sifatida qaralishi mumkin.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, psixologik arena, ijtimoiy va psixologik trening (SPT), vaziyat parametrlari.

Аннотация

В статье представлена информация о коммуникативной компетенции и ее видах, о направлениях ее формирования у учащихся, о способностях понимания и объяснения партнерами по общению в процессе общения, а также об арене психологического общения. Коммуникативная компетентность напрямую связана с особенностями социальных ролей человека. Коммуникативная компетентность предполагает гибкость и свободу использования вербальных и невербальных средств общения и может рассматриваться как категория, регулирующая систему взаимоотношений человека с самим собой, природным и социальным миром.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетентность, психологическая Арена, социально-психологический тренинг (СПТ), параметры ситуации.

Annotation

The article provides information on communicative competence and its types, instructions for its formation in readers, understanding and explanatory skills by communication partners in the process of communication, and the arena of psychological communication. Communicative competence is directly related to the characteristics of human social roles. Communicative competence implies the flexibility and freedom of use of verbal and non-verbal means of communication and can be considered as a category that regulates the system of human relations to oneself, to the natural and social world.

Keywords: competence, communicative competence, psychological arena, social and psychological training (SPT), situational parameters.

Kommunikativ kompetensiya odatda boshqa odamlar bilan kerakli aloqalarni o'rnatish va saqlash qobiliyatini anglatadi. Kompetensiya samarali muloqotni ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va malakalar to'plamini o'z ichiga oladi. Ushbu turdagi kompetensiya aloqa chuqurligini va doirasini o'zgartirish, aloqa sheriklari tomonidan tushunish va tushuntirish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Kommunikativ kompetensiya — bu to'g'ridan to'g'ri o'zaro ta'sirlashish sharoitida shakllanadigan odamlar o'rtasidagi rivojlanayotgan va asosan ongli aloqalar tajribasi. Kommunikativ kompetensiyani takomillashtirish jarayoni shaxs rivojlanishi bilan bog'liq. Kommunikativ harakatlarni tartibga solish vositalari insoniyat madaniyatining bir qismidir va ularni o'zlashtirish va boyitish butun madaniy merosni rivojlantirish va ko'paytirish bilan bir xil qonunlarga muvofiq sodir bo'ladi. Ko'p jihatdan kommunikativ tajribani egallash nafaqat to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'sir jarayonida sodir bo'ladi. Odam adabiyotdan, teatrdan, kinodan kommunikativ vaziyatlarning mohiyati, shaxslararo o'zaro munosabatlar muammolari va ularni qanday hal qilish to'g'risida ham ma'lumot oladi. Kommunikativ sohani o'zlashtirish jarayonida odam madaniy muhitdan kommunikativ vaziyatlarni og'zaki va vizual shakllarda tahlil qilish vositalarini oladi [1, 12].

Kommunikativ kompetensiya insonning ijtimoiy rollari xususiyatlari bilan bevosita bog'liqdir. Kommunikativ kompetensiya og'zaki va og'zaki bo'lmagan aloqa vositalarining moslashuvchanligi va ulardan foydalanish erkinligini nazarda tutadi va insonning o'ziga, tabiiy va ijtimoiy olamga bo'lgan munosabatlari tizimini tartibga soluvchi kategoriya sifatida qaralishi mumkin. Shunday qilib, individual-shaxsiy fazilatlar ham, ijtimoiy-madaniy va tarixiy tajriba ham muloqotda vakolatni shakllantirishga yordam beradi.

Kommunikativ kompetensiyaning vazifalaridan biri bu vaziyatlarni yetarli darajada tahlil qilish va talqin qilishni ta'minlaydigan bilim resurslarini baholashdir. Ushbu bahoga tashxis qo'yish uchun hozirgi kunga kelib turli xil kommunikativ vaziyatlarning erkin tavsiflarini tahlil qilishga asoslangan texnikaning katta bloki mavjud.

Kommunikativ kompetensiyani o'rganishning yana bir usuli – bu texnik vositalar yordamida tabiiy yoki maxsus tashkil etilgan o'yin vaziyatlarida kuzatuv va olingan ma'lumotlarni mazmunli tahlil qilish. Turli maqsadlariga qarab, nutqning tezligi, intonatsiya, pauzalar, og'zaki bo'lmagan texnikalar, mimika va pantomima, kommunikativ makonni tashkil etishni hisobga olish mumkin.

Diagnostik parametrlardan biri ishlatilgan metodlarning soni, boshqasi — ularni qo'llashning yetarliligi bo'lishi mumkin. Albatta, bunday diagnostika tizimi juda mashaqqatli va uni sifatli amalga oshirish ko'p vaqt va kuzatuvchining yuqori malakasini talab qiladi. Kommunikativ kompetensiyani baholashning qiyinligi shundaki, aloqa jarayonida odamlar birgalikdagi harakatlarni tartibga solish bo'yicha murakkab qoidalar tizimiga rahbarlik

qilishadi. Agar o'zaro ta'sirni tahlil qilish mumkin bo'lsa, unda odamlar ushbu holatga kiradigan qoidalar har doim ham amalga oshirilmaydi.

Psixologik muloqot arenasini — ijtimoiy-psixologik trening jarayonini o'z ichiga oladi. Kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish vositalaridan biri bu ijtimoiy va psixologik trening (SPT). Psixologik muloqot arenasining mumkin bo'lgan ta'sirini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, guruh ishi jarayonida trening ishtirokchilarining chuqur shaxsiy shakllanishlari ham ta'sir qiladi. Axir inson o'zi haqida yangi aniq ma'lumotlarni oladi. Va bu ma'lumotlar qadriyatlar, motivlar, munosabat kabi shaxsiy o'zgaruvchilarga ta'sir qiladi. Bularning barchasi SPTni shaxsiyatni rivojlantirish jarayoni bilan, aniqrog'i, ushbu jarayonning boshlanishi bilan bog'lash mumkinligini qo'llab-quvvatlaydi. Darhaqiqat, mashg'ulotda o'zi va boshqalar to'g'risida olingan yangi ma'lumotlar, qoida tariqasida, keskin hissiy vositachilik bilan mavjud bo'lgan o'z-o'zini anglash tushunchasi va “boshqasi” tushunchasini qayta ko'rib chiqishga undaydi. Chuqur muloqotni o'rganish SPT ta'sirining vositasi va natijasidir. Shaxsiy rivojlanish nafaqat uning tarkibidagi eng yuqori darajalarni qurish, balki mavjud va samarasiz bo'lganlarni zaiflashtirishdan iborat [2, 54].

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish yo'llari. Kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish vositalaridan biri bu ijtimoiy va psixologik trening (SPT). Psixologiyaning bu nisbatan yangi ilmiy va amaliy yo'nalishi hozirgi vaqtda psixologik xizmat tizimining ajralmas va muhim qismi sifatida intensiv rivojlanishni olmoqda. SPTning o'ziga xos shakllarining har xilligi bilan ularning barchasi birlashtiruvchi xususiyatga ega — bu shaxslararo aloqa sohasida ma'lum bilim, ko'nikma va tajribalarni rivojlantirishga qaratilgan ta'sir vositasi. Aytish mumkinki, psixologik jihatdan bu quyidagilarni anglatadi:

- ko'nikmalar va aloqa qobiliyatlari tizimini rivojlantirish;
- mavjud bo'lgan shaxslararo aloqa tizimini tuzatish;
- muvaffaqiyatli muloqot uchun shaxsiy shart-sharoitlarni yaratish.

Shunday qilib, biz aytishimiz mumkinki, kommunikatsiyada vakolatni rivojlantirish muloqotning shaxsiy subyekt-subyekt tomonlarini va ushbu jarayonning subyekt-obyekt tarkibiy qismlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan barcha vositalar to'plamini yetarli darajada tanlash va foydalanishni nazarda tutadi.

Keng ma'noda, insonning muomaladagi vakolati uning shaxslararo idrok etish, shaxslararo muomala va shaxslararo o'zaro munosabatlardagi vakolatlari deb ta'riflanishi mumkin.

Shaxslararo muloqotda muloqot oddiy ma'lumot almashish bilan bir xil emas, chunki:

- odamlar o'rtasida muayyan shaxslararo munosabatlar paydo bo'ladi;
- bu munosabatlar o'zgaruvchan;

– fikr soʻzning toʻgʻridan-toʻgʻri maʼnosiga teng emas.

Insonlar bilan aloqa qilishning oʻziga xos xususiyati — bu maʼlumotlarning kirib kelishiga toʻsqinlik qiladigan toʻsiqlar mavjudligi. Toʻsiqlar paydo boʻlishi juda mantiqiy, chunki aloqa taʼsirga ega. Muvaffaqiyatli taʼsirga ega boʻlgan taqdirda, odam dunyoqarashida baʼzi oʻzgarishlarga duch kelishi mumkin. Hamma ham bunga tayyor emas va buni xohlamaydi, chunki bunday oʻzgarishlar uning barqarorligini, oʻzi, boshqa odamlar haqidagi fikrlarini buzadi, shuning uchun odam oʻzini taʼsir qilishdan himoya qiladi.

Har qanday aloqa taʼsiri tahdid solmasligi tushunarli. Aksincha, olingan maʼlumotlar ijobiy boʻlgan, odamning pozitsiyasini mustahkamlaydigan, unga hissiy qoniqish baxsh etadigan holatlar juda koʻp. Shunday qilib, inson foydali va zararli maʼlumotlarni taniy olishi kerak. Buni qanday qilish mumkin?

Toʻsiqlar paydo boʻlishiga rioya qilaylik. Odamlarning muloqotidagi nutq taʼsir oʻtkazishning asosiy usuli hisoblanadi. Agar tinglovchi iloji boricha maʼruzachiga ishonsa, u maʼruzachining fikrlarini toʻliq qabul qiladi, shu bilan birga oʻzini maʼruzachi taʼsiridan himoya qiladi, tinglovchi ishonchini juda ehtiyotkorlik bilan “qoʻyib yuboradi”. Binobarin, har bir maʼruzachi qarshi psixologik faoliyatga duch kelganda ilhomlantiradi va taʼsir qilmaydi, bu esa aloqa toʻsiqlarining paydo boʻlishi uchun asosdir. Ushbu toʻsiqlarga quyidagilar kiradi: qochish, hokimiyat, tushunmovchilik. Shunday qilib, taʼsirlanishdan himoya qilish usullari quyidagilardir:

- taʼsir qilish manbalari bilan aloqa qilishdan saqlanish;
- oʻz madaniyati, mantiq, uslubi, tili va chet tilini, semantik maydon, uslub va mantiqni notoʻgʻri tushinishga yoʻnaltirish.

Shunga koʻra, toʻsiqlarni yengib oʻtish uchun quyidagilar zarur:

- aloqa sherigining eʼtiborini jalb qilish va ushlab turish;
- suhbatdoshning vaziyatini, soʻzlarini, his-tuygʻularini va mantiqini tushunishni aniqlashtirish uchun universal qayta aloqa mexanizmidan foydalaning.

Hozirgi vaqtda vaziyat parametrlari kommunikatsiyani tahlil qilish uchun boshlangʻich nuqtasi boʻlib xizmat qiladigan vaziyatli yondashuv tobora rivojlanib bormoqda [3, 9].

Kommunikativ kompetensiya turlari. Shaxsning kommunikativ kompetensiyasi tushunchasi nafaqat nazariya, balki aloqa amaliyoti uchun ham muhimdir. Nazariy jihatdan texnik samolyotda u kommunikativ shaxs haqida tushunchani rivojlantiradi, ijtimoiy oʻzaro taʼsirlar tizimida ishlash xususiyatlarini yanada toʻliq ochib beradi. Amaliy darajada ushbu toifaning oʻzi ham, undan amaliy foydalanish usullari ham professional kommunikatorlarning ishlash sifatini baholash, kadrlar menejmenti, mutaxassislar uchun oʻqitish tizimini tashkil qilish, ziddiyatli va inqirozli vaziyatlarni tahlil qilish va yuqorida aytilgan oʻtilgan koʻplab boshqaruv vazifalari uchun zarurdir.

Ilmiy adabiyotlarda kommunikativ kompetensiyani

anglashning bir necha yondashuvlari keltirilgan. Kommunikativ kompetensiya — bu shaxs oʻz qobiliyati va ijtimoiy mavqei doirasida kasbiy muhitda va jamiyatda muvaffaqiyatli ishlashi uchun zarur boʻlgan boshqalar bilan oʻzaro munosabatlarning shaxsiy va kasbiy tajribasini shakllantirishning maʼlum darajasidir.

Ayni paytda, “kommunikativ kompetensiya” iborasi-da “kommunikativ” sifatidoshi “vakolat” asosiy tushunchasining predikati hisoblanadi. Bundan tashqari, yuqorida keltirilgan taʼriflar kommunikativ amaliyotni amalga oshiradigan ijtimoiy subyekt sifatida kommunikativ shaxs toʻgʻrisida toʻliq, yetarli boʻlmagan gʻoyalarga asoslanadi.

Hech qanday tortishuvsiz, shaxsning kommunikativ kompetensiyasi ancha keng toifaga — ijtimoiy kompetensiyaga tenglashtiriladi. Agar biz aniqlovchi elementlarni eʼtiborsiz qoldiradigan boʻlsak, ushbu kontsepsiya subyektning boshqa subyektlar bilan oʻzaro aloqasi tajribasini shakllantirishning maʼlum darajasi sifatida kommunikativ kompetensiyani anglatadi. Koʻrib chiqilayotgan toifani ushbu talqini bir necha asoslarga koʻra zaifdir.

*Birinchi*dan, vakolat kategoriyasi va ogʻzaki qurilish oʻrtasidagi bogʻliqlik “shakllanish darajasi tajriba”. *Ikkinchi*dan, ushbu kontsepsiya kommunikativ kompetensiyani faqat shaxsiy tajriba bilan yopib qoʻyadi, chunki qavs ichida kommunikativ shaxsning bilim va qobiliyat kabi muhim tarkibiy qismlarini qoldiradi. Eng umumiy shakldagi kompetensiya — bu biror narsaga hukm qilish, salmoqli obroʻli fikr bildirish imkonini beradigan bilimga ega boʻlish sifatida tushuniladi. Kengroq maʼnoda kompetensiya — bu subyektning maʼlum bir faoliyat sohasidagi vakolatlarini amalga oshirish qobiliyatidir.

Ushbu kontekstdagi kompetensiya masʼuliyatning maʼlum bir sohasini, javobgarlik doirasini, ijtimoiy faoliyat (ijtimoiy kompetentatsiya) yoki ijtimoiy mehnat taqsimoti (kasbiy vakolat) tizimida ijtimoiy subyektga berilgan funktsiya yoki funktsiyalar majmuini anglatadi. Malakalarning ikkita mumkin boʻlgan tushunchalari mavjud — meʼyoriy va terminal. Normativ tushuncha vakolat kategoriyasini subyektning oʻziga xos xususiyatini maʼlum bir jamiyatda (jamoada) ijtimoiy eʼtirof etilgan (normal) doirada amalga oshiradigan xususiyat sifatida izohlaydi. Pastdan (nomuvofiqlik) va yuqoridan (giperkompetensiya) meʼyoriy oraliqdan tashqariga chiqish gʻayritabiiy hisoblanadi va qobiliyatsizlik toifasiga kiradi. Ushbu tushuncha bilan subyektning kompetensiyasi maʼlum kengaytirilgan xususiyatga ega boʻlib, katta yoki kichik kompetensiya masalasini koʻtarish mumkin. Agar subyekt oʻz vakolatlarini meʼyoriy intervalning pastroq qiymatida amalga oshirsa, u unchalik vakolatli emas. Agar u yuqori boʻlsa, uning vakolati yuqori boʻladi. Vakolatning terminali tushunchasi normani interval sifatida emas, balki aniq belgilangan qiymat sifatida izohlaydi. Ushbu yondashuv bilan har qanday faoliyat sohasidagi shaxsning vakolatlarini amalga oshirishning atigi ikkita holati mumkin — vakolat va layoqatsizlik.

Biz kompetensiya toifasining me'yoriy tushunchasidan yanada ko'proq foydalanamiz. Ushbu tushunchaga asoslanib, biz vakolatning metrik ta'rifini shakllantirishimiz mumkin: subyekt vakolati ostida biz o'z vakolatlarini amalga oshirish darajasini yoki boshqacha qilib aytganda, ma'lum bir faoliyat sohasidagi vakolatlarni amalga oshirish sifatining xususiyatlarini tushunish. Malaka toifasini hisobga olgan holda, biz umumiy va maxsus vakolatlarni ajratishimiz mumkin. Birinchisi, ijtimoiylashuv jarayonlari bilan chambarchas bog'liq va shaxsning ijtimoiy vakolati sifatida ham belgilanishi mumkin. Umumiy yoki ijtimoiy kompetentlik deganda biz ijtimoiy subyektning jamiyatda normal ishlash qobiliyatini (ya'ni ijtimoiy normalar bilan belgilangan doirada) tushunamiz.

Maxsus (kasbiy) kompetensiya — bu ijtimoiy subyektning ixtisoslashtirilgan faoliyat sohasi va kasbiy jamoatchilikda normal ishlashi (ya'ni tegishli ijtimoiy normalar bilan belgilangan doirada), ixtisoslashgan (professional, rasmiy va h.k.) vakolatlarni samarali amalga oshirish qobiliyatidir.

Maxsus kompetensiya — bu maxsus ta'lim, kasbiy sotsializatsiya va kasbiy tajribaning funksiyasi. Kommunikativ kompetensiyani eng umumiy ko'rinishida odamning kommunikativ aktyor sifatida normal ishlash qobiliyati (ya'ni tegishli ijtimoiy normalar bilan belgilangan doirada) sifatida belgilash mumkin. Yoki, agar biz ta'rifning metrik versiyasidan foydalansak, kommunikativ kompetensiya deganda biz kommunikativ aktyor funksiyalarining ijtimoiy subyekt tomonidan ijro etilish sifatini tushunamiz. Kommunikativ kompetensiyani tushunish uchun uning me'yoriy doiraga yaqinligi muhim ahamiyatga ega. Ushbu izolyatsiya kommunikativ kompetensiya kategoriyasi o'zaro bog'liqligini anglatadi.

Jamiyatning u yoki bu elementining me'yoriy diapazoniga qarab, bitta odam bir jamoada kommunikativ jihatdan vakolatli va boshqasida qobiliyatsiz deb tan olinishi mumkin. Umumiy holda, shaxsning kommunikativ kompetensiyasi ikki komponentdan iborat — umumiy va maxsus kommunikativ kompetensiya. Ko'pgina shaxslar

uchun, kasbiy faoliyati aloqani tashkil etish va amalga oshirish bilan bog'liq bo'lmaganlar uchun, umumiy kommunikativ kompetensiya shu kabi kommunikativ vakolatlarga to'g'ri keladi.

Umumiy kommunikativ kompetensiya — bu shaxsning ijtimoiy vakolatiga kiradi. Bu shaxsning turli vaziyatlarda muloqot qilish qobiliyatini tavsiflaydi va kundalik aloqa darajasida, kundalik hayotda ham, professional sohada ham o'zaro axborot almashuvining amaliyoti darajasida amalga oshiriladi. Professional kommunikatorlar uchun umumiydan tashqari, maxsus kommunikativ kompetensiya ham talab qilinadi.

Maxsus kommunikativ kompetensiya, har qanday maxsus vakolat kabi, maxsus tayyorgarlikni talab qiladi. Kommunikativ kompetensiya kategoriyasi kommunikativ ishlash yoki kommunikativ samaradorlik kategoriyalari bilan chalkashtirilmasligi kerak. Kommunikativ ishlash kommunikatorning o'zi boshlagan o'zaro ta'sir natijasida maqsadiga erishish o'lchovi sifatida tushunilishi kerak. Kommunikativ samaradorlik deganda kommunikatorning maqsadiga va kommunikator tomonidan ushbu o'zaro aloqada ushbu maqsadlarga erishish uchun foydalanadigan resurslarga mos keladigan aloqa effektlari nisbati bilan bitta maxrajga (qiymat yoki boshqacha) tushirilgan tushuniladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, kommunikativ kompetensiyani maktab yoshidan boshlab shakllantirib borish bo'yicha ta'limda islohotlar olib borildi. Ayniqsa, tayanch kommunikativ kompetensiyani tayanch kompetensiyalari qatoriga kiritish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarida natijaviyligi ilmiy asoslandi. O'zbekistonda 2012–2016-yil mobaynida tajriba-sinov ishlari olib borildi va nihoyat 2017-yilda amaliyotga joriy etildi. Barcha umumta'lim fanlari davlat talablariga kiritildi. Unda, kommunikativ kompetensiya — ijtimoiy munosabatlarda eng avvalo, ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o'zaro samarali muloqotga kirisha olish, muloqotda muomala madaniyatiga amal qilish, ijtimoiy moslashuvchanlik, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatini rivojlantirish nazarda tutilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Muslimov N., va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2013. – 214 b.
2. Supiyeva B.A. Til ta'limida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish yo'l-yo'riqlari. – T.: Navro'z, 2016. – 180 b.
3. Botirova N.N. Dj. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T., 2022. – 134 b.
4. Q.Tolibov, D.Fayzullayeva. Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogik komponentlik. – T.: “O'qituvchi”, 2018. – 122 b.
5. Морозов А. В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие / А.В.Морозов, Д.В.Чернилевский. – М.: Академический Проект, 2004. 2-е изд. Испр. И доп. – 522 с.
6. Шукшунов В.Е. Инновационное образование: идеи, принципы, модели / В.Е. Шукшунов, В.Ф. Взятыхшев, Л.И. Романкова. – М., 1996. – 215 с.

EMOTSIONAL HISSIY HOALATLARNING TUZILISHI VA ULARNING NERV-FIZIOLOGIK ASOSLARI

Shoista Muratova,

Samarqand davlat tibbiyot universiteti
“Pedagogika-psixologiya” kafedrası v.b. dosenti, p.f.d.

Annotasiya

Ushbu maqolada emotsional hissiy holatlarning tuzilishi va ularning nerv-fiziologik asoslari shaxsning hissiy kechinmalar o'zining mohiyati, kuch-quvvati, davomiyligi, ta'sirchanligi, yo'nalganligi bilan bir-biridan keskin farq qilishlariga qaramay, ularni emotsiya sifatida talqin qilishi hamda ranglarning o'zgarishi, yuzlarning tabassumlanishi, lablarning titrashi, ko'zlarning yargirashi, kulgu, g'amginlik, ikkilanish, sarosimalik, dag'al gaplashadigan kishidan odam nafratlanadi, aksincha muomalali, gapni o'rinli va madaniyatli qilib gapiradigan kishidan odam zavqlanadi va boshqalar o'z aksin topgan.

Kalit so'zi: shaxsning emotsional holatlari, stress, hissiy ton, affekt, axloqiy hislar, praktik hislar, depressiya emotsional hissiy holatlar, nerv fiziologik asoslari.

Аннотация

В данной статье представлена структура эмоционально-эмоциональных состояний и их нейрофизиологические основы, несмотря на то, что эмоциональные переживания человека резко отличаются друг от друга по своей сущности, силе, продолжительности, эффективности и направленности. и интерпретация их как эмоций, а также интерпретация изменений цветов, улыбающихся лиц, дрожащих губ, сияющих глаз, смеха, печали, колебаний, растерянности, люди ненавидят того, кто говорит грубо, с другой стороны, люди наслаждаются кем-то который говорит вежливо и вежливо и так далее”, — задумался я.

Ключевые слова: эмоциональные состояния человека, стресс, эмоциональный тонус, аффект, моральные чувства, практические чувства, эмоционально-физиологические основы депрессии, нейрофизиологические основы.

Annotation

In this article, the structure of emotional emotional states and their neuro-physiological basis, the interpretation of emotional experiences by a person as emotions, despite the fact that emotional experiences differ sharply from each other in terms of their essence, strength, duration, effectiveness, and direction, and changing colors, smiling faces, quivering lips, shining eyes, laughter, sadness, hesitation, confusion, one hates someone who speaks rudely, on the other hand, one enjoys someone who speaks appropriately and civilly, etc. reflected.

Keywords: human emotional states, stress, emotional tone, affect, moral feelings, practical feelings, emotional and physiological basis of depression, neurophysiological basis.

Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talablari darajasiga ko'tarish, kelajak uchun barkamol avlodni tarbiyalash ishlari Davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Yurtimizda olib borilayotgan islohotlardan asosiy maqsad, yurtimizda sog'lom va barkamol, bilimli, yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega bo'lgan avlodni shakllantirishdan iborat. Aynan ana shu maqsadga erishish uchun mamlakatimiz prezidenti Sh.M.Mirziyoyev rahbarligida yangi davrda yashaydigan, yangicha fikrlaydigan, yangi ishlab chiqarish, ijtimoiy sharoitlarda faoliyat ko'rsatadigan, zamonaviy kasbiy mahoratga ega bo'lgan mutaxassis kadrlar tayyorlanadi [1, 488].

Emotsiya va hissiyot haqida tushuncha. Jahon psixologiyasida “hissiyot” bilan “emotsiya” terminlari (ayniqsa chet mamlakatlarda) bir xil ma'noda ishlatiladi, lekin ularni aynan bir xil holat deb tushunish mumkin emas. Bunday nuqson ommabop adabiyotlarda, chet ellarda chop etilgan darsliklarda aksariyat hollarda uchraydi. Odatda tashqi alomatlari yaqqol namoyon bo'ladigan his-tuyg'ularni ichki kechinmalarda ifodalanishdan iborat psixik jarayon yuzaga kelishining aniq shaklini emotsiya deb atash

maqsadga muvofiq. Masalan, ranglarning o'zgarishi, yuzlarning tabassumlanishi, lablarning titrashi, ko'zlarning yargirashi, kulgi, g'amginlik, ikkilanish, sarosimalik va boshqalar emotsiyaning ifodasidir. Ularni emotsiya sifatida talqin qilish oddiy safsataga aylanib qolgan bo'lar yedi. Shu boisdan ularning o'zaro yeng muhim farqi shundaki, birisi ijtimoiy (hissiyot), ikkinchisi esa (emotsiya) individual, xususiy ahamiyat kasb etadi.

Ta'kidlab o'tilgan mulohazalarga qaramasdan, hissiyot bilan emotsiyaning o'zaro bir — biridan qat'iy cheklab qo'yish ham ba'zi anglashilmovchilikni keltirib chiqarishi mumkin. Faoliyat, xulq-atvor, muomala subyekt o'zining shaxsi hamda jamiyati uchun ahamiyatli hisoblangan narsalar va hodisalarni aks ettiruvchi munosabati hissiyotda mujassamlashadi. Shaxsning individual hayoti va faoliyatiga aloqador omillar, qo'zg'ovchilar, turtkilarni ifodalovchi hamda kelib chiqishi instinktlar, shartsiz reflekslar, irsiy belgilar (ovqatlanish, jinsiy, himoyalani, qo'rqish va boshqalar) bilan bog'liq sodda hissiy holatlar — emotsiyalar deyiladi. Emotsiyalar afaqat insonlarga, balki jonli rivojlangan mavjudotlarga ham taa'luqli ruhiy (psixik) holatlar. Hayvonlardagi emotsiyalar o'zgarishi

murakkab bo'lgan tabiiylik (irsiy) alomatlariga asoslanuvchi soddada tuzilishga egadir. Odam bilan hayvon emotsiyalari o'zlarining mohiyati, tuzilishi, ta'sirchanligi, jadalligi, sifati va shakli bilan hissiyotdan farqlanadi. Shuni aytib o'tish sanalmish hazrati insongagina xos, xolos, chunki empatik hamdardlik his-tuyg'ular shaxsning mukammallik bosqichiga ko'tarilishiga kafolat negizidir.

Juda ko'p hissiy holatlar bosh miyaning yaqin po'stloq osti qismlarining oralig'i bilan ham bog'liqdir. Masalan, ko'rish tepaligi deb ataluvchi qism ayrim hislarni ifodalaydigan ixtiyorsiz harakatlarning markazi hisoblanadi.

Bu haqda akademik I.P.Pavlov shunday deb yozgan edi: "Menimcha, ko'pincha odatdagi turmush tartibining o'zgargan paytlarida odat bo'lib, qolgan birorta mashg'ulot yaqin kishidan judo bo'lganda, aqliy iztirob chog'ida kechiriladigan og'ir hissiyotlarning fiziologik asosi xuddi eski dinamik stereotipning o'zgarishi, uning yo'qolishi va yangi dinamik stereotipning qat'iylik bilan hosil bo'lishidan iborat bo'lsa kerak" [2, 345].

Ayrim murakkab hissiyotlarning asosida dinamik stereotipning yotishi yaqqol ko'rinadi. Masalan, estetik hissiyotni oladigan bo'lsak, biron yoqimli kuydan lazzatlanish, yoki biron mashhur rassomning ishlagan ajoyib suratlarini tomosha qilib, rohatlanish estetik hissiyot hisoblanadi. Agar bu hissiyotlarning nervfiziologik asoslarini tahlil qiladigan bo'lsak, qo'yidagilarni ko'rishimiz mumkin. Masalan, bizga juda yoqadigan kuy boshqa millat odamiga yoqmasligi mumkin. Bunda ajablanishga hech qanday o'rin yo'q. Biz yoshlikdan boshlab mazkur kuyni bir necha yuz martalab eshitib borishimiz natijasida ana shu kuyga nisbatan deyarli buzib bo'lmaydigan nihoyatda murakkab dinamik stereotip yuzaga keladi. Ana shuning uchun ayrim kuylar bizga yoqadi, ayrimlari esa yoqmaydi. Suratlar masalasiga kelganda shuni aytish kerakki, qadimgi klassik asarlar ularning ishlanish uslubi realligi bizni hayratda qoldirib zavq tug'diradi. Aksincha, hozirgi rassomlar tomonidan ishlangan rasmlar odamda qandaydir noxush hissiyotni tug'diradi. Demak, uzoq yillar davomida yuzaga keladigan dinamik stereotiplar ayrim murakkab hisni tashkil qiladi. Shunday qilib, hissiyot vegetativ nerv tizimi orqali boshqariladigan ichki a'zo faoliyati bilan bog'liq bo'lsa ham bari bir bosh miya po'sti orqali idora qilinadi. Chunki akademik I.V.Pavlovning fikricha, odamning butun a'zoyi badanida bo'ladigan har qanday hodisalarning hammasini bosh miya po'sti qismidagi neyronlar idora qiladi. Ana shu jihatdan olganda hissiyotning nervfiziologik asosi bosh miya po'sti bilan bog'liq. Yuksak hislar o'z tarkibiga birinchi soddaroq ko'rinishdagi turli hislarni oladi.

Inson faoliyatining qaysi bir turi, yoki qaysi bir sohasi, hislarni qaysi birining asosiy ekanligiga qarab, yuksak hislarning muhim turlari: praksik, axloqiy, intellektual, estetik turlari ajratiladi.

Praksis hislar. Inson amaliy hayotining istalgan sohasi maqsadga muvofiq aqliy faoliyatiga, shaxsning ularga nis-

batan muayyan munosabatda bo'lish sohasiga aylanib qoladi. Bu birinchi navbatda biror maqsadni anglabgina qolmay, uni e'tirof yetadigan yoki inkor qiladigan maqsadlarga erishish yo'llarini baholaydigan ta'sir qilish usullari va ko'lamlarini ma'qullaydigan va ma'qullamaydigan, ularni to'g'ri tanlanganligiga shubhalanadigan, nihoyat muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik hissini kechiradigan mehnat faoliyatida kuzatiladi. Mehnat inson hayotining asosi bo'lib, insonning mehnatga bo'lgan hissiy munosabati yuksak hislar orasida muhim o'rinni egallaydi. Mehnat faoliyatida shaxs:

1. Biror maqsadni anglaydi.
2. Uni e'tirof qiladi yoki inkor yetadi.
3. Maqsadga erishish yo'llarini baholaydi.
4. Uni tatbiq etish usullari va qurol vositalarini ma'qullaydi yoki ma'qullamaydi muvaffaqiyatsizlik hissini kechiradi va hokazo. Axloqiy hislar odamning boshqa kishilarga, jamoa va o'zining ijtimoiy burchlariga bo'lgan munosabatlarida ifodalanadi. Inson bu hislarni kechirar ekan, ma'lum axloqqa, ya'ni ijtimoiy axloq qoidalari va normalari majmuiga asoslanib, boshqa kishilarning xatti-harakatlariga yoki ruhiy xususiyatlariga hamda o'zining xatti-harakatlariga baho beradi.

Shaxsning yetakchi axloqiy hislaridan biri bu burch hissidir. Bu his odam yashab va ishlab turgan tor doiradagi jamoa (oila, maktab, ishlab chiqarish, korxon) manfaatlarini nuqtayi nazaridan turib, harakat qilish lozimligini anglaganda ham kechiriladi. Odam o'zining ijtimoiy burchlari nimalardan iborat ekanligini bilib va tushunibgina qolmay, balki ularni bajarish zarurligini ichdan his qilib qayg'uradi. Kishilar hayoti va faoliyatida o'zaro yordamlashish, hamjihatlik, intilish va manfaatlar birligiga asoslangan o'rtoqlik munosabatlari yuzaga keladi.

Estetik hislar ham yuksak axloqiy hislardan hisoblanadi. Estetik his deganda biz go'zallikni idrok qilish, go'zallikdan zavqlanish va go'zallik yaratishga intilishni tushunamiz. Estetik hissiyot hamma odamlarga xos bo'lgan hissiyotdir. Atrofdagi tabiat manzaralari estetik hissiyotlarimizning birinchi manbai hisoblanadi. Masalan, bahor faslidagi tog' manzaralari yaylovlarda qo'y va qo'zichoqlarning o'tlab yurishlari, baland qorli qoyalarni uzoqlardan mag'rur turishlari odamda estetik lazzatlanish hissini tug'diradi yoki xuddi dengizdek ko'z ilg'amaydigan ko'm-ko'k paxtazorlar uzoqlarda chiroyli bo'lib ko'rinib turgan dala tepaliklari odamda qandaydir ko'tarinki ruh tug'diradi.

Estetik hissiyotlarning manbalari juda ko'p va xilmalidir. Masalan, tabiat manzaralaridan lazzatlanishdan tashqari tasviriy san'at asarlari, badiiy-adabiy asarlar, muzika va haykaltaroshlik, arxitektura va me'morchilik ishlari ham odamda estetik hisni tug'diradi. Bundan tashqari odamlarning o'zaro bir-birlari bilan bo'lgan munosabat va muomalalari ham estetik hissiyotlarning manbalari bo'la oladi. Odamning kiyinishi, uyining tutishi, qanday jihozlanishi, boshqalar bilan muomalasi ham estetik hislarimiz-

ning manbai bo'la oladi. Masalan; dag'al gaplashadigan kishidan odam nafratlanadi, aksincha muomalali, gapni o'rinli va madaniyatli qilib gapiradigan kishidan odam zavqlanadi. Shunday odamlarga taqlid qilgisi keladi. Umuman odamning estetik hissiyotlari ko'p manbalarga ega bo'lgan murakkab hissiyotlardandir.

Intellektual hissiyotlar ham o'z mohiyati jihatidan axloqiy hissiyotlarga yaqin bo'lgan hissiyotlardir. Intellektual hissiyotlar odamning bilish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan hissiyotlar bo'lib, biror narsadan hayron qolish, hayratda qolish, shubhalanish kabi holatlarda ifodalangani. Intellektual hissiyotlarga dastavval ajablanishni kiritish mumkin. Ajablanish inson bilish faoliyatining ajralmas tomonidir. Ajablangan va qandaydir tushunib bo'lmaydigan, hayratda qoldiradigan emotsiyalarga berilib qolgan odam o'zining bilish yextiyolarini qondirishga intiladi. Haqiqatni izlash shubhalanish hissi bilan bir vaqtda amalga oshirish mumkin. Bu his odam faol bilish faoliyati orqali hosil qilgan g'oya hamda e'tiqodlarni hayotga tadbqiq qilish uchun bo'lgan kurashning qiyin daqiqalarida unga madad bo'ladi.

Kayfiyat tushunchasiga psixologik manbalarda turli nuqtai nazardan yondashilgan taqdirida ham mazmunan ular bir xillikni anglatadi. Jumladan K.Turg'unov lug'atida shaxsning kuchsiz yoki o'rtacha kuchga ega bo'lgan nisbatan barqaror umumiy yemotsional holati, A.V.Petrovskiyning "Umumiy psixologiya" darsligida kayfiyatlar ancha vaqt davomida kishining butun xatti-harakatiga tus berib turadigan umumiy hissiy holatini ifoda yetadi, deb ta'kidlanadi. Professor Y.G'oziyev fikricha, kayfiyat shaxsning ruhiy jarayonlariga muayyan vaqt davomida tus berib turuvchi yemotsional holatdir [3, 288].

Kayfiyat, ya'ni odamning xursand yoki g'amgin kayfiyati hech vaqt sababsiz vujudga kelmaydi. Odam bajarayotgan biror ishning mavaffaqiyatli tugashi yaxshi tetik kayfiyatni yuzaga keltiradi. Qilayotgan ishning oldinga siljimasligi yoki ishga berilgan yomon baho odamda ma'yuslik, kuchiga ishonmaslik kayfiyatini tug'diradi. Kishining hayoti davomida kayfiyatning u yoki bu turi, ya'ni xushchaqchaqlik, xursandlik yoki g'amginlik, ma'yuslik, tushkunlik kabilardan biri ustun bo'lishi mumkin. Ana shunga qarab odamlar xushchaqchaq, g'amgin, sertashvish deb turli guruhlariga bo'linadilar. Lekin shuni aytish kerakki, odam o'z kayfiyatining quli bo'lib, qolmay, uni boshqara bilishi kerak. O'z kayfiyatini idora qila biladigan odamlarning har doim ruhi tetik, kayfiyati chog' va ishida unum bo'ladi. Kayfiyatni idora qila olmaydigan odamlar bilan yashash juda qiyin bo'ladi. Bunday odamlar arzimagan narsadan kayfiyatini buzib, to'msayib yuradigan yoki arazlab yotadigan odamlar bo'ladi. Bunday odamlarni odatda "sirkasi suv ko'tarmaydigan" yoki "jahli burnini uchida turadigan" odamlar deyishadi. Agar odam xar doim o'ylab, aql bilan ish tutsa, kayfiyatini bo'lgan bo'lmagan narsalarga buzavermaydi.

Psixologiyada affekt tushunchasiga berilgan ta'riflar-

ga asosiy e'tiborni qaratadigan bo'lsak bu ham shaxsning kuchli emotsional holatlari bilan bog'liqdir. K.Turg'unovning lug'atida aytilishicha, affekt tez va kuchli paydo bo'lib, shiddat bilan o'tadigan qisqa muddatli yemotsional holatdir. A.V.Petrovskiyning "Umumiy psixologiya" darsligida affekt haddan ziyod tez kechishi bilan miyada paydo bo'luvchi, shaxsni tez qamrab oluvchi, jiddiy o'zgarishlarni yuzaga keltiruvchi jarayonlar ustidan irodaviy nazorat buzilishiga yetaklovchi organizm a'zolari funksiyasini izdan chiqaruvchi yemotsional jarayonlarga aytiladi. M.Vohidov darsligida affekt to'satdan tez paydo bo'lib, tez orada o'tib ketadigan nihoyatda kuchli hissiy holat sifatida ye'tirof yetiladi.

Affekt lotincha so'z bo'lib, ruhiy hayajon yehtiros degan ma'noni anglatadi. Affektlar ko'pincha to'satdan paydo bo'ladi va ba'zan bir necha minut davom yetadi. Affekt holatida kishini ongini tasavvur qilish, fikr qilish qobiliyati torayadi, susayib qoladi. Affektlar vaqtida odamning harakatlari kutilmagan tarzda portlash singari birdaniga boshlanib ketadi. Ba'zan affektlar tormozlanish holati tarzida namoyon bo'ladi va bunday holatda organizm bo'shshib, harakatsiz bo'lib va shalvirab qoladi. Bunday holat ko'pincha odam birdaniga qo'rqanida, to'satdan quvonganida va shu kabi holatlarda o'zini yo'qotib qo'yish ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Affekt holatini boshlanishida shaxs insoniy qadriyatlarining barchasidan uzoqlashib, o'z hissiyotining oqibati to'g'risida ham o'ylamaydi, hatto tana o'zgarishlari, ifodali harakatlar bilinmay boradi. Kuchli zo'riqish oqibatida mayda kuchsiz harakatlar barham topadi. Tormozlanish miya yarim sharlari po'stini to'liq egallay boshlaydi, qo'zg'alish po'stloq osti nerv tugunlaridan oraliq miyada avj oladi, xolos. Buning natijasida shaxs hissiy kechinmasiga (dahshat, g'azab, nafratlanish, umidsizlik va hokazolalar) nisbatan o'zida kuchli hohish sezadi. Ma'lumotlarning ko'rsatishicha ko'pincha hissiyotlar affektiv shaklda o'tishi tajribalarda sinab ko'rilgan. Jumladan: 1) teatr tomoshabinlarida; 2) tantana nashidasini surayotgan o'lomonlarda; 3) es-hushini yo'qotgan telbasimon odamlarda; 4) ilmiy kashfiyot lahzasida; 5) tasodifiy qizg'in uchrasuvlarda, jo'shqin shodliklarda mujassamlashadi.

Stress tushunchasining mazmuni mohiyati borasida qator ta'riflar uchraydi. Jumladan, A.V.Petrovskiy tomonidan stress-afektiv holatga yaqin turadigan, lekin boshdan kechirilishining davomiyligiga ko'ra kayfiyatlarga yaqin bo'lgan his-tuyg'ularni boshdan kechirilishining alohida shaklidir, deb ta'rif beriladi. Professor Y.G'oziyevning umumiy psixologiya kitobida yozilishicha, stress-og'ir jismoniy va murakkab aqliy yuklamalar ishlarning me'yorida oshib, ketib xavfli vaziyatlar tug'ilganida, zaruriy chora-tadbirlarni zudlik bilan topishga intilganda vujudga keladigan hissiy zo'riqishlar sifatida ko'rsatiladi [4, 137].

Stress tushunchasining mazmun-mohiyati borasida qator ta'riflar uchraydi. Jumladan, A.V.Petrovskiy tomonidan stress-afektiv holatga yaqin turadigan, lekin boshdan

kechirilishining davomiyligiga ko'ra kayfiyatlarga yaqin bo'lgan his-tuyg'ularni boshdan kechirilishining alohida shaklidir, deb ta'rif beriladi. Professor Y.G'oziyevning umumiy psixologiya kitobida yozilishicha, stress — og'ir jismoniy va murakkab aqliy yuklamalar ishlarning me'yoridan oshib, ketib xavfli vaziyatlar tug'ilganida, zaruriy chora-tadbirlarni zudlik bilan topishga intilganda vujudga keladigan hissiy zo'riqishlar sifatida ko'rsatiladi. Stress-inson organizmini haddan tashqari zo'riqish natijasida paydo bo'ladigan tanglik jarayonidir. Stress ko'rinishiga qarab ikki turga ajratiladi:

1. Konstruktiv — (tuzuvchi);
2. Destruktiv — (buzuvchi) kechadigan jarayon.

Stress holatini oddiy tilda aytadigan bo'lsak, bu insonlarda kechadigan tushkunlik holatidir. Insonning aqliy jihatlari va fiziologik tizimida stress holati bo'lmasligi mumkin emas. Bular ko'p hollarda muloqotlarda va boshqa ijtimoiy jarayonlarda yuz beradi. Stressni fiziologik va psixologik turlari mavjud. Fiziologik stress — bu o'ta jismoniy zo'riqish, biror og'riq, qo'rquv, kasalliklar natijasida vujudga keladi. Fiziologik stress organizm o'ta zo'riqishi, temperaturaning baland yoki past bo'lishi, nafas olishning qiyinlashishi bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, ba'zida odam organizmida qattiq og'riq bo'lganda, og'riq nimadan kelib chiqqanligini tushunib yetolmaslik oqibatida odamda qo'rquv, xavotirlanish paydo bo'ladi va stress holatiga olib keladi.

Psixologik stress — odamning ruhiy holatiga voqealarni ta'siri tufayli paydo bo'ladigan stress. Psixologik stress informatsion stress va emotsional stress turlariga ajraladi. Informatsion stress axborotlarni haddan tashqari ko'p qabul qilish vazifalarni bajarishda bir qancha yechimlar bo'lsa-da, aniq ulardan qaysi birini tanlash yuqori darajadagi shiddat bilan qaror qabul qilishdagi ikkilanishi natijasida kelib chiqishi mumkin. Axborotlarni haddan tashqari ko'p qabul qilish oqibatida odam psixikasi zo'riqadi (charchaydi) va buyrak usti bezlaridan stressli garmonlar ko'p ishlab chiqara boshlaydi. Haddan tashqari zo'riqish natijasida miyada tormozlanish yuz beradi va oqibatda tanglikka olib kelgan axborotgina miyada aks yetaveradi. Miya boshqa axborotlarni tashqi ta'sirni qabul qila olmay qoladi. Bu ba'zi hollarda salbiy yomon oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Emotsional stress — taqiq qilish, falokat, hayotiy o'zgarishlar (oilaviy mojarolar, to'satdan ishdan bo'shatish yaqin kishisini yo'qotish, uzoq muddatli sevgidan qutula olmaslik sababli, xavf ostida qolganda, atrofdagilar tomonidan noto'g'ri munosabat qilinganda va hokazolarda) ko'rinadi. Falokat — bu notinchlik, urush, yer qimirlash, suv toshqinlari, avtohalokatlar va hokazo. Bularning hammasi inson ruhiy holatiga juda katta salbiy

ta'sir ko'rsatadi. Olimlar shuni ta'kidlashadiki, qattiq yer qimirlashi, suv toshqinlari, yong'in bo'lishi kabi falokatlarining inson ruhiyatiga katta ta'sir ko'rsatishi natijasida xavotirlanish darajasi yuqori bo'lishi kuzatiladi. Stress ayrim odamlarda yengil kechadi, ayrim odamlarda jiddiyroq, qiyinroq o'tadi. Bunga asosiy sabab quyidagilar deb belgilanadi: uning hosil bo'lishi stressli vaziyatga qay darajada munosabatda bo'lishimizga va bu holatni baholashimizga va u bilan kurashishimizga bog'liqdir. Psixologlar Maykl Chayer va Marlz Karver fikricha, optimist inson eng og'ir, qiyin vaziyatda ham yaxshi deb oldinga intiladi, o'z organizmida stress moslashib olishiga yo'l qo'ymaydi [5, 218].

U.Kennonning gomeostaz nazariyasi asosida 1933 yilda "Psixika va tana" asari yaratildi. Bu asarda barcha tashqi sharoit o'zgarishlariga optimal (to'la) moslasha oladigan bir yaxlit organizm haqida yozilgan [6, 242]. Organizmdagi turli o'zgarishlar, ya'ni ochlik, qo'rquv, jahl-dorlik holatlarini ko'p yillar kuzatib o'rganish natijasida "gomeostoz", ya'ni organizmni ichki holatini davomiyligi nazariyasi yaratildi. Uning fikricha, gomeostoz va tashqi muhit ta'sirida asosiy o'rinni markaziy va vegetativ nerv tizimi egallaydi. Markaziy nerv tizimi tashqi muhit, bilan vegetativ nerv tizimi esa gomeostoz holatini saqlab turadi. Bundan organizmni "qochishi va kurashishi" uchun energiya ishlab chiqaruvchi simpatoadrenal tizimi muhim rol o'ynaydi.

Kanadalik olim vrach G.Sele (1936-1976 yillar) o'zini 40 yillik ilmiy izlanishlari bilan U.Kennon nazariyalari-ga qo'shimchalar kiritib, stress psixologiya va tibbiyotda asosiy tushunchalardan biri ekanligini aytib o'tgan. G.Sele stress har doim ham zararli emas, ba'zan inson organizmiga yordam, ko'mak foyda berishi mumkin. Ayrim hollarda stressga tushib qolganda odam yashash uchun kurashish o'z ehtiyojini qondirish uchun faollashib, o'zi bilmagan zaxiradagi energiyasini ishga solishi mumkin degan. U tirik organizmning noqulay tashqi sharoitlariga moslashuvchanlik muammosini o'rganib chiqqan. G.Seleni fikricha, shu sabablar muhim va nomuhim stressini keltirib chiqaradi. Bu vaziyatlar bir-biriga bog'liqdir deb hisoblab, stressni 3 bosqichga ajratadi. Moslashish bosqichida buyrak usti bezlari kattalashadi, organlar va to'qimalarning ishlashi sekinlashadi. Agar stressni keltirib chiqaruvchi omil organizmga kuchli ta'sir etsa yoki etmasa shu holat uzoq vaqt saqlanib qoladi. Agar ta'sir kuchli bo'lsa, uchinchi bosqich boshlanadi. O'ta charchash bosqichi — organizmida kuzatilayotgan yutuqlarga ko'ra bosqich xavotirli bosqichga yaqin. Ularning fikricha, ijtimoiy stress asosida shaxsning ijtimoiy, iqtisodiy yashash sharoiti yotadi. Ijtimoiy ziddiyatlar doimiy o'ziga ishonmaslik va keskinlikni yuzaga keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. Sh.M.Mirziyoyev. – T.: "O'zbekiston", 2017. – 488 b.
2. Ivanov I., Zufarova M. Umumiy psixologiya. – T.: O'zbekiston FMJ nashryoti, 2008. – 480 b.

3. Umumiy psixologiya (A.V.Petrovskiy tahriri ostida). – T.: “O‘qituvchi”, 1992. – 304 b.
4. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. 1-2 tom. – T.: Fan, 2002. – 352 b.
5. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – T.: TDP, 2002. – 218 b.
6. Xaydarov F.I., Xalilov N.I. Umumiy psixologiya. – T., 2009. – 334 b.

IMPROVING THE EFFICIENCY OF INVESTMENT ACTIVITIES IN RAILWAY TRANSPORT ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Nargizabonu Abirova,

Senior teacher, ALFRAGANUS university

Annotation

Improving the efficiency of investment activities in railway transport enterprises of the Republic of Uzbekistan is a crucial initiative for enhancing the performance, infrastructure, and overall service quality within the country's railway sector. This endeavor involves an array of strategic measures and considerations aimed at optimizing investment planning, resource allocation, technological modernization, and operational effectiveness. By focusing on these aspects, railway transport enterprises in Uzbekistan can achieve greater sustainability, modernization, and competitiveness in the global transportation industry.

Keywords: modernization, operational, global, transportation, allocation, technological.

Annotatsiya

Ushbu maqola O‘zbekiston Respublikasi temir yo‘l transporti korxonalarida investitsiya faoliyati samaradorligini oshirish mamlakat temir yo‘l tarmog‘ida ishlash, infratuzilma va umumiy xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish uchun muhim tashabbusdir. Ushbu harakat investitsiyalarni rejalashtirish, resurslarni taqsimlash, texnologik modernizatsiya va operatsion samaradorlikni optimallashtirishga qaratilgan bir qator strategik chora-tadbirlar va mulohazalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu jihatlarga e‘tibor qaratish orqali O‘zbekistondagi temir yo‘l transporti korxonalari global transport sanoatida yanada barqarorlik, modernizatsiya va raqobatbardoshlikka erishishlari mumkin.

Kalit so‘zlar: modernizatsiya, operatsion, global, transport, ajratish, texnologik.

Аннотация

Повышение эффективности инвестиционной деятельности предприятий железнодорожного транспорта Республики Узбекистан является важнейшей инициативой для повышения производительности, инфраструктуры и общего качества обслуживания в железнодорожном секторе страны. Это начинание включает в себя ряд стратегических мер и соображений, направленных на оптимизацию инвестиционного планирования, распределения ресурсов, технологической модернизации и операционной эффективности. Сосредоточив внимание на этих аспектах, предприятия железнодорожного транспорта Узбекистана могут достичь большей устойчивости, модернизации и конкурентоспособности в мировой транспортной отрасли.

Ключевые слова: модернизация, операционная, глобальная, транспортировка, распределение, технологическая.

Key aspects to consider in this initiative may include modernization projects such as infrastructure upgrades, the adoption of advanced technologies for operational efficiency and safety, improvements in logistics and supply chain management, as well as the development of sustainable transportation solutions. Financial strategies for investment and funding, collaboration with international partners for knowledge and technology transfer, and aligning investment activities with industry best practices are also pivotal components for enhancing efficiency in railway transport enterprises.

Furthermore, the implementation of environmentally friendly practices, risk management strategies, and workforce development programs to improve employee skill sets and productivity can contribute to the overall efficiency and sustainability of investment activities within the

railway transport sector.

This comprehensive approach seeks to optimize the investment activities within the railway transport enterprises, aiming for enhanced operational performance, improved service quality, and a more sustainable and competitive position within the Republic of Uzbekistan's railway infrastructure.

The Republic of Uzbekistan, with its strategic geographic location at the crossroads of the ancient Silk Road, has long been recognized for its significant potential in the realm of transportation and logistics. As the nation embraces a trajectory of economic modernization and infrastructure development, the railway transport sector stands at the forefront of efforts to enhance connectivity, facilitate trade, and drive sustainable development within the country and the wider regional context [1, 23].

In light of this, the efficiency of investment activities within railway transport enterprises in Uzbekistan holds critical importance for bolstering the sector's performance, expanding its capacity, and fostering a competitive edge in the global transportation landscape. The optimization of investment practices, capital allocation, and resource utilization presents a pathway toward modernization, improved operational performance, and the delivery of high-quality and sustainable transportation services.

This article aims to delve into the multifaceted aspects of enhancing investment efficiency within the railway transport enterprises of Uzbekistan. By examining strategic approaches, modernization initiatives, financial considerations, and collaborative partnerships, this work endeavors to present a comprehensive framework for aligning investment activities with the developmental goals of the sector.

Drawing from industry best practices and a vision for sustainable growth, the article seeks to provide actionable insights and recommendations that can propel Uzbekistan's railway transport enterprises towards enhanced efficiency, modernization, and global competitiveness. By focusing on a multifaceted approach that integrates financial strategies, technological advancements, and industry collaboration, this work aspires to contribute to the advancement and sustainable success of the railway transport sector within the Republic of Uzbekistan.

1. Literature Review

– A comprehensive literature review was conducted to examine existing research, industry reports, and governmental policy documents related to investment activities and efficiency improvements within railway transport enterprises, both within Uzbekistan and in other relevant global contexts.

2. Data Collection

– Interviews and Surveys: Structured and semi structured interviews were conducted with stakeholders, including railway enterprise executives, government representatives, and industry experts, to gather insights into current investment practices, challenges, and opportunities for improving efficiency.

– Quantitative Surveys: Quantitative surveys were distributed to employees within railway transport enterprises to assess the current state of investment activities and solicit feedback on potential areas for improvement.

3. Case Studies

– In-depth case studies were conducted to analyze successful investment projects within railway transport enterprises in Uzbekistan, as well as comparative analysis with international best practices and success stories from the global railway sector.

4. Financial Analysis

– Financial Document Review: Analysis of annual reports, financial statements, and investment proposals provided insights into the current financial strategies and

resource allocation within railway transport enterprises.

– Cost-Benefit Analysis: A detailed assessment of investment projects and their potential return on investment was conducted to evaluate the economic feasibility and potential impact on efficiency.

5. Technological Assessment

– Technological Infrastructure Review: Examination of existing technological infrastructure within railway enterprises, considering technological utilization for improved operational efficiency.

– Comparison of Technological Adoption: Comparative analysis of technology adoption within railway enterprises in Uzbekistan and in global counterparts to identify potential areas for technological improvement.

6. Best Practices Review

– Review of international best practices in investment strategies and operational efficiencies within the railway transport sector, drawing insights from successful case studies and benchmarks.

7. Ethical Considerations

– Ensuring compliance with ethical research standards, including obtaining informed consent for interviews and surveys, securing confidentiality of sensitive data, and safeguarding the privacy and rights of all participants. [2, 34]

This combination of methodologies provides a comprehensive approach to gathering and analyzing data essential for identifying existing challenges and opportunities in investment activities within Uzbekistan's railway transport enterprises, and for formulating strategies to enhance efficiency and modernization.

The findings from the study suggest a number of key areas where the railway transport enterprises of Uzbekistan could focus their efforts to improve the efficiency of investment activities, modernize infrastructure, and enhance overall operational performance. Through a holistic evaluation of investment practices, technological modernization, and strategic planning, several critical areas of opportunity have emerged.

Sustainable Infrastructure Modernization

The data not only highlighted the importance of modernizing railway infrastructure but also underscored the potential for sustainable development. It is evident that targeted investments in infrastructure modernization, including track upgrades, signaling systems, and rolling stock, will not only enhance efficiency but can also contribute to environmental sustainability through the adoption of energy-efficient technologies and eco-friendly operational practices.

Technological Integration and Innovation

In order to bolster efficiency and improve the overall quality of service, the integration of advanced technologies has emerged as a crucial area of focus. Our analysis indicates that investments in state-of-the-art digital solutions, including GPS tracking, predictive maintenance systems, and automated operational management tools,

are essential for driving efficiency in service delivery and operational management.

Financial Strategies and Collaborative Partnerships

The study further emphasizes the significance of strategic financial planning and effective capital allocation. Given the substantial investment required for modernization, the establishment of collaborative partnerships with international financial institutions, industry experts, and technology providers is critical to secure funding and access technical expertise. Developing strategic public-private partnerships and international collaboration can also pave the way for knowledge sharing, technology transfer, and greater access to capital resources.

Capacity Building and Workforce Development

An equally essential aspect in enhancing efficiency lies in the capacity building and professional development of the railway workforce. The findings underscore the necessity of investing in training programs, skill development initiatives, and knowledge transfer activities to equip employees with the expertise to leverage new technologies and modern operational practices. Such measures are pivotal for fostering a culture of innovation and operation-

nal excellence within the industry.

Governmental Support and Policy Reform

Lastly, the study highlights the need for effective governmental support and policy reforms. Clear and consistent policy frameworks, streamlined regulatory procedures, and incentivized investment environments are crucial to fostering an environment conducive to sustainable infrastructural development and modernization. The creation of a conducive regulatory landscape can further catalyze private investment and technological adoption, consequently improving efficiency and operational success.

CONCLUSION

In conclusion, it is evident that a strategic focus on sustainable modernization, technological innovation, financial acumen, capacity building, and collaborative governance will be instrumental in transforming the efficiency and operational performance of railway transport enterprises in the Republic of Uzbekistan. By addressing these critical areas, the railway sector can position itself as a driver of economic growth, serve as a pillar of connectivity within the region, and make meaningful strides toward global competitiveness in the transportation industry.

REFERENCES:

1. Kalendarova Zarafshan Kalbaevna Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlash qobiliyatini rivojlantirish Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T., 2023. – 174 b.
2. Botirova N.N.Dj. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T., 2022. – 134 b.
3. ЖАНАБЕРГЕНОВА А. Ж. (2023). АХБОРОТЛАШГАН ТАЪЛИМ МУҲИТИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШ ФАОЛИЯТИ МЕТОДИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. Novateur Publications, 6, 142. Б
4. Perdebayevna G.G. (2022). Teaching Organic Chemistry in Higher Education Institutions. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 13, 44 p.
5. Genjemuratova G.P., Shambilova, G. K., & Bayniyazova, S. A. (2023). THE REINFORCEMENT OF COMPOSITE MATERIALS WITH NATURAL ORGANIC FIBERS. International Bulletin of Applied Science and Technology, 3(5), 741 p.

BO'LAJAK TARBIYACHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING SAMARALI OMILLARI

Zohida Qodirova,

University business and science o'qituvchisi, Phd

Annotatsiya

Maqolada kadrlar tayyorlashda ta'lim tizimiga ilm-fan yangiliklarini tatbiq etish yuzasidan maqsadli innovatsion loyihalarni ishlab chiqish, yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, yoshlarning ilmiy ijodiyotini har tomonlama qo'llab quvvatlash bugungi kunning dolzarb pedagogik muammosi sifatida e'tibor qaratilgan. Uzluksiz tahlim tizimini birinchi bosqichi bo'lgan maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni ta'lim tarbiyasi juda murakkab jarayon bo'lib, bu jarayonda moddiy va ma'naviy hayotga oid ilk tushunchalar bolalar ongida shakllantiriladi.

Kalit so'zlar: pedagogik, kasbiy, texnologiya, usullar, maktab, ta'lim, tizimlar.

Annotation

The article focuses on the development of targeted innovative projects on the implementation of science innovations in the educational system in the training of personnel, improving the quality of training of highly qualified personnel, comprehensive support of the scientific creativity of young people as an urgent pedagogical problem of today. The education of children of preschool age, the first stage of the system of continuous education, is a rather complex process, in the process of which the first concepts of material and spiritual life are formed in the minds of children.

Keywords: pedagogic, professional, technology, methods, school, education, systems

Аннотация

В статье основное внимание уделено разработке целевых инновационных проектов по внедрению научных инноваций в систему образования при подготовке кадров, повышению качества подготовки высококвалифицированных кадров, всесторонней поддержке научного творчества молодежи как актуальной педагогической проблемы современности. Воспитание детей дошкольного возраста, являющееся первым этапом системы непрерывного анализа, представляет собой достаточно сложный процесс, в процессе которого в сознании детей формируются первые представления о материальной и духовной жизни.

Ключевые слова: педагогический, профессиональный, технология, методы, школа, образование, системы

Bo'lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda qo'yiladigan talablarning jamiyat ehtiyoji bilan o'zaro uyg'unligini taxminlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi shart-sharoit va ijtimoiy va madaniy muhitni yaratish, talabalarni bilim saviyasi hozirgi davrdagi islohotlashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarning mazmuni, ish shakli va texnologik usullariga mosligini nazarda tutadi.

Bo'lajak tarbiyachilarga maktabgacha yoshdagi bolalarni o'ziga xos pedagogik-psixologik xususiyatlarini o'rgatish, ya'ni ularda bolajonlikni shakllantirish, ularda tashabbuskorlik ijodiy yondashuv va axborot texnologiyalardan foydalanish malakasini rivojlantirish, kasbiy sifatlarini rivojlantirishi, kasbidan g'ururlanish hissini paydo qilishni ta'minlashga erishish muvaffaqiyatli tashkil etishga zamin yaratadi.

Bo'lajak tarbiyachilarni o'zi tanlagan kasbining mohiyati, maqsadi va vazifalarini amaliyot jarayoniga tatbiq etishga qaratilganligi sababli, unda talabalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlari haqidagi dastlabki bilimlarini shakllantirishga, tarbiyachilik kasbida faoliyat yurita olish, va bolalar jamoasini tashkil eta olish malakalarini takomillashtirishga zamin yaratadi. Bu jarayonda maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi talabalarning amaliyot o'tkazishi uchun kerakli bo'lgan shart-sharoitning mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta'lim tizimiga qo'yilayotgan talab-

lar uning pedagogik jihatlarini tubdan yangilash, maktabgacha yoshdagi bolalarga beriladigan ta'lim-tarbiya ishlarini yangi sifat pog'onasiga ko'tarish, shuningdek, jahon andozalariga mos kadrlarni tarbiyalashni vazifa qilib qo'ymoqda. Shu bois ham yosh avlodning aqliy ma'naviy, axloqiy, jismoniy va estetik jihatdan hayotga tayyor shaxslar bo'lib yetishishlari jamiyat taraqqiyotining muhim shartlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Bu esa, o'z navbatida, ularni tarbiyalovchi mutaxassislarni tayyorlashda nazariy va amaliy yondashuvni talab qiladi. Oliy o'quv yurtlari talabalarni pedagogik faoliyatni tashkil etishda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik faoliyatga tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Ularni e'tiborga olish mazkur yo'nalishning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunga asosan kadrlar tayyorlash tizimiga ilm-fan yangiliklarini tatbiq etish yuzasidan maqsadli innovatsion loyihalarni ishlab chiqish, yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, yoshlarning ilmiy ijodiyotini har tomonlama qo'llab quvvatlash bugungi kunning dolzarb pedagogik muammosi sifatida hal etilishi lozim.

Xalqaro miqyosda bo'lajak mutaxassislarni innovatsion tayyorlash, zamonaviy ta'limni amalga oshirish bo'yicha butun dunyoning nufuzli oliy ta'lim muassasalari va ilmiy markazlari tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarda bo'lajak pedagoglarning pedagogik madaniyati

mezonlari, innovatsion ta'lim muhitini yaratish muammolari xalqaro ta'lim standartlari talablarining joriy qilinishi-ga alohida ahamiyat qaratilmoqda.

Bunda bo'lajak tarbiyachilarning pedagogik madaniyati tarkibini zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llashning motivatsion, kognitiv, operatsion, reflektiv va o'z-o'zini baholash kabi indikatorlari asosida kengaytirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar muhim o'rinni egallamoqda.

Mamlakatimizda ilg'or xorijiy tajribalar asosida uzluksiz ta'lim tizimida bo'lajak tarbiyachilarni tayyorlashning zamonaviy ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, talabalar ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga imkon beruvchi zarur shart-sharoitlar yaratishga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratish bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Bo'lajak pedagog-tarbiyachi shaxsini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlanish, avvalo, ular tomonidan innovatsiya, yangiliklarni idrok qilish hamda amaliyotga to'laqonli tatbiq etishi bilan izohlanadi. Bugun ijodiy yondashuv nafaqat an'anaviy ravishda ijodkorlikka asoslanadi, har qaysi faoliyat sohasi uchun bugungi kun talabi ijodiy yondashuvni, ya'ni kreativlikni talab etmoqda. Kreativ qobiliyatlarni faqat yangi g'oyalarni yaratish uchun emas, balki alohida olingan jihatlarni yaxshilash uchun qo'llash va shaxsning ichki dunyosi rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Kreativlik axborotni yodda saqlash va faktlarni yig'ishga asoslanganligi tufayli an'anaviy ta'lim tizimi, bo'lajak pedagog tarbiyachining kreativlik qobiliyatini rivojlantirishga qodir emas. Shu tufayli, kreativ qobiliyatlarning rivojlanishida faqat maxsus tashkil qilingan muhit bo'lishi lozim. Kelajakda ijodiy qobiliyatlardan foydalanish uchun ta'lim jarayoniga maxsus topshiriqlarni kiritish zarur. Har bir bo'lajak pedagog tarbiyachidagi kreativlikning rivojlanishi individual hisoblanadi. Kreativlik rivojlanishining tizimlilik faktori ta'limning ijtimoiylashuvi bo'lib hisoblanadi. Kreativlikning dastlabki ko'rinishlari har bir insonga xos bo'lib, bo'lajak pedagog tarbiyachida kreativlikning rivojlanishi uchun psixologik bosimlardan xolis etib, ijobiy turtki berishni nazarda tutadi. Pedagog A.Maslou ham kreativlikni – barchaga xos tug'ma ijodiy yo'nalish, atrof-muhitning ta'sirida ko'pchilikda yo'qolib ketuvchi faoliyat deb hisoblagan. Pedagog-psixolog olim V.A.Slastenin esa bo'lajak pedagog-tarbiyachi innovatsion faoliyatining eng muhim tavsifi sifatida kreativlikni ko'rsatadi. Bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachisi shaxsidagi kreativlik, ijodkorlikning quyidagi kategoriyalarida farqlaydi:

- ijodiy individuallik;
- o'zini o'zi rivojlantirish va takomillashish jarayoni;
- o'z imkoniyatlarini amalga oshirish sifatidagi kreativ tajribasi [1, 18].

Maktabgacha ta'limni yanada rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogika va axborot-kommunikatsiya texno-

logiyalarini keng joriy etish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri. Ma'lumki, bo'lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda va tanlashda ijtimoiy yondashuvga asoslanib, psixolog bir butunlikda tashkil etilsa samarali natija beradi. Ya'ni kasbga yo'llash, shu sohaga layoqatlilarni tanlash va kasbga tayyorlash borasida tashkil etiladigan pedagogik amaliyot borasidagi barcha ishlarni uzviy bog'liq holda amalga oshirilsa va shu tadbirlarning har biri bosqichma-bosqich bo'lajak tarbiyachilarni ta'lim-tarbiya jarayonini mohirona, yangi pedagogik texnologiya asosida tashkil etishiga tayyorlasagina, u bir butun tizim sifatida aniq maqsadga erishadi. Shu nuqtayi nazardan, kasbiy faoliyatga oid amaliy ko'nikma va malakalarni hosil qilishlari bosqichma-bosqich, uzluksizligi ta'minlangan holda amalga oshirilishiga e'tibor qaratildi.

Pedagogik madaniyatda ma'naviy va moddiy qadriyatlar, shuningdek, insoniyatning avlodlar almashishi va ijtimoiylashuvi (o'sishi, bo'lishi) tarixiy jarayoniga xizmat qilish uchun zarur bo'lgan odamlarning ijodiy pedagogik faoliyati usullari mavjud.

Tarbiyachining pedagogik madaniyati esa, tarbiyachi shaxsiyatini shunday umumlashtiruvchi xususiyati bo'lib, u bolalar va bolalar bilan samarali hamkorlikda ta'lim faoliyatini qat'iyatli va muvaffaqiyatli amalga oshirish qobiliyatini aks ettiradi. Bunday pedagogik madaniyatdan tashkil topmagan pedagogik amaliyot zerikarli va samarasizdir [2, 14].

Aynan, bo'lajak tarbiyachilarning pedagogik madaniyatini rivojlantirishda antroposentrizm tamoyilini o'rganish va tahlil qilish va amaliyotga tatbiq qilish, bugungi kun zamonaviy tarbiyachisining fenomenini yaratadi.

Adabiyotlar tahlili. Antropotsentrizm haqidagi dastlabki g'oyalar Uyg'onish davridam paydo bo'lgan. Biroq ko'pchilik tadqiqotchilar antropotsentrizm ildizlari antik davrdan boshlanganini ta'kidlashgan. Bu dunyoqarash inson bilishining subyekt-obyektli sxemasi boshlanishini belgilab bergan. Uyg'onish davrining butun madaniyati va falsafasi insonning shaxs sifatidagi qadr-qimmatini tan olish, uning erkin rivojlanish huquqi va qobiliyatlarining namoyon bo'lishi bilan to'ldirilgan.

Antropotsentrizm termini falsafa faniga doir bo'lib, nemis falsafiy antropologiyasining asoschisi M.Shelerning fikricha, falsafaning barcha markaziy muammolarini "Inson o'zi kim?", degan tushuncha atrofida mujassamlashtirish mumkin. Nutqni yaratish va idrok etish jarayonida insonning yetakchi rolini e'tirof etish natijasida tilshunolar antropotsentrizm g'oyasiga duch kelishdi va bunda li-soniy shaxs omili birinchi o'ringa olib chiqildi.[3, 27]

Nazariy tahlillar va xulosalar asosida vujudga kelgan ushbu tizimda talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash muxtasar qilib ko'rsatib o'tilgan bo'lsa-da, lekin, tarbiyachilik faoliyati juda keng tushuncha bo'lganligi sababli, uning huquqiy, falsafiy, ijtimoiy, psixologik qirralari alohida tadqiqot predmetidir. Tarbiyachilik faoliyatining bir qirrasini sifatida tadqiq etilayotgan kasbiy faoliyatga tay-

yorlash va unga xos xususiyatlar axloqiy sifatlar tizimida olib qaraladi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'limda bo'lajak tarbiyachilarning antroposentrizm tamoyili asosida pedagogik madaniyatini rivojlantirish mutaxassisning yangicha qirralarini o'rganishga zamin yaratadi.

Ko'plab olimlar pedagogik madaniyat tushunchasini pedagogika nuqtayi nazaridan ilmiy-nazariy va metodik jihatdan tadqiq etgan bo'lsa-da, so'ngi pedagogik tadqiqotlarda aynan bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisining pedagogik madaniyatini rivojlantirish, ularga zarur ko'nikmalarni singdirish, ularning ijtimoiy-madaniy rivojlanishining muayyan bosqichida bilimlarni

uzatish masalalarini hal etishda antroposentrizm tamoyiliga asoslanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, pedagogika alohida fan sifatida nisbatan yaqinda shakllangan bo'lishiga qaramay, ta'lim va tarbiya asoslari qadimgi davrlarda vujudga kelgan. Ijtimoiy faol va harakatchan, tashabbus ko'rsatib, o'zining professional maqsadlarini aniq anglaydigan, yuksak madaniyatli, innovatsion fikrlash qobiliyatiga ega va ta'limda yangiliklarni amalga oshirishga tayyor tarbiyachi shaxsini shakllantirish va ta'minlash oliy ta'lim muassasalarining muhim vazifasi hisoblanadi. Mazkur tushunchaning ijtimoiy mazmuni juda keng bo'lib, u ishlab chiqarishning qariyb barcha yo'nalishlarida qo'llaniladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kalendarova Zarafshan Kalbayevna Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlash qobiliyatini rivojlantirish Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T., 2023. – 174 b.
2. Botirova N.N.Dj. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T., 2022. – 134 b.
3. ЖАНАБЕРГЕНОВА, А. Ж. (2023). АХБОРОТЛАШГАН ТАЪЛИМ МУҲИТИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШ ФАОЛИЯТИ МЕТОДИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. Novateur Publications, 6, 142 б.
4. Perdebayevna, G. G. (2022). Teaching Organic Chemistry in Higher Education Institutions. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 13, 44 p.
5. Genjemuratova, G. P., Shambilova, G. K., & Bayniyazova, S. A. (2023). THE REINFORCEMENT OF COMPOSITE MATERIALS WITH NATURAL ORGANIC FIBERS. International Bulletin of Applied Science and Technology, 3(5), 741 p.

SEMICONDUCTORS AND WORK WITH THEM

Moxira Raxmatullayeva,

Tashkent University of Information Technology
named after Mukhammad al-Khwarzmi,
associate professor of the Department of physics

Annotation

This article embarks on an explorative journey through the realm of semiconductors, shedding light on their fundamental properties, pivotal applications, and the critical handling procedures that underpin their function and reliability. It underscores the historic significance of semiconductor technology, recounting its transformative role in ushering in an era of miniaturized, efficient, and sophisticated electronic systems, thereby reshaping the landscape of modern electronics. Central to this exploration is an in-depth understanding of semiconductor materials from the ubiquitous silicon to the specialized gallium arsenide and their pivotal role in the construction of the electronic wonders we have come to depend upon.

Keywords: *electronic wonders, electronic systems, efficient, and sophisticate.*

Annotatsiya

Ushbu maqola yarimo'tkazgichlar sohasida orqali explorative safarda boshlaydi, ularning asosiy xususiyatlari yoritib, asosiy ilovalar va ularning vazifasi va ishonchliligi asos tanqidiy muomala protseduralarini ishlab chiqadi. Bu yarimo'tkazgich texnologiyasining tarixiy ahamiyatini ta'kidlab, uning miniatyuralangan, samarali va murakkab elektron tizimlar davrini boshlashdagi transformatsion rolini aytib beradi va shu bilan zamonaviy elektronika landshaftini o'zgartiradi. Ushbu tadqiqot uchun Markaziy yarimo'tkazgich materiallarini — hamma joyda mavjud bo'lgan kremniydan ixtisoslashgan galliy arsenidgacha va ularning biz bog'liq bo'lgan elektron mo'jizalarni qurishda muhim rolini chuqur tushunishdir.

Kalit so'zlar: *elektron mo'jizalar, elektron tizimlar, samarali va murakkab.*

Аннотация

Эта статья отправляет в исследовательское путешествие по области полупроводников, проливая свет на их фундаментальные свойства, ключевые области применения и критические процедуры обращения, которые

лежат в основе их функциональности и надежности. В нем подчеркивается историческое значение полупроводниковых технологий, рассказывается о их преобразующей роли в начале эры миниатюрных, эффективных и сложных электронных систем, тем самым изменяя ландшафт современной электроники. Центральное место в этом исследовании занимает глубокое понимание полупроводниковых материалов - от вездесущего кремния до специализированного арсенида галлия — и их ключевой роли в создании электронных чудес, от которых мы стали зависеть.

Ключевые слова: электронные чудеса, электронные системы, эффективные и изоциренные.

Semiconductors stand as the bedrock of modern electronic systems, shaping the very fabric of our interconnected world. From integrated circuits to microprocessors, these enigmatic materials underpin a vast array of electronic devices crucial to everyday life, from smartphones and computers to solar cells and LED lighting. The allure of semiconductors lies in their unique properties—neither fully conducting nor insulating, they offer an unparalleled capacity to finely modulate the flow of electric current, making them indispensable for realizing the electronic wonders of the 21st century.

At the heart of this electronic revolution lies the fundamental understanding of semiconductor physics, materials, and applications. Their adaptable nature, moldable to diverse electronic requirements, positions them as one of the key technological enablers of our time. This article endeavours to delve into the foundational aspects of semiconductors, their salient properties, essential handling procedures, and their critical role in shaping the electronic landscape.

The Genesis of Modern Electronics

The inception of semiconductors can be traced back to ground-breaking developments that revolutionized 20th-century electronics. The advent of the transistor era, catalyzed by Nobel laureates William Shockley, John Bardeen, and Walter Brattain, ushered in a new age of miniaturized, reliable, and efficient electronic systems. This momentous shift from bulky vacuum tubes to semiconductor-based integrated circuits laid the groundwork for modern computational feats and electronic marvels that have reshaped our world.[1, 21]

Properties and Handling

Semiconductors' nuanced properties, characterized by their band structure, doping mechanisms, and electrical behavior, lie at the heart of their utility. Understanding such properties is essential for their effective use in diverse electronic applications. Additionally, precise handling protocols, rooted in anti-static procedures, clean environments, and careful thermal management, are imperative in preserving the integrity and functionality of these delicate devices.

The Path Ahead

As we step into the future, the role of semiconductors continues to burgeon, with expansive applications in renewable energy, advanced computing architectures, and emerging technologies on the horizon. Exploring their potential innovations, evolving materials, and emergent applications, this article aspires to offer a holistic understanding of the manifold facets of semiconductors and their

enduring influence on our technological trajectory.

Semiconductors play a pivotal role in modern electronics, serving as the foundation for integrated circuits, transistors, and countless other electronic devices. When it comes to working with semiconductors, there are several key areas to consider, including their properties, applications, and handling procedures.

Semiconductor Properties

– **Conductivity:** Unlike conductors or insulators, semiconductors have conductivity levels between those of the two. This property is crucial for their use in electronic devices.

– **Band Gap:** The energy difference between the valence and conduction bands determines a semiconductor's ability to conduct electricity.

– **Doping:** Introducing impurities into a semiconductor can dramatically alter its electrical properties, a process known as doping.

Applications

Semiconductors are essential in a wide array of applications, including:

1. **Integrated Circuits:** Semiconductors form the backbone of integrated circuits, facilitating the creation of complex electronic systems.

2. **Transistors:** These are fundamental building blocks for amplifiers, switches, and digital logic circuits.

3. **Solar Cells:** Semiconductors are used in solar cells to convert sunlight into electricity.

4. **Light Emitting Diodes (LEDs):** These are semiconductor devices that emit light when current flows through them.

5. **Microprocessors:** Commonly found in computers, these semiconductor-based devices are responsible for processing data.[2, 12]

Handling and Working Procedures

When working with semiconductors, it's important to follow specific procedures to avoid damaging the devices:

1. **Static Electricity:** Semiconductors are highly sensitive to static electricity. Proper grounding and the use of anti-static equipment are essential.

2. **Clean Environment:** Work in a clean environment to prevent the buildup of dust or other particles, which can interfere with the semiconductor's operation.

3. **Avoid Excessive Heat:** High temperatures can degrade semiconductor performance. Careful thermal management is crucial.

Semiconductor Materials

– **Silicon:** The predominant material used in semiconductor fabrication due to its wide availability and favorab-

le electrical characteristics.

– Gallium Arsenide: Common in high-speed electronic devices due to its superior electron mobility compared to silicon.

When working with semiconductors, attention to detail and meticulous care is imperative for ensuring the reliability and functionality of the devices being handled.

Materials and Methods

1. Semiconductor Materials

– Silicon: The predominant material used in semiconductor fabrication, its abundance and favorable electrical characteristics make it a dominant force in modern electronic devices.

– Gallium Arsenide: Known for its superior electron mobility and its use in high-speed electronic devices.

2. Semiconductor Fabrication Process

– Crystal Growth: A meticulous process that forms the basis of semiconductor wafers, allowing for the predictable introduction of impurities in a controlled manner.

– Doping: The deliberate introduction of specific impurities during crystal growth is key to modifying a semiconductor's electrical behavior, a fundamental process in semiconductor fabrication.

3. Semiconductor Device Fabrication

– Photolithography: A key step in semiconductor device fabrication, involving the use of light, photomasks, and photoresist to form patterns on the semiconductor wafer.

– Etching: The selective removal of parts of a semiconductor material using wet or dry etching techniques to create the desired circuit patterns.

4. Semiconductor Characterization

– Electrical Testing: Characterizing semiconductor materials and devices using electrical testing methods such as current-voltage (I-V) measurements and capacitance-voltage (C-V) measurements to assess electrical behavior.

– Structural Analysis: Techniques like scanning electron microscopy (SEM) and transmission electron microscopy (TEM) help examine the physical structure and defect analysis of semiconductor devices.

5. Semiconductor Device Testing

– Parametric Testing: Evaluating the performance of individual semiconductor devices to ensure they meet specific operational parameters.

– Reliability Testing: Assessing the long-term stability and performance of semiconductor devices under various operating conditions and stress tests.

This comprehensive outline covers the materials, processes, and characterization methods integral to the study and understanding of semiconductors and their pivotal role in modern electronics.

Semiconductor Fabrication Techniques

1. Crystal Growth

Semiconductor crystal growth is a critical initial step in the production of semiconductor devices. The process involves growing a single crystal of the semiconductor material to form the basis for wafers used in device fabrication. Techniques such as the Float Zone methods are employed to produce single crystal ingots or boules.

2. Wafer Processing

Once the crystal growth is completed, the wafers must undergo several processing steps. This includes slicing the crystals into thin wafers, lapping to create a flat surface, and polishing to ensure a smooth and clean wafer surface.

3. Doping

Doping is a crucial process that involves introducing controlled impurities into the semiconductor crystal to modify its electrical properties. This step is central to the creation of n-type and p-type semiconductors, essential for creating electronic devices.

4. Photolithography

Photolithography is used to define patterns on the semiconductor wafer. A photoresist is applied to the wafer, exposed to ultraviolet light through a photomask, and developed to create the desired circuit patterns. This technique allows for precise patterning of the semiconductor material.

5. Etching

Etching is employed to selectively remove material from the wafer to achieve the desired circuit patterns. Wet and dry etching processes are utilized to create defined features on the wafer surface, a critical step for defining the structures needed for device operation.

6. Thin-Film Deposition

Thin film deposition techniques such as chemical vapor deposition (CVD) and physical vapor deposition (PVD) are used to grow thin layers of materials onto the wafer surface. These layers serve various purposes, including as insulation, passivation, or as active regions in certain devices.

7. Thermal Processing

High-temperature processes such as annealing and diffusion are used to activate dopants, repair crystal lattice damage, and drive dopants deep into the semiconductor material. These processes are essential for modifying the electrical characteristics of the semiconductor material.

8. Device Fabrication

Finally, after these processing steps, individual devices are fabricated on the semiconductor wafer, using techniques such as ion implantation, oxidation, and metal deposition to create transistors, diodes, and other electronic components on the semiconductor substrate.

These techniques collectively form a sophisticated and highly controlled manufacturing process that transforms semiconductor wafers into functioning electronic devices essential for various applications.

REFERENCES:

1. Botirovna O. S. THE IMPORTANCE OF CRITICAL READING FOR ACADEMIC PURPOSE OF THE LANGUAGE WITH ANALYZING PISA TESTS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 11. – C. 181.
2. Botirovna O. S. THE IMPORTANCE OF THE PISA INTERNATIONAL PROGRAM IN TEACHING CRITICAL READING IN ENGLISH TO STUDENTS IN GRADES 8-9 //Journal of Modern Educational Achievements. – 2023. – T. 9. – №. 9. – C. 205.
3. Mardonov R. THE ROLE AND PLACE OF UNIVERSITIES IN THE "KNOWLEDGE SOCIETY" //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 9. – C. 325.
4. Mardonov R. Philosophy of education in modern conditions of society development //Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. – 2021. – T. 11. – №. 10. – C. 114.
5. Mardonov R. HUMANIZATION AND HUMANITARIZATION OF HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF THE INFORMATION SOCIETY //Conferencea. – 2021. – C. 211.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA GEOMETRIK MATERIALLARNI O'RGANISH METODIKASI

Shafolat Eshonqulova,

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Boshlang'ich ta'lim fakulteti o'qituvchisi, PhD

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematika faniga bo'lgan qiziqishini oshirishga, mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga, o'z fikrlarini mustaqil bayon qila olish, egallagan bilimlarni ijtimoiy faoliyatlarda qo'llash hamda ta'lim samaradorligini oshirish masalalari o'z ifodasini topgan. Shuningdek, geometrik figuralarni taqqoslash va qarama qarshi qo'yish usuliga ko'proq o'rin berish kerakligi haqida ta'kidlangan. Bundan tashqari, geometrik materialni o'rganishda, 1-sinfdan boshlab, dastur talablariga mos ravishda o'qituvchi quyidagilarni bajarishi kerakligi haqida fikr-mulohazalar bildirilgan. O'quvchilarni yangi matematik tushunchalarni o'zlashtirishga tayyorlashda ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish talab etiladi.

Kalit so'zlar: geometrik shakllar, geometrik kattaliklar, perimetr, yuza, figuralar modellari, uchburchak, to'g'ri to'rtburchak, kvadrat, ko'pburchak.

Аннотация: Целью данной статьи является повышение интереса учащихся начальных классов к математике, формирование и развитие навыков логического мышления, умения самостоятельно выражать свои мысли, применение полученных знаний в общественной деятельности, а также повышение эффективности обучения. Нашел свое выражение. Подчеркивалось также, что больше места следует уделить методу сравнения и противопоставления геометрических фигур. Кроме того, при изучении геометрического материала, начиная с 1-го класса, в соответствии с требованиями программы учитель должен делать следующее. Использование передовых педагогических технологий необходимо для подготовки учащихся к освоению новых математических понятий.

Ключевые слова: геометрические фигуры, геометрические величины, периметр, поверхность, модели фигур, треугольник, прямоугольник, квадрат, многоугольник

Annotation

This article aims to increase the interest of primary school students in mathematics, to form and develop logical thinking skills, to be able to express their thoughts independently, to apply the acquired knowledge in social activities, and to increase the effectiveness of education. It has found its expression. It was also emphasized that more space should be given to the method of comparing and contrasting geometric figures. In addition, in the study of geometric material, from the 1st grade, in accordance with the requirements of the program, the teacher should do the following. The use of advanced pedagogical technologies is required to prepare students to master new mathematical concepts.

Keywords: geometric shapes, geometric quantities, perimeter, surface, figure models, triangle, rectangle, square, polygon.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik-matematik tayyorgarlik deyilganda biz uni ilmiy dunyoqarash asosida matematika o'qitish metodikasi umumiy peda-

gogik-psixologik va matematik tayyorgarlik bilan uzviy bog'langan tayyorlanishni tushunamiz. Bunday tayyorlanish vazifasiga matematikadan boshlang'ich ta'lim so-

hasida ma'lum bilim va o'quvlarni egallash va bolalarni o'qitish orqali tarbiyalashni o'zlashtirishi kiradi.

Metodik-matematik tayyorgarlik boshlang'ich sinf o'qituvchisini tayyorlashning tarkibiy qismi bo'lib, uning ta'limiy-tarbiyaviy faoliyatidan ajralgan holda qaralishi mumkin emas. Ikkinchi tomondan boshlang'ich sinflarda matematikani o'qitish birinchi bosqichdir, ya'ni o'quvchilarni navbatdagi matematika kursini o'zlashtirishga tayyorlash bosqichidir. Boshlang'ich sinflarda geometrik materiallarni o'rgatish metodikasi matematika o'qitish metodikasining bir qismi bo'lib, u boshlang'ich sinf darsliklarida alohida mavzu qilib emas balki umumiy mavzularga singdirilgan holda o'tiladi [1, 112].

O'qituvchining muhim vazifalaridan biri geometrik material mazmunini o'quvchilarning yuqori sinfga o'tish vaqtlarida ular erishishlari kerak bo'lgan darajada ochib beradigan metodikani, shuningdek bu materialni o'rganishning yetakchi yo'nalishlarini aniqlashdan iborat.

Boshlang'ich sinflarda geometrik materialni o'rganish tizimi quyidagilardan iborat:

1. Geometrik figuralar (doirachalar, ko'pburchaklar elementlari) dan sanash obyektlari sifatida foydalaniladigan masalalar. Bu xil masalalarni yechishda asosan zarur atamalar o'zlashtiriladi.

2. Geometrik kattaliklar (yuza, hajm, uzunlik) haqidagi tasavvurlarni va kesmalarni figuralar yuzalarini o'lchash ko'nikmalarini shakllantirish bilan bog'liq masalalar.

3. Ko'pburchaklarni perimetrini to'g'ri to'rtburchakning yuzini topishga doir masalalar.

4. Parametrlari bilan berilgan figuralarni (to'g'ri burchakli uchburchak, tomonlari berilgan to'g'ri to'rtburchak) elementar yasashga doir masalalar.

5. Geometrik figuralarni katak qog'ozda, chiziqsiz silliq qog'ozda chizg'ich go'niya yordamida elementar yasashga doir masalalar.

6. Figuralarni sinflarga ajratishga doir masalalar.

7. Figuralarni qismlarga bo'lish (shu jumladan teng qismlarga bo'lish)ga doir masalalar va boshqa figuralardan figura tuzishga doir masalalar.

8. Harfiy belgilardan foydalanib, geometrik chizmalarni o'qishning asosiy ko'nikmalarini shakllantirish bilan bog'liq masalalar.

9. Predmetlar yoki ular qismlarining geometrik shakllarini aniqlash bilan bog'liq masalalar [2, 48-49].

Asosiy geometrik tasavvurlarni va ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan masalalar, ya'ni didaktik va bilish kerak bo'lgan funksiyalarni o'zida jamlovchi masalalar yuqorida ajratilgan masalalar guruhlarining asosini tashkil qiladi. Masalalarning bir qismi rivojlantiruvchi masalalardan tashkil topgan.

Har xil tabiatli predmetlar va geometrik figuralarning modullari bilan ish ko'rib, ko'p sondagi tajribalarni bajarib o'quvchilar ularning materialiga rangiga holatiga og'irligiga va boshqalariga bog'liq bo'lmagan umumiy belgilarini topadilar. Bunga geometrik namunalarni mu-

jassamlashtirish usulini sistemali ravishda qo'llanish bilan erishiladi. Masalan, to'g'ri chiziq chizg'ich yordamidagi hosil bo'lmay, balki u harakatlanuvchi nuqtaning (qalam uchining izi) stol qopqog'ining qirrasini — cheti, tarang tortilgan ip, qog'oz varag'ining buklanish chizig'i ikki tekislikning kesishish chizig'i masalan (devor tekisligi bilan shift tekisligining kesishish chizig'i) hamdir. O'quvchilar moddiy jismlarning aniq xossalari chetlashib geometrik tasavvurlarni egalladilar [3, 76].

Birinchi sinfda figuralar va ularning nomlari bilan dastlabki tanishtirish yakunlanishi kerak, bu ish atrofda moddiy narsalar figuralarning tayyor modellari va tasvirlari yordamida bajariladi. O'quvchilarda asta sekin figuralarni o'rganish sxemasi, ularning har bir figura xosalarini o'zlashtirishlarini osonlashtiruvchi analiz va sintez qilish sxemalari tarkib topadi, ya'ni geometrik rivojlanishning eng yuqori bosqichiga o'tish amalga oshadi.[4, 85]

Geometrik figuralarni taqqoslash va qarama qarshi qo'yish usuliga ko'proq o'rin berish kerak. Birinchi sinfda o'quvchilar figuralar to'plamidan doiralar to'plamini kvadratlar to'plamini uchburchaklar to'plamini ajratadilar. 2-sinfda ko'pburchaklar va to'rtburchaklar, 3-sinfda esa to'g'ri to'rtburchaklar to'plamlarini ajratadilar. 2-sinfdan boshlab figuralar xossalari, ular klassifikatsiyasi (tasnifi) aniqlashtiriladi. Figuralarni qarama-qarshi qo'yishga va taqqoslashga katta e'tibor berish kerak. [5, 44] 2-4-sinflarda figuralar xosalarini aniqlash uchun figuralar o'zaro joylashuvlari munosabatlaridan foydalanish samarali usul

hisoblanadi.

Geometrik materialni o'rganish munosabati bilan 1-sinf dan boshlab o'quvchilarda induktiv tafakkur ko'nikmalari shakllanadi: eng soddagina induktiv xulosalar chiqarish malakasi tarbiyalanadi. Bu bilan bir vaqtda deduktiv tafakkur ko'nikmalari rivojlanadi va foydalaniladi.

Geometrik materialni o'rganishda, 1-sinf dan boshlab, dastur talablariga mos ravishda o'qituvchi quyidagilarni bajarishi kerak:

1) Bolalarning figuralarning shakllari, o'lchamlari, o'zaro joylashuvlari haqidagi tasavvurlarini sistemaga solish va aniqlash, tegishli atamalarni va belgilashlarni o'zgartirishga yordam berish, ular bilan aloqador bo'lgan so'z orqali ifodalarni aniqlash.

2) O'quvchilarda tanish figuralarni boshqa figuralar bilan har xil holatda turganida olish qobiliyatini rivojlantirib figuralarni qismlarga ajratish va birlashtirish orqali yangi figuralar hosil qilish malakasini shakllantirish.

3) Bolalarni dasturda nazarda tutilgan geometrik figuralarni chizishga, ularni cho'plardan tuzishga, qog'ozdan qirqishga o'rgatish kerak [4, 80].

Dasturning bu talablarini bajarish bolalarda geometrik tasavvurlar ko'lamini yaratish uchun zarurdir, keyinchalik geometrik bilimlar shu ko'lamlar asosida rivojlantiriladi.

Agar o'qituvchi o'rganilayotgan material sistemasi xususiyatlarni tushunibgina qolmay, shu bilan birga unda alohida yo'nalishlarga ajrata olsa, ish ayniqsa samarali bo'ladi. Bu esa mashqlarning maqsadga mos keluvchi mazmun va xarakterini belgilashga yordam beradi.

Geometrik material ustida ishlashning asosiy yo'nalishlari maktab darsliklarida berilgan mashqlar sistema-

sida belgilangan.

Sinf dan sinfga o'tilgan sari mashqlar qiyinlasha boradi. Masalan, 3-sinf darsligida chizmadan umumiy elementlarga ega bo'lgan figuralarni topish talab qilinadigan mashqlar kiritilgan. Bunda o'qituvchilar bir yoki bir nechta belgisiga ko'ra figuralarni tanlashga doir mashqlar ni bajarishga katta e'tibor beradilar.

Masalan:

a) figuralarni qara;

b) ulardan har birining nomini ayt;

c) hamma to'rtburchaklarning raqamini yoz;

d) hamma kvadratlarining raqamini yoz;

e) hamma to'g'ri to'rtburchaklarning raqamini yoz [6, 173].

Xulosa qilib aytganda Boshlang'ich sinf matematika darsligida geometrik materiallarni o'rgatish uchun alohida mavzu ajratilmagan. Shunga qaramasdan boshlang'ich sinf matematika dasturida geometrik material katta o'rinni oladi. Ko'pchilik hollarda bu material arifmetik materiallar bilan uzviy bog'lanadi. O'quvchilarni yangi matematik tushunchalarni o'zlashtirishga tayyorlashning yana bir muhim jihati shundan iboratki, o'quvchilarda aqliy operatsiyalar; analiz, sintez, taqqoslash nomuhim narsalarni oddiygina chetlab o'tib, muhim umumiylikni his eta olishidir. Bunday aqliy operatsiyalarni shakllantirish o'qitishning birinchi kunlaridan boshlashni nazarda tutadi. Shu yuqorida o'rganish kerak bo'lgan, geometrik figuralar va geometriya elementlarini o'rgatishda o'qituvchi ilg'or pedagogik texnologiyadan foydalansa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Habibullayev R.A. O'quvchilarning matematik tafakkurini shakllantirish. – T.: O'qituvchi, 2010. – 248 b.
2. Abduraxmonov A. Maktabda geometriya tarixi. – T.: O'qituvchi, 2006. – 572 b.
3. M.E.Jumayev, Z. G'. Tadjiyeva. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. – T.: "Fan va texnologiya", 2005. – 314 b.
4. L.O'rinboyeva va boshq. 1-sinf Matematika darsligi. – T.: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 160 b.
5. L.O'rinboyeva va boshq. 2-sinf Matematika darsligi. – T.: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 192 b.
6. S.Burxonov va boshq. Matematika: 3-sinf uchun darslik. T.: "Sharq", 2019. –208 b.

CREATIVE DESIGN AND WEB ART

Dildora Umarova,

Tashkent University of Information technology
named after Mukhammad al-Khwarizm, Teacher**Annotation**

This article seeks to explore the multifaceted relationship between creative design and web art, unraveling the symbiotic dynamic that unfolds at the intersection of these two domains. Through an examination of innovative design approaches, interactive web art installations, immersive user interfaces, and forward-thinking digital narratives, this work aims to unravel the transformative power of creative design and web art in shaping our digital experiences and visual landscapes. Science is increased through applied research, emerging trends, and the study of the symbiotic effects of art and technology.

Keywords: *transformative, emerging trends, art, technology, design.*

Annotatsiya

Ushbu maqola ijodiy dizayn va veb-san'at o'rtasidagi ko'p qirrali munosabatlarni o'rganishga intiladi, bu ikki domen chorrahasida paydo bo'ladigan simbiotik dinamikani ochib beradi. Innovatsion dizayn yondashuvlari, interaktiv veb-san'at installatsiyalari, immersiv foydalanuvchi interfeyslari va oldinga fikrlaydigan raqamli rivoyatlarni o'rganish orqali ushbu ish bizning raqamli tajribalarimiz va vizual landshaftlarimizni shakllantirishda ijodiy dizayn va veb-san'atning o'zgaruvchan kuchini ochishga qaratilgan. Amaliy tadqiqotlar, rivojlanayotgan tendensiyalar va san'at va texnologiyaning simbiyotik ta'sirini o'rganish orqali ilm oshiriladi.

Kalit so'zlar: *transformatsion, rivojlanayotgan tendensiyalar, san'at, texnologiya, dizayn.*

Аннотация

В этой статье предпринята попытка исследовать многогранную взаимосвязь между креативным дизайном и веб-искусством, раскрывая симбиотическую динамику, которая разворачивается на пересечении этих двух областей. Исследуя инновационные подходы к дизайну, интерактивные веб-арт-инсталляции, иммерсионные пользовательские интерфейсы и дальновидные цифровые нарративы, эта работа направлена на раскрытие преобразующей силы креативного дизайна и веб-искусства в формировании нашего цифрового опыта и визуальных ландшафтов. Наука расширяется за счет прикладных исследований, изучения новых тенденций и симбиотических эффектов искусства и технологий.

Ключевые слова: *трансформационный, новые тенденции, искусство, технология, дизайн.*

In the contemporary digital landscape, creativity has become the cornerstone of engaging design and captivating web art. The fusion of creative design and web art has redefined the way we interact with and experience digital interfaces, websites, and visual storytelling. This compelling collaboration between design and web art not only drives innovation but also serves as a conduit for immersive user experiences, dynamic digital narratives, and expressive visual identities [1, 101].

When discussing the topic of "Creative Design and Web Art," it's intriguing to delve into various innovative aspects, such as the utilization of emerging technologies, the influence of interactive storytelling, and the role of user engagement in shaping digital experiences. Additionally, exploring the impact of creative design and web art on industries such as e-commerce, entertainment, and digital marketing can also provide valuable insights. Lastly, discussions on the future of immersive technologies, virtual reality, and augmented reality within the realm of artistic expression and digital experiences can add a futuristic dimension to the exploration.

Furthermore, a closer examination of the ethical, privacy, and regulatory considerations within web art and design can offer profound insights into the responsible creation and delivery of web-based digital experiences.

This includes considerations such as data privacy, accessibility standards, and the importance of inclusivity within digital design and web artistry.

The synergy of creative design and web art encompasses a diverse array of visual elements, interactive interfaces, and storytelling tools that leverage technology, aesthetics, and user engagement to exemplify the epitome of digital expression. As designers and artists continually push the boundaries of traditional design norms, web art emerges as a dynamic platform for experimentation, innovation, and the seamless fusion of art and technology. This exploration aspires to provide a tapestry of insights, illuminating the transformative impact, creative potential, and the future trajectory of creative design and web art within the wider digital milieu. This article endeavors to serve as a definitive guidepost for creatives, designers, artists, and digital enthusiasts, fostering a deeper appreciation for the boundless possibilities and artistic ingenuity that arise from this profound integration.

1. Literature Review

– Comprehensive Analysis: A thorough review of academic literature, industry publications, and digital art collections to examine the historical evolution, contemporary trends, and theoretical underpinnings of creative design and web art.

2. Case Studies

– Exemplary Works: In-depth examination of exemplary case studies of web art installations, interactive digital experiences, and multimedia storytelling to explore the creative and technical methodologies applied by artists, designers, and multimedia developers.

3. Interviews and Surveys

– Stakeholder Perspectives: Structured interviews with artists, designers, digital agencies, and creators to gather firsthand insights into their creative processes, technological choices, project workflows, and the essential relationship between design and web art.

4. Technological Analysis

– Innovation in Technology: Examination of cutting-edge design tools, software platforms, and innovative technologies utilized by digital artists and web designers to foster interactive and dynamic web art experiences.

5. User-Centric Feedback

– User Experience and Engagement: Collection of user experience feedback and engagement analysis to understand the impact of engaging web art on audience interaction, emotional connection, and navigational experience.

6. Aesthetic and Technical Considerations

– Aesthetic Analysis: Evaluation of aesthetic principles, color theory, visual storytelling techniques, and artistic expressions within digital design and web art.

– Technical Analysis: Examination of technical standards, multimedia integration, interactive scripting languages, and responsive web design elements integral to web art experiences.

7. Ethical Considerations

– Privacy and Data Security: Consideration of ethical and legal implications surrounding privacy, data security, and user consent in the context of web art experiences and the collection of user interaction data.

8. Interdisciplinary Perspectives

– Art and Technology Intersection: Integration of diverse perspectives including art history, human-computer interaction, multimedia art, and digital design to provide a holistic understanding of the fusion of design and web art.[2, 92]

The “Materials and Methods” section serves as a roadmap showcasing the diverse and interdisciplinary approaches used to explore the intricate relationship between creative design and web art.

An exploration of the marriage between creative design and web art reveals the transformative potential of combining artistic expression with digital technology. The dynamic interplay between these two domains underscores the power of visual storytelling, interactive immersion, and emotive user experiences. Creative design principles infuse web art with the essence of artistic expression while technological innovations provide the tools for engaging and seamless digital experiences. The convergence of creativity and technology sets the stage for the emer-

gence of immersive narratives, interactive explorations, and the realization of visionary digital worlds.

User-Centric Experiences and Engagement

Through the lens of user experience and engagement, the study illuminates the profound impact of creative design and web art collaborations on audience interaction and emotional resonance. The fusion of compelling narratives, captivating visuals, and interactive interfaces serves to captivate and immerse users in a unique digital journey. By placing the user at the center of the artistic narrative, captivating web art experiences elevate digital engagement into an emotive and visceral encounter, transcending conventional web interactions into memorable and emotionally resonant experiences.[3, 33]

Technological Innovation and Aesthetic Expression

The examination of technological analysis and aesthetic considerations underscores the integral role of technological innovation in shaping the canvas of web art. From the seamless integration of multimedia assets to the utilization of responsive design elements, technology acts as an enabler for artistic expression, fostering a fertile ground for the realization of dynamic and visually immersive web art experiences. The symphony of technological innovation and aesthetic expression yields a rich and dynamic tapestry of artistry, inviting users into a captivating digital narrative.

1. Interactive Experiences and Immersive Narratives

– Interactivity: Many web art pieces incorporate interactive elements, allowing users to engage with the artwork, alter its presentation, or even become integral components of the artistic experience.

– Immersive Narratives: Web art often seeks to immerse users in a digital narrative, offering an experience that is multi-sensory, emotionally evocative, and thought-provoking.

2. Multimedia Integration and Experimental Media

– Multimedia Integration: Web art frequently integrates diverse media such as sound, video, animation, and interactive elements to craft a captivating and multi-dimensional experience.

– Experimental Media: Artists often navigate experimental methods and digital tools to push the boundaries of traditional artistic expression, creating virtual environments that challenge conventional artistic norms.

3. Data-Driven and Generative Art

– Data-Driven Art: Some web art pieces utilize real-time or user-generated data to dynamically shape and present the artwork, allowing for personalized and ever-evolving experiences.

– Generative Art: Artists frequently explore generative algorithms and code-based art to create self-evolving, algorithmically-driven digital artworks that provide unique experiences to each viewer.

4. User Engagement and Participation

– Co-Creation: Web art often invites user participation,

encouraging co-creation and exploration within the digital realm, blurring the lines between artist and audience.

– Social and Community Interaction: Some web art endeavors to foster social interaction and community engagement, sparking conversations and connections among the audience.

5. Ethical and Accessible Design Considerations

– Accessibility: Embracing the principles of Universal Design, many web art pieces strive to be inclusive and accessible, ensuring that all audiences can engage with and appreciate the artwork.

– Ethical Considerations: Reflecting broader discussions on data privacy, consent, and representation, ethical and responsible design considerations are becoming integral to the creation of web art.

These aspects capture the breadth and complexity of web art, showcasing its transformative potential and innovative applications within the digital domain. By exploring these elements, one can gain a deeper understanding of the captivating and ever-evolving landscape of digital creativity and artistic expression.

The synthesis of our exploration into the dynamic interplay of creative design and web art underscores the transformative potential of fusing artistic expression with digital technology. Moving beyond the conventional bo-

undaries of art and design, the collaborative partnership between creative design and web art has opened new frontiers for immersive user experiences, emotive engagements, and compelling digital narratives. As creators, designers, and technologists continue to explore the boundless possibilities of this symbiotic relationship, the landscape of digital creativity will continue to evolve, inspiring future generations to push the boundaries of artistic expression and technological innovation.

The unparalleled potential of creative design and web art to captivate, immerse, and emotionally resonate with users presents an exciting roadmap for the future of digital expression. The convergence of creative design and web art has the power to reshape digital narratives, forge new dimensions of artistic journeys, and offer users a transformative and compelling digital experience. As we chart the trajectory forward, the boundless potential of this harmonious fusion serves to inspire, captivate, and revolutionize the digital landscape with ever-evolving and enchanting narratives—a testament to the remarkable confluence of art, design, and technology.

This discussion and conclusion can serve as a reflection on the transformative power of creative design and web art in reshaping digital experiences, narratives, and the future trajectory of artistic expression in a digital context.

REFERENCES:

1. Алламберганава М.Х. Информатикадан интерактив ўқув мажмуалар яратиш ва улардан фойдаланиш (Олий таълим муассасалари мисолида). Пед. фан. номз... дисс. – Т., 2012. – 156 б.
2. Никитина Н.Н., Железнякова О.М., Петухов М.А. Основы профессионально-педагогической деятельности. – М.: Мастерство, 2002. – 288 с.
3. Кальнин С.М., Румянцев И.А., Соломин В.П., Степанов С.А. Информационное проектирование учебного процесса: Теория и практика анализа и синтеза педагогических макросистем НИТО. – СПб.: Образование, 1997. – 712 с.
4. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций. – М.: Изд-во ПАН РСФСР, 1960. – 484 с.
5. Информационное общество: Информационные войны. Информационное управление. Информационная безопасность. – ФЦП “Интеграция”, СПб.: Изд-во СПбГУ, 1999. – 416 с.

MUTAXASSISLIK FANLARINI O'QITISHDA 3D MODELLASHTIRISH DASTURLARI VA ULARDAN FOYDALANISH AHAMIYATI

Ravshan Shaynazarov,

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada axborotlashgan jamiyat sharoitida axborot kommunikatsiya taraqqiyoti mamlakatimiz ta'limini rivojlantirishning muhim bosqichlari, ta'lim muassasalarini raqamli va zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan jihozlanishi texnikaning rivojlanib borishi va shu bilan birga 3D modellashtirish dasturlaridan foydalanishni o'rganishdir zaruriyati asoslangan. Bundan tashqari, video o'yinlar uchun ham, professional loyihalar uchun ham 3D modellarni tayyorlashni o'rganishning eng yaxshi variantlari bo'lgan ba'zi birlari aytib berilgan hamda ushbu muammolar bo'yicha tadqiqot olib borgan olimlar faoliyatiga nazar tashlab o'tilgan.

Kalit so'zlar: vizuallashtirish, axborotni tushunish, ichki aqliy tarkib, vizual tasvir, infografika, muhandislik grafikasi, 3D texnologiyalar.

Аннотация

В статье рассматриваются важнейшие этапы развития информационно-коммуникационного образования в условиях информированного общества, обоснована необходимость оснащения образовательных учреждений цифровыми и современными образовательными технологиями по мере развития техники и одновременно изучения использования программ 3D моделирования. Кроме того, были описаны некоторые из лучших вариантов обучения созданию 3D-моделей как для видеоигр, так и для профессиональных проектов, а также дан обзор деятельности ученых, проводивших исследования по этим проблемам.

Ключевые слова: визуализация, понимание информации, внутреннее психическое содержание, зрительный образ, инфографика, инженерная графика, 3D-технологии.

Annotation

In the context of an informed society, the article states that the development of Information Communication is based on the important stages of the development of the education of our country, the equipment of educational institutions with digital and modern educational technologies, the development of techniques and at the same time the study of the use of 3D modeling programs.

In addition, some of the best options for learning how to make 3D models, both for video games and for professional projects, have been mentioned and a look at the activities of scientists who have conducted research on these problems.

Keywords: visualization, understanding of information, internal psychic content, visual image, infographics, engineering graphics, 3D technology.

Texnika rivojlanib bormoqda va shu bilan birga ko'p narsalarni o'zimiz qila olishimiz kerak, ulardan biri 3D modellashtirish dasturlaridan foydalanishni o'rganishdir. Shu sababli, endi biz ushbu maqsadda foydalanishning eng oson dasturlari haqida gaplashamiz. Shu tarzda siz ushbu dizayn dunyosida nimani boshlash ideallari haqida tasavvurga ega bo'lishingiz mumkin. Shuni eslatib o'tish joizki, 3D modellarni yaratish bo'yicha barcha dasturlar murakkablik darajasiga ega, ammo, albatta, hamma narsa unga bo'lgan qiziqish darajangizga bog'liq.

Biz sizga ushbu mavzu bo'yicha bir nechta mutaxassislarning fikriga ko'ra, video o'yinlar uchun ham, professional loyihalar uchun ham 3D modellarni tayyorlashni o'rganishning eng yaxshi variantlari bo'lgan ba'zi bir ro'yxat orqali aytib beramiz. Biz allaqachon bilamizki, ushbu resurs juda ko'p qirrali xususiyatga ega. Shu sababli, ushbu postda gaplashadigan dasturlarning har birining kamida asosiy jihatlarini bilishimiz muhimdir.

Barchasini tushunarli va sodda tarzda bajarish uchun biz har birining narxiga va qiynligiga qarab qilamiz. Sizga qoldiradigan dizayn dasturlari variantlarining har birida biz ularning bepul yoki pulli ekanligini aniqlaymiz.

Buning sababi, biz sizni qiziqtirishi mumkin bo'lgan har qanday raqamli manba haqida gapirganda shaffof bo'lishni muhim deb bilamiz [1, 231].

Axborot kommunikatsiya texnologiyalarining turli xil-ligi, ularning innovatsiyalar, interfaollik, yuqori texnologiyalar olami mobillik zamonaviy olam haqiqati Hi-tech olamini yaratadi. Ta'lim muassasalarini raqamli va zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan jihozlanishi natijasida yangi ta'lim loyihalarini amalga oshirish mumkin bo'ldi, bu esa ta'lim jarayonini davr talablariga muvofiq ravishda sezilarli darajada zamonaviylashtirilishini nazarda tutadi.

Axborotlashgan jamiyat sharoitida taqdim etilayotgan muhim imtiyozlardan biri ta'lim jarayonidagi texnologiya o'rganilayotgan obyektlarni vizuallashtirish hisoblanadi. Fanning turli sohalarida vizuallashtirish tushunchasi quyidagi: gnoseologik, semiotik, madaniy estetik, psixologik, texnik axborot kabi turli xil ma'nolarni anglatadi.

Vizuallashtirishni texnik va axborotni tushunish "texnologik vizual idrok" tushunchasi kontekstida amalga oshiriladi. Y.M.Plotinskiyning o'z tadqiqot ishlarida ta'kidlashicha, o'quv materiallarining vizuallashtirish raqamli va matnli ma'lumot sifatida, kompyuter texnolo-

gyasidan foydalangan holda ishlab chiqilgan o'ziga xos grafik vizual loyiha sifatida taqdim etilishi mumkin.

Turli tadqiqotchilar vizuallashtirish tushunchasini semantik kontekstda biroz boshqacha talqin qilishadi. D.Bern vizuallashtirishni turli xil, shu jumladan, kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda grafik tasvirlarni ishlab chiqishning murakkab jarayoni sifatida belgilaydi.

O'z navbatida, Z. Krakauer vizuallashtirishni turli xil ajoyib shakllarning o'zgarishi sifatida fazo va vaqtning barqaror o'zaro bog'liqligini tuzatish zarurati bilan asoslanadigan voqelikning analitik rivojlanishining sifatli natijasi sifatida tushunadi.

K.E.Razlogov vizuallashtirish kompyuterining ma'lum bir aloqa vositasi va turli maqsadlar uchun ma'lumot uzatish uchun tegishli kanal bilan barqaror va samarali integratsiyalashtirishni nazarda tutadigan ekran madaniyatida aks etadi, deb hisoblaydi.

B.G.Ananyevning ta'kidlashicha, vizuallashtirishni ma'lum vizual tizimlarning turli ko'rinmas hissiy signal-larni ko'rinadigan signallarga aylantirish imkoniyati shaklida tushunish kerak deb ta'kidlaydi.

A.A.Verbitskiy vizuallashtirishni metod sifatida belgilaydi. Tadqiqotchi uni ichki aqliy tarkibni u yoki bu vizual tasvirga aylantirish jarayoni shaklida aniqlashtiradi. O'z navbatida, kengaytirilgan shaklda qabul qilingan tasvir asosiy yetarli aqliy va amaliy harakatlar uchun asos hisoblanadi [2,121].

Jadal sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan axborot kommunikatsiya texnologiyalarining imkoniyatlari va talabalar o'rtasida "klip tafakkuri" rivojlanishining muntazamligi mahalliy va rivojlangan mamlakatlar psixologlari va o'qituvchilari tomonidan qayd etilgan. "Klip fikrlash" - bu matnli tushuntirish bilan ixcham va aniq grafik tasvirlar ko'rinishida taqdim etilgan fikrlash hisoblanadi. Mazkur tadqiqot ishimizda ushbu salbiy hodisaga ijobiy yechim topish yengish lozim bo'ladi. Ushbu munosabat bilan, vizual savodxonlik deb ataladigan vizuallashtirilgan matnning grafik tasvirlaridan foydalanish konstruktiv muqobil bo'lishi mumkin.

1. Infografika ta'limda muvaffaqiyatli ravishda amalga oshirilib kelinadi. Infografika – bu loyiha va ma'lumotlarni birlashtirgan illyustratsiyalar hisoblanadi. Ma'lumotlar va tushunchalarning ushbu tasviri mazkur tadqiqot ishimizda o'quv materialini yetkazishga talabalar, uni idrok etish va tushunishni osonlashtirishga yordam beradi. Inson miyasi turli xil tarkibiy shakllanishlarni tanib olish imkoniyatiga ega, ularga yetishmayotgan elementlarni birlashtiradi. Shunday qilib, inson o'zi ko'rmaydigan, lekin umuman ko'rinadigan obyektning yaxlit tasvirini tushunadigan yetishmayotgan komponentlarni to'ldirish imkoniyatiga ega. "Odamlar o'zlariga tushunarli bo'lgan narsadan ko'ra, ularni nima o'ylayotganini yaxshiroq eslashadi".

2. Infografika, umuman olganda, inson faoliyatining fan, statistika, ta'lim va boshqalar kabi sohalarida juda samarali qo'llaniladi. Ta'lim jarayonida talabalar: vizual

muvozanatli qatorda joylashgan grafikalar va raqamlar rasm va matn bilan ishlaydi. Bu o'quv materiallarini tezkor tahlil qilish va yodlash, mazmunli xulosalar chiqarish uchun sharoit yaratadi. Infografika yordamida o'quv materiallarini vizuallashtirish quyidagi: talabalarga kerakli bilimlarni yetkazish, manzarani aniqlash, vizual va tanqidiy fikrlash kabi pedagogik vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.

3. Talabalarining bilim faoliyatini faollashtirish metodlari oliy ta'lim amaliyotida talabalarni tayyorlashda keng qo'llaniladi. Mazkur tadqiqot ishimiz uchun dolzarb bo'lgan 3D texnologiyalari quyidagilar: ta'limni interfaol va mobil qilish uchun majburiy hisoblanadi. Ushbu tadqiqot ishimizda "Mashina qismlari", "Avtoulavlarni ta'mirlash", "Muhandislik grafikasi" kurslari uchun 3D texnologiyalarni ishlab chiqildi. Hozirgi davrda 3D foto va 3D video materiallar ta'lim jarayonida to'liq joriy qilinmaydi. Ularning qo'llanilishi quyidagilarga: uch o'lchovli obyektlarning jozibali emas, balki axborot xususiyatlaridan foydalanishga asoslanganligi muhim ahamiyatga ega. Vizual o'quv materiallarini taqdim etish majburiy bo'lgan murakkab pedagogik nuqtayi nazardan, o'quv materiallarini o'rganishda 3D texnologiyalaridan faolroq foydalanish lozim bo'ladi.

4. 3D texnologiyalaridan foydalangan holda xizmat ko'rsatuvchi provayderlarning kasbiy tayyorgarligini amalga oshirish bunday texnologiyalarni ishlab chiquvchilar va oliy ta'lim muassasalarining ayrim xizmatlari va bo'linmalari o'rtasida samarali biznes aloqalarini nazarda tutishi kerak. Axborotlashgan jamiyatning istiqbolli axborot texnologiyalaridan biri bu virtual 3D simulyator texnologiyasi hisoblanadi. Ushbu texnologiya ko'p jihatdan texnik fanlar va muhandislik grafikalarini o'rganishda muhim ahamiyatga ega, chunki animatsiya va ushbu texnologiyaga kiritilgan boshqa modullarning imkoniyatlari ushbu tadqiqot ishimizda texnologik jarayonni ham, butun mexanizmning ishini ham yaxlit aks ettirishga yordam beradi [3,86].

Ushbu tadqiqot ishimiz davomida AutoCAD tizimidan texnik fanlar bo'yicha laboratoriya ishlarini bajarish, shuningdek, grafik tasvirlar - murakkab chizmalar va 3D modellar - tizimni yaratish uchun uch o'lchovli loyihalash tizimi kompas 3D dan foydalanildi. Taqdim etilgan o'quv materiallarining har bir qismi ko'rib chiqilayotgan obyektning har qanday muhim o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishni ta'minlaydi, uning boshqa xususiyatlarini ongda mavhumlashtiradi, bu tahlil, taqqoslash, mavhumlik kabi mantiqiy fikrlash operatsiyalarining muvaffaqiyatiga yordam beradi. O'quv materiallari katta ekranda kompyuter yordamida proyeksiyalanadi.

Shunday qilib, vizuallashtirish texnologiyasi o'quv materiallarini ancha aniqroq taqdim etishga yordam beradi. Vizualashtirish deganda har xil turdagi o'quv materiallarining ilm fan va ta'lim olamida talabalar tomonidan, shuningdek, talabalarining vizual fazoviy tafakkurini rivojlantirishning o'ziga xos taqdimoti tushuniladi.

Mazkur tadqiqot ishimizda o'quv materialini grafik taqdim etishning vizual metodlarining o'ziga xos xususiyatlari o'rganiladi.

Grafikli Klaster deganda katta miqdordagi o'quv materialini tuzilgan shaklda taqdim etish metodi tushuniladi. Klaster ma'lum bir grafik shaklida maxsus oval tuzilmalardan iborat sxema, asosiy muammo yoki g'oya vizual ravishda amalga oshiriladi. Ikkinchi darajadagi oval tuzilishi funksional ravishda o'quv materialini tizimlashtirish uchun, uchinchi daraja — dolzarb muammoni yanada batafsil bayon qilish uchun mo'ljallangan. Klaster metodi, shuningdek, mavjud bo'lgan o'quv materialini tizimlashtirish va yetishmayotgan o'quv materiallarini aniqlash uchun yoki talabalarning turli matnlar bilan mustaqil ishlarida qo'llaniladi. Biz darslarning rivojlanishi talabalarga o'z mualliflik g'oyalarini amalga oshirish, o'quv muammosini hal qilishda o'ziga xos fikr bildirish va pirovardida shaxs sifatida o'zini namoyon qilish imkonini beradigan ijodiy jarayon deb hisoblaymiz.

Axborotni tarkibiy qayta ishlashning juda samarali metodi bu Toni Buzen (1993) tomonidan ishlab chiqilgan aqliy xaritalar (“aql xaritasi”, “aql xaritalari”, “aql xaritalari”, “kognitiv tarmoq”).

Belgilangan ta'lim metodi har qanday fikrlar, g'oyalar, uyushmalarning vizual yozuviga asoslangan. Varaqning asosiy qismida u yoki bu vizuallashtirilgan mavzu yoki konsepsiya aktuallashtiriladi; keyingi bosqichda, o'quv materialini sinchkovlik bilan o'rganish, vizual loyiha g'oyani va asosiy tematik qoidalarni aniqlashtiradigan va ochib beradigan chizmalar bilan kengaytirilgan va to'ldirilgan yangi sifat darajasidagi xaritaga aylantiriladi. Vizual va matnli ma'lumotlar kontekstida belgilangan xaritada o'quv munozaralari yoki tematik munozaralar o'tkaziladi. Ushbu metod yordamida o'quvchilarda as-

sotsiativ fikrlashni rivojlantirish uchun maqbul sharoitlar, shuningdek, ularning shaxsiyatining ijodiy imkoniyatlarini ochib berish uchun sharoitlar yaratiladi[4,68].

Denotatsion grafikalar — bu asosiy tushunchalarning muhim o'ziga xos xususiyatlarini matnning semantik maydonidan ajratish metodi hisoblanadi.

Denotatsion grafik fe'l va otlarning o'zgarishi jarayoni sifatida tushuniladi. Fe'llar mazmunli harakatlarni anglatadi va otlar keyingi darajadagi asosiy konseptual shakllanishlarni ifodalaydi. Birinchi bosqichda fe'lga otlar va sifatlar yordamida izoh tanlanadi, shundan so'ng asosiy tushuncha mustaqil, ammo o'zaro bog'liq, axborot va semantik “tarmoqlar” ga bo'linadi, bu esa uni turli semantik jihatlar nuqtayi nazaridan anglash va tushunishga yordam beradi [5, 211].

Denotatsion grafikalar o'quv materiallarining ijobiy mos yozuvlar belgilarini va axborot belgilarini ochish va belgilashda muhim to'siq bo'lgan hamda aniq salbiy qiymatga ega bo'lgan “antipodlar” ni aks ettiradi. Ko'rsatilgan metod talabalarni masofadan o'qitishni tashkil etish va amalga oshirishda keng qo'llaniladi.

Amerika ta'limidan sinkveyn (besh qatorli) metodi Adelaida Krepsi tomonidan kiritilgan. Ta'lim jarayonida ushbu metod axborot kommunikatsiya jarayonlarida fikr mulohazalarni tashkil etishda qo'llaniladi. Talaba yangi o'quv materiallari bilan tanishib, besh qatorli sxemani ishlab chiqadi. Birinchi satrda asosiy tushuncha hisoblangan so'z mavjud; ikkinchi satrda o'rganilayotgan mavzuni va uning asosiy o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi ikkita atama bilan; uchinchi satrda birinchi qatordagi so'z bilan bog'liq muhim harakatlarni bildiruvchi uchta atama mavjud; to'rtinchi satr yana asosiy tushuncha; beshinchi satr ham so'z bilan ifodalangan xulosa sifatida ifodalanadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Берн, Д. Цифровое освещение и визуализация / Берн Д. – М.: Вильямс, 2003. – 330 с.
2. Ганеев, С.М. Формирование графической грамотности учащихся при обучении решению планиметрических задач в условиях компьютерной поддержки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Ганеев Сабир Минигалиевич. – Омск, 2004. – 220 с.
3. Георге, И.В. Педагогические условия организации самостоятельной работы в структуре формирования профессиональных компетенций студентов образовательных организаций высшего образования: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Георге Илона Владимировна. – Санкт-Петербург, 2016. – 192 с.
4. Докторова, Е.А. Мультимедиа технологии / Е.А. Докторова. – Ульяновск: УлГТУ, 2009. – 140 с.
5. Залогова, Л. А. Компьютерная графика. Элективный курс [Электронный ресурс]: практикум / Л. А. Залогова. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2014. – 248 с.

METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF VISUAL-GRAPHIC COMPETENCIES OF SPECIALISTS IN A HYBRID EDUCATIONAL ENVIRONMENT ON THE BASIS OF DIDACTIC REQUIREMENTS (ON THE EXAMPLE OF STUDENTS OF THE TECHNICAL DIRECTION)

Sayera Azizova,

Tashkent University of Information Technology
named after Muhammad al-Khwarazmi, Teacher;

Nargiza Musadjanova,

Tashkent University of Information Technology
named after Muhammad al-Khwarazmi, Teacher

Annotation

The development of visual-graphic competencies is essential in various professional fields, including design, marketing, education, and technical professions. Visual-graphic competencies encompass a wide range of skills, including visual literacy, graphic design principles, digital tools proficiency, data visualization, understanding visual communication theory, critical thinking skills, creativity, and innovation. These competencies play a crucial role in effective communication, brand identity formation, user experience enhancement, and data interpretation. Continuous learning and adaptation are key in the field of visual-graphic competencies due to the dynamic nature of visual communication and technology.

Keywords: technology, visual, communication, adaptation, brand, innovation, visual-graphic.

Аннотация

Развитие визуально-графических компетенций необходимо в различных профессиональных областях, включая дизайн, маркетинг, образование и технические профессии. Визуально-графические компетенции охватывают широкий спектр навыков, включая визуальную грамотность, принципы графического дизайна, владение цифровыми инструментами, визуализацию данных, понимание теории визуальной коммуникации, навыки критического мышления, креативность и инновации. Эти компетенции играют решающую роль в эффективной коммуникации, формировании идентичности бренда, улучшении пользовательского опыта и интерпретации данных. Непрерывное обучение и адаптация являются ключевыми в области визуально-графических компетенций из-за динамичной природы визуальной коммуникации и технологий.

Ключевые слова: технология, визуал, коммуникация, адаптация, бренд, инновация, визуально-графический.

Annotatsiya

Vizual-grafik kompetensiyalarni rivojlantirish turli xil professional sohalarda, shu jumladan, dizayn, marketing, ta'lim va texnik kasblarda muhim ahamiyatga ega. Vizual-grafik kompetensiyalar vizual savodxonlik, grafik dizayn tamoyillari, raqamli vositalarni bilish, ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish, vizual aloqa nazariyasini tushunish, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini, ijodkorlik va innovatsiyalarni o'z ichiga olgan keng ko'lamlilik ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Ushbu vakolatlar samarali aloqa, tovar identifikatorini shakllantirish, foydalanuvchi tajribasini oshirish va ma'lumotlarni talqin qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Uzlüksiz o'rganish va moslashish vizual aloqa va texnologiyaning dinamik tabiati tufayli vizual-grafik kompetensiyalar sohasida muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: texnologiya, vizual, aloqa, moslashish, brend, innovatsiya, vizual-grafik.

Understanding Visual-Graphic Competencies

Visual-graphic competencies refer to the ability to effectively communicate information and ideas through visual means. In the context of technical fields, such competencies are vital for conveying complex technical concepts, designs, and data in a clear and understandable manner.

Hybrid Educational Environment

A hybrid educational environment combines traditional face-to-face instruction with online learning components. This blend of in-person and virtual learning presents both opportunities and challenges for developing visual-graphic competencies.

Didactic Requirements

Didactic requirements form the foundation for design-

ing effective teaching and learning processes. In the context of developing visual-graphic competencies, didactic requirements define the objectives, methods, and tools needed to facilitate the acquisition of these skills.

Methodology for Developing Visual-Graphic Competencies [1, 12]

1. Identifying Learning Outcomes: Define clear learning outcomes related to visual-graphic competencies that align with the needs of technical specialists.

2. Utilizing Multimedia Tools: Incorporate a variety of multimedia tools and software to enhance visual communication skills. This can include graphic design software, interactive multimedia presentations, and data visualization tools.

3. Hands-on Projects: Implement hands-on projects

that require students to apply their visual-graphic competencies in real-world scenarios. This could involve creating technical drawings, designing infographics, or developing visual prototypes.

4. Peer Collaboration: Encourage peer collaboration and feedback to foster a creative and collaborative learning environment. Peer review sessions can enhance students' visual-graphic skills through constructive criticism and exchange of ideas.

5. Feedback Mechanisms: Establish clear feedback mechanisms to provide students with guidance on improving their visual-graphic competencies. This could involve regular reviews of student work, one-on-one consultations, or virtual feedback sessions.

Case Study: Students of the Technical Direction

To illustrate the methodology in action, consider conducting a case study with students in the technical direction. Observe how they engage with visual-graphic tasks in the hybrid educational environment, analyze their progress, and gather feedback on the effectiveness of the methodology employed.

By exploring these aspects in your article, you can provide valuable insights into the development of visual-graphic competencies in a hybrid educational setting, specifically tailored to students in the technical direction.

Visual-graphic competencies encompass a broad set of skills and abilities related to creating and interpreting visual content. These competencies are crucial in various fields, including design, marketing, education, and technical professions. Let's delve into the key components of visual-graphic competencies:

Key Components of Visual-Graphic Competencies

1. Visual Literacy: Visual literacy refers to the ability to interpret and create visual materials effectively. It involves understanding visual elements such as color, shape, form, space, and typography, and how they convey meaning and evoke emotions.

2. Graphic Design Principles: Knowledge of graphic design principles is essential for creating visually appealing and engaging content. This includes concepts like balance, hierarchy, contrast, unity, and emphasis, which form the foundation of effective visual communication.[2, 32]

3. Digital Tools Proficiency: Proficiency in digital tools such as graphic design software (e.g., Adobe Creative Suite, Canva) and multimedia editing tools is crucial for creating, editing, and enhancing visual content.

4. Data Visualization: The ability to visualize and communicate data effectively through charts, graphs, and infographics is a key aspect of visual-graphic competencies. This skill is particularly valuable in presenting complex information in a clear and understandable format.

5. Understanding Visual Communication Theory: Knowledge of visual communication theory helps in understanding how visuals are perceived and interpreted by audiences. Concepts like semiotics, visual rhetoric, and

gestalt principles play a vital role in shaping effective visual communication.

6. Critical Thinking Skills: Critical thinking skills are essential for evaluating visual content critically, recognizing biases, and making informed decisions about design choices and visual representations.

7. Creativity and Innovation: Creativity and innovation are at the core of visual-graphic competencies. The ability to think creatively, experiment with different visual approaches, and innovate in visual storytelling sets proficient individuals apart in the field of visual communication.

Importance of Visual-Graphic Competencies

– Effective Communication: Visual-graphic competencies enhance communication by making complex information more accessible and engaging to audiences.

– Brand Identity: In marketing and branding, strong visual-graphic competencies help in creating a consistent and memorable brand identity through visual elements.

– User Experience (UX): In web design and digital media, visual-graphic competencies contribute to creating user-friendly interfaces and enhancing the overall user experience.

– Data Interpretation: Visual-graphic competencies are essential for interpreting and presenting data effectively, enabling stakeholders to make informed decisions based on visualized information.[3, 23]

Continuous Learning and Adaptation

Given the dynamic nature of visual communication and technology, individuals with visual-graphic competencies must engage in continuous learning to stay updated with the latest tools, trends, and best practices in the field. Embracing new technologies and techniques is crucial for maintaining relevance and innovation in visual-graphic design and communication.

Individuals with these competencies must stay updated with the latest tools, trends, and best practices to remain relevant and innovative. By honing visual-graphic competencies, professionals can enhance their ability to convey information, ideas, and emotions visually, contributing to their success in their respective fields.

Exploring and developing visual-graphic competencies not only empower individuals to create visually compelling content but also enrich their communication skills and broaden their professional opportunities. Embracing creativity, critical thinking, and technology is essential for mastering visual-graphic competencies and adapting to the evolving landscape of visual communication.

This abstract provides a concise overview of the importance of visual-graphic competencies, highlighting their significance in various professions and emphasizing the need for continuous learning and adaptability in this dynamic field. For further details on specific components of visual-graphic competencies or guidance on enhancing these skills, additional research and exploration are recommended.

Importance of Feedback Mechanisms

– Guidance and Direction: Feedback offers individuals guidance on their visual-graphic work, highlighting strengths and areas for improvement. This direction helps them refine their skills and make informed design decisions.

– Evaluation and Assessment: Feedback serves as an evaluation tool, allowing instructors, peers, or mentors to assess the quality of visual-graphic output. Constructive feedback helps individuals understand their progress and areas needing further development.

– Motivation and Engagement: Positive feedback can motivate individuals to continue honing their visual-graphic competencies by recognizing their achievements and encouraging further growth. Constructive criticism, when delivered effectively, can inspire individuals to strive for excellence.

– Iterative Improvement: Feedback cycles enable individuals to iterate on their designs, incorporating suggestions and refining their work through multiple iterations. This iterative process fosters continuous improvement and innovation in visual-graphic projects.

Effective Feedback Mechanisms

1. Specific and Constructive: Feedback should be specific, focusing on particular aspects of the visual-graphic work. Constructive feedback highlights both strengths and areas for improvement, offering actionable suggestions for enhancement.

2. Timely: Timely feedback is essential for individuals

to apply suggestions and make improvements during the design process. Providing feedback at key milestones allows for course correction and refinement of visual-graphic projects.

3. Peer Review: Peer review sessions facilitate collaborative feedback exchanges among individuals working on visual-graphic projects. Peer feedback offers diverse perspectives, promotes creativity, and encourages a culture of mutual learning and support.

4. One-on-One Consultations: Individual feedback sessions provide personalized guidance tailored to the specific needs and goals of the individual. These consultations offer a deeper level of insight and allow for targeted feedback on areas requiring attention.

5. Rubrics and Criteria: Establishing clear evaluation criteria and rubrics helps standardize feedback and assessment processes. Rubrics outline expectations for visual-graphic work, making feedback more objective and ensuring consistency in evaluation.

Implementing Feedback in Practice

– Incorporate feedback sessions into the design process: Encourage individuals to seek feedback at various stages of their projects, allowing for timely adjustments and improvements.

– Encourage a culture of feedback: Foster an environment where giving and receiving feedback is encouraged and valued. Emphasize the importance of constructive criticism in promoting growth and excellence in visual-graphic competencies.

REFERENCE

1. Botirovna O. S. THE IMPORTANCE OF CRITICAL READING FOR ACADEMIC PURPOSE OF THE LANGUAGE WITH ANALYZING PISA TESTS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 11. – C. 181.
2. Botirovna O. S. THE IMPORTANCE OF THE PISA INTERNATIONAL PROGRAM IN TEACHING CRITICAL READING IN ENGLISH TO STUDENTS IN GRADES 8-9 //Journal of Modern Educational Achievements. – 2023. – T. 9. – №. 9. – C. 205.
3. Mardonov R. THE ROLE AND PLACE OF UNIVERSITIES IN THE "KNOWLEDGE SOCIETY" //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 9. – C. 325.
4. Mardonov R. Philosophy of education in modern conditions of society development //Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. – 2021. – T. 11. – №. 10. – C. 114.
5. Mardonov R. HUMANIZATION AND HUMANITARIZATION OF HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF THE INFORMATION SOCIETY //Conferencea. – 2021. – C. 211.

ИЗУЧЕНИЕ РАСТВОРИМОСТИ СИСТЕМЫ, СОСТОЯЩИЙ ИЗ ГИДРОКСИДА НАТРИЯ – МОНОХЛОРУКСУСНОЙ КИСЛОТЫ – ВОДА

Кахрамон Тураев,

кандидант технических наук, Шахрисабзского филиала
Ташкентского химико-технологического института

Ахат Тогаширов,

доктор технических наук, главный научный сотрудник
Институт общей и неорганической химии АН Рuz

Шухрат Муталов,

доктор химических наук, директор Шахрисабзского филиала
Ташкентского химико-технологического института

Мизамитдин Самадов,

кандидант технических наук, Шахрисабзского филиала
Ташкентского химико-технологического института

Аннотация

В этой статье исследована растворимость компонентов в системе $\text{NaOH}-\text{CH}_2\text{ClCOOH}-\text{H}_2\text{O}$ визуальнo-политермическим методом. Система была исследована с использованием восьми внутренних разрезов, на основе которых была построена политермическая диаграмма растворимости системы. Поверхность ликвидуса диаграммы политермической растворимости системы разделена на поля кристаллизации льда, NaOH , $\text{NaOH}\cdot 3\text{H}_2\text{O}$, $\text{NaOH}\cdot 7\text{H}_2\text{O}$ и ClCH_2COOH , $\text{ClCH}_2\text{COOH}\cdot\text{H}_2\text{O}$ и $\text{ClCH}_2\text{COONa}$. Кроме того, было проанализировано, что сорняки устойчивы к неблагоприятным почвенно-климатическим условиям, прорастают раньше культурных растений и поглощают больше питательных веществ, воды и света, снижая качество полевых работ, а также увеличивая их стоимость.

Ключевые слова: политерма, растворимость, поля кристаллизации, гидроксид натрия, монохлоруксусная кислота, дефолианты.

Annotatsiya

Ushbu maqolada $\text{NaOH}-\text{CH}_2\text{ClCOOH}-\text{H}_2\text{O}$ tizimidagi komponentlarning eruvchanligi vizual-politermik usul yordamida o'rganildi. Tizim sakkizta ichki qismdan foydalangan holda o'rganildi, ular asosida tizimning politermik eruvchanlik diagrammasi tuzildi. Tizimning politermik eruvchanlik diagrammasining suyuqlanish yuzasi muz, NaOH , $\text{NaOH}\cdot 3\text{H}_2\text{O}$, $\text{NaOH}\cdot 7\text{H}_2\text{O}$ u ClCH_2COOH , $\text{ClCH}_2\text{COOH}\cdot\text{H}_2\text{O}$ u $\text{ClCH}_2\text{COONa}$. kristallanish maydonlariga bo'linadi. Bundan tashqari, begona o'tlarning noqulay tuproq-iqlim sharoitlariga chidamliligi, madaniy o'simliklarga qaraganda erta unib chiqishi va ozuqa moddalari, suv va yorug'likni ko'proq o'zlashtirib olishi, dala ishlari sifatini pasaytirishi, shuningdek, tannarxini oshirishi tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: politermiya, eruvchanlik, kristallanish maydonlari, natriy gidroksid, monoxloroasetik kislota, defoliantlar.

Annotation

In this article, the solubility of the components in the $\text{NaOH}-\text{CH}_2\text{ClCOOH}-\text{H}_2\text{O}$ system was studied by the visual polythermal method. The system was investigated using eight internal sections, on the basis of which a polythermal solubility diagram of the system was constructed. The surface of the liquidus of the polythermal solubility diagram of the system is divided into ice crystallization fields, NaOH , $\text{NaOH}\cdot 3\text{H}_2\text{O}$, $\text{NaOH}\cdot 7\text{H}_2\text{O}$ u ClCH_2COOH , $\text{ClCH}_2\text{COOH}\cdot\text{H}_2\text{O}$ u $\text{ClCH}_2\text{COONa}$. In addition, it was analyzed that weeds are resistant to adverse soil and climatic conditions, germinate earlier than cultivated plants and absorb more nutrients, water and light, reducing the quality of field work, as well as increasing their cost.

Keywords: polytherm, solubility, crystallization fields, sodium hydroxide, monochloroacetic acid, defoliants.

Натриевая соль монохлоруксусной кислоты используется как гербицид и дефолиант при норме расхода 5–20 кг/га. Следует помнить, что монохлоруксусная кислота сама по себе вызывает ожоги растений.

Поскольку сорняки устойчивы к неблагоприятным почвенно-климатическим условиям, они прорастают раньше культурных растений и поглощают больше питательных веществ, воды и света. Это снижает качество полевых работ и приводит к увеличению затрат. После основной уборки урожая хлопчатника действие гербицидов, применяемых против сорняков,

заметен спустя 3–5 дней. Основные точки роста сорняков перестают расти и через 7–15 дней они погибают. В результате хлопчатник может поглощать воду и питательные вещества из почвы.

Основные химические и физико-химические аспекты проблемы обсуждали мировые ученые Джеймс Кост, Лостон Роу, Дж. Дэн Смит, Ч.С. Уильямс, Дж.К. Саттл, Ф.Р.Х.Каттерман, В.К. Холл, Л.К. Браун, К.Л.Райн, Йо Ган и республиканские учёные, создавшие научные школы по химии и технологии неорганических веществ: М.Н.Набиев, С.Тохтаев, Б.М.Беглов, Б.С.Сокиров,

Ш.С.Намозов, Х.Кучаров, А.Нарходжаев, С.М.Тоджиев, З. Исабаев, М.Аскарлова, Б.Х.Кучаров, Ж.С.Шукуров и др.

Решено биологические, агрохимические и токсикологические аспекты решения проблем А.И.Имамалиев, А.Умаров, Т.С.Закиров, А.М.Пругалов, Н.Н.Мельников, Л.Д.Стонов, К.Е.Овчаров, Н.Ф.Зубкова, Ш.Ю.Тешаев, Ф.Ю.Тешаев, Т.И.Искандеров, Л.Х.Романов, Г.Т.Искандарова и освещены в работах других ученых. Следует отметить, что исследования вышеуказанных ученых до сих пор не проводились.

Для исследования растворимости системы использовали визуально политермический метод. Состав жидкой и твердой фаз определяют количественными методами анализа, углерода и водорода — методом Дюма, натрия — методом пламенной фотометрии. Содержание ионов хлора определяли по методу Мора. Спектры поглощения ИК и исследуемых соединений регистрировали на спектрометре Shimadzu IR-Fure с диапазоном частот 4000-400 см⁻¹.

Система NaOH—CH₂ClCOOH—H₂O была изучена в широком диапазоне температур и концентраций с целью физико-химического обоснования процесса получения препаратов с эффективными гербицидными свойствами для уничтожения сорняков. Установлено, что данные, полученные при изучении бинарных систем, состоящих из NaOH—H₂O и CH₂ClCOOH—H₂O, соответствуют ранее изученным литературным данным. Система NaOH—ClCH₂COOH—H₂O изучалась с использованием семи внутренних сечений.

Из них I-IV изучались по ClCH₂COOH - H₂O в сторону угла NaOH и V-VII со стороны NaOH-H₂O в сторону угла ClCH₂COOH - H₂O. На основании политермической растворимости бинарных систем и внутренних сечений построена политермическая диаграмма растворимости системы NaOH - ClCH₂COOH - H₂O в интервале от -40,0 до 57,0. На фазовой диаграмме политермической растворимости системы области кристаллизации льда NaOH, NaOH·3H₂O, NaOH·7H₂O и ClCH₂COOH, ClCH₂COOH·H₂O, ClCH₂COONa ограничены (рис. 1).

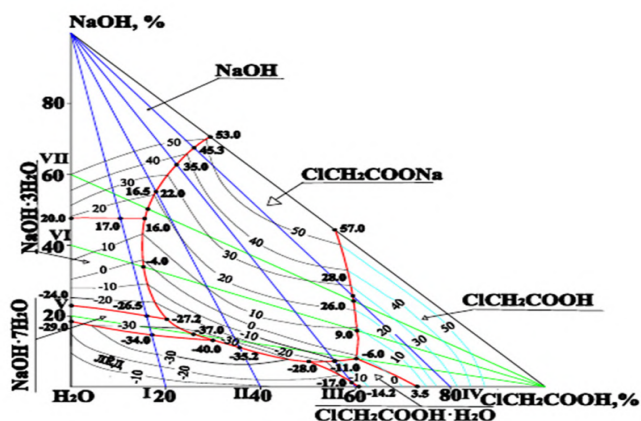

Рисунок 1. Диаграмма политермической растворимости системы

NaOH - ClCH₂COOH - H₂O.

Указанные поля сходятся в пяти тройных точках системы, в которых определялись состав равновесного раствора и соответствующие температуры кристаллизации. Третичные точки системы: 13,0% NaOH·7H₂O, 30,0% ClCH₂COONa и 57,0% H₂O при -40,0; 19,5 % NaOH, 20,0 % ClCH₂COOH и 60,5 % H₂O при -27,2; 47,8% NaOH, 15,8% ClCH₂COOH и 36,4% H₂O при 16; 7,3% NaOH, 50,0% ClCH₂COOH и 42,7% H₂O при -28,0; Это соответствует 7,9% NaOH, 60,3% ClCH₂COOH и 31,8% H₂O при -6,0°C. Указанные поля сходятся в пяти тройных инвариантных точках.

При изменении каждые 10 в диаграмме состояний политермической диаграммы; -20; -10; 0; 10; 20; 30; 40; Изотермы растворимости проводили при температуре 50.

1-таблица.

Двойные и тройные узловые точки системы NaOH - ClCH₂COOH - H₂O

Жидкий фаза, %			Ткр.,	Твердый фаза
NaOH	ClCH ₂ COOH	H ₂ O		
19.1	-	80.9	-29.0	Лёд + NaOH·7H ₂ O
16.0	14.0	70.0	-34.0	Бу ерда хам
13.0	30.0	57.0	-40.0	Лёд + NaOH·7H ₂ O + ClCH ₂ COONa
16.7	27.2	56.1	-37.0	NaOH·7H ₂ O + ClCH ₂ COONa
19.5	20.0	60.5	-27.2	NaOH·3H ₂ O + NaOH·7H ₂ O + ClCH ₂ COONa
20.0	16.0	64.0	-26.5	NaOH·3H ₂ O + NaOH·7H ₂ O
22.0	-	78.0	-24.0	Лёд + NaOH·3H ₂ O
34.0	15.0	51.0	-4.0	NaOH·3H ₂ O + ClCH ₂ COONa
47.8	15.8	36.4	16	NaOH + NaOH·3H ₂ O + ClCH ₂ COONa
47.9	10.5	41.6	17.0	NaOH + NaOH·3H ₂ O
48.0	-	52.0	20.0	Лёд + NaOH
50.0	16.3	33.7	16.5	NaOH + ClCH ₂ COONa
55.4	17.7	26.9	22.0	-/-
63.8	21.9	14.3	35.0	-/-
67.9	25.2	6.9	46.0	-/-
71.0	29.0	-	53.0	-/-
10.8	37.8	51.4	35.2	Лёд + ClCH ₂ COONa
7.3	50.0	42.7	-28.0	Лёд + ClCH ₂ COOH·H ₂ O + ClCH ₂ COONa
-	61.0	39.0	-14.3	Лёд + ClCH ₂ COOH·H ₂ O
1.7	59.0	39.3	-17.0	-/-
7.1	56.0	36.9	-11.0	ClCH ₂ COOH·H ₂ O + ClCH ₂ COONa
7.9	60.3	31.8	-6.0	ClCH ₂ COOH + ClCH ₂ COOH·H ₂ O + ClCH ₂ COONa
-	73.0	27.0	3.5	Лёд + ClCH ₂ COOH
15.5	60.8	23.7	9.0	ClCH ₂ COOH + ClCH ₂ COONa
24.0	60.5	15.5	24.0	-/-
24.8	60.4	14.8	26.0	-/-
46.0	53.9	0.1	57.0	-/-

Для подтверждения нового соединения кристаллы соединения отделяли от предполагаемой области кристаллизации и сушили при 70 °С в течение 2 часов. Его исследовали химическими и физико-химическими методами анализа.

Согласно ИК-спектроскопическим исследованиям в спектрах ClCH_2COOH и нового соединения $\text{ClCH}_2\text{COONa}$ присутствуют все характерные для них полосы валентных и деформационных колебаний (рис. 2).

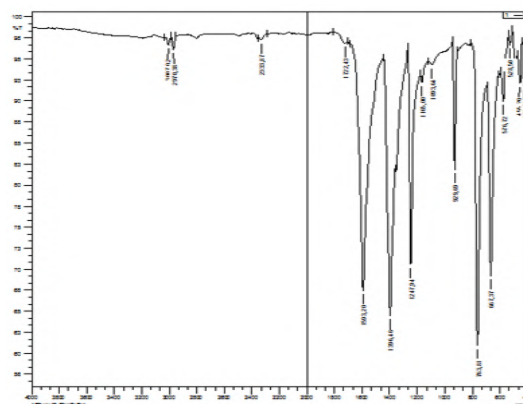
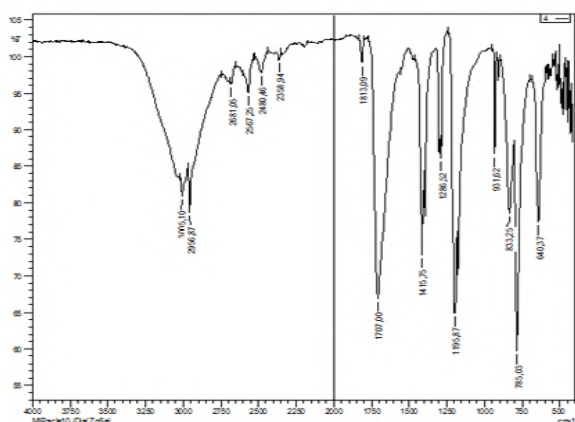

Рисунок 2.

ИК-спектр $\text{ClCH}_2\text{COONa}$ характеризуется полосами поглощения при 667,4 и 763,81 cm^{-1} , обусловленными антисимметричными и симметричными валентными колебаниями группы C-Cl. Полосы при 929,69 cm^{-1} обусловлены внеплоскостными деформационными колебаниями и (C=O) и (C=O) валентными колебаниями OH-связей карбоксильной группы. Карбоксильная группа отнесена к полосам поглощения в диапазоне частот 1593,20, 1396,46 и 1247,94 cm^{-1} .

Кроме того, элементный анализ новообразованного соединения в приборе СЭМ показал, что процент элементов, находящихся в соли в новой области кристаллизации, образовался в системе (рис. 3).

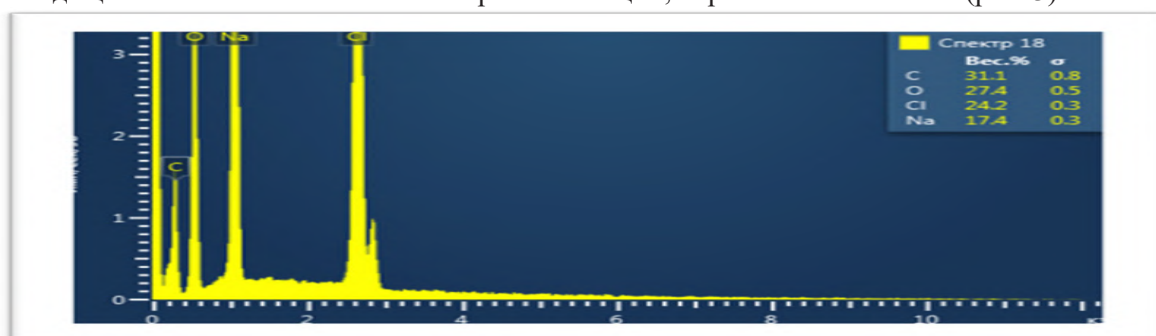

Рисунок 3. СЭМ-анализ натриевой соли монохлоруксусной кислоты.

Полученная научная информация о взаимодействии компонентов в этой системе служит физико-химической основой для создания технологии производства гербицидов.

Полученная научная информация о взаимодействии компонентов в этой системе служит физико-химической основой для создания технологии производства гербицидов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Н.Н. Мельников Пестициды. – М.: Химия, 1987. – 712 с.
2. Патент №2344118 Способ получения натриевой соли монохлоруксусной кислоты. Аникеев Владимир Николаевич., Жуков Юрий Николаевич., Лобанова Антонина Алексеевна., Лебедев Василий Иванович., Ларионов Борис Витальевич., Шакуров Рустам Хайдарович., Черемнов Павел Владимирович. Жуков Анатолий Николаевич-россия.2006.
3. Трунин А.С. Петрова Д.Г. Визуально - политермический метод / Куйбышевский политехн. Инс-т. – Куйбышев.: 1977, - 94 с. Деп. в ВИНТИ № 584-78.
4. Фадеева В.П., Тихова В.Д. Количественный элементный анализ органических веществ и материалов. –Новосибирск, 2013. – 128 с.
5. Баженова Л.Н. Количественный элементный анализ органических соединений. –Екатеринбург, 2008. – 356 с.
6. Пламенная фотометрия: метод. Указ.к лаб.работе./Сост.: Б.М. Стифатов, Ю.Б. Рублинецкая.- Самара: самар гость. Техн.ун-т, 2017.-5-9 с.

7. А.Л. Подкорытов, Л.К. Неудачина, С.А. Штин Окислительно-восстановительное титрование / Екатеринбург Издательство Уральского университета, 2015. – 19 с.
8. Зиннок Р.Ю., Балыков А.Г., Гавриленко И.Б., Шевяков А.М. ИК–спектроскопия в неорганической технологии. – Л.: Химия, 1983. – 160 с.
9. Смит А. Прикладная ИК спектроскопия. – М.: Мир, 1982. – 319 с.
10. Киргинцев А. Н. и др. Растворимость неорганических веществ в воде. – Л.: Химия. 1972. – 248 с.
11. Абдурахманов У.К., Холбоев Ю. Х., Аскарлов И.Р. Физико-химия взаимодействия мочевины и монохлорацетата. Universum: технические науки. Москва, 2022. 7(97). – 37-42 с.

МАКТАБГАЧА ТАЙЙОРЛОВ YOSHDAGI BOLALARNI ATROF MUHITGA MUNOSABATINI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI METOD, SHAKL VA USULLARI

Nilufar Sirojiddinova,
Guliston davlat universiteti
tayanch doktoranti

Annotatsiya

Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilari borliq va unga tutash hodisalar va tabiatni sevishga qaratilgan holatlarni ko'rishi kuzatishi mumkin. Innovatsion ta'lim sharoitida tabiatdagi barcha yer osti va yer usti boyliklarini asrab avaylash, bola tarbiyasida tabiatning o'z o'rni borligi va undan oqilona foydalanishni tushuntirish zarurligi alohida metod va usullarga to'xtalib o'tilgan bo'lib katta yoshdagi bolalarda innovatsion ta'lim sharoitida tabiat haqidagi tushunchalarini shakllantirish orqali ularda axloqiy sifatlarni tarbiyalashning ahamiyati, tabiat bilan tanishtirish ish shakllari va metodlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: kuzatish, suhbat, maktabgacha ta'lim tashkiloti, innovatsion muhit, tabiat, tabiatga muhabbat, inson, rol, muhofaza, fikr, tarix, tanishtirish, metod, fan, usul.

Аннотация

Дети дошкольного образовательного учреждения могут наблюдать существование и связанные с ним события и ситуации, направленные на любовь к природе. В условиях инновационного образования затрагивается необходимость сохранения всех подземных и наземных ресурсов природы, значение природы в воспитании детей и необходимость объяснения ее рационального использования, а также используются инновационные методы. у детей старшего возраста. Путем формирования у них представлений о природе в образовательных условиях дается информация о важности воспитания у них нравственных качеств, форм работы и способов ознакомления с природой.

Ключевые слова: наблюдение, беседа, организация дошкольного образования, инновационная среда, природа, любовь к природе, человек, роль, защита, мысль, история, внедрение, метод, наука, метод.

Annotation

Children of preschool educational institution can observe existence and events related to it and situations aimed at loving nature. In the conditions of innovative education, the need to preserve all the underground and surface resources of nature, the importance of nature in child education and the need to explain its rational use, is touched on in particular methods and methods, and innovative methods are used in older children. By forming their understanding of nature in educational conditions, information is provided about the importance of educating them about moral qualities, working forms and methods of introducing nature.

Keywords: observation, conversation, preschool education organization, innovative environment, nature, love for nature, human, role, protection, thought, history, introduction, method, science, method.

Respublikamizda maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish" kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun maktabgacha yoshdagi bolalarni davlat talablariga muvofiq tafakkurini o'stirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish

bo'yicha ta'lim berish dasturlari ishlab chiqildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-son qarori [1], Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-maydagi "Maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori [2] ta'lim-tarbiyaning sifatini yanada yaxshilash vazifasini belgilab berdi. Qonunning asosiy maqsadi ta'lim sohasini isloh

qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy, qarashlaridan to'la xalos etish, rivojlangan mamlakatlar darajasida, yuksak ma'naviy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlashning milliy tizimini yaratishdir.

Bu qonunni amalga oshirishda ta'lim tizimining birinchi bosh bo'g'ini hisoblangan maktabgacha tarbiya muassasalari, xususan, maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish. tabiatini muhofaza qilish, ekologik ta'lim-tarbiya berishning ahamiyati kattadir. Yosh avlodni yetuk mutaxassislar, aqlan, ruhan kamol topgan, o'z vatanini sevuvchi, uni e'zozlovchi inson qilib tarbiyalashda ushbu sohaning o'rni beqiyos. Bola shaxsining mukammal shakllanishda tabiat, unda bo'ladigan voqea-hodisalar, tabiat qonuniyatlari muhim rol o'ynaydi. Bolalar mana shular bilan tanishar ekanlar ham aqlan, ham axloqan, ham jismonan, ham ilmiy dunyo qarashlari mujassamlashib, shakllanib boradi va ular tabiatini asrash, ehtiyot qilish va muhofaza qilish ruhida tarbiyalanadilar [3, 98].

Ushbu mavzuni o'rganishda biz G'arb pedagoglaridan: Y.A.Komenskiy, J.J.Russo, I.G.Pestolotsii kabi olimlarning bola tarbiyasida tabiatning tutgan o'rni haqidagi ilmiy asarlari bilan tanishamiz. Rus pedagoglaridan K.D.Ushinskiyning, "Inson tarbiya predmeti sifatida" asari bilan tanishamiz. Ushinskiy "Meni pedagogikada var var hisoblasangiz ham, lekin men o'z hayot tajribamda shunday xulosaga keldim. Go'zal tabiat yosh qalbga shunday katta tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadiki, hatto pedagogikaning ta'siri ham u bilan raqobatlashishga o'zidir", – degan edi.

P.Yusupova o'zining "Формирование начал материалистического миропонимания у старших дошкольников в процессе ознакомления их с растениями в условиях Узбекистана" deb nomlangan tadqiqot ishida metodist olim A.V.Zaporojetsning kuyidagi fikrini o'rinni keltiradi: "... maktabgacha yosh didaktikasini shunday yo'lga qo'yish kerakki, bolalar tevarak-atrofdagi buyumlarning tashqi jihatlari bilangina emas, balki ular orasidagi eng oddiy bog'lanishlar, kuzatilayotgan hodisalarning eng yaqin sabablari, o'zgarish va rivojlanishlaridagi ayrim xususiyatlar bilan ham tanishsinlar, bunday material saviyaga mos bo'libgina qolmay, maktabgacha yoshdagi bola uchun qiziqarli hamdir". Bola ana shu bog'lanishlarni anglash orqali tabiat qonunlarini bilib boradi [5, 138].

Maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy hamda ekologik axloqiy tarbiyasini tashkil etish, mazkur jarayonda xalq og'zaki ijodi namunalari (afsona, ertak, topishmoq, rivoyat, doston, masal, maqol va hikmatli so'zlar), uning turlaridan foydalanish masalalari D.A.Abduraimova, O.R. Jamoliddinova, M.A. Alimova, P.Yusupova, M.R.Xalilova, G.O.Komilova, M.Umarovalar tomonidan olib borilgan tadqiqot ishlarining bosh g'oyasi sanaladi.

Axloqiy tarbiyaning ekologik jihatlari rus akademigi I.D.Zverev, p.f.d.prof E.O.Turdiqulov, A.Zaxlebniy, I.T.Suraveginalar tomonidan o'rganilgan [6, 67]

Kuzatish — tabiiy sharoitdagi tabiiy obyektlar va ho-

disalarni bevosita ularga ta'sir qilmasdan sezgilar orqali idrok etish. Kuzatish — bu idrok, fikrlash va nutqni o'z ichiga olgan va doimiy e'tiborni talab qiladigan murakkab kognitiv faoliyat [8, 59].

Bugungi kunda inson va tabiatning o'zaro ta'siri eng dolzarb va hayajonli muammolardan biriga aylandi, shuning uchun yosh avlodning ekologik madaniyatini shakllantirish jamiyatning muhim vazifasidir.

Maktabgacha yosh — odamlarda ekologik madaniyatni shakllantirishning muhim davri. Bu yoshda bolalar yangi bilim va ko'nikmalarni osongina o'zlashtiradilar, ularning atrofidagi dunyoga qiziqishi va qiziqishi yuqori darajada. Maktabgacha tarbiya o'qituvchisi bolalar uchun ekologik ta'limni tashkil etishda katta imkoniyatlarga ega [3, 98].

U bolalarni tabiatdagi hayotning turli shakllari bilan tanishtirishi, tabiat qonunlari va ekologiya tamoyillarini tushuntirishi va atrof-muhitni saqlashga qanday yordam berishini ko'rsatishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi ekologik madaniyatni rivojlantirish turli xil mehnat shakllari orqali amalga oshirilishi mumkin: tabiatni kuzatish, tajribalar, tabiat hodisalarining miniatyura modellarini yaratish, o'yinlar va boshqalar. Asosiysi, bolalar tabiat sayyoramizdagi barcha insonlar uchun hayot va salomatlikning almashtirib bo'lmaydigan manbai ekanligini, tabiatni asrash va asrashga ularning o'zlari ham hissa qo'shishlari mumkinligini anglaydilar.

Tarbiyachi o'z amaliyotida bolalar bilan ishlashda eng yaxshi natijalarga erishish uchun ta'lim va tarbiyaning turli usullari va usullaridan foydalanishi kerak:

O'yin yondashuvi. O'yin bolalar uchun o'rganishning tabiiy usulidir. O'yin usuli tabiatni o'rganishga qiziqish uyg'otish, kuzatish va tajriba ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ishlatiladi.

Tadqiqot yondashuvi. Bu yondashuv bolalar atrof-muhitni o'rganish orqali o'rganishlari mumkin degan fikrga asoslanadi. Tarbiyachi bolalarga tabiat to'g'risida yangi bilimlarni mustaqil ravishda kashf qilish va uning faoliyatidagi qonuniyatlarni aniqlash imkoniyatini beradi.

Loyiha yondashuvi. Tarbiyachi bolalarga o'z tadqiqotlarini mustaqil ravishda rejalashtirish, o'tkazish va tahlil qilish imkonini beradigan loyihani tashkil qiladi. Bu bolalarga jamoada o'rganish, hamkorlik va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi.

Individual yondashuv. Tarbiyachi har bir bolaning individual xususiyatlarini, uning qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga oladi. Bu bolaga o'zini va dunyosini yaxshiroq tushunishga yordam beradi, shuningdek, uning o'quv jarayonida faol ishtirokini rag'batlantiradi.

Ekskursiyalar va tabiatga sayohatlar. Bog'lar, o'rmonlar va boshqa tabiiy joylarga tashrif buyurish bolalarga atrofidagi dunyoni bevosita his qilish va o'rganish imkonini beradi.

Multimedia texnologiyalari. Kompyuter dasturlari, video va interaktiv displeylar kabi zamonaviy texnologiyalar o'qituvchilarga tabiatdagi murakkab jarayon va ho-

disalarni bolalarga ko'rsatish hamda o'quv jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qilish imkonini beradi [4, 88].

Bundan tashqari, bolalarning tabiiy muhitda kuzatish, tajriba o'tkazish va muammoni yechish ko'nikmalarini rivojlantirish ularning ijodkorligi va tasavvurini rivojlantirishga yordam beradi. Bolalar gipoteza yaratishni, ularni amalda sinab ko'rishni va muammolarning nostandart yechimlarini topishni o'rganadilar. Bu ko'nikma va malakalar nafaqat tabiatni o'rganishda, balki boshqa fanlarni o'rgatishda ham, keyingi hayot va kasbiy faoliyatda ham qo'l keladi. Shuningdek, bolalarda tabiat va uning boyliglariga hurmat bilan munosabatda bo'lish, tabiat va uning biologik xilma-xilligini asrash uchun mas'uliyatni shakllantirish ham muhimdir. Bu bolalarning kelajakda faol fuqaro va ekolog bo'lib yetishishiga yordam beradi.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda doimiy kuzatish ularning mantiqiy tafakkuri va nutqini takomillashtirishda katta ahamiyatga ega.

Agar bolalarni narsa va tabiat hodisalari bilan ma'lum tartibda tanishtirsangiz, ularning diqqat va kuzatish qobiliyati, tabiatga qiziqishi, uning hodisalarini bilishga intilishi ortadi.

Kuzatishlarni turli prinsiplarga ko'ra tasniflash mumkin.

Kuzatilgan obyektlarning tabiati bo'yicha:

- O'simliklarni kuzatish;
- Hayvonlarni kuzatish;
- Jonsiz jismlarni kuzatish.

Kuzatish joyi:

- Guruh xonasida;
- Joylashuv yoqilgan;
- O'rmonda, dalada va hokazo.

Bolalar soni bo'yicha:

- Individual (1-4 bola);
- Guruh (5-10 bola);
- Jamoa (butun guruh).

Ularning amalga oshirilishi uchun rahmat:

- Tasodifiy;
- Rejalashtirilgan;
- Bolaning savoliga javoban.

Pedagogik jarayonga qo'shilish xususiyatiga ko'ra:

- Epizodik (individual asosda amalga oshiriladi);
- Tizimli.

Davomiyligi bo'yicha:

- Qisqa muddatli (5 daqiqadan 15 minutgacha);
- Uzoq (15 daqiqadan ortiq).

Xuddi shu obyektning kuzatishlar soni bo'yicha:

- Bir martalik;
- Ko'p yoki tsiklik.

Tsikldagi joy bo'yicha:

- Boshlang'ich;
- takroriy;
- Final.

Hayvonlarni kuzatishda o'qituvchi izchillikni saqlashi va bolalarning e'tiborini "Bu nima qilyapti?" Degan savol bilan jalb qilishi kerak. "U qanday ishlaydi?", "U

nima yeydi?", "U qanday ovqatlanadi?", "Tana nima bilan qoplangan?", "Uning qaysi oyoqlari bor — uzun yoki qisqa?", "Uning ko'zlari qanday shakl va rangda?" Bunday savollar yordamida u hayvonlarning xatti-harakatlariga e'tibor qaratadi.

Tarbiyachi topshiriq berishning turli usullaridan foydalanadi va: "Menga ayting-chi, buni qanday bildingiz?" Bu nimani o'zgartiradi?" savollar va topshiriqlar bilan kuzatish orqali bolalarning nutqini yaxshilashga yordam beradi [5, 67].

Maktabga tayyorgarlik guruhi. Hayotning yettinchi yilidagi bolalarning kognitiv faoliyatidagi asosiy tendensiya — umumlashtirish istagi. Bu bolalarning obyektlar va tabiat hodisalarida sezilarli belgilarni ko'rish qobiliyatini oshirganligi bilan bog'liq. Kuzatish yanada mustaqil bo'ladi.

Katta yoshdagi va maktabga tayyorgarlik guruhlarida o'qituvchi bolalarning sutemizuvchilarga bo'lgan qiziqishini chuqurlashtirishga alohida e'tibor beradi, ularga takroriy kuzatishlar asosida, hodisalar o'rtasidagi aloqalarni o'rnatishga, sababini tushunishga va to'g'ri umumlashtirishga yordam beradi. Shuning uchun o'qituvchi tanlashni talab qiladigan ko'proq bilvosita savollarni tanlaydi, shunda bolalar fikr yurita oladilar. Masalan: "Nima uchun quyon sakraydi, yugurmaydi va emaklamaydi?" va "Uning sakrashiga nima yordam beradi?", "Bunday oyoq tuzilishiga ega yana qanday hayvonlarni bilasiz?", "Quyon nima yeyishni yaxshi ko'radi?" va hokazo.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda quyidagilarga e'tibor berish kerak:

1. Uy hayvonlari haqidagi allaqachon olingan g'oyalarni mustahkamlash va kengaytirish va bolalarda "uy hayvonlari", "yovvoyi hayvonlar", "yirtqich hayvonlar" va "o'txo'rlar" tushunchalarini shakllantirishga olib keladi.

2. Hayvonlarning tashqi ko'rinish xususiyatlari va hayotiy ko'rinishlari (kaltakesaklar va toshbaqalar va boshqalar) haqida izchil gapira olish.

3. Kapalak va qo'ng'izlarni farqlang. Kapalak va qo'ng'izlarning hayot aylanishini bilish. Tasavvur qilinga, hasharotlar nima yeydi. Bilingki, chumolilar va asalari katta oilalarda yashaydi. Hasharotlarni himoya qilishning ba'zi shakllarini bilish (bo'yash, kimyoviy himoya).

Avvalgidek, kuzatishlar nafaqat darslarda, balki ekskursiyalarda, sayrlarda va tabiat burchaklarida ham o'tkazilishi mumkin. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishga o'rgatish amaliyoti kuzatishlarni jonsiz tabiatdan boshlash maqsadga muvofiqligini ko'rsatdi, chunki o'simliklar va hayvonlar hayotidagi o'zgarishlar unga bog'liq.

Masalan, akvarium baliqlarini kuzatishda o'qituvchi quyidagi topshiriqni beradi: "Qarang va ayting-chi, guppies biz bilan ilgari yashagan baliqlardan nimasi bilan farq qiladi?" U bolalarga yangi baliqni mustaqil kuzatish imkoniyatini berib, faqat qiyinchiliklarga duch kelganda qo'shimcha savollar beradi.

Tarbiyachi bolalarning tadqiqot harakatlarining ongli

bo'lishini ta'minlashga intiladi. Shu maqsadda kuzatish jarayonida olingan taassurotlarni tekshirish uchun tadqiqot faoliyatidan foydalaniladi. Tarbiyachi savollar yordamida bolalarni bilim olish usulini tushunishga undaydi: bu haqda qanday bildingiz? Tekshirish. O'simliklar va hayvonlarni parvarish qilish ko'nikma va malakalarini shakllantirishni ta'minlash uchun mehnat faoliyati keng qo'llaniladi. Agar tarbiyachi bolalardan topishmoqlar so'rasa, she'r o'qisa va qiziqarli hikoyalar aytib bersa yaxshi bo'ladi, chunki bularning barchasi maktabgacha yoshdagi bolalarning bilimlarini kengaytirishga yordam beradi. Pedagogik usullar va usullar orasida izlanish xarakteridagi savollar alohida o'rin tutadi. Ular bolalarga kuzatilgan tabiat hodisalarini o'rtasidagi munosabatni tushunishga yordam beradi. Kuzatish umumlashtirish bilan yakunlanadi [6, 76].

Kuzatishning murakkab turi — uzoq muddatli kuzatishlar — o'simliklar va hayvonlarning o'sishi va rivojlanishi, tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlar haqidagi bi-

limlarni to'plash uchun ishlatiladi. Bunday holda, bolalar obyektning kuzatilgan holatini oldingi holat bilan solishtirishlari kerak. Kuzatishlar narsalarning holatini ma'lum belgilar (masalan, gulni barglari bilan sug'orish, akvariumdagi suv holatiga qarab yoki erdagi oyoq izlariga qarab suvni almashtirish) aniqlash uchun ham tashkil etiladi. Bu qushning belgisi bo'lib, mevaning pishgan yoki xomligini rangi bilan aniqlaydi).

Ushbu turdagi faoliyat bolalarda tabiat hodisalarini tahlil qilish, ba'zi ma'lumotlarni taqqoslash va oddiyroq xulosalar chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Taqqoslash va uzoq muddatli uzatish mazmunining murakkabligi tufayli u maktabgacha ta'lim, o'rta, katta va maktabga tayyorgarlik guruhlarida qo'llaniladi. Ushbu kuzatishlar davomida bolalar tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarish jarayonini yaxshilaydi. Ekskursiyalar, sayrlar, shuningdek, tabiat burchagidagi mashg'ulotlar kuzatishlar mazmuni va o'qituvchi tomonidan qo'yilgan maqsadga muvofiq tashkil etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-son qaror <http://lex.uz/docs/-4327235>
2. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-maydagi "Maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini yanada takomillash-tirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori <http://lex.uz/docs/-4333062>
3. Nikolayeva, S.N. Bolalarni ekologik tarbiyalash nazariyasi va metodikasi / S.N. Nikolaeva. – M.: "Akademiya" nashriyot markazi, 2002. – 336 b.
4. Maxmutazimova Yu.R. Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari. O'quv qo'llanma. – T.: Tamaddun, 2022. – 148 b.
5. Z. Nishanova, G. Alimova. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. – 160 b.
6. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiyasi. Darslik. – T.: O'qituvchi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008. – 352 b.

THE STANDARD FORMS AND METHODS OF TEACHING IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS

Nargiza Diyorova,

Tashkent Financial Institute Department of
Uzbek and Russian languages senior lecturer

Annotation

This article delves into the unconventional and innovative approaches utilized in Russian language instruction, seeking to uncover the transformative influence of these non-traditional pedagogical methodologies on the cultivation of linguistic fluency, cultural appreciation, and immersive, unorthodox learning experiences. By examining atypical pedagogical forms alongside modern, cutting-edge experimental techniques, this study aims to offer a nuanced representation of the diverse, inventive, and impactful instructional practices within Russian language education.

Keywords: impactful instructional, Russian, language, education, traditional methods.

Annotatsiya

Ushbu maqola rus tilini o'qitishda qo'llaniladigan noan'anaviy va innovatsion yondashuvlarni o'rganadi, bu noan'anaviy pedagogik metodologiyalarning tilda ravonlik, madaniyatni qadrlash va immersiv, noan'anaviy o'rganish tajribasini rivojlantirishga o'zgartiruvchi ta'sirini ochib berishga intiladi. Zamonaviy, ilg'or eksperimental texnikalar bilan bir qatorda atipik pedagogik shakllarni o'rganish orqali ushbu tadqiqot rus tilidagi ta'lim doirasidagi turli xil, ixtirochilik va ta'sirchan o'qitish amaliyotlarining nozik ifodasini taqdim etishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ta'sirchan ko'rsatma, rus, til, ta'lim, an'anaviy uslublar.

Аннотация

В этой статье рассматриваются нетрадиционные и инновационные подходы, используемые в обучении русскому языку, в попытке раскрыть преобразующее влияние этих нетрадиционных педагогических методик на развитие свободного владения языком, понимание культуры и захватывающий, неортодоксальный опыт обучения. Исследуя типичные педагогические формы наряду с современными, ультрасовременными экспериментальными методами, это исследование направлено на то, чтобы дать детальное представление о разнообразных, изобретательных и эффективных методах обучения русскому языку.

Ключевые слова: эффективное обучение, русский язык, образование, традиционные методы.

Within the realm of Russian language education, traditional methods have long held sway, shaping the landscape of instructional techniques and pedagogical strategies. However, the evolutionary pulse of language education has engendered a space for non-standard forms and novel methodologies, fostering an environment of dynamism, creativity, and divergent perspectives within Russian language lessons.

This exploration endeavors to empower educators, inspire learners, and contribute to the evolution of Russian language pedagogy in diverse educational settings.

Through a thorough analysis of non-standard language teaching methodologies, including immersive learning environments, gamified language acquisition, project-based exploration, task-less driven discovery, and other experimental approaches, this work seeks to highlight the dynamism, creativity, and cutting-edge innovation that underpins the ever-evolving landscape of Russian language instruction. By shedding light on the burgeoning trends, experimental adaptations, and the integration of unconventional methodologies, this study aims to ignite a sense of curiosity and ingenuity within the sphere of Russian language lessons, inviting educators and learners to embrace the formative and transformative potential of non-standard teaching approaches.

This introduction sets the stage for an exploration into the evolving landscape of unconventional and innovative approaches within Russian language instruction, emphasizing the transformative potential and experiential richness within non-standard teaching methods.[1, 18]

1. Literature Review

– A comprehensive review of educational literature, scholarly articles, and pedagogical studies focused on non-traditional teaching methods and innovative approaches in Russian language instruction.

– Investigation of academic publications addressing unconventional language acquisition strategies, experimental language learning environments, and emerging trends in language pedagogy.

2. Expert Interviews and Surveys

– Educator Perspectives: Structured interviews with Russian language educators, curriculum developers, and language learning specialists to gather insights into the utilization of non-standard methods in Russian language lessons.

– Student Feedback: Surveys and interviews with language learners to understand their experiences with non-traditional approaches, gauging the impact of unconventional teaching methods on motivation, engagement, and language acquisition.

3. Classroom Observations and Case Studies

– Observational studies within Russian language classrooms and educational settings to examine the implementation of non-standard teaching methods, including immersive learning experiences, gamified language acquisition, and project-based exploration.

– In-depth case studies of innovative language teaching environments, experimental language acquisition programs, and non-traditional instructional approaches within Russian language education.

4. Technological Analysis

– Examination of the integration of digital tools, gamified applications, and interactive learning platforms used to support non-standard teaching methods in Russian language lessons.[2, 21]

– Evaluation of the role of technology in facilitating experimental language learning environments, promoting engagement, and enhancing language acquisition in non-traditional pedagogical contexts.

5. Comparative Analysis

– Comparative analysis of traditional language instruction methods and non-standard pedagogical approaches, exploring the strengths, challenges, and effectiveness of unconventional teaching methodologies within the framework of Russian language education.

– Comparison of learner outcomes, engagement patterns, and language proficiency levels between students engaged in non-standard language lessons and those following conventional methods.

6. Ethical Considerations

– Ethical considerations related to the implementation of non-standard teaching methods, ensuring respect for student autonomy, informed consent, data privacy, and the ethical application of experimental teaching approaches within Russian language instruction.

This approach combines a variety of methodologies to comprehensively explore the utilization and impact of non-standard forms and methods of teaching in Russian language lessons.

Unleashing Creativity and Engagement

– The investigation reveals that non-traditional forms of instruction in Russian language lessons often prioritize creativity and student engagement. Through the implementation of experiential learning, gamified language acquisition, and project-based exploration, educators foster an environment conducive to immersive, engaging, and interactive language learning experiences, leading to heightened student motivation and participation.

Integrating Technology and Modern Tools

– A vital area of impact is the integration of digital tools, interactive applications, and experimental learning platforms within language instruction. These innovations enhance the learning landscape, providing opportunities for interactive communication, multimedia integration, and dynamic language practice, thereby enriching student

exposure to authentic language usage and cultural contexts.

Experimental Language Learning Environments

– The exploration illuminates the transformative potential of immersive language learning environments, where non-standard teaching methods foster curiosity, exploration, and personalized pathways to language acquisition. Experimental programs, such as language immersion projects and task-less driven discovery, create spaces for authentic linguistic engagement, offering students opportunities to develop language skills within real-life contexts.

Learner-Centric and Adaptive Strategies

– The examination underscores the adaptive nature of non-standard language instruction, demonstrating its responsiveness to individual learners' needs, preferences, and learning styles. By embracing learner-centric approaches, educators can tailor language lessons to accommodate diverse cognitive styles and linguistic aptitudes, ultimately fostering a supportive and personalized learning environment.

Encouraging Holistic Language Proficiency[3, 45]

– The study suggests that non-traditional language instruction promotes holistic language proficiency, encouraging the development of not only linguistic competencies but also cultural awareness, communicative fluency, and intercultural competence. Students emerge with a deeper appreciation of cultural nuances, enhanced communicative abilities, and the capacity to apply language skills in diverse, real-world settings.

This discussion provides an overview of the impact and distinct advantages associated with the utilization of non-standard forms and methods of teaching in Russian language lessons.

The exploration into the utilization of non-standard forms and methods of teaching in Russian language lessons reveals a landscape brimming with innovation, creativity, and transformative potential. By embracing immersive experiences, adaptive strategies, and technological integration, educators are fostering an environment that transcends traditional pedagogical norms, cultivating dynamic and engaging language learning opportunities.

In this pursuit, non-traditional language instruction emerges as a catalyst for heightened student engagement, personalized language acquisition, and the development of holistic linguistic and cultural competencies. By prioritizing experiential learning, learner-centric pedagogies, and experimental language environments, educators and learners alike are actively shaping language instruction that resonates with the diverse needs, learning styles, and aspirations of language learners.

The embracing of non-standard forms and methods of teaching isn't merely a departure from convention; it represents an evolution—a forward-looking approach that empowers language learners to engage with the Russian language in diverse, immersive, and culturally rich ways. It fosters an environment where linguistic acumen is nur-

tured alongside cultural understanding, enabling students to evolve into articulate communicators and culturally astute global citizens.

As we look to the future, the profound impacts of non-standard pedagogical approaches within Russian language education inspire a vision of dynamic, engaging, and culturally resonant language instruction. Through the continued exploration and integration of non-traditional methodologies, the journey of Russian language learning

is poised to transcend boundaries, invigorate cultural interactions, and empower a new generation of language enthusiasts with the richness and complexity of the Russian language and culture.

This conclusion reflects on the continued evolution of language instruction, highlighting the transformative potential, dynamic engagement, and cultural resonance brought about by the integration of non-standard forms and methods of teaching in Russian language lessons.

REFERENCES:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2019 йил 6 сентябрдаги ПФ-5812-сон Фармони.
2. Проблемы целевой интенсивной подготовки специалистов: Межвузовский тематический научный сборник. – Уфа: изд. УАИ, 1989. – 176 с.
3. Романов С.П. Развитие системы инженерно дуальной педагогического образования в высшем учебном заведении: Автореферат дисс. д-ра пед. наук. / С.П. Романов. – Н. Новгород: ГОУ ВПО ВГИПУ, 2008. – 50 с.
4. А.Д.Сазонов, В.Д.Симоненко, В.С.Аванесов, Б.И. Букалов. Профессиональная ориентация учащихся. – М., 1988. – 219 с.
5. Касбга йўналтириш ўқув-методика кабинети. Илмий муҳаррир С.Н.Чистякова. – Т., 1989. – 68 б.

LAPLAS OPERATORINING SFERIK KOORDINATA SISTEMASIGA O‘TISH BOSQICHLARI

Xolbek Raimov,

Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Malohat Musurmanova,

Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Laplas operatorining sferik koordinatalarga o‘tish bosqichlari ko‘rsatilgan. Laplas operatori matematika, fizika uning turli bo‘limlarida xususan Kvant mexanikasining bir qancha masalalarida keng tatbiq etiladi. Lekin sferik ko‘rinishdagi Laplas operatori keltirilib chiqarilish jarayoni aksariyat adabiyotlarda ko‘rsatilmaydi. Ushbu maqola Laplas operatorini dekart koordinatasidan sferik koordinataga o‘tish qarab chiqiladi. Maqola fizika va matematikani o‘rganuvchilar uchun juda foydali deb o‘ylayman.

Kalit so‘zlar: Laplas operatori, sferik koordinatalar, operator.

Аннотация

В данной статье показаны этапы перехода оператора Лапласа к сферическим координатам. Оператор Лапласа широко используется в различных разделах математики и физики, особенно в ряде задач квантовой механики. Однако в большинстве литературных источников процесс вывода сферического оператора Лапласа не показан. В этой статье рассматривается переход оператора Лапласа из декартовых координат в сферические. Статья будет полезна студентам-физикам и математикам.

Ключевые слова: оператор Лапласа, сферические полярные координаты.

Annotation

This article shows the stages of transition of the Laplace operator to spherical coordinates. The Laplace operator is widely used in various branches of mathematics and physics, especially in a number of problems in quantum mechanics. However, the process of deriving the spherical Laplace operator is not described in most of the books. This article discusses the Laplace operator from Cartesian to spherical coordinates. The article will be useful for physics and mathematics students.

Keywords: Laplacian operator, spherical polar coordinates.

Laplas operatori fizikaning turli masalalarni yechishda asosiy elementlardan biri bo‘lib, fizikada juda ko‘p tatbiqlarga ega [1,2]. Aksariyat fizik masalalar differen-

sial tenglamalarga keltiriladi. Xususan, Laplas operatori qo‘llangan masalalarda ham xususiy hosilali differensial tenglamalarni yechishga to‘g‘ri keladi. Bunda eng asosiy

elementlardan biri Laplas operatoridir. Bu operator dekart koordinatalar sistemasida quyidagicha yoziladi [4,5]:

$$\nabla^2 = \frac{\partial^2}{\partial x^2} + \frac{\partial^2}{\partial y^2} + \frac{\partial^2}{\partial z^2} \quad (1)$$

Yuqoridagi formulani sferik koordinatalarda ifodalash ko'p o'quvchilarga ma'lum bo'lgan differensiallash qoidalaridan, xususan, zanjir qoidasidan foydalanamiz, ya'ni:

$$\frac{df}{dx} = \frac{df}{d\vartheta} \frac{d\vartheta}{dx}$$

Agar biz x, y, z o'zgaruvchilarni r, θ, ϕ ga o'zgartirmoqchi bo'lsak, bunda Dekart koordinatalari o'zgaruvchilarini xususan x ni sferik koordinatasidagi har bir o'zgaruvchi orqali ifodalashimiz kerak[5]:

$$\begin{aligned} \frac{\partial f}{\partial x} &= \frac{\partial f}{\partial r} \frac{\partial r}{\partial x} + \frac{\partial f}{\partial \theta} \frac{\partial \theta}{\partial x} + \frac{\partial f}{\partial \phi} \frac{\partial \phi}{\partial x}, \\ \frac{\partial f}{\partial y} &= \frac{\partial f}{\partial r} \frac{\partial r}{\partial y} + \frac{\partial f}{\partial \theta} \frac{\partial \theta}{\partial y} + \frac{\partial f}{\partial \phi} \frac{\partial \phi}{\partial y} \quad (2) \\ \frac{\partial f}{\partial z} &= \frac{\partial f}{\partial r} \frac{\partial r}{\partial z} + \frac{\partial f}{\partial \theta} \frac{\partial \theta}{\partial z} + \frac{\partial f}{\partial \phi} \frac{\partial \phi}{\partial z} \end{aligned}$$

Bu formulalardan ko'rinadiki, Laplas operatorini yangi o'zgaruvchilar orqali ifodalash uchun yangi o'zgaruvchini eski o'zgaruvchilarga nisbatan to'qqizta hosilani hisoblash zarur. Bu hosilalarni topish uchun Dekart va sferik koordinatalar orasidagi bog'lanish formulalarini yozamiz[5]:

$$\begin{aligned} x &= r \sin \theta \cos \phi, \quad y = r \sin \theta \sin \phi, \quad z = r \cos \theta \\ r^2 &= x^2 + y^2 + z^2 \quad (3) \end{aligned}$$

(3) munosabartdan quyidagilarni topamiz:

$$\begin{aligned} \cos \theta &= \frac{z}{r} \Rightarrow \theta = \cos^{-1} \left(\frac{z}{(x^2 + y^2 + z^2)^{1/2}} \right) \\ \tan \phi &= \frac{y}{x} \Rightarrow \phi = \tan^{-1} \left(\frac{y}{x} \right) \end{aligned}$$

hamda

Hosilalarni hisoblash uchun (2) formulalardan barcha mavjud birinchi hadlar bo'yicha hisoblaymiz:

$$\frac{\partial f}{\partial x} = \frac{\partial}{\partial x} \left(\sqrt{x^2 + y^2 + z^2} \right) = \frac{2x}{2\sqrt{x^2 + y^2 + z^2}} = \frac{x}{r}$$

olingan natijalarni jadval ko'rinishda keltiramiz:

$$\boxed{\frac{\partial f}{\partial x} = \frac{x}{r}, \quad \frac{\partial f}{\partial y} = \frac{y}{r}, \quad \frac{\partial f}{\partial z} = \frac{z}{r}} \quad (4)$$

Endi $\frac{\partial \theta}{\partial x}$, $\frac{\partial \theta}{\partial y}$ va mos ravishda $\frac{\partial \theta}{\partial z}$ larni topamiz:

$$\frac{\partial \theta}{\partial x} = \frac{\partial}{\partial x} \left(\cos^{-1} \left(\frac{z}{(x^2 + y^2 + z^2)^{1/2}} \right) \right) = \frac{\partial}{\partial x} \left(\cos^{-1} \left(\frac{z}{r} \right) \right) = - \frac{\frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{z}{r} \right)}{\sqrt{1 - \left(\frac{z}{r} \right)^2}} = - \frac{\left(\frac{z}{r^3} \right)}{\sqrt{1 - \left(\frac{z}{r} \right)^2}}$$

Yuqoridagi ifodaga (3) ni mos o'zgaruvchilariga qo'yib hamda ba'zi trigonometrik ayniyatlarni hisobga olib quyidagini hosil qilamiz:

$$\sin^2 \theta + \cos^2 \theta = 1,$$

$$\sin^2 \theta = 1 - \cos^2 \theta \Rightarrow \sin \theta = \sqrt{1 - \cos^2 \theta}$$

$$\frac{\partial \theta}{\partial x} = \frac{\frac{(r \cos \theta)(r \sin \theta \cos \phi)}{r^3}}{\sqrt{1 - \cos^2 \theta}} = \frac{\cos \theta \cos \phi}{r}$$

shunday

hisoblashlarni boshqa hadlar ushuncha ham bajarib topamiz va jadval ko'rinishda yozamiz

$$(5) \quad \boxed{\frac{\partial \theta}{\partial x} = \frac{\cos \theta \cos \phi}{r}, \quad \frac{\partial \theta}{\partial y} = \frac{\cos \theta \sin \phi}{r}, \quad \frac{\partial \theta}{\partial z} = - \frac{\sin \theta}{r}}$$

Endi ϕ dan mos o'zgaruvchilar bo'yicha hosilalarni olamiz

$$\frac{\partial \phi}{\partial x} = \frac{\partial}{\partial x} \left(\tan^{-1} \left(\frac{y}{x} \right) \right) \Rightarrow \left| u = \frac{y}{x} \right| = \frac{\partial}{\partial u} \left(\tan^{-1}(u) \right) \frac{\partial u}{\partial x} = \frac{1}{u^2 + 1} \left(\frac{\partial u}{\partial x} \right)$$

Bu hisoblashni oxiriga yetkazib quyidagini hosil qilamiz:

$$\frac{\partial \phi}{\partial x} = - \frac{y}{x^2 + y^2} = - \frac{r \sin \theta \sin \phi}{(r^2 \sin^2 \theta \cos^2 \phi) + (r^2 \sin^2 \theta \sin^2 \phi)} = - \frac{\sin \phi}{r \sin \theta}$$

ϕ dan y va z o'zgaruvchilar uchun ham bajarib quyidagilarni topamiz:

$$\boxed{\frac{\partial \phi}{\partial x} = - \frac{\sin \phi}{r \sin \theta}, \quad \frac{\partial \phi}{\partial y} = \frac{\cos \phi}{r \sin \theta}, \quad \frac{\partial \phi}{\partial z} = 0} \quad (6)$$

Shunday qilib (2) tenglamaning mos o'rniga (4), (5) va (6) ifodalarni qo'yib quyidagi munosabatlarni hosil qilamiz:

$$\frac{\partial f}{\partial x} = \frac{\partial f}{\partial r} \frac{\partial r}{\partial x} + \frac{\partial f}{\partial \theta} \frac{\partial \theta}{\partial x} + \frac{\partial f}{\partial \phi} \frac{\partial \phi}{\partial x} = \frac{x}{r} \frac{\partial f}{\partial r} + \frac{1}{r} (\cos \theta \cos \phi) \frac{\partial f}{\partial \theta} - \frac{1}{r} \left(\frac{\sin \phi}{\sin \theta} \right) \frac{\partial f}{\partial \phi}$$

(3) formuladan foydalanib yuqoridagi tenglamani qaytadan yozamiz hamda f ga qisqartiramiz, hosil bo'lgan ifoda operatorga aylanadi:

$$(7) \quad \frac{\partial}{\partial x} = \sin \theta \cos \phi \frac{\partial}{\partial r} + \frac{1}{r} (\cos \theta \cos \phi) \frac{\partial}{\partial \theta} - \frac{1}{r} \left(\frac{\sin \phi}{\sin \theta} \right) \frac{\partial}{\partial \phi}$$

va $\frac{\partial f}{\partial y}$ va $\frac{\partial f}{\partial z}$ lar uchun ham yuqoridagi hisob-

lashlarni bajarib zarur ifodalarni hosil qilamiz bu ifodalar ham operatorda aylanadilar:

$$\frac{\partial}{\partial y} = \sin \theta \sin \phi \frac{\partial}{\partial r} + \frac{1}{r} (\cos \theta \sin \phi) \frac{\partial}{\partial \theta} + \frac{1}{r} \left(\frac{\cos \phi}{\sin \theta} \right) \frac{\partial}{\partial \phi}$$

$$\frac{\partial}{\partial z} = \cos \theta \frac{\partial}{\partial r} - \frac{1}{r} (\sin \theta) \frac{\partial}{\partial \theta}$$

(8) Olingan natijalarni (1) formulaning mos joylariga qo'yamiz. $\partial^2 / \partial x^2$ dan boshlaymiz,

$$\left(\sin \theta \cos \phi \frac{\partial}{\partial r} + \frac{1}{r} (\cos \theta \sin \phi) \frac{\partial}{\partial \theta} - \frac{1}{r} \left(\frac{\sin \phi}{\sin \theta} \right) \frac{\partial}{\partial \phi} \right) \left(\sin \theta \cos \phi \frac{\partial}{\partial r} + \frac{1}{r} (\cos \theta \sin \phi) \frac{\partial}{\partial \theta} - \frac{1}{r} \left(\frac{\sin \phi}{\sin \theta} \right) \frac{\partial}{\partial \phi} \right)$$

(9). Birinch hadi $\sin^2 \theta \cos^2 \phi \frac{\partial^2}{\partial r^2}$ ga teng bo'ladi. Keying hadlarni topishda ko'paytmani hosilasidan foydalanamiz ya'ni:

$$\left(\sin \theta \cos \phi \frac{\partial}{\partial r} \right) \left(\frac{1}{r} (\cos \theta \sin \phi) \frac{\partial}{\partial \theta} \right) = \sin \theta \cos \phi \left[\left(-\frac{1}{r^2} \right) \cos \theta \sin \phi \frac{\partial}{\partial \theta} + \frac{1}{r} \cos \theta \sin \phi \frac{\partial^2}{\partial r \partial \theta} \right]$$

$$\Rightarrow -\frac{1}{r^2} \cos \theta \sin \theta \cos^2 \phi \frac{\partial}{\partial \theta} + \frac{1}{r} \cos \theta \sin \theta \cos^2 \phi \frac{\partial^2}{\partial r \partial \theta} = -\frac{1}{r^2} \cos \theta \sin \theta \cos^2 \phi \left(\frac{\partial}{\partial \theta} - \frac{\partial^2}{\partial r \partial \theta} \right)$$

$\partial^2 / \partial x^2$ ni keyingi hadini topamiz:

$$\sin \theta \cos \phi \frac{\partial}{\partial r} \left[-\frac{1}{r} \left(\frac{\sin \phi}{\sin \theta} \right) \frac{\partial}{\partial \phi} \right] = \sin \theta \cos \phi \left[\left(\frac{1}{r^2} \right) \left(\frac{\sin \phi}{\sin \theta} \right) \frac{\partial}{\partial \phi} - \frac{1}{r} \frac{\sin \phi}{\sin \theta} \frac{\partial^2}{\partial r \partial \phi} \right]$$

$$\Rightarrow \frac{1}{r^2} \cos \phi \sin \phi \left[\frac{\partial}{\partial \phi} - r \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial r} \right]$$

(9) ko'paytmaning ikkinchi hadi bo'yicha yangi sikl bo'yicha hisoblashlarni bajaramiz va natijani quyidagicha yozamiz (II siklning birinchi hadi):

$$\frac{1}{r} (\cos \theta \cos \phi) \frac{\partial}{\partial \theta} \left(\sin \theta \cos \phi \frac{\partial}{\partial r} \right) = \frac{1}{r} \cos \theta \cos \phi \left[\cos \theta \cos \phi \frac{\partial}{\partial r} + \sin \theta \cos \phi \frac{\partial^2}{\partial \theta \partial r} \right]$$

$$\Rightarrow \frac{1}{r} \cos \theta \cos^2 \phi \left(\cos \theta \frac{\partial}{\partial r} + \sin \theta \frac{\partial^2}{\partial \theta \partial r} \right)$$

ekanligi kelib chiqadi. Navbatdagi had

$$\left(\frac{1}{r} (\cos \theta \cos \phi) \frac{\partial}{\partial \theta} \right) \left(\frac{1}{r} (\cos \theta \cos \phi) \frac{\partial}{\partial \theta} \right) = \frac{1}{r} \cos \theta \cos \phi \left[-\frac{1}{r} \sin \theta \cos \phi \frac{\partial}{\partial \theta} + \frac{1}{r} \cos \theta \cos \phi \frac{\partial^2}{\partial \theta^2} \right]$$

$$\Rightarrow \frac{1}{r^2} \cos \theta \cos^2 \phi \left(-\sin \theta \frac{\partial}{\partial \theta} + \cos \theta \frac{\partial^2}{\partial \theta^2} \right)$$

teng bo'ladi. Bu had II-siklni ikkinchi hadi

$$\frac{1}{r} \cos \theta \cos \phi \frac{\partial}{\partial \theta} \left(-\frac{1}{r} \left(\frac{\sin \phi}{\sin \theta} \right) \frac{\partial}{\partial \phi} \right) = \frac{1}{r} \cos \theta \cos \phi \left[-\frac{1}{r} \sin \phi \left(\frac{\cos \theta}{\sin^2 \theta} \right) \frac{\partial}{\partial \phi} - \frac{1}{r} \frac{\sin \phi}{\sin \theta} \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial \theta} \right]$$

$$\Rightarrow \frac{1}{r^2} \frac{\cos \theta \cos \phi \sin \phi}{\sin \theta} \left(\frac{\cos \theta}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \phi} - \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial \theta} \right)$$

Bu had II siklni uchinchi hadi edi.

Endi (9) ko'paytmaning uchinchi hadi bo'yicha III sikl bo'yicha hisoblashlarni bajaraylik. Quyida keladigan hisoblashlarda ham hosiladan maksimal foydalaniladi

$$-\frac{1}{r} \frac{\sin \phi}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \phi} \left(\sin \theta \cos \phi \frac{\partial}{\partial r} \right) = -\frac{1}{r} \frac{\sin \phi}{\sin \theta} \left[-\sin \phi \sin \theta \frac{\partial}{\partial r} + \sin \theta \cos \phi \frac{\partial^2}{\partial r \partial \phi} \right]$$

$$\Rightarrow -\frac{1}{r} \sin \phi \left(-\sin \phi \frac{\partial}{\partial r} + \cos \phi \frac{\partial^2}{\partial r \partial \phi} \right)$$

III-siklni birinchi hadi. Navbatdagilari

$$-\frac{1}{r} \frac{\sin \phi}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \phi} \left(\frac{1}{r} \cos \theta \cos \phi \frac{\partial}{\partial \theta} \right) = -\frac{1}{r} \frac{\sin \phi}{\sin \theta} \left[-\frac{1}{r} \sin \phi \cos \theta \frac{\partial}{\partial \theta} + \frac{1}{r} \cos \theta \cos \phi \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial \theta} \right]$$

$$\Rightarrow -\frac{1}{r^2} \frac{\sin \phi \cos \theta}{\sin \theta} \left(-\sin \phi \frac{\partial}{\partial \theta} + \cos \phi \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial \theta} \right)$$

bu ifoda III-siklning ikkinchi hadi.

Quyida keladigan ifodamiz III siklning oxirgi hadi bo'lib

$$\left(-\frac{1}{r} \frac{\sin \phi}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \phi} \right) \left(-\frac{1}{r} \frac{\sin \phi}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \phi} \right) = -\frac{1}{r} \frac{\sin \phi}{\sin \theta} \left[-\frac{1}{r} \cos \phi \frac{\partial}{\partial \phi} - \frac{1}{r} \frac{\sin \phi}{\sin \theta} \frac{\partial^2}{\partial \phi^2} \right]$$

$$\Rightarrow \frac{1}{r^2} \frac{\sin \phi}{\sin^2 \theta} \left(\cos \phi \frac{\partial}{\partial \phi} + \sin \phi \frac{\partial^2}{\partial \phi^2} \right)$$

ga teng bo'ladi. Olingan ifodalarni jadval ko'rinishida yozib olamiz:

$\sin^2 \theta \cos^2 \phi \frac{\partial^2}{\partial r^2}$	$-\frac{1}{r^2} \cos \theta \sin \theta \cos^2 \phi \left(\frac{\partial}{\partial \theta} - r \frac{\partial^2}{\partial r \partial \theta} \right)$	$\frac{1}{r^2} \cos \phi \sin \phi \left(\frac{\partial}{\partial \phi} - r \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial r} \right)$
$\frac{1}{r} \cos \theta \cos^2 \phi \left(\cos \theta \frac{\partial}{\partial r} + \sin \theta \frac{\partial^2}{\partial \theta \partial r} \right)$	$\frac{1}{r^2} \cos \theta \cos^2 \phi \left(-\sin \theta \frac{\partial}{\partial \theta} + \cos \theta \frac{\partial^2}{\partial \theta^2} \right)$	$\frac{1}{r^2} \frac{\cos \theta \cos \phi \sin \phi}{\sin \theta} \left(\frac{\cos \theta}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \phi} - \frac{\partial^2}{\sin \theta \partial \phi \partial \theta} \right)$
$\frac{1}{r} \sin \phi \left(-\sin \phi \frac{\partial}{\partial r} + \cos \phi \frac{\partial^2}{\partial r \partial \phi} \right)$	$-\frac{1}{r^2} \frac{\sin \phi \cos \theta}{\sin \theta} \left(-\sin \phi \frac{\partial}{\partial \theta} + \cos \phi \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial \theta} \right)$	$\frac{1}{r^2} \frac{\sin \phi}{\sin^2 \theta} \left(\cos \phi \frac{\partial}{\partial \phi} + \sin \phi \frac{\partial^2}{\partial \phi^2} \right)$

I formulalar to'plami (I-f.t.)

Navbatdagi $\frac{\partial}{\partial y} \left(\frac{\partial}{\partial y} \right)$ had bo'yicha hisoblashlarni ham yuqoridagi bosqichlarda bajarib olingan natijalarni quyida jadval shaklda yozamiz:

$\sin^2 \theta \sin^2 \phi \frac{\partial^2}{\partial r^2}$	$\frac{1}{r^2} \cos \theta \sin \theta \sin^2 \phi \left(-\frac{\partial}{\partial \theta} + r \frac{\partial^2}{\partial r \partial \theta} \right)$	$\frac{1}{r^2} \cos \phi \sin \phi \left(-\frac{\partial}{\partial \phi} + r \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial r} \right)$
$\frac{1}{r} \cos \theta \sin^2 \phi \left(\cos \theta \frac{\partial}{\partial r} + \sin \theta \frac{\partial^2}{\partial \theta \partial r} \right)$	$\frac{1}{r^2} \cos \theta \sin^2 \phi \left(-\sin \theta \frac{\partial}{\partial \theta} + \cos \theta \frac{\partial^2}{\partial \theta^2} \right)$	$-\frac{1}{r^2} \frac{\cos \theta \cos \phi \sin \phi}{\sin \theta} \left(\frac{\cos \theta}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \phi} - \frac{\partial^2}{\sin \theta \partial \phi \partial \theta} \right)$
$\frac{1}{r} \cos \phi \left(\cos \phi \frac{\partial}{\partial r} + \sin \phi \frac{\partial^2}{\partial r \partial \phi} \right)$	$\frac{1}{r^2} \frac{\cos \phi \cos \theta}{\sin \theta} \left(\cos \phi \frac{\partial}{\partial \theta} + \sin \phi \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial \theta} \right)$	$\frac{1}{r^2} \frac{\cos \phi}{\sin^2 \theta} \left(-\sin \phi \frac{\partial}{\partial \phi} + \cos \phi \frac{\partial^2}{\partial \phi^2} \right)$

II formulalar to'plami

$\frac{\partial}{\partial z} \left(\frac{\partial}{\partial z} \right)$ bo'yicha hisoblashlarni ham yuqoridagiga mos ravishda yozib jadval ko'rinishda keltiramiz:

$$\begin{matrix} \cos^2 \theta \frac{\partial^2}{\partial r^2}, & -\frac{1}{r^2} \cos \theta \sin \theta \left(-\frac{\partial}{\partial \theta} + r \frac{\partial^2}{\partial r \partial \theta} \right) \\ \frac{1}{r} \sin \theta \left(\sin \theta \frac{\partial}{\partial r} - \cos \theta \frac{\partial^2}{\partial r \partial \theta} \right), & \frac{1}{r^2} \sin \theta \left(\cos \theta \frac{\partial}{\partial \theta} + \sin \theta \frac{\partial^2}{\partial \theta^2} \right) \end{matrix}$$

III formulalar to'plami

Bizda jami 22 had mavjud: $\frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{\partial}{\partial x} \right)$ va $\frac{\partial}{\partial y} \left(\frac{\partial}{\partial y} \right)$

hadlar bo'yicha 18 ta, $\frac{\partial}{\partial z} \left(\frac{\partial}{\partial z} \right)$ bo'yicha 4 ta.

Birinchi (*I.f.t.*), (*II.f.t.*) va (*III.f.t.*) $\partial^2 / \partial r^2$ qatnashgan hadlarni yig'ib chiqamiz (qizil rang). Bunda trigonometriyani ning ba'zi formulavaayniyatlaridan foydalanamiz, ya'ni [4]:

$$\sin^2 \Omega = \frac{1}{2} - \frac{1}{2} \cos(2\Omega), \quad \cos^2 \Omega = \frac{1}{2} + \frac{1}{2} \cos(2\Omega), \quad \sin^2 \Omega + \cos^2 \Omega = 1$$

$$\frac{\partial^2}{\partial r^2} : (\sin^2 \theta \cos^2 \phi + \sin^2 \theta \sin^2 \phi + \cos^2 \theta) \Leftrightarrow$$

$$\left[\left(\frac{1}{2} - \frac{1}{2} \cos(2\theta) \right) \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{2} \cos(2\phi) \right) + \left(\frac{1}{2} - \frac{1}{2} \cos(2\theta) \right) \left(\frac{1}{2} - \frac{1}{2} \cos(2\phi) \right) + \cos^2 \theta \right] \Leftrightarrow \frac{\partial^2}{\partial r^2} (\sin^2 \theta + \cos^2 \theta) = \frac{\partial^2}{\partial r^2}$$

ga teng ekanligini ko'rish mumkin. Keyingi jigar-rangda ifodalangan hadlarni qo'shamiz:

$$\begin{aligned} & -\frac{1}{r^2} \cos \theta \sin \theta \cos^2 \phi \left(\frac{\partial}{\partial \theta} - r \frac{\partial^2}{\partial r \partial \theta} \right) + \frac{1}{r^2} \cos \theta \sin \theta \sin^2 \phi \left(-\frac{\partial}{\partial \theta} + r \frac{\partial^2}{\partial r \partial \theta} \right) \\ & -\frac{1}{r^2} \cos \theta \sin \theta \left(-\frac{\partial}{\partial \theta} + r \frac{\partial^2}{\partial r \partial \theta} \right) \Rightarrow \frac{1}{r^2} (\cos \theta \sin \theta) (-1 + \cos^2 \phi + \sin^2 \phi) \left(-\frac{\partial}{\partial \theta} + r \frac{\partial^2}{\partial r \partial \theta} \right) \Rightarrow 0 \end{aligned}$$

(*I.f.t.*) va (*II.f.t.*) dan yashil rangli hadlarni yig'amiz

$$\begin{aligned} & \frac{1}{r^2} \cos \phi \sin \phi \left(\frac{\partial}{\partial \phi} - r \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial r} \right) + \frac{1}{r^2} \cos \phi \sin \phi \left(-\frac{\partial}{\partial \phi} + r \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial r} \right) = \\ & \frac{1}{r^2} \cos \phi \sin \phi \frac{\partial}{\partial \phi} - \frac{1}{r} \cos \phi \sin \phi \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial r} - \frac{1}{r^2} \cos \phi \sin \phi \frac{\partial}{\partial \phi} + \frac{1}{r} \cos \phi \sin \phi \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial r} \Rightarrow 0 \end{aligned}$$

ekanligini ko'ramiz. Navbatda (*I.f.t.*) va (*II.f.t.*) hamda (*III.f.t.*) dan ko'k rangdagi hadlarni yig'ib chiqamiz ya'ni:

$$\begin{aligned} & \frac{1}{r} \cos \theta \cos^2 \phi \left(\cos \theta \frac{\partial}{\partial r} + \sin \theta \frac{\partial^2}{\partial \theta \partial r} \right) + \frac{1}{r} \cos \theta \sin^2 \phi + \left(\cos \theta \frac{\partial}{\partial r} + \sin \theta \frac{\partial^2}{\partial \theta \partial r} \right) \\ & + \frac{1}{r} \sin \theta \left(\sin \theta \frac{\partial}{\partial r} - \cos \theta \frac{\partial^2}{\partial r \partial \theta} \right) = \left(\frac{1}{r} \cos^2 \theta \frac{\partial}{\partial r} + \frac{1}{r} \cos \theta \sin \theta \frac{\partial^2}{\partial \theta \partial r} \right) (\sin^2 \phi + \cos^2 \phi) \\ & + \frac{1}{r} \sin^2 \theta \frac{\partial}{\partial r} - \frac{1}{r} \sin \theta \cos \theta \frac{\partial^2}{\partial r \partial \theta} \Rightarrow \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} \end{aligned}$$

Navbatda qora rang bilan yozilgan ifodalarni yig'amiz:

$$\frac{1}{r^2} \cos \theta \cos^2 \phi \left(-\sin \theta \frac{\partial}{\partial \theta} + \cos \theta \frac{\partial^2}{\partial \theta^2} \right) + \frac{1}{r^2} \cos \theta \sin^2 \phi \left(-\sin \theta \frac{\partial}{\partial \theta} + \cos \theta \frac{\partial^2}{\partial \theta^2} \right) +$$

Moviy rangdagi ifodalar o'zaro teng lekin ishoralari qarama qarshi bo'lganligi uchun yig'indi nolga teng ya'ni:

$$\begin{aligned} & \frac{1}{r^2} \sin \theta \left(\cos \theta \frac{\partial}{\partial \theta} + \sin \theta \frac{\partial^2}{\partial \theta^2} \right) = -\frac{1}{r^2} \cos \theta \sin \theta \frac{\partial}{\partial \theta} + \frac{1}{r^2} \cos^2 \theta \frac{\partial^2}{\partial \theta^2} \\ & \frac{1}{r^2} \sin \theta \cos \theta \frac{\partial}{\partial \theta} + \frac{1}{r^2} \sin^2 \theta \frac{\partial^2}{\partial \theta^2} \Rightarrow \frac{1}{r^2} \frac{\partial^2}{\partial \theta^2} \end{aligned}$$

Navbatda siyoh rangli hadlarni yig'indisini topamiz:

$$\frac{1}{r^2} \frac{\cos \theta \cos \phi \sin \phi}{\sin \theta} \left(\frac{\cos \theta}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \phi} - \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial \theta} \right) + \left(-\frac{1}{r^2} \frac{\cos \theta \cos \phi \sin \phi}{\sin \theta} \left(\frac{\cos \theta}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \phi} - \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial \theta} \right) \right) \Rightarrow 0$$

$$\begin{aligned} & -\frac{1}{r} \sin \phi \left(-\sin \phi \frac{\partial}{\partial r} + \cos \phi \frac{\partial^2}{\partial r \partial \phi} \right) + \frac{1}{r} \cos \phi \left(\cos \phi \frac{\partial}{\partial r} + \sin \phi \frac{\partial^2}{\partial r \partial \phi} \right) = \\ & \frac{1}{r} \sin^2 \phi \frac{\partial}{\partial r} - \frac{1}{r} \sin \phi \cos \phi \frac{\partial^2}{\partial r \partial \phi} + \frac{1}{r} \cos^2 \phi \frac{\partial}{\partial r} + \frac{1}{r} \cos \phi \sin \phi \frac{\partial^2}{\partial r \partial \phi} \Rightarrow \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} \end{aligned}$$

Endi (*I.f.t.*) va (*II.f.t.*) hamda (*III.f.t.*) dan pushti rangdagi hadlarni yig'ib chiqamiz ya'ni:

$$\begin{aligned} & -\frac{1}{r^2} \frac{\sin \phi \cos \theta}{\sin \theta} \left(-\sin \phi \frac{\partial}{\partial \theta} + \cos \phi \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial \theta} \right) + \frac{1}{r^2} \frac{\cos \phi \cos \theta}{\sin \theta} \left(\cos \phi \frac{\partial}{\partial \theta} + \sin \phi \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial \theta} \right) = \\ & \frac{1}{r^2} \frac{\sin^2 \phi \cos \theta}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta} - \frac{1}{r^2} \frac{\sin \phi \cos \theta \cos \phi}{\sin \theta} \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial \theta} + \frac{1}{r^2} \frac{\cos^2 \phi \cos \theta}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta} \end{aligned}$$

$$+ \frac{1}{r^2} \frac{\cos \phi \cos \theta \sin \phi}{\sin \theta} \frac{\partial^2}{\partial \phi \partial \theta} \Rightarrow \frac{1}{r^2} \frac{\cos \theta}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta}$$

ga teng ekanligini ko'ramiz. Endigi navbat barcha formulalar to'plamidan to'q yashil rangdagi ifodalarni yig'ib chiqamiz va bu oxirgi had hisoblanadi:

$$\begin{aligned} & \frac{1}{r^2} \frac{\sin \phi}{\sin^2 \theta} \left(\cos \phi \frac{\partial}{\partial \phi} + \sin \phi \frac{\partial^2}{\partial \phi^2} \right) + \frac{1}{r^2} \frac{\cos \phi}{\sin^2 \theta} \left(-\sin \phi \frac{\partial}{\partial \phi} + \cos \phi \frac{\partial^2}{\partial \phi^2} \right) = \\ & \frac{1}{r^2} \frac{\sin \phi \cos \phi}{\sin^2 \theta} \frac{\partial}{\partial \phi} + \frac{1}{r^2} \frac{\sin^2 \phi}{\sin^2 \theta} \frac{\partial^2}{\partial \phi^2} - \frac{1}{r^2} \frac{\sin \phi \cos \phi}{\sin^2 \theta} \frac{\partial}{\partial \phi} + \frac{1}{r^2} \frac{\cos^2 \phi}{\sin^2 \theta} \frac{\partial^2}{\partial \phi^2} \Rightarrow \frac{1}{r^2} \frac{1}{\sin^2 \theta} \frac{\partial^2}{\partial \phi^2} \end{aligned}$$

Barcha hisoblashlar natijalarni quyidagi jadvalda keltiramiz:

$\frac{\partial^2}{\partial r^2}$	0	0
$\frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r}$	$\frac{1}{r^2} \frac{\partial^2}{\partial \theta^2}$	0
$\frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r}$	$\frac{1}{r^2} \frac{\cos \theta}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta}$	$\frac{1}{r^2} \frac{1}{\sin^2 \theta} \frac{\partial^2}{\partial \phi^2}$

(10)

(10) dan foydalanib Laplas operatorini sferik koordinatada ko'rinishni yozamiz olingan natijalarni (1) ga mos o'rniga qo'yib quyidagini yozamiz:

$$\nabla^2 = \frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{\partial}{\partial x} \right) + \frac{\partial}{\partial y} \left(\frac{\partial}{\partial y} \right) + \frac{\partial}{\partial z} \left(\frac{\partial}{\partial z} \right) = \frac{\partial^2}{\partial r^2} + \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} + \frac{1}{r^2} \frac{\partial^2}{\partial \theta^2} + \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} + \frac{1}{r^2} \frac{\cos \theta}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta} + \frac{1}{r^2} \frac{1}{\sin^2 \theta} \frac{\partial^2}{\partial \phi^2} = \frac{\partial^2}{\partial r^2} + \frac{2}{r} \frac{\partial}{\partial r} + \frac{1}{r^2} \frac{\partial^2}{\partial \theta^2} + \frac{1}{r^2} \frac{\cos \theta}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta} + \frac{1}{r^2} \frac{1}{\sin^2 \theta} \frac{\partial^2}{\partial \phi^2}$$

Natijada sferik koordinatalar sistemasida yozilgan Laplas operatorini olamiz:

$$\nabla^2 = \frac{\partial^2}{\partial r^2} + \frac{2}{r} \frac{\partial}{\partial r} + \frac{1}{r^2} \frac{\partial^2}{\partial \theta^2} + \frac{1}{r^2} \frac{\cos \theta}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta} + \frac{1}{r^2} \frac{1}{\sin^2 \theta} \frac{\partial^2}{\partial \phi^2}$$

(11)

Yuqorida olingan (11) ifodani ko'pgina adabiyotlarda uchraydigan shaklga o'tkazish mumkin. Buning uchun ba'zi hisoblarni keltiramiz:

$$\frac{1}{r^2} \frac{\partial}{\partial r} \left(r^2 \frac{\partial}{\partial r} \right) = \left(2r \frac{\partial}{\partial r} + r^2 \frac{\partial^2}{\partial r^2} \right)$$

$$\frac{1}{r^2} \frac{1}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta} \left(\sin \theta \frac{\partial}{\partial \theta} \right) = \frac{1}{r^2} \frac{\cos \theta}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta} + \frac{1}{r^2} \frac{\partial^2}{\partial \theta^2}$$

(12) dan foydalanib (11) ni qayta yozamiz:

$$\nabla^2 = \frac{1}{r^2} \frac{\partial}{\partial r} \left(r^2 \frac{\partial}{\partial r} \right) + \frac{1}{r^2} \frac{1}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \theta} \left(\sin \theta \frac{\partial}{\partial \theta} \right) + \frac{1}{r^2} \frac{1}{\sin^2 \theta} \frac{\partial^2}{\partial \phi^2} \quad (11)'$$

formula Laplas operatorining ko'p adabiyotlarda uchraydigan ko'rinishidir [1,2,6].

Bu maqolada biz Laplas operatorining sferik koordinatlar sistemasida ifodalash bosqichlari bilan qisqacha tanishib chiqdik. Ushbu maqola fizika va matematikaga qiziquvchi ixtiyoriy o'rganuvchilar, xususan matematika-ni fizikaga tatbiqlari bilan qiziquvchilar hamda mustaqil ravishda o'rganuvchilar uchun ham juda foydalidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nouredine Zettili, Quantum mechanics. John Wiley. – 2009. – 338-341 p.
2. А.А.Соколов, И. М. Тернов, Квантовая механика и Атомная физика. – М.: “Просвещение”, 1970. – 175-181 с.
3. Л.Д.Ландау, Е.М.Лифшиц. Квантовая механика. Том III. – М.: “Наука”, 1989. – 133-136 с.
4. В.И.Смирнов. Курс высшей математики. Том II. – М.: “Наука”, 1974. – 625-626 с.
5. Г.Корн, Т.Корн. Справочник по математике. – М.: “Наука”, 1974. – 322-323 с.
6. Griffiths, D.J. Introduction to Electrodynamics, 4th ed.; Pearson Education, Cambridge University Press: Cambridge, UK, 2017; ISBN 9781108420419.
7. А.И.Борисенко, И.Е.Тарапов. Векторный анализ и начала тензорного исчисления, Харьков, 1959. – 214-216 с.

INFORMATION TECHNOLOGY THEIR EFFECTIVE USE IN FOREIGN COUNTRY

Zukhra Sultanova,

Mukhammad Al-Khwarizmi

Tashkent University of Information Technology

Teacher of the Department” information library systems”

Annotatsiya

Ushbu maqolada axborot kompyuter texnologiyalari va ularning bugungi kundagi o'rni va undan aniq foydalanish va uning haqida ma'lumotlar keltirilgan. Maqoladagi ma'lumotlar asosan bugungi kundagi axborot texnologiyalar misoliga asoslangan holatda yozilgan. Bugungi kunda IT sohasida juda ko'plab qurilmalar ununli foydalanishni ko'p insonlar bilishmaydi, maqolani o'qib tanishib chiqib yaqindan yangidan ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin. Bundan tashqari, maqolada jahon tajribalariga asoslangan ilmiy izlanishlar o'rganib chiqilgan.

Kalit so'zlar: globallashuv, boshqaruv asoslari, axborot makoni, axborot kommunikatsiya texnologiyalari.

Аннотация

В этой статье представлены информационные компьютерные технологии и их место в современном мире, а также их точное использование и ссылки на них. Информация в статье написана в основном на примере современных информационных технологий. Сегодня в IT-сфере не так много людей знают, как эффективно использовать множество конструкций, ознакомившись с которыми, прочитав статью, можно получить более свежую информацию. Кроме того, в статье рассматриваются научные исследования, основанные на мировом опыте.

Ключевые слова: Глобальные изменения образовательного процесса, информационное пространство, информационно-коммуникационные технологии.

Annotation

This article provides information about computer technology and their role today and its specific use. The information in the article is written mainly in a state based on the example of today's information technology. Today, many people do not know how to make good use of many structures in the IT field, it is possible to get acquainted by reading the article and get up to date information more closely. In addition, the article examines scientific research based on world experiences.

Keywords: Global Change educational process, information space, Information Communication Technologies

The interaction of the teacher with the student (management), V.P.Bespalco emphasizes, open (independent uncontrolled activity of students almost not corrected by the teacher) and cyclic (the presence of direct and feedback between the teacher and the student is mandatory); scattered (frontal, group) and directed (individual); manual (verbal) and automated (carried out through an artificial control device). Different combinations of these types of Educational Management determine the following types of pedagogical technologies (V.P.Bespalco-on didactic systems):

1) classical (traditional) education: open, scattered, manual control of students' cognitive activity;

2) training using audiovisual technical means (traditional teaching, modernized by transferring the basic functions of the teacher to artificial control devices): open, scattered or automated;

3) consultant system: open, focused and Manual Training Management.

4) computer-based activities (the functions of the teacher are carried out by the computer): directed, scattered, automated;

5) adaptive program preparation “ (requires a pre-structured program): cyclic, directed, automated and other types. [2, 12]

V.A. Slstenina I L.S. According to Podimovoy, the classification of modern pedagogical technologies should be based on the main procedural component of personality-oriented education, this is the state of Education. According to the authors, the educational situation is built on three technologies: “given approach technologies”, “educational dialogue technologies” and “simulated learning game technologies”.

“The technology of a given approach” involves presenting educational content in the form of a multi-stage set of tasks aimed at the individual. “Educational dialogue technology” creates the didactic and communicative environment that the individual needs to communicate, reflect and self-realize. Finally, “simulation learning game technology” provides elements of competition and conflict in the learning process.[3, 13]

Of course, these technologies do not exist completely independently in the pedagogical process, the researchers argue. In the practice of Public Schools, various combinations and modifications are used. Examples include:

– structural and logical educational technologies (systems that provide a logical sequence for the implementation of didactic tasks based on an adequate selection of all components of the educational process);

– integration technologies (systems that provide integration of different subject knowledge and skills and different types of activities);

– information and computer technology (didactic systems based on the use of various training programs: information, training, monitoring;

– dialogue technologies (educational activities are organized as cooperation based on dialogical thinking in systems at the subject-subject level), etc.

Thus, it can be noted that most researchers distinguish information and computer technologies within the framework of mass school pedagogical technologies (H.H. Surtayeva, V.I. Bogolyubov, V.P. Bespalco, V.A. Slstenin, J.I.C. Podimova, G.K. Selevko) therefore, in revealing the essence, structure and content of information and computer technologies, there is a determination of the essence of the concept of “pedagogical technology”.

To date, the concept of” pedagogical technology “ has become widespread, but its meaning is still not strictly defined. Various authors place a different meaning on the concept of” pedagogical technology”, from the idea of studying it using technical means to defining it as a separate direction in science.

The first group includes specialists who consider pedagogical technology as a separate field of pedagogical science. Representatives of this point of view: S. Vedemeyer, P. D. Mitchell, P. Buga, I.S. Dmytryk, P.I. Pidcasistius et al.

The authors of the second group see the essence of pedagogical technology in creating a whole set of personal, instrumental and methodological tools and describing the algorithm of their operation, which is necessary for the guaranteed achievement of predicted results. Representatives of this point of view - T. Sakamoto, J. Tseller, E. Bisterski, F. Yanushkevich, I.P. Volkov, F.A Fradkin.

The authors of the third group consider pedagogical technology as an orderly system of actions aimed at achieving the set goal. Representatives of this point of view: S. Gibson, M. Kggark, A. Lamsdeine, I. Marev, V.P. Bespalco, V.I. Bogolyubov, N. Talanchuk, L. Friedman, Sr. Shapovalenko et al.

The fourth group includes specialists who believe that pedagogical technology should be understood as a meaningful generalization of all three (or the last two) points of view. Of These: M.V. Clarin, B.T. Likhachev, V.M. Monakhov, V.A. Slstenin, M.V. Choshanov et al. In our opinion, such an approach ensures the most perfect and accurate expression of pedagogical technology.

Computerization of education is currently a priority of improving the education system. Computerization of edu-

cation refers to the optimal use of computer technology throughout the entire educational process at all stages of its development in order to effectively solve educational, educational and developmental tasks. It is implemented through information and computer technology, which has been actively developed in recent years. Analysis of modern pedagogical technologies and their classifications has shown that at present, domestic teachers allocate five to ten technologies aimed at optimizing the pedagogical process, increasing its effectiveness, among which information and computer technology do not occupy the last place

An analysis of pedagogical literature has shown that this concept can be presented in the following three aspects (g.S. By Selevko):

1) scientific, within the framework of which pedagogical technology is considered as a separate field of pedagogical science, studies the goals, content and methods of teaching and projects pedagogical processes;

2) process-descriptive, its essence consists in describing the process (algorithm), the set of goals, content, methods and tools for achieving the planned results of education and upbringing;

3) effective-responsible for the implementation of the process, pedagogical process and the functioning of all personal, instrumental and methodological teaching tools.

Global changes in all spheres of the life of the Republic of Uzbekistan and modern education require new approaches to the implementation of tasks related to improving the effectiveness of the educational process. Recently, the

concepts of" informatization "and" information space", "Information Technology "and" Information Communication Technologies", "Information and computer technology" have become increasingly common. It is impossible to educate, develop and socialize the younger generation without new information technologies. This rule is especially important for the education of deaf and hearing impaired children. In this category of children, hearing impairment leads to the exclusion of the child from the socially and culturally defined educational space. To convey to a child with hearing impairment the social experience that every normally developing child acquires without special conditions, specific tools, methods and methods of learning are necessary. In relation to children with hearing impairment, the accepted methods of solving traditional developmental and educational tasks at each age stage are no longer effective or sufficiently effective. [1, 34]

Explanatory, illustrative and reproductive methods of teaching-new information-search methods are taking their place. In general, the culture of psychological readiness for life in an Information Society, early computer literacy and the use of a personal computer as a means of solving problems in educational activities, regardless of profession, remains necessary for everyone. All of these qualitatively new requirements for initial training as the first link in a free education. The success of the implementation of positive changes for society is associated, first of all, with the renewal of the scientific, methodological and material base of teaching and upbringing at all levels of Education, First of all, at the initial level.

REFERENCES:

1. Kukushkina O.I. The inner world of man and ... a computer?! : The role, place and functions of computer technology in the course "The inner world of man" in a special school / O.I. Kukushkina // Defectology. – 1999. – №. 3. – 57 p.
2. Kukushkina, O.I. The use of information technologies in various fields of special education : abstract. dis. ... doctor of pedagogical sciences :13.00.03 / Kukushkina Olga Ilyinichna. – M., 2005. – 58 p.
3. Kukushkina, O.I. Microsoft Word text editor and the development of children's written speech. Help in difficult cases: a methodological guide / O.I. Kukushkina. – M.: Bustard, 2013. – 169 p.
4. Karaev S.B. Improvement of Vocational Training of Pupils in Secondary Schools International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 01, 2020 ISSN: 1475-7192 1742 p.
5. Терещенкова Е.В. Дуальная система образования как основа подготовки специалистов // Научно-методический электронный журнал "Концепт". – 2014. – № 4 (апрель). – 45 с.

THE EFFECTIVENESS OF INNOVATION MANAGEMENT METHODS IN UNIVERSITIES

Dilshoda Gafurova,
PhD, associate professor of
Kimyo International University in Tashkent

Annotation

This article investigates the effectiveness of innovation management methods in universities and their impact on fostering transformative excellence, interdisciplinary collaboration, and inventive knowledge creation. Amidst the dynamic frontiers of knowledge production and societal progress, the effective management of innovation within academic settings stands as a vital lever in shaping vibrant knowledge ecosystems and driving progressive scholarly pursuits. By delving into the realms of innovative scholarly practices, entrepreneurial acumen, and interdisciplinary collaboration, this study seeks to unravel the transformative potential of diverse innovation management frameworks, showcasing their role in cultivating a culture of creative scholarship, research innovation, and industry collaboration within universities.

Keywords: creative scholarship, banking, innovation, industry, management.

Annotatsiya

Ushbu maqola universitetlarda innovatsiyalarni boshqarish usullarining samaradorligi va ularning transformativ mukammallikni, fanlararo hamkorlikni va ixtirochilik bilimlarini yaratishga ta'sirini o'rganadi. Bilimlarni ishlab chiqarish va jamiyat taraqqiyotining dinamik chegaralari sharoitida ilmiy sharoitlarda innovatsiyalarni samarali boshqarish jonli bilim ekotizimlarini shakllantirish va ilg'or ilmiy izlanishlarga turtki bo'lishda muhim dastak bo'lib xizmat qiladi. Innovatsion ilmiy amaliyotlar, tadbirkorlik qobiliyati va fanlararo hamkorlik sohalarini o'rganish orqali ushbu tadqiqot turli xil innovatsiyalarni boshqarish tizimlarining o'zgaruvchan potensialini ochib berishga, ularning ijodiy stipendiya madaniyatini rivojlantirish, tadqiqot innovatsiyalari va universitetlar o'rtasidagi hamkorlikdagi rolini ko'rsatishga intiladi.

Kalit so'zlar: ijodiy stipendiya, bank ishi, innovatsiya, sanoat, menejment.

Аннотация

В этой статье исследуется эффективность методов управления инновациями в университетах и их влияние на содействие преобразующему совершенству, междисциплинарному сотрудничеству и созданию изобретательских знаний. В условиях динамичного развития производства знаний и общественного прогресса эффективное управление инновациями в академических кругах является жизненно важным рычагом формирования динамичных экосистем знаний и стимулирования прогрессивных научных исследований. Углубляясь в области инновационных научных практик, предпринимательской хватки и междисциплинарного сотрудничества, это исследование стремится раскрыть преобразующий потенциал различных систем управления инновациями, демонстрируя их роль в культивировании культуры творческой учености, научно-исследовательских инноваций и отраслевого сотрудничества в университетах.

Ключевые слова: творческая стипендия, банковское дело, инновации, промышленность, менеджмент.

Amidst the challenges and opportunities of a rapidly evolving knowledge landscape, universities stand as crucibles for innovation, intellectual evolution, and dynamic knowledge creation. The effective management of innovation within academic institutions holds profound implications for fostering a culture of creativity, critical inquiry, and transformative knowledge dissemination. This article constitutes an exploration into the efficacy of innovation management methods in universities, seeking to unravel their impact on nurturing transformative excellence, pioneering inventive pursuits, and fostering a vibrant culture of academic innovation.[3, 23]

As the frontiers of knowledge expand, universities are called upon to not only embrace change but also to drive it. The efficacy of innovation management methods within academic settings represents a pivotal lever in shaping the academic ethos, bolstering research vitality, and fostering synergy between scholarship and societal progress. This study aims to shed light on the transformative impact of

diverse innovation management frameworks, illuminating their role in facilitating interdisciplinary collaboration, driving research innovation, and cultivating a climate conducive to disruptive scholarly breakthroughs.

By delving into the realms of organizational commitment to innovation, adaptability to emerging paradigms of knowledge production, and the integration of entrepreneurship within academic pursuits, this exploration endeavors to present a comprehensive portrayal of the dynamic and critical role of innovation management methods in universities. It seeks to highlight the transformative potential of nurturing a culture of inventive excellence, fostering collaborative knowledge ecosystems, and championing innovation as a core pillar in the academic mission.

Through an analysis of emerging industry trends, best practices in innovation management, and the utilization of advanced models for nurturing academic entrepreneurship, this article aspires to offer a nuanced understanding of the significance of effective innovation management

methods in driving universities towards sustained relevance, industry collaboration, and societal impact. The examination encompasses the intersections of knowledge creation, entrepreneurial acumen, and institutional adaptability, further fostering an appreciation for the profound importance of strategic innovation management within the ever-evolving landscape of higher education.

As universities strive to embrace the frontiers of knowledge, the profound impacts of effective innovation management methods inspire a vision of dynamic knowledge ecosystems, collaborative excellence, and transformative academic pursuits. This article seeks to serve as a compass, offering guidance and insights for the advancement of innovation management in universities, ultimately contributing to the enduring vitality and resonance of academic institutions within the global knowledge network [1, 21].

This introduction sets the stage for an exploration into the transformative impact of effective innovation management methods within universities, emphasizing their role in fostering inventive excellence, driving research innovation, and nurturing dynamic knowledge ecosystems.

1. Literature Review

– A comprehensive review of scholarly literature, academic publications, and case studies focused on innovation management methods in the university setting. This review will encompass an examination of diverse innovation frameworks, entrepreneurial initiatives, and interdisciplinary collaboration strategies within academic institutions.

2. Stakeholder Interviews and Surveys

– Faculty and Administrators: Semi-structured interviews with university faculty members, department heads, and administrative leaders to gather insights into the utilization of innovation management methods, challenges faced, and best practices in fostering a culture of innovation within academic departments.

– Student Feedback: Surveys and focus group discussions with students to gauge their perspectives on the effectiveness of innovation management in nurturing an environment conducive to creative scholarship, entrepreneurial endeavors, and multidisciplinary research collaborations.

3. Comparative Analysis

– Comparative study of innovation management structures and practices across multiple universities, highlighting institutional strategies for promoting inventive pursuits, supporting research commercialization, and fostering knowledge transfer partnerships with industry and society.

4. Case Studies and Best Practices

– In-depth case studies of exemplary innovation management initiatives within universities, showcasing successful models for integrating entrepreneurial education, fostering industry-academia collaborations, and nurturing innovation clusters within academic environments.

5. Quantitative Analysis

– Data analysis of university research output, commer-

cialization success, patent filing rates, and industry partnerships to measure the quantitative impact of innovation management approaches on knowledge dissemination, entrepreneurial activities, and research impact within the academic ecosystem.

6. Ethnographic Observations

– Ethnographic studies and observational research within university innovation centers, entrepreneurial hubs, and interdisciplinary research clusters to understand the lived experiences, collaborative dynamics, and knowledge creation processes nurtured by effective innovation management strategies.

This structured approach combines qualitative and quantitative methodologies to comprehensively investigate and offer insights into the effectiveness of innovation management methods in fostering a culture of inventive excellence and transformative knowledge creation within universities.[2, 12]

1. Cultivating a Culture of Inventive Scholarship

– The investigation reveals the pivotal role of effective innovation management methods in nurturing a culture of inventive scholarship within universities. By fostering an environment that values creative inquiry, interdisciplinary collaboration, and entrepreneurial acumen, innovative management strategies contribute to the vibrant knowledge creation processes that propel academic institutions toward transformative scholarly pursuits.

2. Driving Research Innovation and Industry Collaboration

– The discussion highlights the impact of innovation management methods in driving research innovation and fostering meaningful collaborations with industry partners. Through strategic integration of entrepreneurial education, knowledge transfer initiatives, and research commercialization support, universities leverage innovation management to catalyze collaborative endeavors, impactful research outcomes, and knowledge dissemination beyond academic boundaries.

3. Nurturing Knowledge Ecosystems and Interdisciplinary Excellence

– The investigation underscores the transformative potential of innovation management in nurturing dynamic knowledge ecosystems and interdisciplinary excellence within academic institutions. By fostering environments that support cross-disciplinary research, knowledge exchange, and collaborative innovation clusters, effective management methods elevate universities as hubs for transformative knowledge creation, dissemination, and societal impact.

4. Strategic Implications for Academic Resilience and Relevance

– The discussion offers insights into the strategic implications of effective innovation management in guiding universities towards enduring resilience, sustained relevance, and societal impact. By embracing adaptive inno-

vation structures, universities position themselves as drivers of economic vitality, societal progression, and scholarly excellence, ultimately contributing to the broader knowledge network and cultural innovation.

The exploration into the effectiveness of innovation management methods within universities reveals a transformative landscape propelled by inventive scholarship, interdisciplinary collaboration, and academic resilience. By embracing strategic innovation frameworks, universities stand poised to nurture knowledge ecosystems, drive research innovation, and foster collaborative excellence, leveraging their role as crucibles for transformative knowledge creation and societal progress.

The profound impacts of effective innovation management within academic institutions inspire a vision of dyna-

mic knowledge ecosystems, collaborative excellence, and transformative academic pursuits. Through the continued integration and enhancement of innovation management methods, universities are poised to navigate new frontiers of knowledge, invigorate cultural interactions, and empower a new generation of scholars, researchers, and industry collaborators with the richness and transformative potential of academic innovation.

This proposed structure brings forth the transformative implications of effective innovation management methods within universities, underscoring their pivotal role in driving inventive scholarship, fostering collaborative knowledge ecosystems, and positioning universities as societal and scholarly innovation hubs.

REFERENCES:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7-февралдаги фармони ПФ-4947 “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш тўғрисида”. <http://turkiston.uz> (мурожаат санаси: 12.03.2020).
2. Digital Economy / Oxford: Oxford University Press, 2017 // Oxford Dictionary [Electronic resource]. – Mode of Access: ictionary.com/definition/digital_economy. – Date of access: 15.10.2018. 311 p.
3. Lane, N. Advancing the digital economy into the 21st century / N. Lane // Information Systems Frontiers. – 1999 – Vol. 1 – № 3 – 320 p.
4. Mesenbourg, T.L. (2001) Measuring the Digital Economy / T.L. Mesenbourg // Bureau of the Census [Electronic resource]. https://www.census.gov/content/dam/Census/library/working_papers/2001/econ/digitalecon.pdf. – Date of access: 22.10.2018.
5. А.Д.Сазонов, В.Д.Симоненко, В.С.Аванесов, Б.И. Букалов. Профессиональная ориентация учащихся. – М., 1988. – 219 с.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTURLARIGA TAYYORLASH SAMARADORLIGINI OSHIRUVCHI METODLAR

Iroda Turanova,
Guliston davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada PIRLS xalqaro baholash dasturi talablari, baholash mezonlari va mamlakatimizda boshlang'ich sinf o'quvchilarini xalqaro baholash dasturlariga tayyorlash borasida olib borilayotgan ishlar, yangi avlod darsliklarida berilgan mavzularga xalqaro baholash dasturlariga tayyorlash bo'yicha tuzilgan topshiriqlar haqida so'z yuritilgan. Shu bilan birga izlanishlarimiz natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarini matn mazmunini anglash, unda berilgan ma'lumotlarni tushunish va bu ma'lumotlar asosida matnda keltirilmagan voqea-hodisalarni tasavvur qila olish ko'nikmalarini shakllantirishga doir metodlar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: PIRLS, matn mazmunini anglash, boshlang'ich sinf o'quvchilari, samarali metodlar, test, tasavvur qilish qobiliyati.

Аннотация

В статье рассказывается о требованиях программы международного оценивания PIRLS, критериях оценивания, а также о работе, проводимой в нашей стране по подготовке учащихся начальных классов к программам международного оценивания, а также заданиях, подготовленных для программ международного оценивания по темам, приведенным в учебниках нового поколения. Вместе с тем, в результате нашего исследования были даны сведения о методах формирования умений учащихся младших классов понимать содержание текста, понимать изложенную в нем информацию, представлять себе события, не описанные в тексте. упомянуто в тексте на основе этой информации.

Ключевые слова: PIRLS, понимание текстового содержания, учащиеся младших классов, эффективные методы, тест, воображение.

Annotation

The article talks about the PIRLS international assessment program requirements, assessment criteria, and the work being done in our country to prepare elementary school students for international assessment programs, and the assignments prepared for international assessment programs for the topics given in the new generation textbooks. At the same time, as a result of our research, information was given about the methods of forming the skills of elementary school students to understand the content of the text, to understand the information given in it, and to imagine the events that are not mentioned in the text based on this information.

Keywords: PIRLS, comprehension of text content, elementary school students, effective methods, test, imagination

Jahon miqyosida kichik yoshdagi maktab o'quvchilarini dunyo sivilizatsiyasi yutuqlari va axborot resurslari bilan tanishtirish, ta'lim jarayonini o'qituvchi, o'quvchi, ota-ona hamkorligida tashkil etish boshlang'ich ta'lim modernizatsiyasining tub mohiyati hisoblanadi. Yangi O'zbekiston taraqqiyot ijrosiga bog'liq raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash, uzluksiz ta'limning asosiy bo'g'inlaridan biri bo'lgan boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini sifatli ta'lim olishlari uchun sharoit yaratish, bilimlarni egallashni ta'minlovchi o'qitish metodlari, usullari va vositalarini tanlash hamda ta'lim jarayoniga tatbiq etish o'quvchilarning ongli o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda egallangan bilimlarni amaliyot bilan bog'lay olish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Dunyo miqyosidagi hozirgi globallashuv sharoitida ta'lim tizimiga pedagogik innovatsion texnologiyalarning keng miqyosda joriy qilinishi tufayli o'quvchilarning mantiqiy tahliliy, tanqidiy va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish orqali ijodiy qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish rivojlantiruvchi ta'limning muhim jihati sifatida yosh avlodni jahon standarti talablariga javob berish darajasiga ko'tarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan boshlang'ich sinflarda o'quv savodxonligini monitoring qilish bo'yicha o'qish va matnni tushunish sifatini xalqaro o'rganish (The Progress in International Reading Literacy Study) PIRLS talablarini amalga oshirish o'qish ta'limi zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi.

Xalqaro baholash dasturlari va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri borasida izlanishlar olib borgan amerikalik tadqiqotchilar Elizabeth Ann, S.Kelly o'zlarining ilmiy izlanishlarida xalqaro miqyosda o'quvchilarning yutuqlariga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilib o'tgan. O'quvchilarning samarali bilim olishlariga ularning ijtimoiy kelib chiqishi, yashash sharoiti katta ta'sir ko'rsatishini, shu bilan birga maktab sharoiti, o'qituvchilarning malakasi va dars o'tish texnologiyasi hamda, maktab resurslarining qanchalik boy ekanligi asosiy ta'sir qiluvchi omillar sifatida sanab o'tilgan [6, 5].

Ozyldirim Gulnar tadqiqot ishida o'quvchilarning akademik yutuqlarga erishishida uyga vazifalarni to'g'ri tashkil qilish muhimligini ta'kidlagan. Ya'ni o'quvchiga mos ravishda berilgan uyga vazifalar o'quvchining xalqaro baholash dasturlarida ham muvaffaqiyatli natijalarni qayd etishiga asos bo'lishi mumkin deya qayd etib o'tgan [5, 2].

PIRLS xalqaro baholash tadqiqotlari muvofiqlashtirish markazi tomonidan ishlab chiqilgan yagona ko'rsatmalar

va qoidalarga mos ravishda amalga oshiriladi. Mazkur jarayondagi har bir bosqich (namuna olish, tarjima qilish, tajriba-sinov ishlari o'tkazish, ma'lumotlarni tekshirish va qayta ishlash) xalqaro ekspertlar tomonidan nazorat qilinadi.

Ma'lumki PIRLS dasturi asosida o'quvchilar o'qishning ikki xil turi bo'yicha mashg'ulot davomida va maktabdan tashqari o'qish ko'nikmalari uchun baholanadilar. Bunda:

a) adabiy ta'lim tizimini o'zlashtirish tajribasini o'rganish maqsadida o'qish darajasini aniqlash;

b) ta'lim jarayonida beriladigan ma'lumotlarni o'zlashtirish va ulardan foydalanishga doir o'qish darajasini aniqlash ko'zda tutiladi.

Tadqiqotning konseptual qoidalariga muvofiq o'quvchilar badiiy va ilmiy ommabop matnlarni o'qish qobiliyati

– aniq berilgan ma'lumotlarni topish;

– ma'lumotlarni talqin qilish va umumlashtirish;

– matn mazmunini, til xususiyatlari va tuzilishini tahlil qilish hamda baholash;

– xulosalarni shakllantirish kabi to'rtta mezon bo'yicha baholanadi.

PIRLS da bajarilgan ishlarning sifati va miqdorini baholash uchun quyidagi tizim qo'llaniladi:

– javob tanlash bilan bog'liq topshiriqlarga 1 ball;

– matnda tasvirlangan voqealar ketma-ketligini belgilash bo'yicha vazifalarga 1 ball;

– erkin javobni talab qiladigan topshiriqlarga vazifaning murakkabligiga qarab 1 ball dan 3 ballgacha;

PIRLS tadqiqotida o'quvchilar matnni baholash va tanqidiy tahlil qilishda quyidagi malakalarga ega bo'lishlari talab etiladi:

– matnda berilgan ma'lumotlarning aniq va to'liqligini baholash;

– tasvirlangan voqeaning haqiqatdan sodir etilishi ehtimolini baholash

– insonlarning g'oyalari va bajaradigan ishlarini o'zgartirishda muallifning fikrlari qanchalik aniqligini baholash;

– matn sarlavhasi asosiy matnni qanchalik yoritib berishini baholash;

– metafora va nutq ohangi kabi til xususiyatlarni anglash;

– muallifning asosiy mavzuga oid qarashlarini aniqlash.

O'quvchilarning ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilarning maktabda dars jarayonida o'qib o'rganishlari

bilan parallel ravishda uyda darsda egallagan bilimlarini mustahkamlash uchun kitob o'qishlari va bu jarayonda ota-onalarning birdek hamkorlikda harakat qilishi o'quvchilarning ongli o'qish ko'nikmalarini shakllantirish va bilim doirasini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan ko'rinib turibdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish darslarida shakllantiriladigan o'qish ko'nikmalari bugungi kun ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlarni qabul qilish va jahon miqyosida o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini baholovchi tadqiqotlarda ishtirok etib, yuqori natijalarni qayd etish uchun yetarli emas. Negaki o'quvchilar matnni o'qishidan ko'zlangan asosiy maqsad ularning o'qish tezligini oshirish emas balki, o'qitilayotgan matn mazmunini anglash, asosiy g'oyani tushunish, berilgan mavzu yuzasidan hayotiy xulosalar chiqara olishdir. 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi bo'yicha xalqaro PIRLS nazoratiga tayyorlashda yuqoridagi talablarni hisobga olgan holda "O'qish kitobi" darsligida berilgan matnlar asosida topshiriqlar ishlab chiqildi.

Berilgan topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajarishda topshiriqlarga qanday yondashish kerakligini ko'rib chiqamiz. Darslikda berilgan matnlarni tushunish darajasini sinovdan o'tkazish maqsadida osondan murakkabga tamoyili asosida quyidagi topshiriqlar berilgan:

MOSLASHTIRING — bu topshiriqni bajarishda o'quvchilar matnda berilgan ba'zi so'zlarning ma'nosini yoki ularning mos qismlarini topishi kerak bo'ladi. Bu topshiriq o'quvchilarda ma'lum qismlarni birlashtirish, ma'no kemptikligini to'ldirish ko'nikmalarini shakllantiradi.

REBUS — bu turdagi topshiriqlarning javobini topish o'quvchilarimiz uchun qiyinchilik tug'dirmaydi. Rebusda berilgan rasmlarning tegishli harflarini qo'yish orqali mavzuga oid qo'shimcha ilmiy ma'lumotlarni bilib olishlari mumkin bo'ladi.

TEST — bu turdagi topshirig'imiz o'quvchilarning matnda berilgan ma'lumotlarni qay darajada tushunganligi hamda matnda berilgan ma'lumotlar asosida matnda yoritilmagan ma'lumotlarni tasavvur qila olish qobiliyatini sinovdan o'tkazadi. Aynan test topshiriqlarini bajarishda o'quvchilarimizdan matnda berilgan so'zlarni javob variantidan qidirish emas, balki mavzuning asosiy g'oyasiga qaratilgan javob variantini tanlash talab etiladi.

ROST. YOLG'ON. MA'LUMOT BERILMAGAN — bu turdagi topshiriqlarni to'g'ri bajarish uchun o'quvchilar mavzu yuzasidan berilgan barcha ma'lumotlarni diqqat bilan o'qishi talab etiladi. Mavzu yuzasidan berilgan fikrlar R (rost), Y (yolg'on), MB (ma'lumot berilmagan) harflaridan biri bilan belgilanadi. Bu topshiriq o'quvchilardan faqat matnni diqqat bilan o'qish ko'nikmasini emas, balki matn haqida mustaqil fikrlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ya'ni o'quvchilarda matn haqida shaxsiy fikrlarini rost yoki yolg'on tushunchalari bilan yanayam qat'iy ifodalashga undaydi. Bu esa o'z o'rnida bolalarda shaxsiy

fikrlarini ishonch bilan ifodalash hamda o'z fikrini himoya qilish tuyg'ularini shakllantiradi [3, 94].

Yuqorida berilgan metodlar asosida darslikda berilgan matnga ishlangan topshiriqlarimizni keltiramiz.

Sayroqi qushcha

Zamira Brohimova

Bugun Xosiyatxonning dadasi qafasda sayroqi qush olib keldi. Xosiyatxon singlisi Hidoyatbonu bilan qushchani ko'rib, quvonib ketishdi. So'ng qafas yoniga kelib uni tomosha qila boshladi. Qushcha chiroyli, uning mayin patlari sariq, jajji qanotlarining uchlari esa oppoq edi. Qushchani harakatlarini kuzatib turgan Hidoyatbonu:

– Opa, qushcha nega qo'rquyapti? – deb so'radi.

– Sen ham bir o'zing begona odamlar uyiga kirsang qo'rqasan-ku, shunga qushcha ham qo'rquyapti.

– Voy, unda biz begonamizmi? – hayratlanib so'radi Hidoyatbonu.

– Ha, u bizni hech qachon ko'rmagan, shu sababli bizni tanimaydi, – dedi so'zlarini dona-dona qilib Xosiyatxon.

Opa-singil qushchani yana biroz tomosha qilishdi. Qushcha sakrashda davom etardi.

– Opajon, keling unga eng chiroyli o'yinchog'imizni beramiz.

– Qushcha o'yinchoq o'ynamaydi.

– Nima bo'пти, u bilan o'ynaymiz. Keyin qushchaga begona bo'lmaymiz, – dedi sevinib Hidoyatbonu.

– Yo'o'q kel yaxshisi qafasga daraxt shoxlaridan o'rnatamiz. Qushcha daraxtzorda uchib yurgandek maza qilib yashaydi, – javob berdi Xosiyatxon singlisiga qarab.

– Vuuy, qanday yaxshi, – Hidoyatbonu chapak chalib yubordi.

Opa-singil bir pasda shox-shabba yig'ib kelishdi. Nilufar opa qizlariga yordam berdi. Ular ayri shoxlardan uch-tasini qafas ichiga tikka qilib qo'yishdi. Endi qafasning ichi shinamgina daraxtzorga aylandi. Xosiyatxon qushchani idishiga suv quydi. Hidoyatbonu esa ikkinchi idishchani tariq bilan to'ldirdi. Ammo qushcha hali ham shoxdan-shoxga pitirlab sakrardi.

– Oyijsan, bu qushcha chumchuqmi? – so'radi Xosiyatxon.

– Yo'o'q, bolajonim, bu — kanareyka. U juda yoqimli sayraydi.

– Unga daraxtzor yoqdimikan?

– Menimcha, sizlar mehr bilan yasagan kichkina daraxtzor qushchaga juda yoqqan bo'lsa kerak, – dedi onasi.

– U hali ham qo'rquyapti-ku ... – dedi Hidoyatbonu.

– Qushcha yangi joyiga o'rgansa, sizlarga bir sayrab beradiki, qoyil qolasiz.

Ertasiga kutilmaganda qushcha jarangdor ohangda sayrab yubordi.

– O'o', qushcha juda sayroqi ekan-ku! Ovozi uyni to'ldirdi-ya, – hayratlandi dadasi.

– Qushlarning sayrashida hikmat bor. Ular tinchlik-omonlik, mehr-oqibat, qut-baraka bor joyda shukrona aytib sayraydi, – dedi buvisi jilmayib [4, 15].

Test

1. Xosiyatxon va singlisi qushchani ko'rib...

- A) hayron qoldi
- B) xursand bo'ldi
- C) jahli chiqdi

2. Qushcha nimadan xavotirda edi?

- A) uni qamab qo'yishganidan
- B) do'stlaridan ayrilganidan
- C) vatanidan ayrilganidan
- D) begona kishilar orasiga tushib qolganidan

3. Opa-singil qafasga daraxt shoxlardan nima uchun o'rnatdi?

- A) qushchani sayratish uchun
- B) qushchani xursand qilish uchun
- C) qushchani tinchlantirish uchun

4. Qushlarning sayrashida qanday ma'no bor deb o'ylaysiz?

(tinchlik- omonlik, mehr-oqibat, qut-baraka)

2. Ma'lumotlarni moslashtiring

1.	KANAREYKA	Chumchuqsimonlar oilasiga mansub
		O'rtacha 12-14 yil umr ko'radi
		Bo'ynidagi umurtqachalar soni jirafaning bo'ynidagida ikki barobar ko'p
		Faqat daraxtlarga uya quradi
		Dunyoni pushti rangda ko'radilar
2.	CHUMCHUQ	Musiqiy tusda sayraydi
		Tanasining uzunligi 12-14 sm
		Normal tana harorati 44 daraja bo'ladi
		Kanar orollaridan olib kelingan
		Odatiy parvozlari 15-20 daqiqa

3. REBUS

Rebusning javobini to'g'ri topsangiz, qushlarni o'rganuvchi fanning nomini bilib olasiz

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

4. ROST. YOLG'ON. MA'LUMOT BERILMAGAN.

1. Dadasi Xosiyatxonning tug'ilgan kuniga qushcha sovg'a qoldi.

2. Hidoyatbonu qushchani qafasiga o'yinchoq solib qo'ydi.

3. Xosiyatxon va Hidoyatbonu kattalardan so'roqsiz qushchani iniga daraxt shoxlarini joylashtirishdi.

4. Opa-singil hikoyada keltirilgan ishlarni qushchani sayratish uchun qilishdi.

Xulosa o'rnida, zamonaviy dizayndagi va rang-barang ma'lumotlar bilan boyitilgan darsliklarning chop etilishi, darslarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish, kelajak poydevori bo'lmish boshlang'ich ta'limda faoliyat yuritayotgan pedagoglar salohiyatini oshirish, zamonaviy bilimlar bilan qurollangan kadrlarni shakllantirish kabi yurtimiz ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning barchasi millatimiz kelajagi hisoblanmish yosh avlodni puxta bilim olishga o'rgatish, egallangan bilimlaridan hayotiy xulosalar chiqara olish va ularni hayotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Bu ishlarni samarali amalga oshirishda rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimini o'rganish va undagi samarali deb hisoblangan shakl va metodlarni o'rganib chiqish, joiz bo'lsa mentalitetimizga mos ravishda qo'llash, xalqaro tajribalar talablari bo'yicha topshiriqlar ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy o'quv dasturi. Ona tili o'qitish kontseptsiyasi. – T., 2020. <https://lex.uz/docs/5058351>.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmoni. <http://lex.uz/docs/4312785>.

3. A. Ismoilov. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash. (O'quv qo'llanma). – T.: Sharq NMAK, 2019. – 94 b.

4. M.E. Toirova O'qish kitobi. 4-sinf, 1-qism. – T.: Novda, 2023. – 80 b.

5. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini xalqaro baholash dasturi talablariga tayyorlashning xususiyatlari. Turanova I. "ILM SARCHASHMALARI" ilmiy-nazariy, uslubiy jurnal, 2023. – 200 b.

6. Turanova I. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini xalqaro baholash dasturi talablariga tayyorlashning afzalliklari. "Sifatli ta'lim, interdisiplinar yondashuv, muammolar, yechimlar va hamkorlik" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2023. – 1145 b.

DIFFERENT FOREIGN LANGUAGE WIDE INVOLVEMENT AMONG STUDENTS

Laziza Xakimova,

Tashkent University of Information Technology
named after Mukhammad al-Khwarazmi, Teacher**Annotation**

The article examines innovative teaching methods and various techniques used in the teaching process. Methods statistical analysis: real materials reflect the history of pedagogy from ancient times to its modern state. Excerpts from the works of Russian and foreign specialists tell us about the main trends in development, the formation of new directions in the methodology of teaching foreign languages. The main goal is to introduce innovative methodological techniques. The article studied foreign scientific research, obtained news from them and covered them in a broad sense.

Keywords: techniques, technology, principles, methods, improve efficiency and create

Аннотация

В статье рассматриваются инновационные методы обучения и различные методы, используемые в процессе обучения. Методы статистического анализа: реальный материал отражает историю педагогики с древнейших времен до ее современного состояния. Отрывки из трудов российских и зарубежных специалистов сообщают нам об основных тенденциях развития, формировании новых направлений в методике обучения иностранным языкам. Основная цель-внедрение инновационных методологических приемов. В статье исследуются зарубежные научные исследования, из которых получены новости и широко освещаются.

Ключевые слова: приемы, технология, принципы, методы, повышающие эффективность и создающие

Annotatsiya

Maqolada o'qitishning innovatsion usullari va o'qitish jarayonida qo'llaniladigan turli xil texnikalar ko'rib chiqilgan. Metodlar statistik tahlil: haqiqiy materiallar pedagogika tarixini qadim zamonlardan beri zamonaviy holatiga qadar aks ettiradi. Rus va xorijiy mutaxassislarining asarlaridan parchalar bizga rivojlanishning asosiy tendensiyalari, chet tillarini o'qitish metodologiyasida yangi yo'nalishlarni shakllantirish haqida xabar beradi. Asosiy maqsad innovatsion metodologik metodlarni joriy etishdir. Maqolada xorijiy ilmiy izlanishlar o'rganilib ulardan yangiliklar olingan va keng ma'noda yoritilgan.

Kalit so'zlar: texnika, texnologiya, tamoyillar, usullar, samaradorlikni oshirish va yaratish.

The vibrant tapestry of global interconnectedness has ushered in an era of linguistic diversity and cultural exchange, underscoring the profound significance of foreign language acquisition among students in today's educational landscape. The pursuit of multilingualism transcends mere linguistic proficiency, offering students a gateway to cognitive enrichment, cross-cultural dialogue, and global career opportunities. This article embarks on an odyssey through the multifaceted realm of foreign language learning, shedding light on its transformative implications, pedagogical intricacies, and its resounding impact on the educational journey of students.

Amidst a landscape defined by global connectivity and multicultural interactions, the benefits of mastering a foreign language extend beyond linguistic fluency, encompassing cognitive agility and a nuanced understanding of diverse cultural nuances. By embracing the complexities of language learning, students immerse themselves in a world of cognitive enrichment, problem-solving acumen, and an enriched capacity for intercultural empathy and communication—a pivotal foundation for global citizenship.

The educational domain is witnessing a paradigm shift in language education policies, with a renewed emphasis on language diversity, bilingual education resources, and the integration of state-of-the-art technologies in language

instruction. Simultaneously, the global linguistic landscape continues to evolve, necessitating a fervent commitment to preserving, revitalizing, and celebrating the rich tapestry of diverse languages and cultural heritage.

Understanding Visual-Graphic Competencies

Visual-graphic competencies refer to the ability to effectively communicate information and ideas through visual means. In the context of technical fields, such competencies are vital for conveying complex technical concepts, designs, and data in a clear and understandable manner.

Hybrid Educational Environment

A hybrid educational environment combines traditional face-to-face instruction with online learning components. This blend of in-person and virtual learning presents both opportunities and challenges for developing visual-graphic competencies.

Didactic Requirements

Didactic requirements form the foundation for designing effective teaching and learning processes. In the context of developing visual-graphic competencies, didactic requirements define the objectives, methods, and tools needed to facilitate the acquisition of these skills.

Methodology for Developing Visual-Graphic Competencies

1. Identifying Learning Outcomes: Define clear learning outcomes related to visual-graphic competencies that align with the needs of technical specialists.

2. Utilizing Multimedia Tools: Incorporate a variety of multimedia tools and software to enhance visual communication skills. This can include graphic design software, interactive multimedia presentations, and data visualization tools [1, 23].

3. Hands-on Projects: Implement hands-on projects that require students to apply their visual-graphic competencies in real-world scenarios. This could involve creating technical drawings, designing infographics, or developing visual prototypes.

4. Peer Collaboration: Encourage peer collaboration and feedback to foster a creative and collaborative learning environment. Peer review sessions can enhance students' visual-graphic skills through constructive criticism and exchange of ideas.

5. Feedback Mechanisms: Establish clear feedback mechanisms to provide students with guidance on improving their visual-graphic competencies. This could involve regular reviews of student work, one-on-one consultations, or virtual feedback sessions.

Case Study: Students of the Technical Direction

To illustrate the methodology in action, consider conducting a case study with students in the technical direction. Observe how they engage with visual-graphic tasks in the hybrid educational environment, analyze their progress, and gather feedback on the effectiveness of the methodology employed.

The article endeavors to illuminate the challenges and triumphs inherent in foreign language acquisition, unfolding the transformative influence of experiential learning, technological advancements, and the motivational factors that invigorate student engagement. It aspires to offer a panoramic vista of the profound implications of foreign language involvement among students, fostering a deep-seated appreciation for the cognitive, cultural, and vocational dividends arising from multilingualism. In navigating the interwoven realms of linguistic enrichment, cultural exchange, and global competence, students embrace the transformative power of foreign language education, catalyzing an enduring journey of intellectual and intercultural discovery.

As students traverse the rich terrain of foreign language learning, this exploration seeks to resonate a resounding call for embracing linguistic diversity, fostering cultural empathy, and embarking on an enlightening odyssey through the enchanting world of global communication and understanding [2, 21].

This introduction sets the tone for an explorative journey into the multifaceted world of foreign language learning, celebrating its transformative potential, pedagogical evolution, and profound impact on the educational odyssey of students.

– Evaluation and Assessment: Feedback serves as an evaluation tool, allowing instructors, peers, or mentors to assess the quality of visual-graphic output. Constructive feedback helps individuals understand their progress and areas needing further development.

– Motivation and Engagement: Positive feedback can motivate individuals to continue honing their visual-graphic competencies by recognizing their achievements and encouraging further growth. Constructive criticism, when delivered effectively, can inspire individuals to strive for excellence.

– Iterative Improvement: Feedback cycles enable individuals to iterate on their designs, incorporating suggestions and refining their work through multiple iterations. This iterative process fosters continuous improvement and innovation in visual-graphic projects.

Effective Feedback Mechanisms

1. Specific and Constructive: Feedback should be specific, focusing on particular aspects of the visual-graphic work. Constructive feedback highlights both strengths and areas for improvement, offering actionable suggestions for enhancement.

2. Timely: Timely feedback is essential for individuals to apply suggestions and make improvements during the design process. Providing feedback at key milestones allows for course correction and refinement of visual-graphic projects.

3. Peer Review: Peer review sessions facilitate collaborative feedback exchanges among individuals working on visual-graphic projects. Peer feedback offers diverse perspectives, promotes creativity, and encourages a culture of mutual learning and support.

4. One-on-One Consultations: Individual feedback sessions provide personalized guidance tailored to the specific needs and goals of the individual. These consultations offer a deeper level of insight and allow for targeted feedback on areas requiring attention.

5. Rubrics and Criteria: Establishing clear evaluation criteria and rubrics helps standardize feedback and assessment processes. Rubrics outline expectations for visual-graphic work, making feedback more objective and ensuring consistency in evaluation [3, 42].

Incorporate feedback sessions into the design process: Encourage individuals to seek feedback at various stages of their projects, allowing for timely adjustments and improvements.

– Encourage a culture of feedback: Foster an environment where giving and receiving feedback is encouraged and valued. Emphasize the importance of constructive criticism in promoting growth and excellence in visual-graphic competencies.

By implementing effective feedback mechanisms, individuals can receive valuable insights, guidance, and encouragement to enhance their visual-graphic competencies. Feedback serves as a catalyst for improvement, creativity, and continuous learning in the dynamic field of visual communication and design.

REFERENCES:

1. Mirzayunusova Z. I. Testing as one of the innovative methods of organizing training and control at the lesson of the Russian language and literature //Journal of Pedagogical Inventions and Practices. – 2022. – Т. 9. – С. 74.
2. Ibragimovna M. Z. TRANSFER OF PHRASEOLOGICAL UNITS DURING TRANSLATION. – 2022. 56p
3. Мирзаюнусова З. И., Учаева Л. А. МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ К ИЗУЧЕНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА //Yosh Tadqiqotchi Jurnal. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 108.
4. Мирзаюнусова З. И. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ УЧЕНИКОВ-ИНОФОНОВ //Система непрерывного филологического образования: школа–колледж–вуз. Современные подходы к преподаванию дисциплин филологического цикла в условиях полилингвального образования. – 2021. – С. 60.
5. Botirovna O. S. THE IMPORTANCE OF THE PISA INTERNATIONAL PROGRAM IN TEACHING CRITICAL READING IN ENGLISH TO STUDENTS IN GRADES 8-9 //Journal of Modern Educational Achievements. – 2023. – Т. 9. – №. 9. – С. 205.
6. Mardonov R. THE ROLE AND PLACE OF UNIVERSITIES IN THE” KNOWLEDGE SOCIETY” //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 10. – №. 9. – С. 325.
7. Mardonov R. Philosophy of education in modern conditions of society development //Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. – 2021. – Т. 11. – №. 10. – С. 114.
8. Mardonov R. HUMANIZATION AND HUMANITARIZATION OF HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF THE INFORMATION SOCIETY //Conferencea. – 2021. – С. 211.

TALABALARNING TEXNIKA XAVFSIZLIGIGA OID BILIMLARINI RIVOJLANTIRISHDA INTERFAOL METODLARNING AHAMIYATI

Jahongir Abduraxmonov,

Termiz davlat universiteti

“Texnologik ta'lim” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarning texnika xavfsizligiga oid bilimlarini rivojlantirishda interfaol metodlarning ahamiyati haqida so'z boradi. Interfaol metodlarning samaradorligi va qo'llashdagi e'tiborli jihatlari tahlil qilingan va talabalarning texnika xavfsizligiga oid bilimlarini rivojlantirishda ushbu metodlarning qanchalik samaradorligi o'rganilgan va xulosa chiqarilgan. Shuningdek, mazkur maqolada ta'limdagi interfaol, interfaol ta'lim, interfaollik, refleksiya, xavfsizlik, metod, texnologiya, talaba, o'qituvchi, an'anaviy ta'lim, mashg'ulot, kompyuter texnologiyalari atamalariga ta'rif berilib, interfaol texnologiyalarning qo'llash texnologiyalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, texnologiya, interfaol, texnika, interfaollik, mehnat muhofazasi, metod, xavfsizlik.

Annotation

This article will talk about the importance of interactive methods in the development of students knowledge of Technical Safety. The effectiveness of interactive methods and reliable aspects in their application have been put into question, and how effective these methods are in the development of students' knowledge of Technical Safety has been studied and concluded. The article also describes the terms interactive, interactive education, interactivity, reflection, security, method, Technology, student, teacher, traditional education, training, computer-technology in education, and highlights the application technologies of interactive technologies.

Keywords: Education, technology, interactive, technical, interdisciplinary, cocktail protection, method, security.

Аннотация

В данной статье рассматривается значение интерактивных методов в развитии знаний учащихся о безопасности техники. Были проанализированы аспекты эффективности и достоверности применения интерактивных методов, а также изучена эффективность этих методов в развитии знаний учащихся о безопасности техники и сделан вывод. Также в данной статье даны определения терминов интерактивное, интерактивное обучение, интерактивность, рефлексия, безопасность, метод, технология, студент, учитель, традиционное образование, обучение, компьютерные технологии в образовании, освещены технологии применения интерактивных технологий.

Ключевые слова: Образование, технология, интерактивность, техника, интерактивность, охрана труда, метод, безопасность.

Inson hayotining xavfsizligini ta'minlash muammosi har bir jamiyat uchun dolzarb masala bo'lib, u davlatning iqtisodiy rivojlanganligi va barqarorligiga bog'liq. Bu hozirgi vaqtda ilmiy-texnik taraqqiyot keltirib chiqargan murakkab muammolarni har tomonlama yechishni, katta miqdorda mablag' va ishlab chiqarishning yuqori madaniyatini talab qiladigan muammodir. Bu esa faqat iqtisodiy qudratli, kuchli ilmiy-texnik va intellektual imkoniyatlarga ega bo'lgan davlatning qo'lidan keladi. Boshqa tomondan xavfsizlik muammolarining yechimi jamiyatning barcha a'zolarining faol ishtirokini, yuqori fuqarolik ongini, ayrim hollarda jamiyat, kelajak avlod manfaati uchun, shaxsiy manfaatlardan kechishini talab qiladi. Bu esa jamiyat a'zolaridan yuksak madaniyatli va kuchli ma'naviyatlikni talab qiladi [1, 4-6].

Inson xavfsizligini ta'minlash ayniqsa uni ish jarayonida bevosita ishlab chiqarishda o'z dolzarbligini ko'rsatadi. Chunki zamonaviy korxonalarining xarakterli tomoni shundaki, unda bir korxonaning o'zida turli-tuman va tez o'zgaruvchan texnologik jarayonlarda materiallar, yuqori darajali mexanizatsiyalashgan va avtomatlashtirilgan elektr hisoblash texnikasi bilan jihozlangan zamonaviy potok tizimlar qo'llanilmoqda. Bular albatta bir tomondan jarayonlarni qisqartirishga mahsulot sifatini yaxshilashga va mehnat sharoitini xavfsizlantirishga qaratilgan, lekin ikkinchi tomonidan ularda ishlovchi ishchilardan katta diqqat, sezuvchanlik va butun ish kuni davomida aqliy zo'riqish talab qiladi. Bu esa asablarning taranglashuviga va pirovard natijada kasbiy kasallik va jarohatlarga sabab bo'lishi mumkin [2, 6-8].

Zamonaviy sharoitda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li – bu mashg'ulotlarning interfaol metodlar yordamida tashkil etish deb hisoblayman. Xo'sh, interfaol metodlarning o'zi nima? Ular qanday didaktik imkoniyatlarga ega? Ta'lim jarayonida interfaol metodlarning o'rinli, maqsadga muvofiq qo'llanilishi qanday samaralarni kafolatlaydi? Quyidagi ana shu kabi savollarga qisqacha javob topiladi [3, 290-295].

Yuqoridagi savollarga javob topishda eng to'g'ri qadam tayanch tushuncha — “interfaol” atamasining lug'aviy ma'nosi bilan tanishishdir.

“**Interfaol**” tushunchasi ingliz tilida “interact”(rus tilida “interaktiv”) ifodalanib, lug'aviy nuqtayi nazardan “inter” — o'zaro, ikki taraflama, “act” — harakat qilmoq, ish ko'rmoq kabi ma'nolarni anglatadi.

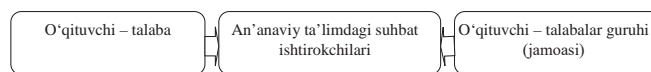
Interfaol ta'lim – ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko'nikma, malaka hamda muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim.

Interfaollik ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko'nikma, malaka hamda muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaliklaridir [4, 199-201].

Mantiqiy nuqtayi nazardan interfaollik, eng avvalo, ijtimoiy subyektlarning suhbat (dialog), o'zaro hamkor-

likka asoslangan harakat, faoliyatning olib borishlarini ifodalaydi.

Ta'lim sohasida faoliyat yuritayotgan har bir mutaxassis yaxshi biladiki, an'anaviy ta'lim ham suhbat (dialog) ga asoslangan va bu suhbat quyidagi o'zaro munosabat shakllarida tashkil etiladi:

An'anaviy ta'limda ham tabiiy ravishda suhbat asosini axborot tashkil etadi. Ammo axborot uzatishning asosiy manbai o'qituvchining tajribasi bo'lib, bu jarayonda u yetakchilik, dominantlik qiladi, ya'ni u darsning asosiy vaqtida bilimlarni og'zaki tarzida talabalarga yetkazib berishga intiladi. Faollik ko'rsatish o'qituvchigagina xos bo'lib, talabalar bu vaziyatda sust tinglovchi bo'lib qoladi. Ularning asosiy vazifasi o'qituvchini tinglash, zarur o'rinlarda yozish, savollar bilan murojaat qilinganida javob qaytarish, kam holatlarda ruxsat etilganidagina so'zlashdan iboratdir.

An'anaviy ta'limdagi bir tomonlamalik oliy ta'lim tizimidagi faqat ma'ruza mashg'ulotlarida emas, seminar darslarida ham ustuvorlik qiladi. Unga ko'ra, “yetkazib beruvchi” rovida endi o'qituvchi emas, balki talaba namoyon bo'ladi. Talaba, asosan, o'zi o'zlashtirgan bilimlarni namoyish etadi, o'qituvchi esa uning fikrlarini tinglaydi, zarur o'rinlarda savollar bilan murojaat qiladi. Talabalar guruhi (jamoasi) bu vaziyatda butunlay sust ishtirokchi, tinglovchi bo'lib qoladi. Bir qarashda talaba yoki o'qituvchi tomonidan uzatilayotgan axborotlarning qabul qilinishi talabalar guruhi (jamoasi) uchun bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatini yaratayotgandek taassurot uyg'otadi. Biroq, psixologik tadqiqot natijalarining ko'rsatishicha, shu tarzda qabul qilingan bilim (ma'lumot)lar juda tez unutiladi. Xususan, amerikalik psixolog olimlar R.Karnikau va F.Makelrouning o'rganishlariga ko'ra shaxsning tabiiy fiziologik-psixologik imkoniyatlari muayyan shakllarda o'zlashtirilgan bilimlarni turli darajada saqlab qolish imkonini beradi. Ya'ni shaxs: manbani o'zi o'qiganida 10 %; ma'lumotni eshitganida 20 %; sodir bo'lgan voqea, hodisa yoki jarayonni ko'rganida 30 %; sodir bo'lgan voqea, hodisa yoki jarayonni ko'rib, ular to'g'risidagi ma'lumotlarni eshitganida 50 %; ma'lumot (axborot)larni o'zi uzatganida (so'zlaganida, bilimlarini namoyish etganida) 80 %; o'zlashtirilgan bilim (ma'lumot, axborot)larni o'z faoliyatiga tatbiq etganida 90 % hajmdagi ma'lumotlarni yodda saqlash imkoniyatiga ega[5, 3-4].

Shunga ko'ra interfaol o'qitish “ta'lim jarayonining asosiy ishtirokchilari – o'qituvchi, va talabalar guruhi o'rtasida yuzaga keladigan hamkorlik, qizg'in bahs-munozaralar, o'zaro fikr almashish imkoniyatiga egalik asosida tashkil etiladi, ularda erkin fikrlash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda yechimlarni birgalikda izlash, o'quv materiallarini o'zlashtirishda talabalarining o'zaro yaqinliklarini yuzaga keltirish,

“o‘qituvchi-talabalar guruhi”ning o‘zaro bir-birlarini hurmat qilishlari, tushunishlari va qo‘llab-quvvatlashlari, samimiy munosabatda bo‘lishlari, ruhiy birlikka erishishlari kabilar bilan tavsiflanadi”.

Zamonaviy ta'lim, shu jumladan, uning tobora ommalashib borayotgan shakli — interfaol o‘qitishda esa shaxslar o‘rtasidagi suhbat (dialog) quyidagi shaxslar o‘rtasida tashkil etiladi:

Interfaol ta'limdagi suhbat ishtirokchilari;

Talaba — talaba (juftlikda ishlash);

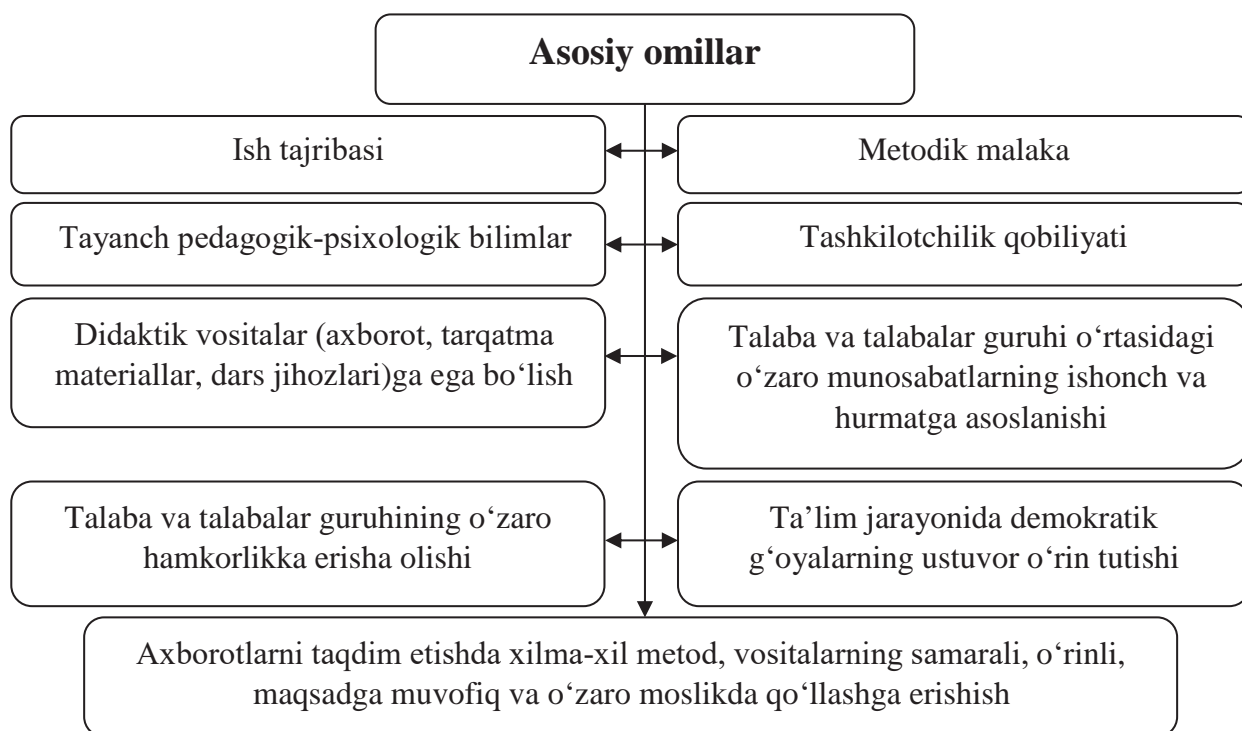
Talaba — talabalar guruhi (guruh yoki kichik guruhda ishlash);

Talaba — talabalar jamoasi (auditoriya, guruh jamoasida ishlash);

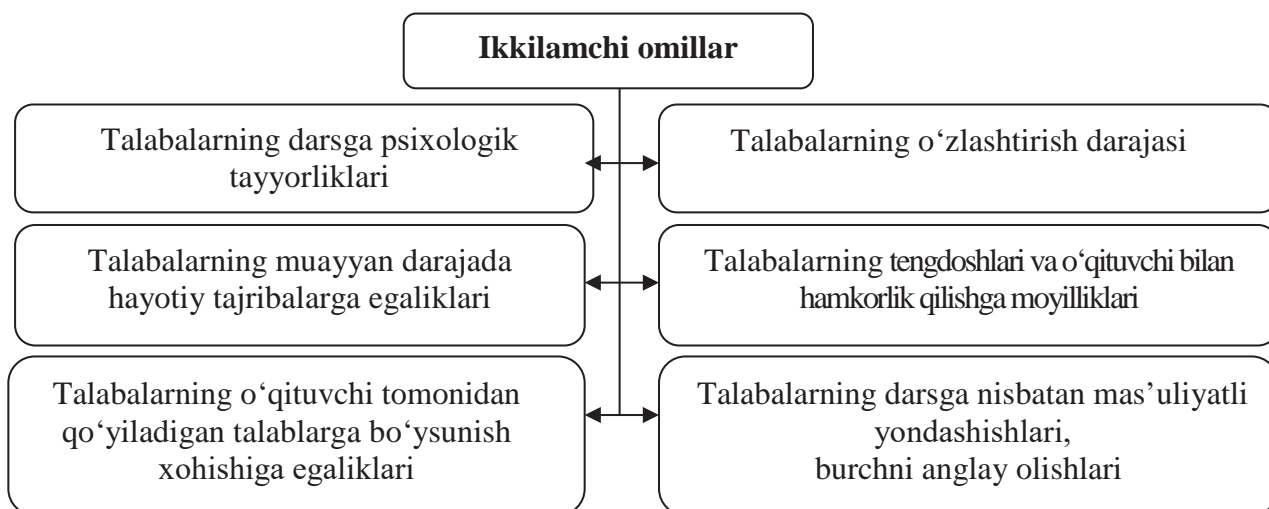
Talaba — axborot-kommunikatsion texnologiyalar.

Interfaol ta'lim mohiyatiga ko‘ra suhbatning “talaba – axborot-kommunikatsion texnologiyalar” shaklida tashkil etilishi talabalar tomonidan mustaqil ravishda yoki o‘qituvchi rahbarligida axborot texnologiyalari yordamida bilim, ko‘nikma, malakalarning o‘zlashtirilishini anglatadi.

O‘qitishning interfaol ta'limga asoslanishi bir qarashda nihoyatda oddiy, sodda taassurot uyg‘otadi. Biroq, bunda o‘qituvchining ma’lum darajada quyidagi omillarga ega bo‘lishi talab qilinadi:

Shu bilan birga ta'limda interfaol ta'limning samaradorligi quyidagi ikkilamchi omillarga ham bog‘liq:

O'qituvchi ta'lim jarayonida interfaol ta'lim yordamida talabalarning qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqillik, o'z-o'zini nazorat, o'z-o'zini boshqarish, samarali suhbat olib borish, tengdoshlari bilan ishlash, ularning fikrlarini tinglash va tushunish, mustaqil hamda tanqidiy fikrlash, muqobil takliflarni ilgari surish, fikr-mulohazalarini erkin bayon qilish, o'z nuqtayi nazarlarini himoya qilish, muammoning yechimini topishga intilish, murakkab vaziyatlardan chiqa olish kabi sifatlarni shakllantirishga muvaffaq bo'ladi. Eng muhimi, interfaol metodlarni qo'llash orqali o'qituvchi talabalarning aniq ta'limiy maqsadga erishish yo'lida o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatlarini tashkil etish, yo'naltirish, boshqarish, nazorat va tahlil qilish orqali xolis baholash imkoniyatini qo'lga kiritadi [6, 59-60].

Odatda interfaol metodlarga asoslangan ta'limiy harakatlar quyidagi shakllarda tashkil etiladi:

individual; juftlik; guruh; jamoa bilan ishlash

Interfaol ta'lim jarayonida talabalar:

- guruh yoki jamoa bilan hamkorlikda ishlash;
- tengdoshlari orasida o'z g'oyalari erkin bayon qilish, bilimlarini hech qanday ruhiy to'siqlarsiz namoyish etish;
- muammoni hal qilishga ijodiy yondashish;
- guruh yoki jamoadoshlari bilan ruhiy yaqinlikka erishish;

– o'z ichki imkoniyat va qobiliyatlarini to'liq namoyon qila olish;

– fikrlash, fikrlarni umumlashtirish va ular orasidan eng muhimlarini saralash;

– o'z faoliyatini nazorat qilish va mustaqil baholash;

– o'z imkoniyatlari va kuchiga ishonch hosil qilish;

– turli vaziyatlarda harakatlanish va murakkab vaziyatlardan chiqa olish ko'nikmalarini o'zlashtirish kabi imkoniyatlarga ega bo'ladi

Interfaol ta'lim:

– ta'lim oluvchi talabalarda bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi;

– ta'lim jarayonining har bir ishtirokchisini rag'batlantiradi;

– har bir talabaning ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi;

– o'quv materialining samarali o'zlashtirilishi uchun qulay sharoit yaratadi;

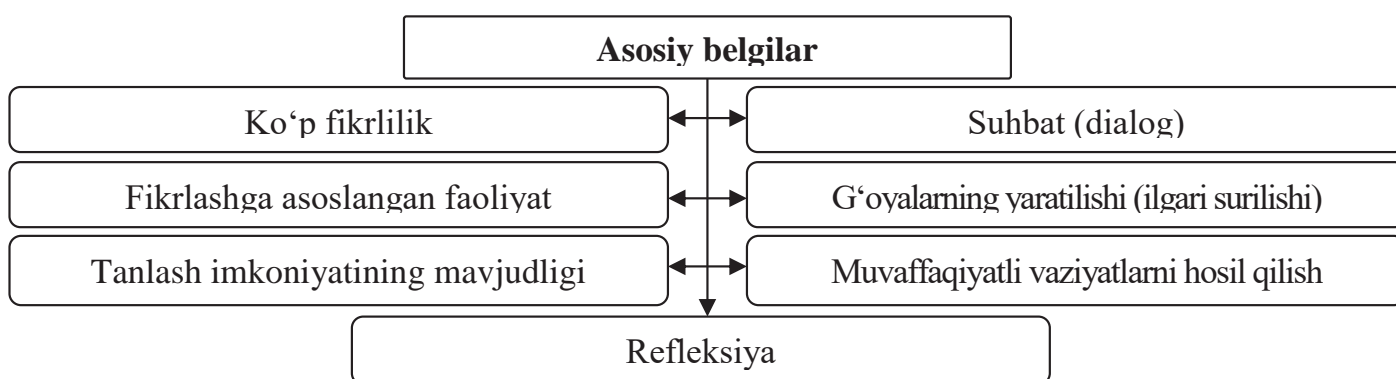
– talabalarga ko'p tomonlama ta'sir ko'rsatadi;

– talabalarda o'rganilayotgan mavzular bo'yicha fikr hamda munosabatni uyg'otadi;

– talabalarda hayotiy zarur ko'nikma, malakalarni shakllantiradi;

– talabalarining xulq-atvorini ijobiy tomonga o'zgartirilishini ta'minlaydi

Interfaol ta'limning asosiy belgilari quyidagilardir:

Izoh: Refleksiya (lotincha “reflexio” – ortga qaytish, aks etish): kishining o'z xatti-harakatlari, ularning asoslarini tushunib yetishi, fahmlashiga qaratilgan nazariy faoliyati; bilishning alohida faoliyati; shaxsiy kechinmalari, his-tuyg'ulari va o'y-xayollari mohiyatini fikrlash orqali anglash).

Interfaol ta'lim quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Mashg'ulot – ma'ruza emas, balki jamoaning umumiy ishi.
2. Guruhning tajribasi o'qituvchi (pedagog)ning tajribasidan ko'p.
3. Talabalar yosh, ijtimoiy mavqe va tajribaga ko'ra o'zaro teng.
4. Har bir talaba o'rganilayotgan muammo yuzasidan o'z fikrini aytish huquqiga ega.
5. Mashg'ulotda talaba shaxsi tanqid qilinmaydi (fikr

tanqid qilinishi mumkin).

6. Bildirilgan g'oyalar talabalarining faoliyatini boshqarmaydi, balki fikrlash uchun axborot (ma'lumot) bo'lib xizmat qiladi.

Ta'limni tashkil etishga interfaol yondashuvni qaror topshirish uchun o'qituvchi (pedagog)lar bir qator shartlarga rioya eta olishlari zarur. Ular:

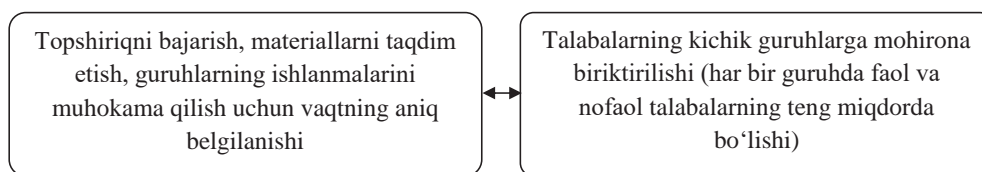
Asosiy shartlar

Ta'lim jarayoniga jamoadagi barcha talabalarining to'la qamrab olinishi.

Talabalarining mashg'ulotlarga ruhan tayyorliklarini inobatga olish.

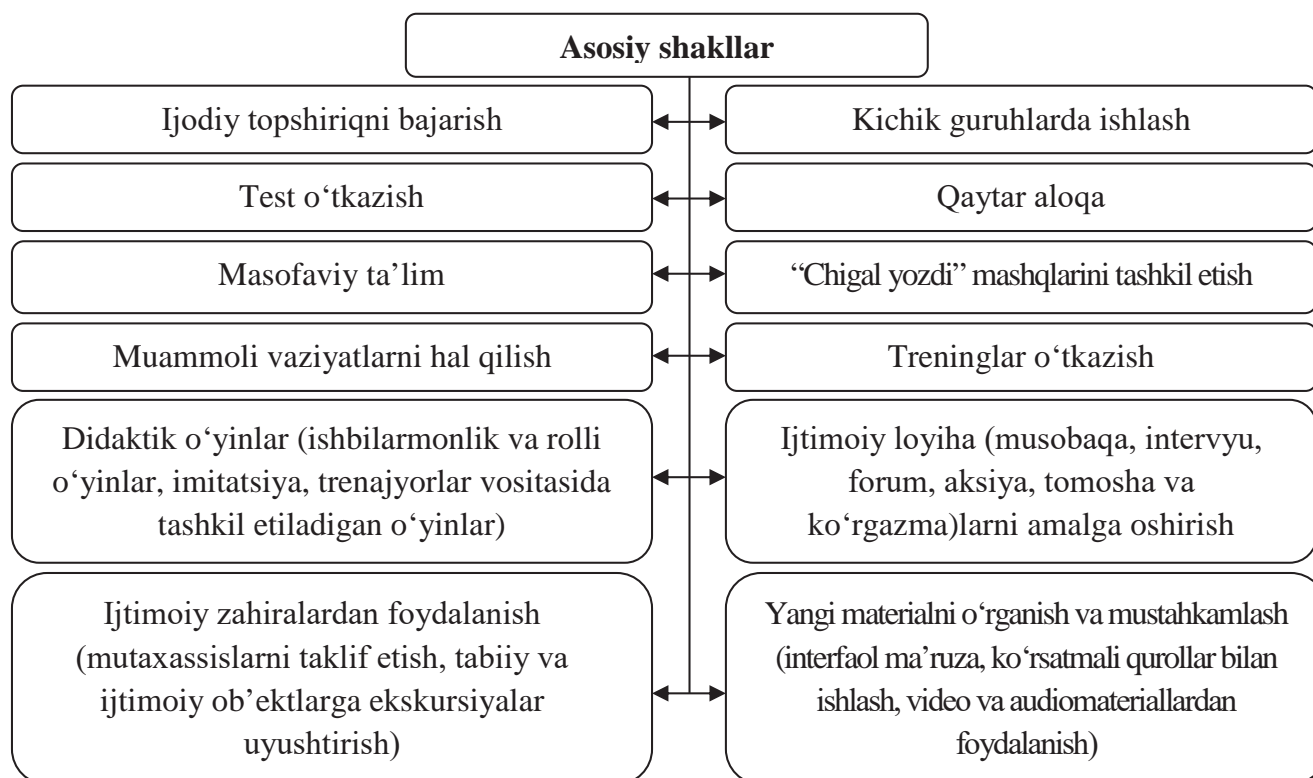
Talabalar sonining ko'p bo'lmasligi (25-30 nafar o'quvchi bilan kichik guruhlarda ishlash samaralidir).

O'quv xonasining jihozlanishi (stullar doira, archa, “Jonli liniya” kabi shakllarda joylashtiriladi).

Izoh: Stullar kichik va katta doira shaklida joylashirilganda kichik doirada talabalar, katta doirada ekspert guruhi joylashadi.

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida interfaol o'qitishning quyidagi shakllarda amalga oshirilayotganligi barchaga ma'lum:

Xulosa qilib aytganda interfaol ta'lim asosini interfaol metodlar tashkil etadi. Ta'lim jarayonida talabalar hamda o'qituvchi o'rtasida hamkorlikni qaror toptirish, faollikni

oshirish ta'lim oluvchilar tomonidan bilimlarni samarali o'zlashtirish, ularda shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan metodlar interfaol metodlar sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tursunov Sh.Ch., Abduraxmonov J.Sh., To'raqulov E.T. Hayot faoliyati xavfsizligi. Darslik. – T., 2023. – 560 b.
2. Abduraxmonov J.Sh. Talabalarda mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligiga oid bilimlarini rivojlantirish. Monografiya. – T., 2023. – 112 b.
3. Shodiyeva B.S. Ta'lim metodlari va vositalarinidarsdagi samaradorligi. SCIENTIFIC PROGRESS. 3-son. – 2022. – 290-295 b.
4. Djurayeva B.A. Pedagogika oliy ta'lim muassasasi talabalarining mediakomponentligini interfaol metodlar asosida rivojlantirish. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. 3-son. 2022. – 199-201 b.
5. Qodirova M.S. The essence of interfaol educational methods used in teaching. International scientific and practice conference on "International experience in increasing the effectiveness of distance education: problems and solutions". – 2023. – 46-50 p.
6. Atakulova G.M. Boshlang'ich sinflarda interfaol ta'lim va uning didaktik imkoniyatlari. Talqin va tadqiqotlar. – 4-soni. – 2022. – 58-60 b.

A COMPARATIVE TYPOLOGICAL STUDY OF VERBS EXPRESSING HUMAN BEHAVIOR

Khabiba Alimukhamedova,

Tashkent University of Information technology
named after Mukhammad al-Khwarizmi, Teacher

Annotation

This article presents a comparative typological study of verbs expressing human behavior across diverse languages. Human behavior, encompassing a wide array of actions, emotions, and social interactions, forms a critical domain within linguistic typology. The study aims to analyze and compare the lexical and grammatical properties of verbs that denote human behavior across languages. By shedding light on the linguistic diversity and commonalities in expressing human actions, emotions, and social conduct, the research seeks to contribute to a deeper understanding of cross-linguistic patterns in the semantic and syntactic encoding of human behavior.

Keywords: comparative linguistics, morphology, syntax, language diversity, semantic roles, cross-linguistic comparison, typological analysis.

Annotatsiya

Ushbu maqolada turli tillarda inson xatti-harakatlarini ifodalovchi fe'llarni qiyosiy tipologik o'rganish keltirilgan. Inson xulq-atvori, keng ko'lamli harakatlar, hissiyotlar va ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni qamrab olgan holda, lingvistik tipologiyada tanqidiy sohani shakllantiradi. Tadqiqot tillar bo'yicha inson xatti-harakatlarini bildiruvchi fe'llarning leksik va grammatik xususiyatlarini tahlil qilish va solishtirishga qaratilgan. Inson harakatlari, hissiyotlari va ijtimoiy xulq-atvorini ifodalashda lingvistik xilma-xillik va umumiylikni yoritib, tadqiqot inson xatti-harakatlarini semantik va sintaktik kodlashda o'zaro lingvistik naqshlarni chuqurroq tushunishga hissa qo'shishga intiladi.

Kalit so'zlar: qiyosiy tilshunoslik, morfologiya, sintaksis, til xilma-xilligi, semantik rollar, lingvistik taqqoslash, tipologik tahlil.

Аннотация

В этой статье представлено сравнительное типологическое исследование глаголов, выражающих поведение человека в разных языках. Поведение человека, охватывающее широкий спектр действий, эмоций и социальных взаимодействий, образует важнейшую область лингвистической типологии. Целью исследования является анализ и сравнение лексических и грамматических свойств глаголов, обозначающих поведение человека в разных языках. Пролывая свет на языковое разнообразие и общности в выражении человеческих действий, эмоций и социального поведения, исследование стремится внести вклад в более глубокое понимание межъязыковых паттернов в семантическом и синтаксическом кодировании человеческого поведения.

Ключевые слова: сравнительное языкознание, морфология, синтаксис, языковое разнообразие, семантические роли, межъязыковое сравнение, типологический анализ.

The study of human behavior has long captivated linguistic inquiry, offering a lens through which to understand the intricate ways in which languages encode the diverse spectrum of human actions, emotions, and interpersonal interactions. Verbs that express human behavior form a cornerstone of the linguistic landscape, reflecting the cultural, cognitive, and social nuances embedded within linguistic structures across the world's languages. This article presents a comparative typological exploration of verbs denoting human behavior, aiming to unravel the nuanced semantic and syntactic manifestations of human conduct within diverse linguistic systems.

Human behavior, as a comprehensive domain encompassing actions, emotions, and interpersonal dynamics, serves as a fertile ground for cross-linguistic investigation. This comparative typological study endeavors to analyze and contrast the lexical, morphosyntactic, and semantic properties of verbs expressing human behavior across a diverse array of languages, offering insights into both the shared and unique strategies through which languages

capture and categorize human conduct.

By interrogating a wide spectrum of language families and typological structures, the study seeks to unravel the grammatical and semantic nuances encapsulated within verbs that portray human actions and interactions. Drawing upon extensive lexical data and grammatical analysis, this exploration aims to shed light on the diverse ways languages encode human behavior, the underlying cultural underpinnings, and the cognitive and social dimensions reflected in linguistic expression [1, 13].

The findings from this comparative typological inquiry not only promise to enhance our understanding of linguistic diversity and language-cognition interactions, but also to contribute to broader discussions within the domains of linguistic typology, cognitive linguistics, and cross-cultural semantics. This investigation aspires to provide valuable insights into the cross-linguistic parameters of human behavior representation, ultimately enriching our comprehension of the intricate interplay between language, culture, and cognition in linguistic expression.

This exploration into the comparative typology of verbs expressing human behavior is poised to offer a deeper understanding of the subtle yet profound ways in which linguistic structures capture the richness and diversity of human actions, emotions, and social conduct across the world's languages.

1. Language Sample Selection

– Selection of a diverse sample of languages representing different language families, typological structures, and cultural regions. The sample encompasses languages from various linguistic families to capture a broad cross-linguistic spectrum.

2. Lexical Database Compilation

– Compilation of a comprehensive lexical database focusing on verbs denoting human behavior across the selected languages. This includes verbs related to various aspects of human behavior, such as actions, emotions, social interactions, and psychological states.

3. Semantic Analysis

– Semantic categorization and analysis of the identified verbs expressing human behavior, addressing nuances in meaning, connotations, and cultural associations. This phase involves identifying semantic domains, metaphoric extensions, and cultural-specific usages.

4. Syntactic and Morphological Analysis

– Examination of the syntactic and morphological properties of these verbs within their respective structural and typological frameworks. This involves analyzing argument structure, transitivity, valence patterns, and derivational morphology related to verbs expressing human behavior.

5. Cross-Linguistic Comparison

– A detailed cross-linguistic comparison of the lexical, semantic, and syntactic features of verbs expressing human behavior. This involves identifying common patterns, linguistic outliers, and language-specific strategies in the linguistic encoding of human conduct.

6. Ethnolinguistic Consultation

– Collaboration with native speakers, language experts, and field linguists within the respective language communities to ensure cultural and linguistic accuracy in the interpretation of verbs expressing human behavior. Insights from language consultants contribute to a richer understanding of the cultural and contextual underpinnings of the studied verbs.

7. Data Analysis and Interpretation

– Comprehensive data analysis to derive cross-linguistic patterns, linguistic universals, and unique features in the encoding of human behavior across the sampled languages. Robust statistical and qualitative analyses will support inferences and interpretations derived from the study.

8. Research Ethics Consideration

– Adherence to ethical considerations regarding the documentation and analysis of language data, ensuring

respect for the linguistic and cultural rights of the communities involved in the study [2, 24].

This structured approach integrates a comprehensive selection of languages, database compilation, semantic and syntactic analysis, cross-linguistic comparison, ethnolinguistic consultation, and rigorous data analysis to provide holistic insights into the linguistic diversity and commonalities in the encoding of human behavior across different languages.

In a comparative typological study of verbs expressing human behavior, the examination of syntactic and morphological frameworks plays a crucial role in uncovering cross-linguistic patterns and language-specific encoding. Here's a simplified example showcasing how this could be structured:

Transitivity and Valence Patterns

– Analysis of transitivity and valence patterns observed in verbs denoting human behavior across languages, focusing on the diverse ways in which languages encode the relationship between the verb, its arguments, and their interactions. This involves identifying variations in the number of core arguments, changes in verb valency across different behavioral scenarios, and shifts in argument structure depending on the nature of the behavior being expressed.

Semantic Roles and Argument Structure

– Examination of the semantic roles and argument structure associated with verbs expressing human behavior, with a focus on the assignment of agent, patient, experiencer, and other thematic roles. This analysis explores language-specific variations and cross-linguistic tendencies in structuring semantic relations and argument alignment for verbs related to actions, emotions, and social interactions.

Aspect and Tense Systems

– Investigation of aspectual and tense systems employed in the expression of human behavior, addressing how different languages grammatically mark the temporal and aspectual qualities of behavioral events. This includes discerning how languages encode the duration, completion, frequency, and temporal sequencing of human actions or activities related to behavioral and emotional occurrences.

Morphological Construal of Human Behavior

– Analyzing the morphological means through which different languages construe human behavior, including derivational morphology, lexical aspect markers, and morphosyntactic devices used to express the manner, intensity, and evaluative dimensions of human actions, emotions, and social conduct.

Cross-Linguistic Patterns and Language-Specific Strategies

– Identification of cross-linguistic patterns in the syntactic and morphological encoding of human behavior, alongside an exploration of language-specific morphosyntactic strategies used to express various types of hu-

man actions, emotions, and social interactions based on the language sample under investigation.

This analysis aims to elucidate the diverse syntactic and morphological frameworks employed by languages when portraying human behavior, thereby uncovering cross-linguistic regularities and language-specific strategies in the representation of human conduct.

The comparative typological study of verbs expressing human behavior across diverse languages has unveiled a rich landscape of syntactic and morphological frameworks, offering insights into the intricate ways in which languages encode and convey the spectrum of human actions, emotions, and social interactions. The analysis revealed diverse patterns, cross-linguistic regularities, and language-specific strategies in the representation of human conduct, underscoring the cultural, cognitive, and communicative dimensions encapsulated within linguistic structures.

The investigation illuminated variance in transitivity and valency patterns, semantic roles and argument structures, aspectual and tense systems, and morphological construal across languages, highlighting the diversity and typological intricacies in the linguistic portrayal of human behavior. These findings underscore the role of linguistic typology in capturing and categorizing the multifaceted

nature of human conduct, reflecting both universal cognitive predispositions and language-specific cultural and communicative needs.

Moreover, the cross-linguistic patterns and language-specific strategies uncovered in this study not only enrich our understanding of the semantic and syntactic dimensions of human behavior representation but also offer valuable contributions to the fields of linguistic typology, cognitive linguistics, and cross-cultural semantics. The study provides fertile ground for continued inquiry into the interaction between linguistic structures and cultural, social, and cognitive realities underpinning the encoding of human actions and interactions.

As we look to the future, the profound implications of this comparative typological research inspire a vision of dynamic knowledge exchange, cross-cultural investigations, and interdisciplinary collaborations. By delving into the rich tapestry of syntactic and morphological frameworks employed in the representation of human behavior, this study paves the way for continued exploration, methodological refinements, and broader implications for our understanding of the universality and cultural specificity of human behavior representation across the world's languages.

REFERENCES:

1. Mirzayunusova Z. I. Testing as one of the innovative methods of organizing training and control at the lesson of the Russian language and literature //Journal of Pedagogical Inventions and Practices. – 2022. – Т. 9. – 74 p.
2. Ibragimovna M. Z. TRANSFER OF PHRASEOLOGICAL UNITS DURING TRANSLATION. – 2022. 56p
3. Мирзаюнусова З. И., Учаева Л. А. МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ К ИЗУЧЕНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА //Yosh Tadqiqotchi Jurnal. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – 108 с.
4. Мирзаюнусова З. И. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ УЧЕНИКОВ-ИНОФОНОВ //Система непрерывного филологического образования: школа – колледж – ВУЗ. Современные подходы к преподаванию дисциплин филологического цикла в условиях полилингвального образования. 2021. – 60 с.

MAKTABGACHA TAYYORLOV GURUH BOLALARINI STEAM O'QITISH TEKNOLOGIYASI ASOSIDA INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Dilafro'z Jo'rayeva,

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha tayyorlov guruh bolalarini steam o'qitish texnologiyasi asosida intellektual qobiliyatlarini yosh xususiyatlari asosida takomillashtirishning ilmiy-pedagogik asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarni turli xil o'yinlar orqali intellektual qobiliyatlarini aniqlab, steam texnologiyasi asosida rivojlantirish masalasi ilmiy-nuqtayi nazardan talqin etilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tayyorlov guruh bolalariga mashg'ulotlar keltirib o'tilgan bir nechta tamoyillar asosida tashkil etilsa, intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun muhim omillardan biri ekanligi aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: shaxs, STEAM, ta'lim-tarbiya, erkinlik, innovatsion texnologiya, integratsiya, intellektual rivojlanish.

Аннотация

В данной статье анализируются научно-педагогические основы повышения интеллектуальных способностей детей дошкольной группы на основе паровой технологии обучения с учетом возрастных особенностей. Также с научной точки зрения трактуется вопрос развития интеллектуальных способностей детей дошкольного возраста посредством различных игр и их развития на основе паровых технологий. Отмечено, что подготовка в дошкольных образовательных организациях является одним из важных факторов развития интеллектуальных способностей, если она организована на основе нескольких принципов обучения детей группы.

Ключевые слова: личность, STEAM, образование, свобода, инновационные технологии, интеграция, интеллектуальное развитие.

Annotatsiya

This article analyzes the scientific-pedagogical basis of improving the intellectual abilities of children of the pre-school group based on steam teaching technology based on age characteristics. Also, the issue of developing preschool children's intellectual abilities through various games and developing them based on steam technology is interpreted from a scientific point of view. It was mentioned that preparation in pre-school educational organizations is one of the important factors for the development of intellectual abilities, if it is organized on the basis of several principles of training for the children of the group.

Keywords: Personality, STEAM, education, freedom, innovative technology, integration, intellectual development.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim siyosatining muhim maqsadlaridan biri bu yosh avlodni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalashdir. Albatta, barkamol inson deganda ma'naviy jihatdan yetuk, o'z vatanning tarixi, buguni va kelajagi uchun qayg'uradigan, shuningdek, jamiyatning iqtisodiy taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shish ishtiyoqida yonib yashaydigan shaxsni tushunish bugungi kun talabi hisoblanadi. Lekin ushbu tushunchaga tahliliy yondashilsa, uning naqadar serqirra, murakkab va har tomonlama umuminsoniy qadriyatlarga mos kelishini ko'rish mumkin.

Maktabgacha yoshda bolalarning intellektual rivojlantirishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan g'oyalar va tushunchalarning poydevori qo'yiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalik — bu insonning intellektual rivojlanishidagi eng maqbul davr hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanish imkoniyatlari juda yuqori ekanligi aniqlandi: bolalar nafaqat obyektlar va hodisalarning tashqi, vizual xususiyatlarini, balki ularning ichki, muhim aloqalari va munosabatlarini ham muvaffaqiyatli o'rganishlari mumkin. Maktabgacha yosh davrida mavhumlashtirish, umumlashtirish va xulosa chiqarishning dastlabki shakllari uchun qobiliyatlar shakllanadi.

Hozirda maktabgacha ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlarni yaratish maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishning mavjud tartibini takomillashtirishni hamda maktabgacha ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning zamonaviy usullarini joriy etishni talab qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-sonli Qarorining 1-ilovasi 10-bandida maktabgacha yoshdagi bolalarning badiiy-estetik va musiqiy tarbiya hamda ta'lim darajasini oshirish, erta yoshdan boshlab STEAM o'qitish asoslarini joriy etish ko'zda tutilgan. Bu esa maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglari oldiga STEAM texnologiyasini bilish vazifasini qo'yadi [1].

"STEAM" abbreviaturasi (qisqartmasi) birinchi marta 1990-yillarda amerikalik olimlar tomonidan taklif qilingan, biroq faqat 2000-yillardan faol qo'llana boshlagan. Bugungi kunda ta'lim sohasiga STEAM texnologiyalari jadallik bilan kirib kelmoqda. STEAM o'zi nima? S —

ta'lim yoki fan. T — texnologiya. Ingliz tilida muhandislikni anglatadigan E — elektron muhandislik. M — matematik, fanlar malikasi matematika. San'at ostida A — qisqartmasining yangi tarkibiy qismi butunlay boshqa yo'nalishlarni: rasm, arxitektura, haykaltaroshlik, musiqa va she'riyatni tushunish mumkin.

STEAM bolalarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi:

Muammolarni keng qamrovli tushunish;

Ijodiy fikrlash;

Muhandislik yondashuv;

Tanqidiy fikrlash; mavhumlashtirish va qonuniyatlarni topa olish qobiliyatini rivojlantirish;

– amaliy muammolarni tezda hal qilish qobiliyati;

– ta'kidlash, sxemalashtirish, tipiklashtirish qobiliyatlari;

– universal belgilar tizimlaridan (belgilaridan) foydalanishni bilish va ulardan foydalanish qobiliyati;

– jarayonni va o'z faoliyati natijalarini baholash qobiliyatini rivojlantirish.

“STEAM — ta'lim” XXI asr innovatsion texnologiyalariga asoslangan, maqsadi bolalarda yangi tipdagi fikrlashni rivojlantirish bo'lgan yangi ta'lim tizimidir. Bu — an'anaviy o'qitish metodikasidan farq qiladigan va ijodiy hamda tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishga asoslangan tamomila yangicha yondashuvdir [3, 13].

Bu texnologiya bo'yicha ishlashning muhim xususiyati — aynan STEAM — loyiha ustida jamoaviy ishlash miyaning ijod, hissiyotlar uchun javob beradigan o'ng yarim sharini ishga solish imkonini beradi. Bu texnologiya bo'yicha muvaffaqiyatli loyiha ishlariga ko'plab misollar keltirish mumkin [2, 98].

Ko'pgina psixologlar va olimlar aqliy rivojlanish muammosi bilan shug'ullangan. Aqliy rivojlanishni tavsiflash uchun ko'plab sxemalar taklif qilingan. Masalan, J. Piaget rivojlanishni uzluksiz va o'zgarmas bosqichlar ketma-ketligi deb hisobladi, ularning har biri oldingi bosqich tomonidan tayyorlanadi va o'z navbatida, keyingi bosqichni tayyorlaydi. U bolaning intellektual rivojlanishining uchta asosiy bosqichini ajratadi:

Sensomotor rivojlanish bosqichi (tug'ilgandan 2 yoshgacha);

Muayyan operatsiyalar bosqichi (2 yoshdan 11 yoki 12 yilgacha);

Rasmiy operatsiyalar bosqichi (12 yoki 13 yoshdan boshlab).

L.S. Vigotskiy tafakkurning rivojlanishi ko'p jihatdan “ongning nutq vositalari” bilan belgilanadi, deb ta'kidlaydi. U so'zning ramziy xususiyatiga, uning shaxs va dunyo o'rtasidagi o'ziga xos ijtimoiy-madaniy vositachi ekanligini tushunishga alohida ahamiyat beradi. Vigotskiy bolaning aqliy rivojlanishining eksperimental asoslangan nazariyasini ishlab chiqqan. Unda u tafakkur va nutqning turli genetik ildizlarga ega ekanligini isbotladi. Fikrlash instrumental faoliyat bilan, nutq esa tovush signali orqali hissiy infeksiya bilan bog'liq. Muayyan

yoshda bolada fikrlash va nutq uyg'unlashadi, buning natijasida og'zaki va mantiqiy fikrlash paydo bo'ladi. [6, 76]

Maktabgacha ta'limning birinchi tizimlarini yaratgan olimlar — F. Frobel, M. Montessorining asarlarida maktabgacha yoshdagi bolalik aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun maqbul davr sifatida belgilanadi. Ammo Usova, Zaporjets, Venger, Poddyakovlarning tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanish imkoniyatlari ilgari o'ylanganidan ancha yuqori ekanligi aniqlandi. Bola nafaqat F.Frobl, M.Montessori asarlarida nazarda tutilgan narsa va hodisalarning tashqi, vizual xususiyatlarini o'rganishi mumkin, balki ko'plab tabiat hodisalari, ijtimoiy hayotning asosi bo'lgan umumiy bog'lanishlar haqidagi g'oyalarni o'zlashtira oladi, tahlil qilish va turli vazifalarni hal qilish usullarini o'zlashtira oladi.

D.B. Elkoninning fikricha, o'yin faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, chunki u ma'lum bir yoshdagi yetakchi faoliyatdir. O'yinda bolaga o'z xatti-harakatlarini boshqarishga imkon beradigan rol eng katta ahamiyatga ega hisoblanadi. D.B. Elkonin o'yin faoliyatining rivojlanish bosqichlarini o'rganar ekan, o'yinda birinchi navbatda kattalarning harakatlari, keyin esa ularning munosabatlari takrorlanadi, deb hisoblaydi. O'yinda turli xil rollarni bajarib, bola turli nuqtayi nazarlarni oladi va obyektini turli burchaklardan ko'ra boshlaydi. Bu insonning eng muhim aqliy qobiliyatining aqliy rivojlanishiga hissa qo'shadi, bu unga boshqa nuqtayi nazar va boshqa nuqtayi nazarni taqdim etish imkonini beradi [5, 59].

Intellektual rivojlanish — bu chaqaloqning shaxsiyatini shakllantirishdagi eng muhim moment. Afsuski, har bir ota-ona buni qanday qilish kerakligini tushunadigan ma'lum bilimga ega emas. Ko'pincha o'z sohasidagi mutaxassislar yo'llarni taklif qilishlari mumkin: bolalar psixologlari, o'qituvchilar yoki o'qituvchilar. Biroq, aqlning shakllanishi odatda bir necha muhim bosqichlarga bo'linadi [4, 138].

Birinchi bosqich — uch yosh va undan kichik yoshdagi bolaning rivojlanishi: Shuni bilish kerakki, bu yoshda bola butunlay qaram va uning his-tuyg'ulariga bo'ysunadi. Bu uning dunyoni qanday qabul qilishiga va uni erta yoshdanoq tushunishiga ta'sir qiladi. Shu sababli, bu yoshdagi chaqaloq muntazam ravishda qo'llariga turli xil to'qimalarga ega bo'lgan narsalarni berish tavsiya etiladi. Bu uning teginish tuyg'usini rivojlantiradi va unga dunyodagi hamma narsa teginishdan farq qilishini bilishga yordam beradi. Bu chaqaloqning ongiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan har xil ta'm va aromatlarni farqlash uchun yaxshi mashg'ulot bo'ladi. Ertaklar uch yoshli bolalar uchun katta ahamiyatga ega, ular orqali chaqaloq o'z aqlining barcha turlarini rivojlantiradi, shuningdek, uning psixikasini yaxshilaydi.

Ikkinchi bosqich — uch yoshdan to'rt yoshgacha bo'lgan bolaning rivojlanishi: Har bir ota-ona bilishi kerakki, bu yoshda bola allaqachon o'zini to'liq huquqli

shaxs sifatida qisman biladi. Bolada mustaqil harakatlar qilish va mustaqil ravishda qaror qabul qilish istagi bor, shuning uchun siz bunga umuman aralashmasligingiz kerak va aksincha, uni hech qanday tarzda cheklamaslikka harakat qilishingiz kerak. Vaqti-vaqti bilan paydo bo'ladigan chaqaloqning tashabbusi tez-tez bo'lib turishi uchun har tomonlama rag'batlantirish kerak. Farzandingizga "muhim" va mas'uliyatli vazifalarni ishonib topshiring: mushukni boqing, sumkani ko'taring, po'latga pechat qo'ying va hokazo. Farzandingizga butun jiddiylik va mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish unga muhim hayotiy ko'nikmalarni egallash imkonini beradi. Farzandingizga ijodkorlik mehrini uyg'oting Bolani qanchalik hurmat qilayotganingizni va uning muammolarini qanday tushunganingizni ko'rsating Bolaga bosim o'tkazmang, uni istalmagan ishini qilishga majburlamang, unga qo'l ko'tarmasdan va sizning ustunligingiz borligini bildirmasdan, so'z bilan rozi bo'ling. Chaqaloq bilan "teng asosda" muloqot qilishga harakat qiling, bu unga boshqa odamlar bilan muloqot qilishdan qo'rqmaslik va do'stona odam bo'lishga imkon beradi. Farzandingizda tabiatga muhabbat uyg'oting, qushlar va hayvonlarni birgalikda tomosha qiling, gullar, meva va sabzavotlar yetishtiring.

Uchinchi bosqich — olti yoshli bolaning intellektini rivojlantirish. Besh yoki olti yoshida bola allaqachon maktabga faol tayyorgarlik ko'rishni boshlaydi, ya'ni otanalar uni allaqachon harflar va raqamlar bilan tanishtirishlari kerak. Biroq, bolani o'qishga yoki hatto yozishga majburlash bunga loyiq emasligini tushunish kerak. Bu yoshda bolani odamlar bilan muloqot qilish va ulardan qo'rqmaslik, shuningdek, o'z harakatlarida mustaqil bo'lishga o'rgatish juda muhimdir. Bu yoshda muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish bolaga tezda do'stlashish, ijodiy vazifalar va tanlovlarda zavq bilan qatnashish, o'z qo'llari bilan biror narsa yaratish va kattalarning qasddan harakatlarini amalga oshirish imkonini beradi. Farzandingizni noto'g'ri ish qilgani yoki umuman qilishni xohlamasligi uchun jazolamasligingiz kerak, uni har tomonlama rag'batlantirish va maqtash kerak, hatto eng kichik va eng ahamiyatsiz yutuqlar uchun ham. Bu yosh juda tez-tez hayot uchun xotiralarni qoldiradi, shuning uchun har bir ota-ona bolaning boshida va qalbida faqat yoqimli taassurotlar va his-tuyg'ularni qoldirishi muhimdir. [3, 88]

Kichik yoshdagi bolalarda fikrlashni rivojlantirish uchun o'yin "Mushukchani joylashtiring" O'yin bolalarning eng muhim ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi: u tasavvurni rivojlantiradi nutqni yaxshilaydi xotirani yaxshilaydi narsalarni solishtirishni o'rgatadi Ushbu o'yinni o'ynash uchun siz boladan mushukchani vizual ravishda tasavvur qilishini va uning qanchalik kichik yoki katta ekanligini qo'llari bilan ko'rsatishini so'rashingiz kerak. Keyin unga bir qator savollar bering:

Mushukcha qutiga joylashadimi?

Mushukcha hamyonga sig'adimi?

Mushukcha shkafga sig'ishi mumkinmi?

Shunday qilib, siz mushukchani cheksiz tasavvur qilishingiz va uni aqliy ravishda turli joylarga joylashtirishingiz mumkin. Bu bolada nafaqat fikrlashni, balki obyektlarni solishtirish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Ijtimoiy intellektni rivojlantirish uchun o'yinlar bolaga ma'lum ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarni egallashga yordam beradi va jamiyatda o'zini faol tutishni o'rganadi: muloqotdan qo'rqmaslik, teginish aloqasi, uyatchan bo'lmaslik. "Sleepy Engine" ijtimoiy intellektni rivojlantirish uchun o'yin. Ushbu o'yin har bir bolaga o'z his-tuyg'ulari dunyosiga kirishga, boshqa odamga ishonishga imkon beradi. O'yinning ma'nosi - "A" nuqtasidan "B" nuqtasiga ko'r-ko'rona, sizni boshqaradigan odamga to'liq ishonishdir. Buning uchun bir nechta bolalar bir qatorda turishadi va birinchisidan tashqari har birining ko'zlari bog'langan. Ushbu o'yinni o'yin maydonchasida o'ynash yaxshidir, bu yerda ba'zi to'siqlar mavjud. Qo'llanma (birinchi dvigatel) keyin nima qilish kerakligini aytadi: egilib, oyog'ingizni ko'taring, sakrab o'ting va u keyingisini aytadi. Har bir lokomotiv oldingi harakatlarini takrorlaydi va to'siqlarni astoydil yengib, oldinga siljiydi va o'rtog'ini yelkasidan ushlab turadi. O'yin davomida bolalar bir-biri bilan muloqot qilishni o'rganadilar, aldanishdan qo'rqmaydilar va bir-biriga yordam berishni o'rganadilar. Bundan tashqari, ko'rishning etishmasligi sizning boshingizda bolalarni o'rab turgan narsalarni vizual tarzda tasvirlash imkonini beradi [7, 57].

Har qanday yoshdagi bolalarda hissiy intellektini rivojlantirish uchun o'yinlar juda oddiy, ammo ayni paytda chuqurdir. Ular bolalarga ularning ichida sodir bo'layotgan hamma narsani his qilishlariga va muayyan xulosalar chiqarishlariga imkon beradi: ular uchun yaxshi yoki yomon. "Mening quvonchim" hissiy intellektni rivojlantirish uchun o'yin: O'yinning maqsadi — bolalarning quvonch nima ekanligi va u haqiqiy hayotda qanday namoyon bo'lishi haqidagi bilimlarini kengaytirishdir. O'yin boshlovchisi bolalarning e'tiborini hozirgi paytda qanday his qilishlariga qaratishi va ular uchun quvonch nima ekanligini tushuntirishlarini so'rashi kerak. Bundan tashqari, o'yin bolalarda ijobiy his-tuyg'ular va yoqimli taassurotlarni shakllantiradi. Atribut sifatida siz har qanday kulgili yoki quvnoq o'yinchoqdan foydalanishingiz mumkin. Bolalar bu o'yinchoqni bir-birlariga uzatib, bitta muhim savolga javob berishadi: "Quvonch bu ..." O'yin davomida har bir bola o'z shaxsiy fikrlariga sho'ng'iydi va javobni o'z ichida topishga harakat qiladi, uni rejalashtirishdan va ongsiz ravishda unga tayyorgarlik ko'rishdan, o'z navbatini kutishdan.

Mashg'ulotlarni tayyorlash va o'tkazishda quyidagi tamoyillarni amalda qo'llash tayyorlov guruh tarbiyalanuvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda asosiy tamoyillar hisoblanadi :

1 . Bolaning intellektiga ko'p qirrali rivojlanish ta'siri tamoyili. Mashg'ulotlar uchun nafaqat berilgan mavzu bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga

hissa qo'shadigan, balki bir qator intellektual fazilatlarni rivojlantiradigan mashqlarni tanlash va tuzish.

2. Ta'limga samarali yondashish tamoyili. Mashg'ulotni shunday tashkil etishga harakat qilish kerakki, bolalar vazifalarni hal qilishning o'ziga xos usullarini izlashsin, chunki bir vaqtning o'zida ularning aqliy faoliyati faollashadi va intellektual fazilatlari yaxshilanadi.

3. Oqilona javob berish tamoyili. Vazifalarni shunday shakllantirish kerakki, bolalar o'z nuqtayi nazarini, yechimini o'z versiyasini asoslashlari kerak.

4. Ijobiy motivatsiya prinsipi. Muvaffaqiyatli o'quv jarayoni uchun guruhda maxsus sharoitlar yaratish — quvonch, ajablanish, zavqlanish muhiti. “Muvaffaqiyatli vaziyat” yaratishdan keng foydalanish, tarbiyalanuvchilarni o'zlarining kuchli tomonlariga, muvaffaqiyatga erishishlariga ishonishga undaydi.

5. Insonparvarlik va hamkorlik tamoyili. Maktabgacha ta'lim davrida tayyorlov guruh bolalarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda gender farqlari namoyon bo'ladi. O'g'il bolalar fazoviy-vizual munosabatlarga ancha yaxshi yo'naltirilgan, qizlarning og'zaki intellekt darajasi yuqori.

Didaktik o'yin — bu maktabgacha yoshdagi bolalarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun juda muhimdir. O'yinning ahamiyati shundan iboratki, uni na faqat mashg'ulotda, balki mashg'ulotdan tashqari bo'sh

vaqtlarda ham qo'llash mumkin.

Didaktik o'yinlar (rivojlanayotgan, kognitiv) bolalarda fikrlash, xotira, e'tibor, ijodiy tasavvurni, tahlil qilish va sintez qilish qobiliyatini, fazoviy munosabatlarni idrok etish, konstruktiv qobiliyat va ijodkorlikni rivojlantirish, tarbiyalanuvchilarni kuzatish, mulohaza yuritishning asosiligi; o'z-o'zini tekshirish odatlari, bolalarni o'z harakatlarini vazifaga bo'ysundirishga, boshlangan ishni oxirigacha etkazishga o'rgatish [5, 60].

An'anaviy o'qitish uslublari bilan taqqoslaganda, maktabgacha ta'limda STEAM yondashuvi bolalarni tajribalar o'tkazishga, modellar tuzishga, mustaqil ravishda musiqa va filmlar yaratishga, o'z g'oyalarini haqiqatga aylantirishga va yakuniy mahsulotni yaratishga undaydi. Ushbu ta'lim yondashuvi bolalarga nazariya va amaliy ko'nikmalarni samarali tarzda birlashtirishga imkon beradi va universitetga kirish va keyingi o'qishni osonlashtiradi. Hozirda investorlar, biznes-homiylar, yirik biznes vakillarining ilmiy-innovatsion loyihalarga qiziqishi ortib boryapti. Ilg'or ishlanmalarning paydo bo'lishi uchun, shubhasiz, STEAM — markazlar yaratilishi, robot texnikasi kabi fanlar kiritilishi, dasturlashtirish asoslarini informatika faniga integratsiyalash, mavjud tajribadan pedagoglarni mavzuviy hamjamiyatlarga birlashtirish yo'li bilan foydalanish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi “O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PQ-4312-sonli Qarori <http://lex.uz/docs/-4327235>
2. Ivanov.P.I, Zufarova M.E Umumiy psixologiya. Darslik. – T.: “O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2008. – 480 b.
3. Maxmutazimova Yu.R. Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari. O'quv qo'llanma. – T.: Tamaddun, 2022. – 148 b.
4. Jalilova S.X. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. – T.: “Faylasuflar” nashriyoti, 2017. – 496 b.
5. Djurayeva B.R., Tojiboeva X.M., Nazirova G.M. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning zamonaviy tendentsiyalari. O'quv qo'llanma. – T.: “O'zPFITI” nashriyoti, 2016. – 110 b.
6. Z.Nishanova, G.Alimova. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. – 160 b.
7. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiyasi. Darslik. – T.: O'qituvchi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008. – 352 b.

PEDAGOGICAL SCIENCE AND EDUCATIONAL PROCESS IN ENGLISH

Gulchekhra Razzakova,

Tashkent University of Information Technology
named after Mukhammad al-Khwarizmi, Teacher**Annotation**

Pedagogical science underscores the pivotal role of curriculum development and assessment principles in shaping effective language learning experiences. This article brings to the forefront the foundational principles that govern curriculum design and assessment within the domain of English language pedagogy. Central to this exploration are the multifaceted principles guiding curriculum development, which emphasize learner-centered needs analysis, contextual relevance and the integration of language skills to foster communicative proficiency.

Keywords: Innovative technology, pedagogical skill, modern strategies, rate of education, teaching system, methodology.

Annotatsiya

Pedagogikafani o'quv dasturlarini ishlab chiqish va baholash tamoyillarining samarali til o'rganish tajribasini shakllantirishdagi muhim rolini ta'kidlaydi. Ushbu maqola ingliz tili pedagogikasi doirasida o'quv dasturlarini ishlab chiqish va baholashni tartibga soluvchi asosiy tamoyillarni birinchi o'ringa olib chiqadi. Ushbu kashfiyot uchun Markaziy o'quv dasturini ishlab chiqishga rahbarlik qiluvchi ko'p qirrali prinsiplar bo'lib, ular o'quvchilarga yo'naltirilgan ehtiyojlarni tahlil qilish, kontekstual dolzarblik va kommunikativ malakani rivojlantirish uchun til ko'nikmalarini birlashtirishni ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiyalar, pedagogik mahorat, zamonaviy strategiyalar, ta'lim darajasi, o'qitish tizimi, metodika.

Аннотация

Педагогическая наука подчеркивает ключевую роль принципов разработки учебных программ и оценки в формировании эффективного опыта изучения языка. В этой статье на первый план выдвигаются основополагающие принципы, которые регулируют разработку учебных программ и оценку в области педагогики английского языка. Центральное место в этом исследовании занимают многогранные принципы, лежащие в основе разработки учебной программы, в которых особое внимание уделяется анализу потребностей учащихся, контекстуальной значимости и интеграции языковых навыков для повышения коммуникативного мастерства.

Ключевые слова: Инновационная технология, педагогическое мастерство, современные стратегии, темп обучения, система преподавания, методология.

Language Acquisition and Pedagogy

1. Language Learning Theories

– Discussion on prominent language learning theories such as behaviorism, cognitivism, constructivism, and sociocultural theory, and their impact on language instruction.

2. Second Language Acquisition

– Exploration of second language acquisition stages, factors influencing language learning, and strategies for effective second language acquisition in diverse learner populations.

Educational Methodologies

1. Teaching Approaches

– Examination of various teaching approaches, including communicative language teaching (CLT), task-based language teaching (TBLT), the direct method, and the audio-lingual method, emphasizing their applications in English language teaching.

2. Technology in Education

– Discussion on the integration of technology in language education, including the use of language learning apps, online resources, and digital platforms for language instruction and practice.

Educational Psychology

1. Learner Motivation and Engagement

– Exploring theories of motivation and their application in language learning, including strategies to enhance learner motivation and engagement in an English language learning context.

2. Individual Differences

– Understanding how individual learner differences, such as learning styles, cognitive abilities, and cultural backgrounds, impact language learning, and tailoring instruction to accommodate diverse learners.

Curriculum Development and Assessment

1. Curriculum Design

– Discussions on curriculum design principles, needs analysis, goal setting, and the development of communicative language competencies in English language curricula.

2. Assessment and Evaluation

– Exploring varied assessment methods, including formative and summative assessment, performance-based assessment, and the use of rubrics and self-assessment for language proficiency measurement.

Teaching English for Specific Purposes (ESP)

– Addressing methodologies and materials for teaching English for specific purposes, encompassing busi-

ness English, academic English, English for healthcare, and other professional and vocational contexts.

This multifaceted array of topics within pedagogical science and the educational process in English provides a rich foundation for research, practice, and innovation in language teaching and learning. [1, 24]

Language teaching in general and English language teaching in particular has tremendously changed over the centuries. Language learning and teaching are dynamic, fluid, mutable processes, so there is nothing fixed about them unlike the teaching of other subjects. Language teaching especially throughout the twentieth century underwent numerous changes and innovations. Approximately, every decade a new approach or methodology comes into practice. Many major theories, events, trends and technologies which shaped English language teaching during the past decades suggest methodologies are as much a product of their times as educational systems, and rooted in the ideas of their time. Ideas may come into and go out of fashion. Many new approaches are rediscoveries of old methods neglected but illuminated. [2, 28]

The same vital necessity is the study of foreign languages in order to keep pace with the times. Today, knowledge of English opens a window into a large global world with its wide flow of information and innovations. At the present stage of the development of the society, the modernization of the content of education in Uzbekistan is not connected with the innovation processes in the organization of teaching foreign languages. Therefore, the main goal of the modern teacher is to choose the methods and forms of organizing the learning activity of trainees, which optimally meet the goal. In recent years, the usage of new information technologies in schools has been raised increasingly. Since the main goal of teaching foreign languages is the formation and development of a communicative culture of schoolchildren, the training of practical mastering a foreign language, the use of computer technology, Internet resources is the best approach in teaching. It's been quite a few years since a computer entered our life, and we no longer imagine a modern lesson without the use of information technology. ICT becomes an integral tool in increasing students' interest and developing visual-figurative thinking.

To improve an appropriate communication between teacher and learner: Developing interaction between teachers and students is a basic matter. If during the lessons, students use innovative technologies regularly, they will have different questions. Then they have to communicate with their teachers. That is to say, the rate of working together grows. If learners are under the control of teachers, they improve their knowledge more easily. As Professor Chirac Patel showed, innovative technologies make lessons lively and interesting. In addition, Butler-Pascoe & WI burg described some advantages of innovative technologies for developing teaching system. That is to say,

technology: – Offers comprehensible field-specific effort and gives facilitates student production; – strengthens intellectual abilities and critical thoughts; – helps to develop communicative activities representative of specific professional or academic environments; – provides modern strategies for language development; – consists of authentic materials from specific professions and disciplines. These strategies are very appropriate to grow not only English, but also the rate of education. It is true that the aim from using innovative technologies in teaching and learning system is to promote motivation and learning interest, which can be an appropriate style to achieve successes in educational sphere. In conclusion, we can say that modern teaching materials, strategies. [3, 15]

Interesting and exciting is a sound and graphic design of the program. In the language laboratory, there are disks with various type of educational programs. This is an important and extensive addition to the training process. The educational programs provide a large number of exercises for grammar and vocabulary. These programs are very easy to use; you need minimal computer skills, which is very important when working with a group of students. There are materials for all classes that are divided into modules, but their content is very simple and not very clear. Now let us move on to the issue of using the Internet for teaching English. Today, new methods of using Internet resources are opposed to traditional teaching foreign languages. To teach communication in a foreign language, you need to create real life situations that will stimulate the study of the material and develop adequate behavior. Now everyone understand that the Internet has tremendous information capabilities and no less impressive services. Whichever way we relate to the Internet; we have to recognize the fact that the worldwide network has become an integral part of modern reality. Many students have long appreciated all the advantages of the Internet and use its services actively in their educational process, while for teachers the space of this world web remains mostly unknown, unfamiliar and to some extent frightening. What kind of help the Internet can provide depends on how we use it for solving didactic tasks. These days every modern teacher uses widely the resources of the global Internet. Preparing messages, students filter a lot of information, if they need to listen to music, and most often view photos. Such tasks for students can use the preparatory stage for the lesson, for example, in combination with the project method, allowing students to apply practically for their knowledge and skills. This is one of the forms of research organization and cognitive activity, in which group activity is successfully realized that allows increasing the motivation for learning a foreign language. In the center of such a work, process stands the student himself, with the opportunity to freely express his opinion and practical usage of foreign speech. Thus, without the use of ICT in the teaching process, it is difficult to imagine modern Eng-

lish lessons. Their use expands the scope of the educational process, increases its practical focus. The use of ICT and Internet resources in the English lesson allows me to more fully implement a whole range of methodological, pedagogical and psychological principles.

The usage of computers in English educational programs increases the effectiveness of solving communicative problems, develops different types of speech activity of students, and forms a stable motivation for students to learn foreign language activities in class. In the 21st century, the society makes ever-higher demands on the practical knowledge of English in everyday communication

and in the professional sphere.

The volumes of information are growing, and often routine ways of its transfer, storage and processing are ineffective. The use of information technology reveals the enormous capabilities of the computer as a means of learning. But we must not forget that the use of multimedia technologies can not provide a significant pedagogical effect without a teacher, since these technologies are only ways of teaching. The computer in the educational process is not a mechanical teacher, a tool that enhances and expands the possibilities of its teaching activity.

REFERENCES:

1. Mirzayunusova Z.I. Testing as one of the innovative methods of organizing training and control at the lesson of the Russian language and literature //Journal of Pedagogical Inventions and Practices. – 2022. – Т. 9. – 74 с.
2. Ibragimovna M. Z. TRANSFER OF PHRASEOLOGICAL UNITS DURING TRANSLATION. – 2022. – 56 p.
3. Мирзаюнусова З.И., Учаева Л. А. МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ К ИЗУЧЕНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА //Yosh tadqiqotchi jurnali. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – 108 с.
4. Мирзаюнусова З. И. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ УЧЕНИКОВ-ИНОФОНОВ //Система непрерывного филологического образования: школа–колледж–вуз. Современные подходы к преподаванию дисциплин филологического цикла в условиях полилингвального образования. – 2021. – 60 с.
5. Терещенкова Е.В. Дуальная система образования как основа подготовки специалистов // Научно-методический электронный журнал “Концепт”. – 2014. – № 4 (апрель). – 45 с.

TEXNIKA IXTISOSLIKLARIDA “MATERIALSHUNOSLIK VA KONSTRUKSION MATERIALLAR TEXNOLOGIYASI” FANINI O‘QITISHDA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH USHLUBLARI

Dilmurod Xolmurodov,
Qarshi davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada muhandis-texnik mutaxassislar tayyorlashda “Materialshunoslik va konstruksion materiallar texnologiyasi” fanini o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik asoslari o‘rganilib, o‘quv jarayonida zamonaviy-interfaol o‘qitish usullaridan samarali foydalanish yo‘llari tadqiq etilgan.

Bundan tashqari, ta’lim jarayonida ilg‘or pedagogik texnologiyalarni faol qo‘llash, ta’lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kundagi ahamiyati hamda o‘qitish metodikasi talabalarning o‘quv-bilish faoliyatini faollashtirishga yordam beradigan yangi o‘qitish usullarini haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlari: texnika, texnologiya, materialshunoslik, konstruksion materiallar, texnologik xarita, innovatsiya, bahsmunozara, o‘yin, keys-stadi, loyihalar usuli.

Аннотация

В данной статье изучаются педагогические основы использования инновационных образовательных технологий в преподавании дисциплины “Материаловедение и технология строительных материалов” при подготовке специалистов в области техники и технологии, а также исследуются пути эффективного использования современного интерактивного обучения в образовательном процессе.

Кроме того, было высказано мнение об активном применении передовых педагогических технологий в образовательном процессе, о сегодняшнем значении повышения эффективности обучения, анализа и внедрения в практику новых методов обучения, методика обучения которых способствует активизации учебно-познавательной деятельности учащихся.

Ключевые слова: Техника, технология, материаловедение, конструкционные материалы, технологическая карта, инновация, дискуссия, игра, кейс-стади, метод проектов.

Annotation

This article studies the pedagogical foundations of using innovative educational technologies in teaching the discipline "Materials Science and Technology of Building Materials" in the training of specialists in the field of engineering and technology, and also explores ways to effectively use modern interactive learning in the educational process.

In addition, the active application of advanced pedagogical technologies in the educational process, the importance of improving educational efficiency, analysis and implementation in practice today, and the teaching methodology are reflected on new teaching methods that will help to activate the educational and cognitive activities of students.

Keywords: *Engineering, technology, materials science, structural materials, technological map, innovation, discussion, game, case study, project method.*

Fan, texnika, texnologiya hamda zamonaviy ishlab chiqarish sohalarining rivojlanishi o'z-o'zidan har bir davlatning iqtisodiy rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Ko'p yillar davomida o'qitish metodikasi talabalarining o'quv-bilish faoliyatini faollashtirishga yordam beradigan yangi o'qitish usullarini izlamoda. Texnikaga oid ta'lim yo'nalish talabalar uchun, barcha fanlar qatori talabalar tomonidan "Materialshunoslik va konstruksion materiallar texnologiyasi" fanining o'zlashtirishlari uchun dars mashg'ulotlarni innovatsion texnologiyalar asosida olib borish bilim, ko'nikma va malakalarga ega bolishga xizmat qiladi. Materialshunoslik fanida mashinasozlik sohasida ishlatiladigan barcha metallar, qotishmalar, rangli metallar, metallmas materiallar va boshqa turdagi mahsulotlarning o'ziga xos vazifalarini, tuzilishlarini, xossalari, vazifasiga ko'ra ishlatilishini, tarkibini hamda shu kabi barcha umumiy ma'lumotga ega bo'lishdan iboratdir [4, 320].

Mustaqil davlatlar hamdo'sligi mamlakatlaridan texnika ixtisosliklari talabalariga texnikaga oid maxsus fanlarni o'qitish muammosi ustida A.YE.Ayzenso-na, A.A.Gladuna, M.M.Gorunova, A.M.Doroshkevich, L.V.Maslennikovoy, E.V.Maykovalar tadqiqot ishlarini olib borishgan. Materialshunoslik va konstruksion materiallar texnologiyasi fanlarini o'qitish ustida A.A. Izmaylova, S.A.Balyayeva, N.D.Kovalenko, JI.B.Maslennikova, E.V.Maykov va boshqalar dissertatsion tadqiqot ishlarini olib borganlar. Shu bilan birga fizikaviy materialshunoslik va texnikani rivojlanish tarixi va metodologiyasi ustida N.F.Bolxovitinov, A.P.Gulyayev, Y.M.Laxtin, V.P.Lexonteva, V.A.Kank kabilar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borganlar. Xorijlik olimlardan fizikaviy tarkibiy tuzilma va fizikaviy materialshunoslik fani haqida zamonaviy tasavvurlar rivojlantirish ustida P.Dirak, R.Doerti, A.X.Kotrell, Dj.Martin, V.M.Finkel, A.N.Stroh lar tadqiqot ishlarini olib borganlar.

Zamonaviy metallar yordamida eng so'nggi rivojlangan robotlarni yaratish va ishlab chiqarishni keng yo'lga qo'yish orqali yangidan-yangi texnologiyalar keng joriy qilinmoqda. Har bir o'quv muassasalarida chuqur o'rganiladigan bilimlar insonning shaxsiy tasavvurini rivojlanishiga, atrof muhitning yaxshilanishiga, yangidan-yangi g'oyalar asosida o'z hayotini yaxshi tomonga o'zgartirishga xizmat qiladi. Shularni nazarda tutgan hol-

da bugungi kunda har bir fanni chuqur o'rganib, shu olgan bilimlarini amaliyotda qo'llagan holda, o'zining yangicha g'oyalarini ilgari surib yaxshi natijalarga erishish har bir bo'lg'usi mutaxassislarining oldiga qo'yilgan vazifalaridan biri hisoblanadi [5, 142].

Ta'lim jarayoniga nazar soladigan bo'lsak, ayni "XXI asr-axborot texnologiyalari" asrida innovatsion texnologiyalar yordamida dars jarayonlarini tashkil etib, bo'lg'usi muhandis-texnik mutaxassis kadrlarni tayyorlashda ta'lim jarayonini innovatsion vositalar yordamida olib borish bugungi kunning talabidir. Ta'lim yangi bosqichga ko'tarilmoqda, tahsil oluvchilarning fikr qilish, tafakkur darajasi kengaymoqda, axborot olish osonlashmoqda, bunday o'sish jarayonida o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanmaslik esa o'z navbatida darsning samaradorligini pasaytirib yuboradi. Bugungi kunda global axborot ko'lami juda kengayib ketdi. Agar o'qituvchi o'z ustida ishlamas avvalgi o'rgangan bilimlari yetarli bo'lmay qoladi. Dars mavzularini kundalik hayotdagi keskin voqealar bilan bog'lab o'tilsa, turli innovatsion texnologiyalardan foydalanilsa dars samarali bo'lib, bilim va malakalarining shakllanishi samaradorligiga erishish mumkin [1, 122].

Innovatsiya-(inglizcha) yangilik kiritish, yangilik degan ma'noni ifodalaydi, texnologiya esa yunoncha "texnos" — san'at, mahorat va "logos" — fan so'zlaridan olinib innovatsion texnologiya ta'lim-tarbiya shakllari, metodlari va usullariga yangicha yondashish degan ma'noni anglatadi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritishdir. Innovatsion texnologiyalardan foydalanishda o'qituvchi quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi lozim:

- YAPT (yangi pedagogik texnologiya) bo'yicha xoriy tajribalardan boxabar bo'lish;
- Ta'lim jarayonini tashkil etishda didaktik o'yinlardan, interfaol usullardan foydalanish mahorati;
- Ilg'or pedagogik texnologiya bo'yicha bilimlarni o'zlashtirib borish;
- Bilimlarni malaka va ko'nikmalarga aylantirish texnologiyasi shakllangan bo'lishi;
- Dars jarayonida harakatli o'yinlardan unumli foydalana bilishi;
- Imkoni bo'lsa darsni internet tarmog'iga bog'lab o'ta bilishi;
- O'z ustida tinmay ishlashi, har sohaga oid yangiliklarni kuzatib borishi va boshqalar.

O'qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor, elektron doska va hokazo) foydalanishi mumkin. O'qituvchining faoliyatida innovatsiyalar qanchalik ko'p bo'lsa, dars mazmuni shunchalik oshadi. Ta'limda innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar haqidagi tasavvurlar barqaror va mukammal shaklga ega emasligini ham e'tirof etish kerak. Har bir o'qituvchi ta'limga individual tarzda yangilik kiritishi mumkin. Innovatsion texnologiyalardan o'qituvchi o'z faoliyatida foydalanish uchun bosqichda amalga oshadi: tayyorgarlik, rejalashtirish va joriy etish.

“Materialshunoslik va konstruksion materiallar texnologiyasi” fanining o'zlashtirish jarayonida metall va metallmas materiallarning tuzilishi va xossalari, qotishmalar nazariyasi asoslari, metall va metallmas materiallarning konstruksion mustahkamligi, ligerlangan po'latlar, asbobsozlik materiallari, rangli metallar va ularning qotishmalari, polimerlar, plastmassalar, rezinalar, plyonka hosil qiluvchi materiallar, shishalar, nanomateriallar o'rganiladi. O'quv materiallarini chuqur o'rganish orqali bo'lg'usi mutaxassislar o'zlari uchun kerakli bo'lgan ma'lumotlarga ega bo'lishadi [6,97].

“Materialshunoslik va konstruksion materiallar texnologiyasi” fanida bu usul muhim ahamiyatga ega. Chunki aynan ushbu fanga oid bo'lgan mavzularni talabalarga tushuntira olish pedagogdan aynan zamonaviy o'qitish texnologiyalarni o'zlashtirishni talab etadi:

1. Texnologik xaritada ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi faoliyat bosqichlarining ketma-ketligi va mazmuni hamda ularda qo'llaniladigan vositalar tasniflanadi. Texnologik xarita talabalarning mustaqil ishlarini nazorat qilishga yordam beradi. Mavzu rejadani farqli o'laroq texnologik xaritada o'quv mashg'ulotining bosqichlari va vaqti ta'lim beruvchi faoliyati bilan birga, ta'lim oluvchining ham faoliyati, ta'lim berishning usul, shakl va vositalari, ta'lim maqsadining o'quv yutuqlari monitoringi va baholashlari ko'rsatiladi. Ayni shu usuldan foydalanib pedagog o'zining dars o'tishini rejalashtirib oladi va shu reja asosida talabalarga mavzuni bayon etadi. Bu usul pedagogning saviyasi hamda tajribasini oshirish uchun eng

muhim omillardan biri hisoblanadi.

2. Faol ta'lim berish usuli, bu belgilangan ta'lim berish maqsadiga erishish bo'yicha ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar o'zaro faoliyatini tartibli tashkil etish yo'li bo'lib, ayni shu usulning eng ko'p tarqalgan va xususiyatga ega bo'lgan ta'lim usullari biri hisoblanadi, jumladan, suhbat, bahs-munozara, o'yin, keys-stadi, loyihalar usuli, muammoli usul, aqliy hujum va boshqalar. Bu usullar yordamida ta'lim oluvchi “Materialshunoslik va konstruksion materiallar texnologiyasi” faniga oid mavzularni tushunishi biroz oson kechishi mumkin bo'ladi. Chunki hammamizga ma'lumki bu fanni chuqur o'rganish uchun insondan yaratuvchanlik, qiziqish va qunt bilan o'rganish, intilish, izlanishlar olib borish talab qilinadi.

3. Bahs (munozara) — aniq muammo bo'yicha fikr almashish, muhokama shaklidagi ta'lim berishning faol usulidir. Munozara usuli ta'limda qo'yilgan majmuaviy vazifalarni bajarish uchun xizmat qiladi. Bu usuldan asosan quyidagi maqsadlarda foydalaniladi:

1) Yangi bilimlarni shakllantirish uchun;

2) O'zaro fikr almashuv ko'nikmalarini shakllantirish uchun;

3) Ta'lim oluvchilarga shaxsiy fikrida mustahkam turish va uni himoya qilishga yordam berish uchun xizmat qiladi. Bahs-munozara yuritish, o'quv-bilish faoliyatining shakllanishi va rivojlanishi uchun eng muhim omil hisoblanadi. Chunki har bir shaxsning o'zining shaxsiy fikri bo'ladi va ayni shu fikrini u bahs-munozara orqali ko'rsatib bera oladi. Munozara vaqtida u o'z fikrlarini erkin bayon qila olishi hamda o'z fikrlarini faqat o'zlashtirilishi lozim bo'lgan mavzu va savollarga taalluqli bo'lishi lozim bo'ladi.

Innovatsion texnologiya – bu ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish yoki boshqa fan-texnika yutuqlaridan foydalangan holda bo'lg'usi muhandis-texnik kadrlarni yangi zamonaviy bilim berishni nazarda tutadi. Bu esa o'z navbatida, “Materialshunoslik va konstruksion materiallar texnologiyasi” fanidan dars mashg'ulotlarini tashkil etishda interfaol metodlardan foydalanish evaziga uni samaradorligini ta'minlashga erishish mumkinligini tasdiqlaydi [7,34].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi. Metodik qo'llanma. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013. – 196 b.
2. Abduqodirov A., Ishmuhammedov R. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – T., 2008. – 128 b.
3. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat/O'quv qo'llanma. – T., 2006. – 159 b.
4. Mirboboyev V.A. Konstruksion materiallar texnologiyasi. – T.: O'qituvchi, 2004. – 542 b.
5. Nosirov I. Materialshunoslik. – T.: O'zbekiston, 2002. – 350 b.
6. Xolmurodov D.S. Materialshunoslik va konstruksion materiallar texnologiyasi fanlarini o'qitishda tizimli yondashuvning o'ziga xosligi. – Mug'allim hem uzliksiz bilimlendiri o'//Ilmiy-metodikaliq jurnal, 2019. – № 3. – Nekis, 2019. – 95-98 b.
7. Yakubov S.X., Xolmurodov D.S. Sovershenstvovaniye texnologicheskoy podgotovki sovremennogo spetsialista. Modelirovaniye protsessa formirovaniya uchebno-poznavatelnoy deyatelnosti uchashixsya professionalnogo kolledja. – Verlag/Izdatel: Palmarium Academic Publiishing/Saarbrücken, Deutschland/Germaniya, 2017.- 89 s. ISBN: 978-3-639-71715-0.